

ISSN 2708-955X (print)
ISSN 2709-6033 (on-line)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
СУМГАИТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

MINISTRY OF EDUCATION OF
AZERBAIJAN REPUBLIC
SUMGAYIT STATE UNIVERSITY

KONFRANS MATERİALLARI

МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИЙ
CONFERENCE PROCEEDINGS

2022 № 5

SUMQAYIT - 2022

ISSN 2708-955X (print)
ISSN 2709-6033 (on-line)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
СУМГАИТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

MINISTRY OF EDUCATION OF AZERBAIJAN REPUBLIC
SUMGAYIT STATE UNIVERSITY

KONFRANS MATERİALLARI

МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИЙ

CONFERENCE PROCEEDINGS

2022 № 5

SUMQAYIT – 2022
СУМГАИТ – 2022
SUMGAYIT – 2022

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Konfrans materialları

REDAKSIYA HEYƏTİ

ELXAN HÜSEYNOV	<i>prof., rektor (baş redaktor)</i>
RAMAZAN MƏMMƏDOV	<i>prof., elm və innovasiyalar üzrə prorektor, (baş redaktor müavini)</i>
ƏKBƏR AĞAYEV	<i>prof. (təbiət və texniki elmlər bölməsi üzrə məsul katib)</i>
NİGAR İSGƏNDƏROVA	<i>prof., (sosial və humanitar elmlər bölməsi üzrə məsul katib)</i>

Сумгаитский государственный университет

Материалы конференций

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ЭЛЬХАН ГУСЕЙНОВ	<i>проф., ректор (главный редактор)</i>
РАМАЗАН МАМЕДОВ	<i>проф., проректор по науке и инновациям (заместитель главного редактора)</i>
АКПЕР АГАЕВ	<i>проф. (ответственный секретарь раздела естественных и технических наук)</i>
НИГЯР ИСКЕНДЕРОВА	<i>проф., (ответственный секретарь раздела социальных и гуманитарных наук)</i>

Sumgayit State University

Conference proceedings

EDITORIAL BOARD

ELKHAN HUSEYNOV	<i>prof., rector (chief editor)</i>
RAMAZAN MAMMADOV	<i>prof., vice-rector for science and innovations, (deputy chief editor)</i>
AKBAR AGAYEV	<i>prof. (executive secretary of the department of natural and technical sciences)</i>
NIGAR ISGANDAROVA	<i>prof., (executive secretary of the department of social and humanitarian sciences)</i>

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKiYƏNİN İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏRİ

BEYNƏLXALQ ELMI KONFRANS

(26-27 may 2022-ci il)

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ТУРЦИЕЙ

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

(26-27 мая 2022 год)

STRATEGIC DIRECTIONS OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND TURKEY

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

(May 26-27, 2022)

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**

**AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏNİN İQTİSADI
ƏMƏKDAŞLIĞININ STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN

MATERİALLARI

26–27 may 2022-ci il

**AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK
İŞBİRLİĞİNİN STRATEJİK YÖNLERİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL KONFERANSIN**

MATERYALLERİ

26-27 mayıs 2022

МАТЕРИАЛЫ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ТУРЦИЕЙ**

26-27 мая 2022 года

MATERIALS

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE FOR THE

**STRATEGIC DIRECTIONS OF ECONOMIC COOPERATION
BETWEEN AZERBAIJAN AND TURKEY**

26-27 May, 2022

**TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ
DÜZENLEME KURULU
ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ORGANIZING COMMITTEE**

HƏMSƏDRLƏR

Elxan Hüseynov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin rektoru, professor

Tamer Yılmaz

Yıldız Texniki Universitetinin rektoru, professor

SƏDR MÜAVİNLƏRİ

Ramazan Məmmədov

SDU-nun Elm və innovasiyalar üzrə prorektoru, professor

Bestami Özkaya

Yıldız Texniki Universitetinin Araşdırma-planlama üzrə prorektoru, professor

ÜZVLƏR

Natiq Talibov

SDU-nun Tədrisin təşkili və təlim texnologiyaları üzrə prorektoru, dosent

Nur Bekiroğlu

Yıldız Texniki Universitetinin Tədris işləri üzrə prorektoru, professor

Qafar Atayev

SDU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, dosent

Umut Rıfat Tuzkaya

Yıldız Texniki Universitetinin İdarəetmə işləri üzrə prorektoru, professor

Naib Hacıyev

SDU-nun İqtisadi məsələlər üzrə prorektoru

Uğur Doğan

Yıldız Texniki Universitetinin Məlumatların təhlili, infrastruktur və planlaşdırma işləri üzrə prorektoru, professor

Elmar Xəlilov

SDU-nun Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru, dosent

Əsəd Məmmədov

SDU-nun Ümumi işlər üzrə prorektoru

Aynurə Yəhyayeva

SDU-nun İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin dekanı, dosent

Halit Keskin

Yıldız Texniki Universitetinin İqtisadi və idarəetmə elmləri fakültəsinin dekanı, professor

Qalib Hüseynov

SDU-nun Biznesin təşkili və menecment kafedrasının müdiri, dosent

(Məsul katib)

Emel Esen

Yıldız Texniki Universitetinin İqtisadi və idarəetmə elmləri fakültəsinin dekan müavini, professor

(Məsul katib)

Samir Orucov

SDU-nun Elmi hissəsinin müdiri, dosent

Sədaqət Fətullayeva

SDU-nun Beynəlxalq əməkdaşlıq və əcnəbi tələbələr şöbəsinin müdiri

Alik Abdullayev

SDU-nun Linqvistika mərkəzinin rəhbəri

**PROQRAM KOMİTƏSİ
PROGRAM KOMİTESİ
ПРОГРАММНЫЙ КОМИТЕТ
PROGRAM COMMITTEE**

<i>Ziyad Səmədzadə</i>	akademik,	Azərbaycan
<i>Akif Musayev</i>	AMEA-nın müxbir üzvü,	Azərbaycan
<i>Vüqar Bayramov</i>	dosent,	Azərbaycan
<i>Vüsal Qasımlı</i>	professor,	Azərbaycan
<i>Ali Ekber Akgün</i>	professor,	Türkiyə
<i>İbrahim Kırcova</i>	professor,	Türkiyə
<i>Mehmet Akif Okur</i>	professor,	Türkiyə
<i>Mixail Kulakov</i>	professor,	Rusiya
<i>Mixail Osipov</i>	professor,	Rusiya
<i>Murat Anıl Mercan</i>	professor,	Türkiyə
<i>Nazim İmanov</i>	professor,	Azərbaycan
<i>Sakit Yaqubov</i>	professor,	Azərbaycan
<i>Şəfa Əliyev</i>	professor,	Azərbaycan
<i>Tərbiz Əliyev</i>	professor,	Azərbaycan
<i>Elmira Adietova</i>	dosent,	Qazaxıstan
<i>Bobir Tursunov</i>	dosent,	Özbəkistan
<i>Farman Yusubov</i>	dosent,	Belarus

PLENAR İCLAS

GENEL KURUL TOPLANTISI

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

PLENARY SESSION

TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN REGIONAL İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Məsimli Əli Əhməd oğlu

Milli Məclisin deputatı

Xülasə: *Türk dövlətləri: Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Azərbaycan və Türkiyənin toplam sahəsi 4,7 mln. km² olmaqla dünya ölkələri ərazisinin 3%-dən çoxunu, əhalisi 163 mln nəfərdən çox olmaqla dünya əhalisinin 2%-dən çoxunu təşkil edir. Türk dövlətlərinin müstəqillik baxımından inkişaf etməsi və əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi olduqca vacib hesab olunur. 2050-ci ildə Azərbaycan, Türkiyə və Qazaxıstanın lokomotiv rolunu nəzərə almaqla, dünyada ilk onluqda yer almağa nail ola bilərik.*

Açar sözlər: *Türk dövlətləri, iqtisadi əməkdaşlıq, integrasiya, global problemlər, milli innovasiya sistemi*

Bütün konfrans iştirakçılarını salamlayıram. Belə bir mötəbər konfransa dəvət olunduğum üçün təşəkkür edirəm. Eyni zamanda, fürsətdən istifadə edib qarşıdan gələn Respublika Günü münasibəti ilə hamınızı təbrik edirəm, ən xoş azrularımı bildirirəm. Qeyd edildiyi kimi, mənim mövzum Regional Türk dövlətlərinə həsr olunub. Mövzu çox genişdir və geniş də çıxış hazırlamışam. Amma həm zamanın azlığı səbəbindən, həm də sizi yormamaq üçün tezislərlə kifayətlənməli olacağam. İlk növbədə, qeyd etmək istərdim ki, Türk dövlətləri: Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Azərbaycan və Türkiyənin toplam sahəsi 4,7 mln. km² olmaqla dünya ölkələri ərazisinin 3%-dən çoxunu, əhalisi 163 mln nəfərdən çox olmaqla dünya əhalisinin 2%-dən çoxunu təşkil edir. Başqa bir vacib məqam məqam kimi bu ölkələrin resurs potensialını qeyd etmək istərdik, türk dövlətləri neft, qaz, qızıl gümüş, uran, qara metal, dəmir filizi, bir sözlə Mendeleyev cədvəlinin xeyli hissəsini doldura biləcək qədər sərvətlərə malikdir. Üçüncü vacib məqam isə türk dövlətlərinin bilavasitə çox əlverişli bir ərazidə yerləşməsidir. Bir zamanlar Mərkəzi Asiyadan Qafqazlara, oradan isə Anadoluya qədər uzanan Böyük İpək yolunun bu ərazidə kifayət qədər potensialı var. Ona görə də biz əlaqələrin genişləndirilməsi məsələsinə daha ciddi yanaşmışıq və bunları şərti olaraq aşağıdakı kimi təsnifləşdirmişik: birincisi, türk dövlətləri arasında ənənəvi əlaqələr; ikincisi, pandemiya və postpandemiya dövrünün çağırışlarına uyğun olan əlaqələr; üçüncüsü, İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı və bu müharibədə Azərbaycanın qələbəsidən sonra regionda yaranan yeni reallıqların məntiqindən doğan əlaqələr; dördüncüsü, dördüncü sənaye inqilabı çağırışlarından bilavasitə çıxan ona yönəlmiş əlaqələr; beşincisi, dünyanın gedişatındakı yeni kataklizmlər nəticəsində, eləcə də, dəyər və logistika zəncirinin qırılması ilə bağlı zərurətə çevrilmiş əlaqələr; altıncısı, türkdilli dövlətlərin birliyinin inkişaf etdirilərək çox güclü birliyə çevrilməsi prosesinin sürətləndirilməsinə yönələn əlaqələr.

Toxunduğumuz mövzular kifayət qədər geniş olduğu üçün təbii ki, hamısını əhatə edə bilməyəcəm. Ona görə fikirlərimizi tezis formasında deməyə məcburuq. Türk dövlətlərinin müstəqillik baxımından inkişaf

etməsi və əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi olduqca vacib hesab olunur. Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin ümumi həcmi 7 mlrd. ABŞ dolları üzərindədir və hesab edirəm ki, burada hələ də istifadə olunmamış böyük potensial vardır. Hər iki dövlət başçısının bu istiqamətlərdə qarşılıqlı razılaşma və siyasi iradəsi mövcuddur. Ticarət dövriyyəsinin bir neçə dəfə artırılması imkanları var və bunun üçün tədbirlər görülməkdədir. Digər Türk dövlətlərinə gəldikdə isə, son on ilin nəticələrindən baxsaq, Qazaxıstanla 2020-ci ildə 300 milyona yaxın ticarət dövriyyəmiz var idisə, bu göstərici 2021-ci ildə 208 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qarşılıqlı sərmayələrə gəldikdə isə, fərqli mənbələrdən çıxış edib deyə bilərik ki, Türkiyənin Azərbaycana qoyduğu sərmayələrin ümumi məbləği 13 mlrd. ABŞ dolları civarındadır. Azərbaycanın Türkiyəyə yönəltdiyi investisiyaların ümumi məbləği isə, bir sıra mənbələrə görə, 19 mlrd., digər mənbələrə görə isə, 20 mlrd. ABŞ dolları səviyyəsindədir. Bu göstəricilər Azərbaycan və Türkiyə arasında olan əlaqənin nə dərəcədə yüksək səviyyədə inkişaf etməsini özündə ifadə edir.

Pandemiya və postpandemiya dövründə türk dövlətlərinin əlaqələrinin tənzimlənməsində, koordinasiya olunmasında Türkiyə və Azərbaycanın xüsusi rolunu qeyd etmək istərdik. Digər tərəfdən İkinci Qarabağ müharibəsi vaxtı bütün dünya Türkiyənin fikirdə, işdə və əməldə Azərbaycanın yanında olduğunu şahidi oldu, qardaş ölkə lazım olan bütün dəstəyi nümayiş etdirdi. Müharibə bitdikdən sonra da Türkiyə bütün sahələrdə Azərbaycanla birlikdə oldu, işğaldan azad olunmuş ərazilərin minalardan təmizlənməsi və quruculuq işlərinin aparılmasında fəal iştirak etdi. Buna misal olaraq Türkiyə şirkətlərinin fəal iştirakı ilə qısa müddət ərzində istismara verilən Füzuli Beynəlxalq Hava Limanını göstərmək olar.

Növbəti məqam kimi son dövrlərdə baş verən prosesləri göstərmək istərdim. Dünyada baş verən global problemlər elə bir mürəkkəblilik yaradıb ki, hətta yaxın dövrlər üçün nə isə planlaşdırmaq və proqnozlaşdırmaq mümkün deyildir. Belə bir şəraitdə Türk dövlətlərinin diqqəti və əməkdaşlığı, ilk növbədə, dünyada artıq önəmli dərəcədə hiss olunan ərzaq qıtlığı problemlərinə yönəlməlidir. BMT-nin mütəxəssislərinin hazırladıqları hesabatlarla və proqnozlara görə 2022 - 2023-cü illərdə ərzaq qıtlığı ilə bağlı problemlər olacaqdır. Bundan əlavə, ərzaq məhsullarının, xüsusilə ərzaq buğdasının qiymətinin sürətlə artması, özünü ərzaq qıtlığı problemində göstərəcəkdir. Ərzaq buğdası təminatı ilə bağlı Türkiyə və Azərbaycan hazırda müharibə edən Rusiya və Ukraynadan taxıl alırdılar və bu məsələlər indi kifayət qədər mürəkkəbləşmişdir. Ona görə də logistika xərcləri baxımından əlavə xərclər yaranmasına baxmayaraq, digər mənbələrdən də ərzaq buğdasının alınması məsələsinə baxılmalıdır. Qazaxıstan taxıl ixracında dünya miqyasında yeddi illikdə olan və beşliyə düşmək imkanı olan bir Türk dövlətidir, ona görə də bu ölkənin imkanlarından istifadə etmək lazımdır. Nəhayət, bütün bu qeyd olunanlar baxımından türk dövlətlərinin ümumi birliyinin möhkəmləndirilməsi vacibdir, bunun üçün zəruri olan bütün tədbirləri görmək lazımdır.

Bir məsələni də xüsusi qeyd etmək istərdim. Hər bir millətin tərəqqisi çox amillərdən asılıdır. Türk millətinin tərəqqisində isə genetik amil xüsusi rol oynayır. Genetik amil isə üç komponentdən ibarətdir: irsi mənsubiyyət, dəyişkənlik və seleksiya. Dünyada bu üç amillə bağlı olan tələblərə cəmi 10-a yaxın dövlət cavab verir. İki amillə bağlı ölkələr iyirmiliyə daxil olanlardır, bir amilə isə ilk əlliliyə daxil olan ölkələr uyğun gəlir. Sonrakı ölkələr isə bu üç amildən heç biri ilə uyğunlaşmır. Hələlik iki amilə cavab verən və dünya təsnifatında öz gücünə və iqtisadi potensialına görə 17-ci və 19-cu yeri bölüşən ölkə qardaş Türkiyədir. Qalan Türk dövlətləri həmin meyarlara cavab vermək üçün hərəkət etməli və zəruri addımlar atmalıdırlar. Azərbaycanın təmsalında biz bu tədqiqatları aparmışıq və hesab edirik ki, elmi əsaslara söykənmişdir. Azərbaycan kifayət qədər ambisiyalı hədəflər götürməlidir. Məsələn, 2022-ci ildən başlayaraq 5% illik artım tempinin təmin edilməsi və bu hədəfin reallaşdırılması hesab edirik ki, mümkündür. Azərbaycanın potensialından yanaşsaq fikrimcə, onun 20 - 30 ölkə arasında yer alması realdır. Azərbaycanın ÜDM istehsalına görə dünyanın ilk 50 ölkəsi sırasına daxil olması, hesab edirik ki, realdır. Yoxsulluğun azaldılması, həyat şəraitinin yaxşılaşması və insan inkişafının təmin edilməsi istiqamətində Azərbaycanın dünyanın 50 ölkəsi sırasına düşməsi mümkündür. Azərbaycan rəqəmsallaşma baxımından və elektron hökumət yaratmaq nöqteyi-nəzərindən artıq dünyanın ilk 50 ölkəsi sırasındadır.

2030-cu ilədək milli prioritetlərin reallaşdırılması və 2040-cı ilədək milli innovasiya sisteminin yaradılması mümkün görünür. 2050-ci ilədək olan dövrdə isə mövcud imkanlarımızı səfərbər etməklə ilk inkişaf etmiş 10 ölkə sırasına çıxma bilərik. Bunun üçün çoxlu iş görülməli və türk dövlətləri ilə əlaqələr daha da gücləndirilməlidir. Resurs potensialına söykənən iqtisadiyyatla buna nail olmaq çətindir. Biz şahidik ki, Azərbaycan resurs potensialını insan potensialına çevirməkdədir. İnnovasiyalı inkişaf prosesinə keçməliyik və bunlarla bağlı hədəflər “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”ində verilmişdir. Biz dördüncü sənaye inqilabına keçidi sürətləndirməli və milli iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması proseslərini başa çatdırmalıyıq. Yalnız bu halda irəliyə gedə bilərik. İkinci Qarabağ müharibəsində Türkiyənin dəstəyini alqışlayır və digər dövlətlərin də bu istiqamətdə fəaliyyətlərinin genişləndirilməsini arzu edirik. Qarabağda smart texnologiyaların inkişaf etdirilməsini sürətləndirməliyik. 2050-ci ildə Azərbaycan, Türkiyə və Qazaxıstanın lokomotiv rolunu nəzərə almaqla, dünyada ilk onluqda yer almağa nail ola bilərik.

Bu işdə bütün Türk Dünyasına uğurlar arzulayırıq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”- in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, 02 fevral 2021-ci il.
3. Şimşek H. A. “Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Entegrasyonlar ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme”. /H.A. Şimşek, N. Şimşek/ Sosyoekonomi, Vol. 25(34), 2017, s. 161-172.
4. <https://minenergy.gov.az/az/beynelxalq-teskilatlarla-elaeeler/turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi>
5. <https://azerbaijan.az/related-information/201>

Резюме

Масимли А.А.

Основные направления регионального экономического сотрудничества турецких государств

Тюркские государства: Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Туркменистан, Азербайджан и Турция имеют общую площадь 4,7 млн. кв. км, она занимает более 3% территории мира, а ее население составляет более 163 млн человек, что составляет более 2% населения земного шара. Это считается очень важным для развития турецких государств с точки зрения независимости и укрепления их отношений, расширения торговых связей. В 2050 году, учитывая локомотивную роль Азербайджана, Турции и Казахстана, мы можем выйти в первую десятку мира.

Ключевые слова: Турецкие государства, экономическое сотрудничество, интеграция, глобальные проблемы, национальная инновационная система

Summary

Masimli A.A.

Main Directions of Regional Economic Cooperation Turkish states

Turkic states: Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Azerbaijan and Turkey have a total area of 4.7 million square meters. km, it occupies more than 3% of the world's territory, and its population is more than 163 million people, which is more than 2% of the world's population. This is considered very important for the development of the Turkish states in terms of independence and strengthening their relations, expanding trade ties. In 2050, given the locomotive role of Azerbaijan, Turkey and Kazakhstan, we can enter the top ten in the world.

Key words: Turkish states, economic cooperation, integration, global problems, national innovation system

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA STRATEJİ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN PRIORİTETLƏRİ

Bayramov Vüqar İbad oğlu
Milli Məclisin deputatı

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanla Türkiyə arasında strateji iqtisadi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri araşdırılmışdır. İki qardaş dövlət arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi olduqca vacib hesab olunur. Türkiyə Azərbaycanın yalnız enerji deyil, eyni zamanda enerjidən kənar sektorlarda əməkdaşlıq etdiyi əsas bölgə hesab olunur. Bu baxımdan növbəti onillərdə iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşməsi, strateji iqtisadi əməkdaşlığın həm Türkiyənin, həm də Azərbaycanın iqtisadi maraqlarına uyğunluğu ilə bağlı fikirlər irəli sürülür.

Açar sözlər: Azərbaycan-Türkiyə, strateji iqtisadi əməkdaşlıq, enerji sektoru, qeyri-neft sektoru, ticarət dövriyyəsi

Bütün dostlarımızı, həmkarlarımı salamlayıram. Həm Azərbaycandan, həm də qardaş Türkiyədən olan dəyərli elm adamlarına “Xoş gördük” deyirəm. Hörmətli Əli Məsimli çox geniş məruzə etdi və demək istədiyimiz rəqəm və istiqamətlərin xeyli hissəsi onun tərəfindən qeyd olundu. Ona görə də, ətraflı məruzəsinə görə Əli müəllimə təşəkkür edirəm. Təbii ki, konfransın mövzusu kifayət qədər aktual və vacibdir. Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı, o cümlədən iqtisadi əməkdaşlığı hər zaman artan dinamika ilə inkişaf edir. İki ölkə arasında əməkdaşlıq dərin və inkişaf meyilli olsa da, onun hər zaman gücləndirilməsi, daha da genişləndirilməsi prioritetdir. Xüsusən, nəzərə alsaq ki, Azərbaycan və Türkiyə növbəti 3 ildə xarici ticarət dövriyyəsini 3 dəfə artırmaq və 15 milyard. dollara çatdırmaq niyyətindədirlər, bu kifayət qədər ciddi hədəfdir.

Hədəflər də göstərir ki, iki ölkə arasındakı əməkdaşlığın və ticarət dövriyyəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı kifayət qədər ciddi imkanlar var. Qeyd olunduğu kimi, praktiki olaraq pandemiya 2020-ci ildə iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinə təsir göstərmişdir. Ancaq Əli müəllim iqtisadi əlaqələrə diqqət ayırdığı üçün, biz investisiyalar ilə bağlı, daha çox enerji sektoru istiqaməti üzrə əməkdaşlığı qeyd etmək istərdik. Nəzərə alaq ki, Türkiyə TANAP layihəsi ilə Azərbaycandan mavi qaz alan əsas ölkədir və 2020-ci ilin sonundan etibarən Azərbaycan mavi qazı həm də Türkiyə vasitəsilə Avropaya çıxarılır.

2021-ci ildə Azərbaycan Türkiyə, Gürcüstan və eləcə də Avropaya 19 milyard. kub metr mavi qaz nəql edib və ümumilikdə nəql edilən mavi qazın 9 milyard. kub metri Avropanın, 1,59 milyard. kub metri Gürcüstanın, yerdə qalan hissəsi isə Türkiyənin payına düşür və statistika da göstərir ki, Azərbaycanla Türkiyə arasındakı ticari-iqtisadi əlaqələri həm də enerji sektoru üzrə genişlənir. Çünki Cənub Qaz Dəhlizinin genişlənməsi və bu dəhliz üzrə əməkdaşlığın gücləndirilməsi daha çox mavi qazın Türkiyəyə nəql edilməsinə gətirib çıxarır. Bu da təbii ki, həm enerji balansımızda, həm də ticarət dövriyyəyimizdə öz əksini tapır. Eyni zamanda bu layihə qardaş Türkiyənin enerji təhlükəsizliyinin formalaşmasına xüsusi töhfə vermiş olur. Nəzərə alsaq ki, Cənub Qaz Dəhlizinin ikinci mərhələsində Türkiyə üzərindən Avropaya çıxarılacaq mavi qazın həcmi 30 milyard. kub metrə qədər artırılacaq və dəhlizin ötürmə qabiliyyəti 0,5 milyard. kub metr olacaq, bu baxımdan növbəti mərhələdə enerji sahəsində əməkdaşlığın davam etdirilməsi qaçılmazdır.

Qeyri-enerji sektoru ilə bağlı biz bir məqamı qeyd etmək istərdik ki, 2022-ci ilədək, yəni bu ilin 1-ci rübünədək Azərbaycanın qeyri-neft ixracında Rusiya Azərbaycanın ən böyük tərəfdaşı idi. Artıq 2022-ci ildən Türkiyə Azərbaycanın ən çox qeyri-neft məhsulları göndərirdiyi ölkədir. Belə ki, Azərbaycanın qeyri-

neft məhsullarının təxminən 35%-ə yaxını artıq Türkiyə bazarına yönəlir və bu da ondan xəbər verir ki, qeyri-neft sektoru üzrə istehsal etdiyimiz hər 3 dollarlıq məhsulun 1 dolları Türkiyəyə ixrac olunub. Bu, həm ixracatın şaxələndirilməsi baxımından vacibdir, eyni zamanda qardaş Türkiyə ilə tək enerji sahəsində deyil, həmçinin qeyri-neft sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsindən xəbər verir. Xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, məhz 2021-ci ilin mart ayında Azərbaycan Milli Məclisi tərəfindən iki ölkə arasında 15 mal qrupu üzrə kvotaların sıfırlanması ilə bağlı qəbul edilən qərar, daha sonra Cənab Prezident İ.Əliyev tərəfindən bu sənədin təsdiqlənməsi iki ölkə arasında qeyri-neft sektorunda ticarətin genişlənməsinə təsir edən faktorlardan biri oldu.

Türkiyə Azərbaycanın yalnız enerji deyil, eyni zamanda enerjiden kənar sektorlarda əməkdaşlıq etdiyi əsas bölgə olacaq və bu da sevindiricidir. İnvestisiya qoyuluşları artır, Türkiyə Şərqi Zəngəzurda kifayət qədər aktivdir və praktik olaraq bu gün bərpa və yenidənqurma işlərində yaxından iştirak edir. Eyni zamanda, Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyinə edilən müraciətlərin strukturu göstərir ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda ən son investisiya qoymaq istəyən xarici şirkətlər məhz Türkiyəni təmsil edirlər.

Təbii olaraq biz Türkiyəni xarici ölkə kimi qəbul etmirik, biz məhz investisiya mənbələrini qruplaşdırarkən bir millət iki dövlət amilinə söykənirik. Türkiyə yalnız bərpa-yenidənqurma işlərində deyil, eyni zamanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda iqtisadiyyatın formalaşması və Azərbaycan iqtisadiyyatının reinteqrasiyası prosesində daha yaxından iştirak etmək niyyətindədir və bununla bağlı Türkiyə şirkətləri mütəmadi müraciət edirlər.

Bu baxımdan həm ötən dövr, həm cari, xüsusən pandemiya və postkarantin dövrü, eyni zamanda perspektiv plan və gözləntilər ondan xəbər verir ki, iki ölkə arasında əməkdaşlıq həm də enerji və qeyri-enerji sektoru üzrə növbəti illərdə daha da dərinləşəcək, inkişaf edəcək və biz qardaş Türkiyə şirkətlərinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda daha aktiv şəkildə sərmayə qoyuluşunu həyata keçirilməsini müşahidə edəcəyik. Bu da ondan xəbər verir ki, növbəti onillərdə iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr daha da dərinləşəcək ki, bu isə həm Türkiyənin, həm də Azərbaycanın iqtisadi maraqlarına uyğundur. Bu baxımdan həm rəqəmlər, həm də mövcud tendensiya göstərir ki, iki qardaş ölkə arasında əməkdaşlıq stratejidir və bu ölkə vətəndaşlarının faydalanmasına gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Sadıqlı F. BTC-nin son dayanacağı - Ceyhan terminal. Azərbaycan.- 2016.1 noyabr. s. 6.
2. Musayeva M. Azərbaycan Türkiyə siyasi-iqtisadi münasibətlərinin müasir inkişaf istiqamətləri // BDU-nun Xəbərləri, Təbiət Elmləri Seriyası №1, 2020, s.98-110, s. 100
3. İmanquliyev B. Əliyev-Ərdoğan qardaşlığı Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini yeni mərhələyə çıxarıb. Azərbaycan.-2021.- 23 fevral.- s.1;6.
4. Marangi A. Azərbaycan Türkiyə əməkdaşlığının perspektivləri. Azərbaycan Respublikası XIƏM, 2000
5. Marangi A. Kayıdış Ekonomisinin boyutları və çıxış yolları. Bakı, 2000
6. Гаджиев Ш. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития.

Резюме

Байрамов В. И.

Приоритеты стратегического экономического сотрудничества между Азербайджаном и Турцией

В статье рассматриваются приоритетные направления стратегического экономического сотрудничества между Азербайджаном и Турцией. Укрепление экономических отношений и расширение торговых отношений между двумя братскими государствами считается очень важным. Турция считается основным регионом, с которым Азербайджан сотрудничает не только в энергетической, но и в неэнергетической сферах. С этой точки зрения выдвигаются идеи относительно дальнейшего углубления экономических отношений между двумя странами в

ближайшие десятилетия и совместимости стратегического экономического сотрудничества с экономическими интересами как Турции, так и Азербайджана.

Ключевые слова: Азербайджан-Турция, стратегическое экономическое сотрудничество, энергетический сектор, нефтегазовый сектор, товарооборот.

Summary

Bayramov V.I.

Priorities for Strategic Economic Cooperation Between Azerbaijan and Turkey

The article discusses the priority areas of strategic economic cooperation between Azerbaijan and Turkey. Strengthening economic relations and expanding trade relations between the two fraternal states is considered very important. Turkey is considered the main region with which Azerbaijan cooperates not only in energy, but also in non-energy areas. From this point of view, ideas are put forward regarding the further deepening of economic relations between the two countries in the coming decades and the compatibility of strategic economic cooperation with the economic interests of both Turkey and Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan-Turkey, strategic economic cooperation, energy sector, non-oil sector, trade turnover.

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ EKONOMİK İŞBİRLİĞİNİN STRATEJİK YÖNELİMLERİ

Cemal Zehir

Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet: Bildiğiniz gibi Türk Dünyası, stratejik, ekonomik ve kültürel açıdan çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Zengin enerji kaynakları, dinamik genç nüfusu ve bereketli topraklarıyla bize de, dünyaya da çok geniş imkânlar sunmaktadır.

Tarihin önümüze çıkardığı büyük fırsatlarla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu imkânları en iyi şekilde değerlendirmek mecburiyetindeyiz. Bunun için iktisadi işbirliğimizi geliştirip birlikte daha büyük güç oluşturmamız. Böylece, Türkiye ve Azerbaycan stratejik iktisadi ve siyasi işbirliği ile yenedünyanın öznesi olmalıyız.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, enerji kaynakları, iktisadi ve siyasi işbirliği, dinamik genç nüfusu

Ayrıca özel olarak vatanın kurtuluşu için cepheye gidip şehit olan tüm öğrencilerin manevi huzurunda eğiliyorum. Bu konferansa katılan tüm Azerbaycanlı ve Türkiyeli kardeşlerime diyorum ki “Mekteplerinde şahadet olan bir milletin kaderinde esaret yoktur”. Bunu gösteren tüm şehitlerimiz ötelerin ötesinde Türk uluları ile beraber olduklarına yürekten inanıyorum.

Azerbaycan Devlet Başkanı Sayın İlham Aliyev Türkiye’nin Rize ilinde dediği gibi “Biz her zaman bir yerdeyiz, hoş günlerde, iyi günlerde, zor günlerde de... İkinci Karabağ Savaşı, bunu bir daha bütün dünyaya gösterdi.”

Azerbaycan halkı ve Türkiye halkı duygusal olarak çok kaynaştı. Savaşın her gününü televizyon başında an an yaşadı. Her kalkan Bayraktar Siha’ları sanki Mehmetçiğin düşmana vurulan tokadı gibi algılandı. Bu kardeşlik ve bu duygudaşlık artık iktisadi işbirlikleri ile taçlandırılarak ebedileştirilmelidir.

Şanlı bir mazinin, köklü bir tarihin omuzlarımıza yüklediği sorumluluklar var. Onun için inanıyorum ki, bugün bu ilmi konferansla bir araya gelişimizin anlamı büyüktür.

İçinden geçtiğimiz dönemin barındırdığı imkân ve fırsatlara dikkatlerinizi çekmek istiyorum.

Böylece, Türkiye ve Azerbaycan stratejik iktisadi ve siyasi işbirliği ile yenedünyanın öznesi olmalıyız. Öyleyse tarihi ve coğrafi bir mecburiyetle karşı karşıyayız. Şurası muhakkak ki, günümüzün tehdit ve tehlikeleri, dolayısıyla yaşadığımız küresel değişim sürecinin olumsuz etkileri en çok bu coğrafyada hissedilmektedir. Ancak bu krizleri, büyük fırsatlara çevirmek bizim elimizdedir.

Dünya siyasetinin oyun sahası hiç şüphe yok ki bu coğrafyadır. Bu coğrafyanın sakinleri için de seyirci kalma lüksü yoktur.

Gücü, içinde bulundukları dönemin şartlarından kaynaklanan aktörler, şartlar değişince etkilerini kaybederler. Oysa biz, öyle gelip geçici şartların ortaya çıkardığı bir unsur değiliz.

Bakınız biz, tarihte derinliği olan, tarihe istikamet veren bir milletin evlatlarıyız. Biz tarih yapan, tarih yazan bir milletiz. Büyük Lider Türk Tarihinin değerli evladı Azerbaycan Devlet Başkanı Merhum Haydar Aliyev’in 1994 yılında dediği gibi biz “Şu an iki devlet ama bir milletiz.”

Onun için diyorum ki biz, tarihsel birer aktörüz. Bu aktörlüğümüzü Azerbaycan’ın stratejik doğal kaynakları olan petrol ve doğalgazı ile Türkiye’nin geliştirmiş olduğu bilim ve teknolojik avantajlarını birlikte değerlendirerek ortak ulusal rekabet avantajı oluşturmaliyiz. Bu avantajın temelinde rekabet stratejilerinin babası kabul edilen Harvard Üniversitesi’nden Michael Everett Porter’ın rekabet matrisine göre ortaya koyup ona göre iktisadi işbirliğimizi geleceğine dönük yönelik stratejiler geliştirmeliyiz. Hatta onun ötesine geçmeliyiz.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan imkân ve fırsatlar, tarihin döngüsünde bizler için yeni ve parlak bir dönemin işaretidir.

Türk devlet ve topluluklarıyla ilişkilerimizi her türlü ölçülebilir menfaatin üstünde değerlendirilmeli, bunu tarihi bir sorumluluk kabul etmeliyiz. Unutulmamalıdır ki tarih milletlerin mücadelesi ile genelde şekillenmiştir. Türk milleti bu gerçeği göz önünde bulundurarak yeniden bir tarih yazmalıdır. Öncelikle Türkiye ve Türkistan coğrafyasında yeniden bir küresel güç oluşturmalıdır. Geçen ay IMF’nin hazırladığı bir raporda Birleşik Türk Devlet Teşkilatının GSMH’ı 3.733 Milyar dolarlık bir ekonomi ile satın alma gücü paritesine göre Dünyanın 7. Ekonomisi olduğunu yayınladı. Bu muazzam güç hem Türkiye’ye hem Azerbaycan’a hem de tüm Türk Cumhuriyetlerine büyük fırsatlar sunmaktadır.

Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkilerinde son yüzyıllarda boşluklar meydana gelmişti. Son 30 yılda bu duygusal boşluk hızla kapanıyor. 21. yüzyıl bize, aramızdaki bağları güçlendirmemiz, dayanışmamızı artırmamız için tarihi fırsatlar sunmaktadır.

Türklerin bütün unsurlarıyla tarih sahnesinde özgür ve müreffeh olarak yeniden yer almaları için aramızdaki bağlarımızı, dayanışmamızı daha da güçlendirmek zorundayız.

Ortak hedeflerimizi temenni olmaktan çıkartıp somut ekonomik işbirliği projelerine dönüştürmenin zamanı gelmiştir.

Liderler bilgi alır, fikir alır, risk alır ama en önemlisi karar alır. Azerbaycan’ın ve Türk Dünyasının Büyük Lideri Merhum Haydar Aliyev’in uzun vadeli stratejisi ve almış olduğu kararlar sayesinde Azerbaycan ve Türkiye uluslararası enerji pazarının aktif politik belirleyicisi konumunda yer almasını sağlamıştı. Onun temelini attığı o politikalar Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından başarıyla devam ettirilerek, Bakü-Tiflis-Erzurum, Ceyhan Doğalgaz Hattı ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı gibi çok önemli bölgesel projeler hayata geçirilmiştir.

Bugün Azerbaycan’ın yine Türkiye üzerinden Avrupa’ya doğalgaz sevk ettiği başka bir önemli proje olan Trans Anadolu Doğalgaz Hattı (TANAP)’ın projesi somut projelerdir.

Zengezur koridoru ile kara ve demiryolunun gelecekte açılması ile Türkiye ve Azerbaycan arasında ticaret ve işbirliği inanılmaz boyutlara ulaşabileceğine inanıyorum. Bu yol sadece Türkiye- Azerbaycan’a ekonomik fırsat sağlamakla kalmayacak tüm bölgeye daha büyük imkânlar sunacaktır.

Azerbaycan Devlet Başkanı Sayın İlham Aliyev dediği gibi “Türkiye, dünya çapında sadece söz sahibi değil, aynı zamanda ülke içinde de büyük projelere imza atan, icra etmeye kadir bir ülkedir.

Havalimanları, barajlar, yollar, köprüler, okullar, hastaneler... Bütün bunlar Türkiye'nin gelişmesini, gücünü gösteren işaretlerdir”.

İşte ekonomi işbirliğimizin yönü ilk olarak Karabağ'ın Şuşa'nın yeniden yapılanmasında Türk Müteahhit ve Mühendislerinin yapacağı işbirliği ile en güzel örneklerini birlikte vermelidirler.

Modern dünyanın takip ettiği kalkınma ve yönetim modelleri ile uluslararası işbirliği yöntemlerini kendimize yani Türkiye ve Azerbaycan'a uyarlamalıyız. Ekonomik ve ticari alanda, sanayi, hizmetler ve tarım sektörü de başta olmak üzere karşılıklı yatırımların artırılması ve kendi aramızda bir işbirliği kurumunun hayata geçirilmesini de kapsayan bir yol haritası çıkarmalıyız. Böylelikle yakın zamanda ortaya çıkmaya başlayan küresel gıda krizine hazır olmak için de ortak adımlar atmalıyız.

İki ülke, tek millet anlayışıyla rekabet yapmak değil, stratejik işbirlikleri oluşturarak, güçlerimizi birleştirerek, uluslararası alanda milletimiz ve devletlerimiz için stratejik rekabet avantajları yaratmalıyız.

İşbirliğimizin gelişmesinin nasıl güzel sonuçlar verdiğini İkinci Karabağ Savaşında gördük. Sonuç olarak bütün kalbimle desteklediğim Azerbaycan Devlet Başkanı Sayın İlham Aliyev'in dediği gibi “Biz dünya çapında birbirine en yakın ülkeleriz. Şuşa şehrinde Türkiye-Azerbaycan arasında beyannamenin imzalanması, ilişkilerimizi müttefiklik seviyesine çıkardı. Biz hem dostuz hem kardeşiz hem de resmen müttefikiz. Bu siyaset, bize atalarımızdan kalan bir mirastır. Atalarımızın vasiyetidir ve biz bu vasiyete sadığız”.

Aynı duygular içinde üniversitelerimiz, bilim adamlarımız, muallimlerimiz ve öğrencilerimiz arasında işbirliklerini geliştirmeliyiz. İktisadi ortak girişimler kurmalıyız. Kardeşliğimiz daha da pekiştirmeliyiz.

Yaşasın Azerbaycan, Yaşasın Türkiye, Yaşasın Türkiye Azerbaycan Kardeşliği.

Xülasə

Cemal Zehir

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əməkdaşlığın strateji istiqamətləri

Türk Dünyası strateji, iqtisadi və mədəni baxımdan çox geniş bir coğrafiyanı əhatə edir. Zəngin enerji resursları, dinamik gənc əhalisi və münbit torpaqları ilə biza və dünyaya geniş imkanlar təqdim edir.

Biz tarixin qarşımıza qoyduğu böyük imkanlarla qarşılaşırıq. Biz bu imkanlardan maksimum istifadə etməliyik. Bunun üçün biz iqtisadi əməkdaşlığımızı inkişaf etdirməli, birlikdə daha böyük güc yaratmalıyıq. Beləliklə, Türkiyə və Azərbaycan strateji iqtisadi və siyasi əməkdaşlıqla yeni dünyanın subyekti olmalıdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, enerji resursları, iqtisadi və siyasi əməkdaşlıq, dinamik gənc əhali

Summary

Cemal Zehir

Strategic Directions of Economic Cooperation Between Turkey and Azerbaijan

The Turkish World is spread over a very wide geography in terms of strategic, economic and cultural aspects. With its rich energy resources, dynamic young population and fertile lands, it offers a wide range of opportunities to us and to the world.

We are faced with great opportunities that history has brought before us. We should maximum make the best use of these opportunities. For this, we must develop our economic cooperation and create a greater power together. Thus, Turkey and Azerbaijan should be the subject of the new world with strategic economic and political cooperation.

Key words: Azerbaijan, Turkey, energy resources, economic and political cooperation, dynamic young population

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏNİN BİRGƏ AQRO EKOSİSTEMİNİN YARADILMASI İMKANLARI VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

İbrahimov Müslüm Azad oğlu
Siegen Universiteti

Təqdim olunmuş məqalədə müasir dünyada böyük diqqəti cəlb edən bir problemə həsr etmişik. Bu problem nəinki dövlət həm də özəl institutlarını maraqlandırır. Bu baxımdan biz son tədqiqatlarımızı əsasən Rəqəmsal Sahibkarlıq Ekosisteminin yaradılması məsələlərinə həsr etmişik. Beləki biz kənd təsərrüfatında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi imkanlarını təhlil etdik. Beynəlxalq konfransının mövzusunda uyğun olaraq Azərbaycan və Türkiyə kənd təsərrüfatı sahəsində, əsasən, ixrac əlaqələrində səmərəli əməkdaşlığa həsr etmişik. Heç kimdə şübhə yaratmur ki, Azərbaycanın ticarət infrastrukturun vasitəsilə Türkiyə fermerləri öz məhsullarını Rusiya bazarına çıxarmaq imkanlarına malikdir və eyni zamanda Azərbaycanın Türkiyə vasitəsilə Aİ bazarına məhsul ixracı haqqında da demək olar. İki ölkə arasında kənd təsərrüfat sahəsində yüksək inkişaf mərhələsinə çatmaq üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur.

Məqalədə Dəqiq, Ağıllı və Rəqəmsal Fermerçilik texnologiyaları haqqında geniş məlumat verilir. Məqalədə təsərrüfatların sahibkarlıq xüsusiyyətləri izah olunur, qeyd olunur ki, onlar yalnız müvafiq müəssisələr, təhsil, iqtisadi və hüquqi qurumların cəlb olunması və təsərrüfat resurslarının bu qurumlarla integrasiya prosesinin əsasında baş verir. Biz iki ölkənin universitetləri arasında əməkdaşlığa fokuslandırıq ki, ümumi Aqroekosistemin yaradılması üçün imkanlar əldə edək.

Açar sözlər: *Rəqəmsal Sahibkarlıq Ekosistemi, kənd təsərrüfatı, Dəqiq, Ağıllı və Rəqəmsal Fermerçilik, Aqroekosistem, universitet*

Bildiyimiz kimi, Avropa İttifaqının kənd təsərrüfatı bazarında Türkiyə bazarı xüsusi çəkiyə malikdir. Burada istehsal olunan meyvə, tərəvəz və digər kənd təsərrüfatı məhsulları Avropa bazarına ixrac edilir. Son dövrlərdə Türkiyədən ixrac olunan məhsullarda qiymətlərin artması halı müşahidə edilir. Bunun müxtəlif səbəbləri vardır. Onlardan biri ixrac olunan məhsulların kəmiyyətinin aşağı düşməsidir. Əsas səbəblərdən kimi Rusiya-Ukrayna müharibəsini qeyd edə bilərik.

Hazırda Türkiyə ilə Avropa İttifaqı arasında danışıqlar gedir. Türkiyə Avropa İttifaqı bazarında öz mövqeyini genişləndirmək istəyir. Bununla bağlı Türkiyə neçə illərdir ki, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərir. İkinci bir məsələ isə Türkiyənin kənd təsərrüfatının Avropa İttifaqı bazarından asılı olmasıdır. 2022-ci ilin 12-15 may tarixlərində Avropa İttifaqının kənd təsərrüfatı naziri Türkiyə Respublikasının kənd təsərrüfatı və meşə naziri Vahid Kirişçi ilə görüş keçirib. Bu görüş birinci kənd təsərrüfatı dialoqu adlandırılıb. Nəzərə alaq ki, Türkiyə Rusiyanın bazarından müəyyən dərəcədə asılıdır (taxıl problemi üzündən). Görüşün əsas məsələsi müəyyən bir kompromisə nail olunması olubdur. Rusiya Türkiyənin sanksiyalara qoşulmaması istəyindədir. Azərbaycan da eyni bir problemlə üzləşir. Çünki Azərbaycan bazarı da Rusiya bazarından müəyyən dərəcədə asılıdır. Azərbaycanın ən çox taxıl idxal etdiyi ölkə Rusiyadır. Azərbaycandan Rusiyaya isə daha çox meyvə-tərəvəz ixrac edilir. Nəticə etibarilə türkdilli ölkələr müəyyən problemlərlə üzləşirlər. Bu səbəbdən onlar məhsul ixracı ilə, xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı ilə bağlı öz yanaşmalarını dəyişməlidirlər.

Ümumiyyətlə, aqrosistem dedikdə bir-biriylə qarşılıqlı əlaqədə olan sistem və ya şəbəkə nəzərdə tutulur. Burada əsas məsələ Smart ekosistem ilə bağlıdır. Bunun səbəbi bu gün dünyada smart texnologiyalar, rəqəmsallaşma və s. artıq dayanıqlı kənd təsərrüfatı konsepsiyası kimi qəbul edilməsidir. Bu qəbul edilmiş bir situasiyadır. İndiki və gələcək kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını, demək olar ki, smart və rəqəmsal texnologiyalardan istifadəsiz inkişaf etdirmək qeyri-mümkündür. Türkiyə dünyanın 3-cü böyük buğda idxalçısıdır. Belə ki, Rusiyadan -1,66 milyard ABŞ dolları, Ukraynadan-208 milyon ABŞ dolları, Kanadadan-104 milyon ABŞ dolları, Almaniya isə 100 milyon ABŞ dolları qarşılığında buğda idxal edir. Türkiyə bir tərəfdən Rusiya və Ukraynadan taxıl idxalı ilə bağlı asılı vəziyyətdədir, digər tərəfdən özü həmin

ölkələrə çoxlu meyvə-tərəvəz ixrac edir. Fikrimcə, kənd təsərrüfatı məhsullarına müəyyən sanksiyaların tətbiq olunmaması humanist tələblərdən irəli gəlir. Yəni əgər müharibə və ya pandemiya şəraiti məhsulların əldə edilə bilməməsində böyük problemlər yaradırsa, Azərbaycan və Türkiyə arasında smart aqro ekosistem əlaqələrinin yaranmasını bu problemlərdən çıxış yolu kimi görürük. Bildiyimiz kimi, smart aqro ekosistemi 3 hissəyə ayrılır:

1. Precision Farming
2. Smart Farming
3. Digital Farming

Precision Farming - Türkiyə, demək olar ki, bu sahədə böyük uğurlar əldə edib. Azərbaycan isə həmin texnologiyalardan 3 ildir ki, istifadə edir. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki, insan konkret hansısa torpağın bir hissəsi və ya aqrokimya məsələsi ilə bağlı problemlərə nəzarət edə bilmir. Ona görə də Precision Farming vasitəsilə torpağın hansısa bir hissəsinə, və ya aqrokimyəvi struktura individual yanaşmanı tətbiq etmək olar ki, bu da birinci növbədə, xərclərin aşağı düşməsinə gətirib çıxardır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan da taxıl istehsalı ilə məşğuldur. Amma sirr deyil ki, Azərbaycan taxıl istehsalında bir sıra itkilərlə üzləşir. Bu təxminən 40% ətrafındadır. Sözügedən texnologiyadan istifadə etməklə bu itkiləri 30% aşağı endirmək mümkündür. Yenə də Türkiyənin bu istiqamətdə böyük nəticələr əldə etdiyini qeyd edə bilərik. Əsasən də, meyvə-tərəvəz istehsalında həmin texnologiyalardan istifadə olunur.

Fermer smart farmingin köməyi ilə fermer təsərrüfatı daxilində, keçmişdə istifadə edilmiş müəyyən ekenentlər üzrə bütün prosesləri optimallaşdırma, yəni işçilərlə bağlı məsələləri həll edə bilər.

Digital Farming - burada fermer özü həm məsələlərin həll edilməsində, həm də qərar qəbul edilməsində ən böyük rol oynaya bilər. O həm Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və həm də digər şirkətlərə öz məsləhət və nəticələrini bölüşə bilər.

Biz bununla 3 əsas prinsipi, daha doğrusu, istiqaməti göstərdik. Bu istiqamətlər üzrə Azərbaycanla Türkiyə arasında konkret olaraq hansı əməkdaşlığı həyata keçirə bilərik? Burada böyük işlər görmək mümkündür. Sevindirici haldır ki, 15-ci Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı sərgisində Türkiyə Respublikasının kənd təsərrüfatı və meşə naziri Vahid Kirişçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevlə görüşü olub. Düşünürük ki bu istiqamətdə müəyyən razılaşmalar da artıq əldə olunub.

Aqro ekosistemində əsas iştirakçı kimi fermer təsərrüfatlarına məxsus olan sahibkarlıq xarakterli fəaliyyət əsas rol oynayır. Burada biznes, bilik, və s. sahələrdə fermer təsərrüfatlarının bir tərəfdən dövlət, digər tərəfdən qeyri-dövlət universitet və institutları ilə inteqrasiyası nəzərdə tutulur. Rəqəmsal rakursda fermer yüksək texnologiyalardan istifadə edilməsində birbaşa olaraq o vaxt maraqlı olur ki, onlar onun işinə, həqiqətən, yararlı olsun, həm onun işini asanlaşdırsın, həm də xərclərini azaldaraq mənfəətini artırsın. Yəni ilk növbədə, əsas prinsip ondan ibarətdir ki, fermerlər həmin texnologiyalardan istifadə etsinlər. Digər tərəfdən isə universitet, dövlət qurumları, agentliklər, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan nazirliklər həmin texnologiyalardan istifadə üçün müəyyən səylər göstərsin.

Qeyd etmək istərdim ki, bu gün Avropa ölkələrində, ABŞ-da universitetlərin bu istiqamətdə fəaliyyəti çox zəngindir. Onlar çox böyük işlər görürər. Birincisi, ona görə ki, universitetlər kənd təsərrüfatı, biznesdə rəqabətə üstünlük vermək və onların dəyərini artırmaq üçün yeni təşəbbüs irəli sürə bilər. Bunun Azərbaycan və Türkiyə universitetləri tərəfindən də nəzərdən keçirilməsini vacib hesab edirik. Yaşadığımız Almaniya isə bu sahədə sözügedən texnologiya sahəsi üçün mütəxəssislər hazırlanır.

Qeyd etmək istərdik ki, müasir kənd təsərrüfatını bu texnologiyalarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Ümumiyyətlə, universitetlər aqroekosistemə necə daxil ola bilərlər? Düşünürəm ki, universitetlər öz fəaliyyətlərini təkcə mütəxəssis hazırlanması ilə bitmiş hesab etməməli, birbaşa təkliflərlə çıxış etməlidirlər. Azərbaycan və Türkiyə universitetləri bir-birilə əməkdaşlıq edərək bu aqro ekosisteminin yaranması istiqamətində birgə əməkdaşlıq apara və birbaşa olaraq müvafiq struktur və şirkətlərə öz təkliflərini verə bilər. Burada təkcə kənd təsərrüfatı sahəsi ilə bağlı mütəxəssis hazırlayan universitetlər deyil, digər universitetlər də iştirak edə bilər.

Universitetlərin “Smart Farming” sahəsində aqro ekosistemində fəal iştirakı üçün əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

1. Dəqiq qidalanma, sağlamlıq və rifah;
2. Məhsul artımının optimallaşdırılması;
3. Kənd təsərrüfatı siyasəti, ticarət və idarəetmə;
4. Süni intellekt və robototexnika;
5. Böyük məlumatların təhlili və maşın öyrənilməsi;
6. Ətraf mühitin və təchizat zəncirinin monitorinqi;
7. Biznes sistemləri və mürəkkəb qərarların qəbulu;
8. Səhiyyə və sosial elmlər.

Azərbaycan Avropa bazarına az sayda kənd təsərrüfatı məhsulu çıxarır. Halbuki Türkiyənin tətbiq etdiyi bu sistemlə həmin məhsulların sayını artırmaq olar. Azərbaycan və Türkiyə universitetlərinin aqro ekosistemində yeri vakuum kimi görünür.

Fermer təsərrüfatı və müəssisələr qərarların qəbul edilməsinə kömək etmək üçün qabaqcıl monitorinq texnologiyası və “Biq Data” analitikasından tutmuş, bəhs etdiyimiz ağıllı sistemlərdən istifadəyə qədər praktik yanaşmaların hazırlanmasında universitetlərin potensialından istifadə edilə bilər.

References

1. Arnholt M, MT Batte and S Prochaska, 2007. Adoption and Use of Precision Farming Technologies: A Survey of Central Ohio Precision Farmers, OSU AED Economics (AEDE-RP-OO11-O1), December 5.
2. Blackmore BS, 2008. Interview, Centre for Precision Farming, KVL, Taastrup.
3. M.J. Frissel, Cycling of Mineral Nutrients in Agricultural Ecosystems. SSN: 0304-3746
Copyright © 2022 Elsevier B.V. All rights reserved
4. Pedersen SM RB Ferguson and M Lark, 2009. A Comparison of Producer Adoption of Precision Agricultural Practices in Denmark, the United Kingdom and the United States, SJFI – Working Paper no. 2.
5. Stephen WS, 2009. Precision Farming: A New Approach to Crop Management, Texas Agricultural Extension Service.
6. Srinivasan, 2001. Precision farming in Asia: Progress and prospects, Geospatial Analysis Center, Regional Science Institute, Hokkaido, Japan

Резюме

Ибрагимов М.А.

Основные направления и возможности для создания совместной Агро-Экосистемы между Азербайджаном и Турцией

Данная статья посвящена проблеме, которая в современном мире привлекает огромное внимание частных и государственных структур. Недавнюю исследовательскую работу мы посвятили вопросам создания экосистемы цифрового предпринимательства. Исходя из этого, мы проанализировали возможности внедрения цифровых технологий в сельское хозяйство. Азербайджан и Турция имеют эффективное сотрудничество в сфере сельского хозяйства, в основном в экспортных переговорах. Через торговую инфраструктуру Азербайджана турецкие фермеры имеют возможность экспортировать собственную продукцию на российский рынок, и то же самое можно сказать об интервенции азербайджанских товаров на рынок ЕС через Турцию. Улучшение и сотрудничество между двумя странами для дальнейшего развития сельского хозяйства требует совершенствования и внедрения цифровых технологий. В данной работе установлено четкое различие между точным, умным и цифровым земледелием. В статье объясняется, что предпринимательские характеристики фермерского хозяйства повышаются только при наличии соответствующих предприятий, образовательных, экономических и правовых институтов и процесса интеграции ресурсов фермерского хозяйства с этими институтами. Мы сосредоточились на сотрудничестве между университетами двух стран, чтобы получить возможности для создания общей агроэкосистемы.

Ключевые слова: экосистема цифрового предпринимательства, сельское хозяйство, точное, умное и цифровое земледелие, агроэкосистема, университет

Summary
Ibrahimov M.A.

Main Ways for Opportunities for the Creation of a Common Agri-Ecosystem Between Azerbaijan and Turkey

This paper focuses on a problem to generates tremendous attention from private and government in the contemporary world. The recent research work we have dedicated to issues of creation of the Digital Entrepreneurship Ecosystem. From this point, we analyzed possibilities for the implementation of digital technologies in agriculture. Azerbaijan and Turkey have efficient cooperation in the agriculture sphere mainly in export negotiations. Through Azerbaijan's trade infrastructure Turkey's farmers have opportunities exporting own products to the Russian market and the same can say about Azerbaijan's goods intervention in the EU market through Turkey. Improvement and collaboration between two countries for further development in agriculture need to enhance and implement the digital technologies. This paper establishes a clear distinction between Precision, Smart, and Digital Farming. At the paper explained the entrepreneurial characteristics of the farm those enhanced only if there are appropriate businesses, educational, economic, and legal institutions involved and there is an integration process of farm resources with these institutions. We focused on collaboration between universities in two countries might be to get opportunities for creating a common Agroecosystem.

Key words: Digital Entrepreneurship Ecosystem, agriculture, Precision, Smart, and Digital Farming, Agroecosystem, university

AZƏRBAYCANLA TÜRKİYƏ ARASINDA UNIVERSİTET-SƏNAYE ƏMƏKDAŞLIĞININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ TEXNOPARKLARIN STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Əliyev Şəfa Tiflis oğlu
Sumqayıt Dövlət Universiteti
shafaaliyev@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə Azərbaycanla Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsində texnoparkların strateji əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Müasir dövrdə universitetlərdə əldə olunan elmi nəticələrin kommersiyalaşdırılması, istehsala tətbiqi baxımından texnoparkların çoxfunksiyalı rolu kifayət qədər əhəmiyyətliyədir. Burada yeni innovasiyaların işlənilməsi, mənimsənilməsi və tətbiqi üçün güclü imkanlar mövcuddur. Azərbaycanla Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığı istiqamətində real tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün birgə texnoparkların yaradılması vacib hesab edilir. Bunlarla bağlı müəllif fikirləri verilir, tövsiyələr hazırlanaraq təkliflər irəli sürülür.*

Açar sözlər: *Azərbaycan-Türkiyə, universitet-sənaye, texnoparklar, texnoparkların strateji rolu, texnoparkların əhəmiyyəti*

Son onilliklərdə dünyada qlobal transformasiyalar, regional və beynəlxalq əməkdaşlıq drayverləri kifayət qədər genişlənməkdədir. Dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin şaxələndirilməsi, elm və texnologiyaların daha sürətli şəkildə inkişaf etdirilməsi, yeni innovasiyaların işlənilməsi və tətbiqi məsələlərində fərqli inkişaf meyilləri diqqət çəkir. Yüksək texnologiyaların tətbiqində, elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasında, daha səmərəli olaraq istehsal proseslərinə tətbiq edilməsində məhsuldar mexanizmlərə və işlək praktiki alətlərə ehtiyac artmışdır [5, s. 58; 3, s. 379]. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrinin texnoloji sıçrayışlarında, yeni texniki uklada daha sürətlə keçmələrində öncül universitetlər və onların bazasında yaradılmış yüksək texnologiyalar parkı – texnoparklar özlərinin

çoxfunksiyalı xüsusiyyətləri ilə xeyli səmərəli xarakterizə olunurlar [6, s. 29]. ABŞ-da Kaliforniyada – Stenford Universiteti tərəfindən yaradılmış “Silikon vadisi” texnoparkında dünya üzrə kompüter və yüksək texnologiyalar sahəsində alim və mühəndislərin 20 %-ə qədər potensialı cəmlənmişdir [3, s.359]. Təsadüfi deyildir ki, “Forbes” reytingində dünyanın ilk yüz milyardərinin 30-nun bu texnoparkda ofisləri və istehsal, elmi-tədqiqat, sınaq-sazlama mərkəzləri, laboratoriyaları vardır.

Sosializm sisteminin süqutundan və keçmiş SSRİ-nin dağılmasından sonrakı dövrdə dünya xəritəsində köklü dəyişikliklər baş verdi, siyasi və güc mərkəzləri dəyişdi, təfəkkürlər, kapitalizm sisteminin mahiyyətinə və bazar iqtisadiyyatının inkişafına münasibətlər tamamilə dəyişdi. Yeni yaranmış müstəqil dövlətlər özlərinin milli iqtisadi sistemlərini və iqtisadi inkişaf modellərini formalaşdırmağa başladı. Azərbaycanda da bu proseslər baş vermişdir və ölkəmiz özünün iqtisadiyyatını milli mənafə dəyərləri üzərində formalaşdırmaq, təhsil sistemini inkişaf etdirmək və strateji əməkdaşlıq əlaqələrini şaxələndirmək istiqamətində mühüm addımlar atdı. Sevindirici haldır ki, bu tarixi və strateji addımların əsas istiqaməti türk coğrafiyasının birləşdirilməsinə, türkdilli dövlətlərin integrasiyasının sürətləndirilməsinə və Türkiyə ilə iqtisadi əməkdaşlığın ən yüksək səviyyəyə qaldırılmasına yönəldilmişdir. Regionda həyata keçirilən beynəlxalq əhəmiyyətli enerji və nəqliyyat layihələrinin əsasında Azərbaycan-Türkiyə birliyi dayanır. Azərbaycanın milli resurslarının dünya bazarlarına çıxarılmasında, ölkəmizin regional və beynəlxalq səviyyədə mövqeyinin gücləndirilməsində və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında Türkiyə ilə əməkdaşlıq təkanverici rol oynamış və həlledici amil kimi çıxış etmişdir.

Hazırda Azərbaycanda məsul vəzifələrdə, aparıcı sahələrdə, idarəetmə orqanlarında, həmçinin hərbi-texniki strukturlarda fəaliyyət göstərən kadr korpusumuzun əhəmiyyətli hissəsi Türkiyədə təhsil alanlar, tədqiqat aparıcılar və istehsal təcrübəsi, biznes və idarəetmə təcrübəsi toplayanlardır. Bütün sahələrdə Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı yeni mərhələyə keçməkdədir. Xüsusilə Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra işğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsində, enerji, nəqliyyat, istehsal və sosial infrastrukturun yaradılmasında Türkiyə şirkətləri və investorları, biznes subyektləri fəal şəkildə iştirak edirlər. Məhz bu amillər baxımından hesab edirik ki, yeni reallıqlar şəraitində Azərbaycanla Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının intensivləşdirilməsi və elmi-tədqiqat mərkəzlərinin, texnoparkların yaradılması hesabına daha əlverişli və məhsuldar fəaliyyət mühitinin formalaşdırılması mümkündür [3, s.328].

Məlumdur ki, ölkəmizin əksər universitetləri qardaş Türkiyənin aparıcı universitetləri ilə sıx əməkdaşlıq edirlər, birgə tədqiqatlar aparılır, tələbə mübadiləsi edilir, elmi konfranslar keçirilir, universitet-sənaye əməkdaşlığı istiqamətində tədbirlər görülür. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Türkiyə iş adamlarının, biznes subyektlərinin universitetlərlə sıx əlaqələrinin olduğunu qeyd etmək mümkündür. Bu cür yanaşma yaxın perspektivdə ölkəmizdə çoxfunksiyalı yeni texnoparkların və elmi – tədqiqat mərkəzlərinin yaradılmasını sürətləndirməkdə motivasiya rolunu oynaya bilər [7, s.29]. Məhz qardaş Türkiyədə universitetlərdə, digər təhsil ocaqlarında və elmi- tədqiqat mərkəzlərində yüksək texnologiyaların kəşfi, tətbiqi, yeni innovasiyaların işlənməsi və reallaşdırılması məsələləri və hədəfləri son illərdə maksimum prioritetlik təşkil edir [4, s.103]. Türkiyədə keçirilən elmi tədbirlər, texnoloji festivallar, sərgilər və seminarlar texnologiyaların inkişaf etdirilməsində və əməkdaşlıq əlaqələrinin gücləndirilməsində önəmli rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz Böyük Qarabağ Zəfərində Türkiyədə istehsal olunan “Bayraktar TB2” pilotsuz uçuş aparatlarının yüksək səmərəliliyi və texnoloji üstünlüyü bütün dünyada əks-səda doğurmuşdur.

Fikrimizcə, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə iki qardaş ölkə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsi istiqamətində texnoparklardan maksimum səmərəli istifadə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər və bu sahədə hədəflərin qarşıya qoyulması olduqca vacibdir. Artıq işğaldan azad olunmuş ərazilərdə – Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında reallaşdırılan layihələr əsas etibarilə özündə yüksək və “ağıllı” texnologiyaları ehtiva edir. Ağdam sənaye parkında yüksək texnologiyalar əsaslı istehsal-sənaye infrastrukturunu yaradılmaqdadır və rezidentlərin qeydiyyatına başlanılmışdır. Bundan əlavə, Cəbrayıl rayonunda “Araz Vadisi İqtisadi Zonası”nın yaradılması üçün işlər intensivləşməkdədir. Bütün bunlar işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni reallıqlar formalaşdırmışdır və universitet-sənaye

əməkdaşlığının təşkili və inkişaf etdirilməsi üçün ciddi perspektivlər diqqət çəkir. Bunlarla bağlı bir sıra məsələlərə diqqətin yönəldilməsini, yaxın perspektivdə Azərbaycan-Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının daha aktiv fazaya keçirilməsinin hədəf kimi qarşıya qoyulmasını vacib hesab edirik və fikrimizi bu kimi elmi-iqtisadi arqumentlərlə izah edirik, təkliflər irəli sürürük:

- işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yüksək və "ağıllı" texnologiyaların maksimum prioritetliyi Azərbaycanla Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsində tarixi bir fürsət kimi dəyərləndirilməlidir və bu məqsədlə birgə texnoparkın yaradılması layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı;

- yeni yaradılması nəzərdə tutulan texnoparkın qeydə alınması və fəaliyyət göstərməsi ona vergi və gömrük güzəştlərindən ən azı 10 il müddətinə istifadə etməyə imkan verər və texnoparkın, onun rezidentlərinin daha tez bir zamanda uğur əldə etməsinə münbit bir şərait yaradar;

- təklif olunan texnopark ölkəmizdə və Türkiyədə elmi-tədqiqatların nəticələrinin postkonflikt ərazilər üçün adekvatlığı nəzər alınmaqla, önəmli ixtiraların və kəşflərin, yeni innovasiyaların və yüksək texnologiyaların daha intensiv şəkildə istehsal prosesinə tətbiq olunmasına əlverişli şərait yaratmaqla, universitet-sənaye və elm-biznes-müəssisə əməkdaşlığının fəal mərkəzlərindən birinə çevrilə bilər;

- işğaldan azad olunmuş ərazidə Azərbaycanla Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsində yeni yaradılması nəzərdə tutulan texnopark katalizator və multiplikator funksiyalarını yerinə yetirməklə, perspektivdə Qarabağda Azərbaycan-Türkiyə universitetinin yaradılmasına ciddi əsaslar formalaşdırıla bilər və s.

Ədəbiyyat

1. Alguliyev, R.M., Aliyev, A. G., Aliyev, Sh.T., Shahverdiyeva, R.O. Development of information support systems for management of innovative structures / IEEE 8th International Conference on Application of Information and Communication Technologies, 15-17 October, 2014. Astana (Kazakhstan), (Web of science).— pp. 378-382.

2. Megits, N., Aliyev, S. T., Pustovhar, S., Bielialov, T., & Prokopenko, O. The «Five-Helix» Model as an effective way to develop business in Industry 4.0 of selected countries. // Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR), 9(2), 2022. 357-368. <https://ieeca.org/journal/index.php/JEECAR/article/view/920>. Scopus (2022). <https://doi.org/10.15549/jeecar.v9i2.920>.

3. Zahid F.Mamedov, Shafa T.Aliyev. Modern universities: new challenges, trends, paradigms and expectations. / 70th International Scientific Conference on Economic and Social Development / Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Faculty of Management University of Warsaw and Faculty of Law, Economics and Social Sciences Sale - Mohammed V University in Rabat and Polytechnic of Medimurje in Cakovec. Baku, Azerbaijan, 25-26 June, 2021.(Web of science).-pp.325-331.

4. Zahid F.Mamedov, Shafa T.Aliyev. Universities in the modern age: New challenges, trends, paradigms and expectations. Azerbaijan // Journal of Educational Studies. Baku, Vol. 691, 2020. Issue II, pp. 99–115.

5. Qasimov, İ., Cəbiyev, F. İnnovasiya sahibkarlığı və texnoparklar. Bakı – 2017. – 183 s.

6. İmanov, K. Biliklər və texnologiyalar + investisiyalar və əqli mülkiyyət = universitetlərin və sənayenin insan kapitalının ekosistemi. Bakı, 2017. – 48 s.

7. Mustafayev, T., Kamalov, N. Avropa Birliyi ölkələrində elmi-tədqiqat və texnologiya parklarının mövcud sistemi. // "Western Caspian" University № 3, 2017. – s.25-37.

Резюме
Алиев Ш.Т.

Стратегическая важность технопарков в усилении сотрудничества университет-промышленность между Азербайджаном и Турцией

В статье исследована стратегическая важность и потенциал технопарков в усилении сотрудничества университет-промышленность между Азербайджаном и Турцией в современных условиях. Отмечена важность многофункциональной роли технопарков в коммерциализации научных результатов и применения их в производстве. Раскрыты возможности технопарков в разработке, освоении и более активном применении новых инноваций. Считается необходимой интенсификация создания совместных технопарков с целью реализации перспективных мероприятий в рамках сотрудничества университет-промышленность между Азербайджаном и Турцией. Подготовлены рекомендации и даны предложения по рассматриваемым проблемам.

Ключевые слова: Азербайджан-Турция, университет-промышленность, технопарки, стратегическая роль технопарков, важность технопарков

Summary
Aliyev Sh.T.

The Strategic Importance of Technoparks in Strengthening University-Industrial Cooperation Between Azerbaijan and Turkey

The article investigates the strategic importance of technoparks in strengthening university-industrial cooperation between Azerbaijan and Turkey. In contemporary times, the multifunctional role of technoparks is quite important in terms of commercialization of scientific results obtained in universities, as well as their application in production. There are strong opportunities for the development, adoption and application of new innovations. It is considered important to establish joint technoparks to implement real action plan in the direction of university-industrial cooperation between Azerbaijan and Turkey. The author's views on the above mentioned issues are given in the article, recommendations and suggestions are provided.

Key words: Azerbaijan-Turkey, university-industry, technoparks, strategic role of technoparks, importance of technoparks

I BÖLMƏ: AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKiYƏ ARASINDAKI ƏMƏKDAŞLIQDA RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA VƏ RƏQƏMSAL LİDERLİK

BÖLÜM I: AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDAKI İŞ BİRLİĞİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE DİJİTAL LİDERLİK

I СЕКЦИЯ: ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЦИФРОВОЕ ЛИДЕРСТВО В СОТРУДНИЧЕСТВЕ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ТУРЦИЕЙ

I SECTION: DIGİTAL TRANSFORMATION AND DIGİTAL LEADERSHIP IN COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND TURKEY

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYALAR ŞƏRAİTİNDƏ REGIONLARDA BANK-KREDİT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI

Baxşəliyev Rəfət Məzahir oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

rufat.bakhshaliyev@bk.ru

***Xülasə:** Məqalədə ölkə regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsinin aktual aspektləri tədqiq olunur. Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin üstün cəhətləri verilir. Regional səviyyədə həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsində bankların rolunun artırılması məsələlərinə toxunulur. Real iqtisadiyyat sektorunu kredit resurslarına əlçatanlığının vacibliyi əsaslandırılır. Regionlarda rəqəmsal texnologiyaların əsasında çevik və əlçatan bank-kredit xidmətlərinin təşkil olunması perspektivlərinə toxunulmuş və əsaslandırılmalar aparılmışdır. Baxılan problemlər üzrə təkliflər təqdim edilir.*

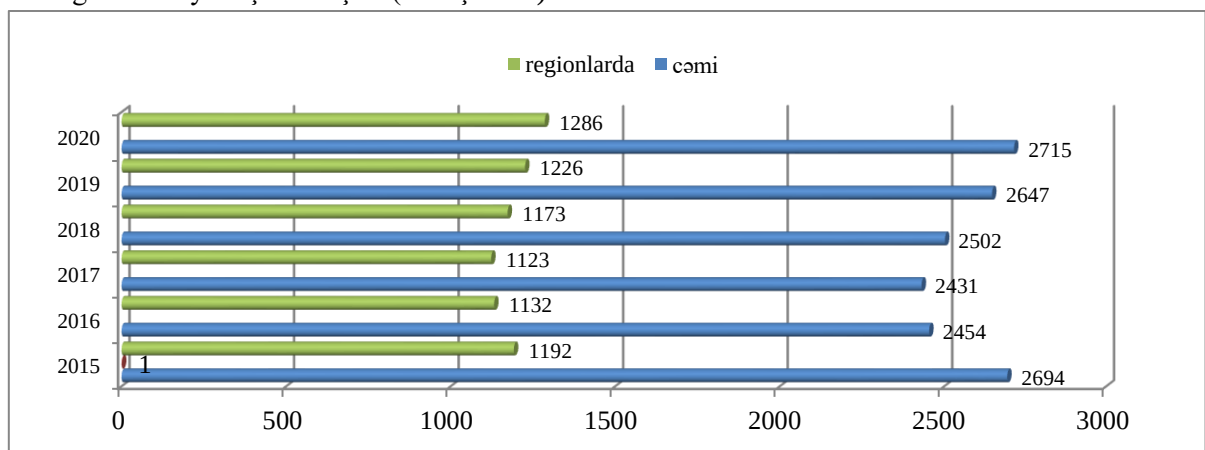
***Açar sözlər:** rəqəmsal transformasiyalar, regionlar, bank-kredit müəssisələri, kredit əlçatanlığı, bank xidmətlərinin genişləndirilməsi*

Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində ölkə regionlarında bank-kredit xidmətlərinin əlçatanlıq məsələləri, başqa sözlə, daha ucuz kredit resurslarına çıxışın təmin olunması vacib şərtlərdəndir. Belə ki, müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsi, xüsusilə kiçik və orta biznes subyektlərinin kreditlərə olan tələbatının ödənilməsi üçün regional səviyyədə müstəqil qərarlar vermək səlahiyyətlərinə malik bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyət göstərməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Regional səviyyədə bank xidmətlərinin təmin edilməsi, bu istiqamətdə rəqabət mühitinin formalaşdırılması, kredit resurslarının faiz dərəcələrinin aşağı salınması tədbirlərinə ciddi ehtiyac vardır. Eyni zamanda, maliyyə vəsaitlərinin çevik şəkildə əldə edilməsində maraqlı olan regional iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin tələblərinin ödənilməsi üçün alternativ bank xidmətlərinə və müəssisələrinə, müxtəlif təşkilatlara, maliyyə vasitəçilərinə ehtiyac həmişə yüksəkdir. Regionlarda iqtisadi artımın təmin edilməsində müxtəlif bank müəssisələrinin rolunun artırılması və onların fəaliyyət strategiyalarında əsaslı dəyişikliklərin edilməsi bir zərurət olaraq ortaya çıxmışdır. Bu proseslərdə rəqəmsal texnologiyalar və elektron xidmətlər ciddi önəm kəsb edirlər.

Fikrimizcə, regional səviyyədə bankların fəaliyyətlərinin səmərəli olmasına şərait yaradan fəaliyyət mexanizmlərinin işlənməsi və tətbiqi təmin olunmalıdır. Belə ki, daha kompakt bankların regionlarda kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə əməkdaşlıq münasibətlərində böyük üstünlüklər vardır. İqtisadiyyatın

müxtəlif sahələrinin inkişafı ilə bağlı zəruri olan kredit resurslarının ayrılması, perspektivli fəaliyyət sahələrinə investisiyaların yönəldilməsi istiqamətlərində bank-kredit xidmətləri paketi formalaşdırılmalıdır. Bank-kredit müəssisələri ilə regionlarda fəaliyyət göstərən real iqtisadiyyat subyektləri arasındakı əlaqələrin qarşılıqlı maraqlar çərçivəsində tənzimlənməsi səmərəli fəaliyyətin əsası kimi qiymətləndirilməlidir [4, səh. 10]. Digər tərəfdən ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının planlaşdırılması, müxtəlif səpkili regional inkişaf proqramlarının hazırlanaraq həyata keçirilməsinin həlledici məsələlərindən biri kimi etibarlı maliyyə-kredit mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi və partnyor bank-kredit müəssisələri ilə əlaqələrin yaradılması daha çox aktuallığı ilə diqqət cəkilir. Hazırkı dövrdə ölkəmizin regionlarında təbii və iqtisadi resursların emal və kommersiya dövrüyyəsinə cəlb olunması üçün daha güclü maliyyə-kredit təminatı mexanizmləri tələb olunur [3, səh. 33]. Bu proseslərdə rəqəmsal alətlər hesabına görülmə işlərin səmərəliliyini artırmaq üçün əlverişli şərait yaranır. Bundan əlavə, regional iqtisadi inkişafın modeləşdirilməsində bank sisteminin rolunun gücləndirilməsinə və onların səmərəli fəaliyyəti üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına ehtiyac vardır. Burada başlıca prinsiplərdən biri regionlarda bank-kredit fəaliyyətinin stimullaşdırıcı mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi ola bilər [1, səh. 19]. Başqa bir problem, regionlarda ixtisaslaşan bankların real sektorun maliyyələşdirilməsində fəallığı üçün kifayət qədər bank kapitalına malik olmasıdır. Belə ki, regionlarda iqtisadi fəaliyyət subyektləri ilə banklar arasında əməkdaşlığın uzunmüddətli dövr üçün təşkili daha çox səmərə verə bilər. Bu halda regional bankların və onların filial şəbəkələrinin maliyyə resursları ilə təminatı baxımından mərkəzdən asılılığı xeyli azalar [2, səh. 76].

Qeyd edək ki, regionlarda pul vəsaitlərinə əlçatanlığın təmin olunmasında bankomat şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi də önəmli rol oynayır. Ölkəmizdə 2015-2020-ci illər ərzində bankomatların sayı 0,78 % artmış və 2020-ci ildə cəmi 2715 bankomat fəaliyyət göstərmişdir ki, bunlardan da 1286-sı və yaxud 47,4 %-ə qədər regionlarda yerləşdirilmişdir (bax: şəkil 1).

Şəkil 1. Azərbaycanda 2015-2020-ci illərdə bankomatların quraşdırılması dinamikası (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır – <https://www.cbar.az/>).

Ölkəmizdə 2015-2020-ci illərdə POS-terminalların 80301-dən 57120-ə qədər azalmışdır. Regionlarda isə bu azalma 31357-dən 19493-dək, başqa sözlə 61 %-ə yaxın təşkil etmişdir.

Bunlarla yanaşı, regionların sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli kreditləşdirilməsi bank-kredit müəssisələrindən uzunmüddətli resurs bazası tələb edir ki, onun formalaşması bir sıra problemlərlə bağlıdır. Bu baxımdan regionların bank-kredit təşkilatları tərəfindən maliyyələşdirilməsinə, o cümlədən uzunmüddətli kreditləşməsinə dəstək üçün məqsədyönlü dövlət siyasəti tələb olunur. Belə bir şəraitdə regional iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişafı strategiyaları və proqramları çərçivəsində regionlarda fəaliyyət göstərən bank-kredit müəssisələrinin rolunun gücləndirilməsinə yönəlmiş bütün kompleks tədbirlərin işlənilib hazırlanması xüsusilə vacib görünür.

Müvafiq olaraq, bank-kredit müəssisələrinin resurslarının sənaye tikintisinə, müəssisələrin modernləşdirilməsinə, enerjiyə qənaət edən layihələrin, idxalı əvəz edən sənaye sahələrinin tətbiqinə,

müəssisələrin sənaye potensialının artırılmasına yönəlmiş layihələrin həyata keçirilməsi üçün istifadəsinə regional səviyyədə dəstək tədbirlərinə ehtiyac var ki, bu da son nəticədə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına kömək edəcək. Bu, həm də regionların sənaye potensialının artırılması, eləcə də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Digər tərəfdən, rəqəmsal transformasiyalar dövründə Azərbaycanın bank-kredit müəssisələrinin regional seqmentinin inkişafı üçün müəyyən səylər tələb olunur. Birincisi, regional bank-kredit müəssisələrinin kapitallaşmasının artımını daha da stimullaşdırmaq lazımdır. İkincisi, regional bank-kredit müəssisələrinin maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını genişləndirmək lazımdır. Üçüncüsü, regional bank-kredit müəssisələrinin kredit və investisiya fəaliyyətinin ünvanlılığını artırmaq lazımdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün bir qrup amillərə diqqət yetirmək vacibdir:

1) rəqəmsal texnologiyalar əsaslı sistem əhəmiyyətli regional bank-kredit müəssisələrinin kapitalında bələdiyyə orqanlarının iştirakına görə dövlət stimullarının tətbiqi;

2) regional subordinasiyalı kreditlərin verilməsi mexanizminin işlənilib hazırlanması;

3) əmanətlərin təhlükəsizliyinə əlavə təminatların formalaşdırılması, bank-kredit müəssisələrinin kapitalının artırılması üçün vergi güzəştləri;

4) regional bank-kredit müəssisələrinə müasir bank texnologiyalarının tətbiqi, idarəetmə sistemlərinin inkişafı və kadr hazırlığında dövlət dəstəyinin göstərilməsi yolu ilə onların rəqəbat qabiliyyətinin artırılması;

5) Azərbaycanın Mərkəzi Bankının regional filiallarının iştirakı ilə banklararası kredit bazarı üçün platformaların hazırlanması;

6) yerli kapital qoyuluşu üçün əlverişli iqtisadi imkanların yaradılması, bank-kredit xidmətləri bazarında inhisarçılıq meyillərinin qarşısının alınması yolu ilə maliyyə resurslarının regionlardan kənara çıxması probleminin həlli;

7) regional inkişaf banklarının yaradılması və s.

Beləliklə, hesab edirik ki, ölkə regionlarında bank-kredit və pul əməliyyatları əlçatanlığının maksimum gücləndirilməsi tədbirləri görülməli və rəqəmsal mexanizmlərin, elektron xidmətlərin əhatəsi genişləndirilməlidir:

- rəqəmsal infrastruktur yaradılmalı və daha əlçatan bank kreditləri paketinin işlənməsi və regionlarda tətbiqi vacibdir;

- regionlarda fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış bankların sayı artırılmalı və onların sərbəst fəaliyyəti təmin olunmalıdır;

- regional səviyyədə real iqtisadiyyat subyektləri ilə bank-kredit müəssisələri arasında uzunmüddətli əməkdaşlıq mexanizmləri hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. İbrahimov, E.Y. Maliyyə və bank sistemiünün regional iqtisadi inkişafın təminatında rolu (Naxçıvan MR timsalında). İ.ü.f.d. dissertasiyasının avtoreferatı. Naxçıvan, 2017.- 23 s.

2. Kamilov, A. Azərbaycanda bank kapitalının real sektorun maliyyələşdirilməsinə cəlb edilməsi yolları // İpək yolu, №2, 2017, s.72-79.

3. Quliyeva A.E. AR-nın regional inkişaf proqramlarının maliyyə-kredit təminatı və onun səmərəliliyin yüksəldilməsi problemləri. İ.ü.e.d. dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2018.-48 s.

4. Сорокина, И.О. Проблемы взаимодействия банков и предприятий реального сектора национальной экономики // Управление в кредитной организации. 2012, №1, с. 9-11.

Резюме

Бахшалиев Р.М.

Актуальные аспекты усиления деятельности банков и кредитных предприятий в регионах страны

Исследованы актуальные аспекты усиления деятельности банков и кредитных предприятий в регионах страны. Даны преимущественные факторы повышения эффективности деятельности банковско-кредитных предприятий в условиях цифровой трансформации. Рассмотрены вопросы повышения роли банков в финансировании осуществляемых проектов на региональном уровне. Обоснована важность обеспечения доступности кредитования реального сектора экономики. Обоснованы и обобщены перспективные направления и факторы по расширению оперативных и доступных банковско-кредитных услуг на основе цифровой технологии в регионах. Подготовлены предложения по рассматриваемым проблемам.

Ключевые слова: цифровая трансформация, регионы, банки и кредитные предприятия, доступность кредита, расширение банковских услуг

Summary

Bakhshaliyev R.M.

Actual Aspects of Strengthening the Activities of Banking and Credit Institutions in the Regions of the Country

Topical aspects of strengthening the activities of banking and credit institutions in the regions of the country have been studied. The primary factors for increasing the efficiency of banking and credit enterprises in the context of digital transformation are given. The issues of increasing the role of banks in financing the projects implemented at the regional level have been examined. The importance of the real economy sector's access to credit resources have been substantiated. Recommendations have been prepared on the issues examined.

Key words: digital transformation, regions, banking and credit institutions, access to credit, expansion of banking services

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Böyükkişi Nəriman Bəhrəm oğlu

Azərbaycan Universiteti

nariman.boyukkisi@au.edu.az

Əhmədov Məhəmməd Ələddin oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

mehammed.ehmedov.57@mail.ru

Xülasə: Məqalədə informasiya cəmiyyətinin nəzəri əsasları nəzərdən keçirilir. Bununla əlaqədar göstərilir ki, informasiya cəmiyyətinin nəzəri əsasları ilk olaraq ABŞ iqtisadçısı Daniel Bell tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Burada onun “Gözlənilən postsənaye cəmiyyəti” əsərinin əsas müddəaları təhlil olunur, onun əhəmiyyəti qeyd olunur.

Açar sözlər: postsənaye cəmiyyəti, informasiya cəmiyyəti, Daniel Bell, bilik iqtisadiyyatı, milli iqtisadiyyat.

XX əsrin ikinci yarısında, 50 – ci illərdən başlayaraq dünya iqtisadiyyatında tamamilə yeni məzmunlu ictimai – iqtisadi proseslər baş verir və informasiya cəmiyyəti yaranmaqda idi. İnformasiya cəmiyyətinin nəzəri əsasları ilk olaraq ABŞ iqtisadçısı Daniel Bell (1919 – 2011) tərəfindən işlənib

hazırlanmışdır. Daniel Bell (1919 – 2011) ABŞ - da yaşamış və fəaliyyət göstərmiş XX əsrin görkəmli iqtisadçılarından biridir, postsənaye cəmiyyəti nəzəriyyəsinin banisidir. Onun 1973 – cü ildə nəşr etdirdiyi “Gözlənilən postsənaye cəmiyyəti. Sosial proqnozlaşdırmanın təcrübəsi” eləcə də ‘Kapitalizmin mədəni ziddiyyəti’ (1976) adlı əsərləri XX əsrdə Qərbi Avropada iqtisadi fikrin inkişafında mühüm rol oynamış 100 kitab siyahısına daxil edilmişdir.

Daniel Bell kim idi? O, Nyu – Yorkda elə də varlı olmayan yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. İlk yeniyetmə illərində o, sosioloji problemlərlə maraqlanırdı, K.Marksın sosial nəzəriyyəsi və onun dialektik materializmi mövqeyindən çıxış edirdi. Lakin, sonralar XX əsrin 40 – cı illərində K.Marks nəzəriyyəsindən uzaqlaşsa da, bu nəzəriyyənin qeyri – mükəmməlliyini anlasa da, o, həmişə K.Marksa, onun nəzəriyyəsinə hörmətlə yanaşmışdır.

Nətiədə, D.Bell demokratik sosialim ideyalarının tərəfdarı kimi formalaşmışdır. 60 – cı illərin ortalarında o, bir alim kimi yetişmiş, bir çox elmləri, məsələn qədim dövrün və onun mədəniyyətinin tarixi, elmin və texnologiyaların tarixi, iqtisadi nəzəriyyəni dərinlən və hərtərəfli öyrənmişdi. Onun uzun müddət iki əsas fəaliyyət sahəsi olmuşdur: siyasi jurnalistika və universitetlərdə pedaqoji fəaliyyət. O, hərtərəfli biliklərə malik geniş dünyagörüşlü alim kimi yetişmişdir. D.Bell özü haqqında belə yazırdı: “Mən iqtisadiyyatda sosialist, siyasətdə liberal və mədəniyyətdə konservator olmuşam.” O, bu mövqelərdən yanaşaraq 60 – cı illərin sonunda inkişaf etmiş sənaye cəmiyyətində yaranmış keyfiyyətə yeni bir vəziyyəti təhlil edərək ona böyük şöhrət gətirmiş postsənaye cəmiyyəti nəzəriyyəni, yəni informasiya cəmiyyəti nəzəriyyəsini yaratmışdır.

D.Bell tərəfindən postsənaye cəmiyyəti anlayışı ilk dəfə 1959 – cu ildə Zaltsburqda keçirilmiş seminardakı çıxışında istifadə etmişdir. O, belə hesab edirdi ki, postsənaye cəmiyyəti heç də insanın istehsal prosesindən sıxışdırılıb çıxarılmış cəmiyyət deyil. Postsənaye cəmiyyəti əslində sənaye sahəsinin öz aparıcı rolunu itirmiş olduğu bir cəmiyyətdir. Sənayenin aparıcı rolunun zəifləməsinə artmaqda olan yeni texnologiyalar təsir göstərmişdir. Bu yeni texnologiyalarda əsas məhsuldar qüvvə elmdir. Hər bir cəmiyyətin potensialı isə bu cəmiyyətin ixtiyarında olan informasiya və biliklərin miqyası ilə ölçülür. 60- cı illərin ortalarında məlum oldu ki, postsənaye cəmiyyətinin problemlərinin tədqiq edilməsi sosioloji nəzəriyyənin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

D.Bellin “Gözlənilən postsənaye cəmiyyəti” əsəri ilk dəfə ABŞ-da 1973 –cü ildə, ikinci dəfə 1976 – cı ildə nəşr edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsər Böyük Britaniyada da nəşr edilmiş və bir çox dünya xalqlarının (fransız, alman, danimarka, ispan, portuqaliya, yapon və rus) dillərinə tərcümə edilmişdir. Əsər girişdən, altı fəsildən və epiloqdan ibarət tərtib edilmişdir.

Əsərin giriş hissəsi öz həcminə görə kitabın demək olar 1/10- ini təşkil edir. Əsərin nəticə hissəsi və Epiloq adlanan hissələr isə əsərin 1/3- ni təşkil edir. Kitabın əsas bölməsi altı fəsildən ibarətdir. Birinci fəsil sosioloji konsepsiyalarla bağlı tarixi xülasəyə, digər beş fəsil isə postsənaye cəmiyyətinin müxtəlif tərəflərinin tədqiq edilməsinə həsr edilmişdir. O, burada xidmət iqtisadiyyatının inkişafını, bilik daşıyıcıları sinfinin formalaşmasını, cəmiyyətin təhsil sisteminin strukturunun dəyişməsinə, müasir korporasiyaların təşkilində yeni tendensiyaları, sosial planlaşdırma və proqnozlaşdırmanın yaranan yeni elementlərini, eləcə də postsənaye cəmiyyətinin siyasi strukturunu və hökumətin mövqeyə malik olan texnokratik sinfin mahiyyətini nəzərdən keçirir. D.Bell kitabın adına “Sosial proqnozlaşdırmanın təcrübəsi” əlavəsini etməklə faktiki olaraq tədqiqatın əsas məqsədini formalaşdırır. Bu vəzifə yeni sosial cəmiyyət şəraitində mövcud olan əsas tendensiyaların müəyyən edilməsidir.

Postsənaye cəmiyyəti konsepsiyası ilk növbədə cəmiyyətin strukturundakı dəyişikliklərlə bağlıdır. Məsələn, iqtisadiyyatla transformasiya olunan istiqamətlərə fikir verilir, məşğulluq sistemi dəyişir, eləcə də nəzəriyyə ilə praktika arasında qarşılıqlı münasibətlərin (xüsusi ilə elm və texnologiya arasında) yeniləşməsi baş verir. Lakin bu o demək deyildir ki, sosial strukturda baş verən bu dəyişikliklər siyasət və mədəniyyətdə də müvafiq dəyişikliklərə səbəb olacaqdır.

Postsənaye cəmiyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən elmin artmaqda olan bürokratiyası və intellektual əməyin dar ixtisaslaşması ilə bağlıdır. Bir halda ki, postsənaye cəmiyyəti biliyin texniki komponentlərinin

əhəmiyyətini artırır o məcbur edir ki, yeni cəmiyyətin əsas üzvləri olan alimlər, mühəndislər, texnoloqlar siyasətçilərlə ya rəqabətdə, ya da onların müttəfiqləri olsunlar. Beləliklə, postsənaye cəmiyyətində ictimai strukturlarla yanaşı siyasi nizam – intizam arasında qarşılıqlı münasibət hakimiyyətin ən mühüm probleminə çevrilir.

Postsənaye cəmiyyəti konsepsiyası geniş bir ümumiləşmədir. Onun mahiyyətini başa düşmək üçün bu anlayışın 5 əsas komponentlərini bir – birindən ayırmaq tələb olunur.

1) İqtisadi sahədə: əmtəə istehsalından xidmət iqtisadiyyatına keçidin müvcud olması.
2) Məşğulluğun strukturunda: peşəkar və texniki sinfin hakim mövqeyə malik olması.
3) Cəmiyyətin həyatıda ox prinsipi: yeniliyin və siyasətin formalaşdırılmasının mənbəyi kimi nəzəri biliklərin mərkəzi rola malik olması.

4) Gələcək meylliklər sahəsində: texnologiyanın və texnoloji qiymətləndirmələrin xüsusi rola malik olması.

5) Qərarların qəbul edilməsi sahəsində: yeni intellektual texnologiyaların yaradılması [1].

Bununla əlaqədar postsənaye cəmiyyətinin ilk və ən sadə xarakteristikası ondan ibarətdir ki, işçi qüvvəsinin şox böyük bir hissəsi artıq kənd təsərrüfatı və emal sənaye sahələrində deyil xidmət sahələrində çalışırlar. Xidmət sahələrinə ticarət, maliyyə, nəqliyyat, səhiyyə, əyləncə sənayesi eləcə də elm, təhsil və idarəetmə sahələri daxildir.

Bu gün hələ ki, ölkələrin böyük əksəriyyəti ilkin sahədən: kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və hasilat sənayesindən asılıdır. Bu iqtisadiyyatlar bütövlükdə təbii resurslara əsaslanır. Burada məhsuldarlıq çox aşağıdır və onların gəlirləri xammal və onların ilkin emal məhsullarının qiymətləndirilməsindən asılı vəziyyətdədir. Afrika və Asiyada işçi qüvvəsinin yarıdan çoxu aqrar sahədə məşğuldurlar. ABŞ-da, Avropa ölkələrində, Yaponiyada isə işçi qüvvəsinin çox hissəsi xidmət sahəsində çalışırlar, ÜMM – un yarıdan çoxu onların payına düşür.

Sənaye cəmiyyəti maddi nemətlərin istehsalına cəlb edilmiş insanların məcmusunu təşkil edir. Postsənaye cəmiyyəti yeniliklər və dəyişikliklər üzərində nəzarətdə maraqlıdır. Onlar biliklər ətrafında mövcuddur ki, bu da öz növbəsində yeni ictimai münasibətlər və yeni strukturlar yaradır və siyasi metodlarla idarə olunmalıdır[2].

Bilik aydındır ki, istənilən cəmiyyətin fəaliyyət göstərməsi üçün zəruridir. Lakin, postsənaye cəmiyyətinin fərqi ondadır ki, biliyin xarakteri dəyişmişdir. Qərarların qəbul edilməsində və dəyişikliklərin idarə edilməsində nəzəri biliklər hakim mövqeyə malik olur, nəzəriyyə empirizmdən üstünlük təşkil edir. Hər bir müasir cəmiyyət yenililərlə yaşayır və mövcud dəyişiklikləri idarə etməyə çalışır. Bu zaman əsas məqsəd gələcəyi görmək, inkişafın əsas meyllərini müəyyən etməkdir. Bu isə cəmiyyətdə planlaşdırmaya və proqnozlaşdırmaya tələbat yaradır.

İlk növbədə elmlə texnologiya arasında qarşılıqlı münasibətləri görməmək mümkün deyil. Faktiki olaraq müasir sənayenin bütün iri sahələri – metallurgiya, energetika, rabitə, avtomobil istehsalı, aviasiya bizim dövrümüzdə XIX əsrdən gəlmişdir, baxmayaraq ki, poladın əridilməsi XVIII əsrdə, aviasiya isə XX əsrdə meydana gəlmişdir.

İqtisadiyyatın idarə edilməsinin zəruriliyi nəzəriyyənin siyasi praktika ilə əlaqələndirilməsi nəticəsində tam aydınlaşdı. C.M.Keyns dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini nəzəri cəhətdən əsaslandırdı. O, bu müdaxiləni yığımla investisiyalar arasında fərqi azaldılmasının əsas vasitəsi hesab edirdi.

İqtisadiyyat elmində digər inqilabi yenilik riyazi formullardan fəal istifadə olunması oldu. Bununla əlaqədar müasir iqtisadiyyat elminin inkişafı kompyuterlər hesabına mümkün oldu[3]. Kompyuterlər nəzəriyyəni son illər ərzində yığılmış baza məlumatları ilə əlaqələndirməyə imkan verdi, bunun əsasında isə müasir ekonometrika və iqtisadiyyat elminin praktiki formaları yarandı. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması prosesi başladı.

Ədəbiyyat

1.Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М.: Академия, 2004, 788с.

- 2.Иванов В.В., Малинецкий Г.Г. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива. М., 2017, 56 с.
3. Ефимушкин В.А. Понятие цифровой экономики // <https://bi.hse.ru>

Резюме

Боюккиши Н.Б., Ахмедов М.А.

Теоретические основы информационного общества

В статье рассматриваются теоретические основы информационного общества. В связи с этим показано, что теоретические основы информационного общества впервые были разработаны американским экономистом Даниелом Беллом. Анализируются основные положения его работы «Грядущее постиндустриальное общество» и подчеркивается ее важность.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, информационное общество, Даниел Белл, экономика знаний, национальная экономика

Summary

Boyukkishi N.B., Ahmadov M.A.

Theoretical Foundations of the Information Society

The article deals with the theoretical foundations of the information society. In this regard, it is shown that the theoretical foundations of the information society were first developed by the American economist Daniel Bell. The main provisions of his work "The Coming Post-Industrial Society" are analyzed and its importance is emphasized.

Key words: post-industrial society, information society, Daniel Bell, knowledge economy, national economy

RƏQƏMSALLAŞMA PROSESLƏRİNİN ÖLKƏNİN XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Cəmilzadə Şəhla Vəkil qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

cemilzade76@mail.ru

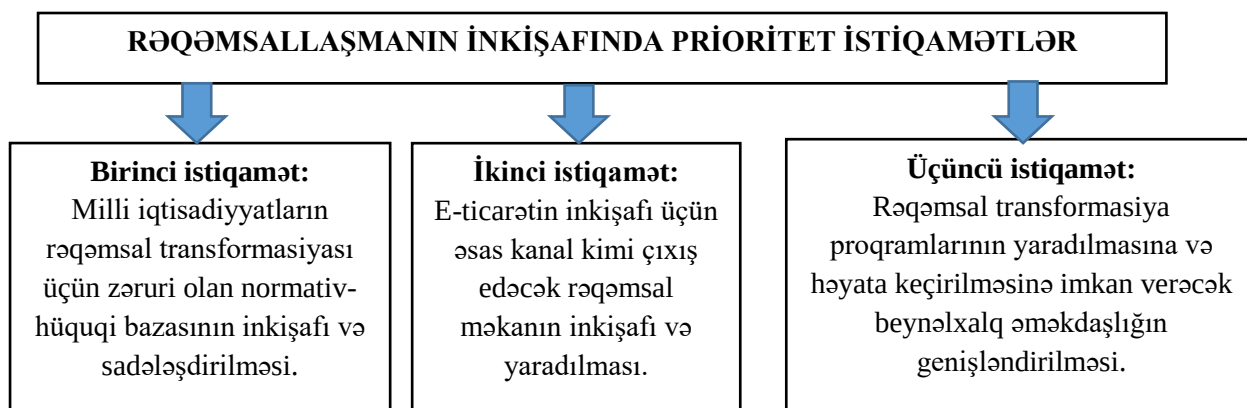
Xülasə: Məqalədə rəqəmsallaşma proseslərinin mahiyyəti və milli iqtisadiyyata təsirləri tədqiq edilmişdir. Rəqəmsallaşmanın inkişafı sahəsində prioritet istiqamətlər müəyyən edilmişdir. Rəqəmsallaşmanın və rəqəmsal texnologiyaların ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinə təsir istiqamətləri nəzərdən keçirilmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar kimi informasiya texnologiyalarının ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinə tətbiqinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Azərbaycanda İKT məhsullarının idxal və ixrac həcmi müqayisəli təhlili aparılmışdır.

Açar sözlər: xarici iqtisadi fəaliyyət, xarici ticarət, informasiya, İKT, rəqəmsallaşma, rəqəmsal transformasiyalar, rəqəmsal texnologiyalar, rəqabət, ixrac, idxal

Bu gün iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması kimi bir istiqamət aktual müzakirə mövzudur. Rəqəmsal iqtisadiyyat iqtisadi fəaliyyətlə bağlı istənilən məlumatın rəqəmsal və elektron formada nümayişidir. Rəqəmsallaşma prosesi dünyanın müxtəlif ölkələrində eyni vaxtda baş vermir və buna görə də milli iqtisadiyyatların rəqəmsallaşma dərəcəsində müəyyən boşluq var ki, bu da rəqəmsal uçurum yaradır və nəticədə inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf etmiş ölkələrdən asılılığını artırır. Odur ki, global iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasına dair proseslərin öyrənilməsi hər bir ölkə üçün əhəmiyyətlidir.

Qlobal iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasına dair çoxlu sayda tədqiqatların olmasına baxmayaraq, bu prosesin bir sıra aspektləri daha hərtərəfli təhlil tələb edir.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqəmsal transformasiyası prosesində hüquqi normalar, adət-ənənələr və mədəniyyət, əldə edilmiş iqtisadi inkişaf səviyyəsi, təhsilin səviyyəsi və onun texnoloji bazası, eləcə də bir çox digər amillər mühüm rol oynayır. Rəqəmsal transformasiya şəraitində təsərrüfat subyektləri üçün resursa sahib olmaq faktı deyil, bu resurs haqqında məlumatların mövcudluğu və öz fəaliyyətlərini planlaşdırmaq üçün ondan istifadə imkanları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal iqtisadiyyat yeni biznes modellərinin inkişafına töhfə verir, innovasiyalar yaratmaq, investisiya qoymaq, işçilər, tərəfdaşlar, resurslar və bazarlar axtarmaq üçün qüvvələri birləşdirməyə imkan verir. Bunlara əsaslanaraq rəqəmsallaşmanın inkişafı üçün prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirə bilərik (şəkil 1.).

Şəkil 1. Rəqəmsallaşmanın inkişafında prioritet istiqamətlər

Rəqəmsallaşmanın inkişafı rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi səviyyəsindən asılıdır. Rəqəmsal texnologiyaların yayılması, informasiyanın istifadəsi çox vacib resursa çevrilir. Çünki o, prosesləri optimallaşdırmağa, məhsullarda innovasiyaları tətbiq etməyə, qərarların qəbulunu təkmilləşdirməyə və gələcək hadisələri proqnozlaşdırmağa imkan verir. Rəqəmsal texnologiyalar işçilərin təlimində, biliklərin mübadiləsində, innovativ ideyaların həyata keçirilməsində, o cümlədən sosial sahədə əsas rol oynaya bilər.

Universal rəqəmsallaşmanın tələbləri nəzərə alınmaqla xarici iqtisadi fəaliyyətin (XİF) gücləndirilməsi üçün ən prioritet istiqamətlərdən biri məhz rəqəmsal texnologiyaların bu sahəyə tətbiqidir. Bu, milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi sahəsində vəzifələrin həyata keçirilməsində əsas vasitələrdəndir. Hazırda rəqəmsal texnologiyalar dünya iqtisadiyyatının artımının və texnoloji inkişafının əsas mühərriklərindən biridir. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi dünya iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, rəqəmsal qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulma baxımından yeni biznes imkanlarının yaradılmasına, yeni bazarların və nişlərin yaranmasına, yeni rəqəmsal malların qlobal miqyasda sürətlə tətbiqinə kömək edir.

Rəqəmsal texnologiyalar yeni məhsullar yaratmaqla, ənənəvi məhsulların xüsusiyyətlərini dəyişdirməklə, ticarət xərclərini azaltmaqla rəqabət üstünlüyünün müəyyənedicilərinə, onlar isə öz növbəsində beynəlxalq ticarətin strukturuna ciddi təsir göstərir. Bu, rəqəmsallaşma dövründə rəqabət üstünlüyünün hansı determinantlarının daha güclü olacağı və yeni təyinedicilərin ortaya çıxma ehtimalı ilə bağlı mühüm sualı gündəmə gətirir. Məlum olduğu kimi, rəqabət üstünlüklərinin mənbələri ya yüksək əmək məhsuldarlığı, ya da istehsal amillərinin (kapital, təbii və əmək resursları) mövcudluğu ola bilər. Məsələn, kapitalla zəngin ölkələr kapital tutumlu malların istehsalı və ixracı üzrə ixtisaslaşmağa, işçi qüvvəsi bol olan ölkələr isə əmək tutumlu malların ixracı üzrə ixtisaslaşmağa meyillidir.

Hazırda Azərbaycanda ixraca təkan vermək, beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirakını aktivləşdirmək və dünya bazarlarında kommersiya iştirakını gücləndirmək üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra milli layihələr həyata keçirir. Bu layihələrin qlobal iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərə, o cümlədən rəqəmsal transformasiyanın yaratdığı proseslərə necə uyğun gəldiyini aydın başa düşmək lazımdır. Göründüyü kimi, müasir dövrdə

rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ölkənin və onun XİF-nə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Əksər ölkələr iqtisadiyyata rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı siyasət aparır. Həmçinin, rəqəmsal iqtisadiyyata keçid istehsalçılar üçün yeni imkanlar yarada, istehlakçılara yüksək texnologiyalı xidmətlərin göstərilməsinin forma və üsullarını dəyişdirə bilər. Bu baxımdan, rəqəmsallaşma proseslərinin xarici ticarət fəaliyyətinin inkişafına təsirini tədqiq etmək böyük maraq doğurur. Əsas vəzifə rəqəmsal texnologiyaların dünya iqtisadiyyatını necə dəyişdirdiyini və bu prosesin milli iqtisadiyyata nə kimi təsir etdiyini müəyyən etməkdir.

Beləliklə, xarici ticarət fəaliyyətində istifadə olunan informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) xarici ticarətin bütün iştirakçılarının işini sadələşdirmək və asanlaşdırır. Qeyd edək ki, rəqəmsal texnologiyaların inkişafı nəzərə alınmaqla biznes proseslərinin müasirləşdirilməsi və ixrac-idxal əməliyyatları sxemlərinin təkmilləşdirilməsi hazırda xarici ticarət iştirakçıları üçün prioritet məsələdir.

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin mənfi nəticələrini unutmamaq olmaz. Rəqəmsal texnologiyaların bir çox müsbət cəhətləri var, onların perspektivləri sonsuzdur. Lakin bütün üstünlüklərə baxmayaraq, bir sıra problemlər mövcuddur. Bunlardan birincisi xərc aspektidir. Bütün texnologiyaların tətbiqi böyük miqdarda xərc tələb edir. Bundan əlavə, xarici ticarət əməliyyatlarının avtomatlaşdırılmış rejimə keçməsi maddi-texniki bazanın artırılmasını nəzərdə tutur ki, bu da büdcə vəsaitlərinin xeyli xərclənməsi ilə bağlıdır [2, s.410].

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin mənfi nəticələrindən biri kadrlarla bağlıdır. Çünki, rəqəmsal texnologiyalarının tətbiqi istər xarici ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlarda, istərsə də dövlət orqanlarında kadrların xeyli ixtisarına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, informasiya texnologiyaları sahəsində müvəffəqiyyətlə çalışan və müxtəlif spektrli vəzifələri yerinə yetirməkdə maraqlı olan kadrlar daim hazırlanmalı və mövcud olanların peşəkarlığı artırılmalıdır.

Digər vacib məsələ informasiya təhlükəsizliyidir. Hazırda xarici ticarət sferasında malların bəyan edilməsi elektron formada həyata keçirildiyi üçün informasiya sistemləri və proqram təminatı lazımı səviyyədə işləməlidir. Bu sistemdə əksər müəssisələrin maddi-texniki bazasının xaricdən gətirilən proqram avadanlığından asılılığı ilə bağlı müəyyən risklər mövcuddur. Yerli tətbiq proqramları xarici istehsal platformalarında yerləşdirilir ki, bu da mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Həmçinin gömrük əməkdaşlığı və ölkələr arasında elektron qarşılıqlı əlaqə nəticəsində sistemdə informasiya sızması və mümkün nasazlıqlar riski mövcuddur.

Yaranan riskləri minimuma endirmək üçün bütün rəqəmsal platformaları ətraflı yoxlamaq lazımdır. Bundan sonra xidmətə olan tələbatı və ondan istifadə tezliyini qiymətləndirmək lazımdır. Bundan əlavə, elektron xidmətlərin tam tətbiqi üçün hansı hüquqi aktlara düzəlişlərin edilməsinin vacibliyini müəyyən etmək, qanunvericilikdə dəyişiklik edilməsi üzərində işləmək məqsədəuyğundur.

Hazırda xarici ticarət fəaliyyətlərində müxtəlif bloklardan ibarət davamlı zəncir olan blokçeyn texnologiyasından da istifadə olunur. Bu əsas zəncirdə yeni bloklar daim yaradılır. Xarici ticarət iştirakçıları ilə gömrük orqanları arasında blokçeyn əsaslı qarşılıqlı əlaqə modeli malların gömrük sərhədindən keçirilməsini sürətləndirir.

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək qeyd edirik ki, rəqəmsal texnologiyalardan istifadə xarici ticarət fəaliyyətinin inkişafına böyük təsir göstərir. Xarici iqtisadi əməliyyatların vaxtı azaldılır, malların qeydiyyatı proseduru sadələşdirilir. XİF iştirakçıları üçün bütün təchizat zəncirinə nəzarət etmək, məhsulun vəziyyətini izləmək imkanı açılır. Odur ki, xarici ticarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, xarici ticarət iştirakçılarının və dövlətin xərclərinin minimuma endirilməsi, gömrük inzibatchılığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə informasiya-texniki təminatın inkişafı üzrə aşağıdakı kimi sistemli işlərin aparılması zəruridir:

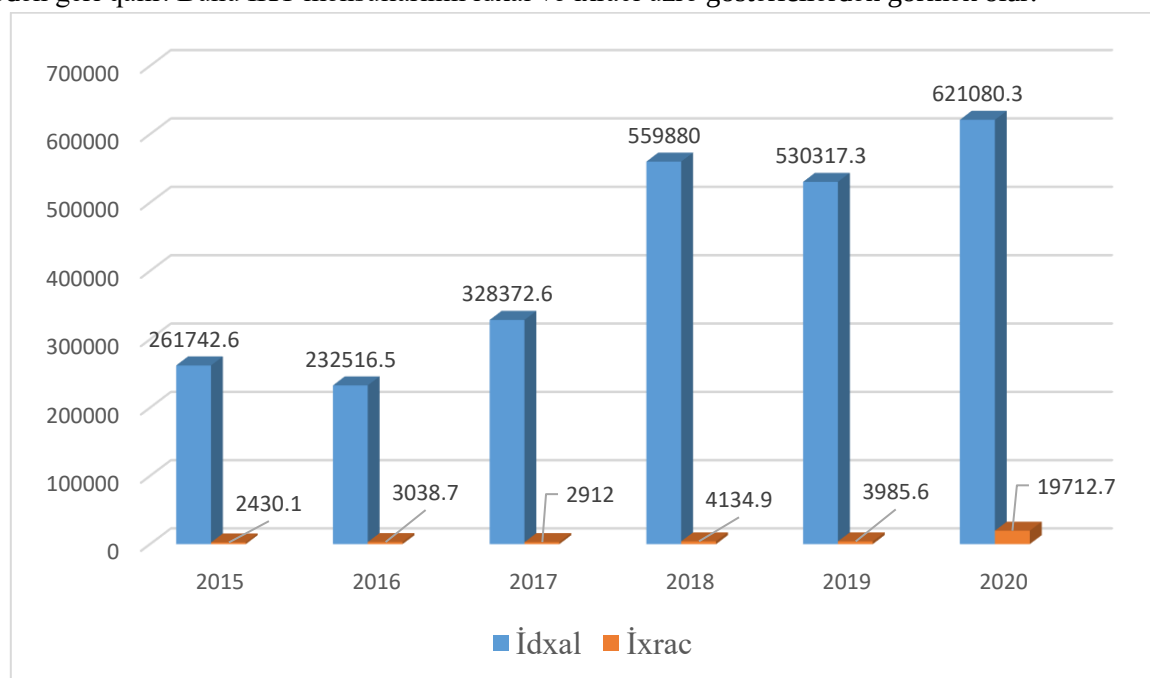
- integrasiya olunmuş telekommunikasiya şəbəkəsini daim təkmilləşdirmək;
- informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının mühafizəsi səviyyəsini artırmaq, informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tədbirlərin spektrini genişləndirmək, o cümlədən dövlət və yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə təhlükəsiz məlumat mübadiləsini təşkil etmək;
- elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinə əsaslanan texniki vasitələri işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək;

- xarici ticarət fəaliyyətinin inkişaf tendensiyaları haqqında məlumatların verilməsinin səmərəliliyini və sürətini artırmaq.

Rəqəmsal texnologiyalar kimi İKT-nin XİF-ə tətbiqi aktual problemlərdən biridir. Dünya birliyi İKT-nin həyatın bütün sahələrinə nüfuz etməsinə səbəb olan informasiya cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində sürətlə irəliləyir. Müasir İKT dövlət idarəçiliyinin bütün sisteminə nüfuz edir, biznes strukturlarının rəqabət qabiliyyətinə və yüksək səmərəliliyinə nail olmaq üçün əsas vasitə kimi çıxış edir.

İKT-nin uğurlu inkişafında elmin rolu böyükdür. Elmi metodologiya rəqəmsal iqtisadiyyatda İKT-dən istifadənin səmərəliliyini təmin edir. Kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması prosesində İKT sahəsində elmi biliklərin ötürülməsi informasiya cəmiyyətində XİF-in səmərəli inkişafı məqsədlərinə nail olmaq üçün əsasdır. Xarici təcrübənin inkişafı əsasında İKT-nin davamlı təkmilləşdirilməsində elmin rolu eyni dərəcədə vacibdir [3, s.71].

Azərbaycanda XİF sahəsində İKT-nin istifadəsi iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə əldə edilən səviyyədən geri qalır. Bunu İKT məhsullarının idxal və ixracı üzrə göstəricilərdən görmək olar.

Şəkil 2. İKT məhsullarının idxal və ixracı, min ABŞ dolları

Şəkil 2-dən İKT məhsullarının idxalının ixracdan həddən artıq çox və ölkəmizin bu məhsullardan asılılığının olduğunu göstərir. COVID-19 pandemiyası səbəbindən məhdudiyyətlərin tətbiqi bu sahə məhsullarının istehsalının və ixracının artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2020-ci ildə İKT məhsullarının ixracı 19712,7 min ABŞ dolları olmuşdur ki, bu ölkəmizin tarixində demək olar ki, ən yüksək göstəricidir. 2020-ci ildə İKT məhsullarının ixracı 2015-ci illə müqayisədə 8,1 dəfə, 2019-cu illə müqayisədə isə 5,0 dəfə artmışdır. 2020-ci ildə İKT məhsulları üzrə ticarət dövriyyəsi 640793,0 min ABŞ dolları olub ki, bunun da 96,9%-i idxalın, 3,1%-i isə ixracın payına düşür.

XİF sahəsində İKT-nin rolunu nəzərə alaraq bu istiqamətdə əlverişli mühit formalaşdırmaq lazımdır. XİF sahəsində İKT-nin inkişafı üçün əlverişli mühit formalaşdıracaq prioritet istiqamətlər aşağıdakılar ola bilər:

- rəqəmsal mühitin normativ tənzimlənməsi (vahid rəqəmsal mühitin formalaşdırılması üçün hüquqi şəraitin yaradılması və rəqəmsal iqtisadiyyatda münasibətlərin tənzimlənməsi);
- informasiya infrastrukturunun inkişafı (məlumatların ötürülməsi infrastrukturunun yaradılması və yeni nəsil mobil və peyk rabitə infrastrukturunun inkişafı, rabitə sənayesinin inkişafı, ölkədə global

rəqəbatqabiliyyətli məlumatların emalı və saxlanması infrastrukturunun yaradılması, rəqəmsal texnologiyaların və platforma həllərinin inkişafı və tətbiqi);

- rəqəmsal iqtisadiyyat üçün kadrların hazırlanması (rəqəmsal iqtisadiyyatın yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi, riyaziyyat və informatika sahəsində istedadlı gənclərə dəstək sisteminin təşkili, əhəlinin rəqəmsal savadlılığının inkişafının təşviqi);

- informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi (informasiya infrastrukturunun sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi, informasiya sferasında yerli işlənmələrin və texnologiyaların ixracı sahəsində global rəqəbat qabiliyyətinə şərait yaradılması);

- rəqəmsal texnologiyaların inkişafı (yerli rəqəmsal texnologiyalara tələbatın formalaşdırılması, onların istehsalçılarına dəstək; rəqəmsal texnologiyaların yaradılması sahəsində yol xəritələrinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, rəqəmsal texnologiyalar üçün rəqəmsal platformaların yaradılması) və s.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti. Statistik məcmuə, Bakı, 2021, 128 s.

2. Толмачева Т.А. Цифровизация как фактор повышения эффективности внешнеэкономической деятельности // Вестник Алтайской академии экономики и права, 2020, № 12-2, с.405-411

3. Янковская Е.С. Развитие информационно-коммуникационных технологий внешнеэкономической деятельности в условиях перехода к цифровой экономике // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. 2018, № 4 (68), с.70-74

Резюме

Джамилзаде Ш.В.

Оценка влияния процессов цифровизации на внешнеэкономическую деятельность страны

В статье рассматривается сущность процессов цифровизации и их влияние на национальную экономику. Определены приоритетные направления развития цифровизации. Рассмотрено влияние цифровизации и цифровых технологий на внешнеэкономическую деятельность страны. Обоснована необходимость применения информационных технологий, таких как цифровые технологии, во внешнеэкономической деятельности страны. Проведен сравнительный анализ объемов импорта и экспорта продукции ИКТ в Азербайджане.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, внешняя торговля, информация, ИКТ, цифровизация, цифровые трансформации, цифровые технологии, конкуренция, экспорт, импорт

Summary

Jamilzade Sh.V.

Assessment of the Impact of Digitalization Processes on the country's Foreign Economic Activity

The article discusses the essence of digitalization processes and their impact on the national economy. Priority directions for the development of digitalization have been identified. The influence of digitalization and digital technologies on the country's foreign economic activity is considered. The necessity of using information technologies, such as digital technologies, in the country's foreign economic activity is substantiated. A comparative analysis of the volumes of imports and exports of ICT products in Azerbaijan has been carried out.

Key words: foreign economic activity, foreign trade, information, ICT, digitalization, digital transformations, digital technologies, competition, export, import

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELM XƏRCLƏRİNİN EKONOMETRİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Əfəndiyeva Aytəkin Telman qızı

Bakı Dövlət Universiteti

aytek@mail.ru

Xülasə: Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığına təsir edən göstəricilərdən olan Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) ilə Elm Xərcləri (EX) arasında asılılıqların təhlilidir. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 1995-2021-ci illərin statistik verilənləri əsasında qurulan modelləri fərdi kompüterdə Eviews'11 tətbiqi proqramə vasitəsilə ən kiçik kvadratlar üsulu ilə tapılıb, korrelyasiya-reqresiya analizi vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. Dəyişənlər arasında uzunmüddətli tarazlıq dəyərindən yayınmaların neçə müddət sonra düzəlcəyini müəyyənəşdirmək üçün Xəta Düzəltmə və ya Xətalərin Təhsisi Modeli (Error Correction Model) qurulmuşdur.

Açar sözlər: ümumi daxili məhsul, elm xərcləri, korrelyasiya-reqresiya analizi

Müasir dünyada texnologiya cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı biliklər bazası əsasında inkişaf etdirilir. Biliksiz həyat heç vaxt inkişaf edə bilməz. Həyat səviyyəsinin müəyyən olunmasında əsas amil kimi biliklərə sahib olmaqla və onları istehsalda, idarəetmədə və s. tətbiq etməklə ölkələr öz sosial-iqtisadi inkişafına nail ola bilərlər. Bu məqsədlə dünya ölkələri təhsil və elm bazalarını möhkəmləndirməlidirlər. İqtisadi inkişafın əsas amillərindən biri elmi biliklərdən iqtisadiyyatda istifadə edilməkdədir. Biliklər hər şeydən əvvəl inkişafdır. Birliklərin yaranmasında ən mühüm amil dövlətin elmə çəkdiyi xərclərdir.

Təhlilin əsas məqsədi Azərbaycanda ÜDM ilə elm xərcləri arasında uzunmüddətli əlaqənin olub olmadığını tədqiq etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə adı çəkilən dəyişənlərlə əlaqəli statistik məlumatlar Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahəsindən əldə edilərək, 1995-2021-ci illəri əhatə edir [1]. Təhlildə istifadə edilən dəyişənlərin natural logarifması istifadə edilmişdir. Bu səbəbə görə, hər bir dəyişənin natural logarifması hesablanmış və aşağıdakı kimi işarələnmişdir.

LUDM: Ümumi daxili məhsulun natural loqarifması

LEX: Elm xərclərinin natural loqarifması

Təhlil zamanı istifadə edilən dəyişənlərə aid təsviri statistikalar hesablanaraq Cədvəl 1-də təqdim edilmişdir [2].

Cədvəl 1

Dəyişənlərə aid təsviri statistikalar

	UDM	EX
Mean	31839.97	59.08000
Median	28360.50	43.90000
Maximum	81896.20	124.2000
Minimum	2133.800	3.900000
Std. Dev.	27510.32	48.70762
Skewness	0.362897	0.149236
Kurtosis	1.672119	1.240850
Jarque-Bera	2.385463	3.316347
Probability	0.303391	0.190487
Observations	27	27

Cədvəl 1-də verilən məlumatlara əsasən bu illər ərzində ortalama ÜDM 31839.97 milyon manat, ortalama elm xərcləri isə 59.08 milyon manatdır. Dəyişənlər arasında əlaqənin istiqamətini və gücünü müəyyənləşdirmək üçün, korrelyasiya əmsalları hesablanmış və nəticələr Cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2

Dəyişənlər arasında korrelyasiya analizi

	UDM	EX
UDM	1	0.97
EX	0.97	1

Cədvəl 2 də verilən məlumatlara əsasən, ÜDM dəyişəni elm xərcləri ilə çox güclü müsbət əlaqəyə malikdir. Çünki ÜDM ilə bu dəyişənlər arasında hesablanan korrelyasiya əmsalları, 0.8-dən daha böyük olub 1-ə daha yaxın qiymət almışdır. Bu da, ÜDM ilə EX dəyişənləri arasında necə güclü əlaqə olduğunu göstərir. Korrelyasiya əmsalının müsbət olması isə, bu dəyişənlər arasındakı əlaqənin eyni istiqamətli olduğunu ifadə edir. Yəni, ÜDM artdıqca, EX də artır və ya ÜDM azaldıqca EX də azalır. Bu dəyişənlər arasındakı uzunmüddətli əlaqə tənliyi aşağıdakı kimi təyin edilmişdir.

$$LEX_t = \gamma_0 + \gamma_1 LUDM_t + \gamma_2 Trend + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) tənliyinin təxmin edilməsindən sonra Cədvəl 3-də təqdim edilən nəticələr əldə edilmişdir [3]:

Cədvəl 3

Elm xərcləri və ÜDM arasındakı uzun müddətli əlaqə

Dependent Variable: LEX				
Method: Least Squares				
Sample: 1995 2019				
Included observations: 25				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-6.547396	0.805625	-8.127098	0.0000
LUDM	1.045894	0.103487	10.10648	0.0000
@TREND	-0.013215	0.017827	-0.741264	0.4664
R-squared	0.986564	Mean dependent var		3.516954
Adjusted R-squared	0.985343	S.D. dependent var		1.240011
S.E. of regression	0.150125	Akaike info criterion		-0.842536
Sum squared resid	0.495823	Schwarz criterion		-0.696271
Log likelihood	13.53170	Hannan-Quinn criter.		-0.801968
F-statistic	807.7073	Durbin-Watson stat		1.111785
Prob(F-statistic)	0.000000			

Bu nəticələr saxta reqressiya olma ehtimalı ilə əlaqəli olaraq izah edilməyəcəkdir. Bunun yerinə, modeldən əldə edilmiş xətlərin stasionarlıq testi edilərək, xətlərin stasionar olub olmadığı müəyyənləşdirilmişdir. Beləliklə, elm xərcləri və ÜDM arasında uzunmüddətli əlaqənin olduğunu demək mümkündür. Elm xərcləri və ÜDM arasında uzunmüddətli əlaqənin müəyyənləşdirilməsindən sonra, bu dəyişənlər arasında uzunmüddətli tarazlıq qiymətindən yayınmaların neçə müddət sonra düzələcəyi tədqiq edilməlidir. Bunun üçün (2) tənliyi ilə ifadə edilən model təxmin edilməlidir.

$$DEX_t = \delta_1 + \delta_2 DLUDM_t + \delta_3 \hat{\varepsilon}_{t-1} \quad (2)$$

Cədvəl 4

Təhsil xərcləri və ÜDM arasındakı xəta düzəltmə modeli

Dependent Variable: DLEX		
Method: Least Squares		

Sample (adjusted): 1996 2019				
Included observations: 24 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.062781	0.036358	1.726752	0.0989
DLUDM	0.554737	0.179604	3.088671	0.0056
XETA_EXUDM(-1)	-0.524581	0.173483	-3.023815	0.0065
R-squared	0.447056	Mean dependent var		0.143563
Adjusted R-squared	0.394394	S.D. dependent var		0.151846
S.E. of regression	0.118168	Akaike info criterion		-1.316954
Sum squared resid	0.293236	Schwarz criterion		-1.169697
Log likelihood	18.80345	Hannan-Quinn criter.		-1.277887
F-statistic	8.489249	Durbin-Watson stat		1.685663
Prob(F-statistic)	0.001987			

(4) modelinin təxmin edilməsindən sonra əldə edilən nəticələrə əsasən, “XETA_EXUDM

(-1)” dəyişəninə əmsalı -0.524581 olaraq təxmin edilmiş və 5% əhəmiyyətlik səviyyəsində statistik baxımdan əhəmiyyətliyə malikdir. Bu nəticəyə əsasən, elm xərcləri ilə ÜDM arasında olan uzunmüddətli tarazlıq qiymətindən yayınmaların təhsis ediləcəyini ifadə etmək mümkündür.

$$XDD_{EXUDM} = \frac{1}{1 - 0.524581} = 2.1 \approx 2$$

Elm xərcləri ilə ÜDM arasındakı uzunmüddətli tarazlıq qiymətindən yayınmalar təxminən 2 il müddətində düzəldilməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri: Bakı, 2021, DSK.
2. Дюгерти К. Введение в эконометрику. Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 2009, 465 с.
3. Матюшок В.М. Основы эконометрического моделирования с использованием EVIEWS. Учебное пособие, Издание 3-е, Москва, 2015, 228 с.

Özet

Afandiyeva A.T.

Azərbaycan cumhuriyeti bilim maliyyətlərinin ekonometrik dəyərləndirməsi

Çalışmanın temel amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde sosyo-ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini etkileyen göstergelerden biri olan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile bilim maliyetleri (SC) arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin 1995-2021 yılları için istatistiksel verilerine dayalı modeller, kişisel bilgisayarda EvIEWS'11 uygulama programı kullanılarak en küçük kareler yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve korelasyon-regresyon analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun vadeli denge değerinden sapmaları düzeltmenin ne kadar sürdüğünü belirlemek için bir hata düzeltme modeli oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: *gayri safi yurtiçi hasıla, bilime yapılan harcamalar, korelasyon-regresyon analizi*

Summary

Afandiyeva A.T.

Econometric Assessment of Science Costs in the Azerbaijan Republic

The main goal of the study is to analyze the relationship between gross domestic product (GDP) and science costs (SC), one of the indicators that affect the sustainability of socio-economic development in the Azerbaijan Republic. Models based on statistical data of the State Statistics Committee of Azerbaijan for 1995-2021 were implemented on a personal computer using the EvIEWS'11 application program using the

least squares method and evaluated using correlation-regression analysis. An error correction model was created to determine how long it takes to correct deviations from the long-term equilibrium value between variables.

Key words: gross domestic product, expenditures on science, correlation-regression analysis.

İQTİSADİYYATIN RƏQƏMSALLAŞMASI MÜASİR DÖVRÜN ƏSAS TƏLƏBİDİR

Əhmədov Məhəmməd Ələddin oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

mehemmed.ehmedov.57@mail.ru

Xülasə: Məqalədə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması müasir dövrün əsas tələbi kimi nəzərdən keçirilir. Burada göstərilir ki, davamlı iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması dörd əsas istiqamət üzrə tullantısız iqtisadiyyata keçid prosesinin sürətləndirilməsi, sosial integrasiyanın dərinləşdirilməsi, mariflənmənin sürətləndirilməsi və dünya iqtisadiyyatında davamlı ekoloji inkişafa keçidinin təmin edilməsi istiqamətləri üzrə aparılmalıdır. Qeyd olunur ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması qlobal iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv prosesidir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın səmərəlilik səviyyəsi, ilk növbədə, ölkənin texniki və texnoloji inkişaf səviyyəsindən, onun sosial-iqtisadi potensialından asılıdır.

Açar sözlər: davamlı iqtisadiyyat, rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsallaşma, səmərəlilik, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları

Müasir inkişafın ən mühüm paradigması 2015-ci ildə BMT-yə üzv olan 193 ölkənin qəbul etmiş olduğu davamlı inkişaf konsepsiyası oldu. Bu konsepsiya BMT Baş Assambleyasının “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilə qədər davamlı İnkişafın gündəliyi” qətnaməsinin əsasını təşkil edir. Bu konsepsiya çərçivəsində bir – biri ilə əlaqəli olan davamlı inkişafın 17 məqsədləri və bu məqsədlərə uyğun olan 169 vəzifələr daxildir ki, bu vəzifələrin icrası “balanslaşdırılmış üç istiqamətdə nəzərdə tutulur: iqtisadi artım, sosial təminatla ədalət və ətraf mühitin mühafizəsi” [1].

Bir çox mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, rəqəmsal transformasiya olmadan, aclıq, yoxsulluq, ekoloji risklərin azaldılması kimi problemlərin həll edilməsi mümkün deyil. Buna baxmayaraq, rəqəmsal transformasiya mövzusu 2030-cu ilə qədər davamlı İnkişafın gündəliyində adekvat şəkildə əks olunmamışdır. Bu ən azı təəccüb doğurur, çünki rəqəmsal transformasiya dördüncü sənaye inqilabının əsasını təşkil edir.

Davamlı iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması aşağıdakı dörd əsas istiqamətlər üzrə aparılmalıdır: Birincisi, tullantısız iqtisadiyyata keçid prosesinin sürətləndirilməsi. İkincisi, sosial integrasiyanın dərinləşdirilməsi. Üçüncüsü, mariflənmənin sürətləndirilməsi və dördüncüsü dünya iqtisadiyyatında davamlı ekoloji inkişafa keçidinin təmin edilməsi [2].

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə əsaslanan yeni rəqəmsal texnologiyalarının ictimai həyatımızın müxtəlif sahələrinə müdaxilə etməsi prosesi iki müxtəlif vəziyyət yaradır. Bir tərəfdən rəqəmsallaşma prosesləri real proseslərdir. Digər tərəfdən isə rəqəmsallaşma prosesləri təkcə potensial üstünlüklər yaratmır onun, həm də müsbət effektləri kifayət qədər məhduddur[3].

Rəqəmsal iqtisadiyyatın təşəkkülü elmi – texniki tərəqqinin, biliyin cəmiyyətdə rolunun artmasının, informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının nəticəsidir. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması isə son illər öz inkişafında bir neçə mərhələdən keçmişdir.

İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasının ilkin mərhələsi keçən əsrin 80- ci və 90 – cı illərini əhatə edir. İlkin mərhələdə ABŞ - da İnternet meydana gəlmiş, onun inkişafı baş vermişdir. İnternetin inkişafı

istehsalda və idarəetmədə keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər rəqəmsal iqtisadiyyatdan da yan keçməmişdir.

Növbəti mərhələ XX əsrin birinci onilliyinə təsadüf edir. Bu zaman İnternetin inkişafı əsasında rəqəmsal iqtisadiyyat iqtisadi fəaliyyətin ayrı – ayrı sahələrinin fəallaşması kimi özünü biruzə verirdi. Buna misal olaraq biz elektron ticarəti göstərə bilərik.

Nəhayət, sonuncu mərhələ 2010 – cu ildən sonrakı dövrü əhatə edir. Bu dövrdə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının və müxtəlif rəqəmsal vasitələrdən istifadə olunmaqla kompleks şəkildə inkişaf etmişdir. Bu, hər şeydən əvvəl, müəssisənin istehsal – təsərrüfatçılıq fəaliyyətində, onun idarəetmə sistemində əsaslı dəyişikliklərin aparılmasına səbəb oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsallaşma prosesinin həyata keçirilməsi kompleks prosesdir, o iqtisadi fəaliyyətin bütün tərəflərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Rəqəmsallaşma prosesi bir tərəfdən müəssisənin istehsal və idarəetmə fəaliyyətində müasir rəqəmsal texnologiyaların kütləvi surətdə tətbiq edilməsinin çoxaspektli təşkilatı – texniki prosesləri kimi qəbul edilməlidir. Bu zaman əsas məqsəd istehsal xərclərinin azaldılması və biznes – proseslərinin aparılmasının surətinin artırılmasıdır. Digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşma prosesi iqtisadi məlumatların toplanmasının, onun emalının və ötürülməsinin müasir informasiya kommunikasiya texnologiyaları əsasında iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasının təmin edilməsidir.

İqtisadiyyatda rəqəmsallaşmanın mühüm fərqli xüsusiyyətlərdən biri ondan ibarətdir ki, rəqəmsal texnologiyalar elm, və ya bilik tutumlu sahələrdir. Bu sahənin inkişafı, hər şeydən əvvəl insan kapitalının səviyyəsindən asılıdır, onun peşəkarlıq və bacarıqlarından asılıdır.

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması bir sıra vəzifələrin də yerinə yetirilməsini təmin edə bilər. Belə vəzifələrdən aşağıdakıları göstərmək olar. Məsələn, iqtisadi məlumatların toplanması, sistemləşdirilməsi, emalı və ötürülməsinə çəkilən xərclərin azaldılması və onun dayanıqlığının yüksəldilməsi; iqtisadiyyatda müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi prosesinin sadələşdirilməsi və onun dəyərinin aşağı salınması; rəqəmsallaşmanın dərinləşdirilməsi əsasında bəzi subyektləri arasında səmərəli şaquli və üfqi qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını təmin edən sistemin yaradılması.

Təcrübə göstərir ki, yeni rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi iqtisadi fəaliyyətin təkmilləşdirilməsinin və iqtisadi artımın təmin edilməsinin əsas amillərindən birinə çevrilmişdir. Informasiya kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan özəl kommersiya xidmətlərinin sürətli inkişafı yalnız əhəlinin alıcılıq qabiliyyətinin və istehlak məhsullarının real artımı nəticəsində mümkündür.

Rəqəmsallaşmanın üstünlükləri bir sıra amillərlə bağlıdır. Belə amillərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- müəssisələr tərəfindən xarici mühitdən birbaşa siqnallar hesabına yaranmış yeni bazar imkanlarından istifadənin sürətləndirilməsi;
- məlumatların toplanmasının sadələşdirilməsi və ucuzlaşdırılması hesabına sifarişçilərə xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onlarla daimi əlaqələrin qurulması;
- xərclərin maksimum azaldılması hesabına biznes proseslərinin optimallaşdırılması imkanlarının genişləndirilməsi və eləcə də rəqəmsal qurğular hesabına onların sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi;
- rəqəmsal kanalların bütün mümkün formalarından istifadə etməklə müəssisənin müştəri auditoriyasının çoxaldılması və onun coğrafi əhatə dairəsinin genişləndirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması prosesi getdikcə dərinləməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Иванов В.В., Малинецкий Г.Г. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива. М., 2017
2. Мальцев А.А., Мальцева В.А. Цифровизация экономики в контексте реализации Целей устойчивого развития: обзор ключевых экспертных докладов 2019 г. // Вестник международных организаций. – 2020. – Т. 15.

3. Ганичев Н.А., Кошковец О.Б. Технологический прорыв на базе развития цифровой экономики // Проблемы прогнозирования. – 2019. – № 6.

Резюме

Ахмедов М. А.

Цифровизация экономики – главное требование современности

В статье цифровизация экономики рассматривается как базовое требование современности. В нем указано, что цифровизация устойчивой экономики должна осуществляться по четырем основным направлениям для ускорения перехода к безотходной экономике, углубления социальной интеграции, ускорения образования и обеспечения перехода к устойчивому экологическому развитию в мировой экономике. Отмечается, что формирование цифровой экономики является объективным процессом развития мировой экономики. Уровень эффективности цифровой экономики зависит в первую очередь от уровня технико-технологического развития страны, ее социально-экономического потенциала.

Ключевые слова: устойчивая экономика, цифровая экономика, цифровизация, эффективность, информационно-коммуникационные технологии.

Summary

Ahmədov M. A.

Digitization of the Economy is the Main Requirement of Contemporary Time

In the article, the digitalization of the economy is considered as a basic requirement of modernity. It states that the digitalization of a sustainable economy should be carried out along four to main directions to accelerate the transition to a circular economy, deepen social inclusion, accelerate education and ensure the transition to sustainable environmental development in the global economy. It is noted that the formation of the digital economy is an objective process of development of the world economy. The level of efficiency of the digital economy depends primarily on the level of technical and technological development of the country, as well as its socio-economic potential.

Key words: sustainable economy, digital economy, digitalization, efficiency, information and communication technologies

İDMAN İQTİSADİYYATININ FORMALAŞDIRILMASINDA VƏ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYALAR AMİLİ

Əliyeva Sevinc Fazil qızı

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

sevinc-aliyeva-80@list.ru

Xülasə: Müasir dövrdə yüksək texnologiyalar və rəqəmsal transformasiyalar yeni iqtisadiyyat sahələrinin formalaşdırılmasında önəmli rol oynamaqdadır. İdman iqtisadiyyatı da burada istisna təşkil etmir. Dünyada idmanın bir çox sahələri kifayət qədər böyük gəlirlər gətirir. Azərbaycanda da idman dövlətin prioritet siyasət istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir və dövlət tərəfindən bu istiqamətdə geniş həcmli işlər aparılır. İnsanların sağlamlığının gücləndirilməsi ilə bərabər, idman həm də iqtisadiyyat sahəsi kimi diqqət çəkir. Rəqəmsal texnologiyalar hesabına bu sahədə daha çox əlavə dəyərin yaradılması mümkündür və məqalədə bu istiqamətdə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: idman iqtisadiyyatı, rəqəmsal transformasiyalar, idman komplekslərindən istifadə problemləri, elektron xidmətlər, “ağıllı” idman klubları

Müasir dövrdə elə fəaliyyət sahələri vardır ki, burada iqtisadiyyat elementlərinin formalaşması və əlavə dəyər mənbələrinin yaranması yeni inkişaf meyilləri və drayverləri ilə bilavasitə bağlıdır. Belə sahələrdən biri də idmandır, idman bir tərəfdən əhəlinin sağlamlığı üçün dövlətin prioritet hesab etdiyi istiqamətlərdən biri olmaqla bərabər, həm də iqtisadiyyat sahəsi kimi perspektivə malikdir. Düzdür, dünya tarixində və təcrübəsində peşəkar idman fəaliyyəti, qonarlar hesabına idman yarışları, əmək haqqı və bonuslar müəyyənləşdirməklə idmançıların fəaliyyət göstərməsi uzun bir dövrü əhatə edir. İdmançıların gəlirlərinin uçotunun aparılması və vergi qoyma mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi, onların dünyanın harasında fəaliyyət göstərmələrindən asılı olmayaraq vergilərə cəlb edilməsi praktikası və mexanizmləri hazırda geniş yayılmışdır. Elə idmançılar vardır ki, dünyanın ən varlı insanları sırasındadırlar və iri vergi ödəyiciləri kimi diqqət cəkilirlər.

İdmanın çox güclü multiplikativ təsiri vardır, idman yarışlarından və müxtəlif idman sahələrində peşəkar idmançıların, məşqçilərin, mütəxəssislərin, menecerlərin və s. digər idman peşə sahiblərinin, klub təsisçiləri və prezidentlərinin əldə etdikləri kifayət qədər iri maliyyə resursları iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yönəldilir, investisiyalar formasında yatırılır, sahibkarlıq və biznesin inkişafında istifadə olunur, xüsusilə əmlak bazarına istiqamətləndirilir. Bunlar kifayət qədər çoxşaxəlidir, amma hesab edirik ki, dünya səviyyəsində belə, hətta yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə belə idman iqtisadiyyatının baza prinsipləri tam olaraq müəyyənləşdirilməyib və bu sahədə metodoloji yanaşmaların təkmilləşdirilməsi, daha obyektiv statistik bazanın formalaşdırılması vacib şərtlərdəndir.

Hazırkı dövrdə – global rəqəmsal transformasiyalar şəraitində fəaliyyət göstərən idman təşkilatları, klublar, federasiyalar, rəsmi idman qurumları idman iqtisadiyyatının daha nizmalı və sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsi, uçotun və hesabatlılığın təmin olunması, maliyyə resurslarının hərəkəti üzrə şəffaflığın gücləndirilməsi baxımından daha böyük imkanlara malikdirlər [2, s. 17]. Digər tərəfdən, idman fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi, məlumatların və idmançıların siyahısının, fəaliyyət istiqamətinin, gəlirlərinin və xərclərinin sistemli şəkildə təmin olunmasında rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə daha yüksək nəticələrin əldə olunması, məvaciblərin hesablanması, əməkhaqqı ilə bağlı digər zəruri ödənişlərin edilməsi və məcburi fondlara, vergi öhdəlikləri üzrə köçürmələrin həyata keçirilməsi daha obyektiv və aydın şəkildə təmin olunan bilər [1, s.1].

Eyni zamanda, rəqəmsal texnologiyalar hazırkı şəraitdə bütün sahələrdə olduğu kimi, idmanda da önəmli funksiyaları yerinə yetirir. Belə ki, idman yarışlarının reyesterinin aparılması və dolğun məlumatların internet resurslarda yerləşdirilməsi, idman sahəsində çalışanlara zəruri məlumatların avtomatik olaraq yönəldilməsi, məşqlər zamanı idmançıların və o cümlədən məşqçilərin fəaliyyətinin rəsmilər tərəfindən müşahidə edilməsi, təlimlərin və treninqlərin keçirilməsində rəqəmsal texnologiyalardan fəal şəkildə istifadə olunması öz müsbət nəticələrini verməkdədir [3, s. 11].

Qeyd edək ki, hazırda dünyada postpandemiya postulatlarının tələblərinə uyğun olaraq iqtisadiyyat sahələrinin sürətlə bərpa edilməsi və dirçəldilməsi prosesləri gedir. İnsanların depresiyadan çıxmalarında və öz fiziki fəallıqlarını bərpa etməkdə bədən tərbiyəsi və idmanın faydalılığı, həmçinin əhəmiyyəti hamımıza bəllidir və xüsusilə cəmiyyətdə sağlam həyat tərzinin formalaşmasında bu sahə önəmli funksiyaları yerinə yetirir. COVID-19 pandemiyasının təsirindən əmələ gələn mənfi əlamətlərin aradan qaldırılmasında və iqtisadi fəallığın bərpa edilməsində nəzərdə tutulan çoxşaxəli tədbirlər sırasında idmanın roluna da böyük əhəmiyyət verilib [5, s. 17]. Digər tərəfdən, 2020-ci ildən başlayaraq çoxlu sayda kütləvi idman yarışları və turnirləri ləğv edilmiş, keçirilən idman tədbirlərində isə tamaşaçılar iştirak etməmişlər və yaxud məhdud sayda azarkeşlər meydançalara və idman zallarına buraxılmışlar.

Hesab edirik ki, yaxın dövrdə bu boşluqların və məhdudiyyətlərdən itirilənlərin bərpası üçün geniş həcmli işlər görülməkdədir və bu proseslərdə rəqəmsal mexanizmlərdən, elektron xidmətlərdən geniş istifadə olunması qaçılmaz bir prosesdir. Tədqiqatçı A.O.Ektov idmanda rəqəmsal texnologiyaların rolunu araşdırarkən rəqəmsal mexanizmlərin bu proseslərdə çoxşaxəli xarakter daşdığını bildirmişdi: 1) rəqəmsal mexanizmlər müxtəlif proseslərin inteqrasiyasını asanlaşdırır, o cümlədən idmançıların qeydiyyat məsələlərini tezləşdirir, reyting siyahısını verir və idman tədbirinin daha yüksək səviyyədə idarə edilməsini

təmin edir; 2) rəqəmsallaşma idman təşkilatlarının əlaqələrini və kommunikativ münasibətlərini genişləndirir, proqram təminatı hesabına mürəkkəb vəzifələrin həlli mexanizmini işləyir və fəaliyyət proseslərinin səmərəliliyini yüksəldir; 3) rəqəmsal mexanizmlər idman sahəsində idarəetmə proseslərinə və inzibati vəzifələrin səmərəli olaraq yerinə yetirilməsində əlavə üstünlüklər yaradır; 4) rəqəmsal texnologiyalar idman klublarının və təşkilatlarının qarşılıqlı fəaliyyətinə əlavə stimullar verir, sponsorların və investorların cəlb edilməsində önəmli rol oynayır və 5) idman iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında, biznes analitikaların aparılmasında rəqəmsal texnologiyalar böyük səmərə verir [6, s. 107].

Digər tərəfdən, rəqəmsal mexanizmlər hesabına idman yarışlarının və turnirlərinin cəlbədiciliyini təmin etmək, daha yüksək səviyyədə və keyfiyyətlə televiziya, həmçinin digər kütləvi informasiya vasitələrinə translyasiya etmək və əlavə gəlir mənbəyi yaratmaq mümkündür və hazırda bu fəaliyyət istiqamətlərində 100 milyonlarla və milyardlarla dollar iri maliyyə resursları dövrüyə edir. Elə peşəkar idmançılar vardır ki, onların transfer qiymətləri 200-300 milyon dollar səviyyəsində qiymətləndirilir və maraqlıdır ki, son onilliklərdə bu cür hallar kifayət qədər olmuşdur. Başqa sözlə, bir neçə idmançının transfer dəyəri dünyada mövcud olan onlarla ölkənin dövlət büdcəsindən çoxdur.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, idman iqtisadiyyatının güclü və çoxşaxəli maliyyə mənbələri vardır, yetər ki, onlardan planlı və sistemli şəkildə istifadə mexanizmləri hazırlanaraq həyata keçirilsin və fəaliyyət strategiyaları formalaşdırılsın. Getdikcə idman turnirlərinin, xüsusilə beynəlxalq sahədə mükafat fondları on milyonlarla dollar həcmində ölçülən beynəlxalq turnirlərin sayı artmaqdadır. Dünyada populyar idman turnirlərinin azarkeş dairəsi 500 milyon və hətta 1 milyarddan çox insanla ölçülür və bütün bu resurslar idman iqtisadiyyatının inkişafı üçün güclü perspektivlərin olmasının ifadəsi kimi baxıla bilər [4, s. 26].

Beləliklə, yaxın illərdə idman iqtisadiyyatının formalaşmasında biz yeni inkişaf meyillərinin şahidi olacağıq. Maraqlıdır ki, Azərbaycanda da idmanın inkişafına dövlət səviyyəsində xüsusi önəm verilir və idmanın inkişafına maliyyə resursları ayrılır, olimpiya kompleksləri və digər müasir idman qurğuları istismara verilir. Azərbaycanlı idmançılar dünya səviyyəli turnirlərin və olimpiya oyunların daimi mükafatçıları və qalibləri sırasında yer alırlar. Çoxlu sayda idmançılarımız dünyanın peşəkar idman klublarında fəaliyyət göstərirlər və gəlirlər əldə edirlər. Hesab edirik ki, ölkəmizdə idman iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və bu proseslərdə rəqəmsal texnologiyalardan maksimum səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə bir sıra məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- idman fəaliyyətinin və xüsusilə peşəkar olaraq idman fəaliyyəti proseslərinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, bu istiqamətdə hüquqi-iqtisadi əsasların beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması tələb olunur;

- ölkədə fəaliyyət göstərən idman klublarının, təşkilatların və federasiyaların fəaliyyətinin şəffaflığının təmin edilməsi məqsədilə rəqəmsal elektron portalların yaradılması və ölkə üzrə vahid reyesterin təşkili təmin edilməlidir;

- idman sahəsində baş verən proseslərin və fəaliyyətin uçotunun aparılması, iqtisadi göstəricilərin obyektiv olaraq toplanması və rəsmi olaraq nəşr edilməsi mexanizmləri işlənməli və bununla bağlı təsirli tədbirlər görülməlidir və s.

Ədəbiyyat

1. Rəqəmsal Media və Kommunikasiya proqramı. 05 aprel 2021. Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsi. <https://www.olympic.az/news/reqemsal-media-ve-kommunikasiya-proqrami>.
2. Андрей Малыгин. Спортивный маркетинг в цифровую эпоху // Вестник РМОУ, –2020. № 3-4, – с. 14-21.
3. Гахария, Т.Н. Цифровые технологии в спорте: состояние и перспективы / Материалы V Междунар. науч.-техн. конф., Минск, 15-16 февр. 2018 г. Минск: БНТУ, – 2018. – с. 9-13.

4. Дорошук, Е.С. Цифровые технологии спортивных медиа в современном информационном поле / Е.С. Дорошук, И. И. Рамазанов // Международный научно-исследовательский журнал. – 2021. № 9 (111) Часть 3. –с. 132-135.

5. После пандемии COVID-19 Перспективы восстановления экономики в Центральной Азии. https://www.oecd.org/eurasia/Beyond_COVID%2019_Central%20Asia%20_RU.pdf.

6. Эктов, А.О. Цифровые технологии в спорте: понятие и современное состояние. // Социальная, культурная и международная коммуникация молодежи. Минск: РИВШ, 2020. – с. 106-109.

Резюме

Алиева С.Ф.

Фактор цифровой трансформации в формировании и развитии экономики спорта

Факторы применения высоких технологий и цифровая трансформация играют ключевую и многофункциональную роль в формировании новых экономических сфер в современных условиях. В Азербайджане вопросы развития спорта находятся под пристальным вниманием государства и в этой сфере проводятся целенаправленные работы. Спорт, с одной стороны, укрепляет здоровье населения, а, с другой стороны, выделяется в качестве экономической сферы. Даны рекомендации и предложения по формированию новых источников добавочной стоимости в спортивных учреждениях и клубах за счёт активного применения цифровых технологий.

Ключевые слова: экономика спорта, цифровая трансформация, проблемы использования спортивных комплексов, электронные услуги, «умные» спортивные клубы

Summary

Aliyeva S.F.

Factor of Digital Transformation in the Formation and Development of the Sports Economy

The application factors of high technologies and digital transformation is a key and multifunctional role in the formation of new economic spheres in modern conditions. In Azerbaijan, sports development issues are under the close attention of the state and targeted work is being carried out in this area. Sport, on the one hand, strengthens the health of the population and - on the other - stands out as an economic sphere. Recommendations and proposals for the formation of new sources of added value in sports institutions and clubs are given in the article due to the active use of digital technologies.

Key words: sport economics, digital transformation, problems of using sports complexes, electronic services, smart sports clubs

REGIONAL SOSIAL SİYASƏTİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI

Əmiraslanova Dilarə Əmiraslan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

dilare.amiraslanova@mail.ru

Xülasə: Sosial siyasətin həyata keçirilməsinin hazırkı mərhələsi əhalinin sosial tələbatının ödənilməsinə yeni yanaşmaların axtarışı və sınaqdan keçirilməsi ilə səciyyələnir. Modernləşmə prosesləri sosial sferanın bütün aparıcı sahələri üçün xarakterikdir, onlar mürəkkəb xarakter daşıyır və bir sıra hallarla müəyyən edilir. Modernləşmə konsepsiyası ondan irəli gəlir ki, iqtisadi və texnoloji tərəqqi qaçılmaz olaraq bir sıra proqnozlaşdırıla bilən sosial dəyişikliklərə səbəb olur.

Məqalədə regional sosial siyasətin rəqəmsallaşdırılması problemindən bəhs edilir. Regional sosial siyasətin əhəmiyyəti nəzərə alınır. Rəqəmsal cəmiyyətdə regional sosial siyasətin həyata keçirilməsində əsas çətinliklər təsvir edilir.

Son zamanlar cəmiyyətin sosial rifahı problemlərinə daha çox diqqət yetirilir. Regional səviyyədə sosial təminatların təmin edilməsi aləti regional sosial siyasət tədbirləridir. Regional sosial siyasətin xüsusi əhəmiyyəti cəmiyyətin rifahının təmin edilməsindən, region əhalisinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradılmasından, sosial təminatların yaradılmasından və sosial qeyri-sabitlik zamanı sosial dəstəyin təmin edilməsindən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai istehsal şəraitinin tənzimlənməsi məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin tərkib hissəsi olan regionların sosial siyasəti ölkədə və regionun özündə ümumi iqtisadi vəziyyətlə sıx bağlıdır. Regional sosial siyasət sosial proseslərin gedişində spesifik yerli amillərin maksimum nəzərə alınmasına yönəlmişdir. Sosial məsuliyyətin dövlət mərkəzindən sosial siyasət səviyyələri arasında bölüşdürülməsi regionların xeyrinə zəruri resursların, funksiyaların ötürülməsinin şəffaflığını və regionların real iqtisadi müstəqilliyinin artırılmasını nəzərdə tutur. Regional sosial siyasətin yükünün artması ilə sosial siyasətin regional iştirakçılarının sosial öhdəliklərinin miqyası ilə onların həyata keçirilməsi imkanları arasında fərq artır. Sosial münasibətlər sahəsində bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətini birbaşa tənzimləyən regional normativ hüquqi aktlar olmadığından, bu, regionlarda sosial siyasətin qeyri-mərkəzləşdirilməsi prosesinə nisbətən formal xarakter verir.

Regional sosial siyasət dövlətin əhalinin sosial və iqtisadi şəraitinin koordinasiyası üzrə fəaliyyətlərindən biridir. Bölgə (region) təkcə coğrafi və ərazi xüsusiyyətlərinin məcmusunun görünən təsviri deyil, həm də müəyyən sosial praktikaların, sosial-mədəni xüsusiyyətlərin məcmusudur. Regionun sosial siyasətinin əhəmiyyəti həm sosial qruplar arasında münasibətlərin sabitləşdirilməsində, həm də rifahın keyfiyyət göstəricilərinin, cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün şəraitin təmin edilməsində, regionun ictimai həyatına cəlb edilməsi üçün iqtisadi stimullar şəklində sosial təminatların formalaşdırılmasındadır. Danılmaz fakt ondan ibarətdir ki, ictimai istehsal amillərinin tənzimlənməsi istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi fəaliyyət sahələrindən biri olan regional sosial siyasət ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. Regionun sosial siyasəti gəlir əsasında differensiasiyanın zəiflədilməsi, bazar iqtisadi subyektləri arasında ziddiyyətlərin yumşaldılması və iqtisadi əsasda sosial münaqişələrin qarşısının alınması funksiyasını yerinə yetirən regionun məqsədyönlü fəaliyyətidir. Eyni zamanda dövlətin, hakimiyyət orqanlarının, ictimai təşkilatların əhalini sosial qeyri-sabitlikdən qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş sosial-iqtisadi fəaliyyətlərinin məcmusudur və s. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional sosial siyasət əhalinin bütün kateqoriyaları üçün sosial təminatlar sistemini təmin edən, vətəndaşların sosial vəziyyətinin müəyyən səviyyədə tənzimlənməsini nəzərdə tutan sosial ədalət prinsipini həyata keçirir. Formalaşan sosial dövlət şəraitində dövlətin sosial siyasətinin alt sistemi olan regional sosial siyasəti təşkilati komponent baxımından da xarakterizə etmək olar. Təşkilati komponent regional sosial siyasətin sistemlik xarakterini nəzərdə tutur ki, bu da subyektin və obyektin sonuncunu nizama salmaq, onun keyfiyyət strukturunu və məqsədyönlü inkişafını qorumaq üçün müntəzəm qarşılıqlı əlaqələrində ifadə olunur [1].

Texnoloji tərəqqi cəmiyyətin müxtəlif sahələrində keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olur. Bu tərəqqi sosial idarəetmənin təkamülünə də təsir edir ki, bu da növbəti informasiya və texnoloji dəyişikliklərə uyğunlaşdırılmalıdır. Sosial siyasət rəqəmsal informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sosial təsiri ilə bağlı və informasiyanın idarə edilməsi prinsiplərinə keçidindən ibarət olan informasiyanın artımı nəzərə alınmaqla qurulmalıdır.

İqtisadiyyatın inkişafı, informasiya texnologiyalarının yenilənməsinin dinamikası, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin və sosial sferanın texniki cəhətdən yenidən təchiz edilməsi peşəkar təlim keçmiş, innovativ düşünməyi, müstəqil qərarlar qəbul etməyi bacaran, uğur, karyera, ailə, uşaqların doğulması və tərbiyəsinə istiqamətlənmiş yeni işçi tipi tələb edir. Beləliklə, dövlətin insan kapitalına və onun aktivlərinə, yəni ümumi və peşə təhsili, ixtisasartırma, səhiyyə, inkişaf strategiyaları və özünü təminat sahələrinə investisiya yatırmağa ehtiyacı yaranır.

Müasir sosial siyasətin prioritetləri sırasında ümumi və peşə təhsili sisteminin modernləşməsinə, ona davamlı xarakter verilməsinə xüsusi qeyd etmək məqsədəuyğundur. Bu gün getdikcə daha çox alim razılaşır

ki, daim yeni fəaliyyət sahələri və peşələr yaradan müasir iqtisadiyyatın dinamikliyi ixtisasların daimi dəyişməsinə, davamlı təhsili və yeni çağırışlara uyğunlaşmağı zəruri edir. Bu yanaşma təkcə təhsilə investisiyanın artırılmasını deyil, həm də sistemin özündə struktur dəyişikliklərinin formalaşdırılmasını tələb edir.

Sosial siyasətin rəqəmsallaşması cəmiyyətin təhlükəsizliyinin azalmasına təsir etməməlidir. Rəqəmsal texnologiyalar transformasiyaya xas olan dehumanizasiyaya doğru ümumi tendensiya sosial siyasət sahəsinə də şamil edilir. Sosial siyasətin rəqəmsallaşması şəraitində cəmiyyət üzvlərinin sırf cəmiyyət parametrləri əsasında ictimai sərvətin yenidən bölüşdürülməsini hesablayacaq riyazi sxemin bir hissəsinə çevrilməsi təhlükəsi var. "Rəqəmsal" sosial dövlətdə fərdin rolu sosial xidmətlərin ümumi kütləsinin hesablanmış payına iddia edən "sosial müştəri" funksiyası ilə məhdudlaşacaq, xidmətlərin nümayəndələri ilə münasibətlər isə maksimum virtuallaşmaya məruz qalacaq.

Müasir mərhələdə internet texnologiyalarının dövlət idarəçiliyinə və regional siyasi prosesə təsirini qeyd etmək vacibdir. Bu gün internetin interaktivliyi və informasiyanın operativliyi kimi imkanları sayəsində dövlət nümayəndələri ilə ayrı-ayrı şəxslər, maraq qrupları və ictimai təşkilatlar arasında səmərəli dialoq qurmaq mümkün olur.

Regional rəqəmsal siyasət alətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi məsələsi həm ərazilərin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması, həm də vətəndaşların - dövlət xidmətlərinin istehlakçıların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması nöqteyi-nəzərindən vacib görünür. Sosial siyasət şəbəkə cəmiyyətinin təsiri altındadır. Formalaşan sosial siyasət modeli transformasiya prosesləri ilə ayaqlaşma bilmir və bu da öz növbəsində əhalinin müəyyən kateqoriyalarını istər bütövlükdə, istərsə də ayrı-ayrı regionlarda daha həssas edir. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial siyasət sosial bərabərsizlik və ilk növbədə təhsilin, peşə hazırlığının və rəqəmsal savadlılığın inkişafına təsir göstərən "rəqəmsal uçurum"la mübarizəyə yönəldilməlidir [2].

Rəqəmsal texnologiyaların regional sosial siyasətə tətbiqi məsələsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən regional sosial siyasət çərçivəsində xidmətlərin göstərilməsi üçün yeni informasiya proqramlarının yaradılması, sosial sahəyə münasibətdə informasiya texnologiyalarını peşəkar şəkildə uyğunlaşdırma bilən ixtisaslı kadrların olmasıdır. Regional idarəetmə səviyyələri, eləcə də ayrı-ayrı sosial sahələr arasında əlaqələndirilmiş fəaliyyətin və dialoqun olmaması sosial siyasət tədbirlərinin səmərəli həyata keçirilməsinə mane olur. Regional hakimiyyət orqanlarının regional sosial siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsində "sifarişçi" və "nəzarət orqanı" kimi formal olaraq çıxış etdiyi şəraitdə informasiya texnologiyalarından istifadə çətinləşir, yeni texnologiyaların tətbiqi üzrə öhdəliklər isə region daxilində sosial sahəyə cavabdeh olan konkret ərazi vahidlərinin strukturları tərəfindən həyata keçirilir [3].

Sosial siyasətin modernləşdirilməsi prosesi uzunmüddətli xarakter daşıyır və bir sıra texnologiyalar, informasiya, struktur və idarəetmə dəyişikliklərinin tətbiqini nəzərdə tutur. Onun səmərəliliyinin mühüm amili idarə heyətinin yekun nəticə üçün işləməyə, innovativ düşüncə nümayiş etdirməyə, yeni texnologiya və metodların tətbiqinin nəticələrini proqnozlaşdırmağa, komanda üzvlərinə baş verən dəyişikliklərin mənasını izah etməyə, onları yeniliklərə həvəsləndirməyə, həyata keçirilən sosial layihələrin nəticələrinə görə şəxsi məsuliyyət daşımağa hazır olmaqdır. Modernizasiyanın idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün mühüm resurs sosial sahədə aparılan islahatlar haqqında əhalinin geniş məlumatlandırılması olmalıdır.

Beləliklə, sosial siyasətin rəqəmsallaşması cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən mürəkkəb prosesdir. Regional sosial siyasət tədbirlərinin işlənib hazırlanması və tənzimlənməsi heç də həmişə informasiya texnologiyalarının inkişaf tempinə uyğun gəlmir. İnformasiya təqdimatının operativliyi və interaktivliyidə daxil olmaqla yeni texnologiyalardan istifadə regional sosial siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, həm də "rəqəmsal uçurum"un artmasının səbəblərindən biridir. Regional sosial siyasət proseslərinə informasiya texnologiyalarının tətbiqi konkret regionun xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Rzaev İ.M. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər, Bakı: Elm, 2010, 464 s.

2. Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность. М.:Вузовский учебник, ИНФРА-М, 2014, 455 с.
3. Коротышева М., Кара В.О перспективах развития информационных технологий в социальной сфере. М.: Молодой ученый. 2016, №6, с. 26-28

Резюме

Амирасланова Д.А.

Цифровизация региональной социальной политики

Современный этап реализации социальной политики характеризуется поиском и апробацией новых подходов к удовлетворению социальных потребностей населения. Модернизационные процессы характерны для всех ведущих отраслей социальной сферы, они носят комплексный характер и детерминированы целым рядом обстоятельств. Концепция модернизации исходит из того, что экономический и технологический прогресс неизбежно порождает целый ряд предсказуемых социальных изменений.

В статье рассматривается проблема цифровизации региональной социальной политики. Рассмотрено значение региональной социальной политики. Описаны основные сложности реализации региональной социальной политики в условиях цифрового общества.

Ключевые слова: социальная политика, региональная социальная политика, цифровое общество, регион, человеческий капитал

Summary

Amiraslanov D.A.

Digitalization of Regional Social Policy

The current stage of the implementation of social policy is characterized by the search and testing of new approaches to meeting the social needs of the population. Modernization processes are typical for all leading branches of the social sphere, they are complex in nature and are determined by a number of circumstances. The concept of modernization comes from the fact that economic and technological progress inevitably gives rise to a number of predictable social changes.

The article deals with the problem of digitalization of regional social policy. The importance of regional social policy is considered. The main difficulties in the implementation of regional social policy in a digital society are described.

Key words: social policy, regional social policy, digital society, region, human capital

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYALAR KONTEKSTİNDƏ QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFININ AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

Hacıyeva Nigar Roman qızı

UNEC

hajiyeva2021@inbox.ru

Xülasə: Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi aktualıq baxımından kifayət qədər yüksəkdir. Azərbaycanda milli iqtisadiyyatının inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsində qeyri-neft sektoru hazırda maksimum prioritet olaraq baxılır. Yüksək texnologiyaların sürətli inkişafı və rəqəmsal mexanizmlərin məhsuldarlığı qeyri-neft sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsində həlledici amillərdən biri kimi diqqət mərkəzindədir. “Ağıllı” texnologiyaların tətbiqi, rəqəmsal mexanizmlərin genişləndirilməsi, əksər fəaliyyət sahələrində elektronlaşdırmanın və robotlaşdırmanın üstünlükləri müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində də dəyərləndirilməkdədir. Azərbaycanda milli

iqtisadiyyatın diversifikasiyaşdırılmasında qeyri-neft sektoru sahələrinin rəqəmsal mexanizmlər əsasında inkişaf etdirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *rəqəmsal transformasiyalar, rəqəmsal mexanizmlər, elektron xidmətlər, qeyri-neft sektoru, qeyri-neft sektorunun aktual problemləri*

Qeyd edək ki, rəqəmsal transformasiyalar şəraitində milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi kifayət qədər aktuallığı ilə diqqət çəkir. Bundan əlavə, rəqəmsal mexanizmlər əsasında sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi imkanları genişlənir. Belə ki, Azərbaycanda rəqəmsal mexanizmlər əsaslı diversifikasiya prosesləri sahibkarlığın inkişafına müxtəlif cür təsir göstərir. Belə təsir forması özünü yeni sahibkarlıq strukturlarının yaradılmasında özünü göstərir [6, s. 48]. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin sayı cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1.

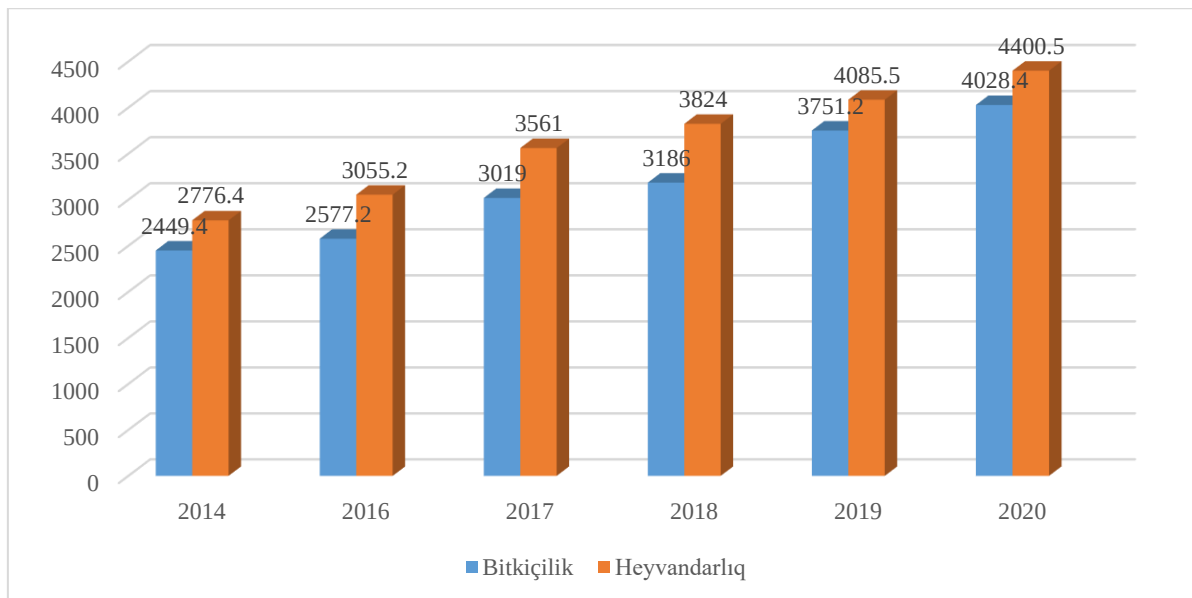
Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Göstəricilər	2019				2020			
	Cəmi	mikro	kiçik	orta	Cəmi	mikro	kiçik	orta
Fəaliyyətdə olan	271304	262622	5956	2726	316370	307717	5943	2710
Yeni yaradılmış	103949	103756	161	32	167475	167271	161	43
Ləğv edilmiş	30483	30457	17	9	22572	22545	19	8

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib. <https://www.stat.gov.az/>.

Cədvəl 1-in məlumatlarından görünür ki, Azərbaycanda 2020-ci ildə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2019-cu ilə nisbətən artmışdır [1, s. 84]. Bu artım 16,6% təşkil etmişdir. Lakin kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 0,2%, orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı isə 0,6% azalmışdır. [2, s. 350]. Deməli, artım mikrosahibkarlıq subyektləri hesabına olmuşdur (17,2%). Yeni yaradılmış sahibkarlıq subyektlərinin sayında 61,1% artım, ləğv edilmiş sahibkarlıq subyektlərinin sayında isə 35,0% azalma müşahidə olunmuşdur. Postpandemiya dövründə ölkə iqtisadiyyatının yeni inkişaf postulatlarının reallaşdırılması lazım gələcəkdir və qeyri-neft sektoru sahələrində sahibkarlığın inkişafı prioritetliyini daha da gücləndirəcəkdir [4, s. 42]. Şəkil 1-də kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dinamikası verilmişdir. Şəkil 1-dəngöründüyü kimi 2014-2020-ci illərdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ümumi strukturunda əsas yerləri tutan bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları üzrə artım dinamikası müşahidə olunmuşdur. Bundan əlavə, bu sahədə ixracyönlü qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır [3, s. 236]. Hesab edirik ki, “ağıllı” texnologiyaların inkişaf etdirilməsi və daha geniş şəkildə tətbiqi hesabına yaxın perspektivdə ölkəmizin mühüm qeyri-neft sektoru sahəsi olan kənd təsərrüfatında daha yüksək nəticələrin əldə edilməsi mümkündür [7, s. 69]. Rəqəmsal mexanizmlərin tətbiqi, “ağıllı ferma”ların yaradılması, kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf proseslərinin və idarəetmə mexanizmlərinin elektronlaşdırılması sayəsində mütərəqqi təcrübənin və dünya səviyyəsində özünü doğrultmuş inkişaf modellərinin ölkəmizdə tətbiq edilməsini sürətləndirmək olar.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin prioritetlərindən biri ölkədə yaradılmış əlverişli şəraitin daha da yaxşılaşdırılması və sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş proteksionist tədbirlərin təkmilləşdirilməsidir [5, s. 42].

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, milyon manat (mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub <https://www.stat.gov.az/>.)

Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıya bir qrup mühüm vəzifələr qoyulmuşdur: 1) makroiqtisadi sabitliyin qorunması və sosialyönümlü siyasətin davamlılığının təmin edilməsi; 2) iqtisadiyyatın davamlı şaxələndirilməsi, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin yüksəldilməsi; 3) sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması üzrə işlərin davam etdirilməsi; 4) dünya təcrübəsində uğurla istifadə edilən təşkilati strukturların, məsələn, sənaye şəhərciklərinin, biznes inkubatorların yaradılması; 5) sahibkarların iştirakı ilə innovativ potensialın inkişafı, müasir texnologiyaların və idarəetmə üsullarının geniş tətbiqi yolu ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının genişləndirilməsi; 6) sahibkarlıq fəaliyyətinin konsaltinq və informasiya təminatının və kadr hazırlığı sisteminin müasir tələblər səviyyəsində təkmilləşdirilməsi; respublikada, o cümlədən regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq istəyən KOS subyektlərinin peşə hazırlığına yönəlmiş treninqlərin təşkili. Fikrimizcə, bu mühüm vəzifələrin reallaşdırılmasında rəqəmsal transformasiyalar həlledici funksiyarı yerinə yetirə bilər.

Yaxın perspektivdə ölkəmizdə rəqəmsal transformasiyalar əsasında qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası üçün bir qrup istiqamətlər üzrə fəaliyyətin intensivləşdirilməsini vacib hesab edirik:

1. Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində xarici və daxili mühitin qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi zərurətinə təsirinin təhlili və adekvat tədbirlərin görülməsi.

2. Rəqəmsal mexanizmlərin geniş tətbiqi təmin edilməklə, qeyri-neft sektorunun daha fəal və intensiv diversifikasiya istiqamətlərinin hazırlanması və reallaşdırılması mexanizmlərinin işlənməsi və s.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M., Əliyev, T.N. Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Bakı, 2018, 267 s.
2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 775 s.
3. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyalaşdırılması və ixrac potensialının artırılmasına strateji yanaşmalar / “Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyası” mövzusunda Respublika Elmi Konfransın Materialları, II cild, Bakı, UNEC, 24 dekabr 2019-cu il, s. 234-239.
4. Əliyev, Ş.T. Pandemiya və postpandemiya dövründə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin aktual məsələləri // Xəbərlər jurnalı, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, 2020. №5, s.5-12.
5. Mehdiyeva, N. Azərbaycanda qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf dinamikasının qiymətləndirilməsi // İpək Yolu, No.1, 2019, s.39-46

6. Мамедзаде, К.Дж., Алиев, Ш.Т. Вопросы и перспективы ускорения развития экономики Азербайджана в постпандемическом периоде /III International Scientific and Practical Conference Recent Scientific Investigation held on September 16-18, 2021 in Oslo, Norway. Norway. – p.46-55.

7. Наджафлы, С.А., Алиев, Ш.Т. Перспективы интенсификации развития экономики Азербайджана в постпандемическом периоде /V International Scientific and Practical Conference Scientific Community: Interdisciplinary Research held on August 26-28, 2021 in Hamburg, Germany, p.65-72.

Резюме

Гаджиева Н.Р.

Актуальные вопросы развития ненефтяного сектора в контексте цифровой трансформации

Рассматривается актуальность ускорения развития ненефтяного сектора в условиях цифровой трансформации на современном этапе. Рассмотрена максимальная приоритетность роли ненефтяного сектора в совершенствовании модели экономического развития Азербайджана. Фактор цифровой трансформации и цифровые механизмы находятся в числе ключевых факторов в интенсификации развития ненефтяного сектора за счёт активного применения высоких технологий. Используются «умные» технологии, электронные услуги в ряде сфер ненефтяного сектора. Подготовлены предложения по диверсификации национальной экономики путём усиления роли цифровых механизмов в развитии ненефтяного сектора.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровые механизмы, электронные услуги, ненефтяной сектор, актуальные проблемы ненефтяного сектора

Summary

Hajiyeva N.R.

Main Issues in the Development of the Non-Oil Sector in the Context of Digital Transformation

The relevance of accelerating the development of the non-oil sector in the context of digital transformation at the current stage is considered in the article. The maximum priority of the role of the non-oil sector in improving the model of economic development of Azerbaijan is considered. The factor of digital transformation and digital mechanisms as key factors in intensifying the development of the non-oil sector due to the active use of high technologies is investigated. Smart technologies and electronic services are used in a number of areas of the non-oil sector. Proposals to diversify the national economy by strengthening the role of digital mechanisms in the development of the non-oil sector are given in the end of the article.

Key words: digital transformation, digital mechanisms, electronic services, non-oil sector, current non-oil sector issues

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Həmidova Almaz Məmmədağa qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

almashamidova@mail.ru

Xülasə: Məqalədə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasının əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Burada göstərilir ki, rəqəmsal transformasiya prosesləri global iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv prosesidir. Onun səmərəlilik səviyyəsi ölkənin texnoloji və sosial-iqtisadi səviyyəsindən, beynəlxalq əmək bölgüsündə mövcud vəziyyətindən, həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətdən asılıdır. Məqalədə eləcə də qeyd olunur ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın meydana gəlməsi informasiya cəmiyyətinin inkişafının nəticəsidir. İnformasiya

cəmiyyəti isə öz inkişafında son otuz il ərzində üç mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlərin əsas əlamətləri qısaca şərh olunur.

Açar sözlər: *milli iqtisadiyyat, rəqəmsal transformasiya, rəqəmsallaşma, proqramlar, rəqəmsal platformalar*

İctimai həyatımızın, o cümlədən iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması müasir dövrümüzün əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Rəqəmsallaşma ictimai həyatımızın müxtəlif sahələrində səmərəliliyin yüksəldilməsinin zəruriliyi və müəyyən mənada insan həyatının, onun müxtəlif fəaliyyət sahələrinin yüngülləşdirilməsinin zəruriliyi ilə əlaqədar elmi – texniki tərəqqinin nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Rəqəmsallaşma faktiki olaraq öz başlanğıcını ABŞ – ın hərbi sənaye kompleksində internetin tətbiq olunduğu keçən əsrin 80 – ci illərindən başlayır. Hal - hazırda rəqəmsallaşma insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə məişət hadisələrindən başlayaraq iqtisadiyyat, xidmət, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və digər sahələrə də müdaxilə etmişdir. Rəqəmsal transformasiya prosesləri, demək olar ki, müasir dövrümüzün və gələcək həyatımızın qaçılmaz və zəruri hadisəsidir. Ölkəmizdə rəqəmsallaşma prosesləri özünün intibah dövrünü yaşayır.

Hal-hazırda rəqəmsal iqtisadiyyat, demək olar, informasiya kommunikasiya texnologiyalarının, rəqəmsal texnologiyaların və böyük həcmli məlumatların tətbiqi əsasında əməliyyat fəaliyyətlərinin istiqamətləri və onun əsas formaları sürətlə inkişaf etməkdədir. Bu proses nəzəri cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Onun iki əsas aspektinə nəzər yetirilməlidir: rəqəmsallaşma və rəqəmsal iqtisadiyyat. Bu iki anlayışı bir – birindən fərqləndirmək lazımdır.

Rəqəmsallaşma və rəqəmsal iqtisadiyyat sahəsində milli stratejiyanın formalaşması ilə əlaqədar, qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsallaşmanın aktuallığı sosial kommunikasiyanın miqyasının genişlənməsi ilə bağlıdır. Sosial kommunikasiyanın şəbəkə və rəqəmsal platformalarının tətbiqi nəticəsində bazar subyektlərinin öz aralarında, eləcə də bazar subyektləri ilə dövlət strukturları arasındakı mövcud əlaqələr sürətləndirilmiş, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün yeni imkanlar yaranmışdır[1]. Keçən əsrin 90 – cı illərində istehsalçılarla istehlakçılar arasında çoxsaylı vasitəçilər fəaliyyət göstərirdi. Lakin, sosial kommunikasiya əlaqələrinin formalaşması ilə bağlı belə vasitəçilərin sayı sürətlə azalmağa başladı. Rəqəmsallaşma bazar subyektləri arasında həm üfiqi, həm də şaquli əlaqələr təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin dayanıqlığının artırılmasına onun səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb oldu. Əlbəttə ki, rəqəmsallaşma heç də əsas məqsəd deyil, o bir vasitədir. Bu o deməkdir ki, rəqəmsal iqtisadiyyat digər iqtisadi fəaliyyət növlərindən təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirilməməlidir, sadəcə olaraq maddi nemətlərin və xidmətlərin istehsalı və satışı prosesinin idarə edilməsində müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının istifadə edilməsidir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat rəqəmsallaşma əsasında formalaşır və fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyət aşağıdakılardan ibarətdir:

- ayrı – ayrı fərdlərin, onların bilik və bacarıqlarının prioritet rolunun yüksək olması;
- əsas əmək predmeti rolunda informasiya çıxış etsə də real iqtisadiyyatda onun iştirakı passiv xarakter daşması;
- iqtisadi agetlətin kommunikasiya əlaqələrində şəbəkə strukturlarının aparıcı müvqeyə malik olması;
- integrasiya edilmiş rəqəmsal platformalar iqtisadi sistemlərin və biznesin transformasiyasının əsasını təşkil etməsi;

müxtəlif istehsal vasitələri və istehsal münasibətləri sistemində süni intellektin əhəmiyyətinin artması [2].

İqtisadiyyatda rəqəmsallaşma prosesləri iqtisadi həyatın bütün sahələrini əhatə edir. Bu proses həm eninə, həm də dərininə genişlənməkdə davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, “rəqəmsal iqtisadiyyat” anlayışı ilk dəfə 1995 – ci ildə N. Neqroponte tərəfindən işlədilmişdir. İlk vaxtlar “rəqəmsal iqtisadiyyat” anlayışı kompüterləşmə anlayışı ilə eyni məna kəsb edirdi. Sonralar onun iqtisadiyyatda tətbiqi xeyli genişləndi.

Beynəlxalq bankın müəyyənləşdirməsinə görə rəqəmsal iqtisadiyyat dedikdə informasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadəyə əsaslanan iqtisadi, sosial və mədəni münasibətlər sisemidir. İqtisadiyyatda rəqəmsallaşma prosesləri məhsul istehsalı və satışının bütün mərhələlərini əhatə edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın meydana gəlməsi informasiya cəmiyyətinin inkişafının nəticəsidir. İnformasiya cəmiyyəti öz inkişafında son otuz ildə üç mərhələdən keçmişdir.

Birinci mərhələ 1990 – cı illəri əhatə edir. Bu dövrdə İnternetin meydana gəlməsi və inkişafı baş vermişdir. İnternetin inkişafı nəticəsində istehsalda və idarəetmədə keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Bu dəyişikliklər rəqəmsal iqtisadiyyatın əsasını təşkil etdi.

İkinci mərhələ 2000 - ci illərin əvvəllərini əhatə edir. Bu dövrdə rəqəmsal iqtisadiyyat İnternetin əsasında iqtisadi fəaliyyətin fəallaşması kimi nəzərdən keçirilirdi. Məsələn, elektron ticarətin meydana gəlməsi.

Üçüncü mərhələ 2010 – cu illəri əhatə edir. Bu dövrdə rəqəmsal iqtisadiyyat informasiya kommunikasiya texnologiyalarının və rəqəmsal datçiklərin kompleks şəkildə inkişafı kimi nəzərdən keçirilir. Bu öz növbəsində biznes proseslərində və müəssisələrin təsərrüfat sistemində dəyişikliklərə səbəb oldu.

Ümumiyyətlə, rəqəmsallaşma prosesini geniş və dar mənada nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Geniş mənada rəqəmsallaşma prosesi istehsalda və idarəetmədə yeni rəqəmsal texnologiyaların kütləvi surətdə tətbiq edilməsinin çoxaspektli təşkilatı – texniki prosesləri başa düşülür. Bu zaman əsas məqsəd məsrəflərin azaldılması və biznes – proseslərin həyata keçirilmə surətinin yüksəldilməsidir. Dar mənada isə rəqəmsallaşma prosesi məlumatların toplanmasının, emalı və ötürülməsinin müvafiq texnologiyalar əsasında rəqəmsallaşma formasına keçidinin təmin edilməsi deməkdir[3].

İqtisadiyyatda rəqəmsal seqmentin tətbiqinin əsas fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, rəqəmsal texnologiyaların daha çox “biliktutumlu” olması ilk növbədə insan kapitalının keyfiyyətindən asılıdır, onun müvafiq hazırlıq səviyyəsindən bilik və bacarıqlarından asılıdır.

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur:

məlumatların toplanması, sistemləşdirilməsi, emalı və ötürülməsi proseslərinə çəkilən

xərclərin azaldılması və onun etibarlılığının yüksəldilməsi;

iqtisadiyyatda informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin sadələşdirilməsi və onun dəyərinin aşağı salınması;

ayrı – ayrı insanlar və biznes prosesləri arasında şaquli və üfqi qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını təmin edən sistemin yaradılması.

Beləliklə, yeni rəqəmsal biznes mühiti iqtisadi artımın sürətləndirməsinin əsas amillərindən birinə çevrilməkdədir.

Ədəbiyyat

- 1.Иванов В.В., Малинецкий Г.Г. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива. М., 2017
2. Ефимушкин В.А. Понятие цифровой экономики //https://bi.hse.ru
3. Цифровые технологии //https://ru.wikipedia.org/wiki.

Резюме

Гамидова А.М.

Ключевые особенности цифровой экономики

В статье рассмотрены основные особенности цифровизации экономики. где указываются что процессы цифровой трансформации являются объективным процессом глобального экономического развития. Уровень ее эффективности зависит от технологического и социально-экономического уровня страны, сложившейся ситуации в международном разделении труда, проводимой социально-экономической политики. В статье также отмечается, что появление цифровой экономики является результатом развития информационного общества.

Информационное общество прошло три этапа в своем развитии за последние тридцать лет. Кратко поясняются основные особенности этих стадий.

Ключевые слова: национальная экономика, цифровая трансформация, цифровизация, программы, цифровые платформы

Summary

Gamidova A.M.

Key Features of the Digital Economy

The article considers the main features of the digitalization of the economy. It shows that digital transformation processes are an objective process of global economic development. The level of its effectiveness depends on the technological and socio-economic level of the country, the current situation in the international division of labor, and the ongoing socio-economic policy. The article also notes that the emergence of the digital economy is the result of the development of the information society. The information society has gone through three stages in its development over the past thirty years. The main features of these stages are briefly explained.

Key words: national economy, digital transformation, digitalization, programs, digital platforms

AZƏRBAYCANDA TURİZMİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ

Hümbətəliyeva Səadət Əsgər qızı

Sumqayıt Dövlət Univetsiteti

saadethumbataliyeva@mail.ru

Əliyev Şükür Həsən oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

scebrayilli4@gmail.com

Xülasə: Məqalədə qeyri-neft sektoru sahələrindən biri olan turizm xidmətlər bazarının inkişafında dövlətin rolundan bəhs edilmişdir. Dövlətin həyata keçirdiyi beynəlxalq tədbirlərin turizmin inkişafındakı əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur. Koronavirus pandemiyası kimi neqativ halların qarşısının alınması üçün yeni normaların turizmə tətbiqinin və yeni turizm modellərinin işlənilib hazırlanmasının zəruriliyi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında turizmin bərpa edilməsi üçün görülən işlərin miqyası nəzərə çatdırılmışdır. Turizmin mövcud vəziyyəti təhlil edilərək, onun gələcək inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: daxili turizm, xarici turizm, postpandemiya, turizm potensialı, ağıllı turizm, davamlı turizm, turizm ili, qeyri-neft sektoru

Dünyanın əksər ölkələrində, həmçinin Azərbaycanda sürətlə inkişaf edən sahələr sırasında turizm xidmətlər bazarı əsas yerlərdən birini tutur. 20-ci və daha əvvəlki əsrlərdə turizm xidmətindən əsasən əhalinin varlı təbəqəsi istifadə edirdisə, artıq turizm sahəsində gedən islahatlar nəticəsində əhalinin demək olar ki, bütün təbəqələri turizm məqsədilə səyahətlər həyata keçirir. Bu tendensiyanın kökündə texnologiyanın inkişafı, dövlətlərlərin siyasətində sosial sahənin əhəmiyyətinin artması, yeni turizm növlərinin meydana gəlməsi, dövlətlərarası əlaqələrin formalaşması kimi bir sıra amillər durur. Ölkəmizdə turizmin yüksək inkişafı son 10 ildə gedən islahatlarla bağlıdır. Bu islahatlara turizmin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi, onun infrastrukturunun bərpası, regionlarda turizmin inkişafı, beynəlxalq tədbirlərin ölkəmizdə keçirilməsi yolu ilə onun turizm potensialının dünyada tanınması, sahibkarlığın və investisiya

mühitinin inkişafı, turizm sahəsində innovativ yeniliklərin tətbiqi və digərlərini aid edə bilərik. Xüsusilə Azərbaycanın 2001-ci ildə Dünya Turizm Təşkilatına üzv olmasının 10 illiyi münasibətilə 2011-ci ilin “Turizm ili” kimi qeyd olunması, daha sonra 2011-ci ildə ölkəmizi təmsil edən iştirakçıların “Avroviziya” mahnı müsabiqəsində birinci yeri tutması ilə 2012-ci ildə “Avroviziya” mahnı müsabiqəsinin ölkəmizdə keçirilməsi bu prosesi daha da sürətləndirdi. Ardıcıl olaraq “Bakı-2015” I Avropa Oyunları, 2016-cı ildən ölkəmizdə keçirilən “Formula-1” Azərbaycan Qran Prisi, 2017-ci ildə keçirilən IV İslam Həmrəyliyi Oyunları da bu prosesin tərkib hissəsi olmuşdur. Məhz bu tədbirlər ölkəmizdə turizm sahəsinə xidmət edən nəhəng layihələrin reallaşdırılmasını stimullaşdırdı. Belə ki, bu zaman “Bakı Kristal Zalı”, “Bakı Olimpiya Stadionu” kimi binalar tikilmiş, parklar salınmış, yollar çəkilmiş, nəqliyyat vasitələrinin keyfiyyəti artırılmış, xidmət sektoru inkişaf etmişdir. Xidmətin digər sahələrinin inkişafı məhz turizmin inkişafını stimullaşdırır. Belə ki, bu zaman yüksək keyfiyyətli hotellərin sayı artmış, restoran şəbəkəsi genişləndirilmiş, əyləncə sektoru inkişaf etmişdir. Həmçinin xidmət sahələrində yeni texnologiyaların tətbiqi xidmətlərin tez, asan başa gəlməsini və turistlərin göstərilən xidmətlərdən razı qalmasını təmin edir. Bu tədbirlərdə dünyanın onlarla ölkəsindən nümayəndələr iştirak edirdi. Məsələn, 2017-ci ildə keçirilən IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarında 54 ölkənin idmançıları iştirak etmişdir. Bu statistikadan bizə məlum olar ki, bu ölkələrin hər birinin televizor kanallarında, radiolarında, veb saytlarında, sosial şəbəkə hesablarında Azərbaycan haqqında videoçarxlar, reklamlar nümayiş olunurdu. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın mədəniyyətinin, tarixinin, görməli yerlərinin dünyaya çatdırılmasında mühüm rol oynadı. Bu zaman 54 ölkədən minlərlə turist ölkəmizə səyahət etdi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizə gələn turistlər təxminən 2 milyard dollara yaxın pul xərcləyirlər və ödəmələrin 70%-ni məhz bank kartları vasitəsilə həyata keçirirlər. Bu da dövlətin nağdsız hesablaşmalarla bağlı siyasətini dəstəkləyir. Çünki nağdsız hesablaşmaların tətbiqi şəffaflığın artırılmasına, bank sisteminin sürətli inkişafına, vergi proseslərinin tənzimlənməsinə, istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına xidmət edir. Bir sözlə bank sahəsi də daxil olmaqla turizm xidmətlər bazarının inkişafı digər sahələrin inkişafına təkan verir və onlarla qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan dövlətinin turizmin inkişafının stimullaşdırılmasında, burada müxtəlif dövlət dəstəyi tədbirlərinin həyata keçirilməsində bir sıra məqsədləri vardır:

- Qeyri-neft sektorunun milli iqtisadiyyatdakı payının artırılması və neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin bir qisminin turizm xidmətlər bazarı üzrə paylanmasını təmin etmək;
- Regionların inkişaf etdirilməsi, regional ədalətsizliyin aradan qaldırılması hesabına kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin şəhər əhalisinin həyat səviyyəsinə çatdırılması;
- Əhəlinin məşğulluq problemlərinin həll edilməsi yolu ilə əhəli gəlirlərinin artırılması, sosial rifahın təmin edilməsi;
- Kiçik və orta biznes sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi;
- Ölkəmizin tanınması hesabına xarici investorların ölkəmizə cəlb olunması və investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi;
- Əhəlinin sağlamlıq, sosial-psixoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
- Beynəlxalq əlaqələrin yeni müstəviyə daşınması.

Turizm sahəsi qeyri-neft sektorunun tərkib hissəsidir. Turizmin inkişafı Azərbaycanın neft sektorundan olan asılılığını aradan qaldıracaq, ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyini təmin edəcəkdir. Ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsidir. Amma buradan o nəticəni çıxartmaq da lazım deyil ki, neft sektorunun tamamilə payını azaltmaq lazımdır. Əksinə neft sektorunun payını sabit saxlamaqla, qeyri-neft sektorunun payını artırmaq, neft və qeyri-neft sahələri arasındakı əlaqələri inkişaf etdirmək lazımdır. Lakin bunu da bilmək lazımdır ki, qeyri neft sektorunun inkişafını yalnız turizmde görmək də düzgün çıxış yolu deyildir. Ona görə ki, turizm sektoru həssas bir sektor olaraq xarici amillərin təsiri altında daim dəyişir. Burada baş verəcək hadisələri proqnozlaşdırmaq demək olar ki, qeyri mümkündür. Məsələn, koronavirus pandemiyasının birdən-birə bütün dünyada yayılması həm Azərbaycanda, həm də dünyada sürətlə inkişaf edən turizm sahəsini demək olar ki iflic vəziyyətinə saldı. Bir çox müəssisələr bağlandı, insanlar işsiz qaldı, əhəlinin alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşdü. Lakin onu da qeyd

etmək lazımdır ki, dövlət pandemiya dövründə kadr potensialının qorunması naminə bu sahədə çalışan vətəndaşlara maddi yardım göstərir, onların əmək haqqının bir hissəsini ödəyirdi. Koronavirus pandemiyasının təsiri sadəcə onun mövcud olduğu dövrdə deyil, postpandemiya dövründə də bir sıra proseslərdə özünü göstərəcəkdir. Misal üçün, insanların psixoloji vəziyyətində bu hal aydın şəkildə nəzərə çarpacaqdır. Belə ki, uzun müddət səyahət edə bilməyən insanlarda artıq səyahətlərdən çəkinmə halları müşahidə ediləcəkdir. Ona üçün də burada insan amili xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır. Digər bir tərəfdən pandemiya dövründə ölkəmizdə atılan əsas addımlardan biri daxili turizmin inkişafını stimullaşdırmaq olmuşdur. Ona görə ki, sərhədlərin bağlanması ilə səyahət edə bilməyən vətəndaşlar daxili turizmdən imkanlarından istifadə edərək öz turizm tələbatlarını ödəyirdilər. Digər tərəfdən biz bilirik ki, pandemiya əvvəlki dövrdə Azərbaycan vətəndaşları əsasən turizm tələbatlarını ödəmək üçün xarici ölkələrə üz tuturdu, bu da valyutanın xaricə daşınması ilə nəticələnirdi. Məhz pandemiya dövründə vətəndaşların daxili turizmə yönləndirilməsi dövlətin turizm siyasətində mühüm yer tutdu. Bu cür çıxış yolu turizmə xidmət edən sahələrin də fəaliyyətini nisbətən bərpa etdi.

Misaldan da aydın olduğu kimi xarici amillər qəfildən baş verir və bu koronavirus pandemiyası kimi hallarda global xarakter daşıyır. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda turizm yeni inkişaf edən sahədir, bu səbəbdən koronavirus pandemiyası ölkəmiz üçün bir təcrübə oldu və bu pandemiya özü ilə birlikdə turizm sahəsinə yeni normalar gətirdi. Onlardan biri də sağlamlıq-gigiyena məsələləri ilə bağlıdır. Belə ki, bütün dünyada, həmçinin ölkəmizdə sağlamlıq tədbirlərinin artırılması məqsədilə bir sıra işlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərdən biri də 27 dekabr 2021-ci il tarixində qanun layihəsinin qəbul edilməsi oldu. Belə ki, bu qanun layihəsində yoluxucu xəstəliklərin olduğu ölkələrə gedən və həmin ölkələrdən Azərbaycana gələn turistlər mütləq yoxlanmadan keçirilməli və bu barədə profilaktik tədbirlər görülməlidir. Sağlamlıq-gigiyena tədbirləri postpandemiya dövründə turizmin davamlılığının əsas meyarlarından olacaqdır.

Qəbul edilən qanun layihəsində nəzərdə tutulan digər məsələ isə hotellərin fəaliyyət göstərdikləri andan etibarən 6 ay müddətinə kimi ulduz kateqoriyası almaqları ilə bağlı olmuşdur. Məhz qanun layihəsinin bu hissəsi baş verən sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına, xidməti keyfiyyətin yüksəldilməsinə və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına xidmət edir.

Xarici amillərlə mübarizə aparmaq yalnız dövlətdaxili məsələ deyil, dediyimiz kimi bu global bir məsələdir və bütün ölkələrə sirayət edə bilir. Onun üçün dövlətlərarası əlaqələr formalaşmalı və bu cür problemlərə qarşı birgə mübarizə mexanizmi yaradılmalıdır. Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrin inkişafında göstərdiyi səylər danılmazdır. İstər qonşu, istərsə də digər dövlətlərlə daim dostluq mövqeyini irəli sürmüşdür. Ermənistan dövləti istisna olmaqla Azərbaycan həmsərhəd ölkələrlə bütün sferalarda qarşılıqlı fəaliyyət göstərmişdir. Bu turizm sahəsində də belədir. Belə ki, Azərbaycandan gedən turistlərin böyük bir qismi qonşu ölkələrə, həmçinin Azərbaycana gələn turistlərin böyük bir qismi qonşu ölkələrdən gəlmişdir. Həmçinin bu ölkələrlə nəqliyyat əlaqələri də yüksək şəkildə inkişaf etmişdir. Nəqliyyatın bir çox növü ilə qonşu ölkələrlə səyahətin reallaşdırılması mümkündür. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytının verdiyi məlumatlara əsasən 2020-ci il ərzində ölkəmizə müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə gələn 795 722 nəfər turistin 83 faizi qonşu dövlətlərin, qalan 17 faiz isə digər dövlətlərin payına düşür. 83 faizin 29 faizi Rusiyanın, 23 faizi Gürcüstanın, 20 faizi Türkiyənin, 9 faizi İranın, 1 faizi Türkmənistanın və 1 faizi də Qazaxıstanın payına düşür. Qonşu ölkələrlə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi istiqamətində yeni mərhələyə qədəm qoyulması ilə bağlı bir çox layihələr planlaşdırılır və həyata keçirilir. Uzun illərdən bəri bizə düşmən münasibəti bəsləyən, hər vasitə ilə torpaqlarımızı işğal edən Ermənistan hökuməti ilə artıq qarşılıqlı əlaqələrin qurulması, nəqliyyat, kommunikasiya, ticarət və s. ilə bağlı dialoqlar aparılır. Təbii ki, bu təsadüfi deyil, məhz Azərbaycanın 44 günlük Müharibədə Zəfər qazanması nəticəsində bölgəyə yeni reallıqların gətirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Ermənistanla sülh danışıqları regionun inkişafını şərtləndirəcəkdir. Qonşu ölkələrlə əlaqələr daha da yüksək səviyyədə inkişaf edəcəkdir. Yolların açılması ilə Naxçıvanla, Türkiyə dövləti ilə birbaşa nəqliyyat əlaqələri bərpa olunacaqdır. Bu isə nəqliyyat xərclərinin aşağı olmasına və həm xarici, həm də daxili turizmin inkişafına öz töhvəsini verəcəkdir. Turizmdə təhlükəsizlik xüsusi önəm daşıyır. Turistlər əsasən öz səyahətlərini təhlükəsiz yerlərdə həyata keçirirlər. Bu

baxımdan ölkəmiz uzun illər turizmlə bağlı itkilərə məruz qalmışdır, əlaqələrin normallaşması həmçinin təhlükəsizlik problemlərinin həllində özünü göstərəcəkdir. Ehtimal etmək olar ki, təhlükəsizliyin təmin edilməsi postpandemiya dövründə turistlərin sayının artmasında əsas faktorlardan olacaqdır.

Qonşu dövlətlərlə turizm əlaqələrinin növbəti mərhələsi birgə turpaketlər hazırlayaraq regionun turizm potensialından maksimum dərəcədə səmərə əldə etməkdir. Bu təcrübə Avropa dövlətlərində çox uğurla sınaqdan keçmişdir. Belə ki, burada turistlər daha az xərc çəkməklə iki və daha artıq ölkələrin ərazisinə səyahət edə bilirlər. Azərbaycanda qonşu dövlətlərlə bu addımın atılmasının tərəfdarıdır. Artıq bu istiqamətdə işlər də həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan və Gürcüstan arasında birgə turpaketlərin hazırlanması istiqamətində bir çox layihələr irəli sürülür. Bu cür addımların atılması dövlətlərarası dostluq münasibətlərinin inkişafına, təcrübə mübadiləsinə, təhlükəsizliyin təmin olunmasına və Qafqaz regionunun dünyada tanınmasına xidmət edir. Növbəti mərhələlərdə isə digər qonşu dövlətlərlə bu cür danışıqlara başlamaq və daha çox turizm marşrutlarını buraya əlavə etmək lazımdır.

Azərbaycan turizminin postpandemiya dövründəki inkişafında işğaldan azad olunmuş rayonlarımızın xüsusi rolu olacaqdır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları turizm ehtiyatları ilə zəngindir. Burada turizmin inkişafı və bölgənin turizm məkanına çevrilməsi üçün dövlət tərəfindən bir çox addımlar atılır, layihələr həyata keçirilir. Yeni infrastruktur yaradılır, yollar çəkilir, beynəlxalq aeroportlar tikilir, hotellər, konfrans zalları istifadəyə verilir. Artıq Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı ilə səyahətlər həyata keçirilir. Zəngilan və Laçın Beynəlxalq Hava Limanlarının tikintisi davam edir. Xüsusilə Laçın Beynəlxalq Hava Limanı Kəlbəcər, Şuşa, Laçın şəhərlərinə gediş-gəlişi asanlaşdıracaqdır. Şuşa şəhərində “Xarıbülbül”, “Qarabağ” hotelləri istifadəyə verilmiş, “Hotel və Konfrans zalının tikintisi davam etdirilir. Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən 2022-ci il martın 20-də Suqovuşan Turizm Kompleksinin təməli qoyulmuşdur. Şərqi Zəngəzur və Qarabağ bölgəsində ağıllı kəndlərin, şəhərlərin salınması həyata keçirilir. Azərbaycanda ilk dəfə bu layihə məhz Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində reallaşdırılır. Sonrakı mərhələlərdə digər regionlara da tətbiq ediləcək. Ağıllı kənd layihələrinin bir çox üstün cəhətləri vardır. Ən mühüm texnologiyanın mövcud imkanlarından istifadə etməklə proseslərin daha rahat həyata keçirilməsini təmin edir. Dünya təcrübəsində ağıllı şəhər və kəndlərin bazasında ağıllı turizm yaradılır. Ağıllı turizm informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının üstünlüklərindən istifadə etməklə turizmin səmərəliliyini təmin edir. Burada məlumatlar toplanılır, bazada yerləşdirilir, analiz edilir və nəticədə turistlərin tələbatları müəyyənləşdirilir. Həmçinin turizm şirkətlərinin daha keyfiyyətli xidmət etmələrini həyata keçirir. Ümumiyyətlə, Ağıllı turizm bir sıra üstün xüsusiyyətlərinə görə ənənəvi turizmdən tamamilə fərqlənir:

- Ekoloji cəhətdən təmizdir.
- Texnologiya ilə birbaşa əlaqəlidir.
- Fərdiləşdirilmişdir.
- Həm turistlər həm də tur şirkətlər tərəfindən istifadə edilə bilməsi və qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasına imkan yaradır.

- Səyahətin bütün dövrlərini əhatə edir.
- Turizm sektoruna xidmət edən sahələrə asanlıqla inteqrasiya oluna bilər.
- Yeni turizm məhsul və xidmətlərinin yaradılmasında iştirak edir.

Ağıllı turizmin qeyd etdiyimiz üstünlükləri nəzərə alınaraq ölkə turizminə tətbiq edilməsi prioritet kimi götürülməlidir.

Ədəbiyyat

1. Turizm və rekreasiya XXI əsrdə: problemlər və perspektivlər. Konfrans materialları. 3-4 may 2019
2. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>

Резюме

Гумбаталиева С.А., Алиев.Ш.Г.

Текущее положение туризма в Азербайджане и его перспективы на будущее

В статье рассматривается роль государства в развитии рынка туристических услуг, одного из нефтефтяных секторов. Отмечено значение международных мероприятий, реализуемых государством в развитии туризма. Отмечены необходимость применения новых норм в сфере туризма и разработки новых моделей туризма для предотвращения таких негативных явлений, как пандемия коронавируса, масштабы проделанной работы по восстановлению туризма в экономических районах Карабаха и Восточного Зангезура. Проанализировано современное состояние туризма и определены направления его дальнейшего развития.

Ключевые слова:внутренний туризм, внешний туризм, постпандемия, туристический потенциал, умный туризм, устойчивый туризм, год туризма, нефтефтяной сектор

Summary

Humbataliyeva S.A., Aliyev Sh.H.

Current Situation of Tourism in Azerbaijan and its Future Perspectives

The article deals with the role of the state in the development of tourism services market, one of the areas of the non-oil sector. The importance of international events implemented by the state in the development of tourism was noted..The necessity of application of new norms to tourism and development of new tourism models in order to prevent negative phenomena such as coronavirus pandemic, the scale of the work done for the restoration of tourism in Karabakh and East Zangazur economic regions was noted. The current state of tourism was analyzed and directions of its further development were determined.

Key words:internal tourism, external tourism, postpandemic, tourism potential, smart tourism, sustainable tourism, tourism year, non-oil sector

QLOBAL TƏHDİDLƏR VƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYALAR ŞƏRAİTİNDƏ TURİZM MÜƏSSİSƏLƏRİNİN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Hüseynov Nihad Ramiz oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

nihadhuseyn@mail.ru

Xülasə: Qlobal təhdidlər artıqca və rəqəmsal transformasiyalar dərinləşdikcə turizm müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətlilik problemləri diqqət mərkəzinə düşür. Turizm sektoru Azərbaycanda və Türkiyədə mühüm iqtisadiyyat sahələrindən hesab olunur. Turizm müəssisələrinin fəaliyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasına ciddi ehtiyacın olduğu əsaslandırılır. İki qardaş ölkənin turizm müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artması problemləri və fəaliyyət strategiyasının əsas elementləri verilir. Rəqəmsal transformasiyalar dövründə turizm müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: global təhdidlər, Azərbaycan, Türkiyə, turizm müəssisələri, rəqəmsal transformasiyalar, rəqabətqabiliyyətlilik

Qlobal təhdidlərin artığı bir dövrdə və iqtisadi transformasiyaların dərinləşdiyi bir şəraitdə rəqabət bazar iqtisadiyyatının ən mühüm mexanizmi kimi yeni kəmiyyət səviyyəsinə çıxmışdır. Xüsusilə, turizm fəaliyyətində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında rəqabət mühitinin diaqnostikası turizmin idarə edilməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Rəqabət mühitinin vəziyyəti haqqında aydın və etibarlı bilik turizmin idarə

edilməsinə məqsədyönlü xarakter verən rəqabət üstünlüklərinin formalaşması üçün zəruri şərtidir [5, s.88]. Ümumiyyətlə, turizm müəssisələrinin bazarda sabit mövqelərinin saxlanmasının əsas amillərindən biri onların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi problemidir. Rəqabət strategiyası müəssisənin hər bir strateji sahəsində sabit rəqabət üstünlükləri əldə etmək, müştərilərin müxtəlif və dinamik dəyişən ehtiyaclarını rəqiblərdən daha yaxşı ödəmək üsuludur [4, s.71].

Qeyd edək ki, müasir şəraitdə turizm müəssisələri sənaye sahələrinin inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına, əhəlinin gəlirlərinin artımının təmin edilməsinə və s. töhfə verir. Son illərdə isə, Covid-19 pandemiyasının mənfi təsirindən bu sahə iflic olmuşdur, amma səhənin postpandemiya dövründə yüksək sürətlə inkişaf tempini bərpa edəcəyi proqnozlaşdırılır və bu proseslərdə rəqəmsal texnologiyalar əsaslı turizm xidmətləri həlledici rol oynayacaqdır. Belə ki, turizm müəssisələrinin iqtisadi əhəmiyyətini bu cür qiymətləndirmək olar: turist tələbini yaradır, istehlak malları istehsal edən müəssisələrin inkişafına təsir göstərir, əyləncə biznesinin inkişafına töhfə verir, nəqliyyat və rabitənin gəlirlərini artırır, turizm məhsulu istehsal edənlərin gəlirlərinin formalaşması mənbəyi kimi çıxış edir, ölkənin valyuta gəlirlərini artırır, onların mənfəətinin artması hesabına dövlət və yerli büdcələrə vergi ayırmalarının artmasına səbəb olur. Müasir şəraitdə turizm beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına və ölkənin integrasiyasına da töhfə verir. Göründüyü kimi, milli iqtisadiyyatda turizm müəssisələrinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Buna baxmayaraq, onların fəaliyyəti çoxşaxəli olduğundan təkbaşına səmərəli inkişaf edə bilmir. Turizmin iqtisadi fəaliyyəti ölkənin iqtisadi inkişafı ilə birbaşa bağlıdır. Turizmin iqtisadi səmərəliliyi dedikdə, onun milli iqtisadiyyatın sahələri ilə əlaqəsi və paralel inkişafı başa düşülür [1, s.51].

Qlobal transformasiyalar şəraitində turizm müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyi maliyyə vəziyyətinin göstəriciləri sistemi vasitəsilə keyfiyyət meyarı ilə müəyyən edilir: göstərilən xidmətlərin həcmi, alınan mənfəət, bazarda sərf olunan vaxt, innovasiyalardan istifadə, imic, marketinq fəaliyyəti. Turizm müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində mənfəət, dövriyyə kapitalı, innovasiyalardan istifadə səviyyəsi, göstərilən xidmətlərin həcmi və s. kimi göstəricilərdən istifadə olunur. Bu göstəricilərin təhlili və onların uçotu təkcə fəaliyyətin səmərəliliyini deyil, həm də müəssisənin idarə edilməsinin səmərəliliyini müəyyən etməyə və rəqabətqabiliyyətliliyini qiymətləndirməyə kömək edəcəkdir. Hazırda turizm müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün əsaslı tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasına ehtiyac var. Artıq Türkiyənin və Azərbaycanın turizm müəssisələrində analoji rəqabətqabiliyyətlilik mexanizmlərinin işlənməsində rəqəmsal texnologiyalardan istifadə edilməsinə və elektron turizm xidmətlərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi prioritetlik təşkil edir.

Digər tərəfdən dünyanın qabaqcıl ölkələri turizm müəssisələrinin inkişafını iqtisadi artıma nail olmaq üçün strateji istiqamətlərdən biri hesab edirlər. Turizm müəssisələri mikro və kiçik müəssisələrə bölünür ki, onlara tələbat mövsümü və yerli xarakter daşıyır. Mikro və kiçik müəssisələrin həmin vəziyyətdən istifadə etmək imkanları çox vaxt onların maliyyə mənbələrinə çıxış imkanları ilə məhdudlaşır. Mikro və kiçik müəssisələrin maliyyəyə çıxış imkanlarının məhdud olması yerli turizm müəssisələrinin ümumi rəqabət qabiliyyətinin azalması deməkdir. Maliyyə bazarları mikro və kiçik turizm müəssisələrini mühüm müştərilər kimi qəbul etmir. Dövlət tənzimlənməsi əsasən turizm müəssisələrinin investisiya cəlb ediciliyinin artırılmasına yönəlir [2, s.9]. Turizm müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi onların idarəetmə strategiyasından asılıdır. Strateji idarəetmənin əsas vəzifəsi müəssisəni indiki vəziyyətindən rəhbərliyin istədiyi gələcək vəziyyətə keçirməkdir. Buna görə də turizmdə strateji idarəetmə rəqabət üstünlüklərini qoruyub saxlamaq və xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərə adekvat reaksiya vermək əsasında turizm müəssisəsinin uzunmüddətli məqsədlərinə qənaətlili şəkildə nail olmaq üçün fəaliyyət kimi qiymətləndirilə bilər. Turizm müəssisəsinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsində əsas diqqət sabitliyin təmin edilməsinə və iqtisadi artım imkanlarının proqnozlaşdırılmasına yönəldilmişdir ki, bu da maliyyə sabitliyi kimi xüsusiyyəti müəyyən etmədən mümkün deyildir [3, s. 32].

Azərbaycanda və Türkiyədə regionların iqtisadiyyatının davamlı inkişafına təsir edən amillərdən biri kimi müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsidir. Rəqabət üstünlüklərinin formalaşması və müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin yaradılmasının ən sərfəli yollarının axtarılması rəqabətin daha sərt

olmasına gətirib çıxarır. Hər iki ölkədə turizm müəssisələrinin rəqəbatqabiliyyətliliyinin təmin edilməsində əsas vəzifələrindən biri xidmətlərin keyfiyyətinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması ehtiyacıdır. Turizm sektorunda ən təsirli və səmərəli müəssisələr müştərisinə və onun istehlakçı seçimlərinə yönəlmiş müəssisələrdir. Bazar münasibətlərinin şərtləri yeni məqsədlərin qoyulmasını diktə edir ki, bu da idarəetmə qərarlarının təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Turist xidmətlərinə tələbatın artması həm də yeni turizm müəssisələrinin yaranması ilə əlaqədar təklifin artmasına səbəb olur. Beləliklə, keyfiyyətli xidmətin göstərilməsi turizm müəssisələrinin əsas rəqəbat üstünlüyüdür.

Yaxın perspektivdə Azərbaycanda və Türkiyədə turizm müəssisələrinin rəqəbat qabiliyyətinin artırılması üçün bu istiqamətlərdə daha çox işlərin görülməsini vacib sayırıq :

- rəqəmsal transformasiyalar şəraitində maksimum səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün turizm müəssisələrinin maddi-texniki bazasının və infrastrukturunun keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- turizm müəssisələrinin rəqəmsal texnologiyalarla işləmək bacarığına malik yüksək ixtisaslı mütəxəssislərlə təminatı;
- turizm müəssisələrinin subyektlərinin inkişafı üzrə strateji proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, onların strukturunun müasirləşdirilməsi;
- turizm xidmətləri bazarında sağlam rəqəbatın təmin edilməsi, xidmət keyfiyyətinin rəqəmsal texnologiyalar hesabına yüksəldilməsinin təmin edilməsi və s.

Ədəbiyyat

1. Həsənov, H. Turizm sferasının nəzəri aspektləri və iqtisadi əhəmiyyəti // Naxçıvan Universiteti, Elmi əsərlər, 2019, № 3, s. 47-52.
2. Seyfullayev, İ., Hübətova, S., Nəcəfova, K., Şamxalova, S. Azərbaycanın turizm sektorunda mikro və kiçik sahibkarlığın klasterial inkişafının mikromaliyyətləşmə məsələləri // Turizm və rekreasiya XXI əsrdə: problemlər və perspektivlər. Bakı, 3-4 may 2019, s.9-16.
3. Алиев, Ш.Т., Исраилова, С.Дж. Проблемы и пути развития сектора туризма в Азербайджане //Technology and science. USA, Philadelphia. USA, 2017, №04.-P.30-35.
4. Гончарова, Л.А. Конкурентные преимущества организаций как коллективных субъектов профессиональной деятельности / // Вестник СГСЭУ. – 2014. – №2. – С. 70-74.
5. Шамилева, Э.Э. Анализ интенсивности конкуренции на рынке туристических услуг / Э.Э. Шамилева, Г.В. Ольховая // Экономика строительства и природопользования. – 2021. – № 2(79). – С. 87-97.

Резюме

Гусейнов Н.Р.

Направления повышения конкурентоспособности туристических предприятий в условиях цифровых трансформаций и глобальных угроз

В условиях роста глобальных угроз и углубления цифровых трансформаций особое внимание привлекают проблемы конкурентоспособности туристических предприятий. В Азербайджане и Турции сектор туризма рассматривается в качестве одной из стратегических сфер экономики страны. Обоснована острая необходимость приведения деятельности туристических предприятий в соответствие с современными требованиями. Рассматриваются актуальные проблемы и стратегические направления повышения конкурентоспособности туристических предприятий. Дан ряд рекомендаций и предложений по активному применению цифровых механизмов в деятельности туристического предприятия.

Ключевые слова: глобальные угрозы, Азербайджан, туристические предприятия, цифровая трансформация, конкурентоспособность

Summary

Huseynov N.R.

Directions to Increase the Competitiveness of Tourism Enterprises in the Context of Digital Transformations and Global Threats

In the context of growing global threats and deepening digital transformations, the problems of competitiveness of tourism enterprises attract special attention. In Azerbaijan and Turkey the tourism sector is considered as one of the strategic spheres of the country's economy. The urgent need to bring the activities of tourism enterprises in line with modern requirements is justified. Current problems and strategic directions for increasing the competitiveness of tourism enterprises are considered. A number of recommendations and proposals for the active use of digital mechanisms in the activities of a tourism enterprise are given in the article.

Key words: global threats, Azerbaijan, Turkey, tourism enterprises, digital transformation, competitiveness

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCANIN AQRAR SEKTORUNDA İNNOVASIYALI İNKİŞAFIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İsmayılova Lyudmila Famil qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

lyuda.ismayilova.75@mail.ru

Xülasə: Aqrar sahənin inkişafı milli və qlobal səviyyədə həyati əhəmiyyətli problemlərin həllinə xidmət edir. İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sayəsində aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətli istehsalın təşkili və məhsul istehsalçısının bazarda öz mövqeyini möhkəmləndirmək imkanlarının müəyyən olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası kontekstində aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının qabaqcıl xarici təcrübəsi inkişaf etmiş müxtəlif ölkələrin təmsilində xarakterizə edilir və müqayisəli təhlil olunur. Həmin təcrübənin yerli şəraitdə tətbiqi baxımından qiymətləndirilməsinin nəzəri və təcrübi məsələləri araşdırılır. Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin stimullaşdırılması üzrə qabaqcıl xarici təcrübənin tətbiqi istiqamətləri müəyyən edilir.

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, aqrar sahə, innovasiya, innovasiya fəallığı, xarici təcrübə, elmi-tədqiqat, integrasiya

Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyət müasir dövrün obyektiv tələbidir. Artıq ənənəvi üsullarla qlobal ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilə bilməyəcəyi müzakirə obyektidir. Məsələ ondadır ki, əhalinin artması müqabilində kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri müxtəlif səbəblərdən azalır. Həmin səbəblər qismində torpaqların eroziyası, şəhərlərin və sənaye mərkəzlərinin genişlənməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Digər tərəfdən su hövzələrinin və atmosfer havasının yolverilməz dərəcədə çirklənməsi kənd təsərrüfatı istehsalının məhsuldarlığını aşağı salır. Odur ki, aqrar sahədə yeniliklərin tətbiqi sayəsində məhsuldarlığı və ümumi istehsalı artırmaq imkanları daim gündəlikdədir. Həmin imkanların aşkar edilməsi baxımından, dünyanın müxtəlif ölkələrində əldə edilmiş qabaqcıl təcrübənin müqayisəli təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Milli iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, kənd təsərrüfatında da qabaqcıl hesab edilən təcrübə, konkret meyar (meyarlar) üzrə daha yüksək nəticələrin davamlı olaraq əldə edildiyi fəaliyyətdir. Odur ki, hər şeydən əvvəl, həmin meyarın (meyarların) yerli şərait baxımından vaciblik dərəcəsinə görə birinci yerdə durması məsələsi aydınlaşdırılmalıdır. Kənd təsərrüfatında daha yüksək nəticələrin əldə edildiyi meyarlar deyək ki, yüksək məhsuldarlıq, daha doğrusu onun maksimumlaşdırılması, yaxud xərclərin

minimumlaşdırılması ola bilər. Kənd təsərrüfatında xərclərin, o cümlədən əmək məsrəflərinin, azaldılması fəaliyyətin iqtisadi nəticələrini yaxşılaşdırmaqla qabaqcıl təcrübəni cəlbəedici edir. Bununla belə, kənd yerlərində məşğulluğun zəruri həddinin təmin olunmasının obyektə zərurətə çevrildiyi aqrar regionlarda məhz əmək resurslarından istifadənin azaldılmasının məqbul aşağı həddi müəyyən edilməlidir. Deməli, bitkiçilikdə və ya heyvandarlıqda xərclərin minimuma endirilməsi meyarı üzrə qabaqcıl sayılan təcrübənin tətbiqi tövsiyə edilməmişdən əvvəl, həmin ərazidə məşğulluğun dinamikası və strukturu, demografik perspektivlər hərtərəfli nəzərə alınmaqla təhlilə cəlb olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatı fəaliyyəti, demək olar ki, bütün ölkələrdə dövlət tərəfindən stimullaşdırılmadan qarşısına qoyulan mühüm strateji vəzifələri, yəni əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı və sənayenin müvafiq xammalla təchizatı vəzifələrini yerinə yetirə bilmir. İlk növbədə, onu qeyd edək ki, dünyanın əksər ölkələrində aqrar innovasiyaların yayılması və mənimsənilməsi prosesində dövlətin dəstək tədbirləri həyata keçirilir. Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin stimullaşdırılmasının qabaqcıl xarici təcrübəsinin tədqiqi və onun yerli şəraitdə tətbiqi imkanlarının aşkar edilməsi üçün, ilk növbədə innovasiyalı inkişafın iqtisadi, texnoloji və institusional təminatının formalaşması təcrübəsinə nəzər salınmalıdır.

Innovasiya fəaliyyətinin tempi və miqyası, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən göründüyü kimi fundamental və təcrübə elmi tədqiqatlara, habelə müvafiq təcrübə-konstruktor işlərinə yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin miqdarı, daxilolma rejimi və strukturundan asılıdır. Bu halda aqrar istehsal fəaliyyətinin elmtutumluluğu səviyyəsi və onun dinamikası, habelə konkret hadisə və ya prosesdə elmin payı məsələsi gündəliyə çıxır. Müasir terminologiyaya uyğun olaraq “iqtisadiyyatın elmtutumluluğu meyarı istehsal edilən məhsul və xidmətlərin ümumi dəyərində istifadə olunmuş elmi biliklər hesabına yaranan əlavə dəyərin miqdarıdır. Bu göstərici inkişaf etmiş ölkələrdə ümumi dəyərin 15-20 faizini təşkil edir. Yüksək texnoloji sahələrin ümumi məhsulunun dəyərində elmin töhfəsinin payı daha yüksəkdir. Ən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı elmtutumludur” [2, s.106] Doğrudan da, inkişaf etmiş ölkələrin hamısında elmə diqqət və bu diqqətin maliyyələşmədə əməli olaraq nəzərə alınması təkcibedilməz və ibrətamiz faktdır.

Ölkənin iqtisadi qüdrəti və onun elmi-tədqiqatlara ayırdığı vəsait arasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Ölkə elmi-tədqiqatlara və təcrübə – konstruktor işlərinə nə qədər artıq vəsait sərf edirsə, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində daha sürətli artım əldə edir. Müvafiq mənbələrdə göstəriləyi kimi elmi tədqiqatlara və müvafiq təcrübə-konstruktor işlərinə yönəldilən vəsaitlərin dünyanın iqtisadi güc mərkəzləri olan ölkələrin ÜDM-də payı aşağıdakı kimidir: Yaponiyada 3%, ABŞ-da 2,5%, Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə 2,2%. Müqayisə üçün bildirək ki, müvafiq göstərici Rusiya Federasiyasında, son məlumatlara görə 1,2% təşkil edir.

Ümumiyyətlə, innovasiya fəallığının dünya xəritəsinə nəzər saldıqda, demək olar ki, məhz yuxarıda sadalanan ölkələr aparıcı mövqeyə malikdir. Bu mövqe həlledici dərəcədə elmi innovasiyalara, uzun illər davamlı dəstək tədbirləri sayəsində mümkün olmuşdur. Müasir dünyada elmtutumlu yeni məhsullar bazarının 75-80%-ə qədər ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Fransa, İngiltərə, Çin və Cənubi Koreyanın payına düşür. Cənubi Koreya iqtisadiyyatının 1971-2000-ci illər ərzində sürətli inkişafı onun ÜDM-ində elmi-tədqiqat və işləmə xərclərinin payının daha sürətlə artması ilə müşayiət olunmuşdur. Elmi-tədqiqat və işləmələrinin ÜDM-də xüsusi çəkisi həmin dövrdə 0,32 faizdən 2,68 faizə yüksəlmişdir. Bu isə bir çox Qərbi Avropa ölkələrinin göstəricilərindən üstündür [7]. Maraqlıdır ki, yuxarıda adları sadalanan, başqa sözlə, hazırda dünyanın iqtisadi güc mərkəzləri olan ölkələr innovasiyalı aqrar sahənin inkişaf tempinə görə də dünyada, ön yerləri tuturlar.

Innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının Yaponiya təcrübəsi, ilkin yanaşmada həmin fəaliyyətin təşviqinin dünyada daha çox qəbul edilmiş ümumi metodikasından az fərqlənir. Belə ki, “Yaponiyada innovasiya strategiyası həyata keçirilməsi üçün kredit güzəştləri, lisenziyaların ixracının sığortalanması, birbaşa subsidiyalama, ixracatçılara hərtərəfli yardım, yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsulların satışına yardım və s. kimi birbaşa təsir üsullarından istifadə olunur” (4, s.247-248). Bununla belə, innovasiyaların investisiyalasdırılmasında dövlətin iştirakı və dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının inkişafı amili innovasiya fəallığının dəstəklənməsi baxımından Yaponiyada müvafiq stimullaşdırma sisteminin

özünəməxsusluğunu şərtləndirmiş olur. Məsələ ondadır ki, bu ölkədə innovasiya fəallığında özəl kapitalın artan rolu, stimullaşdırıcı sistemin özünəməxsusluğunun nəticəsidir. İmicindən asılı olaraq kifayət qədər fərqli məqamlar ortaya çıxır.

İndi isə elmi innovasiyaların maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsi vəsaitlərindən istifadənin ölkənin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqəsi məsələsinə müxtəssər münasibət bildirək. İnnovasiyaların elmi təminatı ilə məşğul olan qurumların (elmi-tədqiqat institutları, mərkəzləri və s.) dövlət büdcəsindən maliyyələşməsi dərəcəsi inkişaf edən ölkələrə nisbətən inkişaf etmiş ölkələrdə daha aşağıdır. Deyək ki, ABŞ-da bu göstərici 7-8% arasında tərəddüd edirsə, postsovet məkanı ölkələrində 70%-dən az deyildir. Bunun müxtəlif səbəbləri, o cümlədən tarixi, obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır.

Araşdırmalar və mütəxəssislərlə müsahibələr belə deməyə əsas verir ki, hazırda postsovet məkanı ölkələrinin elmi qurumlarının öz tədqiqatlarının nəticələrini kommersiyalaşdırmaqda ciddi problemləri qalmaqdadır. Bu ölkələrin elmi-tədqiqat institutları və mərkəzlərində elmtutumlu məhsullar, habelə innovasiya bazarında marketinq tədqiqatlarının genişləndirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanları məhduddur. Həmin qurumların şəbəkə əmələ gətirmək və şəbəkə effektindən yararlanmaq imkanları da məhduddur. Belə vəziyyəti şərtləndirən səbəblər qismində, ilk növbədə sahədə kadr potensialının arzu edilən səviyyədə olmaması, innovasiya marketinqinin inkişafının ləngiməsi, zəruri informasiya bazasının hələ də təşəkkül mərhələsində olması qeyd edilməlidir [3].

“Dünya iqtisadiyyatında mövcud qloballaşma şəraitində “təqib edən” inkişaf modelinə istiqamətlənmiş modernləşdirmə məhduddur xarakterlidir və innovasiya sıçrayışı tələblərinə cavab verə bilmir” [6, s.107]. Haqqında danışılan tələblərə cavab vermək baxımından, aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının qabaqcıl xarici təcrübəsi göstərir ki, vergi, gömrük və amortizasiya stimullaşdırılması, habelə qiymət siyasəti ilə innovasiya fəallığının təşviqi perspektivli istiqamətlərdir.

Vergi stimullaşdırılması üzrə innovasiya proseslərinin təşviqinin Böyük Britaniya, Fransa, Finlandiya, ABŞ, İsrail, Sinqapur, Çin Xalq Respublikası və inkişaf etmiş bir sıra digər ölkələrin təcrübəsinin araşdırılması [5] göstərir ki, həmin ölkələrdə müvafiq stimullar sistem əmələ gətirməklə yanaşı, onların innovasiya fəallığına təsiri mütəmadi olaraq qiymətləndirilir. Məhz belə yanaşma, iqtisadiyyatın bir sıra digər sahələrində olduğu kimi aqrar sahədə də innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının xarakteristikalarının təkmilləşdirilməsinə real imkanlar yaradır. İnkişaf etmiş digər ölkələrdə innovasiya fəaliyyətinin vergi stimullaşdırılması mexanizmlərində oxşar cəhətlər olsa da, yerli şəraitdən, fəaliyyət subyektinin tarixi və formalaşmış imicindən asılı olaraq, kifayət qədər fərqli məqamlar ortaya çıxır.

Xarici və yerli təcrübədə vergi məəcəlləsində dəyişikliklərin tez-tez baş verdiyini görmək olar. Belə dəyişikliklərdə məqsədlərdən biri, bəlkə də birincisi vergi mühitini optimallaşdırmaqla işgüzar fəallığı və nəticə etibarlılığı ilə iqtisadi səmərəliliyi yüksəltməkdir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək ki, vergi məəcəlləsindəki dəyişikliklərin tezliyinin yuxarıdan məqbul həddinin müəyyən edilməsinə ehtiyac vardır. Məsələ ondadır ki, vergi qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklərin tezliyi, həmin dəyişikliklərin zəruri müddətdə mənimsənilməsinə və vergitutma mexanizminin işlək komponentinə çevrilməsinə imkan verməlidir. Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin vergi stimullaşdırılması istiqamətində əldə edilmiş qabaqcıl təcrübə, böyük ehtimalla belə deməyə əsas verir ki, vergi güzəştləri ünvanlı və birmənalı surətdə qarşılıqlı öhdəliklərə əsaslanan olmalıdır.

Keçmiş sovet məkanı ölkələri üzrə aparılmış tədqiqatlar, belə deməyə əsas verir ki, rəqabət qabiliyyətli istehsalın təşkili və məhsul istehsalçısının bazarda öz mövqeyini möhkəmləndirmək imkanları, onun inkişaf (ekstensiv və hətta intensiv) potensialının tükəndiyi şəraitdə innovasiya amilindən asılıdır. Başqa sözlə, müasir dövrdə məhz istehsal-texnoloji və iqtisadi-idarəetmə aspektlərində yanaşmaların kreativliyi, işçi heyətin mövcud və yaxın perspektivdə gözlənilən (inkişafı dəstəklənən) əqli potensialının, sözün həqiqi mənasında gerçəkləşdirilməsi aqrar sahədə istehsal-kommersiya fəaliyyətinin real perspektivlərini müəyyənləşdirmiş olur.

Rəqəmsal mühitin virtual məkana dair tələblərinə etinasızlığın yolverilməz olduğunu qeyd etməklə, bildirək ki, modern maddi-texniki bazanın yaradılması və bu bazanın innovasiyalı inkişaf tələblərinə

uyğunlaşdırılması tədbirləri daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Bir məsələyə, yeri gəlmişkən xüsusi olaraq münasibət bildirməyi məqsəduyğun hesab edirik. Məsələ ondadır ki, hətta nüfuzlu elm mərkəzlərinin nümayəndələri olan alimlər belə, “rəqəmsal inqilabın əyləncə, kommunikasiya və informasiyanın emalı sahələrində tərəqqiyə səbəb olsa da, əksər insanlar üçün həlledici əhəmiyyətə malik, məsələn qida, paltar, mənzil və nəqliyyat kimi baza sahələrində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilməmişdir”. Əlbəttə, istehsalda və məişətdə şəbəkə effektini, nəzərəcarpacaq dərəcədə reallaşdıran əşyaların interneti və 3D çapı kimi rəqəmsal texnologiyaların imkanlarına münasibətdə nikbinlik üçün əsas olduğunu da unutmaq olmaz.

Aqrar sahədə istehsalın inkişafında cari maraqlara üstünlük verilməsi kimi neqativ meyillərin neytrallaşdırmaq və innovasiya proseslərini sürətləndirmək üçün zəruri tədbirlər qismində, ilk növbədə mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması və innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasının təşviqi tədbirləri qeyd edilməlidir. Unutmaq olmaz ki, “dayanıqlı inkişaf üçün texnoloji innovasiyaların səfərbər edilməsinə mane olan amillər, əhəmiyyətli dərəcədə ümumiyyətlə innovasiyalara əngəl olan amillərlə eynidir” [8]. Mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı sahənin özünəməxsus cəhətləri nəzərə alınmalı, məhz aqrotexnoloji innovasiyalar hesabına əldə edilə bilən nailiyyətlərin iqtisadi və ekoloji səmərəliliyinə vahid rəqəmsal baxılmalıdır. Məhz belə yanaşmanın zəruri miqyas alması halında aqrar sahədə və aqrar-ərzaq sektorunda innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasının təşviqi tədbirləri lazımi səmərə verə bilər.

Nəticə

Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin stimullaşdırılması üzrə qabaqcıl xarici təcrübənin təhlili aşağıdakı ümumiləşdirmələrə imkan verir:

- haqqında danışılan stimullaşdırma sisteminin səmərəliliyi normativ-hüquqi bazanın, innovasiyalı fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi mexanizminin mükəmməlliyindən asılıdır;
- dövlətin dəstəyi ilə yaradılan ixtisaslaşdırılmış innovasiya subyektlərinin (aqroparklar, inkubatorlar və s.) səmərəli fəaliyyəti müvafiq stimullaşdırma sisteminin cəlbədiciliyini artırır;
- sahədə istehsal və kommersiya fəaliyyətinin ahəngdarlığını artırmaq üçün ixtisaslaşdırılmış innovasiya subyektlərinin fəal iştirakı ilə rəqəmsal alətlərin və texnologiyaların geniş tətbiq edildiyi innovasiya infrastrukturunu şəbəkəsi formalaşdırılmalıdır.

Azərbaycanda innovasiyalı aqrar inkişafın sürətləndirilməsi üçün beynəlxalq qiymətləndirmə alətləri tətbiq edilməklə monitorinqlər aparılmalı, normativ-hüquqi baza təkmilləşdirilməli, dəyər zəncirini qapayan müəssisələrin investisiya fəallığı təşviq edilməli, innovasiya fəaliyyətini stimullaşdıran alətlər təkmilləşdirilməli, aqrar sahə məhsullarına alıcılıq qabiliyyətli tələb dəstəklənməli, sahədə istehsal fəaliyyətinin şaxələndirilməsi üçün motivlər gücləndirilməli, aqrar-sənaye integrasiyası proseslərində resursqoruyuculuq və artım meyarları birgə tətbiq edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov V. H. Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri. Bakı, BDU, 2012, 424 s.
2. Лебедев С.А. Философия науки: Терминологический словарь. Москва, Академический Проект, 2011, 269 с.
3. Кузык Б., Яковец Ю. Альтернативы структурной динамики// Экономист, 2007, № 1, с.12-24
4. Лаврентьев В.А. Технологическая модернизация организационной структуры и функций интегрированных наукоемких предприятий // Проблемы теории и практики управления . 2009. №10, с. 107-112
5. Иванова Н.И. и др. Налоговое стимулирование инновационных процессов. Авторск. коллектив. Отв. ред. Н. И. Иванова. М.: ИМЭМО РАН, 2009, 160 с.
6. Matsuo T. Japanese R&D Polisy for Techno - Industrial Innovation. L.- Routledge, 2001, 301p.
7. Nelson, R., ed. (1993). National Innovation Systems: A Comparative Analysis New York (NY): Oxford University Press 560 p.
8. Laura Diaz Anadon, Gabriel Chan, Alicia G. Harley, Kira Matus, Suerie Moon, Sharmila L. Murthy, and William C. Clark. Making technological innovation work for sustainable development// Proc

Резюме

Исмаилова Л.Ф.

Особенности инновационного развития аграрного сектора Азербайджана в контексте цифровой трансформации

Развитие аграрного сектора служит решению важных проблем на национальном и глобальном уровнях. С целью организации конкурентноспособного производства в аграрной сфере на основе стимулирования инновационной деятельности изучается укрепление рыночных возможностей. В статье в условиях цифровой трансформации экономики на примере различных развитых стран анализируется передовой зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности аграрной отрасли и проводится сравнительный анализ. Изучаются теоретические и практические вопросы оценки применения зарубежных опытов с учетом местных условий. Определены направления применения зарубежных опытов по стимулированию инновационных процессов в аграрной сфере.

Ключевые слова: цифровизация, аграрный сектор, инновации, инновационная деятельность, зарубежный опыт, исследования, интеграция

Summary

Ismailova L.F.

Features of Innovative Development of Agrarian Sectors of Azerbaijan in the Context of Digital Transformations

The development of the agricultural sector serves to solve important problems at the national and global levels. In order to organize competitive production in the agricultural sector on the basis of stimulating innovation, the strengthening of market opportunities is being studied. In the article, in the context of the digital transformation of the economy, on the example of various developed countries, the advanced foreign experience in stimulating the innovative activity of the agricultural sector is characterized and a comparative analysis is carried out. Theoretical and practical issues of evaluating the application of foreign experience are being studied, taking into account local conditions. The areas of application of foreign experience in stimulating innovative processes in the agricultural sector are determined.

Key words: digitalization, agricultural sector, innovation, innovation activity, foreign experience, research, integration

İQTİSADİYYATIN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASI KONTEKSTİNDƏ MÜƏSSİSƏNİN MALİYYƏ RESURLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ SİSTEMİNİN STRATEJİ PLANLAŞDIRILMASI

Məmmədova Şəlalə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

memmedovashelale@mail.ru

Xülasə: Məqalədə iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası kontekstində müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasından bəhs edilir, rəqəmsal texnologiyaların imkanları nəzərə alınmaqla maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasının arxitekturası təklif olunur. Eyni zamanda bir sıra tələblər müəyyən edilmişdir ki, bunlara riayət olunması maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasının səmərəliliyini təmin

edəcəkdir. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarəetmə sisteminin strateji planlaşdırılması anlayışı haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: *maliyyə resursları, strateji planlaşdırma, idarəetmə sistemi, müəssisə, iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası*

İqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası idarəetmə prosesinə yeni yanaşmaların qurulmasını təşviq edir. Müəssisədə müasir idarəetmənin ən vacib istiqamətlərindən biri maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəli sisteminin formalaşdırılmasıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi həmişə gələcəyə yönəlib və idarəetmə funksiyaları adlanan ixtisaslaşdırılmış idarəetmə işlərinin ardıcıl həyata keçirilməsindən ibarət bir prosesdir. Onların arasında planlaşdırma funksiyası maliyyə menecmentinin əsas funksiyalarındandır, çünki idarəetmə qərarlarının hazırlanmasında həlledici rol oynayır. Beləliklə, rəqəmsal mühitdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi üsulları və proseslərində köklü dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq strateji planlaşdırma konsepsiyasına yenidən baxılması zərurəti yaranır. Bu gün çoxmeyarlı iqtisadi modellərin və strateji planlaşdırmanın həyata keçirilməsi mexanizmlərinin işlənilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin texnoloji təminatının təkmilləşdirilməsi yollarının tapılmasına yönəlmiş tədqiqatların aktuallığı artır [1]. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasının zərurəti bir sıra amillərlə bağlıdır, bunlardan ən vacibləri aşağıdakılardır: xarici mühitin rəqəmsal transformasiyası, maliyyə resurslarının optimal bölüşdürülməsini təmin etmək üçün müəssisənin müxtəlif bölmələrinin hərəkətlərini əlaqələndirmək zərurəti, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması və s.

Müəssisə səviyyəsində rəqəmsal mühitdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılması inkişaf və formalaşma mərhələsindədir. Sistemli problemlər aşağıdakılarda təzahür olunur: maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üçün qarşılıqlı faydalı şəraitin olmaması, maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının idarə edilməsində istifadə olunan metodların köhnəlməsi, regionun həlli mümkün olmayan iqtisadi və siyasi problemləri. Bunlar öz növbəsində müəssisələrə aktiv özünü inkişafın stimullaşdırması üçün ən son innovativ idarəetmə üsullarının axtarışına, rəqəmsal iqtisadiyyatın imkanlarından və onun resurs potensialından səmərəli istifadəsinə yol açır [2]. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsinin yeni sisteminin formalaşdırılması və onun strateji planlaşdırılması maliyyə resurslarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə səbəb olacaqdır. Maliyyə resurslarının strateji planlaşdırılmasının nəzəri, metodoloji və praktiki aspektlərinin öyrənilməsinə bir çox xarici alimlərin elmi əsərləri həsr edilmişdir. Alimlərin mühüm elmi töhfəsini yüksək qiymətləndirərək qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal transformasiya dəyişiklikləri kontekstində müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılması sahəsində nəzəri-metodoloji bazanın daha da inkişaf etdirilməsi zəruridir.

Elmi ədəbiyyatda strateji planlaşdırma mövcud maliyyə resurslarını bu məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə olunacaq daxili və xarici imkanlarla müqayisə etməklə məqsədlərin müəyyən edilməsi fəaliyyəti kimi qəbul edilir [3].

Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılması səmərəli strategiyanın işlənilməsində idarəetmə fəaliyyətinin ən mühüm mərhələsidir və aşağıdakı məqamlarla müəyyən edilir: müəssisənin maliyyə sisteminin inkişafı üçün uzunmüddətli məqsədlərin əsaslandırılmasının və seçilməsinin düzgünlüyü; rəqəmsal mühitin işləməsi və inkişafının qanunauyğunluqlarının və xüsusiyyətlərinin dərinədən dərk edilməsi; şəxsi maliyyə resurslarının və onların xaricdən müəssisəyə cəlb edilməsi imkanlarının ətraflı və real qiymətləndirilməsi.

Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılması prosesi bir neçə əsas mərhələdən keçir. İlkin olaraq daxili və xarici təhlillər və proqnozlar aparılır. Müəyyən problemlərin mahiyyəti, əhəmiyyət iyerarxiyasının səviyyəsi və həlli imkanları baxımından dəqiq təhlilin aparılması vacibdir, çünki hər bir sistemin qarşılıqlı əlaqədə olduğu və ona təsir göstərən mühiti vardır. Əvvəlki vəziyyətlərin təhlilinə əsaslanan məlumatlar planların həyata keçirilməsinə kömək edən və ya

məhdudlaşdırən potensial şərtləri müəyyən etməyə imkan verir. Aparılan təhlillər əsasında gələcək strateji planlar müəyyən edilir. Rəqəmsal məkanda fəaliyyət göstərən süni intellekt, kriptografik alqoritmlər, maşın öyrənmə sistemləri, kiber-fiziki uçot və informasiya sistemlərindən istifadə ətraf mühitin yüksək keyfiyyətli daxili və xarici təhlilini aparmağa və planlaşdırmanı avtomatlaşdırmağa imkan verir. Bu texnologiyaların əsasını verilənlər massivlərinin integrasiyası və emalı təşkil edir ki, bu da onların strukturunu optimallaşdırmağa, yeni konsepsiyaları müəyyən etməyə, səhvləri və anomaliyaları düzəltməyə imkan verir. Onların əsas vəzifəsi strateji planlaşdırmanın avtomatlaşdırılması üçün böyük proqnostik əhəmiyyətə malik olan dəyişiklik qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək məqsədi ilə tarixi məlumat massivini təhlil etməkdir. Bu cür real vaxt rejimində məlumatlara nəzarət effektiv qərarların qəbul edilməsini, həmçinin strateji planların vaxtında və səmərəli tənzimlənməsini, cari və tarixi məlumatları emal edən və son nəticədə yeni idarəetmə sistemi yaradan maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminə real vaxt rejimində analitik mexanizmlərin daxil edilməsini təmin edəcək. Rəqəmsal texnologiyaların imkanları nəzərə alınmaqla maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasının arxitekturasına aşağıdakılar daxildir [4]:

- Strateji planların icrasının yekun nəticəsinin monitorinqi;
- Strateji planların icrasının cari vəziyyətinin monitorinqi;
- Proqnoz əsasında strateji planın yaradılması;
- Təhlil əsasında proqnoz;
- Kiber fiziki uçot sistemləri;
- Kriptografik alqoritmlər;
- Daxili və xarici təhlil
- Maşın öyrənmə sistemləri;
- Məlumat sistemləri;
- Strateji planlaşdırma;
- Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sistemi.

İqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası kontekstində strateji planlaşdırmanın xüsusiyyətlərinə ümumi baxış bir sıra tələbləri müəyyən etməyə imkan verir. Bu tələblərə uyğunluq maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasının səmərəliliyini təmin edəcək, yəni [5]:

- strateji planlaşdırma üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin olması;
- strateji informasiya alt sisteminin yaradılması;
- strategiyanın işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində personalın səmərəli motivasiya sistemi;
- iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiya imkanlarına əsaslanan müəssisənin maliyyə sistemi

rəhbərlərinin strateji düşüncəsinin olması;

- müəssisədə strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə səmərəli monitorinq və nəzarət sisteminin olması;
- strateji planlaşdırmanın əməliyyat planlaşdırması ilə birlikdə həyata keçirilməsi;
- planlaşdırma prosesinin fasiləsizliyi;
- iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası kontekstində fəaliyyət göstərən müəssisədə strateji

planlaşdırmanın işlənilib hazırlanması prosesində elmi əsaslı və intuitiv yanaşmaların kombinasiyası, rəqəmsal texnologiyaların müasir imkanlarından istifadə.

Nəticə: Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq təklif olunur ki, müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılması informasiyanın saxlanması və emalının müasir metodlarından istifadə etməklə, iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasını nəzərə alaraq ixtisaslaşmış rəqəmsal texnologiyalar və platformaları birləşdirən ardıcıl informasiya məkanının yaratmaqla maliyyə resurslarının strateji planlaşdırılmasının müəyyən edilmiş bir sıra vəzifələrinin həlli kimi başa düşülür. Sonda aşağıdakı nəticələr əldə edilib [6]:

1. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılmasında iqtisadiyyatın yeni texnoloji nizama keçidinə daha çox diqqət yetirilməlidir.

2. Strateji planlaşdırma problemlərinin həllində aktual istiqamətlərdən biri adekvat həllərin işlənilib hazırlanması məqsədilə yaranan risk və təhdidlərə vaxtında reaksiya göstərməyə imkan verən müəssisənin formalaşan maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin rəqəmsal dəstəyidir.

3. Maliyyə resurslarının idarə olunması sistemində iqtisadiyyatın və onun texnoloji məhsullarının rəqəmsal transformasiyası imkanlarından istifadəsi müasir müəssisələrdə adi təcrübəyə çevrilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Axundov M.Ə. Strateji idarəetmə. Bakı: Elm, 2001, 191 s.
2. Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları, Bakı: Nağıl evi, 2001, 518 s.
3. Воловиков Б.П. Стратегическое бизнес-планирование на промышленном предприятии с применением динамических моделей и сценарного анализа: Монография. М.: ИНФРА-М, 2019. 226 с.
4. Воловиков Б.П. Формирование концепции стратегического развития предприятия на основе систем искусственного интеллекта: Монография. М.: Инфра-М, 2014. 191 с.
5. Неудачин В.В. Реализация стратегии компании. Финансовый анализ и моделирование. М.: Дело, 2011. 168 с.
6. Петросов А.А. Стратегическое планирование и прогнозирование. М: Изд-во Московского гос. горного ун-та, 2001. 255 с.
7. Руденко А.А. Стратегическое управление материальными ресурсами. М.: Финансы и статистика, 2006. 160 с.

Резюме

Мамедова Ш.Р.

Стратегическое планирование системы управления финансовыми ресурсами предприятия в контексте цифровой трансформации экономики

В статье рассматривается стратегическое планирование системы управления финансовыми ресурсами предприятия в условиях цифровой трансформации экономики, предложена архитектура стратегического планирования системы управления финансовыми ресурсами с учетом возможностей цифровых технологий, обозначены ряд требований, соответствие которым обеспечит результативность стратегического планирования системы управления финансовыми ресурсами, дана авторская трактовка определения «стратегическое планирование системы управления финансовыми ресурсами предприятия».

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, стратегическое планирование, система управления, предприятие, цифровая трансформация экономики*

Summary

Mammadova Sh.R.

Strategic Planning of the Management System of the Financial Resources of the Enterprise in the Conditions of Digital Transformation of the Economy

The article discusses the strategic planning of the financial resource management system of an enterprise in the context of digital transformation of the economy, proposes the architecture of strategic planning of the financial resource management system, taking into account the capabilities of digital technologies, identifies a number of requirements, compliance with which will ensure the effectiveness of strategic planning of the financial resource management system, given the author's interpretation of the definition of "strategic planning of the enterprise's financial resources management system".

Key words: *financial resources, strategic planning, management system, enterprise, digital transformation of the economy*

AZƏRBAYCANDA RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYALARIN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNDƏ KLASTERLƏRİN ROLUNUN ARTIRILMASI PRİORİTETLƏRİ

Musayeva Sevdə Fərəc qızı
Sumqayıt Dövlət Universiteti
sevda.musayeva83@gmail.com

Xülasə: Azərbaycanda rəqəmsal transformasiyaların genişləndirilməsində klasterlərin rolunun artırılması prioritetləri son illərdə aktualıq kəsb etməkdədir. İqtisadiyyatın bütün sahələrində rəqəmsal texnologiyalara tələbat yüksəlməkdədir. Xüsusilə, işğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsində rəqəmsal mexanizmlər və “ağıllı” texnologiyalar daha geniş tətbiq olunmaqdadır. Ölkə regionlarında rəqəmsal transformasiyaların sürətləndirilməsində klasterlər səmərəli funksiyaları yerinə bilirlər. Yaxın perspektivdə ölkəmizdə klasterlərin inkişaf etdirilməsi hesabına bu istiqamətlərdə görülməli tədbirlər və konseptual yanaşmalar barəsində tövsiyələr verilmiş və təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: rəqəmsal transformasiyalar, rəqəmsal texnologiyalar, klasterlər, klasterlərin funksiyaları, klasterləşmə, rəqəmsallaşma

Müasir dövrdə global transformasiyalar şəraitində, o cümlədən ölkələrarası əməkdaşlığın genişləndirilməsində yeni inkişaf drayverləri daha çox diqqət cəlb edilir. Bunların sırasında rəqəmsal texnologiyaların fəal şəkildə tətbiq olunması və bu istiqamətlərdə prioritet layihələrin reallaşdırılması diqqət cəlb edir. Ölkə iqtisadiyyatının yeni texnologiyalar əsasında inkişafının təmin olunması və perspektivli iqtisadiyyat sahələrinin imkanlarından məhsuldar istifadə edilməsi proseslərində müasir çağırışlar və tələblər formalaşmışdır [1, s. 84]. Dövlət siyasətində bunların nəzərə alınması və sistemli tədbirlərin görülməsi vacib şərtlərdəndir. Eyni zamanda rəqəmsal transformasiyalar bu məsələlərin sürətləndirilməsində və daha yüksək nəticələrin əldə edilməsində səmərəli iqtisadi-texnoloji vasitələr və mexanizmlər kimi dünya təcrübəsində dəyərləndirilməkdədir [12, s. 138]. Qeyd edək ki, iqtisadi transformasiyaların dərinləşməsi şəraitində rəqəmsal mexanizmlərin tətbiqi ilə bağlı problemlər qabarıq olaraq üzə çıxıb və bu istiqamətlərdə təsirli tədbirlərin görülməsi qaçılmaz məsələlər kimi formalaşmışdır. Elm və təhsil sahələrində daha çox rəqəmsal mexanizmlərin tətbiq olunması, informasiya texnologiyalarının geniş yayılması bir zərurət kimi qiymətləndirilməkdədir [5, s. 7]. Bundan əlavə, rəqəmsal transformasiyaların genişləndirilməsində dünya təcrübəsində elm və yüksək texnologiyalar parklarından, eyni zamanda çoxfunksiyalı klasterlərdən istifadə olunması səmərəli fəaliyyət istiqamətləri kimi dəyərləndirilir [2, s. 142]. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə analoji klasterlərin yaradılması hesabına iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması və rəqəmsal texnologiyalar hesabına inkişaf etdirməsi maraq doğurur [10, s. 88]. Əgər dünya iqtisadi proseslərində baş vermiş reallıqlardan yanaşsaq, artıq klasterlər iqtisadiyyatın rəqəbatqabiliyyətinin yüksəldilməsində və onun şaxələndirilməsində multiplikator funksiyasını yerinə yetirmək imkanlarına malikdirlər [8, s. 110]. Belə ki, klasterlərdə tətbiq olunan yüksək texnologiyalar istehsal və idarəetmə proseslərinin işləkliyini və məhsuldarlığını təmin etməklə bərabər, istehsal onun məhsulların xərclərinin optimallaşdırılmasında və rəqəbatqabiliyyətinin artırılmasında səmərəli təsir göstərirlər [11, s. 84]. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması və bununla bağlı olaraq rəqəmsal mexanizmlərin sistemli və ardıcıl şəkildə tətbiq edilməsi fəaliyyət subyektinin yeni üstün cəhətlərini və keyfiyyətlərini formalaşdırır [4, s. 796].

Hazırda texnologiyalar, ilk növbədə “ağıllı” texnologiyalar və bunlarla bağlı olaraq rəqəmsal mexanizmlər iqtisadiyyatın əksər sahələrində, cəmiyyətdə və gündəlik həyatımızda yer almaqdadır [3, s. 52]. Digər tərəfdən, ölkəmizdə işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası çərçivəsində reallaşdırılan pilot layihələrdə “ağıllı” texnologiyalar və rəqəmsal mexanizmlər geniş tətbiq edilməkdədir. Tezliklə burada yaradılan infrastruktur obyektlərində və yaşayış massivlərində idarəetmə sistemlərinin intellektual resurslar hesabına təşkili daha çox geniş yayılacaqdır [9, s. 413]. Demək olar ki, bütün istiqamətlər üzrə “ağıllı”

texnologiyalar çoxlu sayda funksiyaları yerinə yetirəcəklər və insanların rahat yaşamaları, biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmaları və sosial azadlığın, eyni zamanda sosiallaşma meyarlarının yüksək səviyyədə nəzərə alınması infrastrukturunu yaradılacaqdır. Yəni insanlar müxtəlif problemlərin həllində yüksək texnologiyalardan istifadə etməyə üstünlük verəcəklər. Ölkə regionlarında resursların mobilizasiyasında və iqtisadi fəallığın artırılmasında, rəqəmsallaşmanın genişləndirilməsində regional innovativ klasterlərin imkanları səmərəli olaraq qiymətləndirilir [6, s. 204]. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın inkişaf determinatlarının hərəkətə gətirilməsində, integrativ proseslərin sürətləndirilməsində iqtisadiyyatın klasterlər vasitəsilə inkişafı tələb olunur [7, s. 316].

Yaxın perspektivdə Azərbaycan özünün iqtisadi inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi, yeni texnoloji ukladına keçmək üçün elm və texnologiyalar bazarının inkişaf etdirilməsi, milli innovasiya sisteminin yaradılmasının başa çatdırılması və klasterlər kimi məhsuldar mexanizmlərdən istifadənin genişləndirilməsi tədbirləri görülməlidir. Bunu dünyada baş verən qlobal iqtisadi və rəqəmsal transformasiyalar daha çox zəruri edir. Ənənəvi yanaşmalar, tətbiq olunan mexanizmlərin səmərəli olması üçün ardıcıl tədbirlərin görülməsi vacibdir. Bunlarla bağlı bir sıra məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır:

– Azərbaycanda rəqəmsal transformasiyalar şəraitində klasterlərin rolunun artırılmasına konseptual yanaşmalar təmin olunmalı və bu istiqamətdə hüquqi-iqtisadi əsaslar formalaşdırılmalıdır;

– ölkənin perspektivli iqtisadiyyat sahələrində sənaye klasterlərindən istifadə proseslərinə başlamağın vaxtı çatmışdır və rəqəmsal texnologiyalar əsaslı klasterlərin yaradılması bu sahədə yüksək nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir;

– işğaldan azad olunmuş ərazilərdə pilot layihə kimi rəqəmsal mexanizmlər əsaslı klaster layihəsinin reallaşdırılmasını vacib hesab edirik və bu layihənin uğurlu olması sonrakı dövrlərdə ölkə regionlarında rəqəmsal texnologiyalar tutumlu klasterlər şəbəkəsinin formalaşdırılmasına əsaslar verə bilər və s.

Ədəbiyyat

1. Алиев, Ш.Т. Вопросы конкурентоспособности и кластерного развития экономики Азербайджана в региональном аспекте // Журнал Региональная экономика: теория и практика (ВАК), – Москва:– 2010. № 7, – с. 82-88.
2. Алиев, Ш.Т. Вопросы модернизации и кластеризации промышленных отраслей Азербайджана в современных условиях / Материалы конференции «Макро-и микроэкономика: теория и практика». Караганда, Казахстан, – 02 сентября 2009, – с. 141-143.
3. Ванюрихин, Г., Закиров М. Научно-образовательные кластеры и информационные технологии // Самоуправление. – 2011. No 6-7. – с. 52–53.
4. Воробьев, А.И., Колбанев М.О. Инфокоммуникация и цифровая экономика // Аллея науки. – 2017. №15, – с. 791-799.
5. Иванов, В.В., Малинецкий Г.Г. Цифровая экономика: от теории к практике // Инновации. – 2017. №12,–с. 3-12.
6. Инновационные кластеры цифровой экономики: теория и практика / под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, – 2018. – 676 с.
7. Кластеризация цифровой экономики: теория и практика: монография / под ред. д-ра экон. наук, проф. А. В. Бабкина. – СПб. : ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, – 2020. – 807 с.
8. Ташенова, Л.В. Управление цифровым потенциалом системообразующего инновационно-активного промышленного кластера. Автореферата дисс. канд. наук. «Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого», – 2021. – 220с.
9. Чарыкова, О.Г., Маркова, Е. С. Региональная кластеризация в цифровой экономике // Экономика региона. – 2019. № 2 (15), – с. 409-419.
10. Podolny, J.M., Hansen, M.T. How Apple Is Organized for Innovation // Harvard Business Review. – 2020. - I. 98. № 6, – P. 86-95.

11. Porter, M.E. Clusters and the new economics of competition // Harvard Business Review. – 1998. No 76 (6), – P. 77-90.
12. Wang, J. The economic impact of special economic zones: Evidence from Chinese municipalities // Journal of Development Economics. – 2013. No 101. – P. 133-144.

Резюме

Мусаева С.Ф.

Приоритеты повышения роли кластеров в усилении цифровой трансформации в Азербайджане

Актуальность и приоритетность повышения роли кластеров в развитии цифровой трансформации в Азербайджане приобрели интенсивный характер, особенно выросла потребность на активное применение цифровых технологий во всех сферах экономики страны. Кроме того, на освобожденных территориях используются "умные" технологии и всесторонне применяются цифровые механизмы в процессах возрождения освобождённых земель от армянской оккупаций. Отмечено, что кластеры могут выполнять эффективную функцию в ускорении цифровой трансформации в регионах страны. Подготовлены рекомендации и даны предложения по концептуальным подходам и приоритетам развития кластеров в процессах цифровой трансформации в Азербайджане в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: цифровые трансформации, цифровые технологии, кластеры, функции кластеров, кластеризация, цифровизация

Summary

Musayeva S.F.

Priorities to Increase the Role of Clusters in the Expansion of Digital Transformations in Azerbaijan

Priorities for increasing the role of clusters in expanding digital transformations in Azerbaijan have become actual in recent years. Demand for digital technologies is growing in all sectors of the economy. In particular, digital mechanisms and "smart" technologies are being widely used in the revival of liberated territories. Clusters can play an effective role in accelerating digital transformation in the country's regions. The article provides recommendations and suggestions on measures and conceptual approaches to be taken in these areas in the near future due to the development of clusters in our country.

Key words: digital transformations, digital technologies, clusters, functions of clusters, clustering, digitalization

MÜƏSSISƏNİN İNFOLOJİ İNFRASTRUKTURUNUN TƏŞKİLİNDƏ MÜHAFİZƏ METODOLOGİYASININ TƏHLİLİ

Mustafayeva Aidə Mübariz qızı

İslamova Dinarə Şirin qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

aida.mustafayeva@mdu.edu.az ; dinara.islamova@mdu.edu.az

Xülasə: *Qloballaşdırılmış informasiya cəmiyyətində fəaliyyət göstərən müəssisələrin infoloji infrastrukturunun mühafizəsi, qorunması müasir standartlara cavab verən informasiya sistemlərinin yaradılması günümüzün ən vacib məsələlərindən biridir. Rəqəmsal mühitdə fəaliyyət göstərən istənilən problem sahəsinin infrastrukturunun mühafizə metodologiyası müasir informasiya sistemlərini idarə edə biləcək peşəkar mütəxəssislərin təcrübəsindən asılıdır. Ancaq onu qeyd etmək lazımdır ki, problem sahələri üzrə fəaliyyət göstərən peşəkar mütəxəssislərin çoxu heç də "xoş niyyətli" olmur. Bu da təkcə bizim*

ölkəmizdə deyil, bütün dünyada “Kiber mübarizə” statusunu formalaşdırmaqdadır. Bu məqsədlə təqdim olunan elmi işdə rəqəmsal mühitdə fəaliyyət göstərən müəssisənin infoloji infrastrukturunun mühafizə metodologiyasının təhlili araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *infoloji, IT infrastruktur, təhlükə, təhdid, maneə*

Giriş. Müəssisələrdə IT infrastrukturunun təşkili aşağıdakı funksional imkanları təyin edir: səmərəli kommunikasiya (o cümlədən e-poçt, video və səsli ünsiyyət, paylaşılan mənbələrə uzaqdan girişin təşkili, uzaq bölmələrin ünsiyyəti, fərdi ünsiyyət komponentlərinin idarə edilməsi); məlumat mərkəzləri üçün sistem aparatı və proqram sistemləri (iş yerlərinin və serverlərin virtualizasiyası, elementlərin idarə edilməsi, bulud hesablama); avtomatlaşdırılmış iş yerlərinin təşkili (aparat- proqram təminatı və onların konfigurasiyası, istifadəçi interfeysi); informasiya təhlükəsizliyinin qorunması (ehtimal olunan risklərin təhlili, qoruyucu mexanizmlərin yaradılması, informasiya təhlükəsizliyinin effektiv idarə edilməsi). Müəssisələrin təhlükəsizlik təminatı – idarəetmə sisteminin arxitekturasına, infrastrukturuna, proqram və aparat təminatına, həmçinin sistemin konfigurasiyasına və bütövlüyünə verilə bilən texniki məhdudiyyətdir.

İnformasiya sisteminin təhlükəsizliyinin təhlili metodologiyası. Müəssisənin infoloji infrastrukturunu mühafizə edən metodologiya dedikdə mühüm təhlükəsizlik tədbirlərinin planlaşdırılması və ya qeydiyyat mexanizminin formalaşdırılması üsulları başa düşülür. Metodologiyanın əsas prinsipi açıq informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsi üçün bütün təhlükəsizlik hadisələrini qeyd edərək baza məlumatlarının auditi - təhlili prosesini təşkil etməlidir [1, s.3-6, 2, s.85-86].

Müəssisənin IT infrastrukturunu dedikdə - müəssisənin daxilində və xaricində hesablama və kommunikasiya texnologiyaları, imkanlar və xidmətlər təqdim edən proqram təminatı, müəssisəni əhatə edən obyekt və subyektlər arasında əlaqələrin təşkilatı və texniki birliyi başa düşülür. IT infrastruktur müxtəlif təbiiqlər, verilənlər bazası, serverlər, disklər, şəbəkə avadanlıqları toplusunu ehtiva edir və istehlakçılara informasiya qaynaqlarına çıxışı təmin edir. IT infrastruktur hər hansı bir xidmətin texnoloji komponentinə çevrilir və razılaşdırılmış qaydalar və prosedurlara uyğun olaraq çatdırılmasını təmin edir .

İstənilən sahənin IT infrastrukturunu yaradarkən onun təhlükələrə qarşı təhlükəsizliyi metodologiyası vacib bir məsələ kimi ortaya çıxır. Məsələnin həlli mühafizə sistemlərinin formal təsviri, həyata keçirilməsi və sertifikatlaşdırılmasından ibarətdir. Mühafizə sistemlərinin formal təsvirinin əsasını ənənəvi olaraq “təhlükə zonası”, “mühafizə olunan ərazi” və “mühafizə sistemi”nin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutan mühafizə sistemi modeli hesab olunur. Fərz edək ki, IT infrastrukturunun təhlükəsizlik modeli 3 komponentdən ibarətdir [3, s.221-225]:

1. $T = \{t_i\}$ – təhlükəsizlik təhdidləri toplusu;
2. $O = \{j\}$ – qorunan sistemin obyektlərinin (resurslarının) toplusu;
3. $M = \{m_k\}$ – maneələr üçün təhlükəsizlik mexanizmləri toplusu.

Bu komponentlərin elementləri bir-biri ilə birbaşa və dolaylı üsullarla əlaqədə olaraq təhlükəsizlik sistemini təsvir edir. Nəticədə üç hissədən ibarət $\{T, O, M\}$ təhlükəsizlik modeli formalaşdırılır. Ancaq bu modelin inkişafı iki elementin tətbiqi ilə daha dayanıqlı və davamlı sistemə çevrilməsi ehtimal olunur:

1. Obyektin alt çoxluğunu xarakterizə edən zəifliklər toplusu (V);
2. Obyektin alt çoxluğuna təsir edən maneələr toplusu (B).

Obyektin alt çoxluğunu xarakterizə edən zəifliklər toplusunu ümumi şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

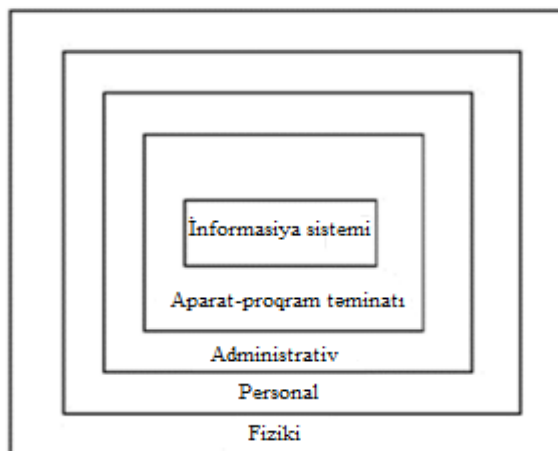
$$Z = (T_i, O_j). \quad (1)$$

Burada T_i – obyektlərin alt çoxluğunda yarana biləcək təhlükələr, O_j - mühafizə sisteminin zəifliyi adətən sistemin ya təhlükənin uğurla həyata keçirilməsinə töhfə verən və ya həyata keçirmək üçün təcavüzkar tərəfindən istifadə edilə bilən xüsusiyyətlər kimi başa düşülür.

Nəticədə beş elementdən ibarət sistem əldə edirik:

$$S = (T, O, M, Z, B) \quad (2)$$

Məlumdur ki, (2) ifadəsi infoloji sistemin mühafizəsi metodologiyasını əks etdirir və müəssisənin təhlükəsizliyini müəyyən edən birinci amildir, ikinci amil mühafizə mexanizmlərinin “gücü” və ya etibarlılığıdır. Praktika informasiya sisteminin mühafizə infrastrukturunu təhlükəsizlik təhdidlərinə qarşı müəyyən dərəcədə davamlılığı təmin edir (şəkil 1).

Şəkil 1. İnformasiya təhlükəsizliyi infrastrukturunu

Beləliklə, səmərəli infoloji infrastrukturunun təşkili üçün mühafizə sisteminin modellərinin qurulması metodologiyası və onların təhlili müstəqil elmi istiqamət kimi hələ də formalaşmaqda olan “təhlükəsiz sistemlər nəzəriyyəsi”nin vacib problemlərindən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, səmərəli və təhlükəsiz infoloji infrastrukturaya malik müəssisələr əhəmiyyətli strateji rəqabət üstünlüyü əldə etmək imkanı qazanırlar.

Ədəbiyyat

1. Əliquliyev R.M., İmamverdiyev Y.N. E-dövlətin informasiya təhlükəsizliyi: Aktual tədqiqat istiqamətləri, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2010, №1, s. 3-13.
2. Mahmudova R.Ş. Cəmiyyətdə informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılması sahəsində beynəlxalq təcrübənin analizi. İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2022, №1, 85-94
3. Приезжая А.Н. Автоматизированная разработка защищенной информационной системы// Вестник РГГУ. Серия: документоведение и архивоведение. Информатика. Защита информации и информационная безопасность. 2010. №12(55). С. 221-238.

Резюме

Мустафаева А.М., Исламова Д.Ш.

Анализ методологии защиты при организации инфраструктуры предприятия

Одним из важнейших вопросов сегодня является создание информационных систем, отвечающих современным стандартам, защита инфографической инфраструктуры предприятий, работающих в глобализованном информационном обществе. Методология защиты инфраструктуры любой проблемной зоны, работающей в цифровой среде, зависит от опыта профессионалов, умеющих управлять современными информационными системами. Однако следует отметить, что большинство профессионалов, работающих в проблемных областях, не имеют «благих намерений». Это формирует статус «кибербезопасности» не только в нашей стране, но и во всем мире. Для этого в представленной научной работе анализируется методология защиты инфологической инфраструктуры предприятия, работающего в цифровой среде.

Ключевые слова: *инфология, ИТ-инфраструктура, опасность, угроза, препятствие*

Summary

Mustafayeva A.M., Islamova D.S.

Analysis of Protection Methodology in the Organization of Infological Infrastructure of the Enterprise

One of the most important issues today is the protection of the infographic infrastructure of enterprises operating in a globalized information society, the creation of information systems that meet modern standards. The methodology of protecting the infrastructure of any problem area operating in the digital environment depends on the experience of professionals who can manage modern information systems. However, it should be noted that most professionals working in problem areas are not "well-intentioned." This is shaping the status of "Cyber Struggle" not only in our country, but all over the world. For this purpose, the presented scientific work examines the analysis of the methodology of protection of the infological infrastructure of the enterprise operating in the digital environment.

Key words: infology, IT infrastructure, danger, threat, obstacle

BİLİK İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Osmanov İlqar Osman oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ilqarosmanov1975@mail.ru

Xülasə: Məqalədə bilik iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Bilik iqtisadiyyatının əsas problemləri tədqiq edilmiş, müasir mərhələdə onun inkişafının əsas tendensiyaları şərh edilmişdir. Bilik iqtisadiyyatında sənaye inkişafının əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: bilik iqtisadiyyatı, informasiya, insan kapitalı, məhsul, istehsal

Müasir həyatın reallıqları dünya ölkələrinin iqtisadiyyatları qarşısında xüsusi tələblər qoyur: bu gün yalnız sənaye məhsulları istehsal edən və ya xammal ixrac edən lider mövqə tutan ölkəni təsəvvür etmək artıq çətindir. İqtisadçılar çoxdan deyirlər ki, həm milli, həm də qlobal bazarlarda rəqabət üstünlükləri əldə etmək və saxlamaq üçün informasiya texnologiyalarını tətbiq etmək, biznes proseslərinin aparılmasının köhnəlmiş üsullarına diqqət yetirmək deyil, onları dövrümüzün tendensiyalarına uyğun şəkildə yenidən qurmaq lazımdır. İnformasiya artıq bu gün ən vacib resursa çevrilir, onun rolu yalnız artır. Müasir İKT bilik və məlumatların yaradılmasını, vaxtında ötürülməsini və istifadəsini stimullaşdırır, həmçinin onların analitik emalına kömək edir. Belə bir infrastruktur innovasiyaların mobilliyini artırmağa, iştirakçıların hərəkət və maraqlarının əlaqələndirilməsini yaxşılaşdırmağa, həmçinin bazarların daha səmərəli strukturunu yaratmağa imkan verir. Bütün bunlar, ilk növbədə, məhsuldarlığı artırmaq və xərcləri azaltmaqla təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltməyə yönəlmişdir. Aydın ki, insan bilik və intellekt daşıyıcısı kimi bilik iqtisadiyyatının ən mühüm subyektidir. Rəqabət üstünlüklərinə nail olmaq və sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün insan resursları həlledici olur. Postindustrial iqtisadiyyatda bilik iqtisadiyyatının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, biznesin daha səmərəli, dinamik və innovativ olmasına kömək edə bilər. Həmçinin:

1. Məhsul istehsalında innovasiya və fərdi yanaşmanı təmin edir.
2. İnsan kapitalının rolunu artırır. Firmalar yeni iqtisadi rejimə uyğunlaşan işçiləri cəlb etməli və saxlamalıdır.
3. Əməkdaşlıq şəbəkələri vasitəsilə biliklərin yayılmasını genişləndirməyə və yeni iş üsullarından faydalanmağa kömək edə bilər.

4. Yeni artım nəzəriyyələri iqtisadi artımın və yüksək məhsuldarlığın yeni mənbələrini təmin etmək üçün insan kapitalının və biliklərin artırılması potensialının vacibliyini göstərir.

5. İxtisaslı işçi qüvvəsinə potensial olaraq daha çox tələbat vardır.

Bununla belə, yeni iqtisadiyyatın yaratdığı mənfi cəhətlər də var. Sənaye iqtisadiyyatından bilik iqtisadiyyatına keçid problemsiz deyil. Hal-hazırda, iş üçün lazımi bacarıqlara və optimal göstəricilərə malik olmayan bir çox işçi var.

Bilik iqtisadiyyatının inkişafında müəyyənədi amillər aşağıdakılardır:

- tez köhnəlmiş təhsil standartları;
- universitet məzunları arasında praktiki bacarıqların (təcrübənin) olmaması;
- qabaqcıl istehsal texnologiyalarının tətbiqi;
- insan kapitalının intellektual potensialının artması;
- insan fəallığının artması;
- qloballaşmanın güclənməsi.

Bu gün bilik iqtisadiyyatının əsas problemləri aşağıdakılardır:

1) Universitet məzunları arasında praktiki bacarıqların olmaması. Bilik yalnız nəzəri anlayış verir, bacarıqlar isə real iqtisadiyyat yaradır.

2) Sürətlə köhnəlmiş təhsil standartları. Standartlar yaratmağa çalışmaq lazım deyil. Standartların yaradılmasına sərf olunan vaxt çox qiymətlidir. Onları təkmilləşdirmək lazımdır.

Azərbaycanda bilik iqtisadiyyatına doğru irəliləyişinə institusional mühitin inkişafında həll olunmamış problemlər mane olur: dövlət idarəçiliyinin və iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin aşağı səmərəliliyi, vençur kapitalının inkişaf etməməsi və bəzi inzibati maneələr.

Azərbaycan bir sıra sahələrdə olduğu kimi, bilik iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafında da uğur qazanmaq şansı olan ölkədir. Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsindədir. Bu mərhələdə əsas məqsəd şaxələndirilmiş, səmərəli innovativ iqtisadiyyatın formalaşdırılması, bir sıra sahələrdə prioritet inkişaf istiqamətinin təmini və əhalinin rifahının qabaqcıl beynəlxalq standartların səviyyəsinə çatdırılması, habelə bu sahədə yeni nailiyyətlərin əldə edilməsidir [1, s.7].

Müasir mərhələdə bilik iqtisadiyyatının inkişafının əsas tendensiyaları bunlar ola bilər:

1) Qabaqcıl istehsal texnologiyalarının tətbiqi. İlk addım qabaqcıl istehsal texnologiyalarının tətbiqi ilə səmərəliliyin artırılmasıdır.

2) Mühəndislik təhsilinin dirçəldilməsi. Mühəndis anlayışını canlandırmaq lazımdır.

3) İnsan kapitalının intellektual potensialının artırılması. Ölkə əhalisinin tam intellektuallaşdırılması lazımdır. Əhalimizi tam intellektuallaşdırmaq istəyiriksə, kiçik yaşlardan bir mənbə kimi biliklə işləməyi başa düşməliyik.

4) İnsan yaradıcılığının təkmilləşdirilməsi.

Bilik iqtisadiyyatına keçidi asanlaşdırmaq üçün şirkətlər daha geniş iş yerində təlim proqramları hazırlamalı, həmçinin işçilərin iş yerindən kənarda əlavə təhsil və təlim almasına dəstək verməlidir.

Bilik iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə milli iqtisadiyyatlarda bir-biri ilə əlaqəli iki tendensiya müşahidə olunur:

- ölkənin ÜDM-də insan kapitalının payı artır, təbii və istehsal kapitalının payı isə azalır;
- iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı, bilik tutumlu sektorlarının ölkənin ÜDM-ə töhfəsi artır.

Bilik iqtisadiyyatı İKT-nin inkişafı və elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi ilə şərtlənir. Bilik iqtisadiyyatı həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, yüksək texnologiyalı biliklərin, innovasiyaların və yüksək keyfiyyətli xidmətlərin istehsalına kömək edir. Razılaşmamaq qeyri-mümkündür ki, informasiya əldə etmək bu gün yaşamaq üçün ən vacib ilkin şərtlərdən və ya təməllərdən biridir. Bəşəriyyət qlobal bilik cəmiyyətinə çevrilir. Burada bilik həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün əsas vasitədir. Bilik və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı bir-birindən asılıdır: bu proseslər obyektivdir və elm və texnologiyanın inkişafından asılıdır.

Bilik iqtisadiyyatının inkişafında subyektlər arasında birbaşa əlaqə yaradan və daimi məlumat və bilik mübadiləsini yaradan şəbəkə nəzəriyyəsi xüsusi yer tutur. Şəbəkə iqtisadiyyatının tendensiyaları təhsil komponentinin (yüksək ixtisaslı səriştəli kadrların hazırlanması üçün əsas kimi), akademik elmin (yeni biliklər mənbəyi kimi) və istehsalın integrasiyasını təmin edən universitetlərin formalaşmasında özünü daha aydın şəkildə göstərməlidir.

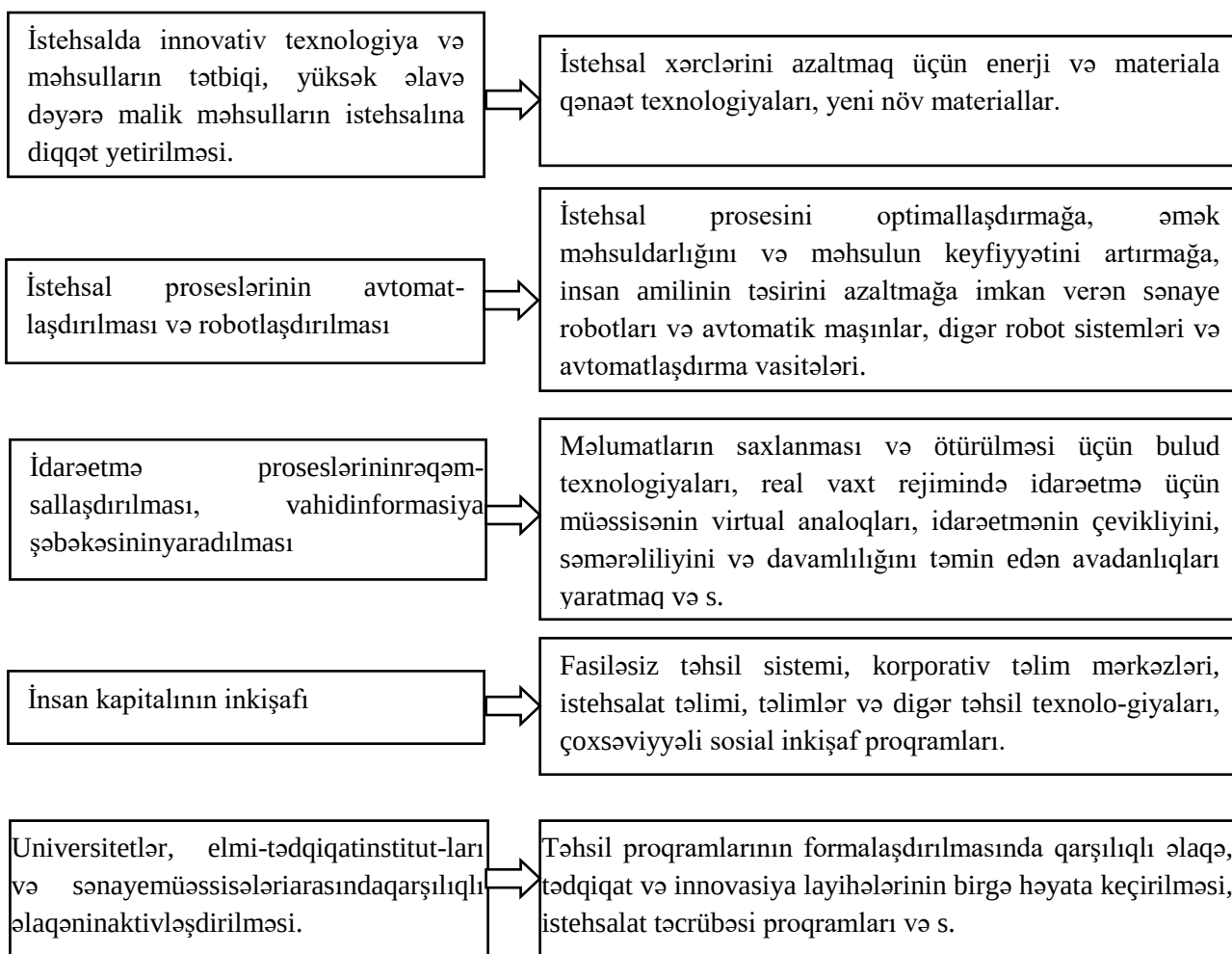
İKT-nin sürətli tərəqqisi və şəbəkə əlaqələrinin fəal qurulması kodlaşdırılmış biliklərin ən son elmi inkişaf və texnologiyalar şəklində istənilən məsafədə minimum xərcə istifadəsinə və sürətlə yayılmasına imkan yaratmışdır.

Biliklər iqtisadiyyatında innovasiyalar elm və texnikanın məqsədyönlü inkişafı nəticəsində əldə edilən bilik və informasiya axınlarına əsaslanır.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, XX əsrin sonlarında İKT-nin sürətli inkişafı iqtisadi modellərin qarşılıqlı yayılmasına, onların ayrı-ayrı elementlərinin birləşməsinə səbəb olmuşdur. İnnovasiyaların, informasiyaların və biliyin müstəqil inkişafı hazırda mümkün deyil [3].

Bu gün əksər ölkələr istehsal və idarəetmə proseslərinin rəqəmsallaşdırılması əsasında iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi prosesində iştirak edir ki, bu da təkcə istehsal texnologiyalarının və iş prosesinin təşkilinin dəyişdirilməsinə deyil, həm də müəssisənin daxili mühitinin transformasiyasına kömək edir.

Bilik iqtisadiyyatı şəraitində sənaye inkişafının əsas istiqamətləri şəkildəki kimi əks etdirə bilirik (şəkil). Bilik iqtisadiyyatında ən əhəmiyyətli rəqabət üstünlüyü insan inkişafı üçün əlverişli mühit yarada bilən və idarəetmənin bütün səviyyələrində biznes proseslərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində təşəbbüslərə dəstək verənlər tərəfindən əldə edilir.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Şəkil. Bilik iqtisadiyyatında sənaye inkişafının əsas istiqamətləri

Cəmiyyətin rəqəmsallaşmasının sürətləndirilməsinə töhfə verən bilik iqtisadiyyatının tərkib hissələri olan İKT-dir. Bilik iqtisadiyyatının inkişafı və nəticədə cəmiyyətin rəqəmsallaşması müvafiq şərait yaradılmadan mümkün deyil. Bunlara investisiya fəallığının artırılması və elm, mühəndislik və texnologiyanın inkişafına dəstək göstərilməsi, innovasiya tempini sürətləndirmək məqsədilə rəqabətin stimullaşdırılması, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, bilik iqtisadiyyatının institusional mühitinin təkmilləşdirilməsi.

Yuxarıda göstərilənlərin hamısı yeni biliklərin istehsalının müasir iqtisadiyyatın, onun sosial institutlarının və onun alt sistemlərinin, xüsusən də təhsil müəssisələrinin inkişafı üçün ən perspektivli sahələrdən biri olduğunu göstərir. Biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçid ölkənin dünyada rəqabət üstünlükləri əldə etməsi üçün zəruridir. Çünki bu, insan kapitalının formalaşması proseslərinə nəzər salmağa sövq edir. Beləliklə, bilik iqtisadiyyatı insan kapitalına investisiyanı daha yüksək səviyyəyə qaldırır, biliyi kapital qoyuluşu ilə eyniləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynova A.D., Mazanova O.İ. Bilik iqtisadiyyatının inkişaf mərhələlərində innovasiya texnologiyalarının nəzəri-metodoloji aspektləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2013, s.1-9

2. Гаврилова И.В. Понятие и характеристика экономики знаний, необходимые условия ее формирования // Молодой ученый, 2016, № 10 (114), с.655-659

3. Глухов В.В., Васецкая Н.О. Проблемы модернизации и перехода к инновационной экономике. Проблемы современной экономики, 2019, N 2 (70)

Резюме

Османов И.О.

Направления развития экономики знаний

В статье обосновывается необходимость развития экономики знаний. Исследованы основные проблемы экономики знаний, прокомментированы основные тенденции ее развития на современном этапе. Определены основные направления промышленного развития в экономике знаний.

Ключевые слова: экономика знаний, информация, человеческий капитал, продукт, производство

Summary

Osmanov I.O.

Directions for the Development of the Knowledge Economy

The article substantiates the need for the development of the knowledge economy. The main problems of the knowledge economy are investigated, the main trends in its development at the present stage are commented. The main directions of industrial development in the knowledge economy are determined.

Key words: knowledge economy, information, human capital, product, production

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ RƏQƏMSAL MARKETİNQİN KOMMUNİKASIYA STRATEGİYALARI

Rüstəmovə Gülbəs Rəsul qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

rrufet1979@mail.ru

Rəhimli Elxan Şəfahət oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə: Rəqəmsal marketing müştəriləri cəlb etmək, onları qoruyub saxlamaq, müştəri seçimlərini təhlil etmək, müştəri təcrübəsini öyrənmək, onları təkmilləşdirmək və s. kimi əsaslarda müvafiq marketing kommunikasiyalarını formalaşdırmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə proseslərini özündə

birləşdirir. Məqalədə elektron bazarlarda əmtəə və xidmətlərin təşviqi üçün mövcud olan kanal və üsullar, müəssisənin kommunikasiya strategiyasının hazırlanması məqsədləri və mərhələləri araşdırılmış, bu sahədə əsas hədəflər müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *rəqəmsal marketing, müəssisə, kommunikasiya, təşviq strategiyası, hədəf auditoriya, mövqeləndirmə*

Rəqəmsal marketing rəqəmsal kanallardan istifadə etməklə potensial istehlakçılara çatmaq məqsədilə məhsul və xidmətlərin təşviqi marketingidir. Kommunikasiya ümumi mənada informasiyanın ötürülməsi və ünsiyyət (əlaqə) prosesi kimi başa düşülür. İstənilən müəssisə müxtəlif auditoriyalarla çoxlu işgüzar əlaqələrə sahibdir, o cümlədən, satılan malların, yaxud xidmətlərin istehlakçıları, xammal və material tədarükçüləri, podratçılar, müxtəlif sahələrdə vasitəçilərlə, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri, dövlət hakimiyyətinin nəzarət orqanları, mülkiyyətçilər, müəssisənin ali rəhbərliyi, müəssisənin işçi heyəti və s. ilə əlaqələr qura bilər. Müəssisənin müxtəlif auditoriyalarla işgüzar ünsiyyətinin məqsəd və üsulları da tamamilə fərqli ola bilər. Marketing kommunikasiyalarına mahiyyət etibarilə şirkətin məhsul və yaxud xidmətləri haqqında məlumatların istehlakçılar, dilerlər və şirkətdə marketing məqsədlərinə nail olunmasına birbaşa və ya dolayısı ilə təsir edən digər əlaqə auditoriyalarını əhatə edən hədəf auditoriyaya ötürülməsi prosesi kimi yanaşmaq olar.

Marketing kompleksinin əsas elementlərindən biri kimi əmtəə və xidmətlərin təşviqi müəssisənin xarici mühitlə əlaqələndirilməsinin müxtəlif yollarından, o cümlədən məhsul haqqında müştəriləri məlumatlandırmaq və müəyyən mal və xidmətlərin alınması zərurətini inandırmaqdan ibarətdir. Buraya birbaşa təmas olmadıqda brend haqqında məlumat ötürən qeyri-şəxsi kommunikasiyalar, məsələn, KİV-də reklam, eləcə də satış işçiləri tərəfindən həyata keçirilən şəxsi kommunikasiyalar da daxil edilə bilər. Formalaşmış kommunikasiya kanalları eyni zamanda müəyyən imic, status yaratmaq və seçimin düzgünlüyünü təsdiqləməklə istehlakçı üçün marketing təklifinin dəyərini də artırmaqla bilər. Marketing kommunikasiyalarının əsas məqsədinə çatmaq üçün istehlakçıya anlayışlı və sədaqətli olmaq əsas şərt hesab edilir. Bununla bağlı təşviqat kommunikasiyalarının effektivliyinin əsas amillərini belə sıralaya bilərik:

- kommunikativ mesajın məqsədi aydın göstərilmədən və onu konkret göstəricilərdə əks etdirmədən, ona nail olmaq, hansı elementlərlə əldə oluna biləcəyini müəyyənləşdirmək;
- müəyyən hədəf auditoriyasının qavrayış səviyyəsinə uyğun gələn mesaj mətni tərtib etmək;
- optimal şəkildə tərtib edilmiş mesajla uyğun paylama kanallarının müəyyən edilməsi;
- mesajın effektivliyi, bu onun qəbul edilən auditoriyanın konseptual aparatına uyğunluğunda özünü göstərir.

Ümumiyyətlə, rəqəmsal marketing strategiyalarını həyata keçirmək üçün ənənəvi və rəqəmsal kanallar vasitəsilə müştəri münasibətlərinin idarə edilməsini təşkil etmək, informasiya texnologiyalarının inkişaf sürətinə uyğunlaşmaq, lazımi məlumat massivlərini seçməyi və onları təhlil etməyi bacarmaq lazım gəlir ki, bu da şirkətə vaxtında düzgün qərarlar qəbul etməyə imkan verə bilər [1, s.175].

Elektron bazarlarda əmtəə və xidmətlərin təşviqi çoxlu sayda təşviqat kanallarını və üsullarını əhatə edir ki, bunlardan aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

- media (banner) və kontekstli reklam;
- internet resursunun axtarış sisteminin təşviqi (Axtarış motorunun optimallaşdırılması - SEO);
- müxtəlif filial proqramlarından istifadə etməklə liderlik yaratmaq;
- sosial şəbəkələrdə tanıtım (Sosial Media Marketingi - SMM);
- axtarış sistemlərində reputasiyanın idarə edilməsi (SERM);
- e-poçt marketingi.

Təşviq strategiyasının əsas vəzifəsi biznesin aparılmasının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ən effektiv təşviqat kanallarını müəyyən etmək, seçmək, əldə edilən aralıq nəticələri və qəbul edilən yeni şərtləri nəzərə almaqla prosesi daim izləməkdir. Belə bir strategiyanın formalaşdırılması üzrə iş məqsədlərin

formalaşdırılması və müəssisənin xarici mühiti haqqında məlumatların təhlili ilə o cümlədən, hədəf auditoriyanın müxtəlif segmentlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə başlayır. Marketing strategiyasının həyata keçirilməsi üçün seçilmiş məqsədə uyğun olaraq gələcək üçün proqnozlar və planlar hazırlanır, əvvəllər qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının nəticələri qiymətləndirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, səhv qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin təşviqat uğursuzluğuna və təsdiq edilmiş marketing büdcələrinin əsassız xərclənməsinə səbəb olma ehtimalı yüksəkdir. Bunları nəzərə alaraq ilk növbədə bir qayda olaraq, kəmiyyət göstəriciləri olmadan qarşıya qoyulan irəliləyişin əsas məqsədlərini müəyyən etmək lazımdır.

Əgər satışdan əlavə brendin reputasiyası üzərində işləmək lazımdırsa, o zaman buna uyğun olaraq global şəbəkədə şirkətə, onun istehsal etdiyi və satdığı mal və xidmətlərə istinadların sayına nəzarət etmək və artırmaq məqsədi qarşıya qoyulmalıdır. Əsas məqsədləri formalaşdırarkən strategiyanın hazırlandığı müəssisənin bütün əsas vəzifələrini əhatə etmək, eləcə də rəhbərliyin tam olaraq nəyə nail olmaq istədiyini aydın şəkildə ifadə etmək lazımdır. Məsələn, saytın gəlirliliyinin, müştəri bazasının artırılması, şirkətin müştərilərinin təkrar alışı və s. Aralıq məqsədlərə gəlincə isə deyə bilərik ki, biznesin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla marketing strategiyasının bir hissəsi olaraq müəyyən edilən əsas məqsədlərə nail olmaq üçün alətlər kimi müəyyən edilə bilər. Beləliklə aralıq məqsədlər kimi göstəricilərə bunları aid edə bilərik:

- saytda iştirak, yəni, trafikə ümumi həcmənin artması;
- axtarış sistemində müvafiq sorğunun formalaşdırılması zamanı reytingdə müəyyən mövqeyə nail olmaq;
- dönüşüm, bu, saytdan satınalmaların (sifarişlərin) sayının sayt ziyarətçilərinin ümumi sayına nisbəti kimi müəyyən edilir.

Fikrimizcə, müəyyən bir biznesin bütün ehtiyaclarını ödəmək və təşviqin əsas və aralıq məqsədlərini, onların əldə edilməsinin mürəkkəbliyini, xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq maksimum dəqiqliklə müəyyən etmək üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsini aşağıdakı sahələr üzrə aparmaq tələb olunur:

- strateji vəzifələr: brendin inkişafı, reputasiya və tanınma üzərində iş, aparıcıların sayının artırılması və s.;
- biznesin aparılmasında əsas problemlərin müəyyən edilməsi, məsələn, konkret məhsulun satışının olmaması, xidmətə tələbat və s.;
- sənaye - bazar xüsusiyyətləri: hüquqi məhdudiyyətlər, yüksək rəqabət və s.;
- tərəfdaşlar və rəqiblərlə münasibətlərin xüsusiyyətləri;
- şəbəkədə brend reputasiyası;
- şirkətdə biznes prosesləri və onların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri;
- əvvəlki reklam tədbirlərinin uğuru, cari reklam kampaniyaları üzrə statistik məlumatlar (proqnozlaşdırmanın dəqiqliyini artırmaq üçün) [2, s.28].

Beləliklə təşviq məqsədlərini müəyyən etmək üçün aşağıdakılar tələb olunur:

- Elektron bazarlarda biznesin təşviqindən tam olaraq nələrin əldə edilməsinin tələb olunduğu barədə aydın anlayış formalaşdırmaq, yəni, müəssisənin marketing strategiyasının həyata keçirilməsi üçün konkret əsas məqsədləri və hədəf göstəriciləri müəyyən etmək.

- Planlaşdırılan marketing strategiyasının həyata keçirilməsinin mümkün xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək.

- Əgər səhvlər varsa, yüksəliş zamanı onlar üzərində işləmək. Ola bilsin ki, rəqəmsal marketing xərclərinə səbəb olan hədəflərin səhv qoyulması və ya yanlış təbliğat kanalları və üsulları seçimi özünü doğrultmayıb.

Təşviq məqsədlərini müəyyən etdikdən sonra onlar birbaşa strategiyanın hazırlanmasına - qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq yollarının axtarışına keçirlər. Ən təsirli həlləri seçmək və hədəfləri düzgün təyin etmək üçün mövqeləşdirmə, hədəf auditoriya və dəyər təklifini başa düşmək və nəzərə almaq vacibdir.

Mövqələşdirmə satılan xidmət və ya məhsulun ən sərfəli xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və istehlakçıya təsvir etmək üçün yaradıcı bir prosesdir. Bu prosesin nəticəsi hədəf auditoriyanın təxəyyülündə rəqiblərin brendləri ilə müsbət müqayisə edən və istehlakçıların ehtiyac və gözləntilərini tam ödəyə bilən brendin müsbət imicinin formalaşmasıdır.

Dəyər təklifi təşviq strategiyasının əsas elementi kimi təşviq edilən məhsul və ya xidmətin məzmununda və ifadəsində əldə edilməsi və istifadəsinin faydalarının qısa, aydın və sadə tərifidir. Onun əsas xassələri və xüsusiyyətləri şirkətin mal və ya xidmətlərinin potensial müştəriləri və istehlakçıları üçün başa düşülməsi, formulun unikallığı, şirkətin məhsulunu əldə etməyin faydalarının müəyyən edilməsidir. Gələcəkdə marketing strategiyası işlənilib hazırlanarkən bazar təhlilindən əldə edilən əlavə məlumatlar nəzərə alınmaqla mövqələşdirmə və dəyər təklifi bir qədər düzəldilə bilər. Aydın və dəqiq şəkildə tərtib edilmiş unikal satış təklifi yoxdursa, qlobal şəbəkədə tanıtım strategiyası hazırlamağın mənası yoxdur, çünki cəlb edilməli olan auditoriya birbaşa ondan asılıdır.

Hədəf auditoriyası geniş mənada təşviq strategiyasının bütün alətləri tərəfindən hədəf alınacaq potensial biznes müştərilərinə aiddir. Bunlar dəyər təklifinin çatdırılmalı olduğu insanlar və yaxud təşkilatlardır. Biznes və istehlakçılar arasında qarşılıqlı əlaqənin bu prinsipini başa düşmək həqiqətən effektiv reklam kanallarını seçməyə və nəticəni maksimum etibarlılıqla proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Nəticə olaraq fəaliyyət dairəsindən asılı olmayaraq bir müəssisə üçün kommunikasiya strategiyasının hazırlanmasında üç əsas mərhələni ümumi şəkildə qeyd etmək istədim.

- Marketing bazasının formalaşdırılmasına yönəlməmiş analitik mərhələ – Bu mərhələdə şirkətin özünün, eləcə də bazarın, rəqiblərin, müştərilərin, təchizatçıların fəaliyyətinin və s.-nin inkişafının xüsusiyyətləri və göstəriciləri, müəssisənin xarici mühiti (rəqiblər, biznes tərəfdaşları, istehlakçılar) haqqında məlumatlar toplanır. Bu mərhələnin həyata keçirilməsinin nəticəsi şirkətin özünə və onun yaxın ətrafına baxışının ümumi təsviri, müəyyən vaxt intervalları nəzərə alınmaqla kommunikasiya strategiyasının həyata keçirilməsi üçün konkret əldə edilə bilən məqsədlərin müəyyən edilməsi olur.

- İstehlakçının portretini yaratmaq, onun dəyərlərini, motivasiyasını və hədəf auditoriyanın seçilmiş seqmentlərinin hər biri üçün müvafiq əsas brend rabitə mesajlarını müəyyən etməkdən ibarət olan müəssisənin yerləşdirilməsinin əsas ideyası və konsepsiyasının formalaşdırılması mərhələsi. Bu mərhələ ən yaradıcı və bu baxımdan həyata keçirilməsi ən çətin mərhələdir, bunun üçün praktikada onlar bu fəaliyyəti outsorsing edərək peşəkar marketoloqların xidmətlərinə müraciət edirlər.

- Maraqlanan auditoriyaya lazımi kommunikativ mesajları çatdırmağa imkan verən ən təsirli təşviqat kanallarını və üsullarını müəyyən etməyə gələn media planlaşdırma mərhələsi. Nəticədə, mesajların, hədəf auditoriya seqmentlərinin və tanıtım kanallarının, eləcə də əldə edilməsi planlaşdırılan nəticələrin matrisi olan “media şəbəkəsi” formalaşır.

Ədəbiyyat

1. Барышников, К. С. Стратегия продвижения бренда с использованием инструментов цифрового маркетинга / К. С. Барышников // Сборник научных работ серии "Экономика". – 2019. – № 16. – С. 173-178.

2. Катаев, А. В. Digital-маркетинг : Учебное пособие / А. В. Катаев, Т. М. Катаева, И. А. Названова. – Ростов-на-Дону; Таганрог : Южный федеральный университет, 2020. – 161 с.

Резюме

Рустамова Г.Р., Рахimli Э.Ш.

Коммуникационные стратегии цифрового маркетинга на предприятиях

Цифровой маркетинг это привлечение клиентов, их удержание, анализ выбора клиентов, изучение опыта клиентов, их улучшение и многое другое. включает в себя процессы использования цифровых технологий для формирования на таких основаниях релевантных маркетинговых коммуникаций. В статье рассматриваются существующие каналы и методы продвижения товаров

и услуг на электронных рынках, цели и этапы разработки коммуникационной стратегии предприятия, а также определяются ключевые цели в этой области.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, предприятие, коммуникация, стратегия продвижения, целевая аудитория, позиционирование

Summary

Rustamova G.R., Rahimli E.S.

Communication Strategies of Digital Marketing in Enterprises

Digital marketing is about engaging customers, retaining them, analyzing customer choices, learning about the customer experience, improving them, and more incorporates the processes of using digital technologies to form relevant marketing communications on such bases. The article examines the existing channels and methods for the promotion of goods and services in electronic markets, the goals and stages of developing an enterprise communication strategy, and identifies key goals in this area.

Key words: digital marketing, enterprise, communication, promotion strategy, target audience, positioning

TURİZM BƏLƏDÇİLƏRİNİN TURİZM SEKTORUNDAKI YERİ

Salmanov İsmayıl Nazim oğlu

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Ismayil1598@gmail.com

Xülasə: Məqalədə turizm bələdçilərinin turizm sektorundakı danılmaz əhəmiyyəti geniş şəkildə araşdırılmışdır. Bu baxımdan turizm bələdçilərindən gözlənilir, bu peşəyə dair bacarıqlar, turizm bələdçilərinin fəaliyyətləri və hüquqları tədqiq olunmuş və geniş şərtlər verilmişdir.

Açar sözlər: turizm bələdçisi, bələdçi bacarıqları, fərqli mədəniyyətlər, ölkə təbliğatçılığı, nətiqlik qabiliyyəti, şərh etmə bacarıqları

Turizm bələdçisinin turizm sektorundakı mövqeyi və onun danılmaz əhəmiyyəti 1950-ci ildə keçirilən “İkinci Turizm Məsləhət Şurası”nda “Turist Tərcüməçi-Bələdçiliyi” adlı hesabatda belə ifadə edilmişdir: “Beynəlxalq turizm axınları istiqamətində və milli turizm hərəkətlərinin inkişafında turizm agentliklərinin, eləcə də bu agentliklərin əhəmiyyətinə uyğun olaraq onların tabeliyində və ya sərbəst işləyən tərcüməçilərin və bələdçilərin böyük rolu var. Tərcüməçi-bələdçilər qrup halında tarixi yerləri, abidələri görməyə gedən və getdikləri yerləri müxtəlif yollarla öyrənmək istəyən səyahətçilərə hər cür məlumat verəcək və onları məmnun edəcək kadrlardır. Bələdçi öz ölkəsinin canlı təbliğatçısı və reklamçısıdır. Turizm bələdçisi ölkəyə gələn turistin, yerli ərazi ilə bağlı mənfi düşüncələrinin aradan qaldırılmasında da çox mühüm rol oynamaqdadır. Tərcüməçi-bələdçi belə bir uğur qazanarsa, belə səyahətçilər getdikləri ölkənin əleyhinə deyil, lehinə müsbət, davamlı və təsirli təbliğatda həvəslə vasitəçi kimi çıxış edəcəklər. Tərcüməçi-bələdçilərin bu mühüm və ümummilli işdəki uğuru pul xərclənərək aparılan təbliğatdan daha güclü və təsirli olur. Hər dil bilən və savadlı insan səyahətçilər üçün bələdçilik edə bilməz. İlk növbədə onların etibarlı, möhkəm xarakterli, xeyirxah ruhlu, bilikli və rəğbətli olması vacibdir. Çünki əcnəbi ilə ünsiyyətdə olan turizm bələdçisi demək olar ki, o ölkənin xalqının və idarəçilərinin bütün siyasi, sosial və iqtisadi sahələrdə səlahiyyətli nümayəndəsidir [2, s.135].

Balıkeşir Universiteti Sosial Elmlər İnstitutunun Turizm və Otelçilik Bölməsi daxilində Özlem Güzelin “Türkiyə imicinin inkişafında peşəkar turizm bələdçilərinin rolu (Alman turistləri üzərində bir araşdırma)” adlı tədqiqatın təbiiqi hissəsi turizm bələdçilərinin əhəmiyyətini bir daha ortaya qoydu.

Türkiyəyə gələn alman turistlər üçün aparılan araşdırmada turistlərin peşəkar bir bələdçi ilə tura getməzdən əvvəl və sonrakı Türkiyə haqqında düşüncələrinin nə qədər dəyişdiyi ölçülməyə çalışılıb. Və bu araşdırmadan belə bir nəticəyə gəlinib ki, Türkiyəli turizm bələdçiləri öz ölkələrinin aktiv şəkildə təbliğ olunmasında çox yüksək səviyyədə çıxış edir və xarici turistlərin ölkə barədə düşüncələrinin müsbət mənada dəyişməsində vacib rol oynayırlar.

İş saatları standartları olmayan turizm bələdçilərinin iş üslubları üçün standartdan danışmaq mümkün deyil. Nuray Tetikin Balıkesir Universiteti Sosial Elmlər İnstitutu nəzdində “Türkiyədə Peşəkar Turizm Bələdçiliyi və Müştərilərin Turizm Bələdçilərindən Gözləntilərinin Təhlili (Kuşadası Nümunəsi)” adlı tədqiqatın tətbiqi hissəsi üçün keçirilən sorğunun nəticələrinə görə turizm bələdçisinin iş üslubları cədvəldə göstəriləyi kimi müəyyən edilmişdir [4, s.55].

<i>Ümumi iş rejimi</i>	<i>Nisbət</i>
<i>Tək agentliklə işləmək</i>	<i>24,17 %</i>
<i>Bir çox agentliklə işləmək</i>	<i>15,33 %</i>
<i>Xarici agentliklə işləmək</i>	<i>2,07 %</i>
<i>Xarici qeyri-agentlik resursları</i>	<i>1,91 %</i>
<i>Digər</i>	<i>8,35 %</i>
<i>Az sayda agentliklə işləmək</i>	<i>33,88 %</i>
<i>Agentlik sahibi</i>	<i>4,31 %</i>
<i>Qeyri-agentlik daxili resurslar</i>	<i>1,25 %</i>
<i>Müştəri ilə birbaşa işləmək</i>	<i>7,86 %</i>

Turizm bələdçiləri öz peşəsinə uyğun olaraq bəzi sahələr vardır ki, həmin sahələr üzrə də məlumatlara malik olmalıdır.

Fərqli mədəniyyətlər və ölkədaxili biliklər: Təbii olaraq turizm bələdçisi bələdçilik etdiyi ərazinin tarixi, coğrafiyası, mədəniyyəti, etnoqrafiyası və s. barədə məlumatlı olmalıdır. Lakin bu məlumatlar heç də yetərli deyil. Daha geniş mənada, turizm bələdçisi elmin müxtəlif sahələri, yerli sənət növləri, ölkə iqtisadiyyatı, siyasətlə bağlı biliklərə malik olmalıdır. Çünki səyahət edən turistlər yalnızca bu ərazinin tarixi ilə deyil, bütün sahələri üzrə məlumatlanmaq istəyirlər. Xarici turistlərə bələdçilik edən şəxslər isə xüsusən də dünya ölkələrinin mədəniyyətləri ilə tanış olması daha arzuolunan hal hesab olunmaqdadır. Bütün bunları nəzərə alaraq, turizm bələdçisinin bir çox sahə üzrə biliklər əldə etməsi vacib sayılır.

Turistlərə ilkin tibbi yardım: Səyahət olduqları müddətcə turistlərin məsuliyyəti turizm bələdçisinin üzərində olur. Proqram çərçivəsində arzuolunmaz hal yaşansa və ya turistin səhhətində bir problem yaranarsa, ilkin tibbi yardım göstərə bilməli, digər turistləri sakitləşdirmək və baş verə biləcək yeni təhlükələrdən qorunmalıdır [6, s. 56].

Peşəkar Turizm Bələdçisinin aşağıdakı bacarıq və biliklərə malik olması vacib sayılır:

- Ünsiyyət və natiqlik bacarığı;
- Ümumi turizm məlumatları;
- Fərqli ölkə mədəniyyətləri bilikləri;
- Səyahət iştirakçılarının ölkələri barədə məlumat;
- Məlumat vermək bacarığı;
- Arxeoloji biliklər;

- Kompüter bilikləri;
- Alətlər və Avadanlıqlardan istifadə etmək bacarığı;
- Dinlər haqqında və dinlərin tarixi barədə məlumatlar;
- Dünya sivilizasiyası tarixi məlumatlar;
- Əyləncə və asudə vaxtın idarə edilməsi üzrə biliklər;
- Gigiyena məlumatları;
- İlkin yardım bacarıqları;
- Alış-veriş mərkəzləri barədə məlumat;
- İnsan psixologiyası bilikləri;
- Liderlik bacarıqları;
- Təşkilatçılıq bacarığı;
- Müxtəlif sənət növləri üzrə biliklər;
- Sosiologiya bilikləri;
- Turun planlaşdırılması və idarəedilməsi bacarıqları;
- Turizm qanunvericiliyi haqqında məlumat;
- Yerli mədəniyyəti və sənəti bilikləri;
- Yerli mətbəx bilikləri;
- Yerli ölkənin tarixi barədə biliklər;
- Yerli ölkənin flora və faunası barədə biliklər;
- Yerli muzeylər barədə biliklər;
- Yerli ərazinin coğrafiyası barədə biliklər;
- Xarici dil bilikləri;
- Zamanı idarə edə bilmə bacarıqları;
- Yerli əhali və etnoqrafiya barədə biliklər.

Yaxşı ünsiyyət qura bilmək və nətiqlik bacarıqları turizm bələdçisinin ən önəmli özəlliklərindən biridir. Turizm bələdçisi öz ana dilindən əlavə olaraq ən azı bir xarici dildə yazılı və yaxud şifahi olaraq ünsiyyət qura bilmə bacarığına malik olmalıdır [5, s.25].

Bir çox insanlar toplum qarşısında danışmaqdan çəkinirlər. Yaxşı bir ünsiyyət və nitq üçün qrup qarşısında danışmaq qorxusunu aradan qaldırmaq bələdçilər üçün hər şeydən vacibdir [3, s.143].

Nətiqlik bacarığı isə nümayiş olunan obyekt barədə məlumat verərkən nitqin düzgün qurulması, obyektə maraq yaratmaq, turistlərin diqqətlərinin dağılmasının qarşısı alınması kimi hallar daxildir. Turizm bələdçisinin güclü və gözəl səsə malik olması arzuolunan hesab olunur. Ünsiyyət və ya obyektlərə baxış zamanı öz nitqini intonasialı və yaxud avazlı qurmalıdır ki, bu da sözlərə emosional çalar verir. İntonasiyadan əlavə olaraq şifahi nitq zamanı, məntiqi vurğudan məharətlə istifadə etmək bacarığı çox vacibdir. Məntiqi vurğu dedikdə sözün hecalarında olan vurğu deyil, cümlə daxilindəki hər hansı bir sözün vurğu ilə deyilməsi başa düşülür. Məntiqi vurğunun olmaması danışan şəxsin nitqinin mənası və gözəlliyinin azalmasına səbəb olur. Təsədüfi deyil ki, görkəmli rus teatr oyunçusu, müasir aktyorluq anlayışına istiqamət verən Konstantin Stanislavski məntiqi vurğunu şifahi nitqin “şəhadət barmağı” adlandırır [1, s. 65-66].

Şərh etmə bacarıqları isə xüsusi ilə nümayiş olunan obyekt barədə maraqlı və diqqət cəlbədicə məlumatları yüksək səviyyədə turistlərə çatdırmaq bacarığıdır. Məsələn, nümayiş olunan obyektin sadəcə olaraq ölçüləri, onun tarixi barədə məlumatlar turistlər üçün çox da maraqlı olmayacaq. Bunun üçün də bələdçi öncədən nümayiş olunacaq obyektlər barədə məlumat əldə etməli və yaxşı bir nitq hazırlamalıdır [2, s.21].

Ədəbiyyat

1. Ağakərimov M.M., Babazadə S.İ. Ekskursiya və ekskursiya rəhbəri. Bakı, 2006, 66 s.
2. Adnan Tangüler. Profesyonel Turist Rehberliği ve Profesyonel Turist Rehberlerinin Seyahat Acentası ve Müşteri İlişkileri (Kapadokya Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2002, 135 s.

3. Çolakoglu, F. Epik ve E. Efendi. Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği, Detay Yay., Ankara, 2010, 143 s.
4. Güzel, F. Özlem. Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü (Alman Turistler Üzerine Bir Araştırma), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2007, 55 s.
5. Tetik, Nuray. Türkiye’de Profesyonel Turist Rehberliği ve Müşterilerin Turist Rehberlerinden Beklentilerinin Analizi (Kuşadası Örneği), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2006, 25 s.
6. Tülay Polat. Seyahat İşletmelerinde, Profesyonel Turist Rehberliği, Rehberlik Mesleğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Alan Araştırması, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2001, 56 s.

Резюме

Салманов И.Н.

Место гидов в сфере туризма

В статье рассматривается бесспорная значимость гидов в сфере туризма. В связи с этим были изучены ожидания гидов, навыки в данной профессии, деятельность экскурсоводов и даны обширные комментарии.

Ключевые слова: туристический гид, навыки гида, разные культуры, пропаганда страны, навыки публичных выступлений, навыки устного перевода

Summary

Salmanov İ.N.

The Place of Tourism Guides in the Tourism Sector

The article examines the undeniable importance of tour guides in the tourism sector. In this regard, the expectations of tour guides, skills in this profession, the activities of tour guides were studied and extensive comments were made.

Key words: tourism guide, guide skills, different cultures, country propaganda, public speaking skills, interpretation skills

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYALAR ŞƏRAİTİNDƏ BİLİK İQTİSADİYYATININ ROLUNUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Tağıyeva Aidə Valeh qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

aidatagiyeva02@gmail.com

Xülasə: Məqalədə rəqəmsallaşmanın əsas xüsusiyyətləri şərh edilmişdir. Rəqəmsallaşma şəraitində bilik iqtisadiyyatının rolu tədqiq edilmişdir. Bilik iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi şərtləri və xüsusiyyətləri şərh edilmişdir. Bilik iqtisadiyyatının inkişafında İKT sektorunun rolu araşdırılmışdır. İKT-dən istifadənin milli iqtisadiyyata təsirləri müəyyənləşdirilmiş, informasiya iqtisadiyyatının formalaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, transformasiya, bilik, bilik iqtisadiyyatı, informasiya, informasiya iqtisadiyyatı, milli iqtisadiyyat, İKT

COVID-19 infeksiyasının bütün dünyada yayılması bir sıra sənaye sahələrində iqtisadi tənəzzülə səbəbi olmaqla yanaşı, həm də müəssisələr tərəfindən müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi tempinin artmasına təkan verib. Cəmiyyətin üzləşdiyi problemlər iri şirkətlərin rəhbərlərini biznes proseslərinin optimallaşdırılması üçün mövcud rəqəmsal mexanizmlərdən daha səmərəli istifadə etməyə, mal və xidmətlərin istehsalı, paylanması və mübadiləsi sisteminin yeni elementlərini mənimsəməyə məcbur edib. Bu gün rəqəmsal iqtisadiyyat onlayn xidmətlər, onlayn ticarət, elektron ödənişlər, reklamlar, elektron sənəd dövriyyəsi və s. kimi təzahürlərə görə bizim üçün əlçatandır. Öz növbəsində, bunlar vasitəçilər olmadan məhsul və xidmətlərə çıxışı asanlaşdırır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın gələcəkdə inkişafının konturları o qədər genişdir ki, onun bu günkü cəmiyyətin həyatının dəyişməsinə təsir dərəcəsini tam təsvir etmək demək olar ki, mümkün deyil. Müxtəlif hesablamalara görə, rəqəmsal iqtisadiyyat müxtəlif sənayelərin 50%-dən çoxu üçün böyük dəyişikliklər gətirir.

Rəqəmsallaşmanın xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- fəaliyyətin müstəqilliyi;
- müstəqil proqnozlaşdırma və təhlil;
- istifadəçi tərəfindən ona verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi;
- fərdi iştirakçıların töhfəsinin əhəmiyyətli rolu.

Müasir dünyada rəqəmsallaşma prosesləri iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin yüksəldilməsində çox mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən dünyanın bir çox ölkəsi öz biznesinin sonrakı inkişaf strategiyasını bilik iqtisadiyyatına keçidlə inteqrasiya edir. Bu baxımdan rəqəmsallaşma şəraitində bilik iqtisadiyyatının rolunun öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi mühüm vəzifələrdən biridir.

“Bilik iqtisadiyyatı” termini 1962-ci ildə Avstriya-Amerika iqtisadçısı və alimi F.Maçlup tərəfindən elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. O, bilik iqtisadiyyatını - milli iqtisadiyyatın biliyin istehsalı, emalı və idarə edilməsinin həyata keçirildiyi sahələrindən biri kimi xarakterizə etmişdir [3, s.85].

Bilik iqtisadiyyatı dedikdə, inkişafında əsas amil insan kapitalı olan iqtisadiyyat növü və bu kapitalın tətbiq olunduğu informasiya mühiti nəzərdə tutulur. Biliyə əsaslanan iqtisadiyyatda təbiətə tükənməz informasiya və tətbiq prosesində mübadilə edilə və çoxalda bilən biliklər ön plana çıxır.

Azərbaycanın yeni şərtlərə uyğunlaşmaq üçün əhəmiyyətli imkanları var. Bu imkanlar yüksək təhsil potensialı, innovasiya prosesi üçün əhəmiyyətli imkanlar və yaradılan milli innovasiya sisteminin müəyyən qədər inkişaf etmiş maddi-texniki bazası ilə bağlıdır.

Bilik iqtisadiyyatının müasir reallıqları aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır (cədvəl 1)

Cədvəl 1.

Bilik iqtisadiyyatının müasir reallıqları	
№	Bilik iqtisadiyyatında əsas bacarıqlar
1	Dəyərli biliyi vaxtında müəyyən etmək
2	Davamlı öyrənməyi bacarmaq
3	Maksimum gəlir əldə etmək üçün biliyə investisiya qoymaq
4	Biliyi düzgün şəkildə nəticəyə çevirmək

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Bilik iqtisadiyyatının inkişafı üçün ilkin şərtlər aşağıdakılardır:

- biliyin təbii ehtiyatlar, əmək resursları və kapitalın mövcudluğunun müxtəlif formaları ilə yanaşı, ən vacib resurs kimi yerləşdirilməsi;
- xidmət sektorunun payının artırılması və biznes strukturları üçün informasiya tutumlu xidmətlərin yüksək artımı;

- işçilərin təhsili və təliminə, insan kapitalına yönələn investisiyanın yüksək əhəmiyyəti;
- İKT-nin yeni formalarının inkişafı və geniş tətbiqi;
- innovasiyaların rolunun firmaların, regionların və milli iqtisadiyyatların iqtisadi artımının və rəqabət qabiliyyətinin əsas mənbəyinə çevrilməsi.

Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində bilik iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi mexanizmini aşağıdakı kimi əks etdirə bilərik.

Cədvəl 2.

Bilik iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi mexanizmi

Nö	İqtisadiyyat və onun inkişafı	Biliyin təkamülü	İnstitusional dəstək
1	Gələcək üçün inkişaf	Biliyin toplanması	İqtisadiyyatın korpo-rativ sektorunun inkişafı və dəstəklənməsi
2	İstehsal gücündən və mövcud resurslardan maksimum istifadə	Bir insanın faktiki bilik toplanma paradigmasından metodoloji paradigmaya keçidi, dəyişikliklərin idarə edilməsi vasitələrinin qurulması	Ağıllı korporasiyalara dəstək
3	İdarəetmə sistemində obyektiv fəaliyyətdən subyektiv fəaliyyətə transformasiyalar	Rəqəmsal infrast-rukturun formalaşdırılması	Yeni yüksək texnolo-giyalı sənaye sahələrinin yaradılması üçün regional innovativ layihələrə dəstək
4	Hər bir regional iqtisadi sistem və onun alt sistemlərinin tarazlaşdırılması nəticəsində iqtisadi proses və hadisələrin ayrılmaz bir orqanizm kimi dərin təhlili	Yeni biliklərin toplanması və yeni keyfiyyətə transformasiya	Yeni ixtisaslar və onların təhsil formaları
5	Kiçik və orta biznesin, ev təsərrüfatlarının iqtisadiyyatın sektorlarına cəlb edilməsi	Texnoloji transformasiyaların instrumental təminatı üçün əsas müddələrin formalaşdırılması	Yeni idarəetmə formaları (layihənin idarə edilməsi)
6	Biliklərin sistemləşdirilməsi əsasında unikal proqram həllərinin yaradılması üçün koqnitiv texnologiyalardan istifadə	İntellektual resursların inkişafı, sərəfələrin genişləndirilməsi	İstehsal proseslərinin mobilliyi və kadr siyasəti
7	Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması kontekstində insan, təbiət və texnologiya arasında tarazlığın qorunması (harmonik inkişaf)	İnsan kapitalının inkişafı və toplanması	İnsan inkişafı sahəsində dövlət siyasəti

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Bilik iqtisadiyyatı informasiyaya əsaslanır. İnformasiya təkcə iqtisadiyyata deyil, həm də insan həyatının bütün sahələrinə böyük təsir göstərir. Bu gün informasiya iqtisad elminin mühüm resursuna çevrilir. İnformasiya qeyri-müəyyənlik səviyyəsini azaltmaq, proseslər və obyektlər haqqında təsəvvür yaratmaq üçün subyektlər tərəfindən əldə edilən məlumatdır. İqtisadiyyatda informasiya texnologiyalarının inkişafı və təkmilləşdirilməsi onun əsas əlaqəsinə - müəssisəyə və müvafiq olaraq, elektron sənəd dövriyyəsinin idarə edilməsi kimi fəaliyyət sahəsinə təsir göstərməyə bilməzdi.

İnteqrasiya edilmiş müəssisə idarəetmə sistemində məlumatın təqdim edilməsinin əsas yolu sənədləşmədir ki, bu da idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi vasitəsidir. Sənəd dövriyyəsinin rəşional təşkili idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmağa, sənədlərin işlənməsi vaxtını və xərclərini azaltmağa və sonuncunun keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir. Elektron sənəd dövriyyəsi sisteminin tətbiqi

prosesi kifayət qədər mürəkkəbdir, sistemli yanaşma və təşkilat rəhbərlərindən yüksək məsuliyyət tələb edir [1, s.363].

Beləliklə, təkcə bir müəssisənin deyil, bütün ölkənin iqtisadi inkişafında informasiya texnologiyalarının mühüm rolu göz qabağındadır. Onlar iqtisadi resursların istehsalı və idarə edilməsinin bütün prosesini keyfiyyətə yeni səviyyəyə keçirməyə imkan verir.

İndi iqtisadiyyata getdikcə daha çox informasiya texnologiyaları daxil olur. Bununla bağlı informasiya iqtisadiyyatı sistemi formalaşdırılır [4, s. 15]. Bu gün informasiya iqtisadiyyatı kimi anlayışa tez-tez rast gəlmək olar. Bunu asanlıqla izah etmək olar - iqtisadiyyat və informasiya texnologiyaları bir-biri ilə sıx əlaqəli sahələrdir və onların effektivliyi əksər hallarda müsbət nəticə kimi ifadə olunur. Yeni informasiya texnologiyalarından istifadə olunmasa, iqtisadiyyat sürətlə inkişaf edə bilməyəcək və bu, gələcəkdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcək [2, s.160].

Informasiya iqtisadiyyatının formalaşması prosesi cəmiyyətin təkamülünün, informasiya mühitinin, texnologiyalarının transformasiyasının nəticəsidir. Əhalinin əhəmiyyətli hissəsinin karantində və ya özünütəcrid vəziyyətində olduğu koronavirus dövründə müxtəlif fəaliyyətləri həyata keçirmək, onlayn iqtisadi fayda vermək, ünsiyyət qurmaq və istirahət etmək baxımından informasiya texnologiyaları böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

COVID-19-un yayılması dövründə milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində və sektorlarında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə informasiya iqtisadiyyatının sürətlə inkişafı müşahidə olunmuşdur ki, bu da nəticədə cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatını dəyişmişdir. Ümumilikdə, informasiya texnologiyaları müasir insanın fəaliyyətinin məhsuludur. Onlar bizə onlayn alış-veriş etməyə, tədqiqat və inkişaf haqqında məlumat mübadiləsinə və s. imkan verir ki, bu da təkcə yaranan ehtiyacdən deyil, həm də rəqəmsal texnologiyalardan istifadə üçün yaradılmış maddi bazadan xəbər verir.

Bütövlükdə, bilik iqtisadiyyatının təsirini milli iqtisadiyyatın hər bir sektorunda görmək olar. Demək olar ki, bilik iqtisadiyyatı dövründə informasiya texnologiyaları biznesin rəqabət qabiliyyəti üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir. Bilik iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən İKT milli iqtisadiyyatın inkişafına əsaslı təsir göstərir və bu təsir ənənəvi texnologiyaların iqtisadiyyatın strukturuna və artımına təsiri ilə müqayisədə ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. İKT-nin cəmiyyətə təsirinin əsas istiqamətləri milli iqtisadiyyatın strukturu, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə sahəsində dövlət siyasətidir. Bu siyasət nəticəsində bilik və informasiyanın inkişafın əsas resursuna çevrildiyi yeni bilik və informasiya iqtisadiyyatı formalaşır.

Ədəbiyyat

1. Алимагомедов М.Г. Информационные технологии как фактор экономического развития // Вопросы устойчивого развития общества, 2021, № 4, с.361-363
2. Ибрагимов А.Э. Информационные технологии в экономике // Поколение будущего : сборник избранных статей Международной студенческой научной конференции. Санкт-Петербург: ГНИИ «Нацразвитие», 2020, с. 160-162.
3. Иванов С.В. Теоретические основы формирования экономики знаний. Экономика и бизнеса, 2011, № 8 (030), с.85-91
4. Чернова О.А. Управление промышленным предприятием в условиях информационной экономики: учебное пособие. Таганрог: Южный федеральный университет, 2020, 116 с.

Резюме

Тагиева А.В.

Оценка роли экономики знаний в условиях цифровых трансформаций

В статье объясняются основные особенности цифровизации. Исследована роль экономики знаний в условиях цифровизации. Объяснены условия и особенности формирования экономики знаний. Исследована роль сектора ИКТ в развитии экономики знаний. Выявлены последствия использования

ИКТ для национальной экономики, обоснована необходимость формирования информационной экономики.

Ключевые слова: цифровизация, трансформация, знания, экономика знаний, информация, информационная экономика, национальная экономика, ИКТ

Summary
Taghiyeva A.V.

Assessing the Role of the Knowledge Economy in the Context of Digital Transformations

The article explains the main features of digitalization. The role of the knowledge economy in the context of digitalization has been studied. The conditions and features of the knowledge economy formation are explained. The role of the ICT sector in the development of the knowledge economy has been studied. The consequences of the use of ICT for the national economy are revealed, the need for the formation of an information economy is substantiated.

Key words: digitalization, transformation, knowledge, knowledge economy, information, information economy, national economy, ICT

SULU TARIMI GELİŞTİRME YOLLARI

Azizova Kemale Vaqif kızı

Sumgayit Devlet Üniversitesi

kamalaazizova.74@mail.ru

Aliyeva Ruhangiz Sarastan kızı

Azerbaycan Üniversitesi

ruhangiz.aliyeva@au.edu.az

Özet: Sulama sadece toprakta verimlilik yaratmakla kalmaz, aynı zamanda yapısını sürekli iyileştirmede önemli bir rol oynar ve mikro iklim gibi bir dizi doğal faktör üzerinde çok olumlu bir etkiye sahiptir. Bazı istisnai durumlarda 5-10 elde etmek mümkündür. Bu nedenle tüm ekili tarım ürünlerinden elde edilen gelirin yarısından fazlası sadece bu sulanan arazilerden gelmektedir.

Anahtar kelimeler: sulama tarım, tarım, sulama, gıda güvenliği, ıslah önlemleri, toprak ve iklim koşulları, tuzlanma

Sulama, yetersiz su bulunan alanlarda tarımsal ürünlerden yüksek ve istikrarlı verim elde etmek için dünyadaki en önemli ve acil faktörlerden biridir.

Toprağın su ile yakın etkileşimi, diğer faktörlerin yanı sıra, bitkiler tarafından ışık absorpsiyon sürecini hızlandırır ve bu da yüksek verim elde etmede önemli bir rol oynar.

Sulama, topraktaki mineral ve gübrelerin yanı sıra besinlerin tam olarak emilmesi için çok elverişli bir ortam yaratır ve kimyasalların tarımda uygulanması için çok çeşitli koşullar yaratır.

Bu nedenle, sulu tarım koşullarında, verimlilik ancak yüksek düzeyde tarım yoğunlaştırmanın, sulamanın, kimyasallaştırmanın ve tarımın karmaşık mekanizasyonunun ortak uygulamasıyla maksimize edilebilir.

Bütün bunlar, sulanan arazilerin daha verimli kullanılmasına, tarımsal ürünlerin üretim sürecinin artırılmasına ve en yaygın tarım şekli olarak değerlendirilmesine olanak tanır.

Sulama, belirli bir doğal iklim bölgesinin koşullarına bağlı olarak, tarımsal teknik ve tarımsal iyileştirici önlemler kompleksinin bir parçasıdır ve tarım sistemine dahil edilmiştir.

Sulama, toprak verimliliğini yaratmanın yanı sıra, yapısını sürekli iyileştirmede önemli bir rol oynar ve mikro iklim gibi bir dizi doğal faktör üzerinde çok olumlu bir etkiye sahiptir.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de sulanan alanların artırılması için sulama sistemlerinin yapımı genişlemeye devam etmektedir.

Aynı zamanda, temel konulardan biri, tahıllardan ve diğer tarımsal ürünlerden yüksek ve istikrarlı verim elde etmek için arazilerin ekime tamamen uygun hale getirilmesi için kapsamlı ve kapsamlı bir şekilde geliştirilmesidir. Böylece iyileştirme, ulusal ekonominin devlet açısından önem arz eden en önemli soruları düzeyine çıkarılmakta ve devletin tarım politikasının ana çizgisinde en önemli yerlerden birini işgal etmektedir. [5] Halihazırda kullanılan ve gelecekte yapılması planlanan sulama sistemlerinin hacmi, yeni rezerv su kaynaklarının oluşturulması gibi çok önemli bir konuyu gündeme getirmektedir. Ülkemizde Kura ve Araz nehirleri ağırlıklı olarak sulama için ek rezerv su kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizde her zaman arazi ıslahı ve dikimi ile arazi kullanımının artırılmasına odaklanılmıştır. Amaç, arazi ıslahı ve bunların tarım için kullanımı konularını kapsamlı bir şekilde ele almaktır. Bunun için sulanan ve drene edilen arazilerin verimliliği artırılmalı, su ekonomisi inşaatının teknik düzeyi ve kalitesi iyileştirilmelidir. Su verimli sulama teknolojileri tanıtılmalı, su kaynaklarının ve uygun arazilerin verimli kullanılması için önlemler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. [4]

Genel olarak, çeşitli tarımsal ürünlerin sulanan arazilerde yetiştirilmesinin bilimsel analizi ve teorik genelleştirilmesi, sayısız üretim deneyi, sulamanın ayrı bir bilim olarak ortaya çıkması ve gelişmesi için koşullar yaratmıştı. Bu nedenle, sulu tarım sisteminde ülkenin farklı bölgelerinde özel agro-teknik yöntemlerin uygulanmasına yönelik bir sistem geliştirilmiştir.

Bu bilimin karşı karşıya olduğu en önemli görev, tarım teknolojisinin arka planında sulama yoluyla en yüksek verimi elde etmektir. Tarım bu konuda çok geniş ve gerçek bir fırsata sahiptir. Örneğin, mısır bitkisinin beslenme koşulları iyileştirilirse, sulanan mahsullerin verimliliği, özel olarak yönetilen ayrı çiftliklerde iki katına hatta üç katına çıkacaktır.

Doğadaki sınırlı su kaynakları nedeniyle, sulama suyunun çok yüksek ekonomik verimlilik ve özenle kullanılması için bir agro-teknik önlemler sisteminin geliştirilmesi gibi sulu tarım için bir başka önemli somut sorun ortaya çıkmaktadır.

Sulu tarım bilimini detaylı bir şekilde ortaya koyabilmek için tarlalara sulama için getirilen suyun etkinliğinin verimliliği artırma sorununun ancak yarısını çözebileceği, diğer yarısının ise bir araç olduğu dikkate alınmalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, sulama suyunun mineral gübrelerle etkisinin etkinliğine bir örnek olarak sulu tarım bilimi üç ana araştırma kaynağına ayrılabilir.

- Toprağın sulama suyu ile etkileşimi.
- Bitkinin sulama suyu ile etkileşimi.
- Sulamanın tarımsal teknik bakımla etkileşimi.

Sulama suyu ve toprak: Sulama suyunun toprakla etkileşime girdiği, fiziksel özelliklerini değiştirdiği, mikrobiyolojik süreçleri, kimyasal ve diğer dönüşümleri hızlandırdığı ve toprak oluşumunda en önemli faktörlerden biri haline geldiği ve bunun da belirli bir miktarda etkili olmasında önemli rol oynadığı bilinmektedir.

Su, toprak verimliliğinin doğurganlığı dolaylı olarak değil doğrudan etkilediğinden, bitkilere yeterli miktarda besin ve su sağlanması gerekir [2]. Sulama suyunun toprak verimliliği üzerindeki doğrudan etkisi, sulu tarım biliminde çok önemli ve karmaşık bir araştırma alanı olduğundan, bu önemli çalışmayı yürütmek için toprak bilimcilerin, mikrobiyologların, ziraat kimyagerlerinin, ziraat bilimcilerinin ve diğer uzmanların çalışmaları gerekmektedir.

Sulama suyu ve bitkiler: Sulama suyu bitkilerle etkileşime girmeye başladıkça sulama rejimleri, fizyolojik durumları ve biyokimyasal süreçleri değişmeye başlar. Sulama suyu bitkinin boyunu, gelişim sürecini ve morfolojisini önemli ölçüde etkiler. Farklı bitkiler aynı miktarda sulama suyuna ihtiyaç duymazlar, farklı miktarlarda kullanırlar. Ülke ekonomisinin büyük değer taşıyan ürünlerini korumak için, çeşitli bitkilerin görünümüne ve taleplerine göre seçilmesi ve sulanması gibi önemli bir görev vardır. Bu görev, ülkenin tarımsal-sanayi sektörünün tüm çiftliklerini, doğal ve iklim koşullarını dikkate alarak uzmanlaştırmaktır.

Sulamanın tarımsal teknik bakımla etkileşimi: Sulama, tarımsal teknik önlemlerin uygulanmasını değiştirdiğinden, bunları sulama ile ilişkilendirmek gerekir. Uygun ekim çalışmaları ile tarla sulamaya hazır hale getirilmektedir. Sulamadan belirli bir süre sonra, topraktaki çatlakları (kabukları) gidermek için tarla kapatılır veya işlenir.

Unutulmamalıdır ki, sulanan arazilerde uygulanan agro-teknik bakım çalışmaları, sulanan arazilerde uygulanan bakım çalışmalarından önemli ölçüde farklıdır. Sulanan arazilere mineral gübrelerin uygulama zamanı ve yöntemi Yabancı ot kontrol önlemleri ve diğer birçok tarımsal teknik araç yeni yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Tüm bunların öncesinde yerel bağlamda sulu tarım temelinde genel tarım teknikleri üzerine geniş çaplı yeni bir araştırma yapılmakta ve alınacak somut önlemler için koşullar oluşturulmaktadır. Sulu tarım, bilim, genel tarım, agrokimya, bitkisel üretim ile yakından ilgili olmasına rağmen, onları tekrarlamadı, daha çok tarımsal ürünlerin agro-teknik ilkelerinin ve sulamadaki uygulamalarının birçok özelliğini incelemiş ve tanımlamış, uygulamalarını derinleştirip sürdürmüştür. Sulu tarım, bilimsel bir disiplin olarak, sulu arazileri ve sulama suyunu çok etkin bir şekilde kullanarak tarımsal ürünlerin verimliliğini artırmak, kaliteyi iyileştirmek ve bitmiş ürünün kalitesini korumak için tarım uzmanlarına önemli görevler koymaktadır.

Diğer bilimlerde olduğu gibi, sulu tarım bilimi, diyalektik materyalizmi anlama yolunu kullanarak, toprak, bitkiler ve iklim ile etkileşime giren yüksek verimli yasaları yönetir.

Agronomi biliminde, arazi deneylerinin uygulanmasında genel bir ilke olarak özel bir metodoloji kullanılır.[1] Ancak sulu tarımda, arazi deneylerinin metodolojisi, sulama teknikleri ve bir dizi başka faktörün uygulanması nedeniyle, sulamanın bir takım özellikleri vardır. Bitki örtüsü uygulamaları da sulu tarımda yaygın olarak kullanılmaktadır.

Buharlaştırmanın doğru raporlanmasında, sulama rejimine bağlı olarak bitkinin reaksiyonunun belirlenmesinde, bitkinin nem ve bir dizi başka faktörle gelişiminin belirlenmesi ve incelenmesinde vazgeçilmezdir.[3]

Laboratuvar araştırma yöntemleri de sulu tarımda en önemli alanlardan biridir. Toprağın su özelliklerini ve nem dinamiklerini incelemeye, topraktaki sulamanın mikrobiyolojik aktivitesini ve beslenme rejimini, biyokimyasal süreçleri ve bitkinin fizyolojik durumunu belirlemede önemli bir rol oynar. Laboratuvar yöntemleri, sulamanın bitmiş ürünün kalitesi üzerindeki etkisini incelemek ve ürün kalitesini iyileştirmenin yollarını aramak için gerçek bir fırsat sağlar. XX yüzyılın başlarında, P.I. Braunov, tesisin su rejiminin uygun şekilde düzenlenmesi için çok önemli sonuçlar elde etti. Bitki yaşamının özel dönemlerinde, yağmur ve toprak nemi eksikliği nedeniyle üretkenliğin keskin bir şekilde düştüğünü buldu. Bu dönemleri keskin olarak adlandırdı. Bu dönemlerin belirlenmesi, sulu ürün rotasyon sistemindeki her bitkinin bilimsel olarak doğrulanmasını sağlar. Tanınmış Rus fizyolog K.A. Timiryazev, eserlerinde bitkiler ve toprak arasındaki etkileşime dikkat çekerek, su ve ışık temini koşullarını ve bitkilerin oluşumunda ışığın önemli rolünü keşfetti.

Bitkinin kuraklığı ve su mücadelesinde kullanımı ile ilgili kapsamlı bilimsel araştırmalar yaptı. K.A. Timiryazev'in çalışmalarında, kaliteli tohum çeşitlerinin yetiştirilmesinde bitkilere su temininin etkin bir şekilde düzenlenmesinin önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. K.A. Timiryazev, bitki örtüsü ve lizimetrik yöntemlerle deneylerin ilk organizatörü olan Rusya'daki saha deneylerinin kurucusuydu.

Akademisyen V.R.Villiams, sulu tarım teorisinin gelişimi ve bitki yaşam faktörlerinin incelenmesi konusunda çok değerli araştırmalara ve önemli sonuçlara sahiptir. V.R. Villiams çalışmalarında, tarımsal bitkilerin yaşam koşullarının fizyolojik olarak eşit derecede önemli ve değişmez olduğunu gösterdi.

Bitkinin kendini eksik hissetmeden tüm faktörlerden en iyi şekilde yararlanabilmesi için en önemli faktörün suyun varlığı olduğunu kaydetti.

Bitkiyi yaşam faktörlerinden hiçbirine kör etmemeye çalışmak gerekir. Bir bitkinin aynı anda özümlediği besinlerle iyi beslenmesi durumunda, elindeki büyük miktardaki suyu verimli bir şekilde kullanabildiği de gösterilmiştir. D.I. Priyanishnikov yaptığı araştırmayla, uygulanan gübre miktarı ile tarımsal ürünlerin buharlaşma oranı arasındaki ilişkiyi belirlemiş ve toprağın beslenme koşullarını

düzenleyerek buharlaşmanın kontrolünü belirlemiştir. Sulu tarım koşullarında gübrenin sulamaya oranının uygulanması, sulanan topraklardan yüksek verim elde etmek için en uygun koşullardan biri olarak geniş bir yol bulmuştur.

P.I. Braunov, doğada bitki yaşamının akut dönemlerini belirlediyse, bilim adamı-fizyolog N.A. Maksimov, araştırmasının sonucunda, yüzey su akışını sınırlamak ve artırmak için bitkinin çeşitli organları arasındaki düzenlilikleri belirledi. periyotların ne zaman meydana geldiğini, ne zaman ve hatta sulama rejimini doğru bir şekilde belirler.

Toprağın su özellikleri, toprak neminin dinamikleri ve şekli, Rus fizyolog A.F. Lebedev tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Sulu tarımla doğrudan ilgili toprakların su özelliklerinin incelenmesi Kostychev, V.G. Rotmistrov ve diğer bilim adamlarının eserlerinde yaygın olarak ele alınmıştır.

Böylece, bireysel bilim adamlarının sayısız çalışmasının sonuçlarına dayanarak, bir bilim olarak sulu tarımın biyolojik ve agro-teknik temeli atıldı.

Şu anda, tarım bilimcileri ve uzmanları araştırmalarını daha modern, gelişmiş sulama yöntemlerine odaklayarak, sulanan arazilerin yüksek verimliliği, uygun sulama rejimi, sulu mahsul teknikleri, tuzlanmanın erken uyarısı ve sulanan arazilerin kirlenmesi gibi önemli konulara odaklanmaktadır. Tarımsal araştırma enstitüleri, araştırma merkezleri ve diğer bilim adamlarının çalışanları bu sorunlar üzerinde çalışmaya devam ediyor.

Kaynaklar

1. Abasov, İ.D. Azərbaycan və dünya tarımı. - Bakü: - 2013. - 712 s.
2. Allahverdiyev, E.R. Azərbaycan'ın su kaynakları və korunması. / E.R.Allahverdiyev, T.İ.İsmayilov. - Gence: - 2008. - 224 s.
- 3.Allahverdiyev E.R. Sulamalı tarım (Ders Kitabı) / C. Ə. Hacıyev, A.Q. İbrahimov.- Bakü-2012.-223
4. Aslanov, H.Q. Toprak reformu / H.Q.Aslanov - Bakü: Karaağaç, - 2004, -354 s.
5. Azizov GZ, Hasanaliyev AA Azərbaycan'da sulama tarixi. Bakü 2001.

Xülasə

Əzizova K.V., Əliyeva R.S.

Suvarma əkinçiliyinin inkişaf yolları

Suvarma, torpaqda münbitlik yaratmaqla yanaşı, onun strukturasının daim yaxşılaşdırılmasında mühüm rolə malik olub, mikroiqlim kimi bir sıra təbii amillərə də çox müsbət təsir edir. Tədqiqatlar sübut edir ki, suvarılmayan torpaqlara nisbətən suvarılan quraq torpaqlarda suvarmanın çox sahəli müsbət təsiri nəticəsində 2-4 dəfə və ayrı-ayrı müstəsna hallarda isə 5-10 dəfə artıq məhsul götürmək mümkündür. Məhz ona görə də becərilən bütün kənd təsərrüfatı məhsullarından əldə edilən pul gəlirinin çox yarısı, yalnız həmin suvarılan torpaqlar hesabınadır.

Açar sözlər: suvarma əkinçiliyi, kənd təsərrüfatı, suvarma, qida təhlükəsizliyi, meliorativ tədbirlər, torpaq-iqlim şəraiti, şoranlaşma

Summary

Kamala A.V., Aliyeva R.S.

Ways to Develop Water Supply

Irrigation not only creates fertility in the soil, but also plays an important role in constantly improving its structure and has a very positive effect on a number of natural factors, such as microclimate. In some exceptional cases, it is possible to get 5-10 times more. That is why more than half of the income from all cultivated agricultural products comes only from these irrigated lands.

Key words: irrigation agriculture, agriculture, irrigation, food safety, reclamation measures, soil and climatic conditions, salinization

TARIMSAL KALKINMADA DİJİTALLEŞME UYGULAMASININ ÖZELLİKLERİ

Ferhadi Puste Oruc kızı

Bakü Biznes Üniversitesi

emin.turant1@gmail.com

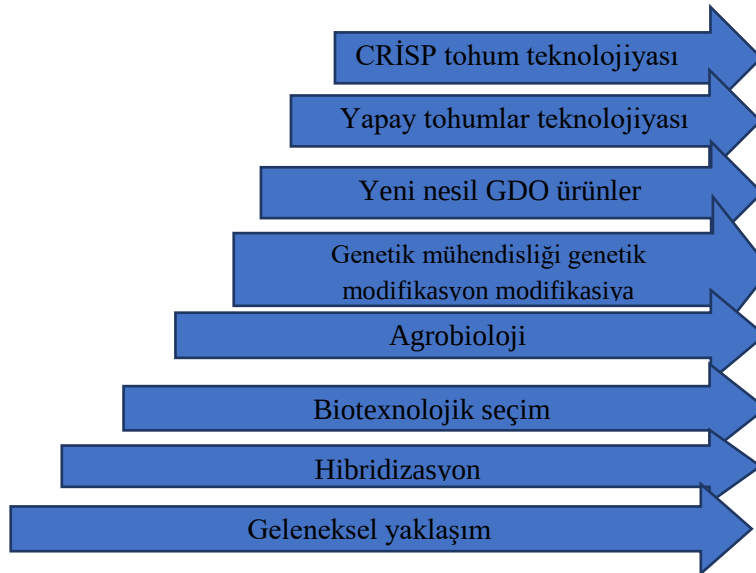
Özet: Bu çalışmada, ekonominin tüm sektörlerinde olduğu gibi tarım sektöründe de dijitalleşmenin önemini ele alınmıştır. Bu bağlamda, geleneksel tarımsal üretim ile yenilikçi üretim arasında karşılaştırmalar yapılmış ve verimlilikleri analiz edilmiştir. Dijitalleşme sürecindeki asıl görevin sorunları çözmek değil, işletmenin 5-7 yıl içinde sürdürülebilir gelişimini sağlayabilecek dijital çözümler sunmak olduğuna dikkat çekilmiştir. Dijitalleşme araçları olarak yenilikçi akıllı tarım, akıllı hayvancılık, alanların haritalanması, ortak veri tabanı oluşturulması, akıllı sensörlerin aktif kullanımı, otonom robotların, insansız hava araçlarının kullanılması, merkezi veri tabanlarının oluşturulması ve bu veri tabanları kullanılarak daha doğru modelleme yapılması, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi araçları kullanmanın avantajları gösterilmektedir. Sonuç olarak ülkemizde dijitalleşme alanında yapılan çalışmalar, perspektif fırsatları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, Yapay zeka, Makine öğrenimi, Elektronik hizmetler portalı

Modern zamanlarda, ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi, tarım sektörünün tüm segmentlerinde dijital çözümlerin uygulama düzeyi büyümeye devam ediyor. Tarım-sanayi kompleksinin etkin çalışması için gerekli faktörlerden biri, yenilikçi teknolojilerin yaygın kullanımıdır. Yakın gelecekte, operasyonlarını tek bir dijital platform üzerine kurabilen şirketler, şüphesiz çok yakında pazar liderliğini elde edecekler. Pandemi öncesi dönemde, başta ihracat olmak üzere tarımda en yaygın kullanılan terimlerden biri "dijitalleşme" idi. Birçok yerel işletme de devlet destekli Made in Azerbaycan projelerine katılarak bu süreçlere katılmıştır. Yukarıdakilerle bağlantılı olarak, tarım sektöründe dijitalleşme ile ilgili sorunların çözümü gelecekte büyük önem taşıyacaktır. Tarım sektöründe dijitalleşmenin gelişim aşamaları Tarımda teknolojilerin evrimi ve yeni iş fikirleri iki faktörlü bir gelişim modeli olarak sunulabilir.

Resim. Tarımda teknolojilerin evrimi ve yeni iş fikirleri modeli

**Teknoloji
gelişme
karmaşıklığı**

Kaynak : Ernst and Young hesabı [9, s.12]

Yatay eksen zaman parametresini temsil eder ve burada tarımsal üretimin yürütülmesinde geleneksel olarak üç aşamayı ayırt edebiliriz: geleneksel yöntem, dijital tarım ve piyasa katılımcılarının ekosistemleri. Dikey eksen, teknolojik gelişimin karmaşıklığını yansıtır. Her aşama kendi özellikleri ile karakterize edilir. Geleneksel tarımda insan faktörüne ve el emeğine yüksek bir bağımlılık görülmektedir. Ürünün görece

yüksek maliyetinin yanında, görece düşük getiri gibi etkenler de vardır. Dijital tarım aşamasında, işin her yönü izlenir. Dijital tarım makineleri, sensörler, insansız hava araçları ve diğer dijital unsurlar bu kontrolün sağlanmasına yardımcı olur. Aynı zamanda, üretim süreci yönetimi otomatikleştirilmiştir. Nispeten düşük üretim maliyetlerine ek olarak, nispeten yüksek getirilerle de karakterize edilir. Üçüncü yaklaşım, dünya ekonomisinde - piyasa katılımcılarının ekosistemleri ve büyük işletme birlikleri ortaya çıkıyor. Bu aşama artık bireysel işletmelere ait belirli dijital çözümlerin uygulanmasıyla sınırlı değil, tüm dijital platformların birbirine bağlılığı olarak ifade ediliyor. Bu durumda, sadece tarımsal-endüstriyel ürünlerin değil, aynı zamanda hizmetlerin de (örneğin, nakliye, lojistik, satış, vb.) karmaşık satışı öngörülmektedir. Yarışmaya sadece klasik tarım holdingleri değil, bilgi teknolojileri (BT) şirketleri de katılacak. İşte teknolojik gelişmenin aşamaları hakkında bazı önemli noktalar. Hibrit hayvancılık, seleksiyon, agrobiyoloji ve genetik modifikasyon gibi bu teknolojilerin bazıları halihazırda pazara girmiştir. Ancak, tarımsal sanayi kompleksinde yeni kullanılmaya başlanan bazı teknolojik alanlar vardır [6, s.220].

Örneğin, CRISPR gen düzenleme yönteminin bir özelliği, genin vücudun bağışıklık sisteminin doğal mekanizmalarını kullanarak yanlış DNA parçasını kendisinden izole etmesidir. Bir organizmanın genomundaki bu tür değişiklikler, doğal evrimin bir sonucu olarak da meydana gelebilir. Bu tür bir gen modifikasyonunun sonucunu, doğal bir mutasyonun neden olduğu bir gen değişikliğinden ayırt etmek imkansızdır. CRISPR tekniği, en doğru DNA düzenlemesine izin verir. CRISPR sayesinde bilim insanlarının gerekli beslenme parametrelerini elde etmek için uzun vadeli seçimler yapmasına gerek kalmıyor. Birkaç yıl önce İsveçli genetikçiler, AB düzenleyicilerini, bitkilerin yabancı DNA olmadan AB gerekliliklerine uygun olarak genetiği değiştirilmiş organizmalar olarak tanımadığına ikna etmeyi başardılar. Bu nedenle, AB ülkelerinde CRISPR deneyleri ve genetiği değiştirilmiş bitkilerin bu yöntemle yetiştirilmesi yasak değildir [5, s.655]. Bir başka benzer yeni genetik modifikasyon teknolojisi, RNA müdahalesidir. Modern tarımsal-endüstriyel kompleks teknolojilerine yapılan yatırımların hacmi son zamanlarda önemli ölçüde artmıştır. Yatırımcıların ana odak noktası biyoteknoloji ve tarım ürünleri için online satış kanallarıdır. 2018'de en büyük yatırım akışları, küresel tarımsal sanayi kompleksinin çevrimdışından çevrimiçine geçişini yansıtan e-ticaret ve e-pazarlara yönlendirildi.

Online restoranlara ve e-ticarete yapılan yatırım miktarı gösteriyor ki, artık tarım ürünlerinin üretimi değil, bu ürünün gıda şeklinde nihai tüketiciye en hızlı ve kolay bir şekilde ulaştırılmasıdır.

Bir dizi Rus şirketi de bu teknolojileri çok büyük ekilebilir alanların ayrıntılı haritalarını analiz etmek için kullanmaya başladı. Bu uygulamalar, kötü çimlenme problemlerinin zamanında ve doğru bir şekilde çözülmesine, toprakta ve bitkilerde olası hastalık ve zararlıların kaynaklarının belirlenmesine, mahsul verimlerinin yüksek doğrulukla tahmin edilmesine ve sonuç olarak daha doğru iş planlarının yapılmasına yardımcı olur, mahsullerin hasat edilmesi, taşınması ve depolanması. Hayvancılık girişimleri, çok sayıda sensörün uygulanmasına ve bunlardan elde edilen çeşitli veri türlerinin ayrıntılı analizine ve modellenmesine dayanmaktadır. Aynı zamanda, bu yöntemin etkinliği başlangıçta daha az olabilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde dikey seralar şehirlerde aktif olarak gelişmekte ve kentsel nüfusun peyzaj ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yakında, yeni nesil tarımsal girişimler sadece dikey üretimi değil, aynı zamanda canlı maddelerin (balık ürünleri, böcekler, algler, mikroplar) yeni yetiştirme yöntemlerini de içerecek. Tarımda verimliliği artırmanın en etkili yollarından biri sulamadır. Akıllı sulama iki kat etkilidir. Tarımın dijitalleşmesinin bir diğer unsuru olan tarım piyasaları henüz küresel olarak yeterince gelişmemiş olsa da gelişmekte olan ülkeler bunlardan yararlanmaya çalışıyor.

Kenya gibi Afrika dahil birçok ülke, tarım ürünleri alıp satmak için geniş elektronik platformlara sahiptir. Hindistan Tarım Bakanlığı tarafından çevrimiçi bir gıda ticaret platformu başlatıldı. Ancak, tarım ürünleri genellikle endüstriyel ve tüketim mallarından daha az doğru piyasa özelliklerine ve fiyatlarına sahip olduğundan, bu yeni bir eğilimdir.

Tarımsal pazarların diğer olumlu etkileri, satış yapısı, hacim, fiyatlar, iş akışı optimizasyonu, müşteri memnuniyeti, hissedarlar ve üst düzey yöneticiler için veri toplamada şeffaflık ve verimliliklerdir. Doğru kullanıldığında, hayvancılıkta dijital uygulamalar, üretim döngüsü boyunca veri toplama ve sonuçların

analizi için etkili bir araç haline gelebilir. Bu tür verilerin toplanması, sırayla, el emeğinin kısmi otomasyonuna yol açar. Çalışanlar genellikle dijital çözümlere geçiş konusunda direnç ve korku gösterdiğinden, bu eğilimlerin gelişmesinin önündeki ilk engel insan faktörüdür. Ancak, bu dijital uygulamalara olan talep son birkaç yılda yaklaşık yüzde 25 arttı. Hayvanların ağırlığını bilmek, beslenmeleri hakkında bilgi almak için elektronik bir sistem kullanarak her bir ineğin bireysel ağırlığını bilmek, yöneticinin tüm üretim döngüsü boyunca ineğin ağırlığını izlemesi anlamına gelir.

Hayvanları küçük ama düzenli porsiyonlarda beslemek için otomatik yemleme sistemleri, otomatik ayırma terazileri, toplanan bu verilere dayanarak hayvanların beslenme zamanını ve yem miktarı ve bileşimini doğru oranlarda belirlemeye olanak tanır. Bu, öncelikle yem kullanımını optimize ederek tüm çiftliğin verimliliğini artırır. Bu nedenle, tarımsal sanayi kompleksindeki dijitalleşme birkaç aşamada gerçekleşebilir. İlk aşama, verimli iş süreçlerine sahip bir tarım şirketini karakterize eder. Burada hem tam entegre iç muhasebe (muhasebe) sistemleri hem de tek bir dijital ofis uygulanmalıdır. Hem yönetim araçları hem de üretim verimliliği göstergelerinden oluşan bir veri tabanı derlenmelidir. Geliştirmenin ikinci aşaması, halihazırda dijital teknolojik çözümlere dayanan bir şirkettir: akıllı tarım, yapay zeka, bilgisayar modelleme, makine öğrenimi vb. gibi yenilikçi teknolojiler. Bu üretimde online olarak tedarik zincirleri oluşturulmakta, satışlar hem offline hem de online olarak mümkün olan tüm kanallardan gerçekleştirilmektedir. İşin verimliliğini artırmak için tarımsal işletmelerin bu aşamaya tam anlamıyla hakim olmaları gerekmektedir. Üçüncü aşama, halihazırda bir inovasyon altyapısı oluşturmakta olan ve piyasa katılımcılarını tarımsal holdingin dijital platformuna dayalı tek bir sisteme entegre eden tarımsal işletmeyi içermektedir.

Daha sonra dijital sistem, elde edilen bilgilere dayanarak bir ekim haritası oluşturdu. Deneme için toplam alanı yaklaşık 1.9 bin hektar olan 17 alan seçilmiştir. Sonuç olarak azotlu gübrelerin test sahasına farklılaştırılması ile kışlık buğdayın verimi kontrol alanına göre 2,5 s/ha daha yüksek olmuştur. Test alanına farklı ekim ve azotlu gübreler uygulandığında, silajlık mısır verimi kontrol alanına göre 5,3 s/da daha yüksek, azotlu gübreler ise %22 daha az uygulanmıştır [2, s. 884]. Japonya, sınırlı ekilebilir arazi nedeniyle, onları daha verimli bir şekilde işlemek için dijitalleşmeye özel önem veren ülkelerden biridir. Japonya'da, bu alandaki kilit önlemler, inovasyonu teşvik etmek için stratejik programların uygulanmasını, sektörler arası etkileşimi teşvik ederek yenilikçi gelişme için finansal destek, küçük ve orta ölçekli yenilikçi şirketlere destek ve büyük özel şirketlerin araştırma ve çalışmalara katılımını içerir. Günümüzde tarım makinelerinin verimi, sıcaklığı, su seviyesi ve çalışması gibi tarımsal veriler toplanmakta, ancak her şirket tarafından kendi bireysel veri tabanında saklanmaktadır. Bu konuda toplanan bilgiler sadece ayrı bir şirkette, çiftlikte veya araştırma laboratuvarında kullanılabilir.

Ek olarak, bu bilgilerin açıklanması ve toplanması, tüketici davranışına ilişkin uluslararası verilerle arz ve talebin karşılaştırmalı analizi, belirli makineleri kullanma ve çalıştırma deneyimi vb. sektörün gelişiminde yeni bir kalite aşaması sağlayacak açık inovasyon ortamının oluşturulması mümkün olacaktır. Bu amaçla WAGRI platformu, ülkenin her yerinden hem kamu hem de özel tarımsal verileri bir araya getiren büyük bir depolama ve veri dağıtıcısı olarak geliştirilmiştir [1]. Ayrıca uydu sisteminin modernizasyonu, GPS'in aktif kullanımı, Nesnelerin İnterneti'nin tarım ekipmanlarına entegrasyonu, hassas tarım ve otonom kendinden tahrikli tarım robotlarının kullanılması, insansız hava araçlarının kullanılması gibi yenilikçi çözümler de bulunuyor. Japonya'nın tarımsal-endüstriyel kompleksinin dijitalleşmesinde yaygındır.

Son yıllarda tarım sektörü, önceki yıllara göre daha az olan GSYİH'nın yüzde 5-6'sını oluşturuyor. Sektörde yaklaşık 1 milyon küçük çiftçi var ve çalışan nüfusun yüzde 36'sı bu sektörde çalışıyor. Cumhuriyetin tarım sektörü, artan iç ve dış meyve, sebze ve süt ürünleri talebini karşılamak için önemli bir potansiyele sahiptir [7, s.357]. Ülkemizde dijital teknolojilerin uygulanması konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle, Dünya Ekonomik Forumu'nun Yönetici Görüşü Anketine göre, aktif nüfus arasında dijital beceri düzeyi oldukça yüksektir. Azerbaycan, Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi "Hükümetin Gelecek Yönü"ne (7 üzerinden 4,72) göre yirminci sırada yer almaktadır.

Azerbaycan, petrol ve gaz gelirlerine olan bağımlılığını azaltmak için ciddi bir ekonomik politika benimsemiştir. Aynı zamanda, bölgelerin kalkınması ile bağlantılı olarak 2014-2018 ve 2019-2023 devlet

proqramları kabul edilmişdir. Buna ek olaraq, petrol dışı sektorün gelişimi ile bağlantılı olarak, BİT ulusal bir öncelik olarak ilan edildi ve devlet düzeyinde BİT altyapısının geliştirilmesine, etkin düzenlemeye, BİT ürünlerinin geliştirilmesine, e-devlete, eğitimde BİT ve BİT'e odaklandı. 2016 yılında kabul edilen "Tarım Ürünlerinin Üretimi ve İşlenmesine Yönelik Stratejik Yol Haritası" tarım sektörünün gelişimi için temel öncelikleri belirlemektedir. Bu, bilgi yönetiminin temel ilkelerini birleştiren tek bir sistemin kurulmasını ve kapsamlı bir tarım ürünleri veri tabanı oluşturmak için tek bir elektronik bilgi portalının tanıtılmasını içerir. Ayrıca, temel hedeflerden biri, çiftçileri ilgili tarımsal bilgileri elde etmek için internet, sosyal medya ve cep telefonlarını kullanmaya teşvik etmektir.

Tarım işletmelerinde daha fazla bilgi elde etmelerine, veri dizilerinde toplamalarına, işlemelerine ve analiz etmelerine olanak tanıyan dijital sistemler giderek daha fazla talep görmektedir. Tarım üreticileri, telekomünikasyon sistemlerinin tanıtılması, dijital tarımsal arama, çeşitli sensörlerin kurulumu, çevre ve tarım ile ilgili veri tabanlarının toplanması vb. gibi bir dizi dijital çözümü kullanmaya çalışıyor. Halihazırda mevcut olan dijital çözümler, bitki koruma ürünlerinin verimliliğini, mahsul kalitesini önemli ölçüde artırmaya ve çeşitli kayıpları azaltmaya yardımcı oluyor. Dijital ürünlerin piyasaya sürülmesi aynı zamanda büyük şirketlerin süreçleri basitleştirmesine, şeffaflığı artırmasına ve yönetim kararlarının etkinliğini sağlamasına olanak tanır. Dünyanın en büyük tarım makineleri üreticilerinden biri olan John Deere, Rusya Federasyonu'nda özel olarak belirlenmiş arazilerde bir test gerçekleştirdi. Arazi, çeşit, ekim tarihi, ziraatçı verileri, takvim hava durumu verileri ve uydu haritaları, güncel hava durumu verileri ve uydu haritaları, Veri Entegratör Sistemi gibi bilgileri toplayarak bunlara dayalı olarak ürün haritalarını derlemeye başladılar ve tohum ve gübreleme makineleri için talimatlar geliştirdiler.

Sonuç ve Öneriler

Analizimiz, Azerbaycan'da tarım sektörünün dijitalleşmesine rağmen, bu alanda açık fırsatlar olduğunu gösteriyor. Bu nedenle ülkemiz, tarım sektöründe üretim hacmini ve kalitesini artırma fırsatlarından tam olarak yararlanarak küresel pazarın trendlerinin gerisinde kalmamalıdır. Çünkü, Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi'ne göre ülkemiz sadece dünyada 20. sırada değil, aynı zamanda en gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır.

BİT ve tarımın geliştirilmesi yüksek bir öncelik olduğundan, Azerbaycan büyük ve açık verilerin kullanımını teşvik ederek, kırsal alanlar için çevrimiçi kamu hizmetleri oluşturarak, tarımsal teknoloji girişimlerini kuluçkaya yatırarak, e-ticareti ve dijitali teşvik ederek e-tarım geliştirmekle ilgilenmektedir. Mevcut Elektronik Tarım Bilgi Sistemi (EISIS), öncelikle tarım üreticilerine yönelik devlet desteği ile ilgili süreçleri kapsayan modülleri olan bir operasyonel yönetim aracıdır. 2017 yılında e-Hizmetler Portalı için tarımsal ürün destekleme kuralları uygulama modülü oluşturulmuş ve e-devlet (e-devlet) portalına entegre edilmiştir. Bu sistem bir arazi tanımlama sistemi, bir çiftlik kaydı ve sübvansiyon alma sürecini destekleyen yedi alt modülden oluşmaktadır. 2020 yılında EKTİS, beş devlet kurumunun bilgi kaynakları ile entegre edilerek, bu devlet kurumlarının sistemleri arasında gerçek zamanlı bilgi alışverişi yapılmasına olanak sağlanmıştır. EKTİS, tarımın birçok alanının düzenleyici ve destek süreçlerini kapsayacak şekilde yabancı sistemlere entegrasyonunu genişletir. Böylece karar vermede faydalı olacak ve gelecekteki gelişim için temel oluşturacak analitik raporlama ve modelleme yetenekleri sağlar. Azerbaycan'daki diğer tarımsal bilgi hizmetleri de çiftçilere sunulmuştur. Ayrıca, "tarım ürünleri fiyat veri tabanı" olan www.aqarbazar.az portalı da bulunmaktadır.

Kaynakça

1. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018) 27 fevral 2014-cü il tarixli fərman
2. Azərbaycan Respublikasının ekoloji qanunvericiliyi.(normativ- hüquqi aktlar toplusu) I cild Bakı-2006 səh 760, II cild səh 884
3. 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası

4. 16 mart 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi
5. İbrahimov İ.H. 2016 “Aqrar sahənin iqtisadiyyatı ” Bakı- səh 655
6. İbrahimov İ.H. (2015) “Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri” Bakı-2002 səh.220
7. İbrahimov İ.H. (2009) “Ətraf mühitin iqtisadiyyatı” Bakı. səh 357
8. Abbasov A.F (2007).”Ərzaq təhlükəsizliyi” Bakı- səh 602.
9. Qasimov F.H. (2010) Azərbaycanca dövlət innovasiya siyasəti // AMEA-nın Xəbərləri, Elm və İnnovasiya seriyası, №3(4), s.7-14

Xülasə

Fərhad P.O.

Kənd təsərrüfatının inkişafında rəqəmsallaşmanın tətbiqi xüsusiyyətləri

Məqalədə rəqəmsallaşmanın iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, aqrar sektorda da tətbiqinin vacibliyi göstərilmişdir. Eləcə də ənənəvi kənd təsərrüfatı istehsalı ilə innovativ istehsal arasında müqayisələr aparılmış, onların səmərəliliyi təhlil edilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, rəqəmsallaşma proseslərində əsas iş cari məsələlərin həlli deyil, 5-7 ildən sonra da müəssisənin dayanıqlı inkişafını təmin edə biləcək rəqəmsal həllərin təqdim edilməsidir. Rəqəmsallaşma alətləri kimi innovativ smart əkinçilik, smart heyvandarlıq, ərazilər üzrə xəritələrin qurulması, ümumi məlumat bazasının yaradılması, smart sensorlardan aktiv istifadə, avtonom robotlardan, pilotsuz uçan aparatlardan istifadə, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazaların qurulması və bu məlumat bazalarından istifadə etməklə daha dəqiq modelləşdirmə, süni intellekt və maşın təlimi kimi alətlərin istifadəsinin üstünlükləri göstərilmişdir. Yekunda ölkəmizdə rəqəmsallaşma sahəsində görülən işlərə, perspektiv imkanlara baxılmışdır.

Açar sözlər: rəqəmsallaşdırma, süni intellekt, maşın təlimi, elektron xidmətlər portalı

Summary

Farhadi P.O.

Applied Features of Digitalization in Agricultural Development

The article highlights the importance of digitalization in the agricultural sector, as in all sectors of the economy. Comparisons were made between traditional agricultural production and innovative production, and their efficiency was analyzed. It is noted that the main issue in the process of digitalization is not the solution of current issues, but the provision of digital solutions that can ensure the sustainable development of the enterprise in 5-7 years. Innovative smart agriculture, smart animal husbandry, mapping of areas, creation of a common database as digitalization tools, the active use of smart sensors, the use of autonomous robots, unmanned aerial vehicles, the creation of central databases and more accurate modeling using these databases, the advantages of using tools such as artificial intelligence and machine learning are shown. In conclusion, the work done in our country in the field of digitalization and perspective opportunities were considered.

Key words: Digitalization, Artificial intelligence, Machine learning, E-services portal

ОСОБЕННОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОЛИЦЕНТРИЧНЫХ СТРУКТУР

Красносельская Дина Хадимовна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

dina-hamzina@mail.ru

Тимирьянова Венера Маратовна

Бакинский государственный университет

79174073127@mail.ru

Резюме: в статье проводится анализ исследований концепции полицентричного развития с точки зрения морфологического подхода. Установлено, что краеугольным камнем данного подхода является проблема идентификации центров, под которыми понимаются кластеризация населения

или занятости. Для решения данной проблемы задействуют индексы Морана. Установлены ограничения морфологического подхода к выявлению центров – статичность отражения пространственной структуры без учета территориальных связей. Выявлено, что на месторасположение центров влияют отраслевые и локализационные факторы.

Ключевые слова: полицентричность, регион, центр, морфологический подход

С точки зрения представителей морфологического подхода, полицентричная территориальная структура состоит из множества отдельных центров в рамках отдельно локализованной территории в пределах действующего административно-территориального деления. В фокусе прикладных исследований представителей морфологического подхода находятся проблемы идентификации центров пространственной концентрации ресурсов (преимущественно занятости). Например, Александра Благену рассматривает данное понятие применительно к межгородскому масштабу. Согласно авторской позиции «полицентризм – это иерархическая система городов, характеризующаяся доминированием горизонтальных связей» [1]. Ее работа посвящена анализу распределения центров занятости на территории Молдовы с использованием глобальных и локальных индексов пространственной автокорреляции Морана, которые выявили их сосредоточение преимущественно вокруг крупных городов Молдовы. В то же время наличие кластеризации трудовых ресурсов в западной части страны является перспективной предпосылкой для будущего полицентричного развития. В ходе проведенного исследования автором были выявлены ограничения используемых методов идентификации центров занятости: они дают лишь «топографическое» представление о концентрации трудовых ресурсов, поскольку не учитывают функциональные потоки взаимодействия между центрами.

Франсуа Риголе, Изабелл Томас, Энн Верхетцел [2] в своей работе ставят двуединую задачу: с одной стороны – исследовать пространственную структуру занятости населения посредством идентификации субцентров кластеров занятости в четырех городских районах Бельгии, используя глобальные и локальные индексы Морана; с другой – определить влияние отраслевых, географических и глобальных факторов на динамику показателей занятости со временем. Расширенная целевая установка исследования позволила выявить слабую степень полицентризма вблизи центральных городских районов, обусловленную положительными эффектами от масштаба производства в традиционных промышленных центрах, что объясняет их влияние на пространственную структуру прилегающих областей, заключающееся в «стягивании» трудовых ресурсов с периферии. Однако, в качестве позитивного момента было отмечено формирование совокупности центров занятости, расположенных в районах с высокоразвитой транспортной инфраструктурой, что подтверждает ее ключевую роль в становлении полицентричности пространственной структуры. В части детерминант пространственной кластеризации занятости наиболее значимое влияние оказали отраслевые особенности промышленного производства и локализационные факторы (в частности близость к центральным городским районам).

Интересной с точки зрения исследования преимуществ полицентричности как формы пространственной организации является труд Э. Майерса [3]. Исходя из понимания полицентричности территории как совокупности центров, не имеющих сильно выраженной иерархии, автор выдвигает гипотезу о возможности / невозможности организации в трех небольших близлежащих городах таких культурных, развлекательных и спортивных удобств, как в одном крупном городе. Для ее практической апробации была построена регрессионная модель, в которой в качестве зависимой переменной используется интегральный индекс культурных, спортивно-развлекательных удобств (кинотеатры, музеи, концерты, спортивные и досуговые мероприятия), а в качестве объясняющей – показатель моно- или полицентричности территории. Результаты проведенного исследования показали отрицательную взаимосвязь между степенью

полицентричности и индексом культурно-развлекательных услуг территорий, возможными причинами которой, по мнению ученого, являются:

- объективно наблюдаемая, исторически сложившаяся конкуренция между городами, приведшая к дублированию городских функций и, соответственно, к слабому потенциалу их комплементарного взаимодействия.

- недостаточность физического пространства небольших по размеру городов для привлечения необходимой многочисленной аудитории, внушительных кассовых сборов для полноценной реализации крупномасштабных развлекательных проектов по сравнению с крупными центрами.

Полицентризм с морфологической позиции не учитывает взаимодействие между центрами и представляет собой статичный «снимок» территориальной структуры в конкретный момент времени. Отечественные наработки исследуемой проблематики [4,5,6,7,8] совместно с теоретическими конструкциями сторонников морфологического подхода могут стать отправной точкой исследования феномена полицентричности в российских условиях хозяйствования.

Литература

1. Blăgeanu A. Quantifying polycentric patterns: an empirical application on employment data in Moldova, Romania. *European Journal of Geography*, 2015, vol.6(3), pp.30–41.
2. Riguelle F., Thomas I., Verhetsel A. Measuring urban polycentrism: a European case study and its implications. *Journal of Economic Geography*, 2007, vol.7, pp.193–215. DOI:10.1093/jeg/lbl025
3. Meijers E. Summing Small Cities Does Not Make a Large City: Polycentric Urban Regions and the Provision of Cultural, Leisure and Sports Amenities. *Urban Studies*, 2008, vol. 45 (11).pp. 2323–2342.
4. Шуплецов А.Ф., Буньковский Д.В. Диверсификация российского экспорта нефти и нефтепродуктов / А. Ф. Шуплецов, Д.В. Буньковский // Известия ИГЭА. 2016. Т. 26. № 6. С. 889—895.
5. Novikov S., Amirova E., Kosykh E. Strategic planning and management of high-tech developments and innovative technical solutions // *Research in World Economy*. 2019. Т. 10. № 3. С. 309–314.
6. Klimova N.I., Krasnoselskaya D.K., Khamzina D.R. An empirical study on the relationships between sales revenue of oil company (Rosneft) and industry specific and exogenous characteristics // *Journal of Applied Economic Sciences*. – 2018. – Vol. 13, № 8 (62). – P. 2261–2268.
7. Фаттахов, Р.В. Прогнозирование развития социально-экономических систем муниципального уровня с применением модельного инструментария (на примере г. Уфы) / Р.В. Фаттахов, В.В. Орешников // *Региональная экономика: теория и практика*. – 2015. – № 13 (388). – С. 2-15.
8. Timiryanova V, Grishin K, Krasnoselskaya D. Spatial Patterns of Production-Distribution-Consumption Cycle: The Specifics of Developing Russia. *Economies*. 2020. № 8(4). Pp.87.

Xülasə

Krasnoselskaya D.X., Timiryanova V.M.

Polimərkəzli quruluşların ödənilməsinə morfoloji yanaşmanın xüsusiyyətləri

Məqalədə polisentrik inkişaf konsepsiyasının tədqiqatları morfoloji yanaşma nöqteyi-nəzərindən təhlil edilir. Müəyyən edilmişdir ki, bu yanaşmanın təməl daşı əhali və ya məşğulluq qruplaşması kimi başa düşülən mərkəzlərin müəyyən edilməsi problemdir. Bu problemi həll etmək üçün Moran indekslərindən istifadə olunur. Mərkəzlərin müəyyən edilməsinə morfoloji yanaşmanın məhdudiyyətləri müəyyən edilir - ərazi əlaqələrini nəzərə almadan məkan quruluşunun statik əks olunması. Məlum olub ki, mərkəzlərin yerləşməsinə sənaye və lokallaşma amilləri təsir göstərir.

Açar sözlər: polisentriklik, region, mərkəz, morfoloji yanaşma

Summary

Krasnoselskaya D. Kh., Timiryanova V. M.

Features of the Morphological Approach to the Study of Polycentric Structures

The article analyzes the studies on the concept of polycentric development from the point of view of the morphological approach. It is established that the cornerstone of this approach is the problem of identifying centers, which are understood as clustering of population or employment. To solve this problem, academics use Moran indexes. The limitations of the morphological approach to the identification of centers are established – the static reflection of the spatial structure without taking into account territorial connections. It is revealed that the location of the centers is influenced by industry and localization factors.

Key words: polycentricity, region, center, morphological approach

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БИЗНЕСА: ПРОБЛЕМЫ, РИСКИ, НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Мамателашвили Ольга Владимировна

Хисамова Циала Темуровна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

mar3169@yandex.ru ; es@rusoil.ru

Резюме: В статье рассматриваются вопросы обеспечения экономической безопасности в условиях цифровой экономики. Раскрываются отдельные аспекты экономической, финансовой и информационной безопасности организаций в контексте трансформации угроз, связанных с использованием цифровых технологий. В современных условиях эта проблема актуальна, потому что с появлением цифровых технологий происходит изменение условий ведения бизнеса в связи с переносом многих функций в цифровую среду и на цифровые платформы, а это приводит к появлению новых рисков экономической безопасности.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, экономическая безопасность, организация, бизнес.

В настоящее время успешность любого бизнеса во многом зависит от степени его защищенности от разнообразных рисков и угроз, поэтому проблема обеспечения экономической безопасности предприятий является одной из главных и важных, на её решение должны быть нацелены многие подразделения менеджмента компании. Для построения эффективной системы безопасности должна работать и разветвленная информационная инфраструктура, позволяющая получить своевременный и безопасный доступ к информации.

Современные информационные и коммуникационные технологии существенно меняют конфигурацию взаимосвязей и отношений в бизнес-среде, в связи с чем можно сказать, что в настоящее время происходит становление нового, информационного общества, которое носит название «цифровой экономики». Поэтому возникает необходимость оценки влияния цифровой экономики на экономическую и информационную безопасность хозяйствующих субъектов.

Впервые дискуссии о концепции цифровой экономики появились в конце XX в. в период создания электронной торговли. В 1994 г. Дон Тапскотт, бизнес-консультант и экономист из Канады, первый кто предложил термин Digital Economy в своей одноименной книге «Цифровая экономика» («Digital Economy»). Он считал, что главными последствиями цифровизации экономики являются резкое снижение транзакционных издержек, создание новых бизнес-моделей и, как следствие, исключение посредников за счет прямого взаимодействия между потребителем и поставщиком

(Tapscott, 1995). С тех пор развитие цифровых технологий и колоссальный рост цифровых платформ привели к интеграции интернета во все сферы жизни человека, включая экономику.

Правительством России была разработана и утверждена в 2017 г. программа «Цифровая экономика Российской Федерации», целью которой является: создание экосистемы цифровой экономики. В Программе отмечается, что данные в цифровой форме являются ключевым фактором производства во всех сферах социально-экономической деятельности, они обеспечивают эффективное взаимодействие бизнеса, научно-образовательного сообщества, государства и граждан. Без цифровых технологий в современном мире невозможно обеспечение конкурентоспособности на глобальных рынках и развитие высокотехнологичных производств.

Сейчас уже можно сделать вывод, что развитие цифровых технологий существенно ускорило и усилило процессы глобализации и интеграции в мировой экономической системе. В связи с этим, возникает необходимость решить одну из важных стратегических задач – сохранение экономического суверенитета на фоне глобализации и реализации программ цифрового развития участниками мирового рынка. По большому счету речь идет об обеспечении экономической безопасности национальных экономик.

Под цифровой экономикой общепринято понимать совокупность общественных отношений, складывающихся при использовании электронных технологий, электронной инфраструктуры и услуг, технологий анализа больших объемов данных и прогнозирования в целях оптимизации производства, распределения, обмена, потребления и повышения уровня социально-экономического развития государств.

Отметим отличительные черты цифровой экономики (рисунок 1).

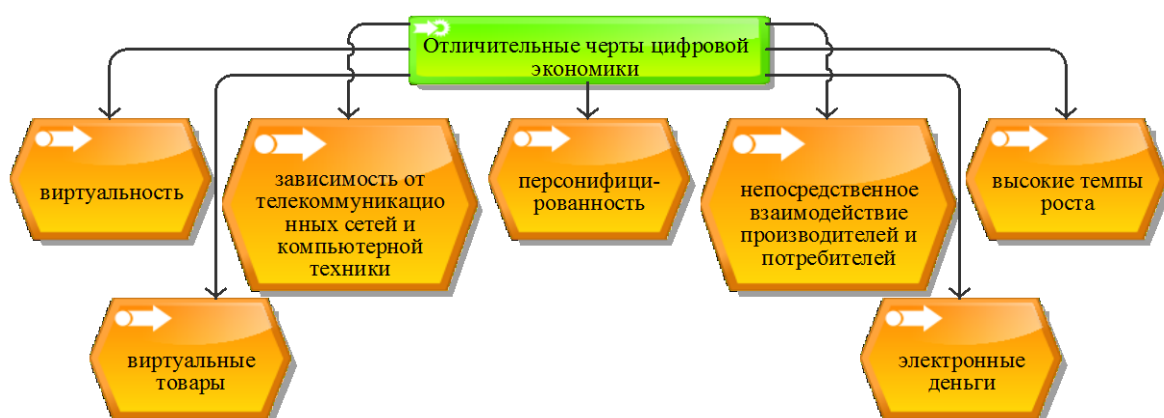

Рисунок 1. Отличительные черты цифровой экономики.

Источник: Составлено авторами

В более понятном виде можно описать цифровую экономику такой формулой:

Экономика + ИКТ (Информационно-коммуникационные технологии) = Цифровая экономика

В современных условиях переход на цифровые технологии является одним из главных приоритетов национального развития. В условиях нового технологического уклада именно уровень цифровизации обеспечивает конкурентоспособность как страны в целом, так и отдельных компаний, работающих на ее рынках.

На рисунке 2 представлены факторы, которые способствуют развитию цифровой экономики.

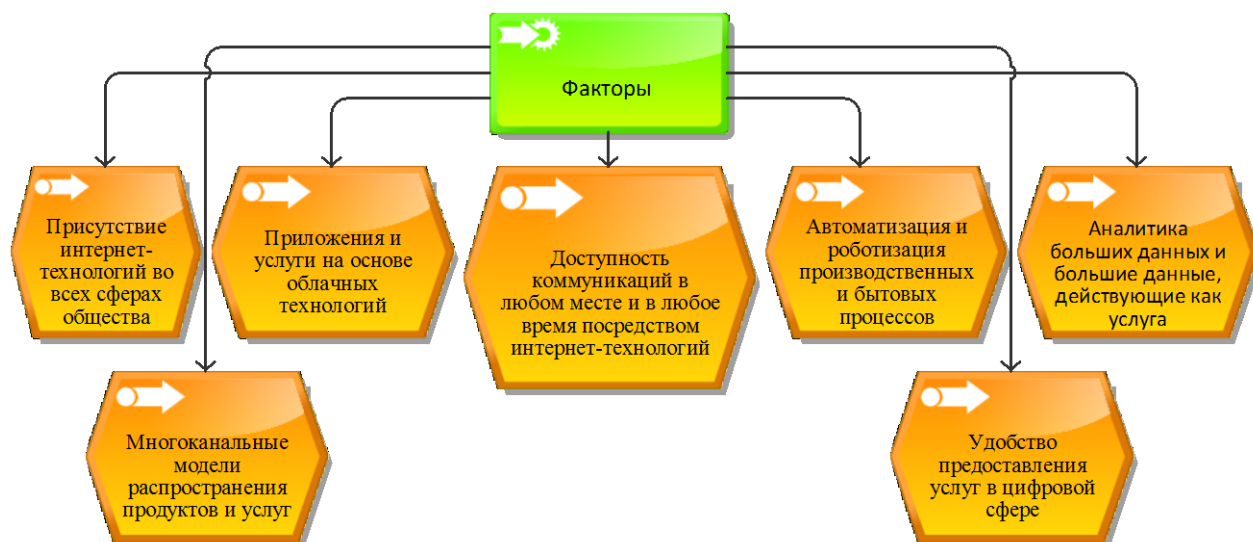

Рисунок 2. Факторы, способствующие развитию цифровой экономики. Источник: Составлено авторами

Цифровизация экономики во многом обеспечивается за счет автоматизации всех процессов и технологий обработки данных. Для создания информационного общества используют инструменты, способствующие цифровизации и интеграции всех потоков данных (рисунок 3). В настоящее время создан сайт «Дайджест цифровой экономики», в котором анонсируются ключевые исследования и публикации о цифровой экономике и цифровых технологиях в России и в мире

Развитие цифровой экономики ставит новые задачи в области достижения экономической безопасности бизнеса. Как уже отмечалось, цифровая экономика – это экономическая деятельность, основанная на цифровых технологиях, предполагающая наличие электронных товаров и сервисов, производимых электронным бизнесом и электронной коммерцией. Любые неполадки в системе, утечка какой-либо информации влекут за собой риски экономической, финансовой, а также информационной безопасности бизнеса.

Рисунок 3. Инструменты цифровизации. Источник: Составлено авторами

В настоящее время специалисты по вопросам безопасности, как правило, сосредоточены главным образом на защите конфиденциальности, целостности и доступности критически важной информации.

Бесспорно, что успех бизнеса в значительной мере зависит от степени его защищенности. Поэтому крайне важно иметь возможность быстро и регулярно осуществлять изменения в информационной инфраструктуре. Технологии цифровой экономики моделируют бизнес, а также процессы и управление, что дает возможность обеспечивать выбор траектории безопасного функционирования, минимизируя или сводя к нулю субъективные факторы.

Вместе с тем, для реализации стратегии информационной безопасности ключевым ресурсом являются люди. Направления развития цифровой экономики неразрывно связано с образованием, развитием человеческих ресурсов. Таким образом, стремление к развитию цифровой экономики и реализация ее направлений качественно преобразует базовый ресурс – человеческий капитал. Из этого следует, что экономическая безопасность непременно зависит от каждого отдельного человека, от его вклада, поведения, отношения к задаче, его стимулов и мотивации.

При оценке масштабов цифровизации в современном мире, следует отметить, что цифровую экономику можно рассматривать как развивающийся быстрыми темпами сегмент хозяйственной системы, в котором традиционные экономические связи и модели управления бизнес-процессами заменяются и дополняются новыми электронными технологиями производства, обмена и потребления.

Любое нововведение таит в себе как положительные стороны, благоприятно влияющие на жизнь предприятий и людей, так и отрицательные стороны, риски, которые необходимо учитывать в бизнесе.

К плюсам цифровой экономики можно отнести:

- сокращение расходов;
- повышение производительности труда;
- создание новых рабочих профессий;
- частичное или полное исключение коррупционных факторов;
- «прозрачность» проводимых операций;
- снижение ошибок, зависящих от «человеческого» фактора;
- развитие фриланса и возможность дистанционной работы.

Наряду с большим количеством плюсов, несомненно, существует ряд опасностей от внедрения цифровых технологий. К ним можно отнести:

- огромный риск утечки информации;
- увеличение количества кибер-мошенников;
- сокращение и полное исчезновение невостребованных профессий;
- сокращение работников вследствие внедрения автоматизации и роботизации процессов;
- отсутствие у персонала опыта и навыков работы с использованием новых технологий;
- нежелание, неумение или невозможность некоторых категорий граждан использовать новые технологии на практике.

Технико-технологическое, цифровое и социально-экономическое развитие общества генерирует новые и неизведанные ранее риски и угрозы. Поэтому вопросы обеспечения экономической безопасности являются жизненно важными и требующие пристального внимания и изучения их с научных позиций.

Литература

1. Басаев З. Цифровизация экономики: Россия в контексте глобальной трансформации. 2020.
2. Дайджест цифровой экономики Retrieved from <https://digest.data-economy.ru/>
3. Захаров Д. В. Цифровизация экономики: проблемы и перспективы. Развитие науки, национальной инновационной системы и технологий: Сборник научных трудов по материалам

Международной научно-практической конференции 13 мая 2020 г.: Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ). С. 102-107.

4. Постановление Правительства Российской Федерации «Развитие цифровой экономики в России. Программа до 2035 года» № 1632-р 2017 г. <http://innclub.info/wp-content/uploads/2017/05/strategy.pdf>

5. Программа «Цифровая экономика» и ее развитие в Российской Федерации. (2019).

6. Рогожина Н. В. Цифровая экономика как фактор стратегического развития и обеспечения экономической безопасности. Молодой ученый, № 41 (331), 2020, С. 258-260.

7. Tapscott, D. (1995). The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence. McGrawHill, P. 342.

Xülasə

Mamatelaşvili O.V., Xisamova T.T.

Biznesin iqtisadi təhlükəsizliyi kontekstində rəqəmsal iqtisadiyyat: problemlər, risklər, təminat sahələri

Məqalə rəqəmsal iqtisadiyyatda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələlərindən bəhs edir. Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi ilə bağlı təhlükələrin transformasiyası kontekstində təşkilatların iqtisadi, maliyyə və informasiya təhlükəsizliyinin müəyyən aspektləri aşkarlanır. Müasir şəraitdə bu problem aktualdır, çünki rəqəmsal texnologiyaların yaranması ilə bir çox funksiyaların rəqəmsal mühitə və rəqəmsal platformalara ötürülməsi ilə əlaqədar biznes şəraiti dəyişir və bu, yeni iqtisadi təhlükəsizlik risklərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsal texnologiyalar, iqtisadi təhlükəsizlik, təşkilat, biznes

Summary

Mamatelashvili O.V., Khisamova Ts.T.

Digital Economy in the Context of Economic Security of Business: Problems, Risks, Areas of Provision

The article deals with the issues of ensuring economic security in the digital economy. Certain aspects of the economic, financial and information security of organizations are revealed in the context of the transformation of threats associated with the use of digital technologies. In modern conditions, this problem is relevant, because with the advent of digital technologies, business conditions are changing due to the transfer of many functions to the digital environment and digital platforms, and this leads to the emergence of new economic security risks.

Key words: digital economy, digital technologies, economic security, organization, business

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Мамедова Эльнара Шамси кызы

Сумгаитский государственный университет

mamedovaelnara80@gmail.com

Сабирова Рысты Куандыковна

Атырауский университет имени Х.Досмухамедова

r.sabirova@asu.edu.kz

Резюме: Туризм является основой экономики многих развитых и развивающихся стран. Туризм как один из прибыльных и наиболее динамично развивающихся секторов мировой

экономики, является активным источником доходов бюджета. Развитие туризма помогает решить многие экономические и социальные проблемы. Туризм стимулирует развитие региона и страны в целом. В статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие туризма. Определены роль и направления государства в стимулировании развития рынка туристических услуг.

Ключевые слова: туризм, туристическая продукция, гостиница, предприятие гостиничного типа

Туризм - одна из самых прибыльных отраслей. До пандемии около 10 % валового национального продукта приходился на туризм. Во многих странах доходы от туризма составляют основу государственного бюджета. Влияние туризма на развитие современной цивилизации огромно. Туризм влияет на социально-экономическое развитие стран, мировые денежные потоки, занятость, благосостояние и развитие межличностных отношений. Все это объясняет важность эффективного функционирования рынка туристических услуг.

Социальное влияние туризма выражается в улучшении здоровья населения, увеличении занятости и решении проблем личностного развития.

Для анализа проблем устойчивого развития рынка туристических услуг необходимо определить место и роль в национальной экономике. Определение экономического эффекта предприятий туристической отрасли зависит от объема поступлений в иностранной валюте, темпов регионального развития, объема инвестиций в национальную экономику и других показателей. Рост этих показателей в определенной степени зависит от уровня развития туристических услуг.

На развитие рынка туристических услуг влияет ряд факторов, наиболее важные из которых можно сгруппировать следующим образом:

- природно-географические
- культурно-исторические факторы;
- социально-экономические факторы;
- технологические факторы;
- политические факторы [2].

Одним из важных факторов, влияющих на развитие рынка туристических услуг является природно-географический фактор. Структурными элементами этого фактора являются наличие и качество природных ресурсов, расположение зоны отдыха и доступность ресурсов для использования.

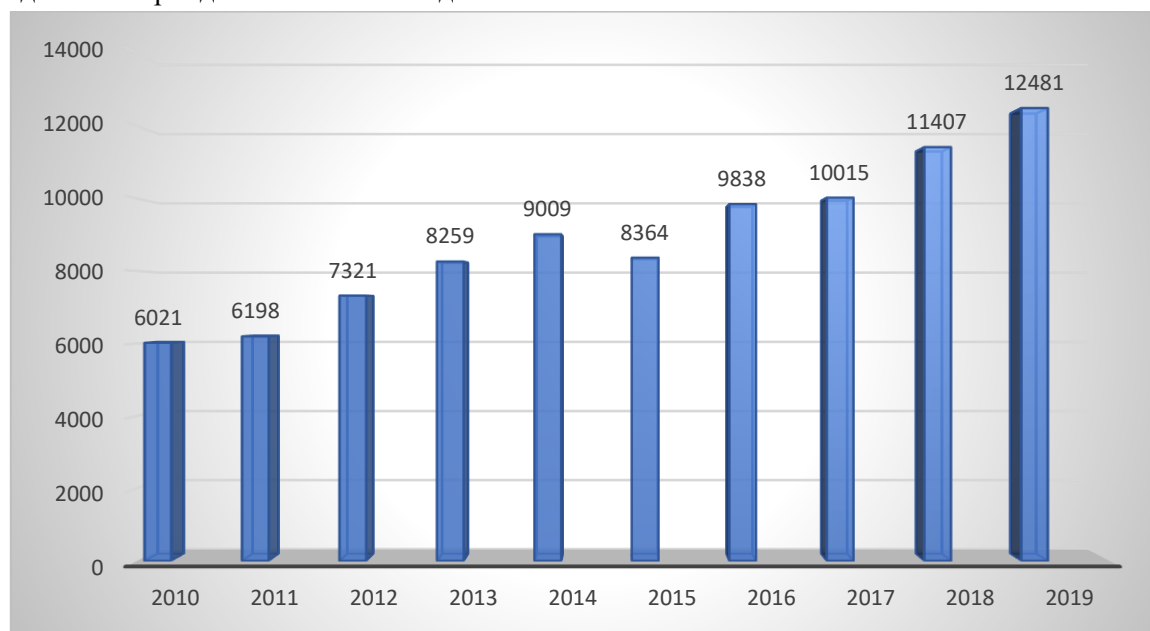
Культурно-исторические факторы формируются не только наличием таких элементов, как культурные и архитектурные памятники, музеи и другие достопримечательности, но и прочными культурными связями, высокой культурой населения. Культурно-исторические факторы повышают культурный уровень населения многих стран и, в связи с этим, обеспечивает стремление людей к познанию зарубежных культурных ценностей. Культурно-исторические факторы также способствуют восстановлению, охране и созданию исторических памятников, архитектурных объектов, музеев, заповедников, кинотеатров, библиотек и т.д.

В настоящее время одним из важнейших факторов, влияющих на развитие рынка туристических услуг не только в конкретном регионе, но и в стране в целом, является финансово-экономическое положение участников рынка. Другим не менее важным фактором является покупательская способность потребителей. Покупательская способность потребителей - это экономический фактор, влияющий на спрос на туристические продукты, а также на другие товары и услуги. То есть население увеличивает спрос на туристические продукты при наличии средств и желании потратить их на путешествия. Таким образом, необходимыми условиями для увеличения массового спроса на туризм и поддержания его на высоком уровне являются свободное время и рост

доходов граждан страны. Растущая тенденция к отдыху - объективный фактор возникновения роста спроса на туризм.

Современные технологии влияют на развитие рынка туристических услуг. Современные технологии приводят к созданию новых услуг и развитию рыночной инфраструктуры. Технологии, обслуживающие туристическую отрасль, делятся на три области: транспортные технологии, оборудование для гостиниц и ресторанов, коммуникационные технологии. Сегодня транспортные технологии развиты на достаточном высоком уровне, что позволяет свободное передвижение. Это позволяет туристам исследовать больше местности. Следует отметить, что гостиничные и ресторанные технологии в Азербайджане значительно улучшились за последние десятилетия. Что упростило бизнес-процессы. На современном этапе современные коммуникационные технологии связаны с развитием компьютерных технологий, которые позволяют быстро хранить, обрабатывать и передавать больше информации. Большая часть рекламной компании размещается в Интернете, что помогает принимать решения о выборе и готовится к нему.

Доставка туристической продукции потребителям осуществляется в основном через туристические агентства и туроператоров. Следует отметить, что в Азербайджане существует много гостиниц и предприятий гостиничного типа, туристических агентств и туроператоров. На таких предприятиях сосредоточена большая часть человеческих ресурсов, работающих в сфере туризма. Теперь проанализируем численность занятых в гостиницах и предприятиях гостиничного типа в Азербайджане в период с 2010 по 2019 годы.

Источник: составлено автором на основе ГКС [2]

Рис. 1 Количество сотрудников, работающих в гостиницах и предприятиях гостиничного типа в Азербайджане в 2010-2019 гг., человек

Как видно из рисунка, с 2010 по 2019 год численность работающих в гостиницах и предприятиях гостиничного типа менялась по-разному. В 2010 году количество работающих на таких предприятиях составило 6021 человек, а в 2014 – 9009 человек. Однако в 2015 году она снизилась до 8364 человека. Начиная с 2016 года это число увеличилось до 12481 в 2019.

Как видно туризм играет особую роль в обеспечении занятости в стране. Благодаря тому, что количество занятых в туризме выражается в таком большом количестве, можно превратить этот сектор в важное направление экономики. Вовлечение освобожденных от армянских оккупации

территорий, обладающих высоким туристическим потенциалом в туристический оборот дает основание говорить об этом.

Информационная поддержка – неотъемлемая часть развития рынка туристических услуг. Это связано с тем, что информационный фактор играет важную роль в обеспечении субъектов туристического рынка достоверной информацией, характеризующей состояние и развитие индустрии туризма, и удовлетворении их потребностей в разработке и реализации стратегических управленческих решений [3].

Все элементы внешней среды влияют на рынок туристических услуг и заставляют его адаптироваться к текущей рыночной ситуации. Рынок туристических услуг практически не оказывает негативное влияние на внешнюю среду. Более того внешняя среда никогда не бывает стабильной. Поэтому недостаточно знать это, необходимо предвидеть изменения в будущем и своевременно реагировать на эти изменения.

Среди этих факторов особо следует отметить геополитические факторы. Ряд геополитических факторов играют важную роль в развитии рынка туристических услуг. Происходящие в мире геополитические процессы и трудности, связанные с ними, являются главной причиной препятствования свободному перемещению людей. Поэтому развитие рынка туристических услуг требует внимания к этому фактору.

Анализ факторов, влияющих на рынок туристических услуг, показывает, что все факторы взаимосвязаны и оказывают комплексное влияние на развитие туризма. Кроме того, эти факторы могут заменять или дополнять друг друга. Внешние факторы в большей степени влияют на развитие рынка туристических услуг. Туристические предприятия не могут повлиять на сложившуюся ситуацию, а лишь адаптируются к ее условиям.

Положительное влияние этих факторов на рынок туристических услуг во многом зависит от социально-экономической политики государства. Важно усилить стимулирующее влияние государства в этой области. Роль государства в стимулировании развития рынка туристических услуг должна реализовываться по следующим направлениям:

- постоянная реализация мероприятий по охране окружающей среды;
- постоянный мониторинг рынка туристических услуг;
- обоснование и реализация концепций программ по стимулированию притока инвестиций на рынок туристических услуг;
- улучшение существующей туристско-рекреационной инфраструктуры за счет реализации проектов с использованием механизмов государственно-частного партнерства;
- формирование системы мер, направленных на обеспечение безопасности жизни и здоровья туристов, а также сохранности их имущества;
- повышение имиджа страны за счет межрегиональных и межгосударственных ярмарок и выставок.

Реализация вышеуказанных мер поможет устранить негативное влияние пандемии COVID-19 на развитие рынка туристических услуг в нашей стране, а также будет стимулировать развитие смежных направлений. Таким образом, развитие рынка туристических услуг сможет решить многие социально-экономические проблемы в стране, а также сыграет важную роль в укреплении достойного положения Азербайджана среди стран мира, сделав его более привлекательным для туристов.

Литература

1. Романова М. М. Факторы, влияющие на развитие индустрии туризма // Концепт. – 2014, № 02, с.1-7: <http://e-koncept.ru/2014/14036.htm>
2. Статистические показатели Азербайджана. Госкомстат Азербайджана. Баку, 2020, 772 с.
3. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2010, 446 s.

Xülasə

Məmmədova E.Ş., Sabirova R.K.

Milli iqtisadiyyatda turizm xidmətləri bazarının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının əsasını turizm təşkil edir. Turizm dünya iqtisadiyyatının ən gəlirli və dinamik inkişaf edən sahələrindən biri kimi büdcə gəlirlərinin aktiv mənbəyidir. Turizmin inkişafı bir çox iqtisadi və sosial problemlərin həllinə kömək edir. Turizm regionun və bütövlükdə ölkənin inkişafına təkan verir. Məqalədə turizmin inkişafına təsir edən amillərdən bəhs edilir. Turizm xidmətləri bazarının inkişafının stimullaşdırılmasında dövlətin rolu və istiqamətləri müəyyən edilir.

Açar sözlər: turizm, turizm məhsulları, mehmanxana, mehmanxana tipli müəssisə

Summary

Mammadova E.Sh., Sabirova R.K.

Assessment of Socio-Economic Efficiency of the market of Tourist Services in the National Economy

Tourism is the basis of the economy of many developed and developing countries. Tourism as one of the most profitable and fastest growing sectors of the world economy is an active source of budget revenues. Tourism development helps to solve many economic and social problems. Tourism stimulates the development of the region and the country as a whole. The article examines the factors influencing the development of tourism. The role and directions of the state in stimulating the development of the tourist services market are determined.

Key words: tourism, tourism products, hotel, hotel type enterprise

К ВОПРОСАМ ВЗАИМОСВЯЗИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ И ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Махмудова Лала Фагаил

Сумгаитский государственный университет

mahmudovalala2021@mail.ru

Мамателашвили Ольга Владимировна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

mar3169@yandex.ru

Резюме: В статье описаны концепции устойчивого развития предприятия и инновационной экономики, рассмотрены производственные, экономические, организационные, технологические, социальные, экологические факторы устойчивого развития предприятия и инновационной экономики, рассмотрены вопросы их взаимодействия

Ключевые слова: предприятие, модернизация, инновационная экономика, устойчивое развитие, производство

В настоящее время многие внешние и внутренние проблемы, стоящие перед предприятиями, ставят под вопрос их существование на рынке, постоянно ограничивая их возможности для продолжения деятельности. Пути решения проблемы внедрения инноваций на промышленных предприятиях связаны со многими вопросами, а также с обновлением основных фондов промышленности, являющейся основой экономики. Так, если в 2017 году стоимость основных фондов в нашей стране составляла 104 644,5 млн манатов, то в 2018 году этот показатель составил 109 611,3 млн манатов, а в 2019 году – 131 762,2 млн манатов [1].

Один из основных путей модернизации экономики в современное время основан на создании инновационной индустрии, разделении труда, качественных изменениях, устойчивом развитии. Поэтому предприятия, ориентированные на постоянное применение организационных, технических, экологических, экономических и социальных инноваций, не ставящие перед собой задачу достижения устойчивого развития, вытесняются с рынка. Устойчивое развитие предприятия означает, что даже в неблагоприятных условиях предприятие не только может достигать поставленных целей, но и сохранять устойчивость всех подсистем. Это требование находит отражение в многолетнем балансе показателей, характеризующих социальную и эколого-экономическую стороны деятельности предприятия в сложившейся ситуации.

Создание инновационной экономики - одна из главных задач не только руководителей и собственников бизнеса, но и правительства. Предприятие, как базисная ячейка народного хозяйства, существенно влияет на развитие промышленности и экономики страны. Но следует учитывать, что состояние, как государственной экономики, так и промышленности непосредственно влияют на условия устойчивого развития предприятия через механизмы государственного регулирования финансово-кредитной, инвестиционной, производственной, экологической и социальной сфер. Это проявляется в синергетическом эффекте положительной обратной связи от мер государственной поддержки, направленных на развитие предприятия, ведущих к росту национальной экономики в будущем. В результате глубокого и всестороннего анализа данных вопросов руководство страны определило повышение конкурентоспособности местных предприятий за счет создания инновационной экономики в качестве приоритетной цели развития. Расходы на новую промышленную продукцию в нашей стране в 2016 году составили 35746,9 тысячи манатов, в 2017 году этот показатель составил 14676,7 тысячи манатов, в 2018 году – 28952,2 тысячи манатов, в 2019 году – 21698,1 тысячи манатов. Расходы на улучшение продукции в 2016 году составили 540,9 тыс. манатов, в 2017 году – 383,8 тыс. манатов, в 2018 году – 855,3 тыс. манатов, в 2019 году – 3905,9 тыс. манатов [2].

Инновационная экономика означает экономический тип предприятий, государства и общества, в основе которого лежит непрерывный поток инноваций в сфере организационно-технологической, производственно-экономической, эколого-социальной деятельности. При этом в рамках инновационной экономики добавленная стоимость создается не существующими возможностями индустриальной экономики и концентрацией финансового капитала, а интеллектуальным капиталом, формирующим интеллектуальную экономику. Таким образом, трансформация человеческого интеллектуального капитала становится источником конкурентных преимуществ, как для отдельных предприятий, так и для страны в целом.

Успешное применение и эффективное использование технологических новшеств, а также решение вопросов, связанных с созданием необходимой организационной инфраструктуры и устранением социально-экономических проблем, являются одними из основных целей устойчивого развития предприятия и взаимодействия инновационных экономик. . Поскольку инновационная экономика является основой устойчивого развития предприятия, показатели, составляющие основу инновационной экономики, оказывают непосредственное влияние на показатели устойчивого развития. Связь между показателями инновационной экономики и показателями устойчивого развития предприятия приведена в таблице 1 [3,4].

Исследователи рассматривают несколько форм взаимодействия стабильного развития предприятия и инновационной экономики. Устойчивое развитие определяется как необходимое условие и итог инновационной экономики. Первый подход ориентируется на внутренние закономерности развития производства, т.е. основан на представлении о том, что технологические инновации составляют основу экономического развития, и получил название «технологический толчок». Второе направление связано с развитием инноваций в соответствии с пожеланиями

потенциальных потребителей, под давлением рынка и называется «спрос на тягу» — «технологический прорыв» [5].

Таблица 1

Взаимодействие между показателями инновационной экономики и показателями устойчивого развития предприятия

Показатели инновационной экономики	Показатели устойчивого развития предприятия
Показатели производственной и экономической деятельности	
Доля инновационной продукции в общем объеме производства и экспорта	Производственный потенциал, объем продаж и доля рынка, устойчивость и рентабельность производства, гибкость активов, инвестиционная активность, оборот товарных запасов
Доля затрат на технологические инновации в общих затратах на производство	Производственный потенциал, устойчивость и рентабельность производства, уровень пригодности и обновления активной части основных фондов
Темпы роста экономики и цен	Платежеспособность и финансовая зависимость, маркетинговые затраты, объем продаж и доля рынка, оборот товарных запасов предприятия
Доля высокотехнологичного сектора в ВВП и добавленная стоимость, создаваемая инновационным сектором экономики	Инвестиции в НИОКР, основной капитал, инвестиционная активность
Показатели организационно-технологической деятельности	
Доля затрат на технологические инновации в общих затратах на производство	Эффективность управления, экономичность организационной структуры, чистая прибыль, на 1 управленческого работника
Затраты на НИОКР и уровень их применения, производительность труда и уровень изобретательской активности	Современность оборудования, энергоемкость производства и уровень переработки сырья
Показатели социально-экологической деятельности	
Реальные доходы населения, уровень обеспечения жильем, общая безработица	Кадровая стабильность, расходы и заработная плата сотрудников, задолженность по заработной плате на 1 работника,
Затраты на образование и здравоохранение	Производственные травмы и несчастные случаи, расходы на сотрудников, обеспечение приемлемых условий труда
Уровень загрязнения окружающей среды вредными веществами, численность населения, проживающего в экологически неблагоприятных районах	Степень загрязнения окружающей среды, повторное использование сырья, безотходное производство, применение ресурсосберегающих технологий, капиталовложения в экологию

Технологическая форма сотрудничества предусматривает формирование инновационной экономики путем модернизации. Чтобы адаптироваться к мировым лидерам, местный бизнес может использовать современное оборудование или создавать аналоги передовой техники. Таким образом, они могут создать основу для устойчивого развития предприятий. Далее целью устойчивого развития является создание необходимой инфраструктуры путем надлежащей адаптации социальных, экологических и экономических аспектов предприятия, что, в свою очередь, обеспечит быструю адаптацию всех элементов системы к будущим улучшениям. В этой форме сотрудничества устойчивое развитие предприятия рассматривается как основная цель предприятия, а применение инноваций - как инструмент обеспечения сбалансированного развития предприятия. Данная форма сотрудничества реализуется финансово-технологическими методами, направленными на экономическое стимулирование приобретения иностранных технологий, формирование

благоприятного инвестиционного климата, направленного на привлечение малого и среднего бизнеса к инновационному процессу, разработку необходимых технических стандартов для широкого использования передовых технологий.

С другой стороны, создание инновационной экономики в форме кооперации “demand pull” и использование инноваций в деятельности предприятий не может помешать развитию необходимой инфраструктуры для их применения. По этой причине, прежде всего, должна быть создана институциональная среда, соответствующая требованиям инновационного развития, должны быть решены регуляторные вопросы, подготовлены высококвалифицированные специалисты и социальная инфраструктура, рассчитаны возможные результаты для экономической эффективности и среды. Должна быть сформирована инфраструктура инновационной экономики, а на третьем этапе должны применяться новые технологии. В связи с этим инновационная экономика создается путем модернизации и служит целью развития предприятия. В свою очередь, устойчивое развитие является необходимым условием создания инновационной экономики, здесь помимо вышеперечисленных методов финансово-технологического взаимодействия предприятий и инновационной экономики, применяются также организационные, социальные и экономические методы. Два последних метода - это создание необходимых законодательных и общественных институтов, направленных на развитие предпринимательской деятельности, формирование трудовой мотивации работников.

Рассмотренные выше два подхода дополняют друг друга. Инновационная экономика, несомненно, является основным инструментом устойчивого развития предприятия. Стабильное развитие предполагает постепенное обновление основных элементов системы, что включает в себя применение инноваций во всех сферах деятельности предприятия. В то же время инновационная экономика и модернизационный процесс, на котором она базируется, невозможны без предварительного согласования основных социально-экономических и организационно-технических аспектов среды, в которой будут применяться инновации. Таким образом, связь между стабильным развитием предприятия и инновационной экономикой выражается не только в повышении технического уровня производственных процессов, но и в реализованных организационно-экономических изменениях. Соответствующие организационно-экономические изменения отражаются в становлении новых надежных отношений с другими предприятиями, работниками и другими заинтересованными сторонами, формировании новой корпоративной культуры и философии. По этой причине для повышения взаимозависимости и взаимообусловленности стабильного развития предприятия и инновационной экономики необходимо не только ориентироваться на постоянный рост производства и продаж, но и отдавать приоритет социально-экологическим аспектам развития предприятия. Поэтому модернизация является необходимым условием экономического роста и устойчивого развития как основы формирования инновационной экономики, ведь только с помощью экономических, социальных и экологических инноваций можно осуществлять устойчивую и долгосрочную деятельность.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan rəqəmlərdə. Statistik məcmuə, Bakı, 2021, 220 s.
2. Azərbaycanın sənayesi. Statistik məcmuə, Bakı, 2020, 166 s.
3. Макаренко М.В., Чмель С.Ю. Ключевая роль инноваций в модернизации экономики России // Промышленное производство и использование эластомеров. – 2011. – Вып.1.- С.4-9
4. Чуев И.Н., Чуева Л.Н. Комплексный экономический анализ финансово-хозяйственной деятельности. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2012.-384 с.
5. Махалина О.М. Теория и практика реформирования управления промышленными компаниями в условиях модернизации экономики. М.: Издательство Спутник +, 2010, 192 с.

Xülasə

Mahmudova L.F., Mamatelaşvili O.V.

Müəssisənin davamlı inkişafının və innovativ iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin forma və metodları

Məqalədə müəssisənin davamlı inkişafı və innovativ iqtisadiyyat anlayışları təsvir edilmişdir, müəssisənin davamlı inkişafının və innovativ iqtisadiyyatın əsas istehsal-iqtisadi, təşkilati-texniki və sosial-ekoloji göstəricilərinə baxılmışdır, onların qarşılıqlı əlaqəsinin əsas məqsədləri, forma və metodları açıqlanmışdır.

Açar sözlər: müəssisə, modernləşdirmə, innovativ iqtisadiyyat, davamlı inkişaf, istehsal

Summary

Mahmudova L.F., Mamatelashvili O.V.

Forms and Methods of Interaction Between Sustainable Development of an Enterprise and an Innovative Economy

The article describes the concepts of sustainable development of an enterprise and an innovative economy, considers the main production and economic, organizational, technical and social and environmental indicators of sustainable development of an enterprise and an innovative economy, describes the main goals, forms and methods of their interaction.

Key words: enterprise, modernization, innovative economy, sustainable development, production

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНДИКАТИВНОГО ПОДХОДА К ОЦЕНКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА

Мухамадиева Эльвира Фанировна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

teffi83@yandex.ru

Никонова Светлана Александровна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

nikonovasa@mail.ru

Резюме: В статье рассмотрены основные методы мониторинга уровня экономической безопасности региона, обоснованы их недостатки и предложена методика индикативной оценки экономической безопасности региона с установлением пороговых значений.

Ключевые слова: экономическая безопасность региона, мониторинг, индикаторы, критерии, методы оценки уровня экономической безопасности.

Проблема обеспечения экономической безопасности региона для Российской Федерации, как впрочем, и для мира в целом относительно не нова, уже с середины XX века многие отечественные и зарубежные авторы посвятили свои работы разработке различных методик ее оценки. Тем ни менее некоторые вопросы методического характера, все же остаются открытыми, в основном это вопросы, касающиеся возможности применения системы индикаторов или критериев, позволяющих с определенной степенью уверенности утверждать о возможности оценки на их основе экономической безопасности региона.

Таким образом, на сегодняшний день довольно активно обсуждается в научном сообществе вопрос обеспечения экономической безопасности региона; разрабатываются новые или вносятся изменения в существующие методики оценки, пересматриваются индикаторы и критерии, с помощью

которых определяются группы показателей, характеризующие, например, социально-экономическое, финансовое, научно-техническое, природно-ресурсное, демографическое состояние региона и т.д.

В настоящее время для мониторинга уровня экономической безопасности региона используют такие методы, как:

1. Динамический. Сущность метода заключается в оценке динамики основных макроэкономических показателей развития региона, посредством расчета темпов роста либо прироста соответствующих показателей социальной, экономической, финансовой или других сфер. Основным недостатком данного метода является то, что в расчет как правило не принимаются пороговые значения этих показателей.

2. Эконометрический. Данный метод подразумевает оценку экономической безопасности региона, базирующуюся на многомерном статистическом анализе с использованием, как правило, только показателей социальной и экономической сферы, при этом также часто отсутствуют пороговые значения показателей.

3. Экспертно-рейтинговый. Данный метод предполагает проведение рейтинговой оценки регионов посредством проведения экспертной оценки с последующим их ранжированием по уровню угроз. Недостатком также является отсутствие пороговых значений показателей и невозможность определить достоверность полученных результатов точными характеристиками.

4. Экономико-математический. Это метод оценки экономической безопасности посредством количественного измерения, базирующийся на оценке вероятности наступления негативных событий. Данный метод получил широкое распространение при анализе экономической безопасности предприятия, но может быть применен и в оценке региона.

5. Комплексный. Данный метод получил самое широкое распространение, сущность которого состоит в применении различных комбинаций всех вышеперечисленных методов при проведении комплексной оценки экономической безопасности региона. [3]

Исходя из вышеизложенного можно констатировать, что все вышеперечисленные методы могут быть использованы в оценке экономической безопасности региона, тем ни менее в каждом из них, существует определенный недостаток или сдерживающий фактор их применения:

- отсутствие единого перечня конкретных показателей и их пороговых значений для полной и актуальной оценки состояния экономики региона;
- субъективность экспертных оценок;
- обязательность применения строгого математического аппарата, ограничивающего количество показателей, которые могут быть взяты в расчет;
- сложность идентификации угроз и возможного ущерба, а также высокий уровень трудозатрат при проведении вычислительных процедур.

В связи с этим, на наш взгляд более эффективным является индикативный метод, основанный на расчете фактических значений индикаторов экономической безопасности региона с последующим сравнением полученных значений с пороговым значением аналогичных показателей. Следует отметить, что именно индикативный метод выступает в качестве основного метода в государственной стратегии экономической безопасности.

Далее в целях настоящей статьи, под индикатором будем понимать количественный показатель, применяемый для оценки экономической безопасности региона. Конечно, одного индикатора для оценки всей системы экономической безопасности недостаточно, в связи с этим необходимо построить систему индикаторов экономической безопасности региона, которые:

- во-первых, будут отражать ключевые аспекты регионального развития,
- во-вторых, должны быть относительными для возможного дальнейшего сопоставления результатов оценки экономической безопасности различных регионов;
- в-третьих, должны включать показатели различных сфер деятельности;

– в-четвертых, быть доступными в заданный момент времени (например, периодические данные официальной статистики) для оперативного проведения мониторинга и оценки выбранных индикаторов экономической безопасности региона; [1]

– в-пятых, могут быть применимы при построении математических моделей, описывающих возможные прогнозы.

Ниже приведем возможный перечень индикаторов с допустимыми пороговыми значениями, который может быть применен в оценке экономической, финансовой и социальной сферы региона.

Подобное разделение индикаторов на группы обычно применяется при оценке безопасности региона, отражающей сущность многих экономических процессов. При этом, следует отметить, что перечисленные сферы тесно взаимосвязаны, поскольку решение социальных задач, невозможно без развития экономики региона. Аналогичная ситуация и с финансовой сферой, без, например, инвестирования, также сложно говорить о развитии экономики региона в целом. В связи с этим, помимо экономических показателей, обязательно в систему индикаторов необходимо включать и другие, характеризующие развитие социальной и финансовой сферы анализируемого региона. [2]

Безусловно, экономическая безопасность отдельно взятых регионов ни в коем случае не должна разрушать целостность всей страны, однако проведение постоянного мониторинга, сравнение, ранжирование регионов между собой в рамках страны или федеральных округов позволяет оперативно реагировать на всевозможные изменения, отслеживая негативные тенденции в регионе. Именно поэтому, в качестве пороговых значений, а также при сравнении индикаторов региона зачастую принимаются именно средние значения анализируемых индикаторов по стране в целом.

Возможными индикаторами экономической безопасности региона в экономической сфере являются:

1. Валовый региональный продукт на душу населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
2. Продукция сельского хозяйства на душу населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
3. Объем промышленного производства на душу населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
4. Доля машиностроения в объеме отгруженных товаров собственного производства и услуг (пороговое значение: не менее 20%);
5. Доля обрабатывающих производств в объеме отгруженных товаров собственного производства и услуг (пороговое значение: не менее 70 %);
6. Объем платных услуг на душу населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
7. Оборот розничной торговли на душу населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
8. Индекс потребительских цен (пороговое значение: не более среднего по Российской Федерации).

Как видно, прослеживается достаточно тесная связь между выбранными индикаторами и анализируемыми сферами региона, подверженными различным угрозам. Отклонение каждого индикатора от нормативного (порогового) значения может негативно сказаться на состоянии региона, в то же время, в случае, если полученные значения не дотягивают, до порогового значения, это совсем не означает ближайший возможный развал экономики в целом или ее отдельных сфер, это, прежде всего, свидетельствует о необходимости оперативного рассмотрения возможности внесения изменений в систему управления, с целью предупреждения дальнейшего возможного негативного развития.

Далее рассмотрим показатели – индикаторы экономической безопасности региона и их пороговые значения в социальной сфере:

1. Динамика среднегодовой численности населения (пороговое значение: не менее 100%);
2. Коэффициент миграционного прироста на 10 000 человек населения (пороговое значение: не менее 0);
3. Коэффициент естественного прироста населения на 1 000 человек населения (пороговое значение: не менее 0);
4. Ожидаемая продолжительность жизни при рождении (пороговое значение: не менее 80 лет);
5. Уровень безработицы (пороговое значение: не более 4%);
6. Реальные доходы населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
7. Среднедушевые денежные доходы населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
8. Численность населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума (от общей численности населения) (пороговое значение: не более 7%);
9. Общая площадь жилых помещений, приходящаяся на одного жителя (пороговое значение: не менее 25 кв.м.);
10. Число преступлений на 100 тыс. человек населения (пороговое значение: не более 5 000 ед.).

Таким образом, в расчет берутся показатели, которые характеризуют динамику численности населения, в том числе его изменения в результате естественных и миграционных процессов, ожидаемую продолжительность жизни, уровень жизни, преступности и другие. При этом следует отметить, что миграционные потоки можно расценивать как положительную характеристику региона, свидетельствующей о достаточно высокой репутации исследуемого региона. Исключением являются случаи, так или иначе связанные с вынужденным переселением. Также, отдельного внимания заслуживает такой показатель социальной сферы, как средняя продолжительность жизни. В настоящее время, ожидаемая продолжительность жизни при рождении различна в зависимости от региона и пола. Так, например, в Республике Башкортостан ожидаемая продолжительность жизни мужчин составляет 66,69 лет, а женщин 77,4, таким образом, среднее значение составило 72,06 лет.

При расчете порогового значения данного показателя следует отметить различия в используемых подходах. Так, эксперты института экономики Российской академии наук установили его на уровне 77 лет для мужчин и 85 лет для женщин. В то время как другие представители научного сообщества предлагают использовать усредненное значение, т.е. без разделения по половой принадлежности.

В блок «Социальная сфера» включены также показатели, характеризующие реальные и среднедушевые денежные доходы населения, поскольку именно они определяют уровень жизни населения в регионе. Несмотря на то, что в настоящее время именно средний класс стал основным плательщиком налогов в бюджет, то в качестве порогового значения по показателям доходов на душу населения рекомендуем брать не максимально возможные, поскольку индикативная система не предполагает оценку максимально возможного развития региона, а среднестатистические значения исследуемых показателей по регионам Российской Федерации. [4]

Одновременно с изменением реальных доходов населения в сторону увеличения или уменьшения, очевидно, изменится и спрос на рынках движимого и недвижимого имущества. Именно поэтому в качестве еще одного индикатора предлагается учесть такой показатель, как «общая площадь жилых помещений, приходящаяся на одного жителя».

Помимо перечисленных показателей, отражающих необходимые потребности человека, в системе индикаторов, оценивающих социальную сферу, целесообразно включить так же показатель «число преступлений на 100 тыс. человек», который будет характеризовать возможности безопасного

проживания на территории региона. Чем меньше преступлений, тем привлекательней регион для проживания.

Что касается системы индикаторов экономической безопасности региона в финансовой сфере, то ее можно представить следующими показателями:

1. Инвестиции в основной капитал (пороговое значение: не менее 25% к валовому региональному продукту);
2. Доля иностранных инвестиций в объеме инвестиций в основной капитал (пороговое значение: не менее 15%);
3. Удельный вес убыточных организаций (пороговое значение: не более среднего по Российской Федерации);
4. Доходы консолидированного бюджета на душу населения (пороговое значение: не менее среднего по Российской Федерации);
5. Дефицит консолидированного регионального бюджета (пороговое значение: не более 3 % к валовому региональному продукту).

Таким образом, для оценки финансовой сферы предлагается включить два показателя, характеризующие инвестиционную привлекательность региона. Это в частности инвестиции в основной капитал в процентном отношении к валовому региональному продукту и доля иностранных инвестиций в объеме инвестиций в основной капитал региона. Изменение доли иностранных инвестиций до значений ниже порогового уровня, может повлечь за собой изменения и в других сферах, в том числе экономической и социальной.

Следующим показателем, который на наш взгляд, также характеризует финансовую сферу региона и его привлекательность, является «Удельный вес убыточных организаций». Безусловно, в каждом регионе найдутся предприятия, работающие с убытком, но их удельный вес не должен превышать порогового значения, установленного на уровне – не более среднего по Российской Федерации.

Доходы и дефицит консолидированного регионального бюджета, также можно рассматривать в качестве индикаторов экономической безопасности региона в финансовой сфере, поскольку именно от них зависят возможные дальнейшие направления развития региона.

Предложенная группировка индикаторов по сферам развития региона может быть использована при оценке экономической безопасности всех регионов Российской Федерации, а также при формировании планов социально-экономического развития региона, государственных и региональных программ.

При этом следует отметить, что предлагаемая система индикаторов экономической безопасности региона и их пороговые значения, применима только для стран и регионов, развивающихся в мирное время. В случае возникновения различных военных действий, угрожающих жизни и здоровью населения предложенная методика должна быть откорректирована, поскольку в результате военных действий происходит возникновение угроз в любой сфере жизни, не только тех, которые рассмотрены выше. Кроме того, периодичность сбора информации об экономическом состоянии региона в режиме чрезвычайной ситуации, также будет отличаться от вышеперечисленных, а оценка возможных угроз, потерь, индикаторов проводиться в оперативном режиме.

Литература

1. Байрушина Ф.Ф., Байрушин Ф.Т. Источники информации мониторинга социально-экономического развития региона // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2018. № 12 (118). С. 48.
2. Байрушина Ф.Ф., Мухамадиева Э.Ф. О мониторинге социально-экономического развития региона // Евразийский юридический журнал. 2018. № 11 (126). С. 379-380.

3. Украинцев В.Б., Черненко О.Б. – Экономическая безопасность региона и предприятия: учебное пособие / под ред. В.Б.Украинцева, О.Б. Черненко. – Ростов н/Д: Издательско-полиграфический комплекс Рост.гос.экон.ун-та (РИНХ), 2017. – 223 с.

4. Шихвердиев А.П., Никонова С.А., Вишняков А.А., Гудырева Л.В. Оценка уровня жизни населения как ключевого показателя и основы экономической безопасности региона // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. 2020. № 4. С. 75-88.

Xülasə

Muhamadiyeva E.F., Nikonova S.A.

Regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsinə indikativ yanaşmanın təkmilləşdirilməsi

Məqalədə regionun iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin monitorinqinin əsas üsulları nəzərdən keçirilir, onların çatışmazlıqları əsaslandırılır və həddi dəyərlərin müəyyən edilməsi ilə regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin indikativ qiymətləndirilməsi metodologiyası təklif olunur.

Açar sözlər: regionun iqtisadi təhlükəsizliyi, monitorinq, göstəricilər, meyarlar, iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üsulları

Summary

Mukhamadiyeva E.F., Nikonova S.A.

Improving the Indicative Approach to Assessing the Economic Security of the Region

The article discusses the main methods of monitoring the level of economic security of the region, substantiates their shortcomings and suggests a method for indicative assessment of the economic security of the region with the establishment of thresholds.

Key words. Economic security of the region, monitoring, indicators, criteria, methods for assessing the level of economic security

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПРЕДПОСЫЛКИ, ПРОБЛЕМЫ, РИСКИ

Нейматова Лала Тофиг гызы

Азербайджанский Технический Университет

Ltn2014@mail.ru

Багирова Азет Лятиф гызы

Азербайджанский Технический Университет

ms.baghirova@mail.ru

Резюме: В статье рассмотрены вопросы цифровой трансформации экономики в Азербайджане. Обозначены необходимость развития информационных и коммуникационных технологий и важность цифровой трансформации в Азербайджане как единственного средства формирования современной экономики. Подчеркнута необходимость разработки Концепции цифровой трансформации экономики. Приведены составляющие элементы цифровой трансформации. Обозначены ряд факторов, характеризующих цифровую трансформацию, сформулированы ряд проблем, стоящих на пути цифровой трансформации экономики Азербайджана. Отмечены некоторые риски цифровой трансформации экономики.

Ключевые слова: цифровая трансформация экономики, концепция цифровой трансформации, элементы цифровой трансформации, ИКТ, инновационные технологии, риски цифровой трансформации

Человечество переживает четвертую промышленную революцию и возможности предоставляемые ею обуславливают процессы трансформации общества и экономики, а также процессы внедрения технологий искусственного интеллекта, блокчейна, криптовалюты, интернета вещей и т.д.

Основатель Всемирного экономического форума К. Шваб в 2016 г. в Давосе призвал руководителей крупнейших корпораций и представителей политических кругов осознать тот факт, что четвертая промышленная революция не только началась, но и изменяет мир невиданным образом. Резкое ускорение вычислительных мощностей означает, что инновации не только происходят со все увеличивающейся скоростью, но и проникают в новые сектора и приводят к массовым изменениям в системах, включая правительственные, о которых едва ли можно было подумать еще вчера. [4]

Цифровая трансформация входит в число претендентов на первое место в списке ключевых факторов социальных, экономических и политических перемен. «Во многих отношениях мир кардинально изменился из-за процесса цифровизации: традиционные бизнес-модели рушатся, поведение потребителей резко меняется, общества нуждаются в новых регулирующих правилах в цифровую эпоху. Благодаря постоянно расширяющейся цифровой инфраструктуре, упрощению доступа к услугам и повышению цифровой грамотности это утверждение можно отнести к странам на всех уровнях развития и почти ко всем секторам экономики» [3]

Тенденции развития мировых держав показывают, что развитие информационных и коммуникационных технологий является единственным средством формирования современной экономики. Это свидетельствует о важности цифровой трансформации в Азербайджане. Очевидно, что этот переход - многоуровневый и многоэтапный процесс, реализация которого требует разработки специальной концепции. В настоящее время Азербайджан находится на стадии разработки такой концепции.

Концепция предлагает цифровизацию общества в целом, т. е. повышение цифровых навыков и привычек граждан, содействие цифровизации бизнеса, всестороннее развитие механизмов регулирования в сфере ИКТ. В основную структуру концепции входит снижение затрат в государственном управлении, повышение эффективности, обеспечение устойчивости государственных механизмов, кибер- и информационной безопасности [5].

Говоря о цифровой трансформации, необходимо в первую очередь обозначить ее составляющие элементы, позволяющие определить основные этапы и уровни данного процесса:

➤ цифровое правительство – использующее цифровые технологии, предоставляющее качественные услуги и обеспечивающее лучшее управление.

➤ цифровая экономика – создающая цифровые продукты, обеспечивающая более точные расчеты и прогнозы, обеспечивающая оборот специфических электронных товаров.

➤ цифровое общество – предполагающее развитие человеческого капитала; прозрачные и открытые данные, на основе которых создаются ценности за счет инноваций.

Обозначим ряд факторов, характеризующих цифровую трансформацию:

1. беспрецедентный скачок технологического развития;
2. рост спроса на инновационные технологии;
3. сокращение жизненного цикла технологий;
4. пандемия – как фактор стимулирования цифровизации;
5. технологические и социальные риски.

Анализ опыта мировых стран и положения Азербайджана на пути цифровой трансформации позволили сформулировать ряд проблем решение которых предоставляется нам важным:

- Инфраструктурное и институциональное формирование сектора ИКТ, создание конкурентной бизнес-среды и повышение потенциала конкурентного развития за счет производства экспортоориентированной продукции/услуг;
- Формирование ключевых секторов социально-экономической деятельности, процессов, социокультурной и социогуманитарной сфер ИКТ-экономики;
- Коммерциализация инновационных процессов и создание Национальной инновационной системы на базе ИКТ;
- Разработка системы показателей формирования инновационных структур и разработка эффективного информационного обеспечения их управления;
- Разработка системы моделей управления производственными процессами на инновационных предприятиях;
- Широкое использование систем электронной коммерции, применение технологий электронных денег и развитие платежных систем;
- Разработка и оценка экологически устойчивой экономики с использованием зеленых и инклюзивных технологий;
- Разработка индикаторов и сводного индекса для измерения уровня развития отраслей информационной экономики
- Эконометрическая оценка влияния ИКТ и процессов выпуска продуктов/услуг в секторе ИКТ;
- Оценка инновационных перспектив с учетом применения элементов 4-й промышленной революции в отраслях информационной экономики

Думается, каждая из перечисленных проблем предполагает отдельное направление в разработке стратегии и Концепции цифровой трансформации. Нам же в рамках данной статьи хотелось бы отметить некоторые риски цифровой трансформации экономики:

- риск нарушения информационной безопасности;
- риск роста безработицы;
- риск усугубления социально-экономического неравенства.

Вопросы трансформации цифровой экономики требуют проработки стратегии нейтрализации указанных рисков.

Литература

1. Л.Т.Нейматова. Влияние четвертой промышленной революции на перспективы развития экономики Азербайджана. // Научный журнал университета Азербайджан «Ипек йолу», январь 2020
2. Л.Т.Нейматова. Влияние современных тенденций развития цифровой экономики на формирование экономики знаний и человеческого капитала в Азербайджане. Материалы международной научно-технической конференции на тему «Инновационные технологии в сфере телекоммуникаций». АТУ, Белорусская государственная академия связи, декабрь 2019.
3. Frach L., Fehrmann T., Pfannes P. (2017) Measuring digital government: how to assess and compare digitalisation in public sector organisations. In: Falk S., Römmele A., Silverman M. Digital government leveraging innovation to improve public sector performance and outcomes for citizens. Switzerland: Springer International Publishing. P. 25—38. https://doi.org/10.1007/978-3-319-38795-6_2.
4. Schwab K. (2016) The fourth industrial revolution. New York: Grove.
5. <https://report.az/ru/ikt/koncepciya-cifrovizacii-ministerstva-cifrovogo-razvitiya-v-processe-soglasovaniya/>

Xülasə

Neymətova L.T., Bağirova A.L.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyanın bəzi məsələləri - məlumatlar, problemlər, risklər

Məqalə Azərbaycanda iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası məsələlərinə həsr edilir. Müasir iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının yeganə vasitəsi kimi Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafına ehtiyac və rəqəmsal transformasiyanın əhəmiyyəti göstərilir. İqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası konsepsiyasının hazırlanmasının zəruriliyi vurğulanır. Rəqəmsal transformasiyanın tərkib elementləri göstərilir. Rəqəmsal transformasiyanı səciyyələndirən bir sıra amillər açıqlanmışdır, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqəmsal transformasiyasına mane olan bir sıra problemlər aşkar edilir. İqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasının bəzi riskləri qeyd olunur.

Açar sözlər: iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası, rəqəmsal transformasiyanın konsepsiyası, rəqəmsal transformasiyanın elementləri, İKT, innovativ texnologiyalar, rəqəmsal transformasiya riskləri

Summary

Neymatova L.T., Bagirova A.L.

Some Issues of the Digital Transformation of the Economy in Azerbaijan - Background, Problems, Risks

The article deals with the issues of digital transformation of the economy in Azerbaijan. The need for the development of information and communication technologies and the importance of digital transformation in Azerbaijan as the only means of forming a modern economy are indicated. The need to develop the concept of digital transformation of the economy was emphasized. The constituent elements of digital transformation are given. A number of factors that characterize the digital transformation are outlined, and a number of problems that stand in the way of the digital transformation of the Azerbaijani economy are formulated. Some risks of digital transformation of the economy are noted.

Key words: digital transformation of the economy, concept of digital transformation, elements of digital transformation, ICT, innovative technologies, risks of digital transformation

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОССИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Юсупова Руфина Аданисовна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

migranowa.r91@yandex.ru

Резюме: В статье освещены вопросы в области цифровой экономики в России и ее влияние на экономическую безопасность. Приведен рейтинг самых крупных компаний в мире, который показал, что первые 10 компаний являются представителями технологического сектора. Анализируя долю цифрового сектора в ВВП разных стран, можно сделать вывод, что доля вклада в цифровую экономику в развитых странах имеет высокое значение, что нельзя сказать о России. Выделены перспективы, приоритетные направления и основные проблемы данной области исследования. Статистика, приведенная по использованию цифровых технологий и сервисов российскими предприятиями в своей повседневной деятельности, продемонстрировала, что процент компаний, использующих такие технологии, является очень низким. В статье приведены причины, по которым идет замедленная цифровизация в России.

Ключевые слова: цифровая экономика, новые технологии, интернет, цифровой сектор, ИТ-отрасль, экономический рост, цифровизация, экономическая безопасность.

В современном мире информационные технологии и цифровизация оказывают огромное влияние на экономический рост страны и образ жизни людей. Также, цифровизация влияет на конкурентоспособность страны на мировой арене [3].

Цифровые технологии и инновации начали становиться популярными в мире в 60-х годах прошлого столетия. Первый этап развития цифровизации пришелся на автоматизацию уже ранее существующих технологий и процессов. Второй этап можно охарактеризовать как проникновение глобального Интернета и мобильной связи в самые различные сферы общества, которое развивалось стремительно [1].

Впервые термин «цифровая экономика» появился в 1994 году в книге «Электронно-цифровое общество», автором которого был Дон Тапскотт. В широкое употребление термин «цифровая экономика» ввел другой американский ученый Николас Негропonte из Массачусетского университета в 1995 году. Цифровая экономика представляет собой экономическую деятельность, связанную с производством и предоставлением цифровых товаров и услуг, и которая зависит от цифровых технологий [6].

В XX веке в мировой экономике крупнейшими предприятиями были представители нефтяной, газовой и металлургической отрасли. На сегодняшний день мы наблюдаем совершенно иную картину: первые места по рыночной капитализации в мире занимают технологические компании. В таблице 1 приведен рейтинг крупнейших мировых компаний по рыночной капитализации по состоянию на 2021 год [9].

Таблица 1. – Крупнейшие компании мира, 2021 г.

Компания	Капитализация, млрд. \$
Apple	2 762
Microsoft	2 391
Saudi Aramco	1 877
Alphabet (Google)	1 858
Amazon	1 683
Tesla	902.8
Meta (Facebook)	902.59
NVIDIA	685.42
Berkshare Hathaway	645.61
TSMC	594.68

Согласно рейтингу, большая часть приведённых компаний принадлежат технологическому сектору, и таким образом, данные компании формируют мировую экономику и определяют глобальные тренды. Цифровая экономика уже превратилась в одну из главных точек роста и развития компаний и в один из главных факторов мирового экономического роста [7].

Цифровые технологии играют важную роль в удержании и повышении конкурентоспособности страны и экономического роста. Если не следовать современным трендам и не перестраивать свою экономику под цифровые технологии, то тот разрыв, который существует сейчас между Россией и развитыми странами в технологическом секторе, будет увеличиваться с каждым годом.

Для развития и создания условий цифровой экономики в России в 2017 году Правительством РФ была принята программа развития «Цифровой экономики». Целями программы стали:

- разработка экосистемы цифровой экономики;
- создание условий для ведения высокотехнологического бизнеса и устранение имеющихся препятствий;
- рост конкурентоспособности российской экономики на мировом рынке [2].

Сравнивая вклад цифрового сектора в экономику России с развитыми странами, мы видим, что в 2018 году (рисунок 1) вклад данного сектора в ВВП в развитых странах существенного отличался от отечественного в большую сторону [4].

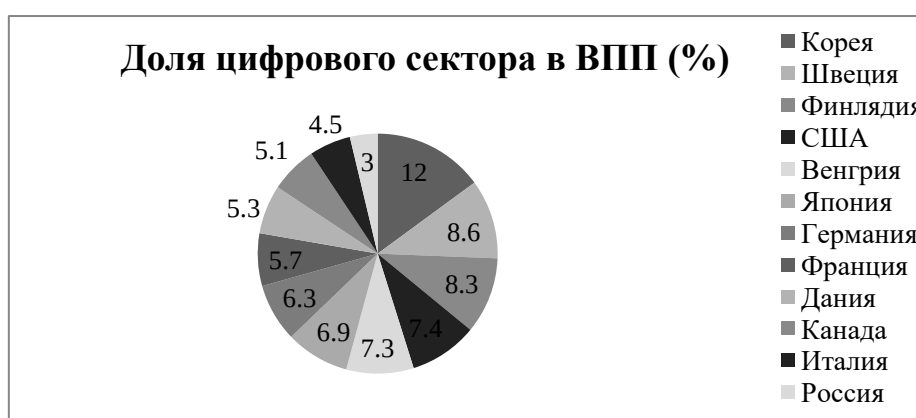

Рис.1 Доля цифрового сектора в ВВП, %

В цифровом секторе России наблюдается небольшое количество предприятий, что может в будущем привести к серьезным рискам для цифрового и инновационного развития страны. Но, несмотря на небольшой вклад цифровизации, российская экономика уже взяла курс на развитие цифровой экономики и включилась в «цифровую гонку», о чем свидетельствует рост затрат на развитие цифровой экономики на рисунке 2 [8].

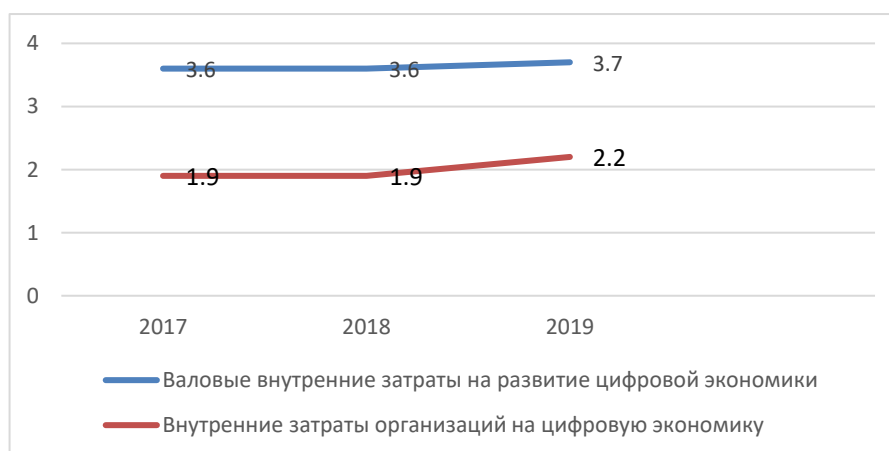

Рис.2. Затраты на развитие цифровой экономики в % к ВВП

Без должного внимания развитию технологического сектора будет очень сложно конкурировать с развитыми странами и поддерживать экономику на высоком уровне. Руководители и специалисты компаний понимают, что без использования цифровых технологий в своем бизнесе будет достаточно сложно удерживать конкуренцию как на внутреннем, так и на внешнем рынках, но не спешат вкладываться в цифровизацию.

По данным команды консалтинговой фирмы UXSSR [5], в 2020 году всего лишь 11 % российских компаний отличались высоким уровнем цифровизации. Если развитие цифровой инфраструктуры в российских компаниях поделить на 5 уровней, где в компаниях первого уровня присутствует несвязанная инфраструктура и цифровизация только отдельных элементов, а в компаниях пятого уровня уже идет полная зрелая, открытая инфраструктура, то 83 % российского бизнеса находятся на первом-втором уровне цифровизации. В таких компаниях нет CRM-системы¹, организованного сбора и анализа данных, в полной мере не могут анализировать своих клиентов и их нужды. Отсюда следует, что такие компании не могут развиваться так быстро, чтобы уследить за меняющимся миром. Кроме того, компаниям, находящимся даже на 7 уровне, нельзя расслабляться, так как цифровые технологии стремительно развиваются и растут потребности клиентов. И возможно появление уже шестого и седьмого уровней цифровизации [5].

Технологические и инновационные организации влияют на рост цифровой экономики, а число таких предприятий в России невелико, что может привести к серьезным рискам для цифрового развития.

В 2020 году были внесены поправки в Конституцию РФ, согласно которым ИТ-индустрия вошла в список приоритетных видов деятельности. Данные поправки свидетельствуют о большой значимости технологического сектора и его законодательного регулирования.

Выделим основные причины, которые тормозят развитие цифровой экономики в России:

1. Масштабная цифровизация экономики началась сравнительно недавно и сам процесс требует значительных денежных средств.
2. Недостаточное число специалистов в данной отрасли.
3. Недостаточная поддержка государства и пробелы в нормативно-правовой сфере в области цифровой экономики [7].

Как уже говорилось выше, развитие технологического сектора экономики является на сегодняшний день одним из приоритетных направлений деятельности государства и бизнеса. Сейчас все больше стран разрабатывают и внедряют стратегии по развитию цифровой экономики для удержания своей конкуренции в мире. Россия может конкурировать, если будет создавать и применять новейшие технологии. Для достижения этой цели необходимо взаимодействие государства и бизнеса через институт государственно-частного партнерства. На долгосрочное развитие страны, в сегодняшних реалиях, влияет степень развития цифровых технологий. Предпринимая шаги, способствующие развитию сектора ИКТ в России, правительство, таким образом, будет способствовать росту конкурентоспособности страны на мировой арене.

Литература

1. Капранова Л.Д. Цифровая экономика в России: проблемы и перспективы. Экономика и управление. № 2, 2018, 58-69;
2. Программа «Цифровая экономика Российской Федерации». Утверждена распоряжением Правительства РФ от 28.07.2017 г. № 1632-р;
3. Новая экономика / под ред. Е.Ф.Авдокушина, В.С.Сизова. Москва: Магистр, 2015. 542 с.

¹CRM-система – (Управление отношениями с клиентами) – это прикладное программное обеспечение для организаций, которое предназначено для автоматизации стандартизации взаимодействий с клиентами с целью повышения уровня продаж, оптимизации маркетинга и т.д.

4. ОЭСР, ИСИЭЗ НИУ ВШЭ, расчеты Института экономики роста.
(<http://stolypin.institute/institute/rossiya-ot-tsifrovizatsii-k-tsifrovoy-ekonomike/>)
5. Пять уровней цифровизации бизнеса: Как в России стать компанией будущего. [Электронный ресурс]. Код доступа: [Пять уровней цифровизации бизнеса: как в России стать компанией будущего | РБК Тренды \(rbc.ru\)](#)
6. Стрелкова И. А. Цифровая экономика: новые возможности и угрозы для развития мирового хозяйства. Экономика. Налоги. Право. № 2, 2018, 18-26.
7. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса
(<https://imi.hse.ru/>)
8. Цифровая экономика: 2021 : краткий статистический сборник / Г. И. Абдрахманова и др.; Нац. исслед. Ун-т «Высшая школа экономики». [Электронный ресурс]. Код доступа: [434007067.pdf \(hse.ru\)](#)
9. Цифровизация: история, перспективы, цифровые экономики России и мира. [Электронный ресурс]. Код доступа: [Цифровизация: история, перспективы, цифровые экономики России и мира \(up-pro.ru\)](#)

Xülasə

Yusupova R.A.

Rusiyada rəqəmsal texnologiyaların inkişaf problemləri və perspektivləri və onların iqtisadi artıma təsiri

Məqalədə Rusiyada rəqəmsal iqtisadiyyat sahəsində problemlər və onun iqtisadi təhlükəsizliyə təsiri vurğulanır. Dünyanın ən böyük şirkətlərinin reytingi verilmişdir ki, bu da ilk 10 şirkətin texnologiya sektorunun nümayəndələri olduğunu göstərilir. Müxtəlif ölkələrin ÜDM-də rəqəmsal sektorun payını təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə rəqəmsal iqtisadiyyata töhfənin payı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunu Rusiya haqqında demək olmaz. Bu tədqiqat sahəsinin perspektivləri, prioritet istiqamətləri və əsas problemləri vurğulanır. Rusiya müəssisələrinin gündəlik fəaliyyətlərində rəqəmsal texnologiyalar və xidmətlərdən istifadəsinə dair verilən statistika göstərir ki, bu cür texnologiyalardan istifadə edən şirkətlərin faizi çox aşağıdır. Məqalədə Rusiyada rəqəmsallaşmanın ləng getməsinin səbəbləri göstərilir.

Açar sözlər: *rəqəmsal iqtisadiyyat, yeni texnologiyalar, internet, rəqəmsal sektor, IT sənayesi, iqtisadi artım, rəqəmsallaşma, iqtisadi təhlükəsizlik*

Summary

Yusupova R. A.

Problems and Prospects of Digital Technologies Development in Russia and Their Impact on Economic Growth

The article highlights issues related to the development of the digital economy in Russia and their impact on economic security. The rating of the largest companies in the world is given, which showed that the top 10 companies are representatives of the technology sector. Analyzing the share of the digital sector in the GDP of different countries, we can conclude that the share of contribution to the digital economy in developed countries is of high importance, which cannot be said about Russia. Prospects, priority directions and main problems of this field of research are highlighted. The statistics provided on the use of digital technologies and services by Russian enterprises in their daily activities demonstrated that the percentage of companies using such technologies is very low. The article presents the reasons why there is a slow digitalization in Russia.

Key words: *digital economy, new technologies, Internet, digital sector, IT-industry, economic growth, digitalization, economic security*

II BÖLMƏ: UNIVERSİTET-SƏNAYE ƏMƏKDAŞLIĞINDA TEXNOPARKLARIN ROLU: AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TEXNOPARK BİRGƏ MÜƏSSİSƏLƏRİ

BÖLÜM II: ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİĞİNDE TEKNOLOGİYALARIN ROLÜ: AZERBAIJAN-TURKEY TECHNOLOGICAL JOINT VENTURES

II СЕКЦИЯ: РОЛЬ ТЕХНОПАРКОВ В УНИВЕРСИТЕТСКО- ПРОМЫШЛЕННОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ: СОВМЕСТНЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ ТЕХНОПАРКОВ

II SECTION: THE ROLE OF TECHNOLOGICAL PARKS IN UNIVERSITY-INDUSTRIAL COOPERATION: AZERBAIJAN-TURKEY TECHNOLOGICAL JOINT VENTURES

TEXNOPARKLARIN YARADILMASINDA TÜRKİYƏ VƏ AZƏRBAYCAN ƏMƏKDAŞLIĞI

Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

a.z.nurana@mail.ru

Xülasə: Texnopark ərazisində elmi tədqiqatların həyata keçirilməsini sürətləndirmək və nəticələrini istehsalata tətbiq etmək mümkün olan, lazımi sənaye və texnoloji infrastruktur ilə təchiz olunmuş bir sahədir. Yenisinin yaradılması və yaxud mövcud texnoparkın inkişafı istənilən bölgənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə faydalı təsir göstərir, çünki yaradılan iş yerlərinin sayını, istehsal müəssisələrinə güzəştli giriş imkanı olan kiçik və orta miqyaslı müəssisələrin, vergi ödəmələrinin, istehsalın həcmimin, idxalı əvəzləyən və ixracatçı məhsulların sayını artırır. Bir çox sahələrdə olduğu kimi, bu sahədə də Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı qurulub. Qarabağ torpaqları düşmənlər işğalından azad edildikdən dərhal sonra ölkə Prezidentinin göstərişi ilə regionda abadlıq işlərinin aparılmasına start verildi. Qarabağın yeni tarixi yazılarkən onu regionda həm də yüksək texnologiyalar və innovasiyalar məkanına çevirmək dövlətimizin iqtisadiyyatı və gələcək tərəqqisi üçün vacibdir.

Açar sozlar: texnopark, əməkdaşlıq, texnologiya, innovasiya, sosial- iqtisadi inkişaf

Texnopark yeni layihələrin həyata keçirilməsi üçün ərazi, elmi, texnoloji və texniki bazadır. Texnopark tədqiqat institutlarını, sənaye müəssisələrini, iş mərkəzlərini, sərği sahələrini, təhsil müəssisələrini, həmçinin xidmət obyektlərini: nəqliyyat vasitələri, giriş yolları, yaşayış məntəqələri, təhlükəsizliyi birləşdirən bir əmlak kompleksidir. Beynəlxalq Texnologiya Parkları Assosiasiyası innovasiya infrastrukturunun obyektinə öz tərifini verir. Birliyə görə texnopark əsas məqsədi yenilikçi bir mədəniyyətin təşviqi ilə yerli cəmiyyətin rifahını artırmaq, eyni zamanda yeni işlər və elmi təşkilatlar arasında rəqabət aparmaq olan mütəxəssislər tərəfindən idarə olunan bir təşkilatdır. Burada hədəflərə nail olmaq üçün texnopark şirkətlər, universitetlər, tədqiqat institutları və bazarlar arasındakı bilik və texnologiya axınlarını stimullaşdırır və idarə edir. İnkubasiya və sahədən kənar proseslər yolu ilə yenilik tətbiq edən şirkətlərin

yaradılmasını və böyüməsini asanlaşdırır. Texnopark yüksək keyfiyyətli binalara əlavə olaraq digər xidmətlər də göstərir [4].

Bütün dünyada texnoparklar elmi inkişafı yeni texnologiyalara, eksperimental və serial məhsul nümunələrinə çevirmək, yüksək texnoloji sahələrin inkişafına yeni təkan verə biləcək yenilikçi şirkətlər qurmaq və inkişaf etdirmək üçün platformalardır. Dünyada bazar payı iddiasında olan heç bir texnologiya şirkəti bu xidmətlər olmadan edə bilməz.

Sənaye parkı istehsal və digər müəssisələrin ortaq bir infrastruktur və qarşılıqlı istehsal kooperasiyası yolu ilə birləşdirildiyi xüsusi bir sahədir. Sənaye parkının yaradılmasının məqsədi ümumi fəaliyyət sahəsi olan müəssisələri (ixtisaslaşdırılmış sənaye parkı) və ya vahid mühəndis infrastrukturundan (infrastruktur sənaye parkı) ibarət müəssisələri birləşdirməkdir. Bu cür konsentrasiya sənaye parkının bütün iştirakçılarının infrastruktur xərclərinə (enerji obyektləri və elektrik şəbəkələri, istilik sistemləri, su obyektləri, kanalizasiya və təmizləyici qurğular, rabitə və siqnal şəbəkələri, təhlükəsizlik və s.) qənaət etməyə imkan verir.

Texnoparklar ilk dəfə ABŞ-da meydana gəlməyə başladı. II Dünya Müharibəsindən sonra Stanford Universitetində tələbə sayı sürətlə artdı və qurumu maliyyələşdirməkdə problemlər yaşandı. Universitet böyük bir torpaq sahəsinə sahib idi, lakin onu satmaq hüququna malik deyildi. Mühəndislik fakültəsi dekanının məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq professor Frederic Terman təhsil müəssisəsi rəhbərliyinin ərazini ofis parkı kimi istifadə üçün uzun müddətli icarəyə götürməsinə təklif etdi. Beləliklə, təhsil müəssisəsi gəlir almağa başladı və şirkətlər lizinq alətlərindən istifadə edə bildilər. Yalnız yüksək texnoloji şirkətlər kirayəçi rolunu oynaya bilər və bu da universitet məzunlarına işlə təmin edilməsinə və yüksək ixtisaslı mütəxəssis çatışmazlığı probleminin həllinə imkan verirdi. Termanın ideyası və onun Stanford Universitetində həyata keçirilməsi Silikon Vadisinin başlanğıcı oldu.

70-ci illərdə ilk Avropa elmi parkları görünməyə başladı və ABŞ texnologiya parklarına bənzətmə yolu ilə yaradıldı. Bir qurucusu var idi və əsas fəaliyyətləri bilik tələb edən firmaların sahiblərinə torpaq icarəsi vermək idi. Ancaq Avropa texnoparklarının inkişaf tempi çox aşağı idi. Vəziyyəti düzəltmək üçün texnoloji biznes inkubatorları elm parklarında - yenilikçi start-up şirkətlərinin yerləşəcəyi binalarda görünməyə başladı. Inkubatorlar istehsalat sahələri təmin etdilər, bir sıra zəruri xidmətlər göstərdilər və eyni zamanda investor axtarmağı asanlaşdırdılar və yerli bir universitet və ya tədqiqat mərkəzi ilə əlaqə qurmağı mümkün etdilər [2].

Universitet-sənaye əməkdaşlığına əsaslanaraq yaradılan texnoparkların 5 növ quruluş modeli vardır:

- 1) Dövlət əsaslı;
- 2) Universitet əsaslı;
- 3) Özəl sektor əsaslı;
- 4) Yerli Özüni İdarəetmə orqanlarına bağlı;
- 5) Qarışıq model.

1) Texnoparkların qurulmasında dövlətin rolu böyük olduğu bu və ya bənzər vəziyyətlərdə "dövlət əsaslı texnopark" modeli özünü göstərir. Bu modeldə dövlət regional və yerli icra orqanları ilə birgə əməkdaşlıq edir, texnoparkın qurulacağı sahədəki infrastruktur işlərini tamamlayır, yol, su, elektrik, internet şəbəkəsinin qurulmasını təmin edir. Məsələn, İngiltərədə sərmayə qoyuluşlarının 60 %-i, Almaniya, Fransa, Hollandiyada 75%-i, Belçika da isə demək olar ki, 100%-i dövlət fondu tərəfindən edilməkdədir. Texnoparkın iqtisadi cəhətdən düzgün məkanda (iqtisadi regionda) qurulması, dövlət sektorundan sərmayənin cəlb edilməsini daha çox tələb edir. Bu modelə Yaponiyanın Tsukuba Texnoparkını, Fransadakı Sophia Antipolisi, ölkəmizdə isə Sumqayıt Texnologiyalar Parkını, Pirallahıda qurulmaqda olan Yüksək Texnologiyalar Parkını (YTP), Sumqayıtda yerləşən Kimya Sənaye Parkını misal göstərmək olar.

2) Özəl sektor əsaslı: Əsasən yeni qurulan texnoparklar üçün xarakterik olan bu model universitetlər və elmi-tədqiqat müəssisələrinin, infrastruktur işini boynuna götürə biləcək gücü və marağı olan təşkilatlar ilə birgə fəaliyyətindən meydana gəlir. Ərazi və kirayə qiymətlərinin yüksək olduğu bölgələrdə qurulan bu növ texnoparklarda qazanc məqsədi ön planda tutulur. Texnoparkın qurulmasını təmin edən şirkət iştirakçı firmaların seçimi, qəbulu prosesində və idarəçilik prosesində əsas rol oynayır. Burada özəl sektorun

sərmayəsi əsasən yüksək texnologiya sektorundakı şirkətlərə yatırılır. İtaliyadakı İtaliya parkı və Türkiyədəki Cyber park bu modelə nümunə verilə bilər.

3) Yerli Özünü İdarəetmə orqanlarına bağlı: Bura bəzi böyük şəhərlərdə regionun iqtisadi inkişafına dəstək vermək, məşğulluğu artırmaq məqsədi ilə yerli özünü idarəetmə orqanları tərəfindən qurulan və dəstəklənən texnoparklar aid edilir. ABŞ-ın Şimali Koralina ştatındakı Research Triangle Parkı, Türkiyədəki Mersin texnoparkını bu modelə misal göstərmək olar.

4) Qarışıq model: Bu qrupa universitetlər, yerli idarəetmə orqanları, bank və qeyri-dövlət təşkilatları ilə birlikdə qurulan texnoparklar daxil edilir. Bu modeldə səhmdarların hər birinin sərmayələri fərqli nisbətlərdə ola bilər. Türkiyədəki bir çox texnoparklar bu modelə uyğun qurulmuşdur. Konya Texnoparkını və Kocaeli Texnoloji İnkişaf Bölgəsini bu modelə misal göstərmək olar.

5) Universitet əsaslı: Elmi-texniki imkanlar cəhətdən zəngin, inkişafını tamamlamış, tədqiqat strukturunu qurmuş və maddi çətinliyi olmayan güclü universitetlər tabeçiliyində və ya yaxınlığında texnoparkın qurulması üçün potensiala malikdirlər. Universitet əsaslı texnopark modelində texnologiyaların tətbiqi sahəsinin yeni resurslar yarada bilməsi üçün innovasiya sahibkarlığını təşviq edir. Bu prosesdə gəlir əldə etməkdən daha çox elmi tədqiqata istiqamətlənmiş layihələrin həyata keçirilməsini ön planda tutur. Bu modelə ABŞ-dakı Silikon Vadisini, İngiltərədəki Kembric Science parkını, Türkiyədəki İstanbul Texniki Universiteti və Orta Doğu Texnik Universitetinin texnoparklarını, ölkəmizdə isə Bakı Mühəndislik Universiteti Texnoparkını (BMU - technopark) misal göstərmək olar.

Türkiyədə texnoloji inkişaf zonası yaratmaq ideyası 1980-ci illərdə gündəmə gəldi. Bu tədqiqatlar nəticəsində 1990-cı illərdə KOSGEB və universitetlərin əməkdaşlığı çərçivəsində texnologiyanın inkişafı zonalarının ilk addımı kimi TEKMER-lər (Texnologiya Mərkəzləri) yaradılmağa başlandı. Texnologiyanın inkişafı üçün qanunvericilik bazası 2001-ci ildə təsdiq edilmiş 4691 sayılı Texnologiya İnkişaf Zonaları Qanunu ilə yaradılmışdır.

Türkiyə Cumhuriyyəti Sənaye və Texnologiya Nazirliyinin məlumatına görə 2021-ci ildə Türkiyədə elan edilən texnoloji bölgələrin sayı 92-yə çatıb. Bu rayonların 19-da infrastruktur işləri aparılır, 73-ü isə aktivdir. Texasın inkişaf zonalarında fəaliyyət göstərən və elmi-tədqiqat işləri aparan şirkətlərin ümumi sayı 7331-dir və bu şirkətdə 75657 işçi çalışır. Texnologiyanın inkişaf zonalarında fəaliyyət göstərən 1542 şirkət akademiklər tərəfindən qurulan şirkətlər və ya akademiklərin üzv olduğu şirkətlərdir. Xarici kapital baxımından Texnologiyanın İnkişaf Zonalarında xarici investorlarla birlikdə ümumilikdə 282 xarici şirkət fəaliyyət göstərir. Bölgədə şirkət adından alınan patentlərin sayı 1409, müraciəti gözlənilən patentlərin sayı isə 3013-dür. Texnologiyanın inkişaf zonaları üzrə tamamlanmış sənədlərin sayı 43527, işlənmiş sənədlərin sayı 12131-ə-dir.

Bir çox sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı qurulub. Qarabağ torpaqları düşmən işğalından azad edildikdən dərhal sonra ölkə prezidentinin göstərişi ilə regionda abadlıq işlərinin aparılmasına start verildi. Qarabağın yeni tarixi yazılarkən onu regionda həm də yüksək texnologiyalar və innovasiyalar məkanına çevirmək dövlətimizin iqtisadiyyatı və gələcək tərəqqisi üçün vacibdir.

Bu məqsədlə Qarabağda texnologiya parklarının, innovasiya mərkəzlərinin açılması planlaşdırılır. İnnovasiyalar Agentliyi bu yolda ilk addımını Türkiyənin ən böyük sənaye bölgələrindən birində yerləşən 130 texnologiya şirkətinə dəstək göstərən "GOSB" texnoparkı ilə memorandum imzalayaraq atıb. İstanbul Texnoparkı ilə Azərbaycan İnnovasiyalar Agentliyi arasında "Yüksək texnologiyalar sahəsində əməkdaşlıq haqqında" saziş imzalanıb. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin yüksək texnologiyalar mərkəzinə çevrilməsi regionda texnoloji biliklərin səviyyəsinin artırılması və gənc mütəxəssislərin yetişdirilməsi məqsədilə inkubasiya, akselerasiya və texnologiya transferi proqramları üzrə bilik və təcrübənin paylaşılması məqsədilə müqavilə imzalanıb. İstanbul Texnoparkının bəyanatına görə memorandumla tərəflərin gələcək birgə fəaliyyətini əks etdirən maddələr daxildir, eyni zamanda birgə yüksək texnologiyalar parklarının yaradılması planlaşdırılır.

Eyni zamanda yaxın vaxtlarda Texnopark İstanbul və Azərbaycan İnnovasiyalar Agentliyi arasında yüksək səviyyəli görüşlərin keçirilməsi planlaşdırılır. Bu görüşlər razılığa gəlmək və atılacaq addımları aydınlaşdırmaq məqsədi daşıyır. İstanbul Teknoparkının baş direktoru Bilal Topçu öz çıxışında "Türkiyədə yüksək texnologiya və xüsusilə də sahibkarlıq sahəsində əldə etdiyimiz təcrübələri Azərbaycana köçürəcəyik. Yeni texnologiya parklarında yüksək texnologiyalı məhsulların inkişafına dəstək verəcəyik. Türkiyədə olduğu kimi Azərbaycanda da elmi biliklər sənaye ilə paylaşılacaq. İnandırıcı ki, gənc mühəndisləri bir araya gətirmək, gənc mühəndisləri işə götürmək və gənc sahibkarlara ideyalarını çatdırmaqda mühüm töhfələr verəcəyik" deyə qeyd etmişdir.

Bundan əlavə bu sahədə Azərbaycan-Türkiyə birgə Araşdırma və İnkişaf Mərkəzi yaradılması nəzərdə tutulur. Bu məsələ çərçivəsində Dövlət Agentliyi sədrinin müavini Ceyhun Salmanov "Baykar" şirkətinin rəhbəri və "Türkiyə Texnoloji Takımı Fondu"nın (T3) həmtəsisçisi Haluk Bayraktar və "Baykar" şirkətinin texniki direktoru Selçuk Bayraktarla görüş keçirilib. Görüş zamanı Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin inkişafının sürətləndirilməsi və innovativ həllərin hazırlanması istiqamətində müzakirələr aparılıb, birgə Texnoparkın eyni zamanda Araşdırma və İnkişaf Mərkəzinin yaradılması ilə bağlı məsələlər müzakirə edilib.

Türkiyədə milli texnoloji inkişafa töhfə verməyi qarşısına əsas məqsəd qoyan "Bilişim vadisi" texnoloji inkişaf mərkəzi də səfər çərçivəsində ziyarət edilib. Özündə texnoloji transfer mərkəzinə, prototip və test mərkəzinə, inkubasiya mərkəzi və rəqəmsal animasiyanı, həmçinin oyun mərkəzinə, ümumilikdə 200-dən çox layihəni birləşdirən və 210-dan çox şirkətin cəmləşdiyi "Bilişim vadisi" ilə perspektiv ortaq layihələr barədə fikir mübadiləsi aparılıb.

Bundan əlavə Türkiyədə fəaliyyət göstərən "GOSB" texnoparkı ilə İnnovasiyalar Agentliyi arasında "Mədəni və Elmi Əməkdaşlıq" memorandumu imzalanıb. Qarabağın yeni tarixi yazılarkən onu regionda həm də yüksək texnologiyalar və innovasiyalar məkanına çevirmək dövlətimizin iqtisadiyyatı və gələcək tərəqqisi üçün vacibdir. Bu məqsədlə Qarabağda texnologiya parklarının, innovasiya mərkəzlərinin açılması planlaşdırılır. İnnovasiyalar Agentliyi bu yolda ilk addımını Türkiyənin ən böyük sənaye bölgələrindən birində yerləşən 130 texnologiya şirkətinə dəstək göstərən "GOSB" texnoparkı ilə memorandum imzalayaraq atıb.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Nəsimov A. Texnoparklar: kiçik sahibkarlar üçün bələdçi. Bakı: "AZSEA" MMC, 2015, 48 s.
3. Texnologiyalar parkı haqqında Nümunəvi Əsasnamə. Azərbaycan Prezidentinin 15 may 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Texnoparklar: Kiçik sahibkarlar üçün bələdçi. Bakı, 2015.
5. <https://mydocx.ru>
6. <http://www.tpark.ru>

Резюме

Аббасова-Зейналова Н.Н.

Турецко-азербайджанское сотрудничество в создании технопарков

Технопарк – территория, оснащенная необходимой производственной и технологической инфраструктурой для ускорения выполнения научных исследований на своей территории и представления результатов таких исследований в производство. Создание нового или развитие существующего технопарка благотворно влияет на уровень социально-экономического развития любого региона, так как увеличивает количество создаваемых рабочих мест, количество малых и средних предприятий, налоговые платежи, производство, импортозамещающая и экспортноориентированная продукция. Как и во многих сферах, в этой сфере налажено азербайджано-турецкое сотрудничество. Сразу после освобождения Карабаха от вражеской

оккупации по поручению Президента в регионе начались работы по благоустройству. При написании новой истории Карабаха для экономики и будущего прогресса нашего государства важно превратить его в место высоких технологий и инноваций в регионе.

Ключевые слова: технопарк, кооперация, технологии, инновации, социально-экономическое развитие

Summary

Abbasova-Zeynalova N.N.

Turkish-Azerbaijani Cooperation in the Creation of Technoparks

A technopark is an area equipped with the necessary industrial and technological infrastructure to accelerate the implementation of scientific research in its territory and to present the results of such research to production. The creation of a new one or the development of an existing technopark has a beneficial effect on the level of socio-economic development of any region, as it increases the number of jobs created, the number of small and medium enterprises, tax payments, production and import-substituting and export-oriented products. As in many areas, Azerbaijani-Turkish cooperation has been established in this area. Immediately after the liberation of Karabakh from enemy occupation, landscaping work began in the region on the instructions of the President. While writing the new history of Karabakh, it is important for the economy and future progress of our state to turn it into a place of high technologies and innovations in the region.

Key words: technopark, cooperation, technology, innovation, socio-economic development

REGIONLARDA TURİZM XİDMƏTLƏRİ BAZARI VƏ ONUN TƏŞKİLİ MEXANİZMİ

Abdullayeva Yeganə Telman qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

yeganeabdullayeva31@mail.ru

Xülasə: Məqalədə turizm xidmətləri bazarının iqtisadi əhəmiyyəti və fəaliyyət mexanizmi tədqiq edilmişdir. Turizm məhsuluna olan tələb və təklifin mahiyyəti açıqlanmışdır. Turizm xidmətləri bazarında marketing tədqiqatlarının rolu müəyyən edilmişdir. Turizm xidmətləri bazarının səmərəli təşkilində dövlətin rolu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: turizm xidmətləri bazarı, turizm məhsulu, tələb, təklif, infrastruktur, region

Müasir iqtisadi şəraitdə turizm sənayesi bir çox ölkələrin və onların ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına ciddi təsir göstərən, iqtisadiyyatın kifayət qədər davamlı inkişaf edən bir sahəsidir. Bu səbəbdən həm dövlətdən, həm də ayrı-ayrı sahibkarlıq strukturlarından turizm sektorunu səmərəli inkişaf etdirmə yollarını axtarmağa maraq artmaqdadır. Turizm dövlətin iqtisadi siyasətinin ən vacib hissələrindən biridir. Turizmin inkişafı sayəsində yüz minlərlə iş yeri yaranır, kiçik və orta sahibkarlıq rolu güclənir, telekommunikasiya şəbəkələri inkişaf edir və yerli əhalinin mədəniyyəti və savadlılığı artır. Turizm, millətin sağlamlığının yaxşılaşdırılması və insanların iş qabiliyyətinin bərpası probleminin həllinə kömək edir. Bütün bu cəhətlər turizm xidmətləri bazarının səmərəli təşkilinin nə qədər aktual problem olduğunu göstərir.

Məlumdur ki, turizm bazarı, turizm məhsulları istehsalçıları, bu turizm məhsulunu almağa qadir və istəyən real və potensial alıcılar da daxil olmaqla, çox sayda iştirakçını birləşdirən qarşılıqlı əlaqəli iqtisadi, hüquqi, sosial və digər münasibətlər sistemidir. Turizm bazarı turizm məhsulu istehsalçıları və istehlakçıları arasında iqtisadi münasibətlərin təzahürü sahəsi kimi çıxış edir. Turizm bazarı maddi nemətlər bazarından ondan fərqlənir ki, turist özü seçdiyi turizm məhsulunu almaq üçün turizm məkanına gəlməlidir. Turizm məhsulunun potensial istehlakçıları ziyarət etmək istədikləri turizm məkanlarının mövcudluğundan, bu

məkanın əsas turizm mənbələri və xidmət səviyyəsi barədə əvvəlcədən xəbərdar olmalıdır. Turizm bazarının inkişafı əsasən turistlərin ehtiyac və istəklərini ödəmək üçün istifadə olunan və bu yerdəki ümumi turizm infrastrukturunun bir hissəsi olan məhdud və ya nadir turizm mənbələrinin mövcudluğu ilə müəyyən edilir.

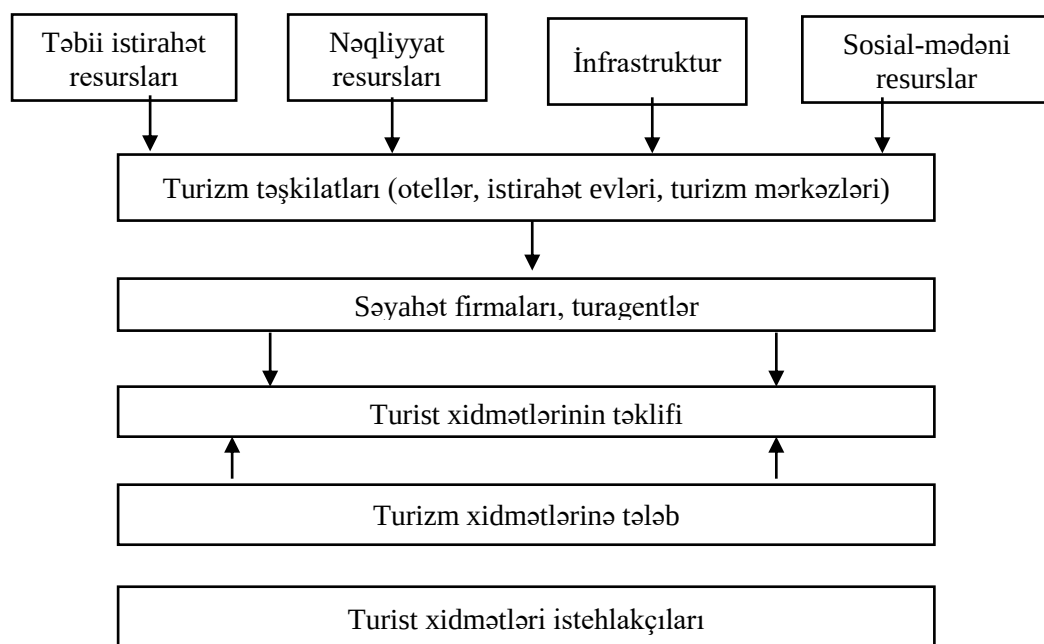
Turizm xidmətləri bazarı ikili xüsusiyyəti malikdir. Bir tərəfdən tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi mexanizmi sayəsində fəaliyyət göstərir, digər tərəfdən onunla münasibətlər turizm satıcılarının rəqabəti ilə tənzimlənir. Məkan baxımından turizm xidmətləri bazarı, istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarının əlaqələndirildiyi turizm xidmətləri sahəsidir. Nəticə etibarilə regional turizm xidmətləri bazarı, müəyyən bir region daxilində həyata keçirilən turizm xidmətlərinin istehsalı və istehlakı üçün spesifik bir fəaliyyət sahəsi kimi qəbul edilməlidir.

Turizm bazarının fəaliyyəti onun funksiyalarına əsaslanır. Sistem çərçivəsində onun funksiyaları mürəkkəb və müxtəlifdir. Turizm bazarının əsas funksiyaları olaraq aşağıdakıları ayırırıq:

- 1) turizm məhsulunun istifadə dəyərinin reallaşdırılması. Alqı-satqı turizm məhsulunun dəyərinin reallaşması və istifadənin ictimaiyyət tərəfindən tanınması deməkdir;
- 2) turist xidmətlərinin istehlakçıya (turistə) çatdırılması prosesinin təşkili;
- 3) turizm təşkilatlarının işçilərinin işinə maddi həvəsləndirmələrin edilməsi, dəstəklənən xidmətlərin keyfiyyətinin və çeşidinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi dəstək [2, s.117].

Turist xidmətləri bazarı tərəfindən ilk funksiyayı yerinə yetirmə prosesində dəyər hərəkəti baş verir, bu da mübadilə yolu ilə əks olunur. Turist məhsulunun istehlakçıya çatdırılması prosesinin təşkili funksiyası həm turizm təşkilatlarının özləri, həm də turizm agentlikləri şəbəkəsinin yaradılması yolu ilə həyata keçirilir. Maddi həvəsləndirmələrə iqtisadi dəstək funksiyası ondan ibarətdir ki, turizm təşkilatlarının rəhbərləri satılan turist məhsulunun keyfiyyətini və miqdarını artırmaq, istehlakçıların ehtiyaclarına uyğun istehsal etmək üçün maddi stimullar yaradırlar [3, s.47].

Ümumiyyətlə, turizm xidmətləri bazarının fəaliyyəti aşağıdakı kimi əks oluna bilər (şəkil 1).

Şəkil. Turist xidmətləri bazarının fəaliyyət mexanizmi

Yuxarıda göstərilən alqoritmdəki məsələlər üzrə məlumatların axtarışı, toplanması və təhlilinin marketingin köməyi ilə aparılması məqsəduyğundur. Bu gün turizmdə marketing tədqiqatlarının aktuallığı bu sənayesinin intensiv inkişafı və dünya iqtisadiyyatında turizmin artan rolu ilə bağlıdır. Turizmdə marketing turizm mallarının və xidmətlərinin planlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, malların və xidmətlərin

satışı, onlara tələbin stimullaşdırılması prosesləri ilə bağlıdır. Bu, müəyyən bir qrup insanın lazımı turizm məhsul və ya xidmətlərinə ehtiyaclarını ödəmək üçün istehsal və satışla əlaqəli qərarların planlaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün idarəetmə fəaliyyətidir. Qeyri-müəyyənlik və risk səviyyəsini azaltmaq üçün turizm şirkəti etibarlı, vaxtında və həcmli məlumatlara sahib olmalıdır. Bu, məhz marketing tədqiqatları yolu ilə əldə edilə bilər. Marketing tədqiqatları minimum risk və qeyri-müəyyənlik səviyyəsində qərar qəbul etməyə imkan verir. Bunun nəticəsində şirkətlər bazar mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirə və lider mövqelərini tuta biləcəklər. Turist bazarının inkişafı tələb və tələb arasındakı tarazlıq səviyyəsi və turist xidmətlərinin satılması şərtləri ilə xarakterizə olunur. Turizm xidmətləri bazarının ayrı-ayrı elementləri və onun subyektləri ayrıca fəaliyyət göstərə bilməzlər. Təklif, tələb və qiymət bazar mexanizminin işləməsini təsdiqləyən dinamik bir əlaqə yaradır. Deməli, turizm bazarının mexanizmi turizm xidmətlərinə tələb və təklifi lazımı yerdə və müəyyən bir zamanda tarazlaşdırmaq üçün iqtisadi vasitələr sistemidir.

Turizmdə tələb - turistlərin müəyyən bir müddət ərzində müəyyən bir qiymətə almağa hazır olduqları turizm məhsuludur. Yüksək qiymət tələbi məhdudlaşdırır. Qiymət azalması ümumiyyətlə tələbin artması ilə müşayiət olunur. Tələbin qiymət dəyişikliyinə cavabı turizm məhsulunun növündən və istehlakçıların mənsub olduğu sosial təbəqədən asılıdır. Bundan əlavə, istehlakçı tələbinə demoqrafik amil (say, yaş və cins quruluşu, potensial istehlakçıların mədəni səviyyəsi), coğrafi və iqlim şəraiti, ölkənin siyasi və iqtisadi sabitliyi, təhlükəsizlik, psixoloji amillər və s. kimi amillər təsir göstərir. Turizmdə təklif - turizm bazarında turizm məhsulları istehsalçıların müəyyən bir müddətə müəyyən bir qiymətə sata biləcəyi turizm məhsulları toplusudur. Təklif istehsalçılar və satıcılar tərəfindən turizm bazarındakı iqtisadi vəziyyəti xarakterizə edir. Ümumilikdə regional turizm xidmətləri bazarını təşkil edərkən turist tələbi və turizm təklifi amilləri nəzərə alınmalıdır.

Turizm bazarının səmərəli fəaliyyəti onun infrastrukturunun təşkili səviyyəsindən asılıdır. Turizm bazarının infrastrukturunu, turizm məhsulu və xidmətlərinin satıcıdan alıcıya doğru hərəkətinə vasitəçilik edən, turizm bazarına xidmət göstərən və onun normal fəaliyyətini təmin etmək üçün müəyyən funksiyaları yerinə yetirən müəssisə və təşkilatlar toplusudur. Turizm bazarının infrastrukturunun ən vacib və əhəmiyyətli funksiyaları arasında bu bazarın bütün subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsini təmin etməsi, turizm ticarətini və turizm bazarının bütün iştirakçıları arasında nağd pul axınıni asanlaşdırması və sürətləndirməsi, tənzimləmə funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etməsi daxildir.

Turizm xidmətləri bazarının bütün iştirakçıları tərəfindən fəal şəkildə istifadə olunan turizm tələbinin yaradılması və saxlanması üçün müxtəlif mexanizmlər mövcuddur. Bunlar arasında turizm məkanının birbaşa reklamı, beynəlxalq turizm sərgilərində iştirak, milli turizm məhsulunun satışını stimullaşdırmaq üçün tədbirləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır [1, s.60]

Turizm xidmətləri bazarının əhəmiyyəti aşağıdakılarla əlaqələndirilə bilər:

1. Xarici valyuta axını təmin edir və tədiyyə balansı və ümumi ixracat kimi iqtisadi göstəricilərə müsbət təsir göstərir.

2. Əhalinin məşğulluğunun artırılmasına kömək edir.

3. Regionun infrastrukturunun inkişafına kömək edir.

4. Regionun büdcə gəlirlərinin artımına təsir göstərir.

Turizm xidmətləri bazarının səmərəli təşkili istehlakçı itkisinin qarşısını almaqda mühüm amildir. Turizm bazarında istehlakçı itkisinin qarşısını almaq üçün müasir kompüter idarəetmə texnologiyalarından, qısa müddət ərzində müştəri üçün turizm məhsulu yaratmağı mümkün edən qlobal kompüter şəbəkələrinin imkanlarından fəal şəkildə istifadə olunur. Müasir idarəetmə texnologiyalarından istifadə əsasında turizmdə mədəniyyət və xidmət keyfiyyətinin artırılması, mövcud maddi ehtiyatlardan rəasional istifadə mümkündür. Elmin və texnikanın son nailiyyətləri nəzərə alınmaqla yeni turizm obyektləri və mövcud turizm obyektləri tikilmədən turizmin daha da inkişafı mümkün deyil. Müxtəlif tariflərin tətbiqi də zəruridir ki, bu da daimi müştəriləri stimullaşdıran bir sistemdir. Çünki digər bazarlar kimi turizm bazarı da tələb və təklif qanununa uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

Dövlət turizm xidmətləri bazarının subyektlərindən biridir ki, onun formalaşması prosesində bilavasitə iştirak edir. Regional səviyyədə turizm xidmətləri bazarının inkişafının stimullaşdırılmasında dövlət mühüm rol oynayır. Dövlət regional səviyyədə turizm xidmətləri bazarının inkişafını stimullaşdırmaqdan ötrü aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirməlidir:

- turizm xidmətləri sahəsini və iqtisadiyyatın əlaqəli sahələrini tənzimləmək üçün regionda tənzimləyici bazada ardıcıl islahatların aparılması;
- rayon ərazisində ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinin daim həyata keçirilməsi;
- ekoloji təmizliyin təmin edilməsi problemlərinin həlli;
- regional turizm xidmətləri bazarının daimi monitorinqi;
- regional turizm xidmətləri bazarına investisiyaların daxil olmasını stimullaşdırmaq üçün konsepsiya və proqramların əsaslandırılması və həyata keçirilməsi;
- dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmindən istifadə edərək layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə regionda mövcud turizm və rekreasiya infrastrukturunun yaxşılaşdırılması;
- turistlərin həyatı və sağlamlığının təhlükəsizliyinə, habelə yerləşdikləri region ərazisində əmlaklarının təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmiş tədbirlər sisteminin formalaşdırılması və s.

Bu tədbirlərin icrası regional turizm xidmətləri bazarının daha da inkişafına kömək edəcək, eyni zamanda əlaqəli sahələrin hərtərəfli inkişafını stimullaşdıracaqdır. Beləliklə, turizm xidmətləri bazarının fəaliyyətinin inkişafı ölkədəki bir çox sosial-iqtisadi problemi həll edə biləcək.

Ədəbiyyat

1. Зобова Е.В., Яковлева Л.А., Косенкова Ю.Ю. Развитие рынка туристских услуг на современном этапе. Социально-экономические явления и процессы, Т. 11, № 3, 2016, с.59-65
2. Зорин И.В., Квартальный В. А. и др. Менеджмент туризма: Туризм и отраслевые системы. М.: Финансы и статистика, 2002, 272 с.
3. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма. М.: Изд-во РДЛ, 2007, 480 с.

Резюме

Абдуллаева Е.Т.

Рынок туристических услуг в регионах и механизм его организации

В статье исследуется экономическое значение и механизм функционирования рынка туристических услуг. Объявлена сущность спроса и предложения на туристические продукты. Определена роль маркетинговых исследований на рынке туристических услуг. Исследована роль государства в эффективной организации рынка туристических услуг.

Ключевые слова: рынок туристических услуг, туристический продукт, спрос, предложение, инфраструктура, регион

Summary

Abdullayeva Y.T

The Market of Tourism Services in the Regions and the Mechanism of its Organization

The article examines the economic significance and functioning of the tourism services market. The essence of supply and demand for tourism products has been announced. The role of marketing research in the tourism services market has been determined. The role of the state in the effective organization of the tourist services market has been investigated.

Key words: tourism services market, tourism product, demand, proposal, infrastructure, region

NEFTKİMYA EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN RƏQABƏTQABİLİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ TEXNOPARKLARIN ROLUNUN ARTIRILMASI PRIORİTETLƏRİ

Bəxtiyarova Aidə Ziyad qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

aida.baxtiyarovaa1@gmail.com.

Xülasə: *Məqalədə neftkimya emal müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində texnoparkların rolunun artırılması prioritetləri baxılmışdır. Neftkimya emal şəbəkəsinin neft və qaz xammallarının əlavə olaraq emal edilməsində texnoparkların çoxfunksiyalı rolu açıqlanmışdır. İnnovativ sahibkarlığın inkişafında və yeni innovasiyaların istehsalat tətbiqində texnoparklar kifayət qədər cəlbedici fəaliyyət mexanizmləri kimi xarakterizə olunur. Azərbaycanda texnopark institutunun yeni inkişaf etməkdədir və neftkimya kompleksinin əlavə dəyər zəncirindən səmərəli istifadə olunmasında texnoparklar daha çox fayda verə bilər. Baxılan problemlər üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.*

Açar sözlər: *neftkimya, neftkimya emal müəssisələri, rəqabətqabiliyyətlilik, texnoparklar, texnoparkların rolu*

Müasir dünyada neft və neft məhsullarının qiymətlərinin artdığı bir vaxtda neft hasil edən ölkələrin bu təbii sərvətdən tam istifadə etmək istəyi öz ölkələrinin dinamik və davamlı inkişafının sürətləndirilməsinə əlavə stimullar yaradır. Eyni zamanda, iqtisadiyyatının əsasını neft təşkil edən ölkələr bu sahədə olan potensialdan maksimum yararlanmaqla digər iqtisadi sahələrin inkişaf etdirilməsi problemlərinin həllinə nail olmağa çalışır. Bütün bunlar həmin sahələrin modernləşdirilməsini, innovasiyaların, mütərəqqi iqtisadi alətlərin tətbiqini şərtləndirir. Bu amilləri nəzərə alınmaqla neft-kimya müəssisələri Azərbaycanda qeyri-neft sənaye sahələrindən biri kimi xüsusi diqqətə layiqdir [1, 433]. Neft-kimya emalı müəssisələrinin ixrac potensialını artırmaqla Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində ixracın strukturunda mühüm dəyişikliklər etmək, qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisini xeyli artırmaq mümkündür. Bu, əsasən neft-kimya emalı müəssisələrinin mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilməsi və həmin sahədə müasir texnologiyaların tətbiqi ilə yeni səmərəli istehsal müəssisələrinin yaradılması ilə əlaqədardır. Neft-kimya emalı müəssisələrində güclü potensiala malik iri obyektlər mövcuddur və bu müəssisələrin sənaye-istehsal potensialının ciddi şəkildə öyrənilməsi və obyektiv qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, onlardan səmərəli istifadə perspektivləri də diqqəti cəlb edir [3, s. 97]. Neft-kimya sənayesi əsasən neft emalı məhsulları və təbii yanan qazlar əsasında sintetik materialların və məmulatların istehsalını əhatə edən ağır sənaye sahəsidir. Neft-kimya sənayesinin əsas obyektləri xammalın emalı və sintetik materialların və neft məhsulları istehsalı müəssisələridir. Neft-kimya kompleksi dedikdə, əsas funksiyası mazut, dizel yanacağı, sürtkü yağları, bitum, neft koksu, neft-kimya xammalına emalı edən sənaye müəssisələrinin məcmusu başa düşülür [5, s.127]. Bu qeyd olunan məsələlərin reallaşdırılmasında texnoparkların rolundan istifadə edilməsi daha məqsəduyğundur və dünya təcrübəsində neftkimya sahəsində yeni innovasiyaların işlənməsində, texnologiyaların tətbiqində, emal proseslərinin dərinləşdirilməsində texnoparkların funksiyalarından və investisiya cəlbediciliyi imkanlarından geniş istifadə olunur.

Hazırda Azərbaycanda neft-kimya sənayesi və onun emal müəssisələrinin sürətli inkişaf etdirilməsi əsas prioritetlərdəndir. Azərbaycan neft-kimya emalı müəssisələri bütövlükdə sənayesinin inkişafı üçün əsas hərəkətverici qüvvələrdən biridir və böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Onun inkişafı sayəsində sənayenin bir çox sahələri lazımi xammalla təmin olunur. Əlavə olaraq, ölkənin ən mühüm makroiqtisadi göstəricilərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Odur ki, bu müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulur. Azərbaycanda neft emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi aşağıdakılara əsaslanmalıdır: 1) Milli innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi prosesi başa çatdırılmalı, bu sahədə müvafiq normativ-hüquqi baza gücləndirilməli, ölkənin

mərkəzi şəhər və rayonlarında innovativ əsaslarla rəqabətə davamlı sənaye müəssisələri yaradılmalı, bu sahədə inkişaf sürətləndirilməli, sənaye innovasiyaları işlənilib hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir; 2) Rəqabətli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyata nail olmaq və bu proseslərdə neft-kimya müəssisələrinin rolunu artırmaq üçün başlanmış şəffaflıq və hesabatlılıq tədbirləri və prinsipləri daha da dərinləşdirilməli, sağlam rəqabət mühiti, o cümlədən iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması təmin edilməlidir və 3) Neft-kimya emalı sənayesində özəl sektorun rolunun artırılmasına kompleks və strateji yanaşma təmin edilməli və bu sahəyə xammalın payının artırılması məqsədilə potensial yerli və xarici investorların cəlb edilməsi üçün konkret addımlar atılmalı, onların bu sənayedə daha fəal iştirakı təmin edilməlidir [2, s.68]. Hesab edirik ki, bu prioritetlərin və vəzifələrin reallaşdırılmasında texnoparklar önəmli rol oynaya bilər və burada rezident kimi qeydiyyatda düşən neftkimya emal müəssisələri özlərinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində əlavə imkanlar əldə edərlər.

Qeyd edək ki, müəssisələrin rəqabət qabiliyyəti hazırda milli iqtisadiyyatın qarşısında duran strateji əhəmiyyətli problemlərdən biridir. Rəqabətqabiliyyətlilik məsələsi həm böhran vəziyyətində olan, həm də maliyyə cəhətdən zəngin olan müəssisələr üçün aktualdır. Birincisi, istifadə olunan texnologiya və avadanlıqların köklü şəkildə dəyişdirilməsinə, istehsalın təşkili və idarə edilməsi sisteminə yenidən baxılmasına, digərləri isə indiki kimi gələcəkdə də fəaliyyət göstərə bilməsi üçün mövcud strukturun daim təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyur. Müasir şəraitdə neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının ən mühüm vəzifələrindən biri məhz strateji idarəetmənin təkmilləşdirilməsidir. Strateji idarəetmənin əsas məqsədləri müəssisələrin makro mühitinə sürətli və bəzən gözlənilməz dəyişikliklərinə uyğunlaşdırılması, idarəetmə problemlərinin həllinə məqsədyönlü yanaşma, ən perspektivli sahələrin seçilməsi və onların inkişafı üçün potensialın yaradılmasıdır. Strateji idarəetmə neft-kimya emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin çoxşaxəliliyinə gətirib çıxarar. Neft-kimya emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin çoxşaxəli xarakteri inkişaf prioritetlərinin seçilməsində, onlara nail olmaq yollarının qiymətləndirilməsində, məqsədlər və onlara nail olmaq imkanları arasında strateji tarazlığın qorunmasında kompleks yanaşmanın rolunu artırır [4, s. 64]. Ölkənin sabit iqtisadi artımı daha çox neft-kimya emalı müəssisələrinin davamlı inkişafı ilə müəyyən edilir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin davamlı inkişaf strategiyası onların rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Bunun üçün neft-kimya emalı müəssisələrinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə əsas göstəricilər sistemi müəyyən edilməlidir. Əsas fəaliyyət göstəriciləri sisteminin tətbiqi fərdi strateji məqsədləri və hər bir konkret müəssisənin unikal strategiyasını nəzərə alır. Çünki strateji məqsədlərlə əsas fəaliyyət göstəriciləri arasında sıx əlaqə vardır. Birinin dəyişməsi digərlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində neftkimya emalı müəssisələrinin yüksək texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsində texnoparklar kifayət qədər səmərəlilik nümayiş etdirmişlər.

Bu amillər baxımından, neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində texnoparkların böyük rolu vardır. Texnoparklar müəyyən iqtisadi fəaliyyət növləri çərçivəsində rəqabətqabiliyyətli müəssisələri özündə rezident kimi birləşdirir. Neft-kimya müəssisələrinin texnoparklar əsasında innovativ inkişafı onun istehsal strukturunun keyfiyyətə dəyişməsində özünü göstərir. Texnoparklar hesabına yüksək əlavə dəyərli məhsulların payı artır. Bizi görə, neft-kimya texnoparkları əsasında innovativ inkişafın strateji idarə edilməsi beş mühüm aspekti əhatə etməlidir: 1) istehsal; 2) texnoloji; 3) sosial; 4) iqtisadi; 5) təşkilati. Bu yanaşma təkcə tədqiq olunan obyektin maddi əsaslarını və ümumilikdə innovativ prosesləri nəzərdən keçirməyə imkan vermir, həm də neft-kimya müəssisələrinin texnoparklar əsasında innovativ inkişafının idarə edilməsi üçün təşkilati strukturun necə qurulacağını müəyyən etməyə imkan verir. Neft-kimya müəssisələrinin Texnoparklar əsasında innovativ inkişafının mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, texnoparklarda həyata keçirilən bütün innovativ layihələr bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu, texnoparkın inkişafı üçün sinergetik təsir yaradır, həmçinin layihələrin hər birinin effektivliyini, faydalılığını və praktiki əhəmiyyətini hərtərəfli qiymətləndirməyə imkan verir. Neft-kimya

müəssisələrinin texnoparklar əsasında innovativ inkişafının bir qrup xüsusiyyətlərini fərqləndirmək mümkündür:

- yeni mənfəət imkanları ilə bağlı innovasiyaların kommersiyalaşdırılmasının intensivliyi, istehsal proseslərinin yüksək innovativ həssaslığı;
- strukturun yeni elementlərinin formalaşdırılması, mövcud ixtisaslaşmanın səmərəliliyinin təmin edilməsi;
- uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərini təmin edən elm tutumlu investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə istehsalın, müəssisələrin texnoloji əməkdaşlığının yeni təşkilati-iqtisadi formalarının yaradılması, inkişaf etdirilməsi və s.

Ədəbiyyat

1. Aliyev, Sh.T. Strategic role of Sumgayit in the development of petrochemical industry of Azerbaijan / The International Conference on Actual Problems of Chemical Engineering - APCE 2020. - Azerbaijan State of Oil and Industry University. 24-25 december 2020. p.430-435.
2. Əliyev, Ş.T. Azərbaycan qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri. // Audit № 4, cild 26, 2019, s.61-73.
3. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın kimya və neft-kimya komplekslərinin qiymətləndirilməsi və yenidən qurulması istiqamətləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 156 s.
4. Авдеева, Л.А. Совершенствование методов стратегического управления нефтеперерабатывающей и нефтехимической компанией / Л.А.Авдеева, И.А.Соловьева // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2019. – № 2(146). – С. 63-68.
5. Пашкова А.В. Основы эколого-правового регулирования отношений в нефтехимических и нефтеперерабатывающих комплексах / А.В.Пашкова // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. – 2021. – № 6. – С. 125-130.

Резюме

Бахтиярова А.З.

Приоритеты повышения роли технопарков в усилении конкурентоспособности нефтехимических перерабатывающих предприятий

Рассматриваются приоритеты повышения роли технопарков в усилении конкурентоспособности нефтехимических перерабатывающих предприятий в современном периоде. Раскрыта многофункциональная роль технопарков в углублении переработки нефтегазовых сырьевых ресурсов. Технопарки характеризуются в качестве одного из привлекательных и эффективных экономических механизмов в развитии инновационного предпринимательства и в применении новых инноваций на производстве. Подготовлены рекомендации и даны предложения по продуктивному использованию производственной цепи нефтехимии за счёт преимущественных факторов технопарков.

Ключевые слова: нефтехимия, нефтехимические перерабатывающие предприятия, конкурентоспособность, технопарки, роль технопарков

Summary

Bakhtiyarova A.Z.

Priorities for Increasing the Role of Technology Parks in Strengthening the Competitiveness of Petrochemical Processing Enterprises

Priorities to increase the role of technology parks in strengthening the competitiveness of petrochemical processing enterprises are considered in the modern period. The multifunctional role of technoparks in deepening the processing of oil and gas raw materials is disclosed. Technoparks are characterized as one of the attractive and effective economic mechanisms in the development of innovative

entrepreneurship and in the application of new innovations in production. Recommendations and proposals for the productive use of the petrochemical production chain due to the predominant factors of technology parks are given in the end.

Key words: petrochemicals, petrochemical processing enterprises, competitiveness, technology parks, role of technology parks

AZƏRBAYCANDA TEXNOPARKLAR VƏ ONLARIN FORMALAŞDIRILMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əhmədova Təranə Mütəllib qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

tarana.7474@mail.ru

Xülasə: Məqalədə innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Innovasiya infrastrukturalarının tərkib elementləri nəzərdən keçirilmişdir. Innovasiya infrastrukturalarının tərkib elementlərindən biri kimi texnoparkların mahiyyəti və onların iqtisadi inkişafda rolu tədqiq edilmişdir. Azərbaycanda texnoparkların formalaşması xüsusiyyətləri şərh edilmiş, texnoparkların yayılması istiqamətləri tətbiq edilmişdir.

Açar sözlər: innovasiya, infrastruktur, texnopark, elm, istehsal, texnologiya, müəssisə

Dünya iqtisadiyyatının qlobalaşması və ölkələr arasında rəqabətin güclənməsi müasir şəraitdə iqtisadi inkişafın və rəqabətqabiliyyətliliyin əsas amillərindən biri kimi innovasiyaların rolunun əhəmiyyətini ciddi şəkildə artırır. İnnovativ inkişaf yoluna keçid davamlı iqtisadi artım və cəmiyyətin sosial rifahı üçün yeganə imkandır. Bu baxımdan ölkənin innovativ inkişafı milli innovasiya sisteminin əsas vəzifəsinə çevrilməlidir.

Bu günə qədər aydın olmuşdur ki, innovasiya fəaliyyətinin uğuru əsasən onun təşkil formaları və maliyyə dəstəyi metodları ilə müəyyən edilir. Innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri dövlət, özəl müəssisələr, maliyyə və sənaye qrupları, kiçik innovativ sahibkarlıq subyektləri, investisiya və innovasiya fondları, yerli özünüidarəetmə orqanları, fiziki şəxslər və s. ola bilər. Onların hamısı iqtisadi prosesdə iştirak edir və bu və ya digər şəkildə öz töhfəsini verir.

Son onilliklərdə inkişaf etmiş ölkələr innovasiya fəaliyyətinin təşkilində əhəmiyyətli bacarıqlar toplayıblar. Elmi ideyaların və kəşflərin sənaye istehsalına daxil edilməsinin müxtəlif formaları yaranmışdır. Innovasiya infrastrukturunun səmərəliliyi onun elementlərinin vəhdətindən asılıdır ki, bunlardan ən mühümü texnoparklardır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, texnoparklar milli və regional innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün ən mühüm alətlərdir. Belə ki, texnopark institutlarla qarşılıqlı faydalı əlaqələrə və qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanan elmi-tədqiqat fəaliyyətinin mövcudluğu, uğurlu fəaliyyəti və innovativ məhsulların və elm tutumlu ixtiraların istehsalı üçün zəruri şəraiti təmin edən inkişaf etmiş infraqururura malik elmi-sənaye kompleks kimi də özünü göstərir. Başqa sözlə, elm, təhsil və istehsalın inteqrasiyasıdır. Texnopark sənayedə və digər iqtisadi fəaliyyət növlərində innovativ ixtiraların və elm tutumlu işlərin tətbiqi üçün platformadır. Texnoparklar elmin sənaye ilə inteqrasiyasının bir formasıdır. Texnoparklar regional innovasiya sistemlərinin yaradılmasının tərkib hissəsi kimi istifadə oluna bilən çoxsaylı innovasiyalara dəstək vasitələrindən biridir.

Beynəlxalq Texnologiya Parkları Assosiasiyası 2002-ci ilin əvvəlində aşağıdakı tərif təklif etmişdir: "Texnopark – peşəkarlar tərəfindən idarə olunan təşkilatdır ki, onun əsas məqsədi innovativ mədəniyyətin təbliği, habelə yerli cəmiyyətin rifahını yüksəltməkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün texnoparklar

universitetlər, tədqiqat institutları, şirkətlər və bazarlar arasında bilik və texnologiya axını stimullaşdırır və idarə edir”.

Hazırda iki növ texnoparkları xüsusilə fərqləndirirlər: yüksək texnologiyalar sahəsində texnoparklar və sənaye texnoparkları. Yüksək texnologiyalar sahəsində texnoparklar elm və təhsil mərkəzləri və təşkilatları ilə integrasiya yolu ilə yüksək texnologiyalı və elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların bazara çıxarılmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bütün texnoparklar öz funksiyalarını bu xidmətlər vasitəsilə həyata keçirir: istehsal və texnologiya xidmətləri, informasiya xidmətləri, təşkilati xidmətlər, investisiya xidmətləri, ekspertiza, konsaltinq xidmətləri, hüquq xidmətləri, texnologiya transfer. Texnoparklar iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı və bilik tutumlu sahələrini, onları elmi və kadr potensialı ilə təmin edəcək elmi təşkilatları, təhsil müəssisələrini, habelə elmi istehsalatlarla əlaqəli və ya onlara xidmət göstərməyə yönəlmiş digər müəssisələri birləşdirir.

Texnoparkların inkişafı texnologiyaların təkmilləşdirilməsi səviyyəsindən asılıdır. Texnologiyaları təkmilləşdirməklə pula qənaət olunmasına və məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına nail olmaq olur [1, s.59].

Hazırda texnoparkların yaradılması dövlət tərəfindən regionlarda innovativ sistemlərin inkişafı üçün əsas tədbir kimi nəzərdən keçirilir. Aktiv innovasiya siyasəti texnoparkların inkişafına təkan verir.

Eyni zamanda, texnoparkların yaradılması innovasiyaları dəstəkləmək üçün regional infrastrukturun inkişafında ən kapital tutumlu layihədir.

Kiçik müəssisələrin özlərinin müasir istehsal avadanlıqları ilə təmin edilməsi mümkün deyil. Çünki onların istehsalının nisbətən kiçik həcmli müasir məhsuldar avadanlıqlardan səmərəli istifadə etməyə imkan vermir. Bir neçə yüz min ABŞ dolları olan müasir bir maşının dəyəri ilə yalnız kifayət qədər böyük bir müəssisə onun alınmasına və istehsal zamanı səmərəli işləməsinə imkan verə bilər. Kiçik və əksər orta müəssisələrin böyük əksəriyyəti istehsalatda belə texnologiyaları tətbiq edə bilmir. Bu vəziyyətdən çıxış yolu müvafiq mərkəzlərdə avadanlığın kollektiv istifadəsinin təşkilidir.

Innovativ layihələrin kəmiyyət və keyfiyyəti texnoparkda innovativ “ekosistemin”, yəni həm rezidentlər arasında, həm də rezidentlərlə elmi təşkilatların, kənar şirkətlərin mütəxəssisləri arasında üfqi əlaqələr sisteminin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir [2].

Universitetlər və elmi qurumlarla güclü tərəfdaşlıq texnoparkın əsas uğur amillərindən biridir. Bir tərəfdən elmi-tədqiqat mərkəzləri və universitetlər inkişafın əsas “donorları” kimi çıxış edir, onların əsasında yeni innovativ müəssisələr yaradılır, həmçinin, texnoparkın rezidentləri üçün elmi-texniki ekspertiza mərkəzləridir. Digər tərəfdən, elmi müəssisələr və xüsusən də universitetlər texnoparkın rezident şirkətləri üçün ixtisaslı kadrların əsas mənbəyidir.

Texnoparkların fərqləndirici keyfiyyəti ondan ibarətdir ki, onların infrastruktur obyektləri əsasən ölkə büdcəsindən ayrılan vəsaitlər hesabına yaradılır. Texnoparklarda müxtəlif xidmətlər göstərən hüquqi, maliyyə, informasiya texnologiyaları, marketing və digər təşkilatlar, habelə fəaliyyəti yüksək texnologiyalar sahəsində vençur layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş biznes inkubatorlar yerləşə bilər.

Regionun dinamik inkişaf edən ölkəsi olan müasir Azərbaycanda innovasiya sahəsinin inkişafına diqqət artır. Innovativ fəaliyyətin inkişafı ölkəmizin iqtisadi yüksəlişində mühüm amildir. Azərbaycan innovativ fəaliyyəti inkişaf etdirməyi qarşısına məqsəd qoyub. Innovativ iqtisadiyyatın formalaşdırılması Azərbaycanın iqtisadi və sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Bu baxımdan onun inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son illər respublika rəhbərliyi tərəfindən iqtisadiyyatın və cəmiyyətin müxtəlif sahələrində innovasiyaların inkişafı və geniş tətbiqi, istehsal sahəsinin müasirləşdirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilir. Innovativ iqtisadiyyat biliyə, innovasiyaya, yeni ideyaların, sistemlərin və texnologiyaların, yeni texnologiyanın qavranılmasına, onların iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiqi, tətbiqinə əsaslanan cəmiyyətin iqtisadiyyatıdır. İstiqamətindən asılı olaraq texnoparklar, texnopolislər, innovasiya mərkəzləri və s. institusional subyektlərdir ki, onların əsas məqsədi innovativ fəaliyyəti həyata keçirmək, elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrini kommersiyalaşdırmaq və onların maddi istehsal sahəsinə irəliləyişini sürətləndirmək, habelə bunun üçün əlverişli şərait yaratmaqdır.

Azərbaycan Respublikasında müxtəlif növ istehsal və innovasiya infrastrukturunun texnoloji elementlərinin yaradılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində kifayət qədər təcrübə toplanmışdır.

Azərbaycanın innovativ fəaliyyətinin fəal şəkildə inkişaf etdirilməsinin sübutu xarici şirkətlərin texnoparkları ilə əməkdaşlığa ciddi maraq göstərməsidir. Bu günə qədər ölkədə həm texnoparkların yaradılması üzrə çoxlu proqramlar həyata keçirilir.

Respublikamızda texnoparkların inkişafında mühüm addım Sumqayıt Texnologiyalar Parkının (STP) yaradılması olmuşdur. Bu nəhəng, çoxşaxəli və müasir sənaye kompleksi 2009-cu il dekabrın 24-də dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən istifadəyə verilmişdir. Bu zavodlarda ölkəmizin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan müxtəlif növ məhsullar yaradılır. Müəssisə Azərbaycan iqtisadiyyatının sabit inkişafına töhfə verən iri vergi ödəyicilərindən biridir. STP-nin tikintisi sayəsində minlərlə iş yeri açıldı ki, bu da əhalinin sosial səviyyəsinin yaxşılaşmasına səbəb oldu. Həmin texnoparkda işlərə bu sahədə böyük təcrübəyə malik yüksək ixtisaslı mütəxəssislər cəlb olunub. Sənaye parkının bütün müəssisələri ən müasir texnologiyalara əsaslanan və dünyanın inkişaf etmiş sənaye ölkələrindən, o cümlədən, Yaponiya, Böyük Britaniya, Belçika, Çin və digər ölkələrdən alınmış maşın və avadanlıqlarla təchiz olunub. İstehsal olunan məhsullar xarici bazarda rəqabətə davamlı olduğundan, həm də ətraf mühitə ziyan vurmadiğindən, bu müəssisələrdə istehsal olunan məhsullar təkcə daxili tələbatı ödəməklə məhdudlaşmır, həm də onların ixracı mümkündür.

2011-2012-ci illərdə Prezident növbəti illərdə texnoparkların inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edən Fərman və sərəncamlar imzalayıb. Bu fərman və sərəncamlara uyğun son illərdə aşağıdakı texnoparklar tikilib istifadəyə verilmişdir:

- Bakının Pirallahı rayonunda Yüksək Texnologiyalar Parkı (YTP);
- Sumqayıtda Kimya Sənaye Parkı;
- Məişət tullantılarının təmizlənməsi məqsədilə Balaxanı Sənaye Parkı.

Bunlardan başqa, Gəncə və Mingəçevir şəhərlərində də, Bakının Qaradağ rayonunda da sənaye parkları istifadəyə verilmişdir. Balaxanı Sənaye Parkı əhalinin sosial səviyyəsinin yüksəldilməsi, iş yerlərinin sayının artırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, habelə beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verən müasir texnologiyaların tətbiqi məqsədi ilə yaradılıb. Bu texnopark "Təmiz Şəhər" ASC-nin rəhbərliyi altında məişət tullantılarının təkrar emalı və müvafiq xidmətlərin göstərilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında "Sənaye ili" elan edilməsi ilə əlaqədar 2014-cü il martın 12-də təsdiq edilmiş tədbirlər planında ilk dəfə olaraq respublikanın regionlarında sənaye məhəllələrinin yaradılmasının zəruriliyi də qeyd olunub [3]. Bunlar istehsal prosesinin təşkil etmək, kooperativ əlaqələri gücləndirmək, kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək və digər məsələlərin həlli üçün infrastruktur xərclərinin azaldılması baxımından əhəmiyyətlidir. 2017-ci ildə Azərbaycanın Neftçala və Masallı rayonlarında ilk sənaye məhəllələri istifadəyə verilmişdir. Bu sənaye məhəllələrinin əsas üstün cəhətləri odur ki, onun ərazisində infrastrukturun yaradılması nəzərdə tutulur.

Sahibkar öz müəssisəsi üçün infrastrukturun yaradılmasına heç bir vəsait xərcləmir. Sahibkarlara məhsul istehsalına başlamaq üçün xüsusi yerlər ayrılır. Əsas məqsəd sahibkarlara az vəsait xərcləməklə fəaliyyətlərinə başlamaları üçün şərait yaratmaqdır.

Mövcud vəziyyətin təhlili deməyə imkan verir ki, bu gün Azərbaycanın bir sıra texnoparkları respublikanın innovasiya kompleksində öz yerini tapıb. Bu texnoparklar ölkədə innovativ sahibkarlığı dəstəkləmək və onun layiqli fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri mühit formalaşdırıb. Eyni zamanda, başqa ölkələrdə texnoparkların inkişaf səviyyəsini nəzərə alsaq, nəyin olduğu və nəyə can atmaq lazım olduğu aydın olar. Azərbaycanda texnoparkların yaradılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin çoxşaxəli və zəngin təcrübəsinə əsasən belə nəticəyə gəlirik ki, innovativ iqtisadiyyatın formalaşdırılması üzrə innovasiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi və müəssisələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasında texnoparklar üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

- universitet texnoparklarının tərkibində yeni innovativ müəssisələrin yaradılması. Çünki, bu gün universitetlərdə texnoparklar iqtisadiyyatın innovativ inkişafı üçün ən səmərəli mexanizmdir;

- yüksək texnologiyalı sahələr üçün kadrların hazırlanması. Halbuki müəssisələrin özlərində bu məsələ ön planda deyil. Çünki, kadrların hazırlanmasında əsas rol ali təhsil müəssisələri oynamalıdır.

- tək-cə iri sənaye şəhərlərində deyil, həm də respublikanın ucqar rayonlarında müxtəlif növ innovativ infrastrukturun yaradılması təcrübəsinin genişləndirilməsi.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin səmərəli inkişafı üçün texnoparkların olması kifayət etmir. Texnoparkların səmərəliliyini də qiymətləndirmək lazımdır. Elmi-texniki və innovasiya sahəsində əsas istiqamətlərin daha da uğurla həyata keçirilməsi üçün texnoparkların səmərəliliyinin hərtərəfli yoxlanılması üçün metodiki vasitələrin hazırlanması zəruridir. Bu sahə də Dövlət Proqramlarının işlənməsi və reallaşdırılması əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda yüksək texnologiyalar sənayesi sahəsində texnoparkların yaradılması üzrə Dövlət Proqramı ölkə daxilində iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı sahələrinin daha uğurlu və səmərəli inkişafı respublikamıza maliyyə və intellektual resursların ərazi konsentrasiyasının səmərəliliyini təmin edər.

Ədəbiyyat

1. Texnoparkların yaradılması üzrə beynəlxalq təcrübə. Bakı: "Çap ART" Nəşriyyatı, 2017, 68 s.
2. Веселкова В.В. Эффективность использования инфраструктуры технопарков // Молодежный вестник ИргТУ, 2016, № 3, с.1-4
3. <https://president.az/az/articles/view/10793>

Резюме

Ахмедова Т.М.

Технопарки в Азербайджане и особенности их формирования

В статье обосновывается необходимость развития инновационной деятельности. Рассмотрены составляющие инновационной инфраструктуры. Изучена сущность технопарков как одного из компонентов инновационной инфраструктуры и их роль в экономическом развитии. Прокомментированы особенности формирования технопарков в Азербайджане, применены направления распространения технопарков.

Ключевые слова: инновации, инфраструктура, технопарк, наука, производство, технология, предприятие

Summary

Ahmedova T.M.

Technoparks in Azerbaijan and Features of Their Formation

The article substantiates the need for the development of innovative activity. The components of the innovation infrastructure are considered. The essence of technology parks as one of the components of the innovation infrastructure and their role in economic development have been, studied. The peculiarities of the formation of technoparks in Azerbaijan are commented, the directions of the distribution of technoparks are applied.

Key words: innovations, infrastructure, technopark, science, production, technology, enterprise

İNNOVATİV YANAŞMA QEYRI-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI ÜÇÜN ZƏRURİDİR

Əsədov Ədalət Məhiyəddin oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

seyidheci@mail.ru

Rəzzaqov Rüstəm Şərafət oğlu

Bakı Avrasiya Universiteti

rustam.razzagov@gmail.com

Xülasə: Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarının müqayisəli və sistemli tədqiqinin aparıl-ması qərara alınıb. Bura struktur-funksional, analitik və digər metodlardan istifadə, eləcə də qeyri-neft

sektorunun potensialının proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi daxildir. Elmi təsnifat və elmi ümumiləşdirmə, qruplaşdırma və seçmə kimi məlumatların işlənməsi üsulları da təşkil edilmişdir.

Açar sözlər: qeyri-neft, ixrac, potensial, sektor, nəzəri-metodoloji

Azərbaycan hazırda Asiya və Avropanın nəqliyyat və kommunikasiya şəbəkələrinin kəsişdiyi ümumdünya qovşaqlarından biridir. Azərbaycan böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir və bu, ona çoxsaylı dövlətlərin və regional təşkilatların maraqları üçün mərkəzə çevrilməyə, beynəlxalq müəssisələrin fəaliyyətinə müxtəlif yollarla təsir göstərməyə imkan verir. Neft və qaz yataqlarının artımı enerji resurslarından səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədi ilə birlikdə iqtisadiyyatın struktur balansına və qeyri-neft sənayesinin inkişafına yeni təkan verdi. Azərbaycanda əvvəldən istehsal və sosial infrastruktur, o cümlədən nəqliyyat və kommunikasiyalar qurulmuş, ən müasir texnologiyalar və istehsal avadanlıqları alınmış, yeni xidmət sahələri yaradılmış, xarici əmtəə bazarlarına çıxış imkanları genişlənməmişdir. Eyni zamanda, hazırkı global iqtisadiyyatın tam hüquqlu iştirakçısı və yeni informasiya cəmiyyətinin subyektinə çevrilmək üçün ölkənin bütün iqtisadi sisteminin şaxələndirilməsinə, qabaqcıl texnologiyadan istifadə edən müasir istehsal müəssisələrinin yaradılmasına maraq artır [1; 3; 4].

Bu baxımdan, innovativ iqtisadi modelə keçid getdikcə daha çox Azərbaycanın proqnozlaşdırıla bilən dayanıqlı artım yolu ilə getmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirilməlidir. İqtisadi artımın müxtəlif mənbələrinin tükənməsi və onların təsirinin azalması ilə innovasiya prosesi getdikcə sosial-iqtisadi inkişafın mühüm tərkib hissəsinə çevrilir və onun cəmiyyətdəki funksiyası və əhəmiyyəti sürətlə inkişaf edir. Bir ölkənin iqtisadi inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin ən mühüm amili texnologiyadır və texnologiyanın bu rolunun əhəmiyyəti günü-gündən artır. Texnoloji innovasiya isə sosial rifahı yüksəltmək və həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün texnologiyadan istifadəni təmin edən mexanizmdir və iqtisadi inkişafın davamlı olması üçün vacibdir [4; 5].

İnkişaf etmiş ölkələrə nəzər saldıqda görürük ki, onların uğurunun sirri də eynidir. Bu ölkələrin uğurları, beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyəti, insanların rifahı və rifahı onların şirkətlərinin yeni məhsul və prosesləri inkişaf etdirmək və məhsuldarlığı artırmaq üçün davamlı innovasiyalar etmək bacarığından asılıdır.

İnnovasiya sayəsində cəmiyyət eyni resursdan daha çox gəlir əldə edir, çünki innovasiya cəmiyyətin resurslarının məhsul və xidmətlərə çevrilməsində, bu məhsul və xidmətlərin marketinqində və satışında bir vasitə kimi çıxış edir. Ona görə də innovasiya təkcə iqtisadi sistem deyil, həm də texnologiyadan insanların rifahı üçün istifadə edən, məşğulluq yaradan və ətraf mühitin mühafizəsinə töhfə verən sosial sistemdir [2; 4; 8].

Cozef Şumpeter iqtisadiyyata yenilik gətirdi. Şumpeterə görə istehsal olunan biliklər, yəni ixtiralar avtomatik olaraq istifadə edilə bilən və ya satıla bilən məhsul və proseslərə çevrilir. Şumpeter iddia edirdi ki, yalnız texnoloji və qeyri-texnoloji biliklərin yeni birləşmələri yeni iqtisadi və sosial əlavə dəyər yarada bilər. Mənfəət əsl innovasiya üçün ilkin şərtidir. Qarşılıqlı birləşmə və qarşılıqlı əlaqə istehsal olunan biliyi iqtisadi məqsədlə istifadə edilə bilən yeniliyə çevirir. Schumpeter innovasiya növlərini aşağıdakı kimi sadalayır [3; 4; 7]:

- yeni məhsulun buraxılması və ya mövcud məhsulda keyfiyyət dəyişikliklərinin edilməsi;
- Sənaye üçün yeni proses innovasiyası;
- yeni bazarın açılması;
- Xammal və ya digər daxilolmalar üçün yeni təchizat mənbələrinin inkişafı;
- Sənaye təşkilatında dəyişikliklərin edilməsi;
- İnnovasiya texnoloji və qeyri-texnoloji məlumatların birləşməsindən yarandığı üçün şirkətlərin bu

məlumatlara çatması və istifadə etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnnovasiya ölkədə davamlı inkişafı, sosial rifahı və məşğulluğu təmin etmək üçün yeganə həll yoludur. Bunun üçün ölkədə innovasiya üçün lazımi mühit yaratmaq lazımdır. İnnovasiya siyasəti elm və texnologiya siyasəti ilə sənaye siyasətinin qarışığı kimi meydana çıxdı.

İƏİT-in fikrincə, innovasiya siyasətinin mövcudluğu biliyin iqtisadi tərəqqidə həlledici rol oynadığını, innovasiyanın bu biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın əsasını təşkil etdiyini və əvvəllər düşünüldüyündən daha mürəkkəb və sistemli bir fenomen olduğunu nümayiş etdirir. İnnovasiyaya sistemli yanaşma siyasətin diqqətini institutlararası qarşılıqlı fəaliyyətə yönəldir, bilik proseslərinin həm istehsalını, həm də yayılmasını vurğulayır. Milli İnnovasiya Sistemi termini bu qurumlara və informasiya axınına aiddir.

Bir çox ölkələrdə, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrdə onun əhəmiyyəti tanındığından innovasiya hökumət siyasətinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu siyasətlərə uyğun olaraq innovasiya üçün lazımı şəraitin təmin edilməsi dövlətlərin ən mühüm vəzifələrindən birinə çevrilmişdir. Bu gün innovasiyanın əhəmiyyətini dərk edən ölkələr öz şirkətlərini innovasiyaya resurslar ayırmağa və onu davamlı fəaliyyətə çevirməyə həvəsləndirmək üçün müxtəlif mexanizmlər, eləcə də öz innovasiyalarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün zəruri olan hüquqi və inzibati tənzimləmələr tətbiq edirlər. Şirkətlər innovativ fəaliyyətlərini uğurla həyata keçirirlər. Onlar milli innovasiya sistemlərinə effektiv və daimi funksionallıq verir [4; 5; 8].

Azərbaycan Respublikasının inkişaf strategiyasında innovativ-texniki kompleksə üstünlük verilməlidir ki, bu da hazırda qlobal bazarda birinci yerdə olan sistem kimi qəbul edilir. Azərbaycanın innovativ iqtisadi modelin inkişafına diqqət yetirməsi ölkə daxilində və yerli ərazilərdə yaradıcılıq fəallığının yüksəldilməsini nəzərdə tutur. İnnovasiyaların yayılması və tətbiqi innovasiya üçün böyük potensiala malik sektorlarda xüsusilə vacibdir. İxtirachılıq iqtisadi modelinə keçid zamanı regional innovasiya mühitinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki məhz burada fundamental və tətbiqi tədqiqatların nəticələrinə əsaslanan elmi-texniki nailiyyətlər yeni texnologiyalar yaradır. Yüksək istehlakçı xüsusiyyətləri olan məhsulların istehsalı praktikdir. Eyni zamanda, regionun iqtisadi innovasiya prosesi ilə bağlı bir sıra nəzəri və metodoloji suallar cavabsız qalır. İnnovasiya region iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsidir, çünki o, həyatın bir çox aspektlərini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır. Məhsuldar qüvvələr və mülkiyyət münasibətləri innovasiya nəticəsində, iqtisadi qarşılıqlı əlaqələr və idarəetmə strukturları da dəyişir.

Son illər ölkədə ən müasir texnologiyalardan istifadə etməklə və xarici təcrübədən istifadə etməklə alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin yaradılması xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu səbəbdən Qobustanda günəş və külək enerjisi üzrə fəaliyyət göstərən alternativ enerji təcrübə-sınaq mərkəzi bu istiqamətdə həyata keçirilən ən mühüm layihələrdən biri sayıla bilər. Bundan əlavə, 24 aprel 2012-ci il tarixində Sumqayıtda günəş modulları və LED lampaları istehsal edən "Azgüntex" müəssisəsi istifadəyə verilmişdir [7; 9; 11; 12; 14].

Ən diqqətçəkən məqamlardan biri də ən müasir alternativ və bərpa olunan enerji texnologiyalarından istifadə etməklə yaradılan bu fabrikin tam kompüterləşdirilməsidir. Bu zavodda hər birinin gücü 42-250 vatt olan 60 fotoelementlə təchiz edilmiş günəş panellərinin beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanması və beləliklə, sabit elektrik enerjisi generatorunun istehsalı nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, panellərin istehsalının texnoloji prosesi tam avtomatikdir. Qeyd olunanlarla yanaşı, Sumqayıtda uzunömürlülüüyü ilə seçilən yeni nəsil yüksək texnologiyalı LED lampaların istehsalı üçün xüsusi qurğunun tikintisi nəzərdə tutulur.

Digər tərəfdən, hazırda yüksək keyfiyyətli, müasir sənaye standartlarına və ərzaq məhsullarına ixrac edilən Azərbaycanda xarici alıcılara böyük tələbat var. Araşdırmalar göstərir ki, metallurgiya sənayesinin texniki və texnoloji yenidən qurulmasına böyük ehtiyac var. Baku Steel Companydən başqa digər müəssisələrin maddi bazası çox köhnədir. Ona görə də bu baxımdan mövcud müəssisələrin restrukturizasiyası və ya yeniləri ilə əvəz edilməsi tədbirləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əlvan metallurgiyada innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi müasir dünya standartlarına cavab verən müasir texnologiyalar əsasında nəhəng zavodun tikintisi, Sumqayıt alüminium zavodunun və Gəncə gil yatağının yenidən qurulmasının başa çatdırılması ilə bağlıdır. Daşkəsən Filiz Təmizləmə ASC-nin müasir standartlar əsasında yenidən qurulması və ekoloji tələblərə cavab verən yeni metallurgiya zavodunun tikintisi qara metallurgiya sənayesində innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsində mühüm addım olacaqdır [8; 12; 14].

Milli innovasiya sistemi dedikdə, yeni bilik və texnologiyaların istehsalı və yayılmasının bütün iştirakçılarının məcmusu, eləcə də ağlabatan prosesdə onlar arasında münasibətlərin müxtəlifliyi başa düşülür. Milli innovasiya sisteminin əsaslanmasının səbəbi bazar iqtisadiyyatının hər cəhətdən mükəmməl olmamasıdır. Bu, iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin biznes və ya iqtisadi fəaliyyət riskində kifayət qədər təcəssüm edilməməsi ilə əlaqədardır. O, həmçinin texnologiyanın ötürülməsi və ötürülməsindən gəlir, adətən xaricdən. Müvafiq ölkələrdə, bir çox ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızda da yeni texnologiyaların seçilməsi, yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, xaricdən gətirilən texnologiyaların təmiri məşğul olur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mərhələdə əldə edilən texnoloji imkanlar yeni texnologiyaların, məhsulların və istehsal sistemlərinin yaradılmasında əsas rol oynayır. Buna nail olmaq üçün dövlət kiçik və orta sahibkarlığa dəstək verməlidir [2; 5; 8; 15].

Əsas inkişaf məqsədlərindən biri Azərbaycan Respublikasının global bazarda hazırkı iştirakının xüsusiyyətlərinin hərtərəfli tədqiqi, habelə iqtisadiyyatın strukturunda yaradıcı-texniki kompleksin rolunun artırılmasıdır. Azərbaycanın global innovasiya və texnologiya bazarındakı mövqeyi araşdırılır və görünür ki, texnologiyanın mürəkkəb inkişafı və bu istiqamətdə uğurlu addımlar Azərbaycanın beynəlxalq ticarətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcək.

Ədəbiyyat

1. Atakişiyev M.C. "Azərbaycan 2020: Milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri". Azərbaycan Vergi jurnalı, №4, 2012;
2. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, 2003, 520 s.
3. Nuriyev.Ə.X. "Regional idarəetmənin əsasları". Bakı, "Elm", 2007, 428 s.
4. Rzayev İ.M. "Azərbaycan Respublikasında Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər". Bakı, İqtisad Universiteti, 2010, 512 səh.;
5. Sultanova. R.P. "Azərbaycan regionlarında sənayenin inkişaf perspektivləri" – "Azərbaycan regionlarında iqtisadiyyatın davamlı inkişafı" (kollektiv monoqrafiya). Bakı, Elm, 2009.səh.178-220.
6. Vəliyev D.Ə. "Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması yolları". "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlar: ilkin nəticələr, problemlər və perspektivlər" mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları". Bakı, Avancard, MMC, 2003, s. 295-298.
7. Алескеров А. К., Гасанов А. Г. «Перспективы создания зон свободной торговли в Азербайджане». «Аудит», 2006, № 3 , с. 22-30;
8. Султанова. Р.П. Инновации в машиностроительном производстве Азербайджана. Материалы 2-го Буларусского инновационного форума. Минск.2010.с.
9. Чугров С. «Глобализация, модернизация или интернационализация». М., МЭ и МО, 2002, №4, с. 19-22.;
- 10.Scitovsky T. "Economic Theory and Western European Integration". 1998;
- 11.http://anl.az/el_ru/q/qa_smoivp.pdf;
- 12.<https://www.economy.gov.az/>
- 13.<https://www.stat.gov.az/>
- 14.<http://www.azerenerji.gov.az/>
- 15.<https://www.stp.az/>

Резюме

Асадов А.М., Раззаков Р. С.

О необходимости инновационного подхода для повышения экспортного потенциала ненефтяного сектора

Было принято решение провести сравнительно-систематическое изучение теоретико-методологических основ исследования. Сюда входит использование структурно-функциональных, аналитических и других методов, а также прогнозирование и оценка потенциала ненефтяного

сектора. Также были организованы такие методы обработки данных, как научная классификация и научное обобщение, группировка и отбор.

Ключевые слова: ненефтяной, экспортный, потенциал, сектор, теоретико-методологический

Summary

Asadov A.M., Razzagov R.S.

An Innovative Approach is Necessary to Increase the Export Potential of the Non-Oil Sector

It was decided to conduct a comparative and systematic study of the theoretical and methodological bases of the research. This includes the use of structural-functional, analytical and other methods, as well as forecasting and assessing the potential of the non-oil sector. Methods of data processing such as scientific classification and scientific generalization, grouping and selection were also organized.

Key words: Non-oil, export, potential, sector, theoretical and methodological

AQRAR MÜƏSSISƏLƏRİN İXRAC FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Hacıyeva Zülfiyyə Elman qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

haciyeva-zulfiyye@inbox.ru

Xülasə: Məqalədə aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Aqrar müəssisələrin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminində və ixrac potensialının artırılmasında rolu tədqiq edilmişdir. Aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişafına dövlət dəstəyi tədbirlərinin tətbiqinin iqtisadi əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Aqrar sahədə innovasiya və investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsinin ixrac fəaliyyətinin inkişafına təsiri araşdırılmışdır. Aqrar sənaye kompleksinin ixrac potensialının formalaşma mexanizminin blok-sxemi tərtib edilmişdir.

Açar sözlər: aqrar müəssisə, ixrac, innovasiya, investisiya, dövlət dəstəyi, maliyyə, texnologiya, rəqabət, kənd təsərrüfatı məhsulları

Aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişafı Azərbaycan üçün prioritet məsələdir. Ona görə də aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyəti ilə bağlı problemlərin və perspektivlərin müəyyən edilməsi çox vacibdir. Son illərdə Azərbaycanda aqrar-sənaye kompleksinin uğurlu inkişafı sənaye qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Əsas vəzifə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmini və aqrar ixrac potensialının artırılmasıdır.

Aqrar müəssisələrin ixracın artırılması üzrə fəaliyyəti bir çox səbəblərə görə prioritet istiqamətlərdən biri kimi tanınır. Milli iqtisadiyyatın inkişafı aqrar-sənaye kompleksinin xammal və ərzaq məhsullarının ixracından asılıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, məhz aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyəti kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının inkişafı üçün katalizator olmaqla, sənayenin və bütövlükdə ölkənin beynəlxalq ticarət balansına təsir göstərir. Sənayenin mövcud resursları rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı və beynəlxalq bazarda uğurla həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər potensiala malikdir ki, bu da aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişafına və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artmasına şərait yaradır.

Dünya iqtisadiyyatının qeyri-sabitliyi şəraitində bir çox ölkələrin hökumətləri aqrar sahəyə əlavə resurslar cəlb etməklə onun daha da inkişafı və səmərəliliyin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirir.

Xarici bazarlarda ixracatçı firmaların maliyyə üsulları ilə birbaşa dəstəklənməsinə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının qaydaları ilə icazə verilmir. Buna görə də xarici ölkələrin dövlət orqanları milli şirkətlərin xarici bazarlarda mövqelərinin möhkəmlənməsini təmin etmək üçün yeni alətlər axtarırlar. Yerli

kənd təsərrüfatı məhsullarını ixrac edən müəssisələr də ixraca dövlət dəstəyinə ehtiyac hiss edirlər. Xarici təcrübə təsdiq edir ki, aqrar sahənin inkişafında həlledici rol məhz dövlətə məxsusdur.

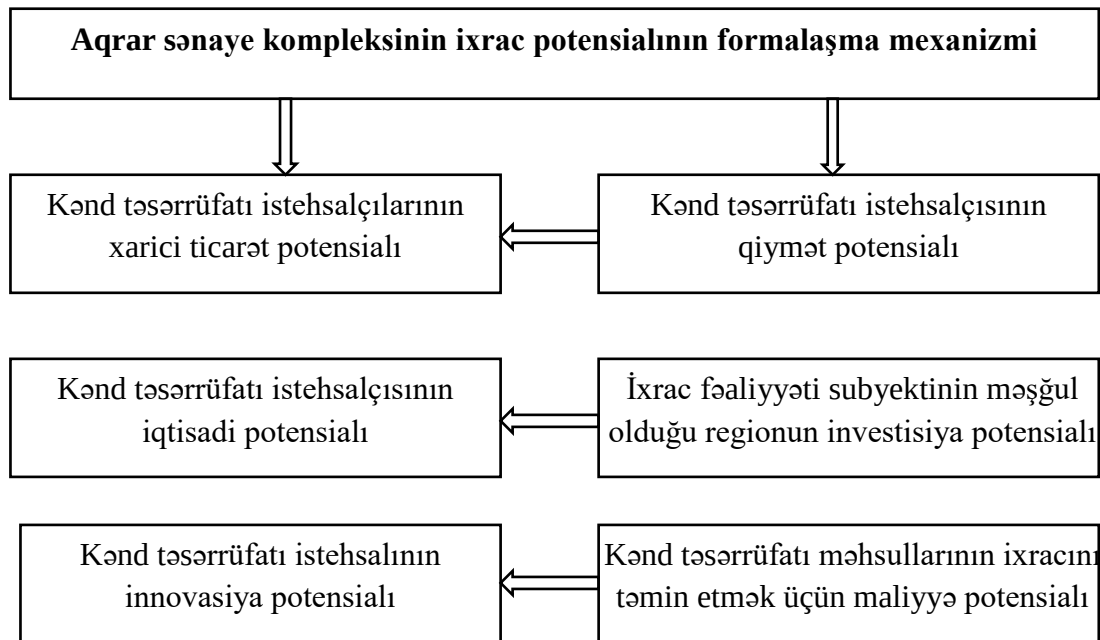
Hazırda Azərbaycanda xarici iqtisadi qurumlar sistemi yerli aqrar sahə məhsullarının xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin qorunması və dəstəklənməsi baxımından öz potensialını tam reallaşdırmır. Bu baxımdan, aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişafı məqsədlərinə cavab verən və səviyyəsi bazarın tələblərinə uyğun gələn müasir dövlət dəstəyi sisteminin qurulması zəruridir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına dövlət dəstəyinin tətbiqi tədbirləri arasında dövlət zamanətlərinin verilməsi, ixrac kreditlərinin, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sərgilərdə iştirakının, regional dəstək proqramlarının subsidiyalaşdırılması, informasiya dəstəyi, xarici nümayəndəliklərin işinin səmərəli təşkili və digərləri mövcuddur [2, s.70]. İnternet saytları ixrac inkişafı üçün əsas kanal ola bilər. Çünki, COVID-19 pandemiyasının yayılması onlayn satışın təşkilinin zəruri olduğunu göstərir.

Ümumilikdə, aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişafı üçün bir sıra dövlət dəstəyi tədbirləri sisteminə ehtiyacı vardır ki, bunları da aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Birinci qrup tədbirlərə xarici ticarət əməliyyatlarının maliyyə yükünü bu və ya digər dərəcədə yüngülləşdirən maliyyə dəstəyi proqramları daxildir.
2. İkinci qrup tədbirlərə aqrar müəssisələrin xarici ticarət sferasının inkişafına yönəlmiş tədbirlər daxildir.
3. Üçüncü qrup dövlət dəstəyi tədbirləri daxili inkişafa yönəlib: elm və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsulların innovativ istehsalı, innovativ istehsal texnologiyalarının tətbiqi, insan resurslarının hazırlanması, ixrac prosesində kadr hazırlığı və s.
4. Dövlət dəstəyi tədbirlərinin dördüncü qrupuna ixrac məqsədləri üçün müəyyən bazarlara çıxış əldə etməyə yönəlmiş alətlər daxildir.

Bu tədbirlərin reallaşdırılması üçün müəyyən potensiallar olmalıdır. Həmin potensialları aşağıdakı şəkil vasitəsilə göstərə bilərik.

Şəkil. Aqrar sənaye kompleksinin ixrac potensialının formalaşma mexanizmi

Aqrar-sənaye kompleksinin ixrac potensialının reallaşdırılması milli iqtisadiyyata dünya bazarlarında rəqabətə davamlı aqrar sahə məhsullarının istehsalını stimullaşdırmağa və dünya qiymətləri ilə kifayət qədər həcmdə ixrac etməyə imkan verəcək.

İxrac potensialının sxemi aqrar sahə məhsullarının ixracının genişləndirilməsi istiqamətində onun ümumi iqtisadi potensialının bir sıra komponentlərinin mövcudluğunu xarakterizə edir. Xüsusilə, ixrac potensialına bütövlükdə ölkənin xarici ticarət potensialı, aqrar sənaye istehsalı subyektinin qiymət potensialı, regional sosial-iqtisadi sistemin investisiya və innovasiya potensialı, kənd təsərrüfatı istehsalçısının maliyyə-iqtisadi potensialı daxildir (şəkil) [3, s.124].

Aqrar müəssisələrin ixracının genişləndirilməsini təmin etmək üçün müxtəlif maliyyə mexanizmlərindən istifadə olunur: büdcə subsidiyaları, güzəştli bank kreditləri, ixracyönümlü layihələri inkişaf etdirən kiçik biznesə qrant dəstəyi, xüsusi investisiya müqavilələri və kənd təsərrüfatı sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlıq və s.

Dövlət dəstəyi tədbirləri eyni vaxtda bir neçə sistemli problemi həll etməyə imkan verir. Dövlət tərəfindən aqrar sahəyə büdcə vəsaitlərinin yatırılması bütün xalq təsərrüfat kompleksində multiplikativ effekt yaradır. Dövlət bitkiçilik və heyvandarlıqla yanaşı, kənd təsərrüfatı texnologiyasının təkmilləşdirilməsini, gübrələrin, baytarlıq preparatlarının, toxumların, əkin materiallarının və yem istehsalının artırılmasını stimullaşdırır. Geniş mənada dövlət dəstəyi və tənzimləmə tədbirləri qiymət, tarif və gömrük, kredit, sığorta, büdcə və digər komponentləri özündə birləşdirən sistemə əsaslanır. Optimal kombinasiya zamanı bu alətlər aqrar sənayedə sinergetik effekt yaradır.

Aqrar sahədə innovasiya və investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi də ixrac fəaliyyətinin inkişafına təkan verir. Aqrar sahədə innovasiya və investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi biliyin, texnologiyanın və innovasiyaların yaradılması, ötürülməsi və istifadəsinin stimullaşdırılması istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ilə mümkündür.

Aqrar sektorda uzunmüddətli investisiyaların istiqaməti bazar şərtləri ilə müəyyən edilməli və investisiya qərarlarının qəbulu zamanı yaranan risklər nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda, maliyyə-kredit sistemində investisiya resurslarından maksimum səmərəli istifadə üçün adekvat mexanizm olmalıdır. Bu mexanizmdə əsas yerlərdən birini dövlət tutmalıdır. Bu onunla əlaqədardır ki, kənd təsərrüfatında dövlətin maliyyə-kredit siyasəti istehsalın səmərəliliyinin artırılmasının stimullaşdırılmasını, struktur yenidənqurma və əmtəə istehsalçılarının yeni bazar mühitində fəaliyyətə uyğunlaşmasını, bazar infrastrukturunun inkişafını, kənd təsərrüfatının strateji cəhətdən dəstəklənməsini nəzərdə tutur.

Region və sahələr səviyyəsində texnoloji inkişafın diferensiasiyasını aradan qaldırmaq məqsədilə yüksək texnologiyalı layihələrin həyata keçirilməsinə investisiyaların cəlb edilməsi zəruridir. Bu problemi həll etmək üçün dövlət və regional səviyyədə innovasiya və investisiya siyasətinin uyğunlaşdırılması heç də az əhəmiyyət kəsb etmir.

İxrac yönümlü aqrar iqtisadiyyatın formalaşdırılması problemi onun innovativ və investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və aqrar sənaye istehsalında innovasiyaların və yüksək texnologiyalı məhsulların tətbiqinin stimullaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin keyfiyyətinin monitorinqi zərurəti ilə bağlıdır.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun innovativ inkişaf tempini sürətləndirmək, ixracyönümlü aqrar iqtisadiyyata keçid şəraitində innovasiya və investisiya fəallığının stimullaşdırılması mexanizmlərini hazırlamaqla aqrar sahə istehsalının səmərəliliyini artırmaq mümkündür. Rəqəmsal, intellektual və robot texnologiyalarına keçid zamanı innovasiya sisteminin inkişafının səmərəliliyini, innovasiyaların yayılması və tətbiqinin səmərəli təşkilini təmin edən innovasiya siyasətinin yeni modellərinin axtarışı aktuallaşır. Aqrar-sənaye kompleksində innovasiya proseslərinin idarə edilməsini səmərəli təşkil etmək üçün dövlət, region və sahə səviyyələrində məkan və strateji yanaşmalar nəzərə alınmaqla onun tarazlaşdırılmış inkişafının istiqamətlərini hazırlamaq lazımdır. İxrac yönümlü aqrar iqtisadiyyat modelinin yaradılmasında əsas rol innovativ kənd təsərrüfatı siyasətinin həyata keçirilməsi çərçivəsində elm, dövlət dəstəyi institutları, aqrobiznes və innovativ formasiyalar arasında əlaqələrin qurulmasına aiddir.

Aqrar müəssisələrin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün həm dövlət, həm yerli büdcələr hesabına, həm də ticarət müəssisələrinin vəsaitləri hesabına real maliyyələşdirmə mənbələrini formalaşdırmaq lazımdır. İnvestorlar üçün maliyyə riskini azaltmaq üçün büdcənin imkanlarını ən böyük

kommersiya strukturlarının (investisiya fondları və şirkətləri, kommersiya bankları, sığorta fondları) imkanları ilə birləşdirmək lazımdır. Aqrar sahə istehsalının şaxələndirilmiş olması kənd təsərrüfatında investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi formaları nəzərə alınmaqla tənzimlənməsinə və dəstəklənməsinə differensial yanaşmanın zəruriliyini əvvəlcədən müəyyən edir.

Aqrar müəssisələrin ixracının inkişafında bu sahə məhsullarının ixracının dəstəklənməsinə yönəlmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” adlanan sənəd böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buraya Azərbaycan məhsullarının xarici bazarlara çıxarılmasına imkan verən bir sıra tədbirlər daxildir. Məsələn, xaricdə keçirilən yarmarka və sərgilərdə, biznes missiyalarında, sığorta əməliyyatlarında və kənd təsərrüfatı ixracının kreditləşdirilməsində iştirak və s [1].

Yeni satış bazarlarının açılması da istehsalçıların ixrac həcmi artırmaq imkanlarına səbəb olur. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracı üçün əsas şərt məhz yeni bazarlara çıxış imkanlarıdır.

Aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişafı sahəsində yerli və xarici təcrübə nəzərə alınmaqla, rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə klaster-şəbəkə birliklərinin formalaşdırılması və kadr təminatı baxımından təşkilati və idarəetmə yenilikləri əhəmiyyətli ola bilər. Rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalında və xarici bazarlarda satışında klaster-şəbəkə birliklərindən istifadə və texnoloji proseslərin rəqəmsallaşdırılması məqsədəuyğundur.

Aqrar sahə məhsulları xarici bazarlara çıxarkən makroiqtisadi risklər nəzərə alınmalıdır. Onlar kənd təsərrüfatının inkişafı parametrləri ilə aqrar sahə məhsulları bazarlarının tutumunun artımı arasında uyğunsuzluğun mümkünlüyünü müəyyən edirlər.

Bütün bu tədbirlər aqrar müəssisələrin ixrac həcmi artırmasına şərait yaradır. Ümumilikdə, aqrar müəssisələrin ixrac həcmi artırmasına aşağıdakılar səbəb ola bilər:

- istehsal həcmi, o cümlədən yüksək əlavə dəyərli məhsulların kifayət qədər olması;
- istehsal olunan məhsulların yüksək rəqabət qabiliyyəti;
- ixrac logistika infrastrukturunun inkişafı;
- aqrar sahə məhsullarının saxlama qabiliyyətinin, çoxlu sayda malların topdansatış mərkəzlərinin, ixtisaslaşdırılmış vaqonların olması;
- aqrar sahə məhsullarının baytarlıq və fitosanitar sertifikatlaşdırılmasının səmərəli təşkili;
- Azərbaycan məhsullarının xarici bazarlarda təşviqi üçün kifayət qədər effektiv sistemin yaradılması;
- aqrar-sənaye kompleksində xarici iqtisadi fəaliyyətin aparılması üçün çoxtərəfli ticarət sisteminin tənzimlənməsi sahəsində biliyə malik ixtisaslı kadrların olması.

Aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinə dövlət dəstəyi sisteminin inkişafı üçün müəyyən edilmiş ilkin şərtlər Azərbaycanda aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinə dövlət dəstəyi sisteminin modernləşdirilməsinin məqsədəuyğun olduğu sahələri müəyyən etməyə imkan verir. Modernləşmədə birinci istiqamət kimi dövlət dəstəyi infrastrukturunun formalaşdırılması vəzifəsinin müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur. İkinci istiqamət artıq təkmilləşdirilmiş dəstək vasitələrinin və hazırda istifadə olunan alətlərin yenidən təkmilləşdirilməsi ola bilər. Üçüncü istiqamət yeni tədbirlərin və dəstək vasitələrinin bu sahədə inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsinə uyğunlaşdırılmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” haqqında fərmanı. Bakı, 6 dekabr 2016-cı il. 177 s.
2. Кондратьева О.В., Слинко О.В., Войтюк В.А.Состояние и совершенствование системы государственной поддержки развития экспортной деятельности аграрных предприятий. Агрофорум, 2020, № 1, с.68-71
3. Рыкова И.Н. Экспортный потенциал АПК ведущих стран мира // Вестник Института дружбы народов Кавказа. Экономические науки, 2020, № 4 (56).

Резюме
Гаджиева З.Э.

Перспективы развития экспортной деятельности сельскохозяйственных предприятий

В статье обоснована необходимость развития экспортной деятельности сельскохозяйственных предприятий. Изучена роль сельскохозяйственных предприятий в обеспечении продовольственной безопасности и повышении экспортного потенциала страны. Объявлено экономическое значение применения мер государственной поддержки для развития экспортной деятельности сельскохозяйственных предприятий. Исследовано влияние усиления инновационно-инвестиционной деятельности в агропромышленном комплексе на развитие экспортной деятельности. Разработана блок-схема механизма формирования экспортного потенциала агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: аграрное предприятие, экспорт, инновации, инвестиции, государственная поддержка, финансы, технологии, конкуренция, сельскохозяйственная продукция

Summary
Hajiyeva Z.E.

Prospects for the Development of Export Activities of Agricultural Enterprises

The article substantiates the need to develop the export activities of agricultural enterprises. The role of agricultural enterprises in ensuring food security and increasing the export potential of the country has been studied. The economic significance of the application of state support measures for the development of the export activities of agricultural enterprises was announced. The influence of the strengthening of innovation and investment activities in the agro-industrial complex on the development of export activities has been studied. A block diagram of the mechanism for the formation of the export potential of the agro-industrial complex has been developed.

Key words: agricultural enterprise, export, innovation, investment, government support, finance, technology, competition, agricultural products

**TƏBİİ İNHİSAR SUBYEKTLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ PROSESİNDƏ MEYDANA ÇIXAN
RİSKLƏR**

Hüseynov Qalib Sirac oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

qalib.huseynov69@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə təbii inhisarın mahiyyəti açıqlanır, onların dövlət üçün böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malik olduğu qeyd olunur. Təbii inhisarlar üçün risklərin bir çoxu onların rəqəbatlı mühitdə fəaliyyət göstərmək şərtlərinə əməl etməməsindən irəli gəlir. Burada təbii inhisar subyektlərində yaranan biləcəkdir əsas və bir sıra dolayısı risklər haqqında məlumat verilir. Təbii inhisarların fəaliyyətinin nəticələri milli iqtisadiyyatın sabitliyinə, səmərəliliyinə və ardıcılığına təsir göstərdiyindən onların yaratdığı təhlükələrin təkəcə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə deyil, ilk növbədə, hər bir insana, müəssisəyə, cəmiyyətə təsir etdiyi qeyd olunur.*

Açar sözlər: *təbii inhisar, risk, rəqəbat, motivasiya, qiymət, məhsul, müəssisə*

Təbii inhisarların dövlət üçün böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Bu, ilk növbədə, onların fəaliyyətinin bütün cəmiyyətə təsir etməsi ilə əlaqədardır, buna görə də təbii inhisarların fəaliyyətində baş

verən hər hansı dəyişiklik birbaşa və ya dolayısı ilə dövlətin bütün iqtisadi göstəricilərinə və vətəndaşların rifahına təsir göstərir. Təbii inhisarların bu mövqeyi dövləti onların fəaliyyətinə diqqətlə nəzarət etməyə və iqtisadi siyasətin mahiyyətinə görə məsuliyyət daşımağa məcbur edir.

Təbii inhisar istehsalın texnoloji xüsusiyyətlərinə görə rəqabətin olmaması səbəbindən müəyyən mal və ya xidmətlərə tələbatın daha səmərəli ödənilməsi bazar şəraiti kimi müəyyən edilir. Eyni zamanda, son istehlakçının əvəzicilərdən istifadə etmək imkanını yoxdur və nəticədə bu məhsul və ya xidmətə tələbat qiymət dəyişikliyinə asılı olmur.

SSRİ dağıldan sonra Azərbaycanda da təbii inhisar subyektləri üzərində sərəncam hüququ dövlətdə qaldı, ancaq bir sıra post sovet ölkələrində mülkiyyət və istifadə hüquqları isə özəl sektora keçdi. Nəticə etibarilə mülkiyyət hüquqlarında və ümumilikdə fəaliyyətlərdə bu cür köklü dəyişikliklərlə təbii inhisar subyektləri riskləri azaltmaq üçün modellər formalaşdırılmalı oldular, belə ki, dövlət bütün idarəetmə məsuliyyətini, üstəlik, mümkün risklərin böyük hissəsini üzərinə götürdü. [1, c. 106-112].

Dövlət təbii inhisarlara kommersiya formalaşması hüququ verərək, onların fəaliyyətində yaranan bütün riskləri də onlara verdi. Eyni zamanda, dövlət təbii inhisarlara nəzarət edir və onlara müəyyən dəstək verir.

Inhisar subyektləri hesab edirlər ki, ölkə iqtisadiyyatını öz malları ilə təmin etmək üçün onlar öz məhsullarının qiymətlərini daim aşağı qiymətləndirməli olurlar. Onun məhsullarının istehlakçıları isə, əksinə, hesab edirlər ki, məhsullar çox yüksək qiymətə malikdir. Dövlət təbii inhisar subyektlərinin qiymətlərini tənzimləməyə çalışır ki, bu da onlar üçün əsas riskdir. Qiymətlərin aşağı salınması mahiyyətə kommersiya təşkilatı olan müəssisənin mənfəətini azaldacaq.

Təbii inhisarlar risk daşıyan subyekt kimi dünya bazarında tam rəqabətqabiliyyətli ola bilər. Bunun istehsalın xüsusiyyətlərindən, həm də təbii inhisar siyasətindən irəli gəlməsi mümkündür. Həmçinin, təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinə müəyyən səbəblərdən bu firmaların məhsullarını xaricə təqdim etməyə hazır olmayan hakimiyət orqanları tam nəzarət etdiyi halda, dünya bazarına giriş dövlətin siyasəti ilə bağlana bilər.

Təbii inhisarlar üçün risklərin bir çoxu rəqabətli mühitdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin hərəkətə keçməyə həvəsli olmamasından irəli gəlir, çünki bu cür hərəkətlər həm biznes, həm də istehlakçılar üçün qarşılıqlı faydalıdır. Məsələn, rəqabətli bazarda olan müəssisə mənfəətini artırmaq və müştəri loyallığını itirməmək üçün məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırılmalıdır ki, bu da əlavə investisiyalar tələb edir. O məhsullarını təkmilləşdirməsə, müştərilərini itirmək və müflis olmaq riski ilə üzləşir.

Təbii inhisar subyektlərində yaranan biləcək əsas riskləri aşağıdakı qruplara bölmək olar.

1. Şirkətin inkişafı üçün motivasiyanın olmaması ilə bağlı risklər. Təbii inhisar subyektlərinin əsas problemi bu biznesin prinsipial olaraq bazarda rəqabət apara bilməməsidir. Bu, rəqabətin olmaması səbəbindən bu qurumların bizneslərini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək üçün heç bir motivasiyaya malik olmaması ilə əlaqədardır. Rəqabətli bazar olmadığı üçün şirkətlər xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltmək, müştəri loyallığını artırmaq, göstərilən xidmətlərin xidmətini yaxşılaşdırmaq üçün səy göstərmirlər. İnkişaf üçün motivasiyanın olmaması səbəbindən dövlət onlarla maraqlandıqca və şirkət mühüm sosial missiyanı yerinə yetirdikcə şirkətlərin mövcud olma riski var.

2. Dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin olmaması ilə bağlı risklər. Təbii inhisar subyektləri dünya bazarında rəqib deyillər, çünki onlar çox vaxt şirkətlər dövlət daxilində mal və ya xidmətlərin tədarükçüsü olurlar və ondan kənarda təbii inhisar subyektlərinin istehsal etdiyi mallara tələbat olmaya və ya istehlakçının malın keyfiyyətinə dair gözləntilərinə cavab verməyə bilər.

3. Hüquqi və siyasi risklər. Bu risklər hərbi vəziyyət, vətəndaş müharibələri, təbii fəlakətlər, qanunvericilikdə və ya hökumət siyasətində dəyişikliklərdən irəli gəlir. Onlar dövlət tərəfindən müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təsir göstərə bilər. Unutmayaq ki, 2020-ci ildə hüquqi və siyasi risklərə aid edilə bilən koronavirus pandemiyası şəraitində biznesin hüquqi tənzimlənməsi biznesə, o cümlədən təbii inhisar subyektlərinə güclü mənfi təsir göstərdi. Pandemiya hətta davamlılığı yüksək səviyyədə olan şirkətlərə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi.

4. Texniki risklər. Risk inkişaf mərhələsində layihənin dəyərinin artması, əmlak itkiləri (məsələn, obyektin tikintisi mərhələsində, layihənin dəyərinin artması və ya təbii fəlakətin baş verməsi kimi) ilə əlaqələndirilir, nəticədə obyekt qismən və ya tamamilə məhv edilir. Bura malların son istehlakçıya daşınması ilə bağlı logistika xərcləri, istehlakçının məhsula tələbatının olmaması ilə əlaqədar avadanlıqların dayanması, biznesin miqyasına görə yeni bazar şərtlərinə tez uyğunlaşa bilməmək də aid edilə bilər.

5. Kommersiya riskləri. Bu risklər məhsulların natamam satışı (və ya satılmaması) və ya planlaşdırılmış qiymətdən aşağı qiymətə satılması ilə bağlı itkilərdir. Yeni məhsulu bazara çıxararkən istehlakçıların köhnə məhsullara marağını tez itirmək riski var. Həmçinin, kommersiya risklərinə tikinti işləri başa çatana qədər tikilən obyektin tələb olunmayacağı təhlükəsi də daxildir.

6. Maliyyə riskləri. Onlar inflyasiyanın və valyutanın dəyişməsinin təsiri nəticəsində yaranır. Bir qayda olaraq, təbii inhisar sahəsində iri layihələrin həyata keçirilməsi üçün məcburi şərt onların sığortalanmasıdır, sığorta ödənişinin məbləği isə bir çox amillərlə və ilk növbədə risklərlə müəyyən edilir. Hökumət milli valyutanın məzənnəsinin kəskin dəyişməsi nəticəsində özəl sektorun vurduğu itkiləri kompensasiya etməyə borcludur.

Motivasiyanın olmaması səbəbindən təbii inhisarların yaratdığı risklərə aşağıdakılar daxildir:

1. resurslardan maksimum səmərəli istifadə ehtiyacı;
2. istehsal texnologiyasının təkmilləşdirilməsi, texnoloji bazanın yenilənməsi, istehsal etdiyi məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün elmi-texniki işlərin aparılması zərurəti;
3. ekoloji risklərin azaldılması zərurəti;
4. xərclərin azaldılması zərurəti;
5. sosial ədalətin təmin edilməsi zərurəti (əhalinin bütün təbəqələrinin və sahibkarlıq subyektlərinin bərabərliyi).

Təbii inhisarlar öz əhəmiyyətinə görə cəmiyyət və dövlət qarşısında böyük məsuliyyət daşıyırlar. Bu hal təkcə müəyyən üstünlük və imtiyazlar mənbəyi deyil, həm də onların məqsədlərinin həyata keçirilməsinə ciddi maneələr yaradır.

Dünya bazarında təbii inhisarlar öz dövlətlərinin maraqlarını dəstəkləməli və müdafiə etməli, milli istehsalçıları, təchizatçıları, inkişaf etdiriciləri dəstəkləməli, kommersiya və dövlət sirlərini qorumaq, milli təhlükəsizliyi təmin etməlidirlər. Bütün bunlar hətta öz mənafeyinə ziyan vurmaqla və ya özünə əhəmiyyətli itkilər vermək şəraitində həyata keçirilməlidir.

Təbii inhisarların fəaliyyətinin nəticələri milli iqtisadiyyatın sabitliyinə, sabitliyinə, səmərəliliyinə və ardıcılığına təsir göstərir. Onlar dövlətdə sosial həyata, ümumilikdə iqtisadi və milli təhlükəsizliyə təsir edən makroiqtisadi göstəricilər hesablanarkən nəzərə alınan əsas amillərdəndir.

Təbii inhisarların yaratdığı təhlükələr təkcə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə deyil, ilk növbədə hər bir insana, müəssisəyə, cəmiyyətə təsir edir. Belə ki, məsələn, qiymət və tarifləri artırmaq üçün dövlətdən icazə alan təbii inhisarlar bu artıma həm də inflyasiyanı üstələyirlər. Təbii inhisarların məhsulları cəmiyyət tərəfindən tələb olunduğundan və onları əvəz etmək mümkün olmadığından qiymətlərin bu cür artması onların iqtisadiyyatın bütün sahələrində daha da yüksəlməsi üçün mühərrikdir. [2, c. 144-150].

Məsələn, təbii inhisar subyekti qiymətləri 10% qaldırırsa, o zaman dövlətin bütün sənayeləri öz məhsullarının maya dəyərini 10% (əksər hallarda) artırmağa məcbur olacaqlar, çünki bu məhsulun maya dəyəri xərclərin (su, elektrik, benzin və s. üçün) artması hesabına artacaqdır. Bu onunla əlaqədardır ki, yanacaq, enerji və nəqliyyat resursları (təbii inhisarların məhsulları) hamı tərəfindən istifadə olunur, ona görə də bütün mal və xidmətlərin qiymətləri bu resursların xərclərindən asılıdır.

Təbii inhisarlar dövlət həyatının sosial və siyasi sferasında mühüm rol oynayır. Təbii inhisarın müəyyən etdiyi tarif və qiymətlər əhalinin əsas ehtiyaclarını ödəmək üçün gəlirlərinin hansı hissəsini verməyə məcbur olacağına təsir edəcək. Nəticədə bu, vətəndaşların rifah səviyyəsinə və müvafiq olaraq ölkədə yoxsulluq probleminin dərinliyinə təsir edir.

Təbii inhisar məhsullarının qiymətlərinin artması onların gəlirliliyinin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da təbii inhisarları tez-tez əlavə kapital qoyuluşlarına və digər investisiyalara ehtiyac duyan və daha böyük

effekt verə bilən digər sahələrdən daha çox təbii inhisarlara üstünlük verən investorlar üçün cəlbediciliyini artırır.

Həmçinin, təbii inhisarların yaratdığı əhəmiyyətli risklər sırasına şəxsi maraqlar üçün lobbicilik, aşağı keyfiyyətli məhsullar, əsassız qiymətlər və tariflər, xərclərin istehlakçılara köçürülməsi də aiddir.

Əgər dövlət təbii inhisarların fəaliyyətinin tənzimlənməsinə kifayət qədər təsir göstərmirsə, o zaman onlar kommersiya məqsədlərinə üstünlük verərək, sosial funksiyaların yerinə yetirilməsində onların rolunu azalda bilərlər. Maliyyə sektoruna, siyasi hakimiyyətə, sosial təminata, təbii inhisarlara böyük təsir göstərdiyinə görə milli iqtisadiyyatda sabitliyi poza bilər.

Toplanmış təcrübəyə əsasən qeyd etmək olar ki, dövlət idarəçiliyində iştirakı olmayan təbii inhisar müəssisələri kommersiya risklərinin öhdəsindən yaxşı gəlir. [3, c. 181-189].

Təbii inhisar subyektlərinə aid olan müəssisələr həmişə xüsusi mövqedə olublar. Onlar sabitlik şəraitində fəaliyyət göstəriblər, xarici amillərin təsirinə zəif məruz qalıblar və uzunmüddətli perspektivdə onların fəaliyyətinin yaxşı proqnozlaşdırılması mümkün olub. Bir çox cəhətdən bu vəziyyət dövlət dəstəyi və tənzimləmə sayəsində inkişaf etmişdir.

Şübhəsiz ki, təbii inhisar subyektlərindən danışarkən, bu müəssisələrin fəaliyyətinə dövlət tərəfindən nəzarəti qeyd etməmək olmaz, lakin digər tərəfdən, onların xarakterik təhlükəsizliyini və xarici mühitdən təcrid olunmasını qeyd etməmək olmaz. İqtisadi transformasiyalar, maliyyə böhranları, siyasi sanksiyalar, beynəlxalq hadisələr, fövqəladə hallar və qəzalar təbii inhisar subyektlərinin həyatına az təsir edir. [4, c. 5-12].

Yuxarıda göstərilənlərin hamısını ümumiləşdirərək, təbii inhisar subyektlərinin çəkdiyi risklər haqqında birmənalı nəticə çıxara bilərik. Məhz müasir reallıqlar baxımından siyasi və hüquqi risklər ən mühüm risklərdir. Toplanmış təcrübəyə əsasən qeyd etmək olar ki, dövlət idarəçiliyində iştirakı olmayan təbii inhisar müəssisələri kommersiya risklərinin öhdəsindən yaxşı gəlir.

Ədəbiyyat

1. Смоленская, С.В. Риски естественных монополий в условиях реализации антимонопольной политики в современной России / С.В.Смоленская, Р.А.Калядина // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2020. № 4.

2. Радюкова, Я.Ю. Деятельность естественных монополий как угроза экономической безопасности национальной экономики / Я.Ю.Радюкова // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – № 9 (43).

3. Удалова, Д.В. Финансовые риски естественных монополий: проблемы и решения / Д.В.Удалова, В.А.Шкарин // Инновационное развитие экономики. – 2020. – № 2(56).

4. Алиханов, М.М., Баисова С.Р. Естественная монополия в России: проблемы государственного регулирования. / М.М.Алиханов, С.Р.Баисова // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 1-2.

5. Смоленская, С. В. Риски естественных монополий в условиях реализации антимонопольной политики в современной России / С.В.Смоленская, Р.А.Калядина // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2020. – № 4. – С. 106-112.

6. Кочура, И.А. Риски, возникающих в процессе деятельности субъектов естественной монополии / И.А.Кочура, П.И.Щелкунова, И.М.Зайченко // Управление социально-экономическими системами: теория, методология, практика: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, Грозный, 23 октября 2021 года. – Грозный: Чеченский государственный педагогический университет, 2021. – С. 93-99.

Резюме
Huseynov Q.S.

Риски, возникающие в процессе деятельности естественных монополий

В статье разъясняется сущность естественных монополий, отмечается, что они имеют большое социально-экономическое значение для государства. Многие риски для естественных монополий связаны с несоблюдением ими условий для работы в конкурентной среде. В ней представлена информация об основных и ряде косвенных рисков, которые могут возникнуть в естественных монополиях. Поскольку результаты деятельности естественных монополий влияют на стабильность, устойчивость, эффективность и состоятельность национальной экономики, отмечается, что создаваемые ими угрозы затрагивают не только экономическую безопасность государства, но в первую очередь каждого человека, предприятие и общество.

Ключевые слова: Естественная монополия, риск, конкуренция, мотивация, цена, товар, предприятие.

Summary
Huseynov Q.S.

Risks Arising in the Process of Activity of Natural Monopolies

The article explains the essence of natural monopolies, noting that they are of great socio-economic importance for the state. Many of the risks to natural monopolies stem from their failure to comply with the conditions for operating in a competitive environment. It provides information on the main and a number of indirect risks that may arise in natural monopolies. As the results of the activities of natural monopolies affect the stability, efficiency and consistency of the national economy, it is noted that the threats they create affect not only the economic security of the state, but primarily every person, enterprise and society.

Key words: natural monopoly, risk, competition, motivation, price, product, enterprise

**SƏNAYE BİZNESİNİN DÖVLƏTLƏRARASI TƏŞKİLİNİN VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN
METODOLOJİ-PRAKTİKİ CƏHƏTLƏRİ**

İsayev Kamran Hidayət oğlu
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
kamranisayev75@mail.ru

Xülasə: Sənaye biznesinin idarə edilməsinin ən vacib terminlərindən biri olan struktur, biznesin idarə edilməsinin hədəfləri, funksiyaları, menecerlərin işi və vəzifə öhdəliklərinin müəyyən olunması ilə əlaqədardır. Bazar münasibətlərində biznes fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi mexanizmlərinin təşkili strukturunun keyfiyyətlərindən biri də bazarda olan dəyişikliklərə daha çevik şəkildə adaptasiya olmaq qabiliyyətidir. İqtisadçıların elmi və praktiki mülahizələrinə görə, biznes subyektlərinin idarə edilmələrinin hər hansı bir ideal sistemi yoxdur. Belə ki, subyektlərdən hər biri bənzərsizdir və onlar üçün ən səmərəli idarəetmə növü seçilir.

Beynəlxalq, dövlətlərarası biznes müstəvisində fəaliyyət göstərən müəssisənin idarəetmə strukturu sadə və effektiv olmalı, qarşıya qoyulan hədəfə çatmaq üçün olan hər bir resursun istifadə edilməsini və ya ən effektiv dərəcədə istifadə olunması yönündə tədbirləri təmin etməlidir. Biznesin idarə edilməsinin strukturunun əsas xüsusiyyətlərindən biri müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin səmərəliyinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini təmin etməkdir.

Açar sözlər: dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər, sənaye biznesi, beynəlxalq sahibkarlıq, sənaye biznesinin quruluşu, sənaye menecmenti

Biznes “ticarət-istehsal-ticarət” istehsal-kommersiyası silsiləsinin üzərindən məhsulun alıcıya çatdırılması ilə həyata keçirilən bir fəaliyyət növüdür. Biznes yalnız kommersiya fəaliyyəti deyil, eyni zamanda, istehsal fəaliyyətinin bir növüdür [2].

Biznes və əhəmiyyətli bir istiqamət olan sahibkarlıq fəaliyyəti bazar infrastrukturunun ayrılmaz hissələridirlər: iqtisadi artımı və ÜDM-in strukturunu müəyyənləşdirirlər. Biznesin fəaliyyət dairəsindən, inkişaf dərəcəsindən və digər amillərdən asılı olaraq biznes növlərinin hədəfləri fərqli ola bilərlər. Nümunə olaraq novbəti biznes hədəflərini göstərmək olar :

- gündəlik həyatda zəruri istehlak əmtəələrinin və xidmətlərin təqdim edilməsi;
- mənfəətin əldə olunması;
- müştərilərin tələbatının ödənilməsi;
- bazarda, sahədə öncül mövqedə olmaq.

Biznes məqsədlərinə nail olmaq məqsədi ilə müəyyən vəzifələrin həll yolu müəyyən olunur. Biznesin hədəflərinin və məqsədlərinin effektiv olaraq təsdiqlənməsi müəssisənin potensial imkanlarının maksimuma qədər yüksəldilməsi, əmək, material və maliyyə resurslarından daha effektiv istifadə edilməsinə şərait yaradır [3].

Sənaye sahələrində biznes fəaliyyətlərinin səmərəli şəkildə təşkil etmək və idarə etmək üçün inkişaf etmiş ölkələrin metodlarını ölkə iqtisadiyyatında uyğun şəkildə tətbiq edilməsinə dair tədbirlər həyata keçirmək lazımdır.

Milli iqtisadiyyatın sənaye sahələrinin dəyişkən bazar şəraitinə uyğunlaşdırmaq üçün təsərrüfat strukturunun qurulması ən vacib məsələlərdən biridir. Təşkilati strukturların fərqliliyi bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını tələb edir. Təşkilati struktur qarşılıqlı əlaqəli strukturların daxilində böyük əhəmiyyət kəsb edir, yəni, hədəfə çatmaq üçün elementlərin qarşılıqlı hərəkətini nizamlayır. Təşkilati struktur idarəetmə sisteminin qarşılıqlı əlaqəli elementlərinin, əlaqələrin tərkibinin bir-biri ilə qarşılıqlı yerləşməsi və dayanaqlıq səviyyəsinin qaydaya salınmış məcmusudur və tam şəkildə idarə edilən sistemin inkişafını təmin edir. Bu məcmuya istehsalat, biznesin idarə edilməsinin təşkilati strukturu, maliyyə, təkrar istehsal, texnologiya və sairə strukturları misal göstərə bilər [4].

Biznesin təşkilati strukturunun planlaşdırılması və icra edilməsi mürəkkəb bir prosesdir, çünki, idarəetmə strukturunun tətbiq olunmasından sonrakı fəaliyyət dövründə müəssisədəki dəyişiklikləri nəzərə almaq çox çətin bir məsələdir. Hər bir biznesin iş şəraiti fərqlidir, bir biznesin idarəetmə strukturunu digər biznes sahəsinə tətbiq edilməsi heç də həmişə səmərəli olmur. Bu hər biznes növündə funksiyaların və səlahiyyətlərin vacibliyindən irəli gəlir.

Sənayenin əsas xüsusiyyətləri qlobal ticarət yollarına yaxınlıq, ucuz işçi qüvvəsi, müəyyən olunmuş ərazilərin müxtəlif sahələr istiqamətində inkişaf etmiş olması və dünya ölkələrində təbii ətraf mühitin qorunması sahəsində gündən-günə mürəkkəbləşən tələblərin yerinə yetirilməsidir. Sənayedə istehsal fəaliyyətlərinin zəncirlərinin beynəlxalq səviyyəyə çatması ilə əlaqədar hazırkı dövrdə istifadə edilən metod – yuxarı dəyər yaradan məhsulların sənayeləşmə dərəcəsi yüksək ölkələrdə istehsal etmək, aşağı dəyər yaradan məhsulları sənayeləşmə dərəcəsi zəif ölkələrdə yaradılması idi [5].

Dünya təcrübəsində sənaye sahələrində biznes fəaliyyətlərinin təşkilinin inkişafı 4 əsas istiqamət üzrə cərəyan edir. Bunlar ölkələrin tənzimləyici, iqtisadi fəaliyyətdə bilavasitə iştirak edən dövlət və şəxsi xammal-sənaye layihələrinə yönəldilən istehsalçı, maliyyə tənzimləyicisi və dövlət satınalmaları vasitəsi ilə strateji sənaye iqtisadiyyatını təmin edən (iri istehlakçı qismində edilən aktivlər) hissələrindən ibarətdirlər. Bu istiqamətlər – hökumətlərin himayəsi ilə istehsal sahələrinin biznes aktivlərinin dəstəklənməsi layihələri – beynəlxalq təcrübədə əksini tapmışdırlar. Sənaye sahələrində biznes fəaliyyətlərinə himayə layihələrinin ən böyük hədəfi istehsal sahələrində biznesin bazardakı rəqabət imkanlarını genişləndirmək və onların qlobal bazarlara çıxışını rahatlaşdıracaq potensiala çatmalarını təmin etməkdir.

Biznesin idarə edilməsi sahəsində ABŞ digər ölkələrdən irəlidədir. Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Qərbi Avropanın bir sıra mütəxəssislərinin mülahizələrinə görə, istehsalat texnologiyası nəzərindən Qərbi

Avropa sənayesinin ABŞ sənayesindən geridə qalmasının əsas səbəbi – idarəetmə sahəsində geridə qalmasıdır. Bu səbəbin nəticəsi olaraq inhisarçılar beynəlxalq bazarda hegemonluğu əllərində saxlamaq üçün məharətlə istifadə edirlər. Qərbi Avropanın və Yaponiyanın sənaye firmaları iqtisadi integrasiya və qloballaşma proseslərinin gedişatında idarəetmənin təşkili sahəsində ABŞ-ın təcrübəsindən istifadə etmişdirlər. Bəhs olunan təcrübənin müvəffəqiyyətlə tətbiq edilməsi, ilk növbədə, elmi-texniki tərəqqinin və beynəlxalq bazarda rəqabətin güclənməsinin təsiri altında istehsalın mərkəzləşdirilməsi səviyyəsinin artırılmasında, Qərbi Avropanın və Yaponiyanın sənaye firmalarının böyüyərək dövrüylərinin həcminə görə ABŞ firmalarına çatmalarında müşahidə edilmişdir. Sənayedə biznes fəaliyyətinin genişlənməsi əksər Qərbi Avropa müəssisələrində biznesin idarə edilməsinin yenidən qurularaq, təşkilati quruluşunun yenidən formalaşdırılmasında Amerika təcrübəsindən istifadə etməyə sövq etmişdir [6].

İqtisadiyyatın hər bir sektorunda inkişafı sürətləndirən və ləngidən bir çox amillərin olması normal haldır. Hər hansı bir biznesin, fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq, inkişafını sürətləndirən zəruri şərtlər mövcuddurlar və yalnız, bu şərtlərə uyğun fəaliyyət göstərildiyi halda davamlı və dinamik inkişafı təmin etmək mümkündür. Əslində isə bunların təmin olunması stimullaşdırıcı bir fəaliyyət mühiti formalaşdırır. Başqa sözlə desək, qeyd edilən şərtlərə uyğun fəaliyyət göstərmək, təbii ki, inkişafı təmin etmir, yalnız, inkişafı sürətləndirmək üçün əlverişli mühit yaradır. Belə mühitdə isə, lazımi inkişaf səviyyəsinə çatmaq müəssisənin fəaliyyətindən, bu fəaliyyətin təşkili və idarə olunmasından asılıdır. Müləhizələr sənaye sahələrində biznes fəaliyyətlərinin təşkili və idarə olunmasına da aiddirlər. Biznes fəaliyyətin təşkili, sənaye müəssisələrin formalaşdırılması və fəaliyyətləri də, öz növbəsində, stimullaşdırıcı amillərdən asılıdırlar.

Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində stimullaşdırma olduqca mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, stimullaşdırmanın üsulları və metodları, təsərrüfat subyektlərindən asılı olaraq, fərqlənirlər. Bu isə, əsasən subyektin fəaliyyətinə təsir edən amillər ilə əlaqəlidir. Belə ki, sənaye sahələrində biznesin qurulmasına və idarə edilməsinə dair layihələr fərqli metodlar və praktiki yanaşmalar istifadə olunaraq icra olunurlar ki, bu zaman, əsasən, inzibati və iqtisadi metodların istifadə edilməsinə üstünlük verilir [7].

Real iqtisadiyyat təcrübəsi stimullaşdırmanın xarici investorlara müəyyən güzəştlərin və imtiyazların verilməsi əsasında deyil, istehsalın inkişafının stimullaşdırılması tədbirləri çərçivəsində həyata keçirilməsini sübut etmişdir. Xarici investisiyalı müəssisələrə milli istehsalçılara nisbətən güzəşt və imtiyazların verilməsi xarici investorla milli tərəfdaşlar arasındakı maraqlar balansının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Belə ki, sənaye müəssisənin yaradılması prosesində xarici investor daha çox güzəştlərin edilməsini tələb edə bilər və nəticədə, biznes fəaliyyətində bərabər hüquq və imkanlar prinsipi pozular. Təbii ki, güzəştlərin verilməsi xarici investisiyanın həcmi və strukturunu müəyyən edən heç də birinci dərəcəli amil deyildir.

İnvestisiya təcrübəsi göstərmişdir ki, güzəşt hesabına xarici investisiyanın cəlb olunmasına nail olmaq mümkün və ya səmərəli deyildir. “Sağlam” kommersiya marağı və sabit iqtisadi siyasət xarici investor üçün istənilən güzəştdən daha çox əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, biznesə edilən güzəşt və yardımlar xüsusi olaraq xarici investisiyanın cəlb olunması üçün yox, dövlətin iqtisadi inkişafın stimullaşdırması siyasəti ilə əlaqədar olmalıdır. İqtisadi siyasət ayrı-ayrı müəssisələrin fəaliyyət maraqlarının təmin edilməsinə deyil, təbii ki, ümumilikdə iqtisadi artımın təmin olunmasına yönəldilməlidir. Eyni zamanda, konkret sahələr və ya istiqamətlər üzrə stimullaşdırıcı addımlar da atıla bilər ki, bunlar qeyd edilən iqtisadi siyasətin tərkib hissələridirlər [8].

Sənaye müəssisələrdə biznes fəaliyyətlərinin tərəqqisinə cəlb olunma formalarından biri respublika və sahibkarlar arasında qarşılıqlı razılaşmaya, iki və ya çox tərəfli müqaviləyə əsaslanan iqtisadi lahiyələrdir. Layihələrin hədəfi dövlətdə istehsallaşdırılan resursların emal olunma səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi, keyfiyyətinin yüksəldilməsi, müəssisələrin təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsidir. Belə lahiyələrin reallaşdırılması milli istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əmtəənin istehsal tərkibinə daxil olan yerli elementlərin çoxalmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslük. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2011
2. Abbasov A. Biznesin əsasları. Bakı: Nurlan, 2005.
3. Həsənov H.S. İri sahibkarlıq strukturları. Bakı: Azərnəşr, 2007, 276 s.
4. netsuite.com
5. globalindustrial.com
6. baxili.ru/az/business-from-scratch
7. Rzayev P.Q. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2013
8. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2012

Резюме

Исаев К. Г.

Методологические и практические аспекты международной организации и управления промышленным бизнесом

Структура, являющаяся одним из важнейших инструментов в управлении промышленным бизнесом, связана с определением целей, функций, работы менеджеров и должностных обязанностей руководства предприятия. Одним из качеств механизмов организации и управления организационной структуры предпринимательской деятельностью в условиях рыночных отношений является ее способность более гибко приспосабливаться к изменениям на рынке. Согласно научным и практическим соображениям экономистов, идеальной системы управления бизнесом не существует. Таким образом, каждый из субъектов уникален и для них выбирается наиболее эффективный тип управления.

Структура управления предприятия, работающего в сфере международного, межгосударственного бизнеса, должна быть простой и эффективной, обеспечивающей использование или наиболее эффективное использование каждого ресурса для достижения поставленной цели. Одной из основных особенностей структуры управления бизнесом является повышение эффективности финансовой деятельности предприятия и обеспечение его конкурентоспособности.

Ключевые слова: *межгосударственные экономические отношения, промышленный бизнес, международное предпринимательство, структура промышленного бизнеса, промышленный менеджмент*

Summary

İsayev K. H.

Methodological and Practical Aspects of International Organization and Management of Industrial Business

The structure, which is one of the most important terms in the management of industrial business, is related to the definition of the goals, functions, work of managers and job responsibilities of business management. One of the qualities of the organizational structure of the mechanisms of organization and management of business activity in market relations is the ability to adapt more flexibly to changes in the market. According to the scientific and practical considerations of economists, there is no ideal system of business management. Thus, each of the subjects is unique and the most effective type of management is selected for them.

The management structure of an enterprise operating in the field of international, interstate business should be simple and effective, ensuring the use or most effective use of each resource to achieve the set goal. One of the main features of the business management structure is to increase the efficiency of the financial activities of the enterprise and ensure its competitiveness.

Key words: *interstate economic relations, industrial business, international entrepreneurship, industrial business structure, industrial management*

KOMMERSİYA BANKLARININ İNFORMASIYA İNFRASTRUKTURUNUN ANTİVİRUS MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ

İsmayilov Anar Ələkbər oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti

anar.ismayilov@aztu.edu.az

Nəzərova Bahar Çingiz qızı

Azərbaycan Texniki Universiteti

Xülasə: *İldən-ilə zərərli proqramların sayının artması, vacib məlumatların və şəxsi məlumatların oğurlanmasına imkan yarada bilər. Onlar kompüter texnikasını sıradan çıxara, bankın lokal hesablama sistemini həddən artıq yükləyə və bir sıra digər zərərli hərəkətləri yerinə yetirə bilərlər. Bununla əlaqədar olaraq, bank şəbəkəsində informasiyanın təhlükəsizlik sisteminin qurulması çox mühüm prosesdir və bu proses peşəkarlara etibar edilməlidir.*

Açar sözlər: *bank sistemləri, antivirus proqramları, təhlükəsizlik, qaydalar, informasiya təhlükəsizliyi*

İldən-ilə zərərli proqramların sayının artması, vacib məlumatların və şəxsi məlumatların oğurlanmasına imkan yarada bilər. Onlar kompüter texnikasını sıradan çıxara, bankın lokal hesablama sistemini həddən artıq yükləyə və bir sıra digər zərərli hərəkətləri yerinə yetirə bilərlər. Bununla əlaqədar olaraq, bank şəbəkəsində informasiyanın təhlükəsizlik sisteminin qurulması çox mühüm prosesdir və bu proses peşəkarlara etibar edilməlidir.[1,5].

Birinci növbədə antivirus qorunması konsepsiyası nəzərdən keçirilməlidir. Antivirusun əsas vəzifəsi viruslara qarşı mübarizə aparmaq üçün nəzərdə tutulmuş bir proqramdır. Bunu aşağıdakı kimi nəzərə almaq olar:

- virusların kompüter sisteminə daxil olmasının qarşısını almaq;
- kompüter sisteminin viruslarının aşkar edilməsi;
- sistemin digər obyektlərinə ziyan vurmadan kompüter sistemindən virusların aradan qaldırılması;
- virus hərəkətlərindən zərərin minimuma endirilməsi.

Faktiki olaraq hər hansı bir antivirus proqramı bu günə qədər yaradılmış bütün viruslardan qorunma texnologiyaları və metodlarını müxtəlif nisbətlərdə birləşdirir.

Təhlükəsizlik sisteminin üsullarını iki əsas qrupa ayırmaq olar:

- siqnalizasiya üsulları - məlum virus nümunələri ilə faylın müqayisəsi əsasında virusların aşkarlanması üçün dəqiq üsullar;

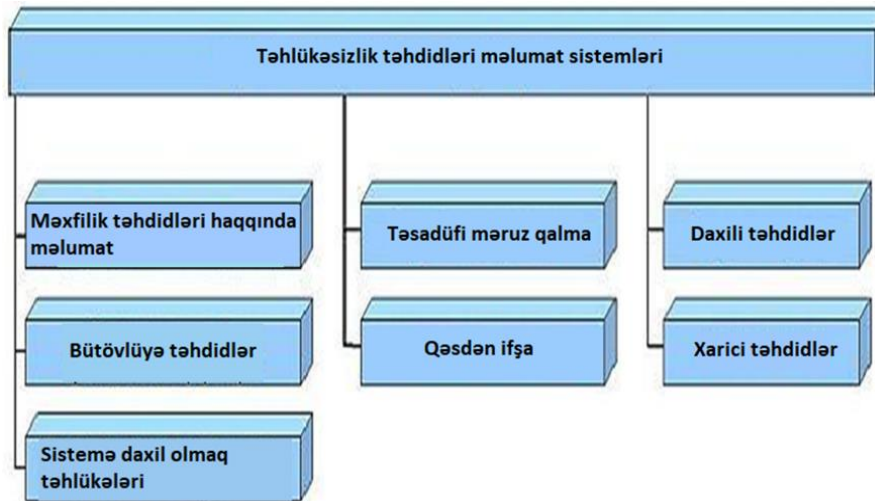
- antivirus üsulları vasitəsi ilə faylların yoxlanılmasına imkan verən üsullar.

Kommersiya banklarında informasiyanın qorunması onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

İnformasiyanın təhlükəsizliyi dedikdə onun təhlükə altında olmadığı şərtlər başa düşülür. Təhlükə bir şeyin təhdididir. Beləliklə, informasiyanın təhlükəsizliyi dedikdə informasiyanın məhv edilməsi, dəyişdirilməsi və oğurlanması təhlükəsindən qorunmasının təmin edildiyi informasiyanın saxlanması, emalı və ötürülməsi şərtləri başa düşülməlidir. İnformasiyanın bütövlüyünün pozulması onun dəyişdirilməsi üçün xüsusi haldır.

Bu gün kommersiya bankları informasiya sahəsində strateji vəzifələri özləri üçün müəyyən etdikdə onların effektiv idarə olunması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirlər. Kommersiya banklarının IT xidmətlərinin rəhbərləri qarşısında ən azı iki əsas vəzifə qoyulur. Bir tərəfdən informasiya texnologiyalarına çəkilən xərclərə nəzarət etmək, digər tərəfdən isə biznesin səmərəliliyini və idarə olunmasını artırmaq [9,10].

Müasir bankın IT infrastrukturunu çevikliyə, yüksək hazırlığa malik olmalı və fiziki, texnoloji, biznes, siyasi, sosial və digər fəaliyyət şəraitlərində dəyişikliklərə maksimum davamlı olmalıdır. Bu aşağıdakı şəkildə təsvir olunmuşdur.

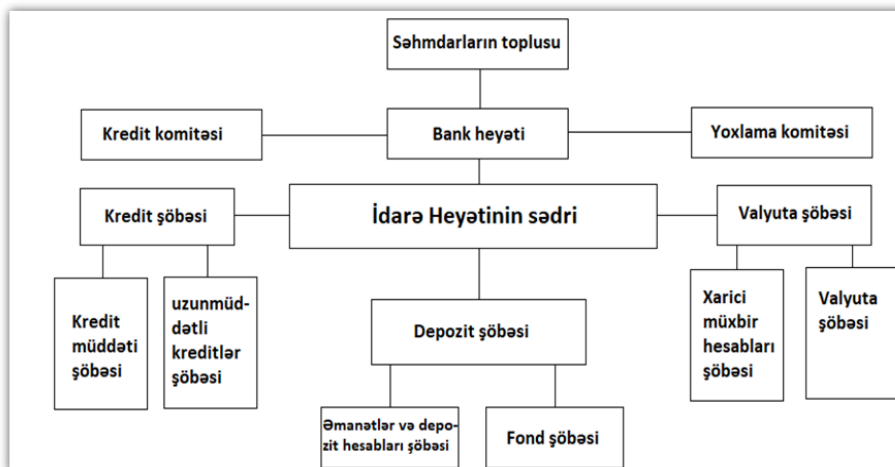
Şəkil 1.

İstənilən anlayışın, o cümlədən "infrastruktur" anlayışının formalaşdırılması ictimai təcrübə və elmin inkişafı ilə bağlıdır. "İnfrastruktur" termini 40-cı illərin sonunda iqtisadi ədəbiyyatda ortaya çıxdı. O, hərbi leksikondan götürülmüşdür və orada silahlı qüvvələrin fəaliyyətini təmin edən qurğular, obyektlər kompleksi nəzərdə tutulur.

Bank infrastrukturunun konsepsiyası zaman keçdikcə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bu anlayış fərqli əhəmiyyət kəsb etmişdir. İnformasiya infrastruktur (süni intellekt) - informasiya axınlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkilidir [2, 4]. Kommersiya banklarının informasiya infrastruktur informasiya mübadiləsi prosesi üçün və biznes əlavələrinin işləməsi üçün mühit yaradan əsas sistemdir. Lakin müasir infrastrukturun mövcudluğu şəraitində informasiyanın saxlanması, emalı və operativ ötürülməsi, informasiya axınlarının idarə edilməsi, istifadəçilərin qlobal rabitə sistemlərinə etibarlı çıxışı mümkündür.

Kommersiya bankının qorunması və istifadə olunan proqram təminatı.

Kommersiya banklarında komputer sistemlərində istifadə olunan əməliyyat sistemləri quraşdırılıb. Bu əməliyyat sistemlərinin seçilməsi rəşional olaraq həyata keçirilir. Bunlarla yanaşı Microsoft SQL, Oracle, Microsoft Office Access 2010 və DBMS istifadə olunur. Zərərli kodun təsirinə qarşı müdafiə vasitəsi kimi, Kaspersky 6.0 Antivirus proqramlarından istifadə olunur. Kommersiya banklarının qorunmasında antivirus proqramlarının sektorlar üzrə işlənməsi aşağıdakı şəkildə təsvir olunmuşdur [4].

Şəkil 2.

Kommersiya banklarında zərərli kodlara qarşı müdafiə vasitələri:

- zərərli proqramların informasiya sisteminə destruktiv təsir göstərmək cəhdlərinin aşkarlanması, bu cəhdlərə qarşı mübarizə;

- Heuristic scanning mexanizmləri ilə naməlum zərərli proqram kodlarının aşkar edilməsi;
- zərərli proqramların mümkün yayılmasının bloklanması;
- aşkar edilmiş zərərli proqramların məhv edilməsi;
- virus bazalarının və tarama modullarının operativ, etibarlı yenilənməsi;
- fərdi iş stansiyalarının, serverlərin zərərli kodlarının təsirlərinə qarşı müdafiə vasitələri üzrə idarə

edilməsi;

Kommersiya banklarının funksional proqramları:

- Yunis Kolkşn (yuk) - borclularla iş;
- BİS - bank informasiya sistemi;
- Lotus-korporativ poçt.

Kommersiya banklarının təhlükəsizliyini təmin edən antivirus proqramlarından biri dünyanın aparıcı antivirus məhsulları istehsal edən şirkətlərindən biri olan "Kasperski Laboratoriyası"dır. Beynəlxalq bank sektorları ilə yanaşı Azərbaycan bank sektorunda da bu antivirus proqramlarından geniş istifadə olunur [8].

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, bank sektorlarında məxfi informasiyaya icazəsiz daxil olmağın qarşısının alınması irimiqyaslı informasiyanın mühafizəsinin təmin edilməsinin prinsipial vəzifəsi sayılır. İnformasiya infrastrukturunun qorunmasına son zamanlar da daha çox diqqət yetirilir. İnformasiyanın müdafiəsi altında müxtəlif vasitələrin və üsulların tətbiq edilməsinin, tədbirlərin görülməsinin və hadisələrin təcəssümünün dərk edilməsi qəbul edilmişdir. İnformasiyanın qorunmasını təmin edən bir neçə əsas məsələni qeyd etmək olar.

- yalnız ona yol verilmiş şəxslərin informasiyaya çıxışının təşkili;
- rabitə kanalları vasitəsilə ötürərkən məlumatların əlçatanlığının qorunması;
- informasiyanın fiziki bütövlüyünü təmin etmək, yəni informasiya elementlərinin təhrif olunmasına və ya məhv edilməsinə yol verməmək;
- səlahiyyəti olmayan şəxslər və ya proseslər tərəfindən icazəsiz informasiya əldə edilməsinə yol verilməməlidir;

Kommersiya bank sistemlərində informasiya infrastrukturunun qorunması vasitələrini təhlil edərək belə qənaətə gəlinib ki, bankda sistemləri dəqiqliklə qurulmuş, yaxşılaşdırılmış və etibarlı işləyən müdafiə sistemi ilə təcrid olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Qasımov V.Ə., İsmayılov A.Ə. Müasir bank sektorlarında kibertəhlükəsizlik strategiyalarının analizi. Azerbaijan University Information security: problems and prospects. International conference, October 29, 2021
2. OECD: "Non-governmental Perspectives on a New Generation of National Cybersecurity Strategies," OECD Digital Economy Papers, No 212, OECD Publishing, 2021.
3. Olsen, F., (2005) Input: IT security spending to catch its breath, Retrieved July 13, 2019 at URL: <http://www.fcw.com/article/89546-07-13-05>
4. Common Criteria for Information Technology Security Evaluation, Part 1: Introduction and General Information, Part 2: Security Functional Requirements, Part 3: Security Assurance Requirements, Version 3.1 Revision 1, September 2010
5. Qasımov V.Ə. Kiberterrorçuluq – dünya dövlətlərinə yeni hədə kimi. Tədris vəsaiti. Bakı, 2006, 25 səh.
6. Qasımov V.Ə. İnformasiya təhlükəsizliyi: kompüter cinayətkarlığı və kiberterrorçuluq. Monoqrafiya. Bakı. "Elm". 2007, 192 səh.
7. Klimburg (Ed.), National Cyber Security Framework Manual, NATO CCD COE Publication, Tallin, 2019, 253 p.

8. A.K.Sood, R.J.Enbody, "Targeted Cyberattacks: A Superset of Advanced Persistent Threats," IEEE Security & Privacy, 2013, Vol. 11, No 1, pp. 54-61.
9. F. Li, A. Lai, D. Ddl, "Evidence of Advanced Persistent Threat: A case study of malware for political espionage" Proc. of the 6th International Conference on Malicious and Unwanted Software, 2011, pp.102-109.
10. Кириленко В.И. Создание общей системы мер обеспечения информационной безопасности // Государственная служба. – 2016, №6.
11. Левин В.К. Защита информации в информационно-вычислительных системах и сетях // Программирование. – 2011. с. 5-16.

Резюме

Исмаилов А.Е., Назарова Б.Ч.

Организация системы противовирусной защиты информационной инфраструктуры коммерческих банков

Ежегодное увеличение количества вредоносных программ может привести к краже важных данных и личной информации, вывести из строя компьютерное оборудование, перегрузить локальную компьютерную систему банка и выполнить ряд других вредоносных действий. В связи с этим создание системы информационной безопасности в банковской сети является очень важным процессом, и этот процесс следует доверить профессионалам.

Ключевые слова: банковская система, антивирусное ПО, безопасность, регламенты, информационная безопасность

Summary

Ismayilov A.A., Nazarova B.C.

Organization of Antivirus Defense System of Information Infrastructure of Commercial Banks

The annual increase in the number of malicious programs can lead to the theft of important data and personal information, disable computer equipment, overload the bank's local computer system, and perform a number of other malicious activities. In this regard, the creation of an information security system in the banking network is a very important process, and this process should be entrusted to professionals.

Key words: banking system, anti-virus software, security, regulations, information security

KİMYA VƏ NEFTKİMYA MÜƏSSİSƏLƏRİNİN UNIVERSİTETLƏRLƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ İNKİŞAFINDA TEXNOPARKLARIN ƏHƏMİYYƏTİ

Kərimli Akif Sabir oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

akif_kerimli@mail.ru

Xülasə: Qlobal transformasiyalar şəraitində universitet-sənaye əməkdaşlığı yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Əmək bazarının tələblərinin nəzərə alınması və yüksək texnologiyaların istehsal proseslərinə tətbiqində kimya və neftkimya müəssisələrinin universitetlərlə əməkdaşlığının böyük rolunun olduğu diqqət çəkməkdədir. Bu proseslərdə texnoparkların əhəmiyyəti ön plana çıxmışdır. Texnoparklar çoxfunksiyalı fəaliyyət sahələri kimi müəssisələrlə universitetlər arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə və şaxələndirilməsinə imkan verir. Universitetlərdə əldə olunan elmi nəticələrin istehsal proseslərinə tətbiqində universitetlərin rolu diqqət çəkir. Bu istiqamətlər üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: kimya və neftkimya müəssisələri, universitetlər, texnoparklar, müəssisə-universitet əməkdaşlığı, müasir transformasiyalar

Hazırkı şəraitdə iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsi proseslərində yüksək texnologiyaların işlənməsi və tətbiqi məsələləri önəmli yer tutur [4, s.2]. Yüksək texnologiyaların və innovasiyaların intensiv şəkildə tələb olunduğu bir dövrdə müəssisələr daha çox universitetlərlə, onlarda fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat mərkəzləri və müəssisələri ilə əməkdaşlıq etməkdə maraqlıdırlar [3, s.14].

Dünyanın öncül texnologiyalarının və önəmli kəşflərinin əksəriyyəti universitetlərdə reallaşdırılmış və sonradan istehsal proseslərində tətbiq olunmuşdur [8]. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən ABŞ və Yaponiyada kimya və neft kimya müəssisələri ilə texnoloji universitetlər arasında ciddi əməkdaşlıq münasibətləri vardır [11, s.23]. Məhz universitetlərdə aparılan elmi tədqiqatların nəticələri iqtisadi baxımdan səmərəli olaraq qiymətləndirildikdən sonra universitet-sənaye əməkdaşlığı çərçivəsində istehsal proseslərinə tətbiq olunmaq üçün tədbirlər görülür [5]. Dünya təcrübəsindən baxdıqda, bu qeyd olunan əməkdaşlıq proseslərinin həyata keçirilməsində, universitet-müəssisə əməkdaşlığının daha sıx təşkil olunmasında, o cümlədən kimya və neft kimya müəssisələrinin əlaqələrinin formalaşdırılması və şaxələndirilməsində universitetlərin önəmli rolu vardır [2, s.154]. Hesab edirik ki, bununla bağlı ardıcıl tədbirlərin görülməsi və münasib perspektivli əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, universitet-sənaye müəssisələri əməkdaşlığı çərçivəsində texnoparkların rolunun dəyərləndirilməsi tədbirlərinin görülməsinə ciddi ehtiyac vardır [6].

Azərbaycanda son illərdə təhsilin səviyyəsinin artırılması, universitetlərin əmək bazarının tələblərinə uyğun mütəxəssislərin hazırlanması, elmi-tədqiqatların dərinləşdirilməsi, alınan elmi nəticələrin istehsalatda tətbiqinin sürətləndirilməsi məqsədilə texnoparklar və sənaye parkları yaradılmaqdadır. Bundan əlavə, AMEA-nın nəzdində Yüksək texnologiyalar Parkı təşkil olunmuşdur [7]. Bir sıra Universitetlərimizdə texnoparkların yaradılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində ilk addımlar atılmaqdadır.

Bir qrup təhsil müəssisələri arasında elmi-texniki potensialın inkişaf etdirilməsi və universitetlərdə innovasiyaların işlənməsi, mənimsənilməsi, sonrakı proseslərdə isə bunların istehsal proseslərinə tətbiq edilməsi üçün sənaye subyektləri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi tədbirlərinə maraq artmışdır [12]. Amma, bunun üçün ilk növbədə, innovasiyalardan ibarət və yüksək texnologiyalar tutumlu texnoparkların yaradılmasına ehtiyac vardır [9].

Təəssüf ki, bunlarla bağlı görülən işlərin hələ ki yüksək nəticələrini qeyd etmək çətindir. Amma, “universitet-sənaye əməkdaşlığı” çərçivəsində bəzi universitetlərdə, məsələn, Azərbaycan Texniki Universitetində Türkiyənin Orta Şərq Sənaye və Ticarət Mərkəzinin Texniki Universiteti arasında təcrübə mübadiləsi üzrə tədbir keçirilib və əməkdaşlığın gələcək perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir [1]. Bu proseslərdə texnoparkların roluna daha çox üstünlük veriləcəkdir [10].

Hesab edirik ki, yaxın illərdə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən universitetlərin qardaş Türkiyə universitetləri və sənaye istiqamətində iş birlikləri, təşkilatları ilə əlaqələrin genişləndirilməsi, bunlarla bağlı texnoparkların çoxfunksiyalı imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi, o cümlədən, kimya və neftkimya müəssisələrinin bu qəbildən olan universitetlərlə əməkdaşlığında daha uğurlu nəticələrin əldə edilməsi perspektivləri vardır:

- bunun üçün ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində dünya təcrübəsinə və müasir dövrün tələblərinə cavab verən texnoparkların yaradılması, bu istiqamətdə Türkiyə universitetləri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi təmin olunmalıdır;

- ölkəmizdə və qardaş Türkiyədə fəaliyyət göstərən texnoparklar, sənaye parkları, o cümlədən, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı ilə “universitet-sənaye əməkdaşlığı” çərçivəsində birgə layihələrin hazırlanması, Qrant müsabiqələrin keçirilməsi, konkret istiqamətlər üzrə tədqiqatların aparılması tədbirləri görülməlidir;

- bir neçə universitetin və sənaye müəssisələrinin iştirakı ilə çoxfunksiyalı və çoxprofilli elm və texnologiyalar parkının yaradılması, bununla bağlı zəruri tədbirləri həyata keçirilməsi faydalı ola bilər;

– universitetlərdə innovasiyalara və yüksək texnologiyalara marağın artırılması, məqsədli elmi tədqiqatların aparılması, gənc tədqiqatçıların bu proseslərdə iştirakının fəallaşdırılması üçün stimullaşdırıcı tədbirlər görülməli, mexanizmlər işlənilməli və tətbiq olunmalıdır;

– Azərbaycanda və Türkiyədə fəaliyyət göstərən elm və texnologiyalar yönü fondların, təşkilatlar və birliklərin, iri sənaye şirkətlərinin “universitet-sənaye əməkdaşlığı” çərçivəsində təsirli tədbirləri görülməsi məqsəduyğundur və s.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Texniki Universitetinin nəzdində texnoparkın yaradılması planlaşdırılır. 2020-07-21. <https://azedu.az/az/news/32146-aztu-da-texnopark-yaradilir>.
2. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Sumqayıt şəhərinin strateji əhəmiyyəti. Monoqrafiya. Sumqayıt, “Azəri” nəşriyyatı, 2019, 368 s.
3. İsayev, E. Ali Təhsil Müəssisələrində innovasiyalar: elm, təhsil, istehsalatın integrasiyası vasitəsi olan Texnoparklar. 12.01.2021. - <https://naxcivanxeberleri.com/cemiyyet/50154-ali-thsil-mussislrind-innovasiyalar-elm-thsil-istehsalatin-integrasiyasi-vasitsi-olan-texnoparklar.html>
4. Kamal, R. Texnoparklar qeyri-neft sənayesinin inkişafını sürətləndirir. <https://www.azerbaijan-news.az/view-173112/texnoparklar-qeyri-neft-senayesinin-inkisafini-suretlendirir>.
5. Pərdis Texnologiya parkı. <https://nakhchivan.mfa.gov.az/GeneralCategoryServices/12696>.
6. Sarıxanlı, A. İqtisadiyyatımızın texnopark bazası. <https://hafta.az/iqtisadiyyatimiz-texnopark-bazasi-90107-xeber.html>.
7. Şahverdiyeva, R.O., Bədəlov, C.Ə. Texnoparkların xüsusiyyətləri və formalaşması problemləri. https://www.sdf.gov.az/development/uploads/grantlar_uzre_meqale_eif-ritn-mqm-2-ikt-2-2013-7-13/meqale/16-tezis-10.pdf.
8. Texnopark innovasiya əsaslı, elmtutumlu və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılması vasitəsidir. 31 Yanvar 2012. <https://news.milli.az/economy/94354.html>.
9. Texnoparkların yaradılması üzrə beynəlxalq təcrübə. Bakı: Çap ART nəşriyyatı, 2017, 68 s.
10. Universitet-sənaye əməkdaşlığı: OSTİM Texniki Universitetinin təcrübəsi. 10.06.2021. <https://tehsil.biz/news/az/11412/Universitet-senaye-mkdal-OSTM-Texniki-Universitetinin-tcrbsi>.
11. Иванова, О.Е. Обобщение зарубежного опыта развития кластеров и технопарков как фактора активизации инновационной деятельности // Наука и Экономика. 2012, № 6(14). с. 20-28.
12. Пащенко, А.А. Пащенко, А.Ф., Поляков, М.А. Современный взгляд на технопарки как основу инновационной инфраструктуры. Труды Шестой Международной Конференции. Сборник. 1–3 октября 2012 г., Москва, Россия.- с.64-69.

Резюме

Керimli A.C.

Значение технопарков в развитии сотрудничества университетов с химическими и нефтехимическими предприятиями

В условиях глобальных трансформаций сотрудничество университетов и промышленных предприятий перешло на новую ступень развития. Особое внимание обращена на роль университетов в усилении сотрудничества между химическими и нефтехимическими предприятиями и университетами в процессах применения высоких технологий на производстве и с учётом подготовки специалистов на трудовом рынке. Технопарки имея многофункциональный характер, способствуют углублению сотрудничества и в тоже время расширению сотрудничества между университетами и предприятиями. Особо отмечается роль университетов в применении результатов научных исследований в производство, полученных в университетах и научно-

исследовательских центрах. Подготовлены рекомендации и даны предложения по этим направлениям.

Ключевые слова: химические и нефтехимические предприятия, университеты, технопарки, сотрудничество университет- предприятие современные трансформации

Summary

Kerimli A.S.

Importance of Technoparks in the Development of Cooperation of Chemical and Petrochemical Companies With Universities

In the context of global transformations, university-industry cooperation has entered a new stage. It is noteworthy that the cooperation of chemical and petrochemical companies with universities plays an important role in taking into account the requirements of the labor market and the application of high technologies in production processes. The importance of technoparks in these processes is obvious. Technoparks allow the deepening and diversification of cooperation between companies and universities, as multifunctional activities. The role of universities in the application of scientific results obtained in universities to production processes is noteworthy, as well.

Key words: chemical and petrochemical companies, universities, technoparks, company-university cooperation, contemporary transformations

İNNOVATİV KLASTERLƏRİN İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN TƏDQIQI

Qasimova Zülfıyyə Mirzə qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

qasimovazulfiyya75@gmail.com

Xülasə: Məqalədə innovativ klasterlərin formalaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. İnnovativ klasterlərin inkişafı dünyanın qabaqcıl ölkələrinin, o cümlədən, ABŞ, Hindistan, Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Finlandiya, Hollandiya, Kanada, Portuqaliya, Çin kimi ölkələrin təcrübəsi tədqiq edilmişdir. Xarici ölkələrin innovativ klasterlərinin sayı, ixtisaslaşması və xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Beynəlxalq təcrübədə klasterlərin istifadə olunan modelləri nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: klaster, innovasiya, innovativ klasterlər, istehsal, məhsul, texnologiya, inkişaf

Bu gün klasterlərə çoxşaxəli vəzifələr qoyulur: istehsalın innovativ modernləşdirilməsi, biznesin investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, sahibkarlıq infrastrukturunun inkişafı, insan kapitalının formalaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması, regionda həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi. Bu baxımdan dünyanın qabaqcıl ölkələrində klasterlərin inkişafı üzrə təcrübənin təhlili maraq doğurur.

Klasterlər nəzəriyyəsinin əsasları hələ XIX əsrdə klassik məktəblərdə işlənib hazırlanmışdır. Buna baxmayaraq, klasterlər keçən əsrin 90-cı illərindən geniş yayılmağa başlanmışdır. Beləliklə, klaster müəyyən bir ərazidə fəaliyyət göstərən, funksional asılılığa malik və bir-birini tamamlayan bir-biri ilə əlaqəli şirkət və təşkilatların birliyidir. Klasterlər bir çox ölkələrdə geniş vüsət almışdır. Ekspertlərin fikrincə, aparıcı ölkələrin iqtisadiyyatının 50%-i klasterləşmə ilə əhatə olunub. Klaster yanaşmasını qəbul etmiş ölkələr ÜDM artımını 75-90% aralığında təmin edirlər. Klaster yanaşması inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə geniş istifadə olunur [1, s. 473].

Fikrimcə, ABŞ, Hindistan, Böyük Britaniya, İtaliya, Yaponiya, Finlandiya, Almaniya, Hollandiya, Fransa, Kanada, Portuqaliya, Çin kimi ölkələrin təcrübəsi öyrənilmək üçün daha çox maraq doğurur.

Bu günə qədər ABŞ effektiv klasterləşmə proseslərinin həyata keçirilməsində aparıcı gücdür. Ölkədə fəaliyyət göstərən klaster siyasəti liberal xarakter daşıyır. Dövlətin klaster strategiyası yüksək texnologiyalı və bilik tutumlu məhsul və xidmətlərin inkişafı hesabına ixracın genişləndirilməsinə yönəlib. ABŞ-da 20-dən çox klaster qrupları fəaliyyət göstərir. Onlar sənayelər arasında sıx əlaqə saxlayır ki, bu da sektorlararası əlaqələrin şaxələnməsinə gətirib çıxarır. Hazırda ABŞ-da 350-dən çox innovasiya klasteri var. Onların fəaliyyətinin əsas sahələri bunlardır: əczaçılıq, kosmik texnologiya, telekommunikasiya, kompüter texnologiyası, enerji sektorlarıdır. ABŞ-da klaster siyasətinin həyata keçirilməsi üçün komissiyalar yaradılır ki, onların da əsas məqsədi klasterlərin yaradılmasına dəstək olmaqdır. Amerika klaster siyasətinin məzmununda yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinin olması innovasiya klasterlərinin səmərəli fəaliyyətində mühüm amil hesab olunduğundan kadrların ixtisaslaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. ABŞ klasterlərinin məhsulu ixrac yönümlüdür. Ən böyük klasterlərdən biri ABŞ-ın Silikon vadisində yerləşir. ABŞ-da innovativ inkişafın hərəkətverici qüvvəsi məhz Silikon Vadisi klasteridir. Bu klasterin formalaşması üçün əsas şərt innovativ fəaliyyətin mənbəyi kimi çıxış edən Stenford Universitetinin onun ərazisində yerləşməsi, habelə maliyyə resursları mənbəyi olan iri şəhərlərə yaxınlığıdır. Bu klasterin inkişafında vençur investisiyalarının payı ümumi vençur investisiyalarının üçdə birinə bərabər dəyərə malikdir. Bu klasterlərin fəaliyyətində iştirak edən işçilərin sayı 2 milyon nəfərdən çoxdur. Silikon Vadisinin yerləşdiyi ərazidə mikroproseslərin, avtomatlaşdırılmış proqramların, proqram təminatının və digər informasiya texnologiyalarının işlənilib hazırlanmasında və istehsalında fəal iştirak edən yüksək texnologiyalı müəssisələr fəaliyyət göstərir. Silikon Vadisi klasterinin fəaliyyət göstərməsi ABŞ iqtisadiyyatının inkişafına mühüm təsir göstərmişdir.

Silikon Vadisindən əlavə ABŞ-ın ən böyük innovasiya klasterləri bunlardır: Aerokosmik mühəndislik və informasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən Olimpiya klasteri, biotexnoloji məhsullar, eləcə də müasir kimya ilə bağlı məhsullar istehsal edən Kanzas Siti və Boston klasterləri. Silikon Vadisində ayrı-ayrı şirkətlərin fəaliyyətini maliyyələşdirən 180-ə yaxın vençur kapitalı firması və 700-ə yaxın bank xidmət göstərir. Onun ərazisində ümumilikdə 87 minə yaxın şirkət, onlarla tədqiqat mərkəzi və bir neçə böyük universitet yerləşir. Silikon Vadisi akademik elm, biznes və tədqiqat mərkəzləri ilə biznes sektoru arasında kadr mübadiləsi üzrə səmərəli qarşılıqlı əlaqənin klassik nümunəsidir [2, s.16].

İtaliyada klasterlərin əsasını iqtisadiyyatın istehsal sahələrində regional əmək bölgüsü və kooperasiyaya əsaslanan kiçik və orta biznes təşkil edir. Ümumi əhalinin 45%-dən çoxu İtaliya klasterlərinin fəaliyyətində iştirak edir ki, bu da milli ixracın təxminən 40%-ni təşkil edir. Klaster istehsalı ixrac yönümlüdür. Əsasən toxuculuq və hazır geyim istehsalı ilə məşğul olan klasterlər öz məhsullarını ixrac edirlər.

İtalyan klasterləşməsi aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- Klaster strategiyalarının yüksək effektivliyi;
- İnnovativ klasterlərin, xüsusən iqtisadiyyatın tekstil sektorlarında cəmləşməsi;
- Yüksək texnologiyalı istehsalın, xüsusən də əczaçılıq istehsalı sahəsində, telekommunikasiya və istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması sahəsində yüksək inkişaf səviyyəsi.

Hazırda İtaliyada fəaliyyət göstərən innovasiya klasterləri ona brend geyimlərin ixracı sahəsində lider mövqeyini qoruyub saxlamağa kömək edir.

Hindistanın klaster siyasəti Silikon Vadisinin uğurlu təcrübəsini maksimum dərəcədə təkrarlamağa çalışır. Hazırda Banqalorda bu gün uğurla fəaliyyət göstərən Silikon Yaylası klasteri formalaşmışdır. Hindistanın klaster siyasəti dövlətin fəal iştirakını nəzərdə tutur. Belə ki, ölçüsündən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün innovasiya klasterlərinə fəaliyyət göstərdiyi 5 il, texnoparkda birləşən müəssisələr isə 10 il müddətinə vergidən azad olmaq imkanı verilir.

Hindistanda üç növ klaster var:

1. Toxuculuq və sənətkarlıq məmulatları, yerli kəndlilər üçün mallar, məişət əşyaları və digər məhsullar istehsalı ilə məşğul olan mikro müəssisələrdən formalaşan klasterlər;
2. Dəri məmulatlarının, geyimlərin, avtomobil hissələrinin, keramika məmulatlarının istehsalı ilə məşğul olan ənənəvi sənaye sahələrinin klasterləri;

3. İnformatika, əczaçılıq, biotexnologiya, kompüter proqramlaşdırması sahəsində fəaliyyət göstərən yüksək texnologiyalı klasterlər.

Hindistanda həyata keçirilən klaster siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- kiçik və orta biznes tərəfindən yüksək məhsuldarlığa nail olmaq üçün fəaliyyət göstərən innovasiya klasterlərinin innovativ inkişafının təşviqi;

- ölkənin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla kiçik və orta biznesin inkişafı üçün innovativ modelin formalaşdırılması;

- əsas məqsədi ölkədə yeni innovasiya klasterlərinin formalaşmasını stimullaşdırmaq olan yol xəritəsinin hazırlanması.

Klaster strukturları Almaniyada (kimya və mühəndislik) və Fransada (qida istehsalı, kosmetika) uğurla fəaliyyət göstərir.

Almaniyada klasterlərin formalaşması və inkişafına cavabdeh olan əsas orqan Alman Mühəndislər İttifaqıdır. Onun səlahiyyətlərinə verilən meyarlar sisteminə uyğun gələn şəbəkələrin müəyyən edilməsi və seçilməsi daxildir. Seçilmiş şəbəkələr federal əyalətlərdən, şəhərlərdən, federal nazirliklərdən, müəssisələrdən və tədqiqat təşkilatlarından ibarət birgə komitə tərəfindən təsdiqlənir. Almaniya ərazisində enerji, nəqliyyat və təyyarə, biotexnologiya, nanotexnologiya, optika, tibbi avadanlıqların, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istehsalı, ətraf mühitin mühafizəsi və s. sahələrdə klasterlər mövcuddur [3, s.36].

Fransanın klaster siyasətinin diqqət mərkəzində olan əsas məsələlər dövlət və özəl müəssisələrin qarşılıqlı fəaliyyətində maneələri aradan qaldırmaq; elmi tədqiqatların yüksək investisiya cəlbediciliyinə nail olmaq; kiçik və orta biznesin rəqabət qabiliyyətini təmin etməkdir. Fransada klasterlərin formalaşmasında innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təmin edən innovasiya ekosisteminə mühüm yer verilir. Fransada innovasiya ekosistemi innovasiya fəaliyyətinin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsidir ki, həmin elementlərdən ən əsasları texnoparklar, elmi-tədqiqat institutları və təhsil təşkilatlarıdır. Fransada klasterləşmə proseslərinin həyata keçirilməsində istehlak bazarını tənzimləyən, rəqabət qaydalarına əməl olunmasına nəzarət edən, istehlakçıların hüquqlarını qoruyan, milli iqtisadiyyatın turizm, ticarət, sənətkarlıq kimi əsas sahələrini inkişaf etdirən nazirlik mühüm rol oynayır. Fransanın ən uğurlu klasterlərindən biri tibbi avadanlıq və əczaçılıq məhsulları istehsal edən Medisen Paris Region şirkətidir. Bu innovasiya klasterinə 249 müəssisə daxildir və onun 2019-cu ildə istehsal həcmi 1,4 milyard avroya bərabər olub.

Böyük Britaniyada klasterləşmə təcrübəsini nəzərdən keçirək. Böyük Britaniyanın cənubunda yerləşən klasterlər əsasən xidmət sektorunda fəaliyyət göstərir, ölkənin şimal hissəsindəki klasterlər isə əmtəə istehsalına əsaslanır. Böyük Britaniyada ən böyük klaster elektronika sektorunda fəaliyyət göstərən Nyuport ərazisidir. Klasterə Yaponiya və Amerika şirkətləri daxildir. Bu klasterin fəaliyyətinin əsas vəzifələri işçilərin ixtisasının, sənaye təşkilatları ilə ali təhsil müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqənin dərəcəsinin artırılması, kiçik və orta biznesin rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Göründüyü kimi, Böyük Britaniya təcrübəsinin xüsusiyyətləri klasterləri regionlar üzrə aydın şəkildə ayırır: cənub klasterləri əsasən xidmət sektoruna (biznes xidmətləri, proqram təminatı), şimal klasterləri sənaye sektoruna yönəldilmişdir.

Yaponiyada klasterlər coğrafi yaxınlıqda yerləşən subpodratçılarla işləyən bir böyük ana müəssisədən ibarətdir. Klaster yanaşması Finlandiyada geniş yayılmışdır. Finlandiyanın aparıcı klaster firmalarına Erikson, Siemens, Fujitsu və IBM kimi bir sıra böyük transmilli şirkətlərin istehsal və xidmət bölmələri daxildir. Hazırda meşə, informasiya və telekommunikasiya klasterləri Finlandiya iqtisadiyyatı üçün ən mühümdür, ixracın əsas hissəsini təmin edir və ölkənin ümumi daxili məhsulunun əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir [3, s. 37].

Hollandiyada klasterlər şərti olaraq 10 sənaye klasterinə bölünür. Bundan əlavə, onlardan bəziləri, məsələn, montaj sənayesi, kommersiya xidmətləri sənayesi və kimya sənayesi, digər klaster sənayələrinə biliklərin “xalis ixracatçıları”dır. Portuqaliyada klasterlərin əksəriyyəti şirkətlərin coğrafi yaxınlığına görə

təbii mənşəlidir. Kanada yüksək innovativ potensiala malik inkişaf etmiş sənayeyə malikdir. Kanadada aşağıdakı klasterlər fəaliyyət göstərir: biotexnoloji, informasiya və telekommunikasiya, yüksək texnologiyalı, multimedia, şərab, sənaye və qida sənayesi klasterləri və s. Çin modeli birbaşa xarici investisiyaların köməyi ilə ən böyük transmilli şirkətlərin cəlb edilməsinə əsaslanan inkişafı nəzərdə tutur. Çin ölkə iqtisadiyyatının innovasiya və sənaye səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün klasterlərdən istifadə etməyə çalışır.

Hazırda demək olar ki, bütün ölkələr klasterləşmə ilə əhatə olunub. Bir çox dövlətlər innovasiya klasterlərindən iqtisadi mövqelərini yaxşılaşdırmaq üçün əsas vasitə kimi istifadə edirlər. Cədvəldə müxtəlif ölkələrdə klasterlərin sayını, onların ixtisaslaşma sahələrini və xüsusiyyətlərini xarakterizə edən məlumatları təqdim edə bilərik.

2020-ci ildə klasterlərin ayrı-ayrı ölkələr üzrə bölgüsü aşağıdakı kimidir: ABŞ - 380, İtaliya - 206, Böyük Britaniya - 168, Hindistan - 106, Fransa - 96, Polşa - 61, Danimarka - 34, Almaniya - 32, Hollandiya - 20, Finlandiya - 9.

Cədvəl

Ölkələr	Xarici ölkələrin innovativ klasterlərinin sayı, ixtisaslaşması və xüsusiyyətləri		
	Klasterlərin sayı	İxtisaslaşma sahələri	Klasterləşmənin xüsusiyyətləri
ABŞ	380	Kompüter texnologiyaları	• Yüksək texnologiyalı istehsalın inkişafına diqqət yetirilməsi; • Klaster məhsullarının ixrac yönümlü olması; • İnnovasiya klasterlərinin fəaliyyətinin əsas maliyyə mənbəyinin vençur kapitalının olması.
İtaliya	206	İstehlak malları və ərzaq istehsalı	• Klaster assosiasiyalarının üzvlərinə münasibətdə üstünlük kiçik və orta biznesə verilməsi; • Klasterlərin əsas ixtisaslaşmasının tekstil sənayesinin olması.
Böyük Britaniya	168	Biotexnologiya və bioresurslar	• Xarici ölkələrin müəssisələrini klasterə daxil etmək imkanının olması; • Klasterlərin ixtisaslarından asılı olaraq regionlar üzrə bölgüsü; • Klaster işçilərinin bacarıq səviyyəsinin yüksək əhəmiyyəti.
Hindistan	106	Kompüter texnologiyaları	• Kiçik və orta biznesə dəstək; • İstehsal klasterlərinin əl işini istiqamətlənməsi.
Fransa	96	Əczaçılıq və kosmetika, ərzaq istehsalı	• İnnovasiya ekosisteminin əhəmiyyətinin çox olması; • Dövlət və özəl müəssisələr arasında sıx əməkdaşlığın olması.

Бeynəlxalq təcrübədə klasterlərin müxtəlif modellərindən istifadə olunur. Onlardan biri İtaliyanın “sənaye rayonları” ilə təşkil olunur ki, burada kiçik firmaların yüksək konsentrasiyası onlara böyük şirkətlərlə rəqabət aparmağa imkan verir. Belə klasterlərə protoklasterlər deyilir. Başqa bir model iri şirkət, universitet və ya elmi laboratoriya ola bilən vahid mərkəz ətrafında qruplaşdırılmış şirkətlərin şəbəkə periferiyası kimi formalaşmış sənaye klasterləridir. Belə klasterlərə Cənubi Koreyada, Almaniya və Fransada rast gəlmək olur. Yaponiyanın Sapporo vadisi də belə klasterlərdəndir. Və nəhayət, üçüncü model innovativ klasterlərdir. Skandinaviyada, İsveçrədə, ABŞ-da, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində belə klasterlərə rast gəlinir. Onlar coğrafi cəhətdən yaxın şirkətlər, onların təchizatçıları və böyük şirkətləri olan müştərilər arasında qarşılıqlı əlaqə sistemini təşkil edir. Müxtəlif xarici ölkələrdə həyata keçirilən klasterləşmə proseslərinin təhlili onların əsas xüsusiyyətlərini ayırmağa imkan verir.

Cədvəl əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, müxtəlif xarici ölkələrin klaster siyasəti regionun özünün xüsusiyyətləri, milli iqtisadiyyatın strateji məqsəd və vəzifələri ilə müəyyən edilən səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Klasterləşmə sahəsində beynəlxalq təcrübənin təhlilini yekunlaşdıraraq qeyd etmək lazımdır ki, klasterlərin ən effektiv inkişafı ABŞ-da müşahidə olunur. Bu ölkədə klasterləşmə biznes bazarının təqribən 60%-dən çoxunu əhatə edir və innovasiya klasterləri ölkənin ÜDM-in artırılması üçün əsas vasitələrdən biridir. İtaliya, Böyük Britaniya, Hindistan və Fransa da klasterləşmənin inkişafının uğurlu nümunələridir. Bu, ilk növbədə, nəzərdən keçirilən ölkələrin yüksək innovasiya potensialına və innovasiya sisteminə malik olması ilə bağlıdır. İnnovasiya sisteminin elementlərinin klaster fəaliyyətinin alətləri kimi istifadəsi istehsal prosesinin innovativ üsullarından istifadə etməklə yüksək texnologiyalı istehsalın həyata keçirilməsinə kömək edir ki, bu da innovasiya klasterlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Həmçinin klaster siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin fəal iştirakı klasterləşmənin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Klasterlərin yaradılmasının xarici təcrübəsini nəzərdən keçirərək deyə bilərik ki, onların formalaşdırılmasının ümumi prinsipləri və üsulları mövcuddur. Lakin hər birinin ayrı-ayrı ölkədə müəyyən xüsusiyyətlər mövcuddur. Bunlara ölkənin və bütövlükdə regionun resurs potensialı, prioritet sahələrin inkişaf istiqamətləri və s. daxildir.

Xarici ölkələrdə klaster siyasətinin aparılması üsullarını nəzərə alsaq, bu prosesə müxtəlif yanaşmalar diqqəti cəlb edir: liberal və dirijist. Birinci halda klasterlər bazar mexanizmi kimi nəzərdən keçirilir. Burada dövlət tənzimləməsi minimaldır və əsasən klasterin təbii inkişafına maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlir. Belə siyasət liberal iqtisadi siyasət tətbiq edən ölkələr (ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya, Kanada) tərəfindən aparılır. Beləliklə, klasterlərdən istifadə iqtisadiyyatın innovativ inkişafının artması, rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkənin və regionun investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün rıçaqdır.

Ədəbiyyat

1. Емельянова Н.В. Отечественный и зарубежный опыт формирования и развития инновационных кластеров // Инноватика - 2018: Сборник материалов XIV Международной школы-конференции студентов, аспирантов и молодых учёных, 2018, с. 473-476
2. Иоффе О. Кластерный подход. Губернский деловой журнал, 2009, №11, с.16
3. Ксенофонтова О.Л. Опыт зарубежных стран по созданию и функционированию кластеров: модельный подход // Экономические науки «Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение», 2015, № 2 (42), с.36-42

Резюме

Гасымова З.М.

Изучение международного опыта развития инновационных кластеров

В статье обосновывается необходимость формирования инновационных кластеров. Развитие инновационных кластеров изучено на опыте ведущих стран мира, в том числе США, Индии, Великобритании, Германии, Франции, Италии, Японии, Финляндии, Нидерландов, Канады,

Португалии и Китая. Проанализированы количество, специализация и характеристики инновационных кластеров зарубежных стран. Рассмотрены модели кластеров, используемые в международной практике.

Ключевые слова: кластер, инновации, инновационные кластеры, производство, продукт, технология, развития

Summary

Gasimova Z.M.

Study of International Experience in the Development of Innovation Clusters

The article substantiates the need to form innovative clusters. The development of innovation clusters has been studied on the basis of the experience of the leading countries of the world, including the USA, India, Great Britain, Germany, France, Italy, Japan, Finland, the Netherlands, Canada, Portugal and China. The number, specialization and characteristics of innovative clusters of foreign countries are analyzed. The cluster models used in international practice are considered.

Key words: cluster, innovation, innovation clusters, production, product, technology, development

İNNOVATİV KLASTERLƏRİN FORMALAŞMASI VƏ SƏMƏRƏLİ İNKİŞAFI

Qaziyeva Səbinə Tahir qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Məmmədova Elnarə Məmmədli qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ilqarosmanov1975@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə klasterlərin yaradılması və inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi tədqiq edilmişdir. Klaster siyasəti həm Azərbaycanda, həm də xarici ölkələrdə iqtisadi sistemin inkişafı üçün vacib vasitə kimi nəzərdən keçirilmişdir. İnnovativ klasterlərinin milli iqtisadiyyatda rolu araşdırılmışdır. İqtisadiyyatda klaster siyasətinin inkişafının əsas mərhələləri nəzərdən keçirilmişdir. İnnovativ klasterlərin formalaşması və səmərəli inkişafının əsas faydaları müəyyən edilmişdir.*

Açar sözlər: *klaster, innovasiya, innovativ klaster, klaster siyasəti, rəqabət, istehsal*

Müasir dünyada iqtisadi proseslərin inkişafı həm makro, həm də mikro səviyyədə sabitliyi pozan amillərin artan təsiri ilə xarakterizə olunur. Bu, şirkətləri mövcud reallıqlara uyğunlaşmağın ən effektiv formalarını axtarmağa sövq edir. Bu formalardan biri klasterlərdir.

İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsi iqtisadiyyatın istehsal sahələrində klasterlərin fəal formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur. Əsas hədəflər klasterlərin formalaşmasına və inkişafına təkan verməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi və ölkə və regionun iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Bu gün klasterlərin formalaşması rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın yaradılması üçün mühüm vasitədir. Klaster yanaşması resursların daha rəşional şəkildə yenidən bölüşdürülməsinə, həm rentabelliğin artması, həm də elmi-texniki inkişaf baxımından qoyulmuş vəsaitdən maksimum gəlir əldə etməyə imkan verir.

Klaster yanaşması iqtisadi artımın keyfiyyətində mühüm amilə çevrilir. Dövlətin, biznesin və elmi ictimaiyyətin səylərinin klaster təşəbbüslərinin inkişafına yönəldilməsi regionların iqtisadi artımının yüksək dinamikasını təmin edir [4, s.49].

Hazırda klaster siyasəti həm Azərbaycan, həm də xarici ölkələrdə iqtisadi sistemin inkişafı üçün vacib bir vasitədir. Klasterlər sənaye sahələrinin səmərəliliyinin, regionun və bütövlükdə ölkənin

rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin artmasına kömək edir. Klasterin əsas rəqabət üstünlüyü ondan ibarətdir ki, klaster üzvləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə prosesində fikir və təkliflər mübadiləsi aparır, bunun nəticəsində yeni ərazilərin tədricən, lakin istiqamətləndirilmiş inkişafı baş verir. Bu, bizə ölkədə lider mövqe tutmağa imkan verir.

Dünya təcrübəsində klaster mexanizminin yaradılmasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Klasterlərin yaradılması üçün müxtəlif istiqamətlərdə əlverişli mühit yaratmaq lazımdır ki, bunlara aşağıdakılar daxildir:

- innovasiya sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- kiçik sahibkarlığın vergiyə cəlb edilməsi;
- kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi üzrə regional proqramların təkmilləşdirilməsi;
- innovativ kadrların yenidən hazırlanması sisteminin formalaşdırılması.

Klasterlərin yaradılmasında və fəaliyyətində mühüm rol innovasiyaların inkişafına verilir. Çünki klasterlərin əksəriyyəti ən son texnologiyalar ətrafında cəmləşib formalaşır. Bunu iqtisadiyyatın klasterləşdirilməsinin iqtisadiyyatın informasiya inkişafı indeksindən və innovativ inkişaf indeksindən asılılığı ilə aydın görmək olar [1, s.11].

İnnovasiya klasterləri ümumi iqtisadi mexanizmin tərkib hissəsidir. Klassiklər deyirlər ki, ilk növbədə, ümumi məsələləri həll etmədən konkret məsələlərin həlli ilə məşğul olanlar hər addımda bu ümumi məsələlərlə və problemlərlə qarşılaşacaqlar. İqtisadi siyasət real, aydın və ardıcıl olmalıdır. Əgər belə deyilsə, onda bu şəraitdə müəyyən aspektləri həyata keçirmək çətindir. Daha konkret desək, innovativ klasterlərlə bağlı, fikrimizcə, aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, dövlət, regional, yerli səviyyələrdə və ayrı-ayrı şirkətlər və qurumlar səviyyəsində bütün klaster üzvlərinin hərəkətlərini sinxronlaşdırmaq lazımdır. Onun üzvlərinin hər birinin öz xüsusi maraqları var ki, bu da klasterin maraqları ilə əlaqələndirilməlidir. Koordinasiya rolunu regional və yerli hökumətlərlə əməkdaşlıqda maraqlı tərəflər tərəfindən regionda yaradılmış struktur oynaya bilər. Bu bir növ idarəetmə şirkətidir. Belə bir əlaqələndirmə mexanizmi innovativ klasterlərin inkişafına dair dövlət proqramında nəzərdə tutulub. Lakin bu kifayət deyil. Lazım olan təkcə idarəetmə şirkətləri deyil, onlar üçün bazarın formalaşdırılmasıdır. Əks halda, regionda formalaşan əlaqələndirici orqan başqa bir direktiv struktura çevrilə bilər.

İnnovativ klasterlər bütün innovasiya zəncirindən istifadə edir: elmi biliklərin yaradılmasından və onun əsasında biznes ideyalarının formalaşdırılmasından tutmuş ənənəvi və ya yeni bazarlarda məhsulların satışına qədər. Belə bir klasterin xüsusiyyətlərinə bir çox hallarda ixracyönlü məhsul və texnologiya istehsal etməsi də daxildir. Səmərəli fəaliyyət göstərən innovasiya klasterlərində innovasiyaların inkişafı və tətbiqi prosesi sürətlənir və klaster üzvləri innovasiyalara həssaslıq, biznesin rasionallaşdırılması, yeni istiqamətlərin daha sürətli inkişafı kimi üstünlükləri əldə edirlər. Ən uğurlu innovasiya klasterləri mühəndislik və istehsal texnologiyaları sahəsində formalaşır. Çevik idarəetmə strukturlarının olması innovativ ideyaları tez bir zamanda həyata keçirməyə imkan verir. Son 20 ildə Avropa ölkələrində iqtisadi klasterləşmə prosesi yüksək sürətlə gedir. Bu mövzu müxtəlif analitik tədqiqatlarda çox populyardır. Avropada Klaster Siyasəti adlı belə bir araşdırma “Oxford Research” tərəfindən aparılıb. Avropanın 31 ölkəsində klaster proqramları və təşəbbüsləri təhlil edilib. Tədqiqat zamanı məlum olub ki, nəzərdən keçirilən klasterlərin əksəriyyəti “aşağıdan” formalaşmağa başlayıb.

İnnovasiya klasterlərinin inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə onlara dəstək proqramlarının həyata keçirilməsindən asılıdır. Aİ ölkələrində bu, regional, elmi-texnoloji inkişaf və sənaye siyasəti çərçivəsində baş verir. İnnovasiya siyasəti yüksək potensiala malik qabaqcıl sənayelərin dəstəyinə əsaslanır. Eyni zamanda, klasterləşmə çevik biznes strukturlarını - konkret sənaye sahələrinə xidmət göstərilməsi üzrə yüksək ixtisaslaşma hesabına innovativ artım nöqtələrinin formalaşmasına töhfə verən kiçik biznesləri əhatə edir.

Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, bir çox Avropa klasterlərinin innovativ yönümlü olması onlara elmi-texniki tərəqqinin ön sıralarında olmağa və bazar uğrunda öz rəqibləri ilə rəqabət aparmağa imkan verir. Dövlət klasterdə istehsal olunan məhsul və ya xidmətlərə tələbat və ya tədqiqat fəaliyyətinin keyfiyyətinin

yüksəldilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaqla buna fəal töhfə verir. Bir çox ölkələrdə dövlətin müvafiq proqramlarda klasterlərin inkişafı üçün prioritet sahələri müəyyən etməsi adi haldır. Avropa klaster proqramlarında yalnız ən yaxşı müəssisələr dəstək alır. Məsələn, Almaniya dövlət proqramlarında iştirak üçün müraciətlərə baxılarkən rədd edilmiş müraciətlərin payı 95% təşkil edib. Bu cür proqramlar çərçivəsində vəsaitlərin əsas iştirakçıları və alıcıları kiçik və orta sahibkarlardır. Belə müəssisələrin payı Almaniya 60%, Fransa 80% təşkil edir.

İnnovasiya klasterinin inkişafında mühüm rol “artım nöqtələrini” müəyyən etmək üçün yeni təşəbbüslər irəli sürməyə qadir olan fəal yaradıcı komandalara yaradılmasıdır.

Beləliklə, iqtisadiyyatda klaster siyasətinin inkişafının üç mərhələsi var:

- birinci mərhələ - bir sıra ölkələrdə müəyyən fəaliyyət növlərinin inkişafı üzrə regional proqramların həyata keçirilməsi;

- ikinci mərhələ perspektivli klasterlərin hərtərəfli dəstəklənməsi üzrə milli proqramların həyata keçirilməsi;

- üçüncü mərhələ klaster yanasmasının beynəlxalq səviyyədə yayılması [3].

Regionların rəqabət potensialının inkişafı innovativ klasterlərin formalaşmasını və səmərəli fəaliyyət göstərməsini tələb edir ki, bu da əmək məhsuldarlığı səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yeni iş yerlərinin, o cümlədən yüksək məhsuldar iş yerlərinin yaradılmasına, innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin artmasına imkan verir. Yuxarıda göstərilən amillərin hamısı regionların inkişaf səviyyəsinə müsbət təsir göstərir ki, bu da öz növbəsində ölkəyə və onun regionlarına investisiya axınına səbəb olur. Bir sıra ölkələrdə klasterləşmə prosesləri xüsusilə səmərəli şəkildə inkişaf edir ki, bu da onlara innovativ potensialın səviyyəsini yüksəltməyə və yüksək texnoloji inkişafa malik olmağa imkan verir [2, s.18]

İnnovativ klasterlərin formalaşması və səmərəli inkişafı aşağıdakılara öz töhfəsini verir:

• istehsalın həcmi və bununla da ölkənin iqtisadi sisteminin fəaliyyətinin əsas göstəricisi olan ÜDM-in artmasına;

• innovativ inkişafın, startapların sayının artırılması və yüksək texnologiyalı istehsalın genişləndirilməsi yolu ilə innovativ inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi;

• ölkəyə maliyyə resurslarının, xüsusən də vençur kapitalı şəklində axını;

• ölkədə məşğulluğun artması.

Yekun olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, innovativ klaster mexanizmi qısa müddət ərzində geniş qəbul olunaraq bu gün iqtisad elminin bir sıra sahələrinin inkişaf tendensiyyalarını böyük ölçüdə müəyyən edir. İqtisadiyyat elminin müxtəlif sahələrində tədqiqatlar çox vaxt innovativ klasterlərin mövqeyi prizmasından həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Алхасова, Х. Кластерная политика: сущность и факторы эффективной реализации // Модернизация экономических систем: политика, экономика, общество и право: Материалы IV Международной научно-практической конференции, Махачкала: Дагестанский государственный университет, 2020.

2. Андриенко Р.В. Зарубежный опыт кластеризации в сфере развития инновационных кластеров // RussianEconomicBulletin, 2020, Т. 3, № 5, с.18-23

3. Костенко О.В. Кластерный подход в экономике: от саморазвития к регулированию. Таврический научный обозреватель, 2016, № 4 (9), с.9-13

4. Степанов Н.Н. Мировой опыт создания конкурентоспособных кластеров // Национальные интересы: приоритеты и безопасность, 2012, № 47, с.48-52

Резюме

Газыева С.Т., Маммедова Э.М.

Формирование и эффективное развитие инновационных кластеров

В статье рассматривается необходимость создания и развития кластеров. Кластерная политика рассматривалась как важный инструмент развития экономической системы как в Азербайджане, так и за рубежом. Изучена роль инновационных кластеров в национальной экономике. Рассмотрены основные этапы развития кластерной политики в экономике. Выявлены основные преимущества формирования и эффективного развития инновационных кластеров.

Ключевые слова: кластер, инновации, инновационный кластер, кластерная политика, конкуренция, производство

Summary

Qaziyeva S.T., Mammadova E.M.

Formation and Effective Development of Innovative Clusters

The article discusses the need to create and develop clusters. Cluster policy was seen as an important tool for the development of the economic system both in Azerbaijan and abroad. The role of innovation clusters in the national economy has been studied. The main stages in the development of cluster policy in the economy are considered. The main advantages of formation and effective development of innovative clusters are revealed.

Key words: cluster, innovation, innovation cluster, cluster policy, competition, production

PEŞƏ TƏHSİLİ SİSTEMİNİN İNKİŞAFI REGIONLARIN İNKİŞAFI İLƏ HƏMAHƏNGDİR

Qurbanova İntizar Mirzəli qızı

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu

q.intizar@mail.ru

Xülasə: Məqalədə regionların inkişaf etdirilməsinin peşə təhsilli kadrlara tələbatı artırması və bununla da peşə təhsili sisteminin inkişafına yol açması məsələlərinə toxunulur. Öz növbəsində peşə təhsili də məşğulluğa müsbət təsir göstərmiş olur. Peşə təhsili sisteminin inkişafı məsələsinə məhz regional səviyyədə yanaşılmasının məqsədəuyğun olduğu məqalədə əsaslandırılmışdır. Belə ki, regionlar inkişaf etdikcə orada yeni iş yerləri yaradılır. Bununla da həm regionlarda məşğulluq artır, həm də peşə təhsilli kadrlara olan tələbat artdığına görə peşə təhsili sistemi əhatə dairəsini genişləndirməyə və inkişaf etməyə sövq edilir.

Açar sözlər: regionlar, məşğulluq, peşə təhsili sistemi, iş yerləri, inkişaf, kənd təsərrüfatı, klasterlər

Peşə təhsili sisteminin inkişafı və məşğulluğun artırılması ilə bağlı tədqiqatlar göstərir ki, peşə təhsilinin inkişafına regional səviyyədə yanaşılması daha məqsədəuyğundur. Regionlar inkişaf edərsə, yeni iş yerləri açılar və gənclər öz bölgələrində iş təminatı əldə edərlər. Müvafiq olaraq peşə təhsilli kadrlara da ehtiyac artar və peşə təhsili sisteminin şəbəkəsini genişləndirməyə, yerli sahibkarlarla, biznes qrupları ilə əməkdaşlıqda səmərəli fəaliyyətə imkanlar artar. Regionların inkişaf etdirilməsi və peşə təhsilinin məşğulluğa təsirinin artırılması məsələlərindən danışarkən əlbəttə ki, məqsəd səmərəli məşğulluğu artırmaqdır.

Həm məşğulluğun artırılması, həm də peşə təhsilli kadrların hazırlanması məsələsi yeni iş yerlərinin, özü də ləyaqətli iş yerlərinin yaradılması ilə mümkündür. T.H.Hüseynovun fikrincə, "ləyaqətli iş yeri o deməkdir ki, işləyənin aldığı əməkhaqqı (yaxud qazandığı gəlir) onun və ailəsinin normal, ən azından minimum

yaşayışını təmin etsin”[4,s. 114]. Müəllif çox doğru qeyd edir ki, əgər əvvəllər söhbət kütləvi işsizliyin qarşısının alınmasından gedirdisə, indi ləyaqətli iş yerlərindən, əsasən də onların regionlarda yaradılmasından gedir.

Əgər əhali artımına müvafiq şəkildə iş yerlərinin sayı artmazsa işsizlik problemi öz aktuallığını saxlayacaq. İşçi qüvvəsinə tələb artmalıdır ki, mövcud əmək potensialından tələbata uyğun peşə-ixtisas təhsilli kadrlar hazırlansın. G.Əzizovanın qeyd etdiyi kimi, *“işçi qüvvəsinə tələb və təklifin uzlaşdırılmasına nail olmaq üçün yeni iş yerlərinin yaradılması prosesini stimullaşdırmaq, mövcud olanları isə qorumaq və müasirləşdirmək vacibdir”*[5, s. 99].

Beləliklə, qoyulmuş məsələnin həlli baxımından əhəmiyyətli olduğunu nəzərə alaraq respublikamızda son illərdə açılmış yeni iş yerləri barədə müəyyən qədər təsəvvürə malik olduğumuz məqsədəuyğun olar.

*Açılmış yeni iş yerlərinin dinamikası.*Cədvəldən göründüyü kimi açılmış iş yerlərinin böyük hissəsi (son 3 ildə 50%-dən çoxu) Bakı şəhərinin payına düşür.

2019-cu il ərzində yaradılmış 16448 yeni müəssisə və təşkilatın 84,6 faizi Bakı şəhərində yerləşir. Yeni iş yerlərinin 55,5 faizi Bakı şəhərinin, 1,7 faizi Naxçıvan Muxtar Respublikasının, 42,8 faizi digər regionların, o cümlədən 16,3 faizi Aran, 6,9 faizi Gəncə-Qazax, 5,9 faizi Lənkəran, 3,6 faizi Abşeron, 3,3 faizi Şəki-Zaqatala, 2,4 faizi Dağlıq Şirvan, 2,2 faizi Yuxarı Qarabağ, 2,1 faizi Quba-Xaçmaz, 0,1 faizi isə Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarının payına düşmüşdür.

Aşağıdakı cədvəldə son illərdə açılmış yeni iş yerlərinin regionlar üzrə sayı barədə statistik göstəricilər verilmişdir. Həmin dövr ərzində respublika üzrə ümumilikdə 1312051 iş yeri açılmışdır.

2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin 69,3 faizi Bakı şəhərinin payına düşür. Bölgələr arasında isə Aran zonasında daha çox iş yeri açılmışdır. Yeni iş yerlərinin 2021-ci ildə 77,1 faizi Bakı şəhərinin payına düşür.

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikası üzrə yeni açılmış iş yerləri (2014-2020-ci illər)

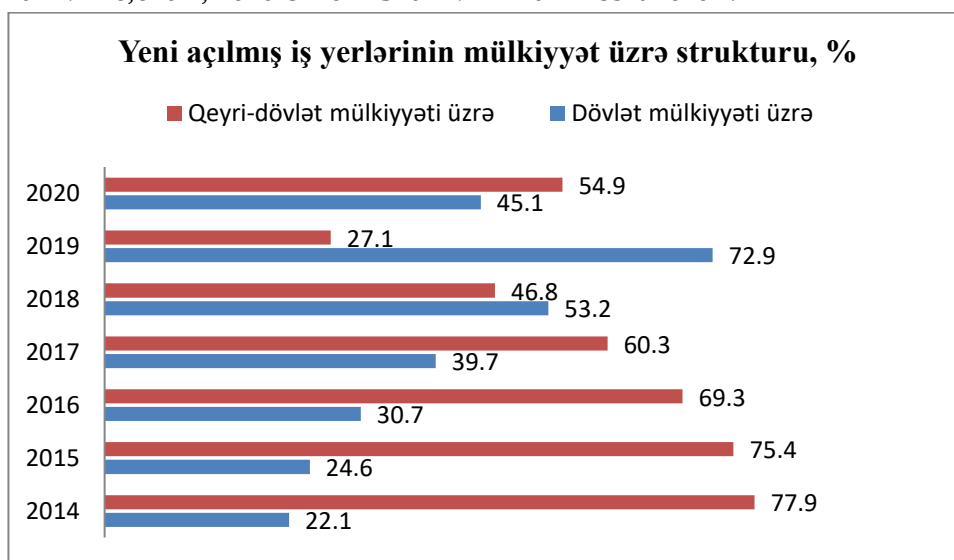
İllər	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021-ci ilin I yarısı
	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri	yeni iş yerləri
Respublika üzrə- cəmi	127315	115869	196539	281446	238 947	192017	128979	30939
Bakı şəhəri	38432	39365	49010	68714	62215	106557	89404	23458
Abşeron	11088	11180	11143	15222	11749	6945	3139	1260
Gəncə-Qazax	17057	13510	26134	28857	18296	13171	4318	1416
Şəki-Zaqatala	6894	5202	10576	9508	7160	6411	1989	642
Lənkəran	8610	7723	12980	28514	21232	11395	8478	982
Quba-Xaçmaz	6348	4693	9542	8373	6441	3963	1775	855
Aran	25219	22122	57104	95980	92 911	31265	4883	378
Yuxarı Qarabağ	3903	3711	6704	15012	10515	4291	4536	277
Kəlbəcər-Laçın	909	775	1038	777	538	124	-	-
Dağlıq Şirvan	5050	4680	9298	8052	5063	4675	1553	339
Naxçıvan	3805	2908	3010	2437	2827	3220	955	174

Mənbə: “Yeni iş yerləri”. 2014-2021, s.18-19. Statistik məcmuələrin məlumatları əsasında hazırlanmışdır [2].

Açılmış iş yerlərinin mülkiyyət üzrə bölgüsünə baxsaq (qrafik 1.) görürük ki, dövlət mülkiyyəti üzrə açılmış iş yerlərinin sayı 2019-cu ilədək stabil olaraq ildən-ilə artmışdır. Yalnız 2020-ci ildə qeyri-dövlət sektorunun payı (70843 iş yeri) çoxdur.

Hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılmış iş yerlərinin 2019-cu ildə 45,8 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 14,2 faizi tikinti, 8,9 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 6,4 faizi emal sənayesi, 3,3 faizi dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat, 3,1 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 2,8 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 2,6 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 2,2 faizi təhsil, 2,1 nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 8,6 faizi isə digər iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə açılmışdır.

Qeyd edək ki, qeyri-dövlət sektorunda çalışanların sayı məşğul əhəlinin tərkibində ildən-ilə artır. Düzdür, dövlət sektorunda məşğulluq daha stabil xarakter daşıyır, işçilər sosial sığortalanmış və müəyyən imtiyazlara malik olurlar. Lakin əməkhaqqı adətən qeyri-dövlət sektorunda daha yüksəkdir. 2005-ci ildə məşğul əhəlinin 30,3 faizi dövlət, 69,7 faizi qeyri-dövlət sektorunda çalışırdısa, 2016-cı il üzrə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 24,6 faiz və 75,4 faiz; 2017-ci ildə: 24 faiz və 76 faiz; 2018-ci ildə 23,7 faiz və 76,3 faiz; 2019-cu ildə 23,4 faiz və 76,6 faiz; 2020-ci ildə 23 faiz və 77 faiz nisbətindədir.

Qrafik 1. Yeni açılmış iş yerlərinin mülkiyyət üzrə bölgüsü

Bakı şəhərində əhəlinin sıxlığını və region gəncləri arasında işsizliyin daha yüksək olduğunu nəzərə alaraq artıq bütün diqqətin regionlara yönləndirilməsi və rayonlarımızda həm dövlət, həm də qeyri-dövlət sektoru üzrə yeni iş yerlərinin yaradılması vacibdir.

Prezident İlham Əliyev regionların inkişafına dair öz çıxışlarında bildirib: *“Azərbaycan təkə Bakıdan və Abşerondan ibarət deyildir. Azərbaycanın hər bir bölgəsi inkişaf etməlidir... Regionları hərtərəfli inkişaf etdirmək üçün güclü infrastruktur olmalıdır. Azərbaycanın gücü, bölgələrin gücündədir...”* [1].

Regionların istənilən səviyyədə inkişafına nail olmaq və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün bölgələrdə kənd təsərrüfatı və aqrar sahənin inkişafı, xüsusilə də aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi yönündə daha çox işlər görülməlidir.

Baxmayaraq ki, kənd təsərrüfatında məşğulluq daha yüksək olur, orada yaradılan əlavə dəyər az olur. Digər tərəfdən isə, strateji sahə olaraq kənd təsərrüfatı ölkə üçün, əhali üçün önəmli olan təbii məhsullar yetişdirir, hansılar ki, sağlam qidalanmanın əsasını təşkil edir. Bundan başqa burada əməkhaqqı və əlavə dəyər yaradılması səviyyəsi aşağı olsa da məhsul istehsalında daha çox fiziki əmək sərf olunur (əmək tutumlu sahədir). Problem ondadır ki, digər ərzaq məhsullarının bahalaşması fonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti çox vaxt aşağı olur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının

dövriyyəsi ilə məşğul olaraq dolanışığını təmin edən insanların sayı çoxdur. Bir sözlə kənd təsərrüfatı yalnız kəndlinin deyil, ticarətlə məşğul olanların da qazanc mənbəyini təşkil edir.

Kənd təsərrüfatının daha çox əlavə dəyər yaratmasını təmin etmək üçün yetişdirilən məhsulun ölkədə emalını təşkil etməli, hazır məhsul (əmtəə) şəklində daxili və xarici bazarlara çıxarılmasına nail olunmalıdır. Regionlarda yüngül sənaye və yeyinti sənyesini inkişaf etdirmək üçün yeni müəssisələrin yaradılmasına investisiyaları cəlb etmək vacibdir. Məsələn, pambıq və barama hazır geyim və digər istifadə vasitələri kimi sona qədər hazırlanarsa gətirdiyi mənfəət çoxalar, istehsal genişləndikcə də peşə təhsilli kadrlar üçün iş yerlərinin sayı artır. Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, məşğulluq probleminin həllində mühüm məsələlərdən biri də region gənclərinin iş təminatının yüksəldilməsidir. Qeyd etdiyimiz sahələrin inkişafı və onların vəhdətdə fəaliyyət göstərməsi təmin olunarsa gənclərin peşə təhsili ilə əhatəliliyinin artırılması və işsizliyin qarşısının alınması məsələləri də öz həllini tapar.

Bütün bunları nəzərə alaraq hər bir iqtisadi rayonda dövlət-biznes-peşə təhsili müəssisələrinin qarşılıqlı əməkdaşlıqda fəaliyyətini təmin edən təhsil klasterlərinin yaradılması məqsədəuyğun olardı. Belə ki, təhsil klasteri biznes sektoru ilə təhsil müəssisələri arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilinə imkan yaratmaqla yanaşı, buraya investisiyaların cəlb edilməsinə də səbəb olur ki, bu da regionun inkişafı üçün vacibdir. Klasterə daxil olan müəssisələr isə özləri üçün lazım olan kadrların hazırlanmasında həm bilavasitə iştirak edir, həm də peşəkar kadrları haradan cəlb edəcəklərini bilirlər. Deməli, peşə təhsili müəssisələrinin də fəaliyyəti həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından yaxşılaşır. Bütün bunların nəticəsində isə region inkişaf edir, məşğulluq artır.

Qeyd edək ki, təhsil klasterlərinin yaradılması təcrübəsi artıq Rusiyada özünü doğrultmuşdur. Məsələn, Tatarıstan Respublikasında neft, qazın hasilatı və nəqli, neft emalı və neft kimya, yüksək texnologiyalar, energetika, maşınqayırma, yüngül sənaye, aqrar-sənaye kompleksi, ticarət və xidmət, nəqliyyat, informasiya və rabitə sferalarında elm-təhsil klasterləri yaradılmışdır. Onların bir çoxunun tərkibinə ali təhsil müəssisələri ilə yanaşı peşə təhsili müəssisələri də daxil edilmişdir [3, s. 443].

Bu vasitə ilə hər regionun tələbatlarına uyğun peşə təhsilli kadrların yerlərdə hazırlanması və region gənclərinin iş təminatının yüksəldilməsi mümkündür. Bundan başqa, işsiz və işaxtaranların peşə təliminə cəlb edilməsi və yerli əmək bazarının kadr ehtiyaclarının səmərəli şəkildə ödənilməsi vasitəsilə regionların inkişafına nail olmaq üçün Məşğulluq xidmətinin tərkibində fəaliyyət göstərən Regional Peşə Tədris Mərkəzlərinin sayını artırmaq lazımdır. Hazırda onların sayı 4-dür (Bakı, Naxçıvan və Göyçay və Gəncədə), lakin hər iqtisadi rayonda yaradılmasına ehtiyac vardır.

Dövlət biznes nümayəndələrini hər vasitə ilə peşə təhsilində yaxından iştiraka sövq etməlidir: sosial tərəfdaşlığın möhkəmləndirilməsi; Sahibkarlar konfederasiyasının dəstəyindən maksimum istifadə tədbirləri; biznes nümayəndələrinin peşə təhsilinə dəstək üçün birliklər, fondlar təşkil etməsinə təşviq; onlar üçün maarifləndirmə, konsultasiya xidmətlərinin göstərilməsi təşkil edilə bilər. Məsələn, ianələr və sahibkarlardan tutulacaq vergilər əsasında formalaşacaq Peşə Təhsilinə Dəstək Fondunun yaradılması məqsədəuyğundur.

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda aparılan quruculuq işləri tezliklə orada normal yaşayışın bərpa olunması ilə peşə təhsili sisteminin inkişafına və ölkəmizin gənclərinin səmərəli məşğulluğunun təmin olunacağına ümidləri daha da artırır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasındakı çıxışı: [Elektron resurs] / – Bakı, 11 yanvar 2019-cu il. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi. URL: <https://president.az/az/articles/view/31504>
2. Azərbaycan Respublikasının statistik göstəriciləri. Statistik bülletenlər (2016-2021-ci illər üzrə) [Elektron resurslar] / – Bakı, AR Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı. URL: <https://www.stat.gov.az>
3. Əliyev, T.N. Klasterlər: beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf. Monoqrafiya / T.N.Əliyev. – Bakı: Elm və Bilik, –2019. – 536 s.

4. Hüseynov, T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika / T.H.Hüseynov. – Bakı: Elm, – 2015. – 466 s.
5. Азизова, Г.А. Рынок труда Азербайджана / Г.А.Азизова. – Баку: ЭЛМ, – 2005. – 303 с.

Резюме

Курбанова И.М.

Развитие системы профессионального образования совместимо с развитием регионов

В статье затронуты вопросы развития регионов, увеличения спроса на профессиональное образование и, соответственно, развития системы профессионального образования. В свою очередь, профессиональное образование положительно влияет на занятость. В статье обосновывается целесообразность подхода к развитию системы профессионального образования на региональном уровне. Таким образом, по мере развития регионов в них создаются новые рабочие места. В то же время растет занятость в регионах, растет спрос на профессиональное образование, что стимулирует расширение и развитие системы профессионального образования.

Ключевые слова: регионы, занятость, система профессионального образования, рабочие места, развитие, сельское хозяйство, кластеры

Summary

Qurbanova I.M.

The Development of the Vocational Education System is Compatible with the Development of Regions

The article touches on the development of the regions to increase the demand for vocational education and thus lead to the development of the vocational education system. In turn, vocational education has a positive effect on employment. The article substantiates that it is expedient to approach the development of the vocational education system at the regional level. Thus, as the regions develop, new jobs are created there. At the same time, employment in the regions is growing, and the demand for vocational education is growing, which encourages the expansion and development of the vocational education system.

Key words: regions, employment, vocational education system, workplaces, development, agriculture, clusters

TÜRKİYƏ TEXNOPARKLARININ TƏHLİLİ ƏSASINDA SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN NƏZDİNDƏ TEXNOPARKIN YARADILMASI MƏSƏLƏSİ

**Məmmədov Ramazan Salam oğlu,
Məmmədov Cavanşir Firudun oğlu,
Orucov Samir Kamal oğlu,
Məmmədova Şəfiqə Səfər qızı**
Sumqayıt Dövlət Universiteti

cavan62@mail.ru, shafiq_mammadova@mail.ru

Xülasə: Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin (ATM) yenidən qurulması, müasir tələblərə əsasən elmi işlərin inkişaf etdirilməsi, nəticələrinin komersiyalaşdırılması və akademik heyətin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə Sumqayıt Dövlət Universitetinin (SDU) nəzdində texnoloji parkın yaradılması məqsədi qoyulmuşdur. ATM-də texnoparkın yaradılması məqsədi ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin ATM-lərində yaradılmış texnoparkların mövcud vəziyyəti təhlil edilərək, SDU-nun mühəndis yönümlü ixtisaslarına uyğun İstanbul Texniki Universitetinin Texnokəndi və Bursa UluTek Universitetinin Texnoparkının arxitektura layihələri, iş prinsipləri, əsas kimi seçilmişdir. SDU-nun nəzdində

yaradılacaq mühəndis yönümlü texnoparkın arxitektura dizaynı, işçi bölmələrin quruluş sxemi və iş prinsipi təklif edilmişdir.

Açar sözlər: *ali təhsil müəssisəsi, texnopark, innovasiya, startap, layihə*

Giriş

Son dövrdə Azərbaycan Respublikasının ATM-lərində baş verən innovasiyalı yenidənqurma işləri SDU-nun elmi yaradıcılıq fəaliyyətində də öz əksini tapmışdır. SDU-nun Fəaliyyət Planına əsasən müəyyən edilən elmi işlərin praktiki əhəmiyyətini artırmaq, nəticələrin kommersiyalaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə universitetin bazasında yeni elmi – yaradıcılıq – istehsalat və iqtisadi idarəetmə müəssisəsinin işlənməsi müasir dövrün tələblərinə cavab verən vacib məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdur. SDU-nun elmi-yaradıcılıq fəaliyyətinin əsas sahələrindən biri olan, elmi işlərinin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması üçün SDU-nun nəzdində texnoloji parkın yaradılmasıdır [1]. Bununla əlaqədar olaraq, tezis məqsədi SDU-nun nəzdində biznes inkubasiya, elmi-tədqiqat sahəsi və çevik istehsalat yönümlü müəssisənin korporasiyasını təmin edən texnoparkın yaradılması kimi müəyyən edilmişdir. Tezis məqsədindən irəli gələn aşağıdakı əsas tədqiqat məsələlərinin həlli tələb olunur:

- Türkiyədə ATM – lərin prototip texnoparklarının təhlili;
- ATM-in (SDU-nun bazasında) texnoparkının quruluşunun təyini;
- SDU-nun bazasında təklif olunan texnoparkın fəaliyyət sxemi;
- SDU-nun bazasında yaradılacaq texnoparkın əsas ixtisas profillərinin seçilməsi;
- SDU-nun bazasında yaradılacaq texnoparkın startap layihələr bazasının işlənməsi.

Türkiyədə ATM – lərdə fəaliyyət göstərən prototip texnoparklarının təhlili

21-ci əsrin əvvəllərindən başlayaraq Türkiyə Cümhuriyyətinin yüksəlişli iqtisadi inkişafı bir çox sahələrdə yenidənqurma işlərinin aparılması ilə əlaqədar olmuşdur. Bu sahələrdən biri də ali təhsil sahəsidir. ATM-lərdə işləyən çox saylı akademik heyətlə yanaşı elmi yaradıcı düşüncəyə malik olan tələbə kontingenti təhsil alır. Onların ideyalarının səmərəli istifadəsi, yəni ideyadan real məhsula çevrilməsi və gələcəkdə onun yerli və ya xarici bazara çıxarışı üçün Türkiyənin ATM-lərində innovativ texnoloji qurumlarının (texnokəndlər) yaradılmasına start verildi. Son 20 ildə Türkiyədə fəaliyyət göstərən texnoparkların ümumi sayı 92-yə çatıb [2, 3]. Türkiyə texnoparklarının təhlili göstərir ki, onlar aşağıdakı qruplara bölünür:

- Sənaye parkları (müxtəlif sənaye sahələrinin müəssisələrindən - rezidentlərdən təşkil olunur);
- Texnoparklar (Bilişim Vadisi, İstanbul Texnopark, GOSB, Bilkent Cyberpark) (Şəkil. 1);
- ATM-lərdə Texnoparklar (İstanbul Texniki Universitetinin Teknokəndi, Bursa Ulutek

Universitetinin Texnoparkı.

Son 10 ildə Türkiyədə yaradılan texnoparkların iqtisadi yüksəlişinin göstəriciləri ondan ibarət olmuşdur ki, onlardan bir neçəsi Avropa İttifaqının Almaniya, Niderland, Fransa, Belçika, İtaliya və s. inkişaf etmiş ölkələrinin 100 texnoparklarının sıralarına daxil olmağı bacarmışdır. Buna səbəb kimi aşağıdakı amilləri qeyd etmək olar:

1. Gənc yaşlarından, kreativ, elmi-yaradıcı düşüncəli cəvşqlrı strateji ixtisaslı elmi işlərə cəlb edilməsi;
2. Müasir dövrün daha sürətlə inkişaf etmiş informasiya texnologiyaları, təhlükəsizliyi, proqramlaşdırma, şəbəkə sistemləri, bu sistemlərin hərbi texnikası ilə əlaqələndirilməsi, hərbi sənayesinə aid olan hava və kosmik qüvvələr və s.;
3. Ali təhsil müəssisələrində işləyən və oxuyan akademik və tələbə heyətinin elmi yaradıcı işlərə cəlb etməklə, elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması, yəni ATM-in işçi və tələbələrinin əməyinin stimullaşdırılması;
4. Türkiyə dövlətinin hüquqi, iqtisadi dəstəyinin olması.
5. Texnoparklar haqqında qanuna əsasən yaradıcı-tədqiqatçının yeni biznesin təşkil edilməsinə əlverişli şəraitin olması.

Şəkil.1. Türkiyənin məşhur texnoparklarının görüntüləri

Türkiyənin ən məşhur İstanbul Texnoparkı [4] 384 firmadan, 7341 mühəndis kontingentindən, 2468 milli layihədən, 237 patent, 210 firmanın inkubasiya mərkəzinin məzunları, inkubasiya mərkəzindən texnoparkda keçərək, fəaliyyətini orada davam etdirən 85 firmadan ibarətdir (Şəkil. 2).

Şəkil. 2. İstanbul texnoparkının görüntüsü

Bilişim Vadisi (Şəkil. 3) [5] beynəlxalq səviyyədə tanınan və qəbul edilən Amerikadakı "Silikon Vadisi"ndən ilham alaraq dizayn edilmişdir. Bilişim Vadisi işçilərinə əvəzolunmaz imkanlar təqdim edir. İnsanların çoxu ən qısa zamanda təqaüdə çıxmaq arzusunda olduğu halda, burada işləyənlər həyatı bir yarış və əyləncə kimi görürlər. Texnoparkın 35%-i texnopark rəhbərləri və nümayəndələri, 12%-i dövlət qurumlarının (Sənaye və TEKNOLOGİYA, Tübitak, Brend, Universitetlər, Sənaye Palataları) menecerləri və nümayəndələri, 31%-i Ar-Ge şirkətlərinin sahibləri və menecerləri, 12 milli şirkətdir, menecerlər və 10% beynəlxalq şirkət menecerləri təşkil edir.

Son 20 ildə ATM bazasında yaradılan və hal hazırda uğurla fəaliyyət göstərən texnoparklardan biri də İstanbul Texniki Universitetinin Texnokəndidir (İTUT). 2002-ci ildə İstanbul Texniki Universitetinin bazasında yaradılmışdır. İTUT Türkiyənin ən inkişaf etmiş texnokəndlərindən biri olaraq, sənaye və bir çox universitetlərlə əməkdaşlıq edir, çox saylı şirkətlərin inkişafına kömək edir. İTUT-da 300 elmi-tədqiqat kompaniyalarından çox 8800 əməkdaşı 120 000 m² sahədə fəaliyyət göstərir. İTUT-un əsas tədqiqat profilərli informatika, telekommunikasiya, hərbi, məişət avadanlıqları, tibb, dizayn və energetika sahələrində yüksək texnologiyalarının tətbiqinə əsaslanır [6]. Firmaların əldə etdiyi ümumi gəliri 4 milyard TL təşkil edir.

İTU ARI Teknokent, Türkiyənin Ən Nüfuzlu Texnologiya Şəhəri 24 Fevral 2022 - Teknokentdən, Texnologiya, İnnovasiya və Sahibkarlıq Mərkəzindən Business Leaders Startup jurnalının hazırladığı "Ən Nüfuzlu Liderlər" sorğusunda iştirak edib. Buna uyğun olaraq İTU ARI Teknokent olaraq ən nüfuzlu texnopolislərin reytingində birinci yeri tutub. İTÜ Çekirdek inkubasiya mərkəzimiz sahibkarlıq ekosistemində ən çox dəyər yaradan və ekosistemi ən çox yaşadan inkubasiya mərkəzi seçilib [7].

Şəkil. 3. Bilişim Vadisi texnoparkının görüntüsü.

SDU-da Texnoparkın yaradılması üçün təkliflər

Təhlil olunan Türkiyə texnoparklarının fəaliyyət istiqamətlərinə, onların arxitektura-dizayn quruluşlarına, iş prinsiplərinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, İTUT-ə analoq olaraq, Azərbaycanın aparıcı ATM-lərindən biri olan Sumqayıt Dövlət Univesitetinin nəzdində texnoparkın yaradılması məqsəduyğun olardı. Lakin, İTUT – dan fərqli olaraq, SDU-da yaradılacaq texnoparkın aşağıdakı təklifləri vermək olar:

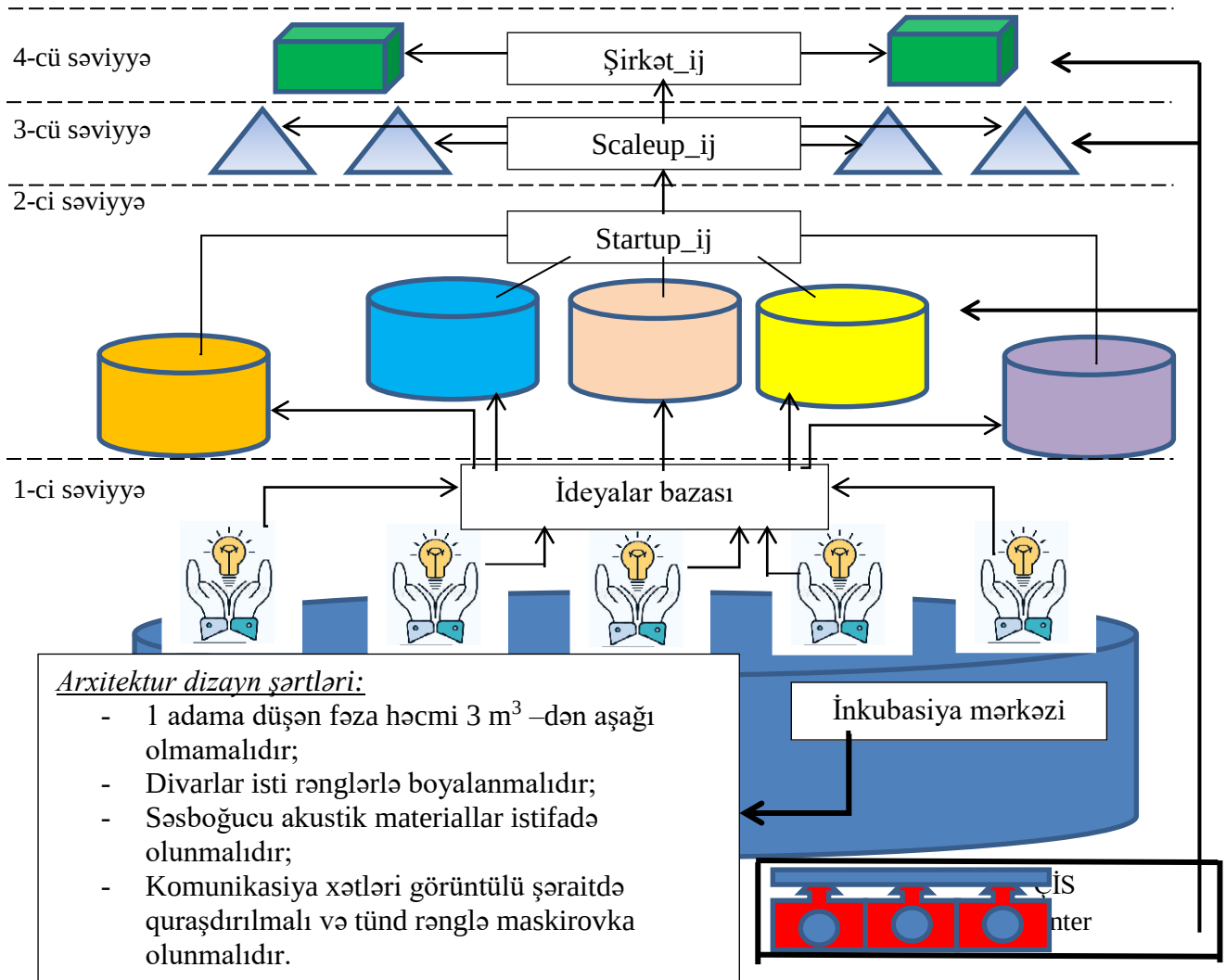
1. SDU-nun Texnoparkının işinə universitetin Mühəndislik, Fizika və Elektroenergetika, Kimya və biologiya, İqtisadiyyat fakültələrinin akademik və tələbə kontinqenti cəlb olunmalıdır [8]. Fakültələrin ixtisasçı mütəxəssislərindən firmalar, konsaltinq xidmətləri-rezidentlər, iqtisadi və mentorluq dəstəyi və proqramlaşdırma üzrə mütəxəssisləri seçilmək və iş yerləri yaratmaq (1.1). Tətbiq sahələrinə (proseslərin avtomatlaşdırılması, intellektual və şəbəkə proqramlaşdırılması, robototexnika, pilotsuz aparatlar, kimya, biologiya, ekologiya, biznesin təşkili, marketing və s.) əsasən iş yerləri yaratmaq (1.2).

2. SDU-nun Texnoparkında rəqəmli dəzgahlar əsasında çevik istehsalat sahəsini təşkil etmək (2.1), texnoloji prosesdə mexaniki hissələrin hazırlanması üçün 3D printerləri tətbiq etmək (2.2), layihələrin elektrik və elektronika təchizatını təmin edən, cihazqayırma və enerji təminatını sahəsini yaratmaq (2.3).

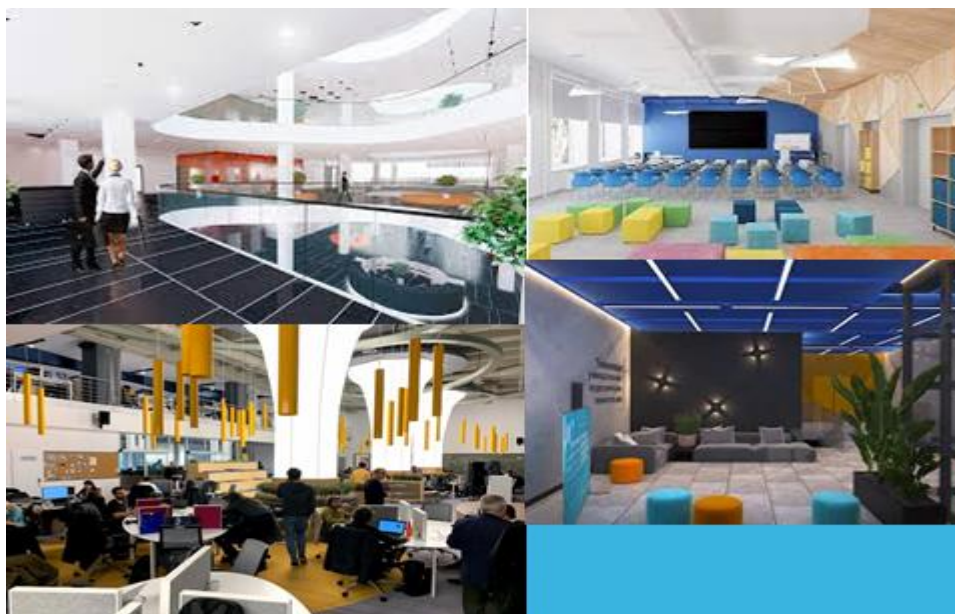
3. SDU-nun Texnoparkında quruluşuna əsasən inkubasiya mərkəzinin (3.1), startup-çıların işçi sahəsinin (3.2), scaleup-çıların işçi sahəsinin (3.3) və şirkət fəaliyyətinin işçi sahəsinin (3.4) inşa olunacaq arxitekturasını işləmək.

4. SDU-nun Texnoparkında startupçılar üçün ASAN Layihələndirmə (4.1), Hüquq (4.2), Biznes Dəstəyi (4.3), Potentləşdirmə xidmətini (4.4) təşkil etmək.

5. SDU-nun Texnoparkının arxitektura inşaatı baxımından inkubasiya mərkəzinin (5.1: 5.1.1, 5.1.2, ..., 5.1.n), startup-çıların silindrik fəzalılı işçi sahələri (5.2: 5.2.1, 5.2.2, ..., 5.2.m), scaleup-çıların sferik işçi sahələri (5.3: 5.3.1, 5.3.2, ..., 5.3.k) və artıq şirkət kimi fəaliyyət göstərən piramidalı işçi sahələri (5.4: 5.4.1, 5.4.2, ..., 5.4.l) xüsusi ayrılmış qapalı məkanlarda yaratmaq. İnşaa olunmuş texnoparkın binasında havalandırma, su, qaz kommunikasiya xətlərinin açıq konstruksiya ilə quraşdırılması; modern mebellərin, rənglərin, arxitektura həllərin istifadə edilməsi və sınaq sahələrinin tətbiq edilməsi nəzərə alınmalıdır (Şəkil. 4, 5).

Şəkil. 4. SDU-nun Texnoparkının səviyyəli quruluşu

Şəkil. 5. SDU-nun İM, startup, scaleup və şirkət sahələrinin dizaynı

Ədəbiyyat

1. Mammadov Javanshir Organization of technology park and its structure at high educational school of Azerbaijan. European researcher. 2011. № 10 (13), p. 1370-1375.
2. <https://vergiler.az/news/international/1076.html>
3. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cumhurbaskani-erdogan-teknopark-istanbulun-ikinci-etabini-acacak-41448477>
4. <http://www.teknoparkistanbultto.com/>
5. <https://www.bilisimvadisi.com.tr/>
6. Дубовик М. Инновационный подход к планированию инновационных проектов// Инновации. 2006. - № 1. - С. 48.43.Зименков Р. Свободные экономические зоны в Японии: особенности создания и характеристика основных видов// Инвестиции в России. №12. 2005. с. 6-8.
7. Chandra, A., & Chao, C. (2011). Growth and evolution of high-technology business incubation in China. Human Systems Management, №4, p. 55-69.
8. J Mammadov, E Huseynov, N Talibov, T Akhmadova, G Ganjaliyeva Development of program tool for expert assessment of innovation projects in the scientific technopark. IFAC-PapersOnLine 51 (30), p. 571-574

Резюме

Мамедов Р.С., Мамедов Дж.Ф., Оруджев С.К., Мамедова Ш.С.

Вопрос о создании технопарка при Сумгаитском Государственном Университете на основе анализа Турецких технопарков

В целях реконструкции высших учебных заведений (ВУЗов) Азербайджанской Республики, развития научной работы в соответствии с современными требованиями, коммерциализации результатов и улучшения социального положения профессорско-преподавательского состава, целью является создание технопарка в Сумгаитском государственном университете. Для создания технопарка на банкоте было проанализировано текущее состояние технопарков, созданных в банкотах Турецкой Республики, и выбраны архитектурные проекты, принципы работы и принципы работы Технопарка Стамбульского технического университета и Технопарка UluTek в Бурсе. в качестве основы. Предложен архитектурный проект инженерно-ориентированного

технопарк, который будет создан в СумГУ, структурная схема рабочих органов и принцип работы.

Ключевые слова: вуз, технопарк, инновация, стартап, проект

Summary

Mammadov R.S., Mammadov C.F., Orucov S.K., Mammadova Sh. S.

Question About the Creation of a Technopark at Sumgait State University on the Basis of the Analysis of Turkish Technoparks

In the reconstruction of higher educational institutions (HEIs) of the Republic of Azerbaijan, the development of scientific work in accordance with modern requirements, the commercialization of results and the improvement of the social status of professors, the establishment of a professorship. For the creation of the technopark at the ATM was analyzed the current state of the technoparks, created at the ATMs of the Turkish Republic, and selected architectural projects, the principles of operation and the principles of operation of the Technopark of Istanbul Technical University. as the basis. It is proposed an architectural project of an engineering-oriented technology park, which will be created in SumGU, a structural scheme of working bodies and the principle of work.

Key words: university, technopark, innovation, startup, project

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YÜNGÜL VƏ TOXUCULUQ SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ, ONA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Məmmədova Xədicə Fizuli qızı

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

xedicemammedova1986@gmail.com

Xülasə: Elmi məqalədə qeyd edilir ki, ölkəmizdə yüngül və toxuculuq sənayesi məmulatları ən qədim vaxtlardan hazırlanır və ölkəmiz dünyanın ən qədim xalçaçılıq mərkəzlərindəndir. Uzaq keçmişlərdən Azərbaycan xalçaları nəinki valehedicibir əşya olaraq qalmış, eyni zamanda hərtərəfli öyrənilmişdir. Azərbaycan xalçaları haqqında ilk məlumatlara aramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış qədim yunan alimi Ksenefontun əsərlərində rast gəlinir. Sonralar xalçalarımız haqqında qiymətli məlumatları orta əsrlərdə Azərbaycanda olmuş Ərəb və İran tarixçiləri, daha sonra isə Avropa səyahətləri verirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, qardaş Türkiyə Respublikasında yüngül sənaye geniş inkişaf etdiyinə görə onların istifadə etdikləri yeni texnika və texnologiyaların Azərbaycanda tətbiqi məqsəduyğun olardı.

Açar sözlər: müəssisə, toxucu, inkişaf, material, yüngül, strategiya

Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda yüngül sənaye böyük vüsətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Burada əsas məqsəd Azərbaycanın iri şəhər və rayonlarında ruslaşma siyasəti aparmaq olmuşdur [7]. Ona görə də bu şəhər və rayonlara Rusiyanın İvanovo və Kostroma şəhərlərindən gənc qızları mütəxəsis adı ilə gətirir və sonda həmin qızlar yerli əhali ilə ailə qurur və sonda yerli sakinə çevrilirdilər. Məsələn, Gəncə şəhərində bu siyasət qabarıq şəkildə özünü göstərmiş və bu gündə şəhər daxilində böyük bir toxucular qəsəbəsi mövcuddur [6].

Son illər diqqəti cəlb edən ən vacib problemlərdən biri iqtisadiyyatın dövrü dəyişmələridir. Bu proses özünü yüngül sənayedə də özünü büruzə verməkdədir. Bir sıra ölkələrdə dövrü olaraq müxtəlif səviyyə və miqyasda böhranların yaranması, bu problemləri şərləndirən səbəb və amillərin aşkar edilməsi zərurətini yaradır [3-5]. Bunun üçün yüngül sənaye müəssisələrinin böhran meyllərinin aradan qaldırılması və müəssisələrinin səmərəli inkişafı üzrə mümkün olan tədbirlərin öyrənilməsi, onların maliyyə vəziyyətinin

sabitləşdirilməsi, investisiya cəlbəciliyyəsinin və rəqabət qabiliyyətliliyin yüksəldilməsi əsasməsələrdən hesab edilir[2].

Göstərilən problemlərin həlli çərçivəsində istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini təmin edən inkişaf yollarının axtarışı və nəticə etibarilə yüngül sənaye müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi mühüm istiqamətlərdəndir.

İqtisadiyyatın inkişafında bir çox mənfi təzahürlər dünya maliyyə sistemlərinin tənəzzülləri, bu böhranlı vəziyyətin müddətinin uzanması, iqtisadi artım templərinin və məhsuldarlığın aşağı düşməsi problemlərin təməl səbəblərdəndir. Müasir nəzəriyyəçilərin əksəriyyəti bu xarakterli inkişafın səbəblərinin həlledicisi və əsası kimi texniki və texnoloji yeniliklərin dalğavari dinamikasını göstərirlər. Texniki, texnoloji yeniliklər və işgüzar fəallığın dalğalanması arasında olan bu cür dayanıqlı və qanunauyğun əlaqələrin aşkar edilməsi, bazar mexanizmlərin və qanunlarının dövrüliyyəünün mənfi nəticələrinin ölkənin, sahənin, regionun, müəssisənin inkişafına təsirinin zəiflədilməsi və ya qarşısının alınması üçün zəruri əsaslar yaradır. İqtisadi subyektlərin inkişafının dalğavari dinamikası mexanizmlərinin nəzərə alınması yüngül sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması probleminin həllinə də yeni tərzdə yanaşmağa imkan verir. Respublikamızın ümumdünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası şəraitində sənaye istehsalının inkişaf strategiyası, yerli istehsalçıların dəstəklənməsi, rəqabətə davamlı məhsul istehsalı məsələləri daha da aktuallaşır. Bu problemlər yüngül sənaye müəssisələrində iqtisadi inkişaf amillərini, onların həyat dövrlərinin xüsusiyyətlərini, böhranlı və böhransız inkişafın qanunauyğunluqlarını öyrənməyin zəruriliyini də şərtləndirir.

Azərbaycanda yüngül sənaye niyə populyar deyil sualına cavab olaraq Respublikanın aparıcı mütəxəssisləri bildirirlər ki, hazırda Azərbaycanda ipəkçilik, ipəkdən məhsulların hazırlanması və emalı, yun, yundan məhsulların hazırlanması və emalı, gön, göndən olan məmulatların hazırlanması və emalı həmçinin xalçaçılıq ənənəvi sahələrdir. Ancaq yüngül sənayedə rəqabət olduqca yüksəkdir. Sahənin gəlirləri nisbətən aşağı olur. Digər tərəfdən yüngül sənaye daxili bazar üçün o qədər də populyar deyil. Bizim tərəfimizdən aparılmış analitik tədqiqatlar və iqtisadi hesablamalardan məlum olmuşdur ki, Azərbaycanın yüngül sənaye müəssisələrinin rentabelli və fasiləsiz fəaliyyəti istehsal edilən dünya standartlarına uyğun son əmtəəlik məhsullarının 55-60%-inin xarici bazarlara çıxarılması ilə müəssisələrin valyuta qazana bilmələrindən asılıdır.

Beləliklə, Azərbaycanda yüngül sənayenin göstərilən ənənəvi sahələrinin inkişafı üçün dövlət dəstəyinə böyük ehtiyac vardır. Azərbaycanın müstəqillik dövründə inkişaf tarixi sübut etdi ki, dövlət yaxşı iqtisadçıdır, çox yaxşı istehsalçıdır və səfərbəredicidir. Lakin, bizim bir millət kimi gələcəyimiz azad bazar iqtisadiyyatının daha geniş inkişafından keçir. Bundan sonra da dövlət dəstəyi olmadan Azərbaycanda yüngül sənayenin inkişafı çox çətinləşir. Yaxşı olardı ki, Azərbaycanda yüngül və yeyinti sənayələrinin inkişafı üçün iki mərhələdən ibarət “Dövlət proqramı” hazırlansın. Birinci mərhələ 2016-2020 -ci illəri, ikinci mərhələ 2021-2025 -ci illəri əhatə etsin. Dövlət proqramında ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı kənd təsərrüfatı və ərzaq malları istehsalı üzrə yeyinti sənayələrinin inkişafı layihəsi ilə birlikdə tekstil, tikiş, ayaqqabı, gön və qalanteriya malları istehsalı üzrə yüngül sənayenin inkişaf layihəsi müfəssəl şəkildə işlənmişdir.

Azərbaycanın yüngül sənayesinin inkişaf layihəsində əsasən aşağıdakıların nəzərə alınmasını məqsəduyğun hesab edirik:

- Azərbaycanda tekstil sənayesinin inkişafını təmin etmək üçün suvarma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi ilə ən mütərəqqi pambıq yetişdirmə üsullarından istifadə edilməsi;
- Fermerlərin bu sahəyə maraqlarının artırılması üçün maliyyə, aqrotexnika, gübrə-dərman maddələrinə tələbatın ödənilməsi dəstəklərinin göstərilməsi;
- Yerli xammal istehsalatlarının (dəri, yun və barama) fasiləsiz keyfiyyətli xammala təminatını üçün yerlərdə tam təminatlı tədarük məntəqələrinin təşkil edilməsi;
- İlk emal və emal sənayesi avadanlıqlarının və ehtiyat hissələrinin hazırlanması Respublika maşınqayırma sənayesində həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görülməsi;

- Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında tekstil sənayesinin əhəmiyyətli rolunu nəzərə almaqla, yeni tələblərə cavab verən emal sənayesinin qurulması üçün ən mütərəqqi texnika və texnologiyanın tətbiqinin həyata keçirilməsi;

- Yüngül sənayedə hazır məmulat istehsalı üzrə sənaye müəssisələrinə güzəştli şərtlərlə kredit verilməsinin dəstəklənməsi;

- Yüngül sənaye məhsullarının xaricə çıxarılmasında müəyyən gömrük güzəştlərinin və müəssisələrin ilkin fəaliyyət dövrü üzrə müəyyən müddətdə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;

- Kadr hazırlığında dünyada təcrübədən keçmiş ən qabaqcıl tədris proqramlarından istifadə edilməklə, müəllim və tələbə mobilliyinin günün tələbləri səviyyəsinə çatdırılması və xaricdə təhsil proqramlarında yüngül sənaye ixtisaslarının həcmnin artırılması;

- Azərbaycanın elm mərkəzlərində (ARMEA-da, universitetlərin müvafiq kafedralarında elmi-tədqiqat institutlarında və s.) yüngül sənaye məhsulları istehsalatı üçün innovasiyalı texnika və texnologiyaların, idarəetmə və biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün geniş elmi-praktik tədqiqatlara start verilməsi;

- Xammal istehsalçılarının bu sahəyə marağının artırılması üçün onların maliyyə, texniki və digər resurslara tələbatının ödənilməsi dəstəklərinin həyata keçirilməsi;

- Yerli istehsalçıların (dəri, yun, barama və s.) fasiləsiz keyfiyyətli xammala təminatını üçün yerlərdə fəvvarə təminatlı tədarük məntəqələrinin təşkil edilməsi və s.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2004-2008-ci illər) Bakı: Nurlan, 2004.

2. Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2009-2013-cü illər) Bakı: Nurlan, 2009.

3. Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2014-2018-ci illər) Bakı: Nurlan, 2014.

4. Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2019-2023-cü illər) Bakı: Nurlan, 2019.

5. Бездудный, Ф.Ф. Проблемы использования инновационных факторов и технологии в отраслях текстильной и легкой промышленности Директор К₀ 10, 2003, 374 с.

6. Məmmədov, F.Ə., Əhmədova, M.İ. Tədavül sferası müəssisələrin avadanlıqları. Bakı, 2015, 230 s.

7. Məmmədova, X.F., Məmmədov F.Ə. Respublikamızda toxuculuq sənayesi müəssisələrinin tarixi və inkişaf perspektivləri MDU-də keçirilməsi Respublika konfransının materialları Moskva, 2020, 118-121 s.

Резюме

Мамедова Х.Ф.

Современное положение предприятий легкой и ткацкой промышленности Азербайджанской Республики, факторы, влияющие на них

В научной статье отмечается, что легкие и ткацкие изделия изготавливаются в нашей стране с древних времен, и наша страна является одним из старейших центров ковроткачества в мире. Азербайджанские ковры из далекого прошлого остались не только восхитительными, но и досконально изученными. Первые сведения об азербайджанских коврах можно найти в трудах древнегреческого ученого Ксенофонта, жившего в V веке до нашей эры. Позже ценные сведения о наших коврах предоставляют арабские и иранские историки, посетившие Азербайджан в средние века, а затем и европейские путешественники. Следует отметить, что в связи с широким развитием легкой промышленности в братской Турецкой Республике было бы целесообразно использовать применяемое ими новое оборудование и технологии в Азербайджане.

Ключевые слова: предприятия, текстиль, развития, материал, легкий, стратегия

Summary

Mammadova Kh.F.

Modern Position of Enterprises of Light and Weaving Industry of the Republic of Azerbaijan, Factors Influencing it

The scientific article notes that light and weaving products have been manufactured in our country since ancient times and our country is one of the oldest carpet weaving centers in the world. Azerbaijani carpets from the distant past have remained not only amazing but also thoroughly studied. The first information about Azerbaijani carpets can be found in the works of the ancient Greek scientist Xenophon, who lived in the V century BC. Later, valuable information about our carpets is provided by Arab and Iranian historians who visited Azerbaijan in the Middle Ages, and then by European travelers. It should be noted that due to the extensive development of light industry in the fraternal Republic of Turkey, it would be advisable to use the new equipment and technologies they use in Azerbaijan.

Key words: industry, textile, increase, materials, light, strategy

EKOLOJİ-İQTİSADİ SİSTEMİN TARAZLIĞININ İQTİSADİ İNKİŞAFA TƏSİRİ

Məmmədova Rəna Elxan qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

memmedlirena@yahoo.com

Xülasə: XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq sosial-iqtisadi inkişaf və təbii-ekoloji mühitin mühafizəsi arasında əlaqələrə dair intensiv müzakirələrə başlanılmışdır. Davamlı inkişafa nail olmaq üçün iqtisadi artımın ətraf mühitə təsiri həm milli, həm də global miqyasda araşdırılması tələb olunur.

Məqalədə sosial inkişafda tarazlığa, yəni, resurs və ətraf mühit amillərinin əlaqəsinə əsaslanan müstəqil tədqiqat sahəsi kimi ekoloji və iqtisadi tarazlığa nail olmaq yolları araşdırılmışdır. Məqsəd resurs və ətraf mühit amilləri arasındakı əlaqəyə əsaslanaraq ekoloji və iqtisadi tarazlığı öyrənmək və onun əsasında cəmiyyətin innovativ inkişafının idarə edilməsi strategiyasını müəyyən etməkdir.

Açar sözlər: iqtisadi tarazlıq, ətraf mühit, ekoloji problem, iqtisadi artım

XXI əsrin əsas problemlərindən biri cəmiyyətin inkişafında ekoloji və iqtisadi amillər arasında tarazlığın olmamasıdır. Cəmiyyətin inkişafının ekoloji və iqtisadi tarazlığının mahiyyəti tarazlığa nail olmaqdan ibarətdir: bir tərəfdən iqtisadi artım, digər tərəfdən isə ətraf mühitin çirklənməməsi. Yalnız belə yanaşma davamlı inkişafı təmin edə bilər.

Cəmiyyətin davamlı inkişafı global ideyadır. Cəmiyyətin tarazlı inkişafına keçidin əsas məqsədlərindən biri iqtisadi fəaliyyətlə təbii mühit arasındakı iqtisadi əlaqələrin qiymətləndirilməsi, eyni zamanda, iqtisadi artım üçün bir amil olan “sosial-təbii mühit” sisteminin dinamik tarazlığına nail olmaqdır.

Ümumiyyətlə, balanslı inkişaf konsepsiyasının formalaşması təbii ehtiyatların tükənməsi ilə əlaqəli ekoloji məhdudiyyətlər sisteminə, bərpa olunan ehtiyatların çoxalma sürətinin yavaşlamasına və ətraf mühitin assimilyasiya imkanlarının məhdud olmasına əsaslanır. Bu vəziyyətdə tarazlı inkişaf N.N. Lukyanchikov və İ.M. Potravniy tərəfindən bəyan edilmişdir ki, məsələn: “... biosferin bütün komponentləri arasında dinamik tarazlığın qorunması, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi və bərpası, sənaye və istehlak tullantılarının iqtisadi dövriyyəsində geniş iştirak ətraf mühitin məhdudlaşdırılması çərçivəsində ehtiyacların ödənilməsinin həyata keçirildiyi bir inkişafdır....” [1].

Fikrimizcə, onun altsistemlərinin mürəkkəb təbiəti, ölçülməsi və tarazlığı ekoloji-iqtisadi sistemin xüsusiyyətlərinə aid edilə bilər və əsas vəzifə altsistemlərin quruluşunun və funksiyalarının birbaşa balansının yaradılmasındadır.

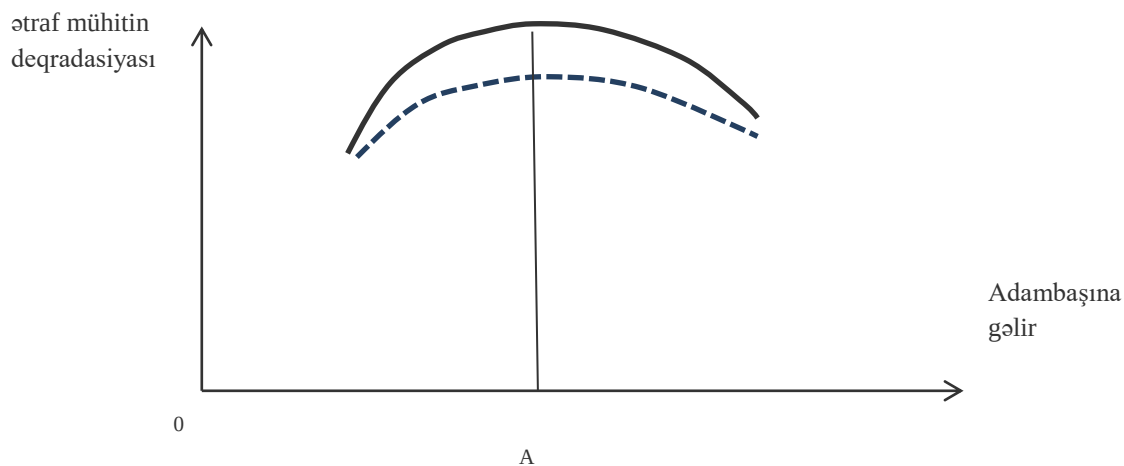
Elmi dairələrdən olan bir çox tədqiqatçı “ekoloji tarazlıq” anlayışından istifadə edir, lakin bu konsepsiyanın dəqiq tərfi verilməmişdir. Buna görə “ekoloji tarazlıq” anlayışını təqdim etmək üçün Cədvəl 1-də “tarazlıq” və “ekoloji tarazlıq” anlayışlarını təhlil edəcəyik.

Cədvəl 1

“Balans” və “ekoloji tarazlıq” anlayışlarının təhlili

Müəllif	Tərif
Yatsenko N.E.	Ekoloji tarazlıq – təbii ehtiyatların istifadəsi və bərpası, normal ekoloji şəraitin pozulması və bərpası prosesləri arasındakı tarazlıqdır
Martınov A.S. və başqaları	“tarazlıq” bitki, növ komplekslərinin məkan və biokütlə quruluşunun ahəngidir
Patrick K. Penfield	“tarazlıq” ekoloji cəhətdən dayanıqlı işləyə bilən və ekoloji cəhətdən təmiz ola biləcək ekoloji cəhətdən dayanıqlı istehsal prosesidir
Akimova T.A., Kuzmin A.P., Haskin V.V.	“balans” istehsal və ekoloji proseslərin tarazlıq birləşməsi, istehsalın səmərəliliyi nə nəzarət üçün əla və iqtisadi vasitə təqdim etdiyi üçün giriş qabiliyyətinə o qədər də məhdudiyyət qoymur
Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir	

1991-ci ildə Grossman və Krueger tərəfindən əvvəlcə ətraf mühitin çirklənməsi və iqtisadi artım arasındakı əlaqəni izah edən tərs “U” şəklində təklif etdilmiş əyri, sonradan elmi dövriyyədə “Kuznets ekoloji əyrisi” kimi tanındı [2].

Şəkil 1.1.1. Kuznets əyrisi

Bu konsepsiya görə ölkələrin inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə ətraf mühitə dəyən zərər artır, lakin inkişaf səviyyəsi müəyyən həddə çatdıqdan sonra ətraf mühitin çirklənmə səviyyəsinin azalması nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, çoxsaylı tədqiqatlar nəticəsində adambaşına gəlirin artması ilə əvvəlcə ətraf mühitin pozulma səviyyəsi yüksəlir, sonra – müəyyən bir rifah səviyyəsinə çatdıqca azalmağa başlayır (Şəkil 1.1).

Ölkədə inkişaf və gəlir səviyyəsinin aşağı olması ilə başlayan iqtisadi artım şəraitində təbii ətraf mühitin intensiv istismarı sektorları olan dağ-mədən sənayesində, kənd və meşə təsərrüfatlarında təbii

ehtiyatların geniş istifadəsi ön plana çıxır. Bunlar daha qısa vaxt ərzində təbii ehtiyatların tükənməsinə və ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olurlar.

Keçən 50 il ərzində dünyada istehsal və istehlak həcmələrinin nəzarətsiz artması təbii ətraf mühitə misli görünməmiş təsir göstərmişdir. Göstərilmiş dövrün üstünlük təşkil edən tendensiyaları davam edərlərsə, növbəti yarım əsr ərzində təbii sərvətlərdən istifadə və çirklənmə göstəriciləri bir neçə dəfə arta bilər. Bununla yanaşı, iqtisadi inkişafda, ən azı, artan üç ekoloji məhdudiyyəti nəzərə almaq lazımdır:

- iqtisadi sistemlərin müxtəlif növ istehsal tullantılarını və çirklərini qəbul etmək və ləğv etmək üçün məhdud ekoloji imkanlar;

- həddən artıq istismar nəticəsində bərpa olunan təbii ehtiyatların degradasiyası (torpaq, meşə, balıq ehtiyatları, biomüxtəliflik);

- bərpa olunmayan təbii ehtiyatların (müxtəlif minerallar, neft, metallar və s.) son mahiyyəti [3] .

Bu məhdudiyyətlərin nəzərə alınmaması və dünya iqtisadiyyatının texnogen tipinin nəzarətsiz inkişafı qlobal ekoloji problemlərə səbəb olmuşdur: qlobal iqlim dəyişikliyi, səhrələşmə (quraqlaşma), meşələrin azalması, xammal çatışmazlığı, atmosferdə ozon qatının zəifləməsi, turşu yağışları, şirin suyun çatışmazlığı, okeanların çirklənməsi, heyvan və bitki növlərinin azalması və s.

Ekoloji problemlər digər qlobal problemlər ilə sıx bağlıdırlar, bir-birlərinə təsir edirlər və bəzilərinin yaranması başqalarının yaranmasına və ya ağırlaşmasına, miqyaslarının genişlənməsinə səbəb olur :

- Yer planetinin əhalisinin sürətli artması nəticəsində yaranan demoqrafik situasiya təbii ətraf mühitin istismar səviyyəsinin kəskin artmasına səbəb olur;

- inkişafın müasir texnoloji növünün faydalarının və xərclərinin, bu inkişafın təbii ətraf mühitə vurduğu zərərin dünya üzrə bölüşdürülməsi problemi.

Ekologiya mütəxəssisi Pol Ehrliks və fizik Jon Holdren (hər ikisi Amerika alimidir) ekoloji degradasiyanın müəyyən edilməsində çoxsaylı faktorların rolunu təsvir edən $I=PAT$ bərabərliyini irəli sürmüşdür [4]. P. Ehrliksə və J. Holdrenə məxsus ətraf mühitə antropogen təsirin ($I=PAT$) düsturu aşağıda göstərilmişdir: $I = P * A * T$ (1.1),

burada, I – ətraf mühitə təsirdir;

P – əhalinin sayıdır;

A – əhalinin rifah səviyyəsidir;

T – texnologiyadır.

Ətraf mühitə antropogen təsirin ($I=PAT$) düsturu, ilk dəfə, artan dünya əhalisinin ətraf mühitə təhəvəsini ifadə etmək üçün istifadə edilmişdir, lakin o zaman dünya əhalisinin sayı hazırda olduğundan iki dəfə az idi. Bu düsturda müxtəlif ölkələrin ətraf mühitə bağlı öhdəliklərinin səviyyəsini ümumi şəkildə müəyyən etmək olur. Dünya əhalisinin artımının 90%-i inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür, bu da təbii resurslar (I) üzərində daha böyük təsirlər yaratdığından ölkələr öz (P) demoqrafik siyasətlərini yenidən nəzərdən keçirməlidirlər. Zəngin ölkələr və istehlakçılar ətraf mühitə təsirini azaltmaq üçün istehlak səviyyələrini azaltmalıdırlar (A), keçid iqtisadiyyatı olan və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mütərəqqi texnoloji dəyişikliklər, ətraf mühitə texnoloji yükün azalması (T) çirklənmənin səviyyəsini azaltmaq üçün qabaqcıl texnologiyalar tətbiq etməlidirlər.

Bununla birlikdə, iqtisadiyyatın böyüməsi (artımı), struktur və texnoloji qənaət dəyişiklikləri, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların yayılması, informasiya texnologiyaları və xidmət sektorunun prioritetləri ilə inkişafdan sonrakı inkişaf mərhələsinə keçməsi ilə ətraf mühitə təsiri azalır. Buna, bütövlükdə, əhalinin rifah səviyyəsinin artması və həyat keyfiyyətinin ekoloji komponentinə olan tələblərinin artması kömək edir.

Ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlığını təmin etmək üçün texniki və sosial innovasiyaları təşviq etmək lazımdır. Buna görə də sosial inkişaf sisteminin maddi əsas elementləri kimi resurs və ətraf mühit amilləri arasındakı əlaqə müstəqil tədqiqatın predmeti olmalıdır. Bu, cəmiyyətin innovativ inkişafının idarə edilməsi üçün yeni strategiyaları əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Лукьянчиков, Н.Н. Экономика и организация природопользования : учебник / И.М. Потравный; Н.Н. Лукьянчиков .— 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015 .— 688 с. — (Золотой фонд российских учебников) .— ISBN 978-5-238-01672-6 .— URL: <https://rucont.ru/efd/352795>.
2. Gene M. Grossman & Alan B. Krueger, 1991. "Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement", NBER Working Papers 3914, National Bureau of Economic Research, Inc.
3. Жибинова К.В. «Экономические основы экологии». Электронный учебно-методический комплекс . http://www.kgau.ru/distance/ur_4/ekology/cont/index.html .
4. <https://portal.tpu.ru/SHARED/t/TSIBULNIKOVA/ucheba/Tab4/Tab/1.pdf>

Резюме

Мамедова Р.Е.

Влияние эколого-экономического баланса на экономическое развитие

Начиная с 1950-х годов начались интенсивные дискуссии о связи между социально-экономическим развитием и охраной окружающей среды. Достижение устойчивого развития требует воздействия экономического роста на окружающую среду как на национальном, так и на глобальном уровне.

В статье исследуются пути достижения эколого-экономического баланса как самостоятельного научного направления, основанного на балансе общественного развития, т.е. взаимосвязи между ресурсными и экологическими факторами. Цель – исследование эколого-экономического баланса на основе взаимосвязи между ресурсными и экологическими факторами и определение на его основе стратегии управления инновационным развитием общества.

Ключевые слова: экономический баланс, окружающая среда, экологическая проблема, экономический рост.

Summary

Mammadova R.E.

The Impact of the Balance of the Ecological-Economic System on Economic Development

Since the 1950s, there have been intensive discussions on the relationship between socio-economic development and the protection of the environment. Achieving sustainable development requires an environmental impact of economic growth, both nationally and globally.

The article examines ways to achieve ecological and economic balance as an independent field of research based on the balance of social development, ie the relationship between resource and environmental factors. The aim is to study the ecological and economic balance based on the relationship between resource and environmental factors and to determine a strategy for managing the innovative development of society based on it.

Key words: economic balance, environment, environmental problem, economic growth

AZƏRBAYCANIN İNNOVATİV İNKİŞAF STRATEGİYASININ REALLAŞDIRILMASINDA XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN ROLU

Məmmədova Səidə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

seidemammedova@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanın innovativ inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Orta və uzunmüddətli perspektivdə innovativ inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri nəzərdən keçirilmişdir. Azərbaycanın innovativ inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasında xarici iqtisadi əlaqələrin rolu tədqiq edilmişdir. İxrac, idxal və birbaşa xarici investisiyaların ölkənin innovativ inkişafına

təsiri müəyyən edilmişdir. İnnovasiyalar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: *innovasiya, innovativ inkişaf strategiyası, idxal, ixrac, investisiya, xarici ticarət, istehsal, rəqabət, texnologiya, stimullaşdırma*

İnnovativ inkişaf elm və sənaye əməkdaşlığını tələb edən yeni məhsul, texnologiya və xidmətlərin yaradılması, istehsalı və satışı deməkdir. İstənilən ölkənin innovativ inkişaf strategiyası həyata keçirilən makroiqtisadi siyasətlə müəyyən edilir. İnnovativ inkişaf strategiyası innovasiyaların yaradılması və səmərəli istifadəsini nəzərdə tutur. Qloballaşma şəraitində beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini və iqtisadi artımı şərtləndirən innovasiyalardır. İnnovasiyalar aparıcı ölkələrdə ÜDM artımının yarısına qədərini təmin edirlər. İqtisadi ədəbiyyatlarda innovasiyaya firma səviyyəsində uğurlu biznes fəaliyyəti üçün alət kimi də əsas əhəmiyyət verilir. İnnovativ inkişafın yüksək səviyyəsi təkcə iqtisadi artımın deyil, bütövlükdə sosial inkişafın da aktiv tempini əvvəlcədən müəyyən edir. Bu baxımdan ən inkişaf etmiş ölkələrin innovasiya siyasətindəki dəyişiklikləri nəzərə almaq və qabaqcıl təcrübələri tətbiq etmək lazımdır.

Ölkəmiz iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində həm xarici iqtisadi fəaliyyət, həm də əqli mülkiyyətin qorunması sahəsində innovativ həlləri mənimsəyir. Məhz buna görə də bu sahələrdə xarici təcrübənin müsbət cəhətlərinin öyrənilməsi çox vacib və aktualdır. İnnovasiya fəaliyyətini aktivləşdirmək üçün daxili bazarda rəqabətin inkişafını stimullaşdırmaq, bu cür vəsaitlərdən fəal istifadə edən inkişaf etmiş ölkələrdən nümunə götürərək müxtəlif və çoxsaylı vergi güzəştləri vasitəsilə fərdi sahibkarların təşəbbüskarlığını stimullaşdırmaq lazımdır. Bazarın özünütənzimləməsini təmin etmək üçün istehsal strukturlarını innovativ inkişafı fəal şəkildə tətbiq etməyə sövq edəcək yeni stimullara ehtiyac var. Çox vaxt müəssisələr innovasiyaları tətbiq etməkdən qorxur, onların istifadəsi ilə bağlı riskləri qəbul edə bilmirlər. Bundan əlavə, daha aydın daxili iqtisadi siyasətə - iqtisadiyyatın innovativ inkişafının stimullaşdırılması siyasətinə ehtiyac var ki, bu da innovativ layihələrin prioritetlərinin seçilməsində özəl sahibkarlığın maraqları ilə milli maraqların uzlaşdırılmasına imkan verəcək.

İnnovativ inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasında əsas addımlar innovasiyaların təkrar istehsalının və inkişafının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, innovasiyaların inkişafı üçün əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması və bütün bu proseslər üçün vençur kapitalının istifadəsinin stimullaşdırılmasıdır.

Azərbaycanın innovativ inkişaf strategiyası ölkənin sahə və regional xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla elm və texnikanın prioritet sahələrinin sürətli inkişafının təmin edilməsinə, innovasiya fəaliyyətinin artırılmasına, dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının, habelə onların həyata keçirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilməlidir ki, bu da son nəticədə intellektual və innovativ potensialın dinamik inkişafını, ölkənin dünya iqtisadiyyatında səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin edə bilər. İnnovativ inkişaf strategiyası Azərbaycanın elm və innovasiya sahəsində dinamik inkişafını təmin etmək üçün dövlət, özəl biznes və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının sistemli və məqsədyönlü səylərinə yönəldilməlidir.

Ortamüddətli perspektivdə innovativ inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri bunlardır:

- biznesin inkişafı imkanlarının genişləndirilməsi, prioritet sahələrin innovativ və investisiya cəlbediciliyinin artırılması;
- respublika və regionlararası səviyyədə balanslaşdırılmış fundamental və tətbiqi tədqiqatlara, intellektual kapitallaşmaya, bilik və texnologiyaların transferinə əsaslanan səmərəli elmi-tədqiqat fəaliyyətinin təşkili;
- orta və ali təhsil sahəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- mütərəqqi texniki-texnoloji strukturun formalaşması və innovativ regional məkanın cəlbediciliyi üçün şəraitin təmin edilməsi.

Uzunmüddətli məqsədə və ortamüddətli perspektivdə innovativ inkişafın əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmalıdır:

- sənaye siyasətinin müasir prinsiplərinə əsaslanmaqla milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi;
- tədqiqatların, təcrübi-konstruktor işlərinin rəqabətqabiliyyətli sektorunun yaradılması və onun genişləndirilmiş təkrar istehsalı üçün şəraitin yaradılması;
- respublikanın innovasiya sahəsinə investisiya resurslarının cəlb edilməsinin genişləndirilməsi;
- elmi-texniki sahədə kiçik müəssisələrin inkişafına köməklik göstərilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin göstəricilər sisteminin işlənilib hazırlanması və onlara monitoring sisteminin inkişafı;
- innovasiya sahəsində çalışanların ixtisaslarının artırılması;
- gənclərin elmə cəlb edilməsi və s.

Azərbaycanın Respublikasının innovativ inkişaf strategiyası ölkənin qlobal innovasiya sistemində iştirakının aşağıdakı əsas istiqamətlərini nəzərdə tutur:

- yerli yüksək texnologiyalı şirkətlərin xarici bazarlarda dəstəklənməsi üçün tədbirlər görmək;
- ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi və texnoloji inkişafı layihələrinin siyasi və diplomatik dəstəyini gücləndirmək;
- müəssisələrimizin xarici bazarlara çıxışı üçün layihələrə dəstək mexanizmlərini formalaşdırmaq;
- yüksək texnologiyalı ixracın dəstəklənməsi infrastrukturunu, xarici iqtisadi fəaliyyətin dəstəklənməsi üçün yaradılan alətləri respublikanın kiçik və orta innovativ şirkətlərinin dəstəklənməsi infrastrukturunu ilə inteqrasiya etmək;
- gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və yüksək texnologiyalı məhsulların ixracı ilə bağlı məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq.

Məlumdur ki, müasir iqtisadiyyat bilik iqtisadiyyatı kimi xarakterizə olunur. Elm və müasir texnologiya bir çox sənaye sahələrinin fəaliyyət istiqamətini, istehlakın xarakterini və son nəticədə həyat tərzini dəyişir. Kəşflər və ixtiralar, eləcə də onların ilkin praktik istifadəsi adətən ayrı-ayrı şirkətlərin, bəzən isə ayrı-ayrı ölkələrin fəaliyyətinin nəticəsi olur. Xarici ticarət bu yolla əldə edilən bilik və məhsulları dünyanın bütün ölkələrinə yayır. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda yüksək texnologiya nailiyyətlərinin mübadiləsi formasında xarici ticarət innovativ inkişafın mühüm mühərriklərindən birinə çevrilib.

Xarici ticarət və innovasiya fəaliyyəti bir-biri ilə əlaqəlidir. Azərbaycanın innovativ inkişaf strategiyasını nəzərə almadan xarici ticarət fəaliyyətində innovasiyaları tətbiq etmək mümkün deyil.

Xarici ticarət amillərinin innovasiya fəaliyyətinin səviyyəsinə təsirinin xarakteri, əsasən, dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və sənaye müəssisələrinin rəqabət səviyyəsindən, habelə ölkə daxilində innovasiya mühiti yaradan amillərin birləşməsindən asılıdır [3, s.100]. Xarici ölkələrdən yeni maşın, avadanlıq və texnologiyaların idxalı onun iqtisadi artım tempinin inkişafında əsas amildir. Ona görə xarici iqtisadi fəaliyyət innovasiyaların inkişafı və həyata keçirilməsində mühüm amilə çevrilmişdir. Buna görə də Azərbaycan iqtisadiyyatında innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin əhəmiyyəti artır.

İxrac, idxal və birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) ölkələrin innovativ inkişafına təsiri haqqında çoxlu sayda tədqiqatlar mövcuddur. Lakin bu amillərin həm firmaların, həm də ölkənin innovativ potensialına təsiri ilə bağlı nəticələri ziddiyyətlidir. Bu, ölkələrin əsas xüsusiyyətlərindəki fərqlərlə izah olunur.

Müasir şəraitdə Azərbaycanın innovativ iqtisadi inkişafı uğurlu innovasiya siyasəti, xüsusilə də xaricdən gətirilən innovativ texnologiya və avadanlıqların geniş tətbiqi əsasında təmin edilə bilər. Oudur ki, Azərbaycanın innovativ iqtisadi inkişafı kontekstində idxal tədarükü milli istehsal şirkətləri arasında bazar rəqabətini stimullaşdıran amil rolunu oynaya bilər ki, bu da onlara xarici ölkələrdə innovasiyaların istifadəsi haqqında məlumat almağa imkan verir və xarici şirkətlərin ən son texnoloji həllərindən istifadə etməyə təşviq edir. Amma bunun üçün milli istehsalçıların xarici innovasiyalar haqqında məlumat əldə etmələrini

mümkün qədər asanlaşdırmaq lazımdır. Bu, ölkəmizdə müntəzəm və müxtəlif sənaye sərgiləri və yarmarkaları təşkil etməklə ən yaxşı şəkildə reallaşa bilər.

Dövlətin idxal siyasəti qarşıya qoyulan vəzifələrin uzunmüddətli perspektivdə həyata keçirilməsinə, maşın və avadanlıq istehsalının, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının sürətləndirilmiş inkişafı problemlərinin həllinə, ixrac bazasının inkişaf etdirilməsinə yönəldilməlidir. Bunun üçün real proqramın hazırlanması lazımdır. Bütün sənaye sahələrində innovativ artım və məhsul çeşidinin yenilənməsi üçün maşın, avadanlıq və texnologiyaların idxalına üstünlük verilməklə hazır məhsulların istehsalında ölkəmizin xarici təchizatçılardan əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı azaldıla bilər. Uzunmüddətli istehlak mallarının idxalına gəlincə, onlara olan tələbat yerli milli sənaye tərəfindən ödənilməlidir. Daxili bazarda alıcılara təklif olunan çeşidi genişləndirmək üçün xaricdən gətirilən mallar gətirilə bilər. Milli ehtiyatları mümkün qədər qorumaq üçün daha ucuz xammalın əldə edilməsi sahəsində idxalı siyasətinin aparılması da vacibdir.

Azərbaycanın ixrac üzrə ixtisaslaşmasının formalaşması və onun həcmının artırılması xarici ticarət sahəsində müəssisələr üçün ən mühüm strateji istiqamət kimi müəyyən edilə bilər.

Dövlət strukturlarının ən mühüm vəzifəsi dünya bazarının tələbatını öyrənmək və milli müəssisələrə ən perspektivli məhsulların istehsalının mənimsənilməsində köməklik göstərməkdir.

İxracın stimullaşdırılmasının vacib şərti maliyyə resurslarını ehtiyacı olanların hamısına paylamaqdansa, ən perspektivli sahələri dəstəkləməkdir. Belə olan halda ölkə nisbətən qısa müddətdə xarici ticarət siyasətinin və ölkənin innovasiya potensialının artırılmasında hiss olunan təsirlərə nail olmaq olar [2, s.57].

İxracın genişlənməsinin artımını stimullaşdıran dövlət təşkilatları ölkənin ixrac potensialının dəqiq müəyyən edilməsindən çıxış etməlidir. Dövlət ixracın genişləndirilməsi üçün lazımi şərait yaradaraq, ölkənin ixtisaslaşmış ixrac potensialını müəyyən etməlidir. Məlumdur ki, ixracın xammal yönümlü olması perspektivli deyil. Innovativ texnologiyaların istifadəsi hesabına xarici bazarlara hazır məhsullar, ilk növbədə, elm tutumlu məhsullar üzrə çıxış daha perspektivlidir.

İdxal və ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi dövlətin xarici ticarətin və bunun nəticəsində innovativ inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində əhəmiyyətli ola bilər.

Məlumdur ki, ixrac dünyanın əksər ölkələrinin innovativ və texnoloji inkişafının mühüm tərkib hissəsidir. Ancaq Azərbaycanda ixrac innovasiya potensialının artmasına elə də təsir göstərmir. Ölkəmiz daha çox yaxın dövlətlərə ixrac edir. İqtisadi inkişaf üçün dünyanın zəngin və inkişaf etmiş ölkələrinə ixracın payının artırılması vacibdir. Azərbaycanın innovativ inkişafına ixracın diversifikasiyası kömək edəcək ki, bu da gələcəkdə ölkəmizin məhsulların yüksək keyfiyyətli ixracatçısı statusunu əldə etməyə və dünya ölkələri arasında ticarətin yeni səviyyəsinə çatmağa imkan verəcəkdir. Bu da öz növbəsində ölkə daxilində innovasiyalara və yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə tələbatı artırmaqla uzunmüddətli iqtisadi inkişafa töhfə verəcəkdir.

Müasir mərhələdə Azərbaycanın yüksək texnologiyalı məhsulların ixracına dəstək aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi və texnoloji inkişafı layihələrinin hazırlanmasına və dəstəklənməsinə köməklik;
- Azərbaycanın sənaye müəssisələrinin xarici bazarlara çıxması üçün layihələrin dəstəklənməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- yüksək texnologiyalı məhsulların ixracına gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi.

Xarici investisiya axını Azərbaycanda innovativ artım tempinə təkan verə bilər. Lakin unutmamalıyıq ki, yerli istehsalçılar üçün daha böyük səmərəliliyə xarici şirkətlərlə birgə layihələrin həyata keçirilməsi, həm istehsalda, həm də idarəetmədə texnologiyaların tətbiqi ilə nail olmaq olar.

BXİ innovasiya fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Müəssisələrdə yeni texnologiyalara BXİ qoymaqla milli şirkətlərin innovativ inkişafına töhfə verilə bilər.

Azərbaycanda xarici investisiyalar əsasən mədənçıxarma sənayesinə yönəldilir ki, bu da ümumi sənayeyə yönəldilən investisiyaların həcmində böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən görmək olar.

Azərbaycan sənayesinə xarici investisiyalar, milyon manat

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bütün sənaye	1917,4	5741,9	7350,9	6989,5	3993,1	4411,3	3845,6
Mədənçıxarma sənayesi	1883	5514,3	6805,0	6288,9	3498,7	3443,8	3684,6
Emal sənayesi	1,1	16,1	-	32,0	25,6	798,0	19,9
Digər sahələr	33,3	211,5	545,9	668,6	468,8	169,5	141,1

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycan sənayesinə 2020-ci ildə 3845,6 milyon manat məbləğində xarici investisiyalar yönəldilmişdir ki, bunun da 3684,6 milyon manatı və ya 95,8%-i mədənçıxarma sənayesinə, 0,5%-i emal sənayesinə, 3,7%-i isə digər sənaye sahələrinə yönəlmişdir. 2016-cı ildən etibarən Azərbaycan sənayesinə yönəldilən xarici investisiyalar həcmində azalma, daxili investisiyaların həcmində artım müşahidə olunub. Ümumilikdə 2020-ci ildə Azərbaycan sənayesinə 9065,3 milyon manat dəyərində investisiya yönəldilib ki, bunun da 5219,7 milyon manatı və ya 57,6%-i daxili, 3684,6 milyon manatı və ya 42,4%-i xarici investisiyaların payına düşür.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması Azərbaycan sənayesinin və bununla da ölkənin innovasiya yönümlü inkişafına təkan verə bilər. Ona görə də investisiya fəaliyyəti sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı zəruridir.

Məlumdur ki, informasiya cəmiyyətində elm, texnologiya və innovasiyalar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq daim genişlənir. Qlobal rəqabət və resursların səpələnməsi şəraitində iri innovativ layihələrin həyata keçirilməsi və onların nəticələrinin bazara çıxarılması yalnız transmilli elmi-istehsalat şəbəkəsi zəncirləri çərçivəsində mümkündür. Bu baxımdan innovasiyalar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı hər bir dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Odur ki, Azərbaycanın innovativ inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlığın inkişafı olmalıdır. Bu, texnologiyanın inkişafının prioritet sahələrində elmi-texniki və innovativ əməkdaşlığın stimullaşdırılması, beynəlxalq əməkdaşlığın intensivləşdirilməsinə mane olan maneələrin aradan qaldırılması, o cümlədən xarici tədqiqatçılara giriş vizalarının verilməsi şərtlərinin sadələşdirilməsi üçün ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin bağlanmasına imkan verir. Hazırda innovasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq dövlət tərəfindən fəal şəkildə dəstəklənir və innovativ layihələrin həyata keçirilməsində elm, biznes və dövlət arasında sıx qarşılıqlı əlaqəni təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.
2. Кириллов В.Н. Внешнеэкономический фактор в инновационном развитии экономики. автореферат дис. ... д.э.н. Москва, 2013, 62 с.
3. Наумов И.В. Проблемы инновационно-технологического развития региона и пути их решения // Журнал экономической теории, 2014, № 1, с.99-108.

Резюме

Маммадова С.Р.

Роль внешнеэкономических связей в реализации стратегии инновационного развития
Азербайджана

В статье обосновывается необходимость реализации инновационной стратегии развития в Азербайджане. Рассмотрены основные направления стратегии инновационного развития на среднесрочную и долгосрочную перспективу. Изучена роль внешнеэкономических связей в реализации стратегии инновационного развития Азербайджана. Выявлено влияние экспорта, импорта и прямых иностранных инвестиций на инновационное развитие страны. Развитие международного

сотрудничества в сфере инноваций исследовано как одно из приоритетных направлений экономической политики государства.

Ключевые слова: инновации, стратегия инновационного развития, импорт, экспорт, инвестиции, внешняя торговля, производство, конкуренция, технологии, стимулирование

Summary

Mammadova S.R.

The Role of Foreign Economic Relations in the Implementation of the Strategy of Innovation Development in Azerbaijan

The article justifies the need for the implementation of innovative development strategies in Azerbaijan. The main directions of the strategy of innovation development for the medium and long term are considered. The role of foreign economic relations in the implementation of the strategy of innovation development of Azerbaijan has been studied. The impact of exports, imports and direct foreign investment on innovation development of the country is revealed. The development of international cooperation in the field of innovation has been studied as one of the priority areas of economic policy of the state.

Key words: innovation, strategy of innovation development, import, export, investment, foreign trade, production, competition, technology, stimulation

AZƏRBAYCANIN TEXNOPARKLARIN İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞIN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ

Mirzəbəyov Araz Əliosman oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

araz.mirze@gmail.com

Xülasə: Məqalədə innovasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Texnoparklar innovasiya infrastrukturunun tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilmişdir. Texnoparklar şəbəkəsinin inkişafı sahəsində qarşıya qoyulan əsas vəzifələr müəyyən edilmişdir. Texnoparkların inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın rolu tədqiq edilmişdir. Məqalənin sonunda əldə edilən nəticələr və tövsiyə xarakterli təkliflər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: texnopark, innovasiya, innovasiya infrastrukturu, beynəlxalq əməkdaşlıq, istehsal

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı üçün ən mühüm strateji prioritetlərdən biri milli innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsidir. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də global innovasiya proseslərinin, yüksək texnologiyalı dünya bazarlarının inkişaf xüsusiyyətlərinin və rəqabətin mahiyyətinin hərtərəfli təhlili və dərk edilməsinə əsaslanacaq effektiv yanaşmanın axtarışı fəal şəkildə aparılır. Azərbaycanın milli innovasiya sisteminin inkişafı ölkəmizdə iqtisadiyyatın və innovasiya sahəsinin real vəziyyətini, onun güclü və zəif tərəflərini nəzərə almalıdır. Son onilliklərdə dövlət innovasiya siyasətinin işlənməsi və reallaşdırılması məqsədilə təşkilati və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə çalışır. İnnovasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi dövlətin innovasiya siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir.

Ali təhsil müəssisələrinin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi sahəsində dövlət siyasəti ölkənin innovasiya siyasəti ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır və onun tərkib hissəsidir. Bu sahədə qanunvericilik maliyyə problemlərinin həllini, innovasiyaların tətbiqi yollarının və üsullarının təkmilləşdirilməsini təmin etməlidir. Həmin yollara və üsullara aid edə bilərik:

- dövlət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən maliyyə dəstəyinin təmin edilməsi;
- müəssisələrin maliyyələşdirilməsi;

- innovasiyalar sahəsində kiçik və iri biznesin qarşılıqlı fəaliyyətinə dəstək göstərilməsi;
- texnoparklar və biznes inkubatorlar sisteminin inkişafı.

İndiki mərhələdə həll edilməli olan əsas problemlərdən biri Azərbaycan iqtisadiyyatının innovasiya yönümlülüüyünün təmin edilməsidir ki, bu da düşünülmüş, aydın və ardıcıl dövlət siyasəti olmadan mümkün deyil.

Texnoparkların yaradılması və inkişafı elm və biznes mühiti arasında qarşılıqlı əlaqənin təşkili yollarından biridir. Texnoparklar innovasiya siyasətinin aləti kimi bir tərəfdən elmi nəticələrin tədarükü, digər tərəfdən isə texnologiyaya tələbat, maliyyə sektorunun imkanları və region iqtisadiyyatının ehtiyacları ilə əlaqəni təmin edir. Azərbaycan Respublikasında texnoparkların yaradılması iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı sahələrinin inkişafını sürətləndirmək üçün maliyyə və intellektual resursların ərazi konsentrasiyasının təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Texnoparkların fəaliyyəti və iqtisadiyyatda səmərəliliyi ilə bağlı çoxlu müzakirələr aparılır. Şübhəsiz ki, texnoparklar hazırda innovativ işlərin kommersiyalaşdırılması, yeni texnologiyaların transferi və müxtəlif sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsalata tətbiqi üçün səmərəli alətdir və idxal kontekstində yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin edir [2, s.105].

Texnoparkların inkişafına ehtiyac göz qabağındadır. Bu bir neçə səbəblə bağlıdır. Əsas səbəblərdən biri biliyin və elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması, o cümlədən elmi tədqiqatlar aparan həm elmi-tədqiqat institutları, həm də ali təhsil müəssisələri üçün kifayət qədər maliyyələşmənin təminatı zərurətidir.

Texnoparklar şəbəkəsinin inkişafı aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəldilməlidir:

- innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması yolu ilə innovasiyaların dəstəklənməsinə və stimullaşdırılmasına yönəlmiş milli və regional səviyyədə dövlət siyasətinin reallaşdırılması məqsədilə effektiv mexanizmin yaradılması;

- elmi fəaliyyətin və innovasiyaların stimullaşdırılması üçün şəraitin yaradılması;
- elmi tədqiqatların nəticələrinin həyata keçirilməsi mexanizminin yaradılması;
- sənaye istehsalına innovasiyaların gətirilməsi sisteminin formalaşdırılması;
- investisiya fəaliyyətinin artımının təmin edilməsi (o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi);
- yeni biliklərin tətbiqinin sürətləndirilməsi, elmtutumlu və yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinin formalaşması;

- innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin inteqrasiyası üçün şəraitin yaradılması.

İnnovasiya fəaliyyəti üçün infrastrukturun inkişafı biznes sektorunun innovativ fəallığının artırılmasına, kiçik və orta innovativ biznesin ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə, kiçik müəssisələrin həyat qabiliyyətinin artırılmasına, əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılmasına və gücləndirilməsinə böyük təsir göstərir.

İnnovasiya fəaliyyəti üçün mövcud infrastruktur həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından əhəmiyyətli olmalıdır. Bunun üçün innovasiya infrastrukturunun inkişafına səmərəli dövlət dəstəyinə və normativ-hüquqi bazanın təkmil olmasına ehtiyac vardır. İnnovasiya infrastrukturunun yaradılmasına və fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin sistemli tədbirləri kimi innovasiyaların stimullaşdırılması məqsədilə investisiya siyasəti alətlərindən (vergi güzəştlərinin, vergi kreditlərinin, zamanətlərin, büdcə kreditlərinin verilməsi, torpaqdan, infrastruktur obyektlərindən və digər dövlət əmlakından və ya bələdiyyə mülkiyyətindən istifadə, sığorta, vençur fondlarının yaradılması) geniş istifadə edilməlidir.

Ölkəmizdə innovativ infrastrukturlar içərisində ən çox texnoparklar inkişaf edir. Texnoparkların inkişafı elm və istehsalat arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Elm və istehsalat arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqəni təmin edən təşkilati strukturların əsas formalarına adətən texnopolislər, elm şəhərləri, texnoloji və elmi parklar, elmi və biznes inkubatorlar aid edilir. Texnopolislər maddi və maliyyə resurslarını səfərbər etmək imkanlarına görə ən güclüdür. Onlar bir neçə texnopark və inkubator tipli parkları əhatə edən bütöv inzibati qurumlardır. Elm və texnologiya parkları ədəbiyyatda

texnopolislərlə müqayisədə daha kiçik miqyaslı strukturlar kimi qəbul edilir. Elm inkubatorları və ya inkubator tipli parklar daha çox innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yönəlib.

Yeni biliklərin, texnologiyaların, məhsulların yaradılması və kommersiyalaşdırılması yolu ilə iqtisadi fəallıq göstərən elmi və ya yüksək texnologiyalı profilli ərazi birləşmələri texnopolislər, yüksək texnologiya mərkəzləri, elm şəhərcikləri, texnoparklar adlanır. Onların hamısı elm, texnologiya və istehsalat arasında qarşılıqlı əlaqənin yeni keyfiyyətini formalaşdıran innovativ oriyentasiya ilə xarakterizə olunur. Onların inkişafı təkcə elmi-istehsalat birliklərinin ərazisində deyil, həm də onlardan kənarda yerləşən müəssisələrlə kooperasiya əlaqələrinin möhkəmlənməsinə və genişlənməsinə təsir göstərir. Müxtəlif ölkələrdə bu cür formasiyalar ümumi xüsusiyyətləri saxlamaqla yanaşı, milli xüsusiyyətlərlə zənginləşir.

Texnoparklar və texnopolislər çox vaxt innovativ müəssisələrin kompleks dəstəyinin, elm və istehsalın integrasiyasının ərazi formaları kimi nəzərdən keçirilir. Bunlar innovativ təşkilatların yaranmasına və böyüməsinə töhfə verən sistemlərdir. Bütün texnoparklar öz funksiyalarını bu xidmətlər vasitəsilə həyata keçirir: istehsal və texnologiya xidmətləri, informasiya xidmətləri, təşkilati xidmətlər, investisiya xidmətləri, ekspertiza, konsaltinq xidmətləri, hüquq xidmətləri və s [3, s.115].

Beləliklə, iqtisadi inkişafın innovativ modelinin artan rolu onun elementlərindən biri kimi innovativ infrastruktur məsələlərini və xüsusilə texnoparkların hüquqi statusunu tənzimləyən qanunvericiliyin milli səviyyəsinin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

İqtisadi inkişafın innovativ modelinin artan rolu təkcə innovasiya infrastrukturunu məsələlərini və xüsusən onun elementlərindən biri kimi texnoparkların hüquqi statusunu tənzimləyən qanunvericiliyin milli səviyyəsinin təkmilləşdirilməsini deyil, həm də bu sahədə fəal çoxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlığı müəyyən edir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlıq müasir tənzimləmənin tələblərindən birinə çevrilir. Dövlət iqtisadiyyatının inkişafının özəlliyi, hüquq sisteminin xüsusiyyətləri, elmi-texniki fəaliyyətin tənzimlənməsinin vahid mexanizmlərinin tətbiqinə hazır olmaq, ölkədə innovativ infrastrukturun yaradılmasının məqsəd və prinsipləri belə əməkdaşlığın müxtəlif formalarını müəyyən edir. Buradan belə nəticə çıxır ki, əməkdaşlığın düzgün formasını seçmək üçün qarşıya dəqiq məqsədlər qoymaq, onlara nail olmaq yollarını başa düşmək, tərəfdaş ölkənin hüquqi mühitini bilmək lazımdır.

Texnoparkların yaradılması və istismarı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, şübhəsiz ki, beynəlxalq hüquq normalarına və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərinə ciddi riayət olunmaqla, habelə beynəlxalq müqavilələrdə iştirak edən tərəflərin maraqları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir [1].

Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə elmi və elmi-texniki əməkdaşlığı müvafiq beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Beynəlxalq müqavilələr beynəlxalq elmi və elmi-texniki proqramları və layihələri, texnoparkların fəaliyyətini, habelə elmi və digər təşkilatların alimləri arasında elmi-texniki əməkdaşlığın genişləndirilməsinə kömək edir.

Innovasiya sahəsində birgə layihələr beynəlxalq əməkdaşlığın ən geniş yayılmış formasına çevrilə bilər. Bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafında dövlət orqanlarının üzərinə böyük yük düşür. Belə ki, dövlət beynəlxalq müqavilələr bağlamaq yolu ilə belə əməkdaşlıq üçün lazımı şərait yaratmaq öhdəliyini öz üzərinə götürməlidir.

Beləliklə, texnoparkların yaradılması və istismarı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilə bilər:

a) innovasiya sahəsində və xüsusən də texnoparkların yaradılması və fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin məqsədlərini, istiqamətlərini və prinsiplərini təmin etməklə dövlətlərarası müqavilələrin bağlanması, birgə innovasiya institutlarının yaradılması və fəaliyyətinin genişləndirilməsi;

b) integrasiya subyektləri səviyyəsində innovativ infrastrukturun və onun ayrı-ayrı elementlərinin hüquqi əsaslarının yaradılması.

Texnoparkların yaradılması və fəaliyyəti məsələləri çoxsaylı dövlətlərarası müqavilələrin predmetinə çevrilir və belə əməkdaşlığın müxtəlif formaları müəyyən edilir:

1. Elmi-texniki layihələrin birgə inkişafı, onların kommersiyalaşdırılması, tərəflərin dövlətlərinin və üçüncü ölkələrin bazarlarına çıxarılması üçün şəraitin yaradılması.

2. Yüksək texnologiyaların transferinə köməklik.

3. Elmi kadrların təhsili və hazırlığının təşkili, alim və mütəxəssislərin mübadiləsi, elm və texnika nailiyyətlərinin sərgilərinin keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması.

4. Gələcəkdə yaradılacaq innovativ strukturların maddi-texniki bazasının və potensial imkanlarının genişləndirilməsi prosesində aktuallaşa biləcək digər vəzifələr.

Dövlətlərarası səviyyədə innovasiya sisteminin obyektlərinin yaradılması innovasiya infrastrukturunun əvəzsiz elementi kimi qəbul edilir ki, bu da yeni texnologiyaların tətbiqi yolu ilə aparıcı sənaye sahələrinin inkişafına imkan verir.

Yuxarıdakı təhlil əsasında aşağıdakı nəticələr çıxarmaq olar.

1. İnnovativ inkişaf üçün infrastrukturun yaradılması və inkişafı üçün beynəlxalq əməkdaşlığın imkanlarından geniş istifadə edilməsi mümkündür;

2. Ölkənin digər ölkələrlə beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində əməkdaşlığı aşağıdakılara imkan verir:

- bir dövlətin digər dövlətin ərazisində texnoparkının yaradılması;
- bir tərəfin digər tərəfin texnoparklarından qarşılıqlı istifadəsi;
- birgə texnoparkların yaradılması;
- birgə texnoparkların yaradılmasına və inkişafına maddi, maliyyə və hüquqi dəstəyin göstərilməsi;
- texnoparkların yaradılmasında qarşı tərəfin təcrübəsindən istifadə edilməsi.

3. Birgə innovasiya infrastrukturunu obyektlərinin təşkili ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Onların təşkili formalaşdıqları regionun iqtisadi inkişafına yeni təkan verir, sosial funksiyaları yerinə yetirir (iş yerlərinin yaradılması, əhəlinin rifahının yaxşılaşdırılması), intellektual əməyin nəticələrinin qarşılıqlı kommersiyalaşdırılmasına kömək edir.

4. İnnovativ infrastrukturun obyektlərinin və elementlərinin yaradılması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq aşağıdakılar vasitəsilə təmin edilə bilər:

- inkişaf etmiş infrastrukturun olması;
- kifayət qədər investisiya qoyuluşunun olması;
- innovasiyaları stimullaşdıran mexanizmlərin olması;
- texnoloji layihələrin həyata keçirilməsi riskinin aşağı olması;
- xərclərin az miqdarda olması;
- texnoparkların təşkili və fəaliyyəti üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və s.

Texnoparklar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsində əsas məqsədlərdən biri elmi və texniki nəticələrin kommersiyalaşdırılmasını sürətləndirmək, innovasiya infrastrukturunu şəbəkəsinə inkişaf etdirmək və bu sahədə istehsal olunan məhsulların ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisini artırmaqdır.

Ədəbiyyat

1. Борщёва Н.Л. Международный опыт организации и управления инновационной деятельностью // Современные научные исследования и инновации. 2016, № 9

2. Исакова Ю.Р. Технопарки: роль в инновационном развитии и современные черты // Экономика и управление: проблемы, решения, 2019, Т. 6, № 1, с.102-106

3. Саимова А.Р. Технопарки и технополисы как важный фактор повышения конкурентоспособности // Материалы XXI Всероссийского экономического форума молодых ученых и студентов. В 8-ми частях. Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2018, с.114-116

Резюме

Мирзабеков А.А.

Необходимость расширения международного сотрудничества в развитии технопарков в Азербайджане

В статье обоснована необходимость развития инновационной инфраструктуры. Технопарки рассматриваются как часть инновационной инфраструктуры. Определены основные задачи по развитию сети технопарков. Изучена роль международного сотрудничества в развитии технопарков. В конце статьи отражены полученные результаты и предложение рекомендательного характера.

Ключевые слова: технопарк, инновации, инновационная инфраструктура, международное сотрудничество, производство

Summary

Mirzabeyov A.A.

The Need to Expand International Cooperation in the Development of Technology Parks in Azerbaijan

The article substantiates the need to develop an innovative infrastructure. Technoparks are considered as part of the innovation infrastructure. The main tasks for the development of a network of technoparks are determined. The role of international cooperation in the development of technology parks has been studied. At the end of the article, the results obtained and recommendations of a recommendatory nature are reflected.

Key words: technopark, innovations, innovation infrastructure, international cooperation, production

SƏNAYEDƏ BİZNES FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Muradova Sona Rauf qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

sonka-mur30@yandex.com

Xülasə: Bütün iqtisadi sahələrdə olduğu kimi, sənayedə də biznes fəaliyyətlərinin inkişafı üçün rəqabətlik anlayışı çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də hər bir dövlət bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün bir çox tədbirlər həyata keçirir.

Sənaye sahələrinin yenidən qurulması böyük maddi və intellektual xərclər tələb edir, çünki sahələrin və elmin təbəqələşməsi artır və maraqların koordinasiyası azalır.

Rəqabət qabiliyyəti, istehsal olunan məhsulun və ya məhsul istehsal edən hər hansı bir təsərrüfat subyektinin tələb dərəcəsi və iqtisadi səmərəliliyi ilə ifadə olunan müvafiq mexanizmin amillərinin birləşməsinin təsirinin nəticəsidir. Sürətli iqtisadi böyüməni təmin etmək üçün mövcud fürsətlərdən, o cümlədən sənayedə biznes fəaliyyətlərinin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaratdığı beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə etmək lazımdır.

Açar sözlər: inkişaf, rəqabət, resurslar, sənaye, təbii sərvətlər, səmərəlilik

Respublika sənayesinin hər bir sahəsində global iqtisadiyyatın tələblərinə və dünya təcrübəsinə adaptasiya edən bir çox layihələr icra olunmuşdur və bu fəaliyyət davam etdirilməkdədir. Bu müəssisələrdə istehsalatın effektivliyinin yüksəldilməsi, müəssisələrdə yeni texnologiya tətbiq edilməsi, avtomatlaşdırmanın inkişafı, dünya bazarında rəqabət edə bilən məmulatların istehsal edə bilmək və s. kimi problemlərin həllinə,

ixracat potensialının yaxşılaşdırılması üçün dövlət siyasətinin inkişafına, bazarda ticarət həcmının böyüməsinə, ölkə ərazisindəki istehsalat prosesinin inkişaf edilməsinə istiqamətləndirilmişdir.

Bütün iqtisadi sahələrdə olduğu kimi sənayedə də biznes fəaliyyətlərinin inkişafı üçün rəqabətlik anlayışı çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də hər bir dövlət bazarda rəqabətqabiliyyətini artırmaq üçün bir çox tədbirlər həyata keçirir.

Elmi və praktiki məzmunlu araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, biznesmenləri bazardakı rəqabət nəticəsində yalnız istehsalın lazımı qədər sürətli olması cəlb etmir, həmçinin, bazardakı rəqabətə gücü çatmayanların bazardan ayrılması ilə nəticələnir. Bu səbəbdən rəqabət texnoloji inkişafın uğurlarının istehsalatda istifadəsini məcburiyyətə çevirir. Həmçinin, bazardakı rəqabət nəticəsində iqtisadiyyatdakı variasiyaların icra edilməsini sürətləndirir. Qərbi Avropa ölkələrinin təcrübələrini müşahidə etsək görürük ki, məhsulların bir qisminin anbarda ehtiyat kimi qalması bazar rəqabətində geridə qalmamaq üçün məcburidir. Bazardakı rəqabətin tələbləri kimi bütün ölkə ərazisində biznes fəaliyyətlərini dirçəltməyi, biznesmenləri cəlb etməyi və müəssisələrin effektivliyini artırmağı göstərmək olar [5].

Məlum olduğu kimi, bazar münasibətlərinin inkişafı yalnız dövlətin fəal müdaxiləsi ilə mümkündür. Rəqabətlik xarici inkişaf mənbələrindən səmərəli istifadə ilə bərabər (beynəlxalq ticarət, investisiya və texnoloji transfertlərin genişlənməsi, ticarətdən qazanc və istehsal amillərinin hərəkəti), daxili rəqabətli bazarların yaradılması, sabit makroiqtisadiyyat, səlahiyyətli pul və maliyyə siyasətlərindən istifadə, insan kapitalının formalaşması, əsas ehtiyacların və sosial faydaların təmin edilməsi kimi fəaliyyət istiqamətlərinin təmin edilməsi hesabına da formalaşır. İnkişaf etmiş ölkələrdən maliyyə və texnoloji asılılığını minimuma endirmək üçün müvafiq üstünlüklərin yaradılması və inkişaf etdirilməsi və daxili resurslardan maksimum dərəcədə istifadənin müasir modelləri əsasında rəqabət qabiliyyətini formalaşdırmaq aktual olan vəzifələrdəndir.

Sənaye sahələrinin yenidən qurulması böyük maddi və intellektual xərclər tələb edir, çünki, sahələrin və elmin təbəqələşməsi artır və maraqların koordinasiyası azalır.

Sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin formalaşması prosesində mikro səviyyədəki texnoloji dəyişikliklərə xüsusi yer ayrılır. Çünki, rəqabət qabiliyyəti, istehsal olunan məhsulun və ya məhsul istehsal edən hər hansı bir təsərrüfat subyektinin tələb dərəcəsi və iqtisadi səmərəliliyi ilə ifadə olunan müvafiq mexanizmin amillərinin birləşməsinin təsirinin nəticəsidir. Sürətli iqtisadi böyüməni təmin etmək üçün mövcud fürsətlərdən, o cümlədən sənayedə biznes fəaliyyətlərinin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaratdığı beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə etmək lazımdır. Həsilat sənayesi digər istehsal sahələrindən fərqli olaraq, yüksək rəqabət qabiliyyəti ilə seçilir. Bu sənayenin inkişafı dövrü olaraq yeni texnologiyalar, yenilikçi avadanlıqlar daxil olmaqla yenilikçi məhsulları tələb edir.

Texnoloji yeniliyin əksəriyyəti avadanlıqların dəyişdirilməsi və işçi heyətindən gəlir. Yeni texnologiyalar əldə etməklə yanaşı tədqiqat və inkişaf etdirmə ilə məşğul olan müəssisələrin sayı artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitlik, qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi, daxili bazarın və xarici ticarətin inkişafı, institusional islahatlar kimi sahələrdə ciddi irəliləyişlər vardır. Respublika bölgələrarası iqtisadi və siyasi dialoqun genişlənməsində iştirak edərək regiondakı digər ölkələrin iqtisadiyyatında fəal iştirakçıya çevrilmişdir. Bu da öz növbəsində qloballaşma və rəqabət proseslərini əks etdirən yeni reallıqların nəzərə alınmasının zəruriliyini ortaya qoyur. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin müasir təcrübəsi göstərir ki, rəqabət qabiliyyətinə çatmaqda yalnız dövlətin müdaxiləsi ilə həll edilə bilən müəyyən problemlər yaranır.

Yenilikçi marketinqin Azərbaycan sənayesinin müxtəlif sahələrində uğurlu tətbiqi halında, dünyadakı maliyyə böhranı və global rəqabət mühiti şəraitində zəruri qoruyucu toxunulmazlığın inkişafı ilə bu sahələrin sürətləndirilmiş və davamlı inkişafını proqnozlaşdırmaq olar. Fakt budur ki, Azərbaycanda zəngin təbii ehtiyatlar və sənayeləşmənin inkişafı sayəsində yalnız neft və qaz çıxarılmır, eyni zamanda neft-kimya və kimya sənayesi, ağır sənaye, qara və əlvan metallurgiya, maşınqayırma, elektrik maşınqayırma, yüngül və qida sənayesi inkişaf etdirilir, inşaat sənayesinin, nəqliyyat infrastrukturunun və prioritet sahələrin uğurlu inkişafı üçün digər vacib amillər mövcuddur.

Tədqiqat göstərir ki, rəqabət mühitinin, informasiya texnologiyalarının və yeni iqtisadi alətlərin gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq yenilikçi proseslərin və marketinq texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi problemlərinin, perspektivli konsepsiyaların və marketinq nəzəriyyələrinin inkişafının, marketinq düşüncəsinin problemlərinin əsaslı öyrənilməsinə ehtiyac var. Yenilikçi bir yönümlü təşəbbüskar həllər üçün marketinq dəstəyinin əhəmiyyətli cəhətləri artır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatların strateji mərhələlərində bu amillər nəzərə alınarsa, əlbəttə ki, ölkənin iqtisadiyyatının, o cümlədən sənaye sahələrinin və davamlı iqlimləşmənin rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün, ölkənin yenilikçi marketinqini uğurla inkişaf etdirmək üçün üstünlük verilən perspektivləri vardır.

Rəqabət bacarığının artırılması strategiyalarının hər bir dövlətdə öz xüsusi xarakteristikaları vardır və bunlar digər ölkələr üçün uyğun deyildir. Hər bir ölkənin sənaye sahələrinin siyahısı və fəaliyyət sahəsi ölkələrdəki bazar mühiti və milli xarakteristikalarla bağlıdır. Əsasən bunlar hər bir dövlətin əsas tarixi əhəmiyyətinə malikdir, çünki tarixdəki tərəqqi mərhələsində istehsalatdakı təcrübələri milli dəyərlər, etikalar və seçimlər yaradır.

Hər kəs tərəfindən qəbul edilir ki, iqtisadiyyatda olan tərəqqinin başlanğıcını təşkil edən istehsalat seqmentləri bir dövlətin təbii ehtiyatlarına bağlıdır. Resursları kifayət qədər olan İsveç və ABŞ kimi ölkələr dünya iqtisadiyyatındakı yerlərini təbii sərvətlərdən istifadə olunan sənaye sahələri ilə möhkəmləndirməmişdir. Bir ölkədə iqtisadi yüksəliş gücü çatan sənaye sahələri olduqda, bu sənaye sahələrinin ətrafında yeni sənaye sahələri yaranmağa başlayır. Təbii resursları olmayan Koreya, İtaliya, Yaponiya və İsveçrə kimi ölkələr dünya bazarında əməkütumlu yüngül sənaye sahələri, inşaat, kənd təsərrüfatı və sair sənaye seqmentlərində güclənmişdirlər.

Rəqabətqabiliyyətində uğur əldə edilməsində hər bir ölkə öz müxtəlif strategiyalara malikdir. Bu strategiyalar beynəlxalq arenanı inkişaf etmiş ölkələr və inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən 2 fərqli sahəyə ayırmışdır. Həmin sahələr arasında yeni texnologiyaların inkişafı ilə tez-tez dəyişikliklər baş verir. İnkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunub beynəlxalq bazara ixrac olunan məmulatlar dəyər rəqabətinin yüksək olduğu bazarlarda satışa çıxarılır. Həmin bazarlar ixracatdakı mənfəətlərin heç vaxt sabit olmaması və qiymətlərin azalmasına meyllidir. Əsasən inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrin istehsalatındakı xərclərin az olduğu məmulatların idxal olaraq satıldığı bazarlarda aktivdirlər. Bu səbəblə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən ixrac olunan məmulatlarının qiymətləri azalarkən, inkişaf etmiş ölkələrin ixrac olunan məmulatlarının qiymətləri daimi artır.

Müşahidələrdən görə bilərik ki, bir dövlətdə tərəqqi prosesləri başa çatdıqda iqtisadiyyatda inkişaf yavaş-yavaş artır və bu artım davamlı baş verir, onun rifahdakı yüksəlişini mümkün edir və bunları güvənli bir halda nail olur. Ona görə ki, belə vəziyyətlərdə rəqabətqabiliyyətliliyin artması əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Təbii sərvətlərdən asılı olmaq bu sərvətlərin bitməsi riski ilə qarşılaşdırır və ya bu təbii sərvətlərdən başqa dövlətlər də kəşf oluna bilər, bu vəziyyət isə təbii sərvətlərə güvənən iqtisadiyyat üçün yaxşı bir nəticə deyildir.

Müşahidələr göstərir ki, zəngin təbii sərvətlər və iqtisadiyyatın tərəqqisinin buna əsasən baş verməsi, ilk baxışda gözə görünməyən problemlərə səbəb ola bilər. Həmçinin təbii ehtiyatlar vasitəsi ilə əmək haqqlarının yüksəlməsi perspektivli sənaye seqmentlərində rəqabətə ziyan göstərir. Ümumiyyətlə, bu məsələlərə birmənalı münasibət mövcud deyildir və bəzən eyni dövlətdə milli sənaye sahələrində rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasına müxtəlif metodlar tətbiq edilir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.B. Biznesin əsasları. Bakı: Nurlan, 2005, 656 s.
2. Həsənov H.S. İri sahibkarlıq strukturları. Bakı: Azərneşr, 2007, 276 s.
3. Rzayev P.Q. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2013, 392 s.

4. Qalib Toğrul Azərbaycan Respublikasında Dövlət-biznes əməkdaşlığı imkanları, Bakı, 2014, 36 s.
5. researchgate.net - Factors Determining Industrial Competitiveness

Резюме

Мурадова С.Р.

Направления усовершенствования бизнес деятельности в промышленности

Как и во всех сферах экономики, понятие конкурентоспособности имеет большое значение для развития предпринимательской деятельности в промышленности. Поэтому каждое государство принимает множество мер для повышения своей конкурентоспособности на рынке.

Реконструкция производств требует больших материальных и интеллектуальных затрат, так как увеличивается расслоение производств и науки и снижается согласованность интересов.

Конкурентоспособность – это результат совокупности факторов соответствующего механизма, выражающийся в степени востребованности и экономической эффективности товара или любого хозяйствующего субъекта, производящего этот товар. Для обеспечения быстрого экономического роста необходимо использовать имеющиеся возможности, в том числе преимущества международного разделения труда, создающего благоприятную среду для развития предпринимательской деятельности в промышленности.

Ключевые слова: развитие, конкуренция, ресурсы, промышленность, полезные ископаемые, эффективность

Summary

Muradova S. R.

Directions for Improving Business Activities in Industry

As in all sectors of the economy, the concept of competitiveness is of great importance for the development of entrepreneurial activity in industry. Therefore, each state takes many measures to increase its competitiveness in the market.

Reconstruction of industries requires large material and intellectual costs, as the stratification of industries and science increases and the coordination of interests decreases.

Competitiveness is the result of a combination of factors of the corresponding mechanism, expressed in the degree of demand and economic efficiency of a product or any economic entity that produces this product. To ensure rapid economic growth, it is necessary to use the existing opportunities, including the advantages of the international division of labor, which creates a favorable environment for the development of entrepreneurial activity in industry.

Key words: development, competition, resources, industry, minerals, efficiency

SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİ TƏDBİRLƏRİ

Pənahova Günay Telman qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

g.penapova@gmail.com

Vəliyeva Rəvanə Allahqulu qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

senemsema83@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə sahibkarlığın inkişafının milli iqtisadiyyatda rolu tədqiq edilmişdir. Sahibkarlığın inkişafı sahəsində dövlət dəstəyi tədbirləri nəzərdən keçirilmişdir. Milli səviyyədə dəstək tədbirlərinin keyfiyyəti və səmərəliliyi artırmaqla sahibkarlığın inkişafı üçün tövsiyə xarakterli təkliflər irəli sürülmüşdür.*

Açar sözlər: sahibkarlıq, maliyyə, kredit, vergi, bazar, inkişaf

Sahibkarlıq ən mürəkkəb sosial hadisələrdən biridir. Demək olar ki, bütün ictimai elmlər üçün bir tədqiqat obyektini kimi maraqlı doğurur: tarix, sosiologiya, fəlsəfə, iqtisadi nəzəriyyə, hüquq və s. Dünya iqtisadiyyatının müasir şəraitində sahibkarlığın inkişafı sosial təkrar istehsalın tərkib hissəsidir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrin müasir iqtisadiyyatında, sosial-iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi olan sahibkarlıqdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı hər hansı bir ölkənin bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadiyyatının inkişafı üçün əsasdır. Sahibkarlıq dövlətin maliyyə sabitliyinin, sosial və iqtisadi artımın formalaşması üçün ən vacib şərtlər qrupuna aiddir və böhran fenomenlərinin aradan qaldırılmasında təsirli vasitə olmaq məqsədi daşıyır. Bir çox elmi tədqiqat işləri sahibkarlıq nəzəriyyəsinin inkişafı problemlərinə həsr olunmasına baxmayaraq, hələ bununla bağlı çox mübahisəli məsələlər qalmaqdadır. Sahibkarlığa yanaşmalar müxtəlif aspektlərə yönəldilir, bu da sahibkarlıq problemlərinin həm müxtəlif elmlər çərçivəsində fəal müzakirələr aparmaq, həm də öz konsepsiyalarını inkişaf etdirmək üçün kifayət qədər çox tədqiqatçı və mütəxəssis cəlb etdiyini göstərir. Bu səbəbdən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı problemlər aktualdır.

Hər hansı bir sahibkarlıq formasının inkişafı əsasən iki şərtədən asılıdır:

- bütövlükdə ölkədə və bölgələrdə daxili iqtisadi vəziyyət;
- müəyyən bir sahibkarın iqtisadi məqsədlərinin reallaşması üçün ona verilən hüquqlardan istifadə etmək bacarığı.

Bu amillər daha çox dərəcədə iqtisadi mühitin spesifik şərtlərinə ən həssas olan və müəyyən bir liderin şəxsi xüsusiyyətlərinin, iqtisadi qərarlarının son nəticəsini müəyyənləşdirdiyi kiçik müəssisələrin inkişafına təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən problemlərin həlli üçün aşağıdakı istiqamətdə tədbirlər görülməlidir:

- kiçik müəssisələrə vergi yükünün azaldılması;
- istehlakçı tələbində artım;
- kiçik sahibkarlıq subyektlərinə borc verilməsinə dair bank siyasətinin yumşaldılması.

Kiçik sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi hesab olunur. Onsuz dövlətin səmərəli inkişafını təsəvvür etmək mümkün deyil.

Ümumiyyətlə, sahibkarlıq strukturları bir çox ölkələrin iqtisadi siyasətində mühüm yer tutan dövlət dəstəyindən istifadə edir. Sahibkarlığa dəstək dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin prioritet sahələrindən biridir. Sahibkarlığın davamlı inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması dövlət dəstəyi olmadan mümkün deyil.

Xüsusi dəstək proqramlarının inkişafı və tətbiqi sahibkarlıq fəaliyyətinin daha sürətli və daha səmərəli böyüməsinə kömək edir. Xüsusilə sahibkarlıq üçün stimullaşdırıcı bir mühit yaratmaq üçün üç əsas istiqamətdə dövlət dəstəyi verilə bilər:

❖ subsidiyalar, xüsusi kreditləşmə mexanizmləri, vergi güzəştləri və s. daxil olmaqla müxtəlif formalarda həyata keçirilən maliyyə yardımı (bu, əsasən sahibkarlıq təşkilatlarının inkişafının ilkin mərhələlərində həyata keçirilir) [2, s.54];

❖ həm maddi, həm də qeyri-maddi sahədə əmlak dəstəyi;

❖ konsaltinq xidmətləri və informasiya dəstəyi.

Resurs azlığı və məhdudluğu şəraitində dövləti aşağıdakı kateqoriyalar üzrə sahibkarlığa dəstək göstərməyə məcbur olur:

- maliyyə dəstəyi (iş adamlarına güzəştli borc verən dövlət proqramlarının hazırlanması, subsidiyalar, vergi güzəştləri, amortizasiya ayırmaları və s.);

- maddi-texniki bazanın dəstəklənməsi (müəssisələrə icarə üçün texnologiyalar və avadanlıqların verilməsi, texnoparklar yaradılması və s.);

- məlumat və məsləhət baxımından dəstək (məlumat bazalarına giriş, konsaltinq və hüquq sahələrində xidmətlər və s.);

- bazar infrastrukturunun formalaşdırılması (yerli yarmarkalar, firmalar üçün texniki avadanlıq və texnologiyalar bazarları, satış bazarları və s.).

Bütövlükdə, ölkədəki iqtisadi fəaliyyətin uğurla inkişaf etməsi üçün dövlət sahibkarlığa hər cür dəstək verməlidir. Dövlət dəstəyi mexanizminə aşağıdakı amillər daxil edilməlidir:

- 1) birbaşa dövlət investisiyaları, kreditlər, subsidiyalar;
- 2) özünü maliyyələşdirmənin stimullaşdırılması;
- 3) qiymət və vergi siyasəti;
- 4) xarici investorların cəlb edilməsinə kömək.

Hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektləri güzəştli kreditlər də daxil olmaqla bir sıra dövlət dəstək mexanizmlərindən istifadə edir. Bu kreditlər əsasən sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi tərəfindən verilir [3].

Azərbaycanda KOS-a dəstək tədbirlərinin optimallaşdırılması məqsədilə bir sıra fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Həmin fərman və sərəncamlarda aşağıdakı dəstək tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur:

- dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmənin sahibkarlığın inkişafı sahəsindəki marağını artırmaq üçün tədbirlər görülməsi;

- dövlət və yerli idarəetmə orqanlarının sahibkarlığa dəstək sahəsində səmərəliliyinin artırılması, dövlət və bələdiyyə işçilərinin sahibkarlarla münasibətlərinin yaxşılaşdırılması;

- dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmənin məsuliyyətinin artırılması;

- KOS-un inkişafına mane olan inzibati maneələrin aradan qaldırılması;

- KOS subyektləri üçün vergilər sisteminin təkmilləşdirilməsi, xüsusilə vergi yükünün azaldılması;

- sahibkarlıq üçün infrastruktur dəstəyinin inkişafı;

- KOM-lar üçün kreditlərin əlçatanlığının artırılması;

- KOS-lar üçün təlim sisteminin təkmilləşdirilməsi, gənclərin sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi, gənclərin innovativ potensialının reallaşdırılması və s.

Son illər də KOS subyektlərinə dəstək mövzusu təklif olunan tədbirlər kompleksi baxımından mənalı və zəngin olmuşdur. Əhəmiyyətli tədbirlər arasında KOS subyektlərinə dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması, dövlət şirkətləri və dövlətin iştirakı olan şirkətlər tərəfindən satınalmalara, kredit resurslarına çıxışın genişləndirilməsi və hüquqi və vergi tənzimlənməsi ilə bağlı problemlərin həlli daxildir [1, s.105]. Bu problemləri həll etmək üçün bütün sahələrdə vahid yanaşma tələb olunur. KOS-ların işgüzar mühitinin yaxşılaşdırılması üçün qəbul edilmiş və planlaşdırılan tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi vəziyyətində, iqtisadiyyatın bu sektoru ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yaxşı bir mühərrik olacaqdır.

Bir çoxları günümüzün reallıqlarının biznes qurmaq, modernləşdirmək və istehsal sahələrini genişləndirmək üçün sahibkarlığın inkişafının uyğun olduğuna inanır. Ona görə də dövlət KOS-un inkişafını stimullaşdırmaq üçün aşağıdakı prioritet tədbirləri həyata keçirir:

- vergi yükünün azaldılması və maliyyə dəstəyinin artması;

- inzibati maneələrin azaldılması, korrupsiyaya qarşı mübarizə;

- qeyri-maliyyə dəstəyinin artması.

Sahibkarlığın inkişafında əsas vəzifələrindən biri də milli səviyyədə dəstək tədbirlərinin keyfiyyəti və səmərəliliyi artırmaqla bu fəaliyyət növü üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsidir. Bu məqsədə çatmağı üçün aşağıdakı prioritet vəzifələri reallaşdırmaq lazımdır:

- həm sahibkarlığa dəstək üçün dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında və həm də onun həyata keçirilməsində açıqlıq;

- strateji hədəflərin, hüquqi bazanın və informasiya məkanının vəhdətini qoruyub saxlayaraq sahibkarlığa dəstək sahəsində dövlətin və yerli özünüidarə orqanlarının təsis qurumlarının rolunun əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsi;

- müasir kredit və investisiya mexanizmlərinin inkişafının sürətləndirilməsi;

- qanunlar, vergilər, rəqiblər, müştərilər və bazarın vəziyyəti barədə işgüzar xarakterli məlumatları ehtiva edən, hər hansı bir təşəbbüskar üçün əlçatan qlobal məlumat şəbəkəsinin yaradılması;
- iqtisadiyyatın bu sahəsinin vəziyyətini, inkişaf tendensiyyalarını obyektiv qiymətləndirmək və sahibkarlığa dövlət dəstəyinin tənzimlənməsi üçün tövsiyələr hazırlamaq məqsədilə sahibkarlıq problemləri üzrə sistemli tədqiqatların təşkili;
- sahibkarlığın uçot sistemi və dövlət statistikasının əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarların cinayət strukturlarının təsirindən qorunmasının təmin edilməsi;
- sahibkarlığın fəaliyyətini stimullaşdırmağa, əhalini öz işlərini qurmağa hazırlamağa, sahibkarları sənaye, regional, peşə və digər xüsusiyyətlərinə görə birləşdirməyə, təşəbbüskarlar haqqında müvafiq ictimai rəy formalaşdırmağa yönələn təbliğat və maarifləndirmə kampaniyasının təşkili. Nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, yuxarıda göstərilən dövlət dəstəyi metodları və formaları sahibkarlığın inkişafını təmin edən tədbirlərin tam siyahısı olmasa da dövlətin bu sahədəki fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Ədəbiyyat

1. Позднышев А.А., Богатикова О.В. Финансовые инструменты государственного стимулирования малого бизнеса. Проблемы экономики и менеджмента, 2014, № 3 (31), с.101-109
2. Улицкий М.П., Холодова А.О. Меры государственной поддержки малого и среднего предпринимательства. Вестник Университета, 2015, № 10, с.51-57
3. <https://az.trend.az/business/economy/2927845.html>

Резюме

Велиева Р.А., Панахова Г.Т.

Меры государственной поддержки в сфере развития предпринимательства

В статье исследуется роль развития предпринимательства в национальной экономике. Рассмотрены меры государственной поддержки в сфере развития предпринимательства. Были даны рекомендации по развитию предпринимательства за счет повышения качества и эффективности мер поддержки на национальном уровне.

Ключевые слова: предпринимательство, финансы, кредит, налог, рынок, развитие

Summary

Valiyeva R.A., Panahova G.T.

State Support Measures in the Field of Entrepreneurship Development

The article examines the role of entrepreneurship development in the national economy. The measures of state support in the field of entrepreneurship development are considered. Recommendations were given for the development of entrepreneurship by improving the quality and effectiveness of support measures at the national level.

Key words: entrepreneurship, finance, credit, tax, market, development

AQROBİZNESDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAFIN PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ

Rəhimova Gülsabah Vahid qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəznində Sumqayıt Texniki Kolleci
e-mail: rgulsabah@mail.ru

Novruzova Təranə Bərxudar qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəznində Sumqayıt Texniki Kolleci

Xülasə: Aqrar sahənin inkişafı milli və qlobal səviyyədə həyati əhəmiyyətli problemlərin həllinə xidmət edir. Bu və digər səbəblərdən aqrar sahədə innovasiyalı inkişafın tempini yüksəltmək üçün, ilk növbədə, innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi və onun gerçəkləşdirilməsi yollarının müəyyən

edilməsinə ehtiyac vardır. Zənnimizcə, aqrar sahədə innovasiya potensialının reallaşmasının sürət aspekti, onun keyfiyyət aspekti ilə vahid rakursda nəzərdən keçirilməlidir. Belə vəziyyət aqrar sahədə innovasiyalı inkişafın sürətləndirilməsi imkanlarının aşkar edilməsi və reallaşdırılması məsələlərinə kompleks yanaşma zərurətini şərtləndirir. Məqalədə aqrobiznesdə innovasiya proseslərinin stimullaşdırılması və sahədə innovasiyalı inkişafın perspektiv istiqamətləri kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *aqrar sahə, dayanıqlı inkişaf, stimullaşdırma, texnoloji transfer, innovasiya, səmərəlilik*

Innovativ inkişafın xüsusiyyətləri, o cümlədən innovativ inkişafın sürəti bir çox və müxtəlif amillərdən asılıdır. Onlar makro və mikroiqtsadi inkişaf mühitini formalaşdıran əsas amillərdir. Bu amillər kənd təsərrüfatında istehsal proseslərinin həssaslığından innovasiyalara və amortizasiya siyasətinin innovativ inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılmasına və investisiyaların mühafizəsinin təkmilləşdirilməsinə qədər geniş spektrli məsələlərə təsir göstərir.

Innovativ inkişafın sürətləndirilməsi kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinə müsbət təsir göstərsə də, onun təmin edilməsi prosesi yüksək xərclərlə bağlı olduğundan investorların marağını təmin etmək həmişə mümkün olmur. Ona görə də aqrar-sənaye kompleksində innovasiyaların sürətləndirilməsinin müvafiq iqtisadi mexanizminin formalaşdırılması prioritetlərini əsaslandırmaq və həyata keçirmək lazımdır. Bunun üçün hərtərəfli elmi tədqiqatlar aparılmalı, eksperimental tədqiqatlar yerinə yetirilməlidir. İlk növbədə, sahədə innovasiya fəaliyyətinin sürətləndirilməsinin iqtisadi mexanizminin formalaşdırılması prioritetləri əsaslandırılmalı, innovasiya proseslərinin davamlı inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün tənzimləyici tədbirlər hazırlanmalıdır.

Aqrar-sənaye kompleksində innovativ inkişafın sürətləndirilməsi imkanları müəyyən edilərkən və qiymətləndirilərkən, yuxarıda müzakirə olunan, tempi məhdudlaşdıran müsbət amillər, ilk növbədə dayanıqlı inkişafın tələbləri nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün sahədə innovativ proseslərin davamlı inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılması imkanlarını müəyyən etmək, alətləri və istiqamətləri müəyyən etmək lazımdır. İndiyədək bu sahədə aparılan tədqiqatlar problemin həlli mərhələsindən demək olar ki, kənara çıxmayıb.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, aqrar-sənaye kompleksində innovativ inkişafın sürətləndirilməsi imkanlarını müəyyən etmək üçün innovativ inkişaf mühiti hələ də yetərinə səciyyələndirilməyib, sənayedə innovativ proseslərin tempini şərtləndirən amillər birmənalı olaraq müəyyən edilməyib. Eyni zamanda, aqrar-sənaye kompleksinin innovativ potensialını xarakterizə edən informasiya bazasının hazırkı vəziyyəti qiymətləndirilməyib. Məhz bu baza ölkənin aqrar sektorunun innovativ potensialını keyfiyyət və icra sürətinə vahid yanaşma əsasında xarakterizə etməyə imkan verəcək. Azərbaycanın aqrar-sənaye sahələrində ixtisaslaşmış innovasiya fəaliyyətinin formalaşması və inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi bu sahələrdə innovativ inkişaf tempinin artırılması yollarının əsaslandırılması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir [1].

Aqrar sektorda innovativ fəallığın artırılmasının mühüm vasitələrindən biri effektiv və səmərəli texnologiya transferi sisteminin yaradılmasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrə ən son texnoloji yeniliklərdən yararlanmağa imkan verən texnoloji transferlər özü innovasiyaların inkişafını sürətləndirir. Texnoloji transfer müvafiq mənbələrdə “aparıcı şirkətlərdən, tədqiqat institutlarından və universitetlərdən ideya və biliklərin ötürülməsi yolu ilə texnoloji innovasiyaların təşviqi və tətbiqi prosesi” kimi təqdim olunur. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, texnologiya transferində universitetlərin, xüsusən də elmi-tədqiqat müəssisələrinin rolu artırılmalıdır.

Milli iqtisadiyyatın bir çox sahələrində olduğu kimi, kənd təsərrüfatında da innovasiyaların yayılması və tətbiqinin sürəti həvəsləndirmə və həvəsləndirmə mexanizminin səmərəliliyindən asılıdır. Bu baxımdan, hüquqi maarifləndirmə, texnologiyanın ötürülməsi proseslərində fürsətçi davranış və nəticədə əməliyyat xərclərinin azalması mühüm rol oynayır. Aqrar-sənaye kompleksində texnologiya transferlərinin intensivləşdirilməsinin effektiv sisteminin formalaşmasında təşviq, kommersiyalaşdırma, təhsil və təbii ki, elmi təhlükəsizlik amilləri mühüm rol oynayır. Bu və digər səbəblərə görə, bu amillərin təsirini idarə etmək

bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Cənubi Koreyada innovasiyaların (ixtiraların) təşviqi üzrə assosiasiyaların əsas funksiyasıdır.

Aqrar-sənaye kompleksində texnoloji transferlərin intensivləşdirilməsi sisteminin iş mühitinin sadələşdirilmiş strukturuna aşağıdakılar daxildir [2]:

- İnnovasiyaların Təşviqi Fondu;
- yeni texnologiyaların kommersiyalaşdırılması;
- əqli mülkiyyət sahəsində hüquqi təhsil;
- əqli mülkiyyətin elmi təminatı;

Texnologiyanın ötürülməsi proseslərinin sürətləndirilməsinin ekoloji cəhətdən sağlam olub-olmadığı sualı həmişə gündəmədir. Bu məsələ xüsusilə aqrar sektorda aktualdır. Təəssüf ki, ətraf mühitə və ölkənin aqroiqlim potensialına təhlükə yaradan kənd təsərrüfatı texnologiyalarının transferi halları var. Bunun qarşısını almaq üçün texnoloji yeniliklərə ekoloji baxış keçirilir. Bununla belə, bu ekspertizanın effektivliyini müəyyən edən normativ bazada boşluqlar mövcuddur. Məlumdur ki, bütün müvafiq milli standartlar hazırlanmayıb. Bu problemlərin dərhal həlli aqrar-sənaye kompleksində ekoloji tələblərə cavab verən texnologiyaların transferi prosesini xeyli sürətləndirə bilər. Aqrar sektorda texnologiya transferinin arzu olunan tempinə nail olmaq informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının intensivliyindən və əhatə dairəsindən asılıdır. Sürətlə inkişaf edən rəqəmsal texnologiyalar kənd təsərrüfatı sektorunda texnologiya transferini sürətləndirmək üçün əlverişli mühit yaradır. Texnoloji yeniliklərin axtarışı, danışıqlar, texniki-iqtisadi əsaslandırma və müqavilələrin hazırlanması çox vaxt daha az vaxt tələb edir.

Razılaşmağı vacib hesab edirik ki, “texnoloji transferi və innovasiyanı sürətləndirmək üçün innovativ sahibkarlığı dəstəkləyən ekosistemin yaradılması vacibdir. Çünki sahibkarlıq fəaliyyətinin digər müəyyən ediciləri kimi normativ (hüquqi) baza da innovativ sahibkarlığın inkişafına təsir göstərir. Biznesin lisenziyalaşdırılmasını, qeydiyyatını, sadələşdirilmiş vergiləri və bürokratik prosedurları azaldan hüquq sistemləri ümumilikdə innovativ sahibkarlığın inkişafına təkan verir. Bundan əlavə, güclü rəqabət mühiti innovativ sahibkarlıq üçün stimuldur” [5, s.52].

Dövlət dəstəyi olmadan kənd təsərrüfatı istehsalı ilə bilavasitə məşğul olan şirkətlərin səmərəli innovativ sahibkarlıqla məşğul ola bilməsi ehtimalı azdır. Odur ki, digər postsovet ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da aqrar sektorda texnologiyaların transferini sürətləndirmək üçün davamlı iqtisadi dəstəyə əsaslanan texnoloji innovasiya və transfer mühitinin formalaşdırılmasına ehtiyac var.

Azərbaycanda milli innovasiya sisteminin formalaşmasının mühüm mərhələsi innovasiya fəaliyyətinin ixtisaslaşmış subyektlərinin magistral şəbəkəsinin formalaşdırılmasıdır. Dövlət innovasiya fəaliyyətinin ixtisaslaşmış subyektlərinin yaradılmasını maliyyələşdirir. Məqsəd innovasiyalar üçün əlverişli mühit yaratmaqla özəl sektoru bu sahədə fəal olmağa təşviq etməkdir. Ölkədə aqroparkların yaradılmasında məqsəd məhdud ərazidə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının, emalının, qablaşdırılmasının, bir sözlə, son istehlak üçün hazır məhsulun alınmasının bütün mərhələlərinin təşkilindən ibarətdir. Aqroparklar məhdud ərazidə kənd təsərrüfatında istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və hərəkətin minimuma endirilməsi hesabına təkcə pula qənaət etməyə deyil, həm də məhsulların kəmiyyət və keyfiyyət itkisini azaltmağa imkan verir.

Biotexnologiyaların ötürülməsi xüsusi təlim tələb edən prosesdir və bəzi hallarda onların diapazonunun daimi monitorinqini tələb edə bilər. Qərbi Avropanın və ABŞ-in aparıcı biotexnoloji şirkətlərinin təcrübəsi (o cümlədən Gilead, Bristol-Myers Squibb, Biogen və s.) bu texnologiyaların ötürülməsi üçün məqbul hazırlıq səviyyəsinin əldə edilməsinin uzun və uzun müddət olduğunu düşünməyə kifayət qədər əsas verir. -maliyyə resurslarını sərf edən istehlak prosesi. tələb olunur.

Aqrar sektorun innovativ inkişafının sürətləndirilməsi vasitələrinin və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üzrə tədqiqatların nəticələri çox güman ki, texnoloji transferlərin sürətinin müvafiq iqtisadi mexanizmin formalaşma səviyyəsi ilə birbaşa əlaqəli olduğunu deməyə əsas verir. Bu əlaqənin mahiyyəti, əslində, müəyyən dərəcədə inkişafın səmərəliliyinin intensivliyində əks olunur. Texnologiya transferinin

tempi və miqyası aqrar sektorda innovativ proseslərin davamlı inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılmasının əsas xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək aqrar-sənaye kompleksində texnologiya transferinin sürətləndirilməsi üçün aşağıdakı müddəaları daha vacib hesab edirik [3]:

- Kənd təsərrüfatı istehsalçıları arasında aparılan sorğuların nəticələrinə görə texnologiya transferinin arzuolunan intensivliyini saxlayan əsas səbəblərdən biri maliyyə resurslarının məhdud olmasıdır. Bu problemin həlli üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığının imkanlarından istifadə mexanizmi formalaşmalıdır;

- Sahədə texnoloji transferlərə dair vahid məlumat bazasının yaradılması məqsədəuyğundur. Bu bazanın yaxın gələcəkdə rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə texnologiya transferlərinin həyata keçirilməsi sisteminin bir hissəsi kimi fəaliyyət göstərəcəyi gözlənilir;

- Əqli mülkiyyətin idarə edilməsi sisteminin açıq innovasiya tələblərinə uyğunlaşdırılması prosesi sürətləndirilməlidir;

- Texnoloji transferlərin sürətləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq üçün müasir ötürücü kanallar və müvafiq infrastruktur yaradılmalıdır;

- Elmi-tədqiqat institutlarında və universitetlərdə texnologiya transferi ofislərinin, innovasiya mərkəzlərinin və elmi parkların və ya texnoparkların yaradılması prosesini sürətləndirmək lazımdır.

Dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələri sahədə texnologiya transferinin lazımı tempinin təmin edilməsində mühüm rol oynaya bilər. Bu tərəfdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən transfer layihələri çərçivəsində özəl sektorun innovativ fəaliyyəti aşağıdakı vasitələrlə stimullaşdırıla bilər:

- kredit zəmanəti;
- texniki yardım;
- subsidiyalar;
- birbaşa investisiyalar üçün qrantlar;
- risk kapitalı.

Aqrar sektorda texnologiya transferinin arzu olunan intensivliyinə mane olan əsas səbəblərdən biri maliyyə resurslarının məhdud olmasıdır. Bu problemin həlli üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığından istifadə mexanizmi formalaşdırılmalı, ilk növbədə texnologiya transferləri üzrə vahid məlumat bazası yaradılmalı, əqli mülkiyyətin idarə edilməsi sisteminin açıq innovasiya tələblərinə uyğunlaşdırılması prosesi sürətləndirilməli, kanallar və müasir transfer üçün müvafiq infrastruktur yaradılmalıdır. Elmi-tədqiqat institutlarında və universitetlərdə texnologiya transferi ofislərinin, innovasiya mərkəzlərinin və elm parklarının yaradılması prosesi sürətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.F. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı, Naşir, 2007, 602 s
2. Abbasov V. H. Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri. Bakı, BDU, 2012, 424 s.
3. Aslanzadə İ.A., Tağıyev A.H., İnnovasiya menecmenti, Bakı, AzTU, 2018, 367 s.
4. Ataşov B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika). Bakı, Kooperasiya nəşriyyatı, 2017, 536 s.
5. Abdurazzakov O. S. Texnoloji transferlər yolu ilə innovativ fəaliyyətin genişləndirilməsi istiqamətləri. İ.e.ü.f.d... diss. 5311.01. 2017, 154 s.
6. Musayev A.F. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2014. 184 s.

Резюме

Рахимова Г.В., Новрузова Т.Б.

Перспективные направления инновационного развития агробизнеса

Развитие аграрного сектора служит решению важных проблем на национальном и глобальном уровнях. По этим и другим причинам для повышения темпов инновационного развития в

аграрном секторе в первую очередь необходимо оценить инновационный потенциал и определить пути его реализации. На наш взгляд, скоростной аспект реализации инновационного потенциала в аграрном секторе следует рассматривать в едином ракурсе с его качественным аспектом. Такая ситуация требует комплексного подхода к выявлению и реализации возможностей ускорения инновационного развития в аграрном секторе. В статье рассматриваются такие вопросы, как стимулирование инновационных процессов в агробизнесе и перспективные направления инновационного развития сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор, устойчивое развитие, стимулирование, технологический трансфер, инновации, эффективность

Summary

Rakhimova G.V., Novruzova T.B.

Perspective Directions of Innovative Development of Agribusiness

The development of the agricultural sector serves to solve important problems at the national and global levels. For these and other reasons, in order to increase the pace of innovative development in the agricultural sector, it is first necessary to assess the innovative potential and determine ways to implement it. In our opinion, the speed aspect of the implementation of innovative potential in the agricultural sector should be considered in a single perspective with its qualitative aspect. This situation requires an integrated approach to identifying and implementing opportunities to accelerate innovative development in the agricultural sector. The article deals with such issues as stimulating innovative processes in agribusiness and promising areas for innovative development of the sector.

Key words: agricultural sector, sustainable development, stimulation, technology transfer, innovation, efficiency

AQRO-BİZNESDƏ İNNOVASIYALI FƏALİYYƏT MÜHİTİNİ FORMALAŞDIRAN AMİLLƏRİN TƏHLİLİ

Seyidova Səmirə Rasim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

samira_seyidova@inbox.ru

Xülasə: İnnovasiyalı inkişafın sürətləndirilməsi, nəticə etibarilə aqrar istehsal fəaliyyətinin səmərəliliyinə müsbət təsir etsə də, onun təmin edilməsi prosesi böyük məsrəflərlə əlaqədar olduğundan investor marağını təmin etmək heç də həmişə mümkün olmur. Odur ki, aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin sürətləndirilməsi üçün müvafiq iqtisadi mexanizmin formalaşması prioritetləri əsaslandırılmalı və gerçəkləşdirilməlidir. Bu məqsədlə kompleks elmi araşdırmalar aparılmalı, təcrübə tədqiqatları həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, sahədə innovasiya fəaliyyətinin sürətləndirilməsi üçün iqtisadi mexanizmin formalaşması prioritetləri əsaslandırılmalı, innovasiyalı fəaliyyəti şərtləndirən amillər təhlil olunmalı və innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün tənzimləyici tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

Açar sözlər: aqrobiznes, innovasiya, stimullaşdırma, aqrar sahə, innovasiya fəallığı, amillər

Yeniliklərin tam tətbiqi, onların yayılması və inkişafı kollektiv yanaşma şəraitində mümkündür. Başqa sözlə, unutmamaq olmur ki, “müəyyən bir istehsal sahəsində innovativ fəaliyyət yeni elmi biliklərə, ideyalara, kəşflərə və ixtiralara əsaslanan innovasiyaların hərtərəfli sosial həyata keçirilməsinə yönəlmiş

insan kollektivinin sistemli fəaliyyətidir. mövcud və sınaqdan keçirilmiş elmi texnologiyaların, sistemlərin və avadanlıqların istifadəsi və tətbiqi kimi. növüdür” [1, s.17].

Aqrar-sənaye kompleksində innovasiya mühitinin formalaşmasında amillər kimi innovasiya infrastrukturunun və onun istehsal elementlərinin artan rolu əsasən iqtisadi səbəblərlə bağlıdır. Fakt budur ki, “innovativ layihələrin yüksək səviyyədə ekspertizasının həyata keçirilməsi; innovativ layihələrə maliyyə dəstəyi; elmi məhsulların sertifikatlaşdırılması; elm tutumlu məhsulların müxtəlif bazarlara çıxarılması, o cümlədən reklam və sərgi fəaliyyəti; patent-lisenziya fəaliyyəti və əqli mülkiyyətin mühafizəsi” [2, s.309] innovasiya infrastrukturunu sayəsində uğurla həyata keçirilə bilər.

İndi isə aqrar-sənaye kompleksində innovativ proseslərin inkişaf tempinə mənfi təsir göstərən amilləri təsnif edək, yəni inkişafı ləngidən amilləri. İlk növbədə qeyd edək ki, kənd təsərrüfatında və onunla bilavasitə bağlı sahələrdə innovasiyaların rəqabət tələblərinə cavab verən sürətlə həyata keçirilməsi üçün maliyyə amili daim diqqət mərkəzindədir. Maliyyə təminatının səviyyəsinin aqrar-sənaye kompleksində innovasiyaların sürətində həlledici rol oynayacağı gözlənilir (şəkil 1).

Ümumiyyətlə, innovasiya proseslərinin inkişaf tempinə əhəmiyyətli və həlledici təsir göstərən amillər təsnif edilərkən tez-tez olur ki, müvafiq mənbələrdə iqtisadi və texnoloji amillər bir qrup tərəfindən əhatə olunur [3, s.164]. Bu qrupda innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitlərin kəsiri (çatışmazlığı) amili birinci yeri tutur. Aqrar-sənaye kompleksində innovativ proseslərin inkişaf tempinə mənfi təsir göstərən və inkişafı ləngidən amillərin iqtisadi-texnoloji qrupuna daxil olan ikinci amil maddi-texniki bazanın köhnəlməsi və müasir tələblərə uyğun olmamasıdır. Bu problemin həlli kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Məsələ ondadır ki, bildiyiniz kimi, kənd təsərrüfatında logistikanın innovativ istehsalın tələblərinə uyğunlaşdırılması müvafiq bazanın modernləşdirilməsi hesabına mümkündür. Yəni sənayenin texniki və texnoloji inkişafı üçün ciddi maliyyə imkanları olmalıdır.

1.İqtisadi-texnoloji amillər	2.Təşkilati-idarəetmə amilləri	3.Hüquqi amillər (qanunvericlikdən irəli gələn məhdudiyyətlər)	4.Sosial-psixoloji və mədəni amillər
1.1.İnnovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitin azlığı	2.1.İdarəetmədə şəqli informasiya axınlarının üstünlüyü	3.1.Vergi məhdudiyyətləri	4.1.Stereotiplər problemi
1.2.Maddi-texniki bazanın müasir tələblərə cavab verməməsi	2.2.Müəssisənin ənənəvi təşkilati strukturu	3.2. Patent-lisenziya məhdudiyyətləri	4.2.Yeniliklərdə uğursuzluq sindromu
1.3.İstehsalın inkişafında cari maraqlara üstünlük verilməsi	2.3.Müəssisə və sahələr arasında qarşılıqlı təsir problemləri	3.3. Antiinhisar məhdudiyyətləri	4.3.Yeniliklərə uyğunlaşmada qeyri-müəyyənliklərin artması
	2.4.İnnovasiya fəaliyyəti göstərənlərin maraqlarının uzlaşdırılması problemləri	3.4. Amortizasiya məhdudiyyətləri	
	2.5.İnzibati-amirlik idarəetməsi		

Şəkil. Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin tempini azaldan amillər

İndi kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında cari və gələcək maraqlar arasında seçimə fikir verin. İstehsalın inkişafında mövcud maraqların üstünlüyü aqrar-sənaye kompleksində innovativ proseslərin inkişaf tempini ləngidən amillərin iqtisadi-texnoloji qrupuna aiddir. Məsələ ondadır ki, sənaye və təsərrüfat fəaliyyətinin harmoniyasının təmin edilməsi zərurəti cari maraqları təşviq etməklə innovasiya fəaliyyətini

azalda bilər. Belə ki, aqrar sahədə innovasiyaları qavramaq bacarığının reallaşdırılması səviyyəsində ifadə olunan innovativ fəaliyyət konkret ayın, bəzən hətta ilin nəticələrinə təsir göstərməyə bilər. Məhz buna görə də kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında cari maraqlara üstünlük verilir ki, bu da öz növbəsində innovasiyaya münasibətin xarakterinə təsir göstərmir. Daha doğrusu, gözlənilən gəlirlilik amili seçilirsə, sənayedə və müəssisədə perspektivli və cari maraqlar arasında seçim edərkən çox vaxt sonuncuya üstünlük verilir.

Aqrar-sənaye kompleksində innovativ proseslərin inkişaf tempinə mənfi təsir göstərən təşkilati və idarəetmə amilləri qrupuna aşağıdakılar daxildir:

- idarəetmədə şaquli informasiya axınlarının üstünlükləri;
- müəssisənin təşkilati strukturunda ənənəvi elementlərin üstünlük təşkil etməsi;
- sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında, eləcə də müxtəlif sahələr arasında qarşılıqlı əlaqədən yaranan problemlər;
- innovasiya prosesi iştirakçılarının maraqlarının əlaqələndirilməsi problemləri;
- mərkəzləşdirilmiş təsərrüfat və inzibati-komanda idarəçiliyinin təşviqi.

Kənd təsərrüfatı və aqrar-sənaye integrasiyasında bilavasitə iştirak edən sahələrin idarə olunmasında şaquli informasiya axınlarının üstünlük təşkil etməsi bəzi hallarda reallığın obyektiv əks olunmasına mühüm maneəyə çevrilir. Digər tərəfdən, bu halda yeniləşmə motivləri xeyli zəifləyir. Fakt budur ki, şəffaflıq yalnız şaquli məlumat axınlarına əsaslanan iş haqqında hesabat verməklə məhdudlaşır. Kənd təsərrüfatı müəssisəsinin təşkilati strukturunda ənənəvi, daha doğrusu mühafizəkar elementlərin üstünlük təşkil etməsi, nəticədə innovasiyaya həssaslığı azaldır, yeniliyə açıq olan insanlar üçün məkanı daraldır.

Münasibətlərdə, xüsusən də münasibətlərdə problemlər kənd təsərrüfatı sektorunda böyük pul və vaxt itkilərinə səbəb olur. Innovasiyaların yaradılması, yayılması və istifadəsində qarşılıqlı əlaqələrin səmərəliliyi onların çevikliyindən, müqavilə münasibətlərinin mükəmməlliyindən, əməliyyat xərclərinin azaldılması imkanlarının reallığından və bir sıra digər amillərdən asılıdır. Bu amillər aqrar-sənaye kompleksində innovasiya proseslərinin sürətinə və deməli, müəssisənin bazar payına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Məsələn burasındadır ki, innovasiya fəaliyyəti digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar-sənaye kompleksində də artıq qeyd olunduğu kimi, fəaliyyətin integrasiyası hesabına lazımi temp və miqyaya malikdir. Buna görə də bir çox mənbələr fəaliyyətin integrasiyası ilə əməliyyat xərcləri arasında əhəmiyyətli korrelyasiya olduğunu bildirir [4]. Aqrar sektorda dəyər zəncirinin çoxlu sayda iştirakçıları və kommunikasiya trayektoriyalarının çoxşaxəli diversifikasiyası, xüsusilə innovasiya iştirakçılarının maraqlarının uyğunlaşdırılması məsələləri. Bu maraqların vektorundan son nəticəyə doğru istənilən sapma və ya tərəddüd aqrar-sənaye kompleksində innovasiya proseslərinin sürətini ləngidə bilər. Buna görə də innovasiya fəaliyyəti iştirakçılarının maraqlarının əlaqələndirilməsi mexanizmi daim təkmilləşdirilməlidir.

Hazırda vergi tətillərinin davam etməsi ilə əlaqədar aqrar-sənaye kompleksində innovasiyaların sürətini azaldan hüquqi amillər sırasında patent-lisenziyalaşdırma, antiinhisar və amortizasiya siyasəti sahəsində qanunvericilikdən irəli gələn məhdudiyyətlərə diqqət yetirilməlidir. Aqrar sahədə iri müəssisələrin az olması antiinhisar tədbirlərinin diqqətini azaltmamalı, amortizasiya siyasətinin sürətləndirilməsi mexanizminin kompleks şəkildə hazırlanması məsələsi gündəmdə olmalıdır. Müvafiq sosial-psixoloji və mədəni amillərə gəlinə, o cümlədən stereotiplərin mövcudluğu, innovasiyada uğursuzluq sindromu, yüksək innovasiya fəallığı şəraitində qeyri-müəyyənliyin artması təhlükəsi kimi amillərə gəldikdə isə, onu deyək ki, onların aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyət tempinə neqativ təsiri qeyri-əşkar olsa da əhəmiyyətli və bəzi hallarda isə mühümdür. Aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinə mane olan amilləri neytrallaşdırmaq və innovativ istehsal fəaliyyətinin tempini stimullaşdırmaq üçün görülməli olan tədbirləri nəzərdən keçirək. Biz bu tədbirləri sənayedə innovativ proseslərin inkişafına mane olan amillərin təsnifatına uyğun şərh edirik. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, aqrar-sənaye kompleksində innovasiyaların sürətini dəstəkləyən tədbirlər iqtisadi, texnoloji, təşkilati, idarəetmə, hüquqi, sosial-psixoloji və mədəni tədbirlər kimi ayrıca göstərilməlidir.

Nəzərdə tutulan həm iqtisadi, həm də texnoloji fəaliyyətlərin maliyyələşdirilməsində dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizminin formalaşdırılması yerlərdə innovativ layihələrin maliyyə çatışmazlığı probleminin

həllində mühüm rol oynaya bilər. İnnovativ sahibkarlığın aqrar sektora marağı və dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının dəstəyi sayəsində kənd təsərrüfatına maliyyə imkanlarının asanlaşdırılması və sektorun investisiya ehtiyaclarının ödənilməsi üçün ən ciddi addımların atılması nəzərdə tutulur.

Aqrar sektorda innovasiyalara mənfi təsir göstərən aşağıdakı xüsusiyyətlər fərqləndirilir: sahibkarlığın üzləşdiyi çoxlu sayda maneələr; kənd yerlərində şəbəkə təşkil edən innovativ infrastrukturun olmaması; məkan pərakəndə fəaliyyəti; antiböhran tədbirlərinin həyata keçirilməsində çətinliklər; rəqəmsal mühitin yavaş formalaşması; maliyyə vasitəçiliyi ilə əlaqədar kənd yerlərində bir çox problemlər; daha yüksək dərəcədə asimetriya və məlumatın natamamlığı; vergi təfəvütləri və güzəştlər sisteminin çevikliyi ilə əlaqədar vergi mexanizmində dəyişikliklərin yüksək tezliyi; innovativ və diversifikasiyalı fəaliyyət şəraitində yeni kənd təsərrüfatı məhsullarının sertifikatlaşdırılması və lisenziyalaşdırılması üzrə işlərin yüksək əmək intensivliyi.

Aqrar-sənaye kompleksində innovativ inkişaf strategiyası əsaslandırılarkən elmi ideyaların yaranmasından, onların reallaşdırılmasından və kommersiyalaşdırılmasından tutmuş, böyük verilənlərin (big data) formalaşmasından tutmuş istifadəsinə qədər bütün proseslər təhlil edilməli, gözlənilən tendensiyalar müəyyən edilməli və prioritetlər əsaslandırılmalıdır. Rəqəmsal texnologiyaların və vasitələrin qiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir. Sahədə innovasiyalı fəaliyyətin prioritetlərinin əsaslandırılarkən strateji təhlilin bazar və resurs yönümlü yanaşmalarının birgə tətbiqi daha məqsəduşgundur.

Ədəbiyyat

1. Qasimov F.H., Nəcəfov Z. M. Innovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, "Elm", 2009, 416 s.
2. Титов В. И. Экономика предприятия. Москва: Эксмо, 2008, 416 с.
3. Белякова Г. Я., Чайран Ю. А. Факторы, влияющие на развитие инновационной деятельности // Креативная экономика. Ноябрь, 2014, № 11, (95), с.162-170
4. Matthews R.C.O. The Economics of Institutions and Sources of Growth // Economic Journal. - 1986. - Vol. 96, no. 12. - P. 903-910
5. Горн А.П., Лузина Т.В., Чукреев А.А. Как организовать успешное малое инновационное предприятие. Тюмень, 2011. 205 с.

Резюме

Сеидова С. Р.

Анализ факторов, формирующих среду инновационной деятельности в агробизнесе

Даже если ускорение инновационного развития положительно влияет на эффективность сельскохозяйственного производства, не всегда удастся обеспечить интерес инвесторов, так как процесс его обеспечения связан с большими затратами. Поэтому необходимо обосновать и реализовать приоритеты формирования соответствующего экономического механизма ускорения инноваций в агропромышленном комплексе. Для этого должны быть проведены комплексные научные и экспериментальные исследования. В первую очередь следует обосновать приоритеты формирования экономического механизма ускорения инновационной деятельности в области, проанализировать факторы, обуславливающие инновационную деятельность, и разработать регулирующие меры по адаптации инновационных процессов к требованиям устойчивого развития.

Ключевые слова: агробизнес, инноации, стимулирование, аграрный сектор, инновационная деятельность, факторы

Summary

Seidova S. R.

Analysis of Factors Shaping the Innovative Activity Environment in Agribusiness

Even if the acceleration of innovative development has a positive effect on the efficiency of agricultural production, it is not always possible to ensure the interest of investors, since the process of

ensuring it is associated with high costs. Therefore, it is necessary to substantiate and implement the priorities for the formation of an appropriate economic mechanism for accelerating innovation in the agro-industrial complex. For this, complex scientific and experimental studies should be carried out. First of all, it is necessary to substantiate the priorities for the formation of an economic mechanism for accelerating innovation activity in the region, analyze the factors that determine innovation activity, and develop regulatory measures to adapt innovation processes to the requirements of sustainable development.

Key words: agribusiness, innovation, stimulation, agricultural sector, innovation activity, factors

SƏNAYE BİZNESİNİN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİ

Səmədov Sakit Müzəffər oğlu

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

sakit@destec.az

Xülasə: *İqtisadiyyatın hər bir sektorunda inkişafı sürətləndirən və mane olan bir çox amillər vardır. Hər hansı bir biznesin fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq inkişafını sürətləndirən zəruri şərtlər mövcuddur və yalnız bu şərtlər ödənilərsə halda sahənin davamlı və dinamik inkişafı mümkündür. Bu baxımdan da inkişaf şərtlərinə uyğun şəraitin, mühitin və s. təmin edilməsi çox vacibdir. Əslində isə bunların təmin olunması stimullaşdırıcı bir fəaliyyət mühiti formalaşdırır. Başqa sözlə desək, qeyd edilən şərtlərin ödənilməsi, təbii ki, inkişafı təmin etmir, yalnız sürətli inkişaf üçün əlverişli mühit yaradır. Bu mühitdə isə, lazımi inkişaf səviyyəsinə çatmaq müəssisənin fəaliyyətindən, bu fəaliyyətin təşkili və idarə olunmasından asılıdır. Bütün bunlar sənaye sahələrində biznes fəaliyyətlərinin təşkili və idarə olunmasına da aiddir.*

Açırsözlər: *sənaye biznesi, sənayenin tənzimlənməsi, istehsal sahələri, layhə, biznes mühiti*

Dünya iqtisadiyyatında xidmət sektorunun payının sürətlə artmasına baxmayaraq, sənaye sahələrinin inkişafı hələ də prioritet iqtisadi problemlərdəndir. Enerji növlərinin istehlakında 40 % paya malik olan sənaye sahələrinin inkişafı həm xammal sahələrinin, həm də sənaye xidmətlərinin inkişafını şərtləndirir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının hesabat məlumatlarına görə 2018-ci ildə dünya üzrə sənaye sahələrində işləyən insanların sayı 2006-cı il ilə müqayisədə 190 milyon nəfərdən çox artmışdır və bu artım, əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müşahidə edilmişdir. Bunun əsas səbəbi kimi isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənayenin inkişafının sürətinin daha yüksək olması göstərilir. Bu dövlətlərin emal sənayesi sahələrində 2017-ci ildə emalın həcmində 2006-cı ilə nisbətə təqribi 2 qat artım müşahidə olunmuşdur.

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən sənayedəki artım və inkişaf ölkələrin milli gəlir səviyyələrinin nisbətini də dəyişir. Ölkələr inkişaf etdikcə əvvəlki texnologiyalı sənaye sahələri öz mövqelərini orta texnologiyalı sahələrə verirlər.

Daima inkişaf edən beynəlxalq bazarda firmaların istehsalın kompleksləşməsi zəif inkişaf etmiş dövlətlərin qlobal bazarda rəqabət apara bilməsi üçün şərait yaradır. Hər hansı bir məhsulun hissələrinin (yarıfabrikatların) fərqli istehsal müəssisələrində hazırlanması və son məhsul şəklində başqa bir inzibati ərazidə və ya dövlətdə birləşdirilməsi (komplektləşdirilməsi) istehsalın kompleksləşməsi adlanır. Qlobal ticarət qovşaqlarına yaxınlıq, ucuz işçi qüvvəsi, müəyyən olunmuş ərazilərin müxtəlif sahələr istiqamətində inkişaf etmiş olması və dünya ölkələrində təbiətin qorunması barəsində gündən günə artan tələblərin qorunması sənayenin əsas xüsusiyyətləridir. Sənayedə istehsal fəaliyyətinin zəncirlərinin beynəlxalq səviyyəyə çatması ilə əlaqədar indiki dövrdə istifadə edilən metod güclü sənaye ölkələrinin hazır məhsul hazırlayan fəaliyyətləri sadəcə şəxsi müəssisələrdə istehsal edib, aşağı dəyər yaradan məhsulları zəif sənaye ölkələrində yaradılması idi [7].

Hazırda sənayedə biznes fəaliyyəti qlobal bazarlarda qeyri-müəyyənliyin artması həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələri milli iqtisadisadiyyatlarının idarə edilmələrinə tənzimləmə fəaliyyətini

artırmağa təşfiq edir. Dünya təcrübəsində sənaye sahələrində biznes fəaliyyətinin təşkilinin inkişafı 4 əsas istiqamət üzrə cərəyan edir.

Bunlara ölkələrin tənzimləyici, ölkələrin və şəxsi xammal sənaye layihələrinə yönləndilən iqtisadi fəallıqda bilavasitə iştirak edən istehsalçı, maliyyə tənzimləyicisi və dövlət satınalmaları vasitəsi ilə strateji sənaye iqtisadiyyatını təmin edən (alıcı qismində olaraq edilən aktivlər) hissələr aiddirlər. Beynəlxalq təcrübədə bu istiqamətlər hökumətlərin yardımı ilə istehsal sahələrinin biznes aktivlərinin dəstəklənməsi layihələrində öz əksini tapmışdırlar. Sənaye sahələrində biznes fəaliyyətinə dəstək layihələrinin hədəfi istehsal sahələrində biznesin bazardakı rəqabət imkanlarını yüksəltmək və onların qlobal bazarlara çıxışını rahatlaşdıracaq potensiala çatmalarını təmin etməkdir.

Qlobal təcrübədə sənaye biznesinin inkişafı layihələri tələb olunan həcmdə investisiyaların cəlb olunması və işçilər üçün biznes mühitinin təmin edilməsindən, qlobal biznesə, ixraca sövq etməkdən, biznesin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsindən, iqtisadi zonaların qurulmasından, dövlətlərin sənaye potensialına malik olan müxtəlif ərazilərinin inkişaf etdirilməsindən, spesifik metodların istifadə edilməsindən, yeni texnologiyaların dəstəklənməsindən və innovasiyaların təşviqindən ibarətdirlər.

Şərh edilmiş biznesə dəstək tədbirlərində innovativ texnologiyaların alınması və innovasiyalara sövq etmək böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Ölkələrdə innovasiyaların təşviqi üzrə strategiyaları dövlətlərin inkişaf səviyyəsi və araşdırma potensialına görə 4 istiqamətdə bölə bilərik: yüksək və orta texnologiyaya görə yeni şirkətlərin inkişaf etməsi, daxili texnoloji potensialın artırılması, innovativ texnologiyaların transfer edilməsi, sənaye sahələrində həm kiçik həm də orta səviyyəli müəssisələrin innovasiya istiqamətində yüksəldilməsi.

Biznesin idarə edilməsi sahəsində ABŞ digər ölkələrdən irəlidədir. Biznesin idarə edilməsinin müasir metodlarına malik olmaq, başqa ölkələri iqtisadi və siyasi cəhətdən təsiri altına alıb, öz gücünü digər ölkələrə yaymaq və yeni bazarlar əldə etmək üçün ABŞ-m əlində bir alətə çevrilmişdir. Bir çox Amerika və Qərbi Avropa mütəxəssislərinin fikirlətinə görə, Qərbi Avropanın ABŞ-dan texnologiya nəzərindən geridə qalmasının əsas səbəbi, onun idarəetmə sahəsində geridə qalması ilə əlaqədardır ki, bu səbəbdən də inhisarçılar hegemonluğu beynəlxalq bazarda öz əllərinə almaq üçün məharətlə istifadə edirlər. Bu səbəbdən Qərbi Avropa və Yapon firmaları son dövr ərzində idarəetmənin təşkili sahəsində ABŞ-ın təcrübəsindən istifadə edirlər. İlk növbədə elmi-texniki tərəqqinin və beynəlxalq bazarda rəqabətin güclənməsinin təsiri altında istehsalın mərkəzləşdirilməsi səviyyəsinin artırılması, Qərbi Avropa və Yapon sənaye müəssisələrinin böyüyərək dövriyyələrinin həcminə görə ABŞ firmalarına çatmaları ilə əlaqədardır. Sənayedə biznes fəaliyyətinin genişlənməsi əksər Qərbi Avropa müəssisələrinin biznes idarə edilməsinin yenidən qurularaq, təşkilati quruluşunun yenidən formalaşdırılmasında Amerika təcrübəsindən istifadə etməyə sövq etdi [6].

Biznes fəaliyyətin təşkili, sənaye müəssisələrin formalaşdırılması və fəaliyyəti də, öz növbəsində, müəyyən stimullaşdırıcı amillərdən asılıdır.

Aydındır ki, stimullaşdırmanın mühüm tərkib hissəsi olan motiv fiziki və ya hüquqi şəxsləri, eləcə də ayrı-ayrı fərdləri fəaliyyətə təhrik edən bir proses olub şərti xarakter daşıyır.

İdarəetmənin effektivliyi motivləşdirmə prosesinin nə dərəcədə uğurlu həyata keçirilməsindən asılıdır. Stimullaşdırmanın əsas təkanverici qüvvəsi olan motivləşdirmə qarşıda duran vəzifələrdən asılı olaraq iki istiqaməti əhatə edir.

Birinci halda, insana – idarə edənə – xarici təsirlər vasitəsilə müəyyən motivlər hərəkətə gətirilir ki, bunlar da müəyyən fəaliyyətin təşkilinə stimulaşdırıcıdır.

İkinci halda, motivləşdirmənin əsas vəzifəsi – insanda müəyyən motivasiya strukturu formalaşdırılmasıdır. Bu tip motivləşdirmə onun həyata keçirilməsi üçün insanlardan daha çox səy, bilik və bacarıq tələb edir. Bunu ətraflı şəkildə dərk edən və praktikada tətbiq edən biznes təşkilatları öz resurslarını daha uğurlu və effektiv idarə edə bilirlər.

Araşdırmalar göstərir ki, işçiləri motivləşdirmək məqsədi ilə ayrı-ayrı stimullardan istifadə olunması stimullaşdırma prosesi adlanır. Araşdırmalar göstərir ki, stimullaşdırma müxtəlif formalara malik olur ki, bunun da idarəetmə təcrübəsində ən geniş yayılmış formalarından biri maddi stimullaşdırmaadır.

Sənaye müəssisələrinin də inkişaf etdirilməsində stimullaşdırma olduqca mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, stimullaşdırma yolları və metodları, təsərrüfat subyektlərindən asılı olaraq, həm də fərqlənirlər. Bu isə, əsasən subyektin fəaliyyətinə təsir edən amillərlə bağlıdır. Belə ki, sənaye sahələrində biznesin qurulması və idarə edilməsi ilə bağlantılı layihələr fərqli metod və yanaşmalar istifadə olunaraq icra olunur ki, burada da, əsasən inzibati və iqtisadi metodlardan istifadə edilir [8].

İnzibati metodlar əksər hallarda bir-birindən ayrı yönəldə sənaye bizneslərinin böyüməsini qısıtlamaq üçün istifadə olunur. Biz bu metodlara misal olaraq, sənaye sahələrində yaradılan bizneslərin dövlət qeydiyyatını, bu istehsal sahələri ilə məşğuliyyət məqsədi ilə verilən lisenziyaları və sairə deyə bilərik.

İqtisadi metodlara isə nisbətən inzibati metodlardan fərqlidir. İqtisadi metodlarda müəssisənin gəlirin kiçildilməsi və ya yüksəldilməsi ilə biznesin fəaliyyətləri tənzimlənir.

İnzibati metodların böyük əksəriyyəti inkişafın məhdudlaşdırılmasına istiqamətləndirilə bilər, iqtisadi metodlar həm stimullaşdırılmasına, həm də inkişafın məhdudlaşdırılmasına istiqamətləndirilə bilər. Beləliklə, sənaye müəssisələrinin milli təsərrüfatların inkişafında müsbət rolunun artırılması, bu müəssisələrdə biznes və idarə etmənin səmərəli təşkili məqsədi ilə onun inkişafının stimullaşdırılması vacibdir. Lakin, təcrübə sübut edir ki, stimullaşdırma xarici investorlara müəyyən güzəştlərin və imtiyazların verilməsi əsasında yox, istehsalın inkişafının stimullaşdırılması tədbirləri çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Xarici investisiyalı müəssisələrə milli istehsalçılara nisbətən güzəşt və imtiyazların verilməsi xarici investorla milli tərəfdaşlar arasındakı maraqlar balansının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Belə ki, sənaye müəssisəsinin yaradılması prosesində xarici investor milli tərəfdən daha çox güzəştə getməsinə tələb edə bilər və nəticədə, biznes fəaliyyətində bərabər hüquq və imkanlar prinsipi pozular. Təbii ki, güzəştlərin verilməsi xarici investisiyanın həcmi və strukturunu müəyyən edən heç də birinci dərəcəli amil deyildir.

Təcrübə göstərir ki, güzəşt hesabına xarici investisiyanın cəlb olunmasına nail olmaq mümkün deyil və ya səmərəli deyildir. Sağlam kommersiya marağı və stabil iqtisadi siyasət xarici investor üçün istənilən güzəştdən daha çox əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, biznesə edilən güzəşt və yardımlar xüsusi olaraq xarici investisiyanın cəlb olunması üçün yox, dövlətin iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması siyasəti ilə əlaqədar olmalıdır. İqtisadi siyasət ayrı-ayrı müəssisələrin fəaliyyət maraqlarının təmin edilməsinə deyil, təbii ki, ümumilikdə iqtisadi artımın təmin olunmasına yönəldilməlidir. Eyni zamanda, konkret sahələr və ya istiqamətlər üzrə stimullaşdırıcı addımlar da atıla bilər ki, bu da qeyd edilən iqtisadi siyasətin tərkib hissələridir. Araşdırmalardan biz görə bilərik ki, sənayedə biznes fəaliyyətlərinin inkişafının stimullaşdırılması tənzimləmə metodları ilə qurulur ki, onları aşağıdakı kimi bölə bilərik :

- idxalın azaldılması;
- adı çəkilmiş strategiya milli iqtisadiyyatın daha vacib sahələrinin inkişafına və milli iqtisadiyyatdakı rəqabətin xarici bazardan müdafiə olunmasına istiqamətləndirilmişdir;
- sənaye müəssisələrinin inkişafının fiskal stimullaşdırılması [5].

Biz deyə bilərik ki, dövlətin məhdudlaşdırma strategiyası gömrük siyasətinə böyük təsir göstərir. Bu siyasətin tətbiqi həm yerli bazarın müdafiəsinə həm də istifadəsi məcbur olmayan məhsulların xaricdən gətirilməsinin azaldılmasına və həm də yerli biznesmenlərin bu sahələrə cəlb edir. Öz növbəsində, idxalın məhdudlaşdırılması, həm də xarici investisiya axınına stimullaşdırır. Ona görə ki, iqtisadi nəzəriyyədən də məlumdur ki, beynəlxalq miqyasda əmtəələrin hərəkətinin məhdudlaşdırılması kapitalın hərəkətinə də səbəb olur. Gömrük strategiyası respublikamızda istehsal edilməyən bir nəçə əmtəə, resurs və xammalların idxalına cəlb etməklə birlikdə, daxili resurslardan effektiv bir şəkildə istifadə edilməsini və sairə cəlb olunmasına istiqamətləndirilib. Sənaye müəssisəsinin nizamnamə fonduna xarici biznesmen tərəfindən icarəyə götürülmüş və ya tamamı ilə xarici biznesmenə aid müəssisənin təşkil edilməsi məqsədi ilə respublika ərazisinə gələn mülkiyyət hər hansı bir gömrük rüsumundan və əlavə dəyər rüsumundan azad edilmişdir. Bununla belə yenidən ixrac üçün və emal edilməsi məqsədi ilə müvəqqəti Respublika ərazisinə gətirilən mallar gömrük vergisindən azad olunmuşdur. Praktikada isə, belə bir qanunauyğunluq mövcuddur ki, sahənin əhəmiyyətindən asılı olaraq gömrük rüsumları elə müəyyənləşdirilməlidir ki, o, bütövlükdə idxalın

həcmnin məhdudlaşdırılmasına və xarici investisiyanın ölkəyə axınının güclənməsinə istiqamətlənsin. Başqa sözlə desək, tarif sistemi sənayenin inkişaf istiqamətlərini və struktur dəyişikliklərini əks etdirməlidir [1].

Müşahidələr göstərir ki, idxalın həcminə nəzarət iki formada həyata keçirilir : birincisi, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan müəssisələrə idxal lisenziyası verilməsi; ikincisi, dövlət müəssisələrinin idxalının tənzimlənməsi.

İdxala lisenziyaların verilməsi sistemi milli sənayenin xarici rəqabətdən qorunmasına, kapital qoyuluşlarının öncül sahələrə istiqamətlənməsinə, daxili qiymətlərin, istehsalın səmərəliliyinin və yerli resurslardan istifadənin tənzimlənməsinə yönəldilməlidir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında etil spirti, alkoqollu içkilər (pivə istisna olmaqla), bütün məmulatının idxalında idxal lisenziyalarından istifadə olunur. İdxalın həcminə nəzarət, həmçinin dövlət müəssisələrinin idxalının tənzimlənməsi yolu ilə həyata keçirilir. Dövlət müəssisələri üzrə idxalın həcm və strukturunu tənzimləmək yolu ilə dövlət, iqtisadi inkişaf üçün ilkin əhəmiyyət kəsb edən sahələrin inkişafına təsir etmək imkanına malik olur. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətli müəssisələrin idxal-ixrac əməliyyatları Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən tənzimlənilir. Sənaye müəssisələrinin, o cümlədən, digər təsərrüfat subyektlərinin məhsul ixracını artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində informasiya xidməti yaradılmışdır. Eyni zamanda, xidmətin fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi, xidmət tərəfindən ayrı-ayrı bazarlar haqqında informasiyaların cəmləşdirilməsi və ötürülməsi, ixrac fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı məsləhətlərin verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bu vasitələrdən istifadə edərək, yuxarıda göstərilmiş stimullaşdırma alətlərini idxalı əvəz edən sahələrin inkişafının stimullaşdırılmasına da yönəltmək mümkündür. Sənaye müəssisələrində biznes fəaliyyətinin tərəqqisinə cəlb olunma formalarından biri respublika hökuməti və sahibkarlar arasında qarşılıqlı razılaşmaya, iki və ya çox tərəfli müqavilələrə əsaslanan iqtisadi lahiyələrdir. Belə layihələrin hədəfi dövlətdə istehsal resurslarının emal səviyyəsinin, keyfiyyətinin yüksəldilməsi, fəaliyyətdə olan müəssisələrin texnoloji bazasının təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsidir. Bu lahiyələrin reallaşdırılması milli istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əmtəənin istehsal tərkibinə daxil olan yerli elementlərin çoxalmasına şərait yaradır. Dövlət tərəfindən bu qəbildən olan sənaye müəssisələrinə layihə imtiyazlarının verilməsi mexanizmi təkmilləşməkdədir. Məsələn, belə layihələrin xərclərinin təqribi olaraq 25 %-ni dövlətin öz üzərinə götürməsi yaxşı bir fikir ola bilər. Bununla birlikdə sənayedə biznes fəaliyyətində siyasi amillərin rolunu minimum salar və xarici investorun investisiya həvəsini artırır. Müştərək müəssisələrin təşkili sayəsində xarici texnologiyanın respublikamıza cəlb olunması milli sənayenin inkişafında əhəmiyyəti əvəz olunmazdır. Belə hallarda stimullaşdırılan innovasiyaların kifayət dərəcədə olduğu vəziyyətdə, bu tip bizneslərə rüsum imtiyazlarının verilməsi məqsədə uyğundur. Əlavə olaraq müvafiq elmi-tədqiqat qurumları stimullaşdırılan innovasiyanın hal-hazırda olan vəziyyətə adaptasiyasında yardımçı ola bilər. Belə bir şəraitdə istifadə olunan məbləğin hökumətin öz hesabından qarşılanması zəruridir. Bu həm elm sahələrinin inkişafı, institutların maliyyələşdirilməsinin daha da yaxşılaşdırılması, həm də elm və biznes qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafı baxımından məqsədəuyğun olardı. Sənaye müəssisələrin tərəqqinin təşviq olunmasının 3-cü metodu milli iqtisadiyyatın bəlli sektorlarının tərəqqisi üçün kredit, rüsum, biznes aktivlərinin və s. maliyyə tənzimləməsində istifadə edərək yadelli yatırımcıların marağını cəzb edilməsidir. Sənaye müəssisələrin biznes fəaliyyətlərində xüsusi ilə rüsumlardan istifadə edərək investorların cəlb edilməsi üsulları daha stimullaşdırıcı görünür. Təcrübə göstərir ki, verilmə səbəblərinə əsasən rüsum imtiyazlarının 5 məqsədi ola bilər :

- biznes müəssisələrin qurulması və tərəqqisi;
- biznes müəssisəsində istehsalın regional xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılması;
- biznes müəssisənin istehsal etdiyi məhsulların ixracının genişləndirilməsi;
- biznes müəssisəsində yığım prosesinin stimullaşdırılması, yəni mənfəətin reinvestisiyası;
- biznesi inkişaf etdirməklə milli istehsalın və ya sənayenin sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi.

Sənaye məhsullarının ixracının təşviq edilməsi hökumətin iqtisadi siyasətlərində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Emal istehsalatında iştirak edən və əmtəələrin əksəriyyətini ölkə sərhədlərindən kənarda satan

biznes qurumlarının ölkə daxilindən alınan resurs və məmulatların vergilərdən kənar tutulması yaxşı bir fikir ola bilər. Burada əsas məqsəd biznes müəssisələrin yerli bazarda əlavə gəlir qazanması hesabına məhsul ixracını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, ixrac etdikləri məhsulların dəyərinin 50 %-dən çoxunu yerli komponentlər təşkil edən sənaye müəssisələrin ixrac olunan məhsulun istehsalı üçün istifadə olunmuş xammal və materialların idxal rüsumundan azad olunması milli istehsal əmtəələrinin ixracını stimullaşdırır .

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2012
2. Abbasov A. Biznesin əsasları. Bakı: Nurlan, 2005
3. Biznesin təşkili və idarə edilməsi /Dərslük. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2011
4. Həsənov H.S. İri sahibkarlıq strukturları. Bakı: Azər nəşr, 2007. 276 s.
5. Rzayev P.Q. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2013
6. globalindustrial.com
7. netsuite.com
8. baxili.ru/az/business-from-scratch

Резюме

Самедов С.М.,

Мировой опыт организации и управления промышленным бизнесом

Существует множество факторов, которые ускоряют или препятствуют развитию в каждом из секторов экономики. Существуют необходимые условия, ускоряющие развитие любого бизнеса, независимо от сферы деятельности, и только при соблюдении этих условий возможно устойчивое и динамичное развитие отрасли. С этой точки зрения необходимо создание условий, среды и т. п., соответствующих условиям развития. Фактически, предоставление или обеспечение названных условий и среды формирует стимулирующую среду. Иными словами, обеспечение этих условий, конечно, не обеспечивает само развитие, а лишь создает благоприятную среду для ускоренного развития. В этой среде достижение необходимого уровня развития зависит от деятельности компании, организации и управления этой деятельностью. Все это также относится к организации и ведению бизнес деятельности в промышленных отраслях.

Ключевые слова: промышленный бизнес, регулирование промышленности, производственные отрасли, проект, бизнес-среда

Summary

Samedov S.M.

World Experience of Organization and Management of Industrial Business

There are many factors that accelerate and hinder development in each of the sectors of the economy. There are necessary conditions that accelerate the development of any business, regardless of the field of activity, and only if these conditions are met, sustainable and dynamic development of the industry is possible. From this point of view, it is necessary to create conditions, environment, etc., corresponding to the conditions of development. In fact, the provision or provision of the named conditions and environment forms a stimulating environment. In other words, the provision of these conditions, of course, does not ensure development itself, but only creates a favorable environment for accelerated development. In this environment, the achievement of the required level of development depends on the activities of the company, the organization and management of these activities. All this also applies to the organization and conduct of business activities in industrial sectors.

Key words: industrial business, industrial regulation, production areas, design, business environment

AZƏRBAYCANIN NEFT EMALI SƏNAYESİNDƏ SAHİBKARLIĞIN ROLUNUN ARTIRILMASI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Tağıyev Vüqar Qəhrəman oğlu
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
vtaqiyev@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə Azərbaycanın neft emalı sənayesinin mümkün perspektivlərinə və bu sahədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi problemlərinə baxılmışdır. Neft emalının dərinləşdirilməsi ölkədə neft sektorunun strukturunun genişləndirilməsinə və qeyri-neft ixracının artırılmasına imkan verir. Neft emalı sahələrində sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması perspektivləri açıqlanır və bu sahədə təsirli tədbirlərin görülməsinin vacibliyi əsaslandırılır. Yaxın perspektivdə Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf etdirilməsi, yeni emal müəssisələrinin yaradılması üçün bu istiqamətdə sahibkarlığın rolunun artırılması və qiymətləndirilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.*

Açar sözlər: *neft emalı sənayesi, neft emalı sahələri, sahibkarlıq, sahibkarlığın funksiyaları, sahibkarlığın rolunun qiymətləndirilməsi*

Qeyd edək ki, neft emalının dərinləşdirilməsi və neft məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması proseslərinin inkişafı problemləri Azərbaycan iqtisadiyyatını sabitləşdirmək üçün ən aktual problemlərdən hesab olunur. Burada əsas problem neft emalı müəssisələrinin istehsal güclərindən tam səviyyədə istifadə edilməməsidir. Bunun nəticəsində Azərbaycanın neft emalı sənayesində xam neftin emalı mövcud potensialdan kifayət qədər istifadə edilməməklə həyata keçirilir. Bu baxımdan qeyd etmək mümkündür ki, Azərbaycanın ərazisində neft emalı güclərinin kifayət qədər yerləşdirilməsi problem olaraq qalır [1, s. 41]. Digər tərəfdən bu problemlər postpandemiya şəraitində yeni yanaşmaları tələb edir və əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının aktual problemlərinin global çağırışlara uyğun şəkildə həll edilməsindən ibarət olmalıdır [4, s. 9].

Göstərilən amillər nəzərə alınmaqla neft emalı sənayesində sahibkarlığın inkişafı bu problemlərin bütün kompleksini həll etmək baxımından əhəmiyyətli ola bilər. Sahibkarlığın inkişafı yeni texnologiyalar və innovasiyalar tətbiq etməklə, xərcləri azaltmaqla, yeni iş yerləri yaratmaqla müasir cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatının yaxşılaşdırılmasına və inkişafına mühüm töhfə verə bilər [6, s. 93]. Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycanda dövlət enerji siyasəti çərçivəsində neft emalı sənayesində sahibkarlığın inkişafı strategiyası elə də səmərəli tətbiq olunmayıb. Digər tərəfdən məlumdur ki, iqtisadiyyata çeviklik verən və güclü antiinhişar potensialı daşıyan məhz sahibkarlıqdır. Neft emalı sənayesində sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində həllini tələb edən problemlərin olması, onun səmərəli inkişaf strategiyasının işlənilməsi, hazırlanmasını və təkmilləşdirilməsini zərurətə çevirir [2, s. 432]. Odur ki, qeyd edilən sahədə sahibkarlığın inkişaf strategiyasını hazırlamaq və qəbul etmək lazımdır. Həmin strategiyada əsas strateji məqsədlər kimi bunlar daha çox prioritetlik təşkil edir: 1) neftə və onun emalı məhsullarına daxili tələbatın sabit, fasiləsiz və iqtisadi cəhətdən səmərəli şəkildə ödənilməsi; 2) vətəndaşların daxili ehtiyaclarına və gələcək nəsillərin mənafelərinə xələl gətirmədən neft və neft emalı məhsullarının ixracının artırılması; 3) ölkənin icmal büdcəsinin mədaxil hissəsinə sabit gəlirlərin təmin edilməsi; 4) neft emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin enerji, iqtisadi və ekoloji səmərəliliyinin artırılması üçün investisiya və innovasiya təminatının yaxşılaşdırılması və s. [5, s. 474].

Qeyd edək ki, neft emalı sənayesində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı dövlət tənzimlənməsi səviyyəsindən asılıdır. Neft emalı sənayesində sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üçün sistemli, ardıcıl qanunvericilik bazasının yaradılması məqsədəuyğundur. Sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat fəaliyyəti prosesində sahibkarların şəxsi maraqları ilə dövlətin və cəmiyyətin ictimai maraqları tez-tez toqquşur. Dövlətin heç bir müdaxiləsi olmadan bazar münasibətlərinin mövcud olması qeyri-mümkündür. Bazarın tənzimləyici rolu iqtisadiyyatın, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi

mexanizmi ilə tamamlanır [8, s. 187]. Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində bir çox inzibati-hüquqi tənzimləmə alətləri mövcuddur. Ən mühümlərindən biri dövlət nəzarətidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət (xarici, idarədən kənar) nəzarətin əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bu cür nəzarət qanunvericilik çərçivəsində aparılmalıdır. İnnovasiyalar olmadan bazara daxil olmaq demək olar ki, mümkün deyil. Məhz innovativ sahibkarlıq neft emalı müəssisələrinə bazarda rəqabət üstünlüyü əldə etməyə imkan verir və onların iqtisadi inkişafı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar belə deməyə əsas verir ki, əgər yeni müəssisə mövcud olmaq və həm daxili, həm də xarici bazarlara çıxmaq istəyirsə, o zaman o, sadəcə olaraq, istehsal etdiyi məhsulların texnoloji komponentini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək üçün özünün daxilində intellektual fəallığı artırmağa məcburdur [7, s. 187]. Neft emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artması yalnız innovativ potensialın formalaşması ilə baş verəcəkdir. Buna görə də neft emalı müəssisələrinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri onların istehsalının innovativ inkişafıdır ki, bu da daim müasir texnologiyaların, elmi nailiyyətlərin və işlənmələrin yaradılmasına və tətbiqinə əsaslanır.

Neft emalı sənayesinin davamlı inkişafına investisiyaların əhəmiyyətli təsirini görmək mümkündür. Neft emalı müəssisələrinin investisiya layihələrinin və bununla bağlı inkişaf konsepsiyalarının həyata keçirilməsində xarici iqtisadi əlaqələrin rolu və onun təşkili mexanizmi fundamental xarakter daşıyır. Xarici iqtisadi əlaqələrdə məqsəd xarici investorların investisiya və kredit resurslarını ölkəmizə cəlb etmək və bu maliyyə vəsaitlərinin neft emalı müəssisələrində perspektiv layihələrə yönəldilməsini təmin etməkdən ibarətdir [3, s. 88-89].

Hazırda neft-kimya müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması innovasiya ilə bağlıdır. İnnovasiyasız və yeni yaradıcı ideyaların axtarışı olmadan səmərəli rəqabətdə davamlı sahibkarlığı təsəvvür etmək mümkün deyil. Yaxın perspektivdə neft emalı sənayesində sahibkarlığın rolunun artırılması üçün bir sıra tədbirlərin daha intensiv olaraq həyata keçirilməsi vacibdir. Xüsusilə, innovativ sahibkarlığa dövlət dəstəyinin məqsədə uyğunluğu bir sıra amillər, o cümlədən sosial və makroiqtisadi amillərlə bağlıdır və bunların nəzərə alınması məqsədə uyğundur, belə ki:

- iri müəssisələr daxilində fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələr üçün əlverişli şərait yaradır;
- orta səviyyəli sahibkarlığın formalaşmasına kömək edir;
- bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında sosial sistemlərin sabitliyini möhkəmləndirir;
- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və sağlam rəqabət mühitinin formalaşmasına töhfə verir;
- innovativ müəssisələr işsizliyin azaldılmasını təmin edir, xeyli sayda işçini əhatə edir ki, bu da təkcə cəmiyyətin sosial inkişafına deyil, həm də iqtisadi artım tempinə müsbət təsir göstərir;
- bu qeyd edilənlərə nail olmaq üçün neft emalı sənayesində sahibkarlığın inkişafı problemlərinin həllindən ötrü regionlararası əməkdaşlığın səmərəli təşkili təmin edilməlidir;
- sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin təmin edilməsi və s.

Ədəbiyyat

1. Aliyev, Sh.T. Problems Of Diversification Of Azerbaijani Economy In Modern Conditions. / VIII International scientific and practical conference «Current problems of social and labor relations» (ISPC-CPSLR 2020), Makhachkala. 17-18 december 2020. – P.38-44. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.210322.080>
2. Aliyev, Sh.T. Strategic role of Sumgayit in the development of petrochemical industry of Azerbaijan / The International Conference on Actual Problems of Chemical Engineering - APCE 2020. - Azerbaijan State of Oil and Industry University. 24-25 december 2020. P.430-435.
3. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın kimya və neft-kimya komplekslərinin qiymətləndirilməsi və yenidən qurulması istiqamətləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 156 s.
4. Əliyev, Ş.T. Pandemiya və postpandemiya dövründə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin aktual məsələləri // “Xəbərlər” jurnalı, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, №5, 2020.-s. 5-12.
5. Гусяков, В.Ю. Государственное регулирование предпринимательской деятельности в нефтяной отрасли. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Юридические науки. – 2021. – Т. 7 (73). № 1. – С. 469-476

6. Малова, Е.А., Царегородцев, Е.И. Необходимость развития малого и среднего бизнеса // Вестник Марийского государственного университета. Серия «Сельскохозяйственные науки. Экономические науки». 2016. №5.– с.91-95.

7. Мальцева, Е.С. Проблемы и перспективы развития малого бизнеса в России // Бизнес и дизайн ревю. 2016. Т. 1. № 4 (4).- с. 4-8.

8. Филина, Е.В. К вопросу о понятии государственного регулирования предпринимательской деятельности / Е.В.Филина, Г.М.Азнагулова // Modern Science. – 2020. – № 2-2. – С. 187-191

Резюме

Тагиев В.Г.

Направления повышения роли и оценки предпринимательства в нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана

В статье рассматриваются перспективные направления повышения роли и оценки предпринимательства в нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана в нынешнем периоде. Углубление нефтепереработки создает новые возможности для расширения структуры ненефтяного сектора и роста ненефтяного экспорта в стране. Раскрываются перспективы создания благоприятных условий для деятельности субъектов предпринимательства, обосновывается важность осуществления более действенных мероприятий в нефтеперерабатывающей сфере. Подготовлены рекомендации и даны предложения по повышению роли и оценке предпринимательства в процессах создания новых перерабатывающих предприятий в нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана.

Ключевые слова: нефтеперерабатывающая промышленность, сферы нефтепереработки, предпринимательство, функции предпринимательства, оценка роли предпринимательства

Summary

Tagiyev V.G.

Evaluation and Directions to Increase the role of Entrepreneurship in the Oil Processing Industry of Azerbaijan

Prospects of Azerbaijan oil processing industry and the problems of developing entrepreneurship in this field are discussed in the article. Growth in oil processing will expand the oil sector structure in the country and increase non-oil exports. In the article prospects for the establishing of more favorable environment for the activities of business entities in the oil processing industry are presented, and the importance of taking effective measures in this area is justified. Recommendations and suggestions were made to increase and assess the role of entrepreneurship in the development of the oil processing industry in Azerbaijan and the establishment of new processing institutions in the short-term.

Key words: oil production industry, oil production fields, entrepreneurship, functions of entrepreneurship, assessment of the role of entrepreneurship

ÜNİVERSİTE-SANAYE İŞBİRLİYİNDE TEKNOPARKLARIN ROLÜ: AZERBAIJAN-TÜRKİYE TEKNOPARK ORTAK GİRİŞİMLERİ

Umarova Niyar Əvəz qızı

Həsənov Rəfət Rəfail oğlu

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

niyar61@list.ru; baki15ruf@yahoo.com

Özet: Üniversite-Sanayi İşbirliği çerçevesinde oluşturulan teknoparklar, modern teknoloji çağında bir yeniliği hayata geçirmek için oluşturulmuş merkezlerdir. Makale, Azerbaycan ve Türkiye'nin

teknoparklar kurmak için ortak girişimini tartışıyor. Temel hedefimiz iki ülkenin teknoloji merkezlerini kardeş bir ortamda kurmak ve bunun sonucunda ekonomiyi geliştirmektir. Teknoloji parklarının amacı, üniversitelerde kazanılan bilgi birikimini sanayi ile entegre bir şekilde kullanmak ve yeni girişimcileri teşvik etmek, desteklemek ve onları sektöre kazandıran önemli bir merkez olmaktır.

Anahtar Kelimeler: *teknoparklar, inovasyon, teknolojik merkezler, kardeşlik ortamı, yeni girişimciler*

1.Giriş

Kardeş ülke Türkiye ile Azerbaycanın bütün bölümlerini ahate eden yakınlığını en güzel tasviri tarihi şahsiyyet Mustafa Kamal Atatürk tarafından söylenmiş “Azerbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kederi ise bizim kederimizdir” ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Heyder Aliyev tarafından söylenilmiş “Biz bir millet iki devlet” cümlesini ifade edir.

Bir-birine döğma olan bu iki ölkenin çok eski tarihe dayanan birliyi, dini, medeniyyeti, adetleri ve eneneleri vardır. Türkiye ve Azerbaycan dar günde bir-birine her zaman ne kadar yakın olduğunu gösteriyor. Mesela, 1918-ci ilde Nuri Paşanın Bakunun ermenilerden kurtarılmasında gösterdiği fedakarlıkları. Cumhurluğumuzu (müsteqillik) ilan etdikden sonra bizi ilk tanıyan ölkenin Türkiye olması ve diplomatik alakaların lazımı formada her seviyyede kurulmsı, ermenilr tarafından haqsız saldırılara maruz kalan Azerbaycanın kan yaddası olan Qarabağ felaketlerinde ve torpaklarımızın geri alınmasında haqqın tarafında kalarak, Azerbaycan devletinin yanında olması, Türkiyede baş veren orman yangınlarında vatandaşlarımızın temennasız olarak hiç bir teklif beklemeden derhal yardım göstermeleri ve s. Bunun bir çok örneği var. Bütün bu durumları bilgi işlem teknolojileri yardımıyla işliyoruz. Bildiğimiz gibi bilgi işlem teknolojileri BİT (Bilgi ve iletişim teknolojileri) ve ona dayalı sistem üzerine kuruludur.

Dünyanın farklı ölkelerinde ve bölgelerinde innovativ ürünlerden kullanım şekilleri seviyeleri farklıdır. Mesela inkişaf etmiş ölkelerden Yaponya %85 ve ya ABD-de %60 iken inkişafda olan ölkelerde %5 -%10 civarındadır.

2.Teknokentler ve onların çalışma prensibi

İlk önce “Teknopark” ne olduğunu inceleyelim.“Teknopark” –ın tam anlamlı açıklaması yoktur çünkü her her yenilikçi şirket farklı bir yorum getirmektedir. Mesela: Mervi Kekiye göre: “Teknoparklar yer deyil, prosesdir ve Teknoparkların en önemli amacı kurumlara yardımcı olmaktır.” [1] ve ya Pertti Xuusonena dediği gibi: “Politikacılar güzel binaların büyük açılışını severler ama güzel bir bina henüz teknopark değildir. Teknoparklar onların iç yapılarıdır. Birçok teknopark hiç çekici görünmüyor, ancak iç mekanları tek kelimeyle güzel ve harika ürünleri var. Bu teknoparkların binaları değil, ürün ve hizmetleri müşteriler tarafından talep ediliyor.” [1].

Sonuç olarak diye biliriz ki, teknopark, bazı koşulların ve pazara dönük ihtiyaçların karmaşık bir ekosistemidir. Teknopark, bir yandan konut sakinleri ile müşterilerin buluşup iletişim kurdukları bir ofis, diğer yandan konut sakinlerine sunulan çeşitli hizmetler bütünüdür.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 15 Mayıs 2014 tarihli Kararnamesi ile onaylanan Teknoloji Parkı Model Yönetmeliğine göre teknoloji parkları (bundan sonra - teknopark) - geliştirme yenilikçi ürünler ve yüksek teknolojiler deneysel ve tasarım çalışmalarının yürütülmesi için gerekli altyapı, malzeme ve yönetim organlarına sahip bölgelerin sonuçlarının endüstride, hizmetlerde ve diğer alanlarda uygulanmasıdır(ticarileştirilmesi).

Teknoparkların en yaygın 3 çalışma teması vardır: yardım, AR-GE ve teknolojik sorunları çözmektir.

1. Yenilikçi projelerini uygulamak isteyen bağımsız araştırma ve tasarım ekiplerine yardım (yardım);
2. Üniversitelerde ve araştırma gruplarında biriken bilimsel bilginin ticarileştirilmesini kolaylaştırmak;

3. Teknolojik çözümleri serbest inovasyon pazarından ithal ederek üreticilerin teknolojik sorunlarını çözmek. Bu zincirdeki teknoparkların hareketi her iki yönde de sağlanmaktadır. Her seferinde teknolojinin alıcıları farklı şirketler olabilir.

Teknoparkın teknolojinin satışına doğrudan katılmadığı, yeniliklerin değiş tokuş sürecine aracılık ettiği, başka bir deyişle mübadele için elverişli koşullar yarattığı belirtilmelidir. Bir teknoparkın kurucu ortak ola bileceği durumlar ola bilir.

Teknoparkların 6 esas türü vardır

1. En yaygın olanı üniversite teknoloji parklarıdır. Bu tür teknoparklar üniversiteler bazında oluşturulmaktadır. Bazen üniversite ile sanayi kuruluşu arasındaki stratejik işbirliğinin bir sonucu olarak yaratılırlar. Üniversite teknoloji parklarının kurulmasının 3 temel amacı vardır: biriken bilimsel bilgiyi ticarileştirmek, üniversitede bilimsel çalışmaların çekiciliğini artırmak ve pratik konulardan kaynaklanan yeni bilgi akışını sağlamak. Mevzuat kısıtlamaları, üniversite teknoloji parklarının gelişimini engelledi.

2. Bölgesel alan teknoparkları - bölgesel ekonominin herhangi bir sektöründe yenilik sürecini etkinleştirmek için oluşturulur. Bölgesel alan teknoparkları birçok hizmet sağlayabilir: projenin hukuki desteği, iş danışmanlığı, belgelendirme, araştırma kuruluşlarına laboratuvar sağlanması, seminerlerin organizasyonu vb. Tipik olarak, bu tür teknoparklar, bölgesel sanayi kuruluşlarına teknoloji ithalatını sağlamak veya ayrı bir şirketin teknolojik sorunlarını ele almak için oluşturulur. Bu durumda teknopark, üretim şirketi ile yakın bağlar oluşturarak, ikamet edenin veya ortağın teknolojik sorunlarını çözecek küçük inovasyon şirketlerinin yeri için koşullar yaratır. Başka bir deyişle, teknopark, üretim şirketlerinin bilimsel ve pahalı süreçleri küçük yenilikçi işletmelere yaptırmasına yardımcı olur (dış kaynak kullanımı, bazı işlevlerin, iş süreçlerinin ve faaliyetlerin iki kuruluş arasındaki bir anlaşma temelinde birbirine devredilmesidir). [3]Bölgesel teknoparkların ana gelir kaynağı, teknolojik çözümler arayan üretim şirketlerine arazi kiralama ve hizmet sunumudur.

3. Endüstriyel tip teknoparklar - esasen teknoloji parkları değildir. Bu tür teknopark, esas olarak yeni üretimin organizasyonu için bir fiziksel altyapı tesisleri kompleksidir. Buradaki arazilerin çoğu çeşitli faaliyetler için kiralanmıştır. Endüstriyel teknoparkların yaratılması, inovasyon ortamının gelişme düzeyine ve yoğunluğuna bağlı değildir, esas olarak teknoloji alışverişi için değil, yeni ekonomik faaliyetlerin organizasyonu için modern altyapının yaratılması için tasarlanmıştır. Üretim teknoparkının yerleşim koşulları ve tesislerine olan talep, ana sakinlerin isteklerine göre veya üretim komplekslerinin endüstriye uygun yerleşim deneyiminin analizi sonucunda belirlenir. Genellikle ek nakliye ve lojistik, konut yapımında uzmanlık gerektirir.

Resim 1. Karabağda kurulmak istenen Yüksek Teknoloji Parkı (örnek)

4. Teknoloji inkübatörleri veya inovasyon iş inkübatörleri - küçük inovasyon şirketlerine oluşumlarının ilk aşamalarında (başlangıç, tohum) yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Bu tür teknoparklar, yenilikçi şirketlerin gelişimi için gerekli tüm kaynakları ve hizmetleri sağlar. İnkübatörler, doğası gereği karlı olacak şekilde tasarlanmamıştır, ancak iş geliştirme için teşvikler sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bu nedenle, kuluçka makinelerinin oluşturulması ücretsiz bir iş olarak kabul edilemez, yaratılması daha çok sosyal bir yön olarak kabul edilebilir. Başarısı büyük ölçüde küçük işletmelerin akınına ve kiralanan alanın miktarına bağlıdır.

5. Günümüzde ana odak, son zamanlarda aktif olarak gelişen ağ teknoparklarıdır. Ağ yapıları, teknoparklar tarafından yeteneklerini genişletmek için oluşturulur. Ağ teknoparklarının inşası esas olarak yerel yönetimin bir girişimidir. Bu tesisle oluşturulan teknoparkın ekonomik ve sosyal faydalarını paylaşmak istiyorlar. Ağ teknoparklarının oluşturulması için ekonomik bir temel olmalıdır: farklı şehirlerde yaşayan ve çalışan araştırmacıların katılımının sağlanması, teknoparkların bakım maliyetinden tasarruf edilmesi (daha önce kurulmuş araştırma merkezlerinin teknoparka dahil edilmesi), v.b.

Ağ yapısı, teknoparkların kapasitesini artırır, hizmet sayısını artırır, verimliliği artırmaya izin verir, şehirlerde ve teknopark için önemli olan diğer alanlarda fiziksel varlık sağlar. Ağ teknoparkları, bölgesel, saha veya üniversite teknoparklarının şubeleridir.

6. Ortak çalışma merkezleri, geleneksel teknoloji parkları için ücretlerdeki artışa, iş altyapısının eksikliğine ve bilgi teknolojisinin gelişimine bir tür araştırma toplumunun yanıtıdır.

3. Teknokent İstanbul ve Karabağ

Teknokent İstanbul ve Azerbaycan İnovasyon ve Dijital Gelişim Ajansı “Yüksek teknolojiler alanında işbirliği” konulu anlaşma 2021-ci ilde imzalamıştır. Anlaşmada her iki tarafın gelecek yıllarda ortak olarak faaliyetlerini gösteren maddeler yer almışken, bizimde bugün ki, konumuz olan ortak Yüksek Teknoloji Parklarının kurulmasının planlandığı konusulmuştur (Resim 1-de Karabağda kurulmak istenen Yüksek Teknoloji Parkı olduğu gibi). Azerbaycanın ermeni asaretinden, yani işkalinden yeni azad olmuş toprağı olan Karabağ bölgesinin yüksek teknoloji merkezi haline gelmesi için de imzalanan anlaşmada bu konu eks olunmuştur. Burada yapılmak istenen bu arazide teknolojinin yüksek seviyelere ulaştırılması ve aktif nüfusu isinin ehli ve ülkeye yararlı gençler yetistirilmesi amacını yurutmaktadır.

Karabağda türkiyenin en ünlü Teknoparkı “GOSB”(Gebze Organize Sanayi Bölgesi) ilede saziş imzalamıştır. Buradaki amaç genç profesyonellerin yetiştirilmesi için hızlandırma programları, teknoloji transfer programları, bilgi ve deneyimlerin düzenli olarak paylaşılması, teknolojik bilgi düzeyinin artırılması ve genç profesyonellerin yetiştirilmesi için hızlandırma programları, teknoloji transfer programları, bilgi ve deneyimlerin düzenli olarak paylaşılması karşılıklı seminer, eğitim ve konferanslar düzenlemek ve en önemlisi ortak bir Yüksek Teknoloji Parkı oluşturulacaktır. Park, en son "software" ve "hardware" bilimsel araştırmaların yanı sıra yüksek teknolojili cihazların üretimini yapmayı planlıyor. Düzenli kampüsler, gençlerimizin ve BİT profesyonellerinin birbirleriyle iletişim kurmaları, deneyimlerini paylaşmaları ve yeni fikirleri hayata geçirmeleri için bir ortam yaratacaktır.

Nəticə

Modern bir bilgi toplumunun temeli, bilgi kaynakları sağlayan bilgi işleme teknolojileridir. Bu nedenle bilgi iletişim araçlarını her alanda kullanmak gerekir. Yenilenebilir teknolojilerin doğru kullanımı ekonomide büyük başarı sağlar. Bu sisteme dayalı projelerden biri de teknoparklar sisteminin oluşturulmasıdır. Şu anda tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi bu alana da Azerbaycan özel önem vermektedir. Bu alanı daha da geliştirmek için:

- Özel fonlar tahsis edilmesi,
- Bu alanda tanınmış uzmanların deneyimlerinden daha fazla yararlanmak için planlı çalışmalar yapılması,
- Bu yönü daha da geliştirmek için yeni teknolojilere dayalı projeler benimsenmeli ve uygulanmalıdır.

Edebiyat

1. Azərbaycanda texnoparkların yaradılması və inkişafı istiqamətləri, i.e.n, dos. Arzu Doğru qızı Hüseynova, s.2.
2. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/teknopark-istanbul-azerbaycanda-yuksek-teknoloji-parki-kurulmasina-destek-olacak/2169478>
3. <https://www.haberturk.com/teknopark-istanbul-dan-azerbaycana-teknoloji-parki-2999262-ekonomi>

Xülasə

Umarova N.Ə., Həsənov R.R.

Universitet-sənaye əməkdaşlığında texnoparkların rolu: Azərbaycan-Türkiyə birgə texnopark təşəbbüsləri

Universitet-Sənaye işbirliyi çərçivəsində yaradılan texnoparklar müasir texnologiya əsrində bir yeniliyi həyata keçirmək üçün yaradılmış mərkəzlərdir. Məqalədə Azərbaycan və Türkiyənin Texnoparkların yaradılması ilə bağlı birgə təşəbbüsündən bəhs edilib. Əsas məqsədimiz iki ölkənin texnoloji mərkəzlərinin birgə qardaşlıq şəraitində yaradılması və bunun nəticəsində iqtisadiyyatı inkişaf etdirməkdir. Texnoparkların məqsədi universitetlərdə əldə olunan bilikləri sənaye ilə integrasiya olunmuş şəkildə istifadə etmək, yeni sahibkarları həvəsləndirmək, dəstəkləmək və onları sektora gətirən mühüm mərkəz olmaqdır.

Açar sözlər: texnoparklar, innovasiyalar, texnoloji mərkəzlər, qardaşlıq mühiti, yeni sahibkarlar

Summary

Umarova N.A., Hasanov R.R.

The Role of Technoparks in the Cooperation of Universities and Industry: Joint Initiatives of Technoparks Azerbaijan-Turkey

Techno parks created within the framework of University-Industrial Cooperation are centers aimed to implement an innovation in the age of modern technology. The article discusses the joint initiative of Azerbaijan and Turkey to establish techno parks. Our main goal is to establish technological centers of the two countries in a fraternal environment and, as a result, to develop the economy. The purpose of technology parks is to use the knowledge gained at universities in an integrated manner with industry and to encourage and support new entrepreneurs and to be an important center that brings them to the sector.

Key words: Techno parks, innovation, technological centers, fraternal environment, new entrepreneurs

MÜASİR UNIVERSİTETLƏRİN SƏNAYE SUBYEKTLƏRİ İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ MODELLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ TEXNOPARKLARIN ROLU

Vəkilov Kənan Şöhrət oğlu

Bakı Dövlət Universiteti

kanan.vakilov@gmail.com

Xülasə: Müasir dövrdə universitetlərin inkişaf strategiyalarında əmək bazarına uyğun mütəxəssislərin hazırlanması və elmi nəticələrin istehsalata tətbiqi problemləri aktuallığı ilə diqqət cəlb edir. Bu proseslərdə universitet-sənaye əməkdaşlığına ciddi tələbat yaranmışdır. Texnoparklar çoxfunksiyalı müasir iqtisadi mexanizmlər kimi universitet-sənaye subyektləri arasında əməkdaşlığın maksimum səmərəli təşkilinə, bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılmasına imkan verir. Texnoparklarda innovativ funksiyaların inkişaf etməsi universitetlərdə aparılan elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin mənimsənilməsində və tətbiqində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Baxılan problemlər üzrə tövsiyələr verilmiş və təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: universitetlər, sənaye subyektləri, universitet-sənaye əməkdaşlığı, texnoparklar, universitet-sənaye əməkdaşlığında texnoparkların rolu, bilik iqtisadiyyatı

Yeni çağırışlar şəraitində universitetlərin qarşısında tələblər maksimum transformasiyalara uğramaqdadır və bu sırada universitet-sənaye əməkdaşlığına zərurət kifayət qədər çoxalmışdır. Analoji əməkdaşlığın yüksək səviyyədə təşkil olunmasında dünya təcrübəsində texnoparkların çoxfunksiyalı xüsusiyyətlərindən daha çox istifadə olunur [5, s. 1]. Belə ki, universitetlərdən alınan elmi-praktiki nəticələrin, kəşflərin və ixtiraların istehsal proseslərində sınaqdan keçirilməsi və tətbiq edilməsi işlərində texnoparklar çox mühüm funksiyaları yerinə yetirirlər. Bunun üçün texnoparklarda müasir avadanlıqlar, istehsal və texnoloji infrastruktur, həmçinin mütəxəssislər vardır [4, s. 56]. Eyni zamanda, texnoparklar rəqabətqabiliyyətli məhsulların strukturunun genişləndirilməsində, istehsalının artırılmasında və ixrac potensialının yüksəldilməsində səmərəliliyi ilə fərqlənilir. Universitetlərin sənaye müəssisələri ilə əməkdaşlığı nəticəsində daha çox keyfiyyətli məhsulların istehsal olunması formalaşdırılır [3, s. 2].

Qeyd edək ki, texnoparklar dövlət tərəfindən cəlbədicə dəstək mexanizmləri ilə əhatə olunan innovativ fəaliyyət mexanizmi və müəyyən dövr üçün vergi güzəştlərinə malik fəaliyyət məkanıdır. Bu kimi iqtisadi mexanizmlər universitetlərlə sənaye subyektləri arasında əməkdaşlığın yeni səviyyəyə qaldırılmasında kifayət qədər əlverişli fəaliyyət məkanı kimi qiymətləndirilir [10, s. 120]. Bundan əlavə, texnoparklarda innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, innovasiyaların işlənməsi və tətbiq olunması üçün zəruri infrastruktur mövcuddur [2, s.10]. Eyni zamanda, bir çox universitetlər özləri çoxfunksiyalı texnoparklar yaratmaqla yeni innovasiyaların işlənməsi və tətbiqi üçün imkan əldə etmiş olurlar [7, s. 6]. Beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsində, investorların cəlb olunmasında və maraqlı sənaye subyektləri partnyorlarının sırasının genişləndirilməsində texnoparklar əhəmiyyətli funksiyalara malikdirlər.

Son illərdə bir çox elmi tədqiqatlarda daha çox innovasiya və sahibkarlıq probleminə diqqət yetirilir. Bu problemlərin hər ikisinə həm nəzəri, həm də təcrübə baxımından yanaşılır. Sahibkarlıq fəaliyyəti sistemli şəkildə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə konkret məhsulların (işlərin, xidmətlərin) yaradılması və satışı prosesinin təşkili və həyata keçirilməsidir. İnnovasiya isə yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsulların yaradılması, mənimsənilməsi, yayılması və tətbiqi prosesidir. Sahibkarlıq fəaliyyətindən fərqli olaraq, innovasiya başqa bir problemi həll edir - sahibkarın müxtəlif növ effektlər (iqtisadi, sosial, ekoloji və s.) əldə etmək üçün yenilik axtarışını və inkişafını təmin edir. Bu zaman innovativ fəaliyyət sahibkarın fəaliyyətinin funksional sahələrindən biri kimi nəzərdən keçirilir və sahibkarlıq fəaliyyətinin innovativ növünü xarakterizə edir [9, s. 93].

İnnovasiya prosesinin özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, elmi, texnologiyayı, iqtisadiyyatı, sahibkarlığı, idarəetməni özündə birləşdirir və elmi ideyanın yarandığı vaxtdan onun kommersiyalaşdırılmasının həyata keçirilməsinə qədər bütün spektiri əhatə edir. İnnovasiya mövcud müəssisənin inkişafının yeni yollarının axtarışına əsaslanır. İnnovasiyalar həm də yeni sosial, ekoloji, təşkilati, iqtisadi inkişaf, idarəetmə üsulları və iqtisadi fəaliyyətin informasiya təminatıdır. İnnovasiyanın mühüm xüsusiyyətləri onun elmi-texniki yeniliyi, sənayedə tətbiqi və kommersiya məqsədə uyğunluğudur. Bu o deməkdir ki, elmi-texniki yeniliklər özündə yeniliyi ehtiva etməli, cəmiyyətin bazar tələbatını ödəməli, istehsalçıya maksimum gəlir gətirməlidir. Müasir dövrdə sahibkarın ən çətin işlərindən biri yeni ideyaların axtarışı və həyata keçirilməsidir. Bunun üçün yeni həll yolları tapmaq, yaradıcı düşünmək lazımdır. Lakin bütün bunlarla yanaşı, mövcud şəraitdə fəaliyyət göstərən qüvvələr balansını qiymətləndirmək və anlamaq bacarığı tələb olunur. Bütün bunlar innovativ sahibkarlıq üçün əsasdır. İnnovativ sahibkarlıq dedikdə, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində innovasiyaların yaradılması və fəal şəkildə yayılması yolu ilə gəlir əldə etmək məqsədi daşıyan kommersiya fəaliyyətinin xüsusi növü başa düşülür. İnnovativ sahibkarlıq kommersiya fəaliyyətinin bir növüdür. Məqsədi təhsil və iqtisadiyyatın bütün sahələrində innovasiyaların aktiv şəkildə yayılması ilə gəlir əldə etməkdir. O, müəssisənin inkişafının yeni üsullarının axtarışına və ya yeni innovasiya yönümlü müəssisənin yaradılmasına əsaslanır [8, s. 116]. İnnovativ sahibkarlığın subyektlərinə fərdi sahibkarlar və innovasiya fəaliyyətini həyata

keçirən bütün mülkiyyət formalı təşkilatlar daxildir. İnnovativ sahibkarlıq elmi-tədqiqat, istehsalat və layihə institutlarında və ya birliklərində, universitetin elm müəssisələrində, bilavasitə innovativ müəssisələrdə, vençur təşkilatlarında, habelə ayrı-ayrı ixtiraçılar, konstruktorlar, texnoloqlar və alimlər tərəfindən həyata keçirilə bilər. İnnovativ sahibkarlıq nəticəsində bu subyektlər mallar, xidmətlər, görülən işlər, texniki vasitələr və texnologiyalar formasında innovasiyalar yaradırlar.

Deməli, milli innovasiya sisteminin inkişafının əsas istiqamətlərinin və perspektivlərinin müəyyən edilməsi və əsaslandırılması iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Məhz sənayenin tərəqqisini, iqtisadi fəaliyyətinin əsas elementləri olan yerli müəssisələrin maliyyə sabitliyini müəyyən edəcək səmərəli və rəqabətqabiliyyətli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasıdır. İnformasiya cəmiyyətində elm, texnologiya və innovasiya sahəsində beynəlxalq əlaqələr daim genişlənir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində iri innovativ layihələrin həyata keçirilməsi və onların nəticələrinin bazara çıxarılması yalnız transmilli tədqiqat və istehsal şəbəkələri zəncirləri çərçivəsində mümkündür. Bu baxımdan innovativ sahibkarlığın inkişafı sahəsində beynəlxalq əlaqələrin rolunun gücləndirilməsi hər bir dövlətin siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. İnnovativ sahibkarlıq sahəsində beynəlxalq əlaqələrin aparıcı ölkələrin dövlətləri və hökumətləri tərəfindən fəal şəkildə dəstəklənir və innovativ layihələrin həyata keçirilməsində elm, biznes və dövlətin sıx qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edir [6, s. 9].

Mövcud problemlərin həlli əsaslandırılmış idarəetmə qərarları qəbul etməyə, innovativ fəaliyyətin dövlət idarəçiliyi üzrə hazırlanmış tədbirlərin məqsədyönlülüüyünü təmin etməyə və ölkənin təsis qurumlarının beynəlxalq innovasiya proqramlarına və layihələrinə qoşulma imkanlarını müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Monitoring dövlətin innovasiya siyasətinin mühüm alətlərindən biridir və aşağıdakıları təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- beynəlxalq elmi tədqiqatların və eksperimental layihə işlərinin həyata keçirilməsinə dair məlumatların əldə edilməsi;
- innovasiya əməkdaşlığı əsasında beynəlxalq səviyyəli innovativ məhsulların hazırlanması və istehsalı haqqında məlumatların əldə edilməsi;
- innovasiya sferasına investisiya resurslarının cəlb edilməsi imkanlarının müəyyən edilməsi və s.

Müasir şəraitdə ölkəmiz üçün COVID-19 pandemiyasının mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması vəzifəsi ən prioritet vəzifələrə çevrilir. Postpandemiya dövründə milli iqtisadiyyatın inkişafı və bir çox sosial problemlərin həllində ən mühüm strateji amillərdən biri ölkənin iqtisadi məkanında sivil müasir sahibkarlığın formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün innovativ sahibkarlığı inkişaf etdirmək lazımdır ki, bu, ilk növbədə, təsərrüfat subyektləri - müəssisələr və fərdi sahibkarlar səviyyəsində innovativ fəaliyyətin ciddi şəkildə intensivləşdirilməsini tələb edəcəkdir. Bu onunla əlaqədardır ki, innovasiyaların birbaşa kommersiyalaşdırılması prosesi (yəni, innovasiyaların iqtisadi dövriyyəyə daxil edilməsi) iqtisadiyyatın sahibkarlıq sektorunun səlahiyyətindədir. Bu proseslər ölkəmizin milli iqtisadiyyatını elm tutumlu istehsal əsasında yenidən təşkil etməyə imkan verəcək ki, bu da texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdən getdikcə geriləmə meylini neytrallaşdırmağa kömək edəcək. Ölkənin inkişafının hazırkı mərhələsində onun iqtisadi siyasətinin prioritet vəzifələri innovativ sahibkarlığı inkişaf etdirmək və bu əsasda iqtisadi artımı təmin etməkdən ibarətdir. İqtisadi artım və inkişaf tempi əsasən ölkəyə kifayət qədər xarici kapitalın cəlb edilməsindən, müxtəlif innovasiya və investisiya layihələrində xarici investorların iştirakından asılıdır. Xarici kapitaldan və yerli sənayenin yüksək texnologiyalı sahələrində innovasiyalardan istifadə rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılmasına, istehsal proseslərinə müasir innovativ texnologiyaların tətbiqinə töhfə verə və ölkənin keyfiyyətə yeni texnoloji səviyyəyə daha sürətli çıxışını təmin edə bilər [4, s. 93]. Bu, eyni zamanda innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

İnnovativ sahibkarlıq sahəsində beynəlxalq əlaqələrin inkişafı aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi kömək edə bilər:

1) Beynəlxalq əlaqələrin dəstəklənməsi üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi. Azərbaycan və xarici təşkilatlar arasında əməkdaşlıq alətləri kimi artıq yaradılmış beynəlxalq təşkilatların və proqramların imkanlarından, innovativ infrastruktur şəbəkələrindən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

2) Beynəlxalq elmi-texniki əlaqələrin sistemli monitorinqinin aparılması və ölkənin təsis qurumunun beynəlxalq elmi-texniki proqram və layihələrə qoşulması imkanlarının müəyyən edilməsi. Eyni zamanda, ölkənin regionlarının elmi və innovativ potensial səviyyəsinin diferensiallaşdırılmasını nəzərə almaq lazımdır.

3) Dünya ölkələrində universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsində texnoparkların müasir təcrübəsindən yanaşmaqla, daha səmərəli və məhsuldar fəaliyyət məkanının yaradılması, elmi-tədqiqat nəticələrinin daha çevik şəkildə istehsal prosesinə tətbiq olunması üçün texnoparkların çoxfunksiyalı potensiallarından istifadənin maksimum səmərəli olaraq modelləşdirilməsi və istifadə edilməsi təmin edilməlidir və s.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın maliyyə resurslarının və sənaye-ixrac potensialının artırılmasında texnoparkların əhəmiyyəti // Maliyyə və uçot, № 6, 2015, s. 47-53.

2. Əliyev, Ş.T. Texnoparklar Azərbaycanın sənaye və ixrac potensialını gücləndirəcək. 2015. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=66932>.

Abbaszadə, M.T. Azərbaycanda müasir innovasiya siyasətinin ölkənin iqtisadi inkişafında rolu. Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, 2020, № 14, s. 32-45.

3. Анисимов Ю. П., Шапошникова С. В. Роль вузов в инновационном развитии регионов // ИнВестРегион. 2008. № 1. С. 8–11.

4. Баринаева В.А. (ред.) Технопарки стран мира: организация деятельности и сравнение. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. 182 с.

5. Инновационная инфраструктура: мировой опыт создания технопарков. <http://tehsovet.ru/404/413.html>.

6. Кузьмин, И.В. Мониторинг развития международного сотрудничества в инновационной сфере как инструмент государственного управления // Региональное развитие, 2017, № 3, с.9.

7. Лурье Ефим Александрович Университетские технопарки: время признания // Инновации. 2013. №5 (175).

8. Осипова, Д.П., Остобунаева С.В., Десятниченко Д.Ю. Инновационное предпринимательство: необходимость перехода // Экономика и бизнес: теория и практика, 2017, № 4-1, с.115-120.].

9. Палкина, М.В., Палкин А.Ю. Инновационное предпринимательство: понятие, сущность и специфика // Вестник ВСГУТУ, 2016, № 1(58), с.89-96.

10.Туарменский Владимир Викторович, Кострова Юлия Борисовна, Шибаршина Ольга Юрьевна Университеты и технопарковые структуры: межстранный анализ опыта взаимодействия // ЭСГИ. 2019. №2 (22).

Резюме

Векилов К.Ш.

Роль технопарков в моделировании сотрудничества между субъектами промышленности и современными университетами

В современном периоде вопросы приведения в соответствие проблем подготовки специалистов согласно требованиям рынка труда и проблемы применения научных результатов университетов обуславливают совершенствование действующих стратегий развития. В этих процессах возникла особая потребность в усилении сотрудничества университет-промышленность. Технопарки, которые являются одними из многофункциональных экономических механизмов современного мира, полностью отвечают требованиям по созданию благоприятных условий и расширению интеграционного сотрудничества между университетами и промышленностью. Подготовлены предложения по основным рассматриваемым проблемам.

Ключевые слова: университеты, промышленные субъекты, сотрудничество университет-промышленность, технопарки, роль технопарков в сотрудничестве университет-промышленность, экономика знаний

Summary
Vakilov K.Sh.

The Role of Technoparks in Modeling Cooperation of Modern Universities and Industrial Entities

In the development strategies of universities in contemporary times, the problems of training specialists in accordance with the labor market and the application of scientific results to production are noteworthy. In these processes, there is a serious need for university-industry cooperation. Technoparks, as multifunctional modern economic mechanisms, allow for the most effective organization of cooperation between university and industry entities, the formation of knowledge economy. The development of innovative functions in technoparks is important in mastering and applying the results of research conducted at universities. The article provides recommendations and suggestions on the issues discussed.

Key words: universities, industrial entities, university-industrial cooperation, technoparks, the role of technoparks in university-industrial cooperation, knowledge economy

FİRMANIN İSTEHSAL MƏSRƏFLƏRİ VƏ MƏNFƏƏT YENİ BAXIŞ BUCAGINDA

Yadulla Mehriban Yadulla qızı

Bakı Dövlət Universiteti

mehribanyadulla@gmail.com

Xülasə: *Firma məsrəfləri və mənfəəti ilə bağlı təcrübədə gerçəkləşən məqamların elmi-tədqiqat müstəvisində araşdırılması aktual səciyyə daşıyır. Bu baxımdan bizim tədqiqat işinin də predmetini firma mənfəətinin maksimallaşdırılması ilə bağlı səciyyəvi xüsusiyyətlər təşkil edir. Bazar təsərrüfatının əsas elementlərindən biri firmadır. Firma dedikdə, istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan və təsərrüfat sərbəstliyinə malik olan (necə və hansı ölçüdə istehsal etmək, öz məhsulunu harada, kimə və hansı qiymətə satmaq haqqında qərarların qəbulunda) iqtisadi subyekt başa düşülür. Firma mənfəətin maksimallaşdırılması məqsədilə, müəyyən iqtisadi rifahların istehsalı üçün resursları birləşdirir. Tədqiqatın da məqsədini - müəssisələrin istehsal məsrəfləri və onların mənfəətinin araşdırılması və mənfəətinin maksimallaşdırılmasının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin əsaslandırılması təşkil edir.*

Açar sözlər: *firma, iqtisadi və mühasibat mənfəəti, məcmu gəlir, ümumi məsrəflər, ümumi və son hədd məsrəfləri*

Firma məsrəfləri və mənfəəti ilə bağlı təcrübədə gerçəkləşən məqamların elmi-tədqiqat müstəvisində araşdırılması aktual səciyyə daşıyır. Bu baxımdan bizim tədqiqat işinin də predmetini firma mənfəətinin maksimallaşdırılması ilə bağlı səciyyəvi xüsusiyyətlər təşkil edir.

Bazar təsərrüfatının əsas elementlərindən biri firmadır. Firma dedikdə, istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan və təsərrüfat sərbəstliyinə malik olan (necə və hansı ölçüdə istehsal etmək, öz məhsulunu harada, kimə və hansı qiymətə satmaq haqqında qərarların qəbulunda) iqtisadi subyekt başa düşülür. Firma mənfəətin maksimallaşdırılması məqsədilə, müəyyən iqtisadi rifahların istehsalı üçün resursları birləşdirir.

Ümumi halda mənfəət məcmu gəlirlə (total revenue) məcmu məsrəflər (total cost) arasındakı fərkdir:

$$TR-TC=\pi$$

Məsrəflərin özü xarici (aşkar) və daxili (qeyri-aşkar, gizli) olur. Xarici məsrəflərə xarici (konkret firmaya münasibətdə) təchizatçılara ödənişlər daxildir. Məcmu gəlirdən xarici məsrəfləri çıxdıqda,

mühasibat mənfəətini əldə edirik. Mühasibat mənfəəti daxili (gizli) məsrəfləri nəzərə almır. Daxili məsrəflərə aiddir: 1) sahibkarın özünə məxsus olan resurslara məsrəflər, həmçinin 2) normal mənfəət, bu da sahibkarlıq bacarığı kimi vacib resursun payına düşəndir. Mühasibat mənfəətindən daxili məsrəfləri çıxıldıqda, *iqtisadi mənfəəti* əldə edirik.

Beləliklə, ancaq xarici məsrəfləri nəzərə alan mühasibat mənfəətindən fərqli olaraq, iqtisadi mənfəət əldə olunan gəlirdən həm xarici, həm də daxili məsrəflərin (normal mənfəət də daxil olmaqla) çıxılması yolu ilə müəyyən olunur. Daxili və xarici məsrəflər cəm halda iqtisadi və ya alternativ məsrəfləri təşkil edir. Bu o deməkdir ki, real mənfəətin həcmnin müəyyən edilməsi zamanı resursun elə qiymətinə əsaslanmaq lazımdır ki, sahibkar onu daha yaxşı istifadə zamanı əldə edə bilsin.

İqtisadi məsrəflər firmanın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində mühasibin və iqtisadçının yanaşmaları arasındakı fərqi anlamağa imkan verir. Mühasibi hər şeydən əvvəl, müəyyən (hesabat) dövr ərzində firmanın fəaliyyətinin nəticələri maraqlandırır. O, keçmişi, firmanın fəaliyyətindəki mövcud təcrübəni təhlil edir. İqtisadçı isə, əksinə, firmanın gələcəyi, onun fəaliyyətinin perspektivləri maraqlanır. Məhz buna görə də, o, malik olduğu resurslardan istifadənin daha yaxşı alternativlərinin qiymətlərini diqqətlə izləyir.

İstehsalçıların sonsuz sayda çox olduğu təkmil rəqabət şəraitində onlardan heç biri istehsal olunan məhsulun qiymətinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilmir. Firmalar üçün qiymət onların iradəsindən və arzularından asılı olmayaraq, obyektiv olaraq formalaşır, nəticədə də, firmalardan hər biri qiyməti əldə edən qismində çıxış edir. İqtisadi nöqteyi-nəzərdən bu o deməkdir ki, tələbin qiymət üzrə elastikliyi sonsuz böyükdür.

Məsrəflərin təhlilinə keçək. Firma nəzəriyyəsində vaxt amili böyük rol oynayır. Ona görə də, məsrəfləri xarakterizə edərkən, qısamüddətli və uzunmüddətli vaxt anlayışlarını nəzərdən keçirək.

Qısamüddətli (short-run) dövr-elə vaxt kəsiyidir ki, bu zaman istehsalın müəyyən faktorları daimi, digərləri-dəyişən olur. İstehsalın daimi faktorlarına bina və qurğuların ümumi ölçüləri, istifadə olunan maşın və avadanlıqların ümumi sayı, həmçinin, sahə üzrə fəaliyyət göstərən firmaların sayı daxildir. Nəzərdə tutulur ki, qısamüddətli dövrdə yeni firmaların sahəyə daxil olması kifayət qədər məhduddur. Qısamüddətdə firma yalnız istehsal gücləri ilə yüklənmə səviyyəsini ölçməyə imkan tapar (iş vaxtının davamlılığının, xammaldan və s.dən istifadə kəmiyyətinin ölçülməsi yolu ilə).

Uzunmüddətli (long-run) dövr-elə vaxt kəsiyidir ki, bu zaman bütün faktorlar dəyişən olur. Uzunmüddətli dövrdə firma bina və avadanlıqların ümumi ölçülərini, maşın və avadanlıqların və s.-nin kəmiyyətini, sahə isə-burada fəaliyyət göstərən firmaların sayını dəyişmək imkanına malikdir. Uzunmüddət-elə dövrdür ki, bu zaman sahəyə daxil olmaq və sahədən çıxmaq üçün məhdudiyyətlər aradan qaldırılır. Bütün istehsal faktorlarının daimi olduğu ani dövrdən və faktorların bir hissəsinin daimi, bir hissəsinin isə, dəyişən olduğu qısamüddətli dövrdən fərqli olaraq, uzunmüddətli dövrdə firma bütün istehsal parametrlərini dəyişə bilər. Üç dövrün fərqləndirilməsi təkmil rəqabət, xalis inhisar, oliqopoliya, inhisarçı rəqabət və digər inhisarçı strukturlar növündə məsrəflərin təhlili və firmanın davranışının xüsusiyyətləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Daimi məsrəflər (fixed cost)-qısamüddətli dövrdə istehsal həcmnin artması və ya azalması ilə kəmiyyəti dəyişməyən məsrəflərdir. Daimi məsrəflərə bina və qurğuların, maşın və istehsal avadanlıqlarının istifadəsi, icarə, əsaslı təmirlə bağlı məsrəflər, həmçinin inzibati xərclər aiddir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati xərclər və təmir üzrə xərclər müəyyən dərəcədə istehsalın ölçülərindən asılı olduğundan, müəyyən şərtliliklə daimi məsrəflərə aid edilir.

İstehsal həcmnin artması ilə ümumi mənfəət artdığından, məhsul vahidinə düşən daimi orta məsrəflər daha az həcmdə olur. Daimi orta məsrəflər AFC (average fixed cost) kimi işarələnir:

$AFC = FC / Q$, burda Q-istehsalın həcmidir.

Daimi məsrəflərlə yanaşı, dəyişən məsrəfləri də ayırırlar ki, bunlar da istehsalın həcmnin dəyişilməsindən asılıdır.

Дəyişən məsrəflər (variable cost)- kəmiyyəti istehsal həcmindən artmasından və ya azalmasından asılı olan məsrəflərdir. Dəyişən məsrəflərə xammal, elektrik enerjisi, köməkçi materiallar, əməyin ödənişinə olan məsrəflər daxildir. Onlar VC kimi işarələnir.

Kəmiyyəti istehsalının həcmindən asılı olmayan daimi məsrəflərdən fərqli olaraq, dəyişən məsrəflər məhsul buraxılışına proporsional olaraq artır və ya azalır.

İstehsalın təşkilinin ilkin mərhələsində dəyişən məsrəflər istehsal olunan məhsuldan daha böyük templə artır. İstehsalın optimal ölçülərinə nail olduqdan sonra, dəyişən məsrəflərin nisbətən qənaəti baş verir. Amma istehsalın sonradan genişlənməsi dəyişən məsrəflərin yeni artımına gətirib çıxarır, bu zaman buraxılışın çoxalması məsrəflərin istehsalın artımından daha sürətli artımını tələb edir.

Orta dəyişən məsrəflər anlayışı firmanın təsərrüfatçılığının səmərəliliyinin, taraqlıq vəziyyətinin və yaxın inkişaf perspektivlərinin-istehsalın genişlənməsi, azaldılması və ya sahədən çıxmasının müəyyən edilməsi üçün zəruridir. Daimi və dəyişən məsrəflərin fərqləndirilməsi istehsal prosesinin təhlili və müxtəlif bazar strukturları şəraitində firmanın davranışının təhlili üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Orta ümumi məsrəflər anlayışı firma nəzəriyyəsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Ümumi orta məsrəflərin qiymətlərin səviyyəsi ilə müqayisəsi mənfəətin kəmiyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Mənfəət ümumi mənfəət (TR-total revenue) və ümumi məsrəflər (TC) arasında fərqdır. Bu fərq firmanın fəaliyyətində düzgün strategiya və taktikanı seçməyə imkan verir.

Son hədd məsrəflər (marginal cost) – istehsalın sonsuz kiçik artımı sayəsində ümumi məsrəflərin artmasıdır. Son hədd məsrəflər dedikdə, adətən məhsulun son vahidinin istehsalı ilə bağlı olan məsrəflər başa düşülür.

İşgüzar müəssisələrin əsas formaları xüsusi sahibkarlıq şirkətləri və korporasiyalar, dövlət tərəfindən tənzimlənən şirkətlər, istehlak kooperativləri və mənfəətlə işləməyən təşkilatlar, əməkdaşlıq və özünüidarə edən şirkətlərdir. Bunların içərisində ən çox yayılmış olanlar xüsusi sahibkarlıq şirkətləri, əməkdaşlıq və korporasiyalardır. Bu formaları bir biri ilə müqayisə etsək, məlum olar ki, şirkətlərin ümumi sayının 70 faizdən çoxu xüsusi sahibkarlıq şirkətlərinin payına düşür, amma ABŞ-da məcmu buraxılışın ancaq 6-7%-i bunların payına düşür, əməkdaşlıq-ümumi saydan 10%-dir, buraxılışın 4-5%-i, korporasiyalar-ümumi sayın 18-19 faizini təşkil etsə də, məcmu buraxılışın 88-90%-i onların üzərinə düşür. İşgüzar müəssisələrin üstünlük və çatışmazlıqları ilə yaxından tanış olduqda, bu paradoksu asanlıqla izah etmək olar. Belə təhlil ilk dəfə olaraq, A.Alçian (1914-2013) və H.Demeses (1930-2019) tərəfindən 1970-ci illərdə verilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Антикризисное управление предприятием: учебное пособие / В.В. Жариков, И.А. Жариков, А.И. Евсейчев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009

2. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Сборник задач, заданий, тестов / Воронина В. М., Лапаев А. П., Михайлова О. П. Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004 – 65 с

3. Бюджетирование в деятельности предприятия: учебное пособие / Наумова, Н.В., Жарикова Л.А. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2018

Резюме

Ядулла М.Я.

Новой взгляд на производственные издержки и прибыль фирмы

Для осуществления своей деятельности предприятие несет определенные затраты, связанные с приобретением необходимых производственных факторов и реализацией произведенной продукции. Оценка этих затрат является затратами фирмы. Наиболее рентабельным методом производства и реализации любого продукта считается тот, который минимизирует издержки фирмы. Сущность затрат можно рассматривать с позиций бухгалтерского и экономического подходов. Соответственно бухгалтерские затраты представляют собой стоимостную оценку используемых ресурсов в фактических ценах их реализации. Затраты предприятия в бухгалтерском

учете и статистической отчетности представляются в виде себестоимости продукции. Экономическое понимание затрат основано на проблеме ограниченности ресурсов и возможности их альтернативного использования. По сути, все затраты являются альтернативными издержками. Задача экономиста состоит в том, чтобы выбрать наиболее оптимальное использование ресурсов. Экономические затраты ресурса, выбранного для производства товара, равны его стоимости (стоимости) при наилучшем (из всех возможных) вариантах его использования. Если бухгалтера в основном интересует оценка деятельности фирмы в прошлом, то экономиста, кроме того, интересует текущая и особенно прогнозируемая оценка деятельности фирмы, поиск наиболее оптимального варианта использования имеющихся ресурсов. Экономические издержки обычно выше бухгалтерских издержек — это совокупные альтернативные издержки.

Ключевые слова: фирма, экономический и бухгалтерский прибыль, максимальный прибыль, общие расходы, общий и максимальный расход

Summary

Yadulla M.Y.

Production Costs of Firm and Firm Profits in a New Perspective

To carry out its activities, the company incurs certain costs associated with the acquisition of the necessary production factors and the sale of manufactured products. The valuation of these costs is the costs of the firm. The most cost-effective method of production and sale of any product is considered to be one that minimizes the costs of the firm.

The essence of costs can be viewed from the standpoint of accounting and economic approaches. Accordingly, accounting costs are the cost estimate of the resources used in the actual prices of their implementation. The costs of the enterprise in the accounting and statistical reporting are in the form of the cost of production. The economic understanding of costs is based on the problem of limited resources and the possibility of their alternative use. Essentially, all costs are opportunity costs. The task of the economist is to choose the most optimal use of resources. The economic costs of the resource chosen for the production of a good are equal to its cost (value) under the best (of all possible) options for its use. If the accountant is mainly interested in the assessment of the firm's performance in the past, then the economist, in addition, is interested in the current and especially the predicted assessment of the firm's performance, the search for the most optimal option for using the available resources. Economic costs are usually higher than accounting costs - these are aggregate opportunity costs.

Key words: firm, economic and accounting profit, maximum profit, total expenses, total and maximum expenses

ESTABLISHMENT OF TECHNOPARK JOINT VENTURES AS A STEP IN SOLVING YOUTH EMPLOYMENT ISSUES

Aliyeva Sadagat Yusup

Sumgait State University

Aliyev Murad Baloglan

Beijing Normal University

aliyev.murad4320@gmail.com

Summary: Cooperation between the universities of the two countries through research and innovation technoparks helps to strengthen the entrepreneurial skills of students studying at universities in both countries. Joint technoparks ventures that strengthen students' entrepreneurial skills can stimulate self-employment and thereby, can contribute to the solution of a number of socio-economic problems in

Azerbaijan and Turkey, including youth unemployment. Students, who have acquired effective management and entrepreneurial skills during internships or part - time jobs, can succeed in employment issues.

Key words: joint technoparks, youth employment, entrepreneurial skills

Youth employment is of particular importance in almost all countries. While analyzing the reasons why graduates cannot find the jobs, we observe that this is related to different factors such as, the poor development of employment relations with education, high number of graduates in certain fields, high individual demand and poor development of R&D activities in universities. We would like to note that efforts to redefine the problems related to the education and labor market in Azerbaijan and to develop new solutions are aimed at finding a common solution to these problems. We believe that this common solution is for the state to encourage universities and industrial enterprises to cooperate. T. Sadirkhanov noted that governments and universities should modernize their policies to improve the skills of students and provide them with the skills they need to meet the challenges of a competitive labor market [5, p. 431]. In the recent years, the establishment of a wide network between universities and industry is almost a part of the above-mentioned modernized policy. Cooperation between universities is especially important in the formation of new entrepreneurial skills for the establishment and management of the processes of highly-qualified young individuals. Indeed, it can be said that creating innovations and increasing of the enterprises within the country and overseas countries rest on “out-smarting economic rivals” uniting within higher education institutions [1, p.26].

However, it is already understood that it is not enough to stay in the national boundaries for the sake of sustainable development and for universities to take their place in the global knowledge economy, preparing citizens as potential, high-quality workers. That’s why one of the main points to be observed in different countries is material production focused on R&D activities, along with creation of innovations which is already being transferred beyond national boundaries. “Production processes, capital, management, telecommunications and technology are not limited to national borders” [4, p.259]. The tendency which is observed, the countries are already implementing the production process are not able to operate alone, and thereby, they sign extensive partnerships with other developed countries, which leads to further increase in productivity. Today we can see that in order to develop integration and cooperation in education, science and technology, to train highly qualified individuals in a regional format, to optimize the mechanism of independent student mobility, Azerbaijan and Turkey university-industry cooperation is being developed through establishing joint technopark ventures. Turkey, one of the fastest developing countries in the world, is the best example and strategic partner for Azerbaijan in terms of learning and transferring advanced technology experience. The technopark model of the Middle East Technical University, which is a technopark, is one of the important examples for the technoparks to be established in Azerbaijan [6, p.51].

What do joint technoparks ventures promise for students?

Higher education institutions seek to develop entrepreneurship and increase revenue through cooperation with world business companies, which are based on research, satellite campus and expansion programs [3, p.189]. One of the main functions of the university is to make efforts to develop entrepreneurship through the creation of innovative technologies, which is reflected in the creation of start-up companies through technoparks. We can see that there has been some progress in the establishment of such companies in the recent increase in cooperation between Azerbaijani and Turkish universities.

Moreover, the recent situation is that more and more young people are already coming up with certain ideas and trying to master entrepreneurship, which is one of the most interesting events. We believe that by teaching young people entrepreneurial skills in the world, especially the Turkish experience, they will gain a university, the students themselves will become employers, and companies will try to work with already trained people. Universities will continue to develop in this way. Also, in this case, university gains a new function. This function is to introduce to society individuals who have acquired entrepreneurial skills

and come up with new innovative ideas and technologies. As can be seen, the main goals of technoparks are to achieve more effective results by supporting the educational, teaching and research activities of universities; to increase the competitiveness of the industry, to accelerate regional and economic development based on high technologies; of course, solving in the region employment problems of the citizens should be taken as another goal.

The signing of large-scale projects between Azerbaijani and Turkish universities and industrial enterprises almost accelerates the processes on the way of achieving these goals. According to associate professor I. Gasimov, there are four main aspects of high-tech production: 1. Human resources with research skills and enthusiasm; 2. Adequate database; 3. Adequate financial support; 4. Conducting scientific research in a programmatic manner [7]. We can accept that the above ideas are not only closely related to human resources, but also depend on it. Thus, if individuals have skills that may be related to management and entrepreneurship, then they will try to come up with innovative ideas. This can increase their entrepreneurial skills and create conditions for self-employment. A special environment is needed for all processes to happen. This environment can be formed in the technoparks of universities. It is extremely important to note based on current situation in the global labor market that “employers want people with drive, commitment and business awareness” [1, p.48].

From the abovementioned matters, Azerbaijan-Turkey university-industrial collaboration is critical for skills development (education and training), knowledge creation, acquisition and deployment (innovation and technology transfer), and for promoting entrepreneurship (start-ups and spin-offs). Joint technoparks can contribute to new job opportunities and increase employment among young people, reduce the outflow of young individuals to other regions and create interest among young professionals in getting a job in their regions. Indeed, the signing of joint projects by Turkish and Azerbaijani universities directly creates a bridge of cooperation between students in the two countries. We can explain what we have said that as a result of cooperation not only the improvement of technical knowledge in any field in the working environment, but also the formation of intercultural and interpersonal communication skills. Recent research has shown that because of being hundreds of highly qualified individuals who want to apply for a job, the technical skills of candidates do not draw the employers’ attention, employers want to work with those individuals who are able to communicate with colleagues and clients, and who have more confident and emotional intelligence in the work environment.

Also, thanks to the exchange of experiences, the knowledge and skills of students are gradually improving. This can play a special role in building the student work environment on international cooperation in the future, and the creation of a broad circle will be able to contribute to the sustainable development of our national economy. Otherwise, the failure of universities to develop students’ attempts to establish international relations may affect the economic development of the country more than the students. Brown and Lauder defined that “... workers who remain closed in national or local markets face stagnation or declining incomes” [1, p.27].

The distribution of companies operating in different regions of Turkey is as follows: 54% Software and Informatics, 9% Electronics Industry, 6% Defense Industry, 4% Design, 3% Medicine, 2% Biotechnology, 2% Advanced Materials, 2% Telecommunications, 3% Medicine, 2% Automotive, 2% Chemistry, 2% Environment, 2% Energy, 2% Mechanical Engineering and 5% other sectors of R&D activities. It is observed that R&D activities of companies in technoparks is mainly focused on Software-Information Technologies and Electronic-Telecommunications. It seems establishing technopark also contribute to the rapid development of the non-oil sector. The development of the non-oil sector refers to more human capital, or more precisely, allows more people to work together. Technoparks make significant contributions to the increase of qualified employment. According to the data related to technoparks in Turkey, the number of personnel employed in the technology development zones established since 2001 has reached 17,784; of this number of personnel, 14,493 are working as R&D personnel and 3,291 are working as support personnel [2, p.27]. The development of joint technopark enterprises in this form, which will also

be created in Azerbaijan, can be expected, as there is a large potential workforce, as well as a large number of young people in our country. Increasing the number of technoparks and increasing the workforce will be an important step in addressing unemployment, which is a key part of youth policy in the country.

The companies in the technoparks may increase and direct the researches made in the faculties of universities with innovative product development efforts that will enable them to gain competitive power in international markets, thus contributing to the fact that the applied researches in the faculties are in line with the requirements of the states. Internship and the part-time job that the technoparks will provide for students is important for the education of the student, beyond the financial support to be provided to the students. The fact that students who continue their education work in a company that carries out R&D activities part-time or by doing internships provides students with the opportunity to find a job more easily after graduation. In this way, students can achieve success in the workplace where they will work after graduating by educating themselves well.

Conclusion. As a result, the establishment of joint university technopark ventures on the basis of various fields play an important role in increasing the number of internship programs for students. The knowledge and skills that young individuals studying at the university will gain by joining various internship programs can be defined as follows: 1. They will have the opportunity to apply the theoretical knowledge they learned during their school years in practice for a long time; 2. As a result of the trainings, they will have a chance to acquire entrepreneurial skills; 3. The individuals will acquire managerial skills; 4. They will both learn and apply the norms and rules of intercultural communication in practice; 5. Students will gain a wide variety of skills and experiences from personnels, as well as businessmen (who will come from Turkey) with more experience in the creation and management of technoparks will gain a variety of experience; 6. By participating in R&D activities, students will have a chance to come up with innovative ideas and these ideas can help them to set up their own start-ups.

These can be a start for the development of small business, so that young people can start working after graduating university, and thus prevent unemployment in the future. As well as, tremendous joint technopark ventures can also become a place for youth for working.

Today, Azerbaijan is actively working to create an innovation system. Extensive relations have been established with developed countries of the world. We believe that the relations established by Turkish universities can be effective for the construction and management of technoparks in our country. This will stimulate the intensive development of the country and lead to the development of innovation. Technoparks, which play a special role in university-industry relations, can almost lead to an increase in the number of university staff and talented students in the country. The development of their entrepreneurial skills and the sharing of experience between the two countries provide great opportunities for the efficient use of natural resources and increase the competitiveness of production. It also reduces the growth of youth unemployment and attracts investment.

References

1. Brown P., Lauder H. Globalisation, knowledge and the myth of the magnet economy. *Globalisation, Societies and Education*, 2006, vol. 4, № 1, pp. 25-57.
2. Gümüş M., Yükseloğlu S.M. and Binark A.K., Ülkemizde Teknoparkların Gelişimi ve Mühendislik Eğitimindeki Roller. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Jul. 2014, vol. 17, no. 1, pp. 24-31
3. Misiaszek G. W., Jones L. I., and Torres, C. A. Selling Out Academia? Higher Education, Economic Crises, and Freire's Generative Themes. In B. Pusser, K. Kempner, S. Marginson & I. Ordorika (Eds.), *Universities and the public sphere: Knowledge creation and state building in the era of globalization*. New York: Routledge, 2011, pp.197-218.
4. Schugurensky D. Higher education restructuring in the era of globalization: Toward a heteronomous model. In R. F. Arnove & C. A. Torres (Eds.), *Comparative education: The dialectic of the global and the local*, 3rd ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2007, pp. 257-276.

5. Sadirkhanov, R. Employment Pattern Pressure for Pragmatic Change in Universities: Azerbaijan Case Study. Higher Education in Europe, 2009, vol. 34, № 3-4, pp. 431–444.
6. Texnoparkların yaradılması üzrə beynəlxalq təcrübə. Bakı: Çap ART, 2017, 68 s.
7. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2013/may/308993.htm

Xülasə

Əliyeva S.Y., Əliyev M.B.

Gənclərin məşğulluğu məsələlərinin həllində bir addım kimi texnopark birgə müəssisələrinin yaradılması

İki ölkənin universitetləri arasında elmi-tədqiqat və innovasiya texnoparkları vasitəsilə əməkdaşlıq hər iki ölkənin universitetlərində təhsil alan tələbələrin sahibkarlıq bacarıqlarının gücləndirilməsinə kömək edir. Tələbələrin sahibkarlıq qabiliyyətlərini gücləndirən birgə texnoparklar özünüməşğulluğu stimullaşdırır və bununla da Azərbaycanda və Türkiyədə bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin, o cümlədən gənclərin işsizliyinin həllinə öz töhfəsini verə bilər. Təcrübə və ya yarımməşğul iş zamanı effektiv idarəçilik və sahibkarlıq bacarıqlarına yiyələnmiş tələbələr məşğulluq məsələlərində uğur qazana bilərlər.

Açar sözlər: texnoparklar, gənclərin məşğulluğu, sahibkarlıq bacarıqları

Özet

Aliyeva S.Y., Aliyev M.B.

Genç istihdam sorunlarının çözümünde bir adım olarak teknopark ortak girişimlerinin kurulması

Araştırma ve inovasyon teknoloji parkları aracılığıyla iki ülke üniversiteleri arasındaki işbirliği, her iki ülkedeki üniversitelerde okuyan öğrencilerin girişimcilik becerilerinin güçlendirilmesine yardımcı oluyor. Öğrencilerin girişimcilik yeteneklerini güçlendiren ortak teknoparklar, serbest çalışmayı teşvik edebilir ve böylece genç işsizliği de dahil olmak üzere Azerbaycan ve Türkiye'deki bir dizi sosyo-ekonomik sorunun çözülmesine katkıda bulunabilir. Staj veya yarı zamanlı işlerde etkin yönetim ve girişimcilik becerilerine sahip öğrenciler istihdamda başarılı olabilirler.

Anahtar kelimeler: teknoparklar, genç istihdamı, girişimcilik becerileri

ETKİN SULAMA SİSTEMİ BİR GIDA GÜVENLİĞİ SAĞLANMASIDIR

Azizova Kemale Vaqif kızı

Sumgayit Devlet Üniversitesi

kamalaazizova.74@mail.ru

Özet: *Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra bir takım stratejik meselelerin çözümünde milli menfaatleri doğrultusunda hareket etmek ve bu konuda aktif bir devlet politikası oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu alanlardan biri olarak tarım sektörü ve tarım ön plandaydı.*

Sürdürülebilir bir gıda arzı yaratmak ve gıda bolluğu elde etmek için daha verimli topraklara ihtiyaç olduğu bir sır değil. Bu nedenle toprak, tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için önemli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tarım, sulama, gıda güvenliği, ıslah önlemleri, toprak ve iklim koşulları, tuzlanma*

Tarım, insan varlığının tüm aşamalarında ana besin kaynağı olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Tarımın yoğunlaştırılmasında kilit faktörlerden biri olan gıda güvenliği, herhangi bir ulusal gıda tedarik sisteminin idealleştirilmesini şekillendiriyor. Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) göre, önümüzdeki yüz yılda

dünyanın gıda arzını dört faktör tehdit edebilir: bozulan iklim, su ve mineral kaynaklarının tükenmesi, toprak erozyonu ve ekonomik liberalizm.

Azerbaycan dünyanın en eski tarım bölgelerinden ve insan yerleşim yerlerinden biridir. Ülkenin toplam arazi fonu 8641.5 bin hektar olup, bunun 4756.5 bin hektarı veya %55'i tarıma elverişlidir. Toplam alanın 1432.7 bin hektarı sulanan arazidir. 3.200.000 hektar sulanabilir. Sulanan araziler ülkenin tarım arazilerinin üçte birini oluşturmasına rağmen, ülkenin tarımsal üretiminin %90-95'i bu topraklardan gelmektedir. Azerbaycan dünyanın en eski tarım bölgelerinden ve insan yerleşim yerlerinden biridir. Ülkenin toplam arazi fonu 8641.5 bin hektar olup, bunun 4756.5 bin hektarı veya %55'i tarıma elverişlidir. Toplam alanın 1432.7 bin hektarı sulanan arazidir. 3.200.000 hektar sulanabilir. Sulanan araziler ülkenin tarım arazilerinin üçte birini oluşturmasına rağmen, ülkenin tarımsal üretiminin %90-95'i bu topraklardan gelmektedir. Azerbaycan'da sulanan araziler ağırlıklı olarak Kura ve Araz nehirleri civarındadır. Bu bölge üç sraya bölünmüştür: 1. Doğuda, Mingeçevir'in altında Şirvan, Karabağ, Mil-Mugan ve Salyan steplerinden oluşan Kür-Araz ovası; 2. Mingeçevir'in üst kısmında yer alan Gence-Gazakh masifi; 3. Araz nehri havzasında yer alan Nahçıvan ovası;

Tarımda temel üretim aracı olan toprak, yeri doldurulamaz ve sınırlıdır. Toprak verimliliğini ve bitki verimliliğini artırmak için toprak rejimleri (sıcaklık, su-hava, gıda, tuz, fizikokimyasal, biyokimyasal ve oksidasyon-redüksiyon) gereksinimlerine göre düzenlenmelidir. Toprağın ana özelliği ve kalitesi doğurganlığıdır. Toprağın yaşamında, varlığını ve ihtiyaçlarını karşılamada büyük rol oynayan faktörler su ve besindir. Toprakta çok su olduğunda, yeraltı suyu seviyesi yükselir, bataklığa dönüşür, toprakta havalandırma işlemi bozulur, tuzlanma, ekime uygun olmaz, toprağın ıslah durumu bozulur. Ekilebilir alanların genişlemesi ve verimliliğin daha da artması nedeniyle sulamaya olan talep her geçen gün artmaktadır. Bunun için suyun verimli kullanılması, sulama sistemleri, su kaynakları, uygun su dağıtımı ve raporlaması gerekir. Sulama sistemlerinin temel amacı, sulama kaynağından yeterli miktarda su almak, suyu az miktarda kayıpla tarlalara ulaştırmak ve sulama alanları arasında suyun doğru ve doğru dağılımını sağlamaktır.

Analiz, Azerbaycan'da arazi ıslahı ve sulamanın geçen yüzyılın başında başlamasına rağmen, daha geniş gelişiminin Büyük Önder Haydar Aliyev'in cumhuriyeti yönettiği döneme denk geldiğini göstermektedir. O tarihten itibaren ülke tarımında, sanayisinde ve genel olarak ekonominin tüm sektörlerinde özel bir büyüme dönemi başlamıştır. O yıllarda, yıllık su dengesinin yüzde 30'unun topraklarımızda, kalan yüzde 70'inin ise transit nitelikte olması, yeni sulanan alanların sirkülasyonu için sulama kaynaklarının oluşturulması sorununu ortaya çıkarıyordu. Haydar Aliyev'in öngörüsü sayesinde, tarım ürünlerinin su teminini iyileştirmek için dağlık alanlara küçük sulama tesisleri inşa edildi. Ulu Önder'in 1993 yılında cumhuriyet önderliğine ikinci ziyareti ile ıslah ve su ekonomisi alanında daha önce gösterilen özen ve devlet özeni yeniden tesis edilmiş ve alanın gelecekteki gelişim yönleri belirlenmiştir. Bu amaçla, en önemlileri 1996 yılında imzalanan İyileştirme ve Sulama Kanunu olmak üzere 40'tan fazla normatif-hukuki belge hazırlanmıştır. İyileştirme ve sulama tesislerinin hakları. İyileştirme ve Sulama Kanunu uyarınca 1 Ocak 1997 tarihinde ülke kademeli olarak ücretli su kullanımına geçişe başlamıştır. Tarımda su verimliliğinin artırılması yatırım gerektirdiğinden, önümüzdeki yıllarda yatırım yapmayı önceden planlamak çok önemlidir.[4, s.42]

Azerbaycan İyileştirme ve Su Kaynakları Açık Anonim Şirketi, ıslah ve sulama sistemlerinin normal işleyişini organize etmekte, gerekli hacimlerde onarım ve restorasyon çalışmalarını yapmakta, su teminini ve sulanan arazilerin ıslahını iyileştirmek, devam eden sel ve diğer önemli önlemleri almaktadır. gerçekleştirilen. Bugün OJSC, toplam 22 milyar metre küp kapasiteli 138 rezervuar, 19 hidro bağlantı, 51693 km sulama kanalı, 31958 km kollektör-drenaj ağı, 1066 pompa istasyonu, 138,3 bin farklı hidrolik yapı, 8282 subartezyen kuyusu, 2073 kullanıyor. km. 400.000 hektardan fazla kış meraları ve diğer önemli devlet su tedarik sistemleri ve tesisleri çalışıyor. Ülkenin büyük bir bölümünün kurak iklimi, su kaynaklarının mevsimsel ve düzensiz dağılımı ve bunun yanı sıra elverişsiz dağılımı nedeniyle bu bölgelerdeki tarımsal ürünlerin su ihtiyacının karşılanması ve sulu tarımın yaygınlaştırılması için sulama sistemlerinin

güçlendirilmesi gerekmektedir. [1, s.20]. Sulama sistemleri - Sulama alanları, su kaynakları ve hidrolik yapılar, yollar, üretim binaları ve iletişim sistemleri, toprak ve su kaynaklarının daha verimli kullanımı ile yüksek ve sürdürülebilir tarımsal üretim sağlamak için toprak verimliliğini artırmak ve iyileştirmek için tasarlanmıştır. Sulama sistemlerinde bakım çalışmalarının uygun şekilde düzenlenmesi, kalitesi ve zamanında olması ana koşullardır [2]. Bunun için öncelikle sulama şebekesi ve tesislerinin teknik durumu incelenmeli ve değerlendirilmeli, bakım çalışmalarının performansı ve kalitesi kontrol edilmelidir.

Tüm sulama sistemleri, tasarımlarına göre, her biri sulanan alana tüm büyüme mevsimi boyunca gerekli miktarda ve kalitede sulama suyu sağlayan bileşenlere bölünmüş birkaç gruba ayrılır [3]. Bu açıdan sulama sistemleri yapılarına göre açık, kapalı ve ortak sulama sistemleri olarak ikiye Eylem Planı'nda yer alan 8 sulama kanalı için fizibilite çalışmalarının ve tasarım belgelerinin tamamlanması planlandı. Aynı zamanda kanalın yeniden inşasına başlanması planlandı. Sugovushan hidro kavşağından bu yıl tarlalara su sağlamak için kurtarılan Tartarçay Sol Yaka kanalının ilk kısmı. Aynı zamanda, "Su kaynaklarının verimli kullanılmasını sağlamaya yönelik 2020-2022 Eylem Planı" onaylandı. Kurtarılmış bölgelerde çeşitli tarım sektörlerinin gelişmesi için beklentilerin oldukça geniş olduğu da eklenmelidir. Uzmanlar, bu alanlara yeni sulanan arazilerin getirilmesinin gıda güvenliği üzerinde olumlu bir etkisi olacağını ve ülkedeki GSYİH'yi artıracığını söylüyor. Kadim ve yerli topraklarımız olan Karabağ'ın kurtuluşu, Azerbaycan tarihinin son 200 yılının en şanlı sayfasıdır.

Kaynaklar

1. Danilchenko, D.A. Basınçlı ve basınçsız emme sırasında toprağın nem iletkenliğini belirleme yöntemleri ve sonuçları / D.A. Danilchenko. Arazi ıslahı ve su yönetimi, - 2013. No. 2, - s.19-21.
2. Verdiyev, R.H. Su kaynakları uzmanı. Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Su Stratejisi // Bakü, SEIE bünyesinde MSD Semineri 7-8 Haziran - 2012. - s.41.
3. Aslanov, H.Q. Arazi ıslahı / H.Q.Aslanov - Bakü: Karaağaç, - 2004, -354 s.
4. Su arz ve talep yönetimi. Sınıraşan yeraltı suyu ve yüzey suyu kaynaklarının yönetimi için teknik yönergeler. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. Nisan 2020, -54s

Xülasə

Əzizova K.V.

Səmərəli suvarma sistemi davamlı ərzaq təhlükəsizliyinin təminatıdır

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bir sıra strateji məsələlərin həllində milli maraqlar çərçivəsində hərəkət etməli, bununla bağlı fəal dövlət siyasəti yaratmalı idi. Bu sahələrdən biri olaraq kənd təsərrüfatı sektoru və kənd təsərrüfatı ön planda idi.

Heç kimə sirr deyil ki, davamlı qida mənbəyi yaratmaq və qida bolluğuna nail olmaq üçün daha münbit torpaqlara ehtiyac var. Ona görə də torpaq kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi üçün mühüm resursdur.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, suvarma, qida təhlükəsizliyi, meliorativ tədbirlər, torpaq-iqlim şəraiti, şoranlaşma

Summary

Kamala A.V.

Effective Irrigation System is a Food Security Ensure

After gaining its independence, Azerbaijan had to act within the framework of national interests in solving a number of strategic issues and to create an active state policy in this regard. As one of these areas, the agricultural sector and agriculture were at the forefront.

It's no secret that more fertile soils are needed to create a reliable food source and achieve food abundance. Therefore, soil is an important resource for the cultivation of agricultural products.

Key words: Agriculture, irrigation, food safety, reclamation measures, soil and climatic conditions, salinization

İNOVATİF İŞ DAVRANIŞININ, ÜRÜN VE HİZMET İNOVASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Tuğba Özel

Ali E. Akgün

Yıldız Teknik Üniversitesi

ozeltugba@gmail.com; aakgun@yildiz.edu.tr

Özet: Bu çalışmanın amacı, inovatif iş davranışı, ürün ve hizmet inovasyonu arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemektir. Literatür taraması ışığında oluşturulan araştırma hipotezi, İstanbul ili teknoparklarında bulunan firmalardan anket yöntemiyle toplanan verilerle SPSS ve Smart PLS programı kullanılarak test edilmiştir. İnovatif iş davranışı, ürün ve hizmet yeniliğini hem artırmada hem de engellemede kilit unsurlardan biri olarak bulgulanmıştır. Bulgular hipotezlerimizi desteklemiştir. İnovatif iş davranışıyla ürün ve hizmet inovasyonu arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu araştırma ürün ve hizmet inovasyonunu artırmak için firmaların inovatif iş davranışını desteklemesi gerektiğine dair bulgular sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: İnovatif iş davranışı, ürün inovasyonu, hizmet inovasyonu, inovasyon, teknopark

Giriş. İnovatif iş davranışı (İİD) yönetim çalışmalarında rekabet avantajı sağlayan önemli bir örgütsel yetenektir. Rekabet avantajı, yoğun küresel rekabetin ve kalıcı ekonomik ilerlemenin kritik anahtarlarıdır (Korzilius, Bucker ve Beerlage, 2017). Çeşitli çalışmalar İİD'nin veya ürün, hizmet inovasyonunun etkilerini, öncüllerini ve sonuçlarını başkaca kavramlarla ayrı ayrı test etse de, bu iki değişkeni birbirine bağlayan etkileşimli bir süreci ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Grup veya firma inovasyonu ile karşılaştırıldığında, İİD daha az ilgi görmektedir ve araştırmaların çoğu imalat sanayilerinde yapılmıştır (Ramamoorthy, Flood, Slaterry ve Sardesai, 2005) Ancak, araştırmacılar imalat çalışanlarından farklı olabilecek daha fazla araştırma yapılmasını önermektedirler (Sheehan ve Griffiths, 2011). Bu çalışma teknoparklarda hizmet ve ürün inovasyonu gündemi olan firma yöneticileri üzerinde yürütüldüğü için ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

İnovasyon, bir sonuç olarak örneğin yeni bir ürün ve hizmet veya birçok aşaması olan bir süreç olarak kavramsallaştırılabilir. Ancak, inovasyonu sonuç olarak değerlendirmektense, birbiri ile ilişkili bütün bir süreç olarak düşünmek gerekmektedir (Nieves, Quintana ve Osorio, 2014). İİD, inovasyonu, çalışanların çabaları ve davranışlarıyla fikirleri uygulamaya dönüştürdüğü bir süreç olarak tanımlar ([Kleysen ve Street, 2001](#)).

İnovasyon ve İİD, örneğin, ürün inovasyonu için yeni fikirlerin geliştirilmesi, benimsenmesi ve uygulanması, küresel olarak rekabet etmek isteyen firmalar için itici bir güçtür ve dinamik özelliklere sahip bir iş çevresinde firmanın başarılı olmasını sağlayan önemli bir yetenektir (Yuan ve Woodman, 2010, s. 323). İİD, çeşitli özellikleri göstermesi bakımından diğer iş gücünden ayrılır. Bir gruptaki insanların esnek, sorunları tespit etmeye yardımcı olan ve sorunları çözmede yaratıcılığı teşvik edebilen nitelikleri onların diğer personelden farklılık derecesini yansıtır. Bu nitelikler, inovasyona katkıda bulunurlar (Korzilius ve diğerleri, 2017).

Literatür taraması ve hipotez geliştirme

İnovatif İş Davranışı (İİD). Janssen (2000, s. 288) inovatif iş davranışını “rol, performans, grup veya kuruluşa fayda sağlamak için inovatif fikirlerin kasıtlı olarak yaratılması, tanıtılması ve uygulanması” olarak tanımlar. İşle ilgili hususların altında yatan prensipleri yeniden inovatif bir açıdan düşünmeyi ve değiştirmeyi içerir. Messmann ve Mulder’a (2012, s. 45) göre inovatif iş davranışı “çalışanlar tarafından bir dizi görevi yerine getirmek için kendi iş bağlamında tek başına veya sosyal bir ortamda gerçekleştirilen fiziksel ve bilişsel iş faaliyetlerinin toplamını yansıtır”. De Jong ve Der Hartog’a göre (2010) yenilikçi iş

davranışı “görev veya kuruluşla ilgili bir problemin keşfedilmesi, tanımlanması, çözüm üretilmesi, çözümün savunulması ve uygulamaya dönüştürülmesini” içeren dört boyutlu bir süreçtir. Problemin keşfedilerek tanımlanması, çözüm üretilmesi yaratıcılıkla ilgili iken; yaratıcı fikirlerin savunularak, uygulamaya dönüştürülmesi yenilikçi iş davranışı ile ilgilidir. Çoğu araştırmacı İİD’yi çok aşamalı bir süreç olarak görür ve yaratıcılık ilk aşamasına yansır. Çalışan önce işteki sorunları tanır ve yeni fikirler üretir; sonra yeni fikir(ler) için başkalarından destek alır; sonraki aşamalarda çalışan fikir(ler)i uygular ve yeni bir prototip veya model üreterek onu gerçeğe dönüştürür. Sürecin her aşaması, yeni ürün, hizmet, süreç, pazar veya organizasyon yapısında inovasyon oluşturan işleri yapmanın yeni yollarını kasıtlı olarak tanıtan çeşitli davranışlardan oluşur (Janssen, 2000; Scott ve Bruce, 1994; Wu, de Jong, Raasch ve Poldervaart, 2020).

Yaratıcılık, bireysel düzeyde yeni ve yararlı fikirler üretmekken; inovasyon, bu fikirlerin ticarileştirilebilir olarak ele alınmasını, geliştirilmesini ve pazarlanabilir bir dönüşüme uğramasını içeren süreçtir (McLean, 2005, s. 240). Dolayısıyla yenilikçi iş davranışı yaratıcı fikirlerin keşfedilmesi, üretilmesi, savunulması, uygulamaya dönüştürülmesini kapsayan ve yaratıcılığı da içine alan, inovasyon için gerekli olan daha geniş bir kavramdır. Nitekim inovasyon temelde inovasyonu başlatma ve ticarileştirme aşamalarından oluşan bir süreçtir ve bazı teorik çalışmalarda (Bos-Nehles, Renkema ve Janssen, 2017) yenilikçi iş davranışlarının inovasyonun özü olduğu ileri sürülmektedir.

Ürün ve Hizmet İnovasyonu (ÜHİ). Ürün ve hizmet inovasyonu yeni bir ürünün veya hizmetin yenilik ve üretkenlik derecesi olarak tanımlanmaktadır (Brockman ve Morgan, 2003, s. 388). İnovasyon, ilk başlarda geleneksel olarak imalat sektörlerindeki ürünlere odaklanmıştı; hizmetler görünüşte yenilikçi olamaz diye düşünülmekteydi, çünkü bunların üretken olmayan faaliyetler olduğu varsayılmıştı. Ancak bugün, hizmet inovasyonu da ekonomik sistemin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir ve hizmet firmaları nitelikli, yenilikçi profesyonellere ihtiyaç duymaktadır. Hizmetlerin soyutluğu, kısa süresi ve heterojenliği de dâhil olmak üzere bunun gibi spesifik özellikleri, farklı bir inovasyon sürecini gerektirmektedir (Ettlie, 1998). Bu süreç organizasyonun örgütsel öğrenme kabiliyetini oluşturan çalışanlar tarafından gerçekleştirilir (Sanz-Valle, Naranjo-Valencia, Jiménez-Jiménez ve Perez-Caballero, 2011). Ürün ve hizmet yeniliği sonucundaysa, yeni müşteriler, stratejik yenilik, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü, kuruluşun etkinliği ve uzun vadede varlığını devam ettirmesi gibi değerli etkiler sağlanabilir (Amabile, Hadley ve Kramer, 2002; Mumford, Whetzel ve Reiter-Palmon, 1997; Yuan ve Woodman, 2010).

İnovasyon teorisini kapitalist büyümenin ana motoru ve girişimcinin kâr kaynağı olarak ifade eden Schumpeter, ekonomik büyümeyi tetikleyen unsur olarak ürün inovasyonunu ele alan ilk ekonomisttir (Schumpeter, 1941).

Kullanıcılar için yeni olan bir ürün veya hizmetin piyasaya sunulması veya mevcuttaki bir ürüne veya hizmete yeni özellikler eklenerek geliştirilmesi, ürün ve hizmet inovasyonu olarak adlandırılır. Bir ürünün yeni olarak değerlendirilebilmesi için; son kullanıcı, işletmeler, üreticiler, dağıtım kanalları ve ürün teknolojisi açısından yeni olması gerekmektedir. Bir ürün ve hizmet inovasyonunun başarı ile sonuçlanabilmesi, pazarın gereksinimleri ile teknolojik potansiyelin bir araya gelerek yaratıcı çözüm önerilerinin ortaya çıkmasına ve inovasyon sürecinin başarı ile yönetilmesine bağlıdır (Dougherty ve Heller, 1994). Özellikleri genişletilmiş akıllı bir telefon, ampul, buhar makinesi, daktilo, bilgisayar, internet, elektrikli arabalar, hibrit arabalar, Türk kahvesi makinası gibi mutfakta kullanılan yeni özellikli ürünler, ürün yeniliğine örnek olarak verilebilir. Bu inovasyonlar toplumsal ve ekonomik gelişimin önemli parçası olmuştur. Ürün ve hizmet inovasyonlarının zamanla kullanımı daha da artabilir veya gelen bir başka yenilikle piyasadan silinebilir. Bu nedenle dinamik yetenekler yaklaşımının benimsenmesi uygun olabilir. Bu açıdan, hangi yeteneklerin geliştirilip hangilerinin durdurulacağına ilişkin karar verilmesi yeteneklerin yeterince iyi anlaşılmasıyla ilgilidir. Bu çalışma mikro düzeydeki temel yapısı insan olan bir organizasyonda yenilikçi iş yeteneklerinin, ürün ve hizmet inovasyonu üzerindeki etkisini göstermektedir.

İnovatif İş Davranışı, Ürün ve Hizmet İnovasyonu. Aslında bireyler ekiplerin, kurumların ve toplumların temel birimleridir ve sosyal yapıların hiçbirisi birey olmadan var olamaz (Nieves ve diğerleri, 2014). İnovasyon, bilgi ve becerilerini yenilikçi ürün ve hizmetler üretmek için kullanan motive olmuş

bireylerin (Taghipour ve Dezfali, 2013) çabalarıyla gerçekleşir. Bu nedenle, tanım gereği, mikro düzeydeki bireysel faaliyetler, yenilikçi ürünlerin evrimi için merkezi ve kritik öneme sahiptir (Salvato, 2009). Salvato (2009) büyük ölçekli firmalarda 15 yıl boyuncadoksan farklı ürün ve hizmet inovasyon sürecini ayrıntılı incelediği çalışmada, ilk olarak, çalışanlarca organizasyon içinde ve çevresinde ve organizasyon hiyerarşisinin tüm seviyelerinde gerçekleştirilen dikkatli mikro faaliyetlerin, ürün geliştirme içeriğinin şekillendirilmesinde merkezi olduğunu bulgulamıştır.

Yeni ürün geliştirme süreci, yeni fikir üretmekle başlamaktadır. Ürün ve hizmet inovasyonu geliştirme için fikir, işletmenin içindeki ve dışındaki kaynaklardan elde edilmektedir. İşletme içindeki fikir kaynakları; işletmenin Ar-Ge çalışanları başta olmak üzere, tüm çalışanlarını kapsamaktadır. İşletme içi bilgi kaynakları olan çalışanlar, fonksiyonlar arası takımlar, Ar-Ge bölümü ve diğer bölümlerden inovasyona yönelik fikirler elde edilmektedir. Google, 3M, Toyota gibi inovatif işletmeler iç kaynaklarını kullanarak çok sayıda ürün geliştirme fikri elde etmişlerdir (Adams, Bessant ve Phelps, 2006; Armstrong ve Shimizu, 2007; Boone, 2012; Karlsson ve Magnusson, 2019; Kotler ve Armstrong, 2012).

Literatür çalışmalarından ürün ve hizmet merkezli firmaların teknolojik fırsatlar, değişen pazarlar, yeni müşteri talepleri, yeni rekabet ortamlarıyla karşı karşıya olduğu düşünüldüğünde, dinamik yetenek çerçevesinde tüm bu itici ve çekici güçlere uygun ürün ve hizmet inovasyonu oluşturması için temel mikro düzeydeki çalışanların yenilikçi iş davranışlarına ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

Hipotez: İnovatif iş davranışının ürün ve hizmet inovasyonu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir etkisi vardır.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Evren ve Örneklem. Türkiye’de Marmara Bölgesinde, İstanbul’da Teknoloji Geliştirme Bölgelerini (TGB) merceğine alarak, objektif yöntem ve araç gereçlerle araştırılmıştır. Araştırmanın evrenini Yıldız Teknik Üniversitesi ve Boğaziçi Teknoparkında bulunan firmalar oluşturmuştur. Anket yöntemiyle ulaştırılan sorulara, 75 firma yöneticisi geri dönüşte bulunmuştur. Çeşitli sebeplerden ötürü 62 firmanın cevabı araştırmaya dâhil edilmiştir.

Ölçekler. Veri toplama aracı olarak, iki farklı ölçekten oluşan toplam 16 sorulu anket yöntemi kullanılmıştır. Ölçeklere ilişkin bilgiler şöyledir; İnovatif İş Davranışı Ölçeği; bilgi yoğun işletmelerde İİD’yi ölçmek için De Jong ve Den Hartog’un (2010) 10 maddelik ölçme aracı kullanılmıştır. Kullanılan ölçek faktör analizinde tek bir faktöre yüklenmiştir. De Jong ve Den Hartog tarafından 17 madde olarak geliştirilip, 2010 yılındaki çalışmalarında 10 madde, tek boyut olarak ele alınmıştır. Araştırmada kullanılan ikinci ölçek Ürün ve Hizmet Yeniliği Ölçeği;SSCI kapsamındaki yayınlarda kabul gören, Wang ve arkadaşlarının (2004) oluşturduğu ölçekten uyarlanan Akgün ve arkadaşlarının da (2019) kullandığı tek boyutlu 4 sorulu ürün ve hizmet inovasyonu ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 4 sorulu ve 5’li likert tipindedir. Araştırmadaki veriler inovasyon gündemi olan firma yöneticilerinden anket yöntemiyle toplanmıştır. Ölçekler 5’li likert (“hiçbir zaman” ile “her zaman”) tipindedir.

Verilerin Analizi. Veriler SPSS ve SMART PLS programlarıyla analiz edilmiştir. Kesitsel olan bu araştırmanın toplanan verilerine aşağıda açıklandığı gibi, “tanımlayıcı analizler, güvenilirlik analizleri, hipotez testi” yapılarak ölçeklerin güvenilir ve geçerli olduğu, model-veri uyum iyiliği, hipotez testi aşaması tamamlanmıştır. Ayrıntılı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tanımlayıcı İstatistikler. Araştırmaya katılan 62 firma ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli; firma toplam sektör tecrübesi bakımından firma yaşlarının 11-20 yıl ve 21-30 yıl aralığında olduğunu belirtmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler**Firmanın Büyüklüğü****(Çalışan Sayısı Bakımından)****Firmanın Kuruluş Yılı****(Firmanın Toplam Sektör Tecrübesi)**

	Sayı	Oran		Sayı	Oran
Micro (1-9 arası çalışan)	9	14,5	5 yıldan az	4	6,5
Küçük (10-49 arası çalışan)	4	6,5	6-10 yıl	2	3,2
Orta (50-249 arası çalışan)	10	16,1	11-20 yıl	9	14,5
Büyük (250-499 arası çalışan)	3	4,8	21-30 yıl	10	16,1
Çok Büyük (500 ve üstü çalışan)	3	4,8	31 yıl ve üstü	4	6,5
Toplam	29	46,8	Toplam	29	46,8
Atlayanlar	33	53,2	Atlayanlar	33	33
Toplam	62	100,0	Toplam	62	100,0

Güvenilirlik Analizi. Araştırmanın analizi için ölçeklerin güvenilirlikleri yüksek İİD ölçeği Cronbach alfası = 0.89; ÜHİ ölçeği Cronbach alfası = 0.91 olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Ölçeklerin Soru Sayısı ve Güvenilirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	N of Items
İnovatif İş Davranışı	,89	10
Ürün ve Hizmet İnovasyonu	,915	4

Model Uyum İyiliği Geçerlilik Testleri

Cohen'e göre (1988), R^2 etki çapı küçük ($.02 \leq R^2 < .13$), orta ($.13 \leq R^2 < .26$) ve büyük ($.26 \leq R^2$) olarak sınıflandırılmaktadır (Becker, Klein ve Wetzels, 2012). Araştırma modelimiz hesaplanan etki çapı .28 olarak bulunmuştur, dolayısıyla inovatif iş davranışı ürün ve hizmet inovasyonu üzerindeki değişimin %28'ini geniş çaplı olarak açıklamaktadır.

Stone-Geisser'e göre (1974), Q^2 istatistiğinin diğer bir ifadeyle kestirimsel uygunluğun değerlendirilmesi içsel değişkenlerin doğru tahmin edilemediğini kontrol edebilmek için kullanılmaktadır. Chin'e (1998) göre Q^2 değeri 0'dan büyükse araştırma modeli iyi bir tahmini açıklayıcılık düzeyine sahiptir. Bu yaklaşıma göre modelin tahmin gücüne sahip olabilmesi için $Q^2 > 0$ olmalıdır (Becker ve diğerleri, 2012; Hu ve Bentler, 1999). Tahmin gücü analizine (Q^2) göre bağımsız değişkenin (inovatif iş davranışının) bağımlı değişkeni (ürün inovasyonu, hizmet inovasyonu) hangi düzeyde tahmin ettiğini gösterir. Modelin tahmin gücüne sahip olabilmesi için $Q^2 > 0$ olmalıdır. Araştırma modelimizin Q^2 değerinin .13 bulunmuş olması iyi bir açıklayıcılık düzeyine sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

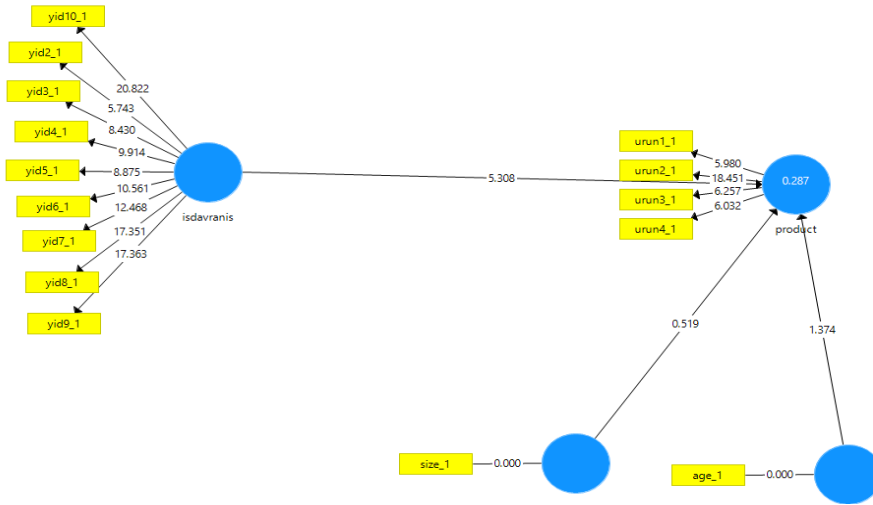
PLS-SEM'de model-veri uyumunun tespitinde SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) değeri kullanılmaktadır. Hu ve Bentler (1999) SRMR < .08 koşulunun sağlanıyor olmasının uyum iyiliğinin göstergesi olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmamızda model-veri uyum iyiliği koşulunun sağlandığı SRMR < .08 kanıtlanmıştır.

Tablo 3: Model-Veri Uyum İyiliği Değerleri

	Yol	R^2	Q^2	SRMR
Hipotez	İİD → ÜHİ	0.28	0.13	0.088

Hipotez Testi

Araştırmanın yukarıda tablolarda gösterilen geçerlilik ve güvenilirlik sonuçlarının iyi olması sonucunda ortaya Smart PLS programında oluşturulan aşağıdaki model çıkmıştır.

Şekil 1: Yapısal Model ve Yol Katsayıları Analizi

Şekil 1 ve Tablo 3 doğrultusunda araştırma bulguları, inovatif iş davranışının ürün ve hizmet inovasyonunu istatistiksel açıdan pozitif yönde yordamakta olduğunu göstermekte ($\beta = .28$, $t = 3.00$, $p < .003$) ve H1 hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 4: Hipotez Testi Sonucu

	Yol	β Katsayısı	Standart Hata	p Değeri	t Değeri	Sonuç
Hipotez	İİD $\longrightarrow$ ÜHİ	$\beta:0.28$	0.09	0.003	3.00	Desteklendi

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ürün ve hizmet inovasyonunu daha iyi açıklayabilmek için literatürde de genellikle, kültür, teknoloji, pazar, strateji, yapı unsurları üzerinde durulmuştur. Ancak çalışanların yenilikçi iş davranışlarının geliştirilmesi üzerinde durulması gereğinin de kararlılık isteyen bilinçli bir farkındalığı hakkettiği düşünülmektedir. Bu çalışma teknolojik yeniliklerden biri olana ürün ve hizmet inovasyonu üzerinde inovatif iş davranışının önemli ve güçlü bir bağlantısı olduğuyla sonuçlanmıştır. Hangi yeteneklerin geliştirilip hangilerinin durdurulacağına karar verebilmek için yöneticilerin firmalarının yenilikçi iş davranışlarını geliştirmelidirler. Ürün ve hizmetleri sürekli olarak yenileme yeteneği, çalışanların inovatif iş davranışı göstermesiyle yakından ilintili olarak görülmektedir.

Gelecekteki araştırmalar için daha fazla örnekleme ulaşmalarını, çoklu bilgi kaynakları kullanmalarını, diğer inovasyon türleriyle ilgili de çalışılmasını ve farklı sektörlerde de inceleme yapılması tavsiye edilmektedir.

Schumpeter, ekonomik büyümeyi tetikleyen unsur olarak ürün inovasyonunu ele alan ilk ekonomisttir ve o günden bu güne ürün ve hizmet inovasyonu aynı stratejik önemini korumakta, işletmelerin büyüme, başarı ve varlıklarını devam ettirebilmesi için oldukça önemlidir (Garcia ve Calantone, 2002; Schumpeter, 1941). İşletmelerde, inovatif ürün ve hizmet geliştirme, silahlanma yarışına benzetilmekte, rekabet ve yaşamı sürdürebilmenin yolu olarak görülmektedir (Banbury ve Mitchell, 1995). Süregelen çalışmalara bu çalışmanın kattığı ampirik sonuçtan hareketle inovatif iş davranışını gözardı eden firmaların, ürün ve hizmet inovasyonu gerçekleştirmesinin zor olduğu söylenebilir.

Kaynakça

1. Adams, R., Bessant, J. ve Phelps, R. (2006). Innovation management measurement: A review. *International Journal of Management Reviews*, 8(1), 21–47.
2. Akgün, A. E. , Keskin, H. ve Kırçovalı, S. Y. (2019). Organizational wisdom practices and firm product innovation. *Review of Managerial Science*, 13(1), 57–91.
3. Amabile, T. M., Hadley, C. N. ve Kramer, S. J. (2002). Creativity under the gun. *Harvard Business Review*, 80(8), 52.
4. Armstrong, C. E. ve Shimizu, K. (2007). A review of approaches to empirical research on the resource-based view of the firm. *Journal of Management*, 33(6), 959–986.
5. Banbury, C. M. ve Mitchell, W. (1995). The effect of introducing important incremental innovations on market share and business survival. *Strategic Management Journal*, 16(1 S), 161–182.
6. Becker, J. M., Klein, K. ve Wetzels, M. (2012). Hierarchical Latent Variable Models in PLS-SEM: Guidelines for Using Reflective-Formative Type Models. *Long Range Planning*, 45(5–6), 359–394.
7. Boone, T. (2012). Exploring the Link between Product and Process Innovation in Services. *New Service Development: Creating Memorable Experiences içinde* (ss. 92–110). SAGE Publications, Inc.
8. Bos-Nehles, A., Renkema, M. ve Janssen, M. (2017). HRM and innovative work behaviour: a systematic literature review. *Personnel Review*.
9. Brockman, B. K. ve Morgan, R. M. (2003). The Role of Existing Knowledge in New Product Innovativeness and Performance. *Decision Sciences*, 34(2), 385–419.
10. De Jong, J. ve Den Hartog, D. (2010). Measuring innovative work behaviour. *Creativity and Innovation Management*, 19(1), 23–36.
11. Dougherty, D. ve Heller, T. (1994). The Illegitimacy of Successful Product Innovation in Established Firms. *Organization Science*, 5(2), 200–218. doi:10.1287/orsc.5.2.200
12. Ettlie, J. E. (1998). R&D and global manufacturing performance. *Management Science*, 44(1), 1–11.
13. Garcia, R. ve Calantone, R. (2002). A critical look at technological innovation typology and innovativeness terminology: A literature review. *Journal of Product Innovation Management*, 19(2), 110–132.
14. Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55.
15. Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort-reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73(3), 287–302.
16. Karlsson, M. ve Magnusson, M. (2019). The systems approach to innovation management. *The Routledge Companion to Innovation Management içinde* (ss. 73–90). Taylor & Francis.
17. Korzilius, H., Bücker, J. J. L. E. ve Beerlage, S. (2017). Multiculturalism and innovative work behavior: The mediating role of cultural intelligence. *International Journal of Intercultural Relations*, 56, 13–24.
18. McLean, L. D. (2005). Organizational Culture's Influence on Creativity and Innovation: A Review of the Literature and Implications for Human Resource Development. *Advances in Developing Human Resources*, 7(2), 226–246.
19. Messmann, G. ve Mulder, R. H. (2012). Development of a measurement instrument for innovative work behaviour as a dynamic and context-bound construct. *Human Resource Development International*, 15(1), 43–59.
20. Mumford, M. D., Whetzel, D. L. ve Reiter-Palmon, R. (1997). Thinking creatively at work: Organization influences on creative problem solving. *Journal of Creative Behavior*, 31(1), 7–17.
21. Nieves, J., Quintana, A. ve Osorio, J. (2014). Knowledge-based resources and innovation in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 38, 65–73.

22. Ramamoorthy, N., Flood, P. C., Slattery, T. ve Sardesai, R. (2005). Determinants of Innovative Work Behaviour: Development and Test of an Integrated Model. *Creativity and Innovation Management*, 14(2), 142–150.
23. Salvato, C. (2009). Capabilities unveiled: The role of ordinary activities in the evolution of product development processes. *Organization Science*, 20(2), 384–409.
24. Sanz-Valle, R., Naranjo-Valencia, J. C., Jiménez-Jiménez, D. ve Perez-Caballero, L. (2011). Linking organizational learning with technical innovation and organizational culture. *Journal of Knowledge Management*, 15(6), 997–1015.
25. Schumpeter, J. A. (1941). Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. *Journal of the Royal Statistical Society*, 104(2), 177. doi:10.2307/2980037
26. Scott, S. G. ve Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: a path model of individual innovation in the workplace. *Academy of Management Journal*, 37(3), 580–607.
27. Sheehan, M. ve Griffiths, J. (2011). Understanding the context of workplace health management as it relates to workplace bullying. *International Journal of Workplace Health Management*, 4(1), 5–12.
28. Taghipour, A. ve Dezfili, Z. K. (2013). Innovative Behaviors: Mediate Mechanism of Job Attitudes. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 84, 1617–1621.
29. Wang, C. L. ve Ahmed, P. K. (2004, 1 Aralık). The development and validation of the organisational innovativeness construct using confirmatory factor analysis. *European Journal of Innovation Management*.
30. Wu, C., de Jong, J. P. J., Raasch, C. ve Poldervaart, S. (2020). Work process-related lead user as an antecedent of innovative behavior and user innovation in organizations. *Research Policy*, 49(6).
31. Yuan, F. ve Woodman, R. W. (2010). Innovative behavior in the workplace: The role of performance and image outcome expectations. *Academy of Management Journal*, 53(2), 323–342.

Xülasə

Tuğba Ozel, Ali E. Akgun

İnnovativ biznes davranışının məhsul və xidmət innovasiyasına təsiri: empirik tədqiqat

Bu çalışmanın məqsədi, innovativ biznes davranışı, məhsul və xidmət innovasiyası arasındakı əlaqələri empirik olaraq araşdırmaqdır. Ədəbiyyat araşdırması əsasında yaradılan tədqiqat fərziyyəsi İstanbul texnoparklarında yerləşən şirkətlərdən sorğu üsulu ilə toplanan məlumatlar üzərində SPSS proqramı Smart PLS vasitəsilə sınaqdan keçirilib. İnovativ iş davranışı, məhsul və xidmət yeniliyini həm artırmada həm də maneə törətməməkdə olan kilidlərdən biri olaraq aşkar edilmişdir. Tapıntılar bizim fərziyyələrimizi dəstəklədi. İnnovativ biznes davranışıyla məhsul və xidmət innovasiyası arasında güclü bir əlaqə vardır. Bu araşdırma məhsul və xidmət innovasiyasını artırmaq üçün firmaların innovativ biznes davranışını dəstəkləməlidir.

Açar sözlər: *innovativ biznes davranışı, məhsul innovasiyası, xidmət innovasiyası, innovasiya, texnopark*

Summary

Tuğba Ozel, Ali E. Akgun

Impact of Innovative Work Behavior on Product and Service Innovation: An Empirical

The aim of this study is to empirically examine the relationships between innovative business behavior, product and service innovation. The research hypothesis, created in the light of the literature review, was tested using the SPSS and Smart PLS program with the data collected by the survey method from the companies located in the technoparks of Istanbul. Innovative business behavior has been identified as one of the key factors in both increasing and inhibiting product and service innovation. The findings

supported our hypotheses. There is a strong relationship between innovative business behavior and product and service innovation. This research presents findings that companies should support innovative business behavior in order to increase product and service innovation.

Key words: *innovative business behavior, product innovation, service innovation, innovation, technopark*

МОНИТОРИНГ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАК МЕТОД ИЗБЕЖАНИЯ РИСКОВ

Байрушина Фларида Фатиховна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

[*bai.21@yandex.ru*](mailto:bai.21@yandex.ru)

Резюме: *Актуальность мониторингу социально-экономического развития региона придает тот факт, что интерес к анализу со стороны государства, общества и науки на современном этапе возрастает, так как такая диагностика позволяет анализировать риски и минимизировать их.*

Ключевые слова: *риски, мониторинг, социально-экономическое развитие, индикаторы*

Негативные последствия мировых финансовых кризисов касаются буквально всех стран, однако каждое государство может пострадать в большей или меньшей степени. Россия в настоящее время испытывает колоссальное давление на экономику страны, но мы включили внутренние ресурсы и приняли ряд важных внутри-, внешнеполитических решений. Большинство управленческих решений принимаются в условиях риска, что обусловлено рядом факторов. Среди них – отсутствие полной информации, наличие противоборствующих тенденций, элементы случайности и др. В подобных условиях возникает неясность, а её следствием является неуверенность в получении ожидаемого конечного результата. Повышается возможность появления дополнительных затрат и потерь. Всё это как-то находит отражение в толковании слова «риск».

Практика показывает, что уже накоплено достаточно эмпирических знаний о том, как воспринимать и оценивать риск. По нашему мнению, немало и теоретических разработок. Однако непосредственный опыт – это то, с чем неохотно расстаются практики, эгоистично полагая, что пусть и другие «почувствуют разницу» между умением и неумением.

В России с расширением сферы экономической деятельности резко расширился и спектр рисков. Однако нашей экономике, во многом ранее развивающейся за счёт валютных поступлений и либерализации операций с иностранной валютой, в значительной степени ещё свойственна опасность валютных рисков, так как доллар США всё ещё остаётся в некоторых расчетах для нас важной валютой. Единая европейская валюта пока также используется в торговле, но её положение по отношению к другим мировым валютам очень неустойчивое. Итог – перманентный валютный риск [1].

Мировой экономический кризис, который мы наблюдаем в настоящее время – явление чрезвычайно опасное для экономики не только развитых стран, но и государств, которые находятся на этапе становления или нуждаются в постоянной помощи международного сообщества. Последними стали события, которые заставили пересмотреть традиционные понятия о причинах кризисов и стимулировали поиск новых путей их предотвращения. Риски очень велики во всех сферах экономики. Поэтому надо постоянно проводить мониторинг социально-экономического развития страны и регионов в частности в целях минимизации рисков.

Мониторинг социально-экономического развития состоит из трех процессов: регулярный мониторинг, периодические независимые оценки (периодический мониторинг), процедура донесения

сигналов о сложностях системы управления руководству экономической системы конкретного уровня, а также меры по их устранению. Каждый из разделов мониторинга имеет свои характерные черты и инструменты. Необходимость организации стратегии социально-экономического развития региона [5], раскрывающая направления его устойчивого и стабильного развития, обеспечивает регулярную корректировку целей, следовательно, необходим оперативный контроль степени их реализации. В данный момент существующая система мониторинга социально-экономического развития регионов показывает себя несостоятельной в ряде следующих факторов:

1. Нет единообразной системы индикаторов уровня социально-экономического развития, которого необходимо достичь в процессе реализации программы [6];
2. Необходимо провести оценку влияния показателей, показывающих результаты реализации региональных целевых программ, на критерии, указанные в стратегии развития региона;
3. Информационная база, создаваемая в рамках мониторинга и контроля социально-экономического развития региона, обеспечивает функции только оперативного управления регионом [4], однако, для принятия решений по реализации стратегии развития регионов территориальными органами управления используются несвязные между собой источники данных;
4. Из-за неоднозначности и многоаспектности указанных в экономическом пространстве региона процессов, сложности связей и структур управления регионом, провоцирующих постоянный рост объемов изучаемой информации и ее непрерывное изменение, нужно применять автоматизированные системы поддержки принятия решений, которые объединят управленческие информационные системы и системы управления базами данных [2].

Необходимыми чертами регулярного и оперативного мониторинга социально-экономического развития территории являются:

1. Корреляция долгосрочного планирования и оперативных решений в ходе реализации конкретных программ;
2. Прозрачность и открытость в предоставлении информации о процессе реализации стратегии развития и итогов работы;
3. Совместная работа региональных властей, заинтересованных лиц, общественных организаций и населения над реализацией программы;
4. Регулярность в обеспечении мониторинга, оперативное реагирование в процессе реализации (гибкость системы) и своевременной корректировки целей и задач стратегии развития территории.

Таким образом, формируются два основных направления совершенствования мониторинга развития региона в целях избежания экономических рисков:

1. Формирование единой системы факторов уровня социально-экономического развития, наиболее полно отражающей промежуточные и конечные цели программы развития территории;
2. Усиления контроля со стороны территориального руководства.

Следует рассмотреть каждое направление в отдельности. Одной из первых задач будет оптимизация числа используемых показателей и гибкий подход к установлению критериев и индикаторов развития региона. Процесс формирования устойчивой системы оценки социально-экономического положения региона тесно связан с приоритетами в развитии конкретно этой территории и стратегией развития страны. Сложность выбора конкретных индикаторов развития обусловлена огромной разницей в уровнях развития регионов нашей страны и масштабом государства. Поэтому для оптимизации системы индикаторов предлагается провести дифференциацию регионов по группам и специфике развития, после чего необходимо подобрать систему показателей отдельно для каждой группы. К примеру, для Республики Башкортостан можно предложить систему показателей развития, в которой важное место будут занимать показатели развития сельскохозяйственной отрасли. Данная система индикаторов может содержать в себе 13

главных показателей оценки региона, ранжированные по значимости отраслей в стратегии развития конкретной территории:

1. Реальные денежные доходы населения. Главнейшим показателем был и остается уровень доходов населения, который необходимо представить в разрезе сравнения базисного и отчетного года;

2. Потребительские расходы в среднем на душу населения. Данный индикатор тесно связан с пунктом 1, так как вышеназванные показатели отображают уровень благосостояния населения региона;

3. Удельный вес численности населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума в общей численности населения субъекта;

4. Численность занятых в экономике;

5. Численность безработных. Здесь стоит понимать, что данный индикатор отображает лишь то число безработных, которые добровольно обратились в службу занятости населения и рынок теневой занятости очень велик;

6. Валовой региональный продукт на душу населения;

7. Рейтинг инвестиционной привлекательности. На данный момент инвестиции – важнейший показатель уровня развития территории. Чем выше данный показатель, тем больше частного капитала будет привлечено в экономику региона. В рейтинге принимают участие 85 регионов РФ.

8. Продукция сельского хозяйства в хозяйствах всех категорий. Этот показатель необходимо рассматривать в разрезе важнейших для данного региона категорий, а так же, необходимо указать динамику в разрезе 3-х лет;

9. Посевная площадь всех сельскохозяйственных культур в хозяйствах всех категорий;

10. поголовье скота в хозяйствах всех категорий;

11. Производство в хозяйствах всех категорий;

12. Экспорт и импорт продукции собственного производства;

13. Мнение населения о качестве жизни. Этот индикатор необходимо вывести после проведения анонимного анкетирования населения, к примеру, с помощью портала госуслуг. Для корректности результатов необходимо провести оценку значимости каждого из факторов качества жизни балльным методом (метод непосредственной оценки). Таким образом, определяется, насколько каждая из предложенных характеристик качества жизни имеет значение для общей оценки. Результаты анкетирования также необходимо опубликовать на данном портале. Оценивать результаты опроса нужно с помощью таких методов математической статистики, как вариационный размах, среднелинейное и среднеквадратичное отклонение, дисперсия, вычисление коэффициента ранговой корреляции Спирмэна и коэффициента конкордации Кенделла. Примерный перечень факторов, по которым населению будет предлагаться оценить уровень жизни в регионе, приведен ниже.

Таблица 1- Примерные индикаторы оценки качества жизни в регионе РФ

Критерий оценки	Оценка по шкале от 1 до 10, где 1 – очень плохо, а 10 – отлично.
Качество здравоохранения	
Качество образования	
Качество продукции и услуг	
Качество и стабильность экологичности окружающей среды	
Безопасность жизни	
Состояние конституционных прав человека	
Возможность проявления населением активной жизненной и политической позиции	

Второе направление совершенствования мониторинга уровня развития регионов в целях избежания экономических рисков выражается в усилении контроля над его проведением как со стороны территориальных и федеративных властей, так и со стороны общества. Для этого необходимо направить силы таких государственных органов, как Федеральная служба государственной статистики на оперативность предоставляемой информации на официальном сайте для наибольшей прозрачности результатов работы территориальных органов власти.

Таким образом, для более качественного мониторинга социально-экономического развития региона можно предложить новую систему показателей, которая поможет органам государственной власти, в целях избежания рисков, рассматривать регион с точки зрения его специфики и учитывать мнение населения, но в то же время необходимо обеспечить безопасность персональных данных [3].

Литература

1. Эмексузян, А.Р. Управление рисками и антикризисная политика: монография/ А.Р. Эмексузян, К.В. Балдин, А.Т. Алиев, О.С. Суртаева // Сыктывкар: ГОУ ВО КРАГСиУ, 2022.- 169с.
2. Байрушин, Ф.Т. Кибербезопасность и мировое сообщество / Ф.Т.Байрушин // в книге: Информационные технологии обеспечения комплексной безопасности в цифровом обществе. Сборник материалов IV Всероссийской молодежной научно-практической конференции с международным участием. Уфа, 2021. С. 8-12.
3. Байрушин, Ф.Т. О методах и средствах защиты информации /Ф.Т. Байрушин, М.Н. Павленков //Тенденции развития науки и образования. 2021. № 74-4. С. 45-47.
4. Шогенова, М. Х. Научно методологические основы мониторинга и системы индикаторов социально экономического развития региона / М. Х. Шогенова, Х. Б. Кармокова //ScienceTime. – 2014. – №4 (4). – С.316–324.
5. Скопина, И.В. Основные подходы к исследованию и оценке эффективности развития социальной инфраструктуры региона / И.В. Скопина, О.В. Скопин, А.А. Грабар // Региональная экономика: теория и практика, 2010. - №21 (156).
6. Спиридонов, С. П. Индикаторы качества жизни и методологии их формирования / Спиридонов С. П.//Сборник Университета им. В.И. Вернадского. №10-12(31). 2010.

Xülasə

Bayruşına F.F.

Sosial-iqtisadi inkişafın monitorinqi risklərin qarşısını alma metodudur

Bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının monitorinqinin aktuallığı ondan ibarətdir ki, indiki mərhələdə dövlət, cəmiyyət və elm tərəfindən təhlilə maraq artır, çünki bu cür diaqnostika riskləri və riskləri təhlil etməyə imkan verir. onları minimuma endir.

Açar sözlər: risklər, monitorinq, sosial-iqtisadi inkişaf, göstəricilər

Summary

Bayrushina F. F.

Monitoring of Socio-Economic Development as a Method of Risk Avoidance

The relevance of monitoring the socio-economic development of the region is given by the fact that interest in analysis from the state, society and science is increasing at the present stage, since such diagnostics allows analyzing risks and minimizing them.

Key words. Risks, monitoring, socio-economic development, indicators

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ, ЭКОНОМИКИ И ИННОВАЦИЙ С ЦЕЛЬЮ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ТЕРРИТОРИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Габидуллина Элина Винаеровна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

2481316.ies-ugntu@mail.ru

Резюме: статья посвящена анализу определения основных черт системы подготовки кадров в контексте совершенствования таких элементов как образование, наука, инновации. В результате исследования установлено, что на уровень ее развития значительное влияние оказывает уровень и структура затрат на данную сферу. Это позволило нам сделать вывод о корреляционной связи между показателями образовательного потенциала территории и его экономическим развитием.

Ключевые слова: система образования, наука, затраты на образование, инновационный потенциал

С учетом сложившихся условий российская структура и система профессионального образования должна обеспечить возможность дальнейшего устойчивого развития территории, концентрируясь на ускорении темпов информатизации и значительных изменениях во всех сферах собственной жизнедеятельности. В этих условиях достаточно важную роль играет инновационный потенциал, а значит, система образования и науки как ресурсоснабжающая подсистема. Именно система образования является элементом, формирующим трудовой потенциал для всех остальных сфер и отраслей экономики в целом. Это объясняет необходимость нетрадиционного подхода к развитию сферы образования в целом и высшего образования в частности, который должен основываться на инновациях, что является достаточно актуальным и необходимым для дальнейшего развития и наращивания потенциала территории.

Устойчивое развитие регионов является основой развития страны – это достаточно уместный и объяснимый тезис. Одним из наиболее информативных показателей современного развития является инновационное развитие регионов. Именно этот показатель является комплексным и перспективным, так как инновации – это инструмент повышения эффективности любой деятельности, а для региона инновации означают перспективные направления совершенствования имеющегося потенциала в сфере экономики, образования, науки и техники.

Согласно рейтингу социально-экономического положения субъектов РФ по итогам 2020 года, опубликованному рейтинговым агентством РИА рейтинг [1], Республика Башкортостан занимает место в первой двадцатке регионов, поднявшись в 2016 году с 10 на 8 место, в 2019 году занимая 13 место, а к 2020 году опустившись на 17 место. По данным исследователей российского регионального инновационного индекса [2], в Республике Башкортостан за последние годы были периоды значительного «прорывного» развития по данному показателю (с пятнадцатого места среди субъектов Российской Федерации в 2014 году до пятого места в 2015 году), однако в 2019 году регион занимает 13 позицию. Региональный инновационный индекс включает комплекс таких показателей, как социально-экономические условия инновационной деятельности в регионе (17 место), научно-технический потенциал (12 место), инновационная деятельность (36 место), экспортной активности (26 место), качество инновационной политики (15 место). Если оценивать каждый из этих показателей по отдельности, то выявляется явный дисбаланс в результатах между показателями образовательного потенциала и остальными показателями по Республике Башкортостан. По итогам оценки видно, что показатели – удельный вес населения в возрасте 25-64 лет, имеющего высшее образование в общей численности населения соответствующей возрастной

группы, и численность студентов, обучающихся по образовательным программам высшего образования – программам бакалавриата, программам специалитета, программам магистратуры, в расчете на 10000 человек населения - значительно ниже средних значений по Российской Федерации.

Если рассматривать оставшиеся показатели, участвующие в формировании данного показателя, то практически все они либо выше, либо соответствуют средним значениям по РФ, кроме таких показателей, как внутренние затраты на исследования и разработки в % к ВРП, внутренние затраты на разработки в расчете на одного исследователя, удельный вес занятых исследованиями и разработками в среднегодовой численности занятых в расчете на 10 исследований, число передовых производственных технологий, разработанных в регионе, в расчете на миллион человек экономически активного населения, удельный вес малых предприятий, осуществляющих технологически инновации, в общем объеме малых предприятий (по предприятиям промышленного производства). Стоит отметить, что все перечисленные показатели так или иначе связаны с образованием и образовательным потенциалом: научные разработки – один из основных показателей оценки деятельности образовательных организаций высшей школы. Так, на примере достаточно стабильной в экономическом развитии территории мы видим взаимозависимость этих показателей. Таким образом, подготовка кадров, инфраструктуры и непосредственное проведение научных исследований, развитие инновационной деятельности и инновационного потенциала региона, развитие системы образования и образовательного потенциала территории должны являться первоочередными задачами для развития территории [3].

С помощью экономико-статистического анализа и элементов ретроспективно-корреляционного анализа предлагается оценить влияние и зависимость данных показателей.

Таблица 1 – Анализ рейтингов стран мира по уровню расходов на образование и индексу уровня образования [4,5].

Страна	Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование			Рейтинг по индексу уровня образования	
	Место	Индекс	Год	Место	Индекс
Норвегия	8	8.0	2016	2	0.930
Швеция	9	7.7	2016	10	0.918
Дания	10	7.6	2014	9	0.920
Финляндия	17	6.9	2016	4	0.927
Австрия	40	5.5	2016	7	0.924
Великобритания	41	5.5	2016	3	0.928
Узбекистан	49	5.3	2017	71	0.729
Швейцария	63	5.1	2016	14	0.900
Соединённые Штаты Америки	67	5.0	2014	15	0.900
Германия	75	4.8	2016	1	0.943
Южная Корея	87	4.6	2016	25	0.865
Грузия	114	3.8	2017	26	0.862
Италия	116	3.8	2016	48	0.793
Россия	120	3.7	2016	39	0.823
Азербайджан	172	2.5	2017	80	0.711

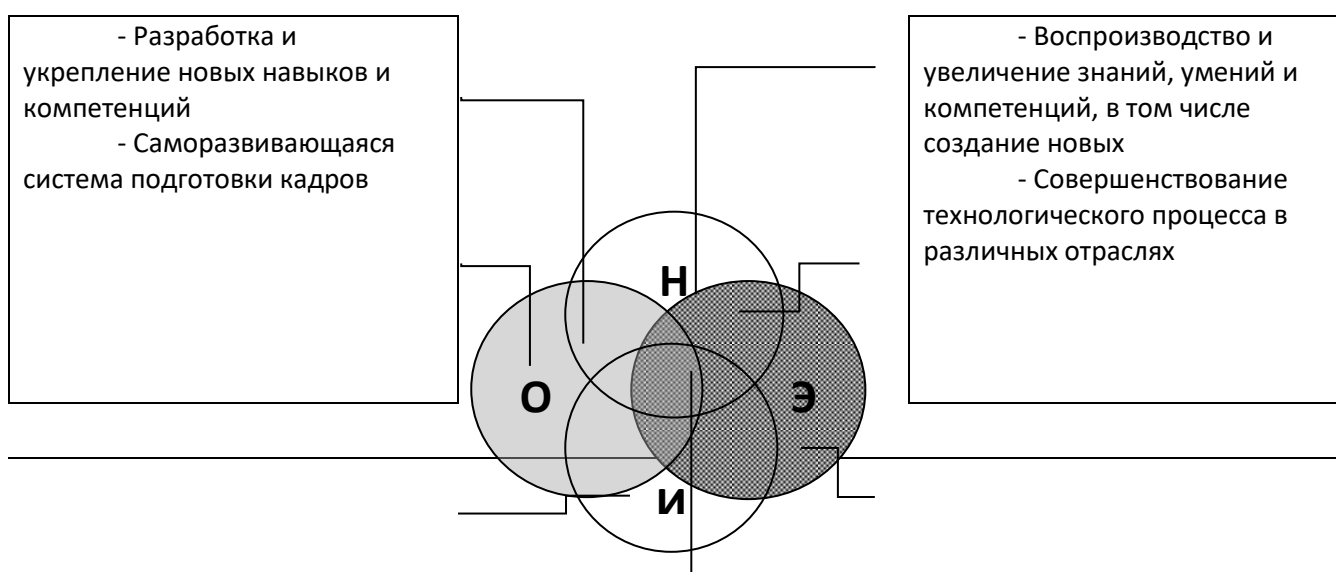
Согласно данным, представленным в таблице 1, затраты на образование в Российской Федерации ниже, чем в зарубежных странах. Если будем рассматривать затраты на научные разработки и исследования, уже в рамках ретроспективного анализа, можно заметить, аналогичную тенденцию. Этот образовавшийся тренд подтверждается данными, представленными в таблице 2.

Таблица 2 – Затраты на исследования и разработки в процентах от ВВП, %

Страны	Данные по показателю	
	Год	Доля затрат
Норвегия	2018	2,1
Швеция	2018	3,3
Дания	2018	3,0
Финляндия	2018	2,8
Австрия	2019	3,2
Великобритания	2018	1,7
Узбекистан	2018	0,1
Швейцария	2017	3,4
Соединённые Штаты Америки	2018	2,8
Германия	2018	3,1
Грузия	2018	0,3
Италия	2018	1,4
Россия	2018	1,0
Азербайджан	2018	0,2

Данные, представленные в таблицах 1 и 2, показывают, что российская система образования не в силах на сегодняшний день гнаться за мировыми показателями, так как имеет значительно меньше финансового обеспечения как от государства, так и бизнеса. Тем не менее однозначно утверждать об отсутствии инвестиционной привлекательности для бизнеса в этой сфере затруднительно, учитывая огромный положительный зарубежный опыт.

По нашему мнению, взаимозависимость образования, науки и экономики государства оправдывается в полной мере и характеризуется взаимозависимостью отдельных показателей развития территорий друг от друга. Подтверждение этому можно найти в работах ряда ученых, посвятивших свои труды изучению вопросов развития образования. Так, в своих трудах исследователи Хачатуров М.З. и Федоров В.Н. характеризуют конкурентоспособность территории как систему, обеспечивающуюся «не только объектами экономики, но и объектами социальной сферы», включающей в первую очередь систему образования, потенциал которой создается «прежде всего, элементами инфраструктурного комплекса» [7].

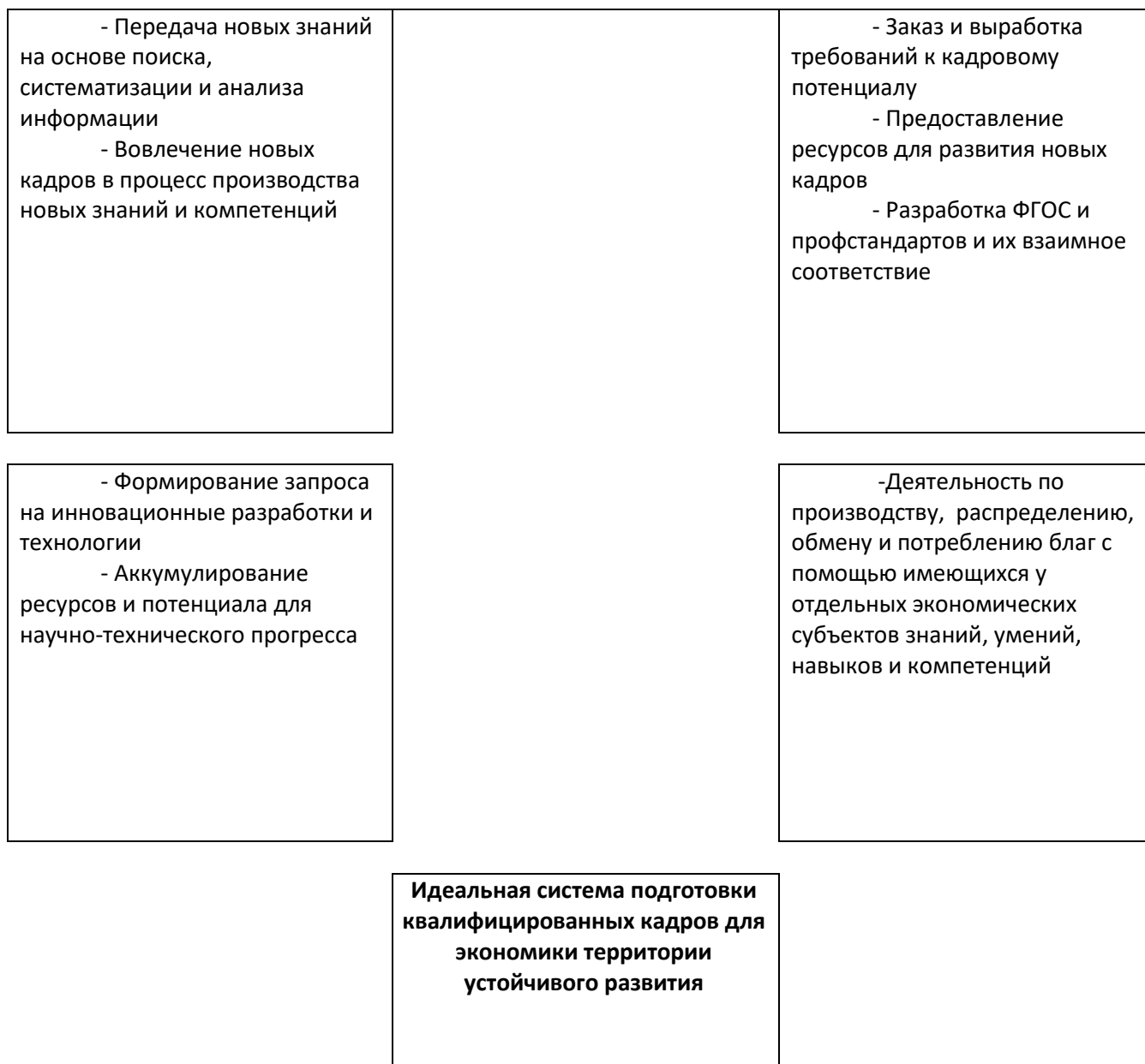

Рисунок 1 – Формирование идеальной системы взаимодействия образования, науки, экономики и инноваций

Образовательный потенциал характеризуется Поташевой О.В. как элемент «экономического, инновационного фактора развития региона, а его роль – выступать источником развития экономически активной деятельности региона» [8].

В результате проведенного исследования, а также изучения и анализа ранних разработок по данному вопросу, для развития экономики страны, дальнейшего совершенствования системы подготовки кадров, обеспечивающих конкурентоспособность страны предлагаем развернутую модель системы подготовки квалифицированных кадров для экономики территории устойчивого развития (состоящей из взаимосвязанных элементов: Э – экономика, О – образование, Н – наука, И – инновации), необходимого для обеспечения развития экономики в современных условиях (рисунок 1).

Данная схема демонстрирует необходимость взаимодействия всех обозначенных отраслей, секторов и видов деятельности. Таким образом выстроенная сбалансированная система послужит основой для устойчивого развития территорий в современных, часто меняющихся условиях.

Сформированная, сбалансированная, целостная система взаимодействия образования и экономики, науки и инноваций позволит более эффективно управлять и повышать уровень развития территории, в рамках единой траектории устойчивого развития. Эта система обеспечит положительный синергетический эффект и сформирует систему подготовки кадров, необходимых экономике и способных к высокой результативности труда в современных динамических условиях. Это в конечном счете будет способствовать формированию инфраструктуры, необходимой и обеспечивающей устойчивое развитие территории.

Литература

1. Рейтинг социально-экономического положения субъектов РФ. Итоги 2020 года // ООО «Рейтинговое агентство РИА Рейтинг // <https://riarating.ru/infografika/20210531/630201353.html>
2. Рейтинг инновационного развития субъектов Российской Федерации. 6 выпуск / Г <https://issek.hse.ru/rirr2019>
3. Валиев Ш.З. Некоторые аспекты современного состояния развития образования Республики Башкортостан / Ш.З. Валиев, Р.Г. Юсупова // Экономика и управление: новые вызовы и перспективы: сб. ст. II международной научно-практической конференции / Поволжский гос. ун-т сервиса. – Тольятти: Изд-во ПВГУС, 2011. – с. 46.
4. Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование. The World Bank, UNESCO Institute for Statistics: Global Education Expenditure 2020. // <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
5. Рейтинг стран мира по индексу уровня образования. United Nations Development Programme: Education Index 2020. // <https://gtmarket.ru/ratings/education-index>
6. Европейская экономическая комиссия ООН. Панель данных по ЦУР // <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator?id=123>
7. Хачатуров М.З. Образовательный потенциал как фактор развития территории / М.З. Хачатуров, В.Н. Федоров // Омский научный вестник. 2015. № 2 (136). С. 235.
8. Поташева О.В. Оценка образовательного потенциала молодых поколений населения региона /О.В. Поташева // Вестник Нижегородского университета Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, 2017, № 2 (46), с. 31-39.

Xülasə

Qabidullina E.V.

Davamlı inkişaf ərazisi üçün idealkadr hazırlanması sisteminin formalaşması məqsədilə təhsil, elm, iqtisadiyyat və innovasiyaların qarşılıqlı əlaqəsi

məqalə təhsil, elm, innovasiya kimi elementlərin təkmilləşdirilməsi kontekstində kadr hazırlığı sisteminin əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinin təhlilinə həsr edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu sahədə xərclərin səviyyəsi və strukturu onun inkişaf səviyyəsinə mühüm təsir göstərir. Bu, ərazinin təhsil potensialının göstəriciləri ilə onun iqtisadi inkişafı arasında korrelyasiya olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verdi.

Açar sözlər: *təhsil sistemi, elm, təhsil xərcləri, innovasiya potensialı*

Summary

Gabidullina E.V.

Interaction of Education, Science, Economy and Innovation to Form an Ideal System of Staff Training for the Territory of Sustainable Development

The article is devoted to the analysis of defining the main features of the personnel training system in the context of improving such elements as education, science, and innovation. As a result of the study, it was found that the level and structure of costs in this area has a significant impact on the level of its

development. This allowed us to conclude that there is a correlation between indicators of the educational potential of the territory and its economic development.

Keywords: education system, science, education costs, innovation potential

РОЛЬ ТЕХНОПАРКОВ В ПРОЦЕССАХ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО СЕКТОРА

Ибрагимов Аслан Гасанага оглу

Азербайджанский государственный экономический университет

klamiya@hotmail.com

Резюме: Рассматриваются актуальные вопросы и проблемы роли технопарков в процессах сотрудничества государственно-частного сектора в нынешнем постпандемическом периоде. Обосновывается важность расширения сети технопарков для реализации приоритетных проектов, способствующих интенсификации сотрудничества государственно-частного сектора. Рассмотрены узловые вопросы совершенствования действующих механизмов и инструментов в сфере сотрудничества государственно-частного сектора с учётом постпандемических приоритетов. Подготовлен ряд рекомендаций и предложений по расширению роли технопарков для усиления эффективности сотрудничества государственно-частного сектора.

Ключевые слова: технопарки, государственно-частный сектор, роль технопарков в усилении сотрудничества государственно-частного сектора, перспективы развития государственно-частного сектора, постпандемические приоритеты

После пандемии COVID-19 наступил период восстановления и совершенствования основных рычагов и механизмов по стабилизации экономических процессов и обеспечению динамичности развития экономики страны и в том числе усиление сотрудничества во всех сферах общества и национальной экономики. Одной из важнейших приоритетов обеспечения стабильности развития страны обуславливают усиление сотрудничества государственно-частного сектора в нынешних непростых ситуациях. С одной стороны ежегодно углубляются трансформации действующих механизмов и инструментов под усиленным воздействием глобальных изменений, а с другой стороны негативные последствия глобальных проблем требуют максимального совершенствования традиционных подходов сотрудничества государства и частного сектора.

В мире накоплен достаточный опыт в сфере организации и развития сотрудничества государственного и частного сектора в зависимости от социально-экономического развития страны и приоритетов, целей стоящих перед государством [7, с. 44]. Тесные взаимодействия государственных структур и субъектов частного сектора могут способствовать эффективному решению стратегических задач по развитию национальной экономики и укреплению общества, государственности. Кроме того, аналогичные подходы позволили укрепить долгосрочность обеспечения стабильности в стране, макро-экономического подъёма и динамичности, продуктивности деятельности субъектов частного сектора и в целом развития рыночных отношений [5, с. 133].

В современных условиях особое значение имеет развитие сотрудничества между субъектами частного сектора и подразделениями государственных структур по улучшению инвестиционного климата в стране, развитию отдельных отраслей национальной экономики и прежде всего, обеспечить продовольственную безопасность страны, создание новых рабочих мест и повышение доходов населения страны. Кроме того, данное сотрудничество позволит добиться более высоких результатов в сфере научно-технических инноваций [11, с. 53]. Однако для этого требуется усилить законодательные базы и юридическую основу обеспечения интенсификации развития

государственно-частного партнёрства, в том числе расширение узлов сотрудничества в регионах страны [9, с. 11]. За последние годы особенно обострились проблемы интенсификации движения инвестиционных и финансовых ресурсов, затруднялись вопросы обеспечения энергоносителей из-за гражданских конфликтов и войн в разных регионах мира. Поэтому, в каждой стране важнейшим фактором является совершенствование и усиление стратегии развития государственно-частного партнёрства в нынешних условиях, обеспечить доступность кредитных и финансовых ресурсов для субъектов частного сектора [13, с. 167].

Отметим, что в мировой практике одной из важнейших и эффективных способов усиления сотрудничества государственно-частного партнёрства являются потенциалы технопарков, которые отличаются многофункциональностью и привлекательностью для продуктивной деятельности субъектов частного сектора [12, с. 181]. Кроме того, технопарки помогают максимальному сближению интересов субъектов государственных структур, частных секторов, учебных заведений и научно-технологических центров, инновационных зон, потенциальных инвесторов, промышленных холдингов и пр. Словом, формируются более тесные взаимодействия для сотрудничества государственно-частного партнёрства в направлениях углубления инновационной деятельности и освоения новых инновационных продуктов [3, с. 94]. Технопарки выступают в качестве эффективного экономического средства и технологической площадки для реализации инновационных проектов и осуществляет опытно-испытательных цикл по освоению и применению новых инноваций [8, с. 135]. В результате чего сокращаются не только расходы, но и одновременно сроки освоения и применения новых инновационных идей и изобретений в производстве. Далее, технопарки практически оснащены современными технологиями и новыми формами управления, которые востребованы среди резидентов – компаний [10, с. 1024]. Как известно, одной из важнейших современных требований к усилению проводимой стратегической работы по противодействию глобальных воздействий считается эффективность управленческого звена. Кроме того, технопарки открывают более короткий путь в технологический мир для потенциальных инвесторов компаний [4, с. 425]. Неслучайно, в условиях постпандемического периода, технопарки рассматриваются одним из ключевых драйверов технологического развития и инновационного прорыва в мире.

Отметим, что в Азербайджане за последние десятилетия высоко оцениваются роль и значимость технопарков и в том числе усиление взаимодействия государственных структур и частных предприятий [2]. Первый технопарк в Азербайджане построен и сдан в эксплуатацию в Сумгаите. Далее, функционирует Парк Высоких Технологий при Национальной Академии Наук Азербайджана [2]. Считаем, что в ближайшей перспективе необходимо расширение сети современных и высокотехнологичных технопарков в Азербайджане, которые могут расширить эффективность и траекторию сотрудничества государственно-частного сектора в стране:

- для этого в первую очередь требуется совершенствование нынешней государственной политики по сфере сотрудничества государственно-частного сектора с учётом глобальных воздействий;
- особо нуждается интенсификация формирования процессов национальной инновационной системы, создание инновационных технопарков и т.д.

Литература

1. Aİ-Azərbaycan Biznes Forumu: biznes əlaqələrinə və dövlət-özəl sektor dialoquna yeni təkan. Bakı, 13 iyun 2019. Avropa İttifaqının Azərbaycandakı Nümayəndəliyi. <https://mediafra.admiralcloud.com/>.
2. Dövlət-Sahibkar Tərəfdaşlığının İnkişafı Mərkəzi . Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi. <https://smb.gov.az/az/nav/dovlet-ozel-sektor-terefdasligi>.
3. Грибовский, А.В. Государственно-частное партнерство как инструмент стимулирования инновационной деятельности в научно-технической сфере Российской Федерации // Управление наукой и наукометрия. 2012. №11. – с. 90-110.

4. Евтушенков, В.П. Государство и бизнес на пути к инновационной экономике // Новая экономика. Инновационный портрет России. М.: Центр стратегического партнерства, 2009. с. 423–429.
5. Корчагина, А.С. Развитие государственно-частного партнерства в современной экономике России. Автореферат канд. экон. наук Саратов, 2012. – с. 242.
6. Кочеткова, С.А. Государственно-частное партнёрство : учебное пособие. – М. : Издательский дом Академии Естествознания, 2016. – 174 с.
7. Медведева, Н.В., Альховская, М.С. Государственно-частное партнерство в России и за рубежом: особенности и ограничения развития // Вестник НГУЭУ, 2017, № 2. – с. 40-49
8. Романенко, Н.М. Государственно-частное партнерство в финансировании инновационной деятельности образовательных учреждений // Вестник ВолГУ. Серия 3: Экономика. Экология. 2011. №1. – с.131-138.
9. Салихов, Х.М. Законодательное совершенствование механизмов государственно-частного партнёрства: региональные аспекты. Государственно-частное партнёрство. Москва, 2020.- с. 9-13.
10. Смирнова, В.Г., Базиан, Ж.К. Технопарк как один из драйверов технологического развития в условиях пандемии // Экономическая безопасность. – 2021. – Том 4. – № 4. – с. 1019-1030.
11. Судас, Л.Г., Корякина, О.А. Динамика взаимодействия государства и частного сектора в сфере научно-технических инноваций // Государственное управление. Вестник, № 20. 2009 г. –с. 51-62.
12. Танеева, Е.Ш., Кривошеева, Т.М. Технопарк как важнейшая составляющая учебного научно-инновационного комплекса // Научно-исследовательские исследования. 2010. №2010.- с. 178-190.
13. Яшева, Г.А. Формирование стратегии государственно-частного партнерства в инновационном развитии республики Беларусь // Маркетинг и менеджмент инновации, 2012 №3.– с. 163-180.

Xülasə

İbrahimov A.H.

Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı proseslərində texnoparkların rolu

Hazırkı postpandemiya dövründə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı proseslərinin daha səmərəli təşkilində texnoparkların rolu və əhəmiyyəti öz aktuallığı ilə diqqət cəkir. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının intensivləşdirilməsinə təsir edən iqtisadi mexanizmlərdən biri kimi texnoparkların rolunun genişləndirilməsinin vacibliyi əsaslandırılır. Postpandemiya prioritetləri və mühüm inkişaf drayverləri nəzərə alınmaqla, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının həlledici mexanizmlərinin və alətlərinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Postpandemiya dövründə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının səmərəliliyinin artırılması və bu proseslərdə texnoparkların rolunu genişləndirilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *texnoparklar, dövlət-özəl sektor, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının genişləndirilməsində texnoparkların rolu, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının inkişaf perspektivləri, postpandemiya prioritetləri*

Summary

Ibrahimov A.H.

The Role of Technoparks in the Process of Public-Private Sector Cooperation

The role and importance of technoparks in the more effective organization of public-private partnership processes in the current postpandemic period is noteworthy. The importance of expanding the role of technology parks as one of the economic mechanisms influencing the intensification of public-private partnership is justified. Taking into account the postpandemic priorities and important development drivers, the issues of improving the key mechanisms and tools of public-private partnership were considered. The article contains recommendations and suggestions for increasing the effectiveness of public-private partnership in the post-pandemic period and expanding the role of technoparks in these processes.

Key words: *technoparks, public-private sector, the role of technoparks in expanding public-private sector cooperation, development prospects of public-private sector cooperation, post-pandemic priorities*

**III BÖLMƏ: ŞİMAL-CƏNUB BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT DƏHLİZİ, İPƏK
YOLU İQTİSADI KƏMƏRİ VƏ DİĞƏR NƏQLİYYAT
LAYİHƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN, TÜRKiYƏ VƏ REGION
ÖLKƏLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU**

**BÖLÜM III: KUZEY-GÜNEY ULUSLARARASI ULAŞTIRMA KORİDORU, İPEK
YOLU EKONOMİK KUŞAĞI VE DİĞER ULAŞTIRMA
PROJELERİNİN AZERBAIJAN, TÜRKİYE VE BÖLGE
ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK KALKINMASINDAKİ ROLÜ**

**III СЕКЦИЯ: РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРАНСПОРТНОГО КОРИДОР
СЕВЕР-ЮГ, ЭКОНОМИЧЕСКОГО ТРУБОПРОВОДА
ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ И ДРУГИХ ТРАНСПОРТНЫХ ПРОЕКТОВ В
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ
АЗЕРБАЙДЖАНА, ТУРЦИИ И СТРАН РЕГИОНА**

**III SECTION: THE ROLE OF THE NORTH-SOUTH INTERNATIONAL
TRANSPORT CORRIDOR, THE SILK ROAD ECONOMIC BELT
AND OTHER TRANSPORT PROJECTS IN THE SOCIO-
ECONOMIC DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN, TURKEY AND
THE COUNTRIES OF THE REGION**

**ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TEXNOLOJİ PARKLARIN YARADILMASININ
İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ**

Abdullayev Loğman İmran oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Loqman.2005@mail.ru

Talıblı Südeyif Natiq oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə: XX əsrin 50-ci illərindən iqtisadi artımın əsas mahiyyəti elmi texniki tərəqqinin iqtisadi sahələrə sürətlə tətbiq olunması əsasında izah edilir. Xüsusən elmi tədqiqat işlərinin istehsalata tətbiqi yeni innovativ ideyaların hazır məhsula çevrilməsini təmin edir və bu sahədə texnoloji parkların yaradılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Nəticə olaraq elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması texnoloji parklara malik olan hər bir müəssisənin iqtisadi inkişafını formalaşdırır.

Açar sözlər: innovasiya, texnoloji park, elmi tədqiqat, insan kapitalı, gəlir, vergi, maliyyə hesabatları

Müasir dövr dünyada sürətli inkişafı təmin edə biləcək müxtəlif məqsədyönlü fəaliyyət sahələrini təzahür etdirir. Maddi və qeyri maddi istehsal sahələrini əhatə edəcək çoxşaxəli fəaliyyətin formalaşması elmi texniki tərəqqinin nəticələrinin tətbiqinə əsaslanan daha səmərəli və yüksək gəlir əldə edəcək istiqamətlərin inkişafına səbəb olur. Xüsusən elmi tədqiqatların sürətli inkişafı nəticəsində hər bir sahədə

iqtisadi artım tempinin artması müşahidə edilir. XX əsrin ortalarında ABŞ-ın Massacuset Texnologiya İnstitutunun makroiqtisadiyyat üzrə alimi Robert Solou iqtisadi artımın əsas mənbəyini Elmi texniki tərəqqinin inkişafında görərək özünün dünya iqtisad elmində xüsusi rolu olan iqtisadi artım modelini yaratmışdır. Elmi müddəalarının sonradan iqtisad elminin inkişafında əhəmiyyətli istiqamət olması əsasında R. Solou 1987-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Elmi texniki tərəqqinin mühüm nəaliyyətlərindən hesab olunan informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) müasir dünyada iqtisadi inkişafa xidmət edir. Hal hazırda Texnoloji parkların yaradılması və onların fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsi elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasının əhəmiyyətini artırmaqdadır.

Ölkəmizdə bu istiqamətdə aparılan islahatlara uyğun olaraq, texnoloji parkların formalaşması innovasiya zonalarının formalaşması daxilində baş verir. Texnoloji parkların qurulması üzrə mövcud layihələrə diqqət yetirdikdə əsasən aşağıda adları qeyd olunan beş mühüm istiqamət müəyyən olunur.

- 1) DATA-mərkəzin təşkil edilməsi;
- 2) İnsan kapitalından istifadənin inkişafı;
- 3) Xüsusən orta və kiçik sahibkarlığa əsaslanan sahələrin inkişafı;
- 4) İxrac potensialının inkişaf etdirilməsi;
- 5) İnvestisiyaların cəlb edilməsi.

Qeyd olunan istiqamətlərin inkişafı ölkədə innovativ layihələrin tətbiqinə əsaslanaraq elmi tədqiqatların nəticələri ilə texnoloji imkanların birgə uğurlu fəaliyyətini əks etdirən mühüm amillərdir. Texnoloji park innovativ ideyaların tətbiqini əks etdirən elmi və istehsal mühitini özündə cəmləşdirir. Əsas məqsəd kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını təmin edəcək elmitutuma malik istehsal proseslərinin formalaşmasıdır. Təbii ki, qeyd olunanların həyata keçirilməsində ali təhsil müəssisələrinin rolu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Tarixi baxımdan yanaşdıqda, ilk olaraq texnoloji park XX əsrin 50-ci illərində ABŞ-ın Kaliforniya Ştatında Stenford universitetində yaradılmışdır. Burada əsas sifarişçi Müdafiə Sənayesi Nazirliyi olmuşdur. Avropada bu proses bir qədər sonra mükəmməl olaraq fəaliyyətə başlamış və XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində Böyük Britaniyanın Harriot-Uatt Universitetində ilk texnoloji park yaradılmışdır. Lakin təşkilatlanma baxımından Beynəlxalq Texnoloji Parklar Assosiasiyası 2002-ci ildə təsis edilmişdir. Hal hazırda dünyanın bir sıra ölkələrində innovasiya biznesi ilə elmi təşkilatların birgə fəaliyyətini əks etdirən bu növ birliklər sürətlə inkişaf edir. Ölkəmizdə "Texnologiyalar parkı haqqında Nümunəvi Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə Fərman Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 15 may 2014-cü il tarixində imzalanmışdır.

Texnoparkların növlərinə diqqət yetirildikdə burada bir sıra sahələrin əhatə olunduğu məlum olur. Bura daxildir sənaye texnoparkları, regional sahə texnoparkları, şəbəkə texnoparkları, innovasiya biznesi inkubatorları, universitet texnoparkları və s. Universitetlərdə yaradılan innovasiya tutumlu texnoloji parklar əsasən elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması istiqamətində fəaliyyət göstərir. Yəni burada hər hansı bir elmi nəaliyyət özünün alıcısını tapmaqla sonradan geniş istehsal və satış prosesinin inkişafına səbəb olur. Universitetlərdə texnoparkların fəaliyyəti bir sıra şərtlərin icrasını tələb edir. Burada elmi tədqiqatların tətbiqində təhsil müəssisəsinin rolu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İlk olaraq ali təhsil müəssisəsinin infrastrukturunu və potensial imkanları müəyyən edilməlidir. Fəaliyyət istiqaməti yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilməli və yeni imkanların yaradılması şəraiti genişlənməlidir. Universitetin elmi fəaliyyəti ilə istehsal prosesi birlikdə fəaliyyət göstərməlidir. Qeyd olunan bu şərtlər təbii ki, ali təhsil müəssisələrinin hamısında eyni ola bilməz. Burada biznes mühitini maraqlandıra biləcək elmi tutumlu layihələrin istehsalata tətbiqində daha səmərəli olanlar üstünlük əldə edirlər.

Texnoloji parkların inkişafı dövlətin stimullaşdırıcı tədbirlərindən bilavasitə asılıdır. Burada digər istehsal və xidmət sahələrindən fərqli olaraq kiçik və orta biznesin inkişafını təmin edəcək qaydalar hüquqi əsaslara uyğun olaraq daha yüksək qayğı ilə təmin edilir. Ölkəmizdə bu istiqamətdə müəyyən üstünlüklər olsada, dünya təcrübəsinə əsaslanacaq bir sıra işlərin görülməsi də məqsəduyğun hal hesab olunur. İlk olaraq hüquqi cəhətdən müəyyən edilən güzəştlər texnoloji parkların fəaliyyəti ilə bağlı digər sahələri də

əhatə etməlidir. Universitetlərin biznes fəaliyyəti göstərən firmalarla birgə əməkdaşlığı qarşılıqlı qaydada tərəfdaş olaraq yerinə yetirilməlidir.

Texnoloji parkların səmərəli fəaliyyətində maliyyə təminatının olması mühüm şərtlərdən biridir. Ölkəmizdə bu sahədə hüquqi əsas olaraq müəyyən vergi güzəştləri tətbiq edilir. Təbii ki, bu güzəştlər elmi tədqiqatların kommersiyalaşdırılması əsasında əldə edilən gəlirlərin digər gələcək layihələrin icrasına yönəldilməsində mühüm stimullaşdırıcı addım hesab olunur. Azərbaycan Respublikası Vergi məəcəlləsi Maddə 13.2.53 əsasında texnoloji parkların rezidenti müəyyən edilir. İcra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş hüquqi şəxs və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən fiziki şəxs rezident hesab olunur. Vergi məəcəlləsi Maddə 106.1.7, 106.1.12 və 106.1.13 əsasında sənaye və texnologilayar parkı qeydiyyatı alındığı hesabat ilindən 10 il müddətinə əldə etdiyi gəlirə uyğun hesablanan mənfəət vergisindən azaddır. Vergi məəcəlləsi Maddə 164.1.15 və 164.1.16 əsasında texnoloji parkın tikintisi, elmi tədqiqat və təcrübə konstruksiya işlərinin görülməsi üçün idxal olunan texnikalar, texnoloji avadanlıq və qurğulara görə rezident tərəf əlavə dəyər vergisindən (ƏDV) 10 il müddətinə azaddır. Eyni zamanda texnoloji parkın rezidenti, Vergi məəcəlləsi Maddə 199.7 və 199.8 əsasında texnologilayalar parkı ərazisində olan əmlaklara görə də, ödəniləcək əmlak vergisindən 10 il müddətinə azaddır. Vergi məəcəlləsi maddə 207.3 və 207.4 əsasında rezident tərəf, texnologiyalar parkında istifadə edilən torpaq sahəsinə görə ödəniləcək torpaq gergisindən 10 il müddətinə azaddır.

Ali təhsil müəssisələri elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması əsasında istehsal satış prosesini həyata keçirir. Bu zaman iqtisadi fəaliyyət əsasında pul dəyər ifadəsində hər bir mərhələnin uçota alınması və məlum informasiyalar əsasında maliyyə hesabatlarının hazırlanması təmin edilir. Burada vergi məəcəlləsinin və digər hüquqi qaydalara əsasən güzəştlər nəzərə alınaraq Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına uyğun şəkildə vahid dövr üzrə hesabatlar tərtib olunur və təqdim edilir. Maliyyə hesabatlarının hazırlanması “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun Maddə 9. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatlarının tərtibedilməsi qaydalarına əsasən tənzimlənir. Beynəlxalq Standartlara əsaslanaraq Maliyyə hesabatlarının tərkibinə aşağıda qeyd olunanlar daxildir:

Mühasibatbalansı;

Mənfəət və zərər haqqında hesabat;

Kapital dəyişiklikləri haqqında hesabat;

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat;

Uçotsiyasəti və izahlı qeydlər.

Texnoloji parkın təqdim etdiyi məhsulların satışı əsasında rezidentin gəliri yaranır. Vergi məəcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən əldə edilən gəlirlərdən bu və ya digər vergi güzəştlərinin hesabat ilindən başlayaraq tətbiq edilməsi vəsaitin müəyyən bir hissəsinin əlavə olaraq əldə edilməsini təmin edir. Mənfəət və Zərər hesabatında mövcud güzəştlər əsasında xalis mənfəətin və bununlada növbəti il üzrə bölüşdürülməmiş mənfəətin əldə edilməsi müəyyən edilir.

Nümunə olaraq şərti bir məzmununda texnoloji parkın hesabat dövrü üzrə iqtisadi fəaliyyətini əks etdirəcək informasiyalar əsasında Mənfəət və Zərər hesabatına diqqət yetirək. Ali təhsil müəssisəsinin texnoloji parkı tərəfindən qeydiyyatı alındığı dövrün müvafiq ilində elmi tədqiqat işi üzrə 20000 manat dəyərində texniki avadanlıq xaricdən idxal edilmişdir. Eyni zamanda elmi tədqiqatın nəticələrinin istehsalat tətbiqi ilə bağlı 15000 manat dəyərində xammal alınıb, məsrəf edilmişdir. İşçi qüvvəsinə müvafiq vergi və məcburi sosial müdafiə ödəməli daxil olmaqla 5000 manat əmək haqqı hesablanaraq ödənilmişdir. Digər xərclərə 2000 manat sərf edilmişdir. Ümumilikdə hazır məhsul üzrə satılacaq məhsulun maya dəyəri 22000 manat təşkil edir. İstehsal edilmiş hazır məhsul 30000 manata satılır. Burada vergi güzəştləri əsasında ilk olaraq idxal olunan mala görə ƏDV ödənişi edilmir. Yəni, rezident 3600 manat ƏDV ödənişindən azad edilir. Əldə olunan 8000 manat ümumi mənfəətə görə vergi məəcəlləsinin müvafiq maddəsinə əsasən rezident 1600 manat mənfəət vergisi ödənişindən azaddır. Nəticə olaraq texnoloji parkın rezidenti 5200 manat vergi güzəşti əldə edir.

Qeyd olunan mənbələrə və nümunə şərtinə uyğun olaraq qeyd edə bilərik ki, innovativ ideyaların tətbiqinə əsaslanan texnoloji parkların yaradılması və elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması ali təhsil müəssisələrinin iqtisadi imkanlarının artmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Q.Ə. Muhasibat uçotu. Dərslik. Bakı, 2015, 510 s.
2. Babayev Ə.P. İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. Bakı, 2011, 871 s.
3. Səbzəliyev S.M. Maliyyə hesabatı. Dərs vəsaiti. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2018, 311 s.
4. Abdullayev L.İ. Maliyyə uçotu. Dərs vəsaiti. SDU, 2017, 221s.
5. "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004
6. "Финансовый учет" (учебник). Под ред. проф. В.Т.Германа Москва. "Финансы и статистика" -2007
7. Texnologiyalar parkı haqqında nümunəvi əsasnamə:
<http://www.president.az/articles/11748>

Резюме

Абдуллаев Л.И., Талыблы С.Н.

Экономическое значение создания технопарков в высших учебных заведениях

Суть экономического роста с 1950-х годов объясняется стремительным внедрением достижений научно-технического прогресса в экономическую сферу. В частности, применение научных исследований в производстве обеспечивает превращение новых инновационных идей в готовую продукцию, и особое значение в этой области имеет создание технопарков. В результате коммерциализация результатов научных исследований формирует экономическое развитие каждого предприятия, имеющего технопарки.

Ключевые слова: инновации, технопарк, научные исследования, человеческий капитал, доходы, налоги, финансовая отчетность

Summary

Abdullaev L.I., Talibli S.N.

Economic Importance of Creation of Technoparks in Higher Education Institutions

The essence of economic growth since the 1950s is explained by the rapid introduction of the achievements of scientific and technological progress in the economic sphere. In particular, the application of scientific research in production ensures the transformation of new innovative ideas into finished products, and the creation of technology parks is of particular importance in this area. As a result, the commercialization of the results of scientific research forms the economic development of each enterprise with technology parks.

Key words: innovations, technopark, scientific research, human capital, income, taxes, financial reporting

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA DÖVRÜNDƏ UZUNMÜDDƏTLİ İNVESTİSIYA LAYİHƏLƏRİNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Bağirova Nuranə Camaləddin qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

rzayeva-nurana@mail.ru

Xülasə: Qeyri-müəyyənlik şəraitində uzunmüddətli investisiya layihələrinin səmərəliliyinin etibarlı qiymətləndirilməsi problemləri formalaşdırılır. Bu layihələrin pul vəsaitlərinin axınına parçalı xətti asılılıq ilə təsvir etmək və bu asılılığın xətti funksiya ilə sonrakı aproksimasiya ilə bağlı yanaşması təklif olunur.

İnvestisiya layihələrinin əsas fəaliyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsində yolverilməz dərəcədə böyük xətlərin şərtləri müəyyən edilir və xalis pul vəsaitlərinin axınının artım tempinin proqnozlaşdırılmasındakı səhvin onun həqiqi dəyərinin qiymətləndirilməsində xətasına təsiri qiymətləndirilir. Uzunmüddətli investisiya layihələrinin səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin etibarlılığını artırmaq üçün müvafiq metodlarından və texnologiyalardan istifadə üçün yanaşma təklif olunur.

Açar sözlər: *investisiya layihəsi, səmərəlilik, pul axını, proqnozlaşdırma, rəqəmsallaşma*

İnvestisiya fəaliyyəti iqtisadi resursların təmərküzləşməsi və istifadəsi prosesi olub, özündə maddi resurslardan tutmuş intellektual mülkiyyətə qədər bütün resursları cəmləşdirir. Bu fəaliyyətin məqsədi gələcəkdə müəyyən faydanın əldə edilməsidir. İqtisadi ədəbiyyatda investisiyanın mahiyyəti aşığılanmış, onun xüsusiyyətləri göstərilmişdir [1, 2]. Bununla belə iqtisadiyyatda investisiyanın aşağıdakı xüsusiyyətləri daha çox qabardılır:

- investisiya konkret sosial və iqtisadi məqsədlərin əldə edilməsi üçün yatırılır;
- investisiya resursları təşkilatın uzunmüddətli fəaliyyəti üçün məqsədlərə nail olunması üçün istifadə olunur;
- baxılan fəaliyyət növü vaxta görə məhduddur.

Beləliklə, investisiya fəaliyyəti məqsəd, resurs və fəaliyyətin məkan və vaxta görə birləşdirilməsidir və dünya təcrübəsində “investisiya layihəsi” adlanır. Məlumdur ki, investisiyanın aşağıdakı növləri vardır:

- maliyyə (portfel) investisiyası;
- real investisiya (aktivlərə qoyulan investisiya);
- qeyri-maddi aktivlərə qoyulan investisiya.

İqtisadi inkişafın hazırkı dövrü həm qabaqcıl texnologiyaların, o cümlədən süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi və geniş yayılması, həm də iqtisadi qeyri-sabitlik və artan xarici risklər yaradan əlverişsiz xarici amillərlə bağlı yüksək qeyri-müəyyənlik səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Digər tərəfdən, infrastrukturun inkişafına və nəticə etibarilə uzunmüddətli infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə kəskin ehtiyac yaranır. Məlumdur ki, infrastrukturun adekvat vəziyyətini qoruyub saxlamaq üçün infrastruktur aktivlərinin ümumi dəyəri ÜDM-in orta hesabla 70%-ni təşkil etməlidir. Dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən Hindistan, Rusiya və ABŞ-da bu pay daha aşağıdır. İldəorta hesabla 4,5 trilyon dollar, bu dünya ÜDM-nin təxminən 5%-ni təşkil edir.

Dünya təcrübəsində investisiya layihəsinin iqtisadi qiymətləndirilməsi aşağıdakı blokları özündə ehtiva edir [3]:

- pulun müvəqqəti dəyərə malik olmasının qəbul edilməsi;
- xərclərin təyin edilməsi və onların fazalar üzrə xərclənməsi;
- gözlənilən pul axınlarının kəmiyyət ifadəsi;
- keyfiyyət təhlili və monitoring;
- risk üçün müəyyən gümanın buraxılması.

Artan xarici risklərin reallaşması və xüsusən də koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar bu riskləri neytrallaşdırmaq və ağır nəticələrini azaltmaq üçün yüksək xərclər tələb olunur. Bu hal infrastrukturun inkişafı üçün investisiya imkanlarını məhdudlaşdırır və səmərəsiz investisiya xərclərinin qarşısının alınmasına yönəlmiş layihələrin iqtisadi səmərəliliyinin hərtərəfli və etibarlı təhlilini zəruri edir.

İnvestisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün mövcud üsullar gözlənilən pul vəsaitlərinin axınının uzunmüddətli proqnozlaşdırılmasını və borc vəsaitlərin dəyərinin dinamikasını tələb edir. Müasir dövrün yüksək qeyri-müəyyənliyi və güclü dəyişkənliyi şəraitində standart yanaşmalardan istifadə edərək proqnozlaşdırma aparmaq kifayət qədər etibarsızdır. Bu baxımdan metodoloji aparatın və proqnozlaşdırma alətlərinin işlənilib hazırlanması və uzunmüddətli investisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin əsas parametrlərinin proqnoz xətlərinə həssaslığının qiymətləndirilməsi xüsusi maraq doğurur.

Bildiyiniz kimi, uzunmüddətli investisiya layihəsinin fəaliyyət müddəti üç əsas komponentlə xarakterizə olunur[4]:

1. artım intervalı;
2. doyma intervalı;
3. xalis pul axınının azalması intervalı.

Artım intervalında xalis pul vəsaitlərinin axınında artım müşahidə olunur. Doyma intervalında onun müəyyən səviyyədə sabitləşməsi, azalma intervalında isə adətən layihənin mənəvi qocalması ilə əlaqədar onun azalması müşahidə olunur. İnvestisiya layihələrinin bu xüsusiyyəti istismar dövrünün xalis pul vəsaitlərinin axınına hər bir fərdi bölmədə xətti dəyişən pul vəsaitlərinin axını olan parçalı xətti axınla aproksimasiya etməyə imkan verir. Belə bir aproksimasiya ilə hər bir intervalın müddətini, başlanğıc anını və xalis pul vəsaitlərinin axınında dəyişiklik əmsalını proqnozlaşdırmaq tələb olunur. Belə parçalı xətti pul vəsaitlərinin axınının real dəyərinin qiymətləndirilməsi uzunmüddətli investisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyinin əsas göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün əsasdır. Buna görə də bu cari dəyər qiyətləndirilməsinin etibarlılığı təhlil edilən layihələrin iqtisadi səmərəliliyinin etibarlı qiymətləndirilməsi üçün son dərəcə vacibdir.

Xətti dəyişən və parçalı xətti pul vəsaitlərinin cari dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün düstur alınmış və göstərilmişdir. Bu düstur belə axınların parametrlərinin proqnozlaşdırılmasının etibarlılığının investisiya layihələrinin fəaliyyət göstəricilərinə təsirinin qiymətləndirilməsinə yönəlmiş proqramlarda istifadə oluna bilər. Lakin bu problem çoxparametrikdir. Belə ki, üç intervalla xarakterizə olunan parçalı xətti axın üçün qiymətləndirmənin yekun nəticəsini müəyyən edən proqnozlaşdırıla bilən parametrlərin sayı 6-dır: üç vaxt intervalı və xalis pul vəsaitlərinin axınında üç dəyişiklik əmsalı. Bundan əlavə intervalların hər biri borc kapitalının dəyərinin xarakterik dəyərləri və səmərəlilik göstəricilərini qiymətləndirərkən diskont dərəcəsini təyin edən alternativ gəlir dərəcəsi ilə xarakterizə olunacaq. Bu hal proqnozun etibarlılığının səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin yekun nəticəsinə təsirinin öyrənilməsi prosesini daha da çətinləşdirir[5, s.56].

Bu baxımdan parçalı xətti xalis pul vəsaitlərinin axınına xarici risklərin təsirini nəzərə almaqla proqnozun etibarlılığının öyrənilməsi prosesini xeyli asanlaşdıran bir parametrlə xətti, sonsuz artan pul vəsaitlərinin axınının modeli ilə aproksimasiya edilməsi maraq doğurur.

Məlum olduğu kimi, sonsuz xətti dəyişən pul vəsaitlərinin axınının cari dəyəri aşağıdakı düsturla Gordon modelinə uyğun olaraq qiymətləndirilir:

$$PV = \frac{R}{i - q}$$

burada R –birinci il üçün pul vəsaitlərinin axınının ölçüsü; i –diskont dərəcəsi; q –xalis pul vəsaitlərinin axının artım əmsalı.

Uzunmüddətli investisiya layihəsinin fəaliyyət göstərdiyi dövrdə xalis pul vəsaitlərinin axınının həqiqi dəyərinin qiymətləndirilməsinin etibarlılığı problemləri qeyri-müəyyənlik şəraitində xalis pul vəsaitlərinin axınının artım tempini etibarlı şəkildə proqnozlaşdırmaq və uzun vaxt intervalında diskont dərəcəsinin adekvat şəkildə müəyyənləşdirilməsi ehtiyacı ilə əlaqələndirilir. Bu müddət ərzində bu dərəcəni müəyyən edən amillər əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qala bilər.

Əgər xalis pul vəsaitlərinin axınının artım tempi pulun qiymətdən düşməsi tempinə yaxındırsa və ya proqnoz xətası pulun qiymətdən düşməsi tempi ilə xalis pul vəsaitlərinin axının artımı arasındakı fərqə yaxındırsa, o zaman xalis pul vəsaitlərinin axınının həqiqi dəyərinin proqnozlaşdırılmasında nisbi xəta yolverilməz dərəcədə yüksək olacaqdır. Bu, investisiya layihəsinin bütün əsas fəaliyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsində yolverilməz dərəcədə böyük səhvlərə səbəb olacaqdır.

Əldə edilmiş nəticələr müxtəlif texnologiyalardan və süni intellekt metodlarından, xüsusən də maşın öyrənilməsi metodlarından istifadə edən alətlərin istifadəsini tələb edən böyük həcmdə məlumatların toplanması və emalını tələb edən proqnozlaşdırmanın etibarlılığının mümkün qədər artırılmasını zəruri edir. Süni şəbəkə bu sənayedəki müəssisələrin və təhlil edilən müəssisənin pul vəsaitlərinin axınının amilləri və faktiki dəyərlərinə dair yığılmış məlumat bazalarını təhlil edir, maşın öyrənmə metodlarından istifadə

əsasında proqnozlaşdırma alqoritmini formalaşdırır və pul vəsaitləri haqqında faktiki məlumatlar əsasında axın amilləri, onların proqnozlaşdırılmasını həyata keçirir. Pul vəsaitlərinin axınının proqnozlaşdırılması məqsədləri üçün müasir rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin proqnozlaşdırmanın etibarlılığı və fəaliyyətin adekvat qiymətləndirilməsi ilə bağlı bütün problemləri həll edəcəyinə inanmaq yanlış olardı. Bununla belə müxtəlif məlumatların böyük massivlərinin toplanması və təhlili sayəsində uzunmüddətli layihələrin səmərəliliyinin ssenari təhlilində proqnozlaşdırmanın etibarlılığının artmasına ümid etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Axundov M.Ə. Strateji idarəetmə. Bakı: Elm, 2001, 191 s.
2. Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları, Bakı: Nağıl evi, 2001, 518 s.
3. Кунин В.А. Практический курс управления финансами:учебник-4-е изд. – СПб,: Издательство Санкт–Петербургского академического университета, 2016, 280с.
4. Ковалев В.В., Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М., ТК Велби, изд-во «Проспект», 2004, 424с.
5. Никитина Н.В. Корпоративные финансы. М.: КноРус, 2013, 512 с.

Резюме

Багирова Н.Дж.

Оценка экономической эффективности долгосрочных инвестиционных проектов в период цифровой трансформации

Формулируются проблемы достоверной оценки эффективности долгосрочных инвестиционных проектов в условиях неопределённости. Предлагается подход описания денежных потоков этих проектов кусочно-линейной зависимостью с последующей аппроксимацией этой зависимости линейной функцией. Выявляются условия неприемлемо больших погрешностей оценки ключевых показателей эффективности инвестиционных проектов и оценивается влияние ошибки прогнозирования темпа прироста чистого денежного потока на погрешность оценки его настоящей стоимости. Предлагается подход к использованию методов машинного обучения и облачных технологий для повышения достоверности оценок эффективности долгосрочных инвестиционных проектов.

Ключевые слова: инвестиционный проект, эффективность, денежный поток, прогнозирование, цифровизация

Summary

Bagirova N.J.

Assessment of the Economic Efficiency of Long-Term Investment Projects in the Period of Digital Transformation

The problems of reliable assessment of the effectiveness of long-term investment projects under conditions of uncertainty are formulated. An approach is proposed to describe the cash flows of these projects by a piecewise linear dependence with subsequent approximation of this dependence by a linear function. The conditions for unacceptably large errors in assessing the key performance indicators of investment projects are identified and the impact of the error in forecasting the growth rate of net cash flow on the error in estimating its true value is assessed. An approach is proposed for using machine learning methods and cloud technologies to improve the reliability of estimates of the effectiveness of long-term investment projects.

Key words: investment project, efficiency, cash flow, forecasting, digitalization

RƏQƏMSAL MÜHASİBATLIĞIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Əhmədzadə Mehman İmamverdi oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

axmedzade49@gmail.com

Xülasə: *Rəqəmsal mühitin genişləndirilməsi, informasiya infrastrukturunun normativ-hüquqi tənzimlənməsi nəzərdən keçirilir, rəqəmsal mühasibatlığın “gizli iqtisadiyyat”ın və “qara mühasibat”lığın aradan qaldırılmasında rolu qeyd olunur. Məqalədə mühasibat sənədlərinin elektron qaydada rəsmiləşdirilməsi mərhələləri üzrə emal, tərtibat, təqdimat və nəzarət prosedurlarının kompüter üsulu ilə yerinə yetirilməsinin bütöv elektron sənəd dövryyəsinin yaradılması ilə nəticələnməsi etiraf edilir. Elektron rəqəmsal imzanın elektron sənədin rekviziti kimi tanınması, elektron pul dövryyəsinin və elektron hesablaşmaların tənzimlənməsinə dair müddəaların mühasibat və bank qanunvericiliyi ilə təsbit edilməsi haqqında təkliflər əsaslandırılır.*

Açar sözlər: *rəqəmsal, mühasibat, tənzimləmə, qanun, proqram, prosedur, elektron, imza, sənəd*

“Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanununa (4 may 2018-ci il) uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu sahəsində dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, İctimai sektor üçün Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları və uçot qaydaları əsasında ölkədə maliyyə hesabatlarının tərtib olunmasını və mühasibat uçotunun aparılmasını təmin etməkdən ibarətdir [5, s.2]. Qanundan irəli gələn vəzifənin yerinə yetirilməsi xeyli dərəcədə iqtisadi subyektlərin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin səmərəli tənzimlənməsindən asılıdır. Müasir mərhələdə kommersiya təşkilatlarının fəaliyyətinin idarə olunması yeni yaranan rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi tələbləri ilə şərtləndirilir.

Yuxarıda istinad edilmiş Qanunun normasının tətbiqi ölkədə vahid mühasibatlıq sisteminə keçidi sürətləndirməklə bərabər bazar iştirakçıları arasında yaranan münasibətlərdə şəffaflığa, maliyyə hesabatlarının istifadədəçilərə vaxtında təqdim edilməsinə, “gizli iqtisadiyyat”ın və “qara mühasibat”lığın aradan qaldırılmasına gətirib çıxaracaq. İqtisadiyyatda rəqəmsal mühitin genişlənməsi, informasiya infrastrukturunun normativ-hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər içərisində “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilib) və “Azərbaycan Respublikasında elektron bankçılıq xidmətlərinin göstərilməsinə və bu xidmətlər üzrə təhlükəsizliyin təmin olunmasına dair Metodoloji Rəhbərlik” (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin 21 dekabr 2015-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramının müddəalarının təcrübədə tətbiqi ölkədə bütün dünyada qəbul edilmiş vahid mühasibat uçotu standartlarına əsaslanan elektron mühasibatlığın yaradılmasına, hüquqi və fiziki şəxslər arasında alqı-satqı əməliyyatlarının elektron qaydada həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Son illər ərzində Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 71-1-ci maddəsi ilə təsbit edilən elektron qaimə-fakturalarının vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim edilməsi rəqəmsal mühasibatlığın təşkili üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [1, s.129]. Məcəlləyə görə fərdi sahibkarlara və hüquqi şəxslərə malları təqdim edən, işlər görən və xidmətləri göstərən şəxs onlara elektron qaimə-faktura verir. Qaimə-fakturanın satıcı təşkilat tərəfindən elektron formada alıcıya verilməsi və alıcının bank vasitəsi ilə ödənişi həyata keçirməsi nağdsız hesablaşma prosesinin sadələşdirilməsinə və sürətləndirilməsinə gətirib çıxarır ki, bu da mühasibatlıqda alqı-satqı haqqında məlumatların emalını sadələşdirir.

Rəqəmsal mühasibatlığın formalaşdığı müasir şəraitdə hüquqi və fiziki şəxslərin təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının mühasibat uçotunun aparılması vəziyyətini qiymətləndirərək qeyd etmək lazımdır ki, bu fəaliyyətin rəsmiləşdirilməsini kağız formadan istifadə etmədən həyata keçirmək mümkün deyildir. Məlumdur ki, aktivlərin, kapitalın və öhdəliklərin hərəkəti ilə bağlı əməliyyatlar haqqında məlumatların mühasibat registrlərində qeyd olunması üçün etibarlı mənbə qismində ilkin sənədlərdən istifadə edilir. Radil Fətullayevin fikrincəsənədləşmənin aparılması biznesin idarə edilməsi nöqtəyi nəzərindən başqa qanunvericilik tərəfindən də vacib hesab olunur və istənilən ölkənin mühasibat qanunları uçot qeydlərinin aparılması və saxlanılmasını birmənalı şəkildə tələb edir ki, bu da rəsmiləşdirmə hesab olunaraq müvafiq icra orqanları tərəfindən nəzarətdə saxlanılır [4, s. 8].

Mühasibat uçotunun məqsədlərinə müvafiq olaraq istifadə olunan sənədlər təyinatına, emal olunma üsuluna və qərarların qəbul olunmasında oynadığı roluna görəfərqləndirilir. Mühasibatlıqda formalaşdırılan və ya kənardan daxil edilən sənədlərdə əks olunan məlumatların emalı prosesi təsərrüfat-maliyyə əməliyyatları haqqında məlumatların tanınmasından başlanır. Tanınma prosedurunun aparılmasında məqsəd maliyyə hesabatının hazırlanması üçün istifadə edilmiş ilkin sənədlərin tamlığı, münasibliyi və keyfiyyətliyini qiymətləndirməkdən ibarətdir. Əgər hesabat dövrünün təsərrüfat fəaliyyətinin faktları vaxtında sənədlərlə rəsmiləşdirilməmişdirsə, onda balans təşkilatın işinin həqiqi yekunlarını əks etdirə bilməz [6, s. 44]. Qeyd etmək lazımdır ki, təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının uçot və hesabatda birmənalı olaraq tanınması mühasibin həmin əməliyyatlarla bağlı nəzəri biliklərə malik olması və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarını təcürbədə tətbiq etmək bacarığından asılıdır. Eyni zamanda çoxamilli faktların hesabat dövrünə münasibliyinin qiymətləndirilməsi üçün elektron formada qəbul edilmiş sənədlərə istinad edilməsinin mümkünlüyü inkar edilməməlidir.

Mühasibat uçotu sənədlərinin elektron qaydada rəsmiləşdirilməsində növbəti mərhələ aşağıdakı üç istiqamətdə yerinə yetirilən prosedurları əhatə edir:

1. Təşkilata daxil olan ilkin sənədlərin işlənilməsi prosedurları: qeydiyyatata alınma, yoxlama, imzalama və geriye qaytarılma.
2. Təşkilatdan göndərilən ilkin sənədlərin işlənilməsi prosedurları: tərtibat, imzalama, təyinat üzrə göndərilmə, imzalanmış surətin geri qaytarılmasına nəzarət.
3. Daxili tələbata uyğun formalaşan ilkin sənədlərin işlənilməsi prosedurları: mal-material ehtiyatlarının təsərrüfatdaxili yerdəyişməsinin elektron qaimə-fakturalarının rəsmiləşdirilməsi, silinmə haqqında aktların, avans hesablarının və s. sənədlərin tərtib edilməsi və imzalanması.

Müəssisələrin mal və ya xidmətlərin alqı-satqısı üzrə əməliyyatlarının elektron formada rəsmiləşdirilməsini aşağıdakı prosedurla əlaqələndirmək olar:

1. Satıcı müəssisə alqı-satqı müqaviləsinə uyğun olaraq malların satışını həyata keçirərkən yola salınmış malların elektron-qaimə fakturasını tərtib edib ödəyiciyə təqdim edir.
2. Alıcı tərəfindən alınmış malların dəyərini ödənilməsi həyata keçirilir. Ödənişin alıcının bank hesabından satıcının hesabına köçürülməsi üçün ödəyici tərəfindən özünə xidmət göstərən banka elektron daşıyıcıda “Ödəniş tapşırığı” verilir.
3. Ödənişin hesaba köçürülməsi bank hesabından çıxarışla təsdiq edilir.

Göründüyü kimi, alqı-satqı əməliyyatının mühasibat uçotunun rəqəmsallaşması üçün elektron qaimə-faktura, hesab-faktura, ödəniş tapşırığı və bank hesabından çıxarış kimi ilkin sənədlər formalaşdırılır və tətbiq edilir. Elektron daşıyıcılarda hazırlanan ilkin uçot sənədləri mühasibat uçotunun registrlərinin əsas informasiya mənbəyi rolunu yerinə yetirirlər. Həmin məlumatları elektron prosedurlarla yoxlanıldıqdan sonra baş kitabın, jurnal-orderlərin, dövrüyyə-qalığ cədvəllərinin tərtib olunması üçün istifadə edirlər. Beləliklə, mühasibat uçotu registrləri üzrə aparılan qeydlər düzəliş yazılışları ilə tamamlanaraq ardıcılıqla mənfəət və zərərlər haqqında hesabatın, kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın, maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın və maliyyə vəziyyətinə izahlı qeydlərin hazırlanması üçün istifadə olunur.

Rəqəmsal mühasibatlığın yuxarıda sadalanan mərhələlər üzrə prosedurları kağız daşıyıcılardan istifadə etmədən proqram (Accounting Software) üsulu ilə yerinə yetirilir. Sadə əlyazma üsulundan fərqli olaraq burada dəftərtutma, qruplaşdırma və yekun hesabatlarının hazırlanması işlərini proqram özü yerinə yetirir və mühasib yalnız mövcud məlumatları proqrama daxil etməklə tələb olunan hesabatları proqram vasitəsilə hazırlamış olur [3, s. 72].

Rəqəmsal mühasibatlıq təsərrüfat-maliyyə əməliyyatları haqqında məlumatların proqram (kompüter) üsulu ilə qeydiyyatı, qruplaşdırılması, müxəbirləşdirilməsi və yekunlaşdırılmasını təmin edərək hüquqi məhiyyətli bütöv elektron sənəd dövriyyəsinin yaradılmasını və tənzimlənməsini təmin edir. Rəqəmsal mühasibatlığın əhatə dairəsi qeyri-məhdududur. İri və orta şirkətlər, eləcə də kiçik biznes subyektləri uçot proseslərinin avtomatlaşdırılması üsullarından istifadə edirlər və qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə istifadə olunan proqram məhsullarının sayı son beş ildə xeyli çoxalmışdır.

Mühasibatlığın rəqəmsallaşması iqtisadi subyektlərin təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının uçotunun avtomatlaşdırılması və sistemləşdirilməsinin təmin edilməsi istiqamətində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin etməlidir:

-əməliyyatlar üzrə ilkin uçot sənədlərinin, registrlərin yaradılması və müxəbirləşmə qeydlərinin aparılması;

- müştərilərlə banklar arasında əməliyyatlar üçün kağız daşıyıcılardan istifadənin məhdudlaşdırılması;
- maliyyə hesabatlarının nəzarət orqanlarına elektron əlaqə xətti ilə təhvil verilməsi;
- mühasibatlıq sənədlərinin müəssisələr və təşkilatlar arasında elektron mübadiləsi xidmətinin

tənzimlənməsi;

- uçot proseslərinin və sənəd dövriyyəsinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yaradılması;

- iqtisadi subyektlərdə uçot prosesinin iştirakçıları arasında xidməti vəzifələrin icrası qaydalarının təkmilləşdirilməsi, əməkdaşların qarşılıqlı fəaliyyətinin nizamlaşdırılması;

- sənədlərin yoxlanılması, saxlanması və axtarılması prosedurlarının asanaşdırılması və s.

Rəqəmsallaşma mühasibat uçotunun fasiləsizliyini, bu prosesin proqram çərçivəsində tənzimlənməsini təmin etməklə maliyyə hesabatlarının istifadəçilər üçün vahid informasiya məkanı yaradır. Eyni zamanda rəqəmsal mühasibatlıq çoxsaylı təsərrüfat əməliyyatlarının nəticələrinin əməliyyat və baş kitablarda avtomatik surətdə sistemləşdirilərək qeyd edilməsi, müvafiq müxəbirləşmələrin aparılması və registr məlumatlarının bazasında maliyyə hesabatlarının tərtib və təqdim edilməsi kimi vəzifələri öz üzərinə götürmək qabiliyyətinə malikdir.

Mühasibat uçotu sənədlərinin elektron formada tərtibi, emalı, göndərilməsi və qəbul edilməsi zamanı istifadəçinin və əməliyyatın eyniləşdirilməsi üçün elektron autentifikasiyanın (elektron imza) tətbiq edilməsi üsulları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə görə elektron imza dedikdə imza sahibinin nəzarəti altında olan elektron imza vasitələri ilə yaradılan və yalnız imza sahibinə məxsus olmaqla onu identifikasiya edən, əlaqəli olduğu məlumat bildirişinin bütövlüyünü, dəyişməzliyini, təhrif olunmadığını və saxtalaşdırılmadığını müəyyən etməyə imkan verən elektron imza nəzərdə tutulur. Elektron imzanın əl imzası ilə bərabər hüquqi qüvvəyə malik olması Qanunun 3-cü maddəsi ilə təsbit edilir [2, s. 4].

Kompüter texnologiyalarının inkişaf etməkdə olduğu Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotunun təşkili və maliyyə hesabatlarının istifadəsi sahəsində informasiya təhlükəsizliyi məsələsi getdikcə aktuallaşır. Rəqəmsal mühasibatlığın yaradılması ilə əlaqədar olaraq mübadilə olunan informasiyanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə “Elektron rəqəmsal imza – elektron sənədin rekviziti kimi tanınmalıdır” məzmunlu müddəanın “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (29 iyun 2004-cü il) “Mühasibat məlumatlarının məxfiliyinin qorunması” adlanan 15-ci maddəsi ilə təsbit edilməsi zəruridir.

Rəqəmsal mühasibatlığın yaradılması və onun tənzimlənməsi sahəsində həll edilməsi zəruri olan başlıca problem elektron pulun hərəkəti ilə bağlı əməliyyatların uçotunun düzgün tənzimlənməsindən ibarətdir. Xüsusilə ölkə üzrə elektron xidmətlərin ümumi siyahısının hazırlanması, elektron pul dövriyyəsinin

tənzimlənməsi, elektron hesablaşmaların aparılması kimi məsələlərin mühasibat və bank qanunvericiliyi çərçivəsində həll edilməsinin zəruriliyi etiraf edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021.
2. “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (9 mart 2004-cü il). Elektron resurs: www.e-qanun.az
3. Fətullayev R. Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (İFRS əsasında). Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2017, 231 s.
4. Fətullayev R. Rəsmi mühasibatlığın təşkili. Bakı: Ziya nəşriyyatı, 2019, 144 s.
5. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 may 2018-ci il). Elektron resurs: www.e-qanun.az
6. Səbzəliyev S. Maliyyə hesabatı (dərs vəsaiti). Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2018, 312 s.
7. “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilib). Elektron resurs: www.president.az

Резюме

Ахмедзаде М.И

Некоторые вопросы регулирования цифровой бухгалтерии

Рассматриваются расширение цифровой среды, нормативно-правовое регулирование информационной инфраструктуры, подчеркивается роль цифровой бухгалтерии в устранении «теневой экономики» и «черной бухгалтерии». В статье отмечается, что создание целостного электронного документооборота обеспечивается путем применения компьютерного метода исполнения процедур по стадиям электронного оформления, а именно: обработка, составление, представление и контроль.

Обосновываются предложения о закреплении положений о признании электронной цифровой подписи в качестве реквизита электронного документа, регулировании электронного монетарного оборота и электронных расчетов в бухгалтерском и банковском законодательстве.

Ключевые слова: цифровой, бухгалтерия, регулирование, закон, программа, процедура, электрон, документ

Summary

Ahmadzade M.I.

Some Issues of Regulation of digital Accounting

The expansion of the digital environment, the legal regulation of information infrastructure are considered, the role of digital accounting in eliminating the "shadow economy" and "black accounting" is emphasized. The article notes that the implementation of computer-based processing, design, presentation and control procedures for the stages of electronic registration of accounting documents results in the creation of a complete electronic document flow.

Proposals are substantiated for fixing the provisions on the recognition of an electronic digital signature as a requisite of an electronic document, the regulation of electronic monetary circulation and electronic settlements in accounting and banking legislation.

Keywords: digital, accounting, regulation, law, program, procedure, electron, signature, document

AZƏRBAYCANIN AQRAR İXRAC POTENSİALININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ MARKETİNG SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Əliyeva Aygün Hüseynəli qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Aydarov Tofiq Ağə-Bala oğlu

CQDU, Qazaxıstan

alizadaconi@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici bazarlara çıxış imkanının artırılması üzrə kompleks tədbirlər, Azərbaycan - Türkiyəarasında ticarət dövriyyəsini artırmaq istiqamətində görülən mühüm işlər, xarici bazarlarda mövqeləri daha da möhkəmləndirmək üçün ixrac yönümlü məhsulların xarici bazarlara girişi istiqamətində müxtəlif variantların formalaşdırılması müəyyənləşdirilərək öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın qlobalaşdığı müasir şəraitdə Azərbaycanın aqrar ixrac potensialının formalaşdırılması və marketing sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi təhlil edilmişdir.*

Açar sözlər: *aqrar sektor, xarici bazarlar, ixrac potensialı, marketing sistemi, təkmilləşdirilmə*

Məlumdur ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici bazarlara çıxış imkanlarının aşkar edilərək gücləndirilməsi və aqrar sektorun ixrac yönümünün dəstəklənməsi aqrar siyasətin prioritet istiqamətləri olaraq bəyan edilmişdir [5]. Bu prioritetlərin reallaşdırılması müvafiq elmi təminatın formalaşdırılmasını və inkişaf etdirilməsini tələb edir. Odur ki, Milli Qarabağ markalı kənd təsərrüfatı məhsullarının brendləşdirilməsi, xarici bazarlara çıxmaq imkanının artırılması üzrə kompleks araşdırmaların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və rəqabət üstünlüklərinin gerçəkləşdirilməsi məsələləri öz həllini gözləyir. Qeyd edilən məqsədlərə çatmaq məqsədilə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı dövründə ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq edilən fərman və sərəncamlar, həmçinin digər sənədlər tətbiq edilməklə aqrar ixrac potensialının formalaşdırılması və marketing sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər araşdırılmalıdır [6]. Bunun üçün isə ilk öncə aqrar sferada tənzimləmə mexanizmlərinin, marketing prinsiplərinin, rəqabət qabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal edilərək ixrac olunmasının, müasir bazarlara çıxış qabiliyyətinin yüksəldilməsi, müvafiq sahədə münbit mühitin təkmilləşdirilməsi, ixrac potensialı istehsal sferalarının iqtisadi baxımdan inkişafının təmin edilməsi və digər amillərin təhlilinə ehtiyac vardır.

Azərbaycanda dünya standartlarına uyğun və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin sayının davamlı olaraq artması istehsal edilən məhsulların dünyanın əksər ölkəsinə ixracını daha da genişləndirir. Təbii ki, bu müəssisələr öz məhsullarını ənənəvi bazarlarla yanaşı, yeni ixrac bazarlarına çıxardır və bu bazarlarda mövqelərini daha da möhkəmləndirir. Önemlidir ki, Azərbaycan - Türkiyəarasında ticarət dövriyyəsini artırmaq istiqamətində də mühüm işlər görülür. Ümumiyyətlə, Azərbaycan və Türkiyə ölkələri aqrar sahədə mühüm potensiala malik olmaqla kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlığı genişləndirərək qeyri-neft sektoru üzrə ticarət dövriyyəsini 2020-ci ildə 13 % artaraq 2,4 mlrd ABŞ dolları səviyyəsinə çatdırmışdır [3].

Sevindirici haldır ki, hazırda ölkəmizdə istehsal olunan məhsullara dünya bazarında marağın artması ilə bərabər, bu malları alan ölkələrin sayı da getdikcə artır. Bu ölkələrdən Türkiyə, Rusiya, İsveçrə, Gürcüstan, ABŞ, Çin, Belçika, Türkmənistan, Ukrayna, Almaniya, İtaliya, İran, Qazaxıstan kimi ölkələrə göndərilmiş malların payı üstünlük təşkil etməklə ümumilikdə 2021-ci ilin yanvar-mart aylarında dünyanın 153 ölkəsindəki tərəfdaşları ilə ticarət əməliyyatları həyata keçirmiş, 89 ölkəyə məhsul ixrac olunmuş, 144 ölkədən idxal olunmuşdur [4].

Şübhəsiz ki, daxili dünya bazarına ərzaq məhsulları ixracının həcmi artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, o cümlədən, ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyi, onların sertifikatlaşdırma mexanizminin, markalanma və qablaşdırılması prosesinin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, daxili və dünya bazarlarında rəqabətin artması, ərzağın ixracı üzrə iqtisadi tənzimləmə siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilməli, müasir dövrdə beynəlxalq ticarət və onun bəzixüsusiyyətləri araşdırılaraq Azərbaycan Respublikasından Avropa və dünya bazarlarına ərzaq məhsulları ixracının mövcud vəziyyəti, onların beynəlxalq bazarlara çıxışın asanlaşdırılmasına xidmət göstərən Logistika Mərkəzlərinin fəaliyyəti, institusional əsasları və ixracın stimullaşdırılması üçün həyata keçiriləndövlətsiyasəti, dövlət tənzimlənməsinin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri qiymətləndirilməlidir [7]. Bu baxımdan Avropa və dünya bazarlarına çıxışı genişləndirmək üçün Azərbaycan hökuməti beynəlxalq standartlara uyğun qablaşdırma, etiketləmə və sertifikatlaşdırmanı həyata keçirən ixracatçıları dəstəkləyərək bu istiqamətdə lazımı qərarlar qəbul etmişdir. Qərar dövlət başçısının “Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2014-cü il 3 mart tarixli fərmanının icrası üçün qəbul edilib. Fərman ölkə ərazisində sahibkarlıqla məşğul olan iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də münbit biznes şəraitinin yaradılması məqsədini daşıyır [1]. Qəbul edilmiş qərar və fərmanlarda idxal-ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi Azərbaycandan dünya bazarlarına kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac həcmi artıracaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici bazarlarda mövqeləri daha da möhkəmləndirmək üçün ixrac yönümlü malların xarici bazarlara daxil olma istiqamətləri əsas rol oynayır. Belə ki, ixrac yönümlü məhsulların xarici bazarlara daxil olması aşağıda qeyd edilən müxtəlif variantlar üzrə formalaşaraq həyata keçirilir:

- ❖ birbaşa;
- ❖ dolay;
- ❖ partnyorluq istiqaməti [8].

Müxtəlif amillərdən asılı olaraq hər bir bazara giriş formasının özünə məxsus üstünlük və çatışmazlıqları nəzərə alınaraq düzgün seçilməsi və bu istiqamətdə həyata keçirilməsi mütləqdir. Görülən işlər dövlətin məcmu tələbi stimullaşdırması ilə yanaşı, eyni zamanda ixrac yönümlü istehsal sahələrinin bazar infrastrukturunun formalaşdırılması və marketing sisteminin təkmilləşdirilməsini, kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının stimullaşdırılması və əlverişli xarici ticarət rejiminin formalaşdırılmasını tələb edir [9,14]. İxrac olunacaq əmtəələr dünya səviyyəsində ümumi qəbul olunmuş standartlara uyğun olmalı, ölkəmizdə mövcud olan laboratoriyalar beynəlxalq səviyyədə təsdiq edilməli, istehsal edilən əmtəələrin sertifikatlarını digər ölkələr tanımalı, kadrların hazırlanmasına önəm verilməli, xaricə məhsul satışı prosedurları sadələşdirilməli, ixracatçılar üçün yeni imkanların yaradılması məqsədilə Azərbaycanın bir çox ölkələrdə ticarət evləri yaradılmalı, bu istiqamətdə xarici və daxili investorlar cəlb edilməlidir.

Rəqabət qabiliyyətinin artırılması həm məhsulun istehsal edilməsi, emal edilməsi, həm də qablaşdırılmasının müxtəlif mərhələlərini həmçinin infrastrukturunu özündə əks etdirməlidir. Ona görə də regionlarda ixrac yönümlü istehsal sahələrinin bazar infrastrukturunun geniş miqyasda formalaşdırılması və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə məhsul buraxılışı və ixrac imkanlarından daha effektiv istifadə edilməsinin müasir mexanizmlərinin müəyyən edilməsi, müvafiq potensialdan tam, eləcə də effektiv istifadə edilməsi üçün uyğun həvəsləndirici qərarların qəbul olunması vacibdir [10,13]. Kənd təsərrüfatında müasir innovasiyaların, həmçinin mütərəqqi texnoloji imkanların geniş qaydada tətbiqi də rəqabətli fəaliyyət və beynəlxalq bazarlara çıxış üçün zəruridir. Buna görə də, istehsalın, eləcə də ixrac fəaliyyətinin yenidən təşkili məqsədə uyğundur. Belə ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin formalaşdırılması və perspektiv inkişaf istiqamətlərinin nəzərə alınaraq, kənd təsərrüfatı sahəsində istehsal prosesini ziyanla yekunlaşan və ya minimum gəlirli ixrac yönümlü fəralarının istehsal dövrüyəsindən kənarlaşdırılaraq, onların daha rentabelli, həmçinin xarici kommertiya münasibətlərinin genişləndirilməsi prosesində önəmə malik olan sferalarla əvəzlənməsi vacib şərtidir. Bu istiqamətdə ilk növbədə rəqabət üstünlüyünə malik ixrac yönümlü istehsal sahələri seçilməli, məşğulluğun yüksəldilməsi, ərzaq və iqtisadi təhlükəsizlik, ekoloji tarazlıq, iqtisadi

effektivlik, həmçinin digər bu kimi prinsiplər əsas götürülərək əlverişli ticarət rejiminin formalaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Əvvəl qeyd etdiklərimizlə yanaşı, marketing sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri də vacib şərtidir. Dünya bazarlarında rəqabətin artması, şirkətlərin marketing alətlərindən biri olan qiymət faktorunun əhəmiyyətini daha da artırır. Dəqiq hazırlanmış marketing siyasəti, həmçinin marketing planına malik olmadan xarici bazarlarda məhsul reallaşdırmaq demək olar ki, qeyri-mümkündür. Belə bir siyasətin və planın hazırlanması üçün hər şeydən əvvəl beynəlxalq bazarın araşdırılması və marketing kompleksinin hazırlanması tələb olunur [11,12]. Bir sıra bazarlarda qiymətlərin müəyyən olunması məqsədilə fərqli amillərin diqqətdə saxlanması önəmlidir. Məhsulu ixrac etməklə beynəlxalq bazarlarda uğur əldə etməyə çalışan istehlakçı öz qiymət siyasətini uyğun formada müəyyənləşdirməlidir. Beynəlxalq bazarlar üçün qiymətin müəyyən olunması zamanı müvafiq bazarda uyğun əmtəələrin dəyəri, tələbat, rəqabətli mübarizə mühiti və s. amillərin öyrənilməsi vacibdir [2].

Beləliklə, iqtisadiyyatın qlobalaşdığı müasir şəraitdə Azərbaycanın aqrar ixrac potensialının formalaşdırılması və marketing sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

* Beynəlxalq bazarın və marketing kompleksinin araşdırılması nəticəsində dəqiq marketing siyasəti və marketing planının hazırlanması tələbləri, informasiya-marketing sisteminin formalaşdırılması konsepsiyasının reallaşdırılmasında inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən geniş istifadə olunmalıdır.

* İxrac yönümlü istehsal sahələrinin bazara çıxışını genişləndirmək məqsədi ilə ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının sertifikatlaşdırma mexanizminin təkmilləşdirilməsi, ixrac mallarının daşınması və logistik infrastrukturun formalaşdırılması məsələləri, ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının markalanma və qablaşdırılması prosesinin təkmilləşdirilməsi və dövlətin kənd təsərrüfatı məhsulları və ərzağın idxal-ixracı üzrə iqtisadi tənzimləmə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilməlidir.

* Bazar münasibətləri şəraitində xarici ticarət şərti, real mübadilə məzənnəsi, xarici ticarətin optimal coğrafi və valyuta strukturu nəzərə alınmaqla ölkələr arasında iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirərək xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli inkişaf etdirilməsi və kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının stimullaşdırılması sahəsində ixrac potensiallarının formalaşdırılmasına təsir edən amillərin sistemləşdirilməsi, kənd təsərrüfatında xarici ticarət əlaqələrini şərtləndirən amillərin və onların prioritet inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, rəqabətli məhsul istehsalı həcmnin yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə elmi baxımdan əsaslandırılan təkliflərin hazırlanması, marketing sisteminin təkmilləşdirilməsi və əlverişli xarici ticarət rejiminin formalaşdırılmasına nail olunmalıdır.

Yuxarıda vurğuladığımız tədbirlərin reallaşdırılması aqrar sahə məhsullarına aid bazar infrastrukturunun inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsulları bazasının tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsində, eləcə də aqrar sektor və emal sənayesi malları üzrə ixracın təşviq etdirilməsi və dəstəklənməsində əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat

1. "Gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsi Qaydaları" haqqında Nazirlər Kabinetinin 263 sayılı Qərarı // - Bakı. - 22 iyul 2014.
2. Bağirov M.S. Naxçıvan Muxtar Respublikasının aqrar sahəsində marketing prinsipləri əsasında istehsal və satış sisteminin formalaşması və təkmilləşdirilməsi: / iqtisad üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. avtoreferatı. / - Naxçıvan, 2018.- 54 s.
3. <http://femida.az/az/news/148241/>
4. <https://stat.gov.az/news/index.php?id=4894>
5. <https://oxu.az/politics/251889>
6. <https://unec.edu.az/application/uploads/...>
7. <https://president.az/az/articles/view/23...>
8. <http://www.aak.gov.az/upload/dissertasio...>

9. <http://www.pirallahi-ih.gov.az/page/36.h...>
10. <https://unec.edu.az/application/uploads/...>
11. <http://www.aak.gov.az/upload/dissertasio....>
12. <https://azertag.az/xeber/Azerbaijan Resp...>
13. <https://yusif.az/main/?p=4513>
14. <https://www.sosial.gov.az/uploads/images...>
15. <https://unec.edu.az/application/uploads/...>

Резюме

Алиева А.Г., Айдаров Т.А.

Направления формирования Азербайджанского аграрного экспортного потенциала и совершенствования системы сбыта

В статье рассматриваются комплексные меры по расширению доступа сельскохозяйственной продукции на внешние рынки, проделанная важная работа по увеличению товарооборота между Азербайджаном и Турцией, укрепления их позиций на внешних рынках. Выявлено и отражено формирование различных вариантов выхода экспорто-ориентированной продукции на внешние рынки. При этом была проанализирована реализация комплексных мер по формированию аграрно-экспортного потенциала Азербайджана и совершенствованию системы маркетинга в нынешних условиях глобализации экономики.

Ключевые слова: аграрный сектор, внешние рынки, экспортный потенциал, система маркетинга, совершенствование

Summary

Aliyeva A.H., Aydarov T.A.

Directions of Formation of Azerbaijani Agrarian Export Potential and Improvement of Marketing System

The article discusses comprehensive measures to increase the access of agricultural products to foreign markets, important work done to increase trade turnover between Azerbaijan and Turkey. The formation of various options for the entry of export-oriented products into foreign markets has been identified and reflected. At the same time, the implementation of comprehensive measures to form the agrarian export potential of Azerbaijan and improve the marketing system in the current context of globalization of the economy was analyzed.

Keywords: agricultural sector, foreign markets, export potential, marketing system, improvement

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Əliyeva Sədaqət Yusub qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ilqarosmanov1975@mail.ru

Xülasə: Məqalədə maliyyə təhlili anlayışının mahiyyəti açıqlanmışdır. Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir. Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlili metod və vasitələri tədqiq edilmişdir. Təhlil metodlarının xüsusiyyətləri şərh edilmişdir. Daxili və xarici maliyyə təhlilinin aparılmasının müəssisələr üçün əhəmiyyəti nəzərdən keçirilmişdir. Daxil olan və xaric olunan pul vəsaitlərinin hərəkətinin təhlilinin aparılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: maliyyə təhlili, maliyyə vəziyyəti, müəssisə, qiymətləndirmə, borc, debitor, kreditor

Məlumdur ki, maliyyə təhlili gələcək şərtləri və nəticələri qiymətləndirmək üçün müəssisələrin maliyyə vəziyyəti, keçmişdəki fəaliyyətinin maliyyə nəticələri ilə bağlı məlumatların öyrənilməsi prosesidir. Maliyyə vəziyyətinin təhlilinin məqsədi müəssisənin cari maliyyə vəziyyətinin tam və obyektiv mənzərəsini əldə etmək, onun dəyişməsinin mümkünlüyünü qiymətləndirmək, eləcə də yaxşılaşdırma istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Maliyyə təhlilinin ən mühüm məqsədi müəssisənin gələcək vəziyyətinin proqnozlaşdırılmasıdır. Mövcud iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirsək, hər bir müəssisə ayaqda qalmaq üçün maliyyə vəziyyətini təhlil etməlidir. Çünki, müəssisənin istehsal, kommersiya və investisiya kimi fəaliyyəti maliyyə vəziyyətindən asılıdır.

Maliyyə vəziyyətinin təhlilinin bir sıra formalarını fərqləndirmək olar. Təcrübədə xarici və daxili təhlilin birləşməsi ən çox yayılmışdır. Daxili təhlil bütün mövcud məlumatlar əsasında müəssisənin müvafiq xidmət sahələri tərəfindən aparılır. Daxili təhlil müəssisənin sabit fəaliyyətini təmin etmək, mənfəəti artırmaq, habelə iflas ehtimalını istisna etmək üçün birbaşa müəssisənin işçiləri tərəfindən müstəqil şəkildə aparılır. Onun nəticələri müəssisənin kapitalını idarə etmək, maliyyə strategiyasını hazırlamaq və onu reallaşdırmaq üçün tədbirlərin işlənməsi üçün istifadə olunur. Daxili təhlil bütün mövcud mənbələrə əsaslanır və adətən kommersiya sirridir. Müəyyən bir təhlil ardıcılığı var. Birinci mərhələdə balans valyutasının dinamikası izlənilir, artım tempi hesablanır, balansın strukturunun təhlili də aparılır. İkinci mərhələdə öhdəliklərin strukturunun ümumi təhlili aparılır, öz və borc mənbələrinin ayrıca təhlili aparılır. Üçüncü mərhələdə uzunmüddətli və dövriyyə aktivlərinin təhlili aparılır. Dördüncü mərhələdə gəlirin və mənfəətin təhlili, habelə balans hesabatına izahat əsasında məsrəflərin təhlili aparılır. Beşinci mərhələdə maliyyə əmsallarının hesablanması və təhlili aparılır.

Xarici maliyyə təhlili dövlətin maliyyə (mühasibat) hesabatları əsasında investorlar, kredit və vergi təşkilatları, maddi ehtiyatların tədarükçüləri, tənzimləyici təşkilatlar və digərləri tərəfindən həyata keçirilir [2, s.89]. Xarici təhlil müəssisə üçün üçüncü tərəf olan analitiklər, məsələn, audit şirkətləri tərəfindən də aparılır. Maksimum mənfəət əldə etmək və mümkün itki riskini aradan qaldırmaq məqsədilə vəsaitlərin sərfəli investisiyalaşdırılmasının mümkünlüyünü müəyyən etmək üçün xarici təhlil aparılır.

Xarici təhlil yalnız rəsmi maliyyə hesabatlarına əsaslanır. İstifadəçilər həm müəssisənin rəhbərliyi, həm də kənar şəxslərə olar.

Maliyyə təhlilinin aparılması üçün bir sıra metodlar hazırlanmışdır.

- trend təhlili. Trend vasitəsilə göstəricilərin dəyərləri formalaşır və buna uyğun olaraq dövr üçün proqnozlaşdırıcı təhlil aparılır;

- nisbi göstəricilərin təhlili;

- təsərrüfatdaxili (müəssisənin, törəmə müəssisələrin, bölmələrin, sexlərin əsas hesabat göstəricilərinin müqayisəsi) və təsərrüfatlararası (müəssisənin göstəricilərinin rəqiblərin göstəriciləri ilə, sahə üzrə orta göstəricilərlə müqayisəsi) müqayisəli təhlil.

Ümumiyyətlə, müəssisələrin maliyyə vəziyyəti bir sıra üsul və metodlardan istifadə etməklə aparılır. Fikrimcə, aşağıda sadalanan bütün üsullardan müəssisədə ən əsası iki üsuldur - şaquli və üfüqi təhlil. Şaquli təhlil maliyyə göstəricilərinin tərkibini və onların müəssisə fəaliyyətinin ümumi nəticəsinə təsirini müəyyən etməyə, üfüqi təhlil isə ayrı-ayrı maliyyə göstəricilərinin zamanla dəyişməsinin öyrənilməsinə əsaslanır.

Maliyyə təhlilinin son mərhələlərində proqnozlaşdırmanın əsas vəzifəsi iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli gələcəyə yönəlmiş idarəetmə qərarlarının qəbulu ilə bağlı ehtimal olunan qeyri-müəyyənliyin azaldılması hesab edilə bilər. Bu yanaşma ilə maliyyə təhlili həm qısa, həm də uzunmüddətli idarəetmə qərarlarını əsaslandırmaq üçün istifadə edilə bilər: idarəetmənin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi vasitəsi kimi; gələcək maliyyə nəticələrinin proqnozlaşdırılması metodu kimi və s.

Hal-hazırda müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlili üçün ümumi qəbul edilmiş, təsdiq edilmiş metodologiya yoxdur. Hər bir analitik vacib və zəruri hesab etdiyi müəyyən üsullardan istifadə edir. İqtisadi təhlil aşağıdakılara bölünür:

1. Texniki-iqtisadi təhlil:

- istehsal proqramının təhlili;
- əsas vəsaitlərin təhlili;
- əmək göstəricilərinin təhlili;
- əmək haqqının təhlili və s.

2. Maliyyə təhlili:

- daxili və xarici maliyyə vəziyyətinin təhlili;
- investisiya təhlili;
- qiymətli kağızlar bazarının təhlili və s.

Maliyyə təhlilinin nəzərdən keçirilən üsulları və növləri müxtəlifliyə malikdir. Təhlil prosesində əsas istiqamətlər əsas iqtisadi göstəricilərin təhlili, müəssisənin balansının ümumi qiymətləndirilməsi, likvidliyin, ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə sabitliyinin təhlilidir. Təhlilin nəticələri müəssisələrin maliyyə vəziyyəti barədə nəticələr əldə etməyə, onların fəaliyyətində neqativ halları aşkar etməyə və iqtisadi potensialın artırılması üçün tədbirlər hazırlanmasına imkan verir.

Ödəmə qabiliyyəti müəssisənin kreditorlarla açıq əməliyyatlarını tez bir zamanda həll etmək üçün kifayət qədər pul vəsaitinə malik olduğu vəziyyəti əks etdirir. Potensial kreditorlar isə bu tədbirləri qiymətləndirdikdən sonra müəssisənin borc kapitalından nə dərəcədə asılı olduğunu və ya ona nə dərəcədə etibar edə biləcəyini öyrənmək istəyirlər. Bu göstəricilər müəssisənin kredit qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün xüsusilə vacibdir. Öhdəliklərin məbləği həddindən artıq olarsa, müəssisə iflas təhlükəsi ilə üzləşir. Müflisləşmənin olmamasının əsas əlamətləri aşağıdakılardır:

- cari bank hesabında və kassada kifayət qədər miqdarda nağd pulun olması;
- kreditorların borclarının vaxtında ödənilməsi [1, s.55].

Daxil olan və xaric olan pul vəsaitlərinin hərəkətinin təhlili də zəruridir. Daxil olan pul vəsaitlərinin hərəkətinin həcmnin artırılması aşağıdakılara görə mümkündür:

- satış gəlirlərinin artması;
- əsas vəsaitlərin bir hissəsinin satışı;
- debitor borclarının yenidən maliyyələşdirilməsi.

Xaric olan pul vəsaitlərinin hərəkətinin azalması aşağıdakıların hesabına mümkündür:

- istehsalın maya dəyərinə aid edilən xərclərin azaldılması;
- mənfəət hesabına ödənilən xərclərin azaldılması [3, s. 26].

Müəssisədə maliyyə vəziyyətinin təhlil metodologiyası aşağıdakı üsulları da ehtiva edir: qrafik, əmsal, cədvəl. Maliyyə təhlilinin qrafik metodu, maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan, təhlil edilən dövrün əvvəlində və sonunda qurulan balans cədvəlidir. Qrafik metod həm də maliyyə təhlilinin ayrı-ayrı obyektlərini qiymətləndirməyə imkan verir. Balans cədvəlinin əsas məqsədi maliyyə göstəriciləri arasında olan əlaqəni göstərməkdir. Əmsal metodu göstəricilərin dəyərinin hesablanması və ya əvvəlki tarixdəki dəyərle, ya da standart dəyərle müqayisəsini nəzərdə tutur. Bu metodun müsbət xüsusiyyəti hesablamaların sadəliyidir. Cədvəl üsulu hesablama cədvəllərindən istifadəyə əsaslanır. Dövrün əvvəlində və sonunda verilən məlumatlara əsasən təhlil aparılır və sonra bu məlumatlara əsasən baş vermiş dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi reallaşır.

Ümumi nəticənin formalaşdırılması, maliyyə təhlili obyektinin vəziyyəti haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsi və əsas problemlərin müəyyən edilməsi sintetik qiymətləndirmə adlanır. Biznesin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı sintetik qiymətləndirmə sayəsində prioritet istiqamətlər və onların təkmilləşdirilməsi üçün yuxarıda göstərilən üsullar əsasdır. Onların həm üstünlükləri, həm də mənfə cəhətləri var. Buna görə də bu üsullar təcrübədə ayrıca nadir hallarda istifadə olunur. Maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsini apararkən, bir çox müəssisə bir-birini tamamladığı və təhlil nəticələrinin ən yüksək dəqiqliyini təmin etdiyi üçün birləşdirilmiş qiymətləndirmə metodlarından istifadə edir.

Hal-hazırda, maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirmə məqsədilə yerli metodologiya təhlil edilən göstəricilərin sayının azaldılmasını, unifikasiyanı tələb edir. Bu halda, analitikaya ən böyük məzmun və

ehtiyacı olan göstəricilərin hesablanmasına üstünlük verilməlidir. Müasir iqtisad elminin ixtiyarında maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün çoxlu sayda metod və üsullar var ki, bunlar təhlilə artan tələblər səbəbindən daim dəyişir. Beləliklə, müəyyən edilmiş problemlər və onların həlli yolları müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmalı, aktivlərin idarə edilməsi siyasətinin və onların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin seçilməsinə kömək etməli, təşkilatların səmərəliliyini artırmalıdır.

Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə təhlilinin nəticələrindən sonra iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün müxtəlif tədbirlər reallaşdırıla bilər. Məsələn, Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı şəraitində müəssisələrin maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmağın aşağıdakı yolları aktualdır:

- köhnəlmiş debitor borclarının reyestrindən istifadə edərək debitor borclarının səviyyəsinin azaldılması, debitor borclarının yenidən qurulması, ehtiyatların yaradılması, forfeytinq, faktoring və debitor borclarının sığortalanması;

- müəyyən kreditor borcları qrupunun restrukturizasiyası yolu ilə şirkətin kreditor borclarının səviyyəsinin aşağı salınması, tələb hüququnun təyin edilməsi prosedurunun reallaşdırılması, forfeytinq alətlərindən istifadə edilməsi və şirkətin kredit siyasəti strategiyasının dəyişdirilməsi.

Yuxarıda göstərilən təkmilləşdirmə yollarının aktuallığının səbəbi ondan ibarətdir ki, müəssisələrin maliyyə nəticəsinin formalaşmasına təsir edən, təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən debitor və kreditor borclarının idarə edilməsidir. Son olaraq deyək ki, müəssisələrin maliyyə nəticələrinin təhlili onun səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Виноградов М.Н. Анализ финансового состояния предприятия // Modern Science, 2020, № 12-4., с.53-56
2. Киселева О.В. Анализ финансового состояния предприятия и определение основных направлений его улучшения // Наука и производство Урала, 2020, Т. 16, с.89-91
3. Литвинюк Т.А., Сухина Н.Ю., Удовик Е.Э. Промышленная политика как генератор экономического развития корпоративных структур: монография. Краснодар, 2019, 200 с

Резюме

Алиева С.Ю.

Оценка анализа финансового состояния предприятий в условиях глобализации

В статье объясняется сущность понятия финансового анализа. Определены цели и задачи анализа финансового состояния предприятий. Изучены методы и инструменты анализа финансового состояния предприятий. Объяснены особенности методов анализа. Рассмотрена важность проведения внутреннего и внешнего финансового анализа для предприятий. Обоснована необходимость анализа притока и оттока денежных средств.

Ключевые слова: финансовый анализ, финансовое состояние, предприятие, оценка, долг, должник, кредитор

Summary

Aliyeva S.Y.

Evaluation of the Analysis of the Financial Condition of Enterprises in the Context of Globalization

The article explains the essence of the concept of financial analysis. The goals and objectives of the analysis of the financial condition of enterprises are determined. Methods and tools for analyzing the financial condition of enterprises have been studied. The features of analysis methods are explained. The importance of internal and external financial analysis for enterprises is considered. The necessity of analyzing the inflow and outflow of funds is substantiated.

Key words: financial analysis, financial condition, enterprise, assessment, debt, debtor, creditor

REGIONAL İXTİSASLAŞMA PROBLEMİNƏ METODOLOJİ YANAŞMALAR

Əliyeva Şöhrət İzzət qızı
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Sh_aliyev@mail.ru

Xülasə: Azərbaycanca regionların tədqiqinə dair elmi mənbələrdə regional inkişaf problemləri ilə bağlı tədqiqatlar aparılmışdır. Bu mənbələrdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi ilə bağlı problemlər öz əksini tapmasına baxmayaraq, konkret olaraq Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda müəssisələrin ənənəvi və perspektiv ixtisaslaşma istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması ilə bağlı tədqiqatlar aparılmamışdır. Məhz bütün bunları nəzərə alaraq, apardığımız tədqiqatda Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun ənənəvi və perspektiv sahələri diqqət mərkəzinə yönəlmiş, bu sahədə araşdırma aparmış mütəxəssislərin nəzəri müddəalarından istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: regional inkişaf, ixtisaslaşma, istehsal təcrübəsi, təşkilati-iqtisadi mexanizm, yerli özünü idarəetmə orqanları

Bildiyimiz kimi bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı əksər problemlər nəinki regionlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrə təsir göstərmiş, hətta regionların inkişafına zərbə vurmuşdur. Baxmayaraq ki, vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün əvəzsiz addımlar atılaraq çoxsaylı islahatlar aparılmışdır, lakin hələ də regionlarda işsizliklə əlaqəli xeyli problemlər mövcuddur.

İqtisadi ədəbiyyatlarda Azərbaycan regionlarının potensial imkanlarının sistemli təhlillərinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq aşağıdakı müddəaların qeyd olunmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Ə.X.Nuriyevə görə, “təbii sərvətləri, eləcə də uzunmüddətli formalaşmış istehsal təcrübəsi olan regionlarda istehsalın səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün regionlarda struktur siyasəti aparmaq lazımdır. Tətbiq edilən iqtisadi siyasətdə səmərəlilik faktorunun əsas götürülməsinə baxmayaraq, regionlarda mövcud potensialdan istifadədə yetərinə çatışmazlıqlar vardır. Onun təbirincə desək, həyata keçiriləcək siyasətdə regionun hər bir sahəsi digər sahəyə görə proporsional nisbət təşkil etməli, həmçinin infrastruktur inkişaf etdirilməlidir” [1, s.116]. Regional inkişafda ənənəvi sahələrin araşdırılması, xüsusilə əhalinin tarixən qazandığı əmək vərdişləri və maraqları müəssisələrin inkişafına təsir edən amilləri müəyyənləşdirir. Baş verən iqtisadi və təsisat dəyişikliklərinin və dünyanın iqtisadi sistemində baş verən geosiyasi proseslərin fonunda ölkənin regionları rəqabətli mübarizənin iştirakçıları olur. Bu zaman həm milli, həm də beynəlxalq arenada daha böyük təsərrüfat sərbəstliyi əldə edərək xüsusi inkişaf strategiyasını işləyib hazırlayırlar [8, s.176]. Qloballaşma şəraitində milli maraqların reallaşdırılmasında regionların mövqeyinə baxdıqda H.B.Rüstəmbəyova görə region özünün üstün resurslarına görə milli maraqlara xidmət göstərərək inkişaf etdirilən makroiqtisadi sistemin ayrılmaz tərkib hissəsidir [6, s. 222]. Professor H.B.Rüstəmbəyova görə, “regionların nisbətən təcrid olunmuş, lakin tam, reproduktiv bütövlük xüsusiyyətlərinə malik olmayan təhlili xüsusilə unitar və kiçik həcmli ölkələrin iqtisadiyyatı üçün xarakterikdir” [6, s. 224].

Q.Q.Fetisov regional marağı region ərazisində mövcud olan istehsal, əmək və təbii resurslarından səmərəli istifadəni müəyyənləşdirən amil kimi təqdim etmişdir [90, s.203]. Regionların artan sərbəstliyinə baxmayaraq, regional inkişafın müasir strategiyası dünya iqtisadi sisteminin və milli iqtisadiyyatın qarşılıqlı fəaliyyətinin bir sıra tələblərini nəzərə almalıdır. Belə ki, iqtisadçı R.V. Kryukovun hesab etdiyi kimi, “regional inkişafın dövlət strategiyasının mahiyyəti dövlətin, regionların, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, mülkiyyətin müxtəlif subyektlərinin, milli-ərazi icmalarının və bütün vətəndaşların maraqlarının razılaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyətdən ibarətdir” [3, s.272]. Bu nöqteyi-nəzərdən region dünya bazarında milli maraqların ifadəçisi və müdafiəçisi olur. V.V. Kotilkonun fikrincə, əgər “regional siyasəti dövlət siyasətinin ayrılmaz hissəsidirsə”, o zaman onlar, ölkənin maraqlarını dəqiq ifadə edərək, dünya iqtisadiyyatında dəyişən şəraitə dəqiq adaptasiya olunmalıdır. Regional siyasət baş verən dəyişikliklərə

sürətlə cavab verərək obyektiv iqtisadi qanunauyğunluqları nəzərə almalıdır. Məhz, “regionların müasir vəziyyətinin tədqiq olunmasına ümumi nəzəri yanaşma onların inkişafının ənənələrini və qanunauyğunluqlarını təyin etməyə, regionlarda əsas sosial-iqtisadi, təsisat, siyasi prosesləri öyrənməyə icazə verəcəkdir” [2]. H.B.Rüstəmbəyovun yazdığı kimi, keçid dövründə subyektiv hallardan, xüsusilə hakimiyyət başında olan qüvvələrdən çox şey asılıdır. Nəticə etibarilə keçid dövrü şəraitində dövlət siyasəti üçölçülü koordinat oxu üzrə həyata keçirilməlidir: - iqtisadiyyatda bazar prinsiplərinin təsdiqlənməsi; - demokratiyanın siyasi normaları; - ictimai həyatın mənəvi dəyərləri [6, s.185-190].

İqtisadçılar Q.Q.Fetisov və V.P.Oreşinə görə müasir nəzəriyyənin əvvəlki nəzəriyyələrdən əsas fərqi onunla izah olunur ki, fərdi, qrup, eləcə də dövlət maraqları razılaşdırılaraq qanunauyğunluq təşkil edir. Əgər “əvvəlki nəzəriyyələr istehsalçıların, satıcıların və istehlakçıların fərdi maraqlarına (qərbi iqtisadi məktəbi) və ya dövlətin maraqlarına (sovet iqtisadi dövrü) yönəlmişdirsə, o zaman müasir nəzəriyyələr fərdi, qrupşəkilli (korporativ, regional) və dövlət maraqlarının yerləşdirilməsinin qanunauyğunluğunu izah edir” [7, s.25]. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz müxtəlif subyektlərin (konkret şəxslərin, cəmiyyətin, regionların və ya dövlətin) maraqlarının realizə olunması zamanı idarəetmə prosesində problem yaradan ziddiyyət meydana çıxır. Maraqların qeyri-məhdud sayı onların münaqişəsinə səbəb olur və bu, müəyyən zaman kəsiyi ərzində ayrı-ayrı subyektlərin hətta ziddiyyət təşkil edən müxtəlif maraqlarının razılaşdırılmasını tələb edir. Dövlət maraqların balansını tapmağa cəhd edir və bu da öz növbəsində, müasir şəraitdə dövlətin regional iqtisadi siyasətinin məqsədi olur. Maraqların münaqişəsinə baxmayaraq, əsas prinsipin uçuotu dövlətin regional iqtisadi siyasətinin məqsədi olur, yəni dövlət yalnız mürəkkəb şəkildə həll olunan tapşırıqları həll etməyi öz öhdəsinə götürür. Bütün qalan maraqların realizə olunması subyektlərin öhdəsinə qoyulur.

P.V. Nazarov və A.A.Qorbunov qeyd edirlər ki, “uzunmüddətli perspektivli inkişafın bünövrəsinin formalaşması üçün regional inzibatchılıq iqtisadi və mədəni xüsusiyyətləri inkar edən, yerli səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə almayan, mahiyyət etibarilə fəal siyasi məcburiyyəti istifadə edən total idarəetmədən uzaqlaşmalıdır. Lakin, bu cür tətbiq obyektiv qaydada şərtləndirildiyi zaman bu cür idarəetmənin həddən artıq böhranlı vəziyyətlərin həllinin yüksək mütəşəkkil amili kimi istifadə olunması heç bir şübhə doğurmur”[4].

Vasitələrin daimi korreksiyasının tələb olunduğu müasir şəraitdə regionun idarə olunmasının təşkilati-iqtisadi mexanizminin modelinin seçimi, metodların təkmilləşdirilməsi xüsusi aktualıq qazanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, regionun inkişafının idarə olunmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi həm ehtiyatların və texnologiyaların, həm də, iqtisadiyyatın prinsiplərinin, funksiyalarının və strukturlarının mövcudluğundan asılıdır. Lakin bu zaman təsir və tənzimlənmə vasitələri bir-birindən fərqlənir. Bunu cədvəl 1.-də nəzərdən keçirmək mümkündür.

Cədvəl 1.

Regionun inkişafının idarə olunmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi

Regionun inkişafının idarə olunmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi		
Təsir vasitələri		Tənzimlənmə vasitələri
Normativ-hüquqi aktlar	Stimullaşdırıcı	Məhdudlaşdırıcı
proqnozlaşdırma	vergi-kredit güzəştləri	Qadağalar
proqramlaşdırma		
Planlaşdırma	vergi və rüsumlardan azad olunması	kvotlaşdırma qiymətlərin dondurulması
Klasterizasiya	yüksək amortizasiyalı köçürmələr	gəlir səviyyəsinin təsdiq olunması
innovasiya sisteminin formalaşması	subsidiyaların verilməsi	standartlar, normativlər
lisenziyaların təqdim olunması	kompensasiyalar, dotasiyalar	

Mənbə: [5]

Nəzərə almaq lazımdır ki, bütün bu metodlar və mexanizmlər həm ayrı-ayrılıqda, həm də birlikdə istifadə oluna bilər. Qarşıya qoyulan məqsəd və tapşırıqlarda, onların sürətlə həllindən asılı olaraq regionların inkişafı şərtləri, regionların inkişafına qarşı irəli sürülən tələblər ilə əlaqədar olaraq onların idarə olunması və tənzimlənməsi metodu və mexanizmi seçilir.

Ədəbiyyat

1. Nuriyev, Ə.X. Regional idarəetmənin əsasları / Ə.X. Nuriyev, - Bakı- 2007.- 428 s.
2. Котилько, А .В. Региональная экономическая политика / А .В. Котилько. - М: Издательство РДЛ:2001, - 272с.
3. Крюков, Р.В. Государственное регулирование национальной экономики / Р.В. Крюков- Конспект лекции. -М: -Приор-издат. - 2005, -176 с.
4. Назаров, П.В.Формирование фундамента долгосрочного перспективного регионального развития / П.В. Назаров, А.А. Горбунов // Регион: политика, экономика,социология. 2009. No 1–2. с.92
5. Некрасов, Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Н.Н. Некрасов. - М: Экономика – 1978, - 344 с.
6. Рустамбеков, Г.Б. Национальные экономические интересы в процессе постсоциалистической трансформации и глобализации / Г.Б. Рустамбеков. Баку: Чашыюглы. 2009, - 370с.
7. Фетисов, Г.Г. Региональная экономика и управление / Г.Г. Фетисов, В.П. Орешин. -Учебник. - Москва: Инфра – М. - 2013, - 330 с.
8. Чагучиев, М.Ч..Регионы, экономика и управление / М.Ч. Чагучиев, М.М.Соколов. - М: ЮНИТИ-ДАНА .- 2001, - 271 с.

Резюме

Алиева Ш.И.

Методологические подходы к проблеме региональной специализации

Исследования по проблемам регионального развития проводились в научных кругах по изучению регионов Азербайджана. Несмотря на то, что в этих исследованиях отражены проблемы ускорения социально-экономического развития регионов, исследования по развитию традиционных и перспективных направлений специализации предприятий, конкретно в Шеки-Закатальском экономическом районе, не проводились. Учитывая все это, наше исследование было сосредоточено на традиционных и перспективных направлениях Шеки-Закатальского экономического района, и использовались теоретические положения специалистов, проводивших исследования в этой области

Ключевые слова: Региональное развитие, специализация, производственный опыт, организационно-экономический механизм, органы местного самоуправления.

Summary

Alieva Sh.I.

Methodological Approaches to the Problem of Regional Specialization

Research on the problems of regional development was carried out in scientific sources on the study of the regions of Azerbaijan. Despite the fact that these sources reflect the problems of accelerating the socio-economic development of the regions, studies on the development of traditional and promising areas of specialization of enterprises, specifically in the Sheki-Zakatala economic region, have not been conducted. Considering all these, our study was focused on the traditional and promising areas of the Sheki-Zakatala economic region, and the theoretical provisions of specialists who conducted research in this area were used.

Key words: Regional development, specialization, production experience, organizational and economic mechanism, local governments.

AZƏRBAYCAN,TÜRKİYƏ VƏ REGIONAL ÖLKƏLƏRİN İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNDƏ BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT LAYİHƏLƏRİNİN ROLU

Həşimova Albina Çingiz qızı

Abdullayeva Afaq Elxan qızı

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası

Albina-hesimova@mail.ru; Afaq.Abdullayeva@ascca.edu.az

Xülasə: Azərbaycan və Türkiyə Respublikası arasında münasibətlər həyatın bütün sahələrində sıx əməkdaşlıq formasında özünü biruzə verir. Siyasi həmrəylik daha da möhkəmləndikcə, Azərbaycan və Türkiyənin çoxtərəfli platformalarda, o cümlədən müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda üst-üstə düşən mövqedə çıxış etməsi hər iki ölkənin əməkdaşlığının yeni bağlarla daha da güclənməsini şərtləndirir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə və Azərbaycan iqtisadi əlaqələri daxilində nəqliyyat və enerji sektorunda keçirilən layihələrin rolu daha global əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizin regional iqtisadi əməkdaşlığa verdiyi böyük əhəmiyyət və trans-regional infrastruktur layihələrində fəal iştirakının nəticəsi olaraq, iki ölkə arasında beynəlxalq əhəmiyyətli bir sıra regional layihələr həyata keçirilmiş və hal-hazırda reallaşdırılmaqdadır.

Açar sözlər: iqtisadi əməkdaşlıq, regional əməkdaşlıq, xidmət sektoru, nəqliyyat layihələri, prioritet istiqamətlər

Giriş. Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələr haqqında danışarkən, bu ölkələrin təşəbbüsü ilə əsas qoyulan və Beynəlxalq ticarətdə əsas rola malik olan nəqliyyat layihələrinin əhəmiyyətini vurğulamaq vacibdir. İqtisadi münasibətlərin əsasını ticarət əlaqələri təşkil etdiyi üçün nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsinin ölkələrin iqtisadiyyatına və əməkdaşlığına qatdığı töhfəni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttindən sonra Azərbaycanda və Qafqazda ən böyük layihə Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti dəmiryolu layihəsidir. Ölkəmizin regional iqtisadi əməkdaşlığa verdiyi böyük önəm, o cümlədən trans-regional infrastruktur və müxtəlif tip beynəlxalq layihələrdə fəal iştirakının nəticəsi olaraq, iki ölkə arasında beynəlxalq əhəmiyyətli bir sıra regional layihələr həyata keçirilmiş və bugünkü gündə də reallaşdırılmaqdadır. İki qonşu ölkə arasında iqtisadi əlaqələr haqqında danışarkən, bu ölkələrin təşəbbüsü ilə əsas qoyulan, eyni zamanda beynəlxalq ticarətdə əsas rola malik olan nəqliyyat layihələrinin əhəmiyyətini və iqtisadi münasibətlərin irəliləməsində göstərdiyi təsirləri vurğulamaq vacibdir. Nəqliyyat layihələrinin əhəmiyyətini vurğuluyarkən əsaslı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi münasibətlərin baş tutmasını və inkişafını səciyyələndirən önəmli faktorlardan biri ticarət əlaqələridir. Beləliklə nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsinin ölkələrin iqtisadiyyatına və əməkdaşlığına qatdığı töhfə onların dövlətin iqtisadi inkişafına müsbət yönümlü təsirlərinin nəticəsi kimi tədqiq olunur [1,2].

1. İqtisadi əlaqələrin formalaşmasında “Cənubi Qaz Dəhlizi” layihəsinin rolu. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi özündə enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasını və enerjinin şaxələndirilməsini ehtiva edir. Azərbaycanın təşəbbüskarı eyni zamanda müəllifi olduğu nəhəng enerji infrastruktur layihələrindən biri olan Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi hazırda dünyada inkişaf etdirilən və iqtisadi ticari əlaqələrin genişlənməsində əhəmiyyətli rola malik olan ən kompleks təbii qaz boru kəmərləri zənciri kimi qiymətləndirilir. Avropa İttifaqı üçün prioritet enerji layihələrindən biri olan Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi Xəzər regionundakı qaz ehtiyatlarını Avropa bazarlarına birləşdirərək bütün regionun enerji xəritəsini dəyişdirməklə yanaşı infrastrukturun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, Cənub Qaz Dəhlizi dünya neft-qaz sənayesində ən mühüm layihələrdən biridir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, bu

enerji layihəsindən yalnız Azərbaycanın qonşu dövlətləri olan Gürcüstan və Türkiyə deyil, həmçinin bir sıra Avropa ölkələri də faydalanırlar[3].

2. İqtisadi əlaqələrin formalaşmasında “TANAP” layihəsinin rolu. Azərbaycanın və Türkiyənin güclü iqtisadi münasibətləri daxilində və hər iki ölkənin siyasi iradəsi nəticəsində reallaşan “TANAP” layihəsi Cənub Qaz Dəhlizinin əsas hissəsidir. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi Avropanın enerji təhlükəsizliyi baxımından çox mühüm infrastruktur layihəsi sayıldığı kimi “TANAP” layihəsinin həyata keçirilməsi də nəqliyyat-enerji sektorunda öz əhəmiyyətli təsirlərini qısa zamanda biruzə vermişdir.

TANAP layihəsi ilə bağlı Azərbaycan və Türkiyə respublikaları arasında Anlaşma Memorandumu 24 dekabr 2011-ci il tarixində imzalanmışdır. TANAP layihəsi üzrə Türkiyə Respublikası və TANAP şirkəti arasında “Tranzit Ərazisinə Malik Ölkənin Hökuməti ilə Saziş” və Azərbaycan ilə Türkiyə respublikaları arasında “Hökumətlərarası Saziş” 26 iyun 2012-ci il tarixində imzalanmış və hər iki dövlətin müvafiq hüquqi instansiyaları tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin güclü iradəsi və qüvvətli səyi nəticəsində həyata keçirilən TANAP layihəsi iqtisadi əlaqələrin güclü şəkildə qurulmasının o cümlədən gələcək illərdə daha da inkişaf edəcəyinin əsas göstəricisi sayılır. Azərbaycan və Türkiyənin bütün məsuliyyətini öz üzərlərinə götürdükləri TANAP layihəsinin texniki yükləri, o cümlədən layihənin müxtəlif dövrlər üzrə istiqamətləndirilmiş planlarının tərtibi və həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan maddi yüklər bu iki qonşu dövlət tərəfindən təmin edilir. TANAP Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə mövcud iqtisadi və siyasi əməkdaşlığının daha da inkişaf etməsinə verdiyi töhfə ilə Azərbaycanı Türkiyənin ikinci ən böyük qaz tədarükçüsü və Avropa İttifaqının yeni qaz tədarükçüsünə çevirir[4,5].

3. İqtisadi əlaqələrin formalaşmasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəməri ” layihəsinin rolu. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi əlaqələrin təhlilində Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəməri ” layihəsinin rolunu və əhəmiyyətini vurğulamaq mütləqdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev adına olan BTC boru kəmərinin tikintisinə 2003-cü ilin aprelində başlanılmış və 2005-ci ildə başa çatdırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Ceyhan dəniz limanında neft tankerinin Azərbaycanın “Azeri Light” markalı neft ilə ilk yüklənməsi 4 iyun 2006-cı il tarixində həyata keçirilmişdir. Ümumi uzunluğu 1768 km olan BTC boru kəməri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə olmaqla 3 ölkənin ərazisindən keçir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəməri Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən Azəri-Çıraq Günəşli yataqlarından hasil edilən nefti və Şahdəniz yatağından hasil olunan kondensatı Azərbaycandan nəql edir. BTC boru kəmərinin başlandığı yer Bakı şəhəri yaxınlığında olan Səngəçal terminalıdır və bu boru kəməri sadalanan 3 ölkənin ərazilərindən keçərək Aralıq dənizinin Türkiyə sahilindəki Ceyhan dəniz terminalına qədər uzanır. BTC hazırda təkcə Azərbaycan üçün deyil eyni zamanda ölkəmizlə uğurlu tərəfdaşlıq edən və iqtisadi platformada dərin ticari münasibətlərdə önə çıxan dövlətlər üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edən bir layihədir. Ümumi olaraq təhlil edildikdə beynəlxalq aləmdə enerji təhlükəsizliyi sistemi və neft ixracı sahəsində Azərbaycanla sıx əməkdaşlıq əlaqələrinə malik ölkələr bu layihədən faydalanır. BTC mühüm texniki-iqtisadi əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, həm də böyük siyasi məzmun kəsb edir. Belə ki, bu kəmər dünya dövlətləri ilə Azərbaycanın yeni münasibətlərinin qurulmasına təkan vermiş, ölkəmizin xarici siyasətinin güclənməsinə və inkişaf etməsinə zəmin yaratmışdır[6].

4. İqtisadi əlaqələrin formalaşmasında “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmiryolu xətti” layihəsinin rolu. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri layihəsindən sonra Qafqazda ən böyük nəqliyyat layihəsi Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti layihəsidir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu ölkəmizin tranzit imkanlarının genişlənməsinə və iqtisadi ticari əlaqələrin şaxələndirilməsinə təkan vermişdir. Bu infrastruktur layihəsinin inşası 2017-ci ildə tamamlanmışdır və təsirləri özünü nəqliyyat imkanlarının genişləndirilməsində biruzə vermişdir.

Əvvəla, bu yol Azərbaycanla qardaş Türkiyə arasında dəmir yolu bağlantısı yaradaraq onların əməkdaşlığı çərçivəsində ticarət əlaqələrini dərinləşdirmişdir. Digər tərəfdən, Bakı-Tbilisi-Qars Avropa ilə Asiya arasında ən qısa və səmərəli yoldur. Nəqliyyat infrastrukturunun diversifikasiyası, beynəlxalq yük və sərnişin daşımalarının tranzitinə inkişaf etdirilməsi, ticari iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi baxımından Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin birlikdə iradəsi ilə reallaşan “Bakı-Tbilisi-Qars yeni

dəmiryolu xətti” layihəsinin böyük əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Bakı-Tibilisi-Qars dəmir yol bağlantısı layihəsinin reallaşdırılması Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan iqtisadi əlaqlərinin möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı bu dövlətlərin mühüm tranzit qovşağına çevrilməsinə, həmçinin iqtisadi inkişaf nəticəsində regionlarda sabitliyin yaradılmasına töhfə vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu layihənin həyata keçirilməsi iqtisadi səmərəlilik, sürət və vaxt tezliyi, təhlükəsizlik və etibarlılıq baxımından böyük önəm kəsb edir [7].

Nəticə. Nəqliyyat sisteminin inkişafı o cümlədən bu sektorda şaxələndirilmiş layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının regional dövlətlərlə qurduğu əməkdaşlıq əlaqələrində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan, Türkiyə o cümlədən digər regional dövlətlərin güclü siyasi iradəsi ilə reallaşan nəqliyyat layihələrinin bu ölkələrin iqtisadiyyatının digər infrastruktur sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi sosial, iqtisadi, xarici siyasət və digər dövlət prioritetlərinə nail olmaq üçün mühüm rol oynayır. Yuxarıda sadalanan nəqliyyat layihələrinin nəticəsi olaraq Respublikamızın geosiyasi əhəmiyyəti xeyli artmışdır. Dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi və integrativ proseslərin sürətlənməsi nəqliyyat sisteminin hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının əsas sütunlarından olduğunu təsdiqləmişdir. Son olaraq sadalanan nəqliyyat layihələrinin perspektiv imkanlarının və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, o cümlədən beynəlxalq nəqliyyat layihələrinin davamının işğaldan azad olunmuş torpaqlara şamil edilməsi iqtisadi əlaqələrin inkişafına daha da təkan verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Aras, O. N., Süleymanov, E. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Şərq Qərb nəşriyyatı. Bakı 2016.
2. Atasoy V. Türkiyənin Energetika və Təbii Qaynaqlar naziri Veysəl Atasoyun çıxışı // Azərbaycan.- 1995.- 25 may.- S. 2.
3. Bakı-Ceyhan neft kəməri Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Türkiyə arasında etibarlı iqtisadi körpü yarada bilər: ABŞ Prezidentinin müşaviri Bakı-Ceyhan neft kəmərinin çəkiliş-266 25 məsi ideyasını dəstəkləyir // Xalq qəzeti.- 1998.- 23 dekabr.- S. 1.
4. Əliyev Ə. B. Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı.- Dərs vəsaiti. Bakı, “Təhsil”, 2017, 136 s.
5. Rəhmanov, F. P. Sosial sfera və sosial siyasət Dərs vəsaiti Bakı 2021.
6. Neft və Azərbaycanın gələcəyi: Gənc alim və tələbələrin elmi-tədqiqat işləri / Red. M. Mərdanov Bakı Dövlət Universiteti; ABƏŞ.- B.: AİOC, 1998.- 200 s.
7. <https://ankara.mfa.gov.az/az/content/106/azerbaycan-turkiye-iqtisadi-elaeqeleri>.

Резюме

Гашимова А.Ч., Абдуллаева А.Э.

Роль международных транспортных проектов в экономических связях Азербайджана, Турции и региональных стран

Отношения между Азербайджаном и Турцией проявляются в форме тесного сотрудничества во всех сферах жизни. По мере укрепления политического сотрудничества позиции Азербайджана и Турции на многосторонних сферах, в том числе, в различных международных организациях будут способствовать дальнейшему укреплению сотрудничества между двумя странами. Следует отметить, что роль проектов, осуществляемых в транспортном и энергетическом секторах в рамках турецко-азербайджанских экономических связей приобретает более глобальное значение. В результате значения, придаваемого нашей страной региональному экономическому сотрудничеству и активному участию в межрегиональных инфраструктурных проектах между двумя странами в настоящее время предпринимается ряд региональных проектов международного значения.

Ключевые слова: экономическое сотрудничество, региональное сотрудничество, сфера услуг, транспортные проекты, приоритетные направления

Summary

Hashimova A.Ch., Abdullaeva A.E.

The Role of International Transport Projects in the Economic Relations of Azerbaijan, Turkey and Regional Countries

Relations between Azerbaijan and the Republic of Turkey manifest themselves in the form of close cooperation in all spheres of life. As political solidarity strengthens, the overlapping positions of Azerbaijan and Turkey on multilateral platforms, including various international organizations, will further strengthen cooperation between the two countries with new ties. It should be noted that the role of projects in the transport and energy sectors within the economic relations between Turkey and Azerbaijan is more global. As a result of the great importance our country attaches to regional economic cooperation and its active participation in trans-regional infrastructure projects, a number of regional projects of international importance have been implemented and are being implemented between the two countries.

Key words: economic cooperation, regional cooperation, service sector, transport projects, priority areas

NƏQLİYYAT LOGİSTİKASININ XARİCİ TİCARƏT FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Hüseynova Mələhət Soltan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

huseynovyusif2003@mail.ru

Xülasə: Məqalədə qloballaşma proseslərinin dərinləşdiyi dövrdə xarici ticarət fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Xarici ticarət fəaliyyətinin inkişafında nəqliyyat logistikasının rolu tədqiq edilmişdir. Ölkədə nəqliyyat-logistika sisteminin əsas vəzifələri nəzərdən keçirilmişdir. Müasir nəqliyyat-logistika sistemlərinin yaradılmasının səmərəliliyinin blok-sxemi tərtib edilmişdir. Nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəli fəaliyyətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün əsas şərtlər açıqlanmışdır.

Açar sözlər: qloballaşma, nəqliyyat, nəqliyyat-logistika, xarici ticarət, səmərəlilik, xidmət, integrasiya, infrastruktur, bazar

Hazırda dünya iqtisadiyyatının inkişafının əsas tendensiyası qloballaşmadır. Müasir dünyada qloballaşma proseslərinin təsiri hər gün artır. Müasir qloballaşma dünya birliyi tərəfindən təbii və qaçılmaz tarixi proses kimi qəbul edilir. Bu proses öz təzahürlərində qeyri-müəyyən və ziddiyyətlidir. Qloballaşma ölkələr arasında maddi axınların hərəkəti nəticəsində yaranır və o, getdikcə bütün dünyaya yayılmaqda davam edir. Qloballaşma daha açıq, integrasiya olunmuş dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq ticarətin və digər beynəlxalq mübadilə proseslərinin miqyasının artmasında özünü göstərir.

Qloballaşma proseslərinin dərinləşdiyi bir dövrdə hər bir ölkə bu və ya digər dərəcədə beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak edir. Belə bir şəraitdə ölkələr davamlı inkişaf tempinə, eləcə də yüksək həyat səviyyəsinə nail olmaq üçün xarici ticarət fəaliyyətinə böyük diqqət yetirirlər [2, s.71].

Xarici ticarət növünü insan fəaliyyətinin ən geniş sahəsi hesab etmək olar. Son zamanlar qloballaşma istiqamətlərinin yayılması ilə əlaqədar xarici ticarətin inkişaf prosesi yüksək sürətlə həyata keçirilir. Xarici ticarətin nəticələri dövlətin dünya miqyasında lider mövqeyini müəyyən edir və ya əksinə, daha inkişaf etmiş dövlətlərdən asılılığa gətirib çıxarır. Ölkə tərəfindən ixrac yönümlü kimi müəyyən edilən sənaye sahələrinin inkişafı, əlbəttə ki, əsas vəzifələrdən biridir. Bununla belə, xarici bazarlarda mühüm uğur amili həm də mal və xidmətlərin necə çatdırılmasıdır. Nəqliyyat logistikasının beynəlxalq satış proseslərinin həyata keçirilməsində köməkçi rol oynamasına baxmayaraq, onun düzgün təşkil edilməməsi hər iki tərəf üçün

sonsuz problem və bəla mənbəyinə çevrilə bilər. Bu problemlərin həlli nəqliyyat logistikasının səmərəli təşkili səviyyəsindən asılıdır. Çünki, nəqliyyat logistikasının səmərəli təşkili xarici ticarət əməliyyatlarının keyfiyyətinin səviyyəsini müəyyən edir.

Nəqliyyat logistikası bu gün xarici iqtisadi fəaliyyətin yekun nəticələrinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Nəqliyyat özü demək olar ki, bütün növ beynəlxalq iqtisadi əlaqələri təmin edir.

Nəqliyyat milli iqtisadiyyatın ən mühüm sahələrindən biri olub, var və olacaq. O, təkcə daşınmaya olan ehtiyacları təmin etmir, həm də ərazi əmək bölgüsünün formalaşması və inkişafı üçün maddi-texniki bazanı təmin edən infrastrukturun tərkib hissəsidir. Bu da nəqliyyatın dinamikliyinə və səmərəliliyinə, ayrı-ayrı regionların və bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərir.

Nəqliyyat, malların buraxılması və satışının idarə edilməsinin inteqrasiya olunmuş hissəsinə çevrilir. Bazar münasibətlərinin inkişafı istehsal proseslərinin inkişafını stimullaşdırır və bu, nəqliyyat əlaqələrinin sayının multiplikativ artmasına və onun etibarlılığına daha sərt tələblərə səbəb olur [3, s.60]. Xarici ticarət proseslərini xarakterizə edən struktur dəyişiklikləri əsasən dünya nəqliyyat kompleksində baş verən dəyişikliklərlə əvvəlcədən müəyyən edilir. Xarici ticarətin qloballaşması və milli şirkətlərin transmilliləşməsi resursların və malların maneəsiz hərəkətini nəzərdə tutur ki, bu da nəqliyyat kompleksi olmadan obyektiv olaraq qeyri-mümkündür. Nəqliyyat daxili və beynəlxalq bazarların formalaşmasının əsasını təşkil edir və bazar iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafını təmin edir. Təhsil, səhiyyə, ətraf mühitin mühafizəsi və yeni texnologiyalar kimi fəaliyyət sahələrinə qoyulan investisiyalarla yanaşı, nəqliyyata investisiyalar strateji investisiyalar kimi tanınır. Nəqliyyat demək olar ki, bütün növ beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə xidmət edir. Əsasən, nəqliyyat əməliyyatları xarici ticarət əməliyyatının həyata keçirilməsi prosesini başlayır və tamamlayır. Bu zaman məhsulların daşınması xərcləri birbaşa nəzərə alınır və həmin məhsulların qiymətinə birbaşa və ya dolaylı yolla daxil edilir.

Hazırda nəqliyyat sistemlərinin inkişafının dünya təcrübəsində yeni perspektivli nəqliyyat-logistika marşrutları yaranır. Bütün bu layihələr perspektivlidir və ortamüddətli dövrdə dünya iqtisadi sisteminin inkişafına kömək edəcəkdir. Dünya iqtisadiyyatında baş verən qloballaşma, beynəlmilləşmə və transmilliləşmə prosesləri beynəlxalq biznes sistemində birləşdirici element kimi logistikanın rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırmış və beynəlxalq nəqliyyat-logistika sistemlərinin formalaşdırılması, genişləndirilməsi və optimallaşdırılmasının zəruriliyini ortaya qoymuşdur. Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun inkişafı xarici ticarəti stimullaşdırır, bununla da beynəlxalq bazarlar yarada, eyni zamanda artımın sürətləndirilməsinə və yoxsulluğun azaldılmasına kömək edə bilər. Bu, tələbatın artması ilə yanaşı, istehsalın şaxələndirilməsinə və region ölkələrinin iqtisadi yaxınlaşmasına da töhfə verə bilər. Bununla belə, bu infrastrukturun inkişafı çoxşaxəli bir vəzifədir ki, uğurlu olması üçün böyük investisiyalar, müvafiq tənzimləyici bazalar və ən əsası insan, texniki və institusional potensial tələb olunur.

Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun formalaşması əsasən ölkələrin xarici ticarət siyasətindən və hökumətin əmtəə və material axınlarına təsir etdiyi alətlərdən asılıdır. Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması sahəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq ticarət və gömrük prosedurlarının şəffaflığı, sadələşdirilməsi, uyğunlaşdırılması və standartlaşdırılması prinsipləri əsasında istehsal, nəqliyyat, logistika və marketinq sistemlərinin inkişafı məqsədilə bazarların genişmiqyaslı və səmərəli inteqrasiyasına yönəldilməlidir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin nəqliyyat təminatının təşkilində yaranan problemlər istənilən ixracçıya əmtəə istehsalçısının rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Alınan məhsulların vaxtında çatdırılmasına inamın olmaması alıcı üçün xarici ticarətə dair alqı-satqı müqaviləsinin bağlanması barədə qərar qəbul edərkən maneə ola bilər. Bundan əlavə, daşıma prosesinin səmərəsiz təşkili, bir qayda olaraq, əlavə xərclər yaradır və nəticədə müqavilənin ümumi dəyərini artırır. Buna görə yeni nəqliyyat-logistika sxemlərinin formalaşdırılması və mövcud olanların optimallaşdırılması və təkmilləşdirilməsi aktual problemdir. Beynəlxalq bazara çıxarkən nəqliyyat logistikasının təkmilləşdirilməsi xarici ticarətin inkişafında böyük rol oynayır. Hazırda müasir nəqliyyat logistikasına qloballaşma və beynəlmilləşmə prosesləri böyük təsir göstərir. Bu gün iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf edən qloballaşması prosesi şəraitində

nəqliyyat logistikasının idarə edilməsi məsələləri böyük əhəmiyyət kəsb edir [1]. Nəqliyyat logistikanın səmərəli şəkildə idarə edilməsi onun fəaliyyətinin strateji planlaşdırılması səviyyəsindən asılıdır.

Sosial-iqtisadi inkişaf çərçivəsində strateji planlaşdırmanın əsasını nəqliyyat-logistika sisteminin modernləşdirilməsi strategiyası təşkil etməlidir. Bu strategiyada ölkənin nəqliyyat-logistika infrastrukturunun inkişafının məqsədləri və əsas istiqamətləri müəyyən edilməlidir. Nəqliyyat-logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi məsələsi istənilən ölkənin inkişaf strategiyasında prioritet məsələ olmalıdır. Bu infrastrukturun dayanıqlı fəaliyyəti ölkədə sahibkarlığın inkişafını, innovasiyaya yatırılan investisiyaların davamlı artımını, ölkələrarası əməkdaşlığın inkişafını, eləcə də ölkənin regionlarının ərazi və sosial-iqtisadi integrasiyasını təmin edəcəkdir.

Nəqliyyat-logistika sistemlərinin ərazi təşkilinin beynəlxalq səviyyədə əsas uğur amilləri bunlardır:

- iqtisadiyyatın açıqlıq və çeviklik dərəcəsi, yəni, müxtəlif istehsal amillərinin qlobal hərəkət azadlığı;
- dünya istehlakının spesifikasiyi;
- dünya istehsalının xüsusiyyətləri;
- regionların nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf dərəcəsi və yerləşmə xüsusiyyətləri [4, s. 55].

Bu amillərə uyğun olaraq nəqliyyat-logistika sistemlərinin qarşısına bir sıra vəzifələr qoyulur. Ümumilikdə, ölkədə nəqliyyat-logistika sisteminin əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- ölkə əhalisinin və iqtisadiyyatının daşımalara və əlaqədar nəqliyyat-logistika xidmətlərinə olan tələbatının ödənilməsi;

- nəqliyyat-logistika sisteminin təhlükəsiz, etibarlı və dayanıqlı işinin təmin edilməsi;

- müxtəlif növ nəqliyyat müəssisələri və digər logistik vasitəçilər, onlarla yük sahibləri arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsi;

- ölkənin nəqliyyat sisteminin və nəqliyyat-logistika infrastrukturunun texniki-iqtisadi inkişafı;

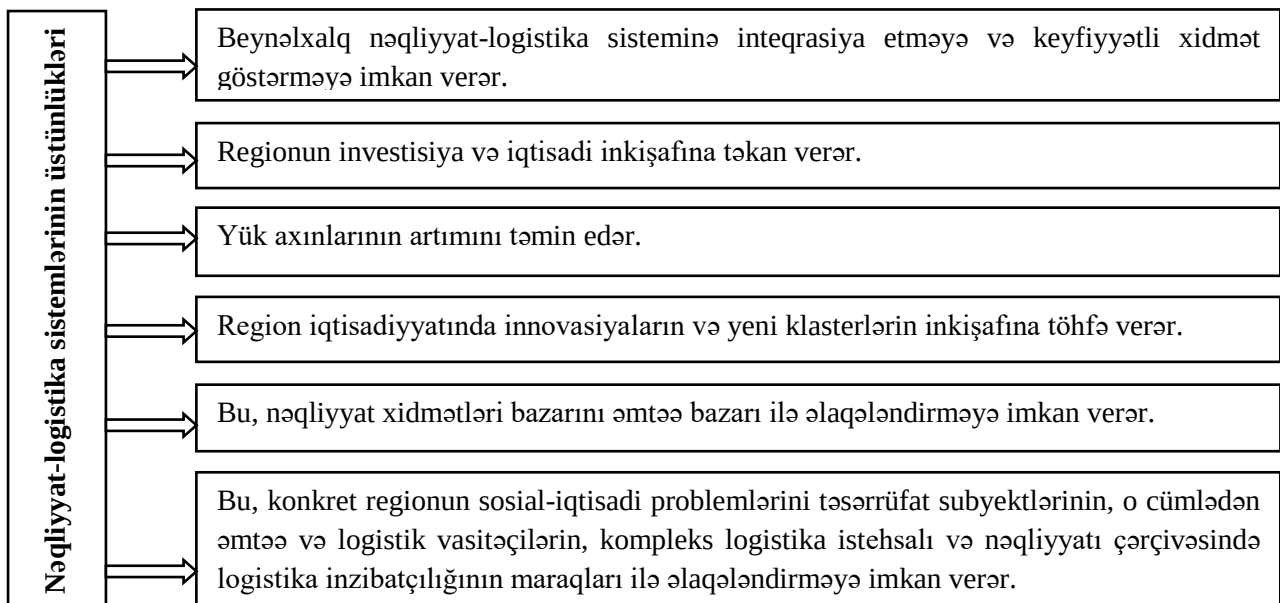
- nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılması;

- nəqliyyat və logistika xidmətləri bazarında rəqabət mühitinin yaradılması və nəqliyyat xidmətləri sahəsində antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsi;

- digər regionların və xarici ölkələrin nəqliyyat-logistika sistemləri ilə sabit əlaqələrin formalaşdırılması;

- milli və qlobal nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafı üçün birgə proqramların həyata keçirilməsi.

Ölkənin nəqliyyat-logistika sisteminin formalaşması üçün yuxarıda göstərilən vəzifələrin həyata keçirilməsi müasir nəqliyyat-logistika sisteminin yaradılmasından gözlənilən müsbət nəticələri əldə etməyə imkan verir (şəkil).

Şəkil. Müasir nəqliyyat-logistika sistemlərinin yaradılmasının səmərəliliyi

Nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəli fəaliyyətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün bir sıra şərtlərə əməl etmək lazımdır:

- müştərilərə nəqliyyat və əlaqəli xidmətlərin tam siyahısının təklif edilməsi;
 - bütün xidmətlər üzrə vahid müqavilə əsasında integrasiya olunmuş nəqliyyat xidmətlərinin təşkili;
 - vahid informasiya məkanının yaradılması imkanını təmin etmək məqsədilə daşımaların yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan və çatdırılmanın logistik sxeminin iştirakçıları tərəfindən istifadə olunan nəqliyyat və digər sənədlərin standartlaşdırılması və unifikasiyası;
 - nəqliyyat xidmətləri bazarında bütün nəqliyyat-logistika mərkəzləri şəbəkəsi üçün vahid marketing strategiyası və taktikasının işlənməsi;
 - integrasiya olunmuş nəqliyyat xidmətlərinə tələbat yaratmaq üçün marketing fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;
 - nəqliyyat xidmətləri bazarını maksimum əhatə etmək üçün nəqliyyat-logistika mərkəzlərinin coğrafi bölgüsü, yük axınlarının formalaşdığı və onların kəsişdiyi yerlərdə logistik çatdırılma sxemlərinin operativ şəkildə təşkili;
 - malların çatdırılması üçün logistik sxemin formalaşmasında iştirak edən yerli və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın təşkili;
 - beynəlxalq standartlar və müqavilələr əsasında tikinti işlərinin aparılması;
 - onlarla informasiya mübadiləsinin təmin etmək üçün qlobal nəqliyyat-logistika sisteminə integrasiya;
 - əsassız daşımaların payının azaldılması hesabına nəqliyyat xidmətlərinin səmərəliliyinin artırılması.
- Bu şərtlərə əməl edilməsi ölkənin xarici ticarət fəaliyyətinin səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Алесинская Т.В. Основы логистики. Общие вопросы логистического управления. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. 121 с.
2. Кузнецова К.Д. Логистика в международной торговле // Инновационные научные исследования, 2021, № 3-1(5), с.70-77
3. Кузнецов М.М., Борисов А.В., Тихонов Д.А. Транспортно-логистическое взаимодействие стран в контексте мировой торговли. Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление», 2014, т.27 (66), № 1, с.58-74
4. Маркова О.В. Проблемы и перспективы развития международной логистики. Наукосфера, 2020, № 9, с.54-59

Резюме

Гусейнова М.С.

Оценка влияния транспортной логистики на внешнеэкономическую деятельность

В статье обосновывается необходимость развития внешней торговли в период углубления глобализации. Изучена роль транспортной логистики в развитии внешнеэкономической деятельности. Рассмотрены основные задачи транспортно-логистической системы страны. Разработана блок-схема эффективности создания современных транспортно-логистических систем. Озвучены основные условия достижения целей эффективной работы транспортно-логистической системы.

Ключевые слова: глобализация, транспорт, транспортно-логистика, внешняя торговля, эффективность, сервис, интеграция, инфраструктура, рынок

Summary

Huseynova M.S.

Assessment of the Impact of Transport Logistics on Foreign Economic Activity

The article substantiates the need for the development of foreign trade in the period of deepening globalization. The role of transport logistics in the development of foreign economic activity has been studied. The main tasks of the country's transport and logistics system are considered. A block diagram of the efficiency of creating modern transport and logistics systems has been developed. The main conditions for achieving the goals of efficient operation of the transport and logistics system are announced.

Key words: globalization, transport, transport logistics, foreign trade, efficiency, service, integration, infrastructure, market

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

Hüseynzadə Gülşən Qalib qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

gulsen396@mail.ru

Xülasə: Məqalədə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf xüsusiyyətlərinə baxılmışdır. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən amillər müəyyənləşdirilmişdir. Həmin amillər daxili və xarici mühit amilləri kimi təsnifləşdirilmişdir. Hər bir amilin müəssisənin dayanıqlı inkişafına təsir dərəcəsi tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, sənaye müəssisəsi, istehsal, idarəetmə, rəqabət

Müəssisə mürəkkəb bir sistemdir və onun vəziyyəti çox sayda xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Çox vaxt bu xüsusiyyətlər fərqli istiqamətlərə və meyillərə malikdir. Dayanıqlıq xarici və daxili mühitdə hər hansı bir müəssisənin vəziyyətinin kompleks bir xüsusiyyətidir. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlığı dedikdə bazar mövqelərinin hərtərəfli inkişafı və möhkəmlənməsini təmin edərkən xarici və daxili mühitin dəyişkən şərtlərinə uyğunlaşma qabiliyyəti nəzərdə tutulur. Beləliklə, dayanıqlıq bir tərəfdən, müəssisənin özünün xüsusiyyətləri və potensialından istifadə səviyyəsi, digər tərəfdən xarici mühitin xüsusiyyətləri kimi xarakterizə olunur [2, s.62]

Hər hansı bir sənaye müəssisəsinin qarşısına qoyulan əsas məqsədlərdən biri dayanıqlı inkişafa nail olmaqdır. Müəssisənin dayanıqlı inkişafına nail olmaq üçün ona təsir göstərən amilləri təhlil etmək lazımdır. Müəssisələrin fəaliyyəti çoxsaylı və müxtəlif amillərdən asılı olan bir-biri ilə əlaqəli iqtisadi proseslər kompleksidir. Bir-biri ilə sıx əlaqəli olan bu amillər müəssisənin fəaliyyətinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir. Dayanıqlıq bir sıra daxili və xarici mühit amillərinin təsiri altında formalaşır. Ətraf mühit amilləri müxtəlif təsir səviyyələrinə və istiqamətlərinə malikdir. Bunları üç səviyyəyə bölmək olar: regional, milli və beynəlxalq.

Müəssisənin rəqabətdə qalib gəlmək, iqtisadi sabitliyini qorumaq qabiliyyəti əsasən daxili mühit amillərinin vəziyyətindən asılıdır. Daxili amillər qrupuna müəssisənin istehsal texnologiyası, kadrlar, elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinin vəziyyəti, maliyyə resursları və s. daxildir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr artıq xarici mühitin təsirini görməzdən gələ bilməzlər. Bu gün xarici mühitə məhəl qoymamaq müəssisənin gələcəkdə iflas etməsi deməkdir. Müəssisənin dayanıqlığını birbaşa müəyyənləşdirən xarici mühit ona obyektiv və subyektiv amillərlə təsir edir. Obyektiv amillər müəssisənin dayanıqlı inkişafına birbaşa təsir göstərir. Müəssisə birbaşa təsir amillərindəki dəyişikliklərə iki şəkildə reaksiya verə bilər: daxili mühiti yenidən qura bilər və həm uyğunlaşma siyasətini, həm də aktiv və

ya passiv qarşılıqlı siyasət apara bilər. Subyektiv xarici amillər isə müəssisənin fəaliyyətinə və inkişafına dolayı təsir göstərən ətraf mühit amillərinin məcmusudur. Hər bir amilin təsiri müxtəlif yollarla özünü göstərə bilər.

Qanunvericilik müəssisənin inkişafına təsir göstərən əsas obyektiv xarici amillərdən biridir. Müəssisələr bütün səviyyələrdə qaydalara ciddi şəkildə riayət etməlidirlər. Vergi sistemi sahəsində qanunvericilik sənaye müəssisəsinin davamlı inkişaf səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Vergilərin səviyyəsi elə olmalıdır ki, ölkə bazarında durğunluğa yol açmasın, əksinə müəssisələrinin və bütövlükdə iqtisadiyyatının inkişafı üçün optimal şərait yaratsın [3, s.43]. Dövlət və yerli hakimiyyət orqanları sosial-iqtisadi münasibətləri tənzimləyərək müəssisənin fəaliyyətinə və inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Resurs təminatı - müəssisənin fəaliyyəti üçün zəruri olan maddi, əmək və maliyyə resurslarının məcmusudur. Hər bir müəssisə istifadə və tələb olunan resursların ciddi uçotunu aparmalıdır ki, bu da onlardan səmərəli istifadə etməsinə imkan verəcəkdir. Maddi resursların tərkibinə xammal, material, avadanlıq, enerji kimi komponentlər daxildir ki, bunlarsız məhsul istehsal etmək mümkün deyil.

Müəssisələrin inkişafına, rəqabətə davamlı məhsullar istehsalına və işçilərinə ən yaxşı iş şəraitini təmin etməsinə imkan verən rəqabətdir. Hazırda rəqabət yalnız məhsul bazarlarında deyil, həm də maddi və əmək ehtiyatları bazarlarında da artır. Rəqabət mübarizəsi müəssisənin daxili mühitinə, xüsusilə istehsalın təşkilinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Buna görə müəssisənin təkə mövcud olmasına deyil, inkişafına da imkan verəcək məhsulların rəqabət qabiliyyətini daim təhlil etmək və yaxşılaşdırmaq lazımdır.

İstehlakçılarmüəssisənin inkişafına təsir göstərən xarici mühitin ən vacib elementlərindən biri kimi çıxış edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin rifahı istehlakçıdan asılıdır. Xarici mühit istehlakçılar vasitəsi ilə müəssisəyə təsir edir, strategiyasını müəyyənləşdirir.

Dolayı amillər iqtisadi dayanıqlığı artıran və ya azaldan amillər kimi özünü göstərir. Bu amillər qrupunu ayrı-ayrılıqda nəzərdə keçirək.

Siyasi vəziyyət müəssisənin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, xarici ölkələrdən investisiya axını və yerli mallar üçün xarici bazarların açılması ölkədəki siyasi vəziyyətdən asılıdır. Ölkədə siyasi sabitlik, ilk növbədə, dövlətlə vətəndaşları arasındakı münasibətlə müəyyən edilir. Dövlətin mülkiyyətə və sahibkarlığa münasibəti ilə özünü göstərir.

Müəssisənin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri kimi ölkədəki iqtisadi vəziyyət çıxış edir. Yerli müəssisələrin maliyyə bazarındakı səhmlərinin kotirovkası, enerji qiymətləri, milli valyutanın məzənnəsi, ÜDM-in artım dinamikası, inflyasiya, kredit faizləri milli iqtisadiyyatın vəziyyətini əks etdirən göstəricilərdir. Bu göstəricilərin yaxşılaşdırılması işgüzar aktivliyin artmasına, müəssisənin inkişafına faydalı təsir göstərir. Ölkənin investisiya mühiti də müəssisələrdə toplanmış və ya yaxın gələcəkdə yaradıla bilən zəngin istehsal potensialından istifadə üçün həlledicidir. Müəssisənin davamlı inkişaf dinamikasını proqnozlaşdırarkən bu komponenti nəzərə almaq çox vacibdir.

Elmi-texniki tərəqqi müəssisəyə kompleks sistem kimi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Yüksək texnologiyalar, elektronika, kompüter texnologiyaları, yeni materialların yaradılması sahəsindəki kəşflər təcrübi olaraq bir neçə onillikdə müəssisələrdə istehsalın kökündən dəyişdirilməsinə və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına imkan yaratmışdır. Elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı əhalinin müasir cəmiyyətdə məşğulluq problemini ortaya qoyur. Lakin bu problem insan fəaliyyətinin yeni tətbiq sahələrinin inkişafı yolu ilə həll edilə bilər.

Informasiya təminatlılığı müəssisənin informasiya mühitini formalaşdırır. Müasir müəssisələr sözün əsl mənasında informasiya axınlarına nüfuz edirlər. Bu amil həm xarici mühitlə, həm də müəssisənin daxili mühiti ilə əlaqəli ola bilər. Onun daha da inkişaf etdirilməsi müəssisədəki daxili informasiya axınlarının nə qədər təsirli olmasından, xarici mühitdən nə qədər məlumat ala və təhlil edə biləcəyindən asılıdır [1, s.591].

Xarici amillərlə yanaşı, müəssisənin dayanıqlığına daxili mühit amilləri də təsir göstərir. Həmin amillər arasında ən əsasları aşağıdakılardır:

İstehsal prosesimüəssisənin iqtisadi dayanıqlığını təyin edən əsas daxili amildir. İstehsal nəticəsində əldə olunan məhsulların keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyəti istifadə olunan avadanlıq və texnologiyaların nə qədər mükəmməl olmasından asılıdır. Strateji idarəetmə sistemi də müəssisələrin iqtisadi dayanıqlığının təmin edilməsində xüsusi rol oynayır. Strateji idarəetmə müəssisədə idarəetmənin səmərəliliyinin artırılmasına, dayanıqlı inkişafın təməlinin qoyulmasına və xarici mühitin mümkün mənfi təsirlərini qabaqcadan görməyə və əks tədbirlər inkişaf etdirməyə imkan verir.

Müəssisənin maliyyə sistemi istehsalın genişləndirilməsinə investisiyaların cəlb edilməsini, mənfəətin əldə edilməsi və ondan istifadəni müəyyənləşdirir.

Fəaliyyətin idarə edilməsinin səmərəliliyi idarəetmənin təşkilati strukturunun nə qədər səriştəli şəkildə qurulduğundan və müəssisənin məqsədinə nə qədər uyğun gəldiyindən asılıdır. Hal-hazırda təşkilati struktur bütövlükdə müəssisənin işləməsinə və inkişafını təmin edən bir-birinə bağlı elementlər dəsti olaraq başa düşülür. İdarəetmənin təşkilati strukturunun məqsədi sistemin xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi və sistem elementlərinin daxili qarşılıqlı əlaqələrinin formalaşdırılması, qorunması və təkmilləşdirilməsi yolu ilə müəssisənin dayanıqlı inkişafını təmin etməkdir.

Əmək kollektivi müəssisənin fəaliyyət göstərməsinin əsas mənbələrdən biri hesab olunur. Çünki, müəssisənin dayanıqlı inkişafı birbaşa kadrların ixtisasından, stimullaşdırılması səviyyəsindən asılıdır.

Elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor işlərinin təşkili müəssisənin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Müəssisənin zamanla ayaqlaşmasına, texnologiyalarının təkmilləşdirilməsinə, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verir.

Ümumiyyətlə, müəssisələrin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən amillər yuxarıda qeyd etdikləmlə yekunlaşmır, göstərilən say ilə məhdudlaşmır. Lakin bu amillər müəssisənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilmə imkanlarının öyrənilməsində əsasdır. Həmçinin, aydın bir strateji planlaşdırma sisteminin qurulması, idarəetmə üçün strateji hədəflərin və onlara çatmağın yollarının müəyyənləşdirilməsi dayanıqlı inkişaf üçün əsasdır.

Beləliklə, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən amillər onların vəziyyətini qiymətləndirməyə və müəyyənləşdirməyə imkan verir. Ona görə də sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən amillərin səmərəli istifadəsi daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Bunun üçün həmin amillər həm dövlət, həm də müəssisə səviyyəsində tənzimlənməlidir.

Ədəbiyyat

1. Зингер О. А. Факторы, влияющие на устойчивое развитие промышленных предприятий // Современные проблемы науки и образования, 2015, № 1-1, с. 591.
2. Суслов С.Н. Понятие и факторы устойчивого развития организации. Символ науки, 2019, № 1, с.60-66
3. Факторы, влияющие на устойчивое развитие промышленного предприятия А.О. Калабаева, экономист. Экономинфо, 2011, № 15, с.50-54

Резюме

Гусейнзаде Г.Г.

Факторы, влияющие на устойчивое развитие промышленных предприятий

В статье рассмотрены особенности устойчивого развития промышленных предприятий. Выявлены факторы, влияющие на устойчивое развитие промышленных предприятий. Эти факторы классифицируются на внутренние и внешние факторы. Изучена степень влияния каждого фактора на устойчивое развитие предприятия.

Ключевые слова: устойчивое развитие, промышленное предприятие, производство, менеджмент, конкуренция

Summary
Huseynzade G.G.

Factors Influencing Sustainable Development OF Industrial Enterprises

The article discusses the features of sustainable development of industrial enterprises. The factors influencing the sustainable development of industrial enterprises are identified. These factors are classified as internal and external factors. The degree of influence of each factor on the sustainable development of the enterprise has been studied.

Key words: sustainable development, industrial enterprise, production, management, competition

ÖLKƏNİN MALİYYƏ POTENSİALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODİKASI

İsmaylova Təranə Vidadi qızı
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
terane-mammedova-92@mail.ru

Xülasə: Ölkənin maliyyə potensialı iqtisadi agentlərin sərəncamına verilən və ölkənin strateji sosial-iqtisadi məqsədlərinə nail olmasını şərtləndirən yığılmış, cəlb olunmuş və təsərrüfatçılıq fəaliyyəti nəticəsində yaradılmış maliyyə resurslarının məcmusudur. Ölkədə nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi məsələlərin həllində maliyyə potensialı müstəsna rol oynayır. Maliyyə potensialı iqtisadiyyatda baş verən bir çox proseslərdə iştirak edir. Maliyyə resursları olmadan heç bir iqtisadi proseslər baş verə bilməz. Bu baxımdan maliyyə potensialının öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Məqalədə maliyyə potensialının strukturu və qiymətləndirilməsi metodikası araşdırılıb.

Açar sözlər: maliyyə potensialı, resurs, büdcə, vergi, maliyyə, kredit

Hal-hazırda iqtisadi ədəbiyyatda ölkənin “maliyyə potensialı” dedikdə dövlətin inkişafının maliyyə imkanlarının məcmusu başa düşülür. Tədqiqatlar adətən müəssisələr səviyyəsində aparılır və bu tədqiqatlar çərçivəsində “maliyyə potensialına” birmənalı yanaşma formulaşdırılmışdır.

Maliyyə potensialı anlayışının məzmununa elmi yanaşmaları ümumiləşdirərək ölkənin maliyyə potensialının tərkibində aşağıdakıları seçmək olar:

-ölkənin sərəncamında olan resurslar. Bunlara ölkənin səmərəli həyat fəaliyyətini təmin edən maliyyə, kredit, investisiya, maddi resurslar aiddir;

-idarəetmə sistemi. Burada üç yarım sistem seçilir: gələcəkdə potensial uğur qazanmağa hədəflənən planlaşdırma; yeni potensialın yaradılmasına və əldə olanı uğur amilinə çevirməyə hədəflənən reallaşdırma və ya təşkil; planların və qərarların həyata keçirilməsini yoxlamaq funksiyasını yerinə yetirən nəzarət.

“Ölkənin maliyyə potensialı” anlayışının iqtisadi mahiyyətinin tədqiqi deməyə imkan verir ki, ölkənin maliyyə potensialı iqtisadi agentlərin sərəncamına verilən və ölkənin strateji sosial-iqtisadi məqsədlərinə nail olmasını şərtləndirən yığılmış, cəlb olunmuş və təsərrüfatçılıq fəaliyyəti nəticəsində yaradılmış maliyyə resurslarının məcmusudur.

İqtisadi agentlər dedikdə iqtisadi nemətlərin istehsalı, bölüşdürülməsi, mübadiləsi və istehlakında iştirak edən iqtisadi münasibətlərin subyektləri başa düşülür [18].

Maliyyə resurslarına maliyyə potensialının əsası kimi baxanda iqtisadi agentlərin sərəncamında olan, sadə və geniş təkrar istehsal üzrə xərcləri həyata keçirmək və maliyyə-kredit sistemi qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün istifadə edilən pul daxilolmaları başa düşülür. Ölkənin maliyyə potensialına həm ölkənin müəyyən dövrdə sərəncamında olan maliyyə resursları, həm də iqtisadi agentlərin cəlb edə biləcəyi maliyyə resursları daxildir.

Maliyyə potensialının tərifinə uyğun olaraq onun strukturu aşağıdakı ünsürlərdən ibarətdir:

- ölkəni büdcə-vergi potensialı. Bura büdcəyə maliyyə resurslarının toplanması imkanı daxildir;
- ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların maliyyə resursları;
- şəxsi azad və cəlb olunmuş maliyyə vəsaitləri;
- maliyyə-kredit sisteminin potensialı;
- bank-kredit sistemi institutlarının maliyyə resursları [1,c.32-35].

Bir halda ki, ölkənin maliyyə potensialının formalaşmasında əsas yeri büdcə vəsaitləri və investisiyalar tutur onda gəlir büdcə və investisiya potensialının hesablanması metodikasını araşdıraraq.

Bizim fikrimizcə, bu potensial ölkə büdcəsinin gəlirlərinin həcmindən, vergi potensialından və büdcənin qeyri-vergi gəlirlərinin hesablanan göstəricisindən ibarətdir.

Vergi potensialı iqtisadiyyatın quruluşundan və vergi bazasından irəli gələrək büdcənin vergi mənbələrindən ala biləcəyi vergilərin, yığımların (rüsurların) cəmidir.

Vergi potensialının hesablanması büdcəyə hesablanan əsas vergi gəlirləri, müvafiq vergi bazası və vergi gəlirlərindən ayırmaların normativlərindən irəli gələrək həyata keçirilir.

Vergi potensialının qiymətləndirilməsinin faktiki üsulu onun vergi məbləğinin güzəştlər nəzərə alınaraq faktiki qiymətindən irəli gələrək hesablanır. Bu zaman vergi potensialını faktiki vergi daxilolmaları(Fvd), borcların artımı(Ba), güzəştlərin məbləği (G) və vergi qanunpozuntuları üzrə hesaba alınmayan ziyanın(Z) cəmi kimi təyin edirlər:

$$Vr = Fvd + Ba + G + Z$$

Bu üsulun istifadəsi vergi qanunvericiliyinin dəyişməsinə də nəzərə almağa imkan verir. Vergi qanunvericiliyinin tez-tez dəyişməsi vergi daxilolmaları, vergi bazası və s. ilə bağlı bəzi göstəricilərin təhlilini çətinləşdirir və vaxt baxımından dinamikanı aşkar etməyə imkan vermir.

Vergitutmanın obyektlərinin dəyişməsi, güzəştlərin tətbiqi və ya ləğvi, vergi məbləğinin hesablanması qaydasının dəyişməsi ilə bağlı vergi bazası əvvəlki ildə olduğundan keyfiyyət tərkibi üzrə xeyli fərqlənəcək. Vergi bazasının, vergi daxilolmalarının real artımını əks etdirən göstəriciləri yalnız sabit qanunvericilik şəraitində almaq olar.

Vergi potensialının hesablanması faktiki üsulunun çatışmazlığı göstəricilərinin planlaşdırılmasının mürəkkəb olması ilə bağlıdır.

Büdcəingəlir hissəsinə qeyri-vergi gəlirləri də daxil olmağı ilə bağlı ölkənin qeyri-vergi potensialının hesablanması metodikasını da araşdırmışıq.

Ölkənin qeyri-vergi potensialı şəxsi əmlakın idarə edilməsindən gəlir götürmək imkanı ilə bağlıdır. Qeyri-vergi potensialının hesablanması metodikası vergi potensialının hesablanması metodikasına oxşardır. Bu metodikaya qeyri-vergi mənbələrinin il ərzində daxilolmaların ümumi strukturunda faizlə payının qiymətləndirilməsi; qeyri-vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi potensialının hesablanması; qeyri-vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin il ərzində məcmu potensialının hesablanması; ölkənin qeyri-vergi potensialının hesablanması daxildir.

Müəssisənin maliyyə potensialı dedikdə müəssisənin dayanıqlı inkişafı təmin etmək və mənfəət götürmək üçün rəşional formalaşdırılmış və səmərəli istifadə olunan maliyyə resurslarının məcmusu başa düşülür. Maliyyə potensialının reallaşdırılmasına şəxsi kapitalın istifadəsi, kapitalı cəlb etmək imkanı yatırılan kapitalın rentabelliği və maliyyənin səmərəli idarə edilməsi vasitəsi ilə nail olunur [2,c. 125-128.].

Müəssisənin maliyyə potensialının müəyyən edilməsi üçün bir sıra maliyyə göstəriciləri işlənilib hazırlanmışdır. Onları üç qrupa bölmək olar: maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri; fəaliyyətin səmərəliliyi göstəriciləri; ödəmə qabiliyyəti (likvidlik) göstəriciləri [3,s. 64-71.].

Maliyyə dayanıqlığı maliyyə axınlarının balanslığı, kreditlərin və istehsalat xidməti təmin etmək və fəaliyyəti dəstəkləmək üçün istifadə olunan pul vəsaitlərinin olmasıdır. Kapitalın maliyyə strukturu müəssisənin maliyyə dayanıqlığının formalaşdırılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi həm maliyyə resurslarının strukturuna, həm də onların hansı istiqamətdə istifadə edilməsinə əsaslanır [4,s. 9-17.].

Maliyyə resurslarının istifadəsinin səmərəliliyini təhlil etmək üçün rentabellik göstəricilərindən istifadə etmək lazımdır. Pul vəsaitlərinin ödənişli mənbələrinin qiymətlərinin müəssisə üçün əlçatan olan səviyyəsi aktivlərin rentabelliği, dövrüyyədən kənar aktivlərin rentabelliği və dövrüyyə vəsaitlərinin rentabelliği ilə ölçülür [5,s. 157-160.].

Müəssisənin satış vahidinə düşən mənfəətin dəyər vahidlərini qiymətləndirmək üçün satışın rentabelliği göstəricisindən istifadə edirlər [6,s. 2-11].

Əhalinin maliyyə resursları əhalinin cari istehlakından ayrılmış və gələcəkdə gəlir əldə etmək üçün istifadə edilən resurslarıdır:

$$\Theta_{mr} = Q_{ku} + \Theta_d + V_q$$

Q_{ku} - əhalinin uzunmüddətli qiymətli kağızlara yatırımları;

Θ_d - əhalinin əmlaka və daşınmaz əmlaka etdiyi yatırımlar;

V_q - əhalinin istifadə olunmayan vəsaitlərinin qalığıdır.

Təşkilatların şəxsi maliyyə vəsaitləri onların investisiyalara yönəldilən resurslarıdır:

$$\Sigma_{mr} = A_a + M_t + M_i$$

A_a – amortizasiya ayırmaları;

M_t – təşkilatların mənfəəti;

M_i – təşkilatın mənfəətinin investisiyalara istifadə edilən hissəsi

Maliyyə-kredit təşkilatlarının maliyyə resurslarına bank-kredit institutlarının uzunmüddətli maliyyə resursları daxildir:

$$MK_{mr} = C_v + E_a$$

C_v – hüquqi və fiziki şəxslərin hesabları üzrə cəlb edilən vəsaitlərin cəmi;

E_a – hüquqi və fiziki şəxslərin hesabları üzrə ehtiyat ayırmalarının cəmi.

Xarici borc əməllərinin maliyyə resursları - uzunmüddətli əsaslarla xarici ölkələrdən cəlb edilən və investisiya məqsədlərinə yönəldilən vəsaitlərdir:

X_b – ölkəyə daxil olan xarici investisiyalar və borc əməllərdir.

Ölkənin maliyyə resurslarının qiymətləndirilməsinin məqsədi aşağıdakılardır:

- ölkənin maliyyə resurslarının formalaşdırılması üçün əlverişli şəraitin aşkar edilməsi;

- ölkənin inkişafının sürətləndirilməsi üçün cəlb edilən daxili ehtiyatların açıqlanması və cəlb edilməsi;

- xarici və daxili maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üçün şəraitin axtarışı və yaradılması.

Maliyyə resurslarının qiymətləndirilməsi onların formalaşdırılması mənbələrini; onların formalaşdırılması mənbələrinin strukturunu; iqtisadiyyatda geniş təkrar istehsal üçün əlavə resursların cəlb edilməsi üzrə real maliyyə imkanlarının olub olmamasını müəyyən etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Ултургашева О.Г. Экономическая сущность и структура инвестиционного потенциала/ О.Г. Ултургашева, А.В. Лавренко, Д.А. Профатилов// Проблемы современной экономики. 2011, № 1 (37), с. 32-35

2. Карп М. В., Шабалин Е. М. Оценка финансового состояния предприятия на основе его финансового потенциала // Вестник Университета. 2014, М 3, с. 125-128

3. Чумакова А. В., Давыдова, Л. В. Методические подходы к оценке финансово-производственного потенциала промышленного предприятия //ручные ведомости. 2010, М 13, Вып. 15/1, с. 64-71

4. Кабанова Н. И. Методические подходы к оценке финансового потенциала предприятия // новые технологии. 2013, М 2, с. 9-17

5. Фомин Н. Ю., Ломова Э. Н. Методика анализа экономического потенциала промышленного предприятия // Экономика и бизнес: теория и практика. 2018, М 4, с. 157-160

6. Сухова Л. Ф. Финансовый потенциал предприятия: понятие, сущность, методы измерения // Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2016, М 2, с. 2-11

Резюме

Исмаилова Т.В.

Методика оценки финансового потенциала страны

Финансовый потенциал страны представляет собой совокупность накопленных, привлеченных и созданных финансовых ресурсов, находящихся в распоряжении экономических агентов и позволяющих стране достигать стратегических социально-экономических целей. Финансовый потенциал играет исключительную роль в решении социально-экономических задач, предусмотренных в стране. Финансовый потенциал участвует во многих процессах, происходящих в экономике. Ни один экономический процесс нельзя запутать без финансовых ресурсов. В связи с этим изучение и оценка финансового потенциала очень важны. В статье рассматривается структура и методика оценки финансового потенциала.

Ключевые слова: финансовый потенциал, ресурс, бюджет, налог, финансы, кредит

Summary

Ismaylova T.V.

Methodology of Assessing the Financial Potential of the Country

The country's financial potential is a set of accumulated, attracted and created financial resources at the disposal of economic agents, which contribute to the achievement of strategic socio-economic goals of the country. The financial potential plays an exceptional role in solving the socio-economic issues envisaged in the country. Financial potential is involved in many processes that take place in the economy. No economic process can be confused without financial resources. In this regard, the study and assessment of financial potential is very important. The article examines the structure and methodology of assessing financial potential.

Key words: financial potential, resource, budget, tax, finance, credit

KOMMERSIYA TƏŞKİLATLARININ MALİYYƏ SABİTLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Kazımov Rahib Nadir oğlu

UNEC

kazimov-r.n.@mail.ru

Xülasə: Məqalədə şirkətlərin maliyyə sabitliyinə əsas yanaşmalarla bağlı müxtəlif mütəxəssislərin fikirləri müqayisəli nəzərdən keçirilmiş, iqtisadi subyektlərin maliyyə vəziyyətini səciyyələndirən mühüm istiqamət kimi maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi metodikası, təhlil prosesində istifadə olunan göstəricilər sistemi və onların hesablanması alqoritmləri şərh edilməlidir. Xüsusi olaraq vurğulanmışdır ki, şirkətlərin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı onun maliyyə sabitliyi likvidlik və ödəmə qabiliyyəti göstəriciləri ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilməlidir. Bu, maliyyə vəziyyəti haqqında istifadəçilərə daha dürüst və dolğun informasiyanın çatdırılmasını təmin edəcəkdir.

Açar sözlər: təhlil, maliyyə sabitliyi, likvidlik, ödəmə qabiliyyəti, maliyyə əmsalları.

Müəssisənin real maliyyə vəziyyətinin düzgün müəyyən edilməsi təkcə təsərrüfat subyektinin özü üçün deyil, eləcə də səhmdarlar və potensial investorlar üçün böyük mahiyyət kəsb edir. Deyilənlə yanaşı,

belə bir faktı da vurğulamaq yerinə düşər ki, obyektiv və subyektiv amillərin təsiri altında müəssisənin maliyyə vəziyyəti daima dəyişir və bu səbəbdən vaxtaşırı olaraq onun təhlili və qiymətləndirilməsi zəruridir. Bu istiqamətdə aparılan təhlil maliyyə problemlərinin aşkara çıxarılması, onların səbəblərinin öyrənilməsi və eləcə də, həmin problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində müvafiq idarəetmə qərarlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün çox vacibdir. Beləliklə, qeyd olunanlara rəğmən müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili xüsusi aktualıq kəsb edir.

Rəqabət şəraitində müəssisələrdə sabit iqtisadi artımın təmin olunması üzrə çətinliklər sırasında səmərəli idarəetmə sisteminin təşkil edilməməsi, təsərrüfat subyektinin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin mühüm meyarı olan maliyyə vəziyyəti, maliyyə sabitliyi haqqında dürüst informasiyanın olmamasını vurğulamaq olar. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin fəaliyyətinin fasiləsizliyinin və stabilliyinin əsasını təşkil edir. Məsələn bu prizmadan yanaşaraq belə bir fikir formalaşdırmaq olar ki, maliyyə vəziyyətinin idarə edilməsi prosesi balansın aktiv və passivlərinin optimallaşdırılması vasitəsi ilə müəssisənin kapitalının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir. Belə ki, əgər təşkilat kifayət qədər maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə malikdirsə, bu halda o, anoloji profildə çalışan digər şirkətlərlə müqayisədə borc vəsaitlərinin və investisiyaların cəlb edilməsi, eləcə də malgöndərlərin və peşəkar kadrların seçilməsində bir sıra üstünlüklərə malikdir. Buna görə də müəssisənin yüksək maliyyə sabitliyi onun bazar konyukturasının gözlənilməz dəyişikliklərindən asılılığını, nəticə etibarilə, müflisləşmə riskini azaldacaqdır [1; 6].

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi onun əmlak vəziyyətini, ödəmə qabiliyyətini, maliyyə sabitliyini və işgüzar fəallığını səciyyələndirən bir neçə qrup göstəricilərə əsaslanır. Vurğulamaq yerinə düşər ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin mahiyyəti haqda vahid fikrə rast gəlinmir. Belə ki, bəzi iqtisadçılar belə hesab edirlər ki, maliyyə sabitliyi müəssisənin mühüm xarakteristikalarından biridir və onlar maliyyə sabitliyinin dörd növünü (mütləq, normal, qeyri stabil və böhranlı) fərqləndirirlər və qiymətləndirməyə likvidlik və ödəmə qabiliyyəti, vəsaitlərin yerləşdirilməsinin optimallaşdırılması üzrə göstəricilər sistemini daxil etmirlər [5]. Digər mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, müəssisənin maliyyə vəziyyəti onun kapitalının vəziyyətini əks etdirən iqtisadi göstəricilərlə xarakterizə olunur. Müəlliflərə görə kapital müəyyən vaxt kəsiyində dövriyyədə və özünüinkışafda iştirak edir. Onlar şirkətin maliyyə sabitliyinin üç növünü nəzərdən keçirirlər: sabit, qeyri sabit, böhranlı [4].

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin aparıcı göstəricilərindən biri olan ödəmə qabiliyyəti fəaliyyət növündən asılıdır, çünki, istənilən müəssisənin effektivliyi və inkişafı maliyyə əsasında mümkündür. “ödəmə qabiliyyəti” anlayışı müəssisənin öz qısamüddətli öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək bacarığını, başqa sözlə, ödəmə qabiliyyəti likvid dövriyyə vəsaitlərinin köməkliyi ilə vaxtında özünün borclarını ötmək imkanını müəyyən edir. Müəssisənin ödəməqabiliyyətinin aşağıdakı mərhələlərini fərqləndirmək lazımdır:

- yaxşı maliyyə vəziyyətində müəssisə tam ödəməqabiliyyətlidir;
- qeyri sabit maliyyə vəziyyəti şəraitində müəssisə dövrü ödəməqabiliyyətlidir;
- pis maliyyə vəziyyəti şəraitində müəssisə ödəməqabiliyyəti deyildir.

Bu göstərici təkcə müəssisənin maliyyə vəziyyətindən deyil, eləcə də kənar mühitdən də (məsələn, ölkədə iqtisadi vəziyyətdən) asılıdır. Vurğulamaq lazımdır ki, ödəmə qabiliyyəti cari (hesabat tarixindən sonra 12 ay ərzində) və uzunmüddətli (ödəmə müddəti 12 aydan çox) olmaqla iki qrupa bölünür. Müəssisənin ödəməqabiliyyəti və likvidliyini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı əsas metodlardan istifadə edilir: balansın aktiv və passivlərinin strukturunun təhlili; maliyyə əmsallarının hesablanması və qiymətləndirilməsi [2; 3].

Qeyd edək ki, cari aktivlərlə cari öhdəliklərin fərqi kimi hesablanan xüsusi dövriyyə kapitalı maliyyə sabitliyinin xarakterizə edən mühüm göstərici hesab olunur. Eyni zamanda cari aktivlərin xüsusi dövriyyə vəsaiti ilə təmin olunması əmsalının hesablanması və qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin maliyyə sabitliyinə ilk növbədə əmlakın və maliyyə resurslarının vəziyyəti və strukturu təsir göstərir. Bu baxımdan müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili zamanı qeyri dövriyyə aktivlərində böyük paya malik əsas vəsaitlərin vəziyyəti və onlardan istifadənin qiymətləndirilməsinə diqqət verilməlidir. Bu

istiqamətdə dinamikda əsas vəsaitlərdən istifadə göstəriciləri (fondverimi, fondtutumu, fondla silahlanma və s.) təhlil edilməlidir.

Belə bir məsələyə də toxunmaq lazımdır ki, maliyyə sabitliyinin təhlili prosesində debitor borclarının və pul gəlirlərinin artımı nisbəti də diqqətdən yayınmamalıdır. Əgər bu nisbət vahiddən böyükdürsə təşkilatın ödəmə qabiliyyətini itirməsi riski yaranır. Nəzərə almaq lazımdır ki, debitor borcları təşkilatın likvidliyini pozan pul vəsaitlərinin dövriyyədən yayınmasıdır. Vurğulamaq yerinə düşər ki, qeyridövriyyə aktivlərinin maliyyələşdirilməsi üçün müəssisə xüsusi kapitalından, uzun və qısamüddətli borc vəsaitlərindən istifadə edir. Halbu ki, həmin vəsaitlərdən dövriyyə aktivlərinin tamamlanması üçün istifadə edilə bilər. Beləliklə, müəssisənin maliyyə sabitliyi onun maliyyə vəziyyətini səciyyələndirən mühüm göstəricilərdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Dərslik. Bakı: CBS, 2011
2. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2009
3. Ефимова, О.В. . Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: Учебник. М.: Омега-Л.2018
4. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. М.: Проспект.2014
5. Шереме А.Д. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций: практич. пособие /А.Д.Шеремет, Е.В.Негашев. М.: Инфра-М.2017
6. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: "ИНФРА-М".2018

Резюме

Кязымов Р. Н.

Проблемы оценки финансовой устойчивости коммерческих организаций

В работе относительно рассматриваются разные подходы специалистов к финансовой устойчивости организации, раскрывается методика оценки и систем показателей, использованной в процессе анализа финансовой устойчивости, как основное направление, характеризующее финансовые состояния экономических субъектов и алгоритмы их исчисления. Отмечается необходимость совместимости показателей финансовой устойчивости с показателями ликвидности и платежеспособности компаний при анализе финансового состояния компаний. Это, обеспечит пользователей финансовой отчетности правдивой и полной информацией о финансовом положении компаний.

Ключевые слова: анализ, финансовая устойчивость, ликвидность, платежеспособность, финансовые коэффициенты

Summary

Kazymov R.N.

Problems of Assessing the Financial Stability of Commercial Organizations

The article compares the views of various experts on key approaches to the financial stability of organizations, the methodology for assessing financial stability and the system of indicators used in the analysis process and their calculation algorithms have been interpreted as an important direction characterizing the financial condition of economic entities. It is necessary to consider the relationship between its financial stability indicators and liquidity and solvency indicators in the processes of assessing the financial condition of a company. This will ensure that financial statements provide users with more accurate and complete information about the company's financial position.

Key words: analysis, financial stability, liquidity, solvency, financial ratios.

QAZAXISTAN NEFTİNİN BTC KƏMƏRİ İLƏ NƏQLİ PROBLEMLƏRİ

Kərimov Namiq Əlişah oğlu
Azərbaycan Dillər Universiteti
namiq-kerimov-80@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Qazaxıstan neftinin BTC kəməri ilə nəqli sahəsində problemlər araşdırılmışdır. Hələ BTC kəməri ilə bağlı İstanbulda 1999-cu ildə bəyannamə imzalanarkən Qazaxıstan neftinin bu kəmərlə daşınması ilə bağlı məsələ də yer almışdır. Qazaxıstanda neft hasilatının artması, xüsusən də Tengiz yatağının tam gücü ilə işləməsi BTC-yə olan marağı artırmışdır. Amma Qazaxıstanın Rusiya ilə daha çox işbirliyində olması və rəsmi Moskvanın Mərkəzi Asiya kərkəhidrogen ehtiyatlarının, Qərbi bazarlarına daşınmasında inhisarçı mövqeyi bunu əngəlləməkdədir.

Açar sözlər: Qazaxıstan, neft kəməri, neft hasilatı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Xəzər dənizi

Uzun sürən gərgin geoiqtisadi, geosiyasi mübarizənin sonunda, nəhayət 1999-cu il oktyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul Zirvə Toplantısında, 1990-cı illərin əvvəllərindən danışıqlar aparılan əsas ixrac kəməri-BTC-nin reallaşması haqqında İstanbul Bəyannaməsi imzalanarkən orada Qazaxıstan neftinin də gələcəkdə bu kəmərlə daşınması nəzərdə tutulurdu. Hətta, bununla bağlı Qazaxıstan, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumətləri arasında rəsmi sənəd də imzalanmışdır [14,128]. Qazaxıstan prezidenti N.Nazarbayev bir qədər də irəli gedərək kəmərin adına Aktaunun da əlavə edilməsini məsləhət bilmişdir [12]. BTC boru xəttinin tam gücü ilə işləməsi üçün əlavə neft mənbələrinə ehtiyac vardır. 2005-ci ilin dəyərləndirmələrinə görə Azərbaycan daxili tələbatı üçün istehlak etdiyi neftdən əlavə ixrac üçün 17,3 milyon ton neftə sahib olur ki, belə hesablamaları Qazaxıstan üçün apardıqda onlarda müvafiq olaraq bu rəqəmin 50,6 milyon ton olduğunu görürük [5,166]. BTC-nin tam gücü ilə işləməsi üçün Qazaxıstan neftinin bu kəmərlə nəqli bizim üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Amma, xatırlasaq ki, Qazaxıstan neftinin ən böyük alıcıları Rusiya və Çindir, onda hər iki variantda BTC bu daşınmalardan kənarda qalır. Rusiyanın Qazaxıstan üzərindəki siyasi təzyiqlərini və regionda kərkəhidrogen ehtiyatlarının nəqlində şimal qonşumuzun izlədiyi inhisarçı siyasəti [15, 14]. nəzərə alsaq Qazaxıstanın sözügedən kəmərdən kifayət qədər istifadə edə bilməməsi səbəblər xeyli aydınlaşmış olur. BTC layihəsinin ortaqlarından biri olan BP-Amaco şirkətinin həmçinin Qazaxıstan neft yataqlarının işlənməsində yaxından iştirakını nəzərə alıb, fərz etmək olardı ki, gələcəkdə Qazaxıstan neftinin sözügedən kəmərlə böyük həcmdə nəqli mümkün olacaq. Hətta, Qazaxıstanda neft hasilatı və nəqli sahəsində fəaliyyət göstərən Chevron-Texaco, Total, ENİ, İnpex və ConocoPhillips şirkətlərinin rəsmiləri də BTC kəməri ilə neft daşımaq istədiklərini bildirmişdilər [1,34].

Eskene-Kuryk neft kəməri. Mənbə: Neftegaz.RU

Qazaxıstan Azərbaycan vasitəsi ilə neft nəqlini iki mərhələdə həyata keçirmək istəyirdi. İlk mərhələdə Qazaxıstan neftinin Yeskene-Kurik kəməri ilə Xəzər sahilinə oradan isə tankerlər vasitəsi ilə Azərbaycan sahilinə daşınmasını həyata keçirmək nəzərdə tutulurdu [4,174]. İkinci mərhələdə isə Qazax neftinin, çəkilməsi zaman-zaman gündəmə gələn Trans-Xəzər kəməri sistemi ilə nəqli düşünüldü.

Eskene-Kuryk neft kəmərinin çəkilməsi ilə bağlı danışıqların aparılması 2016-cı ilin oktyabrında Azərbaycanın Energetika naziri N.Əliyev tərəfindən mətbuata açıqlanmışdır. Bu layihə Tengiz yatağında neft hasilatının artması və Kaşagan yatağının da işə düşməsi fonunda artan duru yanacağın nəqlində mövcud boru-kəməri sisteminin kifayət etməməsi ilə gündəmə gəlmişdir. Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması aparılmışdır. Çəkilməsi planlaşdırılan kəmərin uzunluğu 739 km müəyyən edilmişdir. Ümumilikdə layihənin texniki əsaslandırılmasında Tengiz yatağında bir neçə nasos stansiyasının qurulması, magistral boru kəmərinin çəkilməsi, Kurykdə yeni limanın inşası və Aktau limanının genişləndirilməsi nəzərdə tutuldu. Kəmərin illik nəqliyə gücünün 56 milyon ton, sonrakı mərhələdə isə daha 25 milyon ton artırılması müəyyən edilmişdir. Sözügedən layihə reallaşacağı təqdirdə Qazaxıstan nefti həm Bakı-Supsa, həm də Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ilə ixrac oluna bilərdi [4, 174]. Xatırladaq ki, hələ 2007-ci ildə Qazaxıstan-Xəzər Nəqliyyat Sisteminin yaradılması haqqında KazMunayGaz və Tengiz konsorsiumunun digər üzvləri (Chevron, ExxonMobil, KazMunayGas və LukArco) arasında razılıq əldə olunmuşdur. Qazaxıstan-Xəzər Nəqliyyat Sisteminin bir hissəsini Eskene-Kuryk neft kəməri təşkil etməli idi. Bu istiqamətdə Qazaxıstan ilə aparılan danışıqlar nəticəsində hələ 2005-ci ilin yanvar ayında razılıq əldə olundu ki, BTC kəməri ilə Qazaxıstan gündəlik 600 000 barel neft ötürsün [3, 5]. Bunun ardınca 2005-ci ilin martında Kaşagan yatağından əldə ediləcək neftin Xəzərin dibi ilə 2008-ci ildə reallaşacağı güman edilən Bakı-Aktau kəməri vasitəsi ilə BTC-yə axıdılması barədə Qazaxıstan və Azərbaycan arasında növbəti razılıq da əldə edilmişdir [19]. Hətta, bir az da qabağa gedərək həmin dönmə Qazaxıstanın Baş Naziri olan Danyal Ahmedov BTC-nin gələcəkdə Aktau-Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri kimi adlanacağını da qeyd etmişdir [1, 34]. 2005-ci il 25 may tarixində Səngəçal terminalında BTC-nin rəsmi açılışı təşkilində iştirak edən N.Nazarbayev Qazaxıstanın BTC-yə qoşulacağını bildirmişdir [16]. Bununla belə N.Nazarbayev Qazaxıstanın kəməre qoşulması ilə bağlı rəsmi heç bir sənədə imza atmadı. Şifahi şəkildə BTC-nin Qazaxıstan üçün alternativ ixrac kəmərlərindən biri olduğunu qeyd etdi və bunun diverifikasiya olunmuş ixrac kəməri sisteminə malik olmaq istəyən Qazaxıstanın mənafeyinə uyğun olduğunu bildirdi.

Qazaxıstanın BTC-yə qoşulması prosesini sürətləndirmək və detalları üzrə işlənilməsi üçün Prezident İ.Əliyevin 2005-ci il sentyabrın 14-də imzaladığı qərarla xüsusi komisiya yaradılmışdır. Daha sonra, məsələn Azərbaycan-Qazaxıstan Hökumətlərarası Ortaq Komissiyasının iclaslarında müzakirə edilmiş və texniki dəyərləndirmələr aparılmışdır. Aparılan uzun müzakirə və danışıqların yekunu olaraq 2006-cı il iyunun 16-da Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyev ilə Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayev arasında Qazaxıstan neftinin BTC kəməri ilə daşınması haqqında anlaşma imzalandı [18; 13, 161]. Müqavilə Qazaxıstan parlamentinin aşağı palatasında 26 mart 2008-ci il tarixində, həmin ilin 24 aprelində isə yuxarı palatada ratifikasiya olunmuşdur. 14 noyabr 2008-ci ildə Bakıda keçirilən "IV Enerji Sammiti" çərçivəsində Qazaxıstanın "KazMunayQaz" şirkəti ilə "SOCAR" arasında "Transxəzər nəqliyyat sistemi" haqqında müqavilə imzalandı [6, 3]. Kaşagan neft yatağının tam gücü ilə işləməsi ilə Qazaxıstanın BTC xəttinə olan ehtiyacı daha aydın görünəcəkdir. Qazaxıstan neftinin BTC kəməri ilə daha böyük həcmdə daşınması üçün Aktau-Bakı xəttinin çəkilməsi lazım gəlir. Aktaudan Bakıya Xəzərin dibi ilə 300 kilometr uzunluğunda kəmərin çəkilməsi ilə Qazaxıstan nefti rahat şəkildə Ceyhan limanına çatdırıla bilər. Xatırladaq ki, Xəzərin dibi ilə kəmərin çəkilməsi üçün Azərbaycanın "İsrafil Məmmədov" və "Süleyman Vəzirov" kimi gəmiləri vardır. Son zamanlarda inşaa olunan "Xankəndi" gəmisi ən son texnologiya ilə təhiz olunduğundan inşaat işlərinin aparılması üçün heç bir texniki problem yoxdur. Bunu üçün sadəcə Qazaxıstanın siyasi iradə nümayiş etdirməsi lazımdır. Sözügedən kəmərin çəkilməsi üçün Qazaxıstan Azərbaycan vasitəsi ilə ixrac etdiyi neftin həcmi artırılmalıdır. Bunu Qazaxıstanın sabiq Enerji və Təbii Qaynaqlar naziri Vladimir Şkolnikin sözləri də təsdiq edir; Qazaxıstanın BTC vasitəsilə nəql etdiyi neftin miqdarı illik 20 milyon tona çatacağı təqdirdə

Aktaudan Bakıya kəmərin çəkilişi reallaşa bilər. Əks təqdirdə neftin Bakıya daşınmasında tankerlərdən istifadə davam edəcəkdir [2].

Rusiya Qazaxıstanın neft və qaz nəqliyyatını inhisarlaşdıraraq bu ölkənin Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xətti sisteminə girməsini əngəlləyir. 2005-ci ilin noyabrında Qazaxıstan ilə əldə edilən razılaşma nəticəsində Rusiya Orta Asiyadan Avropaya edilən qaz tədarükünün ən əhəmiyyətli daşıyıcısı olmuşdur. Müqavilə əsasında Türkmənistan və Özbəkistan qazı Qazaxıstan vasitəsilə daşınaraq Qazpromun Orta Asiyanın mavi yanacaq sahəsindəki nəzarətini artırmışdır. Bundan əlavə Qazaxıstanın iki böyük karbohidrogen yatağı Rusiya sərhədlərinə yaxın yerdə yerləşir və bu sahələrdən çıxarılan enerji Rusiya boru xətti ilə daşınır. Üstəlik Qazaxıstan qazının böyük bir qismi Rusiyada olan Orenburg stansiyasında işlənəlməkdədir. Bütün bunlardan yararlanan Rusiya Qazaxıstan üzərində neft və təbii qazın ixracı sahəsində təzyiqlərini saxlamaqdadır. 2007-ci ildə Rusiya Prezidenti V.Putinin Orta Asiya respublikalarına səfəri gedişində regionun enerji daşıyıcılarının Rusiya vasitəsilə nəqli əsas müzakirə olunan məsələlərdən olmuşdur. Rusiya ilə Qazaxıstan arasında neft-qaz sektorunda iş birliyi və ortaq layihələr çərçivəsində razılığa əldə edilmiş və müqavilə bağlanması ilə rəsmiləşmişdir. Qazaxıstan əldə olunmuş razılığa görə Rusiya vasitəsi ilə neft ixracının artırılması ilə bağlı təhdəddü göötürürdü [17, 75]. Türkiyənin boğazların həddindən artıq yükləndiyi təpəsi qarşısında Rusiya Qazaxıstan neftini boğazları by-pass edərək Burqaz-Aleksandropolis xətti ilə dünya bazarlarına daşımaq haqqında rəsmi Astana ilə razılıq əldə etmişdir. Rusiya Xəzər neftinin nəqlində Türkiyə kimi güclü rəqibdən, ümumi neft və qaz ixracında Ukrayna və Belarusiya kimi problem yaradan dövlətlərdən qismən də olsa yaxa qurtarmaq üçün 2007-ci ilin mart ayında Yunanıstanda hələ 1990-cı illərin birinci yarısında siyasi gündəmə gəlmiş Burqaz-Dədəağac boru xətti ilə bağlı tərəfdaşları ilə razılıq əldə etmişdir. Razılığa əsasən Novorossiysk limanına gələn neft (Qazaxıstan nefti də bura daxildir) buradan tankerlər vasitəsi ilə Bolqarıstanın Burqaz limanına daşınmalı. Burqasdan isə çəkilməsi 800 milyon avroya başa gəlməsi planlaşdırılan 300 kilometrlik kəmərlə Yunanıstanın Dədəağac limanına nəql edilməli, buradan isə təkrar tankerlərə yüklənərək dünya bazarlarına daşınmalı idi [9, 142]. Belə olduğu halda Türkiyənin boğazlardan yan keçən amma özünün əsas tranzit ölkə statusunu qoruyub saxlayan Samsun-Ceyhan neft kəməri layihəsinin reallaşması sual altına düşürdü. Amma bu layihə iqtisadi baxımdan səmərəli hesab olunmurdu. Bir neçə dəfə yükləmələr və boşaltmalar həm vaxt itkisinə həm də qiymət artımına səbəb olacaqdır. 2007-ci ilin dekabrında Türkiyə Prezidenti A.Gülün Qazaxıstana səfəri gedişində Ankaranın istəkləri arasında Qazaxıstanın duru yanacağının bir hissəsinin BTC ilə nəql edilməsi məsələsi də var idi. Görüş əsnasında Prezident N.Nazarbayev Qazaxıstan neftinin bir hissəsinin BTC vasitəsilə nəqlini mümkün hesab etmiş və yaxın gələcəkdə bu işə başlanılacağına anonsunu vermişdir [17, 76].

BTC ixrac boru kəməri ilə hazırda əsasən “Azəri-Çıraq Günəşli” yataqlar blokundan hasil edilən neft və “Şahdəniz” yatağından çıxarılan kondensat neft nəql edilir. Bundan əlavə, hazırda Türkmənistan nefti də bu boru kəməri vasitəsilə daşınır. Türkmənistan neftinin BTC kəməri ilə daşınması haqqında tərəflər arasında müqavilə 2010-cu ilin iyun ayına imzalanmışdır [1, 35-36]. (A.Asanlı göst.əsn. s.35-36) Türkmənistan bu istiqamətdə daşımaları həyata keçirmək üçün bir neçə yeni tanker də almışdır. Daşımaların həcmnin artmasına Xəzərin hüquqi statusunda rəsmi Aşqabadın rəsmi Bakı ilə fərqli yanaşmaları və aralarındakı dəniz sərhədi problemi də mənfi təsir göstərirdi (artıq hüquqi status məsələsi həll edilib). Amma son samənlər hər iki ölkə başçıların qarşılıqlı səfərləri münasibətləri xeyli yaxşılaşdırmış və mübahisəli Kəpəz yatağının birgə işlənməsi haqqında 2021-ci il 21 yanvar tarixində razılığın əldə edilməsi BTC və digər kəmərlərimiz vasitəsilə daşımalara da müsbət təsir göstərəcəyinə ümidləri xeyli artırmış olur. Xatırlasaq ki, Azərbaycanın diversifikasiya olunmuş neft-qaz kəmərlərinə malikdir, onda “Dostluq yatağı” adlandırılan sözügedən mənbədən hasil olunaqcaq resursların bu kəmərlər vasitəsilə nəqli Türkmənistan üçün də olduqca əlverişlidir. Qazaxıstanın BTC-yə qoşulmasında bir enerji mərkəzi olmaq məqsədini qarşıya qoyan Türkiyə üçün də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Xəzər neftinin nəqli marşrutlarının müəyyənləşdirilməsində Qərb ilə Rusiya arasında gedən mübarizədə Türkiyə yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək, Rusiyadan yan keçməklə öz ərazisindən kəmərlərin çəkilişini təşviq edir və əlverişli şərtlər irəli sürürdü. 25 may 2005-ci ildə BTC neft kəmərinin Azərbaycan hissəsinin açılış mərasimi əsnasında keçirilən görüş çərçivəsində Şərq-Qərb enerji

nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi haqqında Azərbaycanın xarici işlər naziri E.Məmmədov, Gürcüstanın xarici işlər naziri S. Zurabişvili, Qazaxıstanın xarici işlər naziri Q.Tokayev, Türkiyənin energetika və təbii sərvətlər naziri H.Gülər və ABŞ-ın energetika naziri S.Bondman arasında Bakı bəyannaməsi imzalanmışdı [11, 209-212]. Qazaxıstan rəsmiləri Xəzəri Qara dənizlə birləşdirəcək böyük bir kanalın çəkilməsinin vacibliyini bildirmişdir. Rusiya rəsmiləri və ekspertləri isə bu layihəyə müsbət yanaşmamışlar. Çünki, realıqda Rusiya şərqdən xüsusən də Çindən böyük həcmdə malları dəmir yolları və digər nəqliyyat vasitələri ilə Avropaya daşımaqdadır. Bu daşımalardan hər il Rusiya büdcəsinə kifayət qədər vəsait daxil olmaqdadır ki, sözügedən layihə reallaşacağı təqdirdə bu gəlirlər itirilməklə yanaşı, təhlükəsizlik baxımından da rəsmi Moskva əlavə qayğılarla qarşılaşmalı olacaqdır. Deməli qitədaxili ölkə olan Qazaxıstan üçün Xəzər həm də kommunikasiya baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir [11, 210-213].

BTC və digər neft-qaz kəmərlərinin, eləcə də Ələt Beynəlxalq Dəniz Limanının, və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun böyük həcmdə neft-qaz resurslarının həmçinin digər yüklərin daşınması üçün əhəmiyyəti 18 noyabr 2010-cu ildə Bakıda keçirilən III Xəzər Sammitində prezident İ.Əliyev tərəfindən bir daha gündəmə gətirilmişdir. Sammitdə Azərbaycanın dverifikasiya olunmuş, yüksək tələblərə cavab verən və təhlükəsizlik, eləcə də kommersiya baxımından çox sərfəli hesab edilən ixrac boru-kəmər sisteminin sahilyanı dövlətlər tərəfindən istifadə imkanları səsləndirildi. Düzdür, Rusiya və İran özləri bu sahədə əsas tranzit ölkə olmaq üçün bütün mümkün vasitələrdən, hətta yeri gəldikcə təzyiq mexanizmlərindən belə istifadə etmişdilər ki, Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının nəqlində əsas tranzit ölkə statusunu qazansınlar. Bu baxımdan Azərbaycanın çağırışları daha çox Qazaxıstan və Türkmənistana aid edilə bilər. Bütün bunlara baxmayaraq, 2007-ci ildən Qazaxıstanın rəsmən BTC-yə qoşulmasına rəğmən sözügedən dövlətin bu istiqamətdə fəaliyyəti Azərbaycan üçün hələ də qənaətbəxş deyildir. 2019-cu ilin oktyabr ayında Bakıda səfərdə olan Qazaxıstanın Energetika naziri Kanat Bozumbaev Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ilə daşınan Qazaxıstan neftinin həcmünün artırılmasında maraqlı olduqlarını bildirmişdir. Qazaxıstan rəsmisi bunu 2022-2023-ci illərdən başlayaraq “Tengiz”, “Kaşaqan” və “Karaçaqanak” neft yataqlarından hasilatın artması ilə əlaqədar olduğunu bildirmişdir [7].

Xəzərin yekun hüquqi statusunda Xəzərin dibi ilə kəmərlərin çəkilməsi məsələsi yer alsın da, buna tam aydınlıq gətirilməmişdir. Konvensiyanın XIV maddəsinin I bölümündə Xəzərin dibi ilə boru kəmərlərinin çəkilişinə icazə verildiyi halda, həmin maddənin II bölümündə isə qeyd olunur: Tərəflər Xəzərin dibi ilə boru kəməri çəkmək üçün Xəzərin dəniz mühitünün qorunması üzrə Cenevrə konvensiyası və ona əlavə edilmiş protokollar da daxil olmaqla tərəfdar olduqları beynəlxalq müqavilələrdə əksini tapmış ekoloji standartlara uyğun olsun. Bu isə dolayısı ilə Rusiya və İranın ekoloji məsələni bəhanə gətirib Trans-Xəzər layihəsinə mane olmağa müəyyən şərait yaratmış olur. 2005-ci il mayın 24-də Bakıda Qazaxıstan və Azərbaycan arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında müqavilə imzalanırsa da, burada Qazax neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ilə daşınması məsələsi yer almamışdır. Məsələyə münasibət bildirən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirinin müavini və Xəzər Məsələləri Üzrə Prezidentin köməkçisi Xələf Xələfov taarif məsələləri ilə bağlı ekspertlər səviyyəsində iş aparıldığını, razılıq əldə olunduqdan sonra yekun müqavilənin bağlana biləcəyini qeyd etmişdir [12]. Xatırladaq ki, rəsmi Astana taariflərin aşağı salınmasında daha çox ısrar edirdi. Rəsmi Astana əsas kimi Xəzər hövzəsində ən zəngin neft ehtiyatlarına malik olan Qazaxıstanın daha sərfəli taariflə neft ixracını həyata keçirmək istədiyini bildirirdi. Həmçinin Qazax ekspertlər Xəzər Boru Kəmərs Konsorsiumu ilə daşımalardan BTC ilə müqayisədə daha üstün olduğunu göstərməyə çalışırdı. Əsas kimi neftin dəmir yolu ilə Aktau limanına daşınması, buradan gəmilərə yüklənməsi və yenidən kəməre yüklənməsi kimi maneələr də qabardırdılar. Rusiya istiqamətində daşımalarda isə buna ehtiyac qalmadığını göstərirdilər. Qazaxıstan tərəfi Azərbaycanın BTC kəmərinə tam dolduracaq neftə sahib olmadığını və boru xəttinin daha rentabelli işləməsi üçün Qazaxıstan neftindən asılı olduğunu göstərməklə daha aşağı taariflər tələb edirdilər. Burada digər məqam Qazaxıstanın Xəzər Boru Kəmərs Konsorsiumun səhmdarlarından biri olmasıdır ki, bu da şimal istiqamətində daşımalara daha çox diqqət yetirməsinə səbəb olur.

Beləliklə Qazaxıstan daha çox Rusiya və Çin istiqamətində neft ixracında maraqlı görünür. Yalnız Tengiz, Kaşagan və Qaraçaqanakda hasilat artdığı şəraitdə BTC ilə daşımalarda müəyyən artımların olmasını mümkün hesab etsə də, rəsmi Astana üçün hələ ki, sözügedən kəmərlər mühüm ixrac xətti kimi görünür.

Ədəbiyyat

1. Aslanlı A. Trans Hazar enerji iş birliyinin Türk Cümhuriyyətləri açısından önemi. Bilgi-Türk Dunyası Sosyal Bilimler Dergisi. 2017, Güz (83): s.27-51 .
2. “Echo” internet gazetesinde yer almaktadır. http://www.echo-az.com/archive/2004_10/934/economica06.shtml76.
3. EIA, “Caspian Sea”, Country Analysis Briefs, 18 Mayıs 2006.
4. Егоров Е.А., Чигаркина О. А Диверсификация маршрутов магистральных трубопроводов Казахстана. «Регион: экономика и социология», 2010, №2, с.168-179.
5. Gökçeğöz S. Orta Asya ile Hazar bölgesinde mevcut ve planlanan yeni boru hatlarının Türkiye'nin enerji koridoru olmasına etkileri. Güvenlik Stratejileri Dergisi, c. 3, sayı. 5, yayın tarihi 1 Ocak 2007, s.157-193.
6. Исмаилова С. Независимый Азербайджан и взаимоотношения с тюркскими государствами. «Tarix və onun problemləri» № 3, 2011, ss. 197-204.
7. Интерфакс Азербайджан 09.10.2019.
8. Жильцов С.С., Зонн И. С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона. М, “Международные отношения”, 2003, 280 с.
9. Kahraman A. Hazar Ekseninde Boru Hatları Diplomasisi. Strateji Araştırmalar Dergisi. İstanbul, 2008, s.133-144. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=P-Y9Sf4AAAAJ&citation_for_view=P-Y9Sf4AAAAJ:d1gkVwhDpl0C.
10. Кабдешев К. Казакыстан в международных организациях. Алматы, 2005, «Казак университеты», 137 с
11. Kərimov N.Ə. Qazaxıstanın Xəzərin hüquqi statusu və tranzit yükdaşımaları ilə bağlı siyasəti. Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi QSC, Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası. “Su nəqliyyatının problemləri” XIV Beynəlxalq Elmi texniki konfrans. Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyasının mətbəəsi, s. 209-215.
12. Гурьев А.А. Геополитический ракурс нефтепровода Баку-Тбилиси-Джеухан. 19 июня 2005 Article printed from Институт Ближнего Востока: <http://www.iimes.ru> URL to article: <http://www.iimes.ru/?p=3692>.
13. Малышева Дина Каспийская энергополитика-2007 и ее кавказское измерение Кавказ-2007, Ежегодник ИНСТИТУТА Кавказа-Ер., ИНСТИТУТ Кавказа, издательство « Коллаж» 2009, 256 с.
14. Məmmədov N. E. Müasir Türkiyənin neft problemi. Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya, Bakı. 2006, 146 s .
15. Ongarova, Yerkinay, “Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi”, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD), c. 2, 2018, s. 1- 21.
16. Orxan Vüqar “Üç Dənizin Əfsanəsi Gerçəkləşir”. 525-ci qəzet, 26 May, 2005-ci il.
17. Orta Asya ve Kafkasyada güc politikası. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Derleyen M.Turgut Demirtepe. Ankara, 2008, Karınca Yayınları, Birikim matbaası, 322 s
18. RFE/RL.2006;<http://ec.europa.eu>.
19. Soner Cagaptay ve Nazlı Gencsoy, “Startup of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline : Turkey's Energy Role”, Policy Watch #998, The Washington Institute For Near East Policy. Archived from the original on 6 February 2008. Retrieved 2007-12-30.

Özet

Kerimov N.A.

Kazak petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı üzerinden taşınması sorunları

Makalede Kazak petrolünün BTC boru hattı üzerinden taşınmasındaki sorunlar incelenmektedir. 1999 yılında İstanbul'da BTC boru hattına ilişkin deklarasyon imzalandığında, Kazak petrolünün bu boru hattı üzerinden taşınmasıyla ilgili bir konu vardı. Kazakistan'da petrol üretiminin artması, özellikle Tengiz sahasının tam olarak işletilmesi BTC'ye olan ilgiyi artırdı. Fakat Kazakistan'ın Rusya ile daha fazla işbirliği yapması ve Moskova'nın Orta Asya hidrokarbonlarını Batı pazarlarına taşımadaki tekелci konumu bunu engelliyor.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, petrol boru hattı, petrol üretimi, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Hazar Denizi

Резюме

Керимов Н.А.

Проблемы транспортировки Казахстанской нефти по нефтепроводу Баку-Тбилиси-Джейхан

В статье исследованы проблемы существующие в процессе транспортировки Казахстанской нефти по нефтепроводу Баку-Тбилиси-Джейхан. Ещё во время подписания Стамбульской декларации в 1999 году обсуждался вопрос о транспортировке Казахстанской нефти по трубопроводу БТД. Увеличение добычи нефти в Казахстане, в основном на месторождении Тенгиз на полную мощность, способствует усилению заинтересованности в трубопроводе БТД. Но более сильное сотрудничество Казахстана с Россией и монополия официальной Москвы над процессом по доставке углеводородных запасов из Центральной Азии на Западные рынки, тормозит транспортировку казахстанской нефти по трубопроводу БТД.

Ключевые слова: Казахстан, нефтепровод, добыча нефти, Баку-Тбилиси-Джейхан, Каспийское море

AZƏRBAYCANDA AQRAR SAHƏNİN İNNOVASIYA POTENSİALININ KEYFİYYƏT XARAKTERİSTİKASI

Köçərli Hicran Rafiq qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

kocerli@gmail.com

Xülasə: Aqrar sahənin inkişafı milli və global səviyyədə həyati əhəmiyyətli problemlərin həllinə xidmət edir. İnnovasiyalı inkişafın xarakteristikaları, o cümlədən innovasiyalı inkişafın tempi çox sayda və müxtəlif xarakterli amillərdən asılıdır. Bunlar inkişafın makro və mikro iqtisadi mühitini formalaşdıran əsas amillərdir. Haqqında danışılan amillər aqrar istehsal proseslərinin yeniliklərə həssaslığı və təşviq tədbirlərinin səmərəliliyindən tutmuş, amortizasiya siyasətinin innovasiyalı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması və investisiyaların mühafizəsi səviyyəsinin yüksəldilməsinə qədər olduqca geniş spektrli problemlərin həlli mühitinə təsir edir. Bu və digər səbəblərdən aqrar sahədə innovasiyalı inkişafın tempini yüksəltmək üçün, ilk növbədə innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi və onun gerçəkləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsinə ehtiyac vardır.

Açar sözlər: innovasiya fəaliyyəti, potensial, investisiya, inkişafın tempi, aqrar sahə, stimullaşdırma

İnnovasiya potensialı anlayışına hələ də ümumi qəbul edilmiş yanaşma yoxdur. Məlumdur ki, potensial anlayışı əhatəlidir və onun ayrı-ayrı komponentləri arasında qarşılıqlı təsirlər mövcuddur. İnnovasiya potensialı anlayışını aydınlaşdırmaq üçün iqtisadi və investisiya potensialı anlayışlarını

aydınlaşdırmaq lazımdır. İlk növbədə iqtisadi potensial anlayışı aydınlaşdırılmalıdır. Bildiyiniz kimi, iqtisadi potensial “ölkə iqtisadiyyatının, onun sahələrinin, müəssisələrinin, təsərrüfatlarının təsərrüfat və istehsal fəaliyyətini həyata keçirmək, məhsul (xidmətlər) istehsal etmək, əhalinin tələbatını, ictimai tələbatını ödəmək, istehsal etmək imkanlarının məcmusudur. və istehlak” [1, s. 353].

İnvestisiya potensialı iqtisadi inkişafı maliyyələşdirmək qabiliyyətini müəyyən edir. Bu potensial kumulyativdir və yenilik üçün imkanlar yaradır. Çox vaxt investisiya potensialının bir hissəsi eksperimental baxımdan innovativ potensial kimi innovativ şəkildə istifadə olunur.

Müvafiq mənbələrdə innovasiya potensialı anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu fərqlər xüsusi xarakter daşıyır və xüsusi yanaşma tələb edir. Fikrimizcə, innovasiya potensialına “iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin dünya bazarının tələblərinə cavab verən elm tutumlu məhsullar istehsal etmək qabiliyyəti” kimi yanaşma [2, s.55] elmi innovasiya anlayışına daha uyğundur. potensial. Eksperimental nöqteyi-nəzərdən maraqlı yanaşmaya görə, innovasiya potensialını “təsərrüfat subyektlərinin məqsədlərinə çatmaq üçün səfərbər oluna bilən yığılmış, istifadə olunmayan, gizli resurslar üçün imkanlar toplusu” kimi nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur [3, s. .126].

Terminoloji dəqiqləşdirmələri davam etdirmədən qeyd etmək lazımdır ki, fikrimizcə, ölkənin iqtisadi potensialının yenilənmə ehtimalı yüksək olan bir hissəsi praktiki məqsədlər üçün kənd təsərrüfatının innovativ potensialı sayıla bilər.

Aqrar sektorun innovativ potensialının strukturunda:

- resurslar (material, o cümlədən torpaq, su və s.; maliyyə; əqli; əmək və informasiya);
- innovativ infrastruktur və innovativ şəkildə istifadə olunan infrastruktur;
- innovasiyalara dövlət dəstəyi hesabına innovativ potensialın artırılması;
- innovativ fəaliyyət hesabına innovativ potensialın artırılması.

Aqrar-sənaye kompleksində innovativ inkişafın sürətləndirilməsi zərurəti və onun təmin edilməsi imkanlarına hər bir ölkədə müxtəlif amillər təsir edir. Azərbaycanda aqrar sektorun innovativ potensialının təbiiqi tempinin artırılması məsələlərinə baxmazdan əvvəl bu potensialın keyfiyyət xüsusiyyətlərinə münasibət bildirmək lazımdır. Çünki digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahədə də innovasiyanın keyfiyyəti heç bir halda sürətinin artması ilə aşağı düşməməlidir.

Bu baxımdan, ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, aqrar-sənaye kompleksində innovativ inkişaf dayanıqlı və keyfiyyətli iqtisadi artıma xidmət etməlidir. Beləliklə, məhsuldarlıq və onun artması, maya dəyərinin aşağı salınması və onların səviyyəsi birbaşa keyfiyyət göstəricisi ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı innovasiyalarının inkişafında keyfiyyətə önəm verilməsi son nəticədə “inkişaf insanlara deyil, inkişaf insanlara xidmət etməlidir” devizinə söykənməsi ilə bağlıdır.

Düşünürəm ki, burada bir sual üzərində dayanmaq yerinə düşər. Təcrübə göstərir ki, aqrar sektorda innovativ inkişaf bütün resursları deyil, insan istehlakının artırılması (zəruri ehtiyacların ödənilməsi səviyyəsinə qədər) və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün istifadə olunan hissəni əhatə etməlidir. İnnovasiyanın keyfiyyəti o demək olmalıdır ki, istehlakın keyfiyyətinin dəyişdirilməsi istehsalçıların, yəni məhsul innovasiyalarını təklif edənlərin deyil, istehlakçıların maraqlarına uyğun olmalıdır. Bu mülahizələri davam etdirmədən görmək olar ki, aqrar-sənaye kompleksində innovativ inkişafın keyfiyyəti mürəkkəb anlayışdır və onu səciyyələndirən göstəricilər zəruri determinizmə malik sistem təşkil etməlidir. Xüsusilə, fikrimizcə, göstəricilər sisteminə aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- yeni keyfiyyət səviyyəsinə qoyulan resursların miqdarı;
- kənd təsərrüfatı innovasiya proseslərində keyfiyyət dəyişikliklərinin kəmiyyət dəyişikliklərindən üstün olduğu halların sayı;
- yeni məhsulun innovativ keyfiyyətləri;
- malların (xidmətlərin) yeni və əlavə keyfiyyətləri və s.

Fikrimizcə, aqrar-sənaye kompleksinin innovativ subyektlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsində keyfiyyət göstəriciləri kimi aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmalıdır:

- alim və fəal mütəxəssislərin sayı;

- müstəqil elmi birliklərin sayı;
- innovasiya siyasətinin prioritetlərinə uyğun olaraq mühüm inkişafın sayı;
- beynəlxalq səviyyədə birgə işlərin sayı və s.

Bir məsələnin üzərində dayanmağı məqsəduyğun hesab edirik. Innovasiya fəaliyyətinin yerli kənd təsərrüfatı sektorunda keyfiyyət sıçrayışlarına səbəb olacağı ehtimalı iqtisadiyyatın digər sektorları, xüsusən də yüksək texnologiyalı sektorlarla müqayisədə aşağıdır. Bunun bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Bu səbəblər kimi, ilk növbədə, aqrar sahənin inkişaf tempini, sənayenin inkişafında ənənəvi iqtisadi sistemin üstünlüyünü qeyd etmək lazımdır.

Ölkənin aqrar-sənaye kompleksinin innovativ potensialının tətbiqi tempi ilk növbədə aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- sahənin xüsusiyyətləri, əqli mülkiyyətin mühafizəsi sisteminin xarakteri;
- innovasiyaya investisiyanın vəziyyəti.
- istehsal və maliyyə risklərinin idarəolunma səviyyəsi;
- rəqəmsal texnologiyalardan istifadə səviyyəsi;
- elm, təhsil və istehsalat arasında əlaqənin vəziyyəti;
- innovativ münasibətləri əks etdirən informasiya sisteminin şəffaflıq dərəcəsi.

Aqrar sektorun innovativ potensialının reallaşma sürəti bilavasitə sənayenin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Yeni bir toxumun, bitki növünün, heyvan cinsinin yaradılması illər tələb edir. Azərbaycan Respublikasında seleksiya proseslərinin sürətləndirilməsi üçün istifadə olunan süni iqlim mərkəzləri, molekulyar səviyyədə tədqiqatlar üçün maddi-texniki baza və s. yaratmağa hazırlaşır. Digər hallarda, xarici ölkələrdə paylaşma razılaşmaları hazırlanır. Bir sözlə aqrotexnoloji yeniliklərin yaradılması və mənimsənilməsi prosesinin ləngiməsinin səbəblərindən biri də müvafiq texniki bazanın, texnoloji təminatın formalaşmasıdır.

Azərbaycanda aqrar sektorun innovativ potensialının reallaşdırılması tempi əqli mülkiyyətin mühafizəsi sisteminin mövcud və inkişafının xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Aqrar-sənaye kompleksinə innovasiyalar yatırın subyektlərin fəaliyyəti əqli mülkiyyətin mühafizəsi sisteminin dinamik iqtisadi və texnoloji mühitin tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Sonuncu qeyri-maddi aktivlərdən istifadə səlahiyyətlərinin aydın tərifini nəzərdə tutur. Bu baxımdan aşağıdakı rəylə razılaşmağı məqsəduyğun hesab edirik. “Əqli mülkiyyət hüquqlarının qeydiyyatında yaranan çətinliklər təkcə maliyyə çatışmazlığı ilə deyil, həm də elmi-tədqiqat təşkilatlarının büdcə vəsaiti hesabına aparılan tədqiqatların nəticələrindən istifadə etmək üçün real səlahiyyətlərinin olmaması ilə bağlıdır” [4, s.141]. Innovativ məhsullardan istifadə səviyyəsi ölkədən və regiondan asılı olaraq dəyişir və innovativ potensial milli innovasiya sisteminin (MİS) formalaşma səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə innovativ potensialdan istifadə səviyyəsi yüksəkdir. Yaponiyanın innovativ potensialından 85%, ABŞ-da 60%, Azərbaycanın 5% istifadə olunur. Bu baxımdan innovasiyaların global yayılmasında Azərbaycanın fəal iştirakını təmin etmək üçün tədbirlər görmək lazımdır” [5, s.5].

Elmə müxtəlif mənbələrdən ayrılan xərclərin həcmi və dinamikası Azərbaycanın innovasiya potensialının, o cümlədən aqrar sektorun formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu baxımdan aşağıdakı rəylə razılaşmağı məqsəduyğun hesab edirik. “Onun maliyyə tərkibi elmi-texniki potensialın formalaşmasında və ondan səmərəli istifadə olunmasında mühüm rol oynayır. Elmin maddi-texniki bazasının inkişafına qoyulan investisiyaların həcmi ilə ifadə olunur. Bura dövlət büdcəsindən elmə vəsaitin ayrılması, nazirlik və təşkilatlar, eləcə də elmi-tədqiqat müəssisələri tərəfindən elmə ayırımların formalaşdırılması və istifadəsi daxildir [6, s.268].

Rəqəmsal texnologiyaların potensialının reallaşdırılması səviyyəsi hazırda kənd təsərrüfatında innovasiya prosesinin sürətləndirilməsində mühüm amildir. İqtisadi resurs kimi bilik və innovasiyalardan istifadə səviyyəsi birbaşa rəqəmsal texnologiyaların intensivliyi və əhatə dairəsi ilə bağlıdır. Milli innovasiya sisteminin inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə aqrar sektorda innovasiya fəallığı əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənir. Elm, təhsil və istehsalın üzvi vəhdətinin yaradılması aqrar-sənaye kompleksinin innovativ potensialının

reallaşdırılması tempinin artırılmasında həlledici rol oynayır. Praktikada bu birliyə nail olmaq davamlı və sistemli yanaşma tələb edir. Yerli aqrar sektorun innovativ potensialının tətbiqi tempinə real təsir göstərən digər amil innovativ əlaqələri əks etdirən informasiya sisteminin şəffaflıq səviyyəsidir.

İnformasiya infrastrukturunun inkişafının və onun innovasiyalı fəaliyyətdə oynadığı rolun qiymətləndirilməsi mühüm metodiki-təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Məsələ ondadır ki, haqqında danışılan məsələlərin araşdırılması əsasən kompleks yanaşma sayəsində az-çox əhəmiyyətli nəticələr əldə oluna bilər. Bu baxımdan, digər təhlil və qiymətləndirmə üsulları ilə kompleksdə tətbiq edilən SWOT (GZİT) təhlilin əhatə dairəsinin genişlənməsi müşahidə olunur.

Azərbaycanda formalaşmış informasiya infrastrukturunun inkişafı və innovativ fəaliyyətinin SWOT təhlilinin nəticələri, fikrimizcə, xüsusi diqqətə layiqdir. Güclü tərəflər: "əsas" hissənin inkişafı ; ayrı-ayrı elementlərin mövcudluğu; dövlət proqramları və layihələri; açıq məlumatların mövcudluğu. Zəif tərəflər: köhnəlmiş standart və texnologiyalara diqqət yetirmək, dövlət orqanlarının zəif addımları; məlumatların yayılması və ona çıxışın çətin olması. İmkanlar: informasiya emalı şəbəkələrinin yaradılması; innovativ həllər vasitəsilə informasiya şəbəkəsinin yaradılması üçün İT sektorunun inkişafı; digər layihələr üçün hazırlanmış həllərin tətbiqi; iqtisadiyyatın innovativ sferasının inkişafına fəal dəstək verən sistemin yaradılması. Təhlükələr: səhlənkarlıq nəticəsində informasiya infrastrukturunun inkişaf etməməsi, informasiya mənbələrinin sonradan paylaşılması, bütün informasiya resurslarına zərər verə bilən şəbəkə komponentlərinin sıradan çıxması [7, s.59-60].

Azərbaycanın aqrar sektorunun innovativ potensialının xüsusiyyətlərinə dair tədqiqatları yekunlaşdıraraq aşağıdakıları qeyd etmək olar. Kənd təsərrüfatının innovativ inkişafının sürətləndirilməsi üçün beynəlxalq qiymətləndirmə alətlərindən istifadə etməklə monitoring aparmaq, normativ-hüquqi bazanı təkmilləşdirmək, xüsusilə dəyər zənciri müəssisələrinin investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq, innovasiyaların təşviqi alətlərini təkmilləşdirmək, alıcılıq qabiliyyətini qorumaq lazımdır. Aqrar-sənaye integrasiyası proseslərində fəaliyyətin şaxələndirilməsi motivlərini gücləndirmək, resurslara qənaət və artım meyarlarını birgə tətbiq etmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti I cild. Bakı:Nurlan, 2005, 536 s.
2. Николаев А.И. Инновационное развитие и инновационная культура // Наука и наукознание, 2001, № 2, с. 54-65
3. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность. М.: Экзамен, 2001, с.576
4. Валиева О.В. Институциональная среда инноваций: теоретический и прикладной аспекты. Вестник НГУ. Серия: Социально-экономические науки. 2007. Том.7, выпуск 2, с. 134-143,
5. Hüseynova A. D. Azərbaycanda innovasiya potensialının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. İ.e.d...dis. 5306.01. Bakı, 2015, 335 s.
6. Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M.İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, "Elm", 2009, 416 s.
7. Hüseynova A. D. Azərbaycanda innovasiya potensialının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. İ.e.d...dis. 5306.01. Bakı, 2015, 335 s.

Резюме

Кочарли Х. Р.

Качественные характеристики инновационного потенциала аграрного сектора Азербайджана

Развитие аграрного сектора служит решению жизненно важных проблем на национальном и глобальном уровнях. Характеристики инновационного развития, в том числе темпы инновационного развития, зависят от многих и различных факторов. Они являются основными факторами, формирующими макрои микроэкономическую среду развития. Эти факторы затрагивают широкий

круг проблем, от чувствительности процессов сельскохозяйственного производства к инновациям и эффективности стимулирования до адаптации амортизационной политики к требованиям инновационного развития и повышения уровня защиты инвестиций. По этим и другим причинам для повышения темпов инновационного развития в аграрной сфере в первую очередь необходимо оценить инновационный потенциал и определить пути его реализации.

Ключевые слова: инновационная деятельность, потенциал, инвестиция, темпы развития, аграрный сектор, стимулирование

Summary

Kocharli H. R.

Qualitative Characteristics of the Innovative Potential of the Agricultural Sector of Azerbaijan

The development of the agricultural sector serves to solve vital problems at the national and global levels. Characteristics of innovative development, including the pace of innovative development, depend on many different factors. They are main factors shaping the macro and microeconomic development environment. These factors affect a wide range of issues, from the sensitivity of agricultural production processes to innovation and the effectiveness of incentives to the adaptation of depreciation policies to the requirements of innovative development and improved investment protection. For these and other reasons, in order to increase the pace of innovative development in the agricultural sector, it is first necessary to assess the innovative potential and determine ways to implement it.

Key words: innovation activity, potential, investment, development rates, agricultural sector, stimulation

EV TƏSƏRRÜFATININ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ RİSKİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Qasimov Samiddin Həmzə oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

qsamiddin@mail.ru

Xülasə: Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatının inkişafı və modernləşməsi ilə ev təsərrüfatlarının məruz qaldığı risklər, onların idarə edilməsinin metod və üsulları haqqında fikirlər kəskin şəkildə dəyişmişdir. Aktual problemlərdən biri ev təsərrüfatlarının mümkün risklərinin öyrənilməsi və onların minimuma endirilməsini təmin edən mənbələri axtarıb tapmaqdır. Dövlət üçün ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin itirilməsi və ya azalmasının səbəbi olan risklərin idarə edilməsi problemi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki ev təsərrüfatları iqtisadiyyatın inkişafında ən mühüm institusional vahiddir.

Açar sözlər: ev təsərrüfatı, sosial risk, gəlir riski, ev təsərrüfatları riskinin idarə edilməsi

İqtisadiyyatın inkişafına bir çox institusional vahidlər, o cümlədən ev təsərrüfatları təsir edir. İstehlakçı tələbinin həcmi və əhalinin investisiya fəallığı ev təsərrüfatlarının rifah səviyyəsindən asılıdır. Bütün bu xüsusiyyətlər ev təsərrüfatlarının sosial-iqtisadi rifahını və həyat keyfiyyətini səciyyələndirir və maliyyə riskinin yaranması zamanı ev təsərrüfatlarının maddi cəhətdən nə dərəcədə təchiz olunmasından asılıdır. Belə bir vəziyyətdə risk idarəetmə obyektini kimi nəzarət olunmalı və araşdırılmalıdır. Hər bir ev təsərrüfatı öz təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirərkən rifah səviyyəsini yüksəltmək və saxlamaq, habelə maliyyə yükünü azaltmaq üçün bütün risk faktorlarını nəzərə almalı, onların nəticələrini minimuma endirmək üçün tədbirlər formalaşdırmalıdır.

Bir çox iqtisadçılar ev təsərrüfatlarının qeyri-müəyyənlik və zəif tərəfini ətraflı araşdırır, çünki bu

tədricən bütün üzvlərin rifah səviyyəsinin azalmasına səbəb olur. Ailə gəlirlərinin qeyri-sabitliyi və yoxsulluq riski kimi problemləri gündəmə gətirir.

Ev təsərrüfatlarının fəaliyyətinin təşəkkülü və inkişaf etdirilməsi özü ilə onları təşkil edən ailələrin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması əsasında onların sosial, mədəni və digər ehtiyaclarının ödənilmə dərəcəsinin yüksəldilməsi kimi məsələdə də mühüm rol oynamaqdadır. Bəhs olunan məsələ bir sıra spesifik cəhətlərlə təzahür etməkdədir:

1. Fəaliyyət göstərən təsərrüfatın öz işlərini ətraf iqtisadi və sosial mühitin, iqlim, torpaq quruluşu, coğrafi, ixtisaslaşma və digər amillərin nəzərə alınması;

2. Təsərrüfatların gəlirliliyinə təsir edən amillərin sistemli və kompleks şəkildə öyrənilməsi, onların müxtəlif situasiyalar üzrə təsir dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;

3. Mütərəqqi düşüncə və fikirlərin, elmi nailiyyətlərin səmərəli, optimal tətbiqi nəticəsində daha yüksək gəlirlilik ifadəsinin əldə olunması;

4. Çalışan fərdlərin hər birinin (o cümlədən qadınların) əməyinin qiymətləndirilməsində fərqli yanaşmanın tətbiqi;

5. Gəlirlərin istehlaka (istər fərdi, istərsə də ümumtəsərrüfat təyinatlı) yönəldilən hissəsinin planlı, əsaslandırılmış şəkildə istifadəsi və s. [1, s. 228]

Ölkə və onun regionlarında əmtəə bolluğunun və xidmətlərin məqbul səviyyəsinin yaradılmasında digər quruluşlarla yanaşı ev təsərrüfatlarının üzərinə də müəyyən vəzifələr düşür. Digər tərəfdən isə, həmin subyektlər öz istehsallarını kortəbii, amillərin imkan və təsirlərini nəzərə almadan qura və həyata keçirə bilməzlər. Məsələn, sənətkarlıqla məşğul olan subyektlər üçün əkinəyararlı torpaqların keyfiyyəti əsas götürülməsə də, eyni fikir bitkiçilik sahəsi üzrə ixtisaslaşan ailə kəndli təsərrüfatları ilə bağlı ifadə oluna bilər. Çünki, torpağın keyfiyyət ifadələri digər istehsal komponentləri ilə yanaşı məhsul verimi ifadəsində mühüm rol oynamaqdadır.

Yuxarıdakı təsnifatda da ifadə edildiyi kimi, təsərrüfatların gəlirliliyinə təsir edən amillərin sistemli və kompleks şəkildə öyrənilməsi, onların müxtəlif situasiyalar üzrə təsir dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi özünün aktuallığını qoruyan məsələlərdəndir. Araşdırılan istiqamətdə çoxsaylı amillərin təsiri müşahidə oluna bilər ki, bunlar da ümumi şəkildə istehsaldaxili və istehsaldankənar qruplara ayrıla bilər. Onlar təsərrüfatdaxili və təsərrüfatdankənar kimi də sistemləşdirilə bilər.

Hər bir təsərrüfatçılıq subyekti kimi, ev təsərrüfatları tərəfindən də maliyyə-hesablaşma sahəsində qanunvericiliyə müvafiq olaraq zəruri fəaliyyətləri həyata keçirməsi məqsəduyğun hesab olunur. Sadələşdirilmiş qeydiyyat və uçotun qurulması həyata keçirilməsi məsləhət bilinən bu fəaliyyət öz növbəsində subyektlə bağlı aydın mənzərəni ortaya qoymağa imkan verəcəkdir. Ev təsərrüfatlarının əmlakı, pul vəsaitləri, maliyyə hesablaşmaları, məhsullar (xidmətlər) üzrə maya dəyərinin müəyyən edilməsi kimi mühüm istiqamətlər üzrə informasiyaya malik olmadan fəaliyyətin tammənəli təşkili və həyata keçirilməsi haqqında fikir söyləmək mümkün deyildir. Bəhs olunan problemin aradan qaldırılması hər hansı hüquqi məcburiyyət daşımasa da, məlumatlılıq və təşkilatlanma, menecment və marketinq işlərinin icrası baxımından ev təsərrüfatlarının fəaliyyətinin məhsuldarlığına, operativliyinə, istehsal-iqtisadi səmərəliliyinə müsbət yöndə təsiri ilə seçiləcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün araşdırdığımız problemə lazımi diqqət yetirilmir, ona görə institusional vahid olan ev təsərrüfatlarını nəzərdən keçirərkən maliyyə risk növünün ətraflı öyrənilmədiyini söyləmək olar.

Bu gün ilk baxışdan asan başa düşülən “ev təsərrüfatı” anlayışı ilə bağlı müxtəlif növ fikirlər var. Lakin hər bir insan, istər iqtisadçı, istərsə də iqtisadi sahədə çalışmayan insanlar “ev təsərrüfatı” anlayışının tərifində öz fikirlərini formalaşdırırlar. Belə ki hətta eyni sahə daxilində də tədqiq olunan anlayışın əhəmiyyəti və mənasına müxtəlif yanaşmaları görmək olar. Bununla belə iqtisadçılar arasında daha fərqli fikir müxtəlifliyi müşahidə olunur, çünki onlar bu anlayışın mənasını formalaşdırarkən ev təsərrüfatlarına daxil olan şəxslərin sayını, habelə onlar arasındakı əlaqənin keyfiyyətini və onların fəaliyyətini xarakterizə edən əlamətlərin sayını təhlil edirlər. Bunun üçün də “ev təsərrüfatı” anlayışı daha dərin izah edilməsi üçün

geniş mənada öyrənilməlidir[4].

Beləliklə, ev təsərrüfatı həm monosubektiv, həm də çoxsubektiv vahid kimi xarakterizə olunur. Araşdırılan struktur vahiddə bu cür əlamətlərin müşahidə edilməsi ev təsərrüfatları risklərinin minimuma endirilməsi üçün strategiya və taktikaların işlənilib hazırlanmasına töhfə verən çoxvariantlı yanaşmaların yaradılmasını zəruri edir. Məlum olduğu kimi, həm bir şəxs, həm də bir qrup şəxs tərəfindən təmsil olunan ev təsərrüfatları riskləri adətən bir neçə parametərə görə fərqləndirilir [2]:

- çoxsubyektli ev təsərrüfatında risk proseslərinin qarşılıqlı gücləndirilməsi və monosubjekt təsərrüfatda onun olmaması;

- həyata keçirilən risk və onun nəticələrinə görə ailə üzvləri arasında məsuliyyət sahələrinin sıralanması;

- bir ev təsərrüfat riskinin maliyyə nəticələrinin digər ev təsərrüfatı üzvlərinin maraqlarına təsiri.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ev təsərrüfatını təmin edənlərdən birinin lazımı gəlir əldə etməməsi aşağıdakı risklərin yaranmasına səbəb olur:

- ev təsərrüfatının mövcudluğu üçün zəruri olan əsas və dayanıqlı maliyyə mənbələrinin itirilməsi riski;

- ev təsərrüfatını müflisləşmə vəziyyətinə gətirən risk, yəni icbari ödənişlərini, kreditlərini vaxtında ödəyə bilməməsi.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə riski bir neçə tərkib elementdən ibarətdir. Buna səbəb ev təsərrüfatlarının müxtəlif mənbələrdən gəlir əldə etməsidir. Buna görə riskləri ən əhəmiyyətli gəlir mənbələrinin xarakteri və keyfiyyəti ilə strukturlaşdırmaq məqsəduyğundur.

Ev təsərrüfatı üzvlərinin muzzdlu işçi, özünüməşğulluq subyektləri, işəgötürənlər, habelə əmlak gəlirləri və ya köçürmələri alanlar ola biləcəyinə əsaslanaraq, onların hər biri üçün aşağıdakı maliyyə riski növləri aktual olacaq [6]:

- muzzdlu işçi olan ev təsərrüfatlarının üzvlərinin əmək haqqının aşağı salınması riski;

- ödənişlər və mükafatlar şəklində qazancın, habelə iş yerinin itirilməsi riski;

- köçürmə ödənişlərini almaq hüquqlarının itirilməsi ilə bağlı risk;

- qazanılmamış gəlir mənbəyinin itirilməsi riski.

Gəlirlərini birləşdirən ev təsərrüfatları üzvlərinin maddi vəziyyətindəki dəyişikliyin həm digər təsərrüfat subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq və idarəetmə qərarları qəbul etmək zərurəti ilə, həm də insandan birbaşa asılı olmayan hadisələrin(məsələn, xəstəlik, zədə, qocalıq) baş verməsi ilə əlaqədar ola bilər. Məlum olduğu kimi ev təsərrüfatlarının ən mühüm funksiyası onun üzvlərinin həyatı ehtiyaclarını təmin etməkdir. Onların narazı ola biləcəyi maliyyə riskinin idarə edilməsi məsələləri də hər bir belə institusional vahid üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Risqlərin minimuma endirilməsi prosesinə artan maraq, əsasən ailənin əmək qabiliyyətli üzvlərinin öz məsuliyyəti və iqtisadi davranış strategiyası ilə taktikasının yaradılmasına yönəlmiş onların fəal həyat mövqeyi üzərində formalaşır. Riskli hadisələrin mənfi nəticələrinin qarşısının alınmasının əsas şərti risk-yönümlü təfəkkürün (yəni riskləri anlamaq) olması, risklərə nəzarət etmək istəyi və bacarığıdır.

İqtisadiyyatın müəyyən sektorunu formalaşdıran ev təsərrüfatları onun inkişafına güclü təsir göstərir. Əhalinin rifahının və ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin aşağı düşməsi aşağıdakı qaçılmaz nəticələrə səbəb ola bilər: ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin azalması, borc yükünün artması, əmanətlərin və investisiya tələbinin azalması.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq belə nəticəyə gələ bilərik ki, ev təsərrüfatları hər an onlara təsir edə biləcək risk vəziyyətlərini minimuma endirmək üçün öz gücünə arxalanmalıdır, çünki bütün risklər kənardan tənzimlənmir. Ev təsərrüfatları gəlir mənbəyindən asılı olmayaraq gələcəkdə daimi gəlir əldə etmək məqsədi ilə öz fəaliyyətlərini təhlil etməlidir. Riskləri idarə etmək üçün onlar əsas vasitələrdən istifadə etməli, öz strategiyalarını qurmalıdırlar. Ev təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsi sisteminin qurulması ilə birlikdə maliyyə riskinin bölüşdürülməsinin effektiv yollarının tapılması istiqamətində görülən işlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva R.A. Sosial sferanın iqtisadiyyatı. Bakı: Asiya, 2009, 415s.
2. Abbasov T.A. Kənd təsərrüfatının resurs potensialı və ondan səmərəli istifadənin regional problemləri. Bakı: Elm, 2002, 186 s.
3. Ağayev S.T. Sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyə menecmentinin təşkili. Bakı: Elm, 2003, 200 s.
4. Глухов В.В. Формы и модели управления финансами в домашнем хозяйстве. Проблемы учета и финансов, 2011, №1, с. 3-10.
5. Грызунов В. Р. Экономика предприятия. М., Экономика, 2002. 572 с.
6. Вяльшина А. А. Анализ подходов к оценке уязвимости домохозяйств/ А.А. Вяльшина // Закономерности развития региональных агропродовольственных систем. 2018. № 1. с. 38.

Резюме

Гасымов Самиддин Хамза

Оценка финансового риска в управлении домашним хозяйством

В настоящее время, с развитием и модернизацией рыночной экономики крайне поменялось мнение о рисках, которым подвержены домашние хозяйства, о методах и способах управления ими. Именно это является актуальной проблемой, которую необходимо исследовать, с целью изучения возможных рисков домохозяйств и поиск источников, обеспечивающих их минимизацию. Для государства также немаловажным является проблема, касающаяся управления рисками домохозяйств, которые являются причиной потери или снижения их дохода, так как домашние хозяйства являются важнейшей институциональной единицей в развитии экономики.

Ключевые слова: домашнее хозяйство, социальный риск, риск неполучения дохода, управление рисками домохозяйств

Summary

Qasimov Samiddin Khamza

Financial Risk Assessment in Household Management

At present, with the development and modernization of the market economy, the opinion about the risks to which households are exposed, about the methods and ways of managing them, has changed dramatically. It is this that is an urgent problem that needs to be investigated in order to study the possible risks of households and search for sources that ensure their minimization. For the state, the problem of managing the risks of households, which are the cause of loss or decrease in their income, is also important, since households are the most important institutional unit in the development of the economy.

Key words: household, social risk, risk of non-receipt of income, household risk management.

MÜASİR AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ PROBLEMLƏRİ

Nəcəfova Çiçək Məhəmməd qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

chichak64@mail.ru

Xülasə: Müasir dövrümüzdə həyatımızı informasiya texnologiyaları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı bütün dünyada mübarizə obyektı olan kibercinayətkarlığın da inkişafı ilə müşayiət olunur. Bu gün informasiyanın təhlükəsizliyi, yəni onun gizliliyi, əlçatanlığı və bütövlüyünün təmin olunması aktual məsələlərdəndir. Ölkəmizdə kibercinayətkarlıqla mübarizə aparmaq üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Məqalədə informasiya təhlükəsizliyi anlayışı

nəzərdən keçirilir, onun ümumi mənası, möhkəmləndirilməsi üsulları, şəxsi məlumatların mühafizəsi anlayışı araşdırılır.

Açar sözlər: *informasiya, təhlükəsizlik, proqram təminatı, verilənlər, iqtisadi təhlükəsizlik*

Müasir dövrümüzdə inkişaf etmiş ölkələr siyasi, hərbi və iqtisadi sahələrdə liderlik qazanmaq üçün kompüterləşdirmə və informasiyalaşdırmada uğurlar əldə etməyə çalışırlar. İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları daim inkişafda olaraq iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yüksək səviyyədə tətbiq olunur.

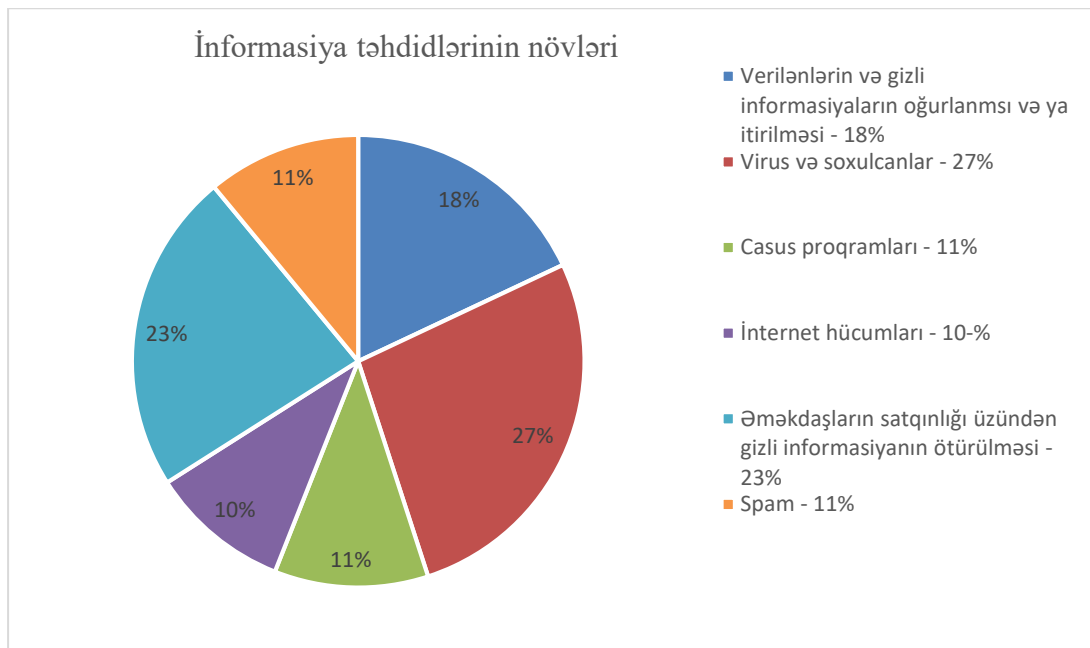
İnformasiya texnologiyaları həyatın bütün sahələrində istifadə olunur və həyatımızda informasiya təhlükəsizliyi vacib əhəmiyyət daşıyır. Texnologiyaların sürətli inkişafı şəraitində şəxsi məlumatların qorunması da getdikcə çətinləşir.

İnformasiya təhlükəsizliyi – verilənlərin əlçatanlığı, gizliliyi və bütövlüyünü təmin edən mühafizə vəziyyətidir. Bu halda əlçatanlıq dedikdə, informasiyanın elə bir xüsusiyyəti başa düşülür ki, səlahiyyətli şəxsin tələbi ilə onların alınması və gələcək istifadəsini müəyyən edilməsi, gizlilik dedikdə, bu məlumatlardan üçüncü şəxsin istifadə edə bilmə imkanının olmaması, bütövlük dedikdə isə, informasiyanın saxlanması və ötürülməsi zamanı onun heç bir dəyişikliyə uğramaması nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, informasiyanın qorunması üçün həmin informasiya belə olmalıdır:

- İnformasiya kənar müdaxilələrdən etibarlı qorunmalıdır;
- Əməliyyatlar bu sahədə kifayət qədər biliyi olan insanlar tərəfindən aparılmalıdır;
- Səlahiyyəti olmayan şəxslər üçün əlçatan olmamalıdır;
- İnformasiyanın qorunması informasiyanın təhlükəsizliyini təmin edən kompleks tədbirlər sistemidir.

Bir çox müəssisələr öz şəxsi informasiya təhlükəsizliyi sistemlərini yaradırlar, yoxlamalar aparıb verilənlərin mühafizəsini təhlil edirlər. Bu heyətin və müştərilərin şəxsi məlumatlarını, eləcə də cari fəaliyyət haqqında, maliyyə vəziyyəti haqqında informasileyəri əhatə edir. Bir qayda olaraq, mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi təşkilati tədbirləri özündə birləşdirir, məsələn, informasiya təhlükəsizliyi üzrə cavabdeh şəxsin təyin olunması, istifadəçilər üçün qayda və təlimatların işlənilib hazırlanması, ehtiyat surət siyasətinin tətbiqi və s. Müasir təşkilatlar informasiya təhlükəsizliyinin idarəedilməsi sisteminin qurulmasında beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşırlar [2]. İnformasiyanın hansı formada saxlanması, necə istifadə olunmasından asılı olmayaraq, adekvat mühafizə tədbirləri görülməlidir. Hər bir müəssisə rəhbəri informasiya sistemlərinin cari vəziyyətini obyektiv qiymətləndirməli, informasiya təminatında olan ehtiyacları və mövcud problemləri aşkar etməlidir. Məhz buna görə müəssisədə cavabdeh şəxs və istifadəçilər verilənlərlə işləmə və eləcə də informasiya təhlükəsizliyinin əsasları haqqında təlimatlandırılmalıdırlar. Mühafizə proqram vasitələri qurulur, proqram təminatı, antivirus proqramlarının müntəzəm olaraq yenilənməsi, verilənlərin şifrələnməsi təmin olunur. Mühafizənin yaxşılaşdırılması üçün mövcud lokal şəbəkənin müasirləşdirilməsi və ya təmiri, əlavə avadanlıqların – videokamera, server, elektrikle fasiləsiz qidalanma mənbələrinin qurulması işləri görülür. Mühafizə tədbirlərinin köməyi ilə işgüzar informasiyaların sızması riski əhəmiyyətli dərəcədə azalır, informasiya sistemlərinin işə tabe olmamasına səbəb olan dələduzçuluq proqramlarının, kiberhücumların təsiri riskləri aradan qaldırılır. İstifadəçilərin şəxsi informasiya təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması da aktual məsələlərdəndir.

Kompüterlərin, planşetlərin, smartfonların istifadəsi bu gün hər bir tələbənin həyatının ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Müasir nəsil informasiya texnologiyalarını asanlıqla mənimsəyir və İnternet sistemində işləyərkən, daşıyan informasiya daşıyıcılarından istifadə edərkən yaranan risklərə lazımi qədər diqqət ayırmır. Bəzən informasiyanın itirilməsi və ya qəfildən kompüterin işində yaranan problem onları mühafizə vasitələrindən istifadəyə diqqət etməyə və informasiya təhlükəsizliyi problemlərinin öyrənilməsinə vadar edir. Şəkil 1-də informasiya təhlükəsizliyinin ən aktual təhdidləri göstərilmişdir.

Şəkil 1. İnformasiya təhdidlərinin ən aktual növləri

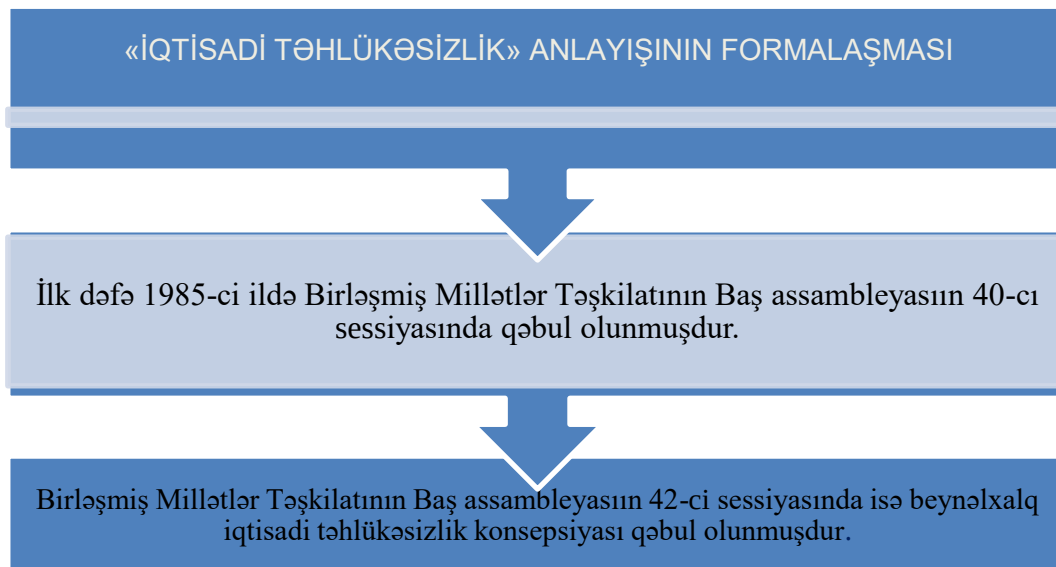
Beləliklə, informasiya təhlükəsizliyi problemi kimi informasiyanın qorunması, bütövlüyü, əlçatanlığı və idarə edilməsini təmin etmək üçün tətbiq olunan kompleks təşkilati və texniki tədbirlər başa düşülür. Təhlükəsizliyin təmin olunması xüsusi infrastrukturun və sistemin yaradılmasını tələb edir. İnformasiya təhlükəsizliyinə mane olan əsas amil kimi, informasiya mühitinin sərhəd tanımaması qeyd olunur. İnternetin geniş imkanları, böyük həcmli məlumatların maneəsiz və nəzarətsiz şəkildə sərhədləri aşmasına şərait yaradır.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışına gəldikdə isə, bildiyimiz kimi, iqtisadi təhlükəsizlik dövlətin milli təhlükəsizliyinin əsas tərkib hissəsidir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkənin müstəqilliyinin zəmanətçisi, ölkədə sabitliyin və cəmiyyətin səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərtidir və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması və formalaşdırılması mühüm milli prioritetlərdən sayılır [4].

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı ilk dəfə 1985-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş assambleyasının 40-cı sessiyasında qəbul olunmuşdur. Həmin təşkilatın 42-ci sessiyasında isə beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası qəbul olunmuşdur. Şəkil 2-də iqtisadi təhlükəsizlik anlayışının formalaşması ardıcılığı göstərilmişdir.

Milli iqtisadiyyatın informasiya təhlükəsizliyində xüsusilə maliyyə sektoruna təsir edən kiber cinayətlərə qarşı mübarizə problemi kəskin qoyulmuşdur. Ölkədə bu problemin həllində çətinliklərin aradan qaldırılması üçün milli təhlükəsizlik, sosial-iqtisadi inkişaf və milli iqtisadi sistemin təhlükəsizliyi problemlərini bir araya gətirən konsepsiya işlənilib hazırlanmalıdır.

Müasir dövrdə bütün dünya ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da informasiya təhlükəsizliyində ciddi təhdidlər ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə yönəlmiş kiberterrorizm, kibercinayətkarlıq sayılır. İrəmiqyaslı informasiyalarla bağlı təhdidlər ciddi iqtisadi problemlərə gətirib çıxara bilər. Ekspertlərin fikrincə, kibercinayətkarlıq sahəsində cinayətlərin sayı böyük miqdarda maddi itkilərin yaranmasına səbəb ola bilər. Hazırkı mərhələdə əsas problemlərdən biri Azərbaycanın informasiya texnologiyası cəhətdən öz avadanlığının olmamasıdır ki, bu da ölkəni xarici təhcizatçılardan asılı vəziyyətə gətirir. Bu sahədə müstəqilliyin təmin edilməsi üçün vacib şərtlərdən biri də, düzgün hüquqi bazaya əsaslanan, inkişaf etmiş, qurumlararası bir əməkdaşlıq sisteminin yaradılmasıdır [1].

Şəkil 2. “İqtisadi təhlükəsizlik” anlayışının formalaşması.

Azərbaycanın maliyyə sektorundakı informasiya təhlükəsizliyinin həssas elementlərinə ixtisaslı mütəxəssislərin, etibarlı proqram təminatının, hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqənin düzgün təşkil olunması aiddir. Maliyyə sektorunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün beynəlxalq ödəmələrdə SWIFT sistemindən istifadə olunması vacibdir. Beynəlxalq tranzaksiyalarda informasiya axınının təhlükəsizliyi Azərbaycanın ümumi kredit sisteminə etibarın artmasına təsiq edən amillərdəndir.

Azərbaycanda informasiya təhlükəsizliyi təhdidləri əsasən bunlardır:

- müxtəlif səbəblərdən baş verən sistem səhvləri, proqram təminatında təsadüfi giriş səhvləri və ya kodun düzgün daxil edilməməsi;
- qida blokunda nasazlıq üzündən qurğularda baş verən texniki çatışmazlıqlar, isifadəçinin bilərəkdən təxribat törətməsi və s.
- daim təkmilləşən və yenilənən sistem virusları;
- qəsdən təxribat məqsədilə sistemin çökməsinə imkan yaradan öməkdaşların fəaliyyəti;
- şəbəkəyə kompüterin proqram təminatında dəyişiklik etməyi bacaran və məxfi məlumatların oğurlanmasına nail olmağı bacaran, müəlliflik hüququ olmayan istifadəçilərin daxil olması;
- məlumatların müxtəlif məqsədlər üçün fiziki daşıyıcılar da daxil olmaqla müxtəlif üsullarla oğurlanması [3].

Ölkəmizdə iqtisadi sahədə informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün görülən əsas tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

- iqtisadi informasiyaların toplanması, emalı, saxlanması və ötürülməsi proseslərinə dövlət nəzarətinin təşkili və həyata keçirilməsi üçün mühafizə sistemlərinin işlənilib hazırlanması;
- informasiyaların təhlükəsizliyinin, dəqiqliyinin və tamlığının təmin olunması üçün dövlət statistika sisteminin tamamilə yenidən qurulması;
- milli sertifikatlaşdırılmış informasiya təhlükəsizliyi vasitələrinin yaradılması və onların iqtisadi informasiyaların toplanması, saxlanması, emalı və ötürülməsi sistemində tətbiq olunması;
- smart-kartlar, elektron pul və elektron ticarət əsasında milli elektron ödəmə sistemlərinin yaradılması və tətbiqi, onların istifadəsi üçün hüquqi-normativ bazanın hazırlanması.

Beləliklə, cəmiyyətin qloballaşma dövrünə keçməsinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri informasiyanın beynəlxalq aləmdə sərbəst yayılmasıdır. Milli iqtisadiyyatın informasiya təhlükəsizliyinin

təmin olunması üçün Azərbaycanda informasiya kommunikasiya avadanlıqlarının yaradılması, bu sahədə mütəxəsislərin yetişdirilməsi və beynəlxalq tələblərə cavab verən hüquqi bazanın yaradılması kimi adekvat tədbirlər görülməlidir.

Ədəbiyyat

1. Курносов И.Н. Информационное общество: планы и программы зарубежных стран. М., 2017
2. Черешкин Д.С., Смолян Г.Л. Сетевая информационная революция // Информационные ресурсы России. 2012. №4.
3. ISO/IEC 27001:2005. Информационные технологии. Методы обеспечения безопасности – Системы управления информационной безопасностью. Требования. – 2005. – 36 с.
4. <https://az.wikipedia.org/wiki>

Резюме

Наджафова Ч.М.

Проблемы информационной безопасности современной экономики Азербайджана

Невозможно представить нашу современную жизнь без информационных технологий. Стремительное развитие информационных технологий сопровождается развитием киберпреступности, которая является объектом борьбы во всем мире. На сегодняшний день безопасность информации, то есть обеспечение ее конфиденциальности, доступности и целостности, является актуальной проблемой. В нашей стране принимаются различные меры по борьбе с киберпреступностью. В статье рассмотрено понятие информационной безопасности, его общий смысл, методы усиления, понятие защиты персональных данных.

Ключевые слова: информация, безопасность, программное обеспечение, данные, экономическая безопасность

Summary

Najafova Ch.M.

Problems of Information Security of Modern Azerbaijani Economy

It is impossible to imagine our modern life without information technology. The rapid development of information technology is accompanied by the development of cybercrime, which is the object of struggle throughout the world. Today, information security, that is ensuring its confidentiality, availability and integrity is an urgent problem. Various measures are being taken in our country to combat cybercrime. The article considers the concept of information security, its general meaning, strengthening methods, the concept of personal data protection.

Key words: information, security, software, data, economic security

QARABAĞ ZƏFƏRİNİN REGIONDA YARATDIĞI ƏMƏKDAŞLIQ MÜHİTİ

Orucova Vəsxanım Meylaqulu qızı

Süleymanov Muraz İsa oğlu

Bakı Dövlət Universiteti

murazsuleymanov01@gmail.com

Xülasə: Tezisdə Qarabağ zəfərinin regionda yaratdığı əməkdaşlıq imkanları və geosiyasi reallıqlar təhlil edilir. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövrdə Türkiyə-Azərbaycan birgə əməkdaşlığının region dövlətləri arasında mövcud əlaqələrin inkişafında və bölgədə davamlı sülhün təmin edilməsində rolu araşdırılır. Eyni zamanda Türkiyə və Azərbaycanın təklif etdiyi “3+3” əməkdaşlıq platformasının

əhəmiyyəti, eləcə də 10 noyabr bəyanatına əsasən Zəngəzur dəhlizinin reallaşması fonunda regionda nəqliyyat və kommunikasiya əlaqələrinin səmərəli formada həyata keçirilməsinin yolları göstərilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, Cənubi Qafqaz, Zəngəzur dəhlizi, əməkdaşlıq

Qlobal və regional geosiyasətin sıx əlaqədə olduğu hazırkı mərhələdə ekspertlər və siyasi xadimlər qlobal geosiyasi dinamikanın sürətlə dəyişdiyini vurğulayırlar. Belə bir şəraitdə isə aktual məsələlərdən biri regional geosiyasətə ciddi təsir edən dövlətlərin siyahısının müəyyən edilməsidir. Dünyanın bir çox regionlarına böyük dövlətlər tərəfindən maraq göstərilir və belə bölgələrdən biri də Cənubi Qafqazdır.

Müasir qloballaşan dünyada dövlətlərarası münasibətlərdə yeni mərhələlər və yeni əməkdaşlıq imkanları yaranaraq ikitərəfli və beynəlxalq münasibətlərə, eləcə də, beynəlxalq təhlükəsizliyə öz təsirini göstərir. Buna görə hər bir dövlət kimi, Azərbaycan Respublikası da öz ikitərəfli əlaqələrini həyata keçirən zaman rəşional siyasət yürüdüür və qısa tərəfdaşlıq münasibətləri deyil, uzunmüddətli, sadıq, qarşılıqlı yardım və bərabərlik prinsiplərini üstün tutan əməkdaşlıq siyasəti həyata keçirməyə çalışır.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası üçün ən yaxın strateji müttəfiq Türkiyə Respublikası hesab edilir. Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı illərin sınağından keçmiş və iki dövlət arasında münasibətlər daha da güclənmişdir. Hər iki ölkə çətin vəziyyətdə hər zaman bir-birinin yanında olduğunu göstərmiş və çətinlikləri birlikdə dəf etməyi bacarmışlar. Türkiyə hər zaman Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmiş və Qarabağ münəqişəsinin həllində dünya birliyini ədalətli olmağa çağırmışdır. Lakin ikili standartların mövcud olduğu bir dövrdə, bəzi dövlətlərin bu münəqişənin uzanmasında maraqlı olması Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsinin təxminən 30 il davam etməsinə gətirib çıxarmışdır.

Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan beynəlxalq təzyiqlərlə, erməni təəssübkeşlərinin əsassız əsassız ittihamları ilə üzləşmişdir. Hətta Fransanın rəşmi siyasi dairələri bu ölkənin ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri olduğunu unudaraq Ermənistanın işğalçı siyasətini açıq şəkildə müdafiə etmişlər. Müharibə zamanı BMT səviyyəsində Azərbaycana qarşı təzyiqlərə cəhd edilsə də, Prezident İlham Əliyevin düşünölmüş və uğurlu diplomatiyası bu təşkilatda ölkəmizin milli maraqlarına zidd olan sənədin qəbul edilməsinə imkan verməmişdir [10].

II Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan regionda tam söz sahibinə çevrilmiş və ərazi bütövlüyünü öz hərbi gücü hesabına bərpa etmişdir. Müharibənin başladığı ilk dəqiqələrdən Türkiyə Respublikası dərhal Azərbaycanın yanında olduğunu bəyan etmiş və mənəvi-siyasi dəstəyini göstərmişdir.

Cənubi Qafqazın münəqişə deyil, əməkdaşlıq regionuna çevirmək Türkiyənin xüsusi maraq dairəsindədir. Burada Rusiyanı narahat edən ən mühüm amil Türkiyə-Azərbaycan, Türkiyə-Gürcüstan əlaqələrinin güclənməsidir. Bu Türkiyənin Cənubi Qafqazda nüfuzunu artırır. Son illər Türkiyənin bu dövlətlərlə hərbi-siyasi əlaqələrinin yaranması Rusiya üçün böyük təhdid hesab edilə bilər. Həmçinin Türkiyə də Rusiyanın hərbi cəhətdən bu bölgədə irəliləməsinin qarşısını almağa çalışır. Rusiya isə Ermənistanla hərbi cəhətdən əlaqəni kəsmək istəmir [11, s.358]. Çünki Ermənistan Qafqazda Rusiya əbhavasını qoruyan yeganə dövlətdir. Son dövrdə Ermənistanda iqtisadi böhran onun ABŞ-a və Avropaya yaxınlaşma meylini artırır.

Qafqazda strateji maraqlara sahib olan ən mühüm dövlət kimi Türkiyə Cümhuriyyəti müasir dövrdə Avrasiya bölgəsində yaranan yeni fürsətlərə görə beynəlxalq səviyyədə hərəkət etmək iqtidarındadır. Türkiyə Cənubi Qafqaz dövlətləri üçün demokratiya, insan hüquqları, azad bazar iqtisadiyyatı baxımından beynəlxalq sistemə hakim qavrayışları öz ölkələrinə tətbiq etmək məqsədilə nümunə olan bir ölkədir. Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələrin yüksək səviyyədə inkişafı təkcə bu dövlətlərin yox, həm də regionun ümumi tərəqqisinə, sabitliyin bərqərar olmasına mühüm töhfələr verir [4].

Hər zaman Azərbaycana öz dəstəyini açıq şəkildə bəyan edən Türkiyə Cümhuriyyəti regionda sülhü və təhlükəsizliyi dəstəkləmək üçün bir sıra təklif və layihələr irəli sürmüşdür. Bu layihələrdən biri Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Cənubi Qafqazda uzunmüddətli sülhü və təhlükəsizliyi təmin etmək, onu qoruyub saxlamaq və çoxtərəfli

əməkdaşlıq əsasında iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün təklif etdikləri yeni unikal “3+3” əməkdaşlıq platforması olmuşdur [6]. Cənubi Qafqazda (Ermənistan, Gürcüstan, Azərbaycan + Rusiya, İran, Türkiyə) 3+3 təhlükəsizlik və əməkdaşlıq miqyasının yaradılması ideyası hələ 1990-cı illərdə Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl tərəfindən irəli sürülmüşdür [7].

Vətən müharibəsindən sonra isə Azərbaycanla Türkiyənin yenidən təklif etdiyi və Rusiya ilə İranın dəstəklədiyi “3+3” formatı çox ciddi geosiyasi paradigmaya söykənir. Təxminən son 30 il ərzində Cənubi Qafqazda yaşanan hadisələrin regiondan kənar aktorlar üçün yalnız geosiyasi maraqlar kontekstində mənə kəsb etdiyinə və özü buradakı problemlərin onlar üçün əhəmiyyət dərəcəsinə görə ən son pillələrdə dayandığının şahidiyik.

Təbii ki, göstərilən “3+3” formatının uğurla həyata keçirilməsi yaxın gələcəkdə Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin tənzimlənməsinə və süni şəkildə yaradılan problemlərin həllinə kömək edə bilər. Lakin Türkiyə Ermənistanla əlaqələrin normallaşdırılmasına ehtiyatla yanaşır. Bu əlaqələrin nizamlanmasında ilk növbədə Ermənistanın konstruktiv mövqe nümayiş etdirməsi və Azərbaycanla sülh müqaviləsi imzalaması vacib şərtidir. Türkiyə Respublikasının rəhbər şəxsləri dəfələrlə bəyan etmişlər ki, Ermənistanla danışıqların aparılması və münasibətlərin yaxşılaşdırılması üçün Azərbaycanın razılığı önəmlidir. Bu amil Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin əhəmiyyətinin regiona birbaşa təsirini göstərir.

Vətən müharibəsindən sonra regionda geosiyasi vəziyyət əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş, yeni əməkdaşlıq imkanlarına yol açan yeni reallıqlar yaranmışdır. Qələbədən sonra ölkəmizin öz nəqliyyat-kommunikasiya, logistika imkanlarını genişləndirməsi üçün çox əlverişli şərait yaranmışdır. 10 noyabr bəyanatına əsasən Zəngəzur dəhlizinin reallaşması 101 ildən sonra tarixi ərazimizə - Zəngəzur torpağına yenidən qayıdışı təmin edəcəkdir. 40 kilometrlik Zəngəzur dəhlizinin bərpası ölkəmiz üçün yeni iqtisadi perspektivlər yaradacaq. Şərqi Zəngəzur bölgəsində yerləşən Zəngilanın qədim torpağımız olan Qərbi Zəngəzurla, oradan isə Naxçıvan vasitəsilə Türkiyə ilə birləşdirilməsi ölkəmizin növbəti zəfəri olacaq.

Post-münaqişə dövründə Zəngəzur dəhlizi dövlətimizin strateji hədəf və maraqları çərçivəsindədir. Bu layihə təkcə ölkəmizə deyil, həm də region ölkələrinə böyük fayda verəcək, beynəlxalq nəqliyyat layihələrində Cənubi Qafqazın rolunu artıracaq və regionu əhəmiyyətli logistik mərkəzə çevirəcəkdir. 26 oktyabr 2021-ci ildə Zəngəzur dəhlizinin - Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun təməli qoyulmuşdur. Bu layihə region ölkələrinin, eləcə də bu layihəyə qoşulacaq və onun imkanlarından yararlanacaq digər tərəfdaş ölkələrin maraqlarına, onların sosial-iqtisadi inkişafına və xalqların maddi rifahının yüksəlişinə xidmət edəcəkdir.

Müharibədən sonrakı dövrdə Türkiyə həm Qarabağda bərpa işlərində, ərazilərin minalardan təmizlənməsində, həm də regionda yaranmış yeni reallıqlar çərçivəsində Azərbaycana öz dəstəyini nümayiş etdirərək Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə əməkdaşlığın inkişafına, sabitliyin uzunmüddətli olmasına səy göstərir. Bu gün hər iki dövlət ədalətin zəfər çalmasına çalışır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatları. Bakı, 2014
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin Bəyanatı. 11 yanvar 2021-ci il
3. Azərbaycan-Türkiyə birliyinin möhkəmlənməsi bütün türk dünyası və ümumən dünyada gedən proseslər üçün çox əhəmiyyətlidir / “Azərbaycan”, 10 mart 2007-ci il
4. <http://anl.az/download/meqale/azerbaycan/2010/may/120280.htm>
5. https://azertag.az/xeber/Vuqar_Rehimzade_Avropa_Ittifaqi_44_gunluk_muharibeden_sonra_yaranmis_yeni_geosiyasi_realligi_qebul_edir_ve_oz_movqeyinde_bu_realliga_esaslanir-2083340
6. <https://azvision.az/mobile/news.php?lang=az&id=279300>
7. <https://qaynarinfo.az/az/33-formati-cenubi-qafqaz-ucun-ne-ved-edir/>
8. <https://science.gov.az/az/news/open/19329>

9. https://yeniazərbaycan.com/SonXeber_e80457_az.html
10. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/dunyanin-qebul-etdiyi-zefer-yeni-realliq-lar-yaratdi-1643145337>
11. Qasımov M. Rusiyanın Azərbaycan politikası // Avrasiya dosyası Ankara. 2001-2002

Özet

Oruçova V.M., Süleymanov M.İ.

Karabağ zaferinin bölgede yarattığı işbirliği atmosferi

Tez, bölgedeki Karabağ zaferinin gelişme fırsatlarını ve jeopolitik gerçeklerini analiz etmektedir. Türk-Azerbaycan işbirliğinin İkinci Karabağ Savaşı sonrası bölgenin kalkınmasında ve bölgede kalıcı barışın korunmasındaki rolü araştırılıyor. Aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycanın teklifte bulunduğu "3+3" ticaret platformunun önemi, birlikte, 10 Kasım açıklamasına göre Zengazur koridorunun hayata geçmesi, nakliyat ve iletişimin oluşması sonucunda etkili uygulama yolları gösterilir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Güney Kafkasya, Zengazur koridoru, işbirliği

Summary

Orujova V.M., Suleymanov M.İ.

The Atmosphere of Cooperation Created by the Karabakh Victory in the Region

The thesis analyzes the opportunities for cooperation and geopolitical realities created by the Karabakh victory in the region. The role of Turkish-Azerbaijani joint cooperation in the post-Karabakh war period in the development of existing relations between the countries of the region and in ensuring lasting peace in the region is being studied. At the same time, the importance of the "3 + 3" cooperation platform proposed by Turkey and Azerbaijan, as well as ways to effectively implement transport and communication relations in the region during the implementation of the Zangazur corridor, according to the November 10 statement.

Key words: Azerbaijan, Turkey, South Caucasus, Zangazur corridor, cooperation

MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏİDARƏETMƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Piriyeva Nailə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Texniki Kolleci
piriyevanail8@gmail.com

Rəhmanova Lalə Rəhman qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Texniki Kolleci
lalarahmanova75@gmail.com

Xülasə: Problemin aktuallığı ondan ibarətdir ki, şirkətlər bugünkü bazar şəraitində mövcud resurslardan səmərəli istifadə etməlidirlər. Şirkətin daha da inkişaf etməsi və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün maliyyə resurslarından səmərəli istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə korporativ maliyyə menecmentinin nəzəri əsasları və onların şirkətin inkişafı üçün əhəmiyyəti təsvir edilmişdir. Bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsi bütün mülkiyyət növləri, o cümlədən kommersiya şirkətləri üçün maliyyə idarəetmə mexanizminin yenidən qurulmasını nəzərdə tutur. Belə restrukturizasiyanın olmaması maliyyə idarəciliyində bir sıra problemlərə səbəb olur. Təkcə şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi deyil, həm də onun gələcək inkişafı və bazarda irəliləyiş imkanları maliyyə idarəciliyinin effektivliyindən asılıdır.

Açar sözlər: maliyyə idarəciliyi, maliyyə menecmenti, müəssisənin maliyyəsi, maliyyə mexanizminin

Bazar mexanizmi təkmilləşdikcə resursların, o cümlədən maliyyə resurslarının səmərəli idarə edilməsi problemi şirkətlər üçün getdikcə aktuallaşır. Mövcud maliyyə resursları və öhdəlikləri haqqında sistemli və tam məlumat olmadan şirkət öz aktivlərinin 20%-ə qədərini itirə bilər. Müxtəlif mülkiyyət formalarına malik bir çox şirkətlər maliyyə resurslarından, o cümlədən onların menecmentindən istifadəsi ilə bağlı problemlər yaşayır, məsələn, xüsusi dövriyyə kapitalının aşağı təhlükəsizlik səviyyəsi, qeyri-kafi ödəmə qabiliyyəti, işgüzar fəallığı və s. [4, s. 78-79].

İstehsalın inkişafı üçün uzunmüddətli xarici kreditlərin alınmasının çətinliyini nəzərə alsaq daxili potensialın artırılması problemi daha da kəskinləşir. Kapital strukturunu optimallaşdırmayan, pul vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarət etməyən, debitor və kreditorlarla hesablaşma aparmayan, təsərrüfat xərclərinin uçotunu təşkil etməyən, cari və investisiya fəaliyyətini təhlil etməyən, təfərrüatlı maliyyə proqnozları və büdcələri hazırlamayan şirkət, əlçatan xarici maliyyə mənbələrsiz qalmaq riskini öz üzərinə götürür [5, s.32-35]. Nəticə etibarilə təkcə şirkətin maliyyə göstəriciləri deyil, həm də onun gələcək inkişafı və bazarda irəliləyiş imkanları maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyindən çox asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə resurslarından səmərəli və rəasional istifadə təsərrüfat subyektinin maliyyə sisteminin əsas vəzifələrindən biridir. İdarəetmə sisteminin necə qurulduğundan, sənaye və iqtisadiyyatda müxtəlif hüquqi statusa malik olan şirkətlər üçün maliyyə münasibətlərinin necə təşkil olunmasından asılı olmayaraq maliyyə fəaliyyətinin təşkili ümumi prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

- iqtisadi müstəqillik;
- özünümaliyyələşdirmə;
- maddi maraq;
- maliyyə məsuliyyəti;
- nəzarət, o cümlədən daxili audit;
- maliyyə risklərinin rezervləşdirilməsi [1, s. 30-31].

İqtisadi subyektin maliyyə mexanizmi şirkətin maliyyə sisteminin təşkili, fəaliyyəti və maliyyə idarəetmə funksiyasının həyata keçirilməsi yolu ilə idarə olunur. Bu proses şirkətin maliyyə mexanizminin formalaşmasını və inkişafını təmin edir.

Maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin bütün komponentlərinin ətraflı öyrənilməsi və onların qarşılıqlı əlaqəsinin planlaşdırılması şirkətin maliyyə sistemində təşkilati qarşılıqlı əlaqənin inkişafının əsasını təşkil edir. Şirkətin maliyyə mexanizminin idarə edilməsi üçün model və yanaşmaların seçimi əsasən insan amilindən, istehsal zəncirinin idarə edilməsindən, şirkətin uçot siyasətindən və təşkilata təsir edən digər daxili və xarici amillərdən asılıdır.

Tələb olunan əsas vəsaitlər dövriyyə kapitalının idarə edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə birlikdə artırılarsa, şirkət sabit maliyyə vəziyyətinə nail ola bilər. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- dövriyyə aktivləri və hazır məhsul ehtiyatlarının idarə edilməsi;
- şirkətin iddialarının idarə edilməsi;
- pul vəsaitləri və qısamüddətli maliyyə investisiyalarının idarə edilməsi.

Maliyyə menecmenti nəzəriyyəsində şirkətlərin dövriyyə aktivlərinin və maliyyələşmə mənbələrinin formalaşmasında üç yanaşma mövcuddur: mühafizəkar, aqressiv və mülayim. Aydın ki, ən balanslı variant dövriyyə kapitalının mülayim idarə edilməsi siyasətidir. Aqressiv siyasətin əsas üstünlüyü dövriyyə kapitalının idarə edilməsi xərclərinin minimuma endirilməsidir. Lakin belə siyasət adətən şirkətin ümumi dəyərinin artmasına gətirib çıxarır. İdarəetmə prinsiplərinin hər növü müvafiq maliyyələşdirmə siyasətinə, yəni mövcud öhdəliklərin idarə edilməsi siyasətinə uyğun olmalıdır [5, s. 46-47].

Ümumiyyətlə müasir şəraitdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi siyasətini aqressiv kimi xarakterizə etmək olar. Hal-hazırda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, şirkətin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün əsas ehtiyatlar bunlardır: dövriyyə kapitalının idarə edilməsi siyasətinin

təkmilləşdirilməsi, dövriyyə kapitalının strukturunun optimallaşdırılması, ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi, kapitalın tədricən artırılması və öhdəliklərin idarə edilməsi.

Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün ən vacib ehtiyatlar aşağıdakılar ola bilər: satışın təşviqi hesabına artım, ehtiyatların azalması, dövriyyə kapitalının normalaşdırılması [3].

Vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyinin artırılması və müasir şirkətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi imkanlarının təhlili göstərir ki, mövcud bazar vəziyyəti və şirkətin ağır maliyyə vəziyyəti vəsaitlərin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq və şirkətin inkişafı üçün imkanlar yaratmaq vacib şərtidir. Şirkət dövriyyə kapitalının idarə edilməsi siyasətinin əsas prioritetlərini işləyib hazırlamalı və dövriyyə kapitalının idarə edilməsi baxımından struktur bölmələrinin qarşılıqlı fəaliyyətini tənzimləməlidir.

Dövriyyə kapitalının idarə edilməsi üzrə idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün obyektiv məlumat bazası yaratmaq, əmək ehtiyatlarının səmərəli operativ uçotunu və şirkətin maliyyə fəaliyyətinin əsas göstəricilərinin sistemli təhlilini təşkil etmək lazımdır. Şirkətin xüsusiyyətlərini və xarici mühitin vəziyyətini nəzərə alaraq onun prioriteti ehtiyatların idarə edilməsi problemlərini həll etmək və texnoloji səviyyəni daha da inkişaf etdirməkdir.

Maliyyə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün şirkət aşağıdakı tədbirlərə əsaslanan həllər təklif edir: material-texniki ehtiyatların idarəetmə sisteminin tətbiqi, kapitalın əməyə nisbətini artırmaqla əməyin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və xərclərin azaldılması [2].

Ehtiyatların idarə edilməsi üçün logistika sisteminin tətbiqi şirkətə öz daxilində olan ehtiyatların idarə edilməsi üçün konkret standartları müəyyən etməyə, onların planlaşdırılması və əlaqələndirilməsi xərclərini minimuma endirməyə, işçilərin əmək potensialını azad etməyə və satınalma fəaliyyətinin marketinq təhlili sistemini təşkil etməyə imkan verir. Bundan əlavə ehtiyatların optimal səviyyəyə endirilməsi ehtiyat səviyyəsinin hazırkı orta səviyyədən aşağı olması ilə nəticələnir ki, bu da şirkətə dövriyyə kapitalını sərbəst buraxmağa və bankların kreditlər üzrə faiz ödədiyi zaman vəsaitlərə qənaət etməyə imkan verir. Beləliklə, ticarət şirkətlərinin maliyyə mexanizmi ticarət təşkilatının əsas məqsədinə (qazanc əldə etmək) çatmaq üçün vəsaitlərin səmərəli cəlb edilməsi və istifadəsi baxımından maliyyə metodlarının, rıçaqlarının, eləcə də şirkətlər və digər biznes vahidləri arasında maliyyə münasibətlərinin təşkili formalarının məcmusu vasitəsilə formalaşır.

Ticarət şirkətinin maliyyə mexanizminin səmərəliliyini təmin etmək üçün maliyyə idarəçiliyinin səmərəliliyinin təhlili və onun sistemətiq qiymətləndirilməsi, habelə bütün şirkətin maliyyə mexanizminin idarəetmə alt sisteminin fəaliyyətinin diaqnostikası üçün göstəricilər sistemini hazırlamaq lazımdır.

Müasir şirkətdə maliyyə idarəçiliyinin səmərəliliyinin təhlili göstərir ki, maliyyə sabitliyinin qeyri-kafi olması korporativ maliyyə mənbələrinin strukturunda borcun əhəmiyyətli payı ilə bağlıdır. Müasir şəraitdə maliyyə sabitliyinin aşağı düşməsi bütün şirkətin kapitalının artım sürətinin xüsusi kapitalın artım sürətindən artıq olduğunu göstərir. Bölüşdürülməmiş mənfəətin artması hesabına kapital artdıqca istənilən şirkət xarici maliyyələşdirmənin mövcud həcmi saxlanılsa belə, maliyyə sabitliyinin bu göstəricilərinin dəyərlərini normativ səviyyəyə çatdırıa bilər.

Likvidliyin çatışmamazlığı və nəticədə aşağı ödəmə qabiliyyəti şirkətin maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi üçün qeyri-kafi rəsonal strukturdan xəbər verir. Təklif olunan tədbirlər mövcud bazar idarəetmə şərtlərinə uyğun hesab edilməli və şirkətin dövriyyə kapitalının idarə edilməsi sistemini təkmilləşdirə bilməlidir ki, bu da rəqəbət mühitində şirkətin gələcək inkişafı və uzun müddətli fəaliyyət potensialına müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Зборовская Е. Б. Финансовая устойчивость предприятия в современных условиях //Партнерство бизнеса и образования в инновационном развитии региона. Материалы XIII. Международная научно-практическая конференция. 2014. S. 140-144.

2. Голубин С.П. // Модели для оптимального управления финансами компании //

Электронный междисциплинарный научный журнал с порталом международных научно-практических конференций Интернет-наука. 2017. № 4. С. 64-77.

3. Горлов С.Н.// Модели взаимодействия национального производства и денег в обращении // Экономика. Компании. ЭТО. 2016. № 4. С. 131 - 147.

4. Шахбанова И.К., Сунгиева Д.И. Анализа риска и доходности деятельности страховых компаний // Вестник Московского Финансово-Юридического Университета МФЮА. -2019. - №2.- С. 139-146.

5. Solow R. We'd Better Watch out. New York Times Book Review, 1987, July 12, p. 36. (Солоу Р. Мы должны быть более осторожными. Нью-Йорк Таймс Книжное обозрение, 1987 12 июля, с. 36.)

Резюме

Пириева Н.Р., Рахманова Л.Р.

Совершенствование системы управления финансами предприятия

Актуальность проблемы основана на том факте, что компании должны эффективно использовать имеющиеся ресурсы в современных рыночных условиях. Эффективное использование финансовых ресурсов компании важно для дальнейшего развития компании и повышения ее конкурентоспособности. В данной статье описаны теоретические основы корпоративного финансового менеджмента и их значение для развития компании. Совершенствование рыночного механизма предполагает реструктуризацию механизма финансового управления для компаний всех видов собственности, включая коммерческие компании. Отсутствие такой реструктуризации влечет за собой ряд проблем в управлении финансами, а от эффективности управления финансами зависит не только эффективность финансово-хозяйственной деятельности компании, но и возможность ее дальнейшего развития и продвижения на рынке.

Ключевые слова: управление финансами, финансовый менеджмент, финансы предприятия, управление финансовым механизмом, система управления финансовыми ресурсами, политика управления финансами

Summary

Pirieva N.R., Rakhmanova L.R.

Improvement of the Company Finance Management System

The urgency of the problem is based on the fact that companies must effectively use the available resources in modern market conditions. Effective use of the financial resources of the company is important for the further development of the company and increase its competitiveness. This article describes the theoretical foundations of corporate financial management and their importance for the development of the company. Improving the market mechanism involves the restructuring of the financial management mechanism for companies of all types of ownership, including commercial companies. The absence of such a restructuring entails a number of problems in financial management, and not only the effectiveness of the financial and economic activities of the company, but also the possibility of its further development and promotion in the market depends on the effectiveness of financial management. To improve the financial management system, the company offers solutions based on the following measures: implementation of the inventory management system; To increase work efficiency and reduce costs by increasing the ratio of capital to work.

Key words: financial management; financial management; enterprise finance; financial mechanism management; financial resources management system; financial management policy

MÜASİR İDARƏETMƏ SİSTEMİNDƏ FAİZSİZ MALİYYƏ BAZARLARINA ŞƏRQ ALİMLƏRİNİN NƏZƏRİ YANAŞMALARI

Rüstəmov Pərviz Hacı oğlu

UNEC

rustamovparviz@yahoo.com

Xülasə: Müasir idarəetmə sistemində faizsiz maliyyə bazarlarına şərq alimlərinin nəzəri yanaşmalarını tədqiq edərkən əsasən Yahya Abdurrahman və Muhəmməd Yunusun elmi araşdırmalarını nəzərdən keçirmək lazımdır. Hər iki alimin İslam ölkəsində dünyaya gəlməsinə baxmayaraq onların elmi və praktiki araşdırmaları dünya səviyyəsində özünəməxsus yer tutmuşdur. Müasir idarəetmə sistemində faizsiz maliyyə bazarlarının məqsədi, vəzifələri, prinsipləri, metod və metodologiyası, meydana gəlməsi, inkişaf mexanizmləri və bu məsələlərə kompleks formada yanaşılmasının əsas istiqamətlərinə öz əsərlərində geniş yer vermişdilər. Yahya Abdurrahmanın «İslamda bankçılıq və maliyyə» və Muhəmməd Yunusun «Kasıbların Bankiri» kitabında bu məsələlərə geniş yer verilmişdir. Məhz bunlar elmi-praktiki məqalənin ana xəttini təşkil etməkdədir.

Açar sözlər: islam maliyyəsi, islam maliyyə sistemi, faizsiz maliyyə bazarları, faizsiz maliyyə bazarlarının idarə edilməsi, islam idarəetmə sistemi.

Müasir idarəetmə sistemində faizsiz maliyyə bazarları və onların idarə edilməsi hər zaman dünya alimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki elmi-praktiki məqaləmizdə bu sahədə elmi araşdırmalar aparmış İslam alimlərinin təcrübəsini nəzərdən keçirəcəyik. Dr. Yahya Abdurrahman Misirin Qahirə şəhərində 1944-cü ildə anadan olub və 1968-ci ildə ABŞ-a ailəsi ilə köçmüşdür. O, Kimya Mühəndisliyi, Beynəlxalq Maliyyə və Pul nəzəriyyəsi üzrə ali təhsil almışdır. Dr. Yahya Abdurrahman iki kitabın, çoxsaylı məqalələrin və bir çox patentin müəllifidir. Onun Dünyada ən məşhur olan kitabı ilk olaraq John Wiley & Sons, Inc tərəfindən 2010-cu ilin yanvarında nəşr olunmuş İslamda Bankçılıq və Maliyyə kitabıdır. Bu kitabda İslamda Bankçılıq və Maliyyəyə aid olmaqla bir çox mövzuda öncül araşdırma nəticələri təqdim edilmişdir. Dr. Yahya Abdurrahman Şimali Amerikada İslam bankçılığının Atasısı olaraq bilinməkdədir. Dr. Yahya Abdurrahman ABŞ, Kanada, Birləşmiş Krallıq, Cənubi Afrika, İsveçrə, Almaniya, Malayziya, Tayland, Sinqapur, Qazaxıstan, Hindistan, Trinidad, Argentina, Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyədə İslam bankçılığı və maliyyəsi mövzularında mühazirə və təqdimatlarla çıxış etmişdir [4, s.1].

Dr. Yahya Abdurrahman faizsiz bankçılıq sistemində vəzifə almış Müslim və ya qeyri-müslim insanlara yeni bankçılar nəsilinə xitab olaraq aşağıda göstərilmiş məsələlərə əməl etməyi məqsədəuyğun hesab etmişdir:

- Çox çalışın və Allaha olan inancınız gərəyi əsla ümitsizliyə düşməyin. Hər kəsin «qeyri-mümkün» dediyi şeyə çata bilməyiniz üçün «mümkün» olan fikir, düşüncə və ideallarınız uğrunda çalışaraq əlinizdən gəldikcə səy göstəriniz;

- Bunu yadınızdan çıxarmayın ki, biz, faizsiz bir həyat tərzini sürməyin mümkün olduğuna inanən kimsələr olaraq, nə faiz təməlinə söykənən bir ənənəvi bankçılıq və maliyyə sisteminin etibardan düşərmə, onu ortadan qaldırma və ya pisləmə və buna müqabil nə də faizə söykənən bir həyat tərzinə uyğunlaşma göstərmə, onu xoş görmə tərəfdarıyıq. Bizim əsl tərəfdar olduğumuz şey, faiz əsaslı bir sistem qarşısında fərqli bir həyat tərzini özündə birləşdirən sisteminin mümkün və var olduğuna insanların diqqətini cəkməkdən ibarətdir;

- Yaxşı niyyətli və konstruktiv tənqid sahibləri ilə xoş dolanıb əlaqə yaradın və lakin sizi tənqid edənlərə əsla kin saxlamayın və onları rəqibləriniz kimi görməyin yaxud aranızdakı körpüləri aradan qaldırmayın; çünki gələcəkdə bu kimi insanlara bir gün gəlib möhtac ola biləcəyinizi ağılınızdan çıxarmayın;

- Faizsiz bankçılıq nizam və intizamları, məhsulları və müqavilələrinə daxil bütün bütün əməliyyatları, faiz əsaslı ənənəvi bankçılığı, maliyyə nizam və intizamları ilə müqayisəli bir şəkildə oxşar və fərqli cəhətlərini açıqlayaraq, insanlara anlayacaqları bir dillə xitab edib onlarla ünsiyyət qurunuz;

- Bunu da xatırdə tutmalıyıq ki, bu hal və şərtlər ilə ciddi əlaqələr ortadan qalxacaq olsa, Allah da himayəsini üzərimizdən qaldıra biləcək;

- Faizsizlik intizamı və hüquq sistemi ilə ölkə qanunlarına qarşı əsla hər hansı bir hiylə və tələ qurmadığınızdan əmin olun;

- Faizsizlik intizamın təmin etdiyi «əlavə dəyər» ilə əlaqədar şərtlərinizdə açıq və şəffaf olmaq lazımdır. Bunu nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, Faizsizlik maliyyə idarəetmə sistemi bütün dünya xalqlarına xidmət etmək üçün vardır: İslam, Yəhudi, Xristian, Budist, Sih, Şintoist, Zərdüşť insanlar və inancsız ateistlər buna daxildir.

Bunu heç unutmayın ki heç kim, nə qədər dindar olursa olsun, Cənnətin və Allahın Melekut sahəsinin açarlarını əlində tutmamaqdadır. Bizlər isə hər daim Allahın və Onun yaratdığı insanoğlunun xidmətindəyik [3, 25-27 s.].

İslam düşüncə sistemində bütün mal və mülkün Allaha məxsus olduğuna inanılır. Qurani- Kərimdə məhz bunlar aşağıda qeyd olunmuş ayətdə öz əksini tapmaqdadır: «Göylərdə və yerdə olanlar Onundur. (Mələklər, cinlər və insanlar Allahın bəndələridir). Hamısı Ona boyun əyər!» (Ər-Rum surəsi, 26-cı ayə); [1, 307 s.]

Digər bir deyişlə söyləyəcək olsaq bizlər, Allahın bir qulu və köləsi olaraq bu dünyada heç bir şeye sahib deyilik. Bizlər Allahın bəxş edib «əmanət etdiyi» mal və mülklər üzərində yalnız məsuliyyətlər daşıyan əmanətçilərlik. Bizlərdən gözlənilən və istənen şey Allah və cəmiyyət, xalq qarşısında məsuliyyətlər təsdiqimizin şüuru içində bizə əmanət bu mal və mülkü qorumaq və sərmayə sahələrində istifadə etməkdir. Bu «əmanəti» yüklənəndən həmçinin gözlənilən və istənen şey, tədbirli, ehtiyatlı və müvəffəqiyyətli bir şəkildə bu mal və mülkləri sərmayə imkanlarına göndərmək surətiylə yenidən cəmiyyətə qazandırılması və çevirilməsidir. Bu cür biryatırım anlayışı şəffaf, ədalətli və ehtiyatçı bir şəkildə iqtisadi rifah, iş və məşğulluq fürsətləri doğuracaq və cəmiyyətdə sülh içində birlikdə həyata imkanlarını ortaya çıxaracaq. Əgər biz bu mal və mülkün gerçək sahibinin Allah olduğu şüuru içində bir «əmanətçi» kimi davranıb hərəkət edəcək olsaq Allah hüsurunda hər növ pozuntu, sui-istifadə etmə və istismarın hesabını rahatlıqla verə bilərik.

Dr. Yahya Abdurrahmana görə varlı və zəngin insanların mallarını Allah yolunda sərf edib xərcləmələri üçün təşviq edilməsi prinsipləri aşağıda göstərilmiş istiqamətlərdə təsnifləşdirilmişdir:

- Yoxsul və möhtaca olanlara köməkləyin edilməsi;

- Allahın hər şeyi bilməsi və xəbərdar olması;

- Yoxsul və möhtacı olanlara zəkat və ona bənzər xeyr işlərin açıq formada etməkdənsə, gizli olaraq edilməsinin daha yaxşı olması;

- Yoxsul və möhtacı olanlara borc verildiyində faizin alınmaması;

- Müsəlman bir kimsənin yoxsul və kasıba onun Müsəlman və ya qeyri Müslüm olub olmadığına baxmadan kömək etmə məcburiyyətinin olması;

- Yoxsul və möhtac olan insana qarşı daima hörmətli və etibarlı davranılması lazımlılığının olması.

«(Sədəqə) Allah yolunda canından keçərək (ruzi kəsb etmək üçün) yer üzündə gəzib dolaşa bilməyən (və ya buna imkanı olmayan) yoxsullar üçündür. Belə kimsələr həyalı olub dilənçilikdən çəkindiklərinə görə (vəziyyətlərini) bilməyən adam onları dövlətli hesab edir. (Ya Rəsulum!) Sən isə onları üzlərindən tanıyırsan. Onlar heç kəsdən israrla bir şey istəməzlər. Etdiyiniz hər bir yaxşı (xeyirxah) işi, şübhəsiz ki, Allah bilir!» (Əl-Bəqərə surəsi, 273-cü ayə); [1, 37 s.]

Muhamməd Yunus bankir və iqtisadiyyat üzrə professoru olaraq mikro kredit konsepsiyasını tapan və inkişaf etdirənlərdən biri olmuşdur. Professor, doktor Muhamməd Yunus 1976-cı ildə Banqladeşdə yoxsul vəziyyətdə yaşayan insanları sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmək üçün qurulan və kənd bankası anlamına gələn Grameen Bankın qurucusu olmuşdur.

Grameen Bankı yarandığı gündən maliyyə intizamı, şəffaflıq və maliyyə dayanıqlığı kimi prinsiplərinə əməl edərək fəaliyyət göstərmişdir [2, s. 291].

Professor, doktor Muhəmməd Yunusa görə fərdi sahibkarlığın belə çatışmazlıqları yoxdur. Ona görə problem ondadır ki, fərdi sahibkarlıq par-par parıldayan yeni zavod kimi cazibədar deyildir. Lakin fərdi sahibkarlıqdan gələn mənfəət yarandığı ölkədə qalmaqdadır. Həmçinin onlar çox kiçik olduqları üçün ətraf mühitə təhlükə törətməməkdədir. Beləliklə, fərdi sahibkarlıq yoxsul insanı öz taleyinə cavabdeh etməkdədir.

Professor, doktor Muhəmməd Yunusa görə yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün siyasət adı məşğulluğun yaradılmasına yanaşmadan daha geniş və dərin məna kəsb etməlidir. Belə ki, yoxsulluğun həqiqətən aradan qaldırılması insanların öz talelərinə hakim ola bildiyi zaman başlayır. Ona görə də yoxsulları xilas edən iş deyil, işə qoyulmuş kapitaldır ki, bir çox hallarda vergi ödəyicisi üçün minimum xərcə və ya heç bir xərc olmadan yoxsulluğu sürətlə aradan qaldırır və yoxsullara öz həyatlarını idarə etməyə imkan verməkdədir. Beləliklə göründüyü kimi fərdi sahibkarlığın məhdudiyyətləri vardır, lakin bir çox hallarda bizim iqtisadiyyatın işə götürməkdən imtina etdiyi və vergi ödəyicilərin öhdələrinə almaq istəmədikləri insanların taleyinə yardım etmək üçün yeganə həll yoludur [2, s. 28-29].

Ədəbiyyat

1. Qurani –Kərim.
2. Yunus M, Jolis A. Kəsiblərin Bankiri. Bakı: Avrasiya Press nəşriyyatı, 2016, 312 s.
3. Abdurrahman Y. İslamda bankacılıq və finansman. İngiliscədən tərcümə edənlər prof. dr. Salih Tuğ və M. Abdullah Tuğ. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Universiteti yayınları, 2015, 774 s.
4. <https://www.dcibf.ae/content/dr-yahia-abdul-rahm>.

Резюме

Рустамов П.Г.

Теоретические подходы ученых Востока к беспроцентным финансовым рынкам в современной системе управления

При изучении теоретических подходов востоковедов к беспроцентным финансовым рынкам в современной системе управления необходимо учитывать научные исследования Яхьи Абдулрахмана и Мухаммеда Юнуса. Хотя оба ученых не родились в исламской стране, их научные и практические исследования занимают особое место в мире. В их работах широко освещены цель, задачи, принципы, методы и методология беспроцентных финансовых рынков в современной системе управления, их формирование, механизмы развития и основные направления комплексного подхода к этим вопросам. Эти вопросы подробно освещены в книге Яхьи Абдулрахмана «Банковское дело и финансы в исламе» и в книге Мухаммеда Юнуса «Банкир для бедных». Это основные направления научно-практической статьи.

Ключевые слова: исламские финансы, исламская финансовая система, беспроцентные финансовые рынки, беспроцентное управление финансовыми рынками, исламская система управления

Summary

Rustamov P.H.

Theoretical Approaches of Eastern Scientists to Interest-Free Financial Markets in a Modern Management System

When studying the theoretical approaches of oriental scholars to interest-free financial markets in the modern management system, it is necessary to consider the scientific researches of Yahya Abdurrahman and Muhammad Yunus. Although both scholars were not born in an Islamic country, their scientific and practical research has a special place in the world. The purpose, tasks, principles, methods and methodology of interest-free financial markets in the modern management system, their formation, development mechanisms and the main directions of a comprehensive approach to these issues were widely covered in their works. These issues are covered in detail in Yahya Abdurrahman's book "Banking and Finance in

Islam" and Muhammad Yunus's "Banker of the Poor." These are the main lines of the scientific-practical article.

Key words: islamic finance, islamic financial system, interest-free financial markets, interest-free financial market management, islamic management system

BİZNES FƏALİYYƏTİNDƏ MALİYYƏ TƏHLİLİNİN ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Seyfullayeva Türkan Rasim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

tseyfullayeva9@gmail.com

Xülasə: Məqalədə biznes fəaliyyətində maliyyə təhlilinin rolu qiymətləndirilmişdir. Maliyyə təhlilinin qiymətləndirilməsinin bəzi üsulları tədqiq edilmişdir. Biznes fəaliyyətində maliyyə təhlilinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Biznesin maliyyə vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər sistemi araşdırılmışdır.

Açar sözlər: biznes, maliyyə vəziyyəti, maliyyə təhlili, böhran, idarəetmə, strategiya

Müasir strateji idarəetmə konsepsiyası M.Porter tərəfindən hazırlanmış rəqabət strategiyası və rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsinə əsaslanır. İqtisadi strategiya uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərini müəyyən etmək və həyata keçirməklə şirkətin məqsədinə çatmağa yönəlmiş ümumiləşdirilmiş idarəetmə planıdır. İqtisadi strategiyanın əsas məqsədi şirkətin rəqabət üstünlüyünü yaratmaq və saxlamaqdan ibarətdir [1, s.149].

Müəssisə strategiyasının hazırlanması strateji təhlilə əsaslanır. Bunlar təkcə SWOT, PEST metodları deyil, həm də strateji maliyyə təhlilidir. Bu təhlil müəssisənin ilkin vəziyyətini, habelə maliyyə inkişafı üçün ilkin şərtləri və imkanları xarakterizə edir. İlkin mərhələdə strateji maliyyə təhlilinin əsas seqmentləri müəyyən edilir. Adətən aşağıdakı seqmentlər fərqləndirilir:

- müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşması potensialı;
- maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi və istifadəsinin səmərəliliyi;
- müəssisənin maliyyə təminatı səviyyəsi;
- müəssisənin maliyyə idarəçiliyinin keyfiyyət səviyyəsi.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının müasir mərhələsində biznes fəaliyyətində maliyyə təhlilinin qiymətləndirilməsi məsələsi çox aktualdır. Çünki müəssisənin fəaliyyətinin uğuru iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Buna görə də maliyyə təhlilinə maksimum diqqət yetirilməlidir.

Maliyyə təhlili vəsaitlərin yerləşdirilməsi ilə bağlı qərar qəbulu üçün əsas olan təşkilatların maliyyə vəziyyətini və şirkətlərin səhmlərinin dəyərini obyektiv qiymətləndirən əsas göstəricilərin, parametrlərin, əmsalların və dəyişənlərin öyrənilməsidir.

M.V.Melnikə görə, maliyyə vəziyyətinin hərtərəfli təhlili müəssisənin yuxarı rəhbərliyini istənilən mürəkkəblikdə qərar qəbul etmək üçün istifadə edilə bilən bir məlumat sistemi ilə təmin edir. Həmçinin, belə hərtərəfli təhlil problemlərinin həlli müxtəlif analitik metod və üsullardan istifadə etməklə aradan qaldırılır [2, s. 43].

Təhlil, sistemli şəkildə aparılmalı və sənaye komponentini nəzərə almalı olan müxtəlif üsullardan istifadə edilməlidir. Bu, həm müəyyən tarixdə, həm də müəyyən dövr ərzində müəssisənin fəaliyyətini və onun maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri müqayisə və təhlil etməyə imkan verəcək, mövcud məlumatların kifayət qədər olması hesabına təhlilin səmərəliliyini və keyfiyyətini artıracaqdır. Bu, maliyyə resurslarından istifadənin ən münasib yollarını tapmağa və onların strukturunu qurmağa imkan verəcək, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti zamanı resursların təchizatında fasilələrin qarşısının alınmasında əsas rol oynayacaqdır.

Biznes subyektləri, istehsal və texnoloji imkanlarından, arzu olunan nəticələrin əldə edilmə sürətindən, kapitalın miqdarından, istehsalına əlavə vəsait və avadanlıq cəlb etmək ehtimalından asılı olaraq fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini artırmaq üsullarını və yollarını müstəqil olaraq seçir.

Müasir dövrdə biznes fəaliyyətinin maliyyə vəziyyətinin təhlili ilə bağlı üsullara diqqət yetirilməsi vacibdir ki, bunlardan biri diaqnostikadır. Diaqnostika, maliyyə vəziyyətinin cari maliyyə uçotunun və hesabatının etibarlılığını qiymətləndirməyə və müəyyənləşdirməyə imkan verir, istehsalın rentabelliyini artırmaq üçün ehtiyatların axtarışı üçün zəmin yaradır.

Təhlil prosesində istifadə olunan ən mühüm üsullar aktivlərin strukturunun və onların formalaşma mənbələrinin və maliyyə əmsallarının təhlilidir. Struktur təhlil metodlarından istifadə analitikə həm müəssisənin aktivlərinin strukturunu və dinamikasını, həm də onların formalaşma mənbələrini öyrənməyə imkan verir. Bu, təhlilin ilkin mərhələsində ümumi mənada biznesin maliyyə vəziyyətinin ümumi mənzərəsi ilə tanış olmağa imkan verir. Struktur təhlilin ilkin xarakteri maliyyə vəziyyətinin keyfiyyətinin ətraflı qiymətləndirilməsini təmin etmir. Bu məqsədlər üçün xüsusi göstəricilərin əlavə hesablanması aparılır.

Metodoloji cəhətdən struktur təhlili şaquli və üfüqi bölünür. Şaquli təhlil balansın strukturunu təhlil etmək üçün istifadə olunur. Şaquli təhlil prosesində müəssisənin əmlakının ümumi məbləğində müxtəlif aktiv və ya öhdəliklərin payı hesablanır. Maliyyə təhlili metodlarından istifadə etməklə əmlakın strukturunun dinamikasını, eləcə də müəyyən müddət ərzində onun formalaşma mənbələrini nəzərdən keçirmək mümkündür. Bu, müəyyən əmlak növlərinin formalaşma dərəcəsini qiymətləndirməyə və müəyyənləşdirməyə imkan verir. Üfüqi təhlil metodu dinamikada balansın maddələrində baş verən dəyişikliklərin öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Üfüqi təhlildə ən mühüm analitik göstəricilər artım tempidir.

Biznes fəaliyyətinin təhlili operativ idarəetmə sisteminin mühüm elementidir. Operativ idarəetmədə təhlilin rolu ildən-ilə artır və bunu onunla izah etmək olar ki, qiymətlərin artması və xammal çatışmazlığı, rəqabətin artması səbəbindən əməliyyat səmərəliliyinin daim yüksəldilməsi zərurəti yaranır. Maliyyə təhlili müəssisədə idarəetmənin effektivliyini, korporativ fəaliyyətini, güclü və zəif tərəfləri və kredit qabiliyyəti ilə bağlı əhəmiyyətli faktları və əlaqələri müəyyən etməyə yönəlmişdir. Təhlil vasitələri əməliyyatın davamlılığını, biznesin investisiya dəyərini, kredit reytinglərini müəyyən etmək və əməliyyatların səmərəliliyinin yoxlanılması məqsədilə mühasibat məlumatlarını araşdırmaq üçün istifadə olunur. Maliyyə təhlili alətlərinin faydalılığı təkcə maliyyə meneceri üçün məhdudlaşmır, onlar eyni dərəcədə yüksək səviyyəli rəhbərlik, kreditorlar, investorlar və işçilər üçün faydalıdır. Maliyyə hesabatlarının təhlili ilə yüksək rəhbərlik müəssisə fəaliyyətinin uğur və ya uğursuzluğunu qiymətləndirir, müxtəlif şöbələrin, proseslərin və məhsulların nisbi effektivliyini müəyyən edər, ayrı-ayrı şəxslərin fəaliyyətini və daxili nəzarət sistemini qiymətləndirə bilər.

Maliyyə təhlilinin məqsədinin müəssisənin strateji məqsədləri ilə üst-üstə düşməsi zəruridir. Məsələn, əgər şirkət səhmlərini birjaya çıxarmağı planlaşdırarsa, o zaman maliyyə təhlilinin məqsədi biznesin dəyərini artırmaq üçün həll yolu tapmaq olacaqdır. Strategiya bazar payının genişləndirilməsini, müəyyən bir yer tutmağı, rəqibləri sıxışdırmağı nəzərdə tutursa, müəssisənin səmərəliliyini artırmaq yollarını tapmaq üçün maliyyə təhlili aparılır.

Rəhbərliyin, sahiblərin, kreditorların və ya potensial investorların maraqları müxtəlif müstəvilərdə olduğundan, məlumatın kim üçün hazırlanmasından asılı olaraq, təhlil sisteminə müxtəlif göstəricilərin daxil edilməsi tövsiyə olunur. Ancaq hər halda, bunlar bir tərəfdən müəssisənin gəlirliliyini xarakterizə edən göstəricilər, digər tərəfdən isə resursdan istifadənin səmərəliliyinin göstəriciləri olmalıdır.

Müəssisədə maliyyə hesabatlarının hansı standartlar əsasında formalaşdığını, onun uçot siyasətinin nə olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Çünki maliyyə təhlili rəhbərliyin maraqları baxımından qurulur.

Ümumiyyətlə, biznes fəaliyyətinin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- aktivlərin, öhdəliklərin struktur və keyfiyyətinin tədqiqi;
- mənfəətin bölgüsü və mənfəət göstəricilərinin təhlili;
- xərclərin əsaslandırılması və gəlirlərin təhlili;
- yaradılmış ehtiyatların istifadəsi.

Böhran dövründə təhlil daha əhəmiyyətlidir. Böhran hadisələri müəssisələrin maliyyə vəziyyətinə təhlükə yaradır. Biznesin antiböhran maliyyə idarəçiliyi özünün əsas məqsədini reallaşdırarkən aşağıdakı əsas vəzifələri həll etməyə çalışır:

- müəssisənin böhrandan əvvəlki maliyyə vəziyyətinin vaxtında diaqnostikasını aparmaq;
- maliyyə böhranının qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər görmək;
- müflisləşməni aradan qaldırmaq;
- maliyyə böhranının mənfi nəticələrini minimuma endirmək [2, s. 43].

Bu vəzifələr biznesin maliyyə vəziyyətinə və onun maliyyə nəticələrinə ən çox təsir göstərən xarici maliyyə mühiti amillərinin davamlı monitorinqi zamanı reallaşdırılır. Müflisləşmənin aradan qaldırılması vəzifəsinin yerinə yetirilməsi maliyyə böhranının güclənməsini dayandırmağa və digər antiböhran tədbirlərini reallaşdırmaq üçün kifayət qədər vaxt qazanmağa imkan verir. Ümumiyyətlə, səmərəli fəaliyyət üçün istənilən müəssisə öz fəaliyyətini bir neçə il ərzində təhlil etməlidir ki, işində nöqsanları aşkar edə bilsin və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görsün.

Maliyyə vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər sisteminə aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- müəssisənin xarici və daxili vəziyyətinin daimi monitorinqi;
- müəssisənin zəifliyini azaltmaq üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanması;
- problemli vəziyyətlər yarandıqda hazırlıq planlarının işlənilib hazırlanması, onların təmin edilməsi üçün ilkin tədbirlərin reallaşdırılması;
- böhranlı vəziyyət yarandıqda praktiki fəaliyyət planlarının reallaşdırılması, vəziyyətin inkişafından kənara çıxdıqda riskli və qeyri-standart qərarların qəbul edilməsi;
- bütün iştirakçıların hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi və fəaliyyətlərin reallaşdırılmasına və onların nəticələrinə nəzarət edilməsi.

Fikrimizcə, bu tədbirlər sistemi biznes fəaliyyətinin xarici və daxili vəziyyətinin daimi monitorinqini, problemli vəziyyətlər yarandıqda planların işlənməsini təmin etməlidir. Beləliklə, hər hansı bir biznes fəaliyyətinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin vacibliyi danılmazdır.

Ədəbiyyat

1. Емельянова Е.А. Стратегический менеджмент: учебное пособие. Томск: Эль Контент, 2015, 114 с.
2. Зиганшина И.И., Подгорная А.И. Финансовый результат предприятия как объект оценки и анализа // Устойчивое развитие науки и образования. 2017. № 3. с. 65–70.
3. Мельник М.В., Герасимова Е.Б. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия Учебное пособие. - М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2008. - 192 с

Резюме

Сейфуллаева Т.Р.

Оценка роли финансового анализа в бизнес-деятельности

В статье оценивается роль финансового анализа в хозяйственной деятельности. Были изучены некоторые методы оценки финансового анализа. Определены основные направления финансового анализа хозяйственной деятельности. Изучена система мероприятий по укреплению финансового состояния предприятия.

Ключевые слова: бизнес, финансовое положение, финансовый анализ, кризис, управление, стратегия

Summary

Seyfullayeva T.R.

Assess the Role of Financial Analysis in Business Activities

The article evaluates the role of financial analysis in economic activity. Several methods for evaluating financial analysis have been explored. The main directions of the financial analysis of economic

activity are determined. The system of measures to strengthen the financial condition of the enterprise has been studied.

Key words: business, financial situation, financial analysis, crisis, management, strategy

BEYNƏLXALQ LOGİSTİKA SİSTEMLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Şirvani Könül Vaqif qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

konul.sirvani.75@mail.ru

Xülasə: Məqalədə dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində beynəlxalq logistikanın rolu araşdırılmışdır. Həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə logistika sistemlərinin formalaşması tendensiyaları müəyyən edilmişdir. Beynəlxalq logistika sistemlərinin qurulması və istismarı sahəsində logistik strategiyaların rolu nəzərdən keçirilmişdir. Beynəlxalq logistika sistemlərinin təşkili xüsusiyyətləri şərh edilmişdir. Beynəlxalq logistika sistemlərinin səmərəli təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: logistika, beynəlxalq logistika sistemləri, dünya iqtisadiyyatı, qloballaşma, xidmət

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması rəqabətin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olur. Əvvəllər müəssisələr özlərini bir ölkədə fəaliyyət göstərən digər müəssisələrlə müqayisə edirdilər. İndi isə onların rəqibləri təkcə bir ölkədə deyil, bütün dünyada, hətta başqa qitələrdə yerləşən müəssisələrdir. Hazırda beynəlxalq bazara çıxan müəssisələr bütün parametrlər üzrə global səviyyəyə uyğun olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq beynəlxalq logistikanın rolu da artır.

Hər il beynəlxalq logistikanın keyfiyyət göstəricilərinə tələblər artır. Əgər əvvəllər logistika sisteminin seçimini şərtləndirən əsas amil xidmətlərin rəqiblərlə müqayisədə daha aşağı qiymətlərin təqdim edilməsi idisə, indi isə keyfiyyətli xidmətlərə üstünlük verilir. Belə üstünlüklərə təqdim olunan xidmətlərin sürəti və vaxtında çatdırılması, etibarlılığı, çevikliyi, mürəkkəbliyi və fərdiləşdirilməsi kimi üstünlüklər daxildir.

Bu gün mövcud olan beynəlxalq logistika malların satıcıdan alıcıya çatdırılmasının təşkilini asanlaşdıran bir sistemdir. Onun əsas funksiyası bir neçə dövlət daxilində müxtəlif mərhələlərdə yükləşmə proseduru iştirakçılarının əməliyyatlarını əlaqələndirməkdir. Beynəlxalq logistikanın inkişafı həmişə ölkələr arasında ticarət və sənaye əlaqələrinin möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə həmin əlaqələrin gələcək təkmilləşdirilməsini əvvəlcədən müəyyən edir.

Həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə logistika sistemlərinin formalaşmasında üç əsas tendensiyanı ayırd edə bilərik.

Birincisi, logistik əməliyyatların təşkili və həyata keçirilməsində əsas diqqət logistik təchizat zəncirlərində material axınlarının idarə edilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilir.

İkinci yanaşma ondan ibarətdir ki, logistika çevik olmalıdır və müştəri sorğularına tez cavab verə bilməlidir. O, fərdi müştəri xidmətinə diqqət yetirməli və ehtiyaclarında xarici dəyişikliklərə tez cavab verməlidir.

Üçüncü yanaşma milli və ya beynəlxalq logistika sistemləri çərçivəsində işin integrasiyası və sinxronlaşdırılmasına diqqət yetirilməsidir. Bu yanaşmanı integrasiya olunmuş logistika adlandırmaq olar. O, maksimum səmərəliliyinə nail olmaq üçün logistika sistemlərinin bütün iştirakçılarının yaxından əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur.

Əksər iqtisadçıların fikrincə, bu gün logistika beynəlxalq fəaliyyətin həyata keçirilməsində xarici bazarda əlavə rəqabət üstünlükləri əldə etmək üçün təşkilati mexanizmdir. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda müasir logistika uzunmüddətli uğuru təmin edən rəqabət strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir [1, s. 54].

Müasir şəraitdə yalnız bir çox ölkələrdə nümayəndəlikləri olan, geniş vasitəçi şəbəkəsinə malik, qabaqcıl texniki və texnoloji vasitələrlə təmin olunmuş iri beynəlxalq logistika şirkətləri və onların müxtəlif assosiasiyaları səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər.

Dünyada logistika xidmətləri bazarı hazırda onun iştirakçılarının roluna və əhatə dairəsinə, əlaqələrinin strukturuna əsaslı təsir göstərən dəyişikliklər prosesini yaşayır. Bu bazarın əsas hərəkətverici qüvvələri bunlardır: dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, logistik autorsinqin inkişafı, müəssisələrin logistika sistemlərinin bütün hissələrində xərcləri optimallaşdırmaq istəyi və bunun əsasında logistika bazarının yeni segmentinin yaranması. Son illərdə bu bazarda birləşmə və satınalma prosesi üstünlük təşkil edir. Nəticədə, müştərilərə logistika xidmətlərinin tam spektrinin coğrafi şaxələndirilməsini təmin edən və bu bazarın bir çox segmentlərində lider olan logistika nəhəngləri meydana çıxmışdır.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması dövründə logistika sistemlərinin fəaliyyəti üçün beynəlxalq standartlar formalaşır. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının indiki şəraitində beynəlxalq logistika sistemlərinin fəaliyyətinin əsas standartlarının kifayət qədər yüksək səviyyədə olmasına baxmayaraq, onların daha da təkmilləşdirilməsi problemi demək olar ki, bütün ölkələrdə vardır. Müştərilərin əsas standartlara olan tələblərinin və gözləntilərinin artmasına elmi-texniki tərəqqi və tətbiq edilən çoxlu yeniliklər, xüsusən də informasiya texnologiyaları xüsusi töhfə verir. Bu da öz növbəsində logistik əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün iqtisadi və təşkilati sistemdə baş verən dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Logistika infrastrukturunun inkişafı və təkmilləşdirilməsi problemləri milli təsərrüfat sistemlərinin çərçivəsini aşır. Müxtəlif dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələri daxili logistika sistemləri ilə üst-üstə düşən geniş beynəlxalq yük axınları yaradır.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının hazırkı mərhələsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri global logistika infrastrukturunun integrasiya prosesləridir. Ölkələr arasında əlaqələrin beynəlxalq xarakteri onların hər birində kifayət qədər gücə malik səmərəli və vahid logistika infrastrukturunun yaradılmasında, məhsul tədarükü kanallarının lazımı səviyyədə təşkili və fəaliyyətinin təmin edilməsində qarşılıqlı maraq doğurur.

Beynəlxalq logistika sisteminin zəruri elementi kimi çıxış edən, onun səmərəli fəaliyyətini təmin edən beynəlxalq logistika infrastrukturunu logistik proseslərin dərin transformasiyasına səbəb olan amillərin təsirinə məruz qalır. Bu gün bu amillərə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, beynəlxalq logistika sistemlərinin elementləri və təchizat zəncirləri arasında integrasiyanın artırılması və beynəlxalq bazarlarda rəqabət səviyyəsinin yüksəldilməsi daxildir [3, s.449].

Ümumiyyətlə, beynəlxalq logistika sisteminin formalaşdırılması zərurəti bir sıra amillərlə müəyyən edilir. Birincisi, həm strateji, həm də əməliyyat səviyyələrində daha mürəkkəb ticarət proseslərinə doğru tendensiya var. Bu baxımdan tədarük zəncirlərinin, beynəlxalq daşımaların səmərəliliyini artırmaq, logistika proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün müasir texnologiyalardan istifadə etmək lazımdır. İkincisi, təsərrüfat subyektlərinin integrasiya istəyi beynəlxalq logistika sistemlərinin inkişafına kömək edir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, rəqəmsallaşma, global iqtisadiyyat və beynəlxalq ticarət müəssisələr, son istifadəçilər, müştərilər, təchizatçılar və podratçılar arasında qarşılıqlı əlaqənin yeni modellərini tələb edir. Bu baxımdan rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə müasir logistika sisteminin fəaliyyəti təmin edilməlidir.

Dünya iqtisadiyyatının maddi-texniki təminatının səmərəliliyinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi əsasən elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin logistika prosesinə tətbiqi ilə müəyyən edilir. Logistika əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması və yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məsələləri texniki və texnoloji yeniliklərdən istifadə etməklə onların həyata keçirilməsi üçün mütərəqqi üsulların tətbiqi ilə həll edilə bilər. Bu üsullardan biri müəssisələr tərəfindən qablaşdırmanın genişləndirilməsi meylinə əsaslanan qabaqcıl nəqliyyat və texnoloji logistika sistemlərinin istifadəsidir ki, bu da öz növbəsində ən az material və əmək sərfi ilə yük əməliyyatlarının intensivliyinin artmasına səbəb olur.

Beynəlxalq logistika sahəsində innovativ proseslər anbar əməliyyatları kimi mühüm sahəyə təsir göstərməyə bilməz. Çünki anbar kompleksləri logistika sisteminin ən vacib komponentlərindən biridir. Anbar fəaliyyəti sahəsində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən və müasir texnologiyalardan istifadə etmədən beynəlxalq logistika sistemlərinin yaradılmasında sistemli yanaşma prinsipinin həyata keçirilməsini təsəvvür etmək mümkün deyil [2, s.42].

Beynəlxalq logistika sistemlərinin qurulmasında və səmərəli fəaliyyətində mühüm problem düzgün informasiya təminatının təşkilidir. Real vaxt rejimində məlumat axınlarının təşkili logistika sisteminin səmərəli işləməsi üçün ən vacib şərtədir. Hazırda Azərbaycanda beynəlxalq logistika fəaliyyəti ilə bağlı avtomatlaşdırılmış sistemlərin yaradılması problemi çox aktualdır. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə, eləcə də milli səviyyədə həyata keçirilən logistik əməliyyatlarda müxtəlif kompüter sistemlərindən istifadə olunur. Onların köməyi ilə həm iqtisadi məzmunlu, həm də əməliyyat-təşkilati xarakterli məsələlər həll olunur.

Hazırda beynəlxalq logistika sistemlərinin yaranmasından söhbət gedəndə onların məhsullarının saxlanması və paylanması təşkili problemi yaranır. Hazırda beynəlxalq logistika sistemlərinin təşkili və fəaliyyətinin təmin edilməsi zamanı malların istehlakçılara çatdırılması üçün müxtəlif sxemlər mümkün olmuşdur. Xüsusən də beynəlxalq logistik əməliyyatların həyata keçirilməsində regional nəqliyyat-logistika sistemlərinin yaradılması sistemi getdikcə geniş vüsət almışdır.

Müəssisədə logistikanın səmərəli və məhsuldar təşkili olmadan tədarük zəncirlərinin düzgün işləməsinə nail olmaq mümkün deyil. Bu, təşkilati logistika strukturlarının yaradılması və səmərəliliyi problemini ortaya qoyur. Hər bir müəssisə öz fəaliyyətində beynəlxalq logistika sistemlərinin əsas məqsədinin məzmununa və bu şəraitdə oynadığı rola əsaslanaraq, logistik strukturların və əməliyyatların müasir biznes tələblərinə və idarəetmə tendensiyalarına uyğunlaşdırılması problemləri ilə üzləşir. Hər biri müştərilərin ehtiyaclarını ödəmək və rəqəbat üstünlüklərinə nail olmaq üçün öz yollarını axtaracaqdır.

Beynəlxalq logistika sistemlərinin qurulması və istismarı sahəsində logistik strategiyalar məqsədlər, prosedurlar, elementlər, sistemlər toplusu kimi təqdim olunur. Bütün bunlar logistik biznes planı şəklində təqdim olunur. Plan kifayət qədər çox sayda əsas və alt bölmələrdən ibarət ola bilər. Əsas bölmələr aşağıdakılar ola bilər:

- beynəlxalq logistika sistemlərinin məqsəd və vəzifələri, fəaliyyət göstəriciləri və onun qiymətləndirilməsi meyarları;
- qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq yollarının əks olunması, hansı dəyişikliklərin nəzərdə tutulması və onların necə idarə olunması;
- fərdi logistika funksiyalarının (təchizat, satış, nəqliyyat, anbar və s.) biznes plan göstəricilərinin əldə edilməsinə hansı töhfə verəcəyini və onların qarşılıqlı əlaqəsinin necə təşkil olunacağını təsviri;
- planın icrası üçün zəruri olan vəsaitlərin və resursların, maliyyə qoyuluşlarının və maliyyə fəaliyyətinin göstəricilərinin əsaslandırılması.

Bu plan logistika strategiyasının formalaşmasında əsasdır. Məlumdur ki, hamıya uyğun vahid, universal strategiya yoxdur. O, bir çox spesifik amillər və fəaliyyətin xüsusiyyətləri əsasında inkişaf etdirilir. Logistika strategiyası logistikanın ümumi uğura necə töhfə verdiyini göstərən funksional strategiyadır. Logistikanın bir çox aspektləri strateji əhəmiyyət kəsb edə bilər və bu baxımdan strategiyanın istiqaməti müəssisənin nəyi ən vacib hesab etdiyini göstərir.

Beynəlxalq logistika sistemlərinin təşkili və fəaliyyətində logistik proseslərin optimallaşdırılmasının əsas yolları nəqliyyat əməliyyatlarının və inventarların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsidir. Kommersiya əməliyyatının bütün iştirakçıları logistika xərclərini ən aşağı səviyyəyə endirməkdə maraqlıdırlar. Xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı logistika xərclərini azaltmaq üçün ehtiyatların axtarışı korporativ logistika sistemlərinin formalaşmasına və müştərilərə müvafiq xidmətin təşkilinə, müəssisələrin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, inkişafı və qərarların qəbulunu daha çox müəyyənləşdirir.

Müasir beynəlxalq logistikada nəzərə çarpan tendensiya, təchizat zəncirinin təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı əməliyyatların səmərəliliyidir. Bu baxımdan təchizat zəncirinin bir hissəsi olan təşkilatların əməkdaşlığının gücləndirilməsi müasir biznesin əsas tendensiyalarından birinə çevrilməlidir. Təchizat

zəncirinin idarə edilməsi qabaqcıl təşkilati prinsipləri və müasir informasiya texnologiyalarının imkanlarını özündə birləşdirən biznes konsepsiyasıdır. Müasir beynəlxalq logistikada nəzərə çarpan digər bir tendensiya, beynəlxalq logistik təchizat zəncirinin təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı əməliyyatların əksəriyyəti üçün məsuliyyət daşıyan logistik vasitəçilərin artan roludur.

Ən ümumi formada beynəlxalq logistika sistemlərinin fəaliyyətinin effektivliyi ümumi logistika xərclərinin müəyyən səviyyəsində yüksək iş keyfiyyətinə nail olmaq probleminin həllinə yönəlmiş mürəkkəb iqtisadi vəzifə kimi təqdim edilə bilər. Bu kontekstdə logistikanın əsas məqsədi ən aşağı xərcə müəssisələrin dəyişən bazar şərtlərinə maksimum uyğunlaşmasını təmin etmək, onların bazar payını artırmaq, maddi, maliyyə və informasiya idarəçiliyi üçün səmərəli işləyən inteqrasiya edilmiş sistemin yaradılması yolu ilə fayda əldə etməkdir. Bütün bunlara sistem daxili və sistemlərarası konfliktləri müəyyən edib aradan qaldırmaqla nail olmaq olar. Yəni, söhbət sinergetik effekt verəcək bir sistemin yaradılmasından gedir. Beynəlxalq logistika sistemlərinin yüksək səviyyədə təşkili və fəaliyyətinin əldə edilməsinin açarı və bu, uğurlu xarici iqtisadi fəaliyyətin zəruri şərti daxili və xarici əməliyyatların inteqrasiyasıdır. Sistem inteqrasiyasına aparan tipik yol tikinti, layihələndirmə, inkişaf, yenidən təşkil etmə və yenidənqurma adlanan prosedurlardan keçir. Əsas ideya ondan ibarətdir ki, inteqrasiyanın mümkün və zəruri miqyasını qiymətləndirmək, ilk növbədə, məqsədə çatmaq üçün konkret hərəkətlərin həyata keçirilməsi mərhələlərini müəyyən etmək və öyrənmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Гаджинский А.М. Логистика учебник для бакалавров. М.: Дашков и К, 2016, 419 с
2. Кизим А.А. Международная логистика как инструмент повышения эффективности интеграционных процессов // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление, 2021, № 3(130), с.41-47
3. Яковлева Д.О. Инфраструктурное обеспечение потоков данных в международных логистических системах: принципы формирования // Современный менеджмент: проблемы и перспективы: Сборник статей по итогам XVI международной научно-практической конференции, Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2021, с.448-454

Резюме

Ширвани К.В.

Проблемы совершенствования организации международных логистических систем

В статье рассматривается роль международной логистики в условиях глобализации мировой экономики. Выявлены тенденции формирования логистических систем как на национальном, так и на международном уровне. Рассмотрена роль логистических стратегий в создании и функционировании международных логистических систем. Объяснены организационные особенности международных логистических систем. Изучены направления эффективной организации и совершенствования международных логистических систем.

Ключевые слова: логистика, международные логистические системы, мировая экономика, глобализация, сервис

Summary

Shirvani K.V.

Problems of Improving the Organization of International Logistics Systems

The article discusses the role of international logistics in the context of the globalization of the world economy. Trends in the formation of logistics systems both at the national and international levels are revealed. The role of logistics strategies in the creation and functioning of international logistics systems is considered. The organizational features of international logistics systems are explained. The directions of effective organization and improvement of international logistics systems have been studied.

Key words: logistics, international logistics systems, world economy, globalization, service

BEYNƏLXALQ LOGİSTİKANIN ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Yusifov Elşad Məsim oğlu

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

elshadyusifov1977@gmail.com

Əsədzadə Nərgiz Kərimxan qızı

Bakı Avrasiya Universiteti

nergizesedzade5@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə qloballaşmanın mahiyyəti və onun sürətləndirilməsini şərtləndirən amillər nəzərdən keçirilmişdir. Beynəlxalq logistika qloballaşmanın hərəkətverici qüvvələrindən biri kimi tədqiq edilmişdir. Beynəlxalq logistikanın iqtisadi əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Beynəlxalq logistikanın əsas xüsusiyyətləri, elementləri və məqsədləri tədqiq edilmişdir. Beynəlxalq logistikanın həm müəssisələrə, həm də milli iqtisadiyyata təsirləri araşdırılmışdır. Beynəlxalq logistikanın inkişafını şərtləndirən əsas amillər müəyyən edilmişdir.*

Açar sözlər: *qloballaşma, beynəlxalq logistika, nəqliyyat, müəssisə, rəqabət*

Məlumdur ki, qloballaşma dünyada baş verən transformasiya proseslərinin geniş spektrini əhatə edən çoxşaxəli bir hadisədir. Bu fenomenin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri bir çox sahələrdə rabitə, nəqliyyat və informasiya texnologiyalarının və digərlərinin inkişafı sayəsində kapitalın, əmək resurslarının, malların, ideyaların, texnologiyaların və s.-nin axın proseslərinin sürətləndirilməsidir. Əgər geniş mənada qloballaşma dünya ölkələrinin və regionlarının iqtisadi, sosial-mədəni və siyasi birləşməsi kimi başa düşülürsə, dar mənada daha çox milli və regional iqtisadi sistemlərin vahid dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası kimi başa düşülür.

İstehsal güclərinin və yeni texnologiyaların inkişafı iqtisadi fəaliyyətin qloballaşmasına şərait yaradır. Makroiqtisadi səviyyədə qloballaşmanı stimullaşdıran amillər var. Məsələn, dünya ölkələrinin əksəriyyətinin iqtisadi artımı, onların iqtisadi proseslərinin liberallaşdırılması, logistika sistemlərinin səmərəli işləməsi, dünya logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, azad ticarət zonalarının yaranması, eləcə də yeni texniki və texnoloji proseslər. Bütün bu amillər birlikdə beynəlxalq logistika sisteminin inkişafında mühüm rol oynayır. Beynəlxalq logistikanın özü qloballaşmanın hərəkətverici qüvvələrindən biridir və iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən tendensiyaları əks etdirir.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində idarəetmənin optimallaşdırılması məsələlərinə getdikcə daha çox diqqət yetirilir. Optimallaşdırma məsələləri siyasi, sosial və ən əsası iqtisadi amillərin birləşməsi ilə əlaqələndirilir. Gücləndirilən rəqabət şəraitində işi təkmilləşdirmək üçün daim yeni yol və üsullar tapmaq, rəqabət üstünlükləri axtarmaq lazımdır. Bu baxımdan dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində təkcə istehsal sahəsinə deyil, həm də tədavül sferasına ciddi diqqət yetirilir. Yeni rəqabət üstünlüklərinin əldə edilməsi logistika əsasında mümkündür. Logistika həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə əsas səriştlərin formalaşması amilinə və müəssisələrin əsas rəqabət üstünlüklərinin mənbəyinə çevrilir.

Mövcud iqtisadi inkişaf şəraitində Azərbaycan müəssisələrinin öz fəaliyyətlərini optimallaşdırmağa ciddi diqqət yetirmələrinə ehtiyac artır. Çünki, ölkədə bazar iqtisadiyyatı prinsipləri getdikcə daha çox kök salır və rəqabət güclənir. Bu kontekstdə biznes fəaliyyətini optimallaşdıran, material axınının idarə edilməsinin səmərəliliyini artıran sistemlərin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu baxımdan logistikanın rolunu görmək olur.

Məhsulun təklifinin tələbi üstələdiyi indiki vaxtda bir çox sahibkarlar ümumi xərcləri azaltmaqla satışın təmin edilməsinin vacibliyinin mühüm rol oynadığını dərk etməyə başlayıblar. Məhz rəqabət mübarizəsində sağ qalmaq və böyümə arzusunda olan müəssisələr beynəlxalq logistikanın inkişafında

maraqlıdır. Beynəlxalq logistikanı ölkə daxilindəki logistikadan fərqləndirən bir sıra spesifik xüsusiyyətləri var. Bunlara daxildir:

- beynəlxalq bazarların müxtəlifliyi;
- beynəlxalq ticarətin böyük həcmli sifarişlərlə əlaqəsi;
- beynəlxalq logistika sərhədlərinin daha mürəkkəb və müxtəlif xarakterli olması [3, s.7]

Beynəlxalq logistikanın əsas xüsusiyyəti, əsasən, yükün onu yaradandan son istehlakçıya qədər daşınması prosesinin özündədir. Beynəlxalq logistikanın əsas məqsədləri:

1. Yüklərin bir ölkədən digərinə vaxtında və təhlükəsiz daşınması.
2. Malların son istehlakçıya daşınması zamanı maliyyə xərclərinə və vaxta qənaət edilməsi.

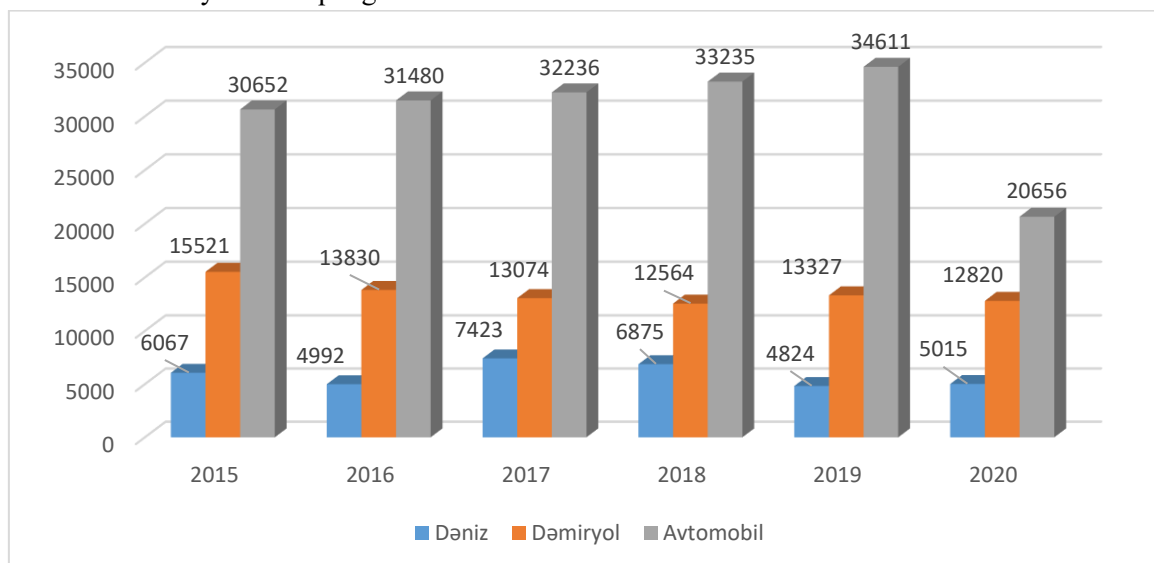
Beynəlxalq logistikada əsas müasir tendensiya onlayn əməliyyatlardır. Belə əməliyyatları COVID-19 pandemiyası daha da aktivləşdirmişdir.

Əgər beynəlxalq logistika sistemlərinin tarixini xatırlasaq, onda onların yaranmasının səbəbi dərhal gözə çarpır ki, bu da dünya ticarətinin və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə bağlıdır. Ticarət, gömrük, nəqliyyat və maliyyə maneələrini aradan qaldırmaq üçün bir çox ölkələr tərəfindən reallaşdırılan deregulyasiya prosedurları beynəlxalq logistika üçün vacibdir.

Beynəlxalq logistikanın əsas komponentləri aşağıdakı elementlərdir: 1. Nəqliyyat sistemləri. 2. Malların müvəqqəti saxlanması üçün anbarlar. 3. İstismar sistemləri.

İstismar sistemi - malların hazırlanması, seçilməsi və çeşidlənməsi, müştərinin, sifarişçinin tələblərinə uyğun olaraq çatdırılması üzrə əməliyyatlar məcmusudur.

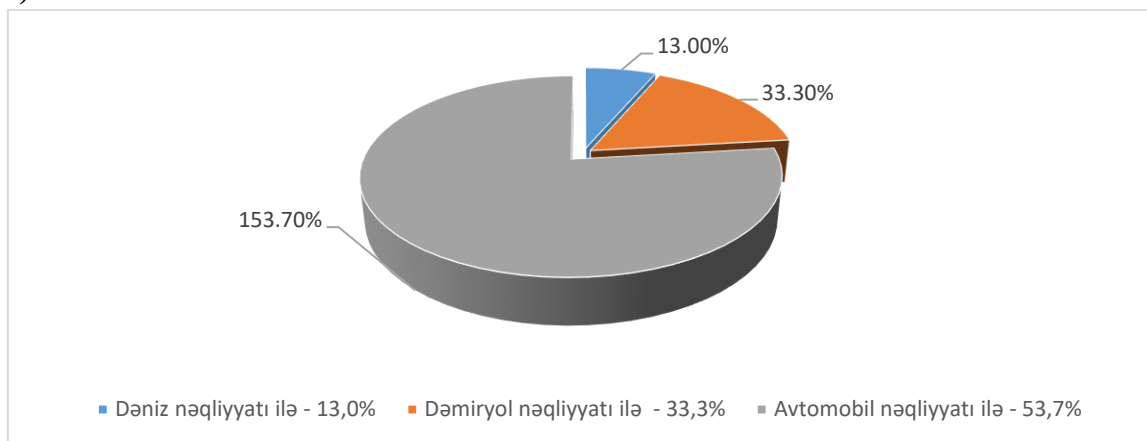
Səmərəli fəaliyyət göstərən müəssisə öz strateji fəaliyyətinin aspektlərindən biri kimi mütləq xarici bazarlara çıxmaq məsələsini ortaya qoyur. Bu sahədə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin rolunu qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan müəssisələrinə birbaşa təsir göstərən ən perspektivli beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərindən biri Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizidir ki, onun vasitəsilə Azərbaycan hissəsində yük daşınmasının təhlili böyük maraq doğurur.

Şəkil 1. Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan hissəsində yük daşınması, min ton

Şəkil 1-dən göründüyü kimi, bu nəqliyyat dəhlizinin Azərbaycan düşən hissəsində yükdaşımaların həcmi qeyri-sabit şəkildə artmışdır. Yalnız avtomobil nəqliyyatı ilə yükdaşımaların həcmi davamlı olaraq artmış və yalnız COVID-19 pandemiyasının yayılması səbəbindən 2020-ci ildə azalmışdır. Bu azalma özündən əvvəlki illə müqayisədə 13955 min ton və ya 67,6% azalmışdır. Lakin 2019-cu ildə 2018-ci illə müqayisədə 1376 min ton və yaxud 4,1% artmışdır. 2020-ci ildə bu nəqliyyat dəhlizinin Azərbaycandan keçən hissəsindən ümumilikdə 38491 min ton yük daşınmışdır ki, bunun da 53,7%-i avtomobil, 33,3%-i

dəmiryol, 13,0%-i isə dəniz nəqliyyatı ilə daşınmışdır. Bunu aşağıdakı şəkil vasitəsilə daha aydın görə bilərsiniz (şəkil 2)

Şəkil 2. 2020-ci ildə Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizində Azərbaycan hissəsində müxtəlif nəqliyyat növləri üzrə yükdaşınmasının ümumi yükdaşımada xüsusi çəkisi, faizlə

Beynəlxalq nəqliyyat əməliyyatlarının reallaşdırıldığı xarici mühit iqtisadi, siyasi, sosial xarakterli müxtəlif amillərin təsiri altında daim dəyişir. Son bir neçə onillikdə dünya iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan istehsalın artan beynəlmilləşməsi və qloballaşması öz növbəsində nəqliyyat-logistika sistemlərinin və əmtəə bölgüsü şəbəkələrinin beynəlmilləşməsinə və qloballaşmasına gətirib çıxarır. Logistika qloballaşmanın aşağıdakı əsas hərəkətverici qüvvələrini müəyyən edə bilərsiniz: iqtisadi artım; dünya bazarlarının inkişaf perspektivləri; rayonlaşdırma; global rəqabət; texnologiyaların genişləndirilməsi; nəqliyyatın deregulyasiyası; logistika infrastrukturunun inkişafı. Beynəlxalq bazarlarda ticarətin təşkili və bununla bağlı logistik fəaliyyətin reallaşdırılması ilə bağlı transmilli korporasiyaların məcmu xərcləri daim artır. Bu qloballaşma tendensiyaalarının nəticəsi global logistika zəncirlərindən və öz fəaliyyətlərini dəstəkləmək üçün ilk növbədə malların paylanması kanallarından istifadə edən transmilli şirkətlərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması olmuşdur.

Beynəlxalq səviyyədə logistika xammalın, malların və xidmətlərin qitə və qitələrarası səviyyədə maneəsiz hərəkətini təmin edir. Logistika sistemindəki bütün axınlar bir-birinə bağlıdır və beynəlxalq marşrutun səmərəliliyinə eyni dərəcədə təsir göstərir. Bu, marşrutlaşdırmaya inteqrasiya olunmuş yanaşma tələb edir. Maliyyə və informasiya axınları ilə birlikdə nəqliyyat axınının idarə edilməsi beynəlxalq daşımanın marşrutunun rəşional seçimi ilə bağlı yüksək keyfiyyətli qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Yükdaşıma texnologiyalarının, beynəlxalq yükdaşıma vasitələrinin inkişafındakı mövcud tendensiyaalar və nəqliyyat axınlarının artması rəşional marşrutun seçilməsi üçün meyarların sayının artmasına və marşrutlaşdırma metodlarının mürəkkəbliyinə səbəb olur. Beynəlxalq nəqliyyat axınlarının marşrutlaşdırılmasının son nəticəsi müxtəlif xüsusiyyətlərə və parametrlərə malik marşrutlar toplusudur. Nəqliyyat və logistika mütəxəssisləri üçün təkə nəqliyyat axınlarının hərəkətinin mümkün variantlarını layihələndirmək deyil, həm də seçilmiş marşrutun optimallığını əsaslandırmaq vacibdir. Nəqliyyat marşrutunun seçilməsinin əsası beynəlxalq çatdırılmalarda xüsusiyyətlərini nəzərdə tutur. Müxtəlif nəqliyyat növlərinin birləşməsi, eləcə də beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərindən istifadə beynəlxalq nəqliyyat axınları üçün ən səmərəli marşrutu seçməyə imkan verir. Eyni zamanda, beynəlxalq daşıma sənədli və hüquqi dəstək olmadan mümkün deyil.

Beynəlxalq daşımanın bütün iştirakçılarının kifayət qədər məlumat dəstəyi və hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi olmadan qurulan marşrut çərçivəsində nəqliyyat işlərinin səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Bu, həm daşıyıcılara, həm də beynəlxalq çatdırılmalarda maraqlı olan müəssisələrə mənfi təsir göstərir [2, s.37].

Beləliklə, biz beynəlxalq logistikanın inkişafını şərtləndirən əsas amilləri müəyyənə bilərsiniz.

1. Yeni bazarlarda tələbatın artması. Əhalinin həyat səviyyəsi yüksəlir, istehlakçıların sayı artır. Xarici şirkətlər artan bazarlarda ödəmə qabiliyyəti imkanlarını müəyyənləşdirir və orada fəaliyyətlərini genişləndirir, daha çox məhsul satırlar.

2. Xarici məhsullara tələbatın artması. Qloballaşma və beynəlmilləşmə prosesi xarici mallara tələbatın artmasına kömək edir.

3. Ticarət maneələrinin aradan qaldırılması.

4. Milli bazarlarda xidmətlərin həcmnin artması.

5. Təchizat zəncirinin integrasiyası. Təchizat zəncirinin integrasiyası məhsulların təchizatçılardan son istifadəçilərə daha asan və sürətli hərəkətini təmin etmək üçün vacibdir.

6. Təchizatçılara tələbatın artması.

7. Konteynerlərdən istifadənin artması. Konteynerlərdən istifadə beynəlxalq daşımalarda çatdırılmanın ən müntəzəm üsullarından biri olmaqla malların yüksək təhlükəsizliyinə nail olmağa imkan verir, daşınma və saxlama xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və çatdırılma sürətini artırır. Hazırda dünyada yüklərin təxminən 60%-i konteynerlərdə daşınır və bu göstərici ildən-ilə artır.

8. İstehlakçılarla ünsiyyətin təkmilləşdirilməsi. Peyk televiziya, İnternet və mobil rabitə kanalları istehlakçılara yaşadıkları bölgələrdən kənarda istehsal olunan məhsullar haqqında məlumatlandırır.

9. Dövlət dəstəyi. Demək olar ki, bütün dövlətlərin hökumətləri beynəlxalq ticarətin və müvafiq olaraq beynəlxalq daşımaların inkişafına hərtərəfli dəstək verirlər.

Beləliklə, beynəlxalq logistika milli resurslara qənaət etməyin ən güclü vasitələrindən biridir. Beynəlxalq logistikanın fəal şəkildə tətbiqi məhz biznesin və buna uyğun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının strateji yollarından biridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.

2. Буркацкий М.А. Особенности логистического обеспечения международных перевозок грузов промышленных предприятий // Менеджмент социальных и экономических систем, 2018, № 1(9), с.29-39

3. Черноталова Д.В. Международные логистические системы в условиях глобализации // Вектор экономики, 2018, № 6(24), с.7

Резюме

Юсифов Э.М., Асадзаде Н.К.

Преимущества международной логистики

В статье исследуется природа глобализации и факторы ее ускоряющие. Международная логистика рассматривается как одна из движущих сил глобализации. Объявлено экономическое значение международной логистики. Изучены основные черты, элементы и цели международной логистики. Исследовано влияние международной логистики как на предприятия, так и на национальную экономику. Выявлены основные факторы, определяющие развитие международной логистики.

Ключевые слова: глобализация, международная логистика, транспорт, предприятие, конкуренция

Summary

Yusifov E.M., Asadzade N.K.

Advantages of International Logistics

The article explores the nature of globalization and the factors accelerating it. International logistics is seen as one of the driving forces of globalization. The economic importance of international logistics has been declared. The main features, elements and goals of international logistics are studied. The influence of

international logistics both on enterprises and on the national economy have been studied. The main factors determining the development of international logistics are identified.

Key words: globalization, international logistics, transport, enterprise, competition

SUITABLE BLOCKCHAIN TYPES AND RISKS SPECIFIC TO POTENTIAL IMPLEMENTATIONS IN THE NATURAL GAS INDUSTRY

Cemal Zehir

Melike Zehir

Yıldız Technical University

melikedogan1989@gmail.com

Summary: The natural gas industry has challenges which can be potentially overcome through blockchain-based solutions. There is no single solution that can fit diverse areas of implementation with different needs. Moreover, blockchain solutions bring together a number of risks based on the implementation type. This study identifies the suitable blockchain types specific to potential implementations in the natural gas industry. In addition to preferable blockchain types and consensus mechanisms based on application needs, related risks are also discussed in details.

Key words: blockchain, consensus mechanisms, consortium blockchain, natural gas, supply chain

1. Introduction

Global natural gas production had expanded in the last decade with an annual compounded growth rate of 2.5%, except drops encountered in 2009 by 2.6% and in 2020 by 2.5% (International Energy Agency, 2021b). In world gross electricity production, natural gas has the second-largest share, with 23.5% after coal with 36.7%, ahead of all the other sources [2]. In OECD countries, it has been the only source with a steadily increasing share in gross electricity production (International Energy Agency, 2021a) (Figure 1).

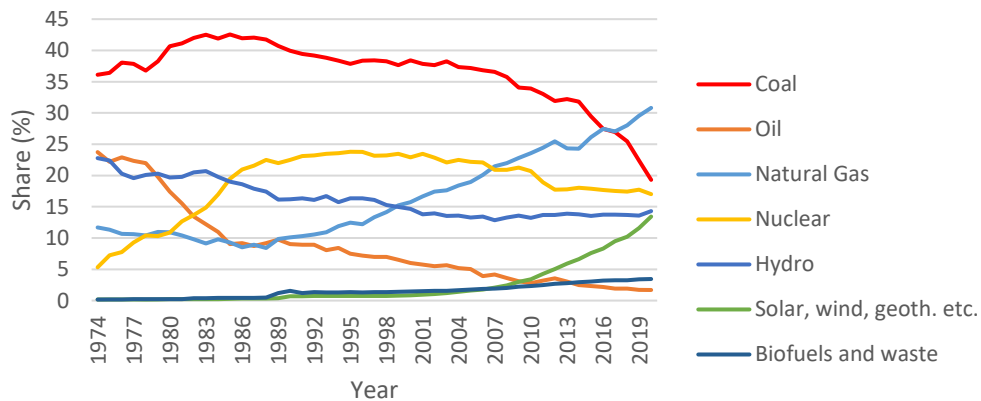

Figure 1. The share of OECD gross electricity production from 1974 to 2020

The natural gas industry has several long-standing problems (Miao et al., 2020). The outdated infrastructure of the majority of the existing natural gas pipeline networks and multiple-stage hierarchical software systems hardly meet the servicing needs of an enormous number of users and devices. Another challenge is the reliability of transactions. Currently, the gas orders are prepared and supervised by third parties without ensuring fairness, openness, and traceability in natural gas transactions. Price variations can be listed as the third major issue. The dynamic changes in natural gas resources are reflected in selling price

fluctuations, which are hard to estimate in advance. Inaccuracies in gas data are another important problem. Due to relying on remote data feedback from several gas meters in the field, delayed index data usually leads to energy supply failures. There are also concerns about user information security, since users' personal information, gas consumption, and some other important information is submitted during transactions and stored in centralized databases, which can be potentially targeted by cyberattackers for destruction or tampering.

Sector experts agree on the possible benefits of wider automation and digitalization to increase profitability (Bazae et al., 2020). Oil and gas companies are willing to adopt and implement new digital technologies and change their operating practices (Gartner, 2019).

Blockchain is one of the promising digital technologies that have significantly advanced in the past decade and expanded its areas of use in several sectors and processes, including but not limited to financial services to healthcare, mobility to supply chain management, and public governance to cybersecurity. Infrastructure and energy have also been listed among the primary areas of use of blockchain with promising benefits and opportunities. Based on IBM's definition, "Blockchain is a shared, immutable ledger for recording transactions, tracking assets and building trust." (IBM, 2022). The participants in a blockchain network have access to the distributed ledger and immutable records. Dependence on time and sequence prevents the insertion of additional blocks between any existing two blocks and altering of former blocks. Smart contracts are a set of rules to autonomously execute fast transactions. They define the conditions for specific actions to be triggered in case of being met.

Blockchain technology can help cope with data management challenges, transaction cost reduction, prevention of error and fraud, and improving system performance through enhanced monitoring and maintenance. Blockchain is not a one-size-fits-all or a silver bullet solution with a single type of implementation that will be beneficial in different conditions, environments, and circumstances. It has several types and design varieties that could be suitable or may not fit based on the considered context of adoption. It is a major challenge to evaluate and decide on the most suitable blockchain type and design. Moreover, it has inevitable risks and costs that need to be carefully assessed in potential applications.

A study explored the use of blockchain and edge computing for a micro gas industrial network (Miao et al., 2021). Another study identifies blockchain applications and challenges in the oil and gas industry (Ahmad et al., 2022). A recent study assesses the implementation of blockchain in the midstream gas supply chain using the business process modeling method (Lyridis et al., 2021). A comprehensive evaluation of the currently available studies is made in a recent study, identifying blockchain technology maturity levels in the oil and gas industry (Bazae et al., 2020). There is a lack of studies on determining the suitable blockchain types and characteristics based on natural gas sectoral applications and processes in detail. Furthermore, the possible risks and drawbacks of integration options have not been discussed satisfactorily. This investigates blockchain implementation opportunities in detail, considering different blockchain types and characteristics and possible risks for several natural gas industry applications and processes. Section 2 introduces the different types and characteristics of blockchain solutions and related risks. Section 3 investigates which blockchain type and characteristic could be suitable specific to each potential natural gas industry application area and evaluates possible risks along with the benefits. Section 4 discusses the findings of the study and identifies directions for future research.

2. Blockchain Types, Characteristics, and Risks

There are mainly four types of blockchain. The public (permissionless) blockchain is accessible to anyone (Albrecht, 2018). The participants are represented by random IDs (pseudonymity). It is the prominent blockchain type used for Bitcoin and Ethereum. There does exist central authority to supervise the ongoing traffic or admit new applications. This allows the participation of random and unknown devices without any initial check for trustworthiness. Two consensus mechanisms are preferred in public permissionless blockchains: Proof of Work (PoW) and Proof of Stake (PoS). PoW allows every miner to validate new data blocks, while PoS selects several participants that own a stake of the network's tokens to validate

transactions. The decentralized structure provides enhanced security. On the other hand, in its applications using the PoW consensus mechanism transaction speed is low, while energy consumption is high. This structure also has high system costs.

Private (permissioned) blockchain only provides access to known participants, giving them the permission to read and/or write data. A system provider has control over the network performers' rms initial check for the trustworthiness of each participant. The system provider can roll back and reverse some processes. In addition to PoS, consensus algorithms such as Proof of Authority and Practical Byzantine Fault-Tolerant (pBFT) are preferred in private blockchains. Proof of Authority allows a single authorized node to generate new data blocks, reducing resource consumption and providing high transaction speed. PBT is based on a single authority's permission to a network with trusted participants to validate transactions. Having a single authority brings together a single point of failure risk from the perspective of security, with the risk of causing the failure of the entire related process.

A consortium blockchain is a mid-solution between public and private blockchains, in which only trusted and verified participants can validate blocks. It is a permissioned blockchain governed by a group of organizations, rather than a single entity. It is more decentralized, compared to private blockchain and it provides higher security. On the other hand, the formation of consortiums involves the risk of intrusion of not trusted entities.

Public blockchain allows public viewing of all the transactions, providing full transparency. Conversely, private blockchains' transparency to network participants or the public is controlled by the governing authority, optionally. Public permissionless blockchains allow discrete tasks around tens of transactions per second (fps), while private blockchains can perform hundreds to thousands of transactions. Especially permissionless blockchains with PoW algorithm are not suitable for high-frequency transactions. Transaction costs are relatively higher. Public blockchains are highly immutable, making it almost impossible to manipulate stored data without being detected. 50% of the network needs to be compromised in case of using PoW. On the other hand, private and consortium blockchains can relatively be tricked to alter the stored data in their distributed ledger in an easier way. Even private blockchains store several copies of the historical transactions, providing high availability even in case of successful attacks targeting permission-issuing nodes. Confidentiality is riskier for public blockchains, as even the random IDs can be analyzed to find the real entities and personal information while in private blockchains, parts of stored transactions can be cut by the central authority.

Blockchain applications incorporate several risks that need to be considered well. Deloitte, categorizes possible risks under three areas, namely, standard risk considerations, value transfer risk considerations, and smart contract risk considerations (Deloitte, 2017).

There are eight standard risk considerations. Strategic risk is based on a firm's decision to adopt technology at an early stage of its development or wait until the technology matures. It is also covering the network to participate in and the platform to use. Business continuity risk is the risk of service interruption due to cyberattacks or operational failures, requiring fast incident response and short recovery time. Reputational risk is about compliance with legacy infrastructure. Information security risk is mainly about account or wallet security vulnerabilities of the distributed database and transaction security in private permissioned blockchains. Regulator risk is about compliance with different regulatory requirements, especially in international transactions. Operational and IT risks are about speed, scalability, and interoperability with legacy systems during implementation. Contractual risk is the need to have service-level agreements between participating nodes and the network administrator. Supplier risks are concerned with third-party technology providers' related risks. There are four subtypes of value transfer risk considerations. Consensus protocol risk is related to the disadvantages of each consensus mechanism and possible vulnerabilities to cyberattacks or operational issues in the field. Key management risk is about the irreversible takeover of assets when accounts are hijacked. Data confidentiality risk is related to metadata revealing related information leakage to network participants. Liquidity risk is about resolving disputes

based on pre-determined regulations. Four smart contract risk considerations are determined. Business and regulatory risks are about the business, economic and legal arrangements when specifying smart contracts. Contract enforcement complies with legal constraints and financial arrangements. Legal liability is the risk of improper, mistaken, or intentionally tricky use of smart contracts. Information security risks are mainly concerned with cyberattacks. Similar 7 risks are identified in another recent study (Zhao, 2020). Legal risk is identical to regulatory, legal liability and business and regulatory risks explained in the past paragraphs. Technical risk covers partially operational and IT risks and part of strategic risk. Protocol risk is close to consensus protocol risk and partially operational and IT risks. Cyber risk is related to key management and information security risks. Privacy risk is identical to data confidentiality risk. Validation risk is part of legal liability. Finally, market risk is related to strategic risk and reputational risk.

3. Suitable Blockchain Types and Risks for Potential Implementations

The natural gas industry has several stakeholders ranging from producer to shipper and supplier to regulator. This section describes the implementation opportunities and potential risks that need to be considered.

Monitoring of natural gas network pipelines and critical points, mainly for leak detection could be one of the prominent areas of implementation. Gas pipelines allow fast transmission of gas over large distances beyond the borders. Secure operation and timely maintenance of the pipelines are of critical importance. Real-time monitoring systems with the features of leakage, theft, and physical attack-intervention detection, and notification can be very useful in the prevention of operational interruptions with technical and financial consequences. Blockchain can be used to authorize sensors and field devices and ensure a secure source of data. Smart contracts can be used to autonomously detect leakages in the gas transmission network and notify the responsible entities in a short time. Moreover, the maintenance and repair activities by the field crew can be recorded through blockchain, which can be traced and audited by other staff and parties on-demand. High transaction speed and security are of importance in potential blockchain applications for pipeline monitoring. Moreover, authenticated devices with known personal information would be required. Based on these needs, a consortium blockchain with PoW could be suitable.

Operationally critical data can be collected also from production fields, liquefaction plants, LNG carrier ships, LNG receiving and regasification terminals, and ultimate customers (Lyridis et al., 2021). For secure shipping, it is liquefied along the way and gasified back again. Monitoring systems can be used to trace and track the gas shipment and ensure the logistic activities are in line with the regulation's operational principles. It can also provide useful data about the location of the shipment and the followed route. Any updates during shipment can be provided to notify the related responsible parties, and arrival times can be estimated. Immutable recording of shipment activities increases security and reliability, preventing/minimizing fraud. At certain parts of the shipment, the purity of the shipped product can be checked and the records can be traced back at any time to detect where impurities are added to the gas and who are the responsible parties for it. LNG tankers' state of health can also be monitored through key identifiers such as temperature, humidity, pressure, volume, and others. Low transaction speed and handling of small amounts of the data stream is needed. Private or consortium blockchain types can be selected based on the priorities and availabilities specific to applications in the field. PoW and PoS seem to be more suitable. Gas exploration and production is another potential area for use of blockchain solutions. Exploration is based on geologists' seismic techniques to identify the location of reserves, which is followed by drilling of wells and testing of the quality and volume of the reserve. Exploration and extraction automation systems are centralized solutions vulnerable to errors and data corruption. Several stakeholders participate in exploration and production. Moreover, many stakeholders rent equipment from third parties. Blockchain can allow the automation of information sharing and payments. Furthermore, it can securely protect critical information. During exploration, big data from the field is collected and it needs to be stored and protected well to be used in post-processing. Any technical problems in data collection can be identified through smart contracts as well. Transparency is of higher importance in such applications. Permissionless

access could be allowed with pseudonymity. Public blockchain or consortium blockchain seems to be more suitable than private blockchain in this area of use. PoW could be more suitable as the consensus mechanism. Gas asset life-cycle management is another promising area, since procurement, shipment, installation, and establishment and repair of gas assets are complex activities involving different partner organizations. Compliance of equipment to safety standards can be ensured, in addition to keeping an up-to-date inventory of assets in the blockchain platform. Buy and sell requests can be processed through the blockchain platform, along with scoring the equipment providers based on their reputations. Through the traceability feature of blockchain, the use of fabricated, uncertified, or equipment with insufficient performance or features in meeting the standards can be prevented by minimizing equipment cost, field staff safety, and service interruptions. Detailed immutable past maintenance and repair records about the equipment can provide useful information in predictive maintenance and condition-based maintenance activities. Consortium blockchain could be suitable for shared permission between several stakeholders. PoS could be a suitable consensus mechanism. Blockchain can ease billing and payment procedures as well. In the oil and gas industry, stakeholders are currently given up to 90 days to complete the payment process, due to the use of centralized systems vulnerable to cyberattacks, manual human-based settlement, and non-transparency. Blockchain can enhance payment provision, receipt, and updates, providing a reliable verification option. Further checks can be performed to ensure the compliance of the payments with the related trading agreements. Eliminating the need for mediators in the transfer of payments, end to end transactions can be performed rapidly through blockchain. Blockchain can also help joint billing processes in joint ventures. Due to transparency needs, a public, permissionless blockchain with pseudonymity, with PoW could fit applications that do not require extreme transaction speeds. For microtransactions-based future applications, consortium blockchain could be more suitable, allowing relatively higher transaction speed. Regulatory compliance and accountability are important promising areas of implementation of blockchain in the natural gas industry. The stakeholders involved in the industry need to comply with state, regional and international laws, and related standards and regulations. Non-compliance can lead to license cancellation financial losses or penalties. Worker safety precautions can be tracked and ensured through blockchain as well. Moreover, the use of harmful and forbidden chemicals can be prevented. Consortium blockchain or public blockchain is suitable with PoW or PoS, due to the involvement of several stakeholders and the need for high transparency. Abandonment and restoration of wells can be traced through blockchain platforms. Temporarily or permanently abandoned wells can be ensured from the perspective of isolation. Related good abandonment, the reason for the abandonment, type of abandonment historical records of the well can be kept in a blockchain platform which could be of use in restoration. Private blockchain with pBFT, PoS and even PoA could be suitable with low system costs and relatively lower security needs. Gas waste disposal and recycling areas are also among the potential areas of implementation of blockchain. Compliance with waste treatment regulations before disposal, waste tracking, and tracking through gathering, processing, shipping, treating, recycling, and landfilling stages can be monitored. The trust, security, fault-tolerance, and dependability of the current waste management mechanisms can be further enhanced through blockchain, minimizing illegal dumping, and shipment. Smart contracts can help manage waste treatment-based delays, fraud, and forging of data and documentation. Due to regulatory compliance and accountability needs, a consortium blockchain with PoS or PoW could be suitable. Considering the risks defined in section 2, for critical infrastructure applications such as pipeline, plant, and shipment monitoring and billing-payment, business continuity risk, operational and IT risks and information security risk needs to be taken into account, while for regulatory or multi-stakeholder applications, regulatory risk, reputational risk, and contractual risk come to the fore. In applications related to the use of public and consortium blockchains, data confidentiality risk is of importance, while for private blockchains key management risk and legal liability risk need to be considered. Liquidity risk could become dominant in billing and payment applications.

4. Conclusion and Discussions

This study provided an in-depth analysis of potential blockchain applications in the natural gas industry, highlighting suitable blockchain types that could be preferred and related risks that need to be considered. In most applications, consortium blockchain with PoW and PoS consensus mechanisms can meet the needs and expectations. In applications aiming to achieve high transparency and security, a public blockchain with a PoW mechanism could be more suitable. In applications with high transaction speed with low costs, private blockchain with even PoS, Pbft or even PoA can be a suitable alternative to consortium blockchain and PoW mechanism. For critical infrastructure-related applications and payment applications, business continuity risk, operational and IT risk, and information security risk are emphasized as the primary risks; while for high transparency, regulatory or multi-stakeholder applications regulatory risk, reputational risk, and contractual risk are stated as the prominent risks among all. Public blockchain and consortium blockchain applications need to be designed and preferred considering data confidentiality risk, while private blockchain applications involve key management risk. Billing and payment applications could be open to liquidity risks. Future studies in this area can focus on conducting case studies with the major players in the global natural gas industry, identifying organization-specific priorities and challenges, specifying suitable blockchain types, and determining ways to mitigate the related risks.

References

1. Ahmad, R. W., Salah, K., Jayaraman, R., Yaqoob, I., & Omar, M. (2022). Blockchain in oil and gas industry: Applications, challenges, and future trends. *Technology in Society*, 68, 101941.
2. Albrecht, S., Reichert, S., Schmid, J., Strüker, J., Neumann, D., Fridgen G. (2018). Dynamics of Blockchain Implementation – A Case Study from the Energy Sector. in: The 51st Hawaii International Conference on System Sciences, pp. 1-10, Hawaii, USA, Jan. 2018.
3. Bazaei, G., Hassani, M., & Shahmansouri, A. (2020). Identifying Blockchain Technology Maturity's Levels in the Oil and Gas Industry. *Petroleum Business Review*, 4(3), 43-61.
4. Deloitte 2017. Blockchain risk management: Risk functions need to play an active role in shaping blockchain strategy. Available online: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/financial-services/us-fsi-blockchain-risk-management.pdf> (accessed on 20.03.2022).
5. Gartner, 2019. Hype Cycle for Blockchain Business Shows Blockchain Will Have a Transformational Impact Across Industries in Five to 10 Years Available online: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-09-12-gartner-2019-hype-cycle-for-blockchain-business-shows> (accessed on 17.02.2022).
6. IBM 2022, Blockchain. Available online: <https://www.ibm.com/topics/what-is-blockchain> (accessed on 20.03.2022).
7. International Energy Agency 2021a. Electricity Information: Overview-Electricity Production. Available online: <https://www.iea.org/reports/electricity-information-overview/electricity-production> (accessed on 17.02.2022).
8. International Energy Agency 2021b. Natural Gas Information: Overview. Available online: <https://www.iea.org/reports/natural-gas-information-overview/production> (accessed on 17.02.2022).
9. Lyridis, D. V., Andreadis, G. O., Papaleonidas, C., & Tsiampa, V. (2021). A Novel Methodology using BPM to Assess the Implementation of Blockchain in the Midstream LNG Supply Chain in: World of Shipping Portugal, pp. 1-19, Portugal, Jan. 2021.
10. Miao, Y., Song, J., Wang, H., Hu, L., Hassan, M. M., & Chen, M. (2020). Smart Micro-GaS: A cognitive micro natural gas industrial ecosystem based on mixed blockchain and edge computing. *IEEE Internet of Things Journal*, 8(4), 2289-2299.
11. Miao, Y., Zhou, M., & Ghoneim, A. (2020). Blockchain and ai-based natural gas industrial ecosystem: Architecture and design issues. *IEEE Network*, 34(5), 84-90.

12. Zhao, F., & Chan, W. K. V. (2020). When Is Blockchain Worth It? A Case Study of Carbon Trading. *Energies*, 13(8), 1980.

Xülasə

Camal Zahir, Məlikə Zahir

Təbii qaz sənayesinə uyğun blokçeyn növləri və onların potensial tətbiqlərinə xas olan risklər

Təbii qaz sənayesində blokçeyn əsaslı həllər vasitəsilə potensial olaraq aradan qaldırıla bilən problemlər var. Fərqli ehtiyacları olan müxtəlif icra sahələrinə uyğun gələn vahid həll yoxdur. Bundan əlavə, blokçeyn həlləri həyata keçirmə növünə görə bir sıra riskləri bir araya gətirir. Bu tədqiqat təbii qaz sənayesində potensial tətbiqlərə xas olan uyğun blokçeyn növlərini müəyyən edir. Tətbiq ehtiyaclarına əsaslanan üstünlük verilən blokçeyn növlərinə və konsensus mexanizmlərinə əlavə olaraq, əlaqəli risklər də ətraflı şəkildə müzakirə olunur.

Açar sözlər: blokçeyn, konsensus mexanizmləri, konsorsium blokçeyn, təbii qaz, təchizat zənciri

Özet

Cemal Zehir, Melike Zehir

Doğal gaz endüstrisindeki potansiyel uygulamalara özgü uygun blok zinciri türleri ve riskleri

Doğal gaz endüstrisi, blokzinciri tabanlı çözümlerle potansiyel olarak üstesinden gelinebilecek zorluklara sahiptir. Farklı ihtiyaçlara sahip farklı uygulama alanlarına uyabilecek tek bir çözüm yoktur. Ayrıca blockchain çözümleri, uygulama türüne göre bir takım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, doğal gaz endüstrisindeki potansiyel uygulamalara özgü uygun blokzinciri türlerini belirlemektedir. Uygulama ihtiyaçlarına göre tercih edilen blokzinciri türleri ve mutabakat mekanizmalarının yanı sıra ilgili riskler de detaylı olarak ele alınmaktadır.

Key words: blockzinciri, mutabakat mekanizmaları, konsorsiyum blokzinciri, doğal gaz, tedarik zinciri

TURKEY-AZERBAIJAN RELATIONS AND FOREIGN POLITICS

Elnur Hasan Mikail

Kars Kafkas University

emikail@turansam.org

Veliyeva Lala Musallim

Sumgait State University

lale-sdu@mail.ru

Ummugulsum Cakmakchi

Kars Kafkas University

Cakmakciummugulsum@gmail.com

Summary: Turkey and Azerbaijan are two major Eurasian countries. Both countries share common borders with Russia, Georgia, Armenia and Iran in the Black Sea-Caspian basin. It is not only geographical borders that are common between these countries.

Turkey and Azerbaijan are two separate countries with the same race, language, religion and culture. Thus, while we explain Turkey - Azerbaijan relations, we first need to discuss the special ties between the two countries. Because the common features that connect the two countries directly affect the relations between them in terms of size, content, quality and measure. Azerbaijan is geographically located at the intersection of the Middle East, Europe and Asia as part of the South Caucasus. The fact that it is located in such a geographical location increases the geopolitical importance of Azerbaijan and turns it into an economic and political power in the region. Some geopolitical values that enable this are energy resources, safe energy and transit transportation facilities, military strategic location, social and cultural

values that allow regional integration, political and economic structure and demographic characteristics are important geopolitical elements.

Key words: *Azerbaijan, turkey, foreign politics, economic cooperation, trade and economic cooperation agreement*

1. Turkey's foreign policy towards Azerbaijan. Because of the lineage between them, the two countries define each other as 'brother countries' either at official level or among the populace. In this sense, relations between Turkey and Azerbaijan have a special size outside the scope of conventional international relations based on the priority of the state. Great Leader Mustafa Kemal Atatürk's saying "Azerbaijan's joy is our joy, its sorrow is our sorrow" and President Haydar Aliyev's statement "We are one nation, two states" expressly express the aforementioned bonds of brotherhood.

From the signing of the Treaty of Friendship and Brotherhood in March 1921 between the Soviet Union and the Government of the Grand National Assembly to the time which Turkey recognized the independence of Azerbaijan, it can be said that the relations between Ankara and Baku are negligible.

What caused this ineffectiveness is the fact that 15 states started to declare their independence as the Soviet Union entered the process of dissolution since 1989. Among these countries, Azerbaijan announced its independence on August 30, 1991, but Turkey has grounded on the relations between Ankara and Moscow and it has not immediately recognized this declaration of independence. However, intense pressure from the public brought about the fact that Turkey has adopted on November 9, 1991 that Azerbaijan is an independent state. Later, Turkey recognized all other 14 states on December 16, 1991[3].

As a natural result of recognizing these countries and having blood ties with some countries, by the end of 1991, Turkey has begun to come to the fore as an important actor in the region now where the Turkic Republics are situated.

The economic and social relations of the two countries are of great importance. Early in its independence, Azerbaijan needed Turkey's support to overcome the difficulties that will confront as new and young country. In the periods when Azerbaijan has just gained its independence, there was no reason for the failure of development of relations between Azerbaijan and Turkey, because the two peoples and states were to see each other as brother and a good friend. At the same time, due to the fact that Azerbaijan has an important place geopolitically and that states such as Armenia, Russia and Iran have interests in favor of Azerbaijan, the development of bilateral relations between Turkey and Azerbaijan came to a stop. In 1986, Armenia attacked regions officially included in the territories of Azerbaijan such as Nagorno-Karabakh, Zangezor, Nakhchivan, Ganja, and Kubadli and occupied the remaining regions except Nakhichevan and exerted pressure on the Azerbaijani people living there through armed gangs. Against the occupation of Armenia, Turkey was among the countries that support Azerbaijan in real meaning and Turkey have closed the border gates to Armenia and showed a strong response to Armenia in economic and political terms and have shown the whole world, the Azerbaijani people and country that Turkey helps and supports Azerbaijan[1].

In view of Turkey, Azerbaijan occupies a very large place in Turkey's foreign policy in general. Azerbaijan poses a great importance for Turkey in order that Azerbaijanis in the region between the North Caucasus and South Caucasia protects the relations between Turkey's Caucasus region and other Turkic countries. Turkey is continuing its relationship Caucasus with the help of Azerbaijan. Azerbaijan, which has rich underground resources in terms of energy, has demonstrated with the completion of Baku, Tbilisi, Ceyhan Pipeline that if the good relations continue, the great strides will be made in the energy trade between Azerbaijan and Turkey. With Russia's efforts to keep the pressure on Azerbaijan and immediately after its intervention in Azerbaijan in 1990, Turkey and Azerbaijan relations have declined continuously and Turkey gave concessions to the Russian government. When Ebulfeyz Elçibey came to the administration in Azerbaijan and changed the administration with the pressure of the public, the bilateral relations between

Turkey and Azerbaijan have developed in a positive direction and this provided rapprochement with Turkey in political terms. In the time of Elçibey, many social and economic agreements signed between Azerbaijan and Turkey. Some of them are as follows: Turkey and Azerbaijan Trade and Economic Cooperation Agreement (02/01/1992), Friendship, Cooperation and Good Neighborly Relations Agreement Between the Republic of Turkey and the Republic of Azerbaijan (24.01.1992), Black Sea Economic Cooperation, Education, Culture and Communication Agreement (06.03.1993). In military terms, an incident has taken place in favor of Azerbaijan from past to present between Azerbaijan and Turkey[4].

During the period of Heydar Aliyev, who was the President of the Azerbaijan Republic between 1993 and 2003, the cooperation with other neighboring states has been achieved as a result of the policy followed by Azerbaijan. It is also possible for Azerbaijan to establish good relations with the USA and NATO, which have a great influence around the world, with help of Turkey for Azerbaijan in order to play an active role in the region. Azerbaijan and Turkey signed agreements on military aspects between 1996 and 1997 and Azerbaijan signed agreements that regulate the flights of military aircrafts to be done on both sides of the border of Turkey. Because Azerbaijani Turks and Turkey Turks are from same race, and they come from the same root, these two states accept each other as "brother states".

2.Strategic location. Azerbaijan is geographically located at the intersection of the Middle East, Europe and Asia as part of the South Caucasus. The fact that it is located in such a geographical location increases the geopolitical importance of Azerbaijan and turns it into an economic and political power in the region. Some geopolitical values that enable this are energy resources, safe energy and transit transportation facilities, military strategic location, social and cultural values that allow regional integration, political and economic structure and demographic characteristics are important geopolitical elements. Some of them has feature mostly international and regional size, while others have a determining nature at the national level. Today, Azerbaijan cooperates extensively in various fields with the Euro-Atlantic, Far and Middle Eastern countries and Russia, based on its geopolitical possibilities. This cooperation includes important regional and international projects.

3.Economic cooperation. Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline is the oil pipeline that carries the oil from Baku, the capital of Azerbaijan, to the sea terminal of Ceyhan on the Mediterranean coast of Turkey through Azerbaijan, Georgia and Turkey. In addition to Azerbaijani oil and natural gas, the transport of oil and natural gas from the countries on the east coast of the Caspian to Turkey through Caspian Sea and Azerbaijan and third countries is of great economic importance. In this context, multilateral cooperation continues successfully within the framework of Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline, Baku-Tbilisi-Erzurum South Caucasus Natural Gas Pipeline, TANAP and Baku-Tbilisi-Kars railway line projects[2].

At the next stage after gaining independence, Turkish investments have a strategic importance for the Azerbaijani economy. Since Turkey is biggest investor country at the nonenergy sector in Azerbaijan, this is of strategic importance for Azerbaijan, which is largely dependent on the energy sector of the economy. In the first years of independence, Turkey has provided significant credit support to Azerbaijan through Eximbank. In recent years, a different dimension has been added to mutual investments. Investments from Azerbaijan to Turkey has increased dramatically. The fact that these investments are made, especially in sectors requiring large capital, is an indicator of the strategic nature of economic relations.

In December 2019, at a reception of Azerbaijan President Ilham Aliyev for Turkey Trade Minister Ruhsar Pekcan, President Aliyev stated that Azerbaijan has invested capital more than 17 billion dollars to Turkey by 2019 and Turkey has invested capital more than 12 billion dollars to Azerbaijan. Aliyev has stressed that Azerbaijan's investments to Turkey will reach 20 billion dollars together with new investment projects of the SOCAR[5].

TANAP Natural Gas Pipeline Project includes high-pressure pipeline and related structures designed for transmission of 31 billion cubic meters natural gas per annum from Azerbaijan to Turkey and Europe for 50 years. The pipeline starts from the Georgia-Turkey border and goes to Turkey-Greece border and it is 1,850 km long.

4. Military. Gained independence after the Soviet Union collapsed, the Azerbaijan has modernized its infrastructure. Turkey always has sided with Azerbaijan. Diplomatic relations between the two countries started on January 14, 1992. Military experience sharing and defense industry cooperation followed it. Turkey continues to contribute to the strengthening of Azerbaijan army. The Communication and Satellite Systems of the Azerbaijan Army were renewed. Laser guidance kit produced by ASELSAN also made smart the national ammunition developed by Azerbaijan. Roketsan also delivered locally produced guided artillery missiles and long-range missile systems to the Azerbaijani army. In the inventory of the Azerbaijan Armed Forces, long-range missile systems and tiger missile systems produced by ROKETSAN are also included.

8th Turkey-Azerbaijan High-Level Strategic Cooperation Council Meeting was held on 25th February in Baku with the participation of President Recep Tayyip Erdoğan and President of Azerbaijan İlham Aliyev. "Military Financial and Security Cooperation" agreements were signed at the meeting. Accordingly, Azerbaijan will purchase 200 million lira worth of products and services from Turkish defense industry companies[2].

Azerbaijan is also interested in UAV and UUAVs made in Turkey as well as Altay tanks and Atak helicopters. Joint exercises have increased in recent years. This is of political significance. In the "Agreement on Strategic Partnership and Mutual Support" signed between the two countries in Baku on August 16, 2010, it is written that cooperation will be made in cases where the territorial integrity of either of the two countries needs to be preserved:

When one of the two countries is subjected to armed attack or military trespassing by a third country or group of states, the Parties agreed to provide mutual assistance to each other in order to take all necessary measures within the framework of their existing possibilities, including the use of their military facilities and capabilities, in order to realize the individual or joint right of legitimate defense recognized by Article 51 of the UN Charter. The form and scope of this assistance will be determined urgently by the parties.

"In this context, the steps to be taken to develop close cooperation between the armed forces are also included:

- Providing defensive products and material-technical means for the defense needs and security of the parties,
- Designing and manufacturing of defense products,
- Providing defensive services,
- Carrying out joint military exercises and activities related to defense preparation,
- Training of experts for the armed forces.

5. Victory of Azerbaijan. The Nagorno-Karabakh conflict between occupying Armenia and Azerbaijan for 30 years ended the night before when Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan raised a white flag in the presence of Russian President Vladimir Putin. Baku won the clashes that started at the end of September. The tripartite agreement text signed by the leaders of Russia, Armenia and Azerbaijan contains a 9-point road map that envisages Armenia's withdrawal from the occupied territories.

- The ceasefire will come into effect as of 00:00 (local time) on Tuesday morning.
- Azerbaijani and Armenian military forces will remain in their current positions
- Armenia will end its occupation in the surrounding territories of Nagorno-Karabakh
- Aghdam, Lachin and Kalbajar lands under occupation will be handed over to Azerbaijan
- Russian peacekeepers will be deployed on the contact line in Nagorno-Karabakh and in the corridor where Karabakh connects with Armenia.
- Russia will send 1,960 troops to the region. Russian peacekeepers will be deployed in the region for 5 years.
- Transport, communication control will be provided by the institutions of the Russian Border Security Service.
- Displaced civilians will return home under UN supervision.

- Captives and funerals will be exchanged mutually.

In an address to the nation, Azerbaijani President İlham Aliyev said “The agreement means the defeat of Armenia. Pashinyan will cowardly sign this agreement far from the cameras. He is signing it under pressure from the iron fist. This is our glorious victory” and added: “In the 5th article of the agreement, it is written that a peacekeeping center will be established for ceasefire control. Russian and Turkish soldiers will operate in this center. Turkey officially take part in the solution of this conflict and ceasefire observance job. I appreciate the efforts of my friend Recep Tayyip Erdogan and Russian President Putin. Because they made great efforts during these 44 days so that the problem was resolved peacefully.”

Russia and Turkey will create a "Joint Observer Force" in the area after the surrender of Armenia. According to the information obtained, the main backbone of this force will be Turkish and Russian officers. The force's main task will be to determine whether the ceasefire has been violated. In this context, the aforesaid force will determine attitudes that do not comply with the agreement in the field and intervene quickly. Turkish officers who will take part in the force will not participate in regular patrols on the field, and will remain mainly as liaison forces at the headquarters. How many soldiers the Joint Observation Force will consist of, where the joint headquarters will be established and many other technical issues will be determined in the joint meeting planned to be held by Turkish and Russian military delegations in the coming days. In the first stage, if there is a violation by Armenia, then the violation will be ended with attempts of Russia, and if there is a violation by Azerbaijan then the violation will be ended with attempts of Turkey. Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu held a telephone conversation with his Russian counterpart, Sergey Lavrov, on the matter and has stated, “Now there is the issue of how this will be monitored and controlled. We are discussing it”.

6. Some contracts and protocols signed between Azerbaijan and Turkey

1. Turkey, Azerbaijan Trade and Economic Cooperation Agreement, (2 January 1992)
2. Agreement on Friendship Cooperation and Good Neighborly Relations Between the Republic of Turkey and the Republic of Azerbaijan, (24 January 1992)
3. Black Sea Economic Cooperation Education, Culture and Communication Agreement, (6 March 1993)
4. Agreement on Cooperation in Scientific, Technical, Social, Cultural and Economic Fields, (9 February 1994)
5. Agreement on Mutual Promotion and Protection of Investments, (4 April 1994)
6. Double Taxation Prevention Agreement, (9 April 1994)
7. Turkey, Azerbaijan Social Security Agreement, (17 July 1998)
8. Agreement on Cooperation in Environmental Protection Areas between Turkey and Azerbaijan, (14 October 2004)
9. Cooperation Memorandum between the Republic of Turkey Ministry of Women and Family Affairs and the State Committee of the Azerbaijan Republic Responsible for Family, Women and Children Affairs, (4 February 2008)
10. Turkey, Azerbaijan Approval of Long-Term Economic and Trade Cooperation Program and Implementation Plan, (18 February 2008)
11. Turkey-Azerbaijan Strategic Cooperation Agreement, (16 August 2010) [6].

Under the presidency of President Recep Tayyip Erdoğan and President of Azerbaijan İlham Aliyev, after the 8th Turkey-Azerbaijan High-Level Strategic Cooperation Council meeting held with the participation of the relevant ministers, 14 agreements have been signed between these two countries in different fields.

Nail Olpak, Chairman of the Foreign Economic Relations Board (DEİK), and Yusif Abdullayev, Deputy Chairman of the Export and Investment Promotion Fund (AZPROMO) in Azerbaijan, has signed the "Action Plan" for the cooperation between DEİK and AZPROMO covering the year 2020 - 2021.

References

1. <https://www.resmigazete.gov.tr/>
2. <https://dergipark.org.tr/tr/>
3. <https://www.tarihiolaylar.com/>
4. <https://www.researchgate.net/>
5. <https://www.setav.org/tag/>
6. <https://anadoludabugun.com.tr/>

Xülasə

Elnur Hasan Mikail., Vəliyeva L.M., Ümmügülüm Çakmakçı
Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri və xarici siyasət

Türkiyə və Azərbaycan eyni irq, dil, din və mədəniyyətə malik iki ayrı ölkədir. Beləliklə, biz Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərini izah edərkən, ilk növbədə iki ölkə arasındakı xüsusi əlaqələri müzakirə etməliyik. Çünki iki ölkəni birləşdirən ortaqlıq xüsusiyyətlər həm ölçü, həm məzmun, həm keyfiyyət baxımından onların arasındakı münasibətlərə birbaşa təsir göstərir.

Azərbaycan coğrafi baxımdan Cənubi Qafqazın bir hissəsi kimi Yaxın Şərq, Avropa və Asiya'nın kəsişməsində yerləşir. Onun belə bir coğrafi mövqedə yerləşməsi Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyətini artırır, onu regionda iqtisadi və siyasi gücə çevirir. Bunu təmin edən bəzi geosiyasi dəyərlər enerji resursları, təhlükəsiz enerji və tranzit nəqliyyat vasitələri, hərbi strateji yerləşmə, regional inteqrasiyaya imkan verən sosial və mədəni dəyərlər, siyasi və iqtisadi struktur və demoqrafik xüsusiyyətlər mühüm geosiyasi elementlərdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, xarici siyasət, iqtisadi əməkdaşlıq, ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq sazişi

Özet

Elnur Hasan Mikail., Veliyeva L.M., Ümmügülüm Çakmakçı
Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve dış politika

Türkiye ve Azerbaycan aynı ırk, dil, din ve kültüre sahip iki ayrı ülkedir. Dolayısıyla Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini anlatırken öncelikle iki ülke arasındaki özel ilişkileri ele almalıyız. Çünkü iki ülkeyi birleştiren ortak özellikler, büyüklük, içerik ve kalite açısından aralarındaki ilişkiyi doğrudan etkiliyor.

Azerbaycan coğrafi olarak Güney Kafkasya'nın bir parçası olarak Orta Doğu, Avrupa ve Asya'nın kavşağında yer almaktadır. Böyle bir coğrafi konumda bulunması Azerbaycan'ın jeopolitik önemini arttırmakta, onu bölgede ekonomik ve siyasi bir güç haline getirmektedir. Bunu sağlayan jeopolitik değerlerden bazıları önemli jeopolitik unsurlardır: enerji kaynakları, güvenli enerji ve transit araçlar, askeri stratejik konum, bölgesel entegrasyona izin veren sosyal ve kültürel değerler, siyasi ve ekonomik yapı ve demografik özellikler.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Dış Politika, Ekonomik İşbirliği, Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması

HATA YÖNETİMİ KÜLTÜRÜ VE İŞ SÜREKLİLİĞİ YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Halit Keskin, Canan Topcu

Yıldız Teknik Üniversitesi

hkeskin@yildiz.edu.tr ; mail@canantopcu.com

Özet: Hata yönetimi kültürü, hatalar hakkında iletişim kurma, hata bilgisini paylaşma, hata durumlarında yardım etme, hataları hızlı bir şekilde tespit etme ve ele alma ile ilgili örgütsel uygulamaları

kapsar. Bu çerçevede, hata yönetimi yaklaşımı, hataları erken tespit etmeye odaklanır. İş sürekliliği yönetimi ise, olağanüstü durumlara karşı hazırlıklı olmayı, olaylara hızlı ve etkili tepki vermeyi, insan hayatının, varlıkların ve örgüt itibarının korunmasını güvence altına almayı amaçlayan bir yönetim yaklaşımıdır. Bu bağlamda, hata yönetimi kültürü ile iş sürekliliği yönetimi birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Örgütsel hatalar, ürün/hizmet sürekliliğinde kesintilere neden olabilmektedir. Hata yönetimi kültürü, yanlış eylemlerden kaynaklı hataları hızlıca tespit ederek olumsuz sonuçları azaltmayı hedeflemektedir. İş sürekliliği yönetimi de, yaşanabilecek sorunlara karşı hazırlıklı olarak hızlı tepki vermeyi ve böylece ürün/hizmette yaşanacak kesintileri hem sayıca hem de süre olarak azaltmayı amaçlamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, hata yönetimi kültürü ile iş sürekliliği yönetimi arasındaki ilişki açıkça görülmektedir. Ancak ilgili literatürde, bu ilişkinin doğrudan ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, hata yönetimi kültürü ile iş sürekliliği yönetimi kavramları arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Bu amaçla, öncelikle hata yönetimi kültürü ve iş sürekliliği yönetimi kavramları anlatılmıştır. Sonrasında da bu iki kavram arasındaki ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: hata yönetimi kültürü, iş sürekliliği yönetimi

1. Giriş

Hata yönetimi önemlidir; çünkü insanların alternatif olası hataları nasıl dengelemeleri gerektiği, 21. yüzyılın bazı zorlukları açısından önemli sonuçlara sahiptir [Johnson v.d., 2013]. Birçok yönden, örgütsel manzara son yirmi yılda dramatik değişiklikler geçirmiştir. Çağdaş iş ortamının artan dinamizmi ve karmaşıklığı, artan teknolojik ilerlemeyle birleştiğinde, hatalarla etkin bir şekilde başa çıkmak için yeni zorluklar ve fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Hatalar her örgütsel yaşamda yaygındır ve potansiyel olarak olumsuz ya da olumlu sonuçlar verir [Javed v.d., 2020]. Bu bağlamda, ilgili tarafların beklentileri ve ihtiyaçları çerçevesinde bakıldığında örgütlerin, olağanüstü durumlarda gerçekleştirilecek eylemlerle ilgili politikalarını belirleyerek, böyle durumlarda iş sürekliliğini sağlayabilmeleri bir zorunluluk haline gelmektedir.

Hata yönetimi kültürü, hatalar hakkında iletişim kurma, hata bilgisini paylaşma, hata durumlarında yardım etme, hataları hızlı bir şekilde tespit etme ve ele alma ile ilgili örgütsel uygulamaları kapsar [Van Dyck v.d., 2005]. Bu çerçevede, hata yönetimi yaklaşımı, hataları erken tespit ederek örgütsel sistemin esnekliğini güçlendirmeye, yanlış eylemlerden kaynaklanan olumsuz sonuçları azaltmaya ve olumsuz geri bildirim yoluyla olası öğrenme çıktılarına artırmaya odaklanır [Gelfand v.d., 2011]. İş sürekliliği yönetimi ise, olağanüstü durumlar karşısında tedbirli olmayı, olaylara en kısa sürede ve etkin tepki göstermeyi, insan yaşamının, kaynakların ve örgüt saygınlığının korunmasını güvence altına almayı hedefleyen bir yönetim anlayışıdır. Başka bir tanımla; bir örgütün, bir kesinti sırasında, kabul edilebilir zaman dilimleri içinde, önceden tanımlanmış kapasitede ürün ve hizmetleri sunmaya devam etme yeteneğidir [ISO 22300, 2018]. Bu bağlamda, hata yönetimi kültürü ile iş sürekliliği yönetimi birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Örgütsel hatalar, ürün/hizmet sürekliliğinde kesintilere neden olabilmektedir. Hata yönetimi kültürü, yanlış eylemlerden kaynaklı hataları hızlıca tespit ederek olumsuz sonuçları azaltmayı hedeflemektedir. İş sürekliliği yönetimi de, yaşanabilecek sorunlara karşı hazırlıklı olarak hızlı tepki vermeyi ve böylece ürün/hizmette yaşanacak kesintileri hem sayıca hem de süre olarak azaltmayı amaçlamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, hata yönetimi kültürü ile iş sürekliliği yönetimi arasındaki ilişki açıkça görülmektedir; ancak ilgili literatürde, bu ilişkinin doğrudan ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, hata yönetimi kültürü ile iş sürekliliği yönetimi kavramları arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Bu amaçla, öncelikle hata yönetimi kültürü ve iş sürekliliği yönetimi kavramları açıklanmıştır. Sonrasında da bu iki kavram arasındaki ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada betimleyici bir araştırma yapabilmek için literatür incelemesi gerçekleştirilmiştir.

2. Hata yönetimi kültürü

Hatalar örgütsel anlamda, belirli standartlardan ve hedeflerden kasıtsız ve potansiyel olarak önlenabilir sapmalar olarak tanımlanır [Frese ve Keith, 2015]. Çağdaş iş ortamının artan dinamizmi ve karmaşıklığı, teknolojik ilerlemeyle birleştiğinde, hatalarla etkin bir şekilde başa çıkmak için yeni zorluklar ve fırsatlar ortaya çıkarmaktadır [Javed v.d., 2020]. Örgütsel kural ve prosedürlerden sapmalar öncelikle örgütsel koşullardan kaynaklanır [yani, tek başına ya da öncelikli olarak bireylerin kendine özgü özellikleri açısından açıklanamazlar]. Dolayısıyla, bir örgütsel hata, belirli bir örgütsel bağlamda ortaya çıkan bireysel düzeydeki bir hatadan farklıdır [Goodman v.d., 2011].

Örgütsel literatürde hata olgusuna yönelik iki temel yönelim vardır; önleme ve dayanıklılık. Önleme bakış açısına sahip bilim insanları, hataların kontrol edilebileceğini, engellenebileceğini ya da ortadan kaldırılabileceğini öne sürerler. Bu yaklaşıma göre "sıfır tolerans" hedeflenen ve hatta ulaşılabilir bir durumdur [Spencer, 1994]. Diğer bilim insanları ise, hatalarla ilgili örgüt ne kadar hazırlanırsa hazırlansın, kaçınılmaz sürprizlerin mevcut bilgi ve yetenekleri etkilediğini savunmaktadır. Bu nedenle, kuruluşlar gerçekleşmeyi bekleyen hatalarla doludur [Weick ve Sutcliffe, 2007].

Önleme yaklaşımının savunucuları, bilim ve teknoloji araçlarının kuruluşların riskleri ve olmaması gereken olayları (yani hataları) tanımlamasını mümkün kıldığını; bu hatalara yol açabilecek tüm olası nedensel öncü olayları ya da koşulları belirledikten sonra, bunları önlemek için bir dizi prosedür oluşturabileceğini savunurlar [Schulman, 2004]. Ancak önleme, hataları azaltmak için yeterli değildir. Gerçekten de, örgütler hataları önlemeye yönelik politika ve uygulamalara artan bir ilgi gösterebilirler de, yine de bazı hatalı eylemlerin meydana gelmesi ve bunun da olumsuz ve bazen de yıkıcı sonuçlara yol açması kaçınılmazdır [Parry v.d., 2015].

Alternatif yaklaşım olan dayanıklılık, pozitif uyumu sürdürme ya da zorlu koşullar altında geri dönme becerisine odaklanır. Dayanıklılık modelinde eylemin altında yatan mantık; bir örgütün, olumsuz sonuçlara yol açmadan önce, yapım aşamasındaki sorunları iyileştirmek ya da yakalamak ve düzeltmek için bilgiyi ve kaynakları doğaçlama yapmak ve yeniden birleştirmek için önlemek yerine hafifletme becerisiyle ilgilidir. Bu da hataların yönetilmesini gerektirir [Sutcliffe ve Vogus, 2003]. İnsanların ve çalıştıkları kuruluşların başarısızlıktan ders almaları gerektiği fikri, hatırı sayılır bir desteğe sahiptir; ancak sistematik olarak başarısızlıktan öğrenen kuruluşlar nadirdir [Cannon ve Edmondson, 2005].

Kişiler ve örgütler tipik olarak hataların oluşmasını önlemeye çalışırlar [Zakay v.d., 2004]; ancak hatalar her yerdedir ve tamamen önlenemez. Hata sayısını sıfıra indirmek olanaksız olduğundan, özel bir hata önleme stratejisinin sınırları vardır ve ikinci bir savunma hattı gereklidir [Frese ve Keith, 2015]. Bu nedenle, saf bir hata önleme yaklaşımı, hataların her yerde mevcut olduğu gerçeğini yeterince ele alamaz ve hatalardan öğrenme şansını azaltarak, hataların potansiyel uzun vadeli olumlu sonuçlarından yararlanma olasılığını en aza indirir [Garud v.d., 1999].

Hata yönetimi kültürü; hatalar hakkında iletişim kurma, hata bilgisini paylaşma, hata durumlarında yardım etme ve hataları hızlı bir şekilde tespit ederek ele alma ile ilgili örgütsel uygulamaları kapsar. Yüksek hata yönetimi kültürünün, olumsuz hata sonuçlarını azaltan [bu sonuçların kontrolü yoluyla] ve eşzamanlı olarak hataların olumlu sonuçlarını (öğrenme, inisiyatif ve yenilik yoluyla) artıran araçlar sayesinde yüksek şirket performansına dönüştüğü önerilmektedir [Van Dyck v.d., 2005].

Hata yönetimine odaklanmış olmak, hata önlemenin önemsiz olduğunu öne sürmek anlamına gelmemektedir. Aksine, sorunsuz akış ve yüksek kaliteli ürün ve hizmetlerin yanı sıra örgütlerde güvenliği artırmak için ilk savunma hattı olarak hataların önlenmesi gereklidir. Bununla birlikte, çoğu örgüt hata önleme stratejileri kullansa da, çok azı, olumsuz hata sonuçlarına karşı ikinci bir savunma hattı olarak hata yönetimi ilkelerini açık bir şekilde kullanma girişiminde bulunmaktadır [Van Dyck v.d., 2005].

3. İş sürekliliği yönetimi

Günümüzün rekabet ortamı, örgütler açısından fırsat ve tehditlerin iç içe yaşandığı küresel bir çevreden oluşmaktadır. Bir yandan gelişen teknoloji ve iletişim ile birlikte örgütler için yeni olanaklara erişebilirken, diğer yandan örgütler, her şeyi bir anda değiştirebilecek salgınlar, doğal afetler, savaş ve siber saldırılar gibi olağanüstü durumlarla karşılaşabilmektedir. Ekonomik, teknolojik ve insanlarla ilgili

belirsizlikler, uzun zamandan beri örgütleri krizlerin ortaya çıkma olasılığı ile karşı karşıya bırakmış; dolayısıyla faaliyet gösterme ve nihayetinde hayatta kalma yeteneklerini azaltmıştır [Herbene, 2010]. Çoklu çevresel değişkenlerin bu kadar etkili olduğu bir ortamda, sürdürülebilir başarıyı sağlayabilen örgütlerin sırları, geçmiş dönemlere göre farklı olacak gibi görünmektedir. Bu sırların başında da iş sürekliliği gibi konularının yer alacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Örgütler, kazalar, ürün arızaları veya kamu hizmetlerinin (gaz, güç kaynağı, su, telekomünikasyon) kaybı gibi fiziksel krizlerden, büyük ölçekli personel hatalarından kaynaklı krizlere kadar çok değişkenli sorunlarla karşılaşabilirler [Mitroff ve Alpaslan, 2003]. Fırsatlardan yararlanmaya çalışan örgütler, bu fırsatların içinde yer alan tehditleri de dikkate almak durumundadır. Örgütler, müşteriler, tedarikçiler, hissedarlar, çalışanlar, devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve genel olarak toplum gibi ilgili taraflara karşı, örgütün iş süreçlerinin sürekliliğine yönelik bir tehdidin gerçekleşmesi durumunda herhangi bir sorun yaşanmayacağına dair güvence vermek durumundadır. Bu bağlamda örgütlerin, karşılaşabilecekleri olağanüstü durumlar sırasında gerçekleştirmeleri gereken faaliyetleri önceden belirleyerek iş sürekliliğinde bir sıkıntı yaşanmaması için gereken sistemleri oluşturması önem arz etmektedir. Bu sistemlerin ana amacı; örgütlerin iş süreçlerinde herhangi bir aksamaya neden olabilecek olağanüstü bir durum karşısında; faaliyetlerin önemli bir kesintiye uğramadan kabul edilebilir bir düzeyde devam etmesi ya da kesinti yaşanma durumunda kalınmışsa en kısa zamanda faaliyetlerin sürdürülebilmesini sağlayacak uygulamaların tanımlanmasıdır.

İş sürekliliği yönetimi ise, olağanüstü durumlar karşısında tedbirli olmayı, olaylara en kısa sürede ve etkin tepki göstermeyi, insan yaşamının, kaynakların ve örgüt saygınlığının korunmasını güvence altına almayı hedefleyen bir yönetim anlayışıdır. Başka bir tanımla; bir örgütün, bir kesinti sırasında, kabul edilebilir zaman dilimleri içinde, önceden tanımlanmış kapasitede ürün ve hizmetleri sunmaya devam etme yeteneğidir [ISO 22300, 2018].

İş sürekliliğinin amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Çalışanların ve diğer kaynakların olumsuz durumlarla karşılaşmamasını güvence altına almak,
- İş kesintisine neden olabilecek konuları tanımlayarak önlemler almak,
- Bir kesinti olması durumunda ise, önceden belirlenmiş kabul edilebilir süreler içerisinde

öngörülen ürün ve hizmetleri tekrar sunabilir duruma gelmek [ISO 22301, 2019].

İş sürekliliği yönetim sistemi, sorun yaşanan durumlara yönelik sadece olay anı ve sonrası faaliyetlerin dahil edildiği bir yaklaşım olarak değerlendirilmemelidir. İş sürekliliği yönetimi, bir sorun gerçekleşmeden önce, gerçekleştiği anda ve gerçekleştikten sonrası olmak üzere birçok faaliyetin dahil olduğu geniş kapsamlı bir yönetim yaklaşımıdır. Proaktif bir bakış açısına sahip olan iş sürekliliği yönetimi, aşağıda belirtilen üç temel süreçten oluşmaktadır:

1) Bir Sorun Gerçekleşmeden Önceki Hazırlık Süreci: Bu süreç risk analizi, kapsam analizi ve iş etki analizi gibi faaliyetler ile iş sürekliliğini tehdit edebilecek etmenlerin tanımlanması, bu etmenlerin ortadan kaldırılması ya da etkisinin kabul edilebilir bir düzeye indirilmesi için ihtiyaç duyulan faaliyetleri içermektedir. Bu süreçte gerçekleştirilecek uygulamalar ile işlerin kesinti olmadan ya da kabul edilebilir seviyede bir kesinti süresi ile sürdürülebilirliği için gerekli önlemler alınır. Tüm önlemlere rağmen, kesintinin gerçekleşmesi durumunda ise en kısa sürede yeniden arzulanan kapasitede ürün ve hizmetlerin sunulması için ihtiyaç duyulan faaliyetler planlanmaya başlanır.

2) Sorunun Gerçekleştiği Andaki Süreç: Sorunun gerçekleşmesi sırasındaki uygulamaları içermektedir. Problem yönetimi ve krizi yönetimi gibi planların işletilmeye başlandığı süreçtir. Burada hedef tanımlanan en kısa sürede, belirlenen kapasitede tekrar ürün ve hizmetleri sunabilir bir duruma gelmektir.

3) Sorun Gerçekleştikten Sonraki Süreç: Sorunun gerçekleşmesi sonrası kurtarma, geri dönüş ve değerlendirme sürecini içermektedir. Burada hedef oluşan bir sorun sonrasında dersler çıkararak, benzer sorunlara yönelik hazırlık yapmaktır [Saymaz, 2012].

Özetlemek gerekirse iş sürekliliği; örgütlerin ilgili taraflarına sunmuş olduğu ürün ve hizmetlerde kesintiye yol açabilecek neden olabilecek herhangi bir sorun karşısında;

- Faaliyetlerin kesintiye uğramadan minimum ve kabul edilebilir bir düzeyde sürdürülebilmesi,

- Tüm önlemlere rağmen, kesintinin gerçekleşmesi durumunda ise en kısa sürede faaliyetlerin sürdürülebilmesini güvence altına alacak politikaların tanımlanması ve uygulanmasıdır [ISO 22301, 2019].

4. Hata yönetimi kültürü ve iş sürekliliği yönetimi

Örgütsel bir hatanın meydana gelmesi, hataya bağlı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasından önce, ortaya çıkması sırasında ve sonrasında aşamalara bölünebilir. Bir kuruluş önemli bir olumsuz sonuç yaşamadan önce, hata yönetiminin zorluğu, hataları önlemek ya da en aza indirmektir. Hataların olumsuz sonuçlar doğurma tehdidi oluşturduğu; ancak henüz yapılmadığı bu kısa aşamada zorluk, bu hatalara hızlı bir şekilde yanıt vererek olumsuz sonuçları önlemek ya da sınırlamaktır. Sonuç olarak ortaya çıkan bir hatanın ardından, zorluklar iki yönlüdür; iyileşmek ve öğrenmek [Goodman v.d., 2011]. İş sürekliliği yönetimi ise, sorun yaşanan durumlara yönelik sadece olay anı ve sonrası faaliyetlerin dahil edildiği bir yaklaşım olarak değerlendirilmemelidir. İş sürekliliği yönetimi, bir sorun gerçekleşmeden önce, gerçekleştiği anda ve gerçekleşikten sonrası olmak üzere birçok faaliyetin dahil olduğu geniş kapsamlı ve proaktif bir yönetim yaklaşımıdır.

Hata oluşmadan önceki aşamada örgütler genellikle; tasarımlar, planlar, standart işletim prosedürleri, profesyonel kurallar oluşturarak ve örgütsel üyeleri davranışları için motive etmek, düzenlemek ve ödüllendirmek gibi geleneksel "önleme" mekanizmaları yoluyla hatalara karşı savunma yapmaya çalışırlar. Önleme yaklaşımı büyük ölçüde örgütsel hata yönetiminin "önceki" aşamasında yer alır. Temel mantığı, etkili operasyonlar için bir temel oluşturmak amacıyla önlemlerin ve kuralların yerleştirilmesidir. Amaç, bireysel hatalarla ilgili kendine özgü özellikleri ortadan kaldırmaktan ziyade örgütsel hataları önlemektir [Schulman, 2004]. İş sürekliliği yönetiminin birinci aşaması olan, olay öncesi aşama ise, çeşitli analizler ile iş sürekliliğini tehlikeye atabilecek etmenlerin tanımlanması, bunların ortadan kaldırılması ya da etkisinin kabul edilebilir düzeye indirilmesi için ihtiyaç duyulan faaliyetleri içermektedir. Bu süreçte çerçevesi geniş bir risk yönetim planı ve uygulamalar ile faaliyetlerin kesinti olmadan ya da kabul edilebilir seviyede bir kesinti ile sürdürülebilirlik için gereken önlemler alınır. Tüm önlemlere rağmen, kesintinin yaşanması durumunda ise en kısa sürede yeniden istenen kapasitede ürün/hizmetlerin sunulması için gerekli faaliyetler planlanmaya başlanır.

Dayanıklılık yaklaşımına dayalı hata yönetimi kültürü, bir örgütsel hatanın ortaya çıkması "sırasındaki" eylemleri vurgular. Bir hatayı gerçek zamanlı olarak yönetmek, hataların aktörler tarafından görünür kılınmasını gerektirir ve aktörlerin, zarar oluşmadan önce durumu durdurmak ya da düzeltmek için adımlar atabileceklerini varsayar. Bu nedenle bir dayanıklılık yaklaşımı, iş süreçlerindeki hataların nihai ürüne ya da hizmete zarar vermeden oluşabileceğini kabul eder. Böylece hataları hızlı bir şekilde yakalamak ve düzeltmek, sonuç olarak ortaya çıkan sorunları en aza indirmek için çok önemli olabilir [Westrum, 1997]. İş sürekliliği yönetiminin ikinci süreç olan sorunun gerçekleşme anında yapılacakları kapsamaktadır. Problem yönetimi ve krizi yönetimi planlarının uygulanmaya başlandığı süreçtir. Burada hedef tanımlanan en kısa sürede, belirlenen kapasitede tekrar ürün/hizmetleri sunabilir duruma gelmektir.

Hatalar oluşuktan sonra, çoğu hata için, hasarın büyük bir kısmı ilk tetikleyici olaydan sonra meydana gelir ve bazı durumlarda hasarı azaltmanın bir yolu yoktur. Bu nedenle, bu olumsuz olayların ardından örgütsel tepkileri yönetmek, hem örgütsel öğrenme hem de bir örgütün hata kültürünü şekillendirmek için kritiktir [Edmondson, 2004]. Hatalardan oluşuktan sonra öğrenmenin amacı, şüphesiz, gelecekteki hatayı ya da gelecekteki hataların sonuçlarını azaltan iyileştirme faaliyetidir. Bu tür bir öğrenme, mevcut iş süreçlerindeki güvenlik açıklarını belirleyebilir [Carroll v.d., 2002]. İş sürekliliği yönetiminde üçüncü süreç olan, sorun gerçekleştikten sonraki süreçte, kurtarma, geri dönüş ve değerlendirme gibi

faaliyetler yer almaktadır. Burada hedef oluşan bir sorun sonrasında dersler çıkararak benzer sorunlara karşı hazırlıklı olmaktadır [ISO 22301, 2019].

Hata yönetimi, hızlı hata tespiti ve hasar kontrolü anlamına gelir. Bu tür örgütler hata yetkinliği sergilerler; yani, hata sonuçlarını anında düzeltme ve azaltma bilgi ve becerisine sahiptirler [Bauer ve Mulder, 2013]. Hata yönetimi kültüründe eksiklik, müşterilerin örgüte olan güvenini kaybetmesine neden olabilir [Wei v.d., 2017]. Yaşadığımız çağda baş döndürücü rekabet, teknoloji ve üretim süreçlerindeki gelişmeler, fırsatlar ve tehditlere neden olabilmektedir. Bununla birlikte, örgütler tüm ilgili taraflarına (müşteriler, ortaklar, çalışanlar, tedarikçiler gibi) tehditlerin tehditlerin bir soruna yol açması durumunda ürün/hizmet sürekliliğinin sağlanacağı, örgütün piyasa değerinin ve saygınlığının korunacağı ile ilgili güven sağlamak zorundadır. Bu güveni sağlamanın önemli bir yolu da iş sürekliliği yönetimidir.

5. Sonuç

Hata yönetimi, hataları tamamen ortadan kaldırmaya çalışmayan, daha çok bir hata oluşuktan sonra hataları ve bunların sonuçlarını ele almaya çalışan bir yaklaşımdır. Ek olarak, hata yönetimi, hataların hızlı bir şekilde raporlanmasını ve tespit edilmesini, olumsuz hata sonuçlarının etkin bir şekilde ele alınarak en aza indirilmesini ve öğrenmenin gerçekleşmesini sağlar [Frese, 1991]. İş sürekliliği yönetimi ise, faaliyetlerin kesintiye uğramadan kabul edilebilir bir düzeyde sürdürülebilmesidir. Tüm önlemlere rağmen kesinti yaşanması durumunda da en kısa sürede faaliyetlerin yeniden devam ettirilmesini amaçlayan ve bunun sürekliliğini sağlayan bir yönetim yaklaşımıdır. Bu bağlamda, hem hata yönetimi kültürünün hem de iş sürekliliği yönetiminin ortak amacı, öncelikle hataların/sorunların ortaya çıkmasını önleyecek tedbirler almaktır. Ancak tüm bu tedbirlere rağmen bir hata/sorun oluşması sonucunda, bu hata/sorunun en kısa sürede tespit edilerek, raporlanması ve fazla zaman kaybetmeden hatadan/sorundan önceki duruma hızlıca geri dönülmesidir. Böyle bir yönetim tarzı, bir yandan hataları/sorunları önlemeye çalışırken, diğer yandan yenilik ve öğrenme gibi olumlu sonuçlara yol açabilecek örgütsel esnekliğin sağlanabilmesi için bir altyapı oluşturmaktadır. Daha da önemlisi, tüm tedbirler alınmasına rağmen örgütsel hatalar gibi beklenmeyen durumlarda, işlerin fazla kesintiye uğramasını engelleyerek, kesintinin neden olabileceği maddi ve manevi sorunları minimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, hata yönetimi kültürünün bir parçası olacak şekilde iş sürekliliğini yönetmek, karşılıklı bir sinerji sağlayabilecek önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Referanslar

1. Bauer, J., and Mulder, R. H. (2013), Engagement in learning after errors at work: Enabling conditions and types of engagement. *Journal of Education and Work*, 26(1), 99-119.
2. Cannon, M. D., & Edmondson, A. C. (2005). Failing to learn and learning to fail (intelligently): How great organizations put failure to work to innovate and improve. *Long Range Planning: International Journal of Strategic Management*, 38, 299-319.
3. Carroll, J. S., Rudolph, J. W., & Hatakenaka S. (2002). Learning from experience in high-hazard industries. *Research in Organizational Behavior*, 24: 87-137.
4. Edmondson, A.C. (2004). Learning from failure in health care: Frequent opportunities, pervasive barriers. *Quality and Safety in Health Care*, 13 (6): 3-9.
5. Frese, M. (1991). Error management or error prevention: Two strategies to deal with errors in software design. In H.-J. Bullinger (Ed.), *Human aspects in computing: Design and use of interactive systems and work with terminals* (pp. 776–782). Amsterdam: Elsevier.
6. Frese, M., & Keith, N. (2015). Action errors, error management, and learning in organizations. *Annual Review of Psychology*, 66, 661–687.
7. Garud, R., Nayyar, P. R., & Shapira, Z. (1999). In R. Garud, P. Nayyar, & Z. Shapira (Eds.), *Technological innovation: Oversights and foresights* (pp. 19–40). Cambridge, England: Cambridge University Press.
8. Gelfand, M.J., Frese, M. and Salmon, E. (2011), “Cultural influences on error prevention, detection, and management”, *Errors in Organizations*, pp. 273-315.

9. Goodman, P. S., Ramanujam, R., Carroll, J. S., Edmondson, A. C., Hofmann, D. A., & Sutcliffe, K. M. (2011). Organizational errors: Directions for future research. *Research in Organizational Behavior*, 31, 151-176.
10. Herbane, B. (2010). The evolution of business continuity management: A historical review of practices and drivers. *Business history*, 52(6), 978-1002.
11. Javed, B., Jalees, T., Herani, G. M., & Rolle, J. A. (2020). Error Management Culture and its impact on organizational performance: A moderated mediation model. *Journal of Business and Retail Management Research*, 15(1).
12. Johnson, D. D., Blumstein, D. T., Fowler, J. H., & Haselton, M. G. (2013). The evolution of error: Error management, cognitive constraints, and adaptive decision-making biases. *Trends in ecology & evolution*, 28(8), 474-481.
13. Mitroff, I.I., & Alpaslan, M.C. (2003). Preparing for evil. *Harvard Business Review*, 81(4), 109–115.
14. Parry, A.M., Barriball, K.L. and While, A.E. (2015), "Factors contributing to registered nurse medication administration error: a narrative review", *International Journal of Nursing Studies*, Vol. 52 No. 1, pp. 403-420
15. Saymaz, Özgüven (2012). İş Sürekliliği Yönetim Sistemi. Cinius Yayınları, İstanbul.
16. Schulman, P.R. (2004). General attributes of safe organizations. *Quality and Safety in Health Care*, 13 (Supplement II): ii39-ii44.
17. Spencer, B.A. (1994). Models of organization and total quality management: A comparison and critical evaluation, *Academy of Management Review*. 19(3): 446.
18. Sutcliffe, K.M., & Vogus, T. (2003). Organizing for resilience. In Cameron KS, Dutton JE, & Quinn RE (Eds.), *Positive Organizational Scholarship*, 94-110. San Francisco: Berrett-Koehler.
19. The International Organization for Standardization. 2018. ISO 22300: 2018 Security and resilience -Vocabulary.
20. The International Organization for Standardization. 2019. ISO 22301: 2019 Societal security — Business continuity management systems — Requirements.
21. Van Dyck C., Frese M., Baer M., Sonnentag S., (2005), "Organizational error management culture and its impact on performance: A two-study replication", *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1228-1240.
22. Weick, K. E., & Sutcliffe, K. M. (2007). *Managing the unexpected: Resilient performance in an age of uncertainty* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
23. Wei, W., Hua, N., Fu, X., & Guchait, P. (2017). The impacts of hotels' error management culture on customer engagement behaviors (CEBs). *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
24. Westrum, R. (1997). Social factors in safety-critical systems. In R. Redmill & J. Rajan (Eds.), *Human factors in safety critical systems* (pp. 233–256). London: Butterworth-Heinemann.
25. Zakay D, Ellis S, Shevsky M. 2004. Outcome value and early warning indications as determinants of willingness to learn from experience. *Exp. Psychol.* 51:150–5.

Xülasə

Halit Keskin, Canan Topcu

Səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti və işin davamlılığının idarə edilməsi əlaqələri

Səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti səhvlər haqqında ünsiyyət qurmaq, səhv məlumatlarını paylaşmaq, səhv vəziyyətlərində kömək etmək, səhvləri tez aşkar etmək və həll etmək kimi təşkilati təcrübələri əhatə edir. Bu çərçivədə səhvlərin idarə edilməsi yanaşması səhvlərin erkən aşkarlanmasına yönəlmişdir. İşin davamlılığının idarə edilməsi isə fəvqəladə vəziyyətlərə hazır olmağı, hadisələrə tez və effektiv reaksiya verməyi, insan həyatının, aktivlərinin və təşkilati nüfuzunun qorunmasını təmin etməyi hədəfləyən idarəetmə yanaşmasıdır. Bu kontekstdə səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti və işin davamlılığının idarə edilməsi əlaqəli anlayışlardır. Təşkilati səhvlər məhsul/xidmətin davamlılığında

fasilələrə səbəb ola bilər. Səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti səhv hərəkətlərin səbəb olduğu səhvləri tez aşkar edərək mənfi nəticələri azaltmağı hədəfləyir. Biznesin davamlılığının idarə edilməsi həm də potensial problemlərə tez reaksiya verməyi və beləliklə, məhsul/xidmətlərdə həm say, həm də müddət baxımından kəsilmələri azaltmağı hədəfləyir. Bu qiymətləndirmələrin işığında, səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti ilə işin davamlılığının idarə edilməsi arasında əlaqə aydın görünür. Bununla belə, əlaqəli ədəbiyyatda bu əlaqəyə birbaşa toxunan heç bir araşdırma tapılmamışdır.

Bu işdə səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti ilə iş davamlılığının idarə edilməsi konsepsiyaları arasındakı əlaqələr müzakirə olunur. Bu məqsədlə, ilk növbədə, səhvlərin idarə edilməsi mədəniyyəti və işin davamlılığının idarə edilməsi anlayışları izah edilir. Daha sonra bu iki anlayış arasındakı əlaqələr izah edilməyə çalışıldı.

Açar sözlər: *səhvlərin idarə olunması mədəniyyəti, biznes davamlılığının idarə edilməsi*

Summary

Halit Keskin, Canan Topcu

Error Management Culture and Business Continuity Management Relation

The error management culture encompasses organizational practices of communicating about errors, sharing error information, assisting in error situations, detecting and addressing errors quickly. Within this framework, the error management approach focuses on detecting errors early. Business continuity management, on the other hand, is a management approach that aims to be prepared for extraordinary situations, to react quickly and effectively to events, and to ensure the protection of human life, assets and organizational reputation. In this context, error management culture and business continuity management are related concepts. Organizational errors can cause interruptions in product/service continuity. The error management culture aims to reduce the negative consequences by quickly detecting the errors caused by wrong actions. Business continuity management also aims to respond quickly to potential problems, and thus to reduce interruptions in products/services both in number and duration. In the light of these evaluations, the relationship between error management culture and business continuity management is clearly seen. However, no study has been found in the related literature that directly addresses this relationship.

In this study, the relationships between error management culture and business continuity management concepts are discussed. For this purpose, first of all, the concepts of error management culture and business continuity management are explained. Afterwards, the relations between these two concepts were tried to be explained.

Key words: *error management culture, business continuity management*

ЭФФЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ПАНДЕМИИ НА МИРОВОЙ ФОНДОВЫЙ РЫНОК

Сабирова Рысты Куандыковна

Бекболат Исмайлбек Аскатулы

Атырауский университет им. Х.Досмухамедова

r.sabirova@asu.edu.kz; kansulu77@mail.ru

Резюме: *В статье рассматриваются эффекты влияния пандемии на мировой фондовый рынок. Отмечается, что распространяющаяся пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 в особенности оказала значительное влияние на все мировые фондовые рынки в нынешнем году и подорвала экономику и доходы многих компаний.*

Ключевые слова: COVID-19, фондовые рынки, мировая экономика, биржа, мировой экономический кризис

С середины 1990 до начало 2000 годов на мировом фондовом рынке образовался так называемый экономический «доткомовский пузырь» по причине резкого взлета популярности технологической сферы деятельности или, другими словами, образовавшегося интернет-бума. Произошел рост акций большинства интернет- и IT-компаний, а также увеличения количества новых технологических компаний на рынок, становящихся публичными. Как позднее оказалось, в большей степени все они были убыточные и вследствие крупных маркетинговых затрат и слабоэффективной бизнес-модели обанкротились. По причине ажиотажа инвесторы вкладывали собственные инвестиции бессистемно практически в любую компанию этой сферы, получая доходность в десятки и даже сотни раз больше в начальный период первичного размещения. В итоге, очевидно, что пузырь доткомов лопнул, вызвав тем самым впоследствии перегрев мирового фондового рынка и обвал цен компаний данной сферы. После такого серьезного опыта фондового рынка многие инвесторы переосмыслили свои приоритеты и стратегию инвестирования, теперь уже акцентируя свое внимание именно на перспективу компании в долгосрочном аспекте, нежели в спекулятивно-краткосрочном. Однако, как оказалось, найти новые компании, выходящие на фондовый рынок с очевидной дальнейшей перспективой роста довольно затруднительно.

Невозможно не отметить, что распространяющаяся пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 в особенности оказала значительное влияние на все мировые фондовые рынки в нынешнем году и подорвала экономику и доходы многих компаний. С конца февраля текущего года опасения инвесторов перед крупномасштабной пандемией привели все рынки ценных бумаг к крупному обвалу. В последствие, в марте текущего года произошли сопутствующие события нефтяного рынка, когда началась ценовая война между Российской Федерацией и Саудовской Аравией по поводу сокращения добычи нефти при текущем положении в связи со снижением спроса на рынке из-за коронавируса, обусловив тем самым обвал цен на нефть. В совокупности с возрастающим штаммом вируса это спровоцировало новую волну «Черного понедельника» на крупных мировых фондовых рынках. Власти всех стран мира применяют стимуляционные меры для поддержания экономики, но для предотвращения продолжительности падения фондовых рынков их недостаточно. Однако, на данный момент ситуация с пандемией не вызвала нарастающей неконтролируемой «экономической паники», как это произошло в 2007-2008 годах во время крупнейшей биржевой рецессии.

Рисунок 1 – Поточковый график промышленного индекса Dow Jones Industrial Average

Примечание: источник [2].

На графике промышленного индекса США Dow Jones Industrial Average, продемонстрированном на Рисунке 1, видно падение более чем на 25% с момента начала пандемии COVID-19.

Фондовые рынки Великобритании упали на 10%, совершив самый стремительный обвал с момента «Черного понедельника» 1987 года. Потери в размере более 160 миллиардов фунтов вызвал спад британского индекса FTSE100. Французские и немецкие индексы упали более чем на 11%, в то же время как Nikkei 225 - один из ключевых японских индексов за торговый день потерял 4,4%. За период с середины марта по начало апреля мировые фондовые рынки потеряли более чем 20%, по сравнению с показателями до пандемии. [17] Это говорит о наступлении рецессии.

Исходя из официальных данных торговой-финансовой платформы Bloomberg, число заболевших в развитых странах только стремительно возрастает, что существенно сказывается и на фондовых рынках (Рисунок 2).

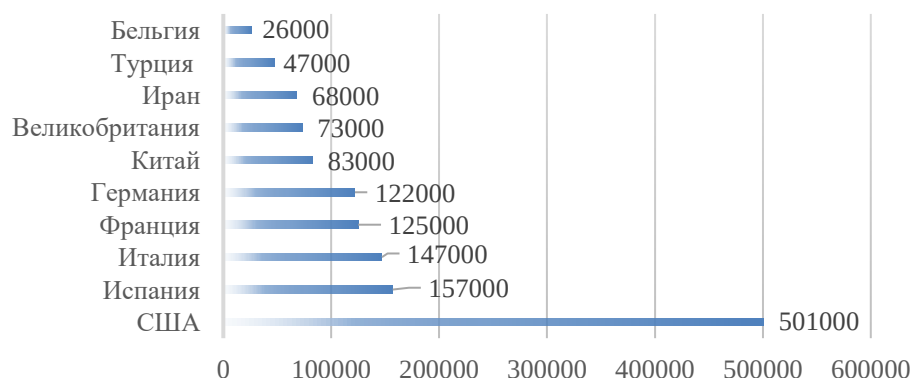

Рисунок 2 – Число зараженных COVID-19 в мире на 11 апреля 2020 года
Примечание: составлено авторами на основе источника [18].

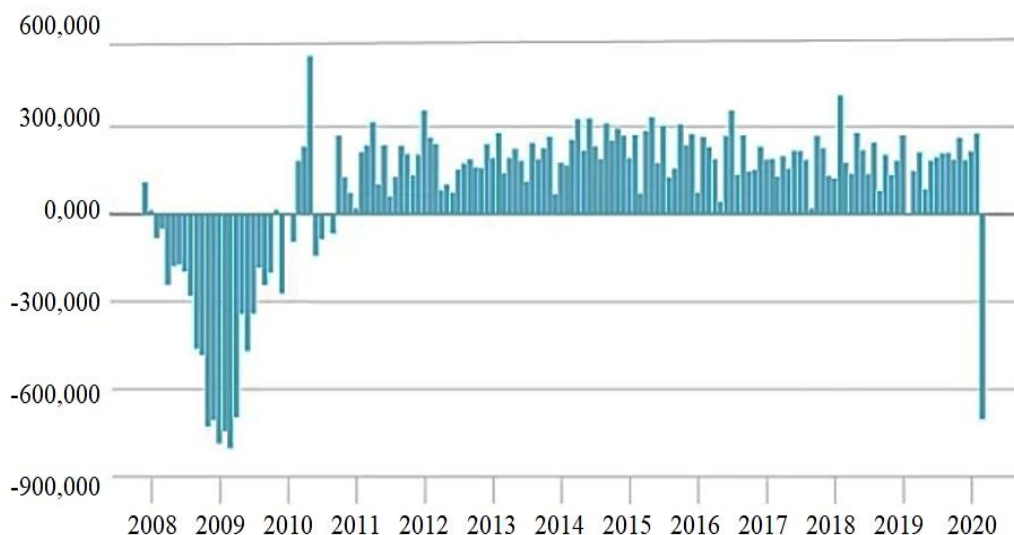

Рисунок 3 – Потери рабочих мест в США
Примечание: составлено авторами на основе источника [1].

Специалисты и аналитики Bloomberg спрогнозировали, что приблизительный ущерб составит 3 триллиона долларов США. Более того, текущее мировое положение спровоцировало увеличение

уровня безработицы, так как большее количество населения во всем мире лишились своих рабочих мест, в связи с введением чрезвычайного положения и карантина в особо крупных городах. Так, например, если анализировать статистику уровня безработицы и количеством потерянных рабочих мест в США в разрезе нескольких лет (Рисунок 3), необходимо отметить, что подобной ситуации с рабочими местами не было со времен Мирового экономического кризиса 2008 года.

Пандемия коронавирусной инфекции вызвало сильную волну неопределенности на рынке IPO, а также высокую волатильность всех акций, что может затруднить адекватную оценку прогнозирования тенденции ценных бумаг многих компаний. Большинство IPO-инвесторов ожидали в 2020 году размещений Airbnb, Postmates, Palantir, однако с большей вероятностью текущее положение на фондовых рынках отложит выход этих «долгожданных» компаний на неопределенный срок. Это в значительной степени связано с тем, что помимо того факта, что инвестирование в акции компаний, вышедших на IPO уже подразумевает под собой колоссальные риски, а с распространением пандемии произошло увеличение степени рыночных рисков, заставившая аппетит инвесторов поутихнуть.

Однако в текущий кризисный период на рынках, есть компании, которые, по мнению многих аналитиков, могут извлечь хорошую выгоду, взаимозависимые с актуальными потребительскими нуждами современного сообщества. Так, например, возрос спрос на компании, деятельность которых связана со здравоохранением и биотехнологиями, в особенности, занимающиеся разработкой вакцины против коронавирусной инфекции и производством дезинфицирующих средств.

В связи с глобальным объявлением карантина и перехода большинства работников на удаленный рабочий режим, многие инвесторы акцентировали свое внимание на компаниях, специализирующихся на разработке стриминговых сервисов, мессенджеров и сервисов, предназначенных для видеоконференций, имеющие перспективу роста.

Маловероятно, что большинство компаний решатся выйти на IPO до тех пор, пока рынки не восстановятся. Однако есть исключения для востребованных сейчас компаний, которые имеют вероятность стать успешными при условии крайне профессионального менеджмента, крепких финансовых показателей и с явными перспективами роста.

Литература

1. Официальная финансовая платформа Bloomberg
2. Официальная финансовая платформа интернет-трейдинга Investing.com//IPO Calendar// <https://www.investing.com/> [Электронный ресурс]. – (дата обращения 15.04.2020)
3. Официальная платформа деловой корпоративной информации Crunchbase// <https://www.crunchbase.com/> [Электронный ресурс]. – (дата обращения 05.12.2019)
4. Официальный сайт компании London Stock Exchange Group// <https://www.lseg.com/> [Электронный ресурс]. – (дата обращения 07.12.2019)
5. Ажиханов А.Б. Эмпирический анализ факторов, оказывающих влияние на занижение стоимости акций при первичном размещении (на примере Лондонской фондовой биржи) // ИД «Финансы и кредит», 2011. – №11(443). - С.59-72.
6. Кокорев Д.А., Чистяков А.Г. Первичные публичные размещения акций: основные исследуемые аномалии // «Корпоративные финансы», 2012. – №4(24). – С.144-150.

Xülasə

Sabirova R.K., Bekbolat İ.A

Pandemiyanın qlobal fond bazarına təsir effekləri

Məqalədə pandemiyanın qlobal fond bazarına təsiri araşdırılır. Qeyd olunur ki, xüsusilə də yayılan COVID-19 pandemiyası bu il bütün qlobal fond bazarlarına ciddi təsir göstərüb və bir çox şirkətlərin iqtisadiyyatına və gəlirlərinə zərbə vurub.

Açar sözlər: COVID-19, fond bazarları, global iqtisadiyyat, birja, global iqtisadi böhran

Summary

Sabirova R.K., Bekbolat I.A.

The Effects of the Pandemic on the Global Stock Market

The article examines the effects of the pandemic on the global stock market. It is noted that the spreading COVID-19 pandemic in particular has had a significant impact on all global stock markets this year and has undermined the economy and income of many companies.

Key words: COVID-19, stock markets, global economy, exchange, global economic crisis

НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ВУЗОВ РОССИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА: ПЕРСПЕКТИВЫ ПАРТНЕРСТВА НА ПРИМЕРЕ КАЛМЫЦКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Б.Б. ГОРДОВИКОВА

Салаев Бадма Катинович

ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Гордовикова»

uni@kalmsu.ru

Резюме: *Калмыцкий государственный университет - единственный федеральный университет в Республике Калмыкия. С 2017 года имеет статус регионального, что накладывает особую ответственность за проводимую научно-образовательную деятельность вуза в интересах региона. Университет имеет широкую программу международного сотрудничества и реализует ряд совместных научных и образовательных программ и проектов. Основной целью Калмыцкого государственного университета как опорного регионального вуза является обеспечение позиционирования вуза как одного из активных участников процесса интеграции российской высшей школы в международное научно-образовательное пространство, привлекательного для иностранных студентов, преподавателей, ученых. Значимый партнер для зарубежных университетов; активный участник международных программ и проектов.*

Ключевые слова: *научно-образовательное сотрудничество, Россия и Азербайджан*

В настоящее время каждый вуз в нашей стране и не только определяет для себя одним из главных приоритетов в своей деятельности занять достойное место в международном образовательном пространстве.

Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Гордовикова является единственным федеральным вузом в республике Калмыкия. С 2017 года имеет статус опорного регионального, что накладывает особую ответственность за проводимую научную и образовательную политику вуза в интересах региона [3]. Именно поэтому Калмгосуниверситет имеет широкую программу международного сотрудничества и реализует ряд совместных научных и образовательных программ. В вузе обучается более 1500 иностранных студентов из 45 стран мира на разных уровнях подготовки (бакалавриат, магистратура, аспирантура). КалмГУ имеет более 100 международных договоров с зарубежными вузами, институтами и научными центрами, в рамках которых осуществляется сотрудничество в области образования, науки и культуры. В числе одного из приоритетов международного сотрудничества нашего вуза является активное участие в работе Ассоциации государственных университетов Прикаспийских стран, созданной в 1996 году (в сентябре отметили 15-летний юбилей АГУПС) [2].

В этой связи главная цель Калмыцкого госуниверситета как опорного регионального университета заключается в обеспечении позиционирования вуза в качестве одного из активных участников процесса интеграции российской высшей школы в международное научно-образовательное пространство, привлекательного для иностранных учащихся, преподавателей, ученых; значимого партнера для зарубежных университетов; активного участника международных программ и проектов.

Стратегия развития интернационализации и экспорта российского образования в КалмГУ включает ряд направлений:

1. Интернационализация образовательных программ, проведение летних и зимних школ для иностранных граждан.

2. Интернационализация кадрового состава.

3. Интернационализация науки:

4. Стратегическое партнерство: активизация и диверсификация международного сотрудничества с зарубежными организациями.

5. Продвижение русского языка и культуры за рубежом через деятельность создаваемых центров.

6. Взаимодействие с дипломатическими миссиями по вопросам организации визитов делегаций в университеты, проведения международных форумов и конференций, способствующей популяризации системы высшего образования Республики Калмыкия и России в целом.

7. Создание комфортной среды пребывания иностранных граждан в регионе, которая включает доступную социальную инфраструктуру, насыщенную культурную и спортивную жизнь, обеспечение безопасности; развитие диаспор, толерантного отношения к различным национальностям и культурам.

Особое место в международном сотрудничестве КалмГУ занимает взаимодействие с вузами и научными центрами Азербайджана. Между Россией и Азербайджаном ведется давнее и плодотворное сотрудничество в области образования и науки.

Углубление российско-азербайджанского стратегического партнёрства стало новой отправной точкой в истории отношений двух стран. У России и Азербайджана есть хороший потенциал для расширения сфер делового сотрудничества в области инвестиций, энергоресурсов, науки и техники, сельского хозяйства, экологии, транспортного сообщения, культуры.

Значимым событием в укреплении российско-азербайджанского сотрудничества стало заключение в 2019 году Соглашения о научно-техническом сотрудничестве между Российской академией наук (РАН) и Национальной академией наук Азербайджана (НАНА). Академиками Александром Сергеевым (президент РАН) и Акифом Ализаде (президент НАНА) отмечалось многолетнее плодотворное сотрудничество между академиями обеих стран, важность проведения фундаментальных исследований по широкому кругу вопросов: Каспийское море (подводные морские и прибрежные исследования на Каспии), кавказоведение.

Исследование тюрко-монгольских цивилизационных контактов, кросс-культурных взаимодействий тюркских, монгольских и русского этносов в структуре российского общества, истории движения народов вокруг Каспия и их взаимодействия занимают значительное место в научно-исследовательской повестке Калмыцкого госуниверситета. И это не случайно. Исторически сложившаяся миссия и уникальное географическое положение позволяют университету служить научно-образовательным мостом, соединяя европейские и азиатские достижения и перспективы. Геополитическое, геокультурное значение региона Юга России «(Солнечного сплетения Евразии)» в истории российского государства, исторически сложившиеся и культурно-обусловленные связи Калмыкии с восточным миром формируют основу международного научного сотрудничества, способствуют продвижению позитивного имиджа университета, экспорта российских образовательных услуг в эти зарубежные государства [3].

Гуманитарную научную повестку формируют исследования, затрагивающие следующий круг вопросов:

1) выявление влияния тюркских языков на монгольские языки и монгольских языков на тюркские языки в аспекте развития фонетической системы, системы словообразования, системы словоизменения, синтаксических конструкций и лексической системы;

2) исследование характера тюрко-монгольских контактов в хозяйственно-экономической сфере и изучение их воздействия на хозяйственные отрасли (земледелие, скотоводство, промыслы, ремесла и торговля);

3) исследование проблем взаимодействия кочевых тюрко-монгольских этносов с оседло-земледельческими народами в хозяйственно-экономической, социально-политической и культурно-бытовой сферах;

4) определение комплекса заимствований в материальной и духовной культуре, изучение роли религии в развитии культурных связей;

6) изучение традиций и новаций в общественно-экономической жизни и культуре тюркских и монгольских этносов России на современном этапе.

7) сопоставительные исследования языковых, этнических, культурных данных народов двух языковых семей с целью создания единой панорамы их общих и различительных особенностей [1, 4].

В рамках заявленных направлений формируются международные временные научные коллективы из числа ведущих российских и зарубежных монголоведов и тюркологов, представленные учреждениями Российской академии наук (Институт языкознания РАН, Институт востоковедения РАН, Институт восточных рукописей РАН, Институт лингвистических исследований РАН), Бакинским Славянским университетом, вузами-партнерами – членами Ассоциации государственных университетов Прикаспийских стран.

Изучению широкого круга вопросов тюрко-монгольских цивилизационных контактов, масштабированию результатов исследований будет способствовать создание в 2022 году на базе КалмГУ лаборатории «Тюркские и монгольские народы России в контексте диалога культур». К организации этой работы будет привлечен профессор Э. Рагагнин – участник экспедиций по изучению исчезающих тюркских и монгольских языков и культур в таких странах как Китай, Иран, Киргизстан, Казахстан и Азербайджан. В 2015 г. она была удостоена звания «Почетный доктор Академии наук Азербайджана».

Большой шаг в расширении международного научно-образовательного сотрудничества был сделан в ходе проведения Международного форума «Университеты Евразии», в рамках которого было учреждено Евразийское научно-образовательное Содружество (1-4 ноября 2015 г.). Оно объединило более 20 российских и зарубежных вузов и организаций, заинтересованных в формировании и развитии евразийского научно-образовательного пространства, консолидации усилий сторон в осуществлении научных и образовательных партнерских связей в области комплексного изучения культурного наследия народов Евразии, представляющих Россию, Китай, Монголию, Казахстан, Иран, Кыргызстан. Основными направлениями научного сотрудничества были определены:

- исследование культурного наследия тюрко-монгольских этносов;
- изучение проблем евроазиатских миграций;
- изучение археологического наследия кочевых народов Евразии;
- исследование проблем алтаистики, тюркологии и монголоведения;
- исследование проблем русского языка в иноязычном окружении;
- экологический мониторинг и рациональное природопользование Каспия и сопредельных территорий.

Отдельного внимания заслуживает тот факт, что КалмГУ является одним из организаторов и активных членов международной Ассоциации государственных университетов Прикаспийских стран, объединяющей более 50 университетов и НИИ России, Казахстана, Туркменистана, Азербайджана и Ирана. Сегодня наш вуз в составе АГУПС вносит свой вклад в сохранение и развитие дружеских отношений между народами стран Каспийского региона. Актуальность площадки заключается и в том, что для Российской Федерации и всех стран региона Каспийское море и территория Прикаспия имеет исключительно большое значение в силу его геостратегического положения, политических, экономических, экологических, гуманитарных и исторических факторов [2]

В планах Прикаспийских государств – углубление экономического сотрудничества, расширение торговых и инвестиционных связей, кооперация в сфере энергетики, развития транспортно-логистического потенциала региона, наращивания туристических потоков, сохранение богатой природы и биоразнообразия Каспийского моря. Все перечисленные темы сотрудничества, обозначенные на Каспийском саммите, формируют позитивную повестку каспийского сотрудничества на долгосрочную перспективу. Отдельное внимание уделяется вопросам гуманитарного, научно-образовательного сотрудничества. И здесь свою роль должны сыграть вузы, деятельность которых всегда выступала инструментом мягкой силы, скрепой для налаживания экономического сотрудничества между нашими территориями. На Каспийском саммите Глава Российского государства подчеркнул, что есть сферы межгосударственного взаимодействия, которым не мешает наличие государственных границ, они являются трансграничными, но эффективно работающими на поддержание стабильности и безопасности в государствах сотрудничества, – это образование, наука, культура.

В числе ключевых задач Калмыцкого госуниверситета – укрепление и развитие научно-образовательного и культурного взаимодействия между вузами – членами Ассоциации государственных университетов Прикаспийских стран. Это:

- создание эффективных механизмов развития этнокультурного многообразия народов в регионе Прикаспия (Казахстан, Туркменистан, Азербайджан, Иран), гармонизация межнациональных (межэтнических) отношений.
- укрепление гуманитарной основы развития экономических и культурных связей региона со странами Прикаспийского региона.

Пандемия внесла незапланированные коррективы в межвузовское и международное взаимодействие, но, с другой стороны, ускорила внедрение и широкое использование цифровых, дистантных технологий как в образовательный процесс, так и в научное сотрудничество. 30 октября 2020 года прошла Научно-практическая конференция «Экспорт образования как фактор социально-экономического развития Юга России и Прикаспийского региона», проводимая на базе КалмГУ совместно с РУДН. В данном мероприятии приняли участие 22 представителя вуза. Одному из проводимых круглых столов была посвящена тема «Роль вуза в социально-экономическом развитии региона» с целью обсуждения вопроса об инициативе Калмыцкого госуниверситета о создании Международного экспертного центра социально-экономического развития Прикаспийского региона, призванного координировать процесс создания совместных образовательных и научных программ, направленных на подготовку специалистов, отвечающих современному уровню развития общества.

Создание временных научных коллективов с вузами участников АГУПС сегодня является важным процессом интернационализации науки. Эта программа направлена на увеличение количества участников ННПР в международных проектах и программах и, самое главное, все они призваны решать как глобальные, так и региональные задачи в различных областях научного знания и прикладного применения.

Только в 2019-2020 гг. создано нашим университетом было создано 10 международных научных коллективов с участием вузов АГУПС. В качестве примера можно привести стратегические проекты, вошедшие в программу развития университета на период до 2030 года:

- Устойчивое развитие городов и территорий и качественное образование – факторы сохранения и развития человеческого капитала Республики Калмыкии;
- Циркулярная экономика, зеленые технологии, сохранение биологического разнообразия – базовые векторы экономического развития Республики Калмыкия и научно-исследовательской повестки КалмГУ;
- Республика Калмыкия - перекресток культур, туристических путей и гуманитарных проектов».

Одна из главных задач по созданию АГУПС является вовлечение молодежи в активную студенческую жизнь. Опорный Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова, являясь научно-образовательным и культурным центром республики Калмыкия, постоянно организует работу по развитию гармонизации отношений, кросс-культурного взаимодействия и межнациональной толерантности в среде обучающихся в университете. С 2019 по 2021 год реализовано более 15 мероприятий с участием студентов, представляющих страны-участники АГУПС:

- Международный научный форум «Социально-экономические и экологические аспекты развития Прикаспийского региона»;
- Всероссийский фестиваль «Диалог культур». Мероприятие прошло в рамках реализации всероссийского конкурса молодежных проектов среди образовательных организаций высшего образования Федерального агентства по делам молодежи (Росмолодежь);
- Спартакиада народов Прикаспия.

Сегодня одним из важнейших условий экономического роста в современном обществе являются знания. По мнению экспертов Всемирного банка реконструкции и развития, «способность общества создавать знания, отбирать, адаптировать, превращать и использовать их в качестве источника прибыли имеет решающее значение для устойчивого экономического роста и повышения жизненного уровня населения». 16 декабря 2020 года прошёл Международный молодежный онлайн форум «Цифровая молодежь – строитель нового мира». В рамках форума был создан Альянс Лидеров Нового Поколения (АЛНП), который объединяет вузы разных стран, нацеленные на постоянное совершенствование профессиональной подготовки высококвалифицированных специалистов через создание индивидуальной образовательной траектории. Деятельность Альянса включает в себя:

- создание моделей уникальной индивидуальной образовательной траектории и расширение географии представителей АЛНП;
- предоставление выбор студентам, обучающимся в вузах партнерах пройти обучение по индивидуальной образовательной траектории;
- реализация совместных образовательных программ между вузами-участниками АЛНП;
- создание временных научных студенческих коллективов для реализации научных проектов.

Ассоциация государственных университет Прикаспийских стран является прочным фундаментом для углубления и расширения сотрудничества между вузами России и Азербайджана. И потому сегодня мы можем ставить и решать задачи нового уровня. Эта уверенность основана на тех значимых результатах, которых мы уже добились вместе, на сплочённости ученых и сотрудников наших университетов общества и, главное, на колоссальном потенциале наших государств и народов.

Литература

1. Салаев Б.К. Сотрудничество КалмГУ с востоковедными центрами России, ближнего и дальнего зарубежья / В сборнике: Сетевое востоковедение: устные и письменные традиции в контексте межкультурного взаимодействия. Материалы II Международного научного форума. Министерство науки и высшего образования Российской Федерации; ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет имени Б.Б. Городовикова»; ФГБУН «Институт языкознания Российской академии наук»; ФГБУН «Институт востоковедения Российской академии наук»; ФГБУН «Институт мировой Литература им. А.М. Горького Российской академии наук»; ФГБУН «Институт лингвистических исследований Российской академии наук»; ФГБУН «Институт восточных рукописей Российской академии наук». 2018. С. 8-11.
2. Салаев Б.К. Научно-образовательная деятельность Калмыцкого государственного университета имени Б. Б. Городовикова в интересах социально-экономического развития Прикаспийского региона / В сборнике: Устойчивое развитие стран Прикаспийского региона в условиях меняющегося мира. Сборник научных докладов по итогам международной научно-практической конференции. 2020. С. 71-79.
3. Салаев Б.К. Калмыцкий государственный (опорный) университет: 50 лет в научно-образовательном пространстве России // Научная мысль Кавказа. 2020. № 4 (104). С. 138-141.
4. Трофимова С.М., Салаев Б.К. Актуальные проблемы монголоведных и алтаистических исследований (материалы форума) // Российская тюркология. 2019. № 3-4 (24-25). С. 99-111.

Xülasə

Salayev B.K.

Rusiya və Azərbaycan universitetləri arasında elm və təhsil əməkdaşlığı: B.B. Qorodovikova adına Kalmık Dövlət Universitetinin təmsalında tərəfdaşlıq perspektivləri

Kalmık Dövlət Universiteti Kalmıkiya Respublikasında yeganə federal universitetdir. 2017-ci ildən regional statusa malikdir ki, bu da universitetin regionun maraqları naminə aparılan elm və tədris fəaliyyətinə xüsusi məsuliyyət qoyur. Universitet geniş beynəlxalq əməkdaşlıq proqramına malikdir və bir sıra birgə elm və təhsil proqramları və layihələri həyata keçirir. Kalmık Dövlət Universitetinin regional universitet kimi əsas məqsədi universitetin Rusiya ali təhsilinin beynəlxalq elm və təhsil məkanına integrasiyası prosesində fəal iştirakçılardan biri kimi mövqe tutmasını təmin etməkdir, xarici tələbələr, müəllimlər və tələbələr üçün cəlbəedici. Alimlər xarici universitetlər üçün əhəmiyyətli tərəfdaş; beynəlxalq proqram və layihələrin fəal iştirakçısıdır.

Açar sözlər: *elm və təhsil əməkdaşlığı, Rusiya və Azərbaycan*

Summary

Salayev B.K.

Scientific and Educational Cooperation Between the Universities of Russia and Azerbaijan: Prospects for Partnership on the Example of the Kalmyk State University B.B. Gorodovikova

Kalmyk State University is the only federal university in the Republic of Kalmykia. Since 2017, it has the status of a regional reference, which imposes special responsibility for the ongoing scientific and educational activities of the university in the interests of the region. The University has a broad program of international cooperation and implements a number of joint scientific and educational programs and projects. The main goal of Kalmyk State University as a reference regional university is to ensure the positioning of the university as one of the active participants in the process of integrating Russian higher education into the international scientific and educational space, attractive to foreign students, teachers, scientists; a significant partner for foreign universities; an active participant in international programs and projects.

Key words: *scientific and educational partnership, Russia and Azerbaijan*

МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПЕРИОД РЕЖИМА ВВЕДЕННЫХ САНКЦИЙ В ОТНОШЕНИИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В 2022 ГОДУ

Хисамова Циала Темуровна

Трегубова Ольга Викторовна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

es@rusoil.ru; tregubova1999@mail.ru

Резюме: за последние несколько лет Российская Федерация столкнулась с рядом напряженных экономических ситуаций, которые произвели неизгладимые последствия на сферу малого и среднего бизнеса. Данная сфера бизнеса оказывает значительное влияние на национальную экономику страны, что говорит об ее материально-выгодном положении для самого государства. Таким образом поддержка малого и среднего бизнеса в финансово тяжелый для него период является выгодной и для самой страны. В данной статье раскрываются меры государственной поддержки сферы малого и среднего предпринимательства и области их применения.

Ключевые слова: бизнес, малое и среднее предпринимательство, санкции, государственная поддержка.

Проблема создания, функционирования и развития малого и среднего бизнеса является одной из актуальных в Российской Федерации. Сфера деятельности, которую осуществляет предприятие чаще всего направлена на извлечение природных благ или осуществляется в качестве взаимовыгодного обмена, то есть за предоставленные услуги компания получает другие товары или денежные средства. Сфера малого бизнеса оказывает значительное влияние на национальную экономику, но с рядом сложностей, где в первую очередь встает вопрос о законодательной базе и налоговой нагрузке.

Развитие малого бизнеса оказывает положительное влияние на конкуренцию, увеличивается количество рабочих мест, насыщаются местные и региональные рынки, раскрывается человеческий потенциал, что является выгодным для Правительства, следовательно, оно должно приложить максимальные усилия для его развития и оказывать поддержку.

Функционирование малого бизнеса на территории Российской Федерации за последние несколько лет осложнилось рядом экономически тяжелых событий. В 2020 году большой удар по данной сфере предпринимательства нанесла глобальная эпидемиологическая катастрофа, на начало 2022 года сфера предпринимательства в Российской Федерации столкнулась с введенными западными санкциями в отношении страны. Для преодоления данных трудностей государство оказывается непосредственное участие, так предприятия малого и среднего бизнеса, которые пострадали от введенных санкций, могут воспользоваться следующими вариантами поддержки:

- оформление кредитных каникул или реструктуризация долга;
- получение кредитных денежных средств на льготных условиях;
- гарантии поручительства по кредитам;
- получение услуг лизинга и факторинга по льготным ставкам;
- мораторий на банкротство;
- ограничение эквайринговых комиссий, то есть ограничение по комиссиям за прием платежей и компенсация части понесенных расходов;
- финансирование на создание и развитие бизнеса по программе выдачи грантов;
- получение специальных мер поддержки, например, в определенной отрасли или регионе.

Более подробно рассмотрим каждый вариант государственной поддержки. Так если кредит или займ предпринимателем был получен до 1 марта 2022 года, то данные компании до 30 сентября 2022 года могут оформить кредитные каникулы, то есть попросить кредиторов об отсрочке платежа. Данную возможность можно использовать и в том случае, если займов или кредитов несколько, но только один раз.

На время оформленных кредитных каникул банки, микрофинансовые организации и кредитные потребительские кооперативы не имеют права начислять штрафы за просроченный платеж, следовательно, и финансовая репутация не портится. Но на начисление процентов по основному долгу данная программа не распространяется и по истечению кредитных каникул начисленные проценты добавятся к общей сумме заемных денежных средств. Завершить каникулы можно до окончания срока льготного периода, если финансовое положение компании улучшилось, и она больше не нуждается в данной государственной поддержке.

Данные кредитные каникулы распространяются как на физических лиц, а именно индивидуальных предпринимателей, так и на юридических, функционирующих в сфере малого и среднего бизнеса, если их сфера деятельности связана с теми отраслями, которые в наибольшей степени пострадали от санкций.

Те предприниматели, которые уже оформляли кредитные каникулы в период пандемии в 2020 году могут также снова подать заявление на перерыв в выплате платежей по новым основаниям. Также те предприниматели, которые являлись участниками программы ФОТ 3.0 в 2021 году, по которой они получали льготные кредиты по ставке 3% на выплату заработной платы работникам и отсрочки по возврату данных денежных средств – также имеют право на оформление кредитных каникул.

В том случае, если деятельность компании не попадает под критерии необходимые для оформления кредитных каникул, есть вариант реструктуризации долга. У большинства финансовых организаций, предоставляющих денежные средств в долг, имеются собственные программы реструктуризации, например, уменьшение размера ежемесячных выплат за счет увеличения срока погашения.

Для тех организаций, чье финансовое положение ухудшилось вследствие введенных санкций Банк России вынес рекомендации, что кредиторы не должны отказывать даже если клиент уже менял график платежей, в этом случае заемщики смогут избежать просроченных платежей, следовательно, и кредитная история не испортится. За реструктуризацией могут обратиться индивидуальные предприниматели, юридические лица или самозанятые, если их финансовое положение изменилось в худшую сторону после 18 февраля 2022 года.

Следующим вариантов государственной поддержки является предоставление льготных кредитов по программам Минэкономразвития, Корпорации МСП и Центрального банка РФ. По данным государственным программам предприниматели могут получить кредиты по льготным ставкам, а именно для малого и микробизнеса до 15% годовых, для среднего до 13,5%, при этом все программы различаются по срокам, необходимым требованиям к предприятиям, а также целью получаемого кредита и его размерами.

Для участия в данной программе льготного кредитования предприятие должно соблюдать ряд требований, а именно быть зарегистрированным на территории Российской Федерации, входить в Единый реестр субъектов МСП, деятельность компании не должна быть связана с добычей и реализацией полезных ископаемых, а также с производством и продажей подакцизных товаров за исключением предприятий, работающих в сфере общественного питания и гостиничного бизнеса, и микропредприятий, занимающихся сферой розничной торговли.

Аналогично программе льготного кредитования предприниматели с мая 2022 года могут рассчитывать на получение услуг лизинга и факторинга по льготным ставкам, а именно не более 15% для сферы малого бизнеса и не более 13,5% для среднего. При этом сниженные тарифы факторинга и

лизинга смогут предложить только те компании, которые получают финансирование по программе Центрального банка РФ.

Для увеличения шанса получения заемных денежных средств банку требуется залог, на тот случай, если предприятие перестанет вносить платежи. В случае отсутствия залога или его небольшой величины можно воспользоваться следующими мерами государственной поддержки, а именно воспользоваться возможностью поручительства Корпорации МСП или региональных гарантийных организаций, которые гарантируют банку погашению части долга, если клиент не сможет вносить платежи. Требования к сфере предпринимательства в данном случае такие же, как и при оформлении льготного кредита.

На государственном уровне разработаны несколько вариантов предоставления гарантий и поручительств:

1. Поручительства Корпорации МСП «Зонтичный механизм»:

- Поручительство выдается на срок не более 180 месяцев, размер которого до 1 000 000 000 рублей и покрывает до 50% основной суммы заемных денежных средств;

- Полученные денежные средства можно расходовать на увеличение оборотного капитала, на рефинансирование уже имеющихся у компании кредитных обязательств и на развитие производства;

- Получение поручительства возможно без обращения в Корпорацию МСП, если банк, в котором оформляется кредит, является ее партнером. При этом поручительство для предприятия выполняется на безвозмездной основе, комиссию Корпорации выплачивает банк самостоятельно.

2. Поручительства региональных гарантийных организаций. Данные поручительства выдаются на сумму до 25 000 000 рублей, а в некоторых регионах до 100 000 000 рублей, но в отличие от «Зонтичного механизма» данные поручительства платные, а их стоимость составляет от 0,5 до 3% годовых.

3. Независимые гарантии Корпорации МСП. Данные гарантии, аналогично «Зонтичному механизму», покрывают до 50% суммы кредита и ее размер составляет до 1 000 000 000 рублей, но действуют в течение всего срока кредитного договора, а также три месяца после его завершения и являются платными – размер комиссии составляет от 0,1 до 1,25% годовых.

4. Совместные поручительства Корпорации МСП и региональных гарантийных организаций: в данном случае предприятие может воспользоваться сразу и поручительством РГО и поручительством или гарантиями Корпорации МСП, которые в совокупности в большинстве случаев покрывают 70-90% от общей суммы кредитных обязательств.

Следующей мерой государственной поддержки стал мораторий на банкротство. С 1 апреля 2022 года Правительство запретило кредиторам требовать от предприятий банкротства по 1 октября 2022 года, что позволит предприятиям адаптироваться к возникшим финансовым трудностям и предоставит время для поиска путей решения. Но данный запрет не действует на самих предпринимателей и в случае непреодолимых финансовых трудностей он может самостоятельно отказаться от моратория и объявить себя банкротом

Данный мораторий распространяется на индивидуальных предпринимателей, а также малый и средний бизнес не зависимо от сферы деятельности.

Для предприятий, работающих в сфере продажи товаров и услуг, которым присвоен статус социально значимых с 18 апреля 2022 года применяется пониженный процент по комиссии за эквайринг, то есть приема оплаты по банковским картам. Данная комиссия не превышает 1%, а данная мера поддержки будет действовать до 31 августа 2022 года.

Также для предприятий, функционирующих в сфере малого и среднего бизнеса и зарегистрированных в реестре МСП предусмотрена компенсация комиссий с 1 января по 1 июля 2022 года, если платежи за предоставляемые товары и услуги были выполнены по QR-коду через Систему быстрых платежей.

Следующей и достаточно развивающейся уже на протяжении нескольких лет мерой государственной поддержки является выдача грантов молодым предпринимателям. На данные гранты могут претендовать индивидуальные предприниматели или учредители компаний, чья доля в уставном капитале не менее 50% в возрасте от 18 до 25 лет. Грант выдается на создание или развитие компании в размере от 100 000 рублей до 500 000 рублей, а в случае работы в зоне Арктики и до 1 000 000 рублей. Полученные денежные средства разрешено использовать в качестве оплаты аренды или проведения ремонтных работ, покупки программного обеспечения или проведения НИОКР, покупки основных средств, за исключением недвижимого имущества и транспортных средств, оплата услуг связи и франшизы, а также оплата аванса по договору лизинга.

Данная программа государственной поддержки действует на определенных условиях, а именно:

- долговые обязательства кандидата на грант по налогам и взносам не должны превышать 1 000 рублей;
- государственная регистрация предприятия, а также самого претендента на грант должна осуществляться на территории Российской Федерации, за исключением города Москвы;
- при расходовании денежных средств, выданных после получения гранта, предприниматель должен дополнить в расходы не менее 25% собственных денежных средств;
- получение гранта, а также реализация дальнейшей деятельности возможна только в том регионе, где оно зарегистрировано.

Для некоторых секторов экономики, таких как сельское хозяйство и сфера информационных технологий, предусмотрена система отсрочки платежей по налогам и сборам, а также другие налоговые и административные льготы.

Таким образом, поддержка малого и среднего бизнеса в условиях, введенного против Российской Федерации, санкционного режима, является одной из приоритетных задач. В данный период времени производство в России имеет большой потенциал к возвращению утраченных позиций и созданию конкуренции на внутренних и внешних рынках. Для «завоевания» мирового рынка страна обладает большими необходимыми человеческими и природными ресурсами с государственной поддержкой, а также отсутствие в данный период зарубежных конкурентов значительно облегчает положение предпринимателей.

Литература

1. Федеральный Закон «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации» от 24 июля 2007г. № 209-ФЗ (ст.4).
2. Буров В. Ю., – Основы предпринимательства : Часть III, учебное пособие : [в 3 ч. / В. Ю. Буров ; Забайкал. гос. ун-т. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Чита, ЗабГУ, 2018.
3. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства: Учебное пособие. – Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2018.
4. Косов М. Е. Государство и бизнес: основы взаимодействия: учебник / М.Е. Косов, А.В. Сигарев, О.Н. Долина [и др.]. — Москва: ИНФРА-М, 2022. — 295 с.
5. Степашова А. Ю. Влияние санкций на малый бизнес / А. Ю. Степашова, Т. Е. Исакова, Н. А. Калущкая. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 21 (80). — С. 425-428.
6. Управление малым бизнесом: учебное пособие / под общ. ред. В. Д. Свирчевского. — Москва: ИНФРА-М, 2022. — 256 с.
7. Филимонова Н. М. Экономика и организация малого и среднего бизнеса: учебное пособие / Н. М. Филимонова, Н. В. Моргунова, Е. С. Ловкова. - 2-е изд., доп. - Москва: ИНФРА-М, 2020. - 222 с.

Xülasə

Xisamova T.T., Trequbova O.V.

2022-ci ildə Rusiya Federasiyasına qarşı tətbiq edilən sanksiyalar dövründə kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstək tədbirləri

Son bir neçə il ərzində Rusiya Federasiyası kiçik və orta biznes üçün silinməz nəticələrə səbəb olan bir sıra gərgin iqtisadi vəziyyətlərlə üzləşmişdir. Bu biznes sahəsi ölkənin milli iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsir göstərir ki, bu da onun dövlətin özü üçün maliyyə baxımından əlverişli mövqeyini göstərir. Belə ki, onlar üçün maddi cəhətdən çətin olan dövrdə kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi ölkənin özü üçün də sərfəlidir. Bu məqalədə kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyi tədbirləri və onların tətbiqi sahələri açıqlanır.

Açar sözlər: biznes, kiçik və orta sahibkarlıq, sanksiyalar, dövlət dəstəyi

Summary

Khisamova Ts.T., Tregubova O.V.

Measures of state support for small and medium-sized businesses during the regime of sanctions imposed to the Russian Federation in 2022

Over the past few years, the Russian Federation has faced a number of tense economic situations that have had indelible consequences on the sphere of small and medium-sized businesses. This area of business has a significant impact on the national economy of the country, which indicates its financially advantageous position for the state itself. Thus, the support of small and medium-sized businesses in a financially difficult period for them is beneficial for the country itself. This article reveals the measures of state support for the sphere of small and medium-sized businesses and the scope of their application.

Key words: business, small and medium-sized entrepreneurship, sanctions, state support.

К ВОПРОСУ О ЖКХ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Шайбакова Эмма Рифовна

Мухамадиева Эльвира Фанировна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

emma-sh@yandex.ru ; teffi83@yandex.ru

Резюме: Исследование направлено на рассмотрение взаимодействия сферы жилищных и коммунальных услуг с населением, основных проблем функционирования отрасли и определения направления решений.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, тарифы, задолженность, нормативы, коммунальные услуги, потребительские расходы.

Тарифная политика является важнейшим элементом механизма предоставления коммунальных и жилищных услуг, при этом тарифы на услуги и работы должны быть понятны и показывать реальную стоимость содержания и проведения ремонта жилого фонда.

В настоящее время имеющаяся система распределения тарифов на услуги жилищно-коммунального хозяйства складывается из совокупности затрат на их производство, что побуждает руководителей организаций ЖКХ к увеличению издержек, а соответственно и не способствует ресурсосбережению. Оплата платежей регулируется на законодательном уровне, а именно статьями 153 и 155 Жилищного Кодекса РФ, в которых прописывается, что взаимоотношения с системой ЖКХ предусматривают полную уплату начисленных сумм не зависимо от реально предоставленных работ и услуг.

Несмотря на то, что порядок уплаты платежей по всем предоставляемым работам и услугам является обязательным, положение в данной сфере формируется так, что количество денежных средств, перечисляемых в бюджет организаций, значительно меньше, чем имеющиеся обязательства самого предприятия, вследствие чего предоставляемые услуги и работы в полном объеме оказываться не могут, и большая часть имеющихся сумм идёт на покрытие издержек по заработной плате рабочих и содержание аппарата управления. В результате неуплаты собственных обязательств гражданами образуются многомиллиардные задолженности (по данным Росстата), что наглядно представлено на рисунке 1.

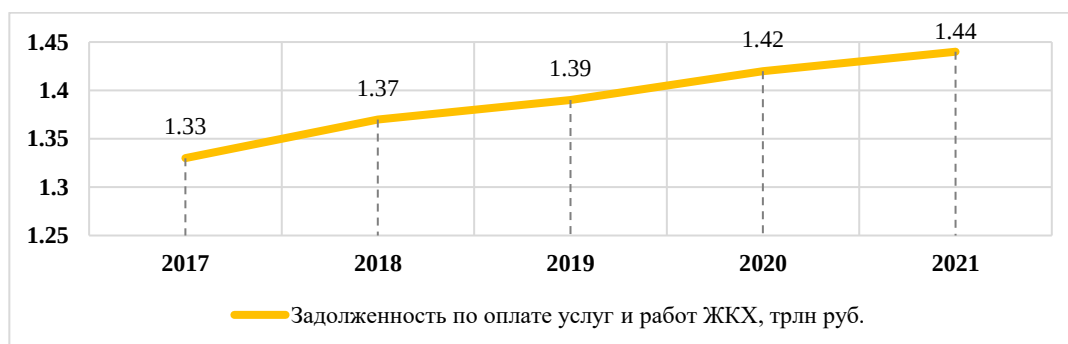

Рисунок 1. Задолженность по оплате жилищно-коммунального хозяйства за период 2017-2021 гг., трлн руб.

По данным графика видно, что за последние 5 лет наблюдается активный рост задолженности перед предприятиями, предоставляющими жилищные и коммунальные работы и услуги. В первую очередь такие высокие цифры связаны с низким уровнем платежной дисциплины всех групп потребителей, где подавляющее большинство руководствуется тем, что коммунальные и жилищные услуги это не продукт коммерческой деятельности и не зависимо от его оплаты организации обязаны его предоставлять.

За несвоевременную оплату предоставляемых работ и услуг службами жилищно-коммунального хозяйства предусмотрено частью 14 статьи 155 ЖК РФ начисление пени с 31-го дня просроченной оплаты платежей в размере 1/300 ставки рефинансирования Центрального банка РФ от суммы задолженности за каждый просроченный день, а уже с 91-го дня ставка повышается до 1/130.

Необходимо отметить, что оплата жилищных и коммунальных услуг имеет разную систему расчета, что связано с различием предоставляемых работ. Так оплата за жилищные услуги, к которым относятся затраты предприятий, связанные с содержанием домов и придомовых территорий, а именно текущий ремонт общего имущества, уборка во дворах, содержание и ремонт лифтов, вывоз мусора, уход за территорией возле подъезда, управление домом, содержание общего имущества, уборка в подъездах рассчитывается по формуле: $T \times S$, где T – установленный тариф, а S – площадь квартиры, с которой взимается оплата. При этом согласно части 7 статьи 156 ЖК РФ размер платы за услуги устанавливается собственниками жилья на общем собрании (если не созданы товарищества или жилищные кооперативы), но в реальной жизни в большинстве случаев применяются тарифы, которые устанавливаются органами государственной власти субъектов РФ согласно части 2 статьи 157 ЖК РФ. Тарифы на содержание жилого фонда связаны в первую очередь с категорией дома, а также этажа, на котором находится квартира. Для более наглядного представления в таблице 1, представлены тарифы, установленные с 1 января 2022 года в Москве.

В свою очередь оплата коммунальных услуг, которые включают электроснабжение, подачу горячей и холодной воды, газоснабжение, водоотведение, отопление и общедомовые нужды, рассчитывается при наличии счетчиков и при их отсутствии.

Таблица № 1

Тарифы за содержание жилого помещения

Категория дома	Квартира на втором этаже и выше, за 1 м ²	Квартира на первом этаже, за 1 м ²
Жилой дом со всеми удобствами; имеется лифт и мусоропровод	28,48 руб.	23,86 руб.
Жилой дом со всеми удобствами; имеется лифт, мусоропровод отсутствует	25,70 руб.	21,08 руб.
Жилой дом со всеми удобствами; лифт и мусоропровод отсутствуют	23,86 руб.	23,86 руб.
Дом со всеми удобствами, без лифта, без мусоропровода	21,08 руб.	21,08 руб.
Жилой дом без одного или более видов удобств или с износом 60% и более %; жилое помещение, признанное непригодным для проживания	10,98 руб.	10,98 руб.

Так стоимость оплаты отопления при отсутствии счетчиков будет рассчитываться по формуле: $H \times S \times T$, где H – норматив или установленное законодательством региона количество определенного ресурса, выделенное на одного потребителя в месяц, S – площадь жилого помещения, а T – установленный тариф.

Аналогично ведется расчет платежей за подачу воды и ее водоотведение, но в данном случае используется не площадь жилого помещения, а количество зарегистрированных граждан в данной квартире (N) и соответственно формула принимает следующий вид: $H \times N \times T$.

Стоимость оплаты при наличии счетчиков за отопление будет рассчитываться в следующем виде: $(V + V_1 \times S / S_1) \times T$, где V – индивидуальное потребление, V_1 – общедомовое потребление, S – общая площадь квартиры, S_1 – общая площадь жилых и не жилых помещений, T – установленный тариф.

Расчет оплаты воды в случае установленных счетчиков является достаточно простым и подразумевает умножение потребленного количества воды (V) на установленный тариф, а соответственно формула имеет следующий вид: $V \times T$.

Ежегодно происходит повышение тарифов ЖКХ, но, согласно закону, органы местного самоуправления не имеют полномочий поднимать стоимость в любой момент. Повышение тарифа возможно всего один раз в год, а именно 1 июля, исключением являлся 2019 год, когда тарифы менялись еще и 1 января, что было связано с повышением налога на добавленную стоимость. Произвольное увеличение стоимости предоставляемых услуг также недопустимо, для каждого устанавливается базовый и предельные индексы, где базовый – это усредненный процент, на который могут увеличиться цена на коммунальные услуги, а предельный – это максимум, на который может быть увеличен тариф. Повышение тарифов за последние 5 лет представлено на рисунке 2, где аналогично отражен рост инфляции за этот же период.

Общий рост тарифов за ЖКХ за анализируемый период составил 19,4%, что почти совпадает с официальным уровнем увеличения цен на товары и услуги в России с 2017 по 2021 года – инфляция за данный период составила 21,62%. При этом из графика видно, что в 2017 и в 2019 рост тарифов за услуги ЖКХ был достаточно высоким (более 4%) и превышал рост инфляции.

В законодательстве РФ с 2018 года предусмотрено, что оплата коммунальных услуг может проходить не только через управляющую компанию, но и непосредственно через ресурсоснабжающие организации. При переходе на прямую оплату собственникам приходит не одна квитанция за все виды коммунальных услуг, а сразу несколько отдельных: за воду и водоотведение,

за отопление, за газ, за электричество, за вывоз мусора и так далее. Но платежи непосредственно ресурсоснабжающим компаниям нельзя перевести в общедомовые, оплата по ним начисляется только поквартирно.

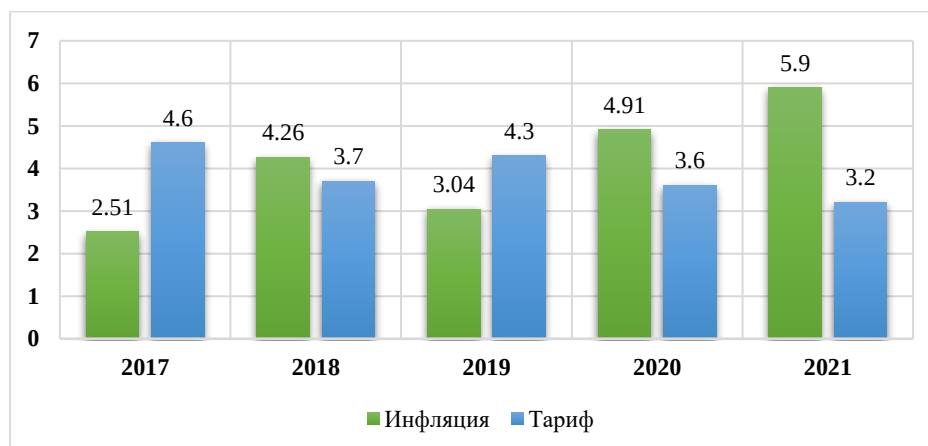

Рисунок 2. Взаимосвязь роста тарифов на услуги ЖКХ и роста инфляции в среднем по стране за период 2017-2021 гг., %

Законодательством также предусмотрено, что заключение прямого договора это в первую очередь право собственника, но не его обязанность. В тех случаях, когда собственники не имеют претензий к работе управляющей компании, то переходить на прямые договора нет необходимости. Но в тех случаях, когда оплата идет через управляющую компанию, а среди жильцов есть недобросовестные, то УК вынуждена вносить оплату за них ресурсоснабжающим организациям из других статей – прежде всего данные «деньги» вынимаются с обслуживания и ремонта. В конечном итоге выходит ситуация, когда за долги неплательщиков платят добросовестные жители, а данные средства могли быть потрачены на благоустройство подъездов или придомовых территорий.

При выборе прямой схемы оплаты собственник будет платить поставщикам предоставляемых услуг напрямую и получать их в необходимом объеме и качестве, а оплачивать счета за содержание и ремонт общего имущества дома уже товариществу собственников жилья.

Но переход на прямые договора не всегда является положительным моментом как для собственников жилья, так и для ресурсоснабжающей компании. РСО не всегда хотят переходить на прямые договора так как для них это достаточно трудозатратно. Появляется необходимость содержать расчетный центр, производить оплату заработной платы рабочим, следить за достоверностью предоставляемых сведений собственников жилья. Кроме того, РСО понимаю, что также будут и недобросовестные жильцы, которые не будут вносить оплату коммунальных услуг, а взыскать с них долг обычно намного сложнее, чем с управляющей компании. Для жильцов неудобство возникнет в том, что вместо одного платежного документа собственникам будет приходиться квитанция по каждому виду предоставляемых услуг.

Независимо от того, кому происходит оплата коммунальных услуг, как перед управляющей компанией, так и перед ресурсоснабжающими организациями сформировались многомиллиардные задолженности, но суммы данных задолженностей разнятся в зависимости от округов Российской Федерации, что наглядно представлено на рисунке 3.

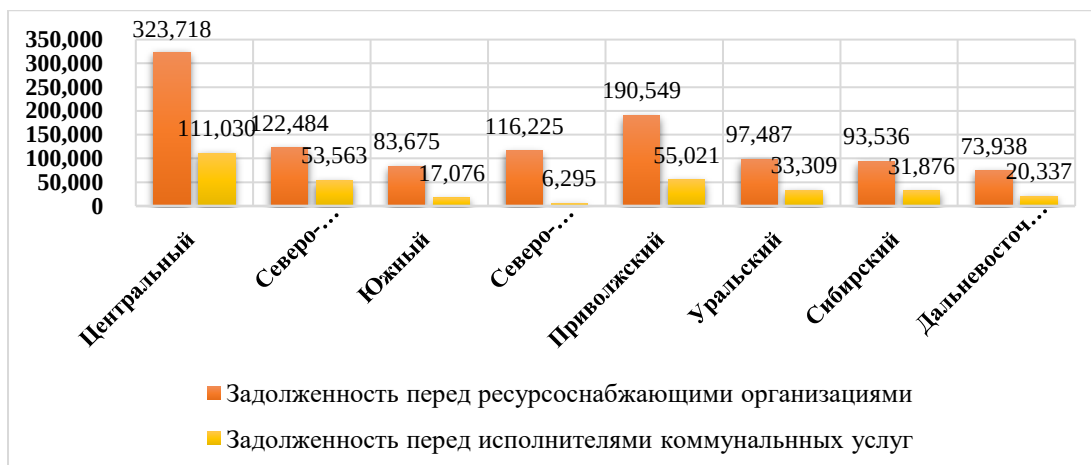

Рисунок 3. Задолженность собственников за оплату коммунальных услуг перед УК и РСО по федеральным округам РФ на 2021 год, млн руб.

В первую очередь размер задолженности связан с количеством проживаемого населения на данной территории, с уровнем платежной дисциплины граждан и долей потребительских расходов, потраченной на оплату жилищно-коммунальных услуг. Для более наглядного представления данной зависимости на рисунке 4 и 5 показано население данных федеральных округов и доля потребительских расходов среднестатистической семьи на оплату жилищно-коммунальных услуг.

Рисунок 4. Население федеральных округов РФ на 2021 год, чел.

Как видно из графика доля потребительских расходов во всех округах достаточно высокая, что порождает высокую неплатежеспособность населения. Законодательством РФ предусмотрены льготы для определенного круга населения, которые позволяют сократить стоимость оплаты от 30 до 50 процентов.

Категории граждан, которые могут воспользоваться льготами определяют органы исполнительной власти на федеральном и региональном уровнях. Федеральные льготы одинаковы для определенных категорий граждан. Так кавалеры высших наград СССР и РФ не платят за услуги ЖКХ полностью, семьи погибших военнослужащих оплачивают за данные услуги только 40%, граждане, имеющие инвалидность, семьи с детьми, имеющими инвалидность, ветераны ВВО, ликвидаторы и пострадавшие от последствий радиационных аварий, а также те, кто прошел концлагеря оплачивают только 50% стоимости предоставляемых услуг.

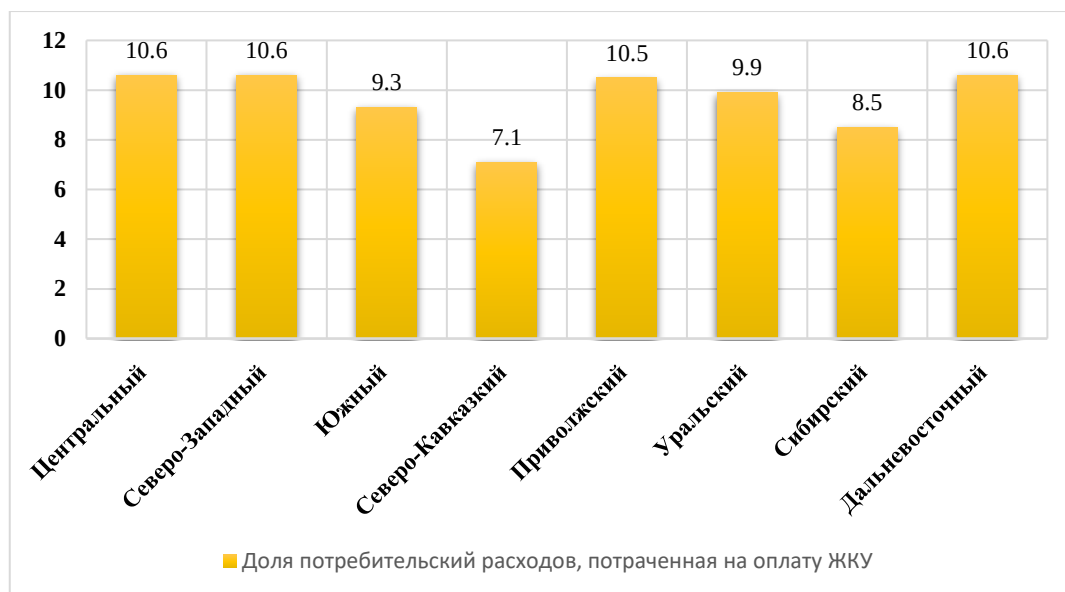

Рисунок 5. Доля потребительских расходов среднестатистической семьи, %

Региональные исполнительные органы власти вправе дополнить федеральный список и ввести дополнительные категории граждан, которые могут воспользоваться льготами для снижения стоимости оплаты жилищно-коммунальных услуг. К таким категориям относятся многодетные семьи, пенсионеры, малоимущие граждане, сироты или дети, оставшиеся на попечении родственников, ветераны труда, сельские учителя и врачи, почетные доноры.

Минимальная льгота для многодетных семей на оплату воды, электроэнергии и газа, которую обязан предоставить регион, составляет не менее 30%, для семей, в которой проживает 10 детей и более, льгота увеличивается до 50%. Аналогично предусмотрена льготы на водоотведение и центральное отопление, в тех случаях, когда оно отсутствует, компенсируется стоимость отопительных материалов.

Врачи и учителя, работающие в сельской местности, имеют право претендовать на ежегодную денежную компенсацию за уже оплаченные жилищно-коммунальные услуги. Оплачивают только 50% суммы взноса за капитальный ремонт имеют право граждане, имеющие инвалидность I и II групп, ветераны труда, инвалиды войны, а также граждане в возрасте 70-79 лет, находящиеся на пенсии, лица, в возрасте 80 лет и старше перестают оплачивать данные взносы полностью.

Способы решения проблемы с задолженностью жильцов за оплату коммунальных можно разделить на досудебные или претензионные и судебные-исполнительные. У одного собственника может находиться несколько разных долгов за разные периоды времени, по каждому из которых ведутся дела на разных этапах. Схема работы с должниками представлена на рисунке 6.

К профилактическим мерам и информационно-разъяснительным работам относятся уведомления собственников о начислениях пени за просроченные платежи, что позволит решить вопрос «случайных» просроченных платежей, а также проведение разъяснительных работ по представляемым расчетам, так как одной из основных причин неуплаты является непонимание жильцов об обосновании начислений.

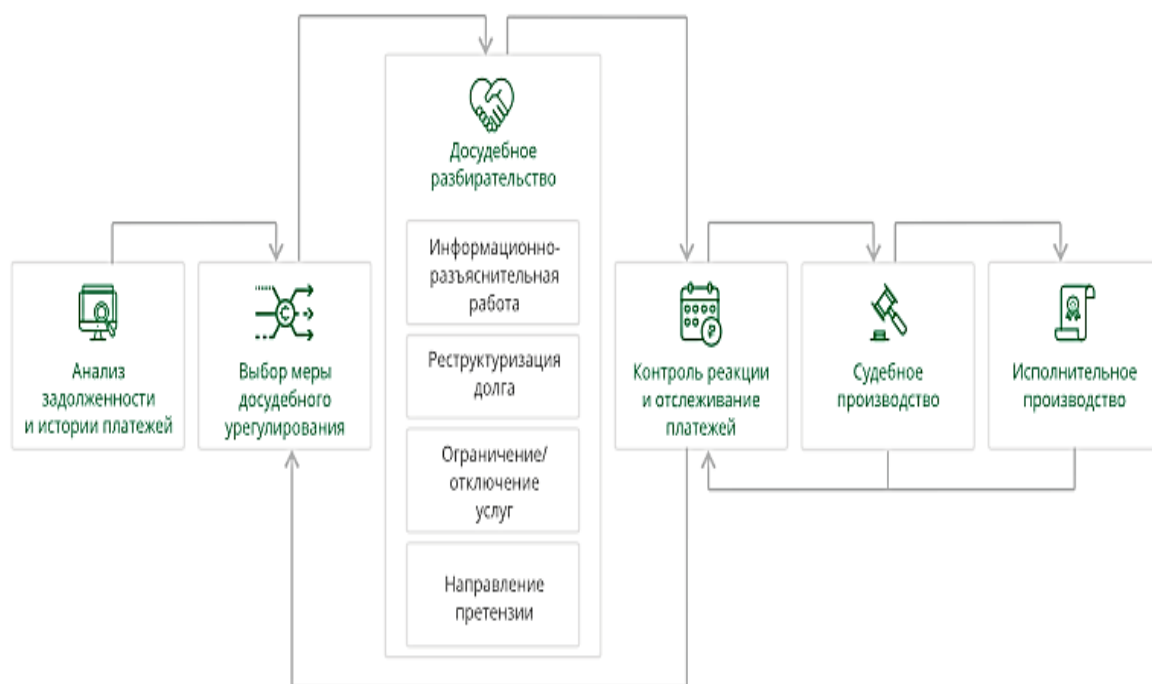

Рисунок 6. Схема работы с должниками

Так в качестве разъяснительных работ могут быть использованы следующие меры взаимодействия:

- проводить личную встречу с жильцами и обосновать правильность расчетов по их коммунальным платежам;
- проводить информирование собственников о способах погашения задолженности, а именно: долг может быть погашен единовременно, в рассрочку, либо по взаимозачету;
- в случаях, когда встает вопрос отключения или ограничения предоставляемых услуг, то согласно законодательству необходимо в письменном виде сообщить собственнику. Предоставление услуг может быть ограничено в течение 20 дней с того момента, как собственник получает уведомление.

Отключение или ограничение потребителей в предоставляемых услугах согласно законодательстве возможно только в исключительных случаях, так как влияет на их жизнеобеспечение, но тем не менее он является достаточно эффективным способом в борьбе с неплательщиками по счетам. Наложить данные ограничения возможно только на горячее водоснабжение, электроэнергию, газоснабжение и водоотведение. Но согласно разделу 11 постановления Правительства РФ от 06.05.2011 №354 ограничение или приостановление коммунальных услуг не должны приводить к нарушению прав и интересов других собственников, которые в полной мере выполняют свои обязательства.

Следующим этапом, если от собственника помещения не поступает никакой реакции, является досудебное разбирательство, то есть как юридическим, так и физическим лицам может быть направлена претензия о задолженности. В большинстве случаев досудебное урегулирование помогает в решении вопросов, связанных с дебиторской задолженностью, но если задолженность собственника сохраняется, то меры воздействия на него усиливаются: подается заявление о выдаче судебного приказа и исковое заявление, то есть начинается судебное разбирательство.

За последние 3 года количество подаваемых исков за непогашенные задолженности по предоставленным жилищно-коммунальным услугам значительно выросло и даже превысило

количество исков по кредитам от банков. Юридические службы предприятий, предоставляющих жилищно-коммунальные услуги, могут вести тысячи дел одновременно, где несколько дел могут быть заведены на одного собственника.

В тех случаях, когда решение суда вступило в законную силу, а гражданин не выполняет наложенные на него обязательства в добровольном порядке, дело передается в исполнительное производство. Проведением мер по принудительному исполнению возложенных обязательств по решению суда занимаются теперь судебные приставы.

Литература

1. Астратова Г.В., Астратова С.В., Вихарева Я.Г. ЖКХ как объект государственного управления // Вестник Евразийской науки, 2018 №2.
2. «Жилищный кодекс Российской Федерации» от 29.12.2004 N 188-ФЗ (ред. от 28.06.2021, с изм. от 28.12.2021)
3. Налоговый кодекс российской федерации. Часть вторая (с изменениями на 29 ноября 2021 года).
4. Постановление Правительства РФ от 06.05.2011 № 354 (ред. от 28.12.2021) "О предоставлении коммунальных услуг собственникам и пользователям помещений в многоквартирных домах и жилых домов" (вместе с "Правилами предоставления коммунальных услуг собственникам и пользователям помещений в многоквартирных домах и жилых домов").
5. Ряховская А.Н. Особенности ЖКХ и их влияние на процессы финансирования. Стратегические решения и риск-менеджмент. 2010. (3):48-57.
6. Соколова С.А., Борисова К.В. Проблемы жилищно-коммунального хозяйства как индикатор состояния общества // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 11-4. – С. 870-874.

Xülasə

Şaybakova E.R., Muhamadiyeva E.F.

MKT məsələləri haqqında: problemlər və həlli yolları

Tədqiqat mənzil-kommunal təsərrüfatı sahəsinin əhali ilə qarşılıqlı əlaqəsini, sənayenin fəaliyyətinin əsas problemlərini nəzərdən keçirmək və həll yollarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: *mənzil-kommunal təsərrüfatı, tariflər, borclar, standartlar, kommunal xidmətlər, istehlak xərcləri.*

Summary

Shaybakova E.R., Mukhamadiyeva E.F.

To the Question About HCS: Problems and Solutions

The study is aimed at considering the interaction of the sphere of housing and communal services with the population, the main problems of the functioning of the industry and determining the direction of solutions.

Key words: *housing and communal services, tariffs, debt, standards, utilities, consumer spending.*

**IV BÖLMƏ: TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ REGIONAL
İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ. AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ
ARASINDA TİCARƏT VƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ**

**BÖLÜM IV: TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI BÜNYESİNDE BÖLGESEL
EKONOMİK İŞ BİRLİKLERİ. AZERBAIJAN VE TÜRKİYE
ARASINDAKI TİCARİ VE EKONOMİK İŞ BİRLİKLERİ**

**IV СЕКЦИЯ: РЕГИОНАЛЬНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
В РАМКАХ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ.
ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ
АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ТУРЦИЕЙ**

**IV SECTION: REGIONAL ECONOMIC COOPERATION WITHIN THE
ORGANIZATION OF TURKIC STATES. TRADE AND ECONOMIC
COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND TURKEY**

**AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA TİCARƏT-İQTİSADI VƏ TƏHSİL
SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN İQTİSADI-COĞRAFİ ASPEKTLƏRİ**

Ağaməmmədov Namiq Tahir oğlu

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Dağlıq Şirvan Regional Təhsil İdarəsi, E. Həsənov adına
Mücühaftəran kənd tam orta məktəbi*

naqamemmedov@mail.ru

Xülasə: Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda, Türkiyə Cümhuriyyəti isə Cənub-Qərbi Asiyada yerləşən və strateji müttəfiq dövlətlərdir. Ölkələrimiz artıq iqtisadi-siyasi, ticarət, elmi-texniki və hərbi sahələrdə əməkdaşlıq edirlər. 15 iyun 2021-ci ildə imzalanan Şuşa Bəyannaməsi ölkələrin öz milli maraq və mənafeələrinin qarşılıqlı təmin olunması üçün geniş perspektivlər açır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, ticarət-iqtisadi əlaqələr, təhsil infrastrukturunu, əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti inkişafda olan ölkələr qrupuna aid olsalar da, son dövrlərdə informasiya-kommunikasiya texnologiləri, ticarət, elmi-texniki əməkdaşlıq sahələrində xeyli irəliləyişə nail ola biliblər. Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması ölkənin xarici aləmdə nüfuzunu daha da artırmışdır. Artıq Azərbaycan dünyanın xüsusi ilə Qərbi Avropanın əsas enerji daşıyıcılarından birinə çevrilə bilmişdir. Bu mənada Türkiyə ilə olan iqtisadi əlaqələr diqqət cəlb edir. Türkiyə isə dünyada yüngül və yeyinti, o cümlədən hərbi sənaye kompleksləri, avtomobil istehsalı və elektrotexnika sahəsində brendləşmə əldə etmişdir. Artıq qeyd olunan məhsullar dünya bazarında tələbat malları kimi satılır. Araşdırmalar göstərir ki, müasir geosiyasi şəraitdə Azərbaycanın etibarlı strateji tərəfdaşı olan Türkiyə ilə münasibətlərin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi xarici siyasətimizin əsasını təşkil etməlidir [BDU] Azərbaycan və türkiyə arasında ticarət və iqtisadi əlaqələrin təməli Ankarda 1 noyabr 1992-ci il tarixində imzalanmış “Ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Saziş” ilə qoyulmuşdur. Bu saziş 23 yanvar

1993-cü ildə qanuni qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət-iqtisadi əlaqələri tənzimləyən bir çox hüquqi mexanizmlər təsis olunmuşdur:

1. Azərbaycan-Türkiyə Strateji Əməkdaşlıq Şurası;
2. Azərbaycan-Türkiyə Hökumətlərarası Müştərək İqtisadi Komissiya;
3. Kənd Təsərrüfatı İcra Komitəsi;
4. Quru Nəqliyyatı Birgə Komissiya;
5. Gömrük Məsələləri üzrə birgə Komitə və s.

Ölkələrimiz arasında regional iqtisadi əməkdaşlığın yüksək formada inikası olaraq bir neçə nəqliyyat-kommunikasiya (trans-regional) infrastruktur layihələri icra olunmaqdadır:

1. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft kəməri);
2. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (BTƏ);
3. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti (BTQ);
4. Trans-Anadolu təbii qaz boru xətti (TANAP).

İki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin zirvəsi kimi əsas ixrac “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft kəməri”ni qeyd etmək olar. Kəmərin 13 iyul 2006-cı ildə Türkiyənin Ceyhan şəhərində rəsmi açılış mərasimi ilə fəaliyyətə başlamışdır. “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqları kəmərin əsas neft təchizatçılarıdır. Uzunluğu 1768 km-dir. Kəmərin gün ərzində ötürmə gücü 1,2 milyon barreldir. Hazırda kəmərlə Şahdəniz yatağından əldə olunan kondensat da daşınır. Ceyhan terminalından ilk tanker - “British Hawthorne” 2006-cı il iyunun 4-də yola salınıb [1, s.6].

İki ölkə arasında regional miqyaslı layihələrdən biri də Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməridir. Kəmərin 2007-ci ildə istifadəyə verilmişdir. Sonradan Yunanıstanla birləşdirilən qaz kəməri Azərbaycan qazının Avropaya daha səmərəli ixrac olunmasını reallaşdırmışdır. Avropa İttifaqı ölkələri kəmərin vasitəsi ilə keyfiyyətli qaz təminatı əldə etmişdir. Uzunluğu 980 km olan kəmərin diametri 42 düym-dür. Kəmərin ildə 20 milyard kubmetrə qədər qaz ötürmə qabiliyyətinə malikdir.

Ölkələr arasında nəqliyyat infrastrukturunun şaxələndirilməsi, beynəlxalq yük və sərnişin daşımalarının həcmi artırılması məqsədi ilə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti çəkilmişdir. 30 oktyabr 2017-ci ildə xəttin təntənəli açılış mərasimi baş tutmuşdur. Dəmir yolu xətti Avropa ilə Asiyayı birləşdirən ən qısa və sərfəli yoldur. Onun əhəmiyyətini aşağıdakı kimi sıralamağın doğru olduğu qənaətinə gəlməliyik:

- ❖ Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan arasında iqtisadi-siyasi əməkdaşlığa töhfə verir;
- ❖ Turizmin inkişafı və turistlərin sayının artmasına xidmət edir;
- ❖ Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstanın geosiyasi əhəmiyyətini artırır;
- ❖ Əlavə iqtisadi inkişaf imkanları açır;
- ❖ Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində əməkdaşlığı stimullaşdırır;
- ❖ Region ölkələrinin transit potensialını yüksəldir.

Trans-Anadolu təbii qaz boru xətti 40 milyard avro dəyərə sahib nəhəng enerji layihəsidir. Layihə Azərbaycan qazının Gürcüstan və Türkiyədən keçməklə Avropaya nəql olunmasını ehtiva edir və böyük strateji əhəmiyyəti var. Kəmərlə “Şahdəniz 2” layihəsi üzrə hasil olunan qaz daşınır. Kəmərin 30 noyabr 2019-cu ildən işləyir. Uzunluğu 1850 km olan qaz kəməri ildə 16 milyard kub metr qaz daşınmasını həyata keçirir. Daşınan payın 6 milyard kubmetri Türkiyəyə, 10 milyard kubmetri isə Avropaya nəql olunur.

Türkiyə-Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələr təkcə nəqliyyat və ticarət sahələri ilə məhdudlaşmır. Qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarına əsasən, Azərbaycan Türkiyədən əsasən bu məhsulları idxal edir:

1. İri ev qusları;
 2. İri heyvanlar;
 3. Ərzaq və geyim məhsulları;
 4. Müxtəlif texniki məhsullar;
 5. Müdafiə və aviasiya sənayesi məhsulları;
- Azərbaycandan Türkiyəyə isə əsasən bu məhsullar ixrac olunur:

1. Neft və neft məhsulları;
2. Pambıq;
3. Plastik və polimerlər;
4. Alüminium və məhsulları və s.

Hazırda Azərbaycanda 4 minə yaxın Türkiyə şirkəti fəaliyyət göstərir. Bu günə qədər Azərbaycan Türkiyə iqtisadiyyatına 18 milyard, Türkiyə isə 12,5 milyard manat sərmayə qoymuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, gələcəkdə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi üçün qeyri-neft sektorunda kifayət qədər imkanlar mövcuddur. Misal üçün-kənd təsərrüfatı, İKT, yüngül və və yeyinti sənaye sahələri və elektrotexnika, turizm, mebel istehsalı sahələrini göstərmək olar. Əgər nəzərə alsaq ki, işğal altında olan ərazilərimiz azad olunub, onda iki ölkənin iqtisadi-coğrafi əməkdaşlığı üçün yeni nüansların olduğunu qeyd etmək olar. Burada tikinti sənaye sahələrini nəzərdən keçirmək faydalı olardı. Çünki Türk şirkətləri tikinti sektorunda kifayət qədər təcrübəyə malikdir. Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrdə iki ölkə prezidentlərinin səmimi dostluq münasibətlərinin rolu böyükdür [3, s.6] .

Azərbaycanın Türkiyədə inşa etdiyi ən iri istehsal kompleksi “STAR” neft emalı müəssisəsidir. “STAR” Türkiyənin yeganə neft-qaz şirkəti olan “PETKİM” i xammalla təmin edir. Şirkət 2018-ci ildə İzmir şəhərində fəaliyyətə başlamışdır. Onun tikintisinə 6 milyard dollar sərmayə sərf olunmuşdur (Şəkil 1).

Şəkil 1. Azərbaycanın İzmir şəhərində inşa etdiyi “STAR” neft emalı zavodu

Azərbaycan və Türkiyə arasında olan münasibətlər təhsil sahəsində də genişlənir. Xüsusi ilə orta təhsil sahəsində bu əlaqələri aydın müşahidə etmək olar. Türkiyə orta ümumtəhsil və ali təhsil sahəsində mütərəqqi təcrübəyə malikdir. Hazırda Azərbaycanda Türkiyə dövlətinə məxsusu elmi-araşdırma mərkəzləri və ali təhsil müəssisələri yoxdur. Lakin bu istiqamətdə işlərin aparılmasını məqbul hesab etmək olar. Bu sahədə Türkiyədə və dünyada kifayət qədər nüfuz qazanmış universitetlərdən aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

- ❖ ODTU (Orta Doğu Teknik Universiteti)-Ankarada yerləşir. Əsasən İnşaat mühəndisliyi, Mexatronika, Kimya mühəndisliyi, Kompüter mühəndisliyi, maşın mühəndisliyi sahəsində ixtisaslaşmış.
- ❖ Hacəttəpə Universiteti. Əsasən tibb sahəsi üzrə mütəxəssislər hazırlayır.
- ❖ İTÜ-İstanbul texniki Universiteti. Memarlıq, İnşaat, Elektrik-elektron, Gəmi inşaatı, Kompüter, Dənizçilik sahələri üzrə ixtisaslaşmış.
- ❖ Boğaziçi Universiteti. Fəlsəfə, Kimya mühəndisliyi, Maşın, Tikinti mühəndisliyi, Molekulyar biologiya, Turizm idarəçiliyi sahələri üzrə mütəxəssislər hazırlanır.

❖ Koç Universiteti. Siyasi elmlər üzrə ixtisaslaşmış. Özəl universitet olmasına baxmayaraq, dünyada böyük nüfuza malikdir.

❖ Sabancı Universiteti. Burada tələbələr Sabancı Holdingə aid olan şirkətlərdə təcrübə kəməklə imkanına malikdirlər. Molekulyar biologiya, biomühəndislik, kompüter mühəndisliyi, sənaye mühəndisliyi, Nano mühəndislik sahəsi üzrə mütəxəssislər hazırlayır.

❖ Bilkent Universiteti. İhsan Doğramacı tərəfindən əsas qoyulub. Ankarada yerləşən universitetdə kompüter və ingilis dili, fizika, kimya, riyaziyyat, iqtisadiyyat, tərcüməçilik fakültələri daha populyardır.

Türkiyənin məşhur universitetlərindən biri də Yıldız Teknik Üniversitesi hesab olunur. İstanbul şəhərində yerləşir (1911). Universitetdə 10 fakültə, iki institut, üç peşə məktəbi daxildir. Kampüs formasında fəaliyyət göstərir. Mühəndislik sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Azərbaycan Universitetləri ilə (SDU və AzTU) əməkdaşlıq edir. Ərazisində Texno Parkı mövcuddur ki, bu da tələbələrə öz kreativ ideyalarını iş sektorunda tətbiq və təklif etməyə imkan verir [6].

Türkiyədə universitetlərin akkreditasiyası üçün müəyyən prosedurlar həyata keçirilir. Yaxın Şərq Texniki Universiteti (METU) beynəlxalq dərəcəli akkreditasiya əldə etmiş ilk Türkiyə universitetidir [s.68].

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Türkiyə mənşəli təhsil müəssisələrinə “Bakı-İstanbul” liseyi, “Ankara” liseyini misal göstərmək olar. Təhsil ocaqlarında Türkiyə təcrübəsinə əsaslanan innovativ texnologiyalara əsaslanan tədris həyata keçirilir.

Nəticə. Mövzunun araşdırılması aşağıda qeyd olunmuş nəticələri söyləməyə əsas verir:

1. Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri bütün sahələrdə, o cümlədən iqtisadi, siyasi, ticarət, turizm və təhsil sahələrində strateji müttəfiqləşirlər;
2. Ölkələr qarşılıqlı şəkildə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə investisiya qoyuluşları edir;
3. Ölkələr arasında bağlanmış müqavilələr qarşılıqlı inkişafı stimullaşdırır;
4. Turizm və təhsil sahəsində əməkdaşlığın geniş perspektivləri var, lakin hələ ki bu potensialdan tam istifadə olunmur.
5. Türkiyə Universitetlərinin Texno Park təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi faydalı olar.

Ədəbiyyat

1. Sadıqlı F. BTC-nin son dayanacağı - Ceyhan terminal. Azərbaycan.- 2016.1 noyabr. s. 6.
2. Musayeva M. Azərbaycan Türkiyə siyasi-iqtisadi münasibətlərinin müasir inkişaf istiqamətləri // BDU-nun Xəbərləri, Təbiət Elmləri Seriyası №1, 2020, s.98-110, s. 100
3. İmanquliyev B. Əliyev-Ərdoğan qardaşlığı Azərbaycan-Türkiyə münasibət- lərini yeni mərhələyə çıxarıb. Azərbaycan.-2021.- 23 fevral.- s.1;6.
4. Əliyev E. Təhsil sahəsində Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq konvensiyaların icrasının monitorinqi və təhlili. Bakı: “OL” nəşriyyatı, 2013, 103 s.
5. <https://president.az/az/articles/view/35964/print>
6. <https://yildiz.edu.tr/universite>

Резюме

Агамаммедов Н.Т.

Экономико-географические аспекты торгово-экономического и образовательного сотрудничества между Азербайджаном и Турцией

Азербайджанская Республика расположена на Южном Кавказе, а Турецкая Республика является стратегическим союзником в Юго-Западной Азии. Наши страны уже сотрудничают в экономической, политической, торговой, научно-технической и военной сферах. Шушинская декларация, подписанная 15 июня 2021 года, открывает перед странами широкие перспективы для взаимного удовлетворения своих национальных интересов.

Ключевые слова: Азербайджан, Турция, торгово-экономические отношения, образовательная инфраструктура, сотрудничество

Summary

Agamammedov N.T.

Economic and Geographical Aspects of Trade, Economic and Educational Cooperation Between Azerbaijan and Turkey

The Republic of Azerbaijan is located in the South Caucasus, and the Republic of Turkey is a strategic ally in South-West Asia. Our countries are already cooperating in economic, political, trade, scientific, technical and military spheres. The Shusha Declaration, signed on June 15, 2021, opens wide prospects for the countries to reciprocate their national interests.

Key words: Azerbaijan, Turkey, trade and economic relations, educational infrastructure, cooperation

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏNİN İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Aslanov Həbil Hüseyn oğlu

Bakı Dövlət Universiteti

dosent1966@mail.ru

Xülasə: *Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, ölkəmizin müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə Türkiyə olmuşdur. Bu həmçinin ölkəmizin siyasi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, iqtisadi müstəqilliyini inkişaf etdirməsinə istiqamətlənən tədbirlərin də dəstəklənməsini özündə əhatə edirdi. Burada qardaş ölkənin sahib olduğu imkan və təcrübələri həm dövlət, həm də özəl sahibkarlıq olaraq ölkəmizlə bölüşməyə üstünlük verirdi. Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyindən etibarən hazırkı dövrə qədər müxtəlif iqtisadi, sosial və humanitar sahələri əhatə edən, həmçinin iki ölkə arasında münasibətlərin hüquqi infrastrukturunu əhatə edən 150-dən çox qarşılıqlı müqavilə, protokollar imzalanmışdır.*

Açar sözlər: *iqtisadi müttəfiqlik, hüquqi təməllər, iqtisadi münasibətlər, qarşılıqlı əməkdaşlıq, sərmayə qoyuluşları*

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, ölkəmizin müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə Türkiyə olmuşdur. Bütövlükdə Türkiyə Respublikasının ölkəmizdə 25 may 1991-ci il tarixindən konsulluq və 14 yanvar 1992-ci il tarixindən etibarən isə səfirlik olaraq təmsil olunmağına qərar verilmişdir [4, s.130]. Bununla da Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə praktiki olaraq əməkdaşlıq əlaqələri getdikcə artmağa başlamışdır. Həm tarixi, coğrafi həm də mədəni dəyərlər baxımından yaxın bağlılığı olan iki ölkə arasında əməkdaşlıq iqtisadi və ticari münasibətlərindən beynəlxalq əhəmiyyətli sərmayə qoyuluşlarına qədər yüksəlmişdir. İki ölkə arasındakı iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsi istiqamətində 170-ə qədər müttəfiqlik və müqavilələr imzalanmışdır.

Qeyd edim ki, iki ölkə arasındakı iqtisadi münasibətlər sahəsində ilk müqavilə 1 yanvar 1992-ci il tarixində imzalanan “Ticarət və iqtisadi müttəfiqlik müqaviləsinin” imzalanması ilə davam etdirilməyə başlanmışdır. Həmçinin gələcəkdə iki ölkənin investorları arasında iqlat vergitutulmanın aradan qaldırılması üzrə müqavilə 9 fevral 1994-cü il, investisiyaların qarşılıqlı şəkildə stimullaşdırılması və bu investisiyaların qorunmasını nəzərdə tutan müqavilə 9 fevral 1995-ci il tarixində imzalanması həyata keçirilmişdir [1, s.63].

Azərbaycan Türkiyə arasında ticarət münasibətləri, eyni zamanda, kənd təsərrüfatı və sənaye sahəsində əməkdaşlıqlar inkişaf etdirilmişdir. Aqrar sahədə müttəfiqlik hər iki ölkə arasında 9 fevral 1994-cü il tarixli müttəfiqliyə dair protokola əsasən yerinə yetirilmiş və bu sahədə 17 iyul 2001-ci ildə Bakıda hazırlanmış ikinci toplantı əsasında protokollaşdırılmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq münasibətlərində Xaçmaz rayonunda Azərbaycan Türkiyə birgə toxumçuluq müəssisəsinin yaradılması ilə,

2005-ci ildən etibarən yeni əkinçilik sahələrinin yaradılması təmin edilmişdir. İki ölkə arasında bitki mühafizəsi və karantin laboratoriyalarının yenidən qurulması və müasirləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Ticarət əməliyyatları sahəsində standartlar üzrə müttəfiqlik hələ 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən imzalanmışdır. Bu imzalanan protokola uyğun olaraq Azərbaycan və Türkiyə arasında tərəflərin razılığına uyğun olaraq mal və xidmətlərdə beynəlxalq səviyyəni ifadə edən marka və sənədləri qarşılıqlı tanındıqları nəzərdə tutulur. Qeyd olunan istiqamətdə zəruri inkişaf 1996-cı ilin iyununda hər iki ölkənin bir-birindən və ya üçüncü bir ölkədən gələn malların bu ölkələrin əlaqəli idarələrindən sənəd aldıkları təqdirdə ölkəyə daxil olmada standart təşkilatlar tərəfindən hər hansı kənar nəzarətə məruz qalmaması barədə razılıq əldə olunub. Həmçinin, 1997-ci ildən etibarən Azərbaycanda təmsilçilik edən TSE fəaliyyətini birbaşa tanıda bilmək imkanına sahib olmuşdur. Qeyd edim ki, TSE Azərbaycanda İSO sənədləri verir. Bunun əsas məqsədi isə keyfiyyət səviyyəsi yüksək olan mal və xidmət istehsalının stimullaşdıraraq ölkə iqtisadiyyatının inkişafına kömək etməkdir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında reallaşdırılan iqtisadi əlaqələrin strateji əhəmiyyəti ilə diqqət çəkən əsas məqamlardan biri enerji sektorundakı müttəfiqlikdir. Bu müttəfiqlik daxilində Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına ötürülməsinə imkan verən Bakı – Tbilisi – Ceyhan boru xətti layihəsi, Azərbaycan qazının Avropa bazarlarına çıxarılmasına xidmət edən Bakı – Tbilisi – Ərzurum təbii qaz boru xətti layihəsi həm iqtisadi, həm də strateji əhəmiyyəti ilə seçilən çox mühüm layihədir.

Bütövlükdə ilk meqolayihə olan Bakı – Tbilisi – Ceyhan boru xətti layihəsi, 18 noyabr 1999-cu ildə İstanbulda keçirilən Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan hökumətləri arasında imzalanan hökumətlərarası müqavilə ilə fəaliyyətə başlamışdır. Məhz ölkəmiz tərəfindən 2000-ci ildə layihəni reallaşdırmaq üçün “Sponsor Qrup” yaradılmış, rəsmiyyətə salınmışdır. Bu qrupda əksər beynəlxalq əməliyyat şirkətinin üzvləri iştirak etmişdir.

Digər bir ikinci qlobal layihə olan Bakı – Tbilisi – Ərzurum təbii qaz boru xətti layihəsi 1999-cu ildə İstanbulda keçirilən ATƏT zirvəsi görüşdə Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstanla aparılan müzakirələr nəticəsində imzalanan ilkin razılıq protokolu ilə ikinci razılıq əldə olunmuşdur. Ölkələr arasında əldə olunan razılığa əsasən iki ölkə arasında Azərbaycan təbii qazının Türkiyəyə daşınması haqqında əməkdaşlıq üzrə 2001-ci ildə hökumətlərarası müqavilə imzalanmışdır. İmzalanan müqavilə çərçivəsində SOCAR və BOTAŞ arasında uzun müddəti əhatə edən təbii qazın alınıb satılmasına dair razılığa gəlinmişdir.

Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əməkdaşlığı turizm sektorunda, təhsil sektorunda, nəqliyyat sektorunda, sosial – müdafiə, gömrük, bankçılıq sektorlarında da özünün yüksək müttəfiqliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Ölkələr arasında əməkdaşlıq münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsinə diqqət mühüm istiqamət kimi hələ 1992-ci ildə Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyinə bağlı bir qurum olaraq Türk Müttəfiqlik və İnkişaf Agentliyinin (TİKA) fəaliyyətə başlamasını qeyd etmək olar. 1999-cu ildən etibarən birbaşa Xarici İşlər Nazirliyinə tabe olaraq fəaliyyət göstərən bu təşkilat həm humanitar, həm də iqtisadi – maliyyə sahəsində əhəmiyyətli dərəcədə müttəfiqlik layihələrini həyata keçirmiş və keçirməkdədir.

Türkiyə ilə Azərbaycan iqtisadiyyatları həm struktur, həm də coğrafi mövqe baxımından bir – birini tamamlayan cəhətlərə malikdirlər. Belə ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı daha çox xammal yönümlü üstünlükləri nümayiş etdirərkən, Türkiyə iqtisadiyyatı xaricə meyilli və istehsal sənayesi üstünlükləri ilə diqqət çəkir [3, s.65]. Rəsmi statistikaya görə Azərbaycan və Türkiyə arasındakı ticarət dövriyyəsi son illər əhəmiyyətli dərəcədə artmış və 2021-ci ildə təxminən 3,0 mlrd dollardan çox olmuşdur. Qeyd edək ki, kiçik həcmli ticarət də daxil olmaqla qeyri – rəsmi ticarət fəaliyyəti də nəzərə alınarsa, iki ölkə arasındakı xarici ticarət dövriyyəsi həcmi rəsmi rəqəmlərdən daha çoxdur. Bütövlükdə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin 20 faizdən çoxu Türkiyənin payına düşür. Son illər iki ölkə arasında aparılan ticarət əməliyyatlarının həcmi artmaqla yanaşı, investisiya layihələrinin genişləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmışlar. Bu proses hər iki ölkə arasında qarşılıqlı fayda verən investisiya əməliyyatları kimi, həm də qlobal iqtisadiyyatın inkişafına əhəmiyyətli tövhə verir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən 3000-ə yaxın xarici şirkətin demək olar ki, 1000-dən çoxu məhz Türkiyəli iş adamları tərəfindən qurub yaradılmışdır [2, s. 87]. Qeyd edim ki, bu şirkətlərin 400-ü tamamilə Türkiyə kapitallı, 390-ı Türkiyə Azərbaycan müttəfiqliyi ilə yaradılan birgə mülkiyyətə əsaslanan müəssisələr, digərləri isə təmsilçilik formasında fəaliyyət göstərən müəssisələrdir.

Ölkəmizin Ümumi Daxili Məhsulunun 7%-dən çoxunu təşkil edən Türkiyə kapitallı müəssisələr Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında, o cümlədən məşğulluq probleminin həlli istiqamətində yeni iş yerlərinin açılması nöqtəyi nəzərdən əhəmiyyətli köməklik göstərirlər. Ölkəmizin dövlət büdcəsinin formalaşmasında da türk sərmayəsinin tətbiqi nəticəsində 6%-lik paya malikdir. Qardaş Respublikanın sərmayədarları tərəfindən ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə 45 minə yaxın Azərbaycan, 5 mindən bir qədər çox Türkiyə vətəndaşları çalışır.

Qeyd edim ki, bank – maliyyə sektorunda da Türkiyə sərmayəli kredit müəssisələri də ölkəmizin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqdadırlar. Belə ki, hələ Ziraat Bankının ortaqlığı ilə yaradılan “Azər – Türk Bank” iki ölkə arasında əməkdaşlığın ilk nümunəsi kimi göstərmək olar. Eyni zamanda Türkiyə iş adamlarının sərmayəsi ilə Koçbank və Cibank, Günay Anadolu Sığorta və Başak – İnam Sığorta şirkətləri də maliyyə sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrdir.

Yekunda onu qeyd etmək gərkdir ki, Türkiyə sərmayəsi, xarici sərmayə olmaqdan çox “bir millət iki dövlət” ifadəsiylə uyğunlaşacaq şəkildə dost sərmayəsi kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında, eləcə də onun beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiya olunmasında əhəmiyyətli təkan verir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, E. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Səda nəşriyyatı, 2004, 342 s.
2. Əmiraslanov, A. Dövlət müstəqilliyi və milli iqtisadiyyatın formalaşması problemləri, Məşvərət bülleteni, N7, 2001, s.157.
3. Mehdiyev, A. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının reallıqları // Ekspert iqtisadi jurnalı. N7-8, 2001, s.26.
4. Süleymanov, E. Nuri, A.O. Azərbaycan iqtisadiyyatı, Bakı: Şərq-Qərb mətbəəsi, 2019, 412 s.

Özet

Aslanov H.H.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğinin stratejik yönleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından sonra ülkemizin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Ayrıca, ülkemizin siyasi bağımsızlığını güçlendirmeyi ve ekonomik bağımsızlığını geliştirmeyi amaçlayan destekleyici önlemleri de içeriyordu. Burada kardeş ülke hem kamu hem de özel teşebbüs olarak fırsat ve tecrübelerini ülkemizle paylaşmayı tercih etti. Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığından bu yana, çeşitli ekonomik, sosyal ve insani alanları ve iki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki altyapısını kapsayan 150'den fazla karşılıklı anlaşma ve protokol imzalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *ekonomik ittifak, hukuki temeller, ekonomik ilişkiler, karşılıklı işbirliği, yatırımlar*

Summary

Aslanov H.H.

Strategic Directions of Economic Cooperation Between Azerbaijan and Turkey

After the declaration of independence of the Republic of Azerbaijan, Turkey became the first country to recognize the independence of our country. It also included measures of support aimed at strengthening the political independence of our country and the development of its economic independence. Here the fraternal country preferred to share its opportunities and experience with our country as a state, as well as a private enterprise. During the years of economic independence of Azerbaijan, more than 150 mutually beneficial agreements and protocols covering various economic, social and humanitarian spheres, as well as the legal infrastructure of relations between the two countries were signed.

Key words: *economic union, legal basis, economic relations, mutual cooperation, investment*

MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ MARKETİNQİN ROLU

Əhmədova Gülnarə Sabir qızı

Babayeva Tuğra Piriş qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

gulnaraahmadova.ga@gmail.com; tuqra_babayeva@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə marketinqin müştərək müəssisələrin fəaliyyətində rolu tədqiq edilmişdir. Müştərək müəssisələrin fəaliyyət göstəriciləri ilə marketinq göstəriciləri arasında əlaqəyə baxılmışdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü təhlil edilmişdir. Marketing strategiyasının müştərək müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsiri tədqiq edilmişdir.*

Açar sözlər: *müştərək müəssisə, marketinq, marketinq strategiyası, göstərici, maliyyə, səmərə*

Dünya iqtisadiyyatında müasir marketinq strategiyası müxtəlif fəaliyyət sahələrində, o cümlədən müştərək müəssisələrdə maliyyə səmərəliliyinin yüksəldilməsinin ən mühüm şərti və əsas tərkib kimi çıxış edir. Marketing siyasətinin müştərək müəssisələrin gəlirliliyinə, satışının rentabelliyinə təsirinin öyrənilməsi ilə bağlı məsələlər hazırda həm xarici, həm də yerli şirkətlərin rəhbərləri üçün ən aktual məsələlərdən biridir.

Müasir mütəxəssislər marketinq strategiyasının effektivliyini qiymətləndirmək üçün, ilk növbədə, maliyyə və qeyri-maliyyə göstəricilərinə bölünən çoxlu sayda göstəriciləri fərqləndirirlər. Marketingin müştərək müəssisələrin maliyyə vəziyyətinə təsiri ilə bağlı məsələlər son zamanlar daha da aktuallaşıb. Marketing strategiyalarının maliyyə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə vahid metodoloji yanaşmalar hələ də işlənib hazırlanmayıb. Buna görə də, müştərək müəssisələrin rəhbərləri marketinq qərarları qəbul edərkən çox vaxt yalnız öz qiymətləndirmələrinə və mülahizələrinə əsaslanırlar ki, bu da bəzən biznes fəaliyyətinin aparılmasında səhvlərə yol açır.

İqtisadi qloballaşmanın indiki dövründə Azərbaycan bir çox ölkə və beynəlxalq təşkilatlarla iqtisadi, siyasi, elmi-texniki əməkdaşlıqda fəal iştirak edir. Bu əlaqələrin ən mühüm hissəsi xarici ticarətdir [3, s.47]. Bununla belə bir sıra xarici ölkələrin müəssisələri ilə müştərək fəaliyyət göstərilir.

Müştərək müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyi həm, daxili və xarici amillərin təsiri altında formalaşır, həm də müxtəlif alt sistemlərin, o cümlədən marketinq fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlıdır. Bu, müştərək müəssisələrin daxili və xarici mühitinə komponentlərini nəzərə almaqla onun səmərəliliyinin formalaşmasında marketinqin müasir rolunu müəyyən edir.

İstehsalın səmərəliliyi, xüsusən, istehsal fondlarının işləmə müddətindən, istehsal olunan məhsulların həcmi və s. kimi göstəricilərdən asılıdır. Bu göstərilən göstəricilərin formalaşması tələbin həcmindən və bazar meyllərinin (mövsümlilik, tarazlıq, davamlılıq, rəqəbatlılıq və s.) proqnozlaşdırılması baxımından müştərək müəssisədə marketinq sisteminin işləməsi nəticəsində həyata keçirilir [6, s.109].

Müştərək müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi birbaşa investisiyaların geri qaytarılma müddətindən, xalis cari dəyərin məbləğindən, investisiyanın gəlirliliyindən asılıdır ki, bu da marketinq tədqiqatı ilə müəyyən edilir. Bu tədqiqatlar zamanı əldə edilən məlumatlar tələbatın proqnozlaşdırılan həcmələrini (və deməli, alınmış avadanlığın həcmi və təmliğini), qiymət səviyyəsini, bu investisiya layihəsi çərçivəsində mal və xidmətlərin istehsalına çəkiləcək xərcləri müəyyən etməyə imkan verir. Bundan əlavə, investisiya layihələrinin icrası zamanı məhz marketoloqlardan alınan məlumatlar xarici mühitdəki dəyişikliklərdən asılı olaraq layihənin parametrlərinə düzəlişlər etməyə imkan verir [5, s.56].

Müştərək müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyi daha çox marketinq şöbələrinin iştirakı ilə formalaşan göstəricilərə əsaslanır. Beləliklə, məsələn, gəlirlilik göstəriciləri pul vəsaitlərinin hərəkətinin sabitliyindən asılıdır və marketinqin idarəetmə sistemi tərəfindən təmin edilir: aktivlərin gəlirliliyi onlardan istifadənin intensivliyi ilə müəyyən edilir və onun proqnozlaşdırılması yalnız maliyyə və marketinq şöbələri arasında sıx əməkdaşlıq şəraitində mümkündür. Müştərək müəssisələrin likvidlik göstəriciləri marketinq fəaliyyətindən asılıdır. Yuxarıda göstərilən marketinq aspektlərinin hamısı məhsul və xidmətlərin satışından, qiymətli kağızların idarə edilməsindən, habelə fərdi ticarət nişanlarının, brendlərin və fəaliyyət istiqamətlərinin satışından əlavə gəlir əldə etməyə imkan verir.

Cədvəl

Müştərək müəssisələrin fəaliyyət göstəriciləri ilə marketinq göstəriciləri arasında əlaqə

Müştərək müəssisələrin fəaliyyət göstəriciləri	Göstəricilərin formalaşmasında marketinqin rolu	Müəssisənin fəaliyyətini müəyyən edən marketinq göstəriciləri
Özünün və borc vəsaitlərinin nisbəti.	Satış həcmələrinin və debitor borclarının proqnozuna uyğun olaraq öz vəsaitlərinin daxil olmasını təmin etmək. Borc vəsaitlərinin məbləğinin müəyyən edilməsi. Marketinq tədqiqat-larına əsaslanan investisiya proqramının hazırlanması.	Dövriyyə vəsaitləri ilə təminatı müəyyən etmək məqsədi ilə tələbin proqnozu. Satış həcmələrinin proqnozu. Malların qiymətlərinin müəyyən edilməsi.
Satışın rentabelliği.	Pul vəsaitləri üzrə daxilolmaların sabitliyinin təmin edilməsi.	Marketinq xərcləri. Logistika xərcləri. Mənfəətin proqnozu
Aktivlərin rentabelliği. Əsas vəsaitlərin aktiv hissəsinin payı.	Satış həcmələrinin proqnozları hesabına istehsal güclərindən istifadənin təmin edilməsi.	İstehsal proqramı
Müəssisənin likvidliyi.	Malları və aktivləri tez satmaq imkanı.	Müştəri loyallığı. Müştərilər və tərəfdaşlar arasında müsbət imic.
Aktivlərin dövriyyəsi.	İstehsal güclərindən istifadənin təmin edilməsi. Optimal dövriyyəni təmin edən satış həcmələrinə nail olunması.	Satış həcmələri.
Müəssisənin ödəmə qabiliyyəti.	Maliyyə axınlarının sabitliyi.	Satış həcməsinin proqnozu.
Müəssisənin kapital bazarındakı mövqeyi.	Ticarət markaları, brendlər, loyallıq, tərəfdaşlıqlar vasitəsilə biznes dəyərinin artırılması.	Biznesin dəyəri.
İnvestisiyaların geri qaytarılma müddəti. İnvestisiyaların gəlirliliyi.	İnvestisiya layihələrinin icrası zamanı məhsul satışından pul vəsaitlərinin hərəkətinin proqnozlaşdırılması.	Satış həcməsinin proqnozu. Satış xərclərinin proqnozu.

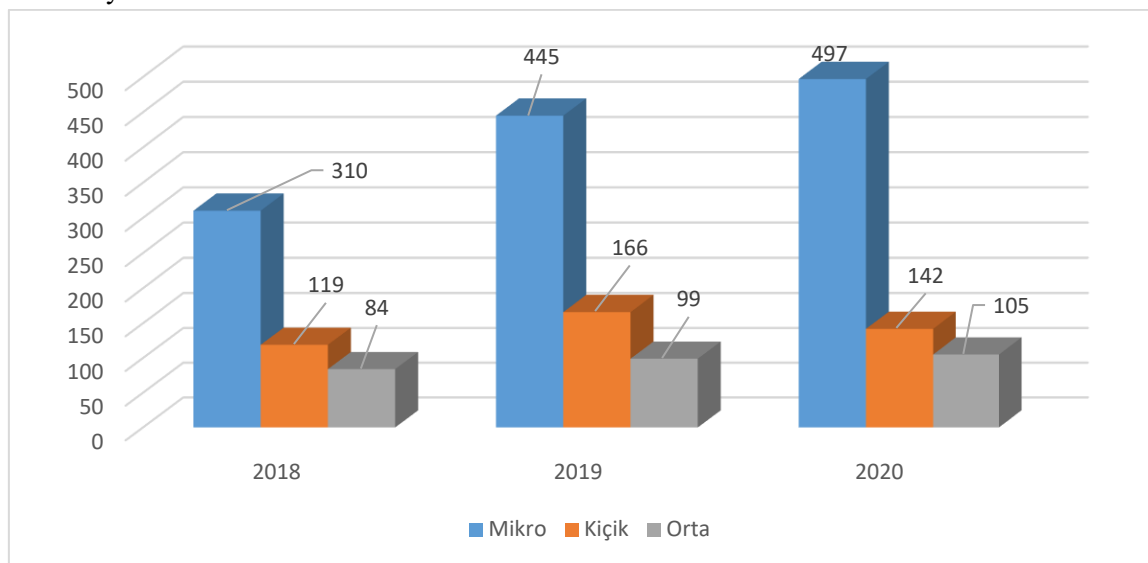
Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Marketinq fəaliyyətinin göstəricilərindən istifadə edərkən ən vacib məsələlərdən biri maliyyə nəzarətidir. Mmarketinq fəaliyyəti ilə bağlı maliyyə nəzarəti üç əsas perspektivdə həyata keçirilməlidir:

- 1) marketinq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün resurslardan istifadəyə nəzarət;
- 2) maliyyə idarəetməsi üçün başa düşülən şərtlərlə marketinq fəaliyyətinin nəticələrinin monitorinqi;
- 3) marketinq fəaliyyətinin risklərinin qiymətləndirilməsi.

Bunlar müəssisə rəhbərliyinin müxtəlif səviyyələrində qəbul edilən qərarların səmərəliliyini artırmağa və müştərək müəssisənin daha sabit nəticələrə və davamlı uğura nail olmağa kömək edəcəkdir.

Aşağıdakı şəkil vasitəsilə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin mülkiyyət növləri növləri üzrə sayını təhlil edək.

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib

Şəkil. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü

Şəkildən göründüyü kimi 2020-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələrin sayı 744 olub ki, bunun 66,8%-i mikro, 19,1%-i kiçik və 14,1%-i isə orta mülkiyyətlidir. 2020-ci ildə 2018 və 2019-cu illərlə müqayisədə mikro və orta mülkiyyətli müştərək müəssisələrin sayı artmış, kiçik mülkiyyətli müştərək müəssisələrin sayı isə 2018-ci illə müqayisədə artdığı halda, 2019-cu illə müqayisədə azalmışdır.

Müştərək müəssisələrin fəaliyyətində mühüm məsələlərdən biri marketinq qərarlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Marketinq qərarlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələləri uzun müddətdir müzakirə obyektidir və rəqəmsallaşma və bazarın inkişaf sürətinin dəyişməsi şəraitində bu məsələ daha da aktuallaşır. Müştərək müəssisələrin rəhbərliyinin məqsədi həmişə maliyyə nəticələrini maksimuma çatdırmaqdır. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, marketinq qərarları strateji, taktiki və operativ səviyyələrdə qəbul edilə bilər ki, bu da nəticələrin qiymətləndirilməsinə müxtəlif yanaşmalar tələb edir [4, s.105].

Beləliklə, aydın olur ki, müştərək müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin formalaşması prosesində marketinqin rolu prioritet istiqamətlərdən biridir və onu aşağıdakı istiqamətlər kontekstində nəzərdən keçirmək olar:

1) tədqiqat fəaliyyəti: bazarın, istehlakçıların, malların, rəqiblərin öyrənilməsi və təhlili. Bir çox müəssisələrin rəhbərliyi marketinq tədqiqatlarını lazımınca qiymətləndirmir və hətta onlara məhəl qoymur ki, bu da sonradan şirkətlərin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Yüksək qiymətə və gecikmiş effektivliyə baxmayaraq, bu cür tədqiqatların rolunu və əhəmiyyətini qiymətləndirməmək olmaz. Marketinq tədqiqatlarının köməyi ilə ən optimal və gəlirli bazarı seçmək, məhsulların istehlakçıları, reklam üsulunu və s. müəyyən etmək olar. Yəni, marketinq tədqiqatı bütövlükdə müəssisənin rentabelliyini artırır;

2) daxili resurslara qənaət: marketinq proqnozların düzgünlüyü müştərək müəssisələrin daxili resurslarına qənaət etməyə imkan verir. Marketoloqlar istehlakçılarla işləyərək onların ehtiyaclarını aydınlaşdırırlar ki, bu da bazara daxil olarkən şirkətin puluna qənaət edir, məhsulun bazara uyğunlaşmasını təmin edir, həmçinin uzunmüddətli perspektivdə pul vəsaitlərinin hərəkətini sabitləşdirir;

3) xarici mühitdə əlaqələrin idarə olunmasının effektivliyi: müəssisənin maliyyə vəziyyətinin sonrakı yüksəlişi şəraitində istehlakçıların və alıcıların məmnunluğu.

Müasir tədqiqatçılar istehlakçının biznes tərəfdaşlığının üzvü olduğunu düşünürlər. Müştərək müəssisələrin mövcudluğunun əsas anlayışlarından biri də tərəfdaşlıq çərçivəsində sahibkarlıq subyektləri ilə

alıcılar arasında etimadın dərəcəsi asılı olan münasibətlərdir. Və burada güvənli münasibətlərin formalaşmasının subyekt kimi çıxış edən marketinqdir, çünki o, həm mikromühit subyektləri ilə, həm də bütövlükdə cəmiyyətlə əlaqə yaratmağa imkan verir. Müştərilərin ehtiyaclarının öyrənilməsinə və ödənilməsinə təmin edən marketinqdir [3, s.104].

Müştərək müəssisələrin heç biri marketinq fəaliyyəti olmadan uğurla fəaliyyət göstərə bilməz. Tədqiqatçı-iqtisadçılar müştərək müəssisə və firmaların iqtisadi və maliyyə səmərəliliyini artırmaq üçün müxtəlif yollar müəyyən etsələr də, marketinq strategiyasının işlənilib hazırlanmasına, marketinq şöbəsinin mütəxəssislərinin şirkətin səmərəliliyinin və nəticə etibarilə gəlirliliyinin artırılmasına necə kömək etməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Müəyyən bir marketinq strategiyasının uğurunun kəmiyyətə qiymətləndirilməsi müştərək müəssisələrin inkişafının və mövcud resurslardan ən səmərəli istifadənin açarıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəricilər. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.
2. Əhmədova G.S. Qloballaşma prosesində ölkənin xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri. Beynəlxalq elmi Konfransın materialları, Sumqayıt, 08-09 iyul 2020, s.47-50
3. Гулькова Е.Л., Волкова А.Д. Влияние маркетинговой политики на результаты финансовой деятельности предприятия. Вестник Университета, 2015, № 5, с.100-104
4. Лизовская В.В., Молдован А.А. Финансовый инструментарий оценки маркетинговой деятельности. Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева, 2019, № 3, том 2, с.103-111.
5. Калышенко В.Н., Сталькина У.М. Эффективность маркетинговой деятельности и возможности ее оценки // Экономические науки. 2017, №2 (147), с.55-59
6. Митина Э.А. Концептуальные подходы и теоретическая модель понятия «маркетинговые метрики» в современной экономике // Вестник ВолГУ. Серия 3. Экономика. Экология, 2019, №1 (21), с.108-115.

Резюме

Ахмедова Г.С., Бабаева Т.П.

Роль маркетинга в повышении эффективности совместных предприятий

В статье рассматривается роль маркетинга в деятельности совместных предприятий. Была рассмотрена взаимосвязь между эффективностью совместных предприятий и эффективностью маркетинга. Проанализировано распределение действующих в Азербайджане совместных предприятий по формам собственности. Исследовано влияние маркетинговой стратегии на финансовую эффективность совместных предприятий.

Ключевые слова: совместное предприятие, маркетинг, маркетинговая стратегия, показатель, финансы, эффективность

Summary

Ahmedova G.S., Babayeva T.P.

The Role of Marketing in Improving the Efficiency of Joint Ventures

The article discusses the role of marketing in the activities of joint ventures. The relationship between the effectiveness of joint ventures and the effectiveness of marketing was considered. The distribution of joint ventures operating in Azerbaijan by form of ownership has been analyzed. The influence of the marketing strategy on the financial efficiency of joint ventures has been studied.

Key words: joint venture, marketing, marketing strategy, indicator, finance, efficiency

MÜASİR QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DÜNYA TƏ SƏRRÜFATINDA ROLU (neft sənaye sahəsi üzrə)

Ələsgərov Baxış İslam oğlu

elesgerov.adpu@mail.ru

Səmədov Yaqub Abbasqulu oğlu

ADPU-nun Ağcabədi filiali

yaqub.semedov63@mail.ru

Xülasə: Dünya ölkələri və onların vətəndaşları arasında yaranan qlobal qarşılıqlı münasibətlər iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni aspektləri əhatə edir. Müasir qloballaşma dövründə yuxarıda qeyd olunan aspektlər içərisində iqtisadi aspekt dünya təsərrüfat sistemində mühüm rola malikdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas sahəsi olan neft sənayesi də bu baxımdan daha çox diqqəti cəlb edir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin milli neft strategiyası Azərbaycana böyük siyasi və iqtisadi dividendlər gətirdi, ölkəmizin Qərbə integrasiyasına geniş yol açdı və bu prosesi daha da sürətləndirdi. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusilə də respublika neft sənayesinin dünya təsərrüfatında rolu danılmazdır və bu mühüm sahənin daha dərinədən araşdırılmasına böyük ehtiyac vardır.

Açar sözlər: “Əsrin müqaviləsi”, beynəlxalq, iqtisadi əlaqələr, əmək bölgüsü, ticarət- maliyyə sərbəstliyi

Dünya ölkələri iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni ehtiyaclarını qarşılıqlı şəkildə ödəmək üçün tarixən bu və ya digər səviyyədə bir-biri ilə münasibətlər qurmuşlar. Bu münasibətlər müxtəlif səbəblərdən bəzi dövrlərdə daha da genişlənmiş, bəzi dövrlərdə isə əksinə mövcud şəraitdən asılı olaraq məhdudlaşmışdır. Bəşəriyyətin inkişaf tarixi göstərir ki, zaman keçdikcə ölkələrin daxilində olduğu kimi onların arasında da müəyyən əmək bölgüsü və ixtisaslaşma ortaya çıxmışdır. Ölkələr arasında mövcud qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər beynəlxalq əmək bölgüsü və beynəlxalq ixtisaslaşma əsasında formalaşmış və inkişaf etmişdir. Bu baxımdan dünya ölkələri və xalqları hər zaman bu və ya digər səviyyədə bir-birindən asılı şəkildə yaşamış və birlikdə bəşər cəmiyyətinin inkişafını təmin etmişdir. Dünya ölkələri və onların vətəndaşları arasında yaranan qlobal qarşılıqlı münasibətlər iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni aspektləri [3] əhatə edir. Müasir qloballaşma dövründə yuxarıda qeyd olunan aspektlər içərisində iqtisadi aspekt dünya təsərrüfat sistemində mühüm rola malikdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas sahəsi olan neft sənayesi də bu baxımdan daha çox diqqəti cəlb edir. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin milli neft strategiyası Azərbaycana böyük siyasi və iqtisadi dividendlər gətirdi, Ölkəmizin Qərbə integrasiyasına geniş yol açdı və bu prosesi daha da sürətləndirdi. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusilə də respublika neft sənayesinin Dünya təsərrüfatında rolu danılmazdır və bu mühüm sahənin daha dərinədən araşdırılmasına tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

İqtisadi qloballaşma əsas olaraq 3 mərhələdə gerçəkləşir. Bu mərhələlərdən birincisi ticari sərbəstlik, ikincisi investisiya sərbəstliyi, üçüncüsü isə maliyyə sərbəstliyidir. Bu kontekstdə iqtisadi qloballaşma 3 yerə ayrılır [2].

Bir cəhəti xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müstəqil dövlətimizə rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycanın tərəqqisi yolunda əldə olunan nailiyyətlər göz önündədir: ictimai – siyasi sabitlik, güclü İqtisadiyyat, möhkəm sosial təsisatlar, qüdrətli ordu, regionda lider mövqe, beynəlxalq aləmdə nüfuz və s. Güclü iqtisadiyyatımızın ayrılmaz hissəsinin təşkil edən Heydər Əliyevin milli neft strategiyası Azərbaycana böyük siyasi və iqtisadi dividendlər gətirdi. Ölkəmizin Qərbə integrasiyasına geniş yol açdı və bu prosesi daha da sürətləndirdi. Artıq xalqımız bu möhtəşəm strategiyanın real nəticələrini və bəhrələrini [8, səh.6] görür.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra siyasi sahədə olduğu kimi iqtisadi sahədə də böyük uğurlara imza atdı. Xüsusilə də, iqtisadiyyatımızın əsas sahəsi olan neft sənayesində ticarət sərbəstliyinin əldə edilməsi ilk növbədə Azərbaycanın iqtisadi asılılığının aradan qaldırdı, neft satışından büdcəyə daxil olan gəlirlər hesabına nəhəng qlobal layihələrin həyata keçirilməsi reallaşdırıldı və ölkəmizin beynəlxalq məkanda enerji mərkəzi kimi mühüm rol oynamasına şərait yaratdı. Belə ki, dünya əhəmiyyətli “Əsrin Müqaviləsi çərçivəsi”ndə 1997-ci il noyabrın 12-də «Çıraq-1» platformasında ilk neft hasil edildi və Bakı-Novorossiysk kəmərilə nəql edilməyə başlandı. 1999-cu ilin aprelində ikinci xətt - Bakı-Tbilisi-Supsa kəməri işə düşdü. 2002-ci il sentyabrın 18-də əsas ixrac boru xəttinin - Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin təməli qoyuldu. 2005-ci il mayın 25-də kəmərin Azərbaycan hissəsi, həmin ilin oktyabrında Gürcüstan hissəsi istifadəyə verildi, 2006-cı ilin 28 mayında Azərbaycan nefti Türkiyənin Aralıq dənizi sahilindəki Ceyhan limanına çatıldı.

İyulun 13-də BTC-nin açılışı keçirildi. Əldə edilən bu uğurlar 1994-cü ilin 20 sentyabrında əsas qoyulan, dünya iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi olan Heydər Əliyevin neft strategiyasının təntənəsi idi. “Əsrin müqaviləsi”ndə reallaşdırılan müqavilələrlə yanaşı, yeni sazişlərə də yol açıldı. Məsələn, 2006-cı ildə ARDNŞ müxtəlif neft şirkətləri ilə 20-dən çox müqavilə imzaladı. Bununla yanaşı, “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində Azərbaycanın ikinci iri enerji layihəsi olan “Şahdəniz” üzrə hasil edilən qaz 2007-ci ildən Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəməri ilə ixrac [4] edilməyə başladı. Bir cəhəti xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, məsələn, təkcə 2007-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində xarici dövlətlərə 13.4 mlrd. ABŞ dolları neft məhsulları ixrac olunmuşdur ki, bu da 2006-cı ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 1.6 dəfə [5] çox idi. Hasil olunan bu neft məhsulları əsasən Avropa ölkələrinə ixrac olunmuş və bu ölkələrin enerjiyə olan tələbatlarının ödənilməsində mühüm pay sahibinə çevrilmişdi.

Müstəqilliyimizin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan neft sənayesində uzunmüddətli dövr ərzində nəzərdə tutulan qlobal miqyasda dayanıqlı və tarazlı inkişafa nail olmaq üçün bu mühüm sənaye sahəsinə xarici investisiyaların cəlb olunmasına hər zaman böyük ehtiyac duyulmuş, yenə də duyulur. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə yaradılan İnvestisiya Şirkəti (30 mart 2006-cı il tarixli 1395 nömrəli Sərəncamı ilə) xarici investisiyaların neft sənayesinə cəlb edilməsi istiqamətində çox mühüm layihələr həyata keçirdi. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində və Şirkətin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində 2000-ci ildən 2020-ci ilədək Azərbaycanın neft-qaz sektoruna 109,5 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da 79,5 faizi xarici investisiyaların [6] payına düşür. Yuxarıda göstərilən rəqəmlərdən aydın görmək olur ki, milli iqtisadiyyata cəlb olunan xarici investisiyalar daha çox respublikamızın neft-qaz sektorunu əhatə etmişdir. Ümumiyyətlə, xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata cəlbi ilk növbədə, “Əsrin Müqaviləsi Çərçivəsi”ndə Azərbaycan neft sənayesi qarşısında duran nəhəng quruculuq işlərinin həyata keçirilməsinə böyük töhvə verdi.

“Əsrin Müqaviləsi Çərçivəsi”ndə Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatını və pay bölgüsünü nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülməsini, həmçinin səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsini təmin etmək üçün Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edildi. Neft Fondu dünyanın bir sıra dövlətlərinin təcrübəsindən, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının məsləhətlərindən istifadə olunamaqla, yerli xüsusiyyətlər və mövcud ehtiyaclar da nəzərə alınmaqla yaradılmışdı. Artıq, 2019-cu il sentyabrın sonunda Fondun aktivləri 10,4% artaraq 42,5 milyard ABŞ dollarına bərabər olmuşdur[7].

Neft Fondunun maliyyə sərbəstliyi onun ehtiyat vəsaitləri hesabına bir sıra mühüm qlobal layihələrin həyata keçirilməsini tam şəkildə reallaşdırdı, həmçinin onun maliyyə vəsaitləri hesabına ölkə və beynəlxalq əhəmiyyətli digər layihələrin də maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutuldu. Belə ki, Dövlət Neft Fondundan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsinə (2006-cı ildə başa çatıb) – 297,9 mln. manat; Dövlət İnvestisiya şirkətinin nizamnamə kapitalının maliyyələşdirilməsinə (2006-cı ildə başa çatıb) – 90,0 mln. manat; “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu” layihəsinə – 572,4 mln. manat; AÇG üzrə layihədə ARDNŞ-nin

iştirak payının maliyyələşdirilməsinə – 87,6 mln. manat; “STAR” neft emalı kompleksinin tikintisinə – 1 663,3 mln. manat;

“Cənub Qaz Dəhlizi” QSC-nin nizamnamə kapitalında dövlətin iştirak payının maliyyələşdirilməsinə – 1 530,3 mln. manat [7] və s vəsaitin ayrılması nəzərdə tutuldu. Bütün bu layihələr Beynəlxalq iqtisadi səciyyə daşımış və reallaşdırılacağı təqdirdə ilk növbədə enerjiyə tələbatı olan bir sıra Dünya ölkələrini Azərbaycan neft məhsulları ilə təmin etməyi nəzərdə tutmuşdu.

Beləliklə, milli neft strategiyamızın əsasını qoymuş “Əsrin müqaviləsi” nəinki neft-qaz sənayesinin dirçəlməsi və inkişafına ciddi təkan verdi, eləcə də Azərbaycanın sosial-iqtisadi yüksəlişinə və siyasi müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, dünya birliyinə tamhüquqlu üzv kimi integrasiya olunmasına gətirib çıxardı, enerji sahəsində regional əməkdaşlıq və təhlükəsizliyə geniş perspektivlər açdı [1,səh.218].

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdırıb belə nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusilə də onun ən mühüm sahəsi olan neft sənayesinin Dünya təsərrüfatında rolu olduqca danılmazdır, Avropanın enerji təminatında mühüm pay sahibinə malikdir və bu mühüm sahənin daha dərinlən araşdırılmasına, tədqiqinə böyük ehtiyac vardı.

Ədəbiyyat

1. Mehdiyev Ə. “Əsrin müqaviləsi”: Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı. Bakı: Turxan NPB, 2014.
2. <https://sia.az/az/news/economy/891657.html>. İqtisadi qloballaşmada Azərbaycan iqtisadiyyatı
3. <https://muallim.edu.az> › Qloballaşma və qlobal iqtisadiyyat: müasir dünyanı anlamaq. 06 May 2019. 1064.
4. <https://medeniyyet.az/page/news/19790/Esrin-muqavilesi--esre-beraber-20-il-.html>
5. <https://uploads.cbar.az> › assets PDF
6. <https://axar.az/news/iqtisadiyyat/588254.html>
7. <https://azerbaijan.az> › related. Azerbaijan.az Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu.
8. Şəkrəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər (monoqrafiya). Bakı, “İqtisadi Universiteti”. Bakı-2009.

Резюме

Алескеров Б.И., Садыхов Я.А.

Роль азербайджанской экономики в эпоху современной глобализации

Глобальные отношения между странами мира и их гражданами охватывают экономические, политические, социальные и культурные аспекты. В эпоху современной глобализации важную роль в мировой экономической системе среди вышеперечисленных аспектов играет экономический аспект. Нефтяная промышленность, являющаяся основным сектором экономики Азербайджана, также привлекает в этой связи большее внимание. Национальная нефтяная стратегия нашего общенационального лидера Гейдара Алиева принесла Азербайджану большие политические и экономические дивиденды, проложила путь интеграции нашей страны в Запада и ускорила этот процесс. С этой точки зрения роль экономики Азербайджана, особенно нефтяной отрасли республики в мировом хозяйстве неоспорима, и существует большая потребность в более глубоком изучении этой важной области.

Ключевые слова: «Контракт века», международные, экономические отношения, разделение труда, торгово-финансовая свобода

Summary

Aleskerov B.I., Sadikhov Y.A.

The Role of Azerbaijanian Economy in the Era of Modern Globalization

The global relations between the countries of the world and their citizens cover economic, political, social and cultural aspects. In the era of modern globalization, the economic aspect plays an important role in the world economic system among the above-mentioned aspects. The oil industry, which is the main sector of the Azerbaijani economy, also attracts more attention in this regard. The national oil strategy of our

national leader Heydar Aliyev brought great political and economic dividends to Azerbaijan, paved the way for our country's integration into the West and accelerated this process. From this point of view, the role of the Azerbaijani economy, especially the oil industry of the republic in the world economy is undeniable, and there is a great need for a deeper study of this important area.

Key words: *“Contract of the Century”, international, economic relations, division of labor, trade and financial freedom*

4.0 SƏNAYE PLATFORMASINDA ELM-UNİVERSİTET-SƏNAYE ƏMƏKDAŞLIĞININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN TEXNOLOJİ PERSPEKTİVLƏRİ

Əliyev Əlövsət Qaraca oğlu

AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

alovsat_qaraca@mail.ru

Şahverdiyeva Roza Orduxan qızı

AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

shahverdiyevavar@gmail.com

Ağayeva Aytən Cavanşir qızı

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu

ayten.agayeva91@mail.ru

Xülasə: *Məqələdə elm-universitet-sənaye əməkdaşlığının 4.0 Sənaye platformasında inkişafının vacibliyi əsaslandırılır. Rəqəmsallaşdırmanın və innovasiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi qeyd olunmuş, innovativ iqtisadi inkişaf trendləri göstərilir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafında elm-universitet-sənaye əməkdaşlığı texnoparklarının yaradılması problemləri müəyyənləşdirilir, əməkdaşlıq strukturlarının qarşılıqlı əlaqə modeli təklif olunmuşdur. Dünyada və Azərbaycanda təhsil müəssisələri bazasında formalaşmış texnoparkların idarə edilməsi modellərinin təhlili aparılır. Texnoparkların fəaliyyətində blokçeyn, bigdata kimi müasir sənaye rəqəmsal texnologiyalarının tətbiqlərinin elm-universitet-sənaye əməkdaşlığının səmərəli inkişafına təsiri təhlil edilmişdir. Əməkdaşlığın texnoloji perspektivləri üzrə tövsiyələr verilmişdir.*

Açar sözlər: *rəqəmsal transformasiya, texnoloji innovasiya, elmtutumlu innovasiya məhsulu, texnoparklar, elm-universitet-sənaye əməkdaşlığı, Əşyaların İnterneti, 4.0 Sənaye platforması*

Problemin aktuallığı və qoyuluşu. *İqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illərdə ölkə qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən birinə çevrilmişdir [4, s. 4]. Bu istiqamətdə İKT infrastrukturunun əsasını təşkil edən İnternet şəbəkəsinin inkişafı və Big Data, cloud, Əşyaların İnterneti kimi yeni texnologiyalar əsasında bir çox perspektivli rəqəmsal layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Dünya dövlətləri də rəqəmsallaşdırılmanın və innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üzrə yeni layihələr yerinə yetirirlər. Onlar elmlə sənayenin integrasiyasına daha çox diqqət yetirirlər. Elmtutumlu rəqəmsal innovasiya məhsullarının istehsal sahələri inkişaf edərək dünya iqtisadiyyatının əsas texnoloji baza sektorlarına çevrilmişdir. XXI əsrdə elm və texnologiyanın inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsini yüksək texnologiyalar təşkil edir [9, s.87]. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərindən (<https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/>) biri kimi Sənaye, innovasiya və infrastrukturun inkişafı, 4.0 Sənaye platformasının innovasiya strukturlarının fəaliyyətində tətbiqi həmin istiqamətlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Biliklərə əsaslanan intellektual cəmiyyətin formalaşdırılması, elmi-innovasiya texnoparklarının, elm-təhsil mərkəzlərinin inkişaf etdirilməsi prioritet vəzifələrdəndir. Azərbaycanda biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə rəqabətədavamlı, yüksək ixrac potensialı,*

elm-təhsil-sənaye əlaqələrinin daha səmərəli təşkili, innovativ məhsul / xidmət istehsalının formalaşdırılması üçün bir çox elm, texnologiya, sənaye və universitet texnoparkları yaradılmış və yaradılmaqdadır.

Rəqəmsal innovativ iqtisadiyyata keçid sahəsində tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin və sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasının ölkə üçün əhəmiyyəti olduqca böyükdür (<https://president.az/articles/53407>). Bu məqsədlə təqdim olunan məqalə 4.0 Sənaye platformasında elm-universitet-sənaye əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinin texnoloji perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə həsr olunubdur.

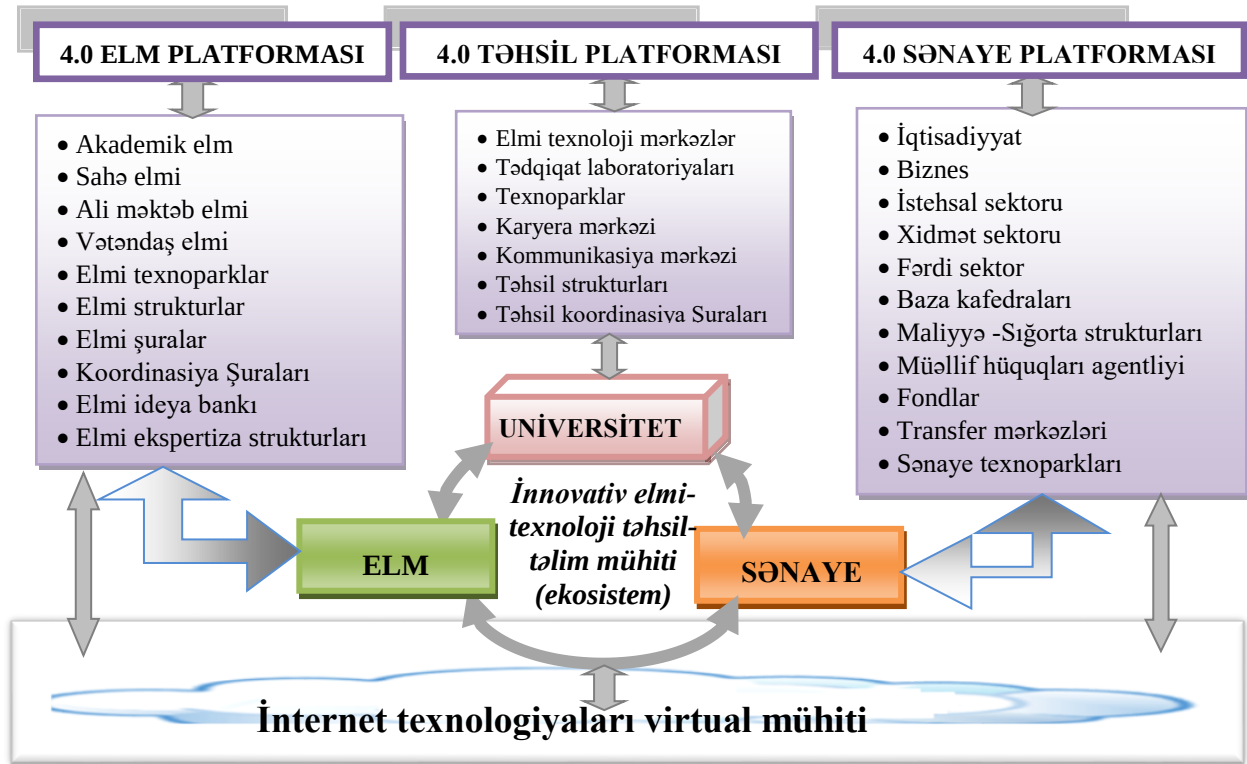
Müasir innovativ iqtisadi inkişaf trendləri. İnformasiya Cəmiyyətinin elmi-texnoloji inkişafı universitetlərin təhsil fəaliyyəti xarakterini, inkişaf strategiyasını, idarəetmə sistemini dəyişdirir. Müasir universitetlər innovasiyalara əsaslanaraq inkişaf etdirilir. Universitetlərin təşkilati strukturunda yeni innovativ qurum olan texnoparklar yaradılır. Universitetin rəqabətqabiliyyətli müasir təhsil müəssisəsi kimi formalaşması üçün onun innovativ təhsil və elmi-tədqiqat fəaliyyət istiqamətləri daha da inkişaf etdirilir. Universitetin innovativ inkişafı innovasiyaların və innovativ fəaliyyətin universitet fəaliyyətinin bütün sferalarına sistemli tətbiqi prosesidir. İnnovativ inkişaf informasiya cəmiyyətində universitetin rəqabətə davamlı olması, dinamik inkişafı üçün əsas şərtidir. Universitetlərin innovativ fəaliyyəti 1) universitetdə innovasiyaların yaradılması və onun fəaliyyətinin innovativ inkişaf etdirilməsi, 2) universitetdə innovasiya fəaliyyətinin tədrisi, innovasiya üzrə kadr hazırlığı, 3) universitetin təhsil fəaliyyəti üzrə innovasiyaların dəstəklənməsi, inkişafı və s. kimi amillər istiqamətində reallaşa bilər. Yeni şəraitdə ümumiyyətcə elm-təhsil-iqtisadiyyat sferasının inkişafı zəruri məsələ hesab olunduğundan, onun formalaşması və inkişafı üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir: 1) elmin eksperimental bazasını təkmilləşdirmək; 2) elmlə istehsalat arasında olan əlaqəni yeni tipli innovasiya sistemi ilə birləşdirmək; 3) elmlə təhsilin inteqrasiyasını yerinə yetirmək; 4) elmi-texnoloji yenilikləri bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırmaq və s.

İnnovasiya infrastrukturunun formalaşması. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın innovasiya sferasının təşkilati formalarından biri kimi texnoparklar innovasiya infrastrukturunun əsas elementlərindən hesab olunur [1, s. 182]. Xatırladaq ki, ABŞ-ın, Hindistanın, Çinin və s. ölkələrin İKT sahəsinin dünya səviyyəsində qabaqcıl olmasını təmin edən səbəblər sırasında texnoparklar əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Elm-təhsil sahəsində texnoparkların yaradılması prosesində 1) innovasiya layihələrinin normal tənzimlənməsi üçün normativ-hüquqi bazanın olmaması, 2) ərazi seçimi, 3) yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin azlığı, 4) maddi-texniki bazanın zəif olması, 5) texnoparkın fəaliyyətinə yönəlmiş kapitalın azlığı və s. kimi problemlər də mövcuddur. Göstərilən problemlərin bəzilərinin qismən həllinə alternativ yollarla nail olmaq olar. İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı və elmi-texniki işlərin səmərəli həyata keçirilməsinə yönəlmiş struktur dəyişikliklərdən biri də akademik elmi-tədqiqat institutları və universitetlər bazasında innovativ texnoparkın yaradılmasıdır.

Elm-universitet-sənaye: Səmərəli əməkdaşlıq formaları. Elm-universitet-sənaye əməkdaşlığının bölgədəki şirkətləri elmi-texnoloji innovasiya araşdırmalarına istiqamətləndirməklə universitetin elmi potensialının sənayeyə köçürülməsi yolu ilə iqtisadi dəyərə çevrilməsinə töhfə vermək, universitetdəki akademik və sənaye qurumları arasındakı qarşılıqlı etimada əsaslanan davamlı, dayanıqlı əməkdaşlığı təmin etmək, onun səmərəlilik səviyyəsini yüksəltmək kimi əsas məqsədləri vardır. Göstərilən məqsədlər əsasında elm-universitet-sənaye əməkdaşlığı strukturlarının qarşılıqlı əlaqələri 1-ci şəkildəki kimi təklif olunmuşdur.

Texnoparklar innovasiya siyasətinin bir vasitəsi kimi elmi mərkəzlərin və sahibkarların qarşılıqlı etimadı və əməkdaşlığı hesabına yeni elmi biliklərin tətbiqi prosesini sürətləndirməkdədir. Müvafiq elm-təhsil infrastrukturunu kimi bir qayda olaraq ya 1) avropa-amerikan üsuluna əsasən innovasiya məhsulunun generasiyası üçün şəxsi elmi-texnoloji potensialın inkişafı və istifadəsinə əsaslanır ya da 2) yapon üsuluna əsasən yeni bilik və texnologiyaların xaricdən alınaraq təkmilləşməsinə əsaslanır. Belə infrastrukturun 1) sabit iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, 2) ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artması, 3) əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. kimi əsas məqsədlərini göstərmək olar. Bu məqsədlərə aşağıdakı üsullarla nail olmaq olar: 1) elm, istehsalat və xidmət sahələrində əlavə iş yerlərinin açılması; 2) elmi məhsulların

istehsal həcmnin və əhalinin gəlirinin çoxalması hesabına dövlətin gəlirinin artması; 3) əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi; 4) yeni texnologiyaların istifadəsi hesabına ekoloji və sosial problemlərin həlli.

Şəkil 1. Elm-universitet-sənaye əməkdaşlığı strukturlarının qarşılıqlı əlaqələri
(müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur)

Elm-universitet-sənaye texnoparkları. Texnopark quruculuğunun əsas istiqamətlərindən biri də məhz onun təhsil müəssisələri bazasında yaradılmasıdır. Dünya təcrübəsinə əsasən texnoparklar daha çox universitetlərdə formalaşırlar. Dünya texnoparklarının 33%-i institut və universitet strukturları tərəfindən yaradılmışdır. Texnoparklar inkişaf etmiş ölkələrdə innovasiyanı bilik sahəsindən istehsalata ötürən təhsilin, elmin və istehsalın xüsusi inteqrasiya olunmuş formasıdır [3; 7; 2]. Texnoparkların yaradılması və fəaliyyətinin təşkili prinsipcə ali təhsil sisteminin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması vasitələrindən biridir. Onlar həm də ali təhsil sisteminin sosial, mədəni, elmi, texnoloji effektlərin əldə olunmasına yardım edirlər. Bir sözlə onlar sinergetik effektin alınmasında fəal iştirak edirlər. Texnoparklar yaradılma xüsusiyyətlərinə və məqsədlərinə müvafiq olaraq həm ayrıca, həm də müəyyən universitet, elmi-tədqiqat institutu, böyük müəssisələrin nəzdində, həm də xüsusi iqtisadi zonaların tərkibində formalaşdırıla bilərlər.

Təhsil müəssisələri-universitetlər bazasında yaradılan texnoparkların universitetlərin təhsil, tədris, tədqiqat fəaliyyətini dəstəkləmək, universitetdə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, kreativ insan resursları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, innovasiya şirkətləri üçün əlverişli mühitin yaradılması, elmin, təhsilin, istehsalın və kommersiyanın maksimal olaraq bir-birinə yaxınlaşdırılması, elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin sürətli reallaşması, intellektual mülkiyyətin qorunması, beynəlxalq əməkdaşlıq və s. kimi əsas məqsədləri göstərmək olar.

Dünyada 4000-ə yaxın texnopark fəaliyyət göstərir. Əsasən təhsil müəssisələri bazasında formalaşmış texnoparklara nümunə kimi Böyük Britaniyada məşhur elmi park olan Kembric universitetinin elmi parkını, Almaniya Münxen Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən texnoparkı, Çində Tsinghua Universiteti Elm Parkını göstərmək olar. Rusiyada əsasən ali təhsil sistemində 80-dan çox texnopark fəaliyyət göstərir. Türkiyənin İstanbul Texniki Universitetinin Ari Teknokentini, Yıldız Texniki

Universitetinin, Ankara Universitetinin və s. kimi texnoparklarını da həmin sıraya aid etmək olar. *Azərbaycanda da* ali təhsil sferasında fəaliyyət göstərən Xəzər Universiteti, Sumqayıt Dövlət Universiteti, AzTU, ADNSU, Gəncə Texnologiya Universiteti və s. kimi digər universitet texnoparklarını qeyd etmək olar. Azərbaycanda universitet texnoparkları formalaşdırılarkən Türkiyə, İsveç, Rusiya, ABŞ və s. kimi ölkə universitetlərinin bu sahədəki texnopark təcrübələrindən, modellərindən istifadə olunmuş və olunmaqdadır.

Elmi-texnoparkların idarə edilməsində mövcud modellərin təhlili və yeni modellərin işlənməsi üçün aşağıdakılar nəzərdə tutulur: 1) bütün modellər biznesin texnopark vasitəsilə fəaliyyət göstərməsini əhatə edir; 2) texnopark ərazi və inzibati cəhətdən müəyyən edilmiş qurumdur; 3) texnoparkın iştirakçıları elmi müəssisələr (universitetlər, institutlar), sahibkarlar, biznesə başlayanlar, akademik və ictimai təşkilatlardır; 4) xarici təcrübədən istifadə etməklə, onları müvafiq şəraitə uyğunlaşdırmaq imkanı olan modellərin seçimi və s. Elm və texnologiya parkının 1) universitet elmi parkı, 2) müstəqil təşkilat – Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət, 3) korporativ park – səhmdar cəmiyyət və 4) şəbəkə parkı kimi modelləri vardır. Bu zaman əsas diqqət təbii ki, universitet texnoparklarına yönəldilmişdir. *Universitet elmi texnoparkı modelinin* əsas funksiyaları universitetdə və ya yaxın ərazidə universitet əməkdaşları tərəfindən aparılan tədqiqatları təmin etmək üçün bəzi xüsusi məkan və infrastruktur yaratmaqdır (biznes start-up və spin-off) [5, s.81].

Universitet elmi texnoparkı modelinin üstünlüklərinə 1) texnoparkın strukturunda kommersiyalaşdırıla bilən elmi ideyaların rahat şəkildə mənimsənilməsinə imkan verən universitetlə sıx əlaqə, 2) universitet və texnopark arasında sərbəst məlumat və akademik heyətin axını, 3) inzibati imkanlardan istifadə etməklə texnoparkı dəstəkləməyə imkan verən universitet bölmələri, 4) ümumi infrastrukturdan istifadə, 5) texnoparkın universitet brendi ilə əlaqələndirilməsi və s. aid etmək olar.

Universitet strukturlarında texnoparkın fəaliyyət göstərməsindən irəli gələn bəzi çatışmazlıqlar da ola bilər: 1) qərarların qəbulunda müstəqilliyin məhdudlaşdırılması, 2) universitetdə qərarların qəbulunun uzadılması ilə nəticələnən bürokratik prosedurların tətbiq edilməsi zərurəti, 3) texnoparkın fəaliyyətinin pozulmasında universitetin səbəbkar olması və ya bəzən əksinə, 4) texnoparkın və universitetin maliyyə məsuliyyətini ayırmaqda çətinlik və s. Bu çatışmazlıqlara universitet modelinin bəzi Amerika texnoparklarında rast gəlinir.

Şəbəkə texnoparkı modelinin üstünlüklərinə isə aiddir: 1) bu model informasiya iqtisadiyyatının təklif etdiyi tədbirlərdən istifadə edir və bununla da yüksək müasirlik səviyyəsi ilə xarakterizə olunur; 2) bu modelinin daxili strukturları və strategiyası texnopark iştirakçılarının iradəsinə uyğun olaraq asanlıqla ehtiyaclara uyğunlaşdırıla bilər; 4) idarəetmə sistemi konsensus və qərarların qəbulu prosesində iştirak prinsipinə əsaslanırsa, 5) s.83].

Rəqəmsal innovasiyaların transferi şəraitində universitet texnoparklarının fəaliyyət səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. Elm-universitet-sənaye texnoparklarının fəaliyyətində ən yaxşı sənaye rəqəmsal texnologiyalarının tətbiqi məsələləri çox vacibdir (<https://issek.hse.ru/news/494926896.html>). Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində həmin tip müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin idarə olunmasında 1) müəssisənin rəqəmsal platformasını təşkil edən sistemlər, 2) Əşyaların İnterneti (IoT) sensorları ilə təchiz olunmuş avadanlıqlar və sistemlər, 3) mobil platformalar vasitəsilə vahid müəssisə sisteminə qoşulmuş əməkdaşlar, 4) əlavə reallıq vasitələrindən istifadə edə bilən texniki personal, 5) müəssisənin robotlaşdırılması və rəqəmsallaşdırılması səviyyəsi və s. kimi bəzi istiqamətləri göstərmək olar [8, s.154]. Müasir dövrün universitet texnoparkları sənaye müəssisələrində ən effektiv rəqəmsal texnologiyaların sürətlə tətbiq olunmasını nəzərə almalıdırlar. Süni intellekt texnologiyaları gələcəkdə də istehsal proseslərini tamamilə avtomatlaşdırmağa və bütün sənaye sahələrinin fəaliyyətini optimallaşdırmağa imkan verəcəkdir. *İstehsalın səmərəliliyinin* əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsində tətbiq olunan texnologiyalardan biri olan *Əşyaların Sənaye İnterneti* məhsul/xidmətlərin istehsalı zamanı vaxt itkisi müddətini xüsusi dərəcədə azaltmağa imkan verir. *Elm-sənaye əməkdaşlığının* genişləndirilməsində *blokçeyn texnologiyalarından, ağıllı müqavilələrdən, elektron əməliyyatlardan, virtual reallıq sistemlərindən* də istifadə olunur. Müəssisələrdə hazırda istehsal proseslərində məhsul/xidmətlərin prototipinin yaradılmasının və onun bazara çıxarılması prosesinin sürətləndirilməsində “*rəqəmsal əkizlər*” texnologiyasına əsaslanan

sistemlərdən də istifadə olunur. Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının hesablamalarına görə, “rəqəmsal əkizlər” texnologiyası avadanlığın yüklərə reaksiyasını 95% dəqiqliklə proqnozlaşdırır və mürəkkəb sənaye kompleksləri üçün texniki xidmət xərclərini 5-10% azaltma xüsusiyyətinə malikdir. 2020-ci ildən 2026-cı ilə qədər rəqəmsal əkiz bazarının illik artımı təxminən 60% olacaqdır [*Markets and Markets-in məlumatına görə*]. Milli Tədqiqat Universiteti Ali İqtisadiyyat Məktəbinin Statistik Tədqiqatlar və Bilik İqtisadiyyatı İnstitutu böyük məlumatların (Big Data) təhlili əsasında dünya sənayesində istifadə olunan və ya tətbiq olunan ən əhəmiyyətli rəqəmsal texnologiyaların spektrini müəyyənləşdirmişdir.

(<https://issek.hse.ru/news/494926896.html>).

Elm-universitet-sənaye əməkdaşlığının perspektiv inkişaf istiqamətləri. Təhsil-elm-sənaye ekosistemi prosesinin regional inkişafa verdiyi töhfənin təsir dərəcəsinə görə nəticələrini aşağıdakı kimi vermək olar [6, s. 594]: 1) regionun integrasiyası, investisiya prosesləri və texnoloji inkişafı, 2) regionun innovativ inkişafı, 3) regionun demoqrafik inkişafı, 4) regionun əmək bazarı, 5) regionun sosial inkişafı, 6) regionun intellektual potensialı, 7) regionun infrastrukturunu, 8) regionun iqtisadiyyatı, 9) regionda integrasiya-investisiya-texnoloji, klasterlərin, innovativ elmi-texnoloji mərkəzlərin, müəssisə və təşkilatlar şəbəkələrinin yaradılması.

Təhsil-elm-sənaye ekosisteminin formalaşması zamanı 1) investisiyaların cəlb edilməsi və sənaye sahələrinin texnoloji inkişafı, 2) universitetin innovativ məhsul/xidmətləri istehsalının artması, 3) regiondakı müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə innovasiyaların tətbiqinin təsirinin qiymətləndirilməsi, 4) universitetin regionda əmək bazarına təsiri, 5) universitetin fəaliyyətinin regionda təhsilin strukturuna təsiri göstəriciləri, 6) universitetin fəaliyyətinin region iqtisadiyyatına, büdcə gəlirlərinə təsirini təhlil edən iqtisadi göstəricilər və s. xüsusi diqqət yetirilməlidir. *Universitetin regionun inkişafına verdiyi töhfənin qiymətləndirilməsini* [9] integrasiya-investisiya texnoloji, innovativ, demoqrafik, kadr, sosial, intellektual, infrastruktur, iqtisadi kimi blokların göstəriciləri əsasında təklif etmək olar.

Nəticə. Azərbaycanda elmin-təhsilin inkişafındakı irəliləyişləri və potensialı nəzərə alaraq, hesab etmək olar ki, texnoparkların ali təhsil müəssisələri bazasında formalaşdırılmasıyla uğurlu nəticələrə nail olmaq olar. İnkişaf etmiş ölkələrdə texnoparkların mövcud təcrübələrindən yararlanmaq, spesifik xarakter daşıyan xüsusiyyət və tendensiyalardan istifadə etməklə qarşıya qoyulan məqsədə daha yaxşı nail olmaq mümkündür. Regionun bir çox ali təhsil müəssisələri bazasında texnoparklar yaratmaqla bütövlükdə ölkə üzrə həm texnoparklar şəbəkəsi təşkil edilə bilər, həm də qeyri-neft sektorunu dinamik inkişaf etdirmək olar. Universitet texnoparklarının idarəetmə modelinin uğurlu seçilməsi və təkmilləşdirilməsi hesabına iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına nail olmaq mümkündür. Universitetlərin nəzdində texnoparkların yaradılması 1) iqtisadiyyatın ümumi inkişafına, 2) İKT infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə, 3) İKT yönümlü layihələrin üstünlük təşkil etməsinə, 4) təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və beynəlxalq aləmə integrasiyasına, 5) informativ, intellektual və innovativ məhsulların assortimentinin artmasına, 6) informasiya / rəqəmsal iqtisadiyyatı və bilik iqtisadiyyatının səviyyəsinin yüksəlməsinə, 7) yüksək texnologiyalar sahələrinin innovativ inkişafına, 8) insan resurslarının inkişaf etdirilməsinə və s. ciddi töhfələr verə bilər. Elm-təhsil-biznes əlaqələrini səmərəli təşkil etmək yoluyla universitet texnoparklarının fəaliyyətinin idarəedilməsində intellektual texnologiyaların tətbiqi və kadr potensialının iştirak səviyyəsinin artırılması, kadrların effektiv iş şəraiti ilə təminatlılığı səviyyəsinin yüksəldilməsi, həmçinin insan resurslarının sosial-mədəni və elmi-ictimai fəaliyyətliliyinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə kreativ məhsul və xidmətlərin xarici bazara çıxış imkanlarını artırmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Aliyev, A.G. Some methodological problems of improving the effectiveness of the performance and management of innovative enterprises. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 2020, vol 8, no2, issue 28, pp.175-191.

2. Aliyev, A.G., Shahverdiyeva R.O. Perspective directions of development of innovative structures on the basis of modern technologies. International Journal of Engineering and Manufacturing (IJEM), 2018, vol.8, No.4, pp. 1-12.
3. Beata, S.G. Management of science and technology parks in terms of innovative aspects. Management and Production Engineering Review, 2020, volume 11, №4, pp.56–67.
4. Rəqəmsal Transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 27 aprel 2021. <https://president.az/articles/51299>.
5. Stanisław, Ł., Alicja S. Management models of a science and technology parks: Foreign experiences and recommendations for Poland. Optimum. Studia Ekonomiczne, 2015, 5(77), pp.77-92.
6. Данейкин, Ю.В. и др. Вклад университета в развитие региона: экосистемный подход. Перспективы науки и образования, – 2021. №5(53), с. 591-606.
7. Ефим, Л.А. Университетские технопарки: время признания. Ж. Инновации, 2013, №5(175), с.3-16.
8. Зайцев, И.А. и др. Методы оценки инновационной деятельности малого предприятия в условиях цифровой экономики. Друкеровский вестник, 2021, №4, с.150-162.
9. Иванников, В.П. и др. Нанотехнологии», как фактор развития инновационного потенциала промышленности, науки и научной индустрии. Управление техносферой. 2020. Т.3, №1, с.84-100.

Резюме

Алиев А.Г., Шахвердиева Р.О., Агаева А.Дж.

Технологические перспективы развития сотрудничества наука-университет-производств 4.0 индустрии платформе

В статье обосновывается важность развития сотрудничества науки, вуза и производства на Промышленной платформе 4.0. Отмечено ускорение цифровизации и внедрения инноваций и показаны инновационные тенденции развития экономики. Выявлены проблемы создания технопарков сотрудничества наука-университет-производства в условиях развития цифровой экономики. Предложена модель взаимодействия структур сотрудничества. Проведен анализ моделей управления технопарками, сформированными на базе высших учебных заведений в мире и в Азербайджане. Проанализировано влияние применения современных промышленных цифровых технологий, таких как блокчейн и большие данные, на деятельность технопарков для эффективного развития сотрудничества науки, университета и промышленности. Даны рекомендации по технологическим перспективам сотрудничества.

Ключевые слова: *цифровая трансформация, технологические инновации, наукоемкий инновационный продукт, технопарки, сотрудничество науки-вузов-промышленности, Интернет вещей, 4.0 Промышленная платформа*

Summary

Aliyev A.G., Shahverdiyeva R.O., Agayeva A.C.

Technological Perspectives of Development of Science-University-Industry Cooperation on the 4.0 Industrial Platform

The article substantiates the importance of developing science-university-industry cooperation on the 4.0 Industrial Platform. Acceleration of digitalization and application of innovations was noted, innovative economic development trends were shown. The problems of creating science-university-industrial cooperation technoparks in the development of the digital economy have been identified. A model of interaction of cooperation structures is proposed. An analysis of the management models of technoparks formed on the basis of educational institutions in the world and in Azerbaijan is conducted. The impact of the application of modern industrial digital technologies such as blockchain and bigdata on the effective

development of science-university-industry cooperation was analyzed. Recommendations is made on the technological prospects of cooperation.

Key words: digital transformation, technological innovation, science-based innovation product, technoparks, science-university-industry cooperation, Internet of Things, 4.0 Industrial platform

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN YAXŞILAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Əliyev Ramil Teyyub oğlu
Mahmudova Sevda Faiq qızı
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu
art_7_7@mail.ru ; msf_7_7@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti təhlil edilir və qiymətləndirilir, Azərbaycanın xarici ticarət tərəfdaşları sırasında Türkiyənin mövqeyi və yeri qeyd edilir. Faktiki məlumatlar əsasında iki ölkə arasında həm idxalın, həm də ixracın strukturunda əsas yer tutan məhsullar göstərilir. Məqalədə həmçinin iki ölkə arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi üçün kifayət qədər potensial olduğu qeyd edilir və bu potensialın reallaşdırılması üçün təklif və tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: ticarət, idxal, ixrac, potensial, tədqiqat

Müasir dövrdə istənilən ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafı xeyli dərəcədə onun xarici ticarət əlaqələrinin səviyyəsindən və bu əlaqələrin strukturundan asılıdır.

Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətlərində həyata keçirilən tədbirlər son illər respublikamızın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinə, xarici ticarət əlaqələrində müsbət saldonun yaranmasına imkan vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinə bir sıra amillər təsir edir ki, onlardan əsasları da istehsal edilən məhsulların keyfiyyəti, beynəlxalq standartlara hansı səviyyədə uyğun gəlməsi, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak səviyyəsidir. Azərbaycanın Türkiyə ilə xarici iqtisadi əlaqələri hələ keçmiş SSRİ dövründə mövcud olsa da inkişaf etməmişdi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bu əlaqələr genişlənməmiş və Türkiyə xarici iqtisadi əlaqələr üzrə ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşlarından birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın müstəqilliyini ilk olaraq Türkiyə 9 noyabr 1991-ci ildə tanımışdır. Dövlətlərimiz arasında diplomatik münasibətlər 14 yanvar 1992-ci ildə qurulmuşdur. Ölkələrimiz arasında iqtisadi münasibətlərin həyata keçirilməsinin hüquqi bazası 2 noyabr 1992-ci ildə qəbul olunmuş ticari-iqtisadi sahədə əməkdaşlıq, investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında sazişlərlə yaradılıb. Bu ildən etibarən ölkələrimiz arasında iqtisadiyyat, sənaye, ticarət, investisiya qoyuluşu, hüquq, nəqliyyat, turizm, mütəxəssis hazırlanması və s. sahələrində əməkdaşlıq inkişaf etməyə başlamışdır. İkiqat verginin aradan qaldırılması haqqında 1994-cü ildə imzalanmış sazişdən sonra Türkiyə və Azərbaycan arasında ticarət əlaqələri əsasən ilbəlil artmağa doğru meyli edib. 1992-ci ildən 2021-ci ilə qədər dövlətlərimiz arasında müxtəlif sahələri, əsasən də ticarət-iqtisadi əlaqələri, əhatə edən təxminən 200-ə yaxın müxtəlif sənəd imzalanmışdır.

Azərbaycanın həyata keçirdiyi beynəlxalq layihələrdə Türkiyə yaxından iştirak edir. Türkiyə Xəzərin Azərbaycana məxsus sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsinə dair hasilatın pay bölgüsü sazişində – “Əsrin müqaviləsi”ndə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinə, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, TAP (Trans Adriatik) və TANAP (Trans Anadolu), “Cənub axını” qaz kəmərlərində, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsində əhəmiyyətli paya və rola malikdir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin ən mühüm forması məhsulların idxalı və ixracı yolu ilə həyata keçirilən xarici ticarətdir. Xarici ticarətin səmərəli təşkili bir sıra amillərlə yanaşı müvafiq bazarların seçilməsindən də asılıdır. Bu isə xarici bazarların tədqiq edilməsi və müvafiq bazarların düzgün seçilməsi nəticəsində mümkündür. Araşdırmalar göstərir ki, xarici ticarət əlaqələrində Türkiyə bazarlarının seçilməsi və onlara üstünlük verilməsi düzgün addımdır və hər iki qardaş ölkənin mənafeələrinə uyğundur.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında imzalanmış sazişlərin həyata keçirilməsi sayəsində son illər ticarət əlaqələrinin səviyyəsi xeyli dərəcədə yüksəlmişdir. 2016-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın Türkiyə ilə ticarət əlaqələrinin dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl

Azərbaycanın Türkiyə ilə ticarət əlaqələrinin dinamikası [1;2;3;4 5]

	İllər				
	2016	2017	2018	2019	2020
İdxal, cəmi (min ABŞ dolları)					
Əvvəlki ilə nisbətən %	1181578,4	1273709,1	1576864,6	1646801,5	1563048,0
Azərbaycanın ümumi idxalında xüsusi çəkisi, %	100,9	107,8	123,8	104,4	94,9
Azərbaycan idxalında yeri	13,8	14,5	13,8	12,0	14,6
İxrac, cəmi (min ABŞ dolları)	2	2	2	2	2
Əvvəlki ilə nisbətən %					
Azərbaycanın ümumi ixracında xüsusi çəkisi, %	1132820,0	1366337,1	1825981,5	2862694,6	2597776,6
Azərbaycan ixracında yeri	76,7	115,2	131,0	156,8	90,7
	12,4	9,9	9,4	14,6	18,9
	2	2	2	2	2

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2016-2019-cu illər ərzində Azərbaycanın Türkiyədən idxalın həcmi ilbəil artmağa doğru meyl etmişdir. COVID-19 pandemiyasının təsiri nəticəsində 2020-ci ildə Türkiyədən idxalın həcmi 2019-cu illə müqayisədə 5,1% azalmışdır. 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən idxalın həcmi azalsa da, 2016-cı illə müqayisədə 32,3% artmışdır.

2016-2019-cu illərdə Azərbaycanla Türkiyə arasında ixrac əlaqələrinin həcmi hər il sürətlə artmışdır. Yenə də pandemiya səbəbindən 2020-ci ildə ixracın həcmi əvvəlki ilə nisbətən 9,3% azalmışdır. Buna baxmayaraq 2020-ci ildə Azərbaycandan Türkiyəyə ixracın həcmi 2016-cı illə müqayisədə 2,3 dəfə artmışdır.

Azərbaycanın həm idxalında, həm də ixracında Türkiyənin payı kifayət qədər yüksəkdir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, son illər Azərbaycanın həm idxalında, həm də ixracında Türkiyə ikinci yerdə olmuşdur.

Ölkələr arasında idxal – ixrac əlaqələrinin əmtəə strukturunun tərkibi, genişliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xarici ölkələrlə idxal əlaqələri ölkədə çatışmayan məhsullara olan tələbatın ödənilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Araşdırmalar göstərir ki, iki ölkə arasında idxalın əmtəə strukturu kifayət qədər genişdir. Azərbaycan Türkiyədən əsasən sürtkü yağları, tütün, şokolad və şokolad məhsulları, bitki yağları, pendir, sintetik yuyucu maddələr, plastik kütlədən borular, şlanqlar və onların fitinqləri, kağız və kartondan sanitariya-gigiyenik məmulatlar, isti yayılmış polad prokatı, soyuq yayılmış polad prokatı, metal konstruksiyalar, qara metallardan boru fitinqləri, məişət kondisionerləri, hesablama maşınları, blok və qurğular, avtobuslar, yük avtomobilləri, xüsusi təyinatlı avtomobillər idxal edir.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin qlobalaşdığı müasir dünyada istənilən ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafında ixrac əlaqələri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hər bir ölkənin ixrac əlaqələrinin həcminə bir sıra amillər təsir göstərir. Bu amillər sırasında milli iqtisadiyyatın strukturu, onun dəyişmə meylli, məhsuldar

qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, əmək ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının səviyyəsi, coğrafi mövqeyi, nəqliyyat əlaqələri, istehsal infrastrukturunun inkişafı və s. xüsusi yer tutur.

Azərbaycanla Türkiyə arasında ixrac əlaqələrinin əmtəə strukturu isə nisbətən azdır. Azərbaycan Türkiyəyə əsasən bitki yağları, meyvə və tərəvəz şirələri, xam neft, reaktiv mühərriklər üçün kerosin yanacağı, ağır destilyatlar və ya digər məqsədlər üçün qazoyllar, sürtkü yağları, təbii qaz, elektrik enerjisi, etilen polimerləri, pambıq lifi, qara metallardan yarımfabrikatlar, emal olunmamış alüminium ixrac edilir.

Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin yüksək səviyyədə olmasına baxmayaraq bu əlaqələrinin daha da genişləndirilməsi üçün hər iki ölkədə kifayət qədər potensial imkanlar vardır. Məlumdur ki, son illər Türkiyənin iqtisadiyyatı, xüsusilə də sənayesi sürətlə inkişaf edir. Hal-hazırda Türkiyə dünyanın sənayecə inkişaf etmiş 20 ölkəsindən biridir. Türkiyə sənayesinin sürətli inkişafı ilk növbədə onun enerji daşıyıcılarına olan tələbatını ilbəil artırır. Azərbaycan isə nəinki özünün enerji daşıyıcılarına olan tələbatını tam ödəyir, eyni zamanda bu məhsulların ixrac imkanlarını ilbəil artırır. Hesab edirik ki, enerji daşıyıcılarının, xüsusilə də neft emalı məhsullarının və təbii qazın bu ölkəyə ixracının həcmnin artırılması Azərbaycanın Türkiyə ilə ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə imkan verərdi.

Məlumdur ki, Azərbaycanın neft emalı sənayesi müəssisələrinin potensial istehsal gücü ölkəmizin tələbatının həcmindən qat-qat çox neft emalı məhsulları istehsal etməyə imkan verir. Nəzərə alsaq ki, neft emalı məhsullarının satışı xam neftin ixracından daha çox gəlir əldə etməyə imkan verir, o zaman emal edilən neftin həcmnin artırılmasının əhəmiyyəti aydın görünür. Təbiidir ki, neft emalının həcmnin artırılmasından öncə, istehsal ediləcək neft məhsullarının satışı haqqında düşünmək, müvafiq satış bazarları tapmaq və onlarda möhkəmlənmək üçün tədbirlər sistemi işləyib reallaşdırmaq lazımdır. Bu nöqtəyi nəzərdən Türkiyə bazarına çıxışın genişləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edildiyi kimi, Türkiyənin neft emalı məhsullarına olan tələbatı ilbəil artır. Ancaq Azərbaycandan Türkiyəyə yalnız kerosin yanacağı və sürtgü yağları ixrac edilir ki, onların ixracının həcmi həm Azərbaycanda mövcud olan potensialla, həm də Türkiyənin bu məhsullara olan tələbatı ilə müqayisədə azdır və illər üzrə qeyri-sabitdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycanda, Türkiyənin neft emalı məhsulları bazarlarında möhkəmlənmək, konkret mallara olan tələbatı öyrənmək üçün lazımı tədbirlər həyata keçirilmir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, xarici bazarların istənilən məhsullarla kifayət qədər dolu olduğu müasir dövrdə Türkiyənin neft emalı məhsulları bazarlarına çıxmaq və orada möhkəmlənmək üçün mütləq müvafiq tədqiqatlar aparılmalıdır. Ancaq Azərbaycanın neft emalı zavodlarında kommersiya şöbələri olsa da, onlar xarici bazarlarda marketing tədqiqatları aparmırlar. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın neft emalı müəssisələrinin özləri istehsal etdikləri məhsulları satmaq səlahiyyəti yoxdur. Bu məhsullar ARDNŞ- nin tərkibinə daxil olan Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar İdarəsi tərəfindən satılır və bu idarə də xarici bazarların öyrənilməsi üçün marketing tədqiqatları həyata keçirmir.

Fikrimizcə, neft emalı məhsullarının Türkiyəyə ixracının çeşidinin və həcmnin artırılması üçün bu ölkənin bazarlarında müvafiq tədqiqatlar aparılmalıdır. Bununla yanaşı, neft emalı məhsullarının Türkiyəyə satışı zamanı:

- bu ölkənin konkret istehlakçılarına göndərilmiş məhsulların onların tələbatını təmin etməsi səviyyəsi araşdırılmalıdır;
- bu ölkənin bazarlarına rəqiblərin çıxardığı eyni növ məhsulların keyfiyyəti və texniki səviyyəsi müəyyənəşdirilməlidir;
- Azərbaycanın neft emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyəti qiymətləndirilməli və onun yüksəldilməsi üçün tədbirlər sistemi işlənib həyata keçirilməlidir;
- neft emalı məhsullarına aid mövcud beynəlxalq standartlar, normalar, texniki təhlükəsizlik qaydaları öyrənilməlidir.

Neft emalı məhsullarının Türkiyədə səmərəli satışının təmin edilməsi üçün bu ölkənin müvafiq bazarlarının tədqiqi ilə yanaşı, ölkəmizin neft emalı müəssisələrinin daxili mühitinin də təhlili aparılmalı və onun təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan-Türkiyə ixrac əməliyyatlarının genişləndirilməsi üçün yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, fikrimizcə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi də məqsədəuyğun olardı:

- ixrac edilən təbii qazın və xam neftin həcmnin artırılması;
- ixrac edilən elektirk enejisinin miqdarının artırılması;
- neft-kimya məhsullarının ixracının artırılması;
- ölkəmizdə istehsal edilən hasilat və emal sənayesi məhsullarının Türkiyədə səmərəli satışını təmin etmək üçün bu məhsulların ixracını həyata keçirən strukturlara dövlət səviyyəsində köməklik göstərilməsi.

Bu məqsədlə məsələn, Azərbaycan Respublikasının Ticarət Palatası qeyd edilən strukturlara informasiya yardımı edə, Türkiyənin maraqlı şirkətləri ilə müqavilələrin bağlanmasına köməklik edə bilərdi;

- Azərbaycanda istehsal olunan məhsulları idxal etmək istəyən Türkiyə şirkətləri ilə bu məhsulların sabit ixracına dair uzunmüddətli müqavilələrin bağlanması, bu zaman onlara qeyd edilən məhsulların alınmasında üstün hüquqların verilməsi.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan Türkiyədən idxal etdiyi bir sıra məhsulları həm də digər ölkələrdən idxal edir. Hesab edirik ki, aşağıdakı eyni adlı məhsulların Türkiyədən idxal edilməsi daha məqsədəuyğun olardı:

- xüsusi təyinatlı avtomobillərin;
- metal konstruksiyaların;
- isti və soyuq yayılmış polad prokatının;
- mineral gübrələrin;
- dərman vasitələrinin;
- ət kolbasasının;
- kərə yağının, süd və qaymağın və s.

Fikrimizcə, yuxarıda irəli sürülən istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələrini yaxşılaşdırmağa imkan verərdi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ADSK. Bakı, 2017. 812 s.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ADSK. Bakı, 2018. 808 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ADSK. Bakı, 2019. 788 s.
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ADSK. Bakı, 2020. 769 s.
5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ADSK. Bakı, 2021. 749 s.

Резюме

Алиев Р.Т., Махмудова С.Ф.

Современное состояние азербайджано-турецких торговых отношений и направления его совершенствования

В статье анализируется и оценивается современное состояние торговых отношений между Азербайджаном и Турцией, отмечается положение и место Турции среди внешнеторговых партнеров Азербайджана. На основе фактических данных показаны товары, играющие ключевую роль в структуре как импорта, так и экспорта между двумя странами. В статье также отмечается, что имеется достаточный потенциал для расширения торговых отношений между двумя странами, и даются предложения и рекомендации по реализации этого потенциала.

Ключевые слова: торговля, импорт, экспорт, потенциал, исследования

Summary

Aliyev R.T., Makhmudova C.T.

Current Situation of Azerbaijani-Turkish Trade Relations and Directions for its Improvement

The article analyzes and evaluates the current state of trade relations between Azerbaijan and Turkey, notes the position and place of Turkey among Azerbaijan's foreign trade partners. On the basis of actual data, goods are shown that play a key role in the structure of both imports and exports between the two countries. The article also notes that there is sufficient potential to expand trade relations between the two countries and provides suggestions and recommendations for realizing this potential.

Key words: trade, import, export, potential, research

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ İQTİSADI İNTEQRASIYA

Əlizadə Raidə Ələskər oğlu

Qərbi Kaspi Universiteti

raide.aliyeva@gmail.com

Xülasə: Müəyyən coğrafi bölgədə yerləşən, ortaq maraqları, ortaq mədəniyyəti, dili, tarixi olan ölkələrin integrasiyası global dünyanın müasir trendlərindəndir. Regional integrasiyanın formalaşmasını asanlaşdırən və onun effektivliyini sürətləndirən ən mühüm amillərdən biri də geosiyasi yaxınlıqdır. Xüsusilə qonşuluq münasibətləri və ümumi sərhədlərin mövcudluğu bu formalaşmanın ilk zəruri şərti kimi ortaya çıxır. Türkdilli ölkələrin mədəni və coğrafi yaxınlığı mümkün integrasiyanın ən mühüm səbəblərindən biridir. Məqalədə Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində üzv ölkələr arasında integrasiyanın iqtisadi mərhələsi araşdırılır.

Açar sözlər: region, integrasiya, iqtisadi əlaqələr, əməkdaşlıq, Türk Dövlətləri Təşkilatı

İntegrasiya sözü latın dilində “integratio” sözündən olub tərcümədə yeniləmə, birləşmə mənalарını verir. Beynəlxalq münasibətlər sistemində integrasiya eyni coğrafi regionda yerləşən və bir-birinə yaxın olan ölkələrin əməkdaşlığı deməkdir. İntegrasiyanın ən əsas məqsədi qurulduğu regionda təhlükəsiz cəmiyyətin yaradılmasıdır. İntegrasiya sayəsində dövlətlər siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlikdən qaynaqlanan böhranları birlikdə həll etmək üçün mexanizmlər yaratmağı hədəfləyirlər.

İntegrasiya ilk dövlətlərin yaranmasından bu günə qədər bir çox mərhələlərdən keçmiş və funksionalizm, neofunksionalizm, federalizm, neoliberalizm kimi müxtəlif beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrinin öyrənilməsi sahəsinə daxil edilmişdir. Yapıcı “Uluslararası İlişkilər Disiplinində Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği” adlı məqaləsində Nye’in neoliberalizm nəzəriyyəsinə əsaslanaraq integrasiyanı 3 formaya ayırır: *iqtisadi integrasiya* (transmilli iqtisadiyyatın formalaşdırılması), *sosial integrasiya* (transmilli cəmiyyətin formalaşdırılması) və *siyasi integrasiya* (transmilli siyasi sistemin formalaşdırılması) [12, s.133]. İntegrasiyanın bundan əlavə mədəni, təhlükəsizlik, hüquqi, coğrafi və strateji kimi formaları da mümkündür.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dünya ticarətində liberallaşma meyilləri sürətlə artmışdır. İqtisadi liberallaşma prosesinin izahında iki fərqli yanaşma ortaya çıxmışdır. Bu yanaşmalardan birincisi global yanaşmadır ki, bu gün qloballaşma adı ilə tanınan cərəyanın əsasını təşkil edir. İkinci yanaşma isə iqtisadi birləşmə hərəkatlarını özündə birləşdirən regional yanaşmadır. Bu yanaşma müəyyən coğrafi bölgədə yerləşən və sıx iqtisadi əlaqələrə malik olan ölkələr arasında xarici ticarətin və digər iqtisadi fəaliyyətlərin liberallaşdırılmasına əsaslanır. Regionlararası integrasiyanın qurulmasında əsas amillərdən biri üzv dövlətlər arasında ticarətin liberallaşdırılmasıdır [5, s.190].

Müasir dünyada integrasiya etmiş təşkilatlar həm siyasi, həm də iqtisadi reallıqlar əsasında formalaşmışdır. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra türk cümhuriyyətləri arasında siyasi, mədəni və iqtisadi sahələrdə əlaqələr inkişaf etdirilmiş, müxtəlif formalarda əməkdaşlıq mexanizmləri qurulmuşdur. 1992-ci ildən Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçıları Zirvə görüşləri forum kimi keçirilmişdir. 2009-cu ildə Qazaxıstan Respublikası Prezidentinin təklifi ilə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə dövlət başçıları dördtərəfli Naxçıvan Sazişini imzalamış və "Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası" formasında əməkdaşlıq mexanizmini yaradılmışdır [9, s.14]. Türk Şurasının ilk zirvə toplantısı 2011-ci ildə Almatıda "İqtisadi və Ticarət Əməkdaşlıq" mövzusunda keçirilmiş və bu zirvə görüşündə "Türk İş Şurası" yaradılmışdı. Türk Şurasının 2018-ci ildə keçirilən 6-cı Zirvə toplantısında Macarıstan, Qərb Xristianlığına mənsub, NATO və Avropa Birliyinə üzv olan bir ölkə müşahidəçi üzv kimi qəbul edilib. 2019-cu ildə Bakıda keçirilən 7-ci sammitdə Özbəkistan Şurasının tamhüquqlu üzvü qəbul olunub. Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun ilk dəfə iştirak etdiyi sammitdə Türkmənistan müşahidəçi üzv statusu alıb [10]. 2019-cu ildə Budapeştdə Türk Şurasının Avropa ofisi açılmışdır. Macarıstanın Baş Naziri Viktor Orban Naxçıvan müqaviləsinin imzalanmasının 10-cu ili münasibətilə olan təbrik çıxışında qeyd etmişdir ki, məqsədimiz V4 regionunun və Avropa İttifaqının üzvlərini Türk Dünyası ölkələrinin potensialı ilə daha yaxından tanış etməkdir [9, s. 25-26]. Türk Şurasının 8-ci Zirvə Toplantısı Türkiyədə, Demokratiya və Azadlıqlar Adasında "Rəqəmsal dövrdə yaşıl texnologiyalar və ağıllı şəhərlər" mövzusunda keçirilib. Sammitdən sonra 121 bənddən ibarət birgə bəyanat dərc olunub. Bəyanatda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının adının dəyişdirilərək "Türk Dövlətləri Təşkilatı" olduğu bildirilib [10].

TDƏŞ-in əsas məqsəd və vəzifələrinə siyasi, ticari-iqtisadi, hüquq-mühafizə, təbiətin mühafizəsi, mədəni, elmi-texniki, hərbi-texniki, təhsil, enerji, nəqliyyat, kredit-maliyyə və ümumi maraq kəsb edən digər sahələrdə səmərəli regional və ikitərəfli əməkdaşlığın təşviqi, əmtəələrin, kapitalın, xidmət və texnologiyaların hərəkətinin asanlaşdırılması, maliyyə və bank əməliyyatlarının sadələşdirilməsi məqsədilə ticarət, investisiyalar, gömrük və tranzit prosedurlarının gələcəkdə sadələşdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, elm, texnika, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, gənclər, idman və turizm sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi kimi məsələlər daxildir [11].

Türk Dövlətləri Təşkilatının ərazi cəhətdən ən böyük ölkəsi olan Qazaxıstanın bu torpaqlardakı təbii sərvəti onun iqtisadiyyatına həlledici təsir göstərir. Regionda bazar iqtisadiyyatından ən səmərəli istifadə edən ölkədən neft və neft yağları, təbii qaz, metal filizləri və metaldan hazırlanmış məmulatlar, kimya sənayesi məhsulları, buğda və digər kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edilir [7, s. 34]. Qazaxıstan Respublikası 2015-ci ildən həm Dünya Ticarət Təşkilatına, həm də Avrasiya İqtisadi Birliyinə üzv olmuşdur.

Özbəkistan digər türk respublikalarına nisbətən daha uzun müddət ərzində azad bazar iqtisadiyyatına keçib. Özbəkistan mühüm maşınqayırma və ağır texnika sənayesinə malikdir. O, dünyada üçüncü ən böyük pambıq istehsalçısıdır və ipəkçilikdə geniş istifadə olunur. Zəngin qaz, neft, uran və qızıl yataqları ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsas amildir [7, s. 34].

Qırğızıstan bölgədəki türk dövlətlərindən fərqli olaraq məhdud neft və təbii qaz ehtiyatlarına malikdir. Ölkə ərazisinin böyük hissəsi hündür təpələrdən ibarət olduğundan kənd təsərrüfatı sektorunda heyvandarlıq ön plandadır. Buna baxmayaraq ölkənin xarici ticarəti kifayət qədər inkişaf etməmişdir və iqtisadiyyatı digər türk respublikalarına nisbətən kiçikdir [7, s. 35]. Qırğızıstan regionda DTT-yə daxil olan ilk ölkədir və həmçinin də Avrasiya İqtisadi Birliyinin üzvüdür.

Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasını onun böyük neft və təbii qaz ehtiyatları, əkin sahələri, iri sənaye obyektləri və sovet dövründən qalan sənaye infrastrukturu təşkil edir. Xüsusilə enerji sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli yüksəlişini təmin etdi və xarici investorları cəlb etdi. Azərbaycanın vahid sektordan asılı olması daxili gəlirlərin, məşğulluğun və digər iqtisadi fəaliyyətlərin cüzi artımına səbəb olur. Enerji resurslarından çox asılı olan Azərbaycan üçün boru kəmərləri son dərəcə vacibdir [7, s. 35].

Türkiyə türk cümhuriyyətləri arasında iqtisadi cəhətdən ən güclü ölkədir. Bundan əlavə, ölkənin ticarət həcmi (371 milyard dollar) bu ölkələrlə müqayisədə daha böyükdür [7, s. 35].

Beləliklə iqtisadi integrasiya iki və ya daha çox ölkə arasında ticarətə mane olan müxtəlif məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması kimi müəyyən edilir. Lakin ölkələrin integrasiyasını müzakirə edərkən bəzi amillər nəzərə alınmalıdır. İlk olaraq ölkənin ticarətdən asılılıq dərəcəsi və xarici ticarətə açıqlıq dərəcəsi önəmlidir. Bu cür integrasiyaların əsasının ölkələr arasında xarici ticarətin liberallaşdırılması olduğu xatırlansa, bu amilin əhəmiyyəti daha çox başa düşüləcək. İkincisi, həm müvafiq ölkələrin ticarətində, həm də dünya ticarətində hansı malların, xidmətlərin daha sürətlə inkişaf edən və artan xüsusiyyətlərə malik olduğunu müəyyən etmək vacibdir. Üçüncüsü, ticarətin artmasının üzv dövlətlər arasında bərabər paylanması nəzərə alınmalıdır. Dördüncüsü, müvafiq ticarət müqaviləsi çərçivəsində ticarətin intensivliyi və nəhayət, ticarət müqaviləsi çərçivəsində ticarətin nə qədər tamamlayıcı olması araşdırılmalıdır [3, s. 4-5].

Türk cümhuriyyətləri arasında iqtisadi əməkdaşlığın daha yüksək səviyyədə olması üçün logistikanın asanlaşdırılması və enerji resurslarının ötürülməsini təmin edəcək infrastrukturun yaradılması son dərəcə vacibdir. Azərbaycan coğrafi mövqeyinə görə bu ölkələr arasında körpü rolunu oynayır. Orta Asiya və Xəzər neftinin və təbii qazının Bakı vasitəsilə nəqli türk dövlətləri arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz kəməri və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri bu marşrutun iki mühüm ötürücü xəttidir [7, s. 36]. Azərbaycan iqtisadiyyatının enerjidən asılılığı və dünya dövlətləri ilə sərbəst ticarət imkanının olmaması iqtisadiyyatın əsas problemlərindəndir. Ölkə üzrə ÜDM-in ümumi həcmində neft sektorunun xüsusi çəkisi 37,2%-dir, ixracın 88,9%-i neft və neft məhsullarının payına düşür [1].

TDT-yə üzv ölkələrdən Türkiyə, Qazaxıstan və Qırğızıstan, müşahidəçi statusunda olan ölkələrdən Macarıstan Dünya Ticarət Təşkilatının üzvüdür. Azərbaycan və Özbəkistan, müşahidəçilərdən isə Türkmənistan Dünya Ticarət Təşkilatına hələ də üzv olmamışdır. Təşkilata üzvlük dünya iqtisadi sisteminə integrasiya prosesinin sürətləndirib üzv ölkələrin bir-birinə verdiyi güzəştlərdən faydalanmağa, DTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirməyə şərait yaradacaqdır. Bundan başqa DTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox birbaşa xarici sərmayə cəlb etmək və mübahisələrin həlli zamanı DTT mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək mümkün olacaqdır. İqtisadi intqrasiyamı hədəfləyən ölkələr üçün DTT üzvlük əsas hədəflərdən biri olmalıdır.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın mümkünlüyü üçün dövlətlər 5 mərhələdən keçməlidirlər: *güzəştli ticarət zonası, azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, ümumi bazar və iqtisadi ittifaq*. Yekun olaraq beynəlxalq iqtisadi integrasiya *vahid valyuta sisteminin yaradılması və tam iqtisadi integrasiya* mərhələləri ilə tamamlanır. Bu zaman integrasiya ölkələr arasında bütün sahələri (malıyyə, xarici siyasət, təhsil, ekologiya və s.) əhatə edir. Göründüyü kimi TDT üzv dövlətlər arasında iqtisadi integrasiya mərhələsi hələ başlamamışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı. <http://wto.az/>
2. Balassa B. The Theory of Economic Integration. Routledge, 2011, 318 s.
3. Mikic M. Trade statistics in policymaking. /M. Mikic, J. Gilbert/ UN publication, 2007, 140 s.
4. Pelipas I. Quantifying economic integration of the European Union and the Eurasian Economic Union: methodological approaches. /I. Pelipas, I. Tochitskaya, E. Vinokurov/ Report 23, 2014, 54 s.
5. Seyidoğlu H. Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama. Guzem Cam Yayinlari, 2007, 833 s.
6. Şanlı B. Ekonomik entegrasyon teorisi çerçevesinde Avrasya Birliği'nin olabilirliği, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 22, Say №1, 2008, s 13-30.
7. Şener A. Türk Dünyasında Entegrasyon Süreçleri ve Kurumsallaşma. /Doctoral dissertation/ Karabük, 2021, 202 s.
8. Şimşek, H.A. "Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Entegrasyonlar ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme". /H.A. Şimşek, N. Şimşek/ Sosyoekonomi, Vol. 25(34), 2017, s. 161-172.
9. TURKIC COUNCIL. 10TH ANNIVERSARY OF THE NAKHCHIVAN AGREEMENT. Bakı: 2019, 136 s.

10. Türk dünyası entegrasyona yelken açtı, TRT Avaz, 13 Kasım 2021 (erişim 12 aprel, 2022)
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrazyadan/turk-dunyasi-entegrasyona-yelken-acti/618fc16101a30a91f82aebc8>

11. "Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması haqqında" Naxçıvan Sazişinin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 26 noyabr 2009-cu il.

12. Yapıcı M. I. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007, s. 130-157.

Özet

Alizade R.A.

Türk devletleri teşkilatı çerçevesinde ekonomik entegrasyon

Belli bir coğrafi bölgede yer alan, ortak çıkarlara, ortak kültüre, dile ve tarihe sahip ülkelerin bütünleşmesi küresel dünyadaki güncel trendlerden biridir. Bölgesel entegrasyonun oluşmasını kolaylaştıran ve etkinliğini hızlandıran en önemli faktörlerden biri jeopolitik yakınlıktır. Özellikle komşuluk ilişkilerinin ve ortak sınırların varlığı bu oluşumun ilk gerekli koşuludur. Türkçe konuşan ülkelerin kültürel ve coğrafi yakınlığı, olası entegrasyonun en önemli nedenlerinden biridir. Makale, Türk Devletleri Örgütü bünyesinde üye devletler arasındaki entegrasyonun ekonomik aşamasını incelemektedir.

Anahtar kelimeler: bölge, entegrasyon, ekonomik ilişkiler, işbirliği, Türk Devletleri Teşkilatı

Summary

Alizade R.A.

Economic Integration Within the Framework of the Organization of Turkish States

The integration of countries located in a certain geographical region, having common interests, common culture, language and history is one of the current trends in the global world. One of the most important factors facilitating the formation of regional integration and accelerating its effectiveness is geopolitical proximity. In particular, the existence of neighborly relations and common borders is the first necessary condition for this formation. The cultural and geographical proximity of Turkish-speaking countries is one of the most important reasons for possible integration. The article examines the economic stage of integration between members of the Organization of Turkic States.

Key words: region, integration, economic relations, cooperation, Organization of Turkish States

TÜRKİYƏ AZƏRBAYCANIN ƏSAS İQTİSADİ TƏRƏFDAŞI KİMİ

Əmirov İmran Balamirzə oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

imran_amirov@mail.ru

Mirzəbəyov Araz Əliosman oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

araz.mirze@gmail.com

Xülasə: Aparılan tədqiqatda əsas məqsəd Azərbaycan və Türkiyə arasında ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişaf perspektivlərini öyrənməkdən ibarətdir. Burada qardaş Türkiyə dövlətinin Avropa və Asiya bazarlarına faydalı çıxışının reallaşdırılması, regional layihələrdə tərəfdaş kimi iştirak etməsi məsələlərinin Azərbaycana və qardaş ölkəyə daha da böyük fayda verməsi əsaslandırılır.

Təqdim olunan materialda iqtisadi araşdırmalarda geniş istifadə olunan deduksiya və induksiya üsulları əsasında Azərbaycanın ticarət dövriyyəsi digər ölkələrlə müqayisə edilməklə müsbət nəticələrin əldə

olunması qənaətinə gəlinmişdir. İki ölkə arasında qarşılıqlı investisiyalar, neft-qaz sənayesinin inkişafı və xüsusilə xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi məsələlərinə də məqalədə baxılmışdır.

Açar sözlər: ticarət, idxal, ixrac, dövriyyə, mənfəət, iqtisadi əlaqələr, mallar

Azərbaycanda epidemioloji gərginliyin azaldığı və biznes proseslərinin aktivləşdiyi dönməndə xarici-iqtisadi əlaqələr genişlənməkdədir. Azərbaycan Respublikasının (AR-nın) məhz xarici ticarət sahəsində həyata keçirdiyi uğurlu siyasət nəticəsində ölkəmizin hədudlarından keçən investisiya, mal-material, xidmət, informasiya və s. axınlarının milli mənafeyimizə uyğun mənfəət təmin edilir. Bu məqsədə nail olunması AR-nın mal, xidmət və kommunikasiya əlaqələri üzrə davamlı olaraq investisiya, gömrük, institusional və normativ-hüquqi tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Adı çəkilən məsələlər qlobal iqtisadi inkişafa səbəb olmaqla, tələblərə uyğun nizamlanır və ölkəmiz bundan fayda əldə edir.

İndiki gündə xarici-iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissələrindən biri olan xarici ticarət tərəfdaşlığımızın tənzimlənməsinə yönəlik inkişaf etməkdədir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşdığı bir dövrdə Azərbaycan özünün formalaşdırdığı xarici ticarət strategiyasını dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasına istiqamətləndirərək müvəffəqiyyətlə həyata keçirməkdədir. Özünün dövlətçiliyini möhkəmləndirmək məqsədilə AR xarici-iqtisadi əlaqələri genişləndirməklə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. "İqtisadi Əməkdaşlıq təşkilatı" (1991), "İnkişaf üçün Regional əməkdaşlıq" (üzvləri: Əfqanıstan, AR və Mərkəzi Asiya dövlətləri), "Ümumdünya Ticarət Təşkilatı" (1995), "Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı" (25.06.92), "Davos İqtisadi Forumu" (1970) və digər beynəlxalq təşkilatların AR fəaliyyətinə qoşulur. Bu beynəlxalq qurumların fəaliyyətində iştirak etməklə ölkəmiz iqtisadi tərəfdaşlıqla yanaşı özünün elm, texnika, gömrük və digər sərhəd orqanları ilə əməkdaşlıq, səhiyyə və farmaseptika, kommunikasiya, müəssisələr cinayətkarlıq, qanunsuz narkotiklərin, silah və radioaktiv materialların dövriyyəsi, terror aktları və qeyri-qanuni miqrasiya ilə mübarizə və s. sahələrdə əməkdaşlığını inamla davam etdirməkdədir [1, s.48].

Ölkəmiz dünya iqtisadiyyatına özünün töhfələrini verərək 185-dən çox dövlətlərlə ticarət əlaqələrini davam etdirərək 117 ölkəyə məhsul ixrac etmiş və 173 ölkədən idxal həyata keçirmişdir. AR-nın əlverişli geostrateji mövqeyi, kənd potensialı, böyük həcmli enerji və mineral resursları digər ölkələrlə qarşılıqlı mənfəət gətirən iqtisadi ticari əməliyyatların genişləndirilməsinə zəmin yaradır. Son 10 ildə ölkəmizin xarici ticari əlaqələrinin dayanıqlı artması sərmayə qoyuluşunun çoxalması üçün də münbit şərait yaratmışdır (cədvəl 1).

Ümumiyyətlə, istənilən ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi bu dövlətdə idxal və ixracın göstəricilərinin cəmiyyəti xarakterizə olunan bir parametrdir. Cədvəldəki məlumatların araşdırılması deməyə əsas verir ki, ölkəmizin baxdığımız dövrlərdə xarici ticari əlaqələri müsbət saldoya malik olmuşdur, yəni iqtisadiyyatımızdakı ixrac göstəriciləri idxal parametrlərini üstələmişdir. Lakin 2020-ci ildə dövriyyə, idxal və ixracımızdakı azalmalar dünya səviyyəsində COVID-19 pandemiyası üzrə iqtisadi aktivliyin zəifləməsi və qoyulan məhdudiyyətlərlə izah oluna bilər.

Cədvəl 1

AR-nın 2010-2021-ci illərdə xarici ticarət əməliyyatlarının dinamikası (mln. \$-la)

№	İllər	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac	Saldo
1	2	3	4	5	6
1	2010	27960,8	6600,6	21360,2	14759,6
2	2011	36326,9	9756,0	26570,9	16814,9
3	2012	33560,9	9652,9	23908,0	14255,1

4	2013	34687,9	10712,5	23975,4	13262,9
5	2014	31016,3	9187,7	21828,6	12640,9
6	2015	21945,8	9216,7	12729,1	3512,4
7	2016	21946,7	8489,1	13457,6	4968,5
8	2017	24103,3	8783,3	15320,0	6536,7
9	2018	30955,0	11465,9	19489,1	8023,2
10	2019	33302,7	13667,5	19635,2	5967,7
11	2020	24464,6	10732,0	13732,6	3000,6
12	2021	33912,5	11705,8	22206,7	10500,9

Mənbə: [2]

Ötən ildə isə AR-da ticarət dövriyyəsi, idxal və ixrac əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə müvafiq olaraq 87,2, 90 və 85% çoxalmışdır. Ölkəmizin ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşuna nəzər yetirsək burada Avropa (55,1%) və Asiya (39,2%) qitələrinin ön sıralarda getdiyini müşahidə edirik. Qeyd edilməlidir ki, 1 sayılı cədvəldə AR-nın ixrac qiymətlərdirmələri ölkəmizin franko-sərhəd qiymətlərinə görə aparılmışdır. Başqa sözlə, ölkədən ixrac olunmuş əmtənin dəyərinin tərkibinə quru sərhədlərinə çatdırılma və gəmiyə yüklənmə məsrəfləri daxil olunmuşdur [3, s.143].

Azərbaycanın müxtəlif ölkələr üzrə xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyə Cümhuriyyətilə tərəfdaşlığımız diqqəti çəkir. Belə ki, qardaş ölkə ilə ticarət dövriyyəsi davamlı olaraq artıma meyli olmuş və 2020-ci ildə bu göstərici 4160824,6 min \$ həcmində çatmışdır. Göstərilməlidir ki, baxılan dövrdə Türkiyə ilə əldə edilən ticarət dövriyyəsi bütövlükdə Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ölkələri ilə ticarət dövriyyəsilə müqayisədə 53017,3 min \$ (4160824,6-4107807,3) yüksək olması ölkəmizin bu dövlətə böyük önəm verməyimizi təsdiqləyir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Son 5 ildə AR-nın xarici ölkələrlə ticarət dövriyyəsi (min \$-la)

№	Ölkələr	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7
1	MDB:	2822204,2	3525038,9	3999455,1	4610977,9	4107807,3
2	Rusiya	2050953,1	2141121,1	2550162,7	3022045,4	2671545,8
3	Digər ölkələr:	19124528,3	20578239,6	26955527,8	28691700,6	20363480,5
4	Türkiyə	2367241,2	2667578,7	3402809,7	4509568,9	4160824,6
5	Çin	1085832,8	1298342,3	1310222,9	2184314,1	1846585,0
6	İtaliya	4666189,2	5671290,4	6219867,8	6008572,6	4568453,8
7	Türkiyə	2367241,2	2667578,7	3402809,7	4509568,9	4160824,6
8	Yunanıstan	216693,2	171684,0	170637,5	256660,6	536965,7
9	İsrail	679735,6	671612,3	1334729,8	1375302,5	465721,0
10	İspaniya	545393,4	445227,3	479393,6	771837,3	427360,0
11	Xorvatiya	315197,8	214361,8	247772,3	439208,1	473236,1
12	Gürcüstan	468108,3	561905,5	592324,2	659027,0	536218,1
13	Fransa	776632,7	614818,7	625041,0	787366,6	558855,2
14	ABŞ	552255,9	781785,7	858501,9	791899,1	660852,8
15	Almaniya	1001323,4	894183,0	1447734,2	1641504,7	817582,9

Mənbə: Rəsmi statistik məlumatlar əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır

Aparılan təhlillər Türkiyədən idxal edilən məhsulların çeşidlərində maşınların və mexaniki alətlərin, dəmir və poladın, nəqliyyat vasitələrinin, elektrik avadanlıqlarının üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Bu ölkəyə ixracatda isə neft-qaz, pambıq, plastik və polimer məhsulları, alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar yer ala bilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, AR ilə Türkiyə dövləti arasındakı ticarət dövriyyəsinin artırılması üçün geniş imkanlar vardır. Buna görə də yaxın gələcəkdə hər 2 tərəfdaş mövcud potensialdan hərtərəfli istifadə olunması nəticəsində adı çəkilən əməliyyatlar üzrə nailiyyətləri 3 dəfədən də çox artırmağı hədəfləyir.

İqtisadi əlaqələrin genişlənməsi sərmayə baxımından da Azərbaycanı Türkiyə üçün cəlbəedici etmiş və qardaş ölkənin milli iqtisadiyyatımıza birbaşa investisiyasına səbəb olmuşdur. AR-nın Türkiyəyə də yatırımları əsasən enerji və kimya sektoru üzrə həyata keçirilmişdir. Bu əsasən “Petkim”-in səhmlərinin alınması və mayeləşdirilmiş neft qazı, təyyarə yanacağı buraxan “Star” neft emalı müəssisələrinin alınması ilə bağlı olmuşdur. Bundan başqa AR-nın Türkiyəyə yönəltdiyi sərmayələr “SOCAR TURKEY”-in alternativ enerji mənbələri üzrə həyata keçirilən “Petkim” külək enerjisi stansiyasının yaradılması layihəsi, enerjinin paylanması, daşınması və kommunikasiya sistemlərinin inkişafı ilə bağlı çoxsaylı satınalmalar üzərindən gerçəkləşdirilir [4].

Tərəfdaş ölkənin iş adamlarının yatırımları ölkəmizin həm neft-qaz (“Azəri-Çıraq-Günəşli”, “Şahdəniz”, “Kürdaşı” və “Alov” layihələri), həm də qeyri-neft sektorunu əhatə edən sahələrə yönəldilmişdir. İqtisadi siyasətimizin prioritet istiqaməti hesab edilən yeyinti, yüngül, toxuculuq, nəqliyyat, tikinti sənaye sahələri, eləcə də informasiya-rabitə, maliyyə və sığorta sektoruna Türkiyə investisiyaları istiqamətləndirilmişdir.

Ölkəmizin strateji tərəfdaşı kimi Türkiyənin iqtisadi əlaqələri eyni zamanda nəqliyyat-logistik yöndə inkişaf etməkdədir. Belə ki, regional layihələrin həyata keçirilməsində, məs., “Əsrin müqaviləsi” (1994), Bakı-Tbilisi-Ceyhan (2005), Bakı-Tbilisi-Ərzurum (2007), Cənub qaz dəhlizi, Tanap və Tap (2020), Bakı-Tbilisi-Qars (2017) və bir sıra layihələrin gerçəkləşdirilməsində Türkiyənin iştirakı yaxın gələcəkdə iqtisadi əlaqələrimizin daha da intensivləşəcəyini təsdiqləyir. Belə ki, adı çəkilən layihələrin həyata keçirilməsi hər 2 dövlətin maraqlarına tamamilə uyğundur. İqtisadi əlaqələrimizin genişləndirilməsi qardaş ölkələrin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, adı çəkilən sahələrdə gəlirlərin yüksəldilməsində, məşğulluq probleminin aradan qaldırılmasında, əhəlinin rifahının yaxşılaşdırılmasında, bölgədə sabitliyin qorunmasında və digər istiqamətlərdə yeni-yeni töhfələr verəcəkdir.

Beləliklə, Türkiyə ilə iqtisadi əməkdaşlığımızın özəyində siyasi, mədəni-tarixi yaxınlıq, ölkələrimizin davamlı iqtisadi inkişafı və qarşılıqlı fayda əldə etməsi dayanır. Eyni zamanda mövcud olan potensialdan istifadə edilməsi nəticəsində, Ulu öndər H.Əliyevin söylədiyi “Bir millət 2 dövlət” prinsipi üzərində qurulan, iqtisadi tərəfdaşlıq AR-nın və Türkiyənin strateji nüfuzunu gələcəkdə daha da möhkəmləndirəcəkdir. Türkiyə ilə AR-nın ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi ölkələrimizin müstəqilliyinin gücləndirilməsi və büdcə gəlirlərinin artırılması baxımından da təqdirəlayiqdir.

Ədəbiyyat

1. Musa İ.M. Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 2011, 776 s.
2. Azərbaycanın xarici ticarəti <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (istinad tarixi: 30.04.22)
3. ARDSK Azərbaycan rəqəmlərdə. Rəsmi nəşr, Statistik məcmuə, Bakı: 2021, 200 səh.
4. Bayramova A.B. Azərbaycan Türkiyə iqtisadi əlaqələri 10.12.2020 https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Turkiye_iqtisadi_elaqeleri___Tehlil-1662839 (istinad tarixi: 30.04.22)

Резюме

Амиров И.Б., Мирзабеков А.А.

Турция как основной экономический партнер Азербайджана

Цель статьи заключается в изучении перспектив развития двусторонних экономических отношений между Азербайджаном и Турцией. Здесь обосновано, что реализация выгодного выхода

братского турецкого государства на европейские и азиатские рынки, его участие в качестве партнера в региональных проектах принесет еще большую пользу Азербайджану и братской стране.

В представленном материале товарооборот Азербайджана сравнивается с другими странами на основе методов дедукции и индукции, широко используемых в экономических исследованиях. Также рассматриваются вопросы взаимных инвестиций между двумя странами, развития нефтегазовой отрасли и, в частности, расширения внешнеэкономических связей.

Ключевые слова: торговля, импорт, экспорт, товарооборот, прибыль, экономические отношения, товар

Summary

Amirov İ.B., Mirzabeyov A.A.

Turkey as a Main Economic Partner of Azerbaijan

The purpose of the article is to study the prospects for the development of bilateral economic relations between Azerbaijan and Turkey. It is substantiated that the implementation of the fraternal Turkish state's favorable access to European and Asian markets, its participation as a partner in regional projects will further benefit Azerbaijan and the brotherly country.

It also examines the issues of mutual investment between the two countries, the development of the oil and gas industry and, in particular, the expansion of foreign economic relations. The presented material compares Azerbaijan's trade turnover with other countries on the basis of the method of deduction and induction, widely used in economic research.

Key words: trade, import, export, trade turnover, profit, economic relations, commodity

AZƏRBAYCAN-İTALİYA BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞININ SƏMƏRƏLİLİYİ

Əmirova Fəridə Şamil qızı

UNEC

f.amirova51@mail.ru

Xülasə: Məqalə Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya dövləti arasında Azərbaycan iqtisadi müstəqillik qazandıqdan sonra formalaşan beynəlxalq iqtisadi, siyasi münasibətlər və onların inkişaf mərhələlərinə həsr olunub. Bu, gələcəyə istiqamətlənmiş geniş tərəfdaşlıq əsasında qlobal və regional proseslərə istiqamətlənən sabitlik və rifahı əldə etmək üçün nəzərdə tutulan Azərbaycan-İtaliya qarşılıqlı əməkdaşlığının inkişaf istiqamətlərini araşdırmaqla, hər iki ölkə üçün bu əməkdaşlığın səmərəliliyini və konkret istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə əlaqədardır. Bu problem 1992-ci ildən bugünkü günə qədər təhlil olunmaqla müasir dövrdə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərdə İtaliya şirkətlərinin hansı sahələrdə öz fəaliyyətlərini reallaşdıracağı da məqalədə araşdırılır.

Açar sözlər: beynəlxalq əməkdaşlıq, xarici investorlar, qlobal və regional proseslər, hasilat payı, imzalanmış sazişlər və memorandumlar

Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya dövləti arasında 2014-cü il iyunun 1-də Roma şəhərində “Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında” birgə bəyannamə təsdiq edilmişdir. Bu bəyannaməyə müvafiq olaraq iki ölkə arasında aşağıdakı sahələrdə dostluq, bərabərlik, qarşılıqlı etimad şəraitində müxtəlif sahələrdə ikitərəfli formada əməkdaşlıq üzrə siyasət, həm regional, həm beynəlxalq sahədə aparılmaqla, iqtisadiyyat və ticarət əlaqələri genişləndirilərək, müdafiə və təhlükəsizlik, elm, təhsil, mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq gücləndirilərək daha da inkişaf etdiriləcək. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, tarixi aspektdən Azərbaycanla-İtaliya arasında əlaqələr yüz ildən artıq bir dövrü keçmişdir. Belə ki, hələ Xalq Cümhuriyyəti dövründə bu iki ölkə arasında iqtisadi-siyasi əlaqələr mövcud olmuşdur.

İtaliya-Azərbaycan əməkdaşlığı gələcəyə istiqamətlənmiş geniş şəxəli tərəfdaşlıq əsasında qlobal və regional proseslərə istiqamətlənən sabitlik və rifahi inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulan qarşılıqlı əməkdaşlıqdır.

İtaliya dövləti 1 yanvar 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımış, 8 may 1992-ci ildə isə iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr yaradılmışdır. Cənubi Qafqaz ölkələri arasında İtaliya hökuməti ilk dəfə səfirliyini 2003-cü ildə Azərbaycanda təsis etmişdir.

Bu illər ərzində qeyd edək ki, bütün sahələrdə əlaqələrin genişləndirilməsində hər iki ölkənin böyük potensialları və ölkələrarası imzalanan sənədlərə müvafiq potensialların reallaşdırılması mühüm rol oynamışdır.

Aparığımız müşahidələrə müvafiq bu əlaqələr 1992-2002-ci illər, 2005-2010-cu illər, 2010-2015-ci illər, 2016-cı ildən bugünkü günə qədər olan dövrlərə bölməklə bu münasibətlərin təhlilini reallaşdırmağa çalışacağıq.

Qeyd etmək istərdim ki, bu əlaqələr və əməkdaşlığın inkişafında müəyyən dövrlərdə Azərbaycanda səfir missiyasını yerinə yetirmiş aşağıdakı adları qeyd olunan İtaliya dövlətinin Azərbaycanda səfiri olmuş insanların böyük rolu olmuşdur. Bunlar: 1997-2001-ci illərdə İtaliyanın Azərbaycandakı səfiri Allsandra Folovalitani , 2001-2005-ci illərdə səfir Margarita Kostani, 2005-2010-cu illərdə səfir Can Luici Messini, 2010-2013-cü illərdə səfir Mario Baldini, 2013-2017-ci illərdə səfir Canpaolo Kutilonu və 2017-ci ildən fəaliyyət göstərən hörmətli səfir Augiosto Masseriona da təşəkkür etmək istərdim.

İtaliya dövləti 1992-1993- cü illərdə İtaliya ATƏM-in (indiki ATƏT) Minsk qrupu çərçivəsində qonşu Ermənistan dövləti ilə Azərbaycan arasında mövcud münaqişənin nizamlanması istiqamətində danışıqlara cəlb edilsə də münaqişənin həlli ilə bağlı İtaliya tərəfindən xoşməramlı təkliflər ermənilər tərəfindən qəbul edilmədiyindən reallaşdırılmadı.

1995-ci ildə ARDNŞ və İtaliyanın ENİ/Agip şirkətinin də daxil olduğu beynəlxalq konsersum arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı Qarabağ sektorunun kəşfiyyatı, işlənməsi, hasilatın pay bölgüsünə dair, eləcə də bu istiqamətdə 1992-ci ildə hər iki şirkət Xəzər sektorunda Qarabağı perspektiv etmək turunda kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilat pay bölgüsü ilə bağlı saziş imzalandı. 2002-ci ildən hər iki ölkə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar imzalanmış memorandumla müvafiq bu sahədə bir çox uğurlu layihələr reallaşmış. 2002-ci ildə Bakı-Tbilisi Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsinə dair 5% pay layihə üzrə sponsorlar qrupuna çevrildi. Bu dövrdə hər iki ölkə əmək və sosial siyasət sahəsində işlərə də başlamışdır.

2003-cü ildə İtaliyada Azərbaycan Respublikası öz səfirliyini açaraq, bu ildə hər iki ölkə mədəniyyət, elm və texnologiya sahəsində əməkdaşlığı genişləndirdi.

2004-cü ildə də ölkələr arasında xeyli səmərəli işlər həyata keçirilmiş, İtaliyanın Bari şəhəri ilə Sumqayıt şəhəri arasında qardaşlıq əlaqələri qurulmuş, işgüzar dairələrin 60-a yaxın şirkətlərinin nümayəndələri faydalı görüşlər keçirmişdir.

İqtisadi münasibətlərin inkişafının üçüncü mərhələsini biz 2005-2010-cu illərə aid etmişdik ki, bütün sahələrdə bu uğurlu olmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə hər iki ölkə gömrük hüquq pozmalarının qarşısının alınması, mədəniyyət abidələrinin qorunması və inventarlaşdırılması sahəsində, AZƏRTAC və ANSA xəbər agentliyi arasında informasiya mübadiləsi, Azərbaycan Dövlət Teleradio şirkəti ilə İtaliyanın RAI Radio-Televiziyası arasında, hər iki ölkənin Milli Olimpiya Komitəsi arasında, Azərbaycan İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və İtaliya Xarici Ticarət İnstitutu arasında əlaqələr inkişaf etdirilmiş və bu gün də bu sahələrdə əməkdaşlıq digər sahələrdə olduğu kimi uğurla inkişaf edir. 2005-ci il hər iki ölkə üçün eyni zamanda nəqliyyat sektorunda da uğurlu işlərə atılan imzalarla yadda qalıb. Belə ki, 2005-ci ilin 8-12 iyun tarixlərində “Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Aviasiya orqanları arasında” Memorandum imzalanmışdı və Azərbaycandan Milana hava nəqliyyatı xətti açılmış, şəbəkə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə şərait yaratmışdır. 2006-cı ilin əlamətdar hadisələrindən biri 20 oktyabrda İtaliyanın ENİ, Edison, Fincanterli, Todino, Progetto Consorzio Buffllu, eləcə də İtaliya Ticarət İnstitutu nümayəndələri ilə ticarət, kənd

təsərrüfatı, ərzaq, meşə təsərrüfatı ilə bağlı əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmiş və bu sahədə hər iki ölkə xeyli işlər görmüşdür.

2007-ci il İtaliya dövləti ilə təhsil, insan hüquqları və idman sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsi ilə əlamətdardır. Məsələn, Azərbaycan Dillər Universiteti ilə Perugia Əcnəbilər Universiteti arasında əməkdaşlıq haqqında saziş imzalanmış, turizm əlaqələri, qaz sektorunda əməkdaşlıq dinamik inkişafda olmuşdur.

2010-2015-ci illərdə də qeyd edilən sahələrdə dinamik inkişaf əməkdaşlığın dostluq və qarşılıqlı anlaşma şəraitində həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur. 2015-ci ilin ən əlamətdar hadisələrindən biri Azərbaycanın "SOCAR Polymer" MMC ilə İtaliyanın "Marie Tecnimont S.p.A" şirkətlər qrupu arasında 350 milyon avro dəyərində Sumqayıt polipropilen zavodu layihəsi üzrə imzalanmış sazişi qeyd etmək olar. Bu on beş illik əməkdaşlıq münasibətləri bu iki ölkənin bütün sahələrdə əlaqələrinin yüksək səviyyəli olduğunu göstərir. Belə ki, İtaliya bu gün Azərbaycanın birinci ticari tərəfdaşı hesab olunur. On ildən az müddətdə bizim ticari əlaqələrimiz 70%-ə qədər artıb. Son on ildə 2010-2020-ci illərdə Azərbaycandan olan idxal 55,5 milyon avro həcmində olub. Son 15 ildə İtaliya şirkətləri tərəfindən Azərbaycanda qazanılmış tenderlərin dəyəri 7 milyard avro təşkil edir.[3] İtaliyanın hazırda 100-ə yaxın şirkəti Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. Bu, dizayından turizmə, aqrar sənayedən yaşıl texnologiyaya və istərsə də nəqliyyatdan logistika qədər müxtəlif şirkətlərdir. İtaliya bu sahələr üzrə dünyada böyük təcrübəyə malikdir, infrastruktur və nəqliyyat sahəsində, yeni İpək Yolunun yaradılması və Azərbaycanın əsas nəqliyyat sektoru qovşağında olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Aqrar sənayedə İtaliya şirkətləri texnologiya və istehsal səviyyəsi baxımından dünyada birincilərdən biridir. İtaliya şirkətləri kənd təsərrüfatı avadanlıqlarının təkmilləşdirilməsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu avadanlıqlar xüsusən ətraf mühitin qorunmasında xüsusi rol oynayır. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatında istixana qazına 60 faizə qədər qənaət edilibdir. Bərpaolunan energetika və dayanıqlı texnologiya sahəsində də İtaliya böyük təcrübəyə malikdir ki, biz də ondan günəş, külək və geometrik sahələrdə faydalana bilirik. Təbii ki, bu baxımdan Abşeron ərazilərinin münbitləşdirilməsində İtaliya şirkətləri xüsusi rol oynaya bilər. İtaliya ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələr genişlənməsi nəticəsində İtaliya Azərbaycan iqtisadiyyatına 530 milyon dollardan çox investisiya yatırmış, Azərbaycan isə İtaliyaya 135 milyon dollar investisiya qoymuşdur.[1]

İtaliya ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələr əsasən neft-qaz, qeyri-neft sektoru və sənaye sahələrini əhatə edir. 2013-cü ildə Cənub-Qaz Dəhlizinin nəql marşrutu TAP layihəsi "Nabuko" ilə rəqabətdə Azərbaycan qazının İtaliyaya daşınması üçün marşrut seçilməklə, "Şahdəniz-2" qazının satışına dair imzalanmış sazişə uyğun olaraq TAP istismara verildikdən sonra "End" və "Hern" şirkətləri tərəfindən Azərbaycan qazının alınması həyata keçirilir. Eyni zamanda müxtəlif İtaliya şirkətləri Saipem, Valvitalia, Rence S.p.a, Honeywell SRL Cənub Qaz Dəhlizinin tikintisi üzrə 6 milyard avrodan artıq dəyərə xidmət və təchizat layihələrində ixrac payına malik olublar. Çox maraqlı haldır ki, İtaliyanın "Danieli S C. Officine Meccaniche S.p.A" şirkəti və "Baku Stell Company" arasında beş metallurgiya müəssisəsinin tikintisini nəzərdə tutan "açaraltı" müqavilə var ki, bu ölkənin müasir dövrdə iqtisadi inkişafına müsbət təsir edir.

Ölkə prezidentinin İtaliyaya son səfəri bu ölkələr arasında olan inkişaf dinamikasına öz müsbət təsirini göstərməklə əməkdaşlıq münasibətlərini keyfiyyətə yeni bir mərhələyə qaldırır. Qeyd etdiyimiz kimi ticarət əməkdaşlığı bu ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərdə xüsusi yeri olan bir sahədir. Təbii ki, ticarət əməkdaşlığı ölkələrimiz arasında sürətlə inkişaf edir, ticarət dövriyyəsi 6 mlrd ABŞ dollarından çox olmaqla İtaliya ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşlarından biridir. Ölkə Azərbaycan iqtisadiyyatına 770 milyon ABŞ dollarından çox, Azərbaycan isə İtaliyaya 1,7 milyard ABŞ dollar həcmində investisiya yatırır. Baxmayaraq ki, ölkələrimiz arasında iqtisadi əlaqələr qeyd etdiyimiz kimi əsasən neft-qaz və enerji sektorunu əhatə edir, lakin son illərdə qeyri-neft sektoru üzrə də ciddi əməkdaşlıq əlaqələri inkişaf edir. İtaliya şirkətləri neft-qaz sektorunda 9,9 mlrd ABŞ dolları olan 277 layihədə, qeyri-neft sektorunda isə dəyəri 708 min ABŞ dolları olan 37 layihədə podratçıdır.[4]

Ticarət və investisiya təşəbbüslərinin genişlənməsi qarşıda duran əsas prioritetlərdən hesab edilir. Buna misal İtaliya Ticarət Agentliyi (İCE), İxrac-Kredit Agentliyi (SİMEST), eləcə də “K-BEK SPORT SRL” şirkəti ilə əməkdaşlıq sənədi sənaye, kənd təsərrüfatı, investisiya və ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə xidmət edəcək. Belə ki, “Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı” QSC ilə İtaliyanın “Fireste” və “Qenuya” limanları arasında ticarət dövriyyəsində birgə qərarlanacaq. Birgə layihələrin həyata keçirilməsi mikrokredit və innovativ kreditləşməyə, də müsbət təsir göstərməklə Azərbaycan-İtaliya münasibətlərinin dinamik inkişafını sərgiləyir. Bu dövlətlər yaxın gələcəkdə geoiqtisadi mənzərəni uğurla dəyişərək, TAP layihəsi üzrə bundan sonra da onilliklər ərzində enerji sektorunda etibarlı tərəfdaş kimi birgə fəaliyyət göstərəcəklər.

2020-ci il İtaliyada “Azərbaycan ilk” kimi qeyd edildi. Bu da ölkələrimizin əməkdaşlığının, əlaqələrinin, münasibətlərin daha da intensivləşdirilməsinə şərait yaradır. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin abidəsi Villa Borgeke parkında ucaldılıb, Azərbaycanın 1500-dən çox tələbəsi İtaliyanın müxtəlif ali məktəblərində təhsil alırlar.

İtaliya dövləti Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsində lap ilk günlərdən Azərbaycanın yanında olmaqla onun haqq işini həmişə müdafiə edən dost ölkələrdən biri olmuşdur. Hətta Ermənistan dövlətinin işğalı altında olan torpaqlarımızın azad olunması uğrunda Azərbaycanın apardığı 44 günlük Vətən müharibəsində İtaliya bir dövlət olaraq bizi dəstəkləməklə, ölkənin çoxsaylı kütləvi informasiya vasitələri “Il Cionale” qəzeti, Adinknos xəbər agentliyi, Notize Tiskali, Telenicosia, Agenzia Nova mətbuat orqanları bizim haqlı mövqelərimizi müdafiə etmiş, hətta bu mətbuat orqanları Ermənistanın Gəncə şəhərinə raket hücumu, şəhərin mülkü əhalisinə qarşı törətdiyi müharibə cinayətlərini də uğurla işıqlandırmışdır. Bu da İtaliya dövlətinin Azərbaycana qarşı olan haqsızlığını dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bu dövr İtaliya Azərbaycan əməkdaşlığının strateji tərəfdaşlığının yeni mərhələsinin başladığı – regional və beynəlxalq münasibətlərinin, həmçinin işğaldan azad olmuş ərazilərdə yeni infrastrukturun qurulması ilə iqtisadi sahədə əlaqələrin gücləndirilməsinə xidmət edəcək. Bildiyimiz kimi müharibədən azad olmuş Qarabağ ərazisində çoxspektrli yenidən qurma işlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu ərazilərdə yeni yolların, dəmiryolu xəttinin, hava limanlarının, məktəblərin, xəstəxanaların inşasına ehtiyac var. İtaliya dövlətinin siyasəti Azərbaycanın bu ərazilərində aparılacaq işlərdə digər ölkələrlə bərabər yaxından iştirak etməkdir. İki ölkə arasında iqtisadi ticarət münasibətləri yüksək səviyyədədir. İtaliya şirkətləri ilə energetika infrastrukturunun bərpası, şəhərsalma, ərazilərin minadan təmizlənməsi, tarixi abidələrin bərpası, turizm, kənd təsərrüfatı sahələrində layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.[2]

Bu da işğaldan azad olmuş ərazilərdə İtaliya şirkətləri ilə əməkdaşlığa yeni imkanlar açır. Bu iki ölkə Qarabağın enerji infrastrukturunun qurulması çərçivəsində öz töhvələrini verəcək. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli və Qubadlı rayonlarında inşası 110 kilovoltluq yarımstansiyalarının elektrik avadanlıqlarının təchizatı İtaliya dövləti tərəfindən təchiz ediləcək. İşğaldan azad edilmiş Qarabağ bölgəsi yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə yanaşı zəngin iqtisadi potensiala, turizm imkanlarına və füsunkar təbiətə malikdir. Bu ərazilər kənd təsərrüfatı istehsalı, xammal bazası və emaləndirici sənayenin inkişafı üçün əlverişli şəraitə malikdir. Erməni işğalından azad edilmiş rayonların Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonları Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayol, Ağdam, Füzuli inzibati rayonları böyük xammal bazasına malik bu ərazilərin bu resursları dövriyyəyə cəlb etməklə dağ-mədən sənayesini, eləcə də metallurgiya kompleksinin inkişafına şərait yaradacaq. Regionun sənaye potensialı 4 istiqamətdə:

- zəngin su təchizatı;
- elektrik enerjisi;
- sənaye rekressiya imkanları;
- zəngin faydalı qazıntıların emalı kimi qiymətləndirilir.

Bu rayonların iqtisadi potensialı İtaliya şirkətlərinə və investorlarına enerji sektoru ilə yanaşı kənd təsərrüfatına, sənaye və turizmin müxtəlif sektorlarına kapital qoyuluşunu reallaşdırmağa şərait yaradır. İtaliya sərmayəçiləri Azərbaycanın nəqliyyat infrastrukturunu və tranzit potensialından da faydalanaraq yaradılan xüsusi iqtisadi zonada səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanını qazanacaq.

Ədəbiyyat

1. xalqgazeti.com/mobilya/az/news/66583
2. xalqgazeti.com/mobil
3. prezident.az/az/articles/view/35905
4. report.az/analitika/Azərbaycan-İtaliya münasibətləri – yeni – inkişaf mərhələsində

Резюме

Амирова Ф.Ш.

Эффективность азербайджано-итальянского международного сотрудничества

Статья посвящена международным экономическим и политическим отношениям между Азербайджанской Республикой и Итальянским государством, сложившимся после обретения Азербайджаном экономической независимости. Они заключаются в определении эффективности и конкретных направлений этого сотрудничества для обеих стран путем изучения направлений развития азербайджано-итальянского взаимного сотрудничества, направленного на обеспечение стабильности и процветания в будущем на основе широкого партнерства, устремленного в будущее. Анализируется эта проблема с 1992 года по сегодняшний день, и в каких сферах итальянские компании будут осуществлять свою деятельность на освобожденных территориях Азербайджана в современное время.

Ключевые слова: международное сотрудничество, иностранные инвесторы, глобальные и региональные процессы, доля производства, подписанные соглашения и меморандумы

Summary

Amirova F.Sh.

Efficiency of Azerbaijan-Italy international cooperation

The article is dedicated to the international economic and political relations between the Republic of Azerbaijan and the Italian state formed after Azerbaijan gained economic independence and their stages of development. It is to determine the effectiveness and specific directions of this cooperation for both countries by examining the development directions of Azerbaijan-Italy mutual cooperation, aimed at promoting stability and prosperity in the future on the basis of a broad partnership aimed at the future. This problem is analyzed from 1992 to the present day, and in what areas Italian companies will carry out their activities in the liberated territories of Azerbaijan in modern times.

Key words: international cooperation, foreign investors, global and regional processes, production share, signed agreements and memoranda

AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDAKI TİCARİ VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Hacıyeva Ruhiyya Cafer kızı

Azerbaycan Devlet Aqrar Üniversitesi

ulvieliyev204@gmail.com

Özet: Azerbaycan ve Türkiye farklı bir jeopolitik alanı paylaşıyor. Türkiye, Batı'nın aktif desteğiyle, Büyük İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasında, ulaşım, iletişim ve enerji koridorlarının gelişmesinde kilit rol oynadı. Şu anda, Türkiye Cumhuriyeti'nin hızla gelişen ekonomisi, Azerbaycan'ın ana ticaret ve ekonomik ortaklarından biridir. Modern Azerbaycan'ın ekonomik politikası ve modernleşmesi, dinamikleri ülkeyi son üç yılda BDT'de lider konuma yükselten bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Azerbaycan'da büyük ölçekli inşaat okulların, yolların modernizasyonu, şehirlerin ve yerleşim yerlerinin enerji kapasitesinin artırılması, bilgi teknolojisi ve telekomünikasyonun gelişmesinde önemli bir

artış ile başlar.Azerbaycan hem bir sanayi hem de tarım ülkesidir. Azerbaycan'da ekonomik büyümenin ana faktörleri, para dolaşımının istikrara kavuşturulması ve doğrudan yabancı yatırım akışını teşvik eden dış ekonomik rejimlerin serbestleştirilmesi dahil olmak üzere tarım reformu ve endüstriyel özelleştirme gibi pazar dönüşümleridir.Azerbaycan-Türkiye anlaşmalarının bir bütün olarak müttefik ilişkilerinin ilanidir.İki ülke arasındaki en önemli işbirliği alanı yatırım işbirliğidir.Azerbaycan, petrol ve gaz taşımacılığı için Türk yatırımcılarla ortaklıklar kurmuştur. Küresel piyasalarda, en çok Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde gaz büyük önem taşıyor.

Anahtar Kelimeler: sanayi-tarım, yatırım, hizmet altyapısı, ticaret, teknoloji, telekomünikasyon

Azerbaycan ve Türkiye farklı bir jeopolitik alanı paylaşıyor. Her iki ülke de Doğu-Batı ve Kuzey-Güney güzergahı için önemlidir.Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını Ekim 1991'de (1918'de olduğu gibi) tanıyan ilk devlet olmuştur.İki ülke arasında Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler kurulmuştur.Kendi çıkarlarını savunur. Avrasya'nın yanı sıra bir bütün olarak Batı dünyasının çıkarları. Türkiye'nin iş dünyası, hafif sanayi pazarında ve günlük bazda Çin ile rekabet etmekle birlikte, bu alanda da lider konumunu sürdürmektedir.Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın ana ticaret ve ekonomik ortaklarından biridir.Türkiye bir sanayi-tarım ülkesidir. Azerbaycan orta düzeyde kapitalist gelişme ile bölgedeki en gelişmiş hizmet altyapısına sahiptir ve inşaat malzemeleri ve elektrik sağlar. Azerbaycan, AB, ABD ve komşu ülkelerle olan ticari, ekonomik ve finansal faaliyetleri de dahil olmak üzere ilişkilerini genişletmiştir. Şirket giyim, gıda, ev aletleri, elektronik ve makine tedarikçisi olarak güçlü bir üne sahiptir.İki ülkenin ekonomileri birbirini tamamlar, yüksek ekonomik büyüme oranları ve coğrafi yakınlık karşılıklı ticaretin genişlemesine katkıda bulunur.Azerbaycan hem endüstriyel hem de tarım ülkesidir.Azerbaycan, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nde enerji ve temel gıda maddelerinde kendi kendine yeterli olan birkaç birlik cumhuriyetinden biridir.Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkiler sadece kopmakla kalmadı, aynı zamanda siyasi istikrarsızlık da oldu.Azerbaycan'da ekonomik büyüme ancak 1990'ların ikinci yarısında restore edildi.2016 arasındaki yıllık ortalama GSYİH büyüme oranı ve 2021 yüzde 24 idi.Sadece BDT'de değil, küresel olarak da en önemli gösterge haline geldi.1999'da kişi başına düşen GSYİH açısından Azerbaycan, 2011'de BDT'de 12. sırada yer aldı.Şimdi dördüncü sıraya yükseldi2022 de bu rakam Gürcistan'dakinden daha yüksekti. 2,1 kez ve Ermenistan'da 2,3 kez [1, s.1] Azerbaycan'da ekonomik büyümenin ana faktörleri, tarım reformu ve sanayi özelleştirmesi gibi para dolaşımının istikrara kavuşturulması ve dış ekonomik rejimlerin serbestleştirilmesi gibi piyasa dönüşümleridir. Doğrudan yabancı yatırım girişi.2021 Azerbaycan'ın stratejik döviz rezervleri 2011 yılında 53,5 milyar dolar olarak gerçekleşti. (GSYİH'nın yüzde 113'ü) Azerbaycan'da okullar, yol modernizasyonu, şehirlerin ve yerleşim yerlerinin enerji kapasitesinin artırılması, büyük ölçekli inşaat çalışmaları başlıyor. Azerbaycan için bilgi teknolojisi ve şehir modernizasyonu gelişmesinde önemli bir artışıdır.

Modern Azerbaycan'ın ekonomik politikası ve modernleşmesi, dinamikleri ülkeyi BDT'de lider konuma yükselten bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Son üç yılda, bu alandaki gelişme dinamikleri nedeniyle BDT'de lider konuma yükseldi. [2, s. 4] Ocak 2021'de Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 24.471 milyon ABD doları, Devlet Gümrük Komitesi'ne göre ülkelerden 23850,6 milyon ABD doları değerinde 1796 ürün ihraç edildi.İthalat ve ihracat işlemlerinin pozitif dengesi 12144,8 milyon ABD doları olarak gerçekleşti. Ocak-Temmuz 2021'de Azerbaycan'da yerleşik ve yerleşik olmayanlar 188 ülke ile ticaret faaliyetlerinde bulundular.2021'de 32.226 tüzel kişi (224 ülke) olmak üzere 39.516 gerçek ve tüzel kişi dış ticaret faaliyetlerinde bulundu. Sektör ve 7.066 özel İthalat işlemlerinde kamu sektörünün payı 1.796.111,23 bin dolar, özel sektörün payı 7.923.391,16 bin dolar ve bireylerin payı 257.744,28 bin dolar oldu. [3, s. 347]. Rusya, Türkiye, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya, Türkmenistan, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan ve Amerika Birleşik Devletleri Azerbaycan'ın başlıca uluslararası ticaret ortaklarıdır.

Azerbaycan-Türkiye ticaret ve ekonomik işbirliği sürüyor. Hızla gelişen Azerbaycan, ikili ilişkilerin genel boyutunda lider konumdadır. Azerbaycan, ülkenin ekonomik kalkınması için önemli olan petrol ve gazın küresel pazarlara taşınması için Türk yatırımcılarla ortaklıklar kurmuştur. Türk-Azerbaycan İş Konseyi 1991 yılında kurulmuştur. İki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkiler kurmak ve küçük boynuzlu sığır derisi, polietilen, pamuk ipliği, kabarcıklar vs, alüminyum alaşımları, fosfatlı gübreler, alkol ve diğer bir takım ürünleri ithal etmektedir. Hem de güç blokları, piller, elektrikli cihazlar, radyo ve televizyon cihazları, arabalar, gaz sayaçları ithal etmektedir. Mobilya, gıda ve diğer kalemler Türkiye'den ithal edilmektedir. Araştırmalar, 2015-2020 Türkiye-Azerbaycan dış ticaret cirosuna ilişkin verilerin aşağıdaki tabloda sunulduğunu göstermektedir:

Tablo1.

Azerbaycan-Türkiye ticareti-milyon \$

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2015	2 092 207	357 093	2 449 300	1 735 114
2016	1 387 886	328 044	1 715 930	1 059 842
2017	1 476 522	384 146	1 860 668	1 092 376
2018	1 701 927	408 428	2 110 355	1 293 499
2019	1 788 397	411 022	2 199 419	1 377 375
2020	2 086 640	410 706	2 497 346	1 675 934

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Türkiye Azerbaycan'dan ithalat yaptığında; petrol, yakıt, mineral yağlar, %100 pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu kumaşlar, plastik malzemeler ve ürünler, hafif alüminyum ve alüminyum eşyalar, organik ve doğal kimyasallar, su boruları ve bakır eşyalar, demir ve metal, ham deriler, deri (hariç kürkleri) ve deriler, kurşun ve kurşun eşyalar ve gübreler anahtar ürünlerdir. 14 Mayıs 2002, 7 Haziran 2005 tarihinde imzaladığı katkıları olmasına rağmen, ve 22 Aralık 2021 ama en önemlisi 15 Haziran 2021 Şuşa Deklarasyonu oldu. Çünkü özel askeri sanayi, kombine üretim, askeri sağlık İki ülke arasındaki en önemli işbirliği alanı yatırım işbirliğidir. Türkiye'nin toplam yatırımı Azerbaycan ekonomisinde 19,5 milyar doları buldu. Azerbaycan Türkiye yatırım ilişkilerinde tekstil, gıda ve tarım hizmetleri, turizm , ahşap işleri ve elektronik ve inşaatın temel yatırım alanlarıdır. Petkim ayrıca şirketin petrokimya kompleksine 10 milyar dolar yatırım yaptı.[5] Azerbaycan'ın para piyasasında üç Türk bankasının faaliyetleri: Yapı kredi Azerbaycan, AzerTürk Bank ve ASB. Petrol ve doğal gaz üretimi, devletlerarası ekonomik işbirliğinin en önemli alanları olmaya devam ediyor, ancak küresel enerji haritasına da fayda sağlıyor. Türk Devleti, Azerbaycan ordusunun inşasında Azerbaycan'a 170 milyon dolardan fazla yardımda bulunmuştur. Azerbaycan ve Türkiye genellikle askeri gelişme alanında aktif olarak işbirliği yapmaktadır.

Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (IPC) (AIOC) Hazar Denizi'nin Şah Deniz sahasında doğalgaz üretiyor. Gelecekte bağlamayı planlıyor. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı Bakü, Gürcistan ve Türkiye'yi birbirine bağlıyor. Kurdaşi ve Araz-Alov-Sharq doğal gaz kaynaklarıdır. Türk petrol şirketi PETOIL ve Azerbaycan petrol şirketi 1992 yılında ortak girişim kurmuştur. AZERPETOIL, SOCAR parite bazında iki petrol sahası geliştirmiştir. 2017 yılında Bakü'de Azeri-Çirak-Güneşli saha bloğunun 2050 yılına kadar geliştirilmesi konusunda anlaşma imzalandı. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ile 383 milyon ton petrolümüz ihraç edildi. 1990'lı yıllarda Türk inşaat ve taahhüt şirketleri, su arıtma tesisleri ve su temin sistemleri (özellikle Bakü'de), akaryakıt istasyonları ve diğer tesisler, hastaneler, alışveriş ve iş merkezleri, oteller ve diğer tesisler, konut yapıları, Türk şirketleri ve Azerbaycan'da işletmeler ve inşaat %90 uygulanıyor 2021'in ilk 2 ayına kadar Türkiye Mühahhitler Birliği (TCU) üyesi Türk inşaat şirketleri bir tesisin inşaatı için sözleşmeler aldı. Azerbaycan'da proje yürüten Türkiye Mühahhitler Birliği (TMB) üyesi şirketler:

➤ ARSAN Müalicə və Tikinti A.Ş.

- CENGİZ İnşaat Sənaye və Ticarət A.Ş.
- EMT ERIMTAN Consultancy Taahhüt Ticaret A.Ş.
- ENKA İnşaat ve Sanayi A.Ş.
- GAMA Industry Facilities Manufacturing and Assembly Inc.
- KAYI Construction Industry and Trade Inc.
- KOLİN İnşaat Turizm Sənaye və Ticarət A.Ş.
- MAKYOL İnşaat Sənaye Turizm və Ticarət A.Ş.
- MESA Şirkətlər Qrupu
- ÖZTAŞ İnşaat, İnşaat Materialları Ticarət A.Ş.
- POLAT Yol Yapı Sənaye və Ticarət A.Ş.
- TEKFEN İnşaat və Quraşdırma A.Ş.
- TEPE Construction Industry Inc.
- TML Construction Industry Trade and Tourism Inc.
- YAŞAR ÖZKAN Engineering and Contracting Inc.
- ZAFER Contracting Construction and Trade Inc.

Türk şirkətləri TMB dışı inşaat ruhsatlarını da istifadə edə bilərlər. 2021 yılı sonunda Türk inşaat şirkətlərinin Azərbaycan'da yaptığı sözleşmələrin toplam değeri 6,5 milyar dolar olarak tahmin ediliyordu. [6, s. 10]. Bakü'de Migros süpermarketi gibi büyük alışveriş merkezlerinin inşası, Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatını artırmaya yardımcı oldu. Buralarda hazır giyim, ayakkabı ve aksesuar dahil olmak üzere çok çeşitli Türk malı tüketim malları sergileniyor. Türk ürünleri popülerliğiyle, Azerbaycan'da iyi bir üne sahiptir. Üstelik yerel ürünlerle karşılaştırıldığında bir süredir buluşmuyorlardı. Kuzey Kafkasya Demiryolu, Rusya ve diğer BDT ülkelerinden gelen rekabet nedeniyle kapatıldı. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ekonomik işbirliği ve diğer alanlarda gelişiyor. Her yıl yaklaşık 2,7 milyon Azeri turist Türkiye'yi ziyaret ederek ev sahibi ülkeye yaklaşık 1 milyar dolar getiriyor. Ne yazık ki, Azerbaycan'ı şu ana kadar ziyaret eden Türk turist sayısı 2020'de nispeten az. 160.504 kişidir. Kebele'de yaz ve kış dinlenme merkezlerinin inşası durumu iyileştirecektir. Türk ortaklarla inşa edilen Gusar, Türk turistleri cezbetmektedir. Halihazırda Türkiye ekonomisinin çeşitli sektörlerinde faaliyet gösteren 344 Azerbaycanlı şirket bulunuyor. Türkiye ekonomisine milyarlarca dolar yatırım yapmayı planlayan SOCAR, enerji, sanayi ve inşaat sektörlerinde Türkiye ekonomisinde yeni bir Azerbaycan yatırım dalgasına öncülük ediyor. Petkim ve Tekfen gibi büyük Türk şirketlerinde birkaç milyar dolarlık varlık biriktirdi. SOCAR da inşa etmeyi planlıyor. Petrol ve petrokimya ortakları olan kompleksler SOCAR ve diğer Azerbaycanlı şirketler bir bütün olarak ekonomiye yatırım yaptılar. Türkiye 4.5 milyar dolar aldı. Azerbaycan-Türkiye ikili ekonomik ilişkilerinin zirvesi hala öndedir. Azerbaycan, büyük gelişme potansiyeline sahip olduğu için Türk şirketleri için önemli bir pazardır. Genel olarak, Azerbaycan şu anda Türkiye'nin ana ticaret ortağıdır. Ticaret ortakları sırasında Azerbaycan ikinci sırada ise bir yer almaktadır. Azerbaycan dış ülkelerle ticarete lider konuma sahiptir. Çeşitli faktörlerden dolayı son derece güçlü Azerbaycan ve Türkiyenin, birincisi, Azerbaycan ve Türkiye önemli endüstriyel, bilimsel, ham, teknik ve mali kaynaklara sahiptir. İkinci olarak, Azerbaycan ve Türkiye ekonomilerinin tamamlayıcı doğasına dikkat edilmelidir. Üçüncüsü, komşu ülkeler diğer uygun ulaşım modları ile birbirine bağlıdır. Dördüncüsü, her iki ülke de son birkaç on yılda ticari ve ekonomik ilişkiler ve ittifaklar konusunda önemli olumlu deneyimler kazanmıştır. Son olarak, Azerbaycan ve Türkiye hükümetleri ve iş çevreleri, uzun vadeli ve karşılıklı yarar temelinde iş ortaklıklarını genişletmek için aktif olarak çalışmaktadır. Şimdi hepimiz o kadar güçlü bağlar kurduk ki, önümüzdeki on yıllarda bu ilişkilere, bu kardeşliğe uygun adımlar atmalı ve sıkı sıkıya bağlı kalmaya devam etmeliyiz. Türk-Azerbaycan kardeşliğini hiçbir kuvvet sarsamaz.

Referanslar

1. Samedzade Z. BBП Азербайджана значительно вырастет. // İktisadiyyatqazeti. 7-13 Aralık 2012. S. 1-8.
2. Мамедов З. Büyüme ekonomistleri talepte bulundu yeni yaşam kalitesi // Azərbaycan haberleri. 2020
3. AR Devlet İstatistik Komitesi. Azərbaycan'ın istatistiksel göstergeleri. Bakü, 2021. S. 880.
4. AR 2011 Merkez Bankası. Faaliyet Raporu. Bakü, 2021. S. 126.
5. Azərbaycan - Türk halkı // Dünya Gazetesi. 01.03.2020. 1-24.
6. Hasanov A., Niyazov X. Avrasya Zirveləri. Azərbaycandan genel bakış. Bakü, 2017. S. 246.
7. Azərbaycan və Türkiyə ticareti artırma niyetində: [Elektronik kaynak].
8. Azərbaycan Cumhuriyeti Dış Ticaret Gümrük İstatistikleri 2021

Xülasə

Hacıyeva R.C.

Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq

Azərbaycan və Türkiyə fərqli bir geosiyasi məkanı bölüşürlər. Türkiyə Qərbin fəal dəstəyi ilə Böyük İpək Yollarının canlanmasında, Qərb Şərq nəqliyyat, kommunikasiya və enerji dəhlizlərinin inkişafında əsas rol oynadı. Hazırda iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edən Türkiyə Respublikası Azərbaycanın əsas ticarət iqtisadi tərəfdaşlarından biridir. Müasir Azərbaycanın iqtisadi siyasəti və modernləşmə yolu informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır ki, bu sahənin inkişaf dinamikası ölkəni son üç ildə MDB məkanında lider mövqeyə yüksəldib. Azərbaycanda genişmiqyaslı tikinti məktəblərdən, yolların müasirləşdirilməsindən, şəhər və qəsəbələrin enerji tutumunun artırılmasından başlanır, informasiya texnologiyaları və telekommunikasiyanın inkişafında əhəmiyyətli artım müşahidə olunur. Azərbaycan həm sənaye, həm də kənd təsərrüfatı ölkəsidir. Azərbaycanda iqtisadi artımın əsas amilləri aqrar islahat və sənayenin özəlləşdirilməsi kimi bazar transformasiyaları, o cümlədən pul dövriyyəsinin sabitləşdirilməsi və birbaşa xarici investisiyaların axını stimullaşdıran xarici iqtisadi rejimin liberallaşdırılmasıdır. Azərbaycan-Türkiyə sazişlərinin məcmusu olaraq müttəfiqlik münasibətləri haqqında bəyannamədir. İki ölkənin qarşılıqlı fəaliyyətinin ən mühüm istiqaməti investisiya əməkdaşlığıdır. Azərbaycan neft və qazın global bazarlara nəql üçün türk investorları ilə tərəfdaşlıq qurub ki, bu da ölkənin iqtisadi inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: sənaye-kənd təsərrüfatı, investisiya, xidmət infrastrukturu, ticarət, texnologiya, telekommunikasiya

Summary

Hacıyeva R.J.

Trade and economic cooperation between Azerbaijan and Turkey

Azerbaijan and Turkey share different geopolitical spaces. With the active support of the West, Turkey played a key role in the revival of the Great Silk Road and the development of transport, communication and energy corridors. At present, the rapidly developing economy of the Republic of Turkey is one of the main trade and economic partners of Azerbaijan. The economic policy and modernization of modern Azerbaijan are inextricably linked with the field of information and communication technologies (ICT), the development dynamics of which over the past three years has brought the country to a leading position in the CIS. Large-scale construction in Azerbaijan begins with schools, the modernization of roads, an increase in the energy intensity of cities and towns, a significant increase in the development of information technology and telecommunications. Azerbaijan is both an industrial and agricultural country. The main factors of economic growth in Azerbaijan are market transformations, such as agrarian reform and industrial privatization, including the stabilization of monetary circulation and the liberalization of the foreign economic regime, stimulating the inflow of foreign direct investment. In general, the Azerbaijani-

Turkish agreements are a declaration of allied relations. The most important area of cooperation between the two countries is investment cooperation. Azerbaijan has established partnerships with Turkish investors to transport oil and gas to world markets, which is important for the country's economic development.

Key words: industrial and agricultural, investment, service infrastructure, trade, technologies, telecommunications

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA TİCARƏT VƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ

İbrahimova Sədaqət Vəli qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

İbrahimovasadagat06@gmail.com

İdrisizadə Hüseyn Vadər oğlu

huseyn.adnsu@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

info@adnsu.edu.az

Xülasə: *Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri çoxşaxəli xarakter daşıyır və müxtəlif aspektlərdə dərinləşməyə başlayır. Bu çoxölçülülüyün mühüm cəhətlərindən biri də ikitərəfli iqtisadi əlaqələndir. Qarşılıqlı sərmayələr və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrdə ticarət həcmi tam olaraq arzuolunandır. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda Türkiyəyə və Türkiyənin enerji sektorunda Azərbaycana yatırdığı investisiyalar dinamik şəkildə artmağa davam edir. İki ölkə arasında imzalanan strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım müqavilələri ilə bütün sahələrdə ikitərəfli əlaqələr iqtisadi sahədə də fərqli bir ölçüyə keçmişdir. Bu məqalədə iqtisadi əlaqələrin hüquqi infrastrukturunu, ikitərəfli iqtisadi əlaqələr baxımından əhəmiyyətliyi, strukturların funksionallığı, ikitərəfli ticarət, qarşılıqlı investisiyalar və bu kimi məsələlərlə bağlı məlumatlar təhlil edilir. Xüsusi araşdırmaya mövzu olacaq enerji məsələsinə daha ətraflı şəkildə diqqət yetirməyə çalışılıb.*

Açar sözlər: *investisiya, beynəlxalq saziş, idxal, ixrac, beynəlxalq layihə, iqtisadi əməkdaşlıq*

Çağdaş dövrümüzdə eyni dilə, dinə, ortaq mədəniyyətlərə, soy kökünə sahib Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq özünün ən parlaq dövrünü yaşayır. Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlətlərdən biridir. Bu gün Türkiyə və Azərbaycan strateji, iqtisadi və siyasi baxımdan birgə layihələr həyata keçirir. Türkiyə üçün Azərbaycan həm Qafqazda, həm də Xəzər regionunda ən etibarlı tərəfdaşdır, Cənubi Asiyaya körpü rolunu oynayan müttəfiq dövlətdir. İki qardaş ölkə arasındakı siyasi tərəfdaşlıq onların iqtisadiyyatını tamamlayır. Uzun illər əsarət altında qalmış və otuz ilə yaxındır müstəqilliyə qədəm qoymuş Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya bazarında daha çox xammal tədarükçüsü kimi çıxış edir. Türkiyə isə hazır məhsul ixracı ilə fərqlənir. 18 oktyabr 1992-ci ildən bu yana Türkiyə ilə iqtisadi və ticarət əməkdaşlığı çərçivəsində müvafiq müqavilələr imzalanıb. 1992-ci ildə “İqtisadi və Texniki Əməkdaşlıq üzrə İnkişaf Sazişi”, 1994-cü il “İnvestisiyaların Qarşılıqlı Təşviqi və Mühafizəsi haqqında Müqavilə” imzalanmışdır. Ümumilikdə 40 dövlət səviyyəsində iqtisadi və ticarət əməkdaşlığı haqqında saziş və 100-dən çox sənəd imzalanıb. Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrin ən mühüm hüquqi əsası iki dövlət arasında 1992-ci il noyabrın 1-də imzalanmış “İqtisadi və Texniki Əməkdaşlıq üzrə İnkişaf Müqaviləsi”-dir. İmzalanmış müqavilənin şərtlərinə görə, tərəflər öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq ticarət əlaqələrini inkişaf etdirmək və iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək məqsədi ilə investisiyalarla çıxış edir. Sonradan münasibətlər 6 noyabr 2007-ci ildə Bakıda imzalanmış “Türkiyə-Azərbaycan – Uzunmüddətli İqtisadi və Kommersiya Əməkdaşlığı” haqqında saziş əsasında 8 prioritet istiqamətdə təsdiq edildi və bu sahələrin inkişafı üçün komissiyaların yaradılması ilə daha da inkişaf etdi. Bu sahələrə ticarət, iqtisadi zona, sənaye,

enerji, nəqliyyat, rabitə, turizm və kənd təsərrüfatı aiddir. Bu kimi hüquqi sənədlər iki ölkə arasındakı iqtisadi münasibətlərin yüksək səviyyədə olmasının sübutudur. [1]

1995-2017-ci illər arasında Azərbaycana ən çox investisiya yatan dövlət Türkiyə olmuşdur. Türkiyədə fəaliyyət göstərən azərbaycanlı iş adamlarının həm şirkət sayı, həm də investisiya həcmi Qafqaz və Orta Asiya türk dövlətləri arasında birincidir. Bu gün Türkiyədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan şirkətlərinin sayı 1800-ə yaxındır. Türkiyə iqtisadiyyatına qoyulan yeni investisiyaların böyük bir hissəsi enerji və sənaye sektorunun payına düşür. “Fortune Turkey”-in məlumatlarına görə, Azərbaycan 2017-ci ildə Türkiyə iqtisadiyyatına ən çox sərmayə yatan 3-cü ölkə və iqtisadiyyata yatırılan sərmayə məbləğində ən çox artımı olan 4-cü ölkə olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Türkiyədəki ən böyük investisiya layihələrindən biri Dövlət Neft Fondunun maliyyələşdirdiyi “STAR” neft emalı zavodudur. Azərbaycan və Türkiyə Prezidentləri 25 oktyabr 2011-ci ildə “STAR” neft emalı zavodunun tikintisinə dair müqavilə imzaladılar. Türkiyənin iqtisadi və strateji əhəmiyyətli şəhəri olan İzmir şəhərinin Əliağa limanı ərazisində yerləşən neft emalı zavodunun tikintisinə 2013-cü ildə başlanılıb. 19 oktyabr 2018-ci ildə iki ölkə prezidentinin iştirakı ilə “STAR” neft emalı zavodunun açılışı olub. Zavodun ümumi investisiya dəyəri 6,3 milyard dollar olmuşdur.

Geosiyasi mövqeyinə görə Azərbaycan təkcə qonşu dövlətlər üçün deyil, həm də digər region dövlətləri üçün əhəmiyyətli iqtisadi tərəfdaş və etibarlı enerji təminatçısıdır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında mədəni, siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin həcmi sürətlə artır. Azərbaycan həm coğrafi mövqeyi baxımdan, həm də iqtisadi potensialına görə Türkiyənin Avrasiyadakı əsas iqtisadi və siyasi müttəfiqidir. Azərbaycanın əsas ticarət ortaqları arasında İtaliya, Rusiya, Çin və Türkiyə fərqlənir. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində ticarət həcminə görə Türkiyə İtaliyadan sonra ikinci yerdədir. Bəzən dünyada və milli iqtisadiyyatda böhranlar səbəbi ilə ticarət həcmindəki mənfi saldo da müşahidə olunmaqdadır. Məsələn, 2001-ci ildə Türkiyəni və demək olar ki, bütün dünya ölkələrini əhatə edən böhran, Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsirləri ilə yadda qalan 2008-ci il böhranı bunlara misal ola bilər.

Son illərdə dünyada texnologiyanın inkişafı və sənayeləşmə sürətinin artması sərf olunan enerjinin miqdarının artması ilə nəticələnir. Bu gün ABŞ-dan sonra ən çox enerji Avropa İttifaqı ölkələri tərəfindən (Aİ) istehlak edilir. Xam neftin və təbii ehtiyatların təxminən 90%-i Aİ-yə üzv dövlətlərin payına düşür və qazın demək olar ki, 70%-i bu ölkələrə ixrac olunur. Hesablamalara görə, 2035-ci ilə qədər ümumi təbii qaz idxalının təxminən 600 milyard m³ olacağı proqnozlaşdırılır. Avropaya ümumi təbii qaz ixracının üçdə biri Rusiyanın, üçdə ikisi isə Norveç, Əlcəzair və digər ölkələrin payına düşür. Aİ-nin artan qaz tələbatının 2030-cu ildə təxminən 760 milyard m³-ə yüksələcəyi təxmin edilir. Buna görə Aİ idxal mənbələrini diversifikasiya etməyə çalışır. İdxal mənbələrinin şaxələndirilməsinin digər səbəbi siyasi amillərdir. Enerji resurslarına malik olan ölkələr və regionlar beynəlxalq siyasətdə mühüm üstünlüyə sahibdir. Enerji ehtiyatlarının çıxarılmasına nəzarət edən dövlətlər regional və qlobal siyasi tarazlıqları, eləcə də xarici bazarların tələbatına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu mənada enerji təhlükəsizliyi dünya dövlətlərinin əsas problemlərindən hesab olunur.

Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrin böyük qismi enerji sektorunun payına düşür. Belə ki, Azərbaycan və Türkiyə mühüm layihələrə imza atmışlar ki, bunlardan biri də Cənubi Qafqaz Boru Kəməridir. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda. Şahdəniz yatağından təbii qazın Gürcüstan və Türkiyəyə nəqli üçün inşa olunmuşdur. Xətt Bakı yaxınlığındakı Səngəçal terminalından başlayır və o, Azərbaycan və Gürcüstan ərazisindən keçən Bakı Tbilisi Ceyhan (BTC) neft kəməri ilə eyni marşrutdadır. Kəmərin uzunluğu 691 km-dir ki, bunun da 443 km-i Azərbaycan, 248 km-i Gürcüstan ərazisindən keçir. 2007-ci ilin iyunundan Şahdəniz qazının Türkiyəyə nəqli başlanılmışdır. 17 dekabr 2013-cü ildə bu layihənin genişləndirilməsi haqqında razılıq əldə olundu. Yeni layihəyə əsasən CQBK xəttinin uzunluğu təqribən 489 kilometrdir ki, bunun da 424 kilometri Azərbaycanın, 63 kilometri Gürcüstanın, 2 kilometri isə TANAP keçidinin payına düşür. Yeni boru kəməri 30 iyun 2018-ci

ildə istismara verilib. Genişlənmə nəticəsində kəmərin ötürücülük qabiliyyəti 16 milyard m³ artıb və məhsuldarlıq 23,4 milyard m³ təşkil etmişdir.

Bu layihə Türkiyənin enerji sektorunda önəmli yer tutmaqla bərabər Aİ ölkələrinin mühüm enerji tədarükçüsü hesab olunur. Fəaliyyəti dövründə ümumi qaz daşıma qabiliyyəti 3 dəfə artmışdır. Beləliklə, CQBK region üçün enerji təchizatında Rusiyadan asılılığını azaltmaq, enerji resurslarının şaxələndirilməsi baxımından mühüm layihə olaraq vurğulanır. Bu layihə Rusiyanın nəzarət etdiyi enerji ixrac marşrutlarına alternativdir.

Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri (TANAP) layihəsi Azərbaycan və Türkiyə arasında birgə həyata keçirilən qaz ixracı layihələrinin ən mühümüdür. TANAP layihəsi haqqında ilk saziş 2011-ci il dekabrın 24-də Türkiyə və Azərbaycan hökumətlərinin nümayəndələri tərəfindən imzalanıb. Daha sonra 26 iyun 2012-ci ildə layihənin ilk hüquqi infrastrukturu yaradılıb. Tikintisinə 2015-ci ildə başlanılmış, 2018-ci ildə istifadəyə verilmişdir. Boru kəmərinin uzunluğu 1850 kilometr olmaqla 4 mərhələdə həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır. Layihənin birinci mərhələsi 12 iyun 2018-ci ildə Əskişəhərdə dövlət rəsmilərinin iştirakı ilə açılmışdır. Kəmərin ötürücülük qabiliyyəti 2023-cü ildə 16 milyard m³, 2026-cı ildə 31 milyard m³ olacaq. Layihənin birinci dövrdə 16 milyard m³ qazın 6 milyard m³-i Türkiyəyə tədarük edilmişdir. Qalan 10 milyard m³ TAP xətti ilə Avropaya göndəriləcək. TANAP layihəsini qiymətləndirərkən bunun yalnız Azərbaycan və Türkiyə üçün deyil, region ölkələri üçün də əhəmiyyətli bir layihə olduğu vurğulanır. Gələcəkdə Xəzər dənizinin altından keçəcək Transxəzər Boru Kəmərinə (TCP) qoşulmaqla Türkmənistan öz enerji ehtiyatlarının Avropaya nəqlində də mühüm rol oynayacaq. Bu layihə gələcəkdə Türkiyə və Avropa kimi Türkmənistanın qaz ehtiyatlarını yaxşılaşdıracaq. İstehlak coğrafiyalarının genişlənməsi baxımdan diqqəti cəlb edir. Gələcəkdə İranın layihədə iştirakı gözlənilsə də, ABŞ-İran münasibətlərinin hazırkı vəziyyəti bunun reallaşması ehtimalının az olduğunu deməyə əsas verir. [3]

Türkiyə-Yunanıstan sərhədindən başlayan Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihəsinin dəyəri 5 milyard dollardır və Cənub Qaz Dəhlizinin 3-cü hissəsini təşkil edən layihədir. TAP layihəsi üzrə saziş 14 fevral 2013-cü il tarixində Afinada keçirilmiş İtaliya, Albaniya və Yunanıstanın dövlət səlahiyyətliləri tərəfindən imzalanmışdır. TAP layihəsi Azərbaycan tərəfindən irəli sürülmüş və Nabuko layihəsində 442 km qısa olmaqla alternativ əhəmiyyətə malikdir.

Türkiyənin enerji strategiyasının 3 əsas sütunu vardır.

1. Daxili istehlak üçün şaxələndirilmiş, etibarlı və sərfəli tədarük resurs təmin etmək;
2. Enerji bazarının liberallaşdırılması;
3. Əsas enerji mərkəzi olmaq.

Azərbaycanın 2030-cu ildə təbii qaz hasilat potensialını qiymətləndirəndə yeni ehtiyat yataqlarının işə salınması ilə illik hasilatın 39 milyard m³ olacağı təxmin edilir. Gələcəkdə “Şahdəniz III” yatağından təbii qaz hasilatı planlaşdırılır. 2030-cu ildə başlanacaq hasilatın ildə 10 milyard m³-dən çox olacağı proqnozlaşdırılır. Təhlillərə əsasən, Cənub Qaz Dəhlizi (CQD) layihəsi qısa müddətdə Aİ-nin enerji mənbəyidir. Bunun səbəbi Türkmənistanın təbii qaz ehtiyatlarının Aİ-yə ixracında qeyri-kafiliklərlə qarşılaşması və siyasi üstünlükləri olan Çinə ixracıdır. Digər səbəblərdən biri o zamanki Tramp administrasiyanın embarqo tətbiq etməklə İranın layihədə iştirakına mane olmasıdır. Gələcəkdə CQD layihəsinin tədarükçülərindən biri olan İraq da tərəfdaş dövlətlərlə əməkdaşlıq edəcək.

Hazırda CQD layihəsindən ən çox faydalanan dövlətlər Azərbaycan və Türkiyədir. Araşdırmalar nəticəsində deyə bilərik ki, Türkiyə-Azərbaycan ticarətində əsas məhsullar sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları, enerji məhsullarıdır. Rəqəmlərlə göstərilir ki, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrdə artım var. Məsələn, 2015-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ümumi həcmi təxminən 2 milyard dollar olmuşdur ki, Türkiyənin investisiya məbləği isə 220 milyon dollar təşkil etmişdir. Məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, Türkiyənin Azərbaycana yatırdığı investisiyaların həcmi ildən-ilə artır. 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan şirkətlərinin Türkiyə iqtisadiyyatına yatırdığı investisiyaların həcmi artır. SOCAR-ın bu günə qədər Türkiyəyə yatırdığı sərmayə 20 milyard dolları keçib. “Cənub Qaz Dəhlizi”nin tam başa çatması ilə investisiyaların həcmi artacaq.[2]

Cənub Qaz Dəhlizi Türkiyə üçün həm iqtisadi, həm də strateji əhəmiyyət kəsb edir. Statistika göstərir ki, 2021-ci ildə Türkiyənin və Aİ ölkələrinin Rusiya, o cümlədən, İrandan tədarük etdiyi karbohidrogen ehtiyatlarından ucuzdur. Bunun nəticəsində Türkiyə digər ixracatçılara qarşı iqtisadi güc qazanır. Digər iqtisadi fayda isə CQD-nin Türkiyə hissəsini təşkil edən TANAP layihəsidir. Yeni investisiyaların təsiri ilə yeni iş yerlərinin açılması müxtəlif investorların fəaliyyətinin uğurlu nəticəsidir. Strateji olaraq Türkiyənin enerji strategiyasında rolu artmaqdadır. Türkiyə həm Şərq-Qərb, həm də Şimal-Cənub enerji dəhlizinə çevrilmək yolundadır.

Tarixən istər hərbi, istərsə də iqtisadi baxımdan müttəfiq olan Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları Qarabağın azad olunması ilə əməkdaşlığın mütərəqqi dövrünü yaşayır. 44 gün davam edən və Azərbaycanın şanlı zəfəri ilə yekunlaşan müharibə dövründə də Türkiyə öz dəstəyi ilə daim qardaş ölkənin yanında olduğunu bildirmişdir.

Bu müttəfiqliyin ən bariz nümunəsi 15 iyun 2021-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə Prezidentləri tərəfindən imzalanan Şuşa Bəyannaməsidir. Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması ilə iki dövlət 13 oktyabr 1921-ci ildə imzalanmış Qars müqaviləsinin şərtlərini yeniləmiş oldular və bir daha həmrəy olduqlarını bəyan etdilər. [4]

Bəyannamənin müddəalarına görə Azərbaycan və Türkiyə:

1. Xarici siyasət, müstəqillik, ölkələrin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və bir-birlərinin sərhəd toxunulmazlığını tam dəstəkləyir.
2. Ölkələr BMT, Aİ, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlığı Şurası, İslam əməkdaşlığı çərçivəsində bir-birini dəstəkləyir və regional arenada öz hüquqlarının təminatçısıdır.
3. BMT Nizamnaməsinin hüquq və prinsiplərinə uyğun olaraq qarşılıqlı hərbi əməliyyatları, təlimləri aparmaqda və hərbi sənayesində müttəfiqlikdə əməkdaşlıq etməkdə maraqlıdırlar.
4. Hərbi sənayesində innovasiyaların tətbiqində ölkələr qarşılıqlı fəaliyyətdə bir-birlərini dəstəkləyir.
5. Dəniz, hava və kosmos sənayesində fəaliyyətlərində bir-birlərini dəstəkləyir.
6. Kibertəhlükəsizlik, mütəxəssislərin mübadiləsi, elmi araşdırmalar sahəsində müttəfiqlikdə bir-birlərini dəstəkləyir.
7. Cənub Qaz Dəhlizi beynəlxalq layihəsi çərçivəsində enerji təhlükəsizliyinə və layihənin icrasına birgə təminat verir.
8. İşğaldan azad edilmiş rayonlar vasitəsilə Türkiyə Respublikası və Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikası vasitəsilə quru yolunun açılmasına, Zəngəzur dəhlizinin fəaliyyətinə birgə təşəbbüs göstərir və həmfikirdirlər.
9. Türk Mədəniyyətləri və İrsi Fondu, TÜRKSOY, Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası çərçivəsində ümumi türkçülük siyasətində və digər məsələlərdə həmfikirdirlər.
10. İqtisadi əməkdaşlığın artırılması, qarşılıqlı investisiya layihələrində bir-birlərini dəstəkləyir.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı H., Abdullayeva V. Azərbaycan Xarici siyasətinin əsas xüsusiyyətləri. (1991-2009), 2009, 21. Yüzyıl Dergisi, no. 78,
2. Cənub Qaz Dəhlizi Rəsmi Saytı, <https://www.sgc.az/az/layihe/scp>,
3. Cohen Ariel, 2014, "Caspian Gas, TANAP and TAP in Europe's Energy Security"
4. Prezidentin rəsmi saytı, www.president.az

Summary

Ibrahimova S.V., Idriszade Q.V.

Trade and Economic Cooperation Between Azerbaijan and Turkey

Turkish-Azerbaijani relations are multifaceted and are deepening in various aspects. One of the important aspects of this multidimensionality is bilateral economic relations. The volume of trade in mutual investments and bilateral economic relations is fully desirable. Azerbaijan's investments in Turkey in the non-oil sector and in Turkey in the energy sector continue to grow dynamically. With the strategic

partnership and mutual assistance agreements signed between the two countries, bilateral relations in all areas have reached a different level in the economic sphere. This article analyzes information on the legal infrastructure of economic relations, the importance of bilateral economic relations, the functionality of structures, bilateral trade, mutual investment and so on. Attempts have been made to pay more attention to the issue of energy, which will be the subject of a special study.

Key words: investment, international agreement, import, export, international project, economic cooperation

Özet

İbrahimova S.V., Idriszade H.V.

Azərbaycan və Türkiyə arasında ticaret ve ekonomik işbirliyi

Türkiye-Azərbaycan ilişkileri çok yönlüdür ve çeşitli açılardan derinleşmektedir. Bu çok boyutluluğun önemli yönlerinden biri de ikili ekonomik ilişkilerdir. Karşılıklı yatırımlarda ve ikili ekonomik ilişkilerde ticaret hacmi tamamen arzu edilir. Azərbaycan'ın Türkiye'de petrol dışı sektörde ve Türkiye'de enerji sektöründe yatırımları dinamik bir şekilde büyümeye devam ediyor. İki ülke arasında imzalanan stratejik ortaklık ve karşılıklı yardım anlaşmaları ile her alanda ikili ilişkiler ekonomik alanda farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu makale, ekonomik ilişkilerin yasal altyapısı, ikili ekonomik ilişkilerin önemi, yapıların işlevselliği, ikili ticaret, karşılıklı yatırım vb. Özel bir çalışmanın konusu olacak olan enerji konusuna daha fazla dikkat edilmeye çalışılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** yatırım, uluslararası anlaşma, ithalat, ihracat, uluslararası proje, ekonomik işbirliği

Anahtar kelimeler: yatırım, uluslararası anlaşma, ithalat, ihracat, uluslararası proje, ekonomik işbirliği

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA TÜRKiYƏ İLƏ İQTİSADİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Qurbanova Röya Vilayət qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

roya.qurbanova.80@inbox.ru

Xülasə: Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən ardıcıl olaraq silsiləli iqtisadi islahatlar həyata keçirilmişdir. İqtisadi islahatlarla yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi iqtisadi siyasətin işlənməsi üçün vacib məsələlərdən biridir. Neftdən gələn gəlirlər hesabına qeyri-neft sektorunun inkişaf tempini artırmaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirmək ön plana çəkilmişdir. Bundan başqa qeyri-neft sektorunun inkişaf problemləri öyrənilmişdir. Məqalədə bu sahənin inkişafı üçün sıx əməkdaşlıq etdiyi dövlətlər arasında olan Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələri araşdırılmışdır. Azərbaycan-Türkiyə üzrə inkişaf edən qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatlarına və bu əməliyyatların həcmnin artırılması istiqamətində görülən tədbirlərə diqqət yetirilmişdir.

Açar sözləri: qeyri-neft sektoru, dünya bazarı, valyuta, milli iqtisadiyyat, xarici investorlar, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, dövlət proqramları, maliyyə təminatı.

Azərbaycan Respublikası dünya arenasında neft və qaz ehtiyatlarına görə tanınan ölkələr arasındadır. Müstəqillik qazandıqdan sonra respublikamızda enerji sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün xarici investorları neft-qaz sektoruna cəlb edərək iqtisadiyyatımızın inkişafının əsası qoyulmuşdur.

Ölkəmizdə yaradılmış əlverişli investisiya mühiti xarici investorları cəlb edərək son 10 il ərzində ümumi həcmi 57 mld.ABŞ dollarından çox investisiyanın yatırılmasına səbəb olmuşdur. Lakin, iqtisadiyyatımızın inkişafının bir məhsulun istehsalından asılı olması iqtisadi inkişafın dayanıqlığı baxımından bir sıra ciddi problemlər yaradır. Beləki, respublikamız və digər neft hasil edən ölkələrin sosial

və iqtisadi vəziyyəti dünya bazarında neftin qiymətindən asılı olur ki, bu da neftin qiymətinin dəyişməsinin birbaşa həmin ölkələrin milli iqtisadiyyatına təsirsiz ötüşmür. Bildiyimiz kimi dünya ölkələrinin qarşısında duran ən vacib problemlərdən biri iqtisadi artımın dayanıqlığını təmin etməkdir. Dünya bazarında neftin qiymətinin qeyri sabit olması, xüsusən də 2015-ci ildən sürətlə neftin qiymətinin aşağı düşməsi nəticəsində iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün digər sahələrin yəni qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkəmizin qarşısında duran və mühüm aktuallıq kəsb edən məsələlərdən biri olmuşdu.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dövlət müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi siyasəti həyata keçirtmişdi. Qeyri-neft sektoruna xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyərək onun inkişafının stimullaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, səmərəli və güzəştli vergi siyasəti, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və s. qeyri-neft sektorunun iqtisadi inkişafı üçün dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləridir.

Son dövrlər qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına baxmayaraq bu sahə hələ də görülməli işlər və problemlər çoxdur. Respublikamızda qeyri-neft sektorunda olan problemləri aradan qaldırmaq və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafını təmin etmək üçün tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi bu sektorun dayanıqlı inkişafına gətirib çıxaracaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün investisiyaların cəlb olunması, bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarların maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq üçün güzəştli kreditlərin verilməsi, dünya bazarına çıxarılan məhsulların keyfiyyətini beynəlxalq standartlara çatdırılması, hazır məhsulların dünya bazarına çıxarılması imkanlarının genişlənməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün güzəştli vergilərin tətbiq olunması yaranmış problemlərin həlli üçün öz əhəmiyyətli tövhesini verəcəkdir.

Respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün aşağıdakı bir sıra problemlərin həlli məqsədə uyğundur :

- ölkə iqtisadiyyatında uzunmüddət yanacaq-energetika sektorunun dominat olması;
- qeyri-neft sektorunun inkişaf üçün həyata keçirilən tədbirlərin icrasında boşluğun olması;
- qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşlarında səmərəli və güzəştli yanaşma prinsipinin olması;
- yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasının aşağı səviyyədə olması;
- ölkədə elmi və intellektual potensialın möhkəmləndirilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafının təmin edilməsi üçün tənzimləmə mexanizminin kifayət qədər olmaması;
- regionlarda qeyri-neft sənaye müəssisələrin inkişafında fərqlərin olması və həmin müəssisələrin inkişafının mərkəzə uyğunlaşdırılması;
- ETT-nin yüksəldilməsi və müasir dünya standartlarına uyğun avadanlıqların tətbiqinin kifayət qədər olmaması;
- idarəetmə sisteminin və menecerlərin peşəkar səviyyəsinin müasir tələbərə uyğun olmaması;
- qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyəti və müasir keyfiyyət standartlarına uyğun məhsul istehsalına meyilli olmaması;
- qeyri-neft sənaye müəssisələrinin ixrac potensialının xüsusi çəkisinin tədiyyə balansında aşağı göstəriciyə malik olması.

Azərbaycanda ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payı kifayət qədər olsada, ixracda hələ də neft-qaz sektoru öz üstünlüyünü saxlamaqdadır. Bu da öz növbəsində ölkəyə daxil olan valyuta axınınında qeyri-neft sektorunun payına əhəmiyyətli dərəcədə kölgə salır. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycanda qeyri- neft sektorunda yüksək artım tempi davam edir. Qeyd etməliyik ki, ölkəmiz bu sahənin inkişafı üçün bir sıra dövlətlərlə sıx əməkdaşlıq edir. Bu dövlətlərin arasında Türkiyənin özünə məxsus yeri vardı. Türkiyə Azərbaycan üçün hər zaman əhəmiyyətli ticarət tərəfdaşı olmuşdur. Türkiyə Azərbaycanın 2015-ci ildən xarici ticarət dövriyyəsində və ixracında, 2013-cü ildən isə idxal əməliyyatları üzrə Rusiyadan sonra 2-ci yerdədir.

2021-ci ildə Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsində Türkiyə 4,5 milyard dollar olmaqla 14% paya malik olmuşdur. Azərbaycan-Türkiyə üzrə inkişaf edən qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmində covid-19 pandemiyasının yaratdığı gərginlik ciddi təsir göstərə bilməmişdir. 2020-ci ildə iki qardaş ölkə arasında ticarətin ümumi həcmi 4,16 milyard dollar olmuşdur ki, 2023-cü ilə qədər Azərbaycan-Türkiyə arasında iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirərək ticarət həcmnin 15 milyard dollara çatdırılması üçün davamlı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi hədəf seçilmişdi. Belə tədbirlərdən biri 2021-ci il martın 1-də qüvvəyə minən Preferensid Ticarət Sazişidir. Bağlanmış sazişdən irəli gələrək 15 mal qrupu üzrə tariflər azaldılmış və qeyri-tarif maneyələrinin aradan qaldırılması ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının artırılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. 2021-ci ildə Türkiyədən Azərbaycana 12 milyard dollar, Azərbaycandan Türkiyəyə isə 19,5 milyard dollar həcmində investisiya qoyulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda Türkiyənin 4100-dən artıq, Türkiyədə isə Azərbaycanın 2000-nə yaxın şirkəti çalışır.

2020-ci ildə Azərbaycanın 44 dülük II Qarabağ müharibəsində zəfər çalaraq işğaldan azad etdikləri torpaqlarımızın reabilitasiyası prosesinə türk iş adamlarını cəlb edilərək Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrimizin yeni sahəsi formalaşdırmışdı. Azərbaycan-Türkiyə arasında əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində işğaldan azad olmuş ərazilərimizdə turizm, tikinti materiallarının istehsalı, dağ-mədən hasilatı sənayesi, kənd-təsərrüfatı, alternativ enerji sektorunun yenidən canlandırılması, bölgənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirərək ölkə iqtisadiyyatına integrasiyası kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Təsədüfi deyil ki, iqtisadi əlaqələrin daha da genişləndirilməsi və inkişafı istiqamətində bir sıra sahələr üzrə (kiçik və orta sahibkarlıq və həmin sahələr üzrə investisiya qoyuluşları, yüngül sənayenin sahələri, nəqliyyat, dağ-mədən, lagistika, memarlıq-layihələndirmə) Azərbaycan Türkiyə arasında ümumilikdə on bir protokol imzalanmışdır. Qeyd etməliyik ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətində sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsində, daxili istehsalın inkişaf etdirilməsində kiçik və orta sənaye müəssisələrinin modernləşdirilməsi, yenidən qurulması vacib şərtidir. Bunun üçün bu sahəyə dövlət tərəfindən təkmilləşdirilmiş şəkildə investisiya yardımı mexanizmi hazırlanması, yerli və xarici investisiyaların bu sahələrə cəlb etdirilməsi, investorları stimullaşdırmaq üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması hökumətin bu sahədə görməli olduğu əsas tədbirlərdəndir.

Dövlət proqramları və digər böyük layihələrini icrası qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına şərait yaradacaq, ictimai xidmətlər və sosial infrastruktur daha da təkmilləşəcək, eyni zamanda Azərbaycan dünyanın aparıcı ölkələri sırasına çıxacaqdır.

Son illərdə əldə edilən uğurlar deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar iqtisadiyyatımızın çox şaxəli inkişafına gətirib çıxaracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev T.N. Azərbaycanın qeyri-neft sənaye sektorunda innovasiya prosesinin investisiya təminatı. "İqtisadiyyatın davamlı inkişafı: problemlər, perspektivlər" mövzusunda BEPK-nın materialları. Sumqayıt, "DSK", 2016
2. Алиев Т.Н. Инновационное развитие промышленности Азербайджана: нефтепереработка, химия и нефть химия. Москва-Берлин, «Palmarium»-2016,-232 с.
3. Əliyev Ş.T. Azərbaycanda sənaye sektorunun və ixrac potensialının gücləndirilməsinin konseptual istiqamətləri //İpək Yolu №04, 2016, s.35-42
4. <http://www.economy.gov.az>
5. <http://www.stat.gov.az>

Резюме

Курбанова Р.В.

Значение экономических отношений Турцией в развитии ненефтяного сектора Азербайджана

Правительство последовательно проводит ряд экономических реформ для развития ненефтяного сектора. Наряду с экономическими реформами правильное определение приоритетов

развития ненефтяного сектора является одним из важных вопросов разработки экономической политики. На первый план выдвинулось увеличение темпов развития ненефтяного сектора и расширение его экспортного потенциала за счет нефтяных доходов. Кроме того, были изучены проблемы развития ненефтяного сектора. В статье рассмотрены экономические отношения между Турцией и странами, с которыми она тесно сотрудничает для развития этой сферы. Внимание было уделено развитию взаимных импортно-экспортных операций Азербайджан-Турция и принятым мерам по увеличению объема этих операций.

Ключевые слова: ненефтяной сектор, мировой рынок, валюта, национальная экономика, иностранные инвесторы, экономическое регулирование, государственные программы, финансовая безопасность

Summary

Gurbanova R.V.

The Importance of Turkish Economic Relations in the Development of the Non-Oil Sector in Azerbaijan

The government has consistently implemented a series of economic reforms to develop the non-oil sector. Along with economic reforms, the correct definition of development priorities for the non-oil sector is one of the most important issues for the development of economic policy. Increasing the pace of development of the non-oil sector and expanding its export potential at the expense of oil revenues has come to the fore. In addition, the development problems of the non-oil sector were studied. The article examined the economic relations between Turkey and the countries with which it closely cooperates for the development of this field. Attention was paid to the developing mutual import-export operations on Azerbaijan-Turkey and the measures taken to increase the volume of these operations.

Key words: Non-oil sector, world market, currency, national economy, foreign investors, economic regulation, government programs, financial security

XX ƏSRİN II YARISI VƏTƏN TARİXŞÜNASLIĞINDA ERMƏNİLƏRİN XALQIMIZA QARŞI TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLARI VƏ SOSIAL-İQTİSADI DAĞINTILARIN QARŞISININ ALINMASINDA AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ QARDAŞLIĞININ TƏDQIQI

Məmmədov Aydın Balamirzə oğlu

Bakı Dövlət Universiteti

aydin.mmmmdov.67@mail.ru

Xülasə: Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri möhkəm və sarsılmaz tarixi köklərə malikdir. Qardaş Türkiyə ilə müştərək maraq kəsb edən regional və beynəlxalq strateji münasibətlərin möhkəmləndirilib daha da genişləndirilməsi Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin çox mühüm tərkib hissəsi, ən prioritet məsələsidir. Tarixin müxtəlif mərhələlərində, o cümlədən XX əsrin əvvəllərində əzəli torpaqlarımıza qarşı əsassız ərazi iddiaları ilə çıxış edən ermənilər, həm 1905-1907-ci illərdə, həm də 1918-1920-ci illərdə törətdikləri qanlı qətləmlər zamanı on minlərlə soydaşımızı amansızcasına qətlə yetirərkən, şəhər və kəndlərimizi talan edib, iqtisadi infrastrukturamızı yerlə-yeksan edib, dinc soydaşlarımızı qaçqın və didərgin vəziyyətinə salarkən imdadımıza yətən qardaş Türkiyə olmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycan tarixşünaslığı, sovet tarixşünaslığı, soyqırım, əhali, sosial-iqtisadi dağıntılar, tarixi demoqrafiya

1918-ci ilin martında Bakıda erməni-daşnak birləşmələri tərəfindən soyqırımlarının törədildiyi o ağır günlərdə Zaqafqaziyada bolşevik təşkilatının mövcud olduğu yer də ancaq Bakı idi. Bakıda hakimiyyətə

qanuni yolla gələ bilməyəcəklərini aydın surətdə dərk edən və əslində bolşevik bayrağı altında gizlənən erməni-daşnak birləşmələrinə qanlı bir insident yaratmaq son dərəcə vacib idi. Sözügedən dövrdə Rusiyanın Bakı neftinə və digər təbii sərvətlərimizə böyük ehtiyacı var idi. Deməli, Bakıda onun ardınca Azərbaycanın digər bölgələrində həyata keçirilən soyqırımları eyni zamanda həm siyasi, həm də iqtisadi məqsədlər daşıyırdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 18 yanvar 2018-ci il tarixli 1918-ci il “Azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında” Sərəncamında deyildiyi kimi: “Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri də 100 il bundan əvvəl – 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı Sovetinin mandatı altında fəaliyyət göstərən daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla törədilmiş kütləvi qırğınlardır” [5, s.3-4].

Ona görə də, XX əsrin əvvəllərində erməni-daşnak birləşmələrinin dinc soydaşlarımıza qarşı xüsusi qəddarlıqla həyata keçirdikləri soyqırımları təkcə kütləvi qətləmlərlə deyil, eyni zamanda sosial-iqtisadi infrastrukturanın, strateji əhəmiyyət kəsb edən çoxsaylı istehsal müəssisələrinin, o cümlədən zəruri istehlak məhsullarının satışı və istehsalı ilə əlaqəli bütün obyektlərin planlı surətdə total məhvi, sıradan çıxarılması ilə müşayiət olunurdu. Bəs nə üçün erməni-daşnak birləşmələri soyqırımlarını talanlarla paralel surətdə aparırdılar? Təbii ki, bundan məqsəd labüd ölümdən canını qaçmaqla qurtaran, yaxud bu və ya digər səbəbdən sağ qalan soydaşlarımızı bütün yaşayış vasitələrindən məhrum etmək, milliləşdirmə adı altında təbii sərvətlərimizi ələ keçirib, əvəzi ödənilmədən daşımaq idi. Təsədüfi deyildir ki, Bakıda mart soyqırımları zamanı şəhid olan soydaşlarımızın qanı üzərində 1918-ci ilin aprelin 25-də BXKS adlanan antiazərbaycan mahiyyətli cinayətkar qurumu təşkil etməklə hakimiyyətə gələn Stepan Şaumyanın həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri neft sənayesini milliləşdirmək oldu. Hələ ötən əsrin 20–30-cu illər Sovet tarixşünaslığında sözügedən hadisələrlə bağlı tarixi həqiqətləri saxtalaşdırmaq, necə deyərlər izi itirmək üçün ciddi cəhdlər edərək, hadisələri tamamilə başqa istiqamətdə təsvir edirdilər. Sovet tarixşünaslığında belə bir fikir formalaşdırılırdı ki, guya həmin dövrdə Azərbaycanda əhali siyasi baxımdan tam savadsız idi, Bakının isə Azərbaycanın kənd və şəhərləri ilə əlaqəsi çox zəif idi. Guya bu səbəbdən də Azərbaycan əhalisi hər vəchlə bolşevizmi dəstəkləməyə, onlarla birgə fəaliyyət göstərməyə çalışmış. E.Burcalov iddia edirdi ki, mart günləri Azərbaycan zəhmətkeşləri əksinqilabi milli qüvvələri dəstəkləmədi. Guya ...mart qələbəsi Bakı Sovetinin Bakıda sovet hakimiyyətini qəti şəkildə möhkəmləndirməsinə zəmin yaratdı [9, s.43].

Halbuki, hələ 20-30-cu illər sovet tarixşünaslığında sözügedən hadisələrlə bağlı bəzi tədqiqat əsərlərində bolşeviklərin azərbaycanlılar arasında sosial dayağa malik olmadığı açıq şəkildə göstərilmişdir. Məsələn, Ə.Qarayevin 1926-cı ildə nəşr olunmuş “Yaxın keçmişdən” adlı kitabında 1905-ci ildən təqribən 1918-ci ilə qədər Azərbaycanda bolşevik ideologiyasının son dərəcə zəif olması göstərilir. Müəllif 1918-ci ildə Bakı Kommunasının süqutunun əsas səbəbi kimi də bu qurumun Azərbaycanın fəhlə və kəndliləri arasında heç bir nüfuzla malik olmamasında, onlar tərəfindən dəstəklənməməsində görür [10, s.8].

Digər tərəfdən, elə E.Burcalovun özü 1938-ci ildə nəşr olunan “İyirmi altı Bakı komissarı” adlı əsərində Suren Şaumyana istinadən yazır: “Daşnaklar onların qüvvəsinə, köməyinə heç bir zərurət olmadan hadisələrdə fəal iştirak etdilər” [9, s.73].

Ümumiyyətlə, XX əsrin birinci yarısı sovet tarixşünaslığında bir çox tədqiqat əsərlərində məlum hadisələr zamanı S.Şaumyanın daşnak qüvvələri ilə əlbir olmasını aydın şəkildə müşahidə etmək olur. Hətta S.Şaumyanın oğlu Suren Şaumyan özünün “Bakı Kommunası” adlı kitabında Bakı Sovetinin legitim yolla hakimiyyətə gəlməsinin çətinliyini etiraf edərək yazır ki, burada hakimiyyəti ələ keçirmək üçün qəti mövqeyimiz bizim təşkilatımız üçün çətinliklər yaratması səbəbindən qeyri-mümkün idi. Burada hakimiyyəti ələ keçirmək erməni və türk əhalisi arasında milli məsələnin kəskinləşməsinə gətirib çıxarırdı. Burada erməni və türk antaqonizminin kökləri həddən ziyadə dərin idi və hər iki tərəf hər an silahlı qarşıdurmaya hazır idi [12, s.14]. Hətta 1964-cü ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan kommunist partiyası tarixinin öçerkləri” adlı kitabda belə etiraf olunur: “Bakı Soveti Bakıda daşnaklar tərəfindən təşkil edilmiş milli qoşun dəstələrini müsavətcilərə qarşı mübarizədə iştirak etmək üçün cəlb etməyə məcbur oldu. Həmin milli qoşun dəstələrinə

cəbhədən qayıdıb şəhərdə ləngiyən (əslində isə S.Şaumyan tərəfindən məqsədyönlü şəkildə Bakıda saxlanılan – A.M.) erməni əsgərlərinin bir hissəsi cəlb olunmuşdur” [1, s.279].

Digər tərəfdən, təbii sual meydana gəlir: “Əgər sözügedən dövrdə Sovet tarixşünaslığının iddia etdiyi kimi həqiqətən də Bakıda soydaşlarımız milli-demokratik qüvvələri dəstəkləmir və bolşeviklər siyasi vəziyyətə tam nəzarət edə bilirdilərsə, o zaman silahlı daşnak qüvvələrindən istifadə etməyə ehtiyac var idimi? Yaxud, nə üçün yerli əhali tərəfindən dəstəklənən (yəni həqiqətən dəstəklənirdisə) Bakı Soveti elə həmin dinc əhaliyə qarşı tarixdə misli görünməyən qətlialamları törətməli idi? Bütün bu sualların ancaq bir cavabı var: Bakının və Azərbaycanın demoqrafik vəziyyətini ermənilərin xeyrinə dəyişmək, iqtisadiyyatına nəzarəti tam ələ keçirmək. Artıq XX əsrin istər birinci, istərsə də ikinci yarısı sovet tarixşünaslığında məhz 1918 ci ilin mart soyqırımlarından sonra Azərbaycan neftinin talanması faktı bolşevik ideologiyasının maraqlarına uyğun tərzdə göstərilir: “Neft emalı artdı. Əgər milliləşdirməyə qədər, mayda cəmi 11,4 mln. pud neft emal olunmuşdu. Milliləşdirmədən sonra isə, iyunda – 17,89 mln. pud neft emal olunmuşdu” [9, s.61].

Sözügedən dövrdə Bakıdan Rusiyanın şəhərlərinə o qədər benzin ixrac olunmuşdu ki, anbarlarda belə boş yer qalmamışdı: “Stalin təcili olaraq Bakıdan benzinin yeni ixracını təşkil etmək üçün, Saratovda, Samarada və digər şəhərlərdəki yanacaq anbarlarının təcili surətdə boşaldılmasını xahiş edirdi” [9, s. 61]. Digər tərəfdən 1918 ci ilin mart soyqırımlarından sonra Bakıda sahibkarlar əllərindən müəssəsələri alınmasına rəğmən aşkar şəkildə qarət də olundular: “Qızıl Ordu hissələri təşkil etmək və zərər çəkmiş yoxsullara yardım yardım göstərmək üçün vəsait əldə etmək məqsədilə neft sənayeçilərinin, ticarət banklarının, kredit cəmiyyətlərinin, ticarət-sənaye cəmiyyətlərinin, fabrik-zavod müəssisələrinin və buruq-qazma müəssəsələrinin üzərinə 50 milyon manat məbləğində vergi qoydu.” [1, s.281.]

XX əsrin ikinci yarısı sovet tarixşünaslığında məlum hadisələrlə bağlı demək olar ki, bütün tədqiqat əsərlərində biz yuxarıdakı konsepsiyanın taftaloji təsvirini görürük. Bu tədqiqat əsərlərində xalqımıza köməyə gələn qardaş Türkiyənin xilaskar missiyası da kobud surətdə təhrif olunmuşdur. Belə ki, sözügedən hadisələrlə bağlı Azərbaycan sovet tarixşünaslığında Z.İbrahimovun çoxsaylı elmi məqalə və monoqrafiyalarında (Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qələbəsinin təşkilatçıları (1918-1920). “Təbliğatçı”, 1948, №5, s.15.24; Борьба за установление Советской власти в Азербайджане в 1917-1918 гг. Тезисы докт.дисс. Тр. Азерб. филиала ИМЭЛ при ВКП(б), т.ХІІІ, 1949, с.175-202; 1918-ci ilin martında Bakıda Vətəndaş müharibəsi. Bakı, S.M.Kirov adına ADU-nun Əsərləri, 1957, №10, s.121-126; Коммунистическая партия – организатор победы Советской власти в Азербайджане. «Уч. зап. АГУ имени С.М. Кирова, серия обществ. наук», 1960, №2, с.95-106; Sosialist inqilabı uğrunda Azərbaycan bolşeviklərinin mübarizəsi (1917-1918-ci illər). Bakı, Azərnəşr, 1958; V.İ.Lenin və Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi. Bakı, Azərnəşr, 1970, 525 s.), ÜK(b)P Mərkəzi Komitəsi yanında Marksizm – Leninizm İnstitutunun Azərbaycan filialının direktoru olmuş M.İsgəndərovun (Из истории борьбы Коммунистической партии Азербайджана за победу Советской власти. Баку, Азернешр, 1958, 538 с.), M.Qaziyevin (Lenin və Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qələbəsi. “Azərbaycan”, 1960, №4, s.81-91; Məşədi Əzizbəyov. Bakı, Gənclik, 1976, 127 s.), N.Kolesnikovanın (Из истории борьбы за Советскую власть в Баку (август 1917 г. – июнь 1918 г.) Воспоминания. Баку, Азернешр, 1958, 119 с), A.Milmanın (Bakı Soveti Azərbaycanda proletar diktaturası orqanıdır. Bakı, Azərnəşr, 1957, 152 s; Деятельность Бакинского Совета как органа пролетарской диктатуры в Азербайджане (октябрь 1917 г. - июль 1918 г.) В сб.: «Великий Октябрь и борьба за Советскую власть в Азербайджане». Баку, Изд-во АН Азерб.ССР, 1958, стр.146-185), P.Mosesovun (Борьба большевиков за победу Советской властью в Баку в 1917-1918 годы. «Уч. зап. АГУ им. С.М. Кирова, 1957, №10, стр.193-213), E.Tokarjevskinin (Бакинские большевики - организаторы борьбы против германо-турецких интервентов в Азербайджане в 1918 г. Тр. Азерб. филиала ИМЭЛ при ЦК ВКП(б), Том VI, 1947, стр. 5-12; Из истории иностранной интервенции и гражданской войны в Азербайджане. Баку, Изд-во АН Азерб. ССР, 1957, 332 с), H.Şahgəldiyevin (Azərbaycanda Sovet hakimiyyət qələbəsində rus xalqının köməyi. Bakı, Azərnəşr, 1960, 204 s) və d. tədqiqat əsərlərində 1918-ci ilin yazında Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş soyqırımlar Bakıda sovet hakimiyyətinin

qələbəsi kimi, qardaş Türkiyənin xilaskarlıq missiyası isə, ölkəmizə “hərbi təcavüz” kimi qələmə verilmişdir [6, s.54]. Yuxarıda adı çəkilən kitabların demək olar ki, hamısı xalqımızın demoqrafik vəziyyətinə son dərəcə mənfi təsir göstərən bu qətləmləri, iqtisadi talanları bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsini təmin edən qələbəsi kimi təsvir edir.

Yalnız müstəqillik illərində Azərbaycan tarixşünaslığında sözügedən hadisələrlə bağlı tarixi həqiqətləri əks etdirən çoxlu sayda tədqiqat əsərləri meydana gəlmişdir [3, s.249-342]. Bunlara S.Qəniyevin 2003-cü ildə nəşr olunmuş “1918-ci il Şamaxı soyqırımı”, M.Zülfüqarlıının 2011-ci ildə nəşr olunmuş “Şamaxı soyqırımı 1918”, S.Rüstəmov-Tohidinin 2013-cü ildə nəşr olunmuş “Şamaxı. Mart-iyul 1918-ci il”, V.Abişovun 2017-ci ildə nəşr olunmuş “Şamaxı qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı”, Bəxtiyar Nəcəfovun 1993-1994-cü illərdə nəşr olunmuş “Düşmənin iç üzü. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində Zaqafqaziyada erməni millətçiliyinin tarixi” adlı 2 cildlik kitabında erməni millətçilərinin Azərbaycan və Türkiyə torpaqları hesabına “böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq xülyası konkret tarixi faktlar əsasında tədqiq olunmuşdur [6, s.56].

Ümumiyyətlə, 1918-ci ilin aprel-may aylarında erməni quldur dəstələri tərəfindən Quba qəzasında 16 minə yaxın soydaşımız qətlə yetirilmiş, 167 kənd yandırılmış və talan edilmişdir. Quba əhalisinə dəyən maddi ziyanın miqdarı isə 121 824 819 rubldan çox təşkil etmişdir [8, s.117]. Sözügedən mövzunun tarixşünaslığı ilə bağlı ilk dəfə olaraq doktorluq dissertasiyasını müdafiə edən Anar İsgəndərovun “Azərbaycanda türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı (1918-1920)”, “Azərbaycan həqiqətləri 1917-1920” adlı fundamental monoqrafiyalarında, xüsusən də onun 2019-cu ildə işıq üzünə görmüş “Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan” adlı kitabında 1918-ci ilin yazındakı soyqırımların Azərbaycandakı demoqrafik, o cümlədən sosial-iqtisadi vəziyyətə son dərəcə mənfi təsiri, bu müsibət və fəlakətlərin aradan qaldırılmasında ən çətin anlarda həmişə Azərbaycanın yanında olan Türkiyənin yardımı geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur [2, s.64-136; 4, s.14-32]. Müəllif problemlə bağlı 20-30-cu illər sovet və mühacir tarixşünaslığından tutmuş ta ki çağdaş dövrədək olan əsərlərdə elmi-müqayisə yolu təhlillər aparmış, soydaşlarımızın məqsədyönlü şəkildə fiziki məhvinə səbəb olan bu proseslərlə bağlı mühüm elmi nəticələrə gəlmişdir.

Diqqət çəkən son dərəcə qiymətli tədqiqat əsərlərindən biri də Solmaz Rüstəmov-Tohidinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin Bakı, Şamaxı və Qubada baş vermiş qanlı hadisələri araşdırmaq üçün 1918-ci ilin iyulun 15-də təsis etdiyi Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının 36 cilddən (3500 vərəqdən – A.M.) ibarət istintaq materialları əsasında yazdığı monoqrafiyalardır (“Март 1918 г. Баку. Азербайджанские погромы в документах”. Баку, Индиго-пресс, 2009, 864 с; Куба. Апрель-май 1918 г. Мусульманские погромы в документах. Баку, 2010, 554 с; Шемаха. Март-Июль 1918 г. Азербайджанские погромы в документах. Баку, 2013, 880 с). Müəllif yuxarıda adı çəkilən kitablarında hadisələrin obyektiv mənzərəsini, inkişaf dinamikasını, demoqrafik nəticələrini nəinki çoxsaylı şahid ifadələri, eləcə də sözügedən dövrün mətbuat səhifələrindəki məlumatlarla yaratmağa nail olmuşdur: “Mənşevik qəzeti “Bizim səs” o günlərin mənzərəsini belə təsvir edirdi: “Hər yerdə təhqir olumuş, eybəcər hala salınmış meyitlərlə doludur. ...Təzəpir məscidi artilleriya atəşlərindən ciddi zədə almışdır” [11, s.29]. Biləvəsitə arxiv sənədlərindən ibarət bu irihəcmli əsərlərdə müəllif sözügedən hadisələrə öz münasibətini də maraq doğuran elmi təhlil və şərhərlə bildirmişdir.

Çağdaş Azərbaycan tarixşünaslığında A.Paşayevin (Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2001, 536 s; Геноцид, депортации и территориальные претензии армян к азербайджанскому народу (XIX-XX век). Баку, ЭЛМ ве техсил, 2013, 152 с.), Müəllifin 1918 ci ilin yazında Qubada törədilən soyqırımları ilə bağlı şəhər rəisi Ə.Əlibəyovun FTK - na verdiyi ifadəni təsvir etməsi bu baxımdan maraq doğurur: “Zorakılıqlar, qətlər və qarətlər doqquz gün davam etdi... Şəhərdən Nikolay pulu ilə nəğdi 3 milyon manat yığılıb, 6 milyon manatlıq qızıl və qızıl qadın bəzək əşyaları toplanıb, hər öldürülmüş erməni üçün 200 müsəlman öldürülmüş hər zorlanmış erməni arvadı üçün 70 müsəlman arvad və qızı zorlanmış, ermənilərdən müsadirə olunmuş əşyalar geri qaytarılmış, 90-a yaxın ev yandırılmışdır” [7, s.263]. Məlum olur ki, o zaman evlərə soxularaq südəmər uşaqlara belə rəhm etməyən erməni-daşnak birləşmələri

milli genofondumuzu məhv etmək və bu işi uğurla həyata keçirmək üçün iqtisadi tənəzzülümüzə də nail olmaq istəyirdilər. Məhz buna görə də soyqırımları həyata keçirilən bütün şəhərlərimizdə evlər yandırılır, ərzaq məhv edilirdi: "...Hartün Hayrapetov və onun 12 nəfərlik artilleriya dəstəsi yarım milyon manatlıqdan yuxarı ərzaq məhsulları- qənd, çay və manufaktura malları olan anbara od vurdu" [7, s.263].

A.Xəlilovun (Геноцид против мусульманского населения Закавказья в 1917-1920 гг. в исторических источниках. Баку, Азернешр, 2000, 168 с.), V.Abişovun (Azərbaycanlıların soyqırımı (1917-1918-ci illər). Bakı, Nurlan, 2007, 163 s; Bakıda Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il mart soyqırımı. Bakı, Elm, 2017, 220 s; Şamaxı qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı. Bakı, Elm, 2017, 120 s; Quba qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı. Bakı, Elm, 2017, 96 s.), S.Qəniyevin (1918-ci il Şamaxı soyqırımı. Bakı, Nurlan, 2003, 152 s.) və digər müəlliflərin tədqiqat əsərləri 1918-ci ilin yazında ermənilər tərəfindən Bakıda və digər bölgələrdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş soyqırımlar probleminin obyektiv öyrənilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, biz sovet tarixşünaslığının ciddi-cəhdlə sinfi mübarizə kimi qələmə verdiyi Mart hadisələrinin əslində, birbaşa milli zəmində törədilən soyqırım olmasını görürük. Bu gün Azərbaycan-Türkiyə arasında ictimai həyatın bütün sferalarında əlaqələrin dinamik şəkildə inkişafı tarixlə müasirliyin sıx bağlılığını bir daha göstərir. 2021-ci ildə Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı müttəfiklik münasibətləri haqqında Şuşa bəyannaməsinin imzalanması ilə hər iki ölkə arasında münasibətlər ən yüksək, yəni müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırdı. Məhz bu baxımdan Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin tarixini tədqiq etmək böyük önəm kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan kommunist partiyası tarixinin öçerkləri. Bakı: Azərnəşr, 1964, 817 s.
2. İsgəndərov, A. Azərbaycan həqiqətləri: 1917-1920. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 228 s.
3. İsgəndərov, A. Azərbaycanda türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı (1918-1920). Bakı: Adiloğlu, 2006, 396 s.
4. İsgəndərov A. Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycanın xilas. Bakı, Turxan NPB, 2019, 120 s.
5. Mart soyqırımı – 100. Bakı, 2018, 56 s.
6. Məmmədov, A. XX əsrin ikinci yarısı – XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan tarixçilərinin 1918-ci ilin mart soyqırımları ilə bağlı tədqiqat əsərlərində tarixi demoqrafiya məsələləri // Tarix və onun problemləri, 2022, N1, s.52–61.
7. Paşayev, A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2001, 536 s.
8. Rüstəmov-Tohidi, S. Quba. Aprel-May 1918-ci il. Müsəlman qırğınları sənədlərdə. Bakı, 2013, 316 s.
9. Бурджалов Э.Н. Двадцать шесть Бакинских комиссаров. М.: Госполитиздат, 1938, 111 с.
10. Караев, А.Г. Из недавнего прошлого. Баку, Бакинский рабочий, 1926, 127 с.
11. Рустамова-Тогида, С. Март 1918 г. Баку. Азербайджанские погромы в документах. Баку: Индиго-пресс, 2009, 864 с.
12. Шаумян, С.С. Бакинская коммуна. Баку: Красный Восток, 1927, 118 с.

Резюме

Мамедов А.Б.

Исследование азербайджано-турецкого братства в предотвращении геноцида и социально-экономических разрух, совершенных армянами против нашего народа в отечественной историографии во второй половине XX века

Азербайджано-турецкие отношения имеют прочные и незыблемые исторические корни. Укрепление и дальнейшее расширение региональных и международных стратегических связей с братской Турцией, представляющих общий интерес, является очень важной составляющей внешней политики азербайджанского государства, приоритетной задачей. На разных этапах истории, в

том числе в начале XX века, армяне предъявляли необоснованные территориальные претензии к нашим древним землям, зверски убивая десятки тысяч наших соотечественников в кровавых погромах 1905-1907 и 1918-1920 годов, грабя наши города и села, разрушая нашу экономическую инфраструктуру и превратив наших мирных соотечественников в беженцев и вынужденных переселенцев к нам на помощь пришла братская Турция.

Ключевые слова: азербайджанская историография, советская историография, геноцид, население, социально-экономические разрушения, историческая демография

Summary

Mammadov A.B.

The study of the Azerbaijani-Turkish Brotherhood in the Prevention of Genocides and Socio-Economic Devastation Committed by Armenians Against our People in the Homeland Historiography in the Second Half of the XX Century

Azerbaijani-Turkish relations have strong and unshakable historical roots. Strengthening and further expansion of regional and international strategic ties with fraternal Turkey, which are of common interest is a very important component of the foreign policy of the Azerbaijani state, a priority task. At different stages of history, including at the beginning of the 20th century, the Armenians made unfounded territorial claims to our ancient lands, brutally killing tens of thousands of our compatriots in the bloody pogroms of 1905-1907 and 1918-1920 plundering our cities and villages, destroying our economic infrastructure and turning our peaceful compatriots into refugees and internally displaced persons, brotherly Turkey came to our aid.

Key words: Azerbaijani historiography, Soviet historiography, genocide, population, socio-economic destruction, historical demography

MİLLİ İQTİSADİYYATA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLBEDİCİLİYİNİN STİMULLAŞDIRILMASI VASİTƏLƏRİ

Məmmədov İlqar Səməndər oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ilqar-1972@mail.ru

Xülasə: Məqalədə investisiya siyasətinin məqsədi açıqlanmışdır. Milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlbəciliyinin stimullaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Xarici investisiyaların cəlbəciliyinin stimullaşdırılması vasitələri və bu sahədə dünya təcrübəsi tədqiq edilmişdir. Milli iqtisadiyyata yönəldilən xarici investisiyaların həcmi və artım dinamikası təhlil edilmişdir. Vergi güzəştlərinin tərkibini optimallaşdırmaqla xarici investisiyaların innovativliyinin gücləndirilməsi istiqamətləri təklif edilmişdir.

Açar sözlər: investisiya, xarici investisiyalar, stimullaşdırma, cəlbəcilik, vergi güzəştləri, maliyyə, milli iqtisadiyyat

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının indiki mərhələsində milli iqtisadiyyatda investisiyaların rolunu yüksək qiymətləndirmək kifayət qədər çətinidir. İnvestisiyalar iqtisadi artım üçün bir növ katalizator rolunu oynayır. Milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün birbaşa və qarşılıqlı investisiyalar mühüm rol oynayır. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi beynəlxalq iqtisadiyyatın və istənilən sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biridir. İnvestisiyaların iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar iqtisadiyyata birbaşa faydalı təsir göstərir. Onlar fiziki şəxslərin, müəssisələrin-investorların həyat

keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, eləcə də dövlətin iqtisadi siyasətinə töhfə verir. Daxil olan investisiyaların axını da müsbət təsir göstərir. İnvestisiyaların mövcudluğu və onların səriştəli istifadəsi rəqabət qabiliyyətini, müəssisələrin gələcək gəlirliliyinin formalaşmasını və qiymətlərinin yüksəldilməsini təmin etməyə imkan verir. İnvestisiya cəlb etməkdən imtina etmək gələcək mənfəətdən imtina etmək deməkdir.

Azərbaycan Respublikasında investisiya siyasətinin əsas məqsədi bazar mühitində fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malik rəqabətqabiliyyətli istehsalın formalaşdırılmasıdır.

Dövlətin rifah səviyyəsini müəyyən edən göstəricilərdən biri məhz iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların həcmi və strukturudur. Daxili və xarici bazarlarda kəskin rəqabət şəraitində nəinki investisiyaların daxili maliyyə mənbələrinin səfərbər edilməsi, həm də xarici investisiya resurslarının cəlb edilməsi getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. İstehsal və tədavül sferasında baş verən dəyişikliklər, investisiya resurslarının azlığı fonunda xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində iqtisadiyyatın inkişafına töhfə verən səmərəli siyasətin aparılmasını zəruri edir.

Xarici investisiyalar investora kapitalın bölüşdürülməsi obyektı üzərində nəzarəti təmin edən uzunmüddətli kapital qoyuluşudur. Xarici investisiyalar iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir dövlətin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Onlar milli resurslardan daha səmərəli istifadəyə əsaslanaraq ev sahibi ölkəsinin iqtisadi artımına töhfə verirlər. İnvestorlar bütün regionlarda, o cümlədən Avropa, Şimali Amerika, Asiya və Avstraliyada inkişaf etmiş bazarlara investisiya qoymaqda maraqlıdırlar [3, s.155].

Beləliklə, investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən biridir. Bu vəziyyətdən çıxış yolu maksimum sayda investorların cəlb edilməsi ilə əsaslandırılır ki, bu da yalnız milli iqtisadiyyatda əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması ilə mümkündür.

Elm tutumlu, yüksək texnologiyalı sahələrin sürətli inkişafı əsasında istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi şəraitində ölkə iqtisadiyyatının real sektorunun inkişafının stimullaşdırılmasına yönəldilmiş səmərəli investisiya siyasətinin aparılması zəruridir.

Xarici investisiyaların axını resursların səmərəli bölüşdürülməsinə kömək edə bilər ki, bu da öz növbəsində iqtisadi artımı stimullaşdıracaq. İnvestisiya stimullarından dövlət aləti kimi istifadə edilməsində məqsəd investorun qərarına təsir etmək və xarici investisiyalar şəklində ölkə iqtisadiyyatına əlavə kapital cəlb etməkdir. İnvestisiyaların stimullaşdırma alətlərindən biri vergi güzəştləridir. Vergi güzəştlərinə vergi tətilləri, investisiya vergisi kreditləri, güzəştli dolaylı vergi dərəcələri daxildir. Maliyyə stimullarına isə əsasən dövlət subsidiyaları daxildir [2, s.117].

Son illərdə innovasiya fəaliyyətinə əsaslanan sənaye liderliyi strategiyasını həyata keçirən demək olar ki, bütün inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi siyasətində investisiya komponenti dominant mövqe tutmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə xarici investisiya axını innovativ inkişafın əsası hesab edilə bilər.

Bir çox dövlətlər vergi güzəştləri və subsidiyalar vasitəsilə xarici investisiyaları cəlb etmək üçün fəal şəkildə rəqabət aparırlar. İnkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən Böyük Britaniyada iki il müddətinə vergi tətiləri tətbiq edilir. Bununla belə, dövlət səviyyəsində ayrı-seçkilik olmadan xarici investisiyalar üçün vergitutma modelinin qurulması investisiya siyasətinin əsas məqsədi kimi qəbul edilir. Hindistan və Çinin bir sıra regionlarında qanunvericilik yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən, ixrac payı yüksək olan xarici investisiyalı müəssisələr üçün 10 ilədək vergi tətiləri və avadanlığın rüsumsuz idxalını nəzərdə tutur. Lakin qida və yüngül sənaye kimi sahələr üçün bu cür güzəştlər ləğv edilmişdir. Xarici kapitalın cəlb edilməsi və ondan iqtisadi inkişaf üçün istifadə edilməsi istiqamətində fəal siyasət yürüdən ölkələr xarici investisiyaların tənzimlənməsi üçün müvafiq hüquqi baza yaradırlar. Xarici kapitalın iqtisadiyyata daxil olması qaydasını və şərtlərini hər bir dövlət fərdi olaraq müəyyən edir.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dünya təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, müxtəlif ölkələrdə stimullar toplusu və onların təmin edilməsi meyarları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Çünki kapital axını artırən universal alətlər dəsti yoxdur. Hər bir konkret ölkədə investisiya siyasətinin əsaslandırılması potensial investorların və konkret iqtisadi şəraitin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla düşünülmüş və məqsədyönlü

seçimin nəticəsi olmalıdır. Araşdırmalar göstərir ki, milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsinin ən səmərəli yolu təkcə vergi güzəştləri və üstünlükləri ilə deyil, həm də ölkədəki sabit siyasi, hüquqi və sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqələndirilməlidir.

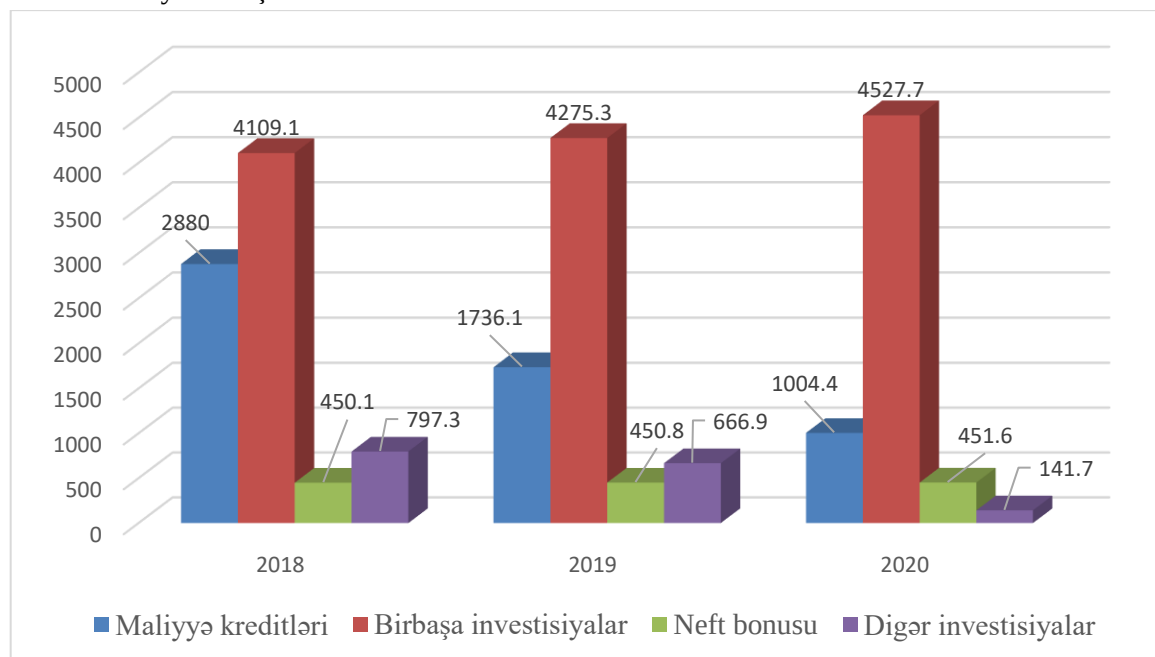
Cədvəl

Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilən xarici investisiyaların həcmi, milyon ABŞ dolları

	2005	2010	2015	2018	2019	2020
Cəmi xarici investisiyalar	4893,2	8247,8	10719,1	8236,5	7129,1	6125,4
O cümlədən						
Maliyyə kreditləri	698,4	3405,9	2210,2	2880,0	1736,1	1004,4
Birbaşa investisiyalar	4030,4	3614,9	7483,1	4109,1	4275,3	4527,7
o cümlədən:						
neft sektoruna	3799,9	2955,3	6622,7	3142,0	3345,2	3922,1
qeyri-neft sektoruna	230,5	659,6	860,4	967,1	930,1	605,6
Neft bonusu	1,0	2,0	2,0	450,1	450,8	451,6
Digər investisiyalar	163,4	1225,0	1023,8	797,3	666,9	141,7

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Cədvəldən milli iqtisadiyyata xarici investisiyalar qeyri-mütənasib artmışdır. 2020-ci ildə xarici investisiyaların həcmi 6125,4 milyon ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da 2005-ci ilə nisbətən 25,2% artmış, 2010-cu ilə nisbətən 34,6%, 2015-ci ilə nisbətən 75,0%, 2018-ci ilə nisbətən 34,5%, 2019-cu ilə nisbətən 16,4% azalmışdır. 2020-ci ildə 1004,4 milyon ABŞ dollarını və ya 16,4%-ni maliyyə kreditləri, 4527,7 milyon manatını və ya 64,0%-ni birbaşa investisiyalar, 7,4%-ni neft bonusu, 2,3%-ni isə digər investisiyalar təşkil edir. Birbaşa investisiyaların 3922,1 milyon ABŞ dolları və ya 86,6%-i neft sektoruna, 13,4%-i isə qeyri-neft sektoruna yönəlmişdir.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Şəkil. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar artım dinamikası, milyon ABŞ dolları

2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən birbaşa investisiyaların və neft bonusunun həcmi artmış, maliyyə kreditlərinin və digər investisiyaların həcmi isə azalmışdır. Birbaşa investisiyalardan olan neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi də artmış (17,2%), qeyri-neft sektoru üzrə isə azalmışdır (53,6%).

Aparılan tədbirlər xarici investisiyaların cəlbediciliyinin və səmərəli istifadəsinin artırılmasının vacibliyini göstərir. İnvestisiyaların keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edən aşağıdakı şərtlər daxilində xarici investorlar üçün vergi güzəştlərinin tərkibini optimallaşdırmaqla xarici investisiyaların innovativ istiqamətini gücləndirmək lazımdır:

- respublikanın regionlarında iş yerlərinin yaradılması;
- şirkətlər tərəfindən göstərilən xidmətlər sahəsində kompleks proseslərin həyata keçirilməsi;
- respublikanın kiçik şəhərlərində investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi;
- investorlar tərəfindən ətraf mühitin idarə edilməsi sistemlərinin standartlarına uyğun fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi;
- beynəlxalq bazarlar üçün cəlbedici məhsulların istehsalı və s.

Bu istiqamətlərin səmərəli şəkildə reallaşdırılması xarici investisiyaların stimullaşdırılması vasitələrinin geniş tətbiqini tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.
2. Məmmədov Ə.C., Seyfullayev İ.Z. Vergi və investisiya. Bakı: Çarşıoğlu, 2013. 376 s.
3. Шемякина Н.В., Похилько В.И. Мировой опыт привлечения прямых иностранных инвестиций. Вестник института экономических исследований 2018, № 4(12), с.153-159

Резюме

Маммадов И.С.

Средства стимулирования привлекательности иностранных инвестиций в национальную экономику

В статье сформулирована цель инвестиционной политики. Обоснована необходимость стимулирования привлекательности иностранных инвестиций в национальную экономику. Изучены средства стимулирования привлекательности иностранных инвестиций и мировой опыт в этой сфере. Проанализированы объем и динамика роста иностранных инвестиций в национальную экономику. Предложены направления усиления инновационности иностранных инвестиций за счет оптимизации состава налоговых льгот.

Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, льготы, привлекательность, налоговые льготы, финансы, национальная экономика

Summary

Mammadov İ.S.

Means of Stimulating the Attractiveness of Foreign Investment in the National economy

The article formulates the purpose of investment policy. The necessity of stimulating the attractiveness of foreign investment in the national economy is substantiated. Studied are the means of stimulating the attractiveness of foreign investment and world experience in this area. The volume and dynamics of growth of foreign investments in the national economy are analyzed. Directions for strengthening the innovativeness of foreign investment by optimizing the composition of tax benefits are proposed.

Key words: investments, foreign investments, benefits, attractiveness, tax benefits, finances, national economy

İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ UNİVERSİTET TEXNOPARKLARININ YARADILMASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Məmmədova Səxavət Tofiq qızı

Sumqayıt Dövlət Univesiteti

vuqar.memmedov.7272@mail.ru

Şəfiyeva Təranə İsgəndər qızı

Sumqayıt Dövlət Univesiteti

tshefiyeva.1973@mail.ru

Xülasə: *İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və quruculuq işlərinin müasir standartlara uyğun innovasiyalar, elmtutumlu texnologiyalar əsasında həyata keçirilməsi ölkəmizin əsas prioritet məqsədlərindən birinə çevrilmişdir. Regionun sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün innovativ mühitin formalaşdırılması və bu istiqamətdə müxtəlif layihələrin tətbiqi nəzərdə tutulur. Texnoparklar innovativ mühitin formalaşdırılmasında və layihələrin integrasiyasında, kadrların hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan məqalədə texnoparkların bir növü olan “Universitet texnoparkları”nın regionun perspektiv inkişafına verə biləcəyi töhfələr tədqiq edilmişdir.*

Açar sözlər: *Qarabağ, texnopark, universitet texnoparkları, elm, innovativ texnologiyalar, insan kapitalı.*

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra uzunmüddətli inkişaf konsepsiyalarını əsasında bütün sahələrin dünya standartlarına uyğun olması baxımından müəyyən hədəflər seçmişdir. Biliklər cəmiyyətinin qurulması, insan kapitalının artırılması, innovasiya və informasiya iqtisadiyyatının formalaşdırılması, qlobal iqtisadiyyata integrasiya və s. belə hədəflərdəndir. Bu istiqamətdə istər qanunvericilikdə, istərsə də dövlət başçısı tərəfindən verilən sərəncamlarda müxtəlif səpkili istiqamətlər müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də əsas beş prioritet müəyyən edilmişdir [4]:

1. dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi.

Sərəncama əsasən Qarabağ regionunun tezliklə dünya standartlarına cavab verə biləcək texnoloji innovasiya mərkəzinə çevrilməsini ölkəmizin qarşısında duran ən əsas vəzifələrdən biri hesab etmək olar. Əsas missiya 30 ilə yaxın bir müddətdə düşmən tərəfindən zəbt edilmiş, vəhşicəsinə talanmış, yerlə-yeksan və viran edilmiş torpaqlarımızda yüksək sosial-iqtisadi şəraitə malik olan bir cənnətməkan yaratmaq, Azərbaycanın ən səfəli guşələrindən biri olan Qarabağımızda istənilən sahənin inkişafı üçün perspektiv imkanlar açmaqdır. Bu hədəflərə uyğun olaraq geniş quruculuq işlərinə başlanmışdır. Bu proseslərdə qardaş ölkə Türkiyə də yaxından iştirak edir. Türkiyənin “Kolin İnşaat Sənaye Turizm və Ticaret AŞ” və “Özgün Yapı Sənaye ve Ticaret AŞ” şirkətləri “Zəfər yolu” adlandırılan 101 kilometrlik yolun çəkilişində iştirak edir, eyni zamanda Ömər aşırımından keçməklə Murovdağın Toğanalı istiqamətindəki “Yol evi”ndən Kəlbəcərə çəkilən və ümumi uzunluğu 11,2 kilometr olan tunellərin inşası da türk şirkətlərinə həvalə edilmişdir [6].

Fikrimizcə, qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün əsas məsələlərdən biri də elm-təhsil-istehsalat üçlüyünün qarşılıqlı inkişafının təmin edilməsidir. Müasir təhsilin və elminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri cəmiyyətin bugünkü inkişaf səviyyəsinə adekvat olan yüksək ixtisaslı kadrların

hazırlanmasından ibarətdir. Bəs bu kadrların hazırlanması hardan başlanır? Əlbəttə universitetlərdən. Universitetlərdə təhsil prosesi necə təşkil olunmalı və müasir tələbələrə innovativ təfəkkürə malik bir mütəxəssis kimi yetişməsi üçün hansı addımlar atılmalıdır? Fikrimizcə mütəxəssis hazırlığında təkcə keyfiyyətli təhsil deyil, eyni zamanda innovativ tədris üsullarının yaradılması və onlardan müasir dövrün tələblərini nəzərə alaraq məqsədyönlü istifadə edilməsi mühüm rol oynamalıdır. Bu baxımdan universitet texnoparklarının imkanlarından istifadə edilməsini məqsəduyğun hesab etmək olar.

Universitet texnoparklarının yaradılmasında isə qardaş ölkə Türkiyənin Orta Şərq Texniki Universiteti (ODTÜ) Texnoparkının təcrübəsindən istifadə edilməsi üzrə tədqiqatların aparılması tövsiyə edilə bilər. Azərbaycan ABŞ, İsrail, Monqolustan, Pakistan Qırğızıstan, Qazaxıstan, Ukrayna, Belarus və s. ölkələrlə bərabər həmin universitetin beynəlxalq əməkdaşları sırasındadır. ODTÜ Texnopark universitet və özəl sektorun birgə tədqiqat layihələri nəticəsində yeni informasiya ortaya çıxaran, bu yeniliyi innovasiya proses ilə yeni mal və xidmətlərə çevirən, mal və xidmətlərin yüksək əlavə dəyərli qlobal bazarlara satılmasını təmin edən ekosistemdir. ODTÜ Texnoparkda iştirak edən firmaların bu günə qədər araşdırma və inkişafdan əldə etdikləri gəlir və Türkiyə iqtisadiyyatına təsiri 1.5 milyard TL-dir [1, s.51].

Texnoparklar böyük universitet və laboratoriyalar ətrafında formalaşan elmtutumlu şirkətlərin aqlomerasiyasıdır. Texnopark və texnopolislərdə elmi ixtiralar qısa zamanda istehsalat tətbiq edilir və böyük səmərə verir [3].

Dünya standartlarına əsasən texnoparkların əsas hədəfləri universitetlərin təhsil, tədris və araşdırma fəaliyyətlərini dəstəkləyərək daha səmərəli nəticələr əldə etmək; sənayenin rəqabət gücünü artırmaq, yüksək texnologiyalara əsaslanan regional və iqtisadi inkişafı sürətləndirməkdir [5].

Xarici təcrübədə iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün texnoparklar sınanmış vasitələrdən biri hesab edilir. Texnoparkların bir neçə növü fərqləndirilir [2]:

1. Universitet texnoparkları. 2. Regional sahə texnoparkları. 3. Sənaye texnoparkları. 4. Texnoloji inkubatorlar və ya innovasiya biznesi inkubatorları. 5. Şəbəkə texnoparkları. 6. Kovorkinq

Innovativ layihələrin tətbiqi, yüksək elmtutumlu texnologiyalardan istifadə azad olunan yaşayış məskənlərinin, kənd və şəhərlərin bərpası, yenidən qurulması proseslərində texnoparkların yaradılmasını məqsəduyğun hesab etmək olar, çünki, texnoparklar yüksək texnologiyalar istehsalı ilə yanaşı insan kapitalının səmərəli istifadəsinə və sürətlə inkişafına zəmin yaradan vasitələrdən biri hesab edilir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən də məlumdur ki, texnoparklar yalnız yeni ideyaların yaranması ilə kifayətlənmir, onların tətbiqi, inkişafı üçün innovativ mühit formalaşdırır. Texnoparklar universitetlərin tərkibində yaradıldıqda daha effektiv nəticə verə bilər. Məlumdur ki, ölkənin əsas elmi potensialı universitetlərin payına düşür. Elmi nəaliyyətlərin, ixtiraların, innovasiyaların istehsalat tətbiqinin asanlaşdırılması universitet ilə sənaye müəssisəsinin strateji əməkdaşlığının nəticəsində mümkündür. Digər tərəfdən ali məktəblərdə minlərlə elmi işlər hazırlanır və bu elmi işlərin təcrübə cəhədən yoxlanılması müəyyən çətinliklər yaradır. Universitet texnoparklarının yaradılması bu problemlərin aradan qaldırılmasında önəmli məsələlərdən hesab edilə bilər. Universitetlərdə toplanmış elmi biliklər stimullaşdırılmıyda getdikcə öz əhəmiyyətini itirməyə başlayır. Əgər universitet texnoparkları yaradılsa, toplanmış elmi biliklərin kommersiyalaşdırılması məsələləri öz həllini tapar. Bunun da nəticəsində elmə həvəs artar, intellektual potensialın formalaşdırılmasına böyük zəmin yaranar.

İnsan kapitalından səmərəli istifadə imkanlarının genişləndiyi müasir şəraitdə elmlə təcrübənin integrasiyası yeni biliklərin axınının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyətli məsələlərdən hesab edilməlidir. Universitet texnoparklarının yaradılması insan kapitalının təcrübədə gəlir gətirməsi, əmək bazarına uyğun kadrların hazırlanması baxımından da dəyərləndirilməlidir.

Universitet texnoparklarının əhəmiyyətini aşağıdakı müddəalarla yekunlaşdırmaq olar:

1. Elmi bazanın möhkəmləndirilməsi və nəticədə elm-təhsil-istehsalat üçlüyünün qarşılıqlı inkişafının təmin edilməsi;
2. Yeni texnika və texnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi;
3. Regionlarda insan kapitalından səmərəli istifadə imkanlarının yaradılması;

4. Universitetlərdə toplanmış elmi nəaliyyətlərin iqtisadi proseslərə integrasiyasının genişləndirilməsi;

5. İqtisadi və sosial inkişafın təmin edilməsi.

Perspektivdə Qarabağda müasir texnologiyalara və innovasiyalara əsaslanan şəhər və kəndlərdə formalaşan mühitdə intellektual potensiala böyük ehtiyac yaranacaqdır. Nəzərə alsaq ki, həm iqtisadi, həm də sosial yönümdən səmərəli, müasir standartlarla ayaqlaşa biləcək ali təhsil sisteminin qurulması biliklər cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olan intellektual potensial formalaşdırmaqla yanaşı, onların reallaşdırılmasına da əlverişli biznes mühiti yaratmalıdır. Bu baxımdan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə və digər regionlarda elmi bazanın formalaşmasına, innovasiyaların səmərəliliyinə və bununla da sosial-iqtisadi inkişafa, iqtisadi artıma təkan verə biləcək "Universitet texnoparkları"nın tətbiqini qənaətbəxş hesab edə bilərik.

Ədəbiyyat

1. Hacıyeva, A. Texnoparkların yaradılması üzrə beynəlxalq təcrübə / A.Hacıyeva, A.İsmayılova, V.Rzayeva, və b. - Bakı: Çap ART, - 2017. 68 s.
2. <https://az.wikipedia.org/wiki/Texnopark>
3. <http://e-derslik.edu.az/books/220/units/unit-1/page176.xhtml>
4. <https://president.az/az/articles/view/50474>
5. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2013/may/308993.html
6. <http://www.oxumeni.az/news/economy/100411.html>

Резюме

Мамедова С.Т., Шафиева Т.И.

Важность создания университетских технопарков на освобожденных оккупации территориях

Выполнение восстановительно-строительных работ на освобожденных оккупации территориях на основе инноваций и научных технологий в соответствии с современными стандартами стало одним из главных приоритетов нашей страны. Для обеспечения социально-экономического развития региона планируется создание инновационной среды и реализация различных проектов в этом направлении. Технопарки играют важную роль в создании инновационной среды и интеграции проектов, подготовке кадров. В связи с этим в статье рассматривается вклад, который могут внести «Университетские технопарки» и их разнообразность, в долгосрочное развитие региона.

Ключевые слова: Карабах, технопарк, университетские технопарки, наука, инновационные технологии, человеческий капитал.

Summary

Mammadova S.T., Shafiyeva T.I.

The Importance of Establishing University Technoparks in the Liberated Territories

Implementation of restoration and construction works in the liberated territories on the basis of innovations and scientific technologies in accordance with modern standards has become one of the main priorities of our country. To ensure the socio-economic development of the region, it is planned to create an innovative environment and implement various projects in this direction. Technoparks play an important role in creating an innovative environment and integrating projects, training staff. In this regard, the article examines the contribution that "University Technoparks", a type of technoparks, can make to the long-term development of the region.

Key words: Karabakh, technopark, university technoparks, science, innovative technologies, human capital.

RESURS BOLLUĞU VƏ AZƏRBAYCANIN RESURS İQTİSADIYYATININ MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ MƏRHƏLƏLƏRİ

Məmmədova Şəfiqə Səfər qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

shafiqamammadova@mail.ru

Xülasə: Təbii resurslar istənilən ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verən amillərdəndir. Resurs bolluğu ölkənin sosial iqtisadi inkişafını sürətləndirməklə yanaşı, onun təhlükəsizliyinə müsbət təsir edən, davamlı inkişaf potensialını stimullaşdıran zərurətlərdən biri kimi çıxış edir. Resurs bolluğu digər tərəfdən innovativ iqtisadi inkişafa maneə yaratmaqla, iqtisadiyyatın xammal ixrac istiqamətini intensivləşdirməklə, ölkədə rəqabətqabiliyyətli istehsal məhsulu istehsalının təklifinə neqativ təsir edir. “Resurs lənəti” kimi təzahür edən bu və ya digər problemlərin aradan qaldırılması üçün ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın resurs iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə və transformasiyasına zərurət yaranmışdır. Məqalədə resurs bolluğu və onun neqativ təzahürlərinin aradan qaldırılması məqsədilə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi mərhələləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: təbii resurslar, resurs bolluğu, “resurs lənəti”, resurs iqtisadiyyatı, modernləşdirmə, transformasiya

Təbii resurslar istənilən ölkənin iqtisadi inkişafının əsasıdır. Təbii resurslar, xüsusilə faydalı qazıntılar (torpaq resursları daxil olmaqla) ölkə ərazisinin ayrılmaz sərvəti hesab edilir. Onların mövcudluğu ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu həm də ölkənin təhlükəsizlik səviyyəsinə, davamlı inkişafına təsir edən amillərdəndir. Təbii resurslarla təminatlılıq ölkə iqtisadiyyatının inkişaf potensialını və istiqamətlərini müəyyən edən, onu stimullaşdıran əsas iqtisadi faktor kimi çıxış edir.

Təbii resursların bolluğunun mövcudluğu bir qayda olaraq iqtisadiyyatın səmərəli və sürətli inkişafının təminatçısı olmaqla, dövlətin dünya bazarında rəqabətliliyini və nisbətən sərbəst olmasını müəyyən edir. Baxmayaraq ki, təbii resurs ehtiyatları çox az olan ölkələrin (Yaponiya, Cənubi Koreya və s.) yüksək və səmərəli iqtisadi inkişafını qeyd etmək mümkün olsa da, hər bir halda təbii resurslar bolluğunu ölkə iqtisadiyyatının inkişafını stimullaşdıran amillərdən biri hesab etmək olar. Digər tərəfdən, daha varlı və sürətli iqtisadi inkişafa malik olan ölkələrdən İsveç, Finlandiya, Kanada, Yeni Zelandiya, Avstraliya, Niderland resurs iqtisadiyyatı olan ölkələrdəndir. Hətta ABŞ da tarixi baxımdan – resurs iqtisadiyyatına malikdir. Resurs bolluğu anlayışının istifadəsi daha çox iqtisadiyyatın tələb edilən səmərəliliklə bu ehtiyatları emal edə bilməməsi və nəticədə onları xammal formasında ixracının məqsədli hesab edilməsilə əlaqədardır. Resursların satışından əldə edilən ixrac gəlirləri əhalinin rifahına əsaslı surətdə təsir edən faktorlardandır. Ölkə üçün resurs bolluğu mövcud institutların səviyyəsi və iqtisadi siyasətdən asılı olaraq müsbət və ya mənfi nəticələrə gətirib çıxarda bilər.

Resurs ixracından gələn gəlirlərin milli institutların keyfiyyətinə neqativ təsiri, həmçinin resurs gəlirlərinin insan kapitalının yaradılması mexanizmini zəiflətməsi iqtisadi artımın azalmasına gətirib çıxarır [1]. İnkişaf edən iqtisadiyyat ilə məşğul olan iqtisadçılar arasında bol təbii resursların mövcudluğunun inkişaf üçün maneə yaratması faktı geniş yayılmışdır. Bununla əlaqədar iqtisadi mənbələrdə “resurs lənəti” (çoxluğun ziddiyyəti) anlayışı yaranmışdır. İqtisadçılar arasında təbii resurs bolluğunun iqtisadi inkişafa əngəllər yaratmaqla, resurs sahələrində innovasiyalar üçün məhdud imkanlar yaratması fikri geniş yayılmışdır. “Resurs lənəti” fenomeninin ənənəvi izahı aşağıdakı kimidir [2].

- “Holland xəstəliyi”, yəni resursların istifadəsi nəticəsində mübadilə məzənnələrinin artması daxili istehsalı qeyri-rəqabətli edir və qeyri-resurs artımını ləngidir;

- İlkin əmtəələrlə ticarət şərtlərinin pisləşməsi və resurs bazarlarının qeyri-stabilliyi kapitalın toplanmasını, həmçinin iqtisadi artımı ləngidir;

- Təbii resurslar sahibkarlığı və iqtisadi artımı ləngidən renta dövrünü stimullaşdırır;
- Resurs sektorunun adətən iqtisadiyyatın digər sektorları ilə əlaqəsi zəif olur və ya heç olmur.

Bunlara digər siyasi izahlar da əlavə olunur;

- Koqnitiv (böl resurs gəlirləri siyasətçilərdə qısamüddətli planlaşdırma motivlərini formalaşdırır);
- İctimai (resurslar iqtisadi artıma mane olan elitanın iqtisadi, siyasi və hərbi əsasının təsdiqlənməsini formalaşdırır);

- İnstitusional (resurs gəlirlərinin bolluğu dövlət institutlarının bazasını silkələyir və böyük dövlət müəssisələri yaradır).

Əlbəttə, bunların hər birinin təsdiqi böyük araşdırmalar tələb edir və iqtisadi-resurs modernləşdirilməsi yanaşmasına imkanlar açır [3]. Resurs iqtisadiyyatının problemlərilə bağlı, “holland xəstəliyi”ni də qeyd etmək mümkündür. Belə ki, Hollandiyanın Şimal dənizində qaz yataqlarının mənimsənilməsi zamanı “qaz bumu” əmək və kapitalın, ixracın yüksək gəlirlərini ölkəyə gətirdi. Nəticədə, ticarət (istehsal) edilən əmtələrin sıxışdırılması uzunmüddətli perspektivdə ÜDM-in azalmasına, milli valyutanın bahalaşmasına, inflyasiya, istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsinə, bütün iqtisadiyyatın deformasiyası nəticəsində, sonrakı inkişafın səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanın iqtisadiyyatı xüsusilə bu vəziyyətlə, 2015-2016-cı illərdə neftin dünya qiymətlərinin kəskin ucuzlaşması səbəbindən milli valyutanın devolvasiyası ilə qarşılaşdı.

“Resurs lənəti”nin qarşısının alınması

məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

1. Sabitləşdirici fondların, əmanət fondlarının yaradılması;
2. İqtisadiyyatın liberallaşdırılması və diversifikasiyası, eyni zamanda azad ticarətin təmini;
3. Şəffaflığın yaradılması və qorunması [4, s.42].

Ölkələr resurs bolluğunun neqativ nəticələrindən uzaqlaşmaq məqsədilə bir çox aktiv tədbirlərlə yanaşı, əsasən əlavə valyutanı yığa bilən stabilləşdirici fondlar yaratdılar. Azərbaycanda da bu məqsədlə XX əsrin əvvəllərində Dövlət Neft Fondu yaradılmışdır. Beləliklə, “Resurs lənəti”ni uzun müddətli dövrdə ölkənin iqtisadi inkişafına dominant rol oynayan xammal sahələrinin mənfi təsiri kimi dəyərləndirmək olar.

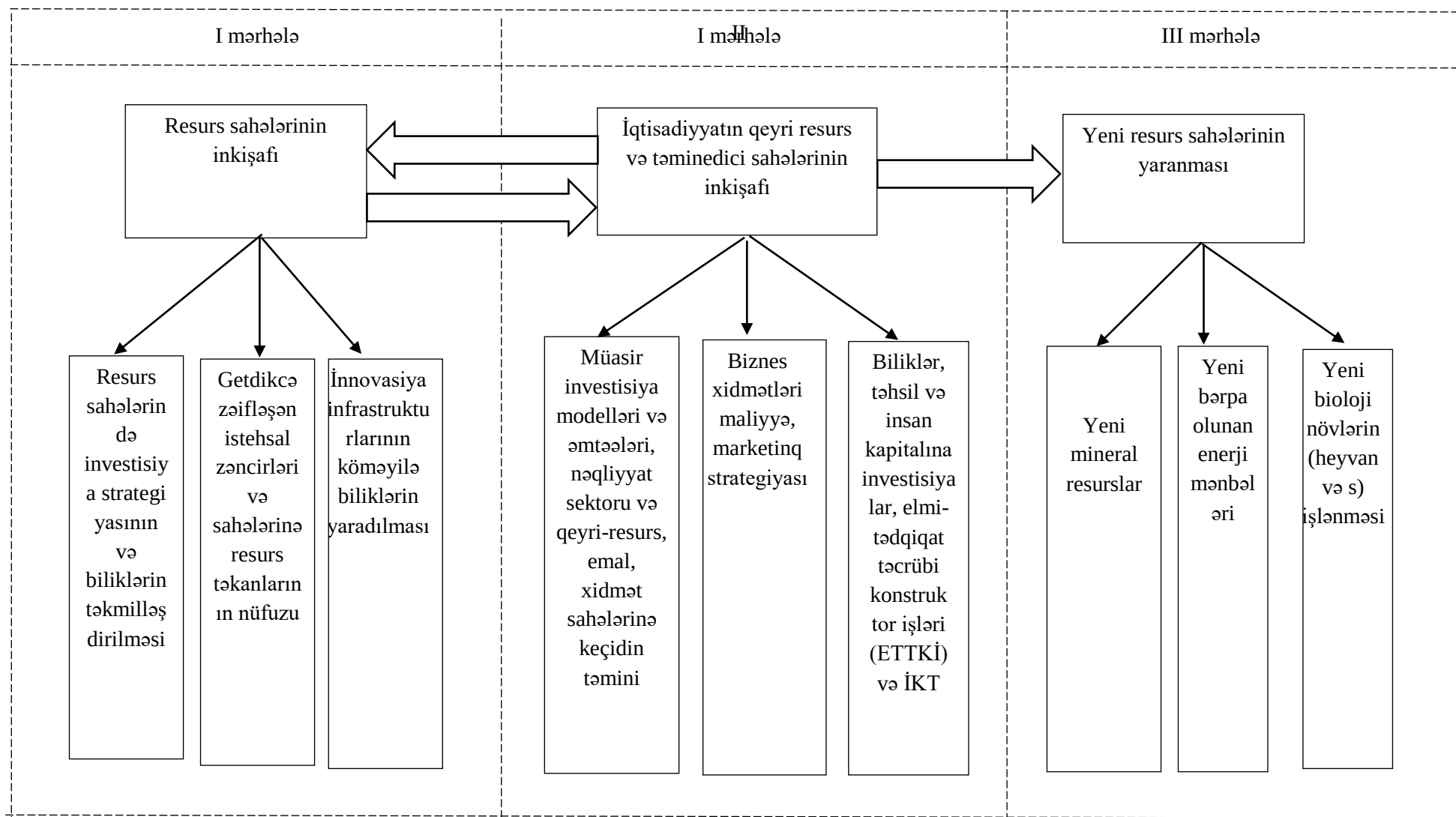
Resurs bolluğu təkcə ölkələrin təbii-geoloji vəziyyətilə deyil, sosial-iqtisadi şərtlərilə də müəyyənləşir və onu həm də “müasir biliklər iqtisadiyyatı”na təkan verən amillərdən hesab etmək olar. Belə ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, biliklər və texnoloji investisiyalar, hətta hasilat sənayesində nisbətən istehsal aşağı düşən mədənlərin fəaliyyətini də mənfəətli edə bilər. Beləliklə, “Resurs lənəti”ndən uğurla çıxan ölkələrin və digər tədqiqatçıların da araşdırmalarını [5] və [6] təhlil edərək, Azərbaycan Respublikasının resurs iqtisadiyyatının daha optimal modernləşdirilməsi modelini vermək mümkündür (şəkil 1).

I mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün resurs sahələrinin inkişafı artıq baş verməkdədir. Sadəcə, bu sahələrdə investisiya strategiyasının və biliklərin təkmilləşdirilməsi innovasiya və infrastrukturların köməyi ilə yeni biliklərin yaradılması zəruridir. Çünki bu, dünya təcrübəsində resurs iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı mexanizminin üç istiqamətindən biri ilə bağlıdır:

1. Resurs sahələrində biliklərin və investisiya strategiyasının təkmilləşdirilməsi;
2. Getdikcə zəifləşən istehsal zəncirlərinə və sahələrinə resurs təkanlarının nüfuz etməsi;
3. İnnovasiya infrastrukturlarının köməyi ilə biliklərin yaradılması.

Məhz bu üç istiqamətdə ölkə resurs sahələrinin tam inkişafı təmin edilməlidir. İkinci mərhələdə resurs sahələrinin iqtisadiyyatın digər qeyri-resurs, əməl, xidmət və təminədiçi sahələrilə qarşılıqlı əlaqə formalaşdırılmalıdır.

Resurs sahələri özlüyündə maliyyə, nəqliyyat, marketinq daxil olmaqla biznes xidmətlərini stimullaşdıraraq iri həcmli nəqliyyat xidmətlərinə böyük tələbin, həmçinin global resurs bazarları mürəkkəb marketinq strategiyasının yaranmasını zəruri edir. Bu mərhələdə, ölkədə əməl və digər qeyri-resurs, xidmət sferalarının resurs sahələrilə qarşılıqlı əlaqəsi və uzlaşdırılması daimi olaraq təmin edilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, faydalı qazıntıların hasilatı iri miqyaslı dəniz, torpaq resurslarının və investisiya əmtələrinin istifadəsini və nəticədə isə böyük maliyyə qoyuluşlarını tələb edir. Bu zaman məhz, əsas inkişaf amili kimi resurs sahələrinin iqtisadiyyatın digər sektorları ilə sıx əlaqəsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Şəkil 1. Azərbaycanın resurs iqtisadiyyatının uzunmüddətli inkişafı, modernləşdirilməsi, transformasiyası və diversifikasiya modeli

II mərhələdə iqtisadiyyatın resurs sahələrinin rolunun tədricən azaldılaraq emal və xidmət sferaları ilə əvəz edilməsi proseslərinin formalaşması prioritet istiqamətlərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Resurs iqtisadiyyatına malik inkişaf etmiş və etməkdə ölkələrin (ABŞ, Finkandiya, İsveç, Norveç, Danimarka, İslandiya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Kanada və s.) təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın resurs yönümlü və təminedicisi sahələri həmişə tarixi əlaqədə olmuş və bu əlaqələr də öz növbəsində iqtisadiyyatın təminedicisi sektorlarının resurs sahələrinin vacib problemlərini həll edən və onun müntəzəm olaraq təkmilləşdirilməsinə böyük töhvə verməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Nəticədə (III mərhələdə) yeni resurs sahələri, yeni bərpa olunan enerji sektorları və s. yaranaraq inkişaf etməyə başlayır. Bu halda resurs sahələri digər sahələrdə biliklərin inkişafının bir növ mühərriki, təkanverici rolunda çıxış edərək, yeni texnika və texnologiyaların iqtisadiyyatın digər sahələrinə də nüfuz etməsinə şərait yaradır.

Beləliklə, milli iqtisadiyyatın resurs sahələri və elmtutumlu sektorlarının qarşılıqlı əlaqələri “Resurs lənəti” probleminin aradan qaldırılmasına səmərəli təsir göstərərək, uyğun institusional strukturların yaranmasına, ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına və xammal yönümlü milli iqtisadiyyatı olan Azərbaycanın təbii resurslar əsasında biliklər iqtisadiyyatlı ölkəyə transformasiyasına əlverişli şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Alexeev M., Conrad ER., The Elusive Curse of Oil. The Review of Economics and statistics, vol.91, № 3, p.p. 586-598
2. Ресурсная модель модернизации экономики: возможности и ограничения / Под. ред. В.Б.Кондратьева. Национальный Исследовательский Институт Экономики и Международных отношений имени Е.М.Примакова Российской Академии Наук. Москва: ИМЭМО РАН, 2016, 322 с.
3. Кондратьев В. Природные ресурсы и экономический рост // Мировая экономика и международные отношения, 2016, том 60, №1, с. 41-52
4. Mehmet S.Y.Kaynakların laneti olgusu: Rusya örneği,- Edirne: Trakya Universitesi? Sosyal Bilimler Enstitüsü.- Haziran, 2008
5. Ville S., Wicken O. The Dynamics of Resource – Based Economic Development: Evidence from Australia and Norway// Industrial and Corporate Change, 2012, vol 22, № 5, p.p. 1341-1371
6. Engen O. The Development of the Norwegian Petroleum Innovation System: a Historical Overview. Fagerberg J., Mowery D., Verspagen B., eds. // Innovation, Path Dependency

Резюме

Маммадова Ш.С

Изобилие ресурсов и этапы модернизации ресурсной экономики Азербайджана

Природные ресурсы являются одним из факторов, определяющих экономическое развитие любой страны. Изобилие ресурсов не только ускоряет социально-экономическое развитие страны, но и выступает одной из потребностей, положительно влияющих на ее безопасность и стимулирующих потенциал устойчивого развития. С другой стороны, изобилие ресурсов негативно влияет на предложение конкурентоспособной продукции в стране, тормозя инновационное развитие экономики и интенсифицируя экспорт сырья в экономику. Необходимо модернизировать и трансформировать ресурсную экономику страны, в том числе и Азербайджана, чтобы устранить ту или иную проблему, которая проявляется как «ресурсное проклятие». В статье рассматриваются этапы модернизации экономики с целью устранения изобилия ресурсов и его негативных проявлений.

Ключевые слова: природные ресурсы, изобилие ресурсов, «ресурсное проклятие», ресурсная экономика, модернизация, трансформация

Summary
Mammadova Sh.S.

Resource Richness and Stages of Modernization of Azerbaijan's Resource Economy

Natural resources are one of the factors determining the economic development of any country. The abundance of resources not only accelerates the socio-economic development of the country, but also acts as one of the needs that positively affect its security and stimulate the potential for sustainable development. On the other hand, the abundance of resources negatively affects the supply of competitive products in the country, hindering the innovative development of the economy and intensifying the export of raw materials to the economy. It is necessary to modernize and transform the resource economy of the country, including Azerbaijan, in order to eliminate this or that problem, which manifests itself as a "resource curse". The article discusses the stages of economic modernization in order to eliminate the abundance of resources and its negative manifestations.

Key words: *natural resources, abundance of resources, "resource curse", resource economy, modernization, transformation*

**AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Muradova Xəlidə Firdovsi qızı

UNEC

xali-77@mail.ru

Xülasə: *Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra onun iqtisadi siyasətində artıq yeni mərhələ başlanmış oldu. Məhz bu hadisədən sonra dövlətimiz dünya ölkələri ilə bütün sahələrdə müstəqil əlaqələr qurmağa başladı. Azərbaycan Respublikasının ilk olaraq geniş siyasi və iqtisadi əlaqələr qurduğu ölkə Türkiyə Respublikası oldu. Bundan sonra iki ölkə arasında bütün sahələrdə əməkdaşlıq inkişaf yoluna qədəm qoydu. Ona görə biz burada Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrimizin yaranması və inkişafını mərhələlərlə ayrı-ayrı illər üzrə ardıcıl olaraq izləyəcək və bu illərdə iki ölkə arasında iqtisadi sahədə baş verməmiş hadisə və prosesləri araşdıracağıq.*

Açar sözlər: *ticarət, regional inkişaf prosesi, iqtisadi əlaqələr*

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra başda Türkiyə olmaqla, bir çox ölkələrlə azad şəkildə münasibət qurmağa başlamışdır. Azərbaycanla Türkiyə arasında yaranan bu münasibətlərin başında isə iqtisadi əməkdaşlıq gəlir. Hələ keçmiş SSRİ dövründə iqtisadi əlaqələr mərkəz tərəfindən idarə edildiyi vaxt şübhəsiz ki, keçmiş ittifaqın mənafeyinə uyğun olaraq iqtisadi əlaqələr zəif də olsa mövcud olmuşdur. Lakin İttifaqın dağılması ilə bura daxil olan hər bir ölkənin dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə sərbəst şəkildə istiqamətlənməsinə zəmin yarandı. Azərbaycanın da müstəqillik qazanması, sərbəst şəkildə dünya iqtisadiyyatına qoşulmağa imkan verdi. Azərbaycanın əlaqə qurduğu ilk ölkələrdən biri də məhz qardaş Türkiyə oldu. Dünya dövlətləri içərisində Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqi Türkiyədir[1]. Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin köklü əsasları vardır. Azərbaycanın Türkiyə ilə qonşuluq mövqeyində olması və iqtisadi əlaqələrin səmərəli həyata keçirilməsi, bu ölkələr arasında bir çox sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Türkiyə ilə cəmi 11 km uzunluğunda sərhədin olmasına baxmayaraq, qədim zamanlardan hər iki ölkə tarixi köklərlə bir-birinə bağlıdır.

Müasir dövrdə Azərbaycanın Türkiyə ilə sıx əməkdaşlıq münasibətləri mövcuddur. Bu münasibətlər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir. Zaman keçdikcə iki ölkə arasındakı əməkdaşlıq həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından böyüyür və struktur baxımından daha da geniş tərkibə malik olur. Hazırda Azərbaycan Türkiyə ilə sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə və digər sahələrdə

əməkdaşlıq etməkdədir[2]. Bu sahələrin çoxu haqda, investisiyaların qarşılıqlı qiymətləndirilməsi bölməsində ətrali məlumat verdiyimizdən burada əsasən iki ölkə arasındakı əlaqələri nəzəri cəhətdən araşdıracağıq.

Hazırda Azərbaycan və Türkiyə arasında sənaye və ticarət sahəsində daha sıx əməkdaşlıq mövcuddur. Bu sahələrin özləri arasında da rəqabət var və zaman keçdikcə ticarət sahəsində əməkdaşlıq öz üstünlüyünü daha da möhkəmlədir. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi sahədə əməkdaşlıq kənd təsərrüfatı sahəsində də yaradılmışdır. İki ölkə arasında bu sahədə əməkdaşlıq 1994-cü ildə imzalanmış "Kənd təsərrüfatında elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" Saziş əsasında həyata keçirilir[3]. Bu sahənin inkişafı ilə bağlı son illər irəliləmə müşahidə olunur. Bu yaxınlarda Ankarada Azərbaycan-Türkiyə Kənd Təsərrüfatı İcraiyyə Komitəsinin 5-ci iclası keçirilmişdir. İclasda bu sahə ilə bağlı bütün məsələlər ətrafında geniş müzakirələr aparılmış və qeyd olunmuşdur ki, enerji layihələrindən əldə olunan gəlir kənd təsərrüfatına daha böyük sərmayələr qoyulmasına imkan yaradır. Digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahədə də əlaqələrin yüksək səviyyəyə qalxması üçün tədbirlər planının işlənilib hazırlanması qərara alınmışdır. Sonunda hər iki ölkənin kənd təsərrüfatı nazirləri iclasın yekun Protokolunu 18 imzalamışlar. Keçən il aprelin 10-13-də Diyarbəkirdə təşkil olunan "II Yaxın Şərq Kənd Təsərrüfatı Sərgisi"ndə Azərbaycanın da iştirakı, iki ölkə arasında bu sahədə iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşməsinə təkan vermişdir.

İki ölkə arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın əksər sahələrində olduğu kimi, bankçılıq və sığorta sektorunda da yaradılmış və inkişaf etməkdədir. Türkiyənin bankları və sığorta təşkilatları Azərbaycanda uzun müddətdir ki, fəaliyyət göstərməkdədirlər[4]. Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, Türkiyə banklarının Azərbaycanda geniş fəaliyyət göstərmələri üçün bir çox səbəblər mövcuddur. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti arasında ticarətin nizama salınması və artırılması ilə bağlı maliyyə sahəsində yaşanan sıxıntılardan daha rahat çözülməsi üçün, təcrübəli türk banklarının Azərbaycanda fəaliyyəti vacib məsələ olmuşdur. Digər tərəfdən minlərcə türk iş adamı və türk işçisi ölkəmizdə uzun illərdir ki, çalışmaqdadır. Onların istər Azərbaycanda fəaliyyətində, istərsə də Türkiyəyə pul köçürmələri və digər bank xidmətlərindən istifadəsində türk bankları xüsusi rol oynayır. Bütün bunlardan başqa Türk ixracatı sənayesi və mübadiləsinə də xidmət edilməsi zəruri məsələyə çevirilmiş və nəticədə yuxarıda sadaladığımız bu və digər amillər zaman – zaman Azərbaycanda yeni türk banklarının açılmasına gətirib çıxarmışdır. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin durmadan inkişafı isə bu prosesi daha da sürətləndirmişdir. Bu səbəblə haqqında aşağıda ətraflı danışacağımız Türkiyə Ziraat bankası ilk olaraq rəsmi fəaliyyətə başlamışdır. Eyni zamanda Hüseyin Bayraqdar Holding Azərbaycanda bir sıra şirkətlər açıqdan sonra, bir bankaya da sahib olmuşdur. Türkiyənin ən böyük holdinqlərindən sayılan Koç Holding şirkətlər qrupuna daxil olan Koç Bank da az müddətdən sonra ölkəmizdə fəaliyyət göstərən türk bankları sırasında yer alır. İlkin olaraq, Türkiyədə mövcud İqtisad Bankası və Yapı və Kredit Bankası 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan ilə danışıqlardan sonra bank sektorunda əməkdaşlıq üçün iqtisadi əlaqələr qurmuşdur. T. C. Ziraat Bankası isə, Azərbaycan Aqrar Sənaye Bankı ilə Azərbaycanda 19 ortaqlıq bir bank qurmaq üçün gərəkli icazələri hələ 1993-cü ilin yanvarında almışdır. Lakin, bank həmin il fəaliyyətə başlamamışdır. 1994-cü ildə də bankın fəaliyyəti gerçəkləşməmiş və yalnız 1995-ci ilin ortalarında bu mümkün olmuşdur. Bir milyon ABŞ dolları həcmində sərmayə ilə işə başlayan bankın ismi Azər-Türk bank qəbul edilir. Beləliklə "Azər-Türk Bank" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti 25 may 1995-ci ildə T.C.Ziraat Bankası A.Ş. və Azərbaycan Respublikası Səhmdar Kommersiya Aqrar-Sənaye Bankı tərəfindən təsis edilmiş və Azərbaycan Respublikası Milli Bankının 29.06.1995-ci il tarixli, 234 nömrəli lisenziyası ilə 11.07.1995 -ci il tarixdə fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda, nizamnamə kapitalı 10.000.000,00 AZN təşkil edən Bankın səhmdarları T.C.Ziraat Bankası A.Ş., "Aqrarkredit" Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti Bank olmayan Kredit Təşkilatı, Ziraat Bank International AG və "Turanbank" ASC-dir. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən verilmiş bank lisenziyası, Banka milli və xarici valyutada fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və ya digər qaytarılan vəsaitlər cəlb etmək, öz adından və öz hesabına kreditlər vermək, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirmək hüququ verir. Lisenziyaya görə Bank, öz hesabına və ya müştərilərin hesabına qiymətli metalların və daş-qaşların satın alınması və satılması, qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi üzrə fəaliyyət növləri istisna olmaqla, "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu

ilə nəzərdə tutulmuş digər fəaliyyət növlərini də həyata keçirə bilər[5]. Bank, Bakı Banklararası Valyuta Birjasının, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının, Bakı Fond Birjasının, MilliKart Prosesinq Mərkəzinin və SWIFT ödəniş sisteminin, habelə Western Union və XPress Money beynəlxalq pul köçürmələri sisteminin üzvüdür.

"Azər-Türk Bank" ASC 23 yanvar 2004-cü ildən isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Qiymətli Kağızlar Komitəsinin verdiyi lisenziya ilə diler fəaliyyətinə də başlamışdır. Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə Türkiyə Xalq Bankası qarşılıqlı xidmət göstərmək üçün anlaşmışlar. Azərbaycan ilə digər dünya ölkələri arasında Xalq Bankının iştirakı və vasitəçiliyi ilə bütün idxal-ixrac əməliyyatları, həmçinin bankçılıq işləmələrinin gerçəkləşdirilməsi üçün ilkin olaraq ABŞ dolları və Alman markası (o 20 vaxtkı) hesabları açılmışdır. Xalq Bankı Azərbaycanda öz şöbəsini açmış və bank sektorunda öz fəaliyyətini indi də uğurla davam etdirir. Beləliklə, Azərbaycanda qardaş ölkənin "Koçbank", "İş Bankası", "Azər-Türk Bank", "Para Bank" kimi nüfuzlu qurumları 15 ilə yaxındır ki, fəaliyyət göstərirlər. Milli Bankın Türkiyənin "Sitibank"ına Azərbaycanda fəaliyyət göstərmək üçün lisenziya verməsi ilə artıq bu türk bankı da respublikamızda bank xidmətləri göstərməyə başlayıb.

Beləliklə, Türkiyənin Azərbaycandakı aparıcı maliyyə təşkilatlarının sırasına daha birisi əlavə olunub. "Sitibank" ölkəmizdə depozit və kredit xidmətləri ilə yanaşı, əhaliyə ipoteka kreditlərinin verilməsində də iştirak edir. Türk banklarının Azərbaycanın bankçılıq sektorundakı fəaliyyətindən danışarkən, türk banklarının Azərbaycana açdığı kreditləri də xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Beləki, hələ 90-cı illərin əvvəllərində, Azərbaycanın maliyyə çətinliyi yaşadığı bir dövərdə məhz türk bankları Azərbaycana kredit açan ilk banklar olmuşdur. İki ölkə arasında 02.11.1992 tarixində imzalanan mütabakat şərti ilə Türk Eximbankı tərəfindən Azərbaycan Beynəlxalq Bankına (İBA) 250 milyon dollar həcmində kredit açılmışdır. Bundan sonra, açılan kreditin geri ödənilməsində yaşanan bəzi problemləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə 07.07.1995 tarixində Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə Türk Eximbankı arasında bir ertələmə anlaşması imzalanmışdır. Lakin borcların təkrar ertələnməsi tələbi nəticəsində imzalanmış bu borc ertələməsi anlaşmasının təməl ünsürlərini bildirən bir protokol daha 14.06.1996 tarixində imzalanır. Beləliklə, 1992-ci ildə türk Ekximbankı tərəfindən Azərbaycana verilmiş 250 milyon ABŞ dəyərində kreditin 100 milyon dolları 21.04.1993 tarixli "mal anlaşması" və 22.01.1994 tarixli "proje anlaşması" müqavilələri ilə uyğun olaraq mal və layihə üçün ayrılmışdır. Bunlarla yanaşı, Türkiyə Naxçıvan M. R.-a da 100 milyon dollarlıq kredit ayırmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Naxçıvanda Türk-Azəri ortaqlığı ilə Naxçıvan Türk Bankası qurulmuşdur.

Beləliklə, Azərbaycanda bu gün çağdaş anlamda bankçılıq və sığortaçılıq sis- 21 temi mövcuddur. Türkiyə bankları isə Azərbaycan bankçılıq sektorunda yer almaqda və müxtəlif bank xidmətləri göstərməkdədir. Müsəqilliyimizin ilk illərində olduğu kimi, bu gün də türk bankları Azərbaycanın bankçılıq sahəsində Qərb ölkələrinin bankları ilə bərabər uğurlu fəaliyyət gəstərir. Xüsusilə də son zamanlar Azərbaycana "Western Union" pul köçürmələrinin gəlməsi bu əməkdaşlığı daha da gücləndirmişdir[6]. Beləki, "Western Union"-un Azərbaycandakı rəsmi nümayəndəsi məhz türk bankı olan Parabankdır. Türk banklarının yuxarıda qeyd etdiyimiz təmlə inkişafı, Azərbaycan bankçılıq sektoru ilə ortaq banklar qurması və banklararası əməkdaşlığı, yaxın gələcəkdə Türkiyə və Azərbaycan arasındakı ticarətin də sürətlə artımına böyük təsir göstərəcək. Azərbaycan və Türkiyə arasında ən zəif əməkdaşlıq isə nəqliyyat sahəsindədir.

Bu da zəruri amillərdən doğur. Halbuki, nəqliyyat sahəsinin inkişafı iki ölkə arasında daha vacib məsələlərdən sayılır. İntegrativ proseslərin geniş vüsət aldığı indiki qloballaşma əsrində hər bir dövlətin iqtisadi potensialı, gücü və qüdrəti həm də onun malik olduğu nəqliyyat kommunikasiya kompleksinin inkişaf səviyyəsi ilə ölçülür. Geniş və çoxşaxəli, mükəmməl infrastruktura, dövrün tələblərinə cavab verən yol-nəqliyyat şəbəkəsinə malik olmayan hansısa dövlətin dinamik inkişafından da söz açmaq qeyri-mümkündür. Ona görə də son zamanlar nəqliyyat sahəsinin inkişafı üçün iki ölkə tərəfindən ciddi addımlar atılmaqdadır. Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolu xəttinin tikilməsi layihəsi bu sahədə atılan çox önəmli addımdır. Ermənistanla sərhəddin açılması ilə bağlı Türkiyəyə olan təzyiqləri də nəzərə alsaq bu layihənin rolu əvəzedilməzdir. Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolu xətti Ermənistanı tranzit nöqtəyi-nəzərdən tamamilə əhəmiyyətsiz ölkəyə çevirəcək. Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolunun həm iqtisadi əhəmiyyəti çox önəmlidir,

həm də siyasi və strateji mənası çox böyükdür. Bu dəmir yolu Azərbaycanı Türkiyə ilə birləşdirəcək, eyni zamanda Azərbaycan vasitəsilə Türkiyəni Orta Asiya ilə birləşdirəcəkdir. Beləliklə, gələcəkdə regional inkişaf proseslərinə, ümumiyyətlə, Azərbaycanın milli maraqlarının təmin olun- 22 masına çox güclü təkan verəcəkdir.

Qeyd edək ki, Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolunun tikintisi layihəsi üzrə üçtərəfli Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə deklarasiyası 2005-ci il mayın 25-də Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri tərəfindən imzalanmışdır. 98 kilometrlik dəmir yolunun 60 kilometri Türkiyə, 38 kilometri isə Gürcüstan ərazisində çəkiləcəkdir. Azərbaycan bu məqsədlə Gürcüstana 20 milyon dollar kredit vermişdir. Həmin kredit Gürcüstan ərazisinin sözügedən sahədəki mövcud dəmir yolunun təmirinə və onun Türkiyəyədək çəkilməsinə sərf olunacaq. Kredit 25 illiyə faizsiz verilmiş və Gürcüstan borcunu layihə reallaşdıqdan sonra ondan götürəcəyi qazancla qaytaracaq. Təxmini hesablamalara görə, yeni dəmir yolu xətti 2-3 ilə istifadəyə veriləcək[7]. Gözlənilir ki, Çin və Qazaxıstan da qoşulduqdan sonra bu dəmir yolu ilə ildə 15 milyon ton yük daşımaq mümkün olsun. Layihə 422 milyon dollar dəyərində qiymətləndirilir. 2006-cı ildə bu işdə əməli, praktik addımlar atılmışdır. Üç ölkə - Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstanın bu məsələyə çox ciddi yanaşması nəticəsində 2006-cı ildə çox önəmli razılaşmalar əldə edilmişdir. Əsas məsələlərdən biri, bu layihənin maliyyə mənbələri olmuşdur ki, Azərbaycan Gürcüstan ərazisində tikiləcək dəmir yolunun maliyyə məsələlərini öz üzərinə götürmüşdür. Gürcüstan ərazisində tikinti işlərinə isə artıq 2007-ci ilin 2-ci rübündən başlanılıb. Atılan addımlar nəqliyyat sektorunun inkişafına təkan verəcək. Beləliklə, Azərbaycan və Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin yuxarıda göstərilən sahələr üzrə araşdırılması deməyə əsas verir ki, iki ölkə arasındakı münasibətlər strukturalı baxımından kompleks şəkildə inkişaf etməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Гаджиев Ш. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития.
2. Хасбулатов Р.И. Международное экономическое отношения. БИМ, Москва, 1991
3. Черкасов П.А. Международное экономическое отношения ЛДИ. Ленинград, 1990
4. Ellsworth R.T. «International Economy » New York, 1986
5. Ridker R.T. Emploument in Asia. Washington, 1980
6. Marangi A. Kayıdış Ekonomisi nin boyutları və çıxış yolları. Bakı, 2000
7. Marangi A. Azərbaycan Türkiyə əməkdaşlığının perspektivləri. Azərbaycan Respublikası XIƏM, 2000

Резюме

Мурадова Х.Ф.

Особенности развития азербайджанское-турецких торгово-экономических отношений

После обретение Азербайджаном независимости в его экономической политике уже начался новый этап. Именно после этого события наше государство стало устанавливать самостоятельные отношения с миром во всех сферах. Первой страной, с которой Азербайджанская Республика установила широкие политические и экономические отношения, была Турецкая Республика. И с тех пор сотрудничество между двумя странами во всех сферах начало развиваться. Поэтому здесь мы проследим за становлением и развитием наших экономических отношений с Турцией поэтапно последовательно в разные годы, и рассмотрим события и процессы, не происходившие в экономической сфере между двумя странами за эти годы.

Ключевые слова: торговля, процесс регионального развития, экономические отношения.

Summary

Muradova K.F.

Development Features of Azerbaijani-Turkish Trade and Economic Relations

After Azerbaijan gained independence, a new stage in its economic policy has already begun. It was after this event that our state began to establish independent relations with the world in all areas. The first

country with which the Republic of Azerbaijan established extensive political and economic relations was the Republic of Turkey. And since then, cooperation between the two countries in all areas has begun to develop. Therefore, here we will follow the establishment and development of our economic relations with Turkey in stages: successively over different years, and examine the events and processes that have not taken place in the economic sphere between the two countries over the years.

Key words: trade, regional development process, economic relations

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN STRATEJİ ÖLÇÜLƏRİ

Musayev Pünhan Günəş oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Punhan.musayev.2016@mail.ru

Xülasə: Türkiyə və Azərbaycan münasibətləri çoxşaxəli xarakterə malikdir. Bu çoxölçülülüyün mühüm cəhətlərindən biri də məhz ölkələrarası iqtisadi əlaqələrdir. İki ölkə arasında imzalanmış strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım müqaviləsi ilə ikitərəfli əlaqələr bütün sahələrdə olduğu kimi iqtisadi sahədə də fərqli müstəviyə qədəm qoymuşdur. İkitərəfli iqtisadi əlaqələrdə qarşılıqlı investisiyalar və ikitərəfli ticarət həcmi arzuolunan səviyyədə olmasa da, istər müstəqilliyin ilk illərinə nisbətən əhəmiyyətli artım, istərsə də son illərdə institusionallaşan səviyyənin yüksəlməsi gələcəyə daha inamlı baxmağa ümid yaradır.

Açar sözlər: ixrac, idxal, preferensial, investisiya, kapital

Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələri istiqamətində addımlar hələ SSRİ-nin dağılmasından əvvəl atılmağa başlamışdır. Azərbaycan Sovetlər birliyinin tərkibində olarkən 1990-1991-ci illərdə iki ölkə arasında yüksək səviyyəli səfərlər baş tutmuş, hətta iqtisadi əməkdaşlığın bünövrəsi qoyulmuşdur. Ancaq ölkələrarası əlaqələrin artan istiqamətli dinamikası təbii ki ittifaqın parçalanmasından sonra müşahidə olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra iki ölkə arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinin hüquqi infrastrukturunu formalaşdıran, müxtəlif sahələri əhatə edən 200-dən artıq saziş, protokol və bu kimi sənədlər imzalanmışdır. Lakin bu sənədlərin bir qisminin icrası bir sıra səbəblərə görə müəyyən dövrlərdə mümkün olmamışdır.

Qardaş ölkə ilə ölkəmiz arasındakı münasibətlərdə daha çox siyasi və hərbi faktorların ön plana çıxmasına baxmayaraq qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində iqtisadi amilin də əhəmiyyəti hər kəs tərəfindən birmənalı qəbul olunmaqdadır. İqtisadi əlaqələr ölkələrarası münasibətlərin ən möhkəm körpülərindən birini təmsil etməkdədir. İki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin ən vacib drayveri kimi xarici ticarəti qiymətləndirmək olar. Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi statistik məlumatlarına əsasən 2021-ci ildə ölkəmizin Türkiyə ilə qarşılıqlı ticarət həcmi 4 milyard 662 milyon dollar qeydə alınmışdır. Bu səviyyə həm də ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsinin 13.75%-ni təşkil etmişdir. Ötən il ölkəmizin Türkiyəyə ümumi ixracı 2.8 milyard dollar (ümumi ixracın 12.7%-i), Türkiyədən ölkəmizə idxalın həcmi isə 1.8 milyard dollara (ümumi idxalın 15.75%-i) bərabər olmuşdur. Ümumilikdə isə son 10 il ərzində, yəni 2010-cu ildən bəri Türkiyə ilə ticarət dövriyyəmiz 5 dəfəyə qədər artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə ölkəmizin Türkiyəyə ixracı isə düz 16.5 dəfə artmışdır. Hazırda qardaş ölkə ölkəmizin xarici ticarət sıralamasında həm ixrac, həm idxal, həm də bütöv xarici ticarət üzrə 2-ci pillədə qərarlaşmaqdadır. Türkiyə, habelə ölkəmizin prioritet kimi qarşıya qoyduğu qeyri-neft sektoru məhsulları üzrə xarici ticarətdə də önəmli mövqeyə malikdir. Belə ki, ötən il ölkəmizdən Türkiyəyə dəyəri 675.9 milyon dollarlıq qeyri-neft məhsulları ixrac edilmişdir ki, bu da Rusiyadan sonra ölkə ixracında ən yüksək göstərici olmaqla qeyri-neft malları ixracımızın 24.9%-ni təşkil etmişdir. 2017-ci ilə nəzərən, yəni son 5 il ərzində ölkəmizdən Türkiyəyə ixrac olunan qeyri-neft məhsullarının həcmi dəyər ifadəsində 24 dəfədən çox artmışdır.

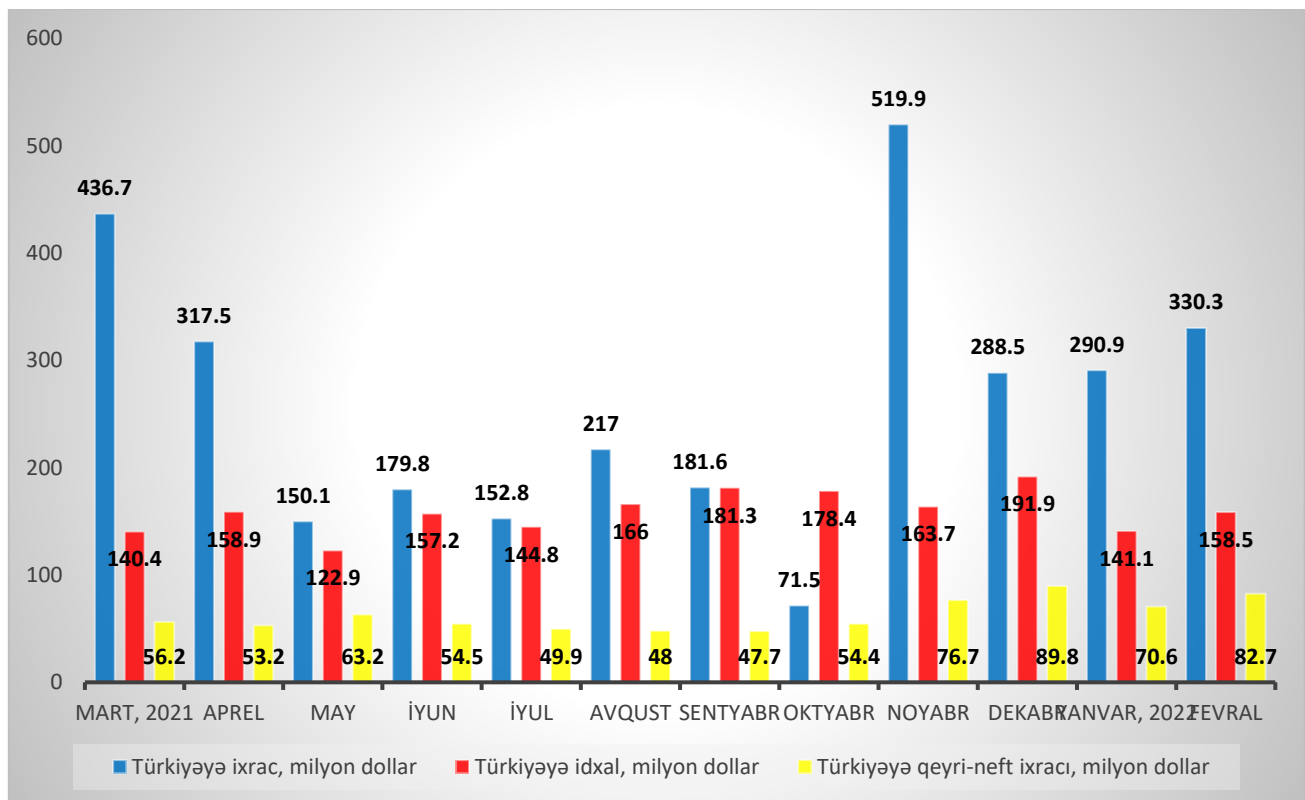
Ölkələrarası əlaqələri yüksək səviyyəyə çıxarmaq üçün 2020-ci ilin fevral ayının 25-də Bakı şəhərində “Azərbaycan Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Preferensial Ticarət Sazişi” imzalanmış, 1 mart 2021-ci il tarixində isə qüvvəyə minmişdir. Bir sıra kənd təsərrüfatı və yeyinti məhsullarının idxalına tətbiq edilən gömrük rüsumlarının qarşılıqlı azaldılmasını əhatə edən sazişə əsasən ölkəmizdən Türkiyə Respublikasına güzəştli şərtlərlə mübadilə olunması nəzərdə tutulan məhsulların siyahısı aşağıdakı kimidir [1]:

Sıra nömrəsi	Məhsulun adı	Baza tarif dərəcəsi	Tarifin azaldılması dərəcəsi	İllik tarif kvotası
1.	Chester, Parmesan, Dutch və oxşar pendirlər	45%	100%	100 ton
	Saçaq pendir	140%		
	Digər	140%		
2.	Süfrə növləri	54.9%	100%	3500 ton
3.	Digərləri	60.3%	100%	3000 ton
4.	Gavalılar və göyəm	55.8%	100%	3000 ton
5.	Xurma	50%	100%	30000 ton
6.	İlkin qablaşdırılmalarda netto çəkisi 3 kq-dan çox olmayan qara çay (fermentləşdirilmiş) və ya qismən fermentləşdirilmiş çay	145%	100%	300 ton
7.	Digərləri	67.5%	100%	5000 ton
8.	Digərləri	46.8%	100%	2500 ton
9.	Ağ şəkər	135%	100%	5000 ton
10.	Digərləri	8.3%+T 1	100%	1250 ton
11.	Xiyar və kornişon	39%	100%	500 ton
12.	İlkin qablaşdırmada netto çəkisi 1 kq-dan çox olmayan	135.9%	100%	750 ton
13.	Diabet xəstələri üçün	0%	100%	3000 ton
	Fındıq püresi	58.5%		
	Alma püresi (kompotlar daxil olmaqla)	58.5%		
	Ərik püresi	58.5%		
	Gavalı püresi	58.5%		
	Digər	58.5%		
14.	Digər	58.5%	100%	2000 ton
15.	Digərləri	70%	100%	900000 litr

Cədvəl 1. Türkiyə Respublikası tərəfindən güzəştli ticarət rejimin tətbiq olunduğu Azərbaycan Respublikası mənşəli malların siyahısı, baza tarif dərəcələri, tarifin azaldılma dərəcələri və illik tarif kvotası miqdarı.

Saziş əlavə olaraq Türkiyə Respublikasından da ölkəmizə güzəştli nəzərdə tutulan şəkər, karamel, şirniyyat, preslənmiş həblər, şokolad minası, qənnadı məmulatları və əvəzediciləri kimi 15 adda məhsul növünü əhatə etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft-ixracı artımını təmin etmək üçün əlverişli mühiti formalaşdırmaq məqsədilə xarici ölkələrlə ixrac-idxal əməliyyatlarının inkişafı çərçivəsində hazırda ölkəmizin 10 ölkə ilə sərbəst ticarət, eləcə də bir neçə ölkə ilə ikitərəfli ticari-iqtisadi əməkdaşlıq sahələrini tənzimləyən müxtəlif sazişlər mövcuddur.

Qardaş ölkə ilə imzalanan ticarət güzəştli sənədinin hüquqi qüvvəyə minməsindən sonra təxminən 1 illik dövr ərzində ölkəmizdən Türkiyəyə ixrac olunan qeyri-neft məhsulları dəyər ifadəsində 25 milyon dollara qədər artmışdır. Baxmayaraq ki, adı çəkilən dövr ixracı əngəlləyən mühüm faktorlardan biri olan türk lirəsi məzənnəsinin kəskin volatiliyi ilə də müşahidə olunmuşdur, lakin dünya bazarlarında əmtəə qiymətlərinin sürətli şəkildə artması Türkiyəyə qeyri-neft məhsulları ixracının dəyər ifadəsində yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Qrafik 1. Türkiyə ilə imzalan preferensial ticarət razılaşmasının qüvvəyə minməsindən sonra iki ölkə arasında baş tutan ticarət dövriyyəsi.

Ticari münasibətlərlə yanaşı ölkələrimiz arasında uğurlu əməkdaşlıq predmetlərinin biri də qarşılıqlı investisiya axınlarıdır. Belə ki, bu əlaqələr ötən onilliklərdə sürətlə artmaqla bərabər həm də hər iki ölkə üçün strateji maliyyə resurslarına çevrilə bilmişdir. Azərbaycan Türkiyənin enerji sahəsinə sərmayə qoyuluşları etdiyi halda, Türkiyənin Azərbaycana kapital qoyuluşları daha çox qeyri-neft sahəsində təşəkkül tapmışdır. Ölkəmizdən qardaş ölkəyə yatırılan investisiyalar enerji layihələri, neft emalı zavodu, neft-kimya sektoru, təbii qazın paylanması və limanlarda prioritetə çevrilmişdir. Ölkəmizin ən böyük şirkəti və dünya brendi hesab olunan ARDNŞ (SOCAR) 2008-ci ildə PETKİM ilə Türkiyə bazarına daxil olmuş və bu günə kimi bu sahədə fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə davam etdirmişdir. Hal-hazırda Türkiyədə yerləşən və ikitərəfli əməkdaşlıqda strateji əhəmiyyət kəsb edən SOCAR-ın “STAR” neft emalı zavodu qardaş ölkənin neftə olan tələbatının 25%-ni ödəməkdədir. Sadalanması çox vacib digər investisiya layihəsi isə Trans Anadolu Boru Kəməridir. Hansı ki bu xətt vasitəsilə Türkiyəyə ildə 6 milyard kubmetr təbii qaz ixracı planlaşdırılsa da, son razılaşmalarla bu rəqəm il ərzində 8 milyard kubmetrə qədər çatdırılmışdır. Son dövrlər region və dünyamızda baş verən gərgin proseslər fonunda xüsusilə Avropada yaranmış təbii qaz böhranını və elə Türkiyənin də təbii qaza artan ehtiyacını nəzərə alsaq, TANAP həm enerji təchizatı təhlükəsizliyi, həm də resursların şaxələndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir.

Lakin bütün bu gerçəkliklərə baxmayaraq son bir neçə ildə ölkəmizdən Türkiyə iqtisadiyyatına yönələn birbaşa investisiyaların kəmiyyətində azalma müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2019-cu ildə qardaş ölkəyə yönələn kapital qoyuluşlarının həcmi 835.7 milyon dollar idisə, ötən il bu rəqəm 280.5 milyon dollara bərabər olmuşdur. Ancaq bu geriliklərə rəğmən Türkiyədən Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyaların həcmində nəzərəcarpacaq artım qeydə alınmışdır. Əgər 2019-cu ildə Türkiyədən ölkəmizə xarici sərmayə axını 571 milyon dollara bərabər idisə, ötən il bu rəqəm 700.2 milyon dollara yüksəlmişdir. 2021-ci ildə Türkiyə Azərbaycanın xaricə yönəltdiyi investisiyaların coğrafi bölgüsü üzrə təsnifatda 34%, Azərbaycana gələn sərmayənin coğrafi bölgüsü üzrə təsnifatda isə 14% paya sahib olmuşdur.

Yekunda qeyd etmək lazımdır ki, uzun illər ölkəmizin geopolitik mövqeyi, Xəzər dənizində enerji resursları ilə əlaqədar Qərbin aktiv fəaliyyəti, həmçinin 30 il davam edən Ermənistanın işğal siyasəti və ən əsası uzun illər bu coğrafiyalarda geniş təsir dairəsinə yiyələnmək istəyən Rusiya və İranın səyləri ölkələrarası əlaqələrin möhkəmlənməsini ləngitmişdir. Ancaq 2020-ci ildə Türkiyənin yaxından dəstək göstərdiyi ölkəmizin “Haqq Savaşı”nda Qarabağı azad etməsi artıq bu çatışmazlıqların da tədricən aradan qalxmasına zəmin yaratmışdır. Hazırda Türkiyə sərmayəli şirkətlərin işğaldan azad olunan ərazilərin bərpa və yenidən qurulmasında yaxından iştirakından əlavə perspektiv üçün Zəngəzur dəhlizi layihəsinin gerçəkləşməsi qardaş ölkənin Orta Asiya və bütün Türk Dünyasına çıxışına ümidləri artırmaqdadır.

Ədəbiyyat

1. <http://www.e-qanun.az/framework/45319>
2. Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi. <https://customs.gov.az/>
3. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi. <https://stat.gov.az/>
4. Mərkəzi bankın rəsmi internet səhifəsi. <https://www.cbar.az/>

Резюме

Мусаев П.Г.

Стратегические измерения турецко-азербайджанских экономических отношений

Турецко-азербайджанские отношения многогранны. Одним из важных аспектов этой многомерности являются экономические отношения между странами. Благодаря подписанному между двумя странами Соглашению о стратегическом партнерстве и взаимопомощи двусторонние отношения вышли на новый уровень во всех областях, в том числе в экономической сфере. Хотя взаимные инвестиции и двусторонний товарооборот в двусторонних экономических отношениях находятся не на желаемом уровне повышение уровня институционализации в последние годы дают надежду на более уверенный взгляд в будущее.

Ключевые слова: экспорт, импорт, льгота, инвестиции, капитал

Summary

Musayev P.G.

Strategic Dimensions of Turkey-Azerbaijani Economic Relations

Turkish-Azerbaijani relations are multifaceted. One of the most important aspects of this multidimensionality is economic relations between countries. With the strategic partnership and mutual assistance agreement signed between the two countries, bilateral relations have reached a different level in all areas, including the economic sphere. Although mutual investment and bilateral trade in bilateral economic relations are not at the desired level, both the significant growth in the first years of independence and the rise in the level of institutionalization in recent years give hope for a more confident look into the future.

Key words: export, import, preferential, investment, capital

MİLLİ İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA BEYNƏLXALQ İQTİSADI TƏŞKİLATLARIN ROLU

Osmanov İlqar Osman oğlu, Osmanov Nicat İlqar oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ilqarosmanov1975@mail.ru; nicatosmanov12@mail.ru

Xülasə: Məqalədə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas formaları nəzərdən keçirilmişdir. Milli

iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu tədqiq edilmiş, məqsəd və vəzifələri, funksiyaları nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar, dünya iqtisadiyyatı, milli iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf

İndiki mərhələdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf məqsədinə çatmaq üçün yeni iqtisadi mexanizmlər və müvafiq alətlər formalaşdırılır. Belə mexanizm və vasitələrdən biri beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin (BİƏ) inkişaf etdirilməsidir.

Məlumdur ki, BİƏ-lər dövlətlər, regional birliklərin, müəssisələrin, firmaların, qurumların, hüquqi və fiziki şəxslər arasında mal və xidmətlərin, maddi və maliyyə resurslarının istehsalı və mübadiləsi üçün iqtisadi əlaqələri əks etdirir. BİƏ-lər iqtisadiyyatın müxtəlif səviyyələrində özünü göstərir. Səviyyələrin hər birində xarici iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif subyektləri fəaliyyət göstərir: mikro səviyyədə - ayrı -ayrı vətəndaşlar, xarici iqtisadi əməliyyatlar aparan müəssisə və firmalar; makro səviyyədə - xarici iqtisadi fəaliyyəti birbaşa həyata keçirən və tənzimləyən milli iqtisadiyyatlar; millətlərarası səviyyədə - beynəlxalq təşkilatlar və millətlərarası təşkilatlar.

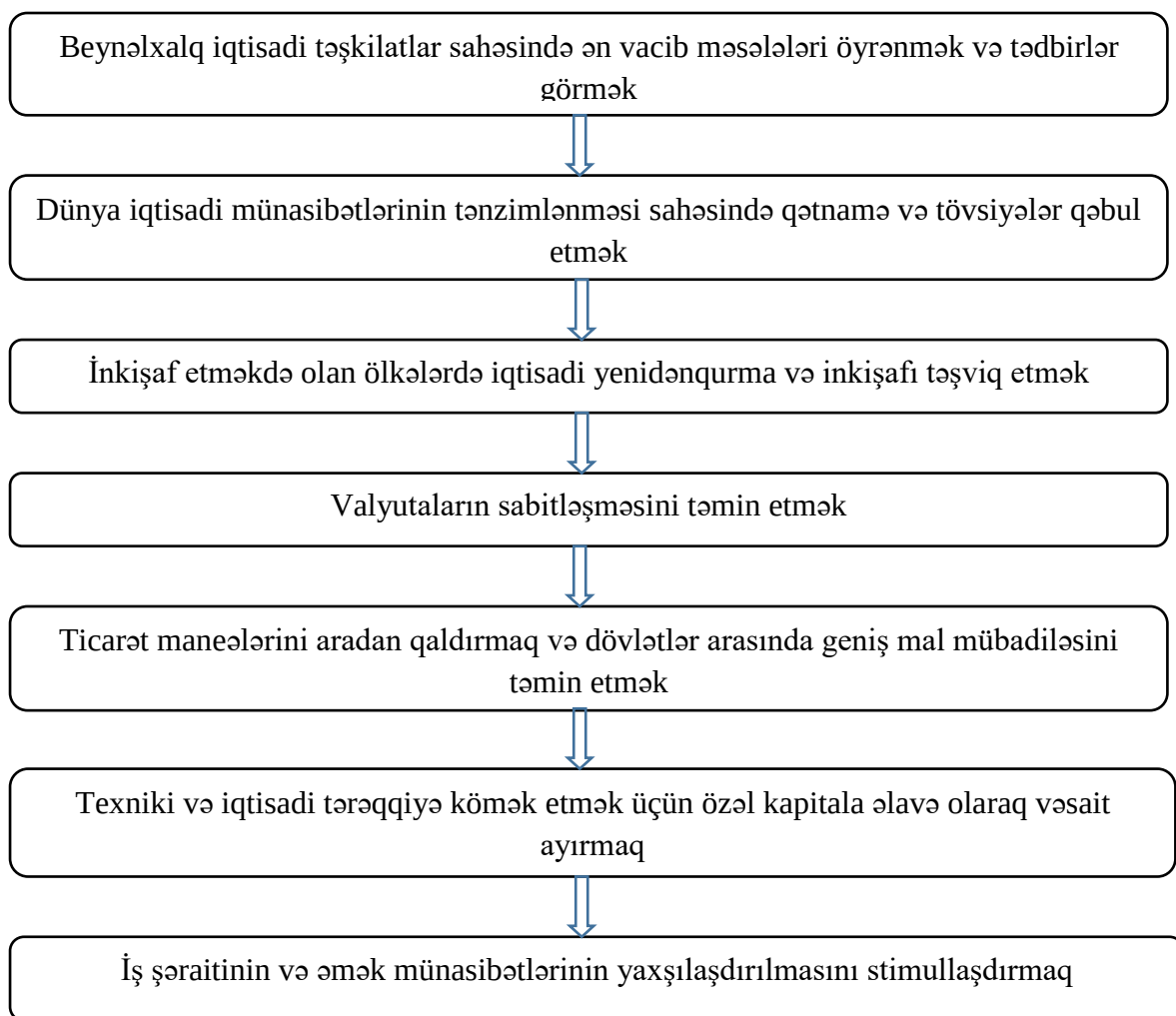
Dünya iqtisadiyyatında BİƏ-lərin bütün ən vacib formaları inkişaf edir: mal və xidmətlərin beynəlxalq ticarəti; beynəlxalq kapital miqrasiyası; beynəlxalq əmək miqrasiyası; beynəlxalq texnologiya transferi; beynəlxalq valyuta və maliyyə-kredit münasibətləri; beynəlxalq iqtisadi integrasiya; qlobal iqtisadi problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlıq. BİƏ-lərin bütün formaları bir -birinə bağlıdır və bir-birindən asılıdır. İndiki mərhələdə bunlar aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: - hazır məhsulların ənənəvi beynəlxalq ticarətinin miqyasının artması və təbiətinin keyfiyyətə dəyişməsi; - müxtəlif formalarda kapital miqrasiyasının intensivləşməsi; - əmək miqrasiyasının artması; - ölkələrin və bölgələrin iqtisadiyyatının integrasiyasının sürətlənməsi və genişlənməsi; - elmi və texniki biliklərin sürətli mübadiləsi; - xidmət sektorunun inkişafı; - qlobal iqtisadi problemlərin həllində səylərin birləşdirilməsi.

Hazırda dünyada həm ərazisi, həm əhalisi, həm iqtisadi gücü, həm də dünya iqtisadiyyatındakı yeri baxımından bir-birindən xeyli fərqlənən 240-dan çox ölkə var. Bununla birlikdə, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı qlobal iqtisadi sistemin tərkib hissəsidir. Hətta ən az inkişaf etmiş ölkələr də təbii və ya insan resursları, dünya miqyasında əhəmiyyətsiz olsa da, idxal olunan məhsulların istehlakı ilə dünya iqtisadi inkişaf prosesinə öz töhfələrini verirlər.

Ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi potensialının artması, dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlığın təmin edilməsi üçün möhkəm və təsirli bir sistemin yaradılması, habelə maliyyə-kredit sahəsinin fasiləsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi dünya iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı üçün mühüm amil kimi çıxış edir. Dayanıqlı inkişafın əhəmiyyəti nəzərə alınaraq beynəlxalq iqtisadi təşkilatların (BİT) üzv dövlətlərlə əməkdaşlığının gələcək tendensiyalarının təhlilində həsr olunmuş elmi tədqiqatlar getdikcə aktuallaşır. Dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın dayanıqlılığıdır. Dayanıqlı iqtisadi inkişafda bir çox BİT-lərin rolunu vurğulamaq lazımdır. BİT-lər inkişaf etməkdə olan ölkələrə müvafiq texniki, maliyyə və digər yardımlar göstərərək inkişafa kömək proseslərində mühüm rol oynayır. Fəaliyyətini həyata keçirən, bir-biri ilə fəal qarşılıqlı əlaqədə olan bütün iqtisadi təşkilatlar vahid beynəlxalq sistem təşkil edir. BİT-lərin əsas məqsədi ölkələr arasında ticarət, maliyyə və iqtisadi fəaliyyət sahəsində işgüzar əlaqələri gücləndirməklə onların iqtisadiyyatlarının dayanıqlı inkişafına kömək etməkdir. Həmçinin, iştirakçılarına iqtisadi inkişaf məsələlərində, habelə beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin ümumi normalarının birləşdirilməsi məsələlərində kömək etməkdir [2, s.65].

İqtisadiyyatların artan qarşılıqlı asılılığı, qloballaşma proseslərinin inkişafı və dövlətlərarası problemlərin ağırlaşması şəraitdə BİT-lər tərəfindən dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinin yeni mexanizmlərinin hazırlanması zərurəti yaranır. Belə təşkilatlara BMT-nin bir sıra qurumlarını, Dünya Bankını (DB), Beynəlxalq Valyuta Fondunu (BVF) və digərlərini aid etmək olar.

BİT-lərin dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi baxımından əsas məqsədlərini aşağıdakı şəkildəki kimi göstərə bilərik (şəkil 1)

Şəkil 1. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların əsas məqsədləri

BİT-lər həmin məqsədlərini reallaşdırmaq üçün bir sıra funksiyalar yerinə yetirirlər. BİT-lərin üç əsas funksiyası vardır: tənzimləyici, nəzarət, operativ.

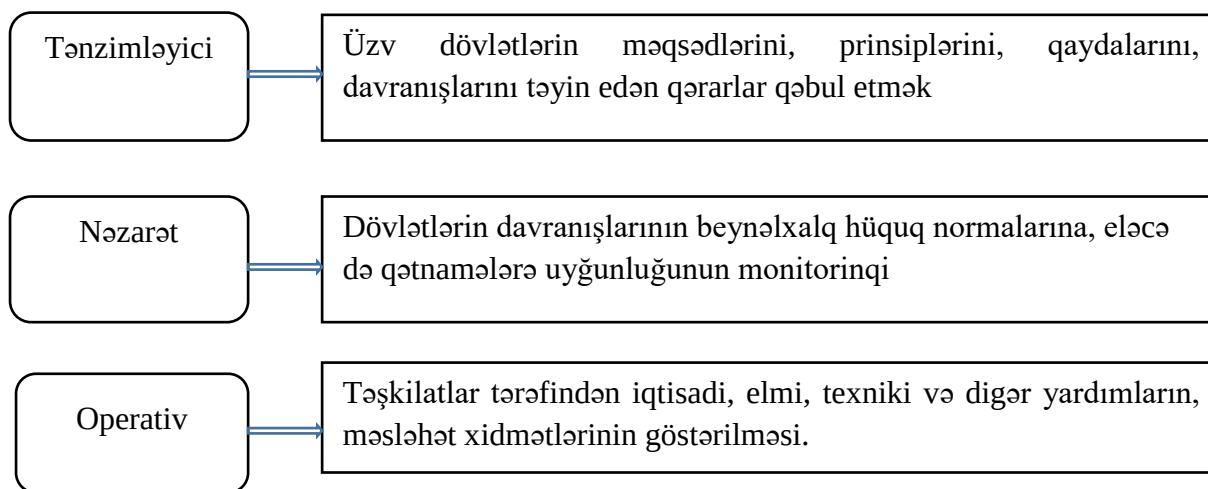
BİT-lərin bütün formalarının əsas məqsədi təkcə ayrı-ayrı ölkələrin problemlərini deyil, həm də bütün dünya iqtisadiyyatının inkişafına təsir edən problemləri həll etməkdir. Bunlar bəşəriyyətin maraqlarına toxunan və sivilizasiyanı birbaşa təhdid edən qlobal iqtisadi problemlərdir. Bəzi problemləri qlobal olaraq təsnif etmək üçün aşağıdakı meyarlar fərqlənir: problemin planetar xarakteri, bütün ölkələr qruplarına, dünyanın bütün xalqlarına təsiri; problemin dünyanın bütün bölgələrində cəmiyyətin inkişafı faktoruna təyin edilməsi; problemin təhdid xarakteri; bütün dövlətlərin hərtərəfli səylərini tətbiq etmək zərurəti. Bu meyarlara görə aşağıdakı problemlər qlobal olaraq təsnif edilir: demoqrafik; bəşəriyyəti enerji, xammal və qida ehtiyatları ilə təmin etmək; ekoloji; okeanların və kosmosun inkişafı, silahsızlanma və hərbi istehsalın çevrilməsi problemləri [3, s. 179].

Beləliklə, qlobal problemləri həll etmək üçün keyfiyyətə yeni əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım prinsipləri hazırlamaq lazımdır. BİT-lərin rolu da bu baxımdan əhəmiyyətlidir.

Dünyada ən böyük iqtisadi təşkilat Ümumdünya Ticarət Təşkilatıdır (ÜTT). Məqsədi dünya iqtisadiyyatı miqyasında rəqabət üçün əlverişli şərtlərin yaradılmasıdır. Onun işinin vacib bir sahə pul statistikasını təkmilləşdirmək və ölkələr arasında müqayisə etməyə imkan verən standartlar hazırlamaqdır.

Digər bir təşkilat Beynəlxalq Valyuta Fondudur (BVF). BVF -yə üzv olmaq, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankını, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasını, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasını, Çoxtərəfli İnvestisiyalara Zəmanət Agentliyini və Beynəlxalq İnvestisiya Mübahisələrini Həll etmək Mərkəzini özündə birləşdirən Dünya Bankı Qrupuna qoşulmaq üçün bir şərtidir. BVF-nin kredit və

investisiya fəaliyyəti beynəlxalq ticarətdə uzunmüddətli artımın stimullaşdırılmasına və ödəniş öhdəliklərində balansın saxlanılmasına yönəldilmişdir

Şəkil 2. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların funksiyaları

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları vəsaitlərin ayrılması üçün çox sərt şərtlər qoyur və onların yerinə yetirilməsinə ciddi nəzarət edirlər. Dünyada kredit və investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədar müxtəlif siyasi və iqtisadi vəziyyətləri, borc verənləri öhdəliklərini yerinə yetirməyə məcbur etmək də daxil olmaqla, borc xidməti qaydalarının formalaşmasını müəyyən edir [1, s.232].

Beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi sahəsi ikitərəfli beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq institutlarının fəaliyyətidir. BMT İqtisadi və Sosial Şurası (ECOSOC) qlobal və regional xarakterli beynəlxalq iqtisadi və sosial problemlərin müzakirə edildiyi və onların həlli üçün tövsiyələrin hazırlandığı mərkəzi forumdur. ECOSOC beynəlxalq iqtisadi, mədəni və digər mövzularda geniş araşdırma aparır və hesabatlar hazırlayır, BMT-nin müvafiq agentlik və qurumlarının fəaliyyətini əlaqələndirir. ECOSOC mütəmadi olaraq dünyanın iqtisadi və sosial vəziyyəti ilə bağlı problemləri müzakirə edir: beynəlxalq ticarətin vəziyyəti; ətraf mühitin mühafizəsi; inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqtisadi və texniki yardım; ərzaq, əhali, təbii sərvətlərin qorunması, məskunlaşma problemləri; maliyyə resurslarının planlaşdırılması və səfərbər edilməsi; regional əməkdaşlıq və s. Bu qurum "İnkişaf Onilliyi" adlı kompleks proqramlar hazırlayır. Proqramların hazırlanması və onların icrası prosesinin dövrü qiymətləndirilməsi dünya iqtisadi inkişafının əsas tendensiyyalarını daha dəqiq müəyyən etməyə və lazım gələrsə, beynəlxalq iqtisadi tənzimləmə mexanizmini tənzimləməyə imkan verir.

Beləliklə, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək üçün onun qorunması vacibdir. Bunun üçün BİT-lərə üzvlüyün böyük əhəmiyyəti vardır. BİT-lərə üzv olmaqla dövlət dünya bazarının ümumi qaydalarına uyğun olaraq milli maraqlarını fəal şəkildə müdafiə etmək imkanı əldə edir. BİT-lərin prinsipləri əsasında milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı vəzifələrinin reallaşdırılması iqtisadi siyasətin strateji müddəalarının və milli doktrinanın həyata keçirilməsinə dair dövlət tənzimlənməsi üçün taktiki təlimatların hazırlanmasıdır ki, bu da ölkə əhalisinin rifahının artırılması baxımından da əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. Глазатова М.К., Данильцев А.В. Международные организации: некоторые проблемы устойчивости и развития. Вестник Университета, 2013, № 9, с.226-234
2. Ерпылева Н. Ю. Мировые финансовые организации в качестве субъектов международного банковского права // Юриспруденция и экономика, 2015, № 11 (240), с.57-73.
3. Пакова О.Н., Булгакова А.В. Анализ ежемесячной отчетности МВФ по финансовой деятельности // Инновационная наука. 2016. № 6-1, с. 180-182.

Резюме

Османов И.О., Османов Н.И.

Роль международных экономических организаций в устойчивом развитии национальной экономики

В статье обосновывается необходимость развития международных экономических отношений. Рассмотрены основные формы международных экономических отношений. Исследована роль международных экономических организаций в устойчивом развитии национальной экономики, рассмотрены цели и задачи, функции.

Ключевые слова: международные экономические отношения, международные экономические организации, мировая экономика, национальная экономика, устойчивое развитие

Summary

Osmanov I.O., Osmanov N.I.

The Role of International Economic Organizations in the Sustainable Development of the National Economy

The article substantiates the need for the development of international economic relations. The main forms of international economic relations are considered. The role of international economic organizations in the sustainable development of the national economy has been studied, goals and objectives, functions have been considered.

Key words: international economic relations, international economic organizations, world economy, national economy, sustainable development

TEXNOPARKLARIN İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Pənahəliyeva Məlahət Ömər qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

penahliyeva@mail.ru

Xülasə: Məqalədə texnoparkların inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin məqsədi tədqiq edilmişdir. Texnoparkların inkişafı üzrə milli strategiyanın formalaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. İnnovasiya mərkəzlərinin global səviyyədə inkişaf tarixi araşdırılmışdır. Texnoparkların inkişafı sahəsində bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi tədqiq edilmişdir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə texnoparklara dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: texnoparklar, innovasiya, texnologiya, milli strategiya, dövlət dəstəyi, elm, investisiya

Texnoparklar sahəsində dövlət dəstəyinin əsas məqsədi onların fəaliyyətinin maksimum səmərəliliyini təmin edən və milli iqtisadiyyatın innovativ sahəsinin inkişafına töhfə verən səmərəli mexanizmin yaradılmasıdır. Texnoparkların inkişaf etdirilməsinin və dəstəklənməsinin vacibliyi onların yeni sənaye sahələri əsasında milli və regional iqtisadiyyatın yenidən qurulmasının uzunmüddətli məqsədlərinə nail olunmasında və elmi-tədqiqat işlərinin nailiyyətlərinin kommersiyalaşdırılması prosesinin sürətləndirilməsindəki rolu ilə müəyyən edilir. Ona görə də bu sahədə milli strategiyanın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi zəruridir.

Məlumdur ki, Azərbaycan öz iqtisadi inkişaf modelini səmərəli şəkildə qurmağa və dünya ölkələri sırasında mövqeyini güclənməyə çalışmalıdır. Özünün təbii sərvətlərindən, o cümlədən, neft-qaz resurslarından səmərəli istifadə etməklə, rəqabət qabiliyyətini artırmağa çalışmalıdır [1, s.107]. Bunun üçün bu sahədən əldə edilən gəlirlər hesabına texnoparklar şəbəkəsini genişləndirməlidir.

Texnoparklar sahəsində milli strategiyanın formalaşdırılması elm, təhsil və istehsalın integrasiyasına, resursların elmi-texniki inkişafın prioritet sahələrində cəmləşdirilməsinə, texnoparkların əqli mülkiyyətinin hüquqi müdafiəsinə, kadrların yaradıcılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına, beynəlxalq elmi əməkdaşlığa imkan verir. Milli innovasiya sistemi çərçivəsində texnoparkların onlara təsir göstərən digər təşkilati formalarla qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək lazımdır.

Texnologiya parklarının inkişafı üzrə milli strategiyanın formalaşdırılması aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəlməlidir:

- texnoparkların səmərəli inkişafı üçün institusional və hüquqi şəraitin təmin edilməsi;
- innovativ biznes sahəsində kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sisteminin inkişafı;
- texnoparkların elmi və texnoloji potensialının qorunması və inkişafı;
- texnoparkların elmtutumlu istehsalatlarının aktivləşdirilməsi üçün əlverişli iqtisadi şəraitin təmin edilməsi;
- dövlət orqanlarının hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi.

Texnoparklar sahəsində milli strategiyanın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi müasir dövrün aktual problemlərindən biridir. Bunun üçün ilk növbədə innovasiya mərkəzlərinin inkişaf tarixini nəzərdən keçirək.

İnnovasiya mərkəzlərinin global səviyyədə inkişaf tarixinin aşağıdakı mərhələlərini ayırmaq olar:

I. Başlanğıc mərhələ. Bu mərhələdə 1960-cı illərdə ABŞ-da bir sıra texnoparklar və biznes inkubatorları yaranmışdır;

II. Formalaşma mərhələsi. Bu mərhələ 1970-ci illərdə Qərbi Avropa ölkələrində (Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya) onların embrion formalarının meydana çıxdığı dövrü əhatə edir;

III. Yüksəlmə mərhələsi. Bu mərhələ 1980-1990-cı illərdə ABŞ və Qərbi Avropada ikinci nəsil texnoloji parklar formalaşmağa başlayanda əvvəllər mövcud olmayan ölkələrdə də (Çin, Yaponiya və Rusiya) bu tip strukturlar meydana çıxdığı dövrü əhatə edir.

IV. Sabit fəaliyyət mərhələsi. Bu mərhələ yerli innovasiya mərkəzlərinin sayında davamlı artım tendensiyası və onların səmərəli, sabit fəaliyyəti ilə xarakterizə olunan müasir dövrü əhatə edir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində texnoparklar müxtəlif formalarda yaradılmışdır. Məsələn, ABŞ-da tədqiqat parkları, Böyük Britaniyada elm parkları, Almaniyada innovasiya mərkəzləri, Çində isə yüksək texnologiya və sənaye inkişafı sahələri üstünlük təşkil edir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə texnoparkların inkişaf etdirilməsi təcrübəsini nəzərdən keçirək.

Dünyanın ilk innovasiya mərkəzi hələ 1950-ci illərdə ABŞ-da Silikon Vadisi texnoparkı şəklində yaradılmışdır. Əsas məqsədi Stenford Universitetinin (Kaliforniya) işlərinin kommersiyalaşdırılması və burada mikroelektronikanı inkişaf etdirmək olmuşdur [4, s.73].

ABŞ innovasiya mərkəzlərinin inkişafı strategiyasını hazırlamaq və həyata keçirmək qabiliyyətinə görə lider ölkədir. Ağ Evdə elm və texnologiya siyasəti üzrə ofis var və ona ABŞ prezidentinin elm və texnologiya üzrə müşaviri rəhbərlik edir. ABŞ-ın elm və texnologiya sahəsində dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə cavabdeh olan mərkəzi elmi və təşkilati qurum 1950-ci ildə müstəqil federal agentlik kimi yaradılmış Milli Elm Fondudur. Onun məqsədləri elmin inkişafı, əhalinin həyat səviyyəsinin və rifahının yüksəldilməsinə kömək etmək, müdafiə qabiliyyətini gücləndirməkdir. Fond elmin bütün sahələrində, fənlərarası tədqiqatlarda və təhsil proqramlarında qrant əsasında proqramlar formalaşdırır və maliyyələşdirir [5, s.58].

Amerika innovasiya mərkəzlərinin inkişaf strategiyasının fərqli xüsusiyyəti ölkənin rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək üçün nəzərdə tutulmuş əsas texnologiyaların inkişafı üzrə milli proqramların məqsədlərinin elmi-tədqiqat işlərinin, xüsusən də fundamental elmlərin maliyyələşdirilməsi problemlərinin həlli ilə sistemli şəkildə əlaqələndirilməsidir.

ABŞ-da yerli innovasiya mərkəzlərinin yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edən komissiyalar yaradılır. Analitik iş tədqiqat mərkəzləri və universitetlər tərəfindən həyata keçirilir. İlkin kapital dövlət tərəfindən ayrılır, sonra özəl şirkətlərin vəsaiti cəlb olunur. Amerika innovasiya mərkəzlərinin xarakterik xüsusiyyəti

global rəqabətdə iştirak etmələridir. İnnovativ yanaşmalar prioritet hesab edilir, iş tərəfdaşlıq prinsiplərinə əsaslanır.

Amerika texnoparklarının əsas xüsusiyyəti onların universitetlər və dövlət tədqiqat mərkəzləri ilə sıx əlaqədə olmasıdır. Burada qarşılıqlı əlaqə formaları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, texnoparkların 20%-i universitetlər tərəfindən struktur bölmələri kimi, 10%-i müstəqil bölmə kimi, 28%-i innovativ layihələrin tərtibatçıları ilə bağlanmış müqavilələr əsasında yaradılmış struktur kimi, 38%-i müştərək müəssisələr kimi, 4%-i isə ali təhsil müəssisələri tərəfindən yaradılmış texnoparklar kimi fəaliyyət göstərir.

Texnoparklar Avropada 1970-ci illərin əvvəllərində yaranıb. Avropada ilk dəfə yaradılan texnoparklar ABŞ texnoparklarının ilkin modeli kimi formalaşmışdır. Texnoparkların Avropa modeli texnoparklar bazasında kiçik innovativ müəssisələrin yaradılması prosesinə dövlətin yüksək səviyyədə müdaxiləsi ilə səciyyələnir. Bir qayda olaraq, o, dövlət investisiyalarına və subsidiyalara əsaslanır və ilk növbədə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönəlib.

Məsələn, Böyük Britaniyada texnoparklara dövlət tərəfindən ayrılan vəsait ümumi məbləğin 62%-ni, Niderlandda 70%-ni, Fransada 74%-ni, Almaniya 78%-ni, Belçikada isə təxminən 100%-ni təşkil edir. Texnoparklara dövlət dəstəyi ölkənin texnoloji inkişafına qoyulan investisiya adlanır ki, bu investisiyalar da milli istehsalın genişləndirilməsi, yerli şirkətlərin daxili və xarici bazarlarda uğurlu fəaliyyəti ilə geri qaytarılır.

Avropa ölkələrinin heç biri Fransa kimi texnoparkların inkişafına diqqət yetirmir. Burada 5000-dən çox şirkət, 60 universitet və 2000 elmi-tədqiqat institutu iştirak edən 50-dən çox texnopark vardır.

Almaniya texnoparklar yalnız 1980-ci illərdə yaranıb və hazırda onların sayı 20-dən çoxdur. Ən böyüyü Münhen Universitetinin bazasında İsar Vadisidir. Almaniya texnoparklar tez-tez biznes inkubatorlarla əməkdaşlıq edirlər. Onların əsas məqsədi təsisçiləri adətən müəssisələr, tədqiqat institutları və ya universitetlər olan gənc firmaları və sahibkarları dəstəkləməkdir. Belə strukturlar yerli hakimiyyət orqanlarının maddi iştirakı ilə yaradılır. Məhz buna görə də belə təşkilatların mülkiyyət forması dövlət, özəl və ya qarışıq ola bilər [3, s.134].

Çinin təcrübəsinin öyrənilməsi də maraqlıdır. Dövlət texnoparkların inkişafında firmaların (mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) iştirakını müxtəlif formalarda təşviq edir. Təşviq formaları əsasında Çində texnoparkların və texnopolislərin işinin maliyyə dəstəyinin iştirakçıların dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Çində vergi güzəştləri vasitəsilə texnoparklara dövlət dəstəyi göstərilir. Yaradılmış innovativ firmalar iki il müddətinə vergi ödəməkdən azad edilir. Öz fəaliyyətlərində innovativ inkişaflardan istifadə edən firmalar gəlir vergisinin faktiki məbləğinin 15%-ni ödəyirlər. Çində texnoparkların inkişafı baxımından innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi üzrə “Fakel” milli proqramı hazırlanmışdır.

1988-ci ildə bir sıra yüksək texnologiyalı sənayelərdə (mikroelektronika və kompüter elmləri, fiber optik rabitə, gen mühəndisliyi və biotexnologiya, tibbi avadanlıq) səylərin cəmləşdirilməsini nəzərdə tutan “Fakel” dövlət elmi-istehsalat proqramı qəbul edildikdən sonra yeni texnoparklar yaradılmağa başlandı. Məhz, Çinin ilk texnoparkı 1988-ci ildə yaradılmışdır. “Fakel” proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində artıq 1995-ci ilin sonuna 79,5 milyard yuan dəyərində sənaye məhsulları istehsal edilmişdir.

Hazırda Çində müxtəlif səviyyələrdə 120 yüksək texnologiyalı inkişaf zonası mövcuddur ki, onlardan 53-ü dövlət tərəfindən yaradılanlardır ki, onların məhsullarının ixracından əldə edilən gəlirlər illik 4 milyard dollardan artıqdır. Əksər zonalarda investisiyaların cəlb edilməsi üçün müxtəlif stimullar mövcuddur. Dövlət yüksək texnoloji layihələr üçün ilkin maliyyəsini təmin edir və xarici investorların risklərini sığortalayır.

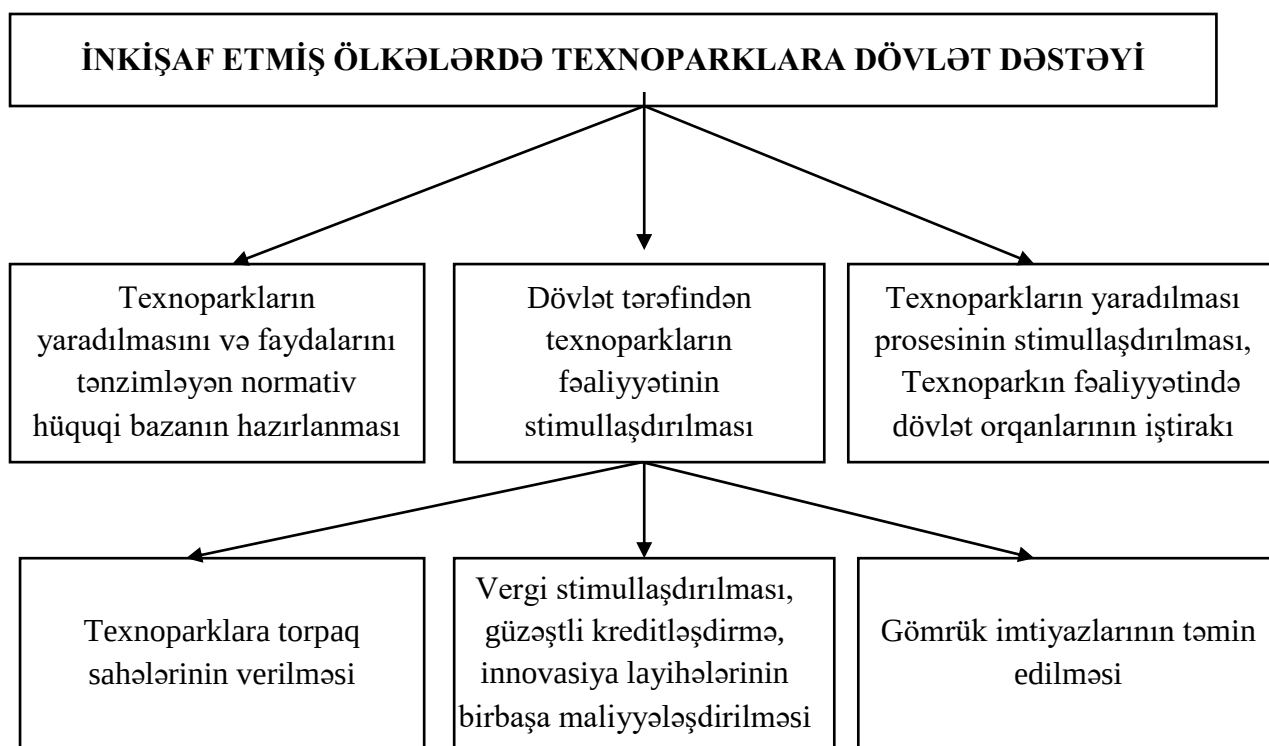
Çində texnoparklara münasibətdə dövlət siyasətinin fərqli cəhəti təkrarlanmanın qarşısını almaq, onlar arasında ixtisaslaşma və əməkdaşlığı dərinləşdirmək istəyidir. Məsələn, Çinin ən səmərəli texnoparklarından biri olan Nanhu sensor texnologiyası, rəqəmsal alətlər və robototexnika istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Çin texnoparkları beynəlxalq elmi və texnoloji əməkdaşlığı fəal şəkildə inkişaf etdirir. Beynəlxalq elmi-texniki mübadilə və texnoparkların kooperasiya mərkəzləri xarici elmi və texnoloji təşkilatlarla beynəlxalq əməkdaşlığın təşkili kimi funksiyaları yerinə yetirir: birgə beynəlxalq elmi və

texnoloji layihələrin monitorinqi; beynəlxalq elmi və texnoloji konfransların təşkili və hazırlanması; elmi və texnoloji mübadilə və əməkdaşlığın təşkili və s [2, s.91].

Yaponiyada texnoparkların inkişafı üç mərhələdə baş verib. Birinci mərhələdə texnoparklar elmi-tədqiqat komplekslərinin yaradılmasını təmin etmişdir. Onların sayı 100-dən çoxdur. Bu texnoparklar üç qüvvənin: təhsil və elm, sənaye və dövlət dəstəyinin qarşılıqlı əlaqə mərkəzinə çevrilmişdir. İkinci mərhələdə işgüzar əlaqələr inkişaf etməyə başladı, Sapporo Universiteti bu işdə əsas mərkəzə çevrildi. Sapporo ərazisinin özündə sənaye müəssisələri, dövlət qurumları, tədqiqat institutları və universitetlər yerləşir. Üçüncü mərhələ əvvəllər əldə edilmiş nəticələr əsasında təbiətin, mədəniyyətin, adət-ənənələrin mühafizəsi sahələrinin inkişafı ilə tamamlanır.

Yaponiya təcrübəsini sırf dövlət vəsaiti hesabına yaradılmış fundamental tədqiqatlar mərkəzi olan Tsukubanin təmsalında görmək olar. Dövlətin təşəbbüsü ilə 30-a yaxın texnopark kompleksi də yaradılıb [5].

Hindistanda innovasiyaların inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Eyni zamanda, Hindistan hökuməti tərəfindən xüsusi olaraq yaradılmış Elm və Texnologiya Parklarının yaradılması və Elm və Texnologiyaya Dəstək Agentliyinin əsas məqsədi dəstəyi olan texnoparklara xüsusi rol verilir. Hindistanda texnoparkların hüquqi tənzimlənməsi texnologiya parklarının fəaliyyətinin müəyyən aspektlərini tənzimləyən bir sıra qanunvericilik aktlarına əsaslanır.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Şəkil. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə texnoparklara dövlət dəstəyi sxemi

Hindistanda texnoparkların rezidentləri olan şirkətlərə dəstək tədbirlərinə aşağıdakılar daxildir: nizamnamə kapitalının 30%-dən 40%-ə qədər həcmində investisiya subsidiyalarının verilməsi; qrantların verilməsi; torpaq sahələrinin icarəyə verilməsi və satışı, tikinti sahələrinin təşkili zamanı möhür və qeydiyyat rüsumlarının ödənilməsindən azad edilməsi; infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi üçün alınmış maşın və avadanlıqların, kapital tutumlu malların, tikinti materiallarının idxal gömrük rüsumlarının ödənilməsindən azad edilməsi; biznesin dəstəklənməsi üçün yeni yaradılmış müəssisələrə kreditlərin verilməsi [2, s.94]. İnvestisiya mühiti Hindistan texnoparklarının sakinləri üçün də əlverişlidir. Xarici investisiyaların cəlb edilməsinə heç bir məhdudiyyət yoxdur. Buna baxmayaraq, texnologiyanın kommersiyalaşdırılması problemi Hindistan texnoparkları üçün aktualdır.

Beləliklə, inkişaf etmiş ölkələrdə texnoparkların dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərini ayırmaq olar.

Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin tədqiq göstərir ki, texnoparkların inkişafı üzrə milli strategiyanın formalaşdırılması, fəaliyyətin planlaşdırılması kontekstində dövlət idarəçiliyinin əsas funksiyalarının həyata keçirilməsi, o cümlədən innovativ layihələrin stimullaşdırılması və onların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Dünya təcrübəsinə əsasən demək olar ki, səmərəli fəaliyyət göstərən texnopark ölkə iqtisadiyyatını şaxələndirməklə onun inkişafına mühüm töhfə verir, bu da onu daha da sabitləşdirir, uğurlu kiçik və orta biznesin inkişafına, büdcə gəlirlərinin artmasına imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Pənahəliyeva M.Ö. Azərbaycanın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti. İqtisadi təhlükəsizlik: mövcud vəziyyət və perspektivlər. Beynəlxalq elmi Konfransın materialları, Sumqayıt, 08-09 iyul 2020, s.107-113

2. Аничкин Е.С. Правовое регулирование технопарков в отдельных странах Шанхайской организации сотрудничества: опыт России, Китая, Индии и Казахстана // Правовая культура, 2019, № 2(37), с 85-100

3. Жигалова М.А., Е.А. Макарова Е.А Технопарки и инновационные центры Германии. Студенческий поиск, 2017, с.133-136

4. Козлов В.В. Мировой опыт и отечественные проекты организации агротехнопарков // Агропродовольственная политика России, 2012, № 1, с.73-77

5. Сакун А.С. Национальные стратегии развития технопарков. Экономический анализ: теория и практика, 2014, 4(355), с. 57-66

Резюме

Панахалиева М.О.

Международный опыт развития технопарков

В статье исследуются цели государственной политики в сфере развития технопарков. Обоснована необходимость формирования национальной стратегии развития технопарков. Изучена история развития инновационных центров на мировом уровне. Изучен опыт ряда развитых стран по развитию технопарков. Определены основные направления государственной поддержки технопарков в экономически развитых странах.

Ключевые слова: технопарки, инновации, технологии, национальная стратегия, государственная поддержка, наука, инвестиции

Summary

Panahaliyeva M.O.

International Experience in the Development of Technology Parks

The article examines the goals of state policy in the field of technology parks development. The necessity of forming a national strategy for the development of technology parks is substantiated. The history of the development of innovation centers at the global level has been studied. The experience of a number of developed countries in the development of technology parks has been studied. The main directions of state support for technology parks in economically developed countries are determined.

Key words: technology parks, innovations, technologies, national strategy, state support, science, investments

AZƏRBAYCANLA TÜRKİYƏ ARASINDA MÜŞTƏRƏK ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Sarıyev Ələsgər Bərxudar oğlu

Səmədova Gülnar Xanlar qızı

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu

alasgar-sariyev@rambler.ru; gulnar.samadova@gmail.com

Xülasə: Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına integrasiyası respublikanın təbii sərvətlərindən istifadə edilməsi, ilk növbədə müştərək əməkdaşlığın olmasını tələb edir. Azərbaycanın malik olduğu zəngin təbii sərvətlərdən və böyük sənaye potensialından istifadə etmək üçün iqtisadiyyatın inkişafına xarici dövlətlərin müdaxiləsi texnika və texnologiyaların cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan müştərək əməkdaşlığı şərtləndirən amillər, Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlığın inkişaf səviyyəsi bu sahədə olan çatışmazlıqlar və onları aradan qaldırmaq üçün təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: birgə müəssisə, müştərək müəssisə, investisiya, dünya iqtisadiyyatı, sahibkarlıq

Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına integrasiyası, respublikanın təbii sərvətlərindən səmərəli istifadə edilməsi ilk növbədə müştərək əməkdaşlığın olmasını tələb edir. Azərbaycanın malik olduğu zəngin təbii sərvətlərdən və böyük sənaye potensialından istifadə etmək üçün iqtisadiyyatın inkişafına xarici dövlətlərin, investisiyaların, müdaxiləsi texnika və texnologiyaların cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafı və formalaşmasında müştərək müəssisələrin təsir imkanları genişdir. Lakin göstərmək lazımdır ki, yerli sahibkarlar hər hansı əcnəbi sahibkarla rəqabət aparmaq və iş birliyi yaratmaq səviyyəsinə çatmamışdır. Məhz buna görə də, müəyyən dövr istehsal və xidmət müəssisələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsini dövlət öz üzərinə götürməlidir [1].

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı onu səciyyələndirən müştərək sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatında mövqe ilə sıx əlaqədardır. Azərbaycan və Türkiyə arasında da əməkdaşlığın formalaşması üçün mühüm tədbirlər həyata keçirilməli, iqtisadi islahatlar və müəssisələrə investisiya cəlb olunması prosesi sürətlənməlidir. Bununla əlaqədar olaraq ölkədə normativ – hüquqi aktlar, müvafiq qanunlar və sənədlər qəbul edilməlidir.

Bu məsələnin aktuallığı həm də onunla izah olunur ki, Azərbaycanla Türkiyə arasında müştərək müəssisələrin inkişaf üçün iqtisadi zəmin, münbit şərait, digər tərəfdən tələbat və zərurət vardır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, müəyyən səbəblər üzündən birgə və birbaşa müəssisələrin fəaliyyəti bütün dövlətlərdə, o cümlədən inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət tərəfindən himayə olunur.

Müştərək müəssisələrin formalaşması, fəaliyyəti və təkmilləşdirilməsi üzrə nəzəri və praktiki məsələlər postsovet məkanı üzrə iqtisadi ədəbiyyatlarda və yerli iqtisadçı amillərin tədqiqatlarında az işıqlandırılmışdır. Bu qanunauyğun haldır. Ona görə ki, sovet totalitarizm dövründə “birgə birbaşa” məfhumları yox dərəcəsində idi. Yalnız XX əsrin 80-ci illərində dünya iqtisadiyyatının inkişafında müştərək müəssisələr mühüm rol oynadıqdan sonra, keçmiş SSRİ-də onun rolunu və əhəmiyyətini dərk etməyə başladılar. Rus iqtisadçı alimləri bu sahədə bir sıra fundamental əsərlər yazmışlar. Onlar öz tədqiqatlarında sübut etmişlər ki, dünya iqtisadiyyatına qovuşmaq, ölkəni iqtisadi böhrandan çıxarmaq üçün mühüm amillərdən biri müştərək müəssisələrinin yaradılmasıdır. Lakin, onların bir sıra nəzəri, metodoloji və praktiki məsələləri hələlik kompleks tədqiq edilməmişdir.

Beynəlxalq əmək bölgüsündən fərqli olaraq birgə müəssisələr beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının və əməkdaşlığın mürəkkəb formasını tələb edir. Bu, müxtəlif ölkələrin təsərrüfat subyektlərinin daha sıx əməkdaşlığını nəzərdə tutur. Müştərək müəssisələrin iştirakçıları əmtəə istehsalı və xidmət göstərilməsi üçün maddi və maliyyə vəsaitlərini səfərbər edir, əldə etdikləri mənfəəti birgə bölür, risk və zərərə görə birgə məsuliyyət daşıyır. İstehsal və satış mərhələlərini qarşılıqlı razılaşma əsasında idarə edirlər.

Müştərək müəssisələrin mühüm əlamətlərindən biri ölkədə dəyişən siyasətə tez reaksiya verməsidir. Siyasi sabitlik olan ölkədə xarici sahibkarlar kapital qoyuluşundan səmərəli istifadə edirlər. Müştərək müəssisələr yaradılarkən tərəflərin hər biri öz maraqlarını gerçəkləşdirməyə çalışırlar. Kapitalın harada iştirak etməsindən asılı olmayaraq onun əsas cəlbədicisi motivi mənfəət əldə edilməsidir. Xarici kapital onun iştirakı ilə təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə daha çox mənfəət əldə etməyə çalışır. Xarici ölkələrə istiqamətlənərək kapital dövriyyəyə cəlb edilən torpağın, faydalı qazıntıların keyfiyyətini, ixtisaslı kadrların hazırlığını, texniki və texnoloji parametrləri, daxili bazarın həcmi, həmçinin müştərək müəssisələrdə istehsal olunmuş məhsulun üçüncü ölkələrə ixracının genişləndirilməsi imkanını və mənfəətin artırılmasına təsir edən digər amilləri nəzərə alır. İqtisadi baxımdan xarici sahibkarların müştərək müəssisələrinin yaradılmasında iştirakı kapital ixracının xüsusi forması kimi çıxış edir.

Müştərək müəssisələr hüquqi şəxs olan bir və ya bir neçə yerli və xarici firma, şirkət, birlik və digər təşkilatların iştirakı ilə yaranır. Yarama xarakterindən asılı olaraq xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılan yeni müəssisələrin təsis edilməsi qeyd edilir.

Çox zaman müştərək müəssisələr xarici kapitalın fəaliyyətdə olan istehsalın genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması üçün yaradılır. Bu xarici kapitalın ümumi kapitalda pay ayırması, fəaliyyətdə olan müəssisənin müəyyən sayda səhmlərinin alınması, yaxud yerli müəssisənin əmlakının bir hissəsinin alınması ilə həyata keçirilir.

Müştərək müəssisələrin genetik əsasları məhsuldar qüvvələrin inkişafına, istehsalın texnoloji üsulunun tarixi varisliyinə əsaslanır. Müştərək müəssisələrin təşkil edilməsi üçün tərəfdaşların sərəncamında olan istehsal amilləri müəssisələrin normal fəaliyyətini təmin etməlidir, yəni zəruri olan əsas vəsaitlər (bina, avadanlıq, qurğular və s.) və dövriyyə vasitələri (pul, xammal, material, yarımfabrikatlar) nizamnamə kapitalını formalaşdırmalıdır. Müştərək müəssisələrin yaradılmasının yerli iştirakçılar üçün üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lazım olan vəsaitlər çatışmadıqda xarici tərəfdaşların imkanlarından istifadə edilir.

Asiya və yaxın Avropa ölkələri üçün Azərbaycan əlverişli investisiya məkanıdır. 1994-cü ildən başlayaraq xarici investisiyaların cəlb olunması üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Türkiyə investorları Azərbaycanda diversifikasiyalı investisiya siyasəti həyata keçirirlər. Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda sənayenin, kənd təsərrüfatının və ticarətin investisiya resurslarına olan ehtiyacını ödəmək problemi yaranmışdır. İlk dövrlər onların əsas məqsədi mühitin, investisiya imkanlarının və gələcək əməkdaşlıq sahələrinin öyrənilməsi olmuşdur. Bu dövrdən başlayaraq ölkələr arasında investisiya münasibətlərinin qorunması və inkişafı haqqında razılaşmalar qəbul edilərək, qarşılıqlı təminat sisteminin əsasını yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə arasında investisiya münasibətlərinin təhlili göstərir ki, Türkiyənin bazar iqtisadiyyatı sistemində fəaliyyəti, xarici və yerli investisiya mənbələrinə sərbəst çıxış imkanlarının geniş olması müəyyən üstünlük təşkil edir. Bununla yanaşı iqtisadi, sosial, siyasi maraqlar baxımından investisiyalar yaxın dövrlərdə daha səmərəlidir. Bu baxımdan Azərbaycan Türkiyə üçün bu mənada daha uyğun ölkədir. Müştərək müəssisələr milli iqtisadiyyatın istehsal və sosial imkanlarının öyrənilməsinə əsaslanaraq və iqtisadiyyatın mövcud tələblərinə uyğun qurularaq daha səmərəli nəticələr əldə edilməsində təsirli vasitə kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, müştərək müəssisələr mülkiyyət münasibətlərinin müəyyən edilməsində və sosial problemlərinin həllində, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya olunmasında əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcminə görə Türkiyə, ABŞ, Almaniya, Rusiya, Böyük Britaniya, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi, İsveçrə, İtaliya, Norveç, Yaponiya, mühüm rol oynayırlar. Onların arasında xarici investisiyaların həcminə görə Türkiyə birinci yeri tutur [2].

Müştərək müəssisələr öz təsərrüfat fəaliyyətlərində sərbəst olmalarına baxmayaraq, müəyyən maneələr və çətinliklərlə qarşılaşırlar. Çoxlu sayda təlimat və göstərişlər, qiymətlərin qeyri-təkmil olması, bazar haqqında məlumatın azlığı, sənədləşmədə bürokratik qaydalar və s. müştərək müəssisələrin inkişafına maneə olan amillərdir.

İqtisadi islahatlar prosesində prioritet sahələrdə Türkiyə inversiyalarını təmsil edən bir sıra dövlət komissiyaları və qurumları mövcuddur ki, onların vasitəsi ilə Azərbaycanda geniş miqyaslı danışıqlar və

tədqiqat işləri aparılır. Belə integrativ xarici investisiya siyasəti vasitəsilə Türkiyə investisiyaları daha sistemli iqtisadi nəticələr əldə edirlər. Məsələn üçün iqtisadiyyata investisiya qoyan türk şirkətləri və holdinqləri maliyyə bazarının təşkili üçün Türkiyənin investisiyalarının iştirakı ilə yaradılmış bankların fəaliyyətindən istifadə edirlər, eyni zamanda nəqliyyat, tikinti, sığorta kimi sahələrdə Türkiyənin işgüzar təşkilatlarının müştəriləri kimi çıxış edirlər.

2018-ci ilin məlumatlarına görə, Azərbaycanda Türkiyə ilə fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələrin sayı 475 olmuşdur. Bunların 83 - ü sənaye, 81-i tikinti, 199 - ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 18-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 7-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 17 - i informasiya və rabitə, 11-i daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, 23 peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 5-i inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 10 təhsil, 8-i əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 3-ü istirahət və incəsənət sahəsində fəaliyyət göstərirlər.

Türkiyə ilə fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələrdə 26769 nəfər o, cümlədən sənayedə 4178, tikintidə 8877, ticarət, nəqliyyat növlərinin təmirində 9876, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə 462, informasiya və rabitə 869, peşə, elmi və texniki fəaliyyətdə 299 işçi çalışır [3].

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda firmalar əsasən neft və neft - kimya, inşaat, tikinti materialları, yeyinti və yüngül sənaye sahələrində, səhiyyə, xidmət, ticarət və sair sahələrdə fəaliyyət göstərir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyaların əksəriyyəti qoyulmuş vəsaitlərin tez qaytarılması ilə fərqlənən sahələrə yönəldilmişdir. Bu sahələrə yatırılan investisiyalar artıq həmin sahələrdə ilkin kapital yığımı prosesini sona çatdırmış və kapitalın daha iri layihələrə yönəldilməsi mərhələsi başlanmışdır. Bunu canlandırmaq üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən sahibkarlıq mühitini yaxşılaşdıran və investisiyaların cəlbini sürətləndirən tədbirlər hazırlanmalıdır.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycanın Xarici İqtisadi əlaqələri: nailiyyətlər və perspektivlər", AMEA - İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı 2015, 233 s.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, "Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelin: formalaşması və inkişafı problemləri", monoqrafiya, Bakı, 2010, s. 69-85.
3. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: <https://www.stat.gov.az/source/trade/>

Резюме

Сариев А.Б., Самедова Г.Х.

Основные направления совместного сотрудничества Азербайджана и Турции

Интеграция экономики Азербайджана в мировое хозяйство требует использования природных ресурсов республики, прежде всего совместного сотрудничества. Чтобы использовать богатые природные ресурсы и большой промышленный потенциал Азербайджана, важно привлечь зарубежные страны к развитию экономики с использованием передовой техники и технологий. В связи с этим были выдвинуты факторы, определяющие совместное сотрудничество, уровень развития сотрудничества между Азербайджаном и Турцией, недостатки в этой сфере и предложения по их устранению.

Ключевые слова: совместное предприятие, инвестиции, мировая экономика, предпринимательство

Summary

Sariyev A.B., Samedova Q.X.

The Main Directions of Cooperation Between Azerbaijan and Turkey

The integration of the economy of Azerbaijan into the world economy requires the use of natural resources of the republic, rather than all joint ventures. In order to use the rich natural resources and great industrial potential of Azerbaijan, it is important to attract foreign countries to the development of the economy through the use of advanced techniques and technologies. In connection with this, there were

factors that determine the co-operation, the level of development of cooperation between Azerbaijan and Turkey, the shortcomings in this area and the proposals for their elimination.

Key words: joint venture, joint venture, investment, world economy, entrepreneurship

BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Tağıyev Arif Məmməd həsən oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti

a_taqiev@mail.ru

Xülasə: Məqalə Azərbaycanın müasir beynəlxalq iqtisadi əlaqələri kontekstində Azərbaycan-Türkiyə ticarət münasibətlərinin müasir durumu və inkişafı dinamikasına həsr edilir. İlk növbədə, məqalədə Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin ümumi mənzərəsi və inkişafı dinamikası, beynəlxalq ticarət əlaqələri haqqında geniş məlumat verilir. Daha sonra məqalədə ölkənin ümumi xarici ticarət fəaliyyətində Azərbaycan-Türkiyə ticarət münasibətlərinin rolu, xüsusi çəkisi və inkişafı istiqamətləri haqqında müəllif araşdırmaları yer alır.

Açar sözlər: milli iqtisadiyyat, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, xarici ticarət, ixrac, idxal

Müasir dövrdə hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi, ilk növbədə, onun dünya təsərrüfatı sistemində tutduğu mövqe və integrasiya səviyyəsi ilə ölçülür. Odur ki, milli iqtisadiyyatın inkişafında beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin səviyyəsi ölkənin əsas makroiqtisadi nailiyyətlərindən biri hesab edilir. Milli iqtisadiyyatın ümumdünya iqtisadiyyatına integrasiyası son dərəcə aktual və səmərəli bir fəaliyyət olmaqla bərabər, eyni zamanda olduqca geniş, mürəkkəb və çoxsahəli münasibətləri əhatə edir. Belə geniş fəaliyyəti tam həcmdə həyata keçirmək ancaq yüksək iqtisadi potensiala malik olan dövlətlərə nəsisib olur. Bu mənada, müasir dünya təsərrüfatına integrasiya ölkədən beynəlxalq standartlara və müasir dünya bazarlarının tələbatına cavab verə biləcək iqtisadi sistem yaratmağı, elmi-texniki və texnoloji baxımdan, keyfiyyət və qiymət baxımından dünya bazarlarında rəqabət apara biləcək məhsul və xidmətlərin təşkilini tələb edir. Hazırda dünya təsərrüfatı sisteminə integrasiyanın əsas problemi bu sistem daxilində mövcud olan beynəlxalq əmək bölgüsündə bərabər səviyyəli tərəfdaş kimi çıxış etmək, mövcud rəqabət mühitinə dözümlü olmaq, özünün iqtisadi təhlükəsizliyini və davamlı inkişaf tempini saxlamaq kimi məsələlərlə bağlıdır [1].

Odur ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqə və münasibətlərin inkişafı və genişləndirilməsi, ilk növbədə, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsini, onun daxili dayaqlarının daha da möhkəmləndirilməsini, ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasını, ölkədə sabit siyasi-ictimai və makroiqtisadi mühitin yaradılmasını, daxili bazarların və daxili istehsalçıların rəqabətqabiliyyətliliyinin inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Bu gün, əsas Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan dövlətinin xarici iqtisadi siyasətinin strateji istiqamətlərini dünya ölkələri ilə həm birbaşa, həm müxtəlif beynəlxalq qurumlar daxilində bərabərhüquqlu tərəf müqabil kimi fəaliyyət sahələri təşkil edir. Hazırda Azərbaycanı dünyanın 130-dan çox ölkəsi ilə ticarət əlaqələri birləşdirir və müsbət haldır ki, son 15 ildə ölkənin xarici ticarət balansını müsbət saldo ilə yekunlaşır. Bu isə ölkənin ixrac potensialının artırılması ilə bərabər ölkəyə əlavə xarici valyuta axınıni təmin edir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dövlətinin xarici iqtisadi siyasətinin prioritetlərinin təhlili göstərir ki, ölkəmizin dünya təsərrüfatı sisteminə integrasiyasında iki qlobal səviyyə üzrə integrasiya əsas istiqamət kimi qəbul edilmişdir: birinci səviyyədə-regional təsərrüfat sistemi daxilində integrasiya və ikinci səviyyədə-ümumdünya təsərrüfatı sisteminə integrasiya. Hazırda xüsusilə regional xarakterli MDB, Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlığı Birliyi, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qoşulmama Hərəkatı

ölkələri, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər beynəlxalq qurumlara daxil olan ölkələr arasında Azərbaycan kifayət qədər nüfuzlu ölkələrdən birinə çevrilməklə bu təşkilatların global xarakterli ümumi fəaliyyət siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində aktiv iştirak etməkdədir. Son illərdə ölkəmizdə keçirilən müxtəlif xarakterli çoxsaylı beynəlxalq konfranslar, simpoziumlar, biznes forumlar, sərgilər, müsabiqələr, idman yarışları və eyni zamanda digər xarici ölkələrdə keçirilən tədbirlərdə ölkəmizin və onun subyektlərinin müvəffəqiyyətlə təmsil olunması ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun yüksəlməsinin bariz nümunəsidir. Bu tədbirlərdən xüsusilə ölkəmizdə bir neçə dəfə Qoşulmama Hərəkatı kimi geniştərkibli və nüfuzlu bir təşkilata üzv olan ölkələrin dövlət başçıları və hökumət rəhbərlərinin Zirvə Görüşlərinə ev sahibliyi etməsi və 2019-2022-ci illərdə təşkilata sədrliyin yenidən Azərbaycana etibar edilməsi ölkəmizin dünya arenasında beynəlxalq nüfuzunun nə dərəcədə yüksəlməsinin bariz nümunəsidir. Xüsusən qeyd etmək yerinə düşər ki, Qoşulmama Hərəkatının görüşlərdə də 120-yə qədər üzv dövlətlərlə yanaşı, hər dəfə dünyanın nüfuzlu 10-dan çox beynəlxalq təşkilatının və müşahidəçi statusu qismində 20-yə qədər dövlətin nümayəndələrinin iştirak etməsi bu təşkilatın global xarakterli platformasını, onun güclü iqtisadi dayaqlarının mövcudluğunu bir daha sübut edir. Təsadüfüdür ki, Hərəkata üzv olan dövlətlərdə dünya əhalisinin böyük bir qismi, təxminən 55 faizi yaşayır. Eyni zamanda dünyanın karbohidrogen ehtiyatlarının 60-75 faizi bu ölkələrin payına düşür. Təbii ki, belə bir mötəbər təşkilatın görüşünün keçirilməsinə ev sahibliyi etməyin və eyni zamanda təşkilata növbəti 3 il üçün sədrliyin həvalə edilməsi üzv ölkələrin Azərbaycan dövlətinə, xalqına və bir şəxsiyyət kimi cənab İlham Əliyevə olan inamın, etimadın və bir siyasi lider kimi dünya siyasi arenasında nüfuzunun təzahürüdür. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın son illərdə əldə etdiyi sosial-iqtisadi nailiyyətləri dünyanın mötəbər beynəlxalq iqtisadi və maliyyə qurumları, reyting agentlikləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Təsadüfüdür ki, dünyanın iqtisadi “beyin mərkəzi” hesab edilən nüfuzlu Davos İqtisadi Forumu son illər üzrə hesabatlarında Azərbaycanın Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndeksini 138 ölkə arasında 30-35-ci yerlərdə, Dünya Bankının nüfuzlu “Doinq Business 2020” biznes mühitinin qiymətləndirilməsi hesabatında 190 ölkə arasında 20 yerdə qərarlaşıaraq dünyanın 20 ən inkişafçı dövlətləri sırasına daxil edilmişdir. Bunlardan əlavə bu gün Azərbaycan Avrasiyada mühüm tranzit və logistika mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Ötən ilin əvvəlində Çində keçirilən “Bir kəmər-bir Yol” Forumuna Azərbaycanın dəvət olunması və iştirakı bir daha sübut etdi ki, o, Avropa və Asiyanı birləşdirən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi layihəsinin tərkib hissəsi və əsas iştirakçılarından biri kimi xüsusi əhəmiyyətli bir dövlətdir. Bu nəqliyyat dəhlizinin bütövlükdə və onun ayrı-ayrı elementlərinin reallaşdırılmasına mane olan bütün beynəlxalq və regional səviyyəli düşmənlərin söylərinə baxmayaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyevin siyasi iradəsi və beynəlxalq nüfuzu nəticəsində öz həllini tapa bildi və uğurla icra edilməkdədir.

Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq təşkilatlardan biri üzv ölkələrin sayına görə dünyanın əksər islam ölkələrini (28 ölkə) özündə birləşdirən İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). İslam Konfransı Təşkilatı müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın integrasiya oldunduğu ilk regional səviyyəli təşkilatdır [3].

Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biri də, dünyanın müxtəlif inkişaf səviyyəsinə, siyasi-ictimai quruluşuna, coğrafi mövqeyinə və digər əlamətlərinə malik ölkələri ilə birbaşa iqtisadi və sosial-ictimai xarakterli əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsidir.

Təbii ki, bu ölkələrdən biri və ən önəmlisi qardaş Türkiyə Respublikasıdır. Türkiyə ilə Azərbaycanın siyasi-ictimai və sosial-iqtisadi əlaqələrinin çox qədim tarixi vardır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bu əlaqələrin müstəvisi daha da genişlənmiş, Türkiyə, müstəqil dövlət kimi dünya siyasi və iqtisadi arenasına yeniçə ayaq basan Azərbaycan üçün bir dayaq nöqtəsi, güvənc yeri olmuşdur. Əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev və Türkiyənin o vaxtkı Baş naziri Süleyman Dəmirəl tərəfində qoyulmuş və hazırda ölkə prezidentləri İlham Əliyev və Rəcəb Təyyub Ərdoğan tərəfindən müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirilən iki ölkəarası beynəlxalq əməkdaşlıq özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Hazırda iki dövlət arasında beynəlxalq əməkdaşlığın bütün istiqamətləri, o cümlədən, xarici ticarət, kapitalın hərəkəti, əmək miqrasiyası, sosial-iqtisadi, hərbi quruculuq və ictimai xarakterli əlaqələr üzrə daim inkişaf etməkdə olan dayanaqlı münasibətlər sistemi yaradılmışdır. Belə ki, son 5 ildə iki ölkə arasında əsas beynəlxalq ticarət əlaqələri üzrə

statistik göstəricilərin dinamikası bu əlaqələrin yüksələn xətt üzrə inkişaf etdiyini əyani olaraq sübut edir (bax. Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Azərbaycan-Türkiyə dövlətlərarası ticarət dövriyyəsi haqqında məlumat
(milliyon ABŞ dolları)

s/s	Əməliyyatların adı	İ L L Ə R				
		2016	2017	2018	2019	2020
1	İki ölkəarası ümumi ticarət dövriyyəsi	2 368.0	2 668.0	3 403.0	4 510.0	4 161.0
	Əvvəlki ilə nisbətən artım %	-	112.7	127.6	132.5	92.3
2	- ixrac	1 186.0	1 394.0	1 826.0	2 863.0	2 598.0
3	- idxal	1 182.0	1 274.0	1 577.0	1 647.0	1 563.0
4	- ticarət saldosu	4.0	120.0	249.0	216.0	35.0
5	- iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin ölkə üzrə ümumi ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisi. %	10.8	11.1	11.0	13.5	17.0

Cədvəl AR DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [6].

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın ticarət tərəfdaşları arasında bütün illər ərzində Türkiyənin rolu kifayət qədər yüksək olmuşdur. İki ölkəarası ümumi ticarət dövriyyəsinin ölkə üzrə ümumi ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisi 2016-cı ildə 10.8 faiz, 2017-ci ildə 11.1 faiz, 2018-ci ildə 11.0 faiz, 2019-cu ildə 13.5 faiz və 2020-ci ildə 17.0 faiz olmaqla əsasən İtaliyadan sonra ikinci yerdə qərarlaşmışdır. 2020-ci ildə isə Azərbaycanın idxalında Türkiyənin payı 14.6 faiz təşkil etməklə Rusiyadan sonra (18.3 faiz) ikinci yerdə, ixracda isə Türkiyənin payı 18.9 faiz olmaqla İtaliyadan sonra (30.4 faiz) yenə də ikinci yerdə olmuşdur.

İki qardaş ölkə arasındakı ticarət əlaqələrinin inkişaf perspektivləri haqqında “AzərTac”-ın 10 dekabr 2021-ci il tarixli, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin analitiki Aminə Bayramovaya istinadən xəbər vermişdir ki, “2020-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə liderlərinin Azərbaycan-Türkiyə Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının VIII iclasındakı çıxışında bu rəqəmin 15 milyard dollara çatdırılmasının hədəfləndiyi qeyd edilib. Ölkələr bu hədəfə nail olmaq üçün bir sıra sazişlər imzalayıb” [5].

Adı çəkilən ticarət sazişindəki hədəflərə çatmaq və ümumiyyətlə, iqtisadi əlaqələrin daha da intensivləşdirilməsinə təsir göstərə biləcək amillərdən biri də işqaldan azad olunmuş ərazilərimizə Türkiyə investisiyalarının və istehsal resurslarının cəlb olunması ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: Avropa nəşriyyatı, 2014, 350 s.
2. Muradov Ə.C, Bağırzadə E.R. “Azərbaycan iqtisadiyyatı (infoqrafika). Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2021, 208 s.
3. Musayeva C.Q., Tağıyev A.M. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Avropa nəşriyyatı. 2018, 430 s.
4. Qədirov A., Əzizov A., Əhmədova S. Beynəlxalq ticarət əməliyyatları. Dərs vəsaiti. Bakı: BBU-nun nəşriyyatı. 2017, 256 s.
5. “AzərTac”-ın 10 dekabr 2021-ci il tarixli məlumatı
6. www.azstat.gov.az

Резюме

Тагиев А.М.

Перспективы развития торговых отношений Азербайджан-Турция в рамках международного сотрудничества

Статья посвящена современному состоянию и динамике развития азербайджано-турецких торговых отношений в контексте современных международных экономических отношений Азербайджана. Прежде всего, в статье представлена подробная информация об общей картине и динамике развития международных экономических отношений Азербайджана, а также его международных торговых отношений. Также статья содержит авторское исследование о роли и направлениях развития азербайджано-турецких торговых отношений в контексте общей внешнеэкономической деятельности страны.

Ключевые слова: национальная экономика, международные экономические отношения, внешняя торговля, экспорт, импорт

Summary

Tagiyev A.M.

Development Perspectives of Azerbaijan-Turkey Trade Relations in the Framework of International Cooperation

The article is dedicated to the current state and dynamics of development of Azerbaijan-Turkey trade relations in the context of modern international economic relations of Azerbaijan. First of all, the article provides detailed information about the overall picture and the dynamics of the development of international economic relations in Azerbaijan, as well as international trade relations. Then the article contains the author's research on the role and directions of development of the Azerbaijani-Turkish trade relations in the general foreign economic activity of the country.

Key words: national economy, international economic relations, foreign trade, exports, imports

BİRBAŞA İNVESTİSİYALAR SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ

Yəhyayeva Aynurə Yusif qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

yehyayeva1@gmail.com

Xülasə: Məqalədə beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Birbaşa investisiyalar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın rolu açıqlanmışdır. Birbaşa xarici investisiyaların mahiyyəti, əsas üstünlükləri və milli iqtisadiyyata təsiri araşdırılmışdır. Birbaşa xarici investisiyaaların cəlb edilməsinə təsir göstərən amillər tədqiq edilmişdir. Azərbaycanla cəlb edilən və xaricə yönəldilən birbaşa investisiyaların mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: birbaşa xarici investisiyalar, beynəlxalq əməkdaşlıq, milli iqtisadiyyat, ölkə, istehsal

Müasir dövrdə xarici tərəfdaşlar arasında investisiya əməkdaşlığının vəziyyətini nəzərdən keçirmək, habelə iqtisadi inkişafa təsirini təhdqiq etmək böyük maraq kəsb edir. İnvestisiya əməkdaşlığının inkişafının müasir problemlərinin öyrənilməsi milli iqtisadiyyatların obyektiv elmi əsaslı investisiya siyasətinin formalaşdırılması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün zəruridir. Dünya bazarında investisiya əməkdaşlığının inkişafında əsas problem regional disbalans, xüsusən də bəzi ölkələrin beynəlxalq investisiya axınlarına çıxışının olmamasıdır. Bu şərtlər investorun mənfəət və dividendlər üzərində sərəncam vermək hüququnu qeyd-şərtsiz təmin etmək, kapitalın sərbəst hərəkətini təmin etmək, beynəlxalq investorlar üçün

gələcək öhdəliklərin qəbulundan təminat sistemini təkmilləşdirmək məqsədilə investisiya qanunvericiliyini qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun sistemləşdirməklə tənzimlənməlidir.

İnvestisiya əməkdaşlığı dövlətə təkcə istehsalın texnoloji strukturunu yeniləmək imkanı deyil, həm də, kadrların idarə edilməsi, yeni sənaye sahələrinin yaradılması və bir sıra digər imkanlar verir.

İnvestisiya sahəsində əməkdaşlıq birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) axınına səbəb olur. BXİ axını milli iqtisadiyyatın davamlı, keyfiyyətli, tarazlı inkişafına və yenidən qurulmasına, ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına töhfə verməlidir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi, ilk növbədə, xarici bazarlara üstünlük təşkil edən qabaqcıl yüksək texnologiyalı və bilik tutumlu sənaye sahələrinin inkişafı üçün xarici kapitalın cəlb edilməsi ilə təmin edilə bilər. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycanın BXİ siyasətini həm xarici aktivlərin cəlb edilməsinə, həm də gələcək investisiyaların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəltmək məqsəduyğun görünür. BXİ-nin cəlb edilməsi dövlətin əsas fəaliyyətidir. Dövlətə BXİ lazımdır, çünki o, kapital, idarəetmə bacarıqları, ixrac bazarlarına çıxış təmin edir.

Müasir iqtisadiyyatda sərmayələr, o cümlədən BXİ-lər ölkələrin iqtisadi inkişafına təsir göstərən digər amillər arasında mühüm rol oynayır. BXİ ilə işin prioritet forması sənayenin aparıcı sektorlarına və ciddi modernləşdirmə tələb edən sektorlara, habelə ixrac yönümlü layihələrə vəsaitlərin daxil olması olmalıdır.

BXİ bütün ölkələrdə, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) iqtisadi inkişafın mühüm elementidir. BXİ iqtisadi inkişafa güclü təsir göstərir. Makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən onlara tez-tez məşğulluq, rəqabətqabiliyyətlik, yüksək məhsuldarlıq və texnologiyanın yayılmasının generatorları kimi baxılır. İEOÖ üçün XBI ixracın artması, beynəlxalq bazarlara və beynəlxalq valyutalara çıxış deməkdir. Onlar bank kreditlərini əvəz edən mühüm maliyyə mənbəyidir.

Bəziləri xarici investisiyaları iqtisadiyyatın dinamik və innovativ inkişafı üçün zəruri şərt kimi şərh edirlər. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas vəzifəsi xarici kapital axınını artırmaq üçün əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması olmalıdır. İnvestisiyaların cəlb edilməsinin formaları, həcmələri, istiqamətləri bazar mexanizmləri ilə tənzimlənməlidir. Beləliklə, dövlətin vəzifəsi, ilk növbədə, bazara beynəlxalq investisiya əməkdaşlığının inkişaf dərəcəsini müstəqil şəkildə tənzimləməsinə imkan verməkdir.

Ölkə iqtisadiyyatına BXİ-nin cəlb edilməsinin tərəfdarları hesab edirlər ki, xarici kapitalın inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyata faydalı təsiri sərmayənin formasından asılı olmayaraq, qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərəcək. Onların fikrincə, sənayeyə birbaşa sərmayə yatırılması nəinki ölkənin milli sərvətinin xalis artmasına səbəb olur, həm də texniki və mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə töhfə verən, ixtisaslı kadrların hazırlanmasına şərait yaradan xarici mütəxəssislərin axınına səbəb olur.

Başqa bir nöqtəyi-nəzər isə əksinə, BXİ-nin iqtisadi sistemə mənfi təsir də göstərdiyini qeyd edir. Onlar hesab edirlər ki, BXİ alıcı ölkənin xarici investorlardan asılılığının müxtəlif formasını yaradır və çox vaxt xarici borcun artmasına səbəb olur. Belə neqativ təsirlərin qarşısını almaq üçün onların fikrincə, dövlət xarici kapitalın ən prioritet iqtisadi sektorlarda iştirakını məhdudlaşdırmalı və onun cəlb edilməsinin formalarını, həcmi və istiqamətlərini ciddi şəkildə tənzimləməlidir.

BXİ-nin əsas üstünlüklərinə daxildir:

1. Birincisi, BXİ böyük ölçüdə yeni istehsalın yaradılmasına, mövcud istehsalın səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edir;

2. İkincisi, BXİ müəssisənin rəqabət qabiliyyətini artırır, xarici iqtisadi potensialı üzə çıxarır, həmçinin əmək məhsuldarlığını artırır.

3. İnnovativ layihələrin sayının artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi şəraitində sahibkarlıq subyektlərinin BXİ-dən səmərəli istifadə etməsi prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir. İstənilən səmərəlilik səviyyəsinə çatdıqda, xarici investisiyalar istehsal həcmi artmasına, iş yerlərinin yaradılmasına, beynəlxalq sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin rentabelliyyətinin artmasına, dövlət və regional büdcələrin doldurulmasına, gəlir səviyyəsinin artmasına və sosial müdafiənin gücləndirilməsinə səbəb olur [2, s.40].

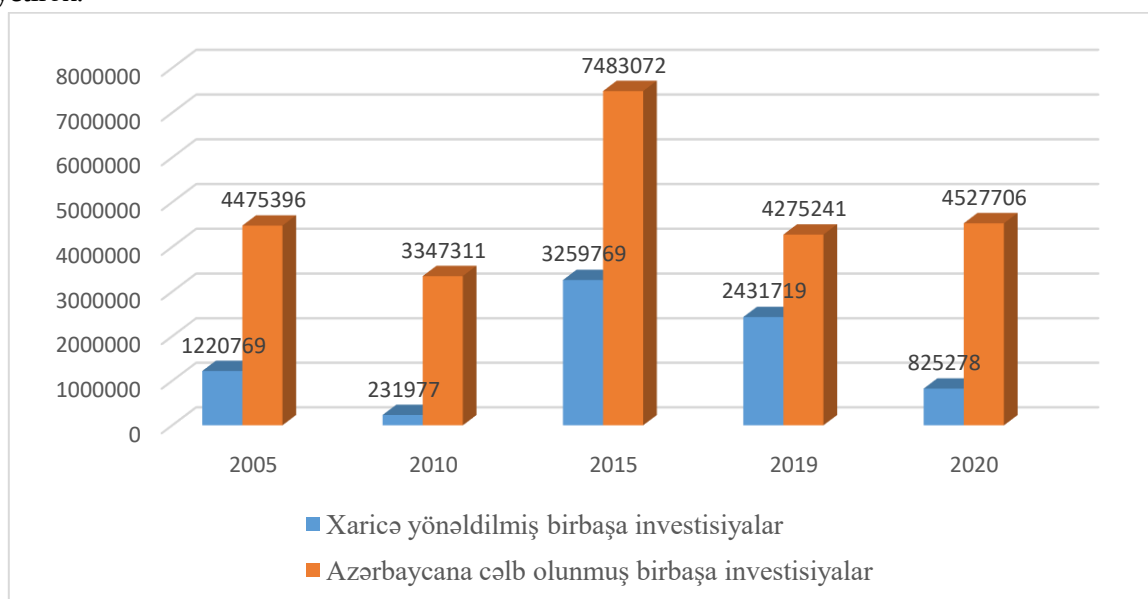
Beləliklə, BXİ xarici investorların müəyyən bir ölkənin iqtisadiyyatına uzunmüddətli iqtisadi marağının qiymətləndirilməsinin mühüm göstəricisidir və onlar həm də milli iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərini əks etdirir.

Bir ölkənin BXİ üçün cəlbediciliyi bu sahədə dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması zamanı nəzərə alınmalı olan bir sıra müəyyənədicə amillərdən asılıdır. BXİ-nin cəlb edilməsinə aşağıdakı amillər təsir göstərir:

1. Siyasi amillər.
2. İqtisadi amillər - iqtisadi artımın yüksək templəri, məzənnənin sabitliyi, real faiz dərəcəsi, səhm və istiqraz bazarının likvidliyi, bank sisteminin sabitliyi, makroiqtisadi sabitlik.
3. Xarici investorlar üçün stimullar – vergi güzəştləri.
4. Digər amillər - işçi qüvvəsinin təhsili və bacarıqları, biznes imkanları, yerli rəqabət və s [3, s.19].

BXİ əksər ölkələrdə, xüsusən də İEOÖ-lərdə mühüm rol oynayır. BXİ istehsal müəssisələrinin qurulmasına kömək etmək üçün əhəmiyyətli kapital axını təmin edir. BXİ-nin cəlb edilməsi üçün əsas şərtlərdən biri qloballaşma proseslərinin inkişafıdır.

Azərbaycanın biraşa investisiyalarla bağlı mövcud vəziyyətini öyrənmək üçün aşağıdakı şəkilə diqqət yetirək.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Şəkil. Azərbaycanın biraşa investisiyaları, milyon ABŞ dolları

Şəkildən göründüyü kimi, Azərbaycana cəlb edilmiş və xaricə yönəldilmiş biraşa investisiyalar qeyri-bərabər şəkildə artmışdır. Məsələn, 2020-ci ildə Azərbaycana cəlb olunmuş biraşa investisiyaların həcmi 2015-ci ilə nisbətən 2955366 milyon ABŞ dolları və yaxud 65,3% azalmış, digər illərə nisbətən isə artmışdır. Bu artım 2005-ci ilə nisbətən 1,2%, 2010-cu ilə nisbətən 35,3%, 2019-cu ilə nisbətən isə 5,9% təşkil etmişdir. Xaricə yönəldilmiş investisiyalar isə 825278 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu ilə nisbətən 3,6 dəfə artmış, 2005-ci ilə nisbətən 47,9%, 2015-ci ilə nisbətən 3,9 dəfə, 2019-cu ilə nisbətən isə 2,9 dəfə azalmışdır. Bütün dövrlər ərzində cəlb olunanlar xaricə yönəldilənlərdən çox olmuşdur.

BXİ-nin cəlbediciliyinin artırılması üçün beynəlxalq əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması tələb olunur. Bunun üçün BXİ-nin stimullaşdırılması siyasətinin gücləndirilməsi tələb olunur.

Milli iqtisadiyyata BXİ axınının stimullaşdırılması ümumi iqtisadi və institusional şəraiti tənzimləyən mexanizmlərin daha fəal istifadəsinə gətirib çıxarır. Onlardan ən mühümləri aşağıdakılardır:

- BXİ-nin cəlb edilməsi siyasəti ilə sənaye siyasəti arasında aydın əlaqənin təmin edilməsi, bununla əlaqədar olaraq sənayenin inkişaf perspektivlərindən asılı olaraq investorlar üçün stimulların məqsədyönlü şəkildə tətbiq edilməsi;
- investorun mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı risklərin minimuma endirilməsi.

Bunlar beynəlxalq investisiya əməkdaşlığının genişləndirilməsinə ən mühüm istiqamətlərdir. Bunlarla bərabər, investisiya əməkdaşlığının genişləndirilməsi üçün mövcud münasibətlərin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və yeni mexanizmlərin yaradılması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.
2. Астахова В.Ю. Перспектива инвестиционного сотрудничества ЕАЭС. Взаимные и прямые инвестиции в ЕАЭС / В. Ю. Астахова // Экономика и бизнес: теория и практика, 2021, № 12-1(82), с. 38-41
3. Осей Д.Д. Иностранные инвестиции и их значения для рыночной экономики. Финансовые исследования № 4 (53) 2016, с.14-21

Резюме

Яхьяева А.Ю.

Международное сотрудничество в сфере прямых инвестиций

В статье обосновывается необходимость международного сотрудничества. Объявлена роль международного сотрудничества в сфере прямых инвестиций. Изучены сущность, основные преимущества и влияние прямых иностранных инвестиций на национальную экономику. Исследованы факторы, влияющие на привлечение прямых иностранных инвестиций. Проанализировано текущее состояние прямых инвестиций, привлеченных в Азербайджан и направленных за границу.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, международное сотрудничество, национальная экономика, страна, производство

Summary

Yahyaeva A.Y.

International Cooperation in the Field of Direct Investment

The article substantiates the need for international cooperation. The role of international cooperation in the field of direct investment has been announced. The essence, main advantages and impact of foreign direct investment on the national economy have been studied. The factors influencing the attraction of foreign direct investment have been studied. The current state of direct investments attracted to Azerbaijan and directed abroad is analyzed.

Key words: foreign direct investment, international cooperation, national economy, country, production

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ İQTİSADİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNDƏ PRİORİTETLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Zeynalova Səadət Cümşüd qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

s_zeynalova@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanla Türkiyə Cümhuriyyətin iqtisadi münasibətlərinin nəzəri qiymətləndirilməsindən, real-praktik fəaliyyətə doğru istiqamətləndirilmiş mövcud əlaqə və perspektivlərin dəyərləndirilməsindən bəhs olunur. Azərbaycanın müstəqillik qazandıqdan sonra bu günkü inkişafa nail olmaq Türkiyə Respublikası ilə yanaşı digər dövlətlərlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin qurulması, alınan kreditlər, qoyulan investisiyar hesabına əldə edilmişdir.

Açar sözlər: idxal, ixrac, ticarət dövriyyəsi, iqtisadi əlaqələr, investisiya

Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycanın çoxcəhətli əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin söylədiyi “bir millət iki dövlət” devizinə və tarixi-mədəni qardaşlıq prinsipinə əsaslanan strateji tərəfdaşlığa əsaslanan münasibətlər müəyyən edir. Türkiyə Cümhuriyyəti ilə iqtisadi əlaqələrimiz dərin tarixi köklərə dayansa da, müstəqilliyimizi qazandıqdan sonra münasibətlərimiz daha da geniş vüsət almışdır. Türkiyə ilə ölkəmiz arasında sıx iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri ayrı-ayrı saələrdə, o cümlədən ticarət əlaqələrinin aparılmasında özünü göstərir. Eyni zamanda qeyd edək ki, Türkiyə ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrimiz əsasən 01.11.1993-cü il tarixli “Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Anlaşması” əsasında davam etməkdədir. Buna görə də hər iki tərəfin bir-birlərini “Daha çox güzəştə gedən ölkə statusu”nda tanımaları qərarlaşdırılmışdır. Digər tərəfdən imzalanan bir çox anlaşma və müqavilələr isə ikitərəfli iqtisadi, o cümlədən, ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi üçün böyük zəmin yaratmışdır.

İki dövlət arasında əlaqələrin qurulması iqtisadi inkişafda daha da geniş vüsət almışdır. Ölkəmizin Türkiyə Cümhuriyyəti ilə ticarət münasibətləri artıq iyirmi ili ötüb keçən tarixi mərhələyə keçmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft bölməsinə iri həcməldə investisiya yatan dövlətlərdən biri Türkiyə Respublikası sayılır. Azərbaycan şirkətləri isə iqtisadi müttəfiqinin iqtisadiyyatının, əsas-ətibarilə, kimya və energetika sahələrinə kapital yönəlmişdirlər. İnvestisiya qoyuluşlarının həcmi Azərbaycandan Türkiyəyə 19,5 milyard dollar, Türkiyədən Azərbaycana isə 11 mlrd. dollar təşkil etmişdir (2002-2019-cu illərdə).

2020-ci təqvim ilinin ilk 6 ayı ərzində iqtisadi fəaliyyət növlərinə edilən xarici investisiyaların birbaşa təyinat növünə görə Türkiyə Birləşmiş Krallıqdan sonra ikinci yerdə olmuşdur (Türkiyənin birbaşa xarici investisiyalarda xüsusi çəkisi 12,3 faiz və yaxud 25,9 milyon ABŞ dolları olmuşdur). Azərbaycan dövlətinin Türkiyə şirkətlərinə qoyduğu xarici investisiyaların həcmi 2020-ci maliyyə ilində nisbət ifadəsində 6 faiz olmaqla (pul ifadəsində 39,2 milyon dollar) səkkizinci yeri tutmuşdur. Azərbaycan dövləti tərəfindən birbaşa xarici investisiya transferlərindən ən böyüyü Türkiyə Respublikasında “SOCAR Turkey”-in icra elədiyi layihələrlə əlaqədar yönəltdiyi həcmdədir (2008-ci ildə “Petkim”-in səhmlərini satın almaqla bu ölkənin energetika bazarına ticarət inteqrasiyası olunmuşdur). Hazırda əldə edilən investisiya ilə əməkdaş ölkənin neft-kimya xammalına tələbatının 18 faizi ödənilir. “SOCAR Turkey” Türkiyə Respublikasının və ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən çox əhəmiyyətə malikdir. Qoyulan investisiyalar əsasən neft-emalı, neft-kimya və təbii qaz sahələrinə yönəldilmişdir. Bu layihələrin dəyərinin investisiya resursunun 6,3 milyard dollarını təqdim etmiş, İzmirin Əliağa limanında 2019-cu ildən fəaliyyət göstərən, hazırda Türkiyə Respublikasının ilkin emal olunan neftə tələbatının iyirmi beş faizini təmin edən “Star” neft-emalı zavodunu misal göstərə bilərik. Bu zavod Türkiyənin enerji qıtlığını aradan qaldırmaq üçün təyyarə yanacağı, mayeləşdirilmiş təbii qaz istehsal edərək, qardaş ölkəyə illik təxminən ABŞ dolları ekvivalentində 1,5 milyard pul vəsaiti qazanmağı vəd edir.

Ölkəmiz Türkiyənin alternativ enerji mənbələrinə investisiya yatırır. Bu sahədə ətraf mühitin qorunmasını və enerji xərclərinə qənaət edilməsini həyata keçirən “Petkim” külək enerjisi stansiyasını (“Petkim” RES) misal göstərə bilərik. “Petkim” RES-in istifadəyə verildikdən sonra İzmirin Əliağa ərazisində karbon emissiyaları 120000 ton azalmış və elektrik enerjisinin istehsalı 22 % artmışdır.

Energetika sənayesində istehsal və emaldan əlavə, enerjinin daşınması, paylanması, kommunikasiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqəli SOCAR-ın Türkiyə Respublikasında önəmli investisiyaları vardır ki, bunlara misal olaraq “SOCAR Terminal”, “SOCAR Depolama”, “SOCAR Dağıtım”, və digər əhəmiyyətli satınalma şirkətlərini qeyd edə bilərik.

Ölkəmizin neft-kimya, neft-emalı, energetika və digər sənaye sahələrini əhatə edən yatırımların Türkiyə dövlətinin enerji sisteminin təhlükəsizlik, təbii ətraf mühitin qorunması, əhalisinin rifahı səviyyələrinin yüksəldilməsi fəaliyyətində çox önəmli paya malik olduğunu aydın görmək olar.

Türkiyə Respublikasının Azərbaycana investisiya yatırdığı əsas sahələrdən biri neft sənayesi ilə əlaqədar olmayan fəaliyyət hesab edilir. Azərbaycanda Türk şirkətlərinin fəaliyyət göstərdiyi əsas sahələrə maliyyə, sığorta, inşaat, informasiya, rabitə, qida istehsalı, tekstil, nəqliyyat sektorları aid edilir. Maliyyə, sığorta sahəsində investisiyalara Türkiyə mənşəli “Azərbaycan Sənaye Bankı”, “Ziraat Bank Azərbaycan”,

“Azər Türk Bank”larını, neft-qaz sahəsində isə “Azəri-Çıraq-Günəşli”, “Şahdəniz”, “Kürdaşı” və “Alov” kimi layihələrdə Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığını misal göstərə bilərik.

Qarşılıqlı investisiya həcmi artırmaq üçün Azərbaycan və Türkiyə Respublikası geniş maliyyə imkanlarına malikdirlər. Beləliklə, Azərbaycanla Türkiyə arasında imzalanmış memorandumun tam miqyaslı icrası ilə tarixi əhəmiyyətli Naxçıvan, “Ələt-Culfa” dəmir yolu nəqliyyat dəhlizləri şəbəkəsinin “Qars-İğdır-Culfa” dəmir yolu xəttinə inteqrasiyası ilə gələcəkdə iki ölkənin vahid nəqliyyat-logistika sisteminin dövrüyyəsi arta bilər.

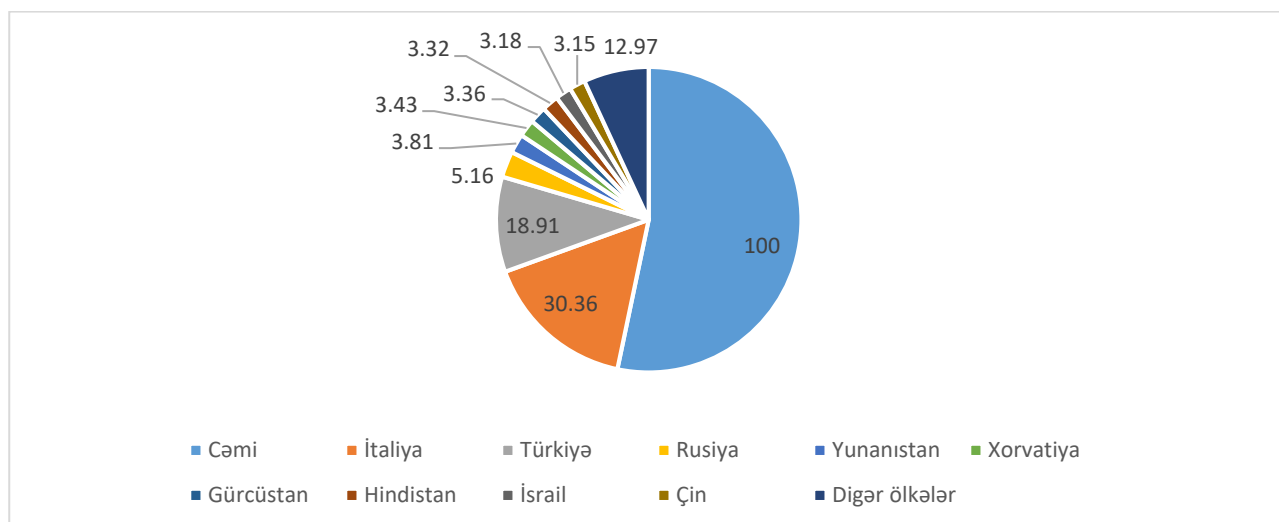
Cədvəl 1

Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələri (min ABŞ dolları)

İllər	İdxal	İxrac	Xarici ticarət dövrüyyəsi
2016	1 181 578,1	1 185 663,1	2 367 241,2
2017	1 273 792,6	1 393 786,1	2 667 578,7
2018	1576 829,5	1 825 980,2	3 402 809,7
2019	1 646 880,9	2 862 688,0	4 509 568,9
2020	1 563 048,0	2 597 776,6	4 160 824,6
Mənbə [3]			

Cədvəldən görünür ki, Azərbaycanın Türkiyəyə ixracında 2016-2020-ci illər arasında artım özünü göstərmişdir. Bunun səbəbi isə ölkəmizin dünyaya sürətlə inteqrasiya olunması və yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsalı nəticəsində Türkiyənin ölkəmizə göstərdiyi önəmdir. Qardaş ölkədən idxalımız 2016-2020-ci illərdə artmışdır. 2019-cu ilə nisbətən 2020-ci il üzrə istər idxalda, istərsə də ixracda azalma müşahidə edilmişdir. Bu da pandemiya ilə əlaqədardır.

Dünyanın digər ölkələri kimi, 2020-ci ildə Azərbaycan dövlətinin xarici-iqtisadi mövqeyi Covid-19 pandemiyasının təsirləri və əsas ixrac məhsullarının qiymətlərinin dəyişimi şəraitində formalaşmışdır. Dövlət Gömrük Komitəsinin (DGK) məlumatlarına görə xarici ticarətin dövrüyyəsi 2020-ci ildə 24.5 milyard ABŞ dolları olmuşdur ki, bunun da 13.7 mlrd. dolları (və ya 56%-i) ixracın, 10.7 mlrd. dolları (və ya 44%-i) isə idxalın payına düşmüşdür. Xarici ticarət balansında 3000000000 ABŞ dolları məbləğində müsbət saldo əmələ gəlmişdir.

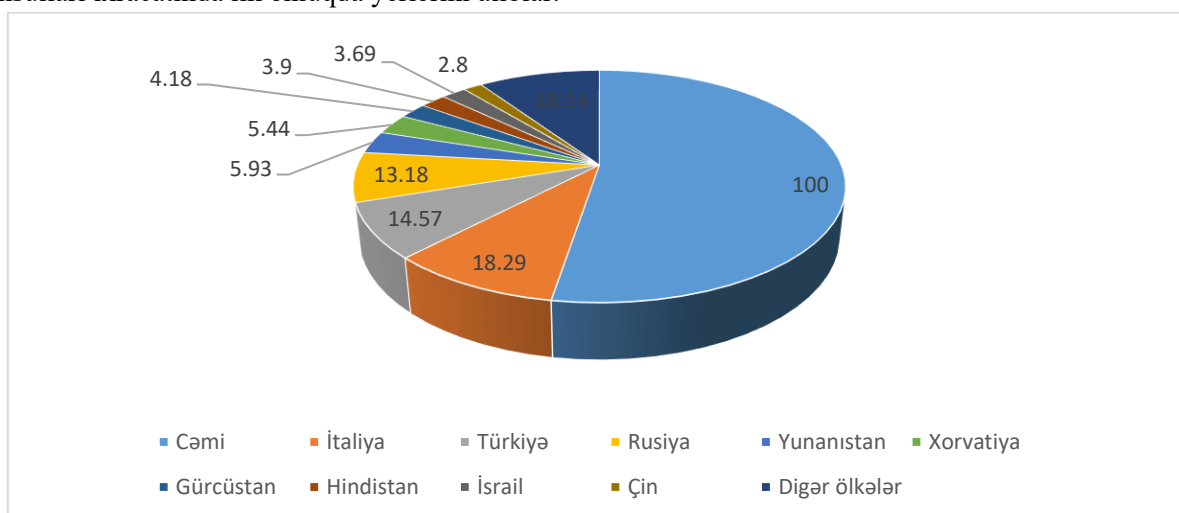
Diaqram 1. 2020-ci il üzrə ümumi ixrac, %-lə

2020-ci ildə Azərbaycanın ixracında əsas ölkələr

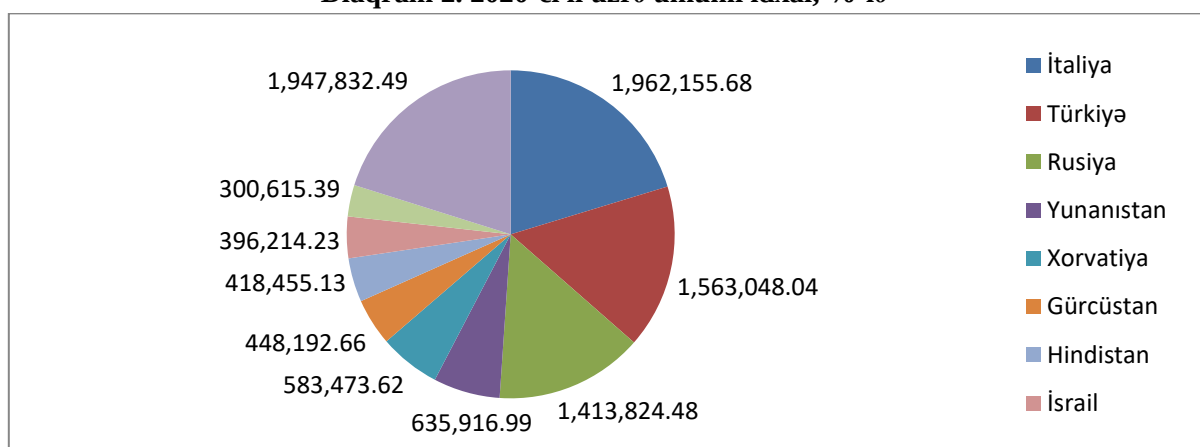
Ölkələrin adı	Min ABŞ dolları
Cəmi	13.740.567,63
İtaliya	4.172.239,62
Türkiyə	2.597.776,65
Rusiya	709.390,07
Yunanıstan	523.303,24
Xorvatiya	470.818,94
Gürcüstan	461.924,63
Hindistan	456.784,46
İsrail	437.500,07
Çin	432.760,54
Digər ölkələr	1.782.069,26

Mənbə: Xarici ticarət subyektlərinin problemləri və onların aradan qaldırılması yollarına dair Araşdırma Sənədi

DGK tərəfindən təqdim edilmiş digər statistikaya uyğun olaraq ixracatımızda ilk onluqda yer tutan əsasən qonşu ölkələr olmuşdur. Neft və neft məhsulları ixracatımızın 86 faizini təşkil etdiyi üçün illərdir birinci və ikinci yerləri İtaliya və Türkiyə dövlətləri paylaşır. Yerdə qalan digər dövlətlər də əsasən neft və neft məhsulları ixracatında ilk onluqda yerlərini alırlar.

Diaqram 2. 2020-ci il üzrə ümumi idxal, %-lə

Mənbə: Xarici ticarət subyektlərinin problemləri və onların aradan qaldırılması yollarına dair Araşdırma Sənədi

Diaqram 3. 2020-ci ildə Azərbaycanın idxalında əsas ölkələr, min ABŞ dolları

DGK tərəfindən təqdim olunmuş digər statistikaya əsasən, idxalatımızda ilk 10 yeri tutan ölkələrə gəldikdə, İtaliya, Türkiyə və Rusiya ardıcıl olaraq birinci, ikinci və üçüncü yerdə qərarlaşmışlar. Bu ölkələrdən əsasən yeyinti məhsulları maşın və avadanlıqları idxalı üstünlük təşkil etmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında 4 mindən çox Türkiyə şirkəti fəaliyyət göstərir. Hal-hazırdakı ölkəmizdə 16 mlrd. dollar həcmində 300-dən çox biznes layihəsində təmsil olunan türk şirkətlərinin iş gördüyü bildirilir.

Respublikamızın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində əsas əməkdaşlarından biri kimi qardaş Türkiyə Respublikası çıxış edir. İki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələrin araşdırılması zamanı aydın olmuşdur ki, müasir dövrdə Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın bir çox sahələrində inkişaf etməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2002, 504 с.
2. Bədəlzadə F. Xarici ticarət subyektlərinin problemləri və onların aradan qaldırılması yollarına dair Araşdırma Sənədi. Bakı. Demokratik Təşəbbüslər İnstitutu, 2021, 23 s.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin idxal və ixraca aid məlumatları (2016-2020).
4. <https://azertag.az/xeber/>
5. www.azstat.org
6. www.mot.gov.az
7. www.economy.gov.az
8. <https://ereforms.gov.az>

Резюме

Зейналова С.Дж.

Установление приоритетов в торгово-экономических отношениях между Азербайджаном и Турцией

В статье рассматривается теоретическая оценка экономических отношений между Азербайджаном и Турцией, оценка существующих контактов и перспектив, направленных на реальную практическую деятельность. После обретения Азербайджаном независимости сегодняшнее развитие было достигнуто за счет установления взаимных экономических отношений с Турецкой Республикой, кредитов и инвестиций.

Ключевые слова: импорт, экспорт, торговля, экономические отношения, инвестиции

Summary

Zeynalova S.J.

Determination of Priorities in Azerbaijan-Turkish Economic-Trade Relations

The article deals with the theoretical assessment of economic relations between Azerbaijan and Turkey, the assessment of existing contacts and prospects aimed at real-practical activities. After Azerbaijan gained independence, today's development has been achieved through the establishment of mutual economic relations with the Republic of Turkey, loans and investments.

Key words: import, export, trade, economic relations, investment

TÜRKİYE AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ARAŞTIRMA

Cemal Zehir

Yıldız Teknik Üniversitesi

cemalzehir@gmail.com

Merve Vural Allaham

İstanbul Gelişim Üniversitesi

mvural@gelisim.edu.tr

Mammadov Zahid Farrukh

UNEC

prof.zahid.mamed@gmail.com

Özet: Ortak tarihi ve geçmişi olan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden günümüze dayanmaktadır. Bu iki dost ülkenin ekonomik ilişkilerini ve işbirliklerini çeşitli yönlerden inceleyen bilimsel araştırmalar ve araştırmacılar vardır. İki ülkenin ekonomik ilişkilerini ele alan çalışmaların hangi çerçevede ilerlediğini görmek alanda yeni yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır. Bu çalışma, bibliyometrik analiz yaklaşımı benimseyerek Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkileri ve işbirlikleri ile ilgili yapılmış çalışmalarının entelektüel çerçeve temelinde nasıl inşa edildiğini incelemektedir. Araştırma kapsamında çalışmaların referansları, araştırma yöntemleri, atıfları ve atıf yaptıkları kaynaklar incelenerek, ilerleyen zamanda konu ile ilgili çalışmayı amaçlayan araştırmacılara yol göstermek ve katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Azerbaycan, ekonomik ilişkileri, ekonomik işbirliği, bibliyometrik analiz

Giriş

Azerbaycan, kültür ve dil yakınlığı ve önemli enerji kaynakları nedeniyle Türkiye için özel bir öneme sahiptir. Ekonomik ilişkiler gün geçtikçe iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlam temellerinden birini oluşturmaktadır. Azerbaycan dünya pazarlarından göreceli olarak izole ve kapalı bir konumdadır. Türkiye Azerbaycan lehine ekonomik imkanların doğmasında önemli rol oynamaktadır. Bu iki ülkenin pratikte birlikte önemli girişimlere adım atması akademik kaynaklarca ele alınmaktadır. Ortaya çıkan araştırmaların önemi göz önünde bulundurulduğunda, özelliklerini ve dayandığı entelektüel çerçeveyi incelemek önemlidir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkileri konu alan araştırmaları değerlendirmektir. Bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak, Web of Science akademik veri tabanında yer alan literatür incelenmektedir. Araştırmacıların çalışmalarında referans olarak yer verdikleri makale ve alıntılar analiz edilmektedir. Araştırmanın katkısı, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler ile en yakın ilişkili makale ve yazarları, içeren konuları tespit ederek gelecekte yapılması planlanan araştırmalara yeni bir perspektif sunmaktır. Çalışma konu ile ilişkili tüm kaynaklara yer vermesi yönüyle meta-analiz yapmak için bir temel sağlamaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda kullanılabilecek bir literatür taraması için nicel olarak desteklenmiş kaynak sunmaktadır.

Türkiye Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri üzerine siyasi ve askeri unsurlar üzerine daha fazla çalışma yapılmış olsa da ekonomik faktör de bu unsurlar kadar öneme sahiptir. Ekonomik ilişkiler gün geçtikçe iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlam temellerinden birini oluşturmaktadır. Bu temellerden biri de enerji alanındaki işbirliğidir. Türkiye Azerbaycan için enerji dışı sektörde de büyük yatırımcı konumundadır. Azerbaycan'ın ekonomisinin büyük ölçüde enerji sektörüne dayanması sebebiyle Türkiye'den enerji dışı alanlarda yatırım alması stratejik açıdan önemlidir. Enerji dışında yatırım yapılan sektörler inşaat malzemeleri, deri, petrol gazı, pamuk ipliği, mobilya, metal ve demir çelik olarak sayılabilir. Ekonomik ilişkiler tek taraflı olmamakla

birlikte son yıllarda Azerbaycan'ın da Türkiye'ye çeşitli alanlarda yatırımları söz konusu olmuştur. Yine benzer alanlarda; enerji, rafineri inşası, farklı olarak gemicilik yatırımları söz konusudur (Aslanlı, 2018).

Bibliyometrik Metodoloji

Bibliyometrik analiz, yayınlanmış verileri analiz etmek için kullanılabilecek bir araçtır. Matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanarak, araştırmalar arasında bilginin dağıtımında yayınlama modellerini inceleyen bir araştırma alanıdır (White ve McCain, 1997). Bu teknik ile etki göstergeleri, alıntı ve ortak atıf analizi ve haritalama yapılmaktadır. Atıf analizi, yazarların, araştırmalarında referans olarak yer verdiği ve önemli olduğunu düşündükleri belgelerden alıntı yapma durumlarına göre çalışır. Bu makalelere ne sıklıkta atıf yapıldığı, konu üzerinde sahip oldukları etki ile ilişkilendirilebilir (Culnan, 1987). Ortak atıf analizi, akademik veri tabanlarından veri toplayarak ve analitik tekniklerini kullanarak belirli bir çift referansa atıfta bulunan makalelere bakmaktadır (McCain, 1990). Bu tür analizleri yapmak için öncelikli belli bir konuda kaynak araştırmak ve o konuda yapılmış ilgili verileri toplamak gerekir.

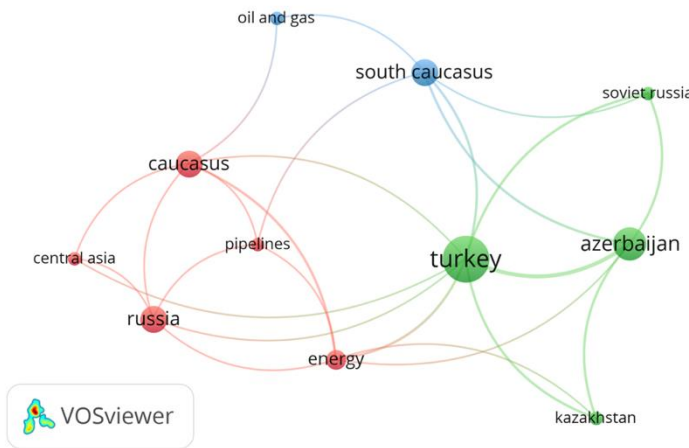
Bulgular

Çalışmada Web of Science akademik veri tabanında “Türkiye Azerbaycan ekonomik işbirliği - Turkey Azerbaijan economic cooperation” ve “Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkileri - Turkey Azerbaijan economic relation” anahtar kelimeleri ile arama yapılarak ilgili sonuçlar listelenmiştir. Sonuçlar araştırılan konu ile ilişkili olmaları duruma göre filtrelenmiştir ve sonuç olarak 39 adet kaynak araştırmaya dahil edilmiştir. Veriler veri hazırlama süreçlerinden geçirilmiştir. Analiz bibliyometrik ağların görselleştirilmesi için tasarlanmış bilimsel haritalama programı Vosviewer programında yapılmıştır.

Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşumu (Co-occured Keywords)

Örneklemedeki çalışmaların anahtar kelimelerini analiz etmek için 114 farklı anahtar kelime kullanılmıştır. Şekil 1, birbirleriyle en az iki kez birlikte kullanılan 11 anahtar kelimeyi göstermektedir. Haritadaki yuvarlak düğümler aynı zamanda anahtar kelimeleri ifade etmektedir. Düğümlerin boyutu, her bir anahtar kelimenin ne sıklıkta kullanıldığını gösterir. Sıralamadaki ilk iki anahtar kelime "Turkey" ve "Azerbaijan"dır. En çok kullanılan diğer kelimeler "Energy", "Caucasus", "South Caucasus", "Kazakhstan", "Russia", "Soviet Russia", "Pipelines", "Central Asia" ve "Oil and gas" kavramlarıdır. Anahtar kelimelerin ana teması incelendiğinde coğrafi açıdan bölgesel konum, enerji ve doğal kaynak alışverişi ve Rusya'nın Türkiye Azerbaycan ikili ekonomik ilişkisinde önemli rol oynayan konular olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Anahtar Kelimelerin Ortak Kullanım Haritası

Bibliyografik Eşleşme (Bibliometric Coupling – Documents)

Bibliyografik eşleşme, referans listelerinde bir ya da daha fazla ortak kaynağa atıf gönderdiği tespit edilen dokümanları nitelendirir (Kessler, 1963). Farklı iki kaynaktan aynı yayına atıf yapılmasıdır (Rehn vd., 2014). Yayınlar tarafından atıfta bulunulan ortak referansların sayısı ölçülür. Bu yayınların kendi içinde birbirlerine atıf yapma durumudur. Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkileri ile ilgili tüm çalışmalarda ortak referanslar Tablo 1'de

verilmiştir. Tablo 1'de en çok atıf yapılan çalışmalar, bunların diğer yayınlarla bağlantıları, yazarları, çalışma yılı gösterilmektedir. Bütün çalışmaların kendi içindeki bağlantılarına bakıldığında en yüksek bağlantı Goudarzi (2015), Çavuşoğlu (2019), Saari (2011), Herzig (2004) kaynaklarına aittir. Makalelerin ele aldıkları araştırma yöntemleri de manuel olarak incelenmiştir. 5 çalışmanın nicel araştırma yöntemi benimsediği, 34 çalışmanın ise nitel araştırma yöntemi benimsediği görülmektedir. Yayınların büyük çoğunluğunun tek yazarlı olması dikkat çekerken, özellikle nicel araştırma yöntemi benimseyen yayınların yazar sayılarının üç ve dört yazar arasında değiştiği görülmektedir. Nicel yöntemin benimsendiği

çalışmalarda yazar sayısının fazla olması bu çalışmaların işbirliği gerektiren yöntemler benimsediği ve farklı bakış açılarına sahip oldukları şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 1: İncelenen Yayınların Detaylı Bilgileri

	Toplam Bağlantı Gücü	Web of Science Atıf Sayısı	Araştırma Metodu	Yazar Sayısı	Araştırma Türü
Goudarzi (2015)	7	0	Review	3	Article
Cavusoglu (2019)	6	0	Interval number-based I/O analysis	4	Proceedings Paper
Saari (2011)	4	2	Review	1	Article
Herzig (2004)	4	17	Case-study	1	Article
Celikpala (2013)	3	1	Review	1	Proceedings Paper
Kim (2016)	3	6	Review	2	Article
İsmailov (2008)	3	7	Review	2	Article
Balci (2014)	3	1	Review	1	Editorial Material
Kim (2008)	2	7	Review	2	Article
Nagle (2008)	2	1	Review	1	Article
Nurmammadov (2016)	2	0	Experts Anecdote, Review, Comparative Perspective	1	Article; Book Chapter
Kok (2017)	2	0	Panel ARDL Method	3	Article
Emre (2021)	2	1	Case study (qualitative approach)	4	Article
Cinar (2013)	2	1	Review	1	Article
İbrahimov (2015)	2	0	Review	1	Article
Onifade (2021)	2	8	Empirical approach (Panel cointegration test, Dynamic ordinary least square (DOLS), fully modified ordinary least squares (FMOLS), Granger causality analysis)	4	Article
Bilgin (2010)	2	3	Review	1	Article
Shiriyev (2013)	1	0	Review	1	Proceedings Paper
Aslanli (2017)	0	1	Review	1	Article
Garibova (2018)	0	0	Survey, experimental observation, diachronic analysis, interview with experts	1	Article
Strakes (2013)	0	12	Analyzing the bilateral diplomatic instruments	1	Article
Naieni (2012)	0	2	Reviewing reports, interview	8	Review
Guzansky (2014)	0	8	Comparative Analysis	1	Article
Ambartsumyan(2019)	0	0	Review	1	Article
Mousavi (2010)	0	1	Review	1	Article
Uslu (2015)	0	0	Review	1	Article
Gahramanov (2019)	0	0	Review	1	Article
Dikkaya (2017)	0	0	Econometric model	3	Proceedings Paper
Karimli (2019)	0	0	Quantitative method	1	Proceedings Paper
Goksel (2015)	0	2	Review	1	Article
Yorgun (2018)	0	0	Review	1	Article;Book Chapter
Kluge (2010)	0	1	Review	1	Article

German (2012)	0	6	Review	1	Article
De Tapia (2012)	0	0	Review	1	Article
Bond (1997)	0	1	Review	2	Article
Yulu (2014)	0	0	Review	1	Article
İbrahim (2018)	0	0	Review	1	Article
Stergiou (2022)	0	0	Comparative Analysis	2	Article
Gunay (2021)	0	0	Comparative Analysis	2	Article

Ortak Atıf Analizi (Co-citation – Cited references)

Benzer yayınların taranması için aynı alandaki yayınlara birlikte atıf yapılır. Özellikle teorik altyapı sağlayan ve alana katkı sağlayan yayınların sunulması bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara kaynak sağlamaktadır. Ortak atıf analizi, bir disiplinin entelektüel yapısını analiz etmek ve anlamak için kullanılır. Kaynaklarda birlikte atıf yapılan referans çiftleri belirlenerek ortak atıf analizi yapılır. Tablo 2 ortak atıf yapılan çalışmalara ilişkin bilgileri göstermektedir. Atıf yapılan 1182 kaynak birlikte en az iki kez alıntılanması şartına göre incelenmiştir. 13 tane kaynağın ortak bir şekilde alıntılandığı tespit edilmiş ve bunlardan sadece 3 tanesi arasında bağlantı bulunmuştur. En çok atıf yapılan çalışmalar; Baran (2008), Starr ve Cornell (2005) ve Yalowitz ve Cornet (2004)'dür. Birbirleri ile bağlantılı bulunan çalışmalar ise; Baran (2008), Torbakov (2008) ve Aydın (2004)'tür.

Tablo 2: Ortak Atıf Yapılan Kaynaklar

Atıf Yapılan Yayınlar	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Baran Zeyno, 2008, Wall Street Journal	2	6
Starr S. F., 2005, Baku Tbilisi Ceyhan	2	3
Yalowitz Kenneth, 2004, Orbis,	2	3
Davutoğlu A, 2008, Insight Türk, v10, p77	2	2
İm ks, 2003, j econometrics, v115	2	2
Kalicki jh, 2001, foreign aff, v80	2	2
Kardas s, 2011, Turk Stud, v12	3	2
Levin a, 2002, j econometrics, v108	2	2
Torbakov i., 2008, Georgia Crisis Russi	2	2
Aydın Mustafa, 2004, Turk Stad, v5	3	1

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkileri ve işbirliklerini ele alan yayınların bibliyometrik analizini sunmaktadır. Web of Science akademik veri tabanında “Türkiye Azerbaycan ekonomik işbirliği” ve “Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkileri” anahtar kelimeleri ile arama yapılarak ilgili 39 yayın araştırmaya dahil edilmiştir. Yayınların yıllara göre eşit sayıda dağıldığı görülmüş. Yıl bazlı analizde her yıl eşit sayıda bu konunun çalışılmış olduğu fakat yayın sayılarının yıl başına 4’ten fazla olmadığı görülmüştür. Herhangi bir dönemde konuya olan ilgide yoğunluk tespit edilmemiştir. En çok Türkiye ve Azerbaycan anahtar kelimelerinin kullanılmış ve bu sıralamayı enerji, Kafkasya, Kazakistan, Rusya, boru hattı, yağ ve gaz kelimeleri takip etmiştir. Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde Rusya’nın ve enerji konularının önemli aktörler olduğu görülmüştür. Literatürde çalışmalar Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkilerini ağırlıklı olarak enerji ve boru hattı meselleri açısından ele almaktadır. Fakat bu iki ülke arasında enerji dışında yatırım yapılan inşaat malzemeleri, deri, petrol gazı, pamuk ipliği, mobilya, metal ve demir çelik gibi sektörler yer almaktadır. Ayrıca Azerbaycan’ın Türk turist aldığı bilinmektedir. Turizm, eğitim, dericilik, tekstil konularının göz ardı edildiği veya yeterince ele alınmadığı söylenebilir.

Ele alınan yöntem ve metotlar incelendiğinde nitel araştırma yönteminin ağırlıklı tercih edilen yöntem olduğu görülmüştür. Araştırma alanı olarak çoğunlukla siyaset biliminde yayın yapılması bu alanın sıklıkla kullandığı bir yöntem olan derleme ve resmi doküman inceleme yönteminin de kullanımı beraberinde getirmektedir. Derleme türünde yayın yapılmasını ve nitel araştırma yönteminin benimsenmesinin konunun doğası gereği olduğu düşünülmektedir fakat ekonometrik model çalışmalarının ve farklı nicel analizlerin benimsendiği çalışmaların varlığı da bu iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin nicel modeller kurularak ve farklı sektörler ele alınarak derinleştirilebileceğini göstermektedir. Çalışmaların çoğunluğunun tek yazarlı olduğu görülmüştür. Çalışmalarda iş birliğinin az olmasının, araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemini benimsemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nicel yöntem

benimseyen çalışmaların yazar sayıları üç ile dört arasında değişmektedir. Bu çalışma ile Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin literatür çerçevesinde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu ikili ilişki konusunda literatürde yeterli çalışma yer almadığı görülmüştür. Çalışmaların disiplinler arası konuları göz ardı ettiği ve enerji gibi belli konular üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Yazar işbirliklerine yoğunlaşılması ve nicel çalışmalara ağırlık verilmesinin çalışmaların kalitesini artıracak ve farklı bakış açıları katacağı düşünülmektedir. Ortak kültüre ve geçmişe sahip bu iki ülkenin ilişkilerinin büyük ölçüde petrole, enerjiye ve politik unsurlara dayanmadığı düşünülmektedir. Akademik çalışmaların daha da derinleşmesi daha geniş perspektifte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- [Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 15-27.]
- [McCain, K. W. (1990). Mapping authors in intellectual space: A technical overview. *Journal of the American society for information science*, 41(6), 433-443.]
- [White, H. D., & McCain, K. W. (1997). Visualization of literatures. *Annual review of information science and technology (ARIST)*, 32, 99-168.]
- [Culnan, M. J. (1987). Mapping the intellectual structure of MIS, 1980-1985: A co-citation analysis. *Mis Quarterly*, 341-353.]
- [Kessler, M. M. (1963). Bibliographic coupling between scientific papers. *American documentation*, 14(1), 10-25.]
- [Rehn, C., & Kronman, U. (2014). Bibliometric handbook for Karolinska Institutet, Karolinska Institutet. Swedia: Thomson Reuters. Retrieved from https://kib.ki.se/sites/default/files/bibliometric_handbook_2014.pdf. Diakses, 15(03), 2018.]

Xülasə

Cemal Zehir, Merve Vural Allaham, Məmmədov Z.F.

Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinə dair bibliometrik araşdırma

Ortaq tarixi keçmişə malik Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələr Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdiyi gündən bu günə qədər uzanır. Bu iki dost ölkənin iqtisadi əlaqələrini və əməkdaşlığını müxtəlif aspektlərdən araşdıran elmi araşdırmalar, tədqiqatçılar var. İki ölkənin iqtisadi əlaqələri ilə bağlı işlərin gedişatını görmək bu sahədə ediləcək yeni işlərə işıq salacaq. Bibliometrik təhlil yanaşmasını mənimsəyən bu araşdırma Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələri və əməkdaşlığına dair araşdırmaların intellektual bir çərçivə üzərində necə qurulduğunu araşdırır. Tədqiqat çərçivəsində, tədqiqatların istinadlarını, tədqiqat üsullarını, sitatlarını və istinadlarını araşdıraraq gələcəkdə mövzu üzərində işləməyi hədəfləyən tədqiqatçılara istiqamət vermək və onlara töhfə vermək məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: *Türkiyə Azərbaycan, iqtisadi əlaqələr, iqtisadi əməkdaşlıq, bibliometrik təhlil*

Резюме

Джемаль Зехир, Мерве Вурал Аллахам, Мамедов З.Ф.

Библиометрическое исследование турецко-азербайджанских экономических отношений

Отношения между Турцией и Азербайджаном, имеющих общую историю, восходят к сегодняшнему дню с момента провозглашения независимости Азербайджана. Есть научные исследования и исследователи, рассматривающие экономические отношения и сотрудничество этих двух дружественных стран с разных сторон. Наблюдение за ходом исследований, посвященных экономическим отношениям двух стран, прольет свет на новые исследования, которые необходимо провести в этой области. В этом исследовании, использующем подход библиометрического анализа, рассматривается, как исследования турецко-азербайджанских экономических отношений и сотрудничества строятся на основе интеллектуальной структуры. В рамках исследования он направлен на то, чтобы направлять и помогать исследователям, которые намерены работать над

этой темой в будущем, путем изучения ссылок, методов исследования, цитат и ссылок на исследования.

Ключевые слова: Турция Азербайджан, экономические отношения, экономическое сотрудничество, библиометрический анализ

E-ÇALIŞMA VE AKIŞIN İNCELENMESİ: DAYANIKLILIK VE TÜKENMİŞLİĞİN ARACILIK ROLÜ

Nazlı Ece Bulgur

Yıldız Teknik Üniversitesi
nazliecebulsur@gmail.com

Emel Esen

Yıldız Teknik Üniversitesi
emeloz@yildiz.edu.tr

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin İstanbul ilinde üretim/üretim ve hizmet sektörleri ile özel ve kamu kuruluşlarında istihdam edilen çalışanların e-çalışmalarının iş akış deneyimlerine etkisini incelemektir. Bu inceleme doğrultusunda çalışmanın konusu, iş yerinde e-çalışma ve akış deneyiminin etkisinde yılmazlık ve tükenmişliğin ne ölçüde aracılık rolü oynadığını ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: E-çalışma, akış, tükenmişlik, dayanıklılık

LITERATURE REVIEW

Linking Remote working and Flow

The concept of flow was first used by Csíkszentmihályi in 1975. The content of the concept constitutes the meaning of experience at the optimal level. When it is wanted to be expressed as a psychological state, it is defined as individuals being mentally productive, motivated and experiencing happiness (Bricteux, et.al, 2017,5). It has been used in many different fields (entertainment, education, sports, music, games) until the 1970s, with a focus on explaining its maximum experience in different fields. It is used as the state of being the center of any work that is mentally engaged. According to the flow theory, the flow experience is experienced at a high level where the difficulties are high and the balance between talent and skills is high (Van Oortmerssen, et.al, 2019, 2258; Zito, Cortese, Colombo, 2016, 13; Fullagar, Kelloway, 2009, 596; Fagerlind, et.al,2013,2). The reason why flow experience is used with the concept of maximum is the motivation and well-being created by the flow experience. It is a concept that includes concentrating completely on a job, focusing, enjoying, keeping the situation under control, having clear goals, a high level of commitment and a sense of inclusion (Zito, et.al, 2019, 2). Flow makes experiences satisfying (Csíkszentmihályi, 1990,13). The concept is also used as having a good time, intrinsic motivation, and being completely immersed in the event. At the same time, combining and using the flow experience with work is expressed as the absorption of the individual in his work, job satisfaction and internal work motivation (Makikongas, et.al, 2010, 796; Cassar, Buttigieg, 2013, 174). According to Csíkszentmihályi (1997), employees are more likely to experience flow if they have clear information about the goals that the organization has set and if they have full knowledge of what to do about their duties. The results of the study by Taser et al. (2022) revealed that remote e-work experience has a significant and positive effect on employee flow levels. This has enabled employees to perceive remote e-work as a positive experience provided by the organization. In this current study, it is thought that it would be useful to provide information on the underlying mechanisms if employees are experiencing flow experiences during remote e-working processes. Few can explain the relationship between streaming experience and remote work. It is important to explain the flow experience in this context, as it is a very important work-related situation that

can successfully increase the emotional well-being, satisfaction and participation of employees in times of stressful uncertainty (Taser, et.al, 2022, 3).

Linking Remote working and Resilience

Teleworking started to be an application that tried to spread massively in line with the demands of businesses before the 1990s (Irawanto, Novianti, Roz, 2021, 1-2). In this direction, remote working is a concept that expresses a working order that is developing with the advancement of technological opportunities. With the help of the use of information and technologies in the definitions of remote work, it is expressed as a working order that allows employees to carry out their business processes in non-office areas (Al-Rfou, 2021,96). It is also conceptualized as an application that allows employees to work outside of traditional working environments (Bulgur, Bal, 2021, 1394). As information and communication technologies have improved, and especially with the greater availability of high-speed internet, remote working has increased in its use as a new working model. Remote work is defined as a flexible working order in which employees work far from their central offices, where the employee does not have one-to-one contact with their colleagues, but is in contact with them using technology (Wang, et.al, 2020,17). The study by Mostafa (2021) reveals that employees' perception of remote work has a significant positive effect on psychological well-being. It also has a significant negative impact on employees' perceptions of remote work and emotional exhaustion. In the study conducted by Perry et al. (2018), employees with high emotional stability who reported a high level of autonomy experienced a minimum level of strain with negative situations between remote work and tension. But at the same time, employees with high autonomy and low emotional stability appear to be more susceptible to tension, and responsiveness may increase if they continue to work remotely.

Linking Resilience and Burnout

The rapid changes brought about by the global changes experienced today cause certain stress factors on the employees. It affects both the physical and psychological health of the employees. Therefore, in order to stay strong in the face of negative situations, the high level of psychological resilience of individuals can play a role in compensating for negative situations. In this direction, the concept of resilience was first used by Suzanne Kabasa in 1979 (Cetinkaya, Damar,2019,82). Three dimensions of the concept of resilience have been put forward. These are commitment (the individual's commitment to himself and his job), Control (control over the individual's experiences and outcomes), and struggle (changes that may occur in perceptions) (Shepperd, Kashani, 1991, 748). The starting point of the concept of resilience is how do people overcome negative life experiences? with the question (Chadwick, Raver, 2018, 2). The concept is generally emphasized that in stressful situations, negative situations and conflicts, the individual has the capacity to be developed to overcome them (Tulucu, Anasori, Madanoğlu, 2022,134; Pathak, Joshi, 2021,2400). At the same time, resilience is defined as the individual's continuing to provide changes and continuity in the process when faced with a stressful situation (Ahmed, et.al, 2022,3). In this respect, psychological resilience is the ability of individuals to successfully and effectively overcome negative situations, pressures, traumas, dangerous situations and stress (Xiangtao, et.al,2021,5; Lyu, et.al,2020, 2383; Kızılkurt, et al. .al,2020,400). It is the ability to cope with mental crises and the ability to approach big changes positively (Wu, et.al, 2019,4; Yu,2019,3). In this cross-sectional survey of 5445 participants out of 30,456 physicians by West et al. (2020), physicians had significantly higher endurance scores than the overall employed U.S. population. Higher endurance scores were associated with lower rates of burnout. Research by Nituica et al. (2021) investigated burnout and factors affecting resilience among physicians residing in the USA. Resilience is positively associated with personal accomplishment, family and institutional support, and negatively associated with emotional exhaustion and depersonalization. Mette et al. (2020) The meaning of work as a job resource was significantly positively associated with work engagement and negatively associated with burnout. Although resilience does not soften the relationship between employee job demands and burnout, it has a significant negative effect on burnout and a positive effect on job engagement.

Linking Burnout and Flow

Today, as a result of the intense competition conditions among organizations and the pressure created by the competition on the organization and the employees, it causes the burnout syndrome to intensify in the employees. The concept of burnout was started to be used by Freudenberger in 1975, although it is a concept that includes many conditions and symptoms, it later turned into workplace stress and started to be used as job burnout by the World Health Organization in 2019 (Leitao, Pereira, Gonçalves, 2021,4). Issues such as weak work-life balance (Kelly, et.al, 2020, 450), dissatisfaction with work-life integration (Shanafelt, et.al, 2015, 1601), excess of job demands, the degree of mastery of control mechanisms in the workplace, and social support burnout are triggering factors (Aronsson, et.al, 2017, 2). For this reason, models that take burnout into the field of study are presented. For example, it has become a concept that is included in models such as job demand-resource model, job demand-control-support model, job demand-control model, and effort-reward imbalance (Wu, Hu, Li, Dan, 2018, 2). . When burnout is wanted to be defined in general, it appears as a syndrome that takes the form of lack of self-efficacy, emergence of cynical behaviors and exhaustion. Among these factors, the most negative effect among employees is the lack of professional self-efficacy or the feeling of inadequacy (Schaufeli, Bakker, Van Rhenen, 2009,895). Burnout occurs with long-term stress and tension. Although it has been a remarkable concept since the 1970s, it represents physical, emotional and mental fatigue. Among the reasons for its emergence are the decrease in individual achievements and the decrease in the interest in the job (Çapri, Gündüz, Akbay, 2013, 36). At the same time, emotional exhaustion, the loss of meaningfulness of working at work, the feeling of inefficiency and the tendency to see other people differently indicate burnout (Schwartz, et.al, 2018, 143). Burnout syndrome consists of three dimensions. The first of these is emotional exhaustion (depression in emotional and physical resources, low mental energy), the second is cynicism (detached reaction to work, ideals, negative behaviors at work) and the last is low self-efficacy (feeling of decrease in productivity, feeling weak in individual achievements).) (Ivanovic, Ivancevic, Maricic, 2020, 199; Siu, Ng, 2021,3). When trying to associate burnout with work flow experience, there are studies supporting the connection. For example, according to the research conducted by Aust (2022), flow can be interpreted as a protective factor against burnout symptoms, and burnout symptoms can be interpreted as a factor preventing flow. As a result, a negative relationship was found between flow and burnout symptoms in the Flow-Burnout-Model. According to the study of Mosing, Butkovic, Ullen (2018), findings were found that interventions that increase the workflow experience can potentially reduce the risk of depression and burnout. According to research by Lavigne, Forest, Crevier-Braud, (2012), a harmonious work passion leads to the experience of flow, which seems to protect against experiencing symptoms of burnout in the workplace. As a result, although burnout and flow are at opposite poles, empirical analysis has revealed that they are negatively related (Kasa, Hassan, 2015,200).

Remote working, Resilience, Burnout, Flow

The relationship between remote working and flow is explored via our mediation model. Empirical evidence for the mediation process of resilience and burnout remains unexplored. It is important to investigate this mediation because such an explanation would add to a detailed understanding of flow and its underlying mechanisms. We propose that, in the presence of remote working, employees might well be expected to experience high levels of burnout in turn, together resulting in lower levels of flow at work. Thus, the study explores the relationship between remote working and flow using two key mediators: resilience and burnout.

References

1. Aronsson, G., Theorell, T., Grape, T., Hammarström, A., Hogstedt, C., Marteinsdóttir, Í., Skoog, I., Träskman-bendz, L., & Hall, C. (2017). A systematic review including meta-analysis of work environment and burnout symptoms. *BMC Public Health*, 17.
2. Aust, F., Beneke, T., Peifer, C., & Wekenborg, M. (2022). The Relationship between Flow Experience and Burnout Symptoms: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19.

3. Al- Rfou, A.N. (2021). Remote Working Environment Challenges in the Context of the Covid-19 Pandemic. *Journal of Asian Business Strategy*.
4. Ahmed, A.E., Ucbasaran, D., Cacciotti, G., & Williams, T.A. (2022). Integrating Psychological Resilience, Stress, and Coping in Entrepreneurship: A Critical Review and Research Agenda. *Entrepreneurship Theory and Practice*.
5. Bulgur, N., Bal, Y. (2021). Uzaktan Çalışma ve İş-yaşam Dengesinin Çalışan Motivasyonuna Etkisinin Kavramsal Açidan İncelenmesi. *Ulakbilge - Journal of Social Sciences*, 67, 1393–1404.
6. Bricteux, C., Navarro, J., Ceja, L., & Fuerst, G. (2017). Interest as a Moderator in the Relationship Between Challenge/Skills Balance and Flow at Work: An Analysis at Within-Individual Level. *Journal of Happiness Studies*, 18, 861-880.
7. Capri, B., Gündüz, B., & Akbay, S. (2013). The Study of Relations between Life Satisfaction, Burnout, Work Engagement and Hopelessness of High School Students. *International Education Studies*, 6, 35-46.
8. Csíkszentmihályi, M. (1990). Flow: The Psychology of Optimal Experience.
9. Csíkszentmihályi, M. (1997). Finding flow: the psychology of engagement with everyday life, 1997. *New York*.
10. Cassar, V., & Buttigieg, S.C. (2013). An examination of the relationship between authentic leadership and psychological well-being and the mediating role of meaningfulness at work.
11. Chadwick, I.C., & Raver, J.L. (2018). Psychological Resilience and Its Downstream Effects for Business Survival in Nascent Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 44, 233 - 255.
12. Cetinkaya, A.S., & Damar, A. (2019). PSYCHOLOGICAL RESILIENCE ON CAREER ANCHORS. *The Journal of Social Economic Research, Cilt: 19 / Sayı: 37*
13. Ivanović, T., Ivančević, S., & Maričić, M. (2020). The Relationship between Recruiter Burnout, Work Engagement and Turnover Intention: Evidence from Serbia. *The Engineering Economics*, 31, 197-210.
14. Irawanto, D., Novianti, K.R., & Roz, K. (2021). Work from Home: Measuring Satisfaction between Work–Life Balance and Work Stress during the COVID-19 Pandemic in Indonesia. *Economies*.
15. Fagerlind, A., Gustavsson, M., Johansson, G., & Ekberg, K. (2013). Experience of work-related flow: Does high decision latitude enhance benefits gained from job resources? *Journal of Vocational Behavior*, 83, 161-170.
16. Fullagar, C.J., & Kelloway, E.K. (2009). Flow at work: An experience sampling approach. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82, 595-615.
17. Kelly, M., Soles, R., Garcia, E., & Kundu, I. (2020). Job Stress, Burnout, Work-Life Balance, Well-Being, and Job Satisfaction Among Pathology Residents and Fellows. *American journal of clinical pathology*.
18. Kasa, M., & Hassan, Z. (2015). The role of flow between burnout and organizational citizenship behavior (OCB) among hotel employees in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 199-206.
19. Kazan Kizilkurt, O., Yılmaz, A., Noyan, C.O., & Dilbaz, N. (2020). Health anxiety during the early phases of COVID-19 pandemic in Turkey and its relationship with postpandemic attitudes, hopelessness, and psychological resilience. *Perspectives in psychiatric care*.
20. Leitão, J.C., Pereira, D., & Gonçalves, Â. (2021). Quality of Work Life and Contribution to Productivity: Assessing the Moderator Effects of Burnout Syndrome. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18.
21. Lavigne, G. L., Forest, J., & Crevier-Braud, L. (2012). Passion at work and burnout: A two-study test of the mediating role of flow experiences. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 21(4), 518-546.
22. Lyu, H., Yao, M., Zhang, D., & Liu, X. (2020). The Relationship Among Organizational Identity, Psychological Resilience and Work Engagement of the First-Line Nurses in the Prevention and Control of COVID-19 Based on Structural Equation Model. *Risk Management and Healthcare Policy*, 13, 2379 - 2386.

23. Mosing, M.A., Butković, A., & Ullén, F. (2018). Can flow experiences be protective of work-related depressive symptoms and burnout? A genetically informative approach. *Journal of affective disorders*, 226, 6-11 .
24. Mostafa, B.A. (2021). The Effect of Remote Working on Employees Wellbeing and Work-Life Integration during Pandemic in Egypt. *International Business Research*, 14, 41.
25. Mäkikangas, A., Bakker, A.B., Aunola, K., & Demerouti, E. (2010). Job resources and flow at work: Modelling the relationship via latent growth curve and mixture model methodology. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 795-814.
26. Nituica, C., Bota, O.A., Blebea, J., Cheng, C., & Slotman, G.J. (2021). Factors influencing resilience and burnout among resident physicians - a National Survey. *BMC Medical Education*, 21.
27. Deepti Pathak & Gaurav Joshi (2021) Impact of psychological capital and life satisfaction on organizational resilience during COVID-19: Indian tourism insights, *Current Issues in Tourism*, 24:17, 2398-2415,
28. Perry, S.J., Rubino, C., & Hunter, E.M. (2018). Stress in remote work: two studies testing the Demand-Control-Person model. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27, 577 - 593.
29. Schaufeli, W.B., Bakker, A.B., & Rhenen, W.V. (2009). How changes in job demands and resources predict burnout, work engagement, and sickness absenteeism. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 893-917.
30. Shanafelt, T.D., Hasan, O., Dyrbye, L.N., Sinsky, C.A., Satele, D.V., Sloan, J., & West, C.P. (2015). Changes in Burnout and Satisfaction With Work-Life Balance in Physicians and the General US Working Population Between 2011 and 2014. *Mayo Clinic proceedings*, 90 12, 1600-13 .
31. Schwartz, S.P., Adair, K.C., Bae, J., Rehder, K.J., Shanafelt, T.D., Profit, J., & Sexton, J.B. (2018). Work-life balance behaviours cluster in work settings and relate to burnout and safety culture: a cross-sectional survey analysis. *BMJ Quality & Safety*, 28, 142 - 150.
32. Siu, O.L.; Ng, T.K. Family-to-Work Interface and Workplace Injuries: The Mediating Roles of Burnout, Work Engagement, and Safety Violations. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2021, 18, 11760. <https://doi.org/10.3390/ijerph182211760>
33. Shepperd, J.A., & Kashani, J.H. (1991). The relationship of hardiness, gender, and stress to health outcomes in adolescents. *Journal of personality*, 59 4, 747-68 .
34. Fadime Tulucu, Elham Anasori & Gulsevrim Kinali Madanoglu (2022) How does mindfulness boost work engagement and inhibit psychological distress among hospital employees during the COVID-19 pandemic? The mediating and moderating role of psychological resilience, *The Service Industries Journal*, 42:3-4, 131-147,
35. Taser, D., Aydin, E., Torgaloz, A. O., & Rofcanin, Y. (2022). An examination of remote e-working and flow experience: The role of technostress and loneliness. *Computers in Human Behavior*, 127, 107020.
36. Xiongtao H, Wenzhu L, Haibin L and Shanshi L (2021) How Gig Worker Responds to Negative Customer Treatment: The Effects of Work Meaningfulness and Traits of Psychological Resilience. *Front. Psychol.* 12:783372. doi: 10.3389/fpsyg.2021.78337
37. van Oortmerssen, L.A., Caniëls, M.C., & van Assen, M.F. (2019). Coping with Work Stressors and Paving the Way for Flow: Challenge and Hindrance Demands, Humor, and Cynicism. *Journal of Happiness Studies*, 21, 2257-2277.
38. Yu, J.P. (2019). Exploring the Role of Healthy Green Spaces, Psychological Resilience, Attitude, Brand Attachment, and Price Reasonableness in Increasing Hotel Guest Retention. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17.
39. Wang, B., Liu, Y., Qian, J., & Parker, S.K. (2020). Achieving Effective Remote Working During the COVID-19 Pandemic: A Work Design Perspective. *Applied Psychology = Psychologie Appliquee*.

40.Wu, G., Wu, Y., Li, H., & Dan, C. (2018). Job Burnout, Work-Family Conflict and Project Performance for Construction Professionals: The Moderating Role of Organizational Support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15.

41.Wu W, Wang H, Lee H-Y, Lin Y-T and Guo F (2019) How Machiavellianism, Psychopathy, and Narcissism Affect Sustainable Entrepreneurial Orientation: The Moderating Effect of Psychological Resilience. *Front. Psychol.* 10:779. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00779

42.West, C.P., Dyrbye, L.N., Sinsky, C.A., Trockel, M.T., Tutty, M.A., Nedelec, L., Carlasare, L.E., & Shanafelt, T.D. (2020). Resilience and Burnout Among Physicians and the General US Working Population. *JAMA Network Open*, 3.

43.Zito, M., Cortese, C.G., & Colombo, L.A. (2019). The Role of Resources and Flow at Work in Well-Being. *SAGE Open*, 9.

44.Zito, M., Cortese, C.G., & Colombo, L.A. (2016). Nurses' exhaustion: the role of flow at work between job demands and job resources. *Journal of nursing management*, 24 1, E12-22 .

Xülasə

Nazlı Ece Bulgur, Emel Esen

E-iş və axının öyrənilməsi: davamlılıq və yüksəlmənin vasitəli rolu

Bu araşdırmanın məqsədi e-işin Türkiyənin İstanbul şəhərində istehsal və xidmət sektorlarında, özəl və dövlət qurumlarında çalışan işçilərin iş prosesi təcrübələrinə təsirini araşdırmaqdır. Bu araşdırmaya uyğun olaraq, tədqiqatın mövzusu iş yerində e-iş və iş prosesi təcrübəsinin təsirində davamlılığın və tükənmişliyin nə dərəcədə vasitəçilik rolu oynadığını ortaya çıxarmaqdır.

Açar sözlər: E-iş, axın, tükənmişlik, dayanıqlıq

Summary

Nazlı Ece Bulgur, Emel Esen

An Examination of E-Working and flow: the Mediating Role of Resilience and Burnout

The aim of this study is to examine the effect of e-working of employees employed in private and public organizations also manufacturing/production and service sectors, in the province of Istanbul in Turkey on their flow experience at work. In line with this examination, the subject of the study is to reveal the extent to which resilience and burnout plays a mediating role in the effect of e-working and flow experience at work.

Key words: E-working, flow, burnout, resilience

DROPSHIPPING -STOKSUZ SATIŞ MODELİ

Kartaltepe Nihal Behram,

Kazımov Emil Rahib

Marmara Üniversitesi

emil.kazimov.98@mail.r

Özet: Makale, bir e-ticaret modeli türü olan dropshipping modelinin özelliklerini, faydalarını, zayıf yönlerini, operasyonel sürecini ve olası durumlarını firmaların ve bireylerin strateji oluşturma tarzı açısından incelemektedir. Başlangıç sermayesi, depo binaları, satış elemanı, ücret ve masraf gerektirmez ve bilgisayar ve internet erişimi olan herkes ekstra para harcamadan bu alanda kendini test edebilir. Pandemi dönemi ve bunun getirdiği kısıtlamalar sırasında birçok mağaza için e-ticaret modeli daha fazla önem taşımaya başladı . Araştırma sürecinde Amazon, Aliexpress, Shopify platformlarının resmi araştırma ve istatistikleri kullanılmıştır.

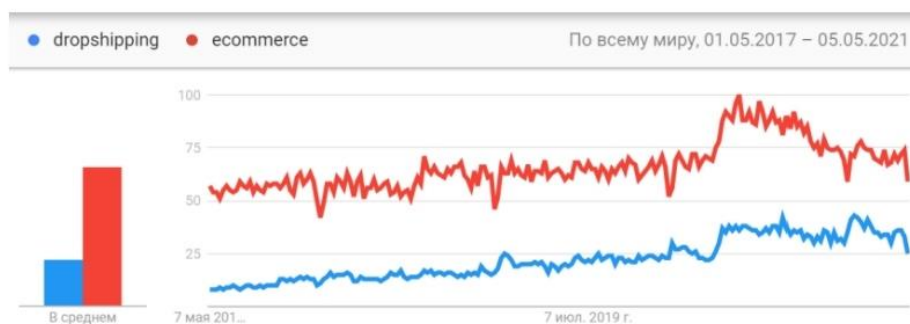
Anahtar kelimeler: pazarlama, girişimcilik, stoksuz satış, e-ticaret, ticaret platformları

Dropshipping, bir mağazanın ticaretini yaptığı ürünleri stoklarında tutmadığı bir tür perakende satış işlemidir. Dropshipping'in özü, dropshippers tarafından satılan malların kendisine ait olmaması ve bunlar üzerinde hiçbir hakkının bulunmaması ile karakterize edilir. Bu model e-ticaret yapan insanlar tarafından genellikle düşük sermaye olduğu zaman ve e-ticarete yeni başladıklarında ilk başlarda tercih edilir. Bu iş modeli bir çok kişi için ilk başlarda ek iş olarak görülse de zamanla bu ana işine dönüşüyor ve pasif gelir elde etmek için kullanılan ve yaygınlaşan bir iş modeli oluyor. Bilgisayarı ve internet erişimi olan herkes ekstra para harcamadan bu alanda kendini test edebilir. E-ticaret, en küçük girişimcinin bile ticari bilgileri hızlı ve neredeyse ücretsiz olarak dünya çapında çok sayıda alıcıya ulaştırmasını sağlamıştır. Pazarlama bilgilerinin bu etkinliği, İnternet kullanıcılarını geleneksel reklam şirketleri ile aynı seviyeye getirdi. Aynı zamanda yeni e-ticaret biçimlerinin (sosyal ağlarda satışlar, grup satın almaları, showroom adı altında faaliyet gösterenler vb.) ortaya çıkmasına neden olmuştur [3]. Bununla birlikte, ticaret ağlarının keyfiliklerinden muzdarip nakliyeciler için, perakendecilerin ve kalpazanların laneti haline gelen malların sanallaştırılması, e-ticaretin büyük bir başarısı olarak kabul edilir [4].

Dropshipping girişimciler için en iyi yöntemlerden biridir çünkü bir mağaza işletmek geleneksel perakende modeli kadar operasyonel sermaye gerektirmiyor. Dropshipping'in özü ilk olarak 1927'de Amerikalı pazarlamacılar H. Maynard, V. Beidler ve T. Beckman tarafından "Pazarlama İlkeleri" ders kitabında açıklandı [8]. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri, dropshipping'in yaranma yeri olarak kabul edilir. Dropshipping şeması çok basittir. Üretici, ürettiği ürünler hakkında toptan fiyatlarla bilgi verdiği ve ilk ödmeden sonra malların hemen teslim edilmesini garanti ettiği bir çevrimiçi mağaza formatında bir web sitesi oluşturur. Dropshipper, malların açıklamasını ve görüntüsünü üreticinin web sitesinden kopyalar ve bunları kendi ürünü olarak nispeten yüksek bir fiyata web sitesine yerleştirir. Malları teslim alan alıcı, bedelini aracıya öder ve aracı, ticari ekini alarak malları doğrudan alıcıya gönderen satıcının hesabına aktarır. E-ticaret ağlarının gelişmesi ve yeni, gelişmiş ve daha karlı yöntemlerin oluşturulması, birçok işletme ve kişi için yeni ve farklı iş fırsatları yaratmaktadır. İnternet Trade Allbiz Uluslararası Merkezi'nin araştırmasına göre, küçük işletmelerin %78'i işletmeler sosyal ağları etkili bir müşteri edinme kanalı olarak görüyor ve şirketlerin %50'sinin internet sayfaları zaten var [2].

Dropshipping, 2000 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni bir boyut kazandı. Aynı zamanda, geleneksel mübadele malları satışından ziyade, tüketim mallarında çevrimiçi ticaret şeklini aldı. Böylece 2002 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde elektronik stoksuz satışta lider olan Doba kuruldu. 2012 yılında 165 nakliyeciden 8.000 marka, 1.500 kategoride 1.447.553 adet ürün kataloğu satışa sunulmuştur [1]. Bugün, Çin'de dropshipping dünyanın en gelişmiş olarak kabul ediliyor. Çinli göndericilerin teklifleri, milyonlarca izleyiciye sahip e-ticaret platformları aracılığıyla güvence altına alındı. Örneğin "Alibaba Group Holding Ltd" Alipay ödeme sistemini, elektronik toptan satış platformunu (B2B), "Aliexpress" uluslararası bölüm ile "Taobao" çevrimiçi perakende pazarı, Alisoft ağındaki ticari faaliyetlerin yönetimi için hazır çözümlerin geliştirilmesi ve satışı için bir şirket ve web – yayıncılar arasında çevrimiçi reklam alışverişinde uzmanlaşmış bir web sitesi olan Alimama ve başkaları dahildir [5,7]. Çin'den mal sevkiyatı, mal gönderen ve alıcılara standart posta ücretlerinde %40'a varan tasarruf sağlayan bir lojistik şirketi tarafından gerçekleştirilir. Sonuç olarak, 240 ülkeden 72,8 milyon kullanıcı (sitedeki verilere göre) yalnızca Alibaba.com'da kayıtlı ve satışlar küresel perakende ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturuyor [4].

E-ticaret, arama yapanlar arasında stoksuz satıştan açıkça daha popüler bir konu (Resim1). Nisan 2020'de her iki alana da ani bir ilgi oldu. Bunun, dünya çapında farklı zamanlarda başlayan karantinanın başlamasından kaynaklandığını varsayabiliriz, ancak büyük olasılıkla Nisan 2021'de ülkelerin çoğu katı karantinadaydı. 2020 sonbaharında küçük bir düşüşe ve sonraki kışta hızlı bir düşüşe rağmen, her iki eğilim de sabit kalıyor. Ortalama olarak, e-ticarete ilgi 100 üzerinden 66 puan, dropshipping'de 22 puan. Sonuç olarak, e-ticaret popüleriteye göre stoksuz satıştan üç kat daha fazla ilgi görüyor.

Ресим 1. 4 yıl içinde dünya çapında "dropshipping" ve "e-ticaret" konularındaki popülerliğin karşılaştırmalı analizi

Drop Shipping bir e-ticaret iş modeli olduğundan, potansiyel müşterilerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın (zaman, yer, para birimi vb.) ürünü sipariş edebilir. Bununla birlikte, işletmeler için de sürdürülebilir talep, alaka düzeyi, itibar, rekabet yaratmak için pazarlama araçları vardır. Tüm bu yöntemler, Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter, Snapchat, YouTube, Pinterest gibi internet Sosyal ve Dijital Pazarlama, e-posta pazarlaması, içerik pazarlaması, yazılı mesajlaşma ve etkileyicileri kullanma yoluyla. Son birkaç yılda, e-ticaret küresel perakende yapısının ayrılmaz bir parçası haline geldi [6,9]. Diğer birçok sektörde olduğu gibi, perakende de İnternet'in ortaya çıkışından bu yana önemli değişiklikler yaşadı ve modern hayatın ve ekonominin devam eden dijitalleşmesiyle birlikte, neredeyse tüm ülkelerden tüketiciler artık çevrimiçi işlemlerin avantajlarından yararlanıyor. Çeşitli raporlar ve istatistikler, dijital, mobil ve sosyal medyanın dünyanın her yerindeki insanlar için günlük yaşamın önemli bir parçası haline geldiğini gösteriyor.

Каунакча

1. Калужский М.Л. Революция сетевой экономики: розничная торговля //ЭКО: Всероссийский экономический журнал № 1-2015г., с.159-173
2. Калужский М.Л. Логистическая инфраструктура электронной коммерции//Менеджмент в России и зарубежом. №3-2014-г., с.45-53
3. Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. М.: Экономика - 2014г., с.111-134
4. Калужский М.Л. Дроппинг- новая торговая революция.// ЕКО: Всероссийский экономический журнал № 2-2013г., с.128-141
5. Калужский М.Л. Маркетинговые особенности дроппинга в системе электронной коммерции.//Практический маркетинг. -№ 6 (196) - 2013г., с.15-28
6. Cheng Y., Li B., Jiang Y. & Optimal Choices for the E-Tailer with Inventory Rationing, Hybrid Channel Strategies, and Service Level Constraint under Multiperiod Environments – 2016 (English)
7. Cheng Y., Li B., Seong J. Click by click: How consumers are changing China's e-commerce Landscape./Consumer and Shopper Insights.- McKinsey&Company, July 2012
8. Maynard H.H. (1927) Principles of marketing/H.H.Maynard, W.C.Weidler, T.N.Beckman/ - New York: Ronald Press.
9. Tran T., Sehl K. & 100 + Social Media Demographics that Matter to Marketers in 2020 – January 15, 2020. [Electronic resource] – Access mode: <https://blog.hootsuite.com/social-media-demographics/> (English)

Резюме

Каргалтепе Н.Б., Казымов Э.Р.

Дроппинг - модель безскладной продажи

В статье рассматриваются особенности, преимущества, недостатки, последствия использования модели дроппинга, как модели электронной торговли, его роль и значение в формировании стратегии фирм, физических лиц. Подчеркивается, что для этого начальный

капитал не требуется. Также не требуются складские помещения, работники торговли, расходы по пошлинам. Каждый человек имея доступ к компьютеру и к интернету сможет осуществлять ее без дополнительных денежных средств. В процессе исследований использованы данные с официальных сайтов платформ Amazon, Aliexpress, Shopify.

Ключевые слова: маркетинг, дропшипинг, электронная торговля, торговые платформы.

Summary

Kartalteppe N.B., Kazimov E.R.

Dropshipping - Stockless Sale Model

The article examines the features, benefits, weaknesses, operational process and possible situations of the dropshipping model, which is a type of electron commerce model, in terms of the strategy-building style of firms and individuals. It does not require start-up capital, warehouse buildings, sales staff, fees and charges, and anyone with access to a computer and the Internet can test themselves in this area without spending extra money. Official research and statistics of Amazon, Aliexpress, Shopify platforms were used in the research process.

Key words: marketing, entrepreneurship, dropshipping, e-commerce, trading platforms

AZERBAIJAN – TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE ENERJİNİN PAYI

Muradzadə İmanqulu Nizami oğlu

UNEC

muradzadaiman@gmail.com

Özet: *Azerbaycan'ın bağımsızlığın ilk yıllarından Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır. 1992 yılında Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanmış “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” iki kardeş ülke arasındaki ticari ilişkilerin hızla artacağına bir işareydi. Özellikle 1994 yılından sonra iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hızla geliştirilmesi için alınan önlemler ve yasal-sözleşme temelini iyileştirilmesi bağlamında atılan adımlar önemle vurgulanabilir. Bu çalışmada Azerbaycan'ın Türkiye ile ticari ilişkilerinin de 2015-2021 dönemi ile ilgili statistik göstergelere dayanarak analizi yapılacak ve ticari ilişkilerde enerjinin öneminden bahs edilecektir.*

Anahtar kelimeler: *Azerbaycan, Türkiye, enerji, doğal gaz, ham petrol*

Giriş.

Azerbaycan, dünyada petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunduğu ülkelerden birisidir. Azerbaycan'da ilk petrol kuyularının işlenmesi yabancı şirketlerin de dikkatini çekmiş ve önemli uluslararası petrol şirketleri bölgede yatırımlar yapmaya başlamıştır. Azerbaycana yatırım yapan petrol şirketlerinin sayının artmasıyla, petrol üretimi artmaya başlamıştır. Küreselleşen dünyada, petrolün, doğalgazın stratejik ve politik öneminin artmasıyla büyük devletlerin bu kaynaklara yönelik stratejiler üretmesine yol açmıştır. Böylelikle, dünya siyasetinde “İkinci Dünya Savaşı” sonrası değişen dengeler ve enerji kaynaklarına olan talebin ön plana çıkması Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan etdikden günden beri, Türkiye'yi kendisine, ekonomi, ticari, kültür açısında önder kabul etmiştir. Ülkelerin gelişmesinde, ilk olarak önemli unsur olan enerji kaynağı, günümüzde uluslar arası ticari ve iktisadi ilişkilerde stratejik araç rolünü oynamaktadır. Türkiye ile imzalanan ticari anlaşmalar Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde yeni dönem açmıştır. Bu bağlamda özellikle Azerbaycanın enerji ihracatında Türkiye önemli yere sahip olmuştur. Devlet Gümrük Komitesi verilerine göre 2021 yılında Azerbaycanın ihracatının yüzde 35,5'i İtalya'ya, yüzde 17,9'u Türkiye'ye, yüzde 8,4'ü Hindistan'a, yüzde 6,3'ü Gürcistan'a ve yüzde 4,4'ü İspanya'ya (ve başka ülkeler)

yapılmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'ın ihracatında 2 ci sırada olması Türkiye'nin ticari ilişkilerde önemli ortaklarından olmasına bir işaredir.

Özellikle Hazar Denizi'nin Azerbaycan kısmından çıkan enerji kaynaklarının Batı ülkelerine taşınmasında Türkiye'nin transit ülke olması ile her iki ülkenin enerji güvenliği önemli ölçüde garanti altına alınmıştır. Haydar Aliyev döneminde başlayan enerji projeleri günümüzde de devam ettirilmekte; aynı zamanda da Türkiye'nin enerji meselesine bakış açısının değiştiği gözlemlenmekte. Azerbaycan-Türkiye arasında başlayan enerji ilişkileri, İki ülke arasında yapılan petrol, doğalgaz boru hatları ve bu hatların enerji güvenliği günümüzün ve geleceğin iktisadi teminatçısıdır.

1. Azerbaycan-Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Azerbaycan-Türkiye ekonomik ve ticari ilişkileri bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren gelişmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan ile Türkiye arasında ilk olarak 1 Kasım 1992'de Ankara'da "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve 23 Ocak 1993'te yürürlüğe girmiştir. İkili ekonomik ilişkilerin kapsamlı gelişimi açısından, 1994 yılından bu yana alınan tedbirler ve yasal çerçevenin iyileştirilmesine yönelik atılan adımlar özel bir aşamanın temellerini atmıştır. Bugün Azerbaycan ile Türkiye arasında çeşitli alanlarda bir takım ortak mekanizmalar kurulmuştur. Bu mekanizmalar özellikle Azerbaycan-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, Azerbaycan-Türkiye Hükümetlerarası Ortak Ekonomik Komisyonu, Tarım Yürütme Komitesi, Kara Taşımacılığı Ortak Komisyonu, ve Gümrük Ortak Komitesidir.

Diğer taraftan, Azerbaycan'ın bölgesel ekonomik işbirliğine verdiği büyük önem ve bölgeler arası altyapı projelerine aktif katılımı sonucunda iki ülke arasında uluslararası öneme sahip bir dizi bölgesel proje hayata geçirilmiş ve yürütülmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars demiryolu (BTK) ve Trans Anadolu doğalgaz boru hattı (TANAP) projeleri bu konuda en iyi örneklerdir.

İki ülkenin başlattığı uluslararası öneme sahip bir diğer proje olan TANAP projesi, enerji güvenliğinin sağlanması ve Türkiye ile Avrupa Birliği'ne arzın çeşitlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. TANAP kapsamında Türkiye'ye ilk gaz arzı 2018 yılında başlamıştır. Başlangıçta, taşıma hacminin kademeli olarak yılda 16 milyar metreküpe, önce 24 milyar metreküpe, ardından 31 milyar metreküpe çıkarılması planlanmaktadır. 1.850 kilometrelik TANAP boru hattı, 2020 yılı başından itibaren Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı'na (TAP) bağlanacak ve Güney Kafkasya Boru Hattı üzerinden Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ulaştıracaktır.

İki ülkenin karşılıklı yatırım projeleri Azerbaycan ve Türkiye ekonomisine olumlu etki yapmakta ve ticari bağlamda önemini arz etmektedir. Günümüze kadar Azerbaycan'da faaliyet gösteren 13.000'den fazla Türkiye sermayeli şirketin ekonomiyeye yaklaşık 10 milyar dolar yatırım yaptığı bilinmektedir. İlave olarak Türkiye'de Azerbaycan sermayeli yaklaşık 2 bin şirket faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) 2016 yılında Türkiye'deki toplam yatırım hacmi 12,6 milyar dolara ulaşmıştır. Böylelikle Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycanlı işadamları gerek şirket sayısı gerekse yatırım hacmi açısından Orta Asya ve Kafkas ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

[<https://ankara.mfa.gov.az/az/content/106/azerbaycan-turkiye-iqtisadi-elaqeleri>]

Tablo 1. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İşbirliği İki ülke arasındaki ticaret hacmi (2005-2020 bin ABD doları)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış ticaret hacmi
2005	313 001,6	275 959,3	588 960,9
2006	385 040,2	388 144,8	773 185,0
2007	624 572,5	1 056 323,0	1 680 895,5
2008	807 168,9	626 157,2	1 433 326,1
2009	906 984,2	107 620,0	1 014 604,2
2010	771 442,4	170 893,7	942 336,1
2011	1 302 443,1	455 761,0	1 758 204,0
2012	1 520 405,1	600 025,1	2 120 430,2

2013	1 463 804,9	525 985,8	1 989 790,7
2014	1 286 641,4	502492,8	1 789 134,2
2015	1 171 385,4	1 477 256,7	2 648 642,1
2016	1 181 578,1	1 185 663,1	2 367 241,2
2017	1 273 792,6	1 393 786,1	2 667 578,7
2018	1 576 829,5	1 825 980,2	3 402 809,7
2019	1 646 801,5	2 862 694,6	4 509 496,1
2020	1 563 048,0	2 597 776,6	4 160 824,6
2021	1 843 709,29	2 818 136	4 661 845,29

Kaynak. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, www.stat.gov.az

Yukarıdaki tablo 1’de görüldüğü gibi Azerbaycan-Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2006 yılında bir önceki göre %131,27, 2007’de %217,40, 2008’de %85,27, 2009’de %70,79, 2010’da %92,87, 2011’de %186,60, 2012’de %120,60, 2013’te %93,84, 2014’te %89,92, 2015’te %148,04, 2016’da %89,37, 2017’de %112,68, 2018’de %127,56, 2019’da %132,52 ve 2020’de %92,26 oranında artmıştır. 2021 yılındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre göre %113 oranında arttığını göre biliriz [Aslanli, Araz. "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri." Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 25.1 (2018): 15-27].

Türkiye-Azerbaycan İş Konseyi Başkanı Akat, Türkiye-Azerbaycan ticaret hacminin 4,5 milyar dolar civarında olduğunu belirterek, "Devlet başkanlarının 15 milyar dolarlık hedefi var. Hedefin üçte birine yaklaştık. Gelecek dönemde Karabağ’daki yatırım potansiyeli ile birlikte hedefi yakalayacağımızı, hatta geçeceğimizi düşünüyorum. 15 milyar doları yakaladıktan sonra olası düşüşler yaşamamak için iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapılması gerekliliğini açıklamıştır.

2. Azerbaycan-Türkiye Ticari İlişkilerinde Enerjinin Payı

Azerbaycanın Türkiye’ye ihrac ettiği ürünler sırasında etilen polimerleri, işlenmemiş alüminyum, elektrik enerjisi, alüminyum sac, levha ve şeritler, asiklik alkoller, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, arıtılmış bakır, altın, doğal gaz, pamuk ipliği ve diğer ürünler yer almaktadır [<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/azerbaycan/genel-bilgiler>]

Türkiyenin enerji bakımından ithalatçı bir ülke durumdan olması, Azerbaycan ile yapılan ortak enerji projelerinin öneminin daha da artırmaktadır. Türkiye Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’nun (EPDK) Aralık ayı sektör raporuna göre Türkiye’nin doğal gaz ithalatında Azerbaycan %12.08 ile dördüncü sırada yer almaktadır.

Azerbaycan Devlet Statistik Kurumunun verilerini ele alıp inceleme yaptığımızda Azerbaycanın Türkiye’ye toplam ihracatında doğal gazın payı 2015’de %79, 2016’da %70, 2017’de %71, 2018’de %67, 2019’da %70, 2020’de %73, 2021’de %60 olarak görülmektedir.

Ham petrolun toplam ihracattaki payı doğal gaz kadar yüksek değildir. Bunun temel nedeni Türkiyenin ham petrol ithalatında diğer ülkelerin (Rusya, İran, Irak ve diğer ülkeler) payının yüksek olması gibi nitelendirilebilir.

Sonuç ve öneriler

Yapılan araştırma sonucu olarak, Azerbaycan Türkiye arasındaki ticari ilişkiler hızla arttığını ve iki ülke tarafından ön görülen projeler, ticaretin boyutunun ilerideki yıllarda da hızla artacağını öngörmek mümkündür. Ayrıca ilişkilerin hızla artması, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerin boyutunun artırılması açısından da önemli olduğunu vurgulaya biliriz.

Azerbaycanın ihracatında enerjinin payının yüksek oranda olması, açıkçası ülke ekonomisi içinde risklidir. Bu bağlamda enerji dışı sektörün ihracat portföyünde boyutunun artırılması için ülke dahilinde potansiyel mevcut olan sektörlerle yatırım yapma ve üretim gerçekleştirme zorunluluğu vardır.

Kaynaklar

1. Aslanlı A. "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri." Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 25.1 (2018): 15-27.
2. ARAS, Osman Nuri, Süleymanov E. "Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Türkiye ekonomik ilişkilerinin sektörel değerlendirilmesi." *ULUSLARARASI KATILIMLI BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ*.
3. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haqqinda>
4. <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/azerbaycan-turkiye-iqtisadi-elageleri-suretlenecek-34>
5. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
6. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-azerbaycan-ticaret-hacminin-15-milyar-dolarlik-hedefi-asmasi>
7. https://tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlar%C4%B1/Azerbaycan%20%C3%9C%9C%20Bilgi%20Notu.pdf
8. <https://ankara.mfa.gov.az/az/content/106/azerbaycan-turkiye-iqtisadi-elageleri>

Xülasə

Muradzadə İ.N.

Azərbaycan – Türkiyə ticarət əlaqələrində enerjinin payı

Türkiyə ilə Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərindən iqtisadi əlaqələr qurmağa başladı. "1992-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə arasında imzalanan ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq müqaviləsi iki qardaş ölkə arasında ticarət əlaqələrinin sürətlə artacağına bir işarə idi. Xüsusilə 1994-cü ildən sonra iki ölkə arasındakı iqtisadi və ticarət əlaqələrinin sürətli inkişafı və qanuni iclasın əsasını qoyulması kontekstində görülən addımlar vurğulana bilər. Bu araşdırmada Azərbaycanın Türkiyə ilə ticari əlaqələri 2015-2021-ci illərin statistik göstəriciləri əsasında təhlil ediləcək və ticarət əlaqələrində enerjinin əhəmiyyəti qeyd ediləcəkdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, enerji, təbii qaz, xam neft

Summary

Muradzade I.N.

Share of Energy in Azerbaijan – Turkey's Commercial Relations

It has started to establish economic relations with Turkey from the first years of independence of Azerbaijan. The "Trade and Economic Cooperation Agreement signed between Azerbaijan and Turkey in 1992 was a sign that the commercial relations between the two sister countries would increase rapidly. Especially after 1994, the measures taken for the rapid development of economic and commercial relations between the two countries and the steps taken in the context of improving the basis of legal-session can be emphasized. In this study, the commercial relations of Azerbaijan with Turkey will be analyzed based on the statistical indicators of the 2015-2021 period and the importance of energy in commercial relations will be mentioned.

Key words: Azerbaijan, Turkey, energy, natural gas, crude oil

AZERBAIJAN VE TÜRKİYE'NİN AVRUPA-ASIYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE ARTAN STRATEJİK ROLÜ

Museyibov Ayaz Rafik oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti

rafigoglu.ayaz@gmail.com

Əhmədli Erol Oqtay oğlu

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

erol.ehmedli96@gmail.com

Özet: *Enerji ve ticaret yollarının güvenliği şu anda küresel ölçekte en önemli özelliklerden biridir. Bu makalede Avrupa Birliği'nin artan enerji güvenliği ihtiyaçlarını ve bu bağlamda Azerbaycan ve*

Türkiye'nin potansiyelini incelemektedir. Makalede teorik bilgiler kullanılmış, mevcut projeler ve potansiyel fırsatlar analiz edilmiş ve gelecekteki beklentiler yansıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: enerji güvenliği, ticaret yolları, AB enerji siyaseti

Giriş

Son dönemde yaşanan küresel olayların gölgesinde özellikle enerji kaynaklarının önemi artmakta ve dünya ekonomisi bu kaynaklara daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Avrupa'ya, özellikle Güney ve Güneydoğu Avrupa'ya enerji arzı, çoğu durumda şuanda yalnızca bir kaynağa bağlıdır. Ancak, ekonomik bağımlılığı azaltmak için Avrupa Komisyonu, gaz yollarından başlayarak ekonomik çeşitlendirme süreçlerini hızlandırıyor. AB, beklenmedik bir gaz krizi durumunda doğal gaz arzını artırmak için Mısır, Katar, ABD, Güney Kore, Nijerya ve Azerbaycan gibi enerji oyuncularıyla görüşmelere artık başlamıştır.[1]

Metodoloji

Analizden bilindiği üzere araştırma sırasında nicel göstergelere dayalı analitik araştırma yöntemi seçilmiştir. Toplanan nicel verilerin tanımlayıcı analitik göstergelere dönüştürülmesi, ülkenin enerji sektöründeki olayların ve eğilimlerin karşılaştırmalı bir açıklamasını sağlamaya hizmet eder. Ayrıca, ampirik tanımlayıcı analizlerde toplanan verilerin ve değişkenlerin belirlenmesi, enerji sektöründeki uluslararası deneyimlere ve literatürde mevcut olan materyallere dayanmaktadır. Ayrıca, veri ve bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için uluslararası kuruluşlar tarafından açıklanan bilgiler kullanılmıştır. Analiz yöntemi temel olarak analitik analize ve ampirik tanımlayıcı analize dayanmaktadır. Karşılaştırmalı bir analiz elde etmek için ilgili dönemler için de karşılaştırma yapılması tavsiye edilir.

AB enerji politikalarında Azerbaycan ve Türkiye'nin rolü

Hali-hazırda Azerbaycan, Güney Gaz Koridoru vasıtasıyla İtalya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi bazı AB ülkelerine Türkiye üzerinden tachiz etmektedir. Bu rotayı kullanmanın önem arz eden avantajlarından biri, gaz krizi ve fiyat zorluklarının olmamasıdır. Bunlar, Avrupa'nın enerji güvenliğinde gaz kaynağı olarak Azerbaycan'ın ve güvenilir bir tranzit merkezi olarak Türkiye'nin rolünün önümüzdeki dönemde önemli ölçüde artacağını göstermektedir.

Azerbaycan'ın AB için stratejik bir enerji ortağı olduğu ve Hazar enerji kaynaklarının AB pazarına getirilmesinde önemli bir rol oynadığı resmen kabul edilmektedir. AB için önemli bir enerji ortağı olan Azerbaycan, şu anda AB'nin gaz talebinin yaklaşık %5'ini karşılamaktadır.[2] Bu nedenle Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında özellikle enerji alanında işbirliği stratejik bir nitelik taşımaktadır.

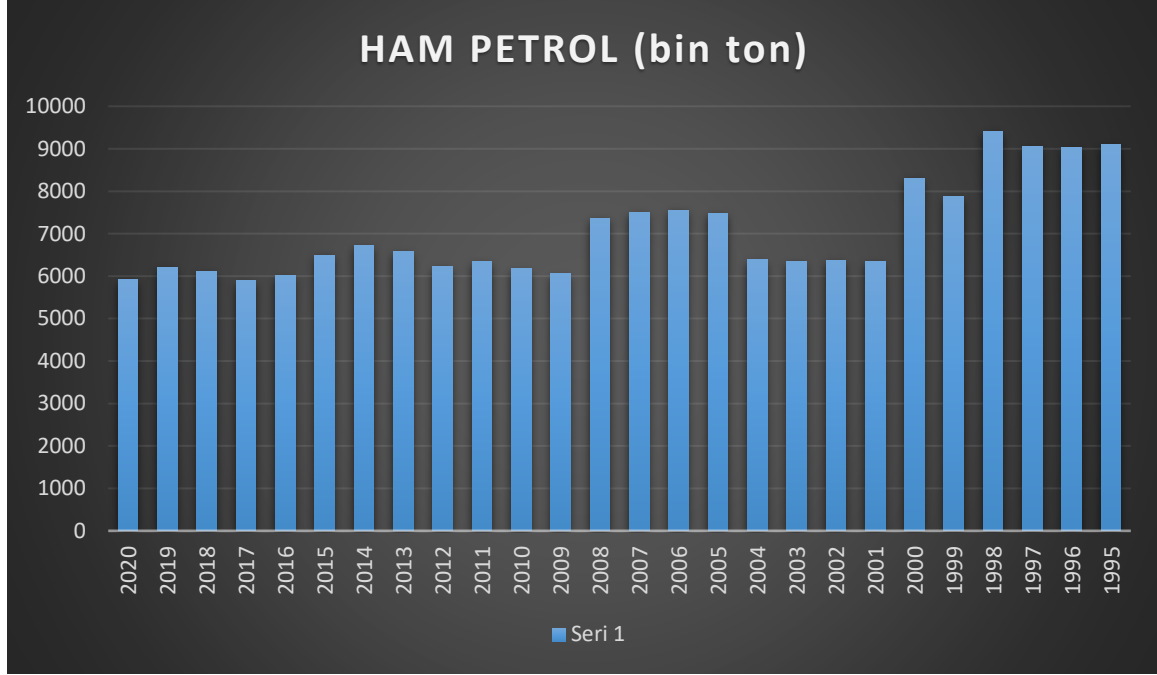
Azerbaycan ve Türkiyenin politikaları ve realize yaptığı devasa projeler

Elbette mevcut jeoekonomik gerçekler, izlenen uzun vadeli amaçlı politikaların ve uygulanan mega projelerin nihayi sonucudur. Bir çok zorluklara rağmen Azerbaycan ve Türkiye, Asya ve Avrupa arasındaki enerji ve lojistik yollarının çeşitlendirilmesini ve iyileştirilmesini amaçlayan bölgesel kalkınma projelerinde liderlik rollerini ve sağlam taahhütlerini bir çok kez ortaya koymuştur. Örneğin, Güney Kafkasya Boru Hattı'nın (GKBH) inşası Şahdeniz'den gelen gazın Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa kıtasına ihraç edilmesini amaçlıyordu. Bu enerji koridoru, Hazar Denizi doğal gazının Avrupa pazarlarında tüketicisiyle bulunduğu yadsınamaz eşsiz bir projedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü Tiflis-Kars demiryolları, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, Batı Yolu İhracat Boru Hattı (petrol) vb. projelerden de bu dolaydan olan projelerdir. Başarılı şekilde uygulanan bu proje ve taahhütler, genellikle eski İpek Yolu'nun yeniden kurulması ve bölge ülkelerinin işbirliğini geliştirmeyi amaçlıyor.[3]

Bu projelerin bölgenin enerji ve ticaret haritaları üzerinde önemli etkileri olduğu ve Azerbaycan ve Türkiye gibi yeni katılımcıların yeni jeo-ekonomik gerçekliklerde daha aktif inisiyatif sahibi ve kilit uygulayıcılar olarak hareket ettiği gözle görülür bir gerçektir. Dolayısıyla da, Türkiye'nin son dönemde sadece bölgesel değil hem de küresel düzeyde de güç merkezlerinden biri olması tesadüf değildir.

Grafik 1

Azerbaycan Ham Petrol ihracatı 1995-2020

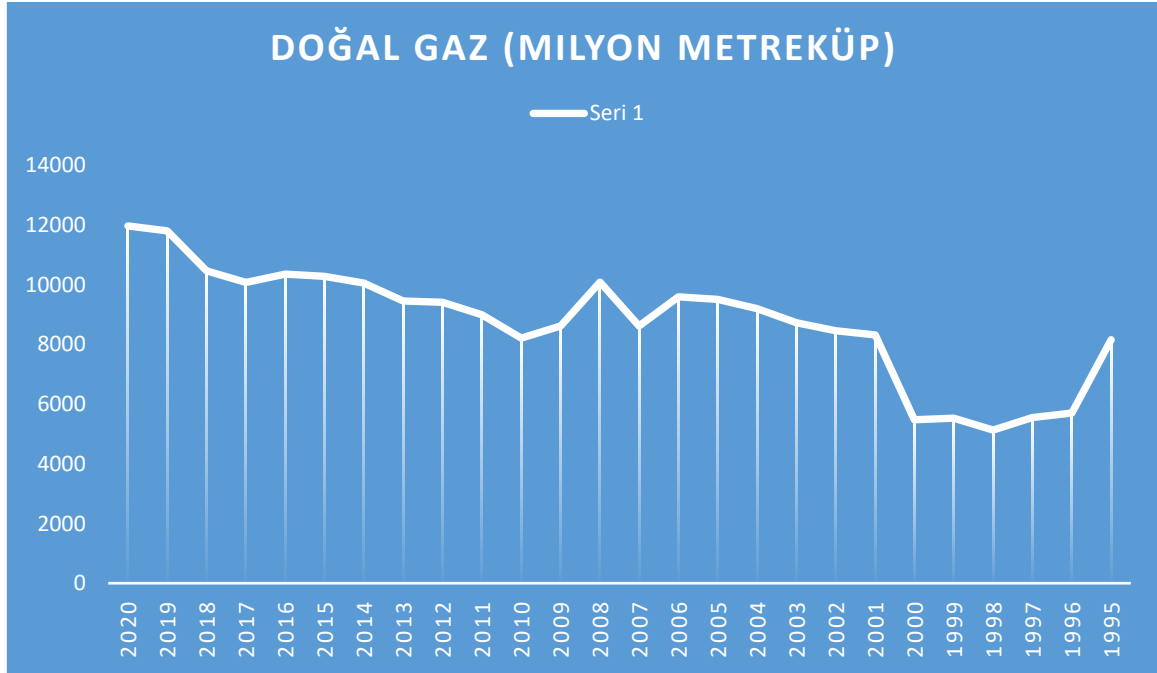
Kaynak: <https://www.stat.gov.az/>

Grafik 1’de Azerbaycan’ın 1995-2020 yılları bazında petrol ihracatı analiz edilmiştir. Azerbaycan’ın petrol ihracatı 1995 yılında 9106 bin ton iken 2020 yılında 5919 bin tona kadar azalma dikkate alınmıştır. Şunuda belirtmekte fayda varki, petrol ihracatında en yüksek oran 1998 yılında dikkate alınmıştır ve bu dönem petrol ihracatı 9416 bin ton olmuştur.

Grafik 2’de ise 1995-2020 yıllarına göre doğal gaz ihracatı dikkat çekmektedir. Doğal gaz ihracatı 1995 yılında 8151 milyon metreküp iken 2020 yılında %46 oranında artarak 11968 milyon metreküp olmuştur. Grafik 1 ve 2 karşılaştırdığımızda 1995 yılından 2020 yılına kadar petrol ihracatının azalmasına rağmen, doğal gaz ihracatında tam aksine artım dikkate alınmıştır.

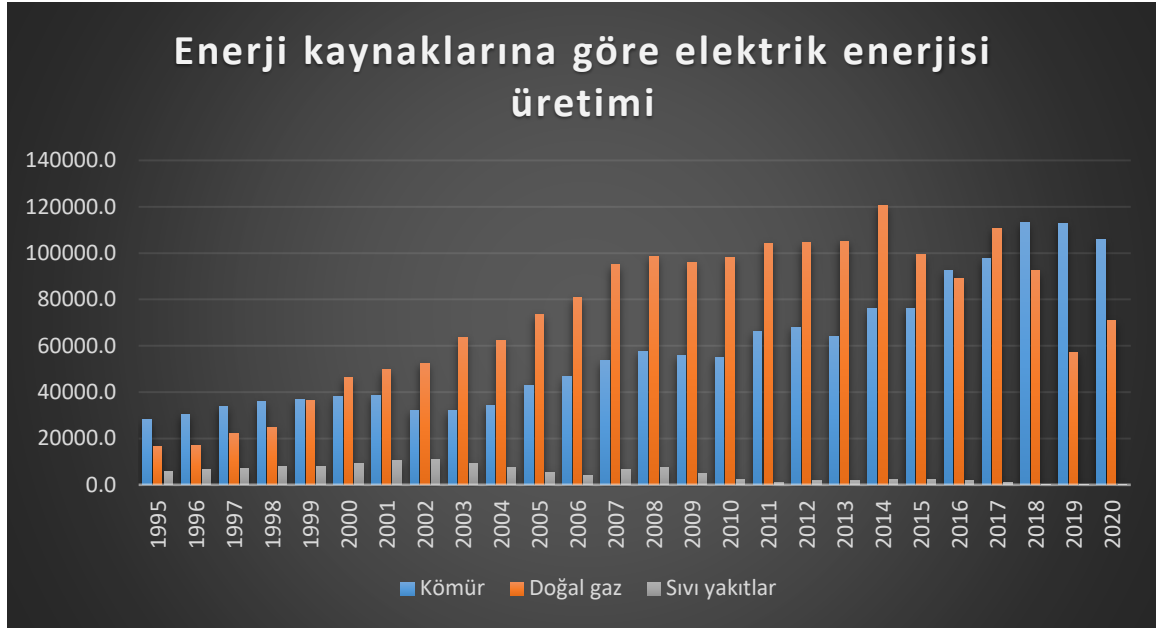
Grafik 2

Azerbaycan Doğal Gaz ihracatı 1995-2020

Kaynak: <https://www.stat.gov.az/>

Türkiye'nin Enerji kaynaklarına göre elektrik enerjisi üretimi

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/>

Tuik verilerine göre, Türkiye'nin kömür üretimi 1995 yılından 2020 yılına kadar artan grafikte seyr etmiştir. Doğal gaz üretimi 1995-2014 yıllarında artış gösterse de, 2014-2020 yıllarında ise üretimde azalma dikkate alınmıştır.

Yeni jeo-ekonomik gerçekler ve perspektifler

8 Mart'ta Avrupa Komisyonu 2022'de AB'nin Rus gazına olan bağımlılığını üçte iki oranda azaltma planlarını açıkladı.[4] Ek olarak, AB ve ABD 25 Martta bu yılın sonuna kadar ABD'nin Avrupaya LNG sevkiyatını 15 milyar metreküp artırma konusunda anlaştılar.[5] Aynı zamanda, yenilenebilir enerji kaynaklarının yüksek kullanımı beklenen yeni trendlerdir.[6] Ancak bu kaynakların kısa süre içinde Avrupalı tüketicilerin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamayacağı da aşikar durumdur. Bu nedenle, yeni enerji yollarının artan rolü, yakın dönemde Avrupa pazarlarında ana trendlerden biri haline gelecektir.[7]

Yukarıdaki projelere ek olarak, Azerbaycan, İran ve Türkmenistan'ın 28 Kasım 2021 tarihinde Türkmen gazının nakli konusunda bir anlaşma imzaladığına dikkat etmek gerekmektedir. Gaz swapı anlaşmasının miktarı yılda 2 milyar metreküpe kadardır.[8] Gaz yollarının çeşitlendirilmesi ve Azerbaycan, İran ve Türkmenistan tarafından bu tür anlaşmaların imzalanması, Hazar Denizi enerji kaynaklarının bu kanallar vasıtasıyla Avrupa pazarlarına ihraç imkanları için yeni bir dönem açmaktadır. Bu nedenle Hazar Denizi'ndeki doğal gaz kaynaklarına erişim sağlayarak Türkmenistan ve İran gibi ülkelerin keşif yapılmamış gaz rezervi potansiyelini kullanarak, Azerbaycan ve Türkiye Avrupa'ya olan gaz kaynaklarını artırmak için mükemmel bir perspektife sahiptirler.

Avrupa ve Asya arasında alternatif ticaret ve enerji yollarının önemi, Evergreen gemi krizi, Polonya-Belarus sınır gerilimi ve Rusya'ya yepyeni yaptırımların uygulanması sonrasında daha görünür hale geldi. Şu anda, AB ile ilgili demiryolu yüklerinin yaklaşık yüzde 50'si Rusya ve Belarusya'dan geçmektedir.[9]

Rusya üzerindeki yaptırımlar göz önüne alındığında ticaret yollarının Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Orta Koridora geçmesi ve mevcut durumda Batı ve Doğu'yu birbirine bağlayan tek geçerli alternatif yol olması yüksek olası beklentilerdir.[10] Ayrıca, Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesi, Azerbaycan ve Türkiye'den geçen enerji ve ticaret yollarının potansiyelini de artıracaktır. Şurası aydındır ki, Zengezur Koridoru konsepti, sadece Avrupa ve Asya arasındaki demiryolu güzergahlarının açılması için değil, aynı zamanda bu ulaşım arteri boyunca enerji, kara yolları, ticaret yolları, hava yolları, elektrik vb. vasıtaların işletilmesi için de fırsatlar yaratmaktadır. Rusya üzerindeki yaptırımlar 2021 yılında Türkiye'de Kara Denizde bulunan doğal gaz rezervlerini pozitif yonde etkiliye bilir. Rusya doğal gazına alternatif olarak

Kara Denizdeki gaz rezervləri yabancı yatırımcıların diqqətini çəkə bilər və Türkiyə'nin dogal gaz ihracatındaki payını artırabilir.

Yekün. Sonuç olarak, mevcut süreçler Avrasya bölgesindeki enerji ve ticaret merkezlerinin öneminin yakın gelecekte daha da artacağını göstermektedir.[11] Böylece, tüm ekonomik ortaklarla etkin ve güvenilir ilişkiler kurmayı başaran ve coğrafi fırsatları kullanarak ekonomik merkezler haline gelen kilit oyuncular olarak Azerbaycan ve Türkiyə'nin rolü daha da genişlenecektir. Türkiyə ve Azerbaycan'ın bölgesel ekonomik süreçlerdeki bu tür yükselen rolü, tüm paydaşları ve küresel oyuncuları Azerbaycan ve Türkiyə'nin çevresindeki jeoekonomik ve jeopolitik koşulların istikrarlı olmasında ilgili olmaya teşvik edecektir.

Kaynakça

1. <https://www.reuters.com/world/europe/eu-says-it-is-prepared-partial-disruption-russian-gas-flows-2022-02-15/>
2. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/european-neighbourhood-policy/countries-region/azerbaijan_en
3. <https://www.dailysabah.com/opinion/2019/12/31/the-energy-silk-road-launched-the-ball-is-now-in-europe>
https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html
https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/wrep.html
<https://www.eurasian-research.org/publication/recent-developments-in-the-baku-tbilisi-kars-railway-project/>
4. <https://www.euractiv.pl/section/instytucje-ue/news/komisja-europejska-gaz-unia-europejska-ropa-rosja-ukraina-wojna-sankcje/>
5. <https://www.theguardian.com/us-news/2022/mar/25/biden-and-eu-agree-landmark-gas-deal-to-break-kremlin-hold>
6. <https://jamestown.org/program/rhetoric-versus-reality-the-european-union-and-imports-of-russian-natural-gas/>
7. <https://jamestown.org/program/rhetoric-versus-reality-the-european-union-and-imports-of-russian-natural-gas/>
8. <https://www.aa.com.tr/en/world/iran-azerbaijan-turkmenistan-sign-gas-swap-deal/2433201>
9. <https://theloadstar.com/ukraine-invasion-will-impact-china-europe-rail-freight-and-push-up-rates/>
10. <https://top-center.org/en/analytics/3348/with-russia-and-iran-sanctioned-middle-corridor-has-a-chance-to-establish-itself-as-a-viable-route-in-the-east-west-trade>
11. <https://www.railfreight.com/beltandroad/2022/03/08/a-bypass-route-to-duisburg-is-this-the-new-normal/?gdpr=accept>

Xülasə

Museyibov A.R., Əhmədli E.O.

Azərbaycan və Türkiyənin Avro-Asiya iqtisadi əlaqələrində artan strateji rolu

Enerji və ticarət yolları təhlükəsizliyi, hal-hazırda global səviyyədə ən vacib məsələlərdən biridir. Bu məqalədə də Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyi üzrə artan ehtiyacları, bu baxımdan Azərbaycan və Türkiyənin potensialı üzrə imkanlar təhlil edilmişdir. Məqalədə nəzəri məlumatlardan istifadə edilmiş, mövcud layihələr və potensial imkanlar təhlil edilmiş və gələcək perspektiv imkanlarla bağlı fikirlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: enerji təhlükəsizliyi, ticarət yolları, Aİ enerji siyasəti

Summary

Museyibov A.R., Ahmadli E.O.

The Growing Strategic role of Azerbaijan and Turkey in Euro-Asian Economic Relations

The security of energy and trade routes is currently one of the most important features in a global scale. This article also analyzes the growing needs of the European Union for energy security and the potential of Azerbaijan and Turkey in this regard. The article uses theoretical information, analyzes existing projects and potential opportunities, and reflects on future prospects.

Key words: energy security, trade routes, EU energy policy

УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Ахтамова Гульнара Авхадиевна

Магазова Аделина Рамазановна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

ahtamova_ahtamova@mail.ru; es@rusoil.net

Резюме: В период рыночного трансформирования и финансовых реформ в одной из социально важной сфере экономики – нефтегазовой, выделяется неизменно высокая доля предприятий с повышенным риском формирования неудовлетворительного финансового положения. Данное обстоятельство ускоряет научные исследования, направленные на разработку необходимых мер в целях реагирования и предотвращения на возникающие угрозы.

Ключевые слова: нефтегазовая отрасль, экономическая безопасность предприятия, риски и угрозы, политика управления экономической безопасностью

Совокупные результаты экономической работы всего нефтегазового комплекса в настоящее время, несомненно, являются определяющим фактором при формировании платежного баланса России, а также для поддержки курса национальной валюты и преодоления кризисных явлений. Следовательно, на текущий момент эффективное развитие предприятий нефтегазового комплекса в экономическом плане составляет интегральную часть общей тактики и стратегии развития.

В современных условиях развитие абсолютно любой организации неосуществимо без своевременного реагирования на всевозможные перемены внешней и внутренней среды.

В целях поддержки продуктивности своей деятельности и конкурентоспособности, каждому предприятию в обязательном порядке требуется обеспечить формирование и реализацию политики управления экономической безопасностью. Данная мера позволит оградить от внешних угроз, а также выявить риски их вероятного возникновения внутри организации. Стоит заметить, что даже в развитых странах с большим экономическим потенциалом, абсолютно не каждое предприятие может сдерживать серьезные угрозы и гарантировать собственную экономическую безопасность, а на отечественной экономической площадке в условиях высоких рисков, связанных с геополитическими факторами, политика экономической безопасности приобретает архиважное значение.

Привлекательность инвестирования в реальный сектор экономики определяется защищенностью инвестиций, ключевым фактором которой является высокая степень экономической безопасности бизнеса. В нефтегазовой отрасли генераторами основных рисков являются особенности производства и системы управления. Технологические риски неизбежно трансформируются в риски финансовые, так как ликвидация неблагоприятных событий сопровождается значительным ростом производственных издержек. Поэтому, для того чтобы предприятия вело успешную деятельность, были достигнуты поставленные цели, происходил устойчивый рост, требуется построение и выполнение успешной политики управления экономической безопасностью предприятия. Существенным условием стабильного функционирования, как на внешнем, так и внутреннем рынке

предприятию нефтегазовой области является грамотный подход в реализации функций риск-менеджмента с использованием современных информационных технологий, технологий бенчмаркинга, конкурентной разведки и др.

Безопасность основывается на умении специалистов прогнозировать и устранять развитие неблагоприятных угроз. Главенствующие позиции среди угроз экономической безопасности предприятия нефтегазовой отрасли занимают события, прямо или косвенно связанные с производственной деятельностью: повреждения трубопроводов, газокompрессорных станций, газового оборудования; взрыв газа и пожар на участке газораспределительной сети; выход из строя сложных механизмов, задействованных в обслуживающих газотранспортную и газораспределительную сети комплексах. Особую актуальность имеют риски загрязнения окружающей среды, а это, учитывая протяженность нефте- и газопроводов, может приобретать большие масштабы и затрагивать интересы не только предприятия (источника опасности), но и населения, которое подвергается воздействию вредных факторов.

Реализуя свою деятельность в современное время, нефтегазовые предприятия, имеющие разную организационно-правовую форму, существуют в неопределённых и непредсказуемых условиях рыночной экономики. Факторы, оказывающие влияние на развитие отрасли, следующие:

- нестабильная геополитическая ситуация в мире и социально-экономическая ситуация в стране;
- межнациональные, региональные, территориальные конфликты;
- санкционное давление на нефтегазовый сектор экономики;
- лоббирование интересов транснациональных компаний в конкурентной борьбе правительствами развитых стран;
- несовершенство коммерческого законодательства;
- криминализация общества, мошенничество, коррупция.

Экономическая безопасность предприятия – это состояние его защищённости от негативного влияния внешних и внутренних угроз, дестабилизирующих факторов, при котором обеспечивается устойчивая реализация основных коммерческих интересов и целей уставной деятельности.

При управлении политикой экономической безопасности предприятия нефтегазовой отрасли существуют проблемы, которые можно разделить на две группы:

1) Проблемы объекта управления, которые подразделяются на внутренние и внешние.

К угрозам внешнего характера и факторам дестабилизации можно отнести неправомерную деятельность криминальных структур, фирм и частных лиц, различных конкурентов, которые заняты мошенничеством и промышленным шпионажем, несостоятельных коммерческих партнеров, а также нарушение закона со стороны контролирующих органов и правоохранительных органов.

К угрозам внутреннего характера и факторам дестабилизации можно отнести:

- бездействия или действия работников организации, которые противоречат интересам его коммерческой деятельности, в результате возможно причинение финансового убытка предприятию;
- утечку или потерю информативных ресурсов;
- расшатывание делового имиджа предприятия в деловых кругах;
- образование сложностей в отношениях с существующими и возможными клиентами и партнерами;
- конфликтные ситуации с конкурентами, а также с контролирующими и правоохранительными органами;
- производственный травматизм или гибель персонала.

2) Проблемы субъекта управления экономической безопасностью нефтегазового предприятия, которые также можно подразделить на два направления:

- недостаточно высокий профессионализм сотрудников аппарата управления;
- трудности, которые связаны с выполнением функции руководства.

Имеются следующие значительные проблемы при выполнении главных функций в политике управления экономической безопасностью предприятия нефтегазовой отрасли:

1. Функция организации: системные проблемы, различные проблемы взаимодействия с внешней средой, проблема гибкости реагирования на различные трансформации, проблемы

формирования документации и выполнения поручений, проблема перемещения информационных данных между субъектом и объектом управления.

2. Функция планирования: проблема в постановке целей, полное неимение представления о стратегических задачах и целях, недостаточная определенность во внутренних и внешних условиях.

3. Функция координации: проблемы, сопряженные с разделением работы в аппарате руководства, проблемы, взаимосвязанные с фактом наличия единой информационной базы, проблемы конфликтов, информативная недоступность некоторых структурированных элементов, проблемы неясности в разделении ответственности, полномочий и установленных правил сотрудничества.

4. Мотивационная функция: проблема малоэффективного найма работников, проблема профессионального совершенствования кадров и его постоянного обучения.

5. Контролирующая функция: проблемы исследования и аудита управленческой деятельности, а также способов организации управления.

Постоянно изменяющиеся условия хозяйственной деятельности предполагают ввод строгих и высоких требований к принципам руководства экономической безопасностью предприятия нефтегазовой отрасли, что в свою очередь создает необходимость в создании современных подходов к процессу управления. В связи с этим в текущее время осуществляется формализация политики управления экономической безопасностью предприятия - процесс, формирования определённых стандартных схем поведения системы управления.

Использование инструментов формализации даёт возможность организовывать условия, при использовании которых система управления в целом, в том числе и её управляющая подсистема, могут на основании обычных принципов и устройств реализовывать различные формализованные мероприятия и решения по проработанным функциям и операциям.

Из этого следует, что обеспечение оптимального результата и упрощение процесса организации управления, учет всех перечисленных факторов воздействия ведёт к выполнению всех функций системы управления экономической безопасностью предприятия.

Литература

1. Ермолаев Д.В. Составляющие экономической безопасности предприятия / Д.В. Ермолаев // Ученые записки Орловского государственного университета. –2019. –№4. –С. 15–18.
2. Коноплева И. А. Управление безопасностью и безопасностью бизнеса: учебное пособие / И. А. Коноплева, И. А. Богданов; под ред. И.А. Коноплевой. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 304 с.
3. Мильнер Б.З. Теория организаций / Б.З. Мильнер. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 336 с.
4. Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия: Автореферат дис. канд. экон. наук: 08.00.05: Екатеринбург, 2018 134 с. РГБ ОД, 61:03-8/1612-8

Xülasə

Axtamova G.A., Maqazova A.R.

Neft-qaz sənayəsi müəssisəsinin iqtisadi təhlükəsizliyinin idarəetməsi

İqtisadiyyatın sosial əhəmiyyətli sahələrindən birində - neft və qazda bazar transformasiyası və maliyyə islahatları dövründə qeyri-qənaətbəxş maliyyə vəziyyətinin formalaşması riski yüksək olan müəssisələrin xüsusi şəksinin artması müşahidə olunur. Bu vəziyyət yaranan təhlükələrə cavab vermək və qarşısını almaq üçün lazımi tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına yönəlmiş elmi tədqiqatları sürətləndirir.

Açar sözlər: Neft və qaz sənayesi, müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyi, risklər və təhdidlər, iqtisadi təhlükəsizliyin idarə edilməsi siyasəti

Summary

Akhtamova G.A., Magazova A.R.

Management of Economic Security of the Enterprise of the Oil and Gas Industry

During the period of market transformation and financial reforms in one of the socially important areas of the economy - oil and gas, there is a consistently high proportion of enterprises with an increased risk of forming an unsatisfactory financial situation. This circumstance accelerates scientific research aimed at developing the necessary measures in order to respond and prevent emerging threats.

Key words: Oil and gas industry, economic security of an enterprise, risks and threats, economic security management policy.

ОБЪЯСНЕНИЯ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ КОНЦЕПЦИИ ПОЛИЦЕНТРИЧНОГО РАЗВИТИЯ: ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД

Красносельская Дина Хадимовна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

dina-hamzina@mail.ru

Тимирязева Венера Маратовна

Башкирский государственный университет

79174073127@mail.ru

Резюме: в статье проводится анализ эмпирических исследований концепции полицентричного развития. Выявлены особенности задействия концепции на различных уровнях территориальных систем, рассмотрены понятия нодальности, центральности и относительной важности центров в их взаимосвязи. Проанализированы авторские понятия трактовок полицентричности, рассмотрены понятия потока, функционального взаимодействия, полей связанности. Обосновано, что полицентричность, измеренная с помощью маятниковой миграция как типа территориального взаимодействия отрицательно коррелирует с ростом масштаба территориальных систем. Сделаны выводы в части потенциала применения концепции в российских условиях хозяйствования.

Ключевые слова: полицентричность, регион, центр, функциональный подход, поток

Благодарности. Исследование выполнено в рамках государственного задания Министерства науки и высшего образования Российской Федерации (код научной темы FZWU2020-0027).

Согласно экономической мысли представителей функционального подхода [1,2] любая территориальная система может быть представлена как состоящая из набора взаимозависимых узлов (центров) и потоков взаимодействия между этими узлами (торговые взаимоотношения, отношения внутригородской миграции, связанные с поездками на работу). К. Хагу и К. Кирк [3] рассматривают полицентричность как сеть территориальных единиц, объединенных с целью достижения «критической массы», способной поддерживать и развивать предприятия, услуги и объекты. Их авторский подход базируется на следующем предположении: согласованное функциональное взаимодействие отдельных небольших городов приводит к преимуществам агломерации, сопоставимым с моноцентрическими городами аналогичного размера, позволяя при этом избежать отрицательных эффектов моноцентрической модели: высокой стоимости земли в центральной части городских поселений, затрудненного автомобильного трафика в определенное время и высоких выбросов загрязнений в окружающую среду. Таким образом, акцент сделан на изучении распределения функций, и как следствие, их сосредоточенности в отдельных центрах (узлах) экономического пространства региона.

А. Васанен [4] расширяет исследование вопросов функционального взаимодействия территорий на межрегиональном, внутрирегиональном и внутригородском, рассматривая их сквозь призму двух взаимосвязанных аналитических подходов:

- пространственной интеграции, характеризующей функциональную связанность отдельных центров внутри городской системы, для оценки которой был предложен метод «поля связанности» (connectivity fields). Поле связанности представляет собой потенциальное поле взаимодействия конкретного центра с остальными центрами региона. В качестве первичной единицы пространственного взаимодействия выступает атрибут потока, имеющего точки происхождения и назначения (тип потока – поездки к месту работы);

- функционального баланса, отражающего сбалансированное распределение потоков между центрами, измеряемого с помощью показателей функционального индекса. Функциональный индекс рассчитывается из соотношения входящих потоков в основной город к общему количеству входящих потоков в городской системе. Чем больше степень индекса, тем более функционально несбалансированной (моноцентричной) является городская система.

Эмпирическое тестирование метода «полей связанности» А. Васанена на примере южной Финляндии показало, что показатели пространственной интеграции так же, как и функционального баланса отрицательно коррелируют с ростом масштаба территориальных систем. Например, на внутригородском уровне значение данных показателей выше, чем на внутри региональном, что логически объясняется желанием работников избежать большого расстояния при поездках на работу. Таким образом, степень функционального полицентризма является зависимой величиной от размеров территории. Оригинальной авторской разработкой, несомненно, является попытка обоснования задействия концепции полицентризма на различных уровнях пространственно-организованных систем на основе скалярного (фрактального) подхода, т.е. предположения о подобии одной территориальной системы другой, превосходящей ее по масштабу.

В основе авторского понимания полицентризма Мартина Бургера и Эверта Майерса [5] как с морфологической, так и с функциональной точек зрения лежит баланс важности центров, содержание которого раскрывается с использованием следующих категорий:

1. Абсолютная важность центра (нодальность) определяется его размером и рядом функций, которые он выполняет для соседних территорий, представляет собой систему входящих внутренних и внешних потоков (тип потоков – поездки на работу и за покупками).

2. Относительная важность (центральность) – «излишек» потоков, т.е. товаров и предоставляемых услуг, превышающее их количество, требующееся для собственных нужд жителей центра.

3. Локальное значение центра определяется как совокупность внутренних потоков в пределах исследуемой территории.

При этом относительную важность центров авторы определяют как условную разницу между нодальностью и локальным значением центра. Нодальность рассматривается как ключевая характеристика полицентричной территориальной системы в морфологическом аспекте, центральность – в функциональном отношении. М. Бургер и Э. Майерс, развивая положения А. Васанена в части скалярного подхода, изучают важность центров в системе внешних связей, расширяют проблемную область исследований морфологического аспекта полицентризма посредством включения моделей функционального взаимодействия. Эмпирические оценки взаимосвязи морфологического и функционального аспектов на примере данных по 42 регионам Нидерландов позволили сделать следующие выводы: во-первых, существует значительная корреляция между степенью морфологической и функциональной полицентричностью; во-вторых, более функционально, чем морфологически полицентричные регионы имеют крупные в абсолютном выражении центры (например, Амстердам, Гронинген, Маастрихт), ориентированные на взаимодействие с центрами за пределами региона (показатели центральности имеют более сбалансированное распределение по сравнению с показателями нодальности). И наоборот,

морфологически полицентричные регионы (Рурмонд и Веендам) имеют относительно небольшой первичный центр, подчиненный системе городов и ориентацию на взаимодействие с другими центрами в пределах региона. Таким образом, Бургер и Майерс в своей работе теоретически и эмпирически обосновали существование функциональной пространственной иерархии центров, обусловленной их месторасположением и размерами.

В настоящее время усиление процессов глобализации, переход к постиндустриальной экономике, специфической особенностью которой выступают ускорение технологических и информационных инноваций, привело к появлению так называемых передовых производителей услуг («advanced product services»), т.е. фирм, предоставляющих высококачественные консалтинговые услуги. В этой связи в рамках функционального подхода сформировалось отдельное направление эмпирических исследований, направленных на оценку и измерение информационных потоков между офисами ключевых консалтинговых компаний и сетей как центров обмена профессиональными компетенциями и знаниями. В результате изменились и причинно-следственные связи. Если ранее исходным предметом исследования функциональной полицентричности пространственных образований были показатели внутригородской миграции, т.е. материальные потоки трудовых ресурсов, то в рамках новой парадигмы, активно развивающейся в настоящее время, именно потоки информационного взаимодействия формируют структуру и контуры экономического пространства. Анализ опыта практического применения показателей потоковых взаимодействий использования концепции полицентричности с учетом отечественных наработок в данной сфере [6,7,8,9] позволяет прийти к следующим выводам. Во-первых, выявлена зависимость между уровнем территориальной системы и степенью его полицентричности (на примере потока – маятниковой миграции). Как показали результаты исследований, территориальная система может быть полицентрична на одном из уровней управления и не полицентрична на другом. Эмпирическое исследование А. Васанена показало неоднозначность применения одних и тех же показателей на различных иерархических уровнях. Во-вторых, используемые показатели потоковых взаимодействий, основанные на географической близости территорий в пределах 1-2 часовых изохрон, не применимы в российских условиях хозяйствования в силу обширности ее территориального пространства и сложившегося уровня экономического развития.

Литература

1. Riguelle F., Thomas I., Verhetsel A. Measuring urban polycentrism: a European case study and its implications. *Journal of Economic Geography*, 2007, vol.7, pp.193–215. DOI:10.1093/jeg/lbl025
2. Meijers E. Summing Small Cities Does Not Make a Large City: Polycentric Urban Regions and the Provision of Cultural, Leisure and Sports Amenities. *Urban Studies*, 2008, vol. 45 (11). pp. 2323–2342.
3. Hague C., Karryn K. Polycentricity scoping study. School of the Built Environment Heriot-Watt University: Edinburgh, 2003. 37 p.
4. Vasanen A. Evolving polycentricities. The development of urban spatial structure in Finnish urban regions. Turun Yliopisto: University of Turku, 2013. P 59.
5. Burger M., Meijers E. Form Follows Function? Linking Morphological and Functional Polycentricity. *Urban Studies*, 2012, vol.49(5), pp. 1127–1149. DOI: 10.1177/0042098011407095.
6. Шуплецов А.Ф., Буньковский Д.В. Диверсификация российского экспорта нефти и нефтепродуктов / А. Ф. Шуплецов, Д.В. Буньковский // Известия ИГЭА. 2016. Т. 26. № 6. С. 889—895.
7. Novikov S., Amirova E., Kosykh E. Strategic planning and management of high-tech developments and innovative technical solutions // *Research in World Economy*. 2019. Т. 10. № 3. С. 309–314.
8. Klimova N.I., Krasnoselskaya D.K., Khamzina D.R. An empirical study on the relationships between sales revenue of oil company (Rosneft) and industry specific and exogenous characteristics // *Journal of Applied Economic Sciences*. – 2018. – Vol. 13, № 8 (62). – P. 2261–2268.
9. Фаттахов, Р.В. Прогнозирование развития социально-экономических систем муниципального уровня с применением модельного инструментария (на примере г. Уфы) / Р.В.

Xülasə

Krasnoselskaya D.X., Timiryanova V.M.

Polimərkəzli inkişaf konsepsiyasının empirik tədqiqatlarının izahları: funksional yanaşma

Məqalədə polisentrik inkişaf konsepsiyasının empirik tədqiqatları təhlil edilir. Konsepsiyadan ərazi sistemlərinin müxtəlif səviyyələrində istifadə xüsusiyyətləri üzə çıxarılır, nodallıq, mərkəziik anlayışları və onların qarşılıqlı əlaqəsində mərkəzlərin nisbi əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir. Müəllifin çoxmərkəzliliyin şərtləri ilə bağlı konsepsiyaları təhlil edilir, axın, funksional qarşılıqlı əlaqə, bağlılıq sahələri anlayışları nəzərdən keçirilir. Əsaslandırılır ki, ərazi qarşılıqlı əlaqənin bir növü kimi sarkaç miqrasiyasının köməyi ilə ölçülən çoxmərkəzlilik ərazi sistemlərinin miqyasının böyüməsi ilə mənfi korrelyasiya edir. Konsepsiyanın Rusiya biznes mühitində tətbiqi potensialı ilə bağlı nəticələr çıxarılır.

Açar sözlər: polisentriklik, region, mərkəz, funksional yanaşma, axın

Summary

Krasnoselskaya D.Kh., Timiryanova V.M.

Empirical Studies Explanations of the Polycentric Development Concept: a Functional Approach

The article analyzes empirical studies of the polycentric development concept. The peculiarities of using the concept at different levels of territorial systems are revealed, the terms of nodality, centrality and the relative importance of centers in their interrelation are considered. The author's concepts of polycentricity interpretations are analyzed, the concepts of flow, functional interaction, and connectivity fields are considered. It is proved that the polycentricity measured by the commuting patterns as a type of territorial interaction negatively correlates with the growth of the scale of territorial systems. Conclusions are drawn regarding the potential application of the concept in the Russian business environment.

Key words: polycentricity, region, center, functional approach, flow

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОСНОВ БАНКРОТСТВА ДЛЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА В РОССИЙСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

Мамателашвили Ольга Владимировна

Кучукова Нафиса Махмутовна

Уфимский государственный нефтяной технический университет

mar3169@yandex.ru; nmk@yandex.ru

Резюме: цель статьи раскрыть ключевые особенности осуществления процедур банкротства в современных условиях, проанализировать влияние факторов, характеризующих вероятность наступления неплатежеспособности организации, обосновать роль арбитражного управляющего при реализации процедур банкротства. Методологическую основу работы составили общенаучные приемы исследования: анализ, синтез, сравнение, задействование которых позволило рассмотреть целевые установки процедур банкротства во взаимосвязи с воздействием внутренних и внешних факторов.

Ключевые слова: банкротство, риски, неплатежеспособность, арбитражный управляющий, процедуры банкротства.

В условиях рыночной экономики каждый хозяйствующий субъект осуществляет свою деятельность с присущим ему уровнем предпринимательского риска. Предпринимательские риски связаны с тем, что на организацию оказывает влияние множество факторов, как внутренних, так и внешних, способных приводить к кризисным ситуациям. Защита организации от воздействия негативных внешних и внутренних факторов с целью обеспечения её эффективной работы является одной из важнейших задач руководства. Отсутствие планирования, грамотной политики управления организацией может привести к возникновению риска неплатежеспособности и банкротства.

Особенностью сложившейся в последние годы в Российской экономике кризисной ситуации является то, что причинами ее являются не только чисто экономические, но и политические факторы, устранение которых в ближайшее время представляется трудно решаемой задачей. Двойственная природа негативного воздействия внешних факторов привела к серьезному и самому существенному падению российской экономики за последние десять лет. Экономический спад наблюдается в большинстве секторов экономики, и практически каждое предприятие ощутило на себе это влияние. Экономический кризис приводит к состоянию, в котором организация не может осуществлять своё нормальное функционирование и, как следствие, невозможность рассчитываться по своим обязательствам. Ситуацию, при которой организация не способна отвечать по своим денежным обязательствам называют обычно неплатежеспособностью, а при достижении определенного её уровня - банкротством.

Сегодня можно говорить о сложившихся институциональных основах института банкротства в России и рассматривать его как способ оздоровления экономики. Банкротство – инструмент, позволяющий, с одной стороны, – защитить интересы кредиторов, дать им шанс вернуть часть своего имущества в той или иной форме, а с другой, – возможность для должника найти общий язык с кредиторами, восстановить платежеспособность организации, либо прекратить своё существование.

Важным является своевременное прогнозирование и выявление кризисных ситуаций, как в отношении собственной организации, так и в отношении контрагентов. Если исследование и прогнозирование будущего состояния платежеспособности контрагентов затруднено объективными причинами, то для системного анализа собственной хозяйственной деятельности, диагностики негативных тенденций у организации есть все необходимые инструменты сбора, оценки, интерпретации информации, которые она может самостоятельно разрабатывать и внедрять в процессе управления.

Порядок осуществления процедур банкротства и основные его критерии определены в Федеральном законе от 26.10.2002г. N 127-ФЗ «О несостоятельности (банкротстве)». В законе дано определение банкротства, которое устанавливает, что «несостоятельность (банкротство) - признанная арбитражным судом неспособность должника в полном объеме удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам, о выплате выходных пособий и (или) об оплате труда лиц, работающих или работавших по трудовому договору, и (или) исполнить обязанность по уплате обязательных платежей». Отсюда следует, что банкротство, как уже состоявшийся факт, наступает лишь с момента вынесения соответствующего решения судом. Понятно, что для того, чтобы получить решение суда, должно быть разбирательство и основания для признания должника банкротом. Законом установлены признаки несостоятельности. В статье 3 п. 2 закона сказано, что «юридическое лицо считается неспособным удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам, о выплате выходных пособий и (или) об оплате труда лиц, работающих или работавших по трудовому договору, и (или) исполнить обязанность по уплате обязательных платежей, если соответствующие обязательства и (или) обязанность не исполнены им в течение трех месяцев с даты, когда они должны были быть исполнены». Сам же размер требований, устанавливается в размере не менее трехсот тысяч рублей, в соответствии с ст. 6 п. 2. Только при выполнении этих условий арбитражный суд может возбудить дело о признании должника банкротом. Стоит отметить, что размер денежных требований на сегодняшний момент слишком незначителен, давно назрела необходимость его пересмотра и внесения поправок в законодательство о банкротстве.

Законом предусмотрены определенные процедуры банкротства – наблюдение, финансовое оздоровление, внешнее управление, конкурсное производство, которые предназначены для решения определенных задач и достижения определенных целей в зависимости от тяжести кризисного состояния предприятия. Стоит отметить, что из перечисленных процедур только процедура конкурсного производства означает ликвидацию предприятия как юридического лица. Его имущественный комплекс реализуется на торгах, а вырученные средства направляются на погашение денежных требований кредиторов.

Разные процедуры банкротства направлены на решение разных ситуаций и их назначение зависит от текущего финансового состояния должника, а также позиции кредиторов.

Большую роль в реализации процедур банкротства играет арбитражный управляющий, назначаемый арбитражным судом. Именно от компетентности и уровня квалификации арбитражного управляющего часто зависит судьба предприятия банкрота. В большей степени это касается арбитражного управляющего на стадии внешнего управления – внешнего управляющего. Особенность внешнего управления заключается в том, что руководитель предприятия отстраняется от исполнения своих обязанностей, а его место занимает внешний управляющий. В данной ситуации внешний управляющий должен не только иметь опыт и квалификацию в области антикризисного управления, но и быть грамотным менеджером предприятия, знающим его производственно-технологические особенности и конкурентную среду. Часто именно от внешнего управляющего зависит сможет ли предприятие преодолеть кризис и выйти из состояния неплатежеспособности, или же оно будет ликвидировано через конкурсное производство.

В целях разработки антикризисной политики на предприятии и прогнозирования дальнейших перспектив предприятия, арбитражного управляющего в первую очередь интересуют вопросы, связанные с проведением финансового анализа, так как именно он дает понимание того, в чем заключаются основные причины банкротства, и какие меры следует предпринять для вывода предприятия из этого состояния.

Ранее было сказано о факторах, влияющих на вероятность наступления неплатежеспособности организации. К внешним факторам в России можно отнести системный экономический кризис, негативные изменения в налоговом законодательстве, политическую нестабильность, падение платежеспособности населения, падение спроса на товары и услуги, создание административных барьеров, коррупцию, преследование предпринимателей со стороны правоохранительных органов и т.д. Внутренние факторы – падение объемов продаж, рост дебиторской задолженности, низкая рентабельность деятельности, высокие затраты на производство, неэффективность решений менеджеров, преднамеренные действия руководителей или работников предприятия и т.д.

Возникновение факторов, оказывающих негативное влияние носит вероятностный характер. Если, например, вероятность преднамеренных действий, направленных на возникновение кризисных ситуаций по мотивам личного обогащения, спрогнозировать сложно, то те факторы, которые связаны с неэффективностью производства, можно выявлять заранее. Это не значит, что организация не должна предпринимать меры по предотвращению противоправных действий внутри организации, меры по анализу ненадежных контрагентов и внешней конъюнктуры рынка.

С точки зрения недопущения банкротства и выработки своевременных мер по санации предприятия наиболее важной функцией управления является ситуационный анализ. Построение системы аналитических показателей, характеризующих финансово-экономическое положение предприятия, периодически получаемых из информационных систем, может способствовать оперативному выявлению признаков кризисной ситуации и своевременной выработке мер по её недопущению.

Для оценки внутреннего финансового состояния организации, обычно, используется ряд традиционных показателей, оценивающих финансовую устойчивость, платежеспособность,

рентабельность. Очевидно, что такой подход является формальным, а данных показателей недостаточно для диагностики возможного банкротства.

По нашему мнению, основными аналитическими показателями, используемыми в качестве индикаторов в диагностике вероятного наступления кризисной ситуации, должны быть:

1. Коэффициенты, характеризующие платежеспособность;
2. Коэффициенты, характеризующие финансовую устойчивость;
3. Коэффициенты, характеризующие деловую активность;
4. Коэффициенты, характеризующие рентабельность деятельности;
5. Порог рентабельности и запас финансовой прочности;
6. Темпы изменения выручки, прибыли, затрат;
7. Темпы изменения дебиторской задолженности;
8. Темпы изменения кредиторской задолженности;
9. Темпы роста просроченной дебиторской и кредиторской задолженности;
10. Темпы роста финансовых потерь и убытков, не связанных с основной деятельностью.

Кроме этого, необходимо систематически анализировать хозяйственную, инвестиционную и финансовую деятельность предприятия, его положение на товарных и иных рынках, включая анализ внешних и внутренних условий деятельности должника, и рынков, на которых она осуществляется. Также следует проводить анализ активов и пассивов должника, анализировать возможности безубыточной деятельности, изменения отпускной цены и затрат на производство продукции как в текущем формате, так и на перспективу.

Практически при всех процедурах банкротства арбитражный управляющий собирает информацию о состоянии должника. Собранная информация и результаты её анализа ложатся в основу разработки программы по созданию условий, при которых сохранение негативных тенденций, ведущих к банкротству невозможно.

Если предотвратить кризисное состояние не удалось и началось дело о банкротстве организации, то, в случае назначения управляющего, ему не только необходимо собрать информацию о должнике, провести анализ состояния организации, но и разработать предложения по выходу из кризисной ситуации, в которую попала организация. Разработка антикризисной политики необходима лишь на двух стадиях банкротства: финансовое оздоровление и внешнее управление. Это связано с тем, что только эти процедуры направлены на восстановление платежеспособности должника.

На стадиях финансового оздоровления и внешнего управления проводится анализ финансового состояния организации, создаётся план (программа) по выходу из кризисной ситуации. В программе указываются основные мероприятия, направленные на восстановление платежеспособности, изыскание средств, для расчётов с кредиторами. Конкретные меры, по выходу из сложившейся ситуации, разрабатываются всегда индивидуально, но можно выделить следующие, наиболее общие и чаще всего необходимые:

- контроль за эффективностью производства, снижение затрат, повышение рентабельности деятельности;
- увеличение поступления денежных средств, в том числе за счет увеличения объемов продаж, реализации ненужного имущества, дополнительных финансовых вливаний собственников;
- возврат дебиторской задолженности, в том числе с использованием судебной практики;
- реструктуризация долговых обязательств по налогам и другим обязательным платежам, по оплате труда работников, по оплате задолженности перед поставщиками и другими контрагентами;
- совершенствование внутреннего экономического механизма, обеспечивающего эффективность распределения полномочий и ответственности структурных подразделений предприятия;
- реструктуризация активов предприятия с целью создания эффективного имущественного комплекса путем продажи, списания, сдачи в аренду и других мер, направленных на избавление от ненужных активов;

- реорганизация предприятия (при необходимости) путем слияния, разделения, присоединения, выделения или переход к другой организационно-правовой форме, создающей наиболее приемлемые условия для решения возникших проблем.

Процедуры банкротства предусмотрены для того, чтобы защитить должника и кредитора, дав им возможность найти выход из сложившейся ситуации, минимизировав ущерб. Накопленный опыт и сложившаяся в российской экономике практика свидетельствует о том, что наиболее предпочтительной формой банкротства является финансовое оздоровление, так как сохранение предприятия как экономического субъекта является наиболее приоритетной задачей банкротства как инструмента решения проблем в процессе антикризисного управления.

Литература

1. Камалова Л.Р., Кучукова Н.М. Учет финансовых инструментов: перспектива и задачи перехода на МСФО//Наука сегодня: теория и практика: сб. научн. тр. Междунар. заочн. научн.-практ. конф./Уфимский государственный университет экономики и сервиса. -Уфа, 2015.
2. Шайбакова Э.Р. Основы формирования центров ответственности и организация их учета//Экономические и гуманитарные науки. 2010. № 5 (220). С. 46-48.
3. Стром А.А. Антикризисное управление неплатежеспособным предприятием до введения процедур банкротства/Стром А.А.//Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2010. № 1. С. 21-26

Xülasə

Mamatelaşvili O.V., Kuçukova N.M.

Rusiya iqtisadiyyatında böhranın dəf edilməsi üçün iflasın institusional əsaslarının tətbiqinin praktiki aspektləri

Məqalənin məqsədi müasir şəraitdə iflas prosedurlarının həyata keçirilməsinin əsas xüsusiyyətlərini aşkar etmək, təşkilatın müflisləşmə ehtimalını xarakterizə edən amillərin təsirini təhlil etmək, arbitraj menecerinin iflas prosedurlarının icrasında rolunu əsaslandırmaqdır. İşin metodoloji əsasını ümumi elmi tədqiqat metodları təşkil edir: təhlil, sintez, müqayisə, onlardan istifadə daxili və xarici amillərin təsiri ilə birlikdə iflas prosedurlarının hədəf parametrlərini nəzərdən keçirməyə imkan verdi.

Açar sözlər: iflas, risklər, müflisləşmə, arbitraj meneceri, iflas prosedurları

Summary

Mamatelashvili O.V., Kuchukova N.M.

Practical Aspects of Applying the Institutional Foundations of Bankruptcy to Overcome the Crisis in the Russian Economy

The purpose of the article is to reveal the key features of the implementation of bankruptcy procedures in modern conditions, to analyze the influence of factors characterizing the likelihood of an organization's insolvency, to justify the role of an arbitration manager in the implementation of bankruptcy procedures. The methodological basis of the work is made up of general scientific methods of research: analysis, synthesis, comparison, the use of which made it possible to consider the target settings of bankruptcy procedures in conjunction with the impact of internal and external factors.

Key words: bankruptcy, risks, insolvency, arbitration manager, bankruptcy procedures

ВЛИЯНИЕ ТРЕХСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ, ТУРЦИЕЙ И РОССИЕЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Сафиуллин Ленар Наилевич

Казанский Федеральный Университет

lenar_s@mail.ru

Гулиев Эмин Анвар оглы

Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента

eminquliyev.1977@mail.ru

Резюме: В сложный геополитический период, в котором мы живем, в интересах всех трех стран поддерживать и развивать существующие экономические и политические отношения между Россией, Турцией и Азербайджаном. За последние 30 лет были подписаны различные двусторонние и многосторонние соглашения. Все эти соглашения служат обеспечению экономического развития, повышению благосостояния народов, а также сближению интересов. Необходимо проводить настоящую экономическую политику, чтобы развивать отношения и не подвергаться влиянию будущих кризисов. Научные и образовательные учреждения должны быть особенно активны в этом вопросе.

Ключевые слова: Россия, Турция, Азербайджан, экономическое развитие, геополитика, торговля, наука и образование.

После распада Советского Союза в мире возникли новые экономические и политические реалии, особенно в евразийском регионе. Новые независимые государства начали самостоятельно налаживать новое политическое и экономическое сотрудничество с мировыми державами. В то же время союзные республики прилагали усилия для сохранения 70-летних связей.

Территориальные претензии Армении к Азербайджанской Республике в 1990-х годах и оккупация ею 20% азербайджанских земель вызвали охлаждение в азербайджано-российских отношениях. Это, в свою очередь, негативно сказалось на отношениях во всех сферах.

С приходом к власти всемирно известного политика Гейдара Алиева эти отношения стали нормализоваться. Начался новый этап в развитии российско-азербайджанских отношений.

В то же время экономические, социальные, культурные и другие отношения со странами с либеральной экономикой на протяжении многих лет регулируются принципами рыночной экономики. проводились мероприятия по сотрудничеству в различных областях. В новых независимых странах возникли серьезные социально-экономические проблемы. Основной причиной этого является развал экономической системы и финансовые, технические, кадровые и т. д., необходимые для построения новой системы, отвечающей требованиям рыночной экономики. были недостатки.

Одной из концепций, способных помочь разрешить нарастающие международные политические и социальные конфликты, является теория межгосударственного сотрудничества. Международная политическая реальность вынуждает политиков все чаще искать сотрудничество как способ разрешения важных мировых конфликтов, учитывающий интересы большинства вовлеченных сторон [1].

И Российская Федерация, и Азербайджан имеют политические, экономические, культурные, правовые и другие отношения с Турецкой Республикой. начали устанавливать и развивать контакты на местах. Следует отметить исключительную роль Азербайджана в сближении России и Турции. Развитие двусторонних и трехсторонних отношений основывалось на учете взаимных интересов. Это сближение оказало прямое, ощутимое положительное влияние на экономическое развитие всех трех стран в следующих областях.

- Строительство

- Туризм
- Сельское хозяйство
- Финансы
- Топливо и энергетика
- Информационные технологии
- Металлургия
- Машины и оборудование
- Научно-технический и др.

По статистике за 2020 год товарооборот между Россией и Турцией составил 20,8 млрд долларов. Обратим внимание на продукцию и ее стоимость, которые занимают основное место в структуре товарооборота, в таблице ниже.

Кроме того, можно отметить, что ежегодно из России в Турцию на отдых приезжают миллионы туристов. В 2021 году Турцию посетили 4,7 млн российских туристов. Это означает, что в 2021 году около 16% туристов посетят Турцию.

Взаимное доверие и доверие между Россией и Турцией и межгосударственные соглашения побуждают граждан обеих стран взаимно инвестировать. Около 1300 турецких компаний вложили в российскую экономику \$ 10 млрд.

В 2018 году стоимость проектов, реализуемых турецкими строительными фирмами в России, составила около \$ 4 млрд.

Таблица 1.

Структур и товарооборот России и Турции

	Группа товара	Стоимость	Доля
1	Минеральные продукты	\$4.53 млрд	21.7%
2	Металлы и изделия из них	\$3.97 млрд	19%
3	Продукты растительного происхождения	\$3.62 млрд	17.4%
4	Продукция химической промышленности	\$719 млн	3.5%
5	Текстиль	\$690 млн	3.3%
6	Пластмассы, каучук и резин	\$630 млн	3%
7	Транспорт	\$550 млн	2.6%
8	Пищевые продукты, напитки, табак	\$498 млн	2.4%
9	Драгоценности	\$403 млн	1.9%

Российские бизнесмены и государственные структуры РФ осуществляют в Турции инвестиции в различные сферы. В качестве примера можно привести деятельность Сбербанка на финансовом рынке Турции, купив Денизбанк “за \$ 3,5 млрд, компании” Альфа-Групп “(Россия), холдинга” Чукурова “(Турция), крупнейшего мобильного оператора Турции Turkcel, за \$ 3,3 млрд.

Есть реализуемые крупные проекты, которые будут играть важную роль в дальнейшем экономическом развитии и укреплении геополитических позиций обеих стран.

➤ Построенная в Мерсине атомная электростанция “Аккую” с объемом инвестиций в 20 миллиардов долларов;

➤ Газопровод “Турецкий поток”, предусматривающий ежегодную транспортировку 32 млрд кубометров газа;[2]

В то же время экономические связи между Россией и Азербайджаном в последние годы интенсивно развиваются. Взаимно обе страны делают достаточные инвестиции в экономику друг друга.

Россия вложила в экономику Азербайджана около 5 миллиардов долларов, а Азербайджан-1,5 миллиарда долларов. Действует около 950 совместных компаний. В качестве примера реализации совместных проектов можно привести производство зерноуборочных комбайнов Nova-340 в Азербайджане по договору, заключенному между “Ростсельмашем” и “Азермашем”.

В период с июня 2020 года по апрель 2021 года товарооборот между Россией и Азербайджаном составил 2,7 миллиарда долларов. Обратим внимание на продукцию и ее стоимость, которые занимают основное место в структуре товарооборота, в таблице ниже.

Таблица 2. Структур и товарооборот России с Азербайджаном

	Группа товара	Стоимость	Доля
	Продукты растительного происхождения	\$786 млн	29.1%
	Машины, оборудование и аппаратура	\$292 млн	10.8 %
	Металлы и изделия них	\$255 млн	9.4%
	Пищевые продукты, напитки, табак	\$238 млн	8.8%
	Продукция химической промышленности	\$210 млн	7.8%
	Древесина и изделия из нее	\$168 млн	6.2%
	Минеральные продукты	\$127 млн	4.7%
	Пластмассы, каучук и резина	\$124 млн	4.6%
	Транспорт	\$103 млн	3.8%

Одна нация два государства с лозунгом Каждый год: экономическое, политическое, культурное и т. д. между Турцией и Азербайджаном, которые достаточно близки по сферам и даже в некоторых сферах занимают единую позицию, установлены прочные экономические связи.

По статистике 2019 года товарооборот между Азербайджаном и Турцией составил 4,2 миллиарда долларов[3].

Таблица 2.

Структур и товарооборот Турции с Азербайджаном

	Группа товара	Стоимость	Доля
1	Минеральное топливо, масла	\$2.50 млрд	59.5%
2	Машины, механические устройства	\$252 млн	6%
3	Пластмассы и изделия	\$167 млн	3.9%
4	Хлопок, хлопчатобумажная пряжа	\$130 млн	3.1%
5	Изделия из железа и стали	\$120 млн	2,9%
6	Автотранспортные средства	\$119 млн	2.8%
7	Электрические машины и приборы	\$116 млн	2.7%

Турция вкладывает средства в различные сферы экономики Азербайджана: нефтехимию, продовольствие, финансы, сельское хозяйство, телекоммуникации и др. он инвестировал около 13 миллиардов долларов.

Азербайджан, будучи в Турции главным образом нефтегазовым сектором, инвестировал в различные сферы около 19 миллиардов долларов.

Обе страны, совместно реализуя инфраструктурные проекты, необходимые для обеспечения экономического развития в регионе, также обеспечивают свои национальные интересы в геополитической плоскости. В качестве примера можно привести железнодорожную линию Баку - Тбилиси - Карс, газопровод Баку - Тбилиси - Эрзурум и другие международные проекты.

В то же время шаги, предпринятые руководством Турции и Азербайджана в направлении улучшения экономических политических отношений между тюркоязычными государствами, создадут основу для экономического развития большей части Евразии. Это, в частности, создаст условия для укрепления политических географических позиций Азербайджана и Турции, превратит эти страны в экономико - политические центры.

Естественно, что большую роль в формировании трехстороннего формата сотрудничества играют дружественные отношения народов друг к другу. Проживающее в России тюркоязычное и мусульманское население играет важную роль в развитии отношений с Турцией и Азербайджаном.

Все три страны подтвердили свое намерение развивать двустороннее сотрудничество соглашениями о стратегическом партнерстве. Происходящие в мире геополитические процессы вынуждают Россию, Турцию и Азербайджан перейти к трехстороннему формату сотрудничества. Сотрудничество между государствами обеспечивает сохранение стабильности. А это, в свою очередь, экономические, экологические, культурные, социальные и т.д. вносит большой вклад в развитие отрасли.

Россия, Турция и Азербайджан превратят транспортную синергию в эффективный логистический центр в направлении Север-Юг и Восток-Запад в мировой торговле. Взаимовыгодные отношения обеспечивают финансовую стабильность в условиях, когда против участников мегапроектов вводятся санкции, мировая экономика тормозится, продолжаются торговые войны. Это создаст экономические основы для тесного политического сотрудничества и евразийской интеграции в более отдаленном будущем” [4]. В настоящее время все больше трехстороннего сотрудничества наблюдается в добыче и транспортировке энергоресурсов.

Целью всех этих совместных мероприятий является обеспечение комфортного проживания людей, способствуя экономическому развитию всех трех стран. Мы считаем, что российские, турецкие и азербайджанские университеты и научно-исследовательские центры должны тесно сотрудничать в этой работе. Это сотрудничество должно подготовить научную основу для сближения, сближения интересов по всем направлениям. Демографические, экономические, экологические, социальные, технические и т. д., которые могут произойти в будущем путем проведения совместных научных исследований и анализа. риски должны быть определены заранее, а решения должны быть определены.

Литература

1. <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>
2. <https://ria.ru/20151126/1329040635.html>
3. <https://dtybs.ticaret.gov.tr/>
4. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201908221039975164-rusya-turkiye-ve-azerbaycan-arasindaki-iliskiler-avrasya-entegrasyonunun-temellerinin-atilmasini/>
5. <https://www.economy.gov.ru/>
6. <https://ticaret.gov.tr/>
7. <https://www.stat.gov.az/news/>

Xulasə

Safiullin L.N., Quliyev E.A.

Azərbaycan, Türkiyə və Rusiya arasında üçtərəfli əməkdaşlığın iqtisadi inkişafa təsiri

Yaşadığımız çətin geosiyasi dövrdə Rusiya, Türkiyə və Azərbaycan arasında mövcud iqtisadi və siyasi əlaqələri qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək hər üç ölkənin maraqlarına uyğundur. Son 30 il ərzində müxtəlif ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər imzalanıb. Bütün bu sazişlər iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, xalqların rifahının yüksəldilməsinə, eləcə də maraqların uzlaşdırılmasına xidmət edir. Münasibətləri inkişaf etdirmək, gələcək böhranların təsirinə düşməmək üçün real iqtisadi siyasət aparmaq lazımdır. Elm və təhsil müəssisələri bu məsələdə xüsusilə fəal olmalıdırlar.

Açar sözlər: Rusiya, Türkiyə, Azərbaycan, iqtisadi inkişaf, geosiyasət, ticarət, elm və təhsil

Summary

Safiullin L.N., Quliev E.A.

The Impact of Trilateral Cooperation Between Azerbaijan, Turkey and Russia for Economic Development

In the complex geopolitical period we live in, it is in the interests of all three countries to maintain and develop the existing economic and political relations between Russia, Turkey and Azerbaijan. Over the past 30 years, various bilateral and multilateral agreements have been signed. All these agreements serve to ensure economic development, improve the welfare of peoples, as well as bring interests closer. Real economic policy must be pursued in order to develop relations and not be affected by future crises. Scientific and educational institutions should be especially active in this matter

Key words. Russia, Turkey, Azerbaijan, economic development, geopolitics, trade, science and education

İXTİSARLAR

<i>ADAU</i>	Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<i>ADBTİA</i>	Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
<i>ADNSU</i>	Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
<i>ADPU AF</i>	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı
<i>ADU</i>	Azərbaycan Dillər Universiteti
<i>AƏSMİ</i>	Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
<i>AKU</i>	Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
<i>AMEA İİ</i>	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu
<i>AMEAİTİ</i>	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu
<i>AMİU</i>	Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
<i>ARİN İİETİ</i>	Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu
<i>ARTN DŞRTİ MKTOM</i>	Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Dağlıq Şirvan Regional Təhsil İdarəsi, E. Həsənov adına Mücühəftəran kənd tam orta məktəbi
<i>ATMU</i>	Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
<i>ATU</i>	Azərbaycan Texniki Universiteti
<i>AU</i>	Azərbaycan Universiteti
<i>BAU</i>	Bakı Avrasiya Universiteti
<i>BBU</i>	Bakı Biznes Universiteti
<i>BDU</i>	Bakı Dövlət Universiteti
<i>CQDU</i>	Muxtar Əvəzov adına Cənubi Qazaxıstan Dövlət Universiteti
<i>DGKA</i>	Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası
<i>QKU</i>	Qərbi Kaspi Universiteti
<i>MDU</i>	Mingəçevir Dövlət Universiteti
<i>SDU</i>	Sumqayıt Dövlət Universiteti
<i>SDU SDTK</i>	Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci
<i>UNEC</i>	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

ÖZETLER

<i>İGÜ (Türkiyə)</i>	İstanbul Gelişim Üniversitesi
<i>KKÜ (Türkiyə)</i>	Kars Kafkas Üniversitesi
<i>MSKÜ (Türkiyə)</i>	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
<i>MÜ (Türkiyə)</i>	Marmara Üniversitesi
<i>SU (Almaniya)</i>	Siegen Üniversitesi
<i>YTÜ (Türkiyə)</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi

СОКРАЩЕНИЯ

<i>АГЭУ</i>	Азербайджанский государственный экономический университет
<i>АТУ</i>	Азербайджанский Технический Университет
<i>АУИХД (Казахстан)</i>	Атырауский университет имени Х.Досмухамедова
<i>АУТМ</i>	Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента
<i>КФУ (Россия)</i>	Казанский Федеральный Университет

<i>СГУ</i>	Сумгаитский государственный университет
<i>УГНТУ (Россия)</i>	Уфимский государственный нефтяной технический университет
<i>ФГБОУ ВО КГУ ББГ</i>	ФГБОУ ВО Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова»)

LOSSES

<i>BNY (China)</i>	Beijing Normal University
<i>SSU</i>	Sumgayit State University

MÜNDƏRİCAT

PLENAR İCLAS

1. *Məsimli Ə.Ə.* Türk dövlətlərinin regional iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətləri. (Milli Məclisin deputatı) 3
2. *Bayramov V.İ.* Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji iqtisadi əməkdaşlığın prioritetləri (Milli Məclisin deputatı) 6
3. *Cemal Zehir.* Türkiyə və Azərbaycan arasındakı ekonomik işbirliyinin stratejik yönəlmələri. (YTÜ) 8
4. *İbrahimov M.A.* Azərbaycan və Türkiyənin birgə Aqroekosisteminin yaradılması imkanları və əsas istiqamətləri. (SU) 11
5. *Əliyev Ş.T.* Azərbaycanla Türkiyə arasında universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsində texnoparkların strateji əhəmiyyəti. (SDU) 14

I BÖLMƏ: AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDAKI ƏMƏKDAŞLIQDA RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA VƏ RƏQƏMSAL LİDERLİK

6. *Baxşəliyev R.M.* Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolları. (SDU) 18
7. *Böyükkişi N.B., Əhmədov M.Ə.* İnformasiya cəmiyyətinin nəzəri əsasları. (AU, SDU) 21
8. *Cəmilzadə Ş.V.* Rəqəmsallaşma proseslərinin ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi. (SDU) 24
9. *Əfəndiyeva A.T.* Azərbaycan Respublikasında elm xərclərinin ekonometrik qiymətləndirilməsi. (BDU) 29
10. *Əhmədov M.Ə.* İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması müasir dövrün əsas tələbidir. (SDU) 32
11. *Əliyeva S.F.* İdman iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında və inkişaf etdirilməsində rəqəmsal transformasiyalar amili. (ADBTİA) 34
12. *Əmiraslanova D.Ə.* Regional sosial siyasətin rəqəmsallaşdırılması. (SDU) 37
13. *Hacıyeva N.R.* Rəqəmsal transformasiyalar kontekstində qeyri-neft sektorunun inkişafının aktual məsələləri. (UNEC) 40
14. *Həmidova A.M.* Rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri. (SDU) 43
15. *Hümbətəliyeva S.Ə., Əliyev Ş.H.* Azərbaycanda turizmin mövcud vəziyyəti və onun gələcək perspektivləri. (SDU) 46
16. *Hüseynov N.R.* Qlobal təhdidlər və rəqəmsal transformasiyalar şəraitində turizm müəssisələrinin rəqəbatqabiliyyətinin artırılması istiqamətləri. (SDU) 50
17. *İsmayılova L.F.* Rəqəmsal transformasiya kontekstində Azərbaycanın aqrar sektorunda innovasiyalı inkişafın xüsusiyyətləri. (SDU) 53
18. *Məmmədova Ş.R.* İqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası kontekstində müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi sisteminin strateji planlaşdırılması. (SDU) 57
19. *Musayeva S.F.* Azərbaycanda rəqəmsal transformasiyaların genişləndirilməsində klasterlərin rolunun artırılması prioritetləri. (SDU) 61
20. *Mustafayeva A.M., İslamova D.Ş.* Müəssisənin infoloji infrastrukturunun təşkilində mühafizə metodologiyasının təhlili. (MDU) 63
21. *Osmanov İ.O.* Bilik iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi istiqamətləri. (SDU) 66
22. *Rüstəмова G.R., Rəhimli E.Ş.* Müəssisələrdə rəqəmsal marketinqin kommunikasiya strategiyaları. (SDU) 69
23. *Salmanov İ.N.* Turizm bələdçilərinin turizm sektorundakı yeri. (ATMU) 73
24. *Tağıyeva A.V.* Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində bilik iqtisadiyyatının rolunun qiymətləndirilməsi. (SDU) 76
25. *Azizova K.V., Aliyeva R.S.* Sulu tarımı geliştirme yolları. (SDU, AU) 80
26. *Ferhadi P.O.* Tarımsal kalkınmada dijitalleşme uygulamasının özellikleri. (BBU) 84
27. *Красносельская Д.Х., Тимирьянова В.М.* Особенности морфологического подхода к исследованию полицентричных структур. (УГНТУ, БГУ) 88

28.	<i>Мамателашвили О.В., Хисамова Ц.Т.</i> Цифровая экономика в контексте экономической безопасности бизнеса: проблемы, риски, направления обеспечения. (УГНТУ)	91
29.	<i>Мамедова Э.Ш., Сабирова Р.К.</i> Оценка социально-экономической эффективности рынка туристических услуг в национальной экономике. (SDU, АУИХД)	95
30.	<i>Махмудова Л.Ф., Мамателашвили О.В.</i> К вопросам взаимосвязи устойчивого развития предприятия и инновационной экономики (СГУ, УГНТУ)	99
31.	<i>Мухамедиева Э.Ф., Никонова С.А.</i> Совершенствование индикативного подхода к оценке экономической безопасности региона. (УГНТУ)	103
32.	<i>Нейматова Л.Т., Багирова А.Л.</i> Некоторые вопросы цифровой трансформации экономики в Азербайджане – предпосылки, проблемы, риски. (АТУ)	108
33.	<i>Юсупова Р.А.</i> Проблемы и перспективы развития цифровых технологий в России и их влияние на экономический рост. (УГНТУ)	111

II BÖLMƏ: UNIVERSİTET-SƏNAYE ƏMƏKDAŞLIĞINDA TEXNOPARKLARIN ROLU: AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TEXNOPARK BİRGƏ MÜƏSSISƏLƏRİ

34.	<i>Abbasova-Zeynalova N.N.</i> Texnoparkların yaradılmasında Türkiyə və Azərbaycan əməkdaşlığı. (MDU)	116
35.	<i>Abdullayeva Y.T.</i> Regionlarda turizm xidmətləri bazarı və onun təşkili mexanizmi. (SDU)	120
36.	<i>Bəxtiyarova A.Z.</i> Neftkimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsində texnoparkların rolunun artırılması prioritetləri. (ADNSU)	124
37.	<i>Əhmədova T.M.</i> Azərbaycanda texnoparklar və onların formalaşdırılması xüsusiyyətləri. (SDU)	127
38.	<i>Əsədov Ə.M., Rəzzaqov R.Ş.</i> İnnovativ yanaşma qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün zəruridir. (AKU, BAU)	130
39.	<i>Hacıyeva Z.E.</i> Aqrar müəssisələrin ixrac fəaliyyətinin inkişaf perspektivləri. (SDU)	134
40.	<i>Hüseynov Q.S.</i> Təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyəti prosesində meydana çıxan risklər. (SDU)	138
41.	<i>İsayev K.H.</i> Sənaye biznesinin dövlətlərarası təşkilinin və idarə edilməsinin metodoloji-praktiki cəhətləri. (ADNSU)	142
42.	<i>İsmayilov A.Ə., Nəzərova B.Ç.</i> Kommersiya banklarının informasiya infrastrukturunun antivirus müdafiə sisteminin təşkili. (ATU)	146
43.	<i>Kərimli A.S.</i> Kimya və neftkimya müəssisələrinin universitetlərlə əməkdaşlığının inkişafında texnoparkların əhəmiyyəti. (SDU)	149
44.	<i>Qasımova Z.M.</i> İnnovativ klasterlərin inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübənin tədqiqi. (SDU)	152
45.	<i>Qaziyeva S.T., Məmmədova E.M.</i> İnnovativ klasterlərin formalaşması və səmərəli inkişafı. (SDU)	157
46.	<i>Qurbanova İ.M.</i> Peşə təhsili sisteminin inkişafı regionların inkişafı ilə həmahəngdir. (AMEA İİ)	160
47.	<i>Məmmədov R.S., Məmmədov C.F., Orucov S.K., Məmmədova Ş.S.</i> Türkiyə texnoparklarının təhlili əsasında Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində texnoparkın yaradılması məsələsi. (SDU)	164
48.	<i>Məmmədova X.F.</i> Azərbaycan Respublikasında yüngül və toxuculuq sənayesi müəssisələrinin müasir vəziyyəti, ona təsir edən amillər. (ATU)	170
49.	<i>Məmmədova R.E.</i> Ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlığının iqtisadi inkişafa təsiri. (ADNSU)	173
50.	<i>Məmmədova S.R.</i> Azərbaycanın innovativ inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasında xarici iqtisadi əlaqələrin rolu. (SDU)	176
51.	<i>Mirzəbəyov A.Ə.</i> Azərbaycanın texnoparkların inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinin zəruriliyi. (SDU)	181
52.	<i>Muradova S.R.</i> Sənayedə biznes fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. (ADNSU)	185
53.	<i>Pənahova G.T., Vəliyeva R.A.</i> Sahibkarlığın inkişafı sahəsində dövlət dəstəyi tədbirləri. (SDU)	188

	(SDU)	
54.	<i>Rəhimova G.V., Novruzova T.B.</i> Aqrobiznesdə innovasiyalı inkişafın perspektiv istiqamətləri. (SDU SDTK)	191
55.	<i>Seyidova S.R.</i> Aqro-biznesdə innovasiyalı fəaliyyət mühitini formalaşdıran amillərin təhlili. (SDU)	195
56.	<i>Səmədov S.M.</i> Sənaye biznesinin təşkili və idarə edilməsində dünya təcrübəsi. (ADNSU)	199
57.	<i>Tağıyev V.Q.</i> Azərbaycanın neft emalı sənayesində sahibkarlığın rolunun artırılması və qiymətləndirilməsi istiqamətləri. (ADNSU)	204
58.	<i>Umarova N.Ə., Həsənov R.R.</i> Üniversite-sanaye işbirliyində texnoparkların rolü: Azərbaycan-Türkiyə texnopark ortak girişimləri. (AƏSMİ)	206
59.	<i>Vəkilov K.Ş.</i> Müasir universitetlərin sənaye subyektləri ilə əməkdaşlığının modelləşdirilməsində texnoparkların rolü. (BDU)	210
60.	<i>Yadulla M.Y.</i> Firmanın istehsal məsrəfləri və mənfəət yeni baxış bucağında. (BDU)	214
61.	<i>Aliyeva S.Y., Aliyev M.B.</i> Establishment of technopark joint ventures as a step in solving youth employment issues. (SSU, BNU)	217
62.	<i>Azizova K.V.</i> Etkin sulama sistemi bir gıda güvenliği sağlanmasıdır. (SDU)	221
63.	<i>Tuğba Özel, Ali E. Akgün.</i> İnovatif iş davranışının, ürün ve hizmet inovasyonu üzerindeki etkisi: ampirik bir araştırma. (YTÜ)	224
64.	<i>Байрушина Ф.Ф.</i> Мониторинг социально-экономического развития как метод избежания рисков. (УГНТУ)	231
65.	<i>Габидуллина Э.В.</i> Взаимодействие образования, науки, экономики и инноваций с целью формирования идеальной системы подготовки кадров для территории устойчивого развития. (УГНТУ)	235
66.	<i>Ибрагимов А.Г.</i> Роль технопарков в процессах сотрудничества государственно-частного сектора. (АГЭУ)	240

III BÖLMƏ: ŞİMAL-CƏNUB BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT DƏHLİZİ, İPƏK YOLU İQTİSADİ KƏMƏRİ VƏ DİGƏR NƏQLİYYAT LAYİHƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN, TÜRKİYƏ VƏ REGION ÖLKƏLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADİ İNKİŞAFINDA ROLU

67.	<i>Abdullayev L.İ., Talıblı S.N.</i> Ali təhsil müəssisələrində texnoloji parkların yaradılmasının iqtisadi əhəmiyyəti. (SDU)	243
68.	<i>Bağırova N.C.</i> Rəqəmsal transformasiya dövründə uzunmüddətli investisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. (SDU)	246
69.	<i>Əhmədzadə M.İ.</i> Rəqəmsal mühasibatlığın tənzimlənməsinin bəzi məsələləri. (SDU)	250
70.	<i>Əliyeva A.H., Aydarov T.A.</i> Azərbaycanın aqrar ixrac potensialının formalaşdırılması və marketinq sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. (SDU, CQDU)	254
71.	<i>Əliyeva S.Y.</i> Qloballaşma şəraitində müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin qiymətləndirilməsi. (SDU)	257
72.	<i>Əliyeva Ş.İ.</i> Regional ixtisaslaşma probleminə metodoloji yanaşmalar. (SDU)	261
73.	<i>Həşimova A.Ç., Abdullayeva A.E.</i> Azərbaycan, Türkiyə və regional ölkələrin iqtisadi əlaqələrində beynəlxalq nəqliyyat layihələrinin rolü. (DGKA)	264
74.	<i>Hüseynova M.S.</i> Nəqliyyat logistikasının xarici ticarət fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi. (SDU)	267
75.	<i>Hüseynzadə G.Q.</i> Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına təsir göstərən amillər. (SDU)	271
76.	<i>İsmayılova T.V.</i> Ölkənin maliyyə potensialının qiymətləndirilməsi metodikası. (ADAU)	274
77.	<i>Kazımov R.N.</i> Kommersiya təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi problemləri. (UNEC)	277
78.	<i>Kərimov N.Ə.</i> Qazaxıstan neftinin BTC kəməri ilə nəqli problemləri. (ADU)	280
79.	<i>Köçərli H.R.</i> Azərbaycanda aqrar sahənin innovasiya potensialının keyfiyyət xarakteristikası. (SDU)	285

80.	<i>Qasimov S.H.</i> Ev təsərrüfatının idarə edilməsində maliyyə riskinin qiymətləndirilməsi. (SDU)	289
81.	<i>Nəcəfova Ç.M.</i> Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının informasiya təhlükəsizliyi problemləri. (SDU)	292
82.	<i>Orucova V.M., Süleymanov M.İ.</i> Qarabağ zəfərinin regionda yaratdığı əməkdaşlıq mühiti. (BDU)	296
83.	<i>Piriyeva N.R., Rəhmanova L.R.</i> Müəssisənin maliyyə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi. (SDU SDTK)	299
84.	<i>Rüstəmov P.H.</i> Müasir idarəetmə sistemində faizsiz maliyyə bazarlarına şərq alimlərinin nəzəri yanaşmaları. (UNEC)	303
85.	<i>Seyfullayeva T.R.</i> Biznes fəaliyyətində maliyyə təhlilinin rolunun qiymətləndirilməsi. (SDU)	306
86.	<i>Şirvani K.V.</i> Beynəlxalq logistika sistemlərinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi problemləri. (SDU)	309
87.	<i>Yusifov E.M., Əsədzadə N.K.</i> Beynəlxalq logistikanın üstünlükləri. (AMİU, BAU)	313
88.	<i>Cemal Zehir, Melike Zehir.</i> Suitable blockchain types and risks specific to potential implementations in the natural gas industry. (YTÜ)	317
89.	<i>Elnur Hasan Mikail, Veliyeva L.M., Ummugulsum Cakmakchi.</i> Turkey-Azerbaijan relations and foreign politics. (KKÜ, SDU, KKÜ)	323
90.	<i>Halit Keskin, Canan Topcu.</i> Hata yönetimi kültürü ve iş sürekliliği yönetimi ilişkisi. (YTÜ)	328
91.	<i>Сабирова Р.К., Бекболат И.А.</i> Эффекты влияния пандемии на мировой фондовый рынок. (АУИХД)	335
92.	<i>Салаев Б.К.</i> Научно-образовательное сотрудничество вузов России и Азербайджана: перспективы партнерства на примере Калмыцкого государственного университета им. Б.Б. Городовикова. (ФГБОУ ВО КГУ ББГ)	339
93.	<i>Хисамова Ц.Т., Трегубова О.В.</i> Меры государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в период режима введенных санкций в отношении Российской Федерации в 2022 году. (УГНТУ)	345
94.	<i>Шайбакова Э.Р., Мухамадиева Э.Ф.</i> К вопросу о ЖКХ: проблемы и пути решения. (УГНТУ)	349

IV BÖLMƏ: TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ REGIONAL İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ. AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA TİCARƏT VƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ

95.	<i>Ağaməmmədov N.T.</i> Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət-iqtisadi və təhsil sahəsində əməkdaşlığın iqtisadi-coğrafi aspektləri. (ARTN DŞRTİ MKTOM)	357
96.	<i>Aslanov H.H.</i> Azərbaycan və Türkiyənin iqtisadi əməkdaşlığının strateji istiqamətləri. (BDU)	361
97.	<i>Əhmədova G.S., Babayeva T.P.</i> Müştərək müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində marketinqin rolu. (SDU)	364
98.	<i>Ələsgərov B.İ., Səmədov Y.A.</i> Müasir qloballaşma dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatında rolu. (neft sənaye sahəsi üzrə)(ADPU AF)	368
99.	<i>Əliyev Ə.O., Şahverdiyeva R.Q., Ağayeva A.C.</i> 4.0 sənaye platformasında elm-universitet-sənaye əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinin texnoloji perspektivləri. (AMEA Tİ, AMEA İİ)	371
100.	<i>Əliyev R.T., Mahmudova S.F.</i> Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və onun yaxşılaşdırılması istiqamətləri. (AMEA İİ)	377
101.	<i>Əlizadə R.Ə.</i> Türk dövlətləri təşkilatı çərçivəsində iqtisadi integrasiya. (QKU)	381
102.	<i>Əmirov İ.B., Mirzəbəyov A.Ə.</i> Türkiyə Azərbaycanın əsas iqtisadi tərəfdaşı kimi. (SDU)	384
103.	<i>Əmirova F.Ş.</i> Azərbaycan-İtaliya beynəlxalq əməkdaşlığının səmərəliliyi. (UNEC)	388
104.	<i>Hacıyeva R.C.</i> Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik işbirliği. (ADAU)	392

105.	<i>İbrahimova S.V., İdrisizadə H.V.</i> Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq. (ADNSU)	397
106.	<i>Qurbanova R.V.</i> Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında Türkiyə ilə iqtisadi münasibətlərinin əhəmiyyəti. (SDU)	401
107.	<i>Məmmədov A.B.</i> XX əsrin II yarısı vətən tarixşünaslığında ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri soyqırımları və sosial-iqtisadi dağıntıların qarşısının alınmasında Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığının tədqiqi. (BDU)	404
108.	<i>Məmmədov İ.S.</i> Milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilişinin stimullaşdırılması vasitələri. (SDU)	409
109.	<i>Məmmədova S.T., Şəfiyeva T.İ.</i> İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə universitet texnoparklarının yaradılmasının əhəmiyyəti. (SDU)	413
110.	<i>Məmmədova Ş.S.</i> Resurs bolluğu və Azərbaycanın resurs iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi mərhələləri. (SDU)	416
111.	<i>Muradova X.F.</i> Azərbaycan-Türkiyə ticarət iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri. (UNEC)	420
112.	<i>Musayev P.G.</i> Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin strateji ölçüləri. (MDU)	424
113.	<i>Osmanov İ.O., Osmanov N.İ.</i> Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu. (SDU)	427
114.	<i>Pənahəliyeva M.Ö.</i> Texnoparkların inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübə. (SDU)	431
115.	<i>Sarıyev Ə.B., Səmədova G.X.</i> Azərbaycan Türkiyə arasında müştərək əməkdaşlığın əsas istiqamətləri. (AMEA II)	436
116.	<i>Tağıyev A.M.</i> Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələrinin inkişaf perspektivləri. (MDU)	439
117.	<i>Yəhyayeva A.Y.</i> Birbaşa investisiyalar sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq. (SDU)	442
118.	<i>Zeynalova S.C.</i> Azərbaycan və Türkiyə iqtisadi ticarət əlaqələrində prioritetlərin müəyyən edilməsi. (ADNSU)	445
119.	<i>Cemal Zehir, Merve Vural Allaham, Mammadov Z.F.</i> Türkiyə-Azərbaycan ekonomik ilişkileri üzerine bibliyometrik bir araştırma. (YTÜ, İGÜ, UNEC)	450
120.	<i>Nazlı Ece Bulgur, Emel Esen.</i> E-çalışma ve akışın incelenmesi: dayanıklılık ve tükenmişliğin aracılık rolü. (YTÜ)	455
121.	<i>Kartalpepe N.B., Kazımov E.R.</i> Dropshipping - stoksuz satış modeli. (MÜ)	460
122.	<i>Muradzadə İ.N.</i> Azərbaycan – Türkiyə ticari ilişkilerinde enerjinin payı. (UNEC)	463
123.	<i>Museyibov A.R., Əhmədli E.O.</i> Azərbaycan və Türkiyə'nin Avropa-Asiya ekonomik ilişkilerinde artan stratejik rolü. (ATU, MSKÜ)	466
124.	<i>Ахтамова Г.А., Магазова А.Р.</i> Управление экономической безопасностью предприятия нефтегазовой отрасли. (УГНТУ)	471
125.	<i>Красносельская Д.Х., Тимирьянова В.М.</i> Объяснения эмпирических исследований концепции полицентричного развития: функциональный подход. (УГНТУ, БГУ)	474
126.	<i>Мамателашвили О.В., Кучукова Н.М.</i> Практические аспекты применения институциональных основ банкротства для преодоления кризиса в Российской экономике. (УГНТУ)	477
127.	<i>Сафиуллин Л.Н., Гулиев Э.А.</i> Влияние трехстороннего сотрудничества между Азербайджаном, Турцией и Россией на экономическое развитие. (КФУ, АУТМ)	482

